SCRIPTORUM
VETERUM
NOVA COLLECTIO.

ΠΕΡΙ ΤΗϹ ϹΥΝΤΕΛΕΙΑϹ

SCRIPTORUM VETERUM
NOVA COLLECTIO
E VATICANIS CODICIBUS EDITA

AB ANGELO MAIO
BIBLIOTHECAE VATICANAE PRAEFECTO.

TOMUS I.

ROMAE
TYPIS VATICANIS
MDCCCXXV. ET XXXI.

EDITORIS PROLEGOMENA.

I. ROMANORUM PONTIFICUM perpetua cura fuit monumenta litterarum et artium conquirere, sedulo custodire, ab oblivione et interitu vindicare. Rei testis est vaticanum palatium, cuius bibliotheca codicum, signorum museum, tabularum pinacotheca, admiratione orbis terrarum commendantur. Dignum profecto studium vicariorum Dei qui quum pater scientiae omnis, humanitatis, et elegantiae sit, par est qui vicem eius gerunt, rerum harum patrocinium singulariter profiteri. Iam iidem si clavibus caelum reserant, id est aeternam hominibus felicitatem ducatu suo magisterioque conciliant; satis congruit, ut temporalis quoque vitae commoditatem valde adiuvent, quae multa est in his pacificis disciplinis, propter quas mites cultique homines a barbaris et feriuis longe differimus. Porro litterae an artes nobiliores sint, disceptare nil refert, praesertim apud homines qui de utrisque bene merentur. Sed tamen quia lectionum bonarum paulo latius fortasse, quam opificiorum, utilitas patet (nam litterae artes continent) ideo librorum supellex tum multo antiquior in sacris palatiis est, tum ad religionis incrementum atque tutelam certe aptior. Eruditi homines qui utilia et varia veterum scripta e codicibus pontificiis excusserunt, multi extitere; quorum nomina appellare non interest, quia prostant opera. Nos ut maiorum exempla sequamur, quamdiu vitae fruemur commeatu, nullam nobis quietis partem impertiri decrevimus, excolendis iugiter eruditionis, pro nostra virium infirmitate, copiis, edendisque praesertim auctorum clarorum lucubrationibus, siquae luce non solum indigae verum etiam dignae videntur. Age vero quum superioribus annis scripta aliquot classica in vaticanis reperta codicibus seorsim ediderimus; obortum nobis subinde consilium est instruendae continuae collectionis, cuius series mole sua specieque uniformis, scriptorum genere ac linguis temporibusque variaret. Quodnam autem initium musae facient? quum in arce religionis versemur, et romanae ecclesiae bibliothecam multifariis opibus refertam administremus, religiosae in primis doctrinae litandum videtur. Editis enim plurimis per doctos homines veterum patrum voluminibus, adhuc tamen ex codicum feraci arvo spicilegium christianae philosophiae ac prope messem colligere licet, quae cum in latinis nulla non est, tum in graecis et orientalibus multo potior. Quia tamen sic sacra diligimus, ut a saecularibus scriptis oculum non avertamus, horum quoque flore aliquo collectionis nostrae vestibulum conspergendum curabimus: pleniore deinceps ut speramus manu profanae litteraturae copias depromptturi. Nunc cur aliquot interpretum opera, quae in divinis occupantur explicandis scripturis, vulganda susceperimus, breviter docere iuvat. Vetus doctrina est, rem religiosam fide niti, id est reverenti et pio mentis obsequio, tum more institutisque maiorum: quas siquis regulas spernat, paulatim ab eo religionem exui necesse sit. Quare et divus Hieronymus tot iam scriptis clarus et senex, cuius famae rumor diversa popu-

De suscepto collectionis vaticanae consilio.

lorum ora compleverat, diserte aiebat (1): *semper habui studio audientibus loqui quod publice in ecclesia didiceram; nec philosophorum argumenta sectari, sed apostolorum simplicitati acquiescere.* Nunc quoniam novi semper scriptores exsurgunt, qui sacra biblia non tam ritu maiorum, quam ingeniis suis et eruditione disserunt; quia scilicet certius aliquid adlaturos se, et rudem vetustatem superaturos arte sua credunt; nihil fere opportunius fore putavi, quam si methodum illam explanandorum bibliorum a patribus frequentatam lectoribus meis ob oculos ponerem, a qua prudenti philologo longius certe recedere non conceditur. Aurea sane exoriantur ingenia, doctrinae latius propagentur, linguae exoticae studiis acerrimis excolantur; in religione quidem mutare nil licet: quod ne fiat, prisci hermeneuticae canones retinendi sunt: nam libertas procax interpretandi seminarium haereseon est: quare et grammatici saepe doctissimi scripturam caelestem terrenis cogitationibus obscurare videntur. Haec dicimus non quia absurde philosophiam vel artem criticam ab hermeneuticae finibus submoveamus, sed quia de sacrae atque apostolicae traditionis thesauro iure ac merito laboramus, dum totis adversus ecclesiam cuneis dimicatur. Illos vix adloquimur qui scripturam interprete egere negant, sed eam vulgi manibus teri indifferenter volunt: quasi poëtae quidem et oratores et historici explanatorem requirant, prophetarum oracula non item: et quasi opificia absque doctore disci non possint, solam scripturarum artem sibi omnes vindicare queant: cuius opinionis pertinaciam nos frustra convellere niteremur, nisi eam iam satis Hieronymus grandi epistula (LIII) refutavisset, in qua sermone verissimo disputat, neminem posse in scripturis sanctis sine praevio et monstrante callem incedere. Sed ne diu apud doctos, qui rem non verba desiderant, prohoemiemur, voluminis nostri materiam percenseamus.

DE EUSEBIO CAESARIENSI.

Testimonia operis eusebiani quaestionum evang.

II. Eusebii caesariensis scripta inedita haec adfero: quaestiones viginti evangelicas cum supplementis, ex eius tribus de hoc argumento conscriptis libris: item eiusdem fragmenta operis Θεοφανείας; nec non partem haud modicam commentarii in Lucam. De quaestionibus evangelicis ante quam dico, veterum de his testimonia recitare, atque in primis ipsius auctoris, utile videtur.

1. Eusebius demonstr. ev. lib. VII. 3: *τίνι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσὴφ γενεαλογοῦσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας παρθένου, ὅπως τε καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ κυρίου μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβίδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διειληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀποπέμψομεν: cur ipsius Iosephi genus sacri evangelistae describant, quamvis Servator noster ex eo natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine; quove modo ipsa Domini mater de genere ac semine Davidis fuisse ostendatur; in primo quaestionum et solutio-*

(1) Epist. CXXXIII. 12.

num de Servatoris nostri prosapia explicavimus. Illuc igitur rei studiosos amandamus.

2. S. Hieronymus de script. eccl. cap. LXXXI: *Eusebius caesariensis* etc. *edidit de evangeliorum diaphonia.* (Nihil dico de testimonio Suidae in Εὐσεβ.; sunt enim ipsa Sophronii, qui Hieronymum interpretatus est, verba. Nihil item de Honorio augustudunensi ed. Fabr. p. 78, vel de Trithemio cap. LVII, qui duo Hieronymum aeque sublegunt). Iterum Hieronymus in comm. ad Matth. I. 16: *super hoc et Africanus temporum scriptor et Eusebius caesariensis in libris* διαφωνίας εὐαγγελίων *plenius disputarunt.* Idem alibi quoque in commentario ad Matthaeum, sub initio et fine, usus est Eusebii quaestionibus; tum illis certe ad Marinum multo magis ac luculentius in epistula CXX. totis capitibus 3. 4. 5. 6. 7. 9.

3. Ebediesu in librorum syrorum catalogo apud Assemanum bibl. or. tom. III. part. I. p. 18:

Eusebius caesariensis composuit librum solutionis contradictionum evangelii.

4. Reapse in vaticano syriaco codice CIII. p. 302. sqq. extant excerpta admodum brevia eius operis, ut iamdiu docuit Assemanus in catalogo; cuius ego codicis specimen inter alias scripturas excudendum curavi. Sic autem ibi legitur:

Eusebii caesariensis ex libro quaestionum in evangelium.

5. Nicephorus quoque Callixtus hist. I. 11 Eusebium inter alios satis innuit his verbis: περὶ τὴν δοκοῦσαν διαφωνίαν οὐκ ὀλίγοι βίβλους ὅλας ἐξέδωκαν: *circa apparentem dissonantiam non pauci libros integros composuerunt.*

6. Eusebii opus de evangelistarum discrepantia permulti miscelli codices memorant in bibliothecis; v. gr. anglicanus apud Fabric. Harl. bibl. gr. tom. VII. p. 402; venet. florent. paris. ibid. et apud Simonium hist. crit. N. T. cap. 6: idemque titulus in vaticanis quoque codicibus interdum conspicitur.

7. Est tamen peculiari mentione dignus codex mazarinianus catenam amplissimam habens patrum prope LX in priora duodecim Lucae capita (1). Ex hoc scilicet graeco codice Combefisius (2) latine tantummodo edidit latum fragmentum eusebiani operis διαφωνίας εὐαγγελίων, quod ferme totum nunc graece est apud me p. 11—13. et p. 146—153.

8. Scriptores alii veteres titulum tantummodo ad Marinum recitant, qui fuit operis tertius liber. In his Anastasius sinaita quaest. VIIII. (3) CXLVIII. CLIII; Macarius Chrysocephalus in florilegio; Georgius Hamartolus in chronico inedito, ex eoque Iohannes siculus item ineditus; et Cedrenus, quos ego omnes in supplementis laudavi; item auctor scholiorum ad I. reg. cap. 2. cant. Annae in sixtina graeca editione; tum Possini catena in Marcum p. 343. 364; Corderii catena in Iohannem p. 436; codices item romani, florentini, vidobonenses, moscuenses, et aliarum sine dubio bibliothecarum, excerpta continent eusebiani libri ad Marinum.

(1) Montfaucon. bibl. mss. p. 1309.
(2) Bibl. concion. tom. VIII. p. 15.
(3) Ad hunc tamen locum quod adtinet, videsis emendationem meam p. 29. n. 1.

9. Mitto neotericos de illustribus ecclesiae viris scriptores, qui opus eusebianum ex antiquorum traditione memorant. Hos inter Sixtus senensis est (1) itemque Cellierius (2); quorum prior falso censuit omnes locos evangeliorum, qui in speciem pugnare videntur, ad concordiam ab Eusebio perductos fuisse; alter item falso existimavit fragmenta omnia eusebiana, quae in evangeliorum explicatione versantur, ad illud quaestionum opus esse referenda. Nunc vero ex praefatiuncula ad Marinum videmur agnoscere, Eusebium initia tantum finemque evangeliorum quaestionibus suis attigisse: intermedia vero fragmenta, quae in codicibus occurrunt, ex eius in evangelium commentario fuisse excerpta, exploratum fit.

10. Sed tamen e neotericis quatuor omnino silere nefas est, propter accuratiorem quam tradunt operis eusebiani notitiam. Latinus quidem Latinius (3) in epistula ad Andream Masium ait: *Sirletus scire te vult, in Sicilia inventos esse libros tres Eusebii caesariensis de evangeliorum diaphonia, qui ut ipse sperat brevi in lucem edentur.* Gulielmus Cavaeus (4) inter Eusebii opera deperdita recenset *ad Stephanum de evangeliorum dissonantia.* Undenam vero Cavaeus τὴν προσφώνησιν *ad Stephanum* noverit, mihi perinde atque Assemano et Cellierio obscurissimum est. Nam Possevinus atque Silburgius, qui mihi nominandi supererant, in graecorum palatinae bibliothecae codicum catalogo, qui ante captam Heidelbergam translatosque Romam codices confectus fuit, verba haec tantummodo scribunt: *Eusebii evangelicarum quaestionum libri duo, in quibus etiam caput ex Africano de genealogia in sacris evangeliis.* Cavaeus igitur notitiam a Silburgio Possevinove non hausit: alioquin neque omisisset dicere operis fuisse *libros duos*, neque sponte addidisset *ad Stephanum*. Iam quod Silburgius, qui catalogi auctor creditur, ait *libros duos*, is falsus est primo et superficiario palatini codicis aspectu in quo tota pars ad Stephanum continua est, illa vero ad Marinum, titulo praefixo seiuncta. Ceterum si praefatiunculam ad Marinum Silburgius legisset, is *tres* operis non *duos* libros novisset. Superest igitur ut Cavaeus vel ex incognito nobis auctore, vel ex ore alicuius qui palatinum fortasse codicem accuratius inspexerit, opus hoc *Stephano* scriptum fuisse resciverit.

11. Extremum denique testimonium certitudine et auctoritate cum primo certabit. Is est ipse palatinus Possevino olim fama tantum notus, a Silburgio autem leviter inspectus codex, mox in bibliotecam vaticanam delatus, et nunc tandem a me descriptus typisque commendatus. Titulum eius in fronte operis vides, nec non in specimine cuso: Εὐσεβίου ζητημάτων καὶ λύσεων; prorsus ut ipse loquitur in primo testimonio auctor. Reliqui autem testes titulum libri variaverunt; id quod in chronicorum quoque eiusdem Eusebii titulo factitatum fuisse iam observavi in eius operis Mediolani ante hos annnos vulgati praefatione cap. XI.

(1) Lib. IIII. ed. Colon. p. 246.
(2) Auct. sacr. tom. IIII. p. 335.
(3) Op. tom. II. p. 116.
(4) Script. eccl. p. 115. ed. Colon. Allob. MDCCXX.

De parte operis in palatino cod. contenta.

III. Palatinus, nunc vaticanus codex, qui nobis Eusebii quaestiones evangelicas partim saltem suppeditat, saeculi ferme decimi est, litteris speciosis admodum quamquam cursim, in octava forma maiore, scriptus. Scholia tamen, quorum copioso comitatu utitur, quadratis prope litteris ac multo pulchrioribus exarantur. Utriusque scripturae specimen in tabula exhibendum curavi. Codicis continentia haec 1. Eusebii epistula ad Carpianum. 2. Eiusdem canones evangelici paginis octo ornatissime scripti. 3. Matthaei evangelium cum uberrimis scholiis seu perpetuis quaestiunculis ac responsionibus. Textus ipse evangelicus in minutas sectiones distinguitur; in summo autem margine scribuntur summaria capitum, v. gr. περὶ τῆς μεταμορφώσεως τῆ Ἰησοῦ, περὶ τοῦ ὀφείλοντος μυρία τάλαντα. Matthaei capita LXVIII, minores sectiones CCCLVIII sunt (1). Post Matthaeum scribuntur continenter Eusebii quaestiones, quae paginas occupant LXXIII. 4. Sequitur Marcus, praeviis capitum XLVIII summariis, constans CCXLI sectionibus. Marcum perpauca comitantur scholia. 5. Tertius est Lucas, capitibus LXXXIII, sectionibus CCCXLII constans, non sine perpetuo scholiorum seu quaestiuncularum ornatu. 6. Quartus denique Iohannes, capitibus XVIII, sectionibus CCXXXII digestus, perpetuis item et copiosis instructus quaestiunculis. Minores has atque anonymas codicis palatini quaestiones nunc certe edere supersedeo. Et sane in Matthaeum graeci auctoris quaestiones latine olim Venetiis edidit Serrarigius, qui liber ad manus meas numquam pervenit. Quaestiones in Lucam Titi, ut creditur, bostrensis in patrum bibliotheca occurrunt, quibuscum hae palatinae satis congruunt, quamquam illae editae videntur latiores. In Iohannem quoque quaestiunculae, Io. Chrysostomi nomine inscriptae, eduntur latine apud Canisium (2), quas item cum graecis palatinis conspirare videbam. Nihil aio de Marco, quandoquidem pauciora huic substernuntur scholia, quae formam quaestionum non imitantur. Ergo his omnibus praetermissis, Eusebii tantum quaestiones e palatino codice edendas suscepi. Atque utinam omnes in eo essent superstites, et non potius delectae quaedam! opus quidem (si fama vera fuit) integrum, in tres libros distinctum, in siculo codice extitisse iam diximus: quod utinam, ut sperabat Sirletus, tunc fuisset vulgatum! Ecce enim vel possessoris socordia vel alia qualibet fortunae iniuria diutius suppressum, iam nusquam in orbe apparet. Nam et Proserpinam siculam ab Orco raptam ne Ceres quidem ad auras superas revocavit-quamquam flammifera pinum succendit ab Aetna—. Nunc a prologi ad Marinum fragmento tres fuisse libros (non secus atque in siculo exemplari) confirmari videmus: quorum duo priores in evangeliorum primordiis toti versati fuerant; tertius, praetermisso evangelii intermedio corpore, in explicandis extremitatibus consumptus fuerat. Iam palatinus codex priores duos indistinctos posuit; tertium peculiari titulo separavit. In duobus prioribus primo quidem exordium operis totum amisimus; quod merito dolendum est, quia ibi sine dubio Eusebius rationem operis

(1) De sacrorum librorum stichometria vetero legesis, si vacat, utilem librum Romae anno MDCLXXXVIII editum a studioso antiquario Iosepho Caro, qui ex urbanis pervetustis codicibus ordinem illum sedulo revocavit.

(2) Ed. Basnag. tom. I. p. 218.

exposuerat, et causas eius atque institutum. Tum eclogarius ex quaestionibus eas delegit tantummodo quae sibi magis arriserunt, fecitque earum ut ait titulus ἐκλογὴν ἐν συντόμῳ, reiectis quibusdam partibus, veluti illas de Cyrenaeo crucem Domini baiulante, de hora qua Iesus in crucem sublatus fuit, de Christi apparitionibus variis, de sancto Spiritu per flatum in apostolos immisso; quas nos aliunde corrasas in supplementis posuimus. Nec quemquam fallat quod Eusebius in prologo ad Marinum dicat ἐρωτᾷς πρῶτον, tum subiungatur quaestio de sero et mane sabbatorum: namque eclogarius post prologum dicti eius prope immemor, praetermissis aliquot quaestionibus, ad eam quam diximus actutum transiliit. Nonne enim prior erat illa quaestio de hora crucifixionis quam nobis Corderii catena servavit?

De s. Ambrosio Eusebii et aliorum imitatore.

IIII. Ceteroqui quas quaestiones palatinus eclogarius vel totas vel certe partim suppresserit, nemo nos melius docet quam s. Ambrosius (1); cuius quoniam nunc fontem deteximus, iam licet in rivulo partes Eusebii desideratas discernere. Atque hoc primum cognoscimus, potissimam partem operis ab eclogario in codice palatino fuisse retentam; id quod siquis Ambrosium attente consideret, facile sibi persuaderi patietur. Neque vero est cur quisquam miretur Ambrosium, tacito auctoris nomine, tantam operis alieni partem in suum usum convertisse. Quis enim eruditus nescit, in compilandis graecis auctoribus neminem Ambrosio sollertiorem fuisse? Quod ut omnibus palam fiat, satis est eius opera brevi studio evolvisse. 1. Ecce enim hexaemeron Ambrosii siquis conferet cum homonyma Basilii lucubratione, is prope interpretem non auctorem audire sibi videbitur. Immo et Originem atque Hippolytum (adde et Philonem) ab Ambrosio in hoc opere fuisse defloratos testatur Hieronymus ep. LXXXIII. 7: *nuper sanctus Ambrosius sic hexaemeron Origenis compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur.* (Nam et Hippolyti commentarios in genesim extitisse, tum ex catenis, tum ex Leontio inedito, tum ex Hieronymo ep. XXXVI. 16, Eusebioque hist. eccl. VI. 22, comperimus.) Immo Ambrosii volumina Origene plena fuisse creduntur. 2. Rursus dicitur abs Hieronymo (ep. CXII. 20.) Ambrosius in psalmis interpretandis Origenem partim secutus; et quidem simul ad Basilii par opus respexit. 4. Idem Ambrosius a Philone quoque iudaeo complures libros propemodum abstulit, ut de paradiso, de Caino et Abele, de arca et Noë. Rursus in allegoriis Philonem libenter sectatur; item in libris de fuga saeculi, de Abrahamo, de Iacobo et vita beata. Quare et Mangeyus Philonis editor saepe direptum ab Ambrosio auctorem suum queritur; et Rufinus apol. II, nec non Ambrosii editores maurini monachi causam pro eo dicunt: quibus tamen maurinus alter Garnerius, Basilii editor, non acquiescit, et repetundarum litem persequitur. Rursus librum de Elia et ieiunio, librum de Tobia, librum de Nabuthe, ex aliquot Basilii homiliis sumit Ambrosius. Tres libros de Spiritu sancto a Didymo, Basilio, aliisque graecis mutuatur. In libro de incarnationis sacramento utitur Athanasii epistula ad Epictetum. In commentario ad Lucam non solum latissime Euse-

(1) Comm. in Luc. lib. II. III. X.

bium sed etiam Origenem sequitur. In officiorum libris Ciceronem exprimit atque aemulatur. Ego vero denique demonstravi (1) libros quoque de rep. Ciceronis non semel Ambrosium fuisse imitatum. Denique suspicor priorem librum Ambrosii de excessu fratris Satyri ad imitationem tullianae consolationis fuisse conscriptum.

De scriptoribus pluribus quaestionum biblicarum.

V. Nunc si reliquos eusebiani huius operis imitatores recensere vellem, Hieronymus certe non esset omittendus, quod retro iam dixi p. VII. Utrum vero Augustinus quum libros de consensu evangelistarum scriberet, Eusebium prae oculis habuerit, difficile est definire; nam et in nonnullis cum eo conspirat, et tamen saepius ab eo discedit, vel certe aliter loquitur: veluti quaestionem versans de hora tertia vel sexta qua Iesus crucifixus fuit, Eusebio non utitur, quamquam aestuet Augustinus, cupiatque alias emergere solutiones credibiliores. Sane quaestionem de Christi genealogia cum Eusebius ab Africano sumpsit, tum ab ipso Eusebio vicissim posteri omnes accersiverunt. Tum in iis quae apud Domini sepulchrum acciderunt, Eusebii vestigia premunt Hesychius hierosol., et Iohannes thessalon. a Combefisio in auctario editi, nec non Severus antioch. quem Montfauconius e codicibus coislinianis protulit. Biblicarum sane quaestionum scriptores et ante Eusebium feruntur et postea plures. Princeps qui aevo christiano quaestiones biblicas scripserit, Philo iudaeus est, cuius quaestionum in genesim libri sex ab inedito Leontio citantur. Idem laudat illius in exodum libros quaestionum duos, quamquam ex aliis historicis comperimus quinque. Utrumque id opus quod graece, praeter fragmenta quaedam, deperditum est, edidit nuper latine Venetiis ex haicana lingua translatum vir cl. Ioh. B. Aucherius monachus mechitarista, in cuius tamen editione quatuor tantummodo libri quaestionum in genesin leguntur, reliquis adhuc desideratis. Ego vero graecas ipsas reliquias aliquot cum Leontio typis paro: nuper autem quaestiones Philonis septem in exodum graece ex vaticano codice extuli (2). Quaestiones in leviticum atque in legem a vaticano Leontio commemorantur. Praeterea scriptorem sui temporis, qui biblicas repugnantias collegerat, ut Christianis negotium facesseret, memorat Lactantius inst. lib. V. 2. Insuper inclaruerunt, ut nonnullos obiter nominem, Rhodon asiaticus, Origenes, Africanus, Marcion, Tertullianus, Maximus confessor, Theodorus mopsuestenus, Theodoretus, Iosephus hypomnestici auctor, Titus bostrensis, Hesychius hierosol., Victor, Isidorus pelus., Isidorus hispal., Eucherius, Gregorius M. papa, Anastasius sinaita, pseudo-Athanasius, pseudo-Chrysostomus, auctor quaestionum V. et N. T., Antiochus monachus, Photius patriarcha, Alcuinus, Beda, Bertharius, anonymi aliquot in codicibus vaticanis, syri etiam et arabes scriptores apud Assemanum sive in catalogo sive in orientali bibliotheca. Sed de his hactenus, ne praeter meum propositum longius aberrem.

Eusebiani operis scopus.

VI. Eusebium, ut has evangelicas lucubrationes conscriberet, controversia impulit multos ante annos inter pios impiosque versata de apparente evangeliorum dissensu, quae nullo tempore in ecclesia non extitit: ita ut a primis paedicati evange-

(1) Praef. ad Cic. de rep. editionis secundae p. LXXXVI.

(2) Classic. Auct. T. IV. p. 430.

lii temporibus, vel certe a syri Tatiani aetate, usque ad hanc in qua scribimus, harmoniae evangelicae numquam construi desiverint. Itaque noster Eusebius sub initiis quoque historiae ecclesiasticae (1) evangeliorum consensionem demonstrandam sibi putavit satis accurata disputatione, citato pro se Africani testimonio in litteris ad Aristidem de consensu evangelistarum in genealogia Christi narranda. Quo sane loco satis mirari nequeo Henricum Valesium doctissimum Eusebii interpretem, cui hoc auctoris consilium displicet, quasi ab eo plus mali quam boni fructus sub iis religionis incunabilis sperandum fuisset: *nollem*, inquit, *Eusebium nostrum in vestibulo historiae suae mentionem huius rei fecisse. Satius profecto fuisset atque consultius hanc evangeliorum dissonantium silentio involvere, ne lectoribus a fide nostra alienis, cuiusmodi tunc temporis erant quam plurimi, occasio subministraretur de evangeliorum veritate dubitandi.* Quot verba, totidem ut puto errores; nam quandoque bonus dormitat Homerus. Qui a fide nostra alieni erant, nonne etiam sine Eusebii disputatione de evangeliorum veritate dubitabant, vel potius eam pernegabant? Cur vero Eusebius silentio involvisset quaestionem iam famigeratam et illustrissimam, quae in ipso evangelii vestibulo piorum aeque et impiorum incurrebat in oculos? Quid vero? nonne extabant doctorum ethnicorum volumina contra evangelicam veritatem? *Haec replico*, inquit Hieronymus ep. LVII. 9., *non ut evangelistas arguam falsitatis; hoc quippe impiorum est Celsi, Porphyrii, et Iuliani.* Sane venenata trium horum iacula noscere adhuc est in eorum fragmentis apud Origenem, Hieronymum, Cyrillum, aliosque aliquot patres, tum et alios plures (praeter illum a Lactantio memoratum) Christi rabidos hostes in hanc aleam descendisse scimus. Utique ipse Iulianus nonnisi post Eusebium pugnavit (sed armis tamen superiorum instructus. Et quidem Eusebii nomen Iuliano invisum fuisse, satis ipse prodit in fragmento apud Cyrillum (2) ubi ab eo appellatur ὁ μοχθηρὸς Εὐσέβιος, *nequam ille Eusebius.* Tantum itaque abest ut Eusebius in ventilandis evangelicis his quaestionibus imprudenter importuneve se gesserit, ut omnino videatur historiam suam non potuisse, nisi hoc praeiacto fundamento, construere. Quod autem separato quoque opere argumentum hoc copiosius tractaverit, id eius erga religionem merita zelumque uberius commendat.

Eusebii τῆς Θεοφανείας fragmenta.

VII. Quaestionibus editis evangelicis, coepi ego in vaticana bibliotheca conquirere, numquid praeterea eusebianum lateret. Et quia videbam abs Hieronymo eiusque interprete Sophronio atque a syro Ebediesu (ut suo loco p. 113. dixi) laudatos Eusebii nostri *theophaniae* libros (quorum etiam fragmentum quoddam ex codice coisliniano an. 1740. Gottingae editum narrat Harlesius bibl. gr. Fabr. T. VII. p. 408) huic operi vestigando curam impendi, cuius reapse fragmenta XVIII. in perampla ad Lucae evangelium graecorum patrum catena laetus offendi: quae quum protinus graece exscripsissem, et cum illa deinde catena in Lucam, quam Balthasar Corderius latine tantummodo edidit comparassem, deprehendi equidem nonnulla ex his fragmenta ab eo latine fuisse divulgata; sed ab eodem in titulis ridicule esse pecca-

(1) Lib. I. 7.

(2) Lib. VII. ed. Lips. p. 222.

tum: ubi enim legendum fuerat Εὐσεβίου β θεοφανίας, vel interdum τῆς θεοφανίας, ibi Corderius non intellectis numerorum graecorum notis, aut vocabulorum compendiis scripsit *Eusebius et Theophanes*: tum vero de hoc conficto Theophane in suo patrum indice aestuavit, atque haec Theophanis fragmenta alibi nusquam se vidisse fassus est. Et quidem, ut unicum exemplum diserte referam, Corderius p. 512. fragmento, quod nobis est XV., praeposuit simpliciter titulum *Theophanes*: at idem in codice vaticano p. 267. manifestissime inscribitur Εὐσεβίου εὐαγγελικῆς θεοφανίας δ. *Eusebii ex quarto theophaniae evangelicae libro.* Sane et in codice vaticano aliquoties vocabulum θεοφανίας non contracte solum ab amanuense sed corrupte scribitur, ita ut venia aliqua Corderius dignus sit, qui codice partim corrupto aut abscuro usus videtur: rei tamen veritas, quod nostri interest, ex vaticano codice nunc mire elucet, tum quia pro nota β interdum δευτέρ. scribitur, tum quia non semel ad θεοφανίας adiungitur εὐαγγελικῆς: quibus veluti totidem veritatis radiis ac testimoniis fictum nomen *Theophanis* ab horum fragmentorum possessu aeternaliter submovetur. Iamvero et quaenam fuerit eusebiani operis ratio quod in quinque distributum volumina vidit Hieronymus, fragmenta nunc satis ut reor demonstrant: fuit videlicet historia quaedam Christi domini ex vaticiniis atque ex evangeliis consarcinata, cum uberrima doctrinae evangelicae explicatione. Cur autem vaticanae catenae auctor secundo praecipuae theophaniae libro usus sit, eam causam licet opinari, quia fortasse Eusebius in hac praecipue parte operis evangelium Lucae ventilavit.

VIII. Postea quam ego *theophaniae* fragmenta ex vaticana in Lucam catena erui, male credo de Eusebio meritus essem, si cetera eius fragmenta multa atque praeclara, quae in explicando evangelio Lucae versantur, praetermisissem. Catenae amplissimae auctor Nicetas saeculo Christi XI, Serarum in Macedonia episcopus. Titulus autem vaticani codicis hic: τῶν εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν ἐξηγήσεων ἐκ διαφόρων ἑρμηνευτῶν. Mirus sane exegeticae doctrinae thesaurus, cuius editio ut aliquando fiat opto quidem, sed vix spero: certe latina Corderii catena ab hac graeca vaticana valde differt. Ego interim quicquid eusebianum, nempe ineditum, in ipsa reperi, impigre exscripsi, et cum aliis duorum codicum vaticanorum fragmentis ordinatim contexui; adeo ut mediocris ad Lucam commentarius auctore Eusebio caesariensi mihi constiterit. Codicum, quos dixi, duorum minores Eusebii partes habentium alter est palatinus vetus bombycinus, alter chartaceus vaticanus. Accipis igitur a me, lector, trium Eusebii operum ineditorum partes, videlicet *quaestionum evangelicarum*, *theophaniae*, et *commentarii in Lucam*. Quaestiones latino etiam sermone donavi; scripta tamen reliqua, festinationi consulens, non sum interim interpretatus. Accipis insuper prolixum eusebiani amissi *de paschate* operis tractum a Niceta nobis in catena sua conservatum: quod Eusebius paschale scriptum ad Constantinum imp. olim miserat, hic autem latine etiam conversum per orbem terrarum spargi curaverat, deque eodem peronorificas litteras ad Eusebium auctorem scripserat, quae in magni Caesaris vita adhuc supersunt lib. IV. 35.

Eusebii commentarius in Lucam.

DE PHOTIO PATRIARCHA.

Codex vat. amphilochiorum Photii.

I. Quaestiones amphilochianae tantam propemodum in sacris Photii scriptis, quantam eius bibliotheca in profanis, famam obtinent. Primus sacri operis (sive id amphilochia, sive amphilochianas quaestiones dicere mavis) notitiam vulgavit Leo Allatius (1) dixitque opus varium et multiplici eruditione plenum, theologis ac scripturae interpretibus maxime necessarium: quod ego doctissimi Allatii de photiano scripto iudicium, neoterici critici malivolentiae valde antefero. Idem Allatius nos docuit de praeclaro amphilochiorum codice vaticano, qui Urbano VIII pontifice maximo e Lollini feltrini episcopi bibliotheca in vaticanam migravit. Existimabat autem Allatius unicum esse amphilochiorum hunc codicem, dempto neapolitano, de quo mox dicemus, fragmento. Postea tamen aliquot alii innotuerunt, veluti taurinensis regius XXXI (2); coislinianus CCLXX (3); colbertinus CCCCXLIIII priscus, ut aiunt, saeculi XI, qui nunc est regius parisiacus MDXXVII (4); sevinianus recens parisiacus, deinde et ipse regius (5). Mitto apographum e vaticano ab Arcudio olim expressum, de quo Allatius loco praedicto: mitto item apographum a Camusato curatum e coisliniano quo Wolfius usus est (6): mitto denique miscellos diversarum bibliothecarum codices, in quibus operis particulae aliquot insunt, veluti tilianus Combefisii (7); bavaricus a Wolfio Andresioque commemoratus (8); vindobonensis XXVIIII (9), in quo est Photii synopsis categoriarum Aristotelis, quam nonnulli (quos inter Cavaeus) ab amphilochiis immerito distinguunt: denique et vaticani nonnulli codices fragmenta aliquot amphilochiorum fortuito continent in miscellis: de quibus omnibus sive longinquis sive etiam romanis parum mihi laborandum est, qui nulla horum ope egeo, quandoquidem vaticanum quem supra dixi plenissimum habeo. Est autem hic bombycinus in fol. saeculi ferme XIII, graeca manu eleganter scriptus. Olim tamen huic codici damna duo contigerant; primum quod eius folia ab inscito bibliopego perturbata sus deque fuerant; iterum quod eius indicem primumque operis folium blattae aut mador partim corruperant: mox tamen doctus aliquis materiae ordinem instauravit, in marginibus scribens qua quodque folium sede esset collocandum: tum illi initio pessumdato, ope alterius exemplaris, supplementum fecit recenti manu, in vulgari charta scriptum; sic tamen ut veterum quoque foliorum lacinias seorsim in volumine conservandas curaverit, nec quicquam veteris scripturae perire passus sit. Instaurati codicis meritum Andresius (10) Allatio tribuit. Illud tamen falsissime a nescio quo relatore dictum Andresio fuit, recentia scilicet haec supplementa Allatium manu sua conscripsisse: est enim mihi vulgoque notissima Allatii manus, a cuius indole longe abest supplementorum

(1) De perp. cons. II. 6. p. 576.
(2) Catalog. p. 108.
(3) Montfauc. bibl. coisl. p. 325.
(4) Coteler. monum. tom. III. p. 556, et catalog. mss. reg. paris. gr. tom. II. p. 259.
(5) Montfauc. bibl. mss. p. 1031.
(6) Praef. ad cur. philolog. tom. III. p. 7.
(7) Bibl. conc. tom. I. praef. p. 38.
(8) Wolf. praef. p. 5; Andr. prodom. ad mss. neap. p. 81.
(9) Lambec. T. VII. p. 146.
(10) Prodrom. p. 83.

scriptura, quae non librarium tantummodo diversum exhibet, verum etiam supinum graecique sermonis prope ignarum. Igitur exscribenti mihi quaestionem primam amphilochianam, ad vetera illa fragmenta respiciendum non semel fuit (quae in volumine conservata iam dixi) ut librarii novi mendis gravissimis medicinam facerem, meaque editione hanc labem excluderem. Codex ergo vaticanus plenissimus quaestiones amphilochianas CCCXIII continet. Exin in codice sequuntur alia Photii opera; nimirum 1. Ineditus et acatholicus de Spiritus sancti a solo Patre processione liber, de quo nos infra loquemur. 2. Alius de eodem argumento Photii libellus, nempe ipsa secunda epistula, quae in Montacutii editione occurrit, heic autem novo titulo instruitur: *ἑτέρα ἔκδοσις περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· ἐξεδόθη ἐν τῷ πατριαρχίῳ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς ἐξορίας*; scriptus nimirum a Photio libellus post reditum ab exilio. 3. Extremi in codice sunt libri Photii quatuor adversus Manichaeos, quorum primum Montfauconius e codice coisiliano (1), tres reliquos Wolfius edidit (2) ex holsteniano codice, quem a vaticano nostro fuisse haustum suspicatur rectissime editor, ego vero nullus dubito, quandoquidem etiam clausula, quae Wolfio imperfecta videtur, non alia in codice vaticano, quam in Wolfii editione est.

Pars amphilochiorum antehac edita.

II. Quum plures igitur extarent in Europae bibliothecis amphilochiorum codices, primus Franciscus Turrianus S. I. e bavarico codice amphilochianas sex quaestiones interpretatus est; easque Canisio anno MDCLXIII in antiquarum lectionum sylloge latine tantum edendas concessit (3). Eae sunt in vaticano codice 180. 181. 182. 185. 186; nam Turriani primam in codice non invenio; quare et Basnagius quum anno MDCCXXV Canisium repeteret, et graecum ceterarum textum ederet (4), primam latine tantummodo posuit, quia graece non habuit. Porro Turrianus alibi quoque amphilochia memoraverat, nempe ad epist. pont. p. 124. 165., ad const. ap. VIII. 6, de iur. ord. p. 155; quod eruditi iamdiu dixerunt. Post Canisium anno MDCXVI Petrus Stewartius S. I. prolixam Photii amphilochianam de Christi voluntatibus gnomicis (quae in cod. vat. est octogesima) eodem Turriano interprete edidit (5); cuius graecum deinde textum Basnagius suppeditavit (6). Iam quia Canisius atque Stewartius quaestiones has sub Photii quidem, non tamen amphilochiorum, nomine ediderunt, hinc accidit ut qui eruditi deinceps de amphilochiis verba fecerunt, ii praedictarum septem editionem nescire videantur; quorum in numero sunt Combefisius, Allatius, Montfauconius, Wolfius, Gallandius, Andresius, Scottus. Unus fortasse Fabricius in gr. bibliotheca lucubrationes illas ad amphilochiorum syllogen pertinere suspicatus est. Petavium denique ipsum miror, qui quum in opere suo theologico (7) de monothelitis tamdiu disserat, Photii tamen opusculum de voluntatibus Christi gnomicis, quod eius argumento commodissimum erat, penitus ignoraverit, tot licet ante annos ab eius sodalibus et latinum factum et edi-

(1) Bibl. coisl. p. 349. sq.
(2) Anecd. tom. I. et II.
(3) Ed. vet. tom. V. p. 188. sq.
(4) Tom. II. part. II. p. 420.
(5) Auctar. p. 437.
(6) Tom. II. part. II. p. 439.
(7) De incarn. lib VIIII.

tum. Tertius amphilochiorum editor Combefisius est, qui anno MDCXLIIII e gallicano Tilii codice amphilochianam quaestionem protulit contra ubiquistas, quae in vaticano codice trigesima octava est. Graviter tamen erravit non intellecto codicis titulo Combefisius, ita ut scriptam ad Amphilochium a Photio quaestionem, pro Amphilochii scripto vulgaverit. Sed dein admonitus ab Allatio Combefisius retractavit errorem, atque alteram ab eodem Allatio acceptam de Asteriis (quae in cod. vat. est 312.) edidit amphilochianam in auctario patrum p. 279; rem ceteroqui tam parum adhuc edoctus, ut scribere non erubuerit ambigere se quisnam hic Photius fuerit, qui ad Amphilochium quaestiones miserit. Ignorabat scilicet Combefisius, quae Allatius in libro de consensu super amphilochiis scripserat; quia nimirum eodem anno MDCXLVIII tum Combefisius auctarium, tum Allatius volumen suum de consensu imprimebant. Quartus amphilochiorum editor Montfauconius est (1), qui anno MDCCXV vulgavit quatuor, nempe de Hercule Amaltheae cornu gestante, de Sibyllis, de caesariensis Eusebii haeresi, de Asteriis (in vat. cod. 107. 150. 221. 312.) Profecto Montfauconius de universo photiano opere bene meritus est, cuius integrum descripsit indicem, quaestionum scilicet octo et trecentarum: sed idem magnopere erravit, primum quia se dixit edere ex amphilochiis quaestiones illas, quae maioris momenti esse videbantur; quo iudicio nihil inconsideratius nihil falsius fieri potuit. Nam siquis amphilochia a me nunc edita, itemque illa a Scotto Wolfioque vulgata, cum his breviculis ac valde levibus Montfauconii conferet, praeposteram hercle laudem praedicatam comperiet. Num ergo Montfauconius quem vulgavit indicem ab amanuensi aliquo accepit, ipse vero codicem vix aspexit? Alioquin vix fieri poterat ut vir summus tot longissimas atque optimas lustrans quaestiones, neglectis his, breviores illas ac levidenses eligeret, suoque praeconio atque honore typorum mactaret. Sed en rursus Montfauconius peccavit dum has quaestiunculas ceu ineditas omnes vulgavit. Atqui de Asteriis quaestionem iam publici iuris Combefisius fecerat: quaestiones de haeresi Eusebii et de Hercule in Photii epistulis multo ante a Montacutio editis occurrebant; id quod Wolfium certe non latuit (2): superest igitur ut Montfauconius scriptiunculam de Sibyllis primus protulerit. Utrum quintum amphilochiorum editorem Spierium dicam, haud satis scio; et merito id dubito. Nam Theophilus quidem Harlesius semel et iterum ait (3) " Iustum Spierium anno MDCCXXXVIII quodam in libro germanica lingua ,, scripto dedisse adnotationes ad Photii amphilochia, et in fine quaedam ex his ,, amphilochiis nondum edita ,,. Iam vero quid Spierius in eo germanico libro, quo careo posuerit, nescio: sed quoniam video germanum hominem eruditissimum Wolfium triennio post Spierii librum vix elapso amphilochianas quaestiones depromere, nihilque de Spierii curis, in praefatione ceteroquin curiosa, dicere, nescio inquam quid ego demum temporibus locoque distans de Spierii opere iudicem, quod aetate par et in limine versans Wolfius non agnovit. Sequitur iam sextus mul-

(1) Bibl. coisl. p. 346-348.

(2) Praef. ad cur. T. III. p. 7.

(3) Supplem. ad introd. hist. ling. gr. tom. II. p. 47; et addit. ad Fabr. bibl. gr. tom. XI. p. 26.

to praedictis copiosior amphilochiorum editor Wolfius, a quo in philologicis curis amphilochianae quaestiones quadraginta sex (a LXXIIII ad CXVIIII) anno MDCCXLI. publicatae fuerunt; quae deinde anno MDCCLXXVIIII in gallandiana bibliotheca T. XIII repetitae sunt. Et quidem adversus Gallandium expostulare liceret, cur contra institutum suum minora patrum opera coacervandi, quaestiones a Wolfio editas receperit, antiquius editas praetermiserit; nisi iam dixissem ignotas Gallandio fuisse ceteras, id quod eius quoque praefatio satis demonstrat. - Inter eos qui de amphilochiis vulgandis solliciti fuerunt, proximus nobis aetate fuit πολύιστωρ Andresius, vir magnus meique dum vixit amantissimus, qui de anecdotis neapolitanae bibliothecae prodromum scribens, amphilochiorum quoddam fragmentum diu commendavit, atque ut luce donaretur, magnopere auctor fuit. Quod autem fieri optavit Andresius, id mox magna cum laude praestitit vir illustrissimus Angelus Scottus, bibliothecae post Andresium praeses, et regiorum principum in litteris institutor. Nimirum is, qui septimi editoris locum obtinet, amphilochia duodeviginti, praeter praefationem, cum sua interpretatione scholiisque Neapoli typis excudit; usus etiam vaticani codicis suppetiis aliquot, quas cl. noster Amatius ad eum submisit. Amphilochia igitur ante me sex edidit Canisius, Stewartius I, Combefisius II, Montfauconius I, Wolfius quadraginta sex breviora, Scottus duodeviginti. Summa itaque ante me editorum amphilochiorum, LXXIIII. Octavus demum editor ego sum, qui viginti amphilochia hoc volumine exhibeo: quare centenarius iam numerus propemodum expletur. Atqui codex vaticanus tredecim continet supra trecenta. Sed tamen scimus reliqua ex his complura inter epistulas a Montacutio editas iamdiu extare. Insuper ego dedi operam ut amphilochia plerumque longissima, dilatis brevioribus, ad edendum deligerem. Quibus rite perpensis, dimidiam fere operis partem post me adhuc ineditam superesse iudico.

III. Iam editionis meae ratio etsi simplex est, labore tamen ac difficultate non caruit. Nam in primis tantam operis partem ex antiquo codice exscribere, apte digerere, orthographia pausisque interpungere, mendis etiam aliquot perpurgare, non levissimum negotium fuit. Eo accessit latinae interpretationis elucubratio, qua Photium necessario declarandum putavi, propter eos qui graece nesciunt vel qui graece se scire simulant. Sed tamen ut citior editor fierem, paulo incultior interpres videri malui: igitur quicquid menti primum occurrit, id fere calamo pinxi, expoliri autem sermo non potest, nisi quem decens mora limaverit. Curavi tamen ubique, ut graecam veritatem latina servaret translatio. Adnotationes raras subtexui; his enim lectores carere facilius poterant: biblicarum autem auctoritatum, quae tot a Photio laudantur, sedes proprias in libri marginibus demonstravi. Quaestiones ipsas, quae in codice continenter scribuntur, in articulos minores distinxi, quo scilicet perspicuitati sermonis consulerem, et iis qui locos citabunt rem commodam facerem. Ceteroqui ordinalem numerum, quo unaquaeque quaestio notatur in codice, idcirco servavi, ut ne tum quidem citandi ratio varietur, cum universum opus extabit. Illud verissime testari queo, me de codice vaticano amphilochia omnium ferme potissima decerpsisse; quae nimirum vel ipsa prolixitate De mea editione.

sua, vel argumento gravi et theologico, vel doctrinae altitudine, vel novitate aliqua commendabantur, et quae neque cum amphilochiis editis, neque rursus cum epistulis congruebant. Profecto in his tanta rei bonae copia est, ut quas de hoc opere laudes Allatius, Wolfius, Andresius, Scottus aliique pleno ore praedicaverunt, eas nemo, ut spero, nimias iudicaturus sit. Mihi vero cogitanti permirum videri solet, qui fieri potuerit ut Photius in saecularibus curis muneribusque versatus usque ad episcopatum, ad quem laicus subito evectus fuit, tantam divinarum scripturarum atque abstrusioris theologiae notitiam facultatemque adeptus fuerit. Tres tamen in latinis occurrunt patribus, quos aequo iure Photii ingenio opponamus; hique sunt Cyprianus, Ambrosius, atque Augustinus; quorum primus a foro et honoribus ad sanctuarium subito transiit, et tamen in acutissimis ecclesiae theologis reputatur. Secundus a saeculari Liguriae praefectura ad infulas repente raptus, niholominus tantam mox edidicit sacrae doctrinae copiam, quantam edita eius opera demonstrant; praeter illa quae celeberrima olim, nunc amissa querimur. Augustinus item profanis studiis usque ad adultam aetatem innutritus, brevi mox maximum omnis theologiae lumen inclaruit. Iam qui sacrae hermeneuticae canones cognoscere avet, is Photii primam quaestionem, tum vigesimam, tum alias aliquot, tum denique CCLXmam adeat. Bibliorum locos qui repugnantium speciem habent, recte conciliant complures ex his quaestiones, ut VI. XXIIII. etc. Nonne ipsa theologiae penetralia cernimus in quaestionibus de baptismo et de vitae termino? Utique et illae de personarum divinarum proprietatibus persubtiles perque accuratae sunt. Nonne demum componendis moribus prosunt illae de eucharistia, et de providentia, et de sempiternis scelerum poenis?

Controversiae aliquot de amphilochiis.

IIII. Age vero quia hoc opus ad Amphilochium scribi videmus, nemo existimet, omne id quaesitis ab hoc homine forte propositis respondere. Est enim hic sollemnis προσφωνούντων mos, ut ob captandam scribendi ansam, rem eiusmodi fingant. Sic Eusebium simulavisse puto, dum ad Stephanum Marinumque scriberet. Sic Theodorus mopsuestenus, teste Ebediesu in catalogo, singula prope opera ad amicos misit, quasi ab iis rogatus fuisset: et sic ab aliis ecclesiae patribus, nec non a scriptoribus ethnicis factitatum scimus. Profecto Photii has quaestiones non ad unum missas fuisse vel inde patet, quod ex his complures in epistulis ad varios mittuntur homines: tum etiam quod loci multi in commentariis biblicis a Photio tractati, deinde in amphilochia translati fuerunt. Ergo ex his recte concluditur, Photium quum multa in epistulis, in commentationibus, in homiliis, de sacra doctrina disseruisset, ad extremum praeclare et utiliter cogitavisse de universis scriptis his in unum corpus coacervandis; quod quum mitteret honoris ergo ad amicum Amphilochium, nomen inde subortum est, vel Photii ipsius vel posterorum voluntate, *amphilochia*. Iamdiu quidem dubitavit Fabricius (1) num auctores catenarum evangelicarum locos Photii, quos identidem proferunt, ex amphilochiis mutuati sint, an potius ab eiusdem qui aliquando extiterint commentariis evange-

(1) Bibl. gr. ed. nov. T. XI. p. 27.

licis. Ego utrumque factum indico; neque solum abs catenarum auctoribus, verum ab ipso Photio materiam eandem non uno in loco neque semel usurpatam existimo. Nam et in catenis reapse plures loci photiani occurrunt, qui in amphilochiis, quae nunc omnia novimus, non comparent. Et quidem scholiorum Photii ad Lucam ineditorum ego ipse in prima huius voluminis editione specimen exhibui post Apolinarium: plura daturus, nisi pleraque agnovissem in amphilochiis vel in epistulis prope ad verbum repeti. Quam rem ut lectoribus probem, idoneis argumentis parcendum non est.

1. Matthaei locum XI. 17. quo aiunt pueri *cecinimus vobis* etc. interpretatur iisdem verbis Photius tum in catena vaticana cod. 758. p. 28, tum in amphilochiana quaestione 34. a Scotto edita.

2. Lucae locus II. 35. *et tuam ipsius animam pertransibit* etc. illustratur a Photio tum in catena vaticana cod. 1933. p. 63, tum etiam in amphilochiana quaestione 176.

3. Luc. XIII. 14. *respondens archisynagogus.* Verbi ἀποκρίνομαι notiones variae enucleantur a Photio breviter in catena vat. 1933. p. 368, tum prolixius et doctius in amphilochiana a me edita 21.

4. Luc. XVI. 26. de epulone et Lazaro Photii locus est in catena vat. 759. p. 66, qui scribitur in epistula edita 52. Porro et locus adversus Origenis errorem de poenis peccatorum minime aeternis, qui ibidem paucis verbis in catena ponitur, is inquam praetermittitur in epistula 52, sed de eo copiose in prima disseritur.

5. Luc. XXII. 36. *nunc qui habet sacculum* etc. Locum hunc tractat Photius in catena vat. 1933. p. 557, itemque amplissime in amphilochiana prima quaestione iisdem fere verbis utens.

6. Luc. XXII. 44. Locum de sudore Christi sanguineo, in eandem sententiam iisdemque verbis explicat Photius tum in catenis vat. 759. p. 211, et 1933. p. 562, tum in epistula 138.

7. Luc. XXIII. 25. Disserit Photius in catena vat. 758. p. 78. de Christi sanguine redemptionis pretio, quod ipsum iisdem fere verbis fit in amphilochiana 24.

8 Luc. XXIIII. 31. verba *aperti sunt oculi eorum* eodem modo explicantur a Photio in catena vat. 759. p. 253, atque in amphilochiana quaestione nondum edita 14.

9. Luc. XXIII. 50. De Iosepho ab Arimathaea narratio est apud Photium initio epistulae 91. Verum eadem scribitur uberius in catena vat. 759. p. 244. Atque ego vix dubito quin ex illa Photii oratione in Domini sepulturam, quam Combefisius (1) in mazariniano codice vidit, sed quia carebat exordio edere noluit, vix inquam dubito quin hoc Photii elegans ἀποσπασμάτιον de Iosepho ab Arimathaea vaticanus eclogarius decerpserit, quod speciminis loco non me piget exscribere. Pergit enim ad Pilatum Iosephus, eumque ut sibi Christi corpus concedat composita oratione

(1) Auctar. nov. PP. p. 1605.

sic deprecatur: δός μοι φησὶν ὁ Ἰωσὴφ, εἰ βούλει, θάψαι τὸν νεκρὸν τοῦ Ἰησοῦ, ὃν οἱ γνωστοὶ πάντες ᾤχοντο καταλιπόντες, οὗ πολλοὶ μὲν συνέῤῥεον ἐπὶ τῷ πάθει θεαταὶ, νῦν δ' οὐδεὶς ὑπέμεινεν, οὐδὲ τῶν φίλων, ἐνταφιαστής· ἄπεστι σοι φόβος βασιλείας· τέθνηκεν ὁ τὸ κράτος μὲν τῆς ἐξουσίας ἁρπάσαι κατηγορούμενος, μέχρι δὲ καὶ αὐτῆς προφάσεως ἀθῶος ὀφθεὶς παντὸς ἀδικήματος· ὃν προφητόκτονος γλῶσσα καὶ φωνὴ καὶ χεῖρες, σοῦ δοκοῦντος φέρειν φιλανθρωποτέραν ψῆφον, ὑπὸ κρίσιν ἤγαγον θανάτου· δός μοι χάριν ὁμολογεῖν, δι' ἧς ἑτέρους οὐδὲν ζημιοῖς· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὁ τῶν Ἰουδαίων ὄχλος ἀνιάσεται γῇ μαθόντες τὸν ἐχθρὸν καλυπτόμενον· μᾶλλον μὲν οὖν δυσχεραίνουσι καὶ νεκρὸν τὸν ὑπ' αὐτῶν μισούμενον βλέποντες· τοῦτο μὲν τὴν αὐτῶν μιαιφονίαν τῷ σταυρῷ θριαμβεύοντα, τοῦτο δὲ τῶν ὁρώντων τὸν ἥλιον ἕλκοντα, καὶ τῶν σταυρωσάντων ἐκκαλούμενον μυσάττεσθαι τὴν ὠμότητα· οὐδὲ τὴν Καίσαρος ἐπισείουσι φιλίαν, οὐκ εἶ φίλος λέγοντες τοῦ Καίσαρος, εἰ νεκρὸν δίδως τῇ γῇ κατορύττεσθαι· ἀπροφάσιστος, εἰ βούλει μόνον, ἡ πλήρωσις τῆς αἰτήσεως. Τούτοις τὴν τοῦ Πιλάτου καταπᾴδων ψυχὴν, τυγχάνει τοῦ σκοποῦ, καὶ λαμβάνει καθαιρεθὲν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῆς συνήθους ἀξιοῖ φροντίδος.

Fontes amphilochiorum, seu Photii plagia.

V. Iamvero ut a se ipso multa sumpsisse (1) Photium vidimus (nam plura nobis persequi non vacabat) ita eum non pauca quoque ab aliis, pro re nata vel prout institutae suae scriptionis ratio poscebat, tacito licet auctorum nomine sumpsisse comperimus. In exordio quaestionis de voluntatibus gnomicis, ait Photius se idcirco hanc lucubrationem instruere, quia nemo e sanctis dignisque obsequio patribus eam ad liquidum perduxisset, vel quicquam frugi de hoc argumento dixisset, magno Maximo excepto. Porro statim Photius plane ad verbum expilare incipit s. Iohannis damasceni opus de fide orthodoxa, suppresso auctoris operisque titulo: quam rem deprehendere licet comparato Photii textu cum Damasceno Lequinii T. I. p. 187. sqq. Nequid de Anastasii sinaitae hodego dicam, cuius aeque definitiones clam Photius sectari videtur. Utique Photius in amphilochiana quaestione XL. anonymo auctore se uti dicit, quem Damascenum intelligendum esse tempestive monuit nos Photii interpres cl. Scottus. Quaestionem amphilochianam amplissimam CXLVIIII de vitae termino universam nullo verbo commutato Photius e Germani patriarchae penu ad se clam transtulit. Item quaestiunculam CLII de obscuritate s. scripturae tacite ad verbum sumpsit Photius e Polychronii prologo ad Iobum: quae brevis lucubratio, quia non extat cum ceteris Polychronii ad Iobum excerptis, a me libenter edita fuit. Denique quaestionem CLIV de variis bibliorum sacrorum editionibus tacite ad verbum exscripsit Photius ex edita pseudo-Athanasii quaestione, sive etiam ex Epiphanii panario: id quod ego sentiens, scriptum praetermisi. Ceteroqui ne gravius accusare Photium videar, hoc quoque observandum est, Photium ipsum in suo amphilochiorum prohoemio, tum etiam quaestione I. cap. 10. (quo postremo loco de superioribus bibliorum interpretibus mira cum reverentia loquitur) manifeste dicere, se acceptis ex illa vetustate seminibus, longe accuratiores contradictionum solutiones in medium proferre. Idque Photii dictum neque falsum, ut puto, neque arrogans est; quandoquidem hae Photii quaestiones seu biblicae seu theologicae, etsi non omnes pari pondere ac dignitate sunt, tamen veterum multorum de simili re scriptionibus

(1) Id fatetur ipse Photius prohoem. amphiloch. apud cl. Scottum.

praestare videntur: et quidem, exempli gratia, caesariensis Eusebii quaestionibus evangelicis, quominus has photianas anteferam, nullus ambigo.

Photii responsa canonica.

VI. Vestiganti mihi in vaticanis pluteis Photii scripta, ignotum quoddam praeter spem se obtulit in codice vetere palimpsesto, breve equidem sed tamen non contemnendum. Prior palimpsesti scriptura quadrata est, continetque partes sacrarum rerum Leontii, de quo opere in alio volumine locuturus sum. Scriptura posterior, saeculi ferme XIII, habet opus Eusebii de situ et nominibus hebraicorum locorum: et quidem ad normam huius rarissimi codicis, qui fuit olim cardinalis Sirleti, textum operis eusebiani fuisse refictum docet Vallarsius in Hieronymi editione T. III. Sequuntur in codice glossaria quaedam, tum de mensuris ponderibusque opuscula, nec non theologicae aliquot definitiones. Exin Photii canonica responsa quinque, cum eo titulo quem in nostra editione graece scripsimus. Photium denique subsequuntur Gregorii theologi quaedam, et pauca anonyma. Profecto et ipse palimpsestus in extremis codicis foliis a priore et maxima sui parte differt; habet enim actuum apostolicorum fragmenta, vetustioribus, quam Leontii opus, litteris exarata. Sed enim his interim omissis, de Photii scripto breviter mihi dicendum est, quod ad Leonem Calabriae archiepiscopum mittitur. Calabriae sedem episcopalem inter eas numeratam video, quae patriarchae byzantino parebant, in novella Leonis sapientis (1), qui Photii alumnus fuit: eique sedi honoris gradus inter Mocissum Larissamque tribuitur. Porro utrum Calabria intelligenda sit Argivorum insula, in qua olim Demosthenes venenum hausit, an potius Italiae provincia, haud scio an merito dubitare liceat. Nam et Italiae Calabriam in ea novella p. 100 appellari video, quo loco Severinae calabrae sedi subiiciuntur episcopi callipolitanus, acerantinus, et Castri veteris. Tum apud Porphyrogenitum them. lib. II. 10. oppidulum S. Severinae prope Crotonem ponitur. Atque his in locis graecae ritum ecclesiae partim adhuc vigere docet Ughellius tom. VIIII. p. 475. Profecto aetate photiana extremam illam Italiae partem in byzantini patriarchatus finibus fuisse comprehensam, multis documentis comprobatum est; et certe a dicta iam imperatoris novella. Immo vero Leonem hunc Calabriae italicae archiepiscopum fuisse vix dubito, dum considero photiani cuiusdam inediti operis adversus Latinos (de quo opere mox) locum, ubi enumeratis Italiae et occidentis variis populis qui Pontifici romano parebant, ab is Photius excipit Calabros, quos ait cum Graecis consentire. Sed tamen Leo certe Rhegii episcopus octavae synodo contra Photium celebratae subscripsit (2): idemque in pseudo-synodo photiana apparuit (3): quam rem Coletus in Ughellii (4) emendationibus sapienter notavit, atque ita Leonem non dubio ordine in rheginorum episcoporum serie constituit. Sed ecce in praedicta novella p. 100. rheginus episcopus a calabro satis distinguitur. Porro ego auctor sum ut de finibus byzantini patriarchatus legatur etiam perdoctus Bressius in Melitae antiquitatibus (5), qui leoninae novellae auctoritatem post alios criticos ventilat. Ad rem nostram

(1) Apud Leunclavium de iur. gr. rom. p. 88.
(2) Hard. concil. T. V. p. 929.
(3) Colet. conc. T. XVII. p. 374.
(4) Tom. VIIII. p. 324.
(5) Lib. VI. 15.

quod adtinet, constat Leonem Calabriae archiepiscopum postulavisse a Photio patriarcha suo, atque a synodo quae apud ipsum celebrabatur, dubitationum quarumdam solutiones: cui honestae petitioni occurrens Photius, capita quinque rescripsit: quae ego ut de re canonica bene, ut spero, mererer, latina feci, scholiis aliquot declaravi, et si cum amphilochiis in hoc volumine ederem, pretium operae fore iudicavi.

Photii scripta inedita.

VII. Superest iam ut ineditorum adhuc Photii operum, non omnium quidem sed quorum nobis edendorum non remota copia est, notitiam scribam. Neque est quamobrem magnopere abhorreamus a Photii vulgandis scriptis, dummodo haec idoneis refutationibus, ubi res postulat, instruantur. Profecto videmus Leonem Allatium catholicum in primis hominem, et graecanici schismatis perpetuum oppugnatorem, promisisse non semel in suis scriptis se Photii omnes epistulas editurum, quarum tamen secunda contra Spiritus sancti processionem a Filio tota disputat. Quin immo idem Allatius omnium Photii operum colligendorum atque edendorum hortator fuit (1). Tum etiam Combefisius dominicani ordinis decus epistulam Photii graece edidit (2) ad patriarcham aquileiensem, a Baronio antea latine publicatam, quae pariter sancti Spiritus a Filio processionem negat. Baronius quoque ecclesiasticae historiae parens complures Photii litteras quamquam hostili animo scriptas vulgare non dubitavit (3). Illud vero insigne est, quod Clemens papa XI. photianam pseudo-synodum, fraudibus ut scimus plenissimam, e vaticano graeco codice describi vulgarique iussit (4). Et quidem ipse nefarii Corani liber nonne ab Innocentii papae XI. confessario Maraccio editus fuit? His autem postremis annis duos video pientissimos ecclesiae catholicae sacerdotes, quorum nomina in litteris perillustria sunt, Iohannem inquam Andresium (5) et Iacobum Morellium (6) de vulgandis omnibus Photii scriptis alterum cupide, serio alterum cogitavisse, quorum postremus conspectum quoque editionis iam concinnaverat. Utinam vero vir alius italus, qui Photii lucubratiunculas aliquot calente schismate scriptas florentinis typis edidit (7), utinam inquam romanis in quibus natus erat sacerdotiumque gerebat partibus, impensius favisset, nec ea incaute in scholiis dixisset, quae interdum piis auribus parum placent! Sed age ineditorum Photii operum syllabum expediamus.

1. Amphilochiorum pars ferme adhuc dimidia in vaticano codice, de quo supra locutus sum, alibique superstes, editorem me vel alium quemvis expectat.

2. Photii odae tres suavi carmine scriptae, mediocris prolixitatis, extant in vetere codice Barberiniorum CCXLVI (itemque in eius recenti apographo) inter aliorum auctorum bene multos multaeque elegantiae graecos hymnos, quorum ii saltem qui morum honestati non obsunt, haud diutius in tenebris continendi videntur, neque sinendum ut Photii quoque musa cum his invita sileat. (Immo vero odas Photii novem in mss. collegii apud Gallos claromontani extitisse ait Labbeus nov. bibl. mss.

(1) In epistula apud Andresium prodrom. mss. neap. p. XCII.
(2) Auctar. noviss. PP. p. 527.
(3) Hist. eccl ed. Lucae T. XV.
(4) Colct. concil. T. XVII. p. 574.
(5) Prodrom. loc. cit.
(6) Catalog. mss. venet. p. 95.
(7) Nov. delic. erud. T. I.

p. 139.) Photii tres illae odae sub codicis barberiniani fine leguntur; quarum prima est ἐκ προσώπου Βασιλείου δεσπότου ad Deum; in ea scilicet loquitur ipse Basilius. Altera ἐκ προσώπου τῆς ἐκκλησίας εἰς Βασίλειον φιλόχριστον βασιλέα; ecclesia nimirum alloquitur imperatorem. Tertia ode ἐγκωμιαστικὴ εἰς Βασίλειον τὸν φιλόχριστον δεσπότην. Notissimum est, Photium gratia apud Basilium imperatorem floruisse, cui etiam regiam coronam sumenti sacras preces praeivit; mox ab eodem in exilium actum fuisse. Utramque rem narrat etiam Hamartolus in vaticano codice ineditus pag. 202. b: ὁ Βασίλειος ἐκ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ στέμμα ἀράμενος δίδωσι Φωτίῳ τῷ πατριάρχῃ· καὶ εἰσαγαγὼν αὐτὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, ἐποίησεν εὐχὴν ἐπ' αὐτῷ· ὁ δὲ πατριάρχης τὸ στέμμα ἐξενεγκὼν τῷ βασιλεῖ ἐπιδέδωκε· καὶ τῶν σκήπτρων ἀνοιγόντων ὡς ἔθος, ἔστεψεν ὁ Μιχαὴλ τὸν Βασίλειον. Patrata deinde Michaëlis imperatoris caede, pergit dicere Hamartolus p. 204. b: τοῦ Βασιλείου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλθόντος, καὶ τῆς ἀχράντου θυσίας μεταλαβεῖν βουληθέντος, ὁ πατριάρχης Φώτιος τῆς θείας αὐτὸν ἀπεῖργε μεταλήψεως, ἀνδροφόνον ἀποκαλῶν καὶ λῃστὴν καὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἀνάξιον· ἐφ' οἷς θυμωθεὶς ὁ Βασίλειος, ἐκ Ῥώμης ἐπισκόπους ἐλθεῖν παρεσκεύασε, τόμον ἐπιφερομένους τοῦ πάπα, καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦτον ἐξώθησεν, Ἰγνάτιον δὲ τὸν ἐν ἁγίοις πατριάρχην προεχειρίσατο τὸ δεύτερον. Utroque Hamartoli loco utitur Zonaras XVI. 7. 8: et secundo quidem prope ad litteram. Hac vero super re legenda est Photii epistula XCVII, quae est gravis adversus Basilium expostulatio ab exilio missa. Denique moneo, alium esse Photium monachum melodum, cuius exigua στιχηρὰ sunt in codice vaticano CCXVI. p. 6, et in palatino CXXXVIII. p. 6—8. Porro ille πάνυ numquam fuit monachus: etsi iuvenem se a monastica vita non fuisse alienum, sed curis saecularibus praepeditum, narrat Photius in epistula ad syncellum antiochenum, quam et graece editam scio, et ego in vetere codice lego (1).

3. *Liber de Spiritu sancto.* Quamquam alia quaedam Photii scripta de Spiritu sancto extant, hic tamen liber luculentus et varius atque prolixus nondum lucem aspexit, etsi non uno in codice vaticano inest, atque in aliis etiam bibliothecis occurrit. Et in uno quidem ex vaticanis, scilicet CCXVI, Metrophani id opus tribui observavit Allatius (2); in quo codice libros quoque adversus Manichaeos eidem Metrophani smyrnensi episcopo (3) tribui, ego ipse vidi. Sed tamen hanc inscriptionem quis non falsam agnoscit, quam tot alii codices refellunt? Si vero locus operis consideretur, ubi de Iohanne papa sermo fit, nemo Photium auctorem esse dubitabit. Nunc ut operis conspectum exhibeam utar codice columnensi vaticano, quem sua vetustas emendatioque commendat. Titulus operis: περὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιοῦ πνεύματος. Φώτιος ἐλέῳ θεοῦ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης τῷ ὁσιωτάτῳ εὐλαβεστάτῳ ἐπισκόπῳ Βέδᾳ (4) ἐν κυρίῳ χαίρειν. — Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι κ.

(1) Conf. ad amphiloch. cxc. n. 1.

(2) De consensu p. 575.

(3) Metrophanem hunc Photii aequalem memorat s. Nicolaus papa epist. VIII. p. 53. Et quidem huius episcopi celebre satis nomen in illorum temporum historia est.

(4) Supra Βέδᾳ scribitur πόλεω. Tum p. 300. sqq. constat hunc Bodam fuisse orthodoxum et photianis partibus adversantem; immo et tractatum de Spiritus sancti a Filio processione scripsisse.

τ. λ. Illico Photius sophismata septem supra triginta pro suo errore de sancti Spiritus a solo Patre processione proponit; quae iamdiu sophismata in Graecia Allatii orthodoxa nec non apud alios theologos refutata scimus. Exin trigesimo octavo capitulo obiicit sibi Photius Pauli effatum *misit Deus Spiritum Filii sui*, de quo dicto raticionatur Photius usque ad quadragesimum tertium capitulum. Exin latinorum patrum Ambrosii, Augustini, atque Hieronymi verba sententiae suae repugnantia graece profert; quorum auctoritati ne acquiescat, ridiculo et pernicioso argumento utitur, nempe quod alii quoque ecclesiastici patres parum accurate de aliis rebus interdum locuti fuerint; quos inter ponit Clementem rom., Dionysium alex., Methodium, Pantaenum, Clementem alex., Pierium, Pamphilum, Theognostum, Irenaeum, Hippolytum, Basilium: quasi vero hac sermonis ratione patrum prope universae auctoritati impune resistere non possimus. Porro non tres illos solum latinos patres, sed permultos graecos orthodoxae sententiae favere, cum aliunde exploratum est, tum magnus eorum numerus coacervatur in vaticanis codd. DCVI. p. 250. sqq., et MCXV. p. 46. sqq. Exin Photius a columnensis codicis pagina 304. incipit recensere romanos Pontifices, qui processionem Sp. sancti a Patre sine additamento *Filioque* dixerunt, (quod argumentum Allatius de cons. p. 583. vel hoc uno responso satis infirmat, quod hi non dixerint *a solo Patre* sed *a Patre*; et quidem ante natam hanc controversiam sic ipsi tute loquebantur.) Sunt autem hi apud Photium Pontifices, Damasus, Caelestinus, Leo magnus, Vigilius, Agatho, Gregorius magnus, Zacharias, Leo III, Benedictus III, Iohannes VIII, Hadrianus III. (Nicolaum I, Hadrianum II, et Marinum I, utpote sibi infensos reticet pravo nec prorsus tolerando artificio Photius, quum ea res tamen esset notissima. Reapse priores duos reticeri a photianis solitos queritur Allatius de cons. p. 590.) Illam etiam clypeorum romanorum famigeratam historiam, quibus symbolum inscriptum erat, attingit Photius p. 312, super qua legendas saltem Allatius de cons. p. 580. 581, et contra Hotting. p. 418. Post haec, paucis additis epichirematibus, finem libello Photius imponit. Quoniam vero Photius perhonorifice de his romanis Pontificibus, loquitur, placet eius verba carptim heic recitare. P. 304. ὁ τρισόλβιος Δάμασος, ὁ τὴν δευτέραν σύνοδον, ἧς τὰ σέβατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα στέργουσιν, ἐπικυρῶν: *beatissimus Damasus, qui secundam synodum, cuius decretis orbis universus obsequitur, confirmavit.* — Λέων ὁ μέγας ὁ τὰς ἱερὰς τῆς Ῥώμης φροντίδας ἱερωτέρας ἀποδείξας, ὁ τῆς τετάρτης στύλος συνόδου: *Leo magnus qui sanctam Romae pastoralem curam, sanctiorem adhuc demonstravit, quique fuit quartae synodi columen.* P. 307. Ἐννοήσατε τὸν ὁμόθρονον τούτοις, καὶ τὴν δόξαν ἰσοστάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον· τῇ πέμπτῃ μὲν καὶ αὐτὸς ἐφιστάμενος συνόδῳ· οἰκουμενικαῖς δὲ καὶ αὕτη καὶ ἁγίοις ψηφίσμασιν ἐκλαμπρύνεται· οὗτος οὖν οἷα δὲ κανὼν ἀπαρέγκλιτος, τοῖς ὀρθοῖς αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγμασι κ. τ. λ.: *considerate etiam sedis successorem, non minore gloria fulgentem, Vigilium inclytum, qui et ipse synodo quintae praefuit, quae oecumenicis aeque sanctisque decretis claruit. Hic ceu regula inculpabilis, rectis eius synodi sententiis consonans* etc. Ibidem. Ἴδοις δ' ἂν καὶ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Ἀγάθωνα τοῖς αὐτοῖς ἀνδραγαθήμασι σεμνυνόμενον· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς τὴν ἕκτην σύνοδον (οἰκου-

μενικῷ δὲ καὶ αὕτη διαλάμπει ἀξιώματι) παρὼν εἰ καὶ μὴ σώματι, γνώμῃ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ, διὰ τῶν αὐτοῦ τοποτηρητῶν συνεκρότει τε ταύτην καὶ κατηγλάϊζεν: *videsis etiam praeclarum Agathonem, paribus recte gestis celebrem: nam et hic sextam synodum, quae oecumenico aeque honore fulget, etsi non corpore praesens, mente tamen omnique studio per suos legatos congregavit ac decoravit.* Ibidem. Πῶς δ' ἂν παρέλθοιμι σιγῇ τοὺς ἀρχιερέας Ῥώμης Γρηγόριον τε καὶ Ζαχαρίαν, ἄνδρας ἀρετῇ διαπρέψαντας καὶ διδασκαλίαις θεοσόφοις τὸ ποίμνιον συναυξήσαντας, καὶ δὴ καὶ θαυμάτων χαρίσμασι διαλάμψαντας; — Ὁ μὲν μετὰ τὴν ἕκτην οὐ πολλοῦ ῥυέντος ἐνακμάσας χρόνου ὁ θεῖος Γρηγόριος, Ζαχαρίας δὲ ὁ θεσπέσιος πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ὕστερον ἔτεσιν· — Οὗτος ὁ σοφὸς Ζαχαρίας, ἄλλά τε τῶν ἱερῶν γραμμάτων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου, καὶ τὰς ὡς ἐν διαλόγῳ τυπουμένας ὠφελείας, διὰ τῆς ἑλλάδος εἰς τὴν οἰκουμένην ἀπήχησε σάλπιγγος (1): *cur autem silentio premam Romae pontifices Gregorium et Zachariam, homines virtute fulgentes, qui doctrinis divina sapientia plenis gregem informaverunt, et miraculorum quoque gratia inclaruerunt? — Divus quidem Gregorius paulo post sextam synodum floruit; admirabilis vero Zacharias centum sexaginta quinque post annos extitit. — Hic sapiens Zacharias, cum alia sancti Gregorii scripta, tum etiam utile illud opus dialogi forma praeditum, graeca tuba universo orbi proclamavit.* P. 310. Χθὲς καὶ οὔπω δευτέρᾳ γενεᾷ (2) παρῆλθεν Λέων ἐκεῖνος ὁ περιώνυμος, καὶ θαύμασιν (3) ἔχων ὅστιν εἰς ἐνυμνεῖσθαι: *nuper, nondum altera elapsa aetate, vita excessit Leo ille celeberrimus, qui prodigiis etiam inclaruit.* P. 311. Ὁ πρᾷος καὶ ἐπιεικὴς καὶ ἀσκητικοῖς ἀγῶσιν ἐναγλαϊζόμενος, ὁ κλεινὸς Βενέδικτος, ὁ μετ' ἐκεῖνον τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου διάδοχος: *mitis ille et pius et asceticis certaminibus famigeratus, inclytus Benedictus, qui in supremam Leonis cathedram successit.* P. 312. Ὅτι δὲ ὁ ἐμὸς Ἰωάννης (ἐμὸς γὰρ τά τε ἄλλα, καὶ ὅτι πλέον τῶν ἄλλων ἐξῳκείωτο τὰ ἡμέτερα) οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν μὲν ἀνδρεῖος, ἀνδρεῖος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρεῖος δὲ μισεῖν καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν, καὶ οὐχ ἱεροῖς θεσμοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος, καὶ τὸ ἄτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος ὁ κεχαριτωμένος τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς διὰ τῶν αὐτοῦ θεοσεβεστάτων καὶ περιδόξων τοποτηρητῶν Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων θεοῦ, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ παραγεγονότων, ὡς ἡ καθολικὴ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία, καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς, τὸ τῆς πίστεως ἀποδεχόμενος σύμβολον, γνώμῃ καὶ χερσὶν ἱεραῖς τῶν εἰρημένων περιφανεστάτων καὶ θαυμασίων ἀνδρῶν, ὑπέγραψέν τε καὶ ἐπεσφραγίσατο. Ναὶ δὲ καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον ἱερὸς Ἀδριανὸς συνοδικὴν ἡμῖν ἐπιστολὴν (4), ὥσπερ ἔθος παλαιὸν, ἀναπέμψας, τὴν αὐτὴν εὐσέβειαν

(1) Eandem narrationem habes apud Photium etiam in bibliotheca cod. CCLII; quo loco de utroque pontifice perhonorifice loquitur; et gregorianum illud opus de vitis sanctorum perutile iudicat, nedum fidem ullam ei derogat.

(2) Videtur heic Photius sequi illorum sententiam qui *γενεὰν aetatem* definiebant triginta annorum periodum. Nam s. Leo IV. obiit anno 855. Photius scribebat haec sub Hadriano III, qui pontificatum adiit anno 884. Confer Euseb. quaest. p. 40. n. 1. Aliter, ut puto, Photius in amph. CXLVIII.

(3) Narrantur haec in s. Leonis IV. vita prodigia, quibus nunc commodo accedit Photii suffragium ac testimonium.

(4) In editione card. Caraffae ingens lacuna est epistularum pontificiarum a Iohanne VIII. usque ad Leonem IX. annis fere CLXX. Quare et haec Hadriani III. ad Photium, si vera est, epistola desideratur. Photius autem eius dicto abutitur, non secus ac vetustiorum pontificum formulis, ut

δι᾽ αὐτῆς ἀνεκήρυττεν, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ἐθεολόγει ἐκπορεύεσθαι: Iohannes meus (hic enim meus est, tum ob alias causas, tum quia res meas praecipue cordi habuit) hic, inquam, Iohannes noster virili mente virilique pietate praeditus, qui quodvis iniquitatis impietatisve genus viriliter odit atque expulit; neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit; hic inquam gratiosus Romae pontifex per suos religiosissimos atque illustres legatos Paulum Eugenium ac Petrum pontificali sacerdotalive dignitate fulgentes, qui ad synodum nostram convenerunt, non secus ac ecclesia catholica eiusque decessores pontifices, fidei symbolo recepto, mente lingua manibusque subscripsit, idemque confirmavit. Sane et eius successor sacer Hadrianus, synodicam ad nos more vetere mittens epistulam, eandem fidei rationem in ipsa ostendit, et Spiritum a Patre procedere censuit.

Photii de Iohanne octavo verba duplicem mihi suppeditant gratissimum fructum. Nam 1. non de nihilo est, quod Iohannem Photius *virilem* ter dicit: sine dubio enim respicit atque oblique refutat crimen animi imbellis, quod huic Papae vulgo iam impingebatur, quia Photium teterrimum hostem et tot antea anathematibus percussum, in byzantinam sedem reponi passus fuerat. Hinc orta Iohannae papissae fabula, de cuius origine quum multi rumores diditi fuerint, rem acu tetigisse nunc Baronium videmus ad an. 879. cap. 5, qui idcirco hunc Papam dictitatum fuisse feminam existimavit, quia visus esset ob nimiam animi facilitatem et mollitudinem, abiecta penitus omni virilitate, sacerdotalem constantiam amisisse: adeoque non Papam, ut Nicolaum I. et Hadrianum II, sed papissam contumeliae loco dictum, utpote qui ne eunucho quidem restitisset; qualem revera fuisse Photium fama tulit. Et miror Allatium, qui in peculiari de Iohannae papissae fabula dissertatione quum nonnulla ex his Photii testimoniis circa romanos pontifices recitaverit, hoc circa Iohannem praetermiserit, neque ex eodem facilem fabulae quam poterat, Baronio etiam duce, interpretationem fecerit. Hinc videmus Pagium quoque in Baronii critica frustra sibi plausisse de huius fabulae origine a temporibus photianis exclusa, et ad saeculum XIII. pertracta.

Alter maior fructus est, quod quum Photius hoc loco glorietur de legatorum Papae in byzantino concilio facilitate nimia et adsensu, quem tamen Papae mittenti frustra tribuit (Iohannes enim ut Photius tantummodo restitueretur in mandatis dedit; quicquid reliquum legati sui fecissent improbavit, ut ex eius epistulis demonstrat Binius concil. ed. Coleti T. XVII. p. 366. sqq.; Photius autem omnia in synodo impotenter, fraudulenter superbeque gessit; qua de re legantur Baronius, nec non Natalis Alexander saec. IX. diss. V. 27.) nihilominus spuriam eam Iohannis papae epistulam, quam in pandectis Beveregius edidit, et deinde in Coleti quoque conciliorum editionem p. 523. receptam video, nullo modo Photius commemorat. Atqui si illa epistula reapse ad Pho-

iam diximus p. xxiv. Et quidem, ut recte observat Lequinius diss. I. damasc. cap. 39, romana ecclesia numquam Graecis diserte imperavit ut symbolum ea particula augerent, quamquam hi rei ipsi fidem adiungere teneantur. Atque ita adhuc intactum Graeci quoque catholici symbolum recitant. Quid ergo mirum si Hadrianus III. ita fortasse locutus est?

tium missa fuisset, in qua disserte additio *Filioque* vetatur, eiusque auctores cum Iuda reputantur; fieri non poterat quin hoc loco Photius eam vel recitaret vel saltem disertis verbis appellaret: quod quum non faciat, sequitur hinc argumentum certissimum contra eius epistulae veritatem; quam primus sapienter acuteque negavit Baronius ad an. 879. cap. 54-59, et confictam a graeculo papae Iohannis nomine pronunciavit. Argumentum hoc cumulat idem Photius epistula ad patriarcham aquileiensem supra memorata (quae in multis cum praesenti opusculo congruit, parique pede pergit) in qua cap. XXV, de Iohannis octavi legatis qui suae synodo interfuerunt loquens, quos etiam symbolo secum subscripsisse ait, nullam tamen Iohannis papae epistulam pro se citat; quae si ulla fuisset, sine dubio Photius eam ibi protulisset aut memorasset; id quod Baronius nec non Lequinius in dissertatione I. damascenica cap. XXII iamdiu observaverunt: idemque denuo Lequinius sapienter notavit, confictam a Graecis videri epistulam, non abs Iohanne papa scriptam; siquidem diaconus ille, qui s. Gregorii vitam eidem Iohanni papae inscripsit, queritur de Graecis in praefatione, qui vocem *Filioque* delere solerent. Atqui hanc querelam diaconus apud Iohannem papam non cecinisset, si hic illud incrementum apostolicis diserte litteris improbavisset.

Satis iam dixisse videmur contra mendacem eius epistulae auctoritatem: sed tamen, ut in re seria et gravi, reliqua etiam quae suppetunt argumenta non reticebimus. 1. In apostolicae sedis archio secreto nulla antiquiora regesta sunt, quam Iohannis papae octavi, scripta litteris vulgo dictis beneventanis circa saeculum decimum; isque codex a casinatibus monachis apostolico Domino olim donatus fuit. Eius ego codicis cunctas epistulas quum semel et iterum perlustraverim, calumniosae huius, de qua loquor, epistulae vestigium nullum neque latine neque graece inveni. 2. Ne in editione quidem epistularum Iohannis Papae, quam cardinalis Caraffa Romae curavit, mendax illa occurrit; quamquam Caraffae editio ex illo codice archii non fuit expressa, ut multae diversitates comprobant. 3. In duabus, quae extant Iohannis ad Photium epistulis CCI. et CCL. nulla quaestionis eius dogmaticae mentio fit: quin immo in ep. CCL. de Graecorum, praesertimque Photii, fallaciis falsisve scriptis diserte conqueritur Iohannes: *mirandum valde est cur multa, quae nos statueramus, aut aliter habita, aut mutata esse noscantur: et nescimus cuius studio vel neglectu variata monstrentur. - Quae pro causa tuae restitutionis synodali decreto Constantinopoli misericorditer acta sunt, recipimus. Et si fortasse nostri legati in eadem synodo contra apostolicam praeceptionem egerunt, nos nec recipimus, nec iudicamus alicuius existere firmitatis.* De dogmatica rursus quaestione altum silentium est in epistulis quoque CIC. et seqq. ad imperatores, et episcopos, atque legatos: quamquam sentio me quaestionem huiusmodi frustra persequi, quam iam Binius in praef. ad pseudosyn. satis tractavit. 4. Pseudosynodum photianam e vaticano codice editam supra dixi: eadem tamen non uno sed quinque vaticanis codicibus continetur, 1115. 1147. 1152. 1183. 1918, quos omnes a me diligenter inspectos, carere illa calumniosa epistula comperi. Undenam igitur illa in lucem prodiit, vel quibusnam

codicibus inest? Utique eam Beveregius protulit (1); exin in conciliorum quoque editiones migravit (2). Ego vero hanc vidi in palatino codice CCCCIII. recentissimo, qui totus schismaticorum opusculis constat, itemque in aliquot aliis sed oppido recentibus vaticanis; qui cum omnes e Graecia venerint, et schismaticorum manu sint conscripti, nil mirum est faventem illam schismati epistulam ibi contineri. Eadem inest in vallicelliano codice C. 29. p. 81, uti egomet legens comperi; atque eius olim interpretationem a Metio suo accepit Baronius, qui et spuriam verissime et acutissime statim iudicavit (3); cui sententiae suffragatur etiam Lequinius in panoplia p. 171. Eadem denique epistula occurrit in mosquensi codice 324, teste Mathaeio in catalogo: quae denique utrum alibi etiam sit, haud alacriter vestigabo, quandoquidem suppositam esse et sycophantiae plenam, mihi et omnibus bona mente praeditis exploratissimum est.

4. Quartum Photii scriptum ineditum non uno in codice occurrit, contra Francos atque Latinos; breve oppido opusculum, constans accusationibus ad disciplinam plerumque pertinentibus, quas furiosus ille ut haereses vel certe errores passim traducit. Incipit: *ὁ πάπας Ῥώμης*. Nam quod Fabricius ed. nov. T. XI. p. 29. dicit incipere opusculum *ὅτι τὰ ἄζυμα*, ea scilicet secunda accusatio est. In praefatione Photius schismaticum se et inimicum apostolicae sedi aperte prodit, quam iamdiu cum variis occidentis populis extra ecclesiae catholicae fines positam impudenter dicit. Iamvero qui Photii verba perhonorifice de sede apostolica et de romanis pontificibus dicta, sive in pseudo-synodo dum eius restitutio fiebat, sive in supradicto opere de Spiritu sancto, quod post reconciliatam quoquo modo gratiam scripsit, cum his maledictis conferet, is Photium haud ulla veritatis specie commotum, sed ira et schismatico animo sic loqui cognoscet.

5. Photii praeterea, in vaticanis codicibus scripta occurrunt 1. in cod. 1430, et in aliis, *cur evangelium Iohannis in capite ordinandi episcopi imponatur*. 2. in cod. 1119. *liturgia quaedam*; in aliis tamen exemplaribus Nicolao patriarchae tributa. 3. In codice palatino 361. p. 208. extant excerpta ex Nicephoro et Photio patriarchis et Theodoro studita *de iconomachis*; quae utrum sint ex amphilochiis an ex peculiari opere, difficile est iudicare, praesertim quia tres auctores permixti sunt (4).

6. Photii epistulas duas, nempe ad principem armenium Asutium et ad Zachariam patriarcham item armenium, memoratas video in catalogo interpretum armeniorum a doctis PP. Mechitaristis ante hos annos edito p. 33. Et quidem secunda epistula iamdiu usus erat Galanus (5); eamque ego et satis prolixam, et apud praedictos Mechitaristas superstitem scio (6).

7 Photii syntagma canonum, ineditum adhuc, mihi in manibus est; opus sane magnum et utile, atque a me sine dubio vulgandum. Interim moneo magnam esse in codicibus circa hoc opus confusionem, nam pro syntagmate inedito, haud raro no-

(1) T. II. part. II. p. 306.
(2) Colet. T. XVII. p. 523.
(3) Ad ann. 879. cap. 54-59.
(4) De Photiano quidem opere videsis adnot. ad amphiloch. I. p. 47. n. 1.
(5) Conciliat. part. II. p. 28. 116.
(6) Samuel arm. chron. ed. Mediol. p. 65. n. 4.

bis nomocanon editus obiicitur, quae res mihi quoque olim fucum fecit, ita ut syntagma in recensendis vaticanae bibliothecae codicibus aliquamdiu non agnoscerem. Sed de re tota plenius alibi disputabo.

8. De lexico Photii quid dicam? ab Hermanno nuper in Germania editum et cum Porsonii novis curis in Anglia repetitum scimus (1). Atqui ego Hermanni exemplar, quod diu expectatum denique ad me pervenit, cum romano angelicae bibliothecae mss. exemplari (3. A. 24.) conferens, nihil simile esse cernebam. Exile est exemplar angelicum, vocabulis et auctorum nominibus differens; nullumque aliud parentis sui Photii indicium prae se fert, nisi quod voc. κρόνες, peracta definitione, dicitur οὕτως ἐγὼ Φώτιος ὁ πατριάρχης. Iamvero in vaticano quoque perantiquo et nobili anonymi auctoris lexico voc. κεραμεικὸς scribitur locus Φωτίου πατριάρχου, qui ab hermanniana editione abest. Litem igitur hanc et ambiguitatem in medio relinquo. Illud philologis utile scitu est quod in amphilochiana quaestione XXI. a nobis edita dicit Photius se lexicon suum iuvenilibus annis, adeoque multo ante patriarchatum, elaboravisse.

9. Photii patriarchae commentarios in evangelia, et in S. Pauli epistulas laudat non semel Turrianus; ego vero in vaticanis codicibus, qui catenas ad T. N. continent, Photii plurima scholia lego.

Ad extremum coarguendi sunt nonnullorum auctorum circa Photii scripta errores, ne diutius studiosis historiae litterariae fraudi sint. 1. Photii lucubrationem *in prophetas* extare in bibliotheca vaticana dixerunt Colomesius atque Cavaeus (et post hos Harlesius) Possevini auctoritate freti. Ego vero qui scirem nihil eiusmodi in vaticanis occurrere codicibus, Possevini locum appar. T. III. mss. bibl. p. 18. adii, statimque vidi turpiter lapsum in Possevino legendo sive Colomesium sive Cavaeum. Nam Possevinus scriptis trium operum Photii titulis, pergit dicere *prophetarum liber cum expositione.* Iam quia typotheta vocabulum *prophetarum* maioribus typis non expressit ut alias solet, cum ad alium vel auctorem vel librum transitio fit; idcirco contigit, ut is titulus, qui nihil aliud quam catenam quandam variorum auctorum in prophetas designat, ad significandum Photii opus pertractus fuerit. 2. Fallitur Harlesius dum bibl. gr. Fabr. T. XI. p. 30. inter Photii inedita scripta ponit *symbolum fidei*, quod quidem nihil aliud est quam pars epistulae ad Nicolaum papam, quae incipit ὅτι τῆς ἱεραρχίας, atque ab Anthimo rhemnicensi graece edita fuit. Id symbolum quum in codicibus quoque vindobonensibus extet, a Kollario similiter iudicatum est ineditum. 3. Errat Montfauconius bibl. mss. p. 123. dum ait extare in vaticano codice 3789. Photii scriptum de expulsione Ignatii ac restitutione. Immo vero nihil aliud id est, nisi narratio illa latina, quam in septima Nicolai papae epistula legimus (2). 4. E Photii anthologia fragmentum de decem oratoribus recitatur in codice regio vaticano 131. p. 21. b. Nihil vero id aliud est, quam iudicium de Choricio e Photii bibliotheca (sub anthologiae nomine) cod. 160. petitum. Quare ita existimandum est de codice etiam parisiaco apud Fabric. Harl. T. XI. p. 33, delendumque id demum ex ineditorum Photii scriptorum indiculo. De Photio hactenus.

(1) Classical journal 1823. N. LIV. p. 355. LV. p. 38.

(2) Ed. Caraf. T. III. p. 22.

DE POLYCHRONIO APAMENSI.

Notitia Polychronii.

I. Theodori mopsuesteni, celeberrimi in ecclesiasticis fastis viri, frater Polychronius fuit, teste Theodoreto in ecclesiasticae historiae extremo articulo. Est igitur aeque patria antiochenus, genere nobili, iisdem fere cum Theodoro studiis exercitus, iisdemque magistris usus. Magni quoque nomen apud Theodoretum habet (1), qui et eiusdem virtutes multas atque admirabiles narrat. Polychronius scilicet in monasterio apud Cyrum (cuius urbis episcopatum Theodoretus rexit) mortalibus omissis rebus, sublimi meditationi deditus, caelestem in terris vitam diu exegit. His animi dotibus adiungebat laborem corporis plurimum, spontaneas carnis adflictationes, vigilias prope perpetuas, paupertatis evangelicae summum studium. Prae ceteris tamen Polychronii virtutibus commendat Theodoretus insignem animi demissionem, qua omnem a se virtutis famam studiose amovebat, et a laicis quoque hominibus, ut pro se Deum orarent, postulabat. Prodigium quoque a Polychronio patratum Theodoretus refert; eum denique ob eximiam sanctimoniae opinionem omnium laudibus celebratum tradit. Quonam anno ex ascetica solitudine ad apamenses in Syria secunda infulas Polychronius transierit, mihi non constat. Theodoreti tamen historia ecclesiastica explicit anno CCCCXXVII, quo ipso anno ait historicus, Πολυχρόνιος τὴν Ἀπαμέων ἐκκλησίαν ἐποίμαινε ἄριστα: ergo is episcopus eo anno erat. Atqui anno CCCCXXXI habemus apamensem episcopum Alexandrum, qui hoc anno ephesinae synodo subscribebat: igitur hinc cognoscimus Polychronium intra hos temporis terminos vita excessisse. Certe verbum ἐποίμαινε de vivente episcopo usurpat alibi Theodoretus (2): quare Cavaeo (3) potius adsentior, qui adhuc vivum anno CCCCXXVII Polychronium existimat, quam Oudino (4), qui verbum ἐποίμαινε de vita functo intelligit, adeoque praemortuum indicat. Saxius autem in onomastico (5) Polychronium dicit apamensem episcopum ab anno CCCCX; sed plane fallitur; male, ut puto, interpungens Oudini narrationem, qui dicit Polychronium eo anno clarum, tum addit factum Apameae episcopum. Porro quum Theodoretus diserte tradat, ut diximus, Polychronium Apameae episcopum, nescio cur Lequinius (6) in eius urbis episcopis Polychronium non scribat, sed Alexandrum ponat Agapeti successorem.

Polychronii codices vat.

II. Commentarios in universum propemodum testamentum vetus scripsisse videtur Polychronius ὁ πάνυ apamensis: eius enim auctoritates passim laudantur in catenis sive editis sive adhuc luce carentibus. (Sed tamen Polychronii quoque diaconi fragmenta commentariorum ad ecclesiasten, ad cantica cantic., atque ad proverbia in mss. catenis occurrunt.) Illae certe Polychronii nostri satis copiosae reliquiae sunt, quae in catena ad Iobum a Iunio editae leguntur: quamquam illarum prologum partim desideravit Iunius, quem postea Gottingae cumulatum audio (7). Et quidem in an-

(1) Hist. relig. cap. XXIV.
(2) Hist. eccles. V. 35.
(3) Art. de Polych.
(4) Tom. I. p. 931.
(5) Tom. I. p. 476.
(6) Or. christ. tom. II. p. 911.
(7) Harl. ad Fabric. tom. VIII. p. 661. not.

tiquissimo vaticano codice litteris uncialibus scripto, in quo graecorum patrum ad Iobum scholia continentur, a catena iuniana plerumque saltem non abhorrentia, sub initiis extat is Polychronii locus de causis obscurorum bibliorum, quem non habuit Iunius, neque tamen ignoravisse videtur Crusius (1), olim vero sibi vindicavit Photius in amphilochianis qui ex eo confecit quaestionem CLII, quam in nostra editione habes. Ceterum Polychronii copias plurimas exhibent vaticani duo codices, qui catenam amplissimam in maiores minoresque prophetas suppeditant. Primus codex pervetus membraneus in fol. speciose scriptus, arabicam prae se fert narrationem, qua docemur fuisse olim κτῆμα Andronici palaeologi Michaële geniti (docti caesaris qui anno MCCLXXXIII. imperium auspicabatur). Inscriptionis arabicae auctor Athanasius III. patriarcha alexandrinus, qui reapse diu Byzantii versans consuetudine et gratia usus est supradicti caesaris, uti auctor Lequinius est (2). Idem suum nomen graece sub arabica narratione scribit, Ἀθανάσιος ἀλεξανδρεύς. Rursus alia in eodem codice recentior inscriptio graecis verbis exarata, auctore Ioachimo patriarcha item alexandrino circa annum MDLXI, docet nos hunc codicem fuisse adfixum sedi alexandrinae divi Marci a praedicto Athanasio (Alexandriam demum Constantinopoli reverso, ut tradit idem Lequinius) cum poena indissolubilis excommunicationis, siquis eum inde amoveret; quam ipsemet Ioacimus poenam disertis verbis confirmat. Memorat etiam in codice suam Ioacimus peregrinationem ad Sinaim montem, cuius rei mentio quoque est apud dictum Lequinium (3). Codex hic ab Innocentio XIII. bibliothecae vaticanae addictus fuit, eumque novit Assemanus, quamquam paucis eum verbis dignatus est (4). Alter codex vaticanus, in partes duas divisus, immani mole praeditus, membraneus, nec recens, mihi valde commodus fuit tum ad collationem atque ad emendandos superioris errores, tum multo magis ad quasdam partes supplendas quas in altero codice mador corruperat. In tam ampla praedictorum codicum segete, omissis prophetis reliquis, Danielem selegi, cuius erudita explanatio propter historicam saepe notitiam mihi prae ceteris perplacebat. Quia tamen mole rei deterrebar, Polychronium primo seorsim edendum selegi, qui prope sexaginta mihi laterculа implebat. Deinde vero ampliato consilio catenam quoque in Danielem reliquam labore impigro exscripsi, typisque simul commendandam curavi. Sed de catena mox.

III. Polychronii in Danielem non integros commentarios edimus, sed copiosa tantum excerpta, quae catenae eclogario conservare libuit. Itaque deest universus prologus; tum media complura intercepta fuerunt: quamquam tanta pars superest, ut reliquos simul Danielis interpretes Polychronius unus exaequet. Genus interpretandi doctum et grave, solidamque pietatem spirans. Syro exemplari syrus homo

Polychronii scholia ad Danielem.

(1) Epist. p. 27.

(2) Or. christ. tom. II. p. 493. sqq.

(3) Loc. cit. Quin adeo Ioacimi huius extat in cod. vat. 1147. p. 211-212 encyclica graeca ad omnes christianos, qua commendat duos monachos sinaitas, qui a suo hegumeno missi fuerant ad colligendas pro monasterio eleemosynas. Ipse Ioacimus appellat se πατριάρχην Ἀλεξανδρείας καὶ κριτὴν τῆς οἰκουμένης.

(4) Bibl. or. tom. II. p. 513, et tom. III. part. I. p. 15. n. 5.

saepenumero utitur, interdum etiam hebraico: (cuius sermonis peritum fuisse Polychronium cognoscere videmur ex amphilochiana CLII.) praeter quam quod varietate graecarum interpretationum pro re nata utitur. Verumtamen nihil magis me impulit, ut Polychronium publici iuris facerem, quam illa toto praesertim capitulo prophetae undecimo rerum syriaticarum ac regum sollers historia; ita ut dehinc qui Seleucidarum fastibus studebunt, Polychronium cum ceteris historicis consulturi sint. Nam syrus homo in Syriae et Seleucidarum metropoli natus, iisque temporibus scribens quibus adhuc patria monumenta incolumia erant, dignus profecto est cui fides plurima adhibeatur. Et quidem ex p. 11. sectatum esse Polychronium Porphyrii historias constat, quas ut optimas chronographus quoque Eusebius in syrorum regum rebus gestis prae oculis habuit. Sed tamen ex ipso Eusebio coniectare licet, Polychronium a Porphyrio interdum dissidere. Polychronii ad Danielem mss. scholiis usus interdum cum fructu est Flaminius Nobilius in criticis ad sixtina graeca biblia adnotationibus seu potius variis lectionibus; a Nobilio autem critici alii quos inter Drusius, prout res tulit, accersiverunt. Tum et anglus Broughtonus anno MDLXXXXVII cum sua danielici vaticinii explanatione tenuem numerum scholiorum Polychronii ex augustana catena delectum coniunxit, testatus se optare admodum ut reliqua ederentur ante quam codex casu aliquo, ut fit, interiret. Verumtamen Polychronii particulae a Broughtono prolatae, prae his plurimis vaticanis, oppido minimae habendae sunt.

DE CATENA PATRUM IN DANIELEM PROPHETAM.

Catena vat. in Danielem.

I. De veterum patrum ad illustranda biblia collatis symbolis, quas vulgo catenas dicimus, deque earum numero partim iam editarum partim adhuc in bibliothecis mss. latentium, deque usu earumdem et de variis commoditatibus, non repetam ea quae super hac re docti homines iamdiu satisque disputaverunt. Nota quippe est scholiorum horum utilitas primum ad sacri textus criticen, deinde ad theologica interdum dogmata confirmanda, tum ad suadendam virtutem populo, denique ad varios sacrae simul et profanae philologiae fructus progignendos. Sed laudes hactenus; praeclarius enim facimus, si ineditorum scriptorum bonam copiam lectoribus mature suppeditemus, quam si his commendandis proliziorem operam insumamus. Patrum catenam in Danielem non in vaticanis tantummodo codicibus, verum etiam in aliis extare exploratum est: eamque Broughtono atque aliis aliquot philologis visam potius quam praelibatam scio: ego vero ut integram ederem praestantia eius et antiquitate perpulsus sum. Catenae eclogarius quisnam fuerit, coniectura divinare non possum: constat autem ab eo non Danielem tantummodo sed prophetas universos commentariorum pari sylloge fuisse illustratos (1); neque orthodoxos tantummodo patres, verum etiam haereticos fuisse compilatos; ita tamen ut doctrinis pravis omissis, eas quae frugi essent et utiles in suum usum eclogarius se-

(1) Vide eclogarii praefationem ad caten.

vocarit. Catena haec e sexdecim graecis patribus coacervatur, quorum duo Polychronius et Io. Chrysostomus a me seiuncti sunt; quia priorem videlicet seorsum edidi; posteriorem inter cetera auctoris opera iamdiu legimus (1). Equidem in vaticana catena non solum Chrysostomi varietates aliquot verum etiam incrementa quaedam erant; sed ea vix tanti visa sunt, ut his librum meum satis iam fartum et plenum onerarem. Illud utiliter heic admonebo, nempe tum e vaticanis codicibus tum ex aliis quos vidi alibi, confirmari Chrysostomo auctori commentarium illum, de quo primus editor Cotelerius, magisque adeo Montfauconius subdubitaverant. Nam compendiosum et hiulcum et strigosum dicendi genus in eo commentario non inde enatum est, quia Chrysostomus, ut incredibiliter ait Montfauconius, hasce notulas primum scripserit, ut ampliores deinde explanationes adgrederetur; sed contrarium prorsus accidit; nempe ut copiosa et diffluens Chrysostomi lucubratio ab eclogario nostro pro sui instituti ratione hic illic resecta aut contracta fuerit; ita ut multo rectius Cotelerius senserit, scholia haec epitomes et eclogarum speciem habere. En igitur causa unica, ob quam criticis hic Chrysostomi commentarius suspectus fuit, iam satis depulsa est; qui sane in vaticanis catenis, et in aliis ut scio pluribus cum Chrysostomi nomine occurrit. Quare et auctor illius codicis escorialensis, quo ad edendum Cotelerius usus fuit, sine dubio hunc commentarium e catenis propter vel copiam vel praestantiam decerpserat, id quod a me nuper in Polychronio factum fuit. Nemini itaque fraudi sit Montfauconii dubitatio de Chrysostomi hoc commentario: nam et alioqui satis inconsiderate circa id scriptum edendum Montfauconius se gessit. Nonne enim ignoravit ac praetermisit prologum huius commentarii, ab Hoeschelio anno MDCII Augustae Vindel. editum? Nonne idem Montfauconius e danielicis catenis, quas noverat, augere aliquantum atque emendare scriptum id debuisset? vel certe ex multitudine exemplarium, quae Chrysostomi nomen gerunt, auctoritatem operis confirmare? Equidem aliquando probaturus sum, aliud quoque praestans opus, quod Chrysostomo testes antiqui tribuunt, Montfauconius negat neque sua editione complectitur, revera habere auctorem Chrysostomum, neque id in mss. codicibus desiderari. Sed de his hactenus, ac paene praeter propositum, quandoquidem Chrysostomi symbola a meo catenae danielicae volumine exulat.

II. Detractis Chrysostomi et Polychronii nominibus, reliqui in catena sunt patres XIIII. Quatuor ex his, Origenes nempe, Athanasius, Basilius, atque Cyrillus, vix semel aut iterum laudantur; cuius rei causa, tum etiam quia nomina eorum sunt illustrissima, nihil de his praefabor. Reliquorum notitiam brevissime scribam. *Singuli catenae auctores.*

Ammonius presbyter alexandrinae ecclesiae et oeconomus fuit, uti se dicit in subscriptione epistulae quae a clero aegyptio missa est ad Leonem caesarem Marciani successorem pro concilio chalcedonensi (2): ex quo testimonio aetas quoque Ammonii cognoscitur, nempe quod inclaruerit circa medium saeculum quintum. Ammonium vocat probatissimum ἐξηγητὴν ecclesiae alexandrinae Anastasius sinaita in anagogicis libris ad hexaemeron partim adhuc ineditis.

(1) Chrysost. ed. Montfauc. T. VI.

(2) Concil. ed. Labb. tom. IV. p. 1843.

*****

Anonymus, non ipse est eclogarius; nam p. 45. ipsius anonymi ab eclogario fiunt excerpta, omissis in medio particulis; quod in suo commentario praesente nemo faceret. Est homo antiquus et doctus, ut ceterorum huius catenae participum societate dignus.

Apolinarius ille est celeberrimus laodicenus episcopus, quo magistro gloriatur Hieronymus ep. LXXXIIII. 4. *Apolinarium laodicenum audivi Antiochiae frequenter et colui; et quum me in sanctis scripturis erudiret* etc. Ab Apolinario commentarios ad universa prope biblia fuisse exornata demonstrant passim catenae. Sed tamen nos docet Hieronymus (1), Apolinarium ex iis triginta voluminibus quae adversus Porphyrium scripsit, vigesimo sexto satis prolixo respondisse huic philosopho, qui duodecimo impii operis libro prophetam Danielem oppugnaverat. Ergo quae edimus Apolinarii ad Danielem scholia, utrum ex opere adversus Porphyrium, an ex biblico commentario dimanent, dubitare parumper liceret, nisi ea sparsim inessent, quae a polemico scripto longe recedunt, commentarii autem rationem apprime retinent. Huius tanti viri fragmenta omnia colligere valde expediret.

Eudoxius philosophus occurrit in aliquot sacrorum bibliorum catenis tum vaticanis tum etiam aliis, v. gr. in Zephyri catena ad pentateuchum, et in illa Corderii ad psalmos. Valde autem arbitrari licet hunc esse illum Eudoxium arianum, Germaniciae primo episcopum, tum Antiochiae, tum denique Constantinopoleos, medio saeculo quarto clarum. Fragmentum eius *de incarnatione* profert Lambecius (2): ego vero aliud prolixius ex antiqua sylloge inedita vulgaturus aliquando sum.

Eusebius caesariensis (cuius pauca ad hanc catenam scholia inseruntur) utrum dedita opera Danielem interpretatus fuerit, nescio. Is sane tribus voluminibus, teste Hieronymo (3), Porphyrii calumnias adversus Danielem retudit. Ergo ex his, vel etiam ex aliis operibus (certe partim ex demonstratione evangelica) pauci hi flosculi ab eclogario carpi pro libito potuerunt.

Hesychius presbyter, ille sine dubio est hierosolymitanus olim presbyter deinde patriarcha, de quo diligenter post alios historicos scripsit Cavaeus, quique saeculo septimo ineunte cognoscebatur. Saepe in aliis quoque catenis hic recurrit auctor.

Hippolytus commentarios ad Danielis vaticinium, ut multi testes adfirmant, scripsit; sed nemo adhuc integros reperit. Qui partes eius variis temporibus docti homines vulgaverunt, eos ego in loco recensui (4). In vaticanis codicibus pars adhuc mediocris erat inedita, quam libenter admodum (omissis cognitis) propter tanti doctoris et martyris reverentiam luce impertivi. In codicibus plerisque omnibus dicitur Hippolytus urbis Romae episcopus, quia nimirum Graeci portum urbis Romae cum ipsa urbe permutaverunt. Quis enim umquam vidit in pontificum maximorum albo Hippolytum? Statua eius cum paschali cyclo operumque catalogo

(1) Praef. ad. Dan.
(2) Ed. Kollar. T. III. p. 418.
(3) Praef. ad. Dan.
(4) Caten. in Dan. p. 29. n. 1.

inscripto, prope Urbem in agro verano Marcelli card. Cervini auspiciis effossa, deinde a Pio IIII. in bibliotheca vaticana, ubi adhuc adservatur, posita fuit.

SEVERUS patriarcha antiochenus saeculo sexto ineunte scriptis innumeris famam nactus est. Ceteroqui chronicum, quod ei codex quidam vaticanus obiter tribuit, a nemine illorum memorari video, qui Severi scripta diligenter recensuerunt (1). Quae tamen scribuntur in danielica catena partes, eae non ex eius commentariis, sed ex epistulis sermonibusque plerumque manant. Locum Severi amplum de latronis crucifixi paradiso in vaticana ad Lucam catena legisse me memini. Alia dein Severi fragmenta cum inedita sylloge edentur.

TITUS ille bostrensis episcopus est, saeculo quarto illustris; cuius opus adversus Manichaeos, nec non commentarius in Lucam, quamquam interpolatus, extant.

VICTOR antiochenus, Iohannis Chrysostomi aequalis, etsi multas interpretationes ad sacros libros scripsit, tamen ex his nihil fere continuum legimus praeter eius editum in Marcum commentarium. Nunc hae particulae, quae Danielem explanant, haud limis oculis aspiciendae sunt.

In hac primi voluminis repetita editione praetermittuntur Theodorus mopsuestenus, Leontius, et Anastasius sinaita, quia horum non iam partes sed integra scripta a me alibi vulganda sunt. Aristidis orationem cum classicis auctoribus T. IV. copulavi. Minora autem cetera diversorum opuscula vel fragmenta, meamque ipsam sive spatiosae catenae sive aliarum minorum partium latinam interpretationem semel prima editione in lucem tulisse placet. Verumtamen his nunc omissis, alia ego substitui, quae sortem cum fenore reddunt, Eusebii nempe theophaniae fragmenta XVIII, eiusdemque ex tractatu de paschate nobilem partem, et copiosissima commentariorum in Lucam incrementa: denique illa universa veterum scripta quae partem huius voluminis quartam constituunt.

---

(1) Montfauc. bibl. coislin saepe, et Harl. ad Fabric. bibl. gr. tom. x. p. 616. seq.

TABULAE PALAEOGRAPHICAE

EXPLICATIO.

1. Codicis palatini olim, nunc vaticani, p. 61, ex quo Eusebii quaestiones desumptae sunt, specimen. Est titulus operis, eiusque initium. Legesis prolegomena nostra p. VIII.

2. Eiusdem codicis vaticani p. 50. particula cum evangelico Matthaei cap. XXIIII. 31. textu, et cum quaestiunculis in margine ac scholiis, de quibus pariter in prolegomenis p. IX. sermo est.

3. Codicis syriatici estrangeli pervetusti (p. 302.) specimen, qui est inter vaticanos tertius supra centesimum, habetque inter alia Eusebii quoque quaestionum breviarium quoddam. Prolegom. p. VII.

4. Fragmentum lingua et litteris moesogothicis scriptum. Scilicet in vaticano palimpsesto, ex quo ante hos annos Frontonis et M. Aurelii epistolae editae a me fuerunt, extant etiam folia tria, sive sex paginae, quibus tractatus cuiusdam dogmatici lingua illa, qua usus est in interpretandis bibliis Ulphilas, conscripti pars continetur. Eius tractatus pars alia maior superest in ambrosiano palimpsesto, ex quo item Fronto et M. Aurelius superioribus annis me editore Mediolani prodierunt. Partis eius moesogothicae mediolanensis mediocre specimen divulgavi anno MDCCCXIX. in libello qui futurae Ulphilae editionis prodromus quidam erat. Paginae vaticanae eandem plane latitudinem altitudinemque habent quam mediolanenses, duplicique laterculo constant. Scriptura item ipsissima est, ut cuilibet speciminibus collatis cognoscere licebit. Sed tamen ego particulam hanc vaticanam tres implentem in codice (p. 57.) versus et paulo amplius, ad duos redegi, propter tabulae aeneae spatium coarctatum. Sic autem lego et interpretor: MITH HATIZA ANDHOFUN VITHRA INS QUITHANDANS, IBAI JAH JUS: *cum ira responderunt adversus eos, dicentes; num et vos?* Tractatus moesogothici auctor postremis tribus verbis citat locum Iohannis evang. VII. 47. pergitque usque ad totum versiculum 49, non sine duabus variis lectionibus; namque ubi textus upsaliensis, seu editio iuniana, habet SIJUTH, in palimpsesto vaticano legitur SIUTH. Item v. 48. palimpsestus habet THIZE FAREISAIE, ubi textus upsaliensis tantum FAREISAIE.

5. Codicis antiquissimi vaticani particula. Continet is codex prophetas maiores minoresque, adscriptis in margine varietatibus hexaplaribus. In eius codicis pagina testimonium legitur hominis, qui hunc codicem desumptum ait ab exemplari manu Pamphili et Eusebii caesariensis correcto, et Eusebii eiusdem scholiis illustrato.

6. Titulus interpretationis Theodori mopsuesteni in Oseam prophetam ex codice vetere columnensi olim nunc vaticano.

7. Specimen scripturae codicis antiqui, qui fuit Andronici palaeologi, ex quo codice Polychronium et catenam interpretum Danielis prophetae edidi. Prolegom. p. XXXI.

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩΙ ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΘΕΝΤΩΝ ΥΠΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΝ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ.

I. *Διὰ τί τὸν Ἰωσὴφ ἀλλ' οὐ τὴν Μαρίαν οἱ εὐαγγελισταὶ γενεαλογοῦσιν.*

Πόθεν τὸν χριστὸν ὡς υἱὸν Δαβὶδ γενεαλογοῦσι; πάντως ὅτι διὰ τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἐκ Δαβὶδ γεγονότα· ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Ἰωσὴφ ὁ χριστὸς, ἀλλ' ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας, ὥς φησὶν ἡ γραφή· ἐχρῆν τοίνυν τὴν Μαρίαν γενεαλογεῖν, εἴπερ τὸν χριστὸν γενεαλογεῖν ἐβούλοντο, ἀλλ' οὐ τὸν Ἰωσὴφ, ᾧ μηδὲν προσήκων τυγχάνει κατὰ σάρκα ὁ χριστὸς, μὴ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτοῦ τυγχάνει ὢν, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς Μαρίας, οὐκ ἂν εἴη ἐκ τοῦ Δαβὶδ, ἐπειδὴ τὴν Μαρίαν οὐδεὶς λόγος ἀποδείκνυσιν ἀπὸ Δαβὶδ γενομένην· μάτην ἄρα τὸν χριστὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ θρυλλοῦσι, μήτε τοῦ Ἰωσὴφ ὄντα υἱὸν, μήτε τῆς Μαρίας ἀπὸ Δαβὶδ γενεαλογουμένης· τοιαῦτα μέν τινα τὸ πρῶτον τῶν ἠπορημένων περιεῖχε. Λύσις δ' ἂν εἴη αὐτῷ ἥδε.

α. Τῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ πράξεων, τὰ μὲν σιωπᾶσθαι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς τότε, τὰ δὲ εἰς πολλῶν ἀκοὰς διεδίδοτο, ὅσα πρὸς ὠφέλειαν ἤμελλε συμβάλλεσθαι τοῖς ἀκροωμένοις· οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, τριακοστὸν ἄγων τῆς τοῦ σώματος ἡλικίας ἔτος, πάρεισιν ἐπὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ βάπτισμα· καὶ ἐντεῦθεν ἀπάρχεται τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν τεραστίων ἔργων· τίνα δὲ τὰ πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἐντὸς ὅλων ἐτῶν τριάκοντα πραχθέντα

αὐτῷ, οὐδεμία ἱστορία δηλοῖ, οὐδ' ἔστιν ἀπό τινος θείας γραφῆς τὸν πρὸ τούτου καταμαθεῖν αὐτοῦ βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐξ οὗπερ εἰς πάντας ἐγνώσθη, τὰ μὲν εἰς ἀκοὰς πάντων ἐκήρυττε, τὰ δὲ μόνους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐμυσταγώγει· καὶ ποτὲ μὲν παραδοξοποιῶν παρήνει μηδενὶ λέγειν, ποτὲ δὲ ἄνευ τῆς τοιᾶσδε παραινέσεως τὰ θαυμάσια κατειργάζετο. Ἓν δὴ οὖν μάλιστα τῶν σεσιγῆσθαι δεδογμένων, τὸ κατὰ τὴν γενεσιν αὐτοῦ θαῦμα ἦν· οὐδενὸς τῶν καθ' ὃν ἐνηνθρώπησε χρόνον, ὀλίγων ἐκτὸς, τούτου γνῶσιν κεκτημένου.

Ep. III. 19. β. Φησὶ δέ πε ὁ ἅγιος ἀνὴρ, Ἰγνάτιος ὄνομα αὐτῷ, τῆς ἀντιοχέων ἐκκλησίας δεύτερος γεγονὼς μετὰ τοὺς ἀποστόλες ἐπίσκοπος, ὡς ἄρα καὶ τὸν ἄρχοντα τε αἰῶνος τέτε ἔλαθεν ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ἡ τοῦ σωτῆρος ἐξ αὐτῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως· καὶ ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς, ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τε χριστε· τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ θεε ἐπράχθη. Ἔστι δὲ καὶ λογισμῷ λαβεῖν, ὅτι μὴ πάντων ἦν τῶν ἐν σαρκὶ βιούντων τὸν χριστὸν θεοῦ καὶ σὺν ἀνθρώποις ἀναστραφέντα οἷα κοινὸν ἄνθρωπον ὁρώντων, τὸ δύνασθαι πιστεύειν ἐξ ἀπειρογάμου κόρης αὐτὸν δίχα πατρὸς γεγονέναι· οὐδ' εἰς πολλοὺς ἐκφέρειν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ Ἰωσὴφ ἡ Μαρία συλλαβοῦσα τὸν Ἰησοῦν ἐγέννα, λυσιτιλὲς ἦν· ἢ γὰρ ἂν καὶ δίκην κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἡ παρθένος ὑπέσχεν, ὡς πρὸ ὥρας γάμου διαφθαρεῖσα τὴν παρθενίαν· διόπερ εἰκότως ἐπισημαίνεται ἀκριβῶς φήσασα ἡ γραφὴ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα· μονονουχὶ διδάσκουσα ὅτι μὴ πρὸ γάμου συνείληφε· μὴ δὲ πρὸ τοῦ παρὰ τὸν ἄν-

δρα ἐλθεῖν· μετὰ δὲ τὸ συναφθῆναι τὸν Ἰωσὴφ καὶ παρ' αὐτῷ γενέσθαι (1), παρὰ πᾶσι τὲ γυναῖκα αὐτȣ̃ χρηματίσαι, συνόντων ἀλλήλοις, καὶ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας ἅπτεσθαι ἤδη γοῦν μελλόντων, αὐτῆς ὡς εἰπεῖν ὥρας πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου. Καὶ τοῦτό γε παγχρησίμως εἰς τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς ᾠκονόμητο· εἰ γὰρ δὴ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν οὖσαν ἔτι συνέβη κατὰ γαστρὸς λαβεῖν, κἂν εἰκὸς ἦν βοηθῆναι τὸ πρᾶγμα ὅτι μὴ ἐκ προδήλου ἀνδρὸς ἐκυοφορήθη, θᾶττον δ' ἂν καὶ ἀνῄρητο κατὰ τὸν νόμον· ἢ εἰ μὴ τȣ̃το, αἰσχρᾶς δ' οὖν οὐκ ἂν ἠλευθέρωτο ὕβρεως· οὐ γὰρ δήπου μάρτυς αὐτὴ ἑαυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῇ πεπραγμένων ἀξιόπιστος ἦν· οὐδ' ἂν ἐπείσθη τις ἢ ἀγγέλȣ ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα πρὸς τοῦ Γαβριὴλ αὐτῇ διηγουμένῃ, οὐδ' ἂν κύουσαν ἤδη προσήκατο εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον Ἰωσὴφ, ἀνὴρ δίκαιος εἶναι μεμαρτυρημένος· διόπερ εἰκότως ȣ̓ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν, ἀλλ' ἤδη παρ' αὐτῷ γενομένη ἐγκύμων σὺν αὐτῷ γενομένη, παρ' αὐτὴν ὡς εἰπεῖν τὴν τοῦ γάμȣ τάξιν· πρὸ γὰρ τοῦ συνελθεῖν αὐτοὺς, ὡς ἡ γραφὴ μαρτυρεῖ, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Deut. XXII. 23.

γ. Τίνι δ' ἄρα εὑρέθη, ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ; πῶς δὲ καὶ τίνα τρόπον εὕρηται τοῦτο τῷ Ἰωσὴφ, ὁ λόγος διδάξει φᾶς, ἐκ πνεύματος ἁγίου γνωστὸν γέγονεν οὕτω καὶ τῷ Ἰωσὴφ· δίκαιος γὰρ ἦν· δίκαιος δὲ τυγχάνων, οὐ θαυμαστὸν εἰ καὶ θείου πνεύματος ἠξίωτο πρὸς τὸ συνεῖναι μὲν τὴν τῆς μελλούσης γαμετῆς κύησιν, ἐπισχεῖν δὲ τὴν κατὰ ἄνδρα κοινωνίαν. Αὐτίκα συνεὶς καὶ καταπλα-

(1) De hac communi Patrum opinione Combefisius bibl. conc. T. I. p. 22. contra Suaresium et Raynaldum. Nicephorus hist. I. 8. consonat cum Eusebio.

γεὶς ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν· μείζονα ἢ κατὰ τὴν σὺν αὐτῷ διατριβὴν τὰ πεπραγμένα εἶναι λογισάμενος· καὶ τοῦτο ἄρα ἦν τὸ αἴτιον, δι' ὃ δίκαιος ὢν, οὐκ ἔκρινε μὲν δίκαιον εἶναι δειγματίσαι αὐτήν, ἐβουλήθη δὲ λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν· καὶ μὴν εἰ μὴ ἐξ ἁγίου πνεύματος πέπειστο αὐτὴν συνειληφέναι, ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι μὴ δὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ γαστρὸς ἔφερε, τί δῆτα δίκαιος ὢν ὁ ἀνὴρ, οὐκ εἰς πάντας ἐξάγων τὴν διαφθαρεῖσαν πρὸ γάμου τὴν ὥραν, τοῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν παρεδίδου δράσασαν δειγματίσαι; πῶς δὲ δίκαιος ὁ τὴν παράνομον πρᾶξιν ἐπισκιάζειν καὶ ἐπικρύπτειν προθυμούμενος; ἀλλ' οὐκ εἰκὸς τὸν εὐαγγελιστὴν δίκαιον αὐτὸν ἐπὶ τούτοις φάναι, ἀλλὰ γὰρ συναισθόμενον διὰ ἁγίȣ πνεύματος τὴν θειοτέραν τῆς παρθένου γεγονέναι κύησιν, καὶ κρείττονα τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς ἡγησάμενον εἶναι τὴν οἰκονομίαν, εἰκότως φησὶν αὐτὸν διανενοῆσθαι λάθρα ἀπολῦσαι αὐτὴν μὴ δειγματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, μὴ δὲ τοῖς πολλοῖς φανερὰν γενομένην· εὖ γ' οὖν καὶ τὸ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι εἰρῆσθαι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ· οὐ γὰρ ἔφησε μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἀλλὰ μὴ δειγματίσαι θέλων· πολλῆς οὔσης ἐν τούτοις διαφορᾶς· ὡς γὰρ οὐ ταυτὸν σημαίνει τὸ γράψαι καὶ παραγράψαι, καὶ τὸ λογίσασθαι καὶ παραλογίσασθαι, καὶ ψηφίσαι καὶ παραψηφίσαι· οὕτως οὐδὲ τὸ διεγματίσαι καὶ παραδειγματίσαι· τὸ μὲν γὰρ παραδειγματίσαι, τὴν ἐπὶ κακῶς πράξαντι εἰς πάντας φανέρωσιν τὲ καὶ διαβολὴν ὑποβάλλει νοεῖν· τὸ δὲ δειγματίσαι, τὸ φανερὸν ἁπλῶς ποιῆσαι.

δ. Ἐπειδὴ δὲ τȣ́τȣ γενομένȣ, εἰ καὶ λάθρα αὐτὴν ἀπολελύκει, μεῖζον ἦν τὸ πρᾶγμα, ἢ κατὰ τὸ λαθεῖν τοὺς

πολλὲς, εἰκότως ἐπιστὰς ὄναρ ὁ ἄγγελος ἔφη τῷ Ἰωσὴφ, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σε· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίε. Καὶ θέα γε ὡς πρῶτον υἱὸν Δαβὶδ ἀνακαλεῖ, ἀναπέμπων ἐπὶ τὸν προπάτορα, διὰ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τοῖς πᾶσι προσδοκώμενον. Ἐπεὶ διὰ τί μὴ υἱὸν αὐτὸν ἔφησεν Ἰακώβ; ἔτος γὰρ ἦν αὐτἓ κατὰ σαρκα πατὴρ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εὐαγγελιστὴς, Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· νῦν δὲ παρεὶς τοῦ πατρὸς τὴν μνήμην, τοῦ προπάτορος ὑπομιμνήσκει· μονονουχὶ σημαίνων ὡς ἄρα ὁ ἐπηγγελμένος τῷ Δαβὶδ, οὗτος ἦν ὁ παραδόξως ὁ μὴ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ πνεύματος δὲ ἁγίου ὑπὸ τῆς Μαρίας κυούμενος· ἔπειτα δὲ αὐτῷ θαρσεῖν παρακελεύεται δι' ὃν εἶχεν φόβον· οὐχ' ὁ τυχὼν γὰρ φόβος ἦν αὐτῷ συναισθομένῳ μὴ ἐξ ἀνδρὸς κεκυηκέναι τὴν Μαρίαν· κἄπειτα αὐτὸν διδάσκει οὐχ' ὃ μὴν ἠγνόει, ἀλλὰ τοῦ καὶ πρότερον γιγνωσκωμένου τὴν αἰτίαν· λέγει δ' οὖν· τὸ γὰρ ἐξ αὐτοῦ γεννηθὲν, ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

ε. Τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη γενέσθαι οἰκονομία ὑπὲρ τἓ λαθεῖν τὴν τῆς παρθένου κύησιν τοὺς ἀπίστους ἐκ τῆς θείας ὑποφαίνεταί μοι γραφῆς· καὶ γὰρ οὐκ ἂν ἐπιστεύθη ῥᾳδίως ὁ λόγος παρὰ τοῖς τἓτο ἀκἓσιν, ἄνδρα τὲ αὐτὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ τὸ σῶμα, καὶ κατ' ἐδὲν τὴν θνητὴν φύσιν παραλλάττοντα θεωμένοις· τί γὰρ εἰ καὶ μετὰ ταῦτα παραδοξοποιῶν καὶ τὰς ἐνθέους εὐεργεσίας εἰς πολλοὺς ἐκτείνων ἐξέπληττε τοὺς ὁρῶντας; οὐχὶ δὲ καὶ Μωσῆς πολλὰ θαυματουργήσας, τῆς κοινῆς ὅμως γενέσεως οὐκ ἠμοίρει; Ἠλίας τὲ, καὶ Ἐλισσαῖος, καὶ ὁ καθεὶς τῶν προφητῶν; οὐδὲν οὖν πρὸς τὸ μὴ ἐξ ἀνδρὸς νομίζεσθαι τὸν

Ἰησοῦν ἡ τῶν τεραστίων ἔργων ἐπίδειξις αὐτῷ συνεβάλλετο· αὐτίκα οἱ κατ' αὐτὸν οὐδ' ἄλλό τι περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φανταζόμενοι, καίπερ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτοῦ
Matth. XIII. 54. ὁρῶντες, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους « πόθεν τούτῳ πᾶσα ἡ » σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ' οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ » τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μῆτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία; » καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσὴφ καὶ Σίμων » καὶ Ἰούδας καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς »; Καὶ ἄλλοτε πάλιν τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν ἑστώτων ἔξω καὶ ζητούντων λαλῆσαι αὐτῷ, εἶπέ τις
XII. 47. αὐτῷ· « ἰδοῦ ἡ μῆτὴρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστή» κασιν ἔξω ἰδεῖν σε θέλοντες ». Καὶ τί θαυμαστὸν ὅτε
XVI. 13. καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐρωτηθέντες « τίνα, » φησὶν, οἱ ἄνθρωποι λέγουσιν; ἀπεκρίναντο, ὡς ἄρα οἱ » μὴν Ἰωάννην αὐτὸν εἶναι ἡγοῦνται, οἱ δὲ Ἠλίαν, οἱ » μὲν Ἰερεμίαν, οἱ δὲ ἕτερόν τινα τῶν προφητῶν »· ἐρωτώμενοι δὲ τίνα ποτὲ καὶ αὐτοὶ δόξαν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ; οἱ πάντες ἀπεσιώπησαν, ὡς οὐκ ἔχοντες εἰπεῖν, μόνου δὲ Πέτρου φήσαντος ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος· ἅτε μόνῳ αὐτῷ τοῦτο γνωσθέντι ἐπιφέ-
Luc. II. 51. ρει λέγων « μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ » καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατὴρ μου ὁ ἐν » τοῖς οὐρανοῖς ». Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ Μαρία βαθεῖ λογισμῷ παρ' ἑαυτῇ κατέχειν τὰ γεγενημένα· φησὶ γοῦν ἡ γραφὴ « ἡ δὲ Μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦ» τα συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς ».

ϛ. Οὐκοῦν ἀποδέδεικται ὅτι χρησίμως κατἐκεινοκαιροῦ, ἡ μὲν ἐξ ἁγίου πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ γένεσις παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεσιωπᾶτο, ὁ δὲ Ἰωσὴφ ἐν χώρᾳ πατρὸς παρελαμ-

βάνετο· εἰκότως ὖν ὁ πατὴρ τῦ παιδὸς ἐγενεαλογεῖτο· εἰ δὲ ὖν μὴ τῦτο ἐγεγόνει, ἀπάτωρ ἂν ἐνομίσθη ὁ παῖς μὴ ἐκ πατρὸς γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ εἰς ἀσέβειαν ἤγαγεν ἂν τοὺς πολλοὺς, οἳ δι᾽ ἄγνοιαν τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα ἀληθείας ἐδυσφήμουν τὴν γένεσιν· χρησίμως οὖν καὶ τοῦ τέκτονος (υἱὸς) καὶ τῶν ὠνομασμένων τέκνων ἀδελφὸς ἐχρημάτιζεν· ἐπεὶ καὶ θεὸς λόγος ὢν, οὐκ ἀπηρνεῖτο ἑαυτὸν εἶναι ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ παρήγγελλε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ πάλαι πρὸς τῶν προφητῶν ἥξειν βοώμενος ὁ χριστὸς τοῦ θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἐπίστευσαν οἱ πολλοὶ τῶν τότε θεωμένων αὐτὸν εὐτελὲς σχῆμα περιβεβλημένον· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφώσεως ἐνετείλατο πάλιν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λέγων, μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ· εἰκὸς γὰρ μὴ δὲ τοῦτο πιστεῦσαι τῶν τότε τοὺς πολλούς· εἰ δὲ ταῦτα μὴ εἰς φανερὸν ἥκειν ἔκρινεν, ἧπου γε τὰ τῆς ἐκ παρθένου γενέσεως ἀποσιωπᾶσθαι τὸ τηνικαῦτα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐχρῆν, εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας ἀναφανησόμενα· οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως, τῆς τε εἰς πάντα τὸν κόσμον ὡς ἂν περὶ λόγου θεοῦ διαδραμούσης περὶ αὐτοῦ φήμης· ὅ τε τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καθ᾽ ὃν καὶ αἱ θεῖαι αὐτοῦ φωναὶ τέλος ἐλάμβανον, τὰ τῶν προγνώσεων αὐτῦ καὶ προῤῥήσεων διὰ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως ἐναργῶς πιστούμεναι.

ζ. Τοῖς γοῦν καθ᾽ ἡμᾶς ταῦτα παραδεξαμένοις καὶ τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ φύσιν ἐπεγνωκόσιν, εἰκότως τά τε λοιπὰ καὶ τὰ τῆς γενέσεως πιστὰ εἶναι ὁμολο-

γεῖται· πλὴν ἀλλ' οἱ θαυμάσιοι εὐαγγελισταὶ ἀναγκαίως τότε παρὰ Ἰουδαίοις τὸν Ἰωσὴφ ἐγενεαλόγουν αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παρὰ πᾶσι βοώμενον τοῦ Ἰησοῦ πατέρα· εἰ γὰρ τοῦτο παρελθόντες, μητρόθεν αὐτὸν ἐγενεαλόγουν, πρὸς τῷ καὶ ἀπρεπὲς εἶναι τοῦτο, καὶ τῆς τῶν θείων γραφῶν εὐηθείας ἀλλότριον, ὅτι μηδεὶς τὸ πρότερον ἐκ γυναικὸς γενεαλογηθεὶς ἱστορεῖται, ἔδοξεν ἂν ἀπάτωρ τις εἶναι καὶ δυσγενὴς ὁ γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ ὡς ἔφην οὐ μικρᾶς ἦν δυσφημίας ὁμοῦ καὶ κατηγορίας· διὸ χρησίμως τὸν Ἰωσὴφ ἀπὸ Δαβὶδ διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν γενεαλογοῦντες, ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Μαριὰμ ἐκ Δαβὶδ γεγονέναι συνίστων, διὰ τοῦ μνηστῆρος τὸ τῆς γαμετῆς ὑποφαίνοντες γένος· νόμου
Num. XXXVI. 7. γὰρ Μωσέως διαγορεύοντος μὴ ἄλλοθεν ἐξεῖναι πρὸς γάμον λαμβάνειν, ἢ ἐκ τοῦ γένους τοῦ οἰκείου καὶ τῆς ἰδίας φυλῆς, ὡς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κλῆρος ἀπὸ φυλῆς εἰς φυλὴν, αὐτάρκης ἦν ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀναγραφὴ καὶ τὴν γυναῖκα δηλῶσαι· νομικῶς γὰρ βιοὺς οὐδ' ἄλλοθεν ἐμνᾶτο τὴν γυναῖκα, ἢ πρῶτα μὲν ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Ἰούδα· ἔπειτα ἐκ τοῦ δήμου καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Δαβίδ· τοιαῦτα γὰρ ἦν τὰ τοῦ νόμου παρεγγέλματα· ὅτε τοίνυν ὁ Ἰωσὴφ φυλῆς γεγονὼς ἀποδείκνυται Ἰούδα, κλήρου τε καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, πῶς οὐχ' ἕπεται καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκ τῶν αὐτῶν ὁρᾶσθαι.

η. Εἰ δὲ λέγοιτο ὑπάρχειν συγγενὴς τῆς Ἐλισάβετ, αὐτῆς μὲν οὔσης ἐκ φυλῆς Ἰούδα, τῆς τε Ἐλισάβετ ἐκ τῆς τοῦ Λευὶ, μὴ θαυμάσῃς· πᾶν γὰρ τὸ ἰουδαίων ἔθνος ἑνὸς ἦν γένους, αἵ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἔνθεν καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος συγγενεῖς αὐτοῦ πάντας ὀνομάζει ἰουδαίους,

λέγων « ηὐχόμην γὰρ ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μȣ Rom. VIIII. 3.
» τῶν συγγενῶν μȣ κατὰ σάρκα οἵτινες εἰσὶν ἰσραελῖται »·
καί τοι συγγενεῖς αὐτοῦ ἐτύγχανον μόνοι οἱ ἐκ φυλῆς Βενιαμίν· οὐκοῦν πάντας ἁπλῶς τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς ἑαυτοῦ προσεῖπεν ὁ Παῦλος· οὕτω δ' οὖν καὶ τὴν Ἐλισάβετ συγγενίδα προσεῖπεν ὁ ἄγγελος τῇ Μαριὰμ, διὰ τὸ ἄμφω ἰσραηλίτιδας εἶναι· καὶ ἄλλως δὲ εἰκὸς ἀπὸ τόπου συγγενίδα τῆς Μαρίας κεκλῆσθαι τὴν Ἐλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀφ' ἧς ὡρμᾶτο ἡ Μαρία· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Λουκᾶς λέγων « ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη » εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ »· τοῦ γὰρ Μωσέως νόμου μὴ ἀφορίσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κλῆρον, ὅτι κύριος ὁ θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένȣ δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτοὺς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὡρμᾶτο Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἕνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτὰς ἂν εἰρῆσθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἧς ἄμφω τῆς σωτηρίȣ οἰκονομίας ἠξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν σωτῆρα, ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἑνός τε καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίȣ πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μιᾶς τῆς κατὰ θεὸν συγγενείας μετεῖχον.

9. Εἰ δὲ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς τυγχάνει ὁ ὢν ἀνὴρ Ephes. V. 23.
κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρ- Gen. II. 24.
κα μίαν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, ἥ τε μεμνηστευμένη ἀνδρὶ διαμαρτοῦσα μοιχίας κατὰ τὸ αὐτὸ τιμωρίαν ὑπομένει, ὡς ἤδη τοῦ μνηστῆρος σῶμα γενομένη, καὶ κεφα-

λὴν ἐπιγραψαμένη τὸν ἄνδρα, πῶς οὐχὶ τῆς κεφαλῆς γενεαλογουμένης, ἕπεται καὶ τὸ σῶμα τῇ κεφαλῇ συναριθμεῖσθαι; ὥστε καὶ τὴν Μαρίαν ἤδη συνημμένην τῷ Ἰωσὴφ, εἰκότως συναντιλαμβάνεσθαι τῆς γενεαλογίας, ὅτε μάλιστα τῆς αὐτῆς αὐτῷ φυλῆς οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ δήμου καὶ πατριᾶς ἀποδέδεικται γενομένη· καὶ ἄλλως δὲ ἐν τῷ πρὸς αὐτὴν χρηματισμῷ θεσπίζων ὁ Γαβιὴλ μετὰ τῶν ἄλλων εἴρηκε « καὶ δώσει αὐτῷ ὁ θεὸς τὸν θρόνον » Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ »· σαφῶς διδάσκων ὅτι τοῦ ἐξ αὐτῆς γεννησομένȣ προπάτωρ ἦν ὁ Δαβίδ· πῶς γὰρ ἄλλως εἰκὸς ἦν ταῦτα τῇ παρθένῳ φᾶναι τὸν ἄγγελον, ἢ συνομολογοῦντα ἐκ τοῦ Δαβὶδ εἶναι; οὐ γὰρ ἂν μὴ ἐκ Δαβὶδ τυγχανούσῃ εἰρήκει τὸ δώσει αὐτῷ ὁ θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ποίου γάρ πατρὸς εἰκότως ἂν ἤρετο ἡ παρθένος; ὁμολογοῦσα μὲν ὅτι ἄνδρα οὐ γινώσκοι, μαθοῦσα δὲ ὅτι ἐκ πνεύματος ἁγίου συλλήψεται, εἰ μὴ ὅτι σαφὴς ἦν ὁ λόγος πρὸς θυγατέρα Δαβὶδ λεγόμενος· ἔνθεν εἰκότως φησὶν ὁ Λουκᾶς « ἀνέ» βη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Να» ζαρὲθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογράψασθαι εἰς πόλιν Δα» βὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ » οἴκȣ καὶ πατριᾶς Δαβὶδ σὺν Μαρίᾳ τῇ μεμνηστευμένῃ » αὐτῷ οὔσῃ ἐγκύῳ ». Οὐκέτι γὰρ ἀμφιβόλως ἀναγνωσόμεθα τὴν παροῦσαν λέξιν ὡς τῆς Μαρίας ἀπογράψασθαι μόνης συνελθούσης, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῆς σὺν τῷ Ἰωσὴφ ἐξ οἴκȣ καὶ πατριᾶς Δαβὶδ ὑπαρχούσης, τὰς ἀποδείξεις ἔχοντες τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας τοῦ λόγου ἐκ τῶν προαποδεδομένων. Δεδεῖχθαι τοίνυν σαφῶς ἡγοῦμαι ὅτι μὴ μάτην ὁ Ἰωσὴφ ἐγενεαλογεῖτο παρὰ τοῖς θαυμα-

σίοις τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις, καὶ ὅπως ἡ Μαρία ἐκ σπέρματος οὖσα τοῦ Δαβὶδ συνίσταται, ὅ τε ἐξ αὐτῆς γεγεννημένος Ἰησοῦς ὁ χριστὸς τοῦ θεοῦ.

II. Διὰ τί ὁ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρξάμενος κατάγει τὴν γενεαλογίαν· ὁ δὲ κάτωθεν ἄνεισι, κοὐκ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἵσταται, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν θεόν.

α. Τὸ δεύτερον τῶν ὑπὸ σοῦ προταθέντων τοῦτο ἦν· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κατάγει τὴν γενεαλογίαν, ὁ δὲ Λουκᾶς τὴν ἐναντίαν τούτου βαδίσας ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσὴφ, ἀνάγει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν θεόν· δέον, εἴγε σύμφωνα καὶ συνῳδὰ ἀλλήλοις ἔγραφον, ἢ τὸν Λουκᾶν ἀνιόντα μέχρι τοῦ Ἀβραὰμ στῆναι, ἢ τὸν Ματθαῖον μὴ ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, ἀπάρξασθαι τῆς γενεαλογίας. — Ῥᾳδία δὲ καὶ τούτων ἡ λύσις, καὶ οὐδὲ πολλῆς κατασκευῆς δεομένη· μίαν ἀμφοτέροις ὁδὸν πορευθεῖσιν, ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάντη καὶ ὄρθιον πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς κατιόντας, οὐκ ἄν τις ἑτέραν φαίη βαδίζειν, μιᾶς ἀμφοτέροις ἐγκειμένης, τοῖς τε ἀνιοῦσι καὶ τοῖς κατιοῦσι, τρίβου. Τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν· οὗτος δὲ πόῤῥωθεν ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, καὶ τῶν θείων συνήθης γραφῶν· αὐτίκα γοῦν ἐν μὲν τῇ βίβλῳ τῆς Ῥοὺθ Δαβὶδ ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γενεαλογεῖται διὰ τούτων· Ruth IIII. 18.
„ καὶ αὗται αἱ γενέσεις Φαρές· ὁ δὲ ἦν Ἰούδα τοῦ ἀρ„ χιφύλου παῖς. Φαρὲς ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ, Ἐσρὼμ „ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ, καὶ Ἀρὰμ ἐγέννησε τὸν Ἀμινα-

» δὰβ, Ἀμιναδὰβ ἐγέννησε τὸν Ναασσών, καὶ Ναασσὼν
» ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ, καὶ Ὠβὴδ ἐγέννησε τὸ Ἰεσσαί,
» Ἰεσσαὶ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ ». Τοῦτον δ' οὖν αὐτὸν
τέθειται καὶ ὁ Ματθαῖος τὸν τρόπον.

β. Ἡ δέ γε πρώτη τῶν βασιλειῶν ἑξῆς διαδεξαμένη τῆς Ῥοὺθ τὴν γραφὴν, ἀπὸ τῶν κάτωθεν ἄνεισιν, ὥσπερ οὖν πέποιηκεν ὁ Λουκᾶς· τὸν γοῦν πατέρα
Reg. I. 1. τοῦ Σαμουὴλ τὸν Ἑλκανᾶ γενεαλογοῦσα ὧδε φησί « καὶ
» ἐγένετο ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθὲμ Σωφεὶρ ἐξ ὄρους Ἐφραὶμ,
» καὶ ὄνομα αὐτῷ Ἑλκανᾶ, υἱὸς Ἰερεμιὴλ, υἱοῦ Ἐλίου,
» υἱοῦ Θοοῦ, υἱοῦ Σοῦρ, ἐφραταῖος ». Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς παραλειπομέναις ποτὲ μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπὶ τοὺς καθεξῆς δευτέρους πρόεισιν ὁ λόγος, τῇ τοῦ Ματθαίου γραφῇ παραπλησίως, ποτὲ δὲ ἐμφερῶς τῷ Λου-
Paral. I. 3. 10. κᾷ γενεαλογεῖ· ἄκουσον γοῦν καὶ τῶνδε. « Δαβὶδ φησὶν
» ἦν υἱὸς (Σολομῶν,) υἱὸς Σολομῶν Ῥοβοὰμ, Ἀβιὰ
» υἱὸς αὐτοῦ, Ὀσὰ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωσαφὰτ υἱὸς αὐτοῦ,
» Ἰωρὰμ υἱὸς αὐτοῦ, Ὀχοζῆ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωὰς υἱὸς
» αὐτοῦ, Ἀμεσίας (υἱὸς αὐτοῦ) »· καὶ οὕτως καθεξῆς κάτεισι μέχρι τοῦ Ἰεχονία καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ὡς ὁ Ματθαῖος. Ὡς δὲ ὁ Λουκᾶς, ἡ αὐτὴ
Paral. I. 6. 34. πάλιν ἄνεισι γραφὴ τὸν Σαμουὴλ γενεαλογοῦσα· φησὶ γοῦν
« Σαμουὴλ υἱοῦ Ἑλκανᾶ, υἱοῦ Ἰεροβοὰμ, υἱοῦ Ἠλιὴλ,
» υἱοῦ Θοοῦ, υἱοῦ Σουφὲ, υἱοῦ Ἑλκανᾶ, υἱοῦ Ἰωὴλ, υἱοῦ
» Ἀζαρίου, υἱοῦ Σοφονίου, υἱοῦ Θαὰρ, υἱοῦ Ἀσεὶρ, υἱοῦ
» Ἀβιασὰρ, υἱοῦ Κορὲ, υἱοῦ Ἰσσαὰρ, υἱοῦ Καὰθ, υἱοῦ
» Λευὶ, υἱοῦ Ἰσραὴλ »· καὶ ὅρα εἰ μὴ ἄντικρυ τὸν ὅμοιον τούτοις μεμίμηται τρόπον ὁ Λουκᾶς· μυρία δ' ἂν καὶ αὐτὸς εὕροις τοιαῦτα, ἀφ' ὧν λείπεται ὁμολογεῖν, μηδὲν

ξενίζον πεποιηκέναι τοὺς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν εὐαγελιστάς· οὐκ ὀρθῶς γὰρ οἴεταί τις αὐτοὺς διαφωνεῖν· ἑκάτερος γὰρ οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἔκθεσιν πεποίηται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρξάμενος διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὃν οὐ καιρὸς νῦν ἑρμηνεύειν· ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραὰμ ὑπερβὰς, ἐπί τε τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀνελθών· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στὰς, τὸν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν θεὸν ἀναρτήσας, διὰ τῆς ἐν χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον ἀναβιβάζει.

III. Πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδόχων ἐπὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰωσὴφ τὰ γένη κατάγει· ὁ δὲ Λȣκᾶς ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Νάθαν παιδῶν ἐπὶ Ἡλὶ καὶ Ἰωσὴφ ἐναντίως γενεαλογῶν τῷ Ματθαίῳ.

α. Τὸ τρίτον τῶν προταθένων καιρὸς ἐπισκήψασθαι. Ἀτενὲς οὖν ταῖς λέξεσιν αὐταῖς ἐπερείσομεν τὴν ἑαυτῶν διάνοιαν· ἴδωμεν δὲ τί φησὶν ὁ Λουκᾶς· « καὶ αὐτὸς ὁ » Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς ὡς » ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλί, τοῦ Μελχί ». Ἀλλ' οὐχ' ὅγε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῇ ὡς ἐνομίζετο φωνῇ· ἀλλὰ τί φησί; Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· ἄλλο δὲ δήπου ἐστὶ τὸ νομίζειν, ἄλλο δὲ δήπου τὸ οὕτως ἔχειν διαβεβαιοῦσθαι· εἰ μὲν δὴ τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένȣ τὸν Ἰωσὴφ υἱὸν εἶναι Ἰακὼβ καὶ τοῦ Ματθὰν, ὁ Λουκᾶς ὁμοίως διϊσχυρίσατο τὸν Ἰωσὴφ γεγονέναι υἱὸν τοῦ Ἡλί καὶ τοῦ Μελχὶ, ἀληθῶς μάχη τις ἦν καὶ πόλεμος, καὶ ἦν τῶν διαιτησόντων αὐτοῖς χρεία· νῦν δὲ ὅτε τοῦ Ματθαίȣ διαβε-

βαιωσαμένου ὁ Λουκᾶς διατείνεται, δόξαν δὲ παρὰ τοῖς πολλοῖς νενομισμένην τίθησιν, οὐ τὴν παρ᾽ αὐτῷ κρατοῦσαν, οἶμαι μηδεμίαν ὑπολείπεσθαι ζήτησιν.

β. Διαφόρων γὰρ παρὰ ἰȣδαίοις ὑπολήψεων περὶ τȣ̃ χριστȣ̃ κεκρατημένων, καὶ πάντων μὲν συμφώνως ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἀναγόντων, διὰ τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ τοῦ θεοῦ ἐπαγγελίας, ἤδη δὲ τῶν μὲν ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος καὶ τȣ̃ βασιλικοῦ γένȣς πειθομένων ἔσεσθαι τὸν χριστόν, τῶν δὲ ταύτην μὲν φευγόντων διὰ τὸ πλείστην ἐμφέρεσθαι τῶν βασιλευσάντων κατηγορίαν, διά τε τὸ ἐκκήρυκτον ὑπὸ τȣ̃
Hier. XXXVI. 30. προφήτου Ἱερεμίου γεγονέναι τὸν Ἰεχονίαν, καὶ διὰ τὸ εἰρῆσθαι μὴ ἀναστήσεσθαι ἐξ αὐτοῦ σπέρμα καθήμενον ἐπὶ θρόνȣ Δαβίδ, διὰ δὲ οὖν ταῦτα, ἑτέραν ὁδευόντων, καὶ ἀπὸ μὲν Δαβὶδ ὁμολογούντων, οὐ μὲν διὰ Σολομῶνος, ἀλλὰ διὰ Νάθαν, ὃς ἦν τοῦ Δαβὶδ παῖς· φασὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς βασιλείαις φερόμενα· ἀπό τε τοῦ Νάθαν διαδόχων προσελεύσεσθαι τὸν χριστὸν διαβεβαιȣμένων, καὶ τόν γε Ἰωσὴφ ἐκεῖθεν πόθεν γενεαλογούντων, σφόδρα ἀναγκαίως ὁ Λȣκᾶς τὴν τούτων ἀνιστορῶν δόξαν, ἀλλ᾽ οὐ τὴν αὐτοῦ, προσέθηκε τῇ κατ᾽ αὐτὸν ἱστορίᾳ τὸ ὡς ἐνομίζετο· τῷ Ματθαίῳ παραχωρήσας μὴ τὸ ὡς ἐνομίζετο ἱστορεῖν, ἀλλ᾽ ὡς εἶχεν ἀληθείας τὰ τῆς γενέσεως· αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ. Εἴη δ᾽ ἂν τις καὶ ἄλλος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος. Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογȣμένως τὴν ἔνσαρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἀποδεῖξαι βȣλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου· τὸν δὲ Λουκᾶν ἡγοῦμαι μὴ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα νῦν τοῦτο πε-

ποιηκέναι· τοῦτο μὲν γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνόει ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσεσθαι· ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστῆσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν θεῷ ἀναγεννώμενος, κἂν ἀληθῶς υἱὸς εἶναι ἀνθρώπων νομίζοιτο δι' ἣν περίκειται σάρκα, ἀλλ' οὐχ' ἵσταταί γε αὐτῇ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γένεσιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ θεοῦ υἱοθεσίας ὑφέστηκεν· ἐπειδὴ δὲ οὖν οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξετίθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ καιρὸν ὑπερβὰς ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λȣτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχήν· ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος· ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκȣ γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἁμαρτωλῶν πατέρων, υἱὸς ἀποφαινόμενος θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων.

δ. Οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Παῦλος ὁ ἀπόστολος ἐχέτω μὲν κατὰ σαρκα πατέρα Ἰȣδαῖον ὅντινα ὡς εἰκὸς ἄπιστον· ἐχέτω δὲ καὶ κατὰ θεὸν, οὗ κατὰ τοὺς τρόπȣς ἐβίȣ· εἰ δὲ οὖν μέλλει τίς αὐτὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖν, τίνος εἰκότως ἂν ἐμνήσθη, ἢ πάντως τοῦ τοῦ κατὰ σάρκα πατρός; εἰ δ' αὖ πάλιν ἕτερος τὴν ἐν χριστῷ γένεσιν αὐτοῦ δηλοῦν ἐθέλοι, τίνος ἂν τὴν μνήμην θείη ἂν εἰκότως, ἢ πάντως τοῦ κατὰ θεὸν αὐτὸν

Gen. XV. 15. ἀναγεννήσαντος ; Οὕτω καὶ τῷ Ἀβραὰμ εἴρηται « σὺ
» δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου τραφεὶς ἐν γή-
» ρᾳ καλῷ »· οὐδήπου τοὺς κατὰ σάρκα πατέρας δη-
λοῦντος τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ θεοσεβεῖς λέγοιντο γε-
γονέναι, τοὺς δὲ ἐν θεῷ πατέρας διὰ τὴν τῆς εὐσεβείας
ὁμοιοτροπίαν αἰνιττομένου· οὕτω καὶ οἱ ἐξ Ἀβραὰμ,
ἀσεβεῖς, ἦσαν μὲν κατὰ σάρκα οἱ υἱοὶ Ἀβραὰμ, κατὰ
Isai. I. 10. δὲ τὸν τρόπον, υἱοὶ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας· διὸ λέγεται
πρὸς αὐτοὺς, ἀκούσατε λόγον κυρίου ἄρχοντες Σοδόμων,
προσέχετε νόμον θεοῦ λαὸς Γομόῤῥας· ὡς αὖ παλιν ἐξ
ὧν ἤμελλον υἱοὶ Ἀβραὰμ γίγνεσθαι· οἱ γοῦν ἐξ ἐθνῶν εἰς
τὸν χριστὸν τοῦ θεοῦ πεπιστευκότες κατὰ σάρκα πατέ-
ρων ἀλλοφύλων φύντες, υἱοὶ γεγόναμεν Ἀβραὰμ, χρι-
στοῦ γενόμενοι παῖδες καὶ τῶν χριστοῦ μαθητῶν· ὥστε
καὶ δευτέραν ἡμᾶς ἐπιγράφεσθαι γένους διαδοχὴν πολὺ
κρείττονα τῆς κατὰ σάρκα διὰ τὴν κατὰ χριστὸν ἀνα-
γέννησιν.

ε. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀνα-
γέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ,
οὐ τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, οὐ τῆς Θά-
μαρ, οὐ τῆς Ῥοῦθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μετα-
ξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποίηται, ἀλ-
λὰ δι᾽ ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἄνεισι, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ
προφήτȣ Νάθαν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ ὁ μὲν πα-
ρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ
ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραὰμ πρώτῳ
ἡ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως
ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προσελευσομένου γενησο-
μένης· ὁ δὲ ἐν θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἑτέρȣς πατέρας τοὺς

κατὰ θεὸν ἐπιγραψάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκὼς, ἀλλ' ὡς ἐνομίζετο διὰ τὴν τῶν ἠθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἄνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πατέρα, μετὰ πάντας χρηματίσας υἱὸς τοῦ θεοῦ.

IIII. Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελίοις γενεαλογίας.

Οἱ μὲν οὖν ἤτοι τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἠγνοηκότες ἢ συνεῖναι μὴ δυνηθέντες, δοξολογούσῃ πλάνῃ τὴν ἀγνωσίαν ἐπύκνωσαν εἰπόντες ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὕτη τῶν ὀνομάτων καταρίθμησίς τε καὶ ἐπιμιξία τῶν τε ἱερατικῶν ὡς οἷόν τε καὶ τῶν βασιλικῶν· ἵνα δειχθῇ δικαίως ὁ χριστὸς ἱερεύς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὥσπέρ τινος ἀπειθοῦντος ἢ ἑτέραν ἐσχηκότος ἐλπίδα· ὅτι χριστὸς ἀΐδιος μὲν ἀρχιερεὺς πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, βασιλεὺς δ' ὑπερκόσμιος, οὓς ἠλευθέρωσε νέμων τῷ πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὅλων γενόμενος· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρῆν ὡς ἑκατέρα τῶν κατηριθμημένων τάξις τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐστὶ γένος ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ βασιλική· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' ὅπως καὶ Σολομῶν ὅ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου, ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφῆται· ἱερεῖς δὲ οὐ δεῖνες τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνοι δὲ λευῖται· μάτην ἄρα πέπλασται τὸ ἐψευσμένον· μὴ δὴ κρατοίη τοιοῦτος λόγος ἐν ἐκκλησίᾳ χριστοῦ καὶ θεοῦ πατέρων ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦδος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν χριστοῦ.

β. Ἵνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκότος ἐλέγξωμεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ ἠριθμεῖτο ἢ φύσει ἢ νόμῳ, φύσει μὲν γνησίου σπέρματος διαδοχῇ, νόμῳ δὲ ἑτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· οὐδέπω γὰρ αὐτοῖς δέδοτο ἐλπὶς ἀναστάσεως· ἀφ' ἧς τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐμιμοῦντο θνητῇ· ἵνα ἀνέκλειπτον τὸ ὄνομα μείνῃ τοῦ μετηλλαχότος. Ἐπεὶ οὖν οἱ τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμφερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο παῖς πατέρα γνησίως· οἱ δὲ ἑτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἑτέροις δὲ προσετέθησαν κλήσει, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων· οὕτως οὐδέτερον τῶν εὐαγγελίων ψεύδεται καὶ φύσιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπεπλάκει γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη τά τε ἀπὸ Σολομῶνος καὶ τοῦ Νάθαν, ἀναστάσει ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίαις καὶ ἀναστάσει σπερμάτων· ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι· τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· καὶ ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὔσας ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς κατελθεῖν. Ἵνα δὲ σαφὲς ᾖ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι· ἡ κατὰ φύσιν γένεσις ἔστι Ματθαίου· ἡ κατὰ νόμον ἀνάστασις γένους, ἔστιν ἡ τοῦ Λουκᾶ. Ματθὰν ὁ ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ματθὰν ἀποθανόντος, Μελχὶ ὁ ἀπὸ Νάθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλί· ὁμομήτριοι ἀδελφοὶ, Ἡλὶ καὶ Ἰακώβ. Ἡλὶ ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακὼβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν

Apud Euseb. hist. eccl. I. 7. Hieronym. comm. in Matth. I. 16.

Ἰωσήφ, κατὰ φυσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλί· οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς Ἰωσήφ.

V. Διὰ τί ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἀβραὰμ προτάττει τὸν Δαβὶδ ἐν τῇ τοῦ χριστοῦ γενεαλογίᾳ φήσας, βίβλος Ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ.

α. Ἐπειδὴ πρώτῳ καὶ μόνῳ τῷ Δαβὶδ μεθ' ὅρκυ διαβεβαιώσεως, ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φύναι ὁ χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται οὖν « ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σȣ θή- Ps. cxxxi. 11.
» σομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σȣ· καὶ πάλιν, διεθέμην διαθή- lxxxviii. 4.
» κην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μȣ·
» ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκο-
» δομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου ». Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ προφητευομένȣ, τοιαῦτα ἦν· τοῦ δὲ Σολόμωνος τῆς βασιλείας οὐκ ἄδηλος ὁ χρόνος· λέγεται δὲ οὖν ἐπὶ μόνοις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεῦσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· πῶς οὖν γένοιτ' ἂν ἀληθὲς εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον τὸ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν II. Reg. vii. 13.
αἰῶνα; ἀλλ' εἰ λέγοι τίς περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρῆσθαι ταῦτα, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίȣ καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, καὶ ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρκησε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαβὶδ κατάσταντος· θέα δὲ ὡς καὶ τοῦτο προσέθηκεν ἡ προφητεία περὶ τοῦ θεσ- II. Reg. vii. 14.
πιζομένου φήσασα· « ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα· καὶ Ps. lxxxviii. 27.
» αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν ». Καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν· « αὐ-
» τὸς ἐπικαλέσεταί με πατήρ μȣ εἶ σύ· κἀγὼ πρωτότοκον
» θήσομαι αὐτόν »· ὅπερ ἀνοίκειον γένοιτ' ἂν Σολόμωνι.

III. Reg. XI. β. Παραθετέον δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν βασιλείαις ἱστο-
ρȣμενα ἐν τȣ́τοις· « καὶ ὁ βασιλεὺς Σολομῶν ἦν φιλογύ-
» νης· καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἀλλοτρίας πολλάς· καὶ τὴν
» θυγατέρα Φαραὼ, μωαβίτιδας, καὶ ἀμμανίτιδας, καὶ
» ἰδȣμαίας, σύρας, χετταίας, καὶ ἀμοῤῥαίας, ἐκ τῶν
» ἐθνῶν ὧν ἀπεῖπεν κύριος ὁ θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ οὐκ
» εἰσελεύσεσθε εἰς αὐτȣ́ς ». οἷς ἐπιφέρει· « καὶ ȣ̓κ ἦν ἡ
» καρδία αὐτοῦ τελεῖα ματὰ κυρίου θεοῦ αὐτοῦ, καθῶς
» ἡ καρδία Δαβὶδ τȣ̃ πατρὸς αὐτȣ̃ »· καὶ μετὰ βραχύ·
« τότε ᾠκοδόμησε Σολομῶν ὑψηλὸν τῷ Χαμὼς εἰδώλῳ
» Μωὰβ ἐν τῷ ὄρει ἐπὶ πρόσωπον Ἱερουσαλήμ· καὶ τῷ
» Μολχὼν εἰδώλῳ υἱῶν Ἀμμὼν, καὶ τῇ Ἀστάρτῃ βδε-
» λύγματι σιδωνίων· καὶ ȣ̔́τως ἐποίησε πάσαις ταῖς γυναι-
» ξὶν αὐτȣ̃ ταῖς ἀλλοτρίαις, αἳ ἐθυμίων καὶ ἔθυον τοῖς εἰ-
» δώλοις αὐτῶν· καὶ ὠργίσθη κύριος ἐπὶ Σολομῶν, ὅτι ἐξέ-
» κλινε καρδίαν αὐτοῦ ἀπὸ κυρίȣ θεȣ̃ Ἰσραήλ ». Εἰ δὲ
τὰ τοιαῦτα τȣ̃ Σαλόμωνος κατηγορεῖται, πῶς ȣ̑ν ἐφαρμό-
σεις αὐτῷ τὰ τοῦ ὅρκȣ, ἐφ᾽ ᾧ εἴρηται πρὸς τοῖς ἄλλοις
καὶ τὸ, ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι
εἰς υἱόν; ἀλλὰ γὰρ ἄντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦ-
τα· ἀνάγοιτο δ᾽ ἂν ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἥξειν θεσπι-
ζόμενον χριστὸν τȣ̃ θεȣ̃, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνέστη.

VI. Διὰ τί μετὰ τὸν Δαβὶδ οὐκ ἐπὶ τοὺς ἑξῆς διαδόχους τοῦ γένους κατάγει, ἀνατρέχει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ, ἀλλ᾽ οὐκ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, οὐδ᾽ ἐφ᾽ ἕτερόν τινα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν.

Ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλή-

σεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρησμοί· πρὸ γὰρ τῆς Μωσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνὴς ὢν ὁ Ἀβραὰμ, καὶ τῆς χαλδαίων γῆς ὁρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πατρῷα, θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντων, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ θεῷ· καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δίκαιός τε καὶ θεοφιλὴς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομὴν σώματος, ἐδὲ διὰ φυλακὴν ἡμέρας σαββάτε, ἢ ἑορτῶν, ἢ νεμενιῶν, οὐδέ γε δι᾿ ἄλλης τινὸς παρὰ Μωσεῖ φερομένης ἐθελοθρησκείας, ἀλλὰ δι᾿ ἐπιγνώσεως τοῦ ἐπὶ πάντων θεῦ, ἐπιφανείας δὲ τῦ ὀφθέντος αὐτῷ κυρίε· ἕτος δὲ ἦν ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, ὁ τῦ θεῦ λόγος· διά τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτε βίε· τοῦτον δ᾿ οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον, ἡ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτὲ κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεβῶν ὄντων, καὶ τῆς ἴσης τῷ θεοφιλεῖ καταξιωθησομένων εὐλογίας· ὧν ἕτως ἐχόντων, ἀκόλεθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραὰμ, ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστῦ δεύτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβίδ· δυοῖν γὰρ τούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρώτων ἠξιωμένων τῆς τοῦ θεῦ ἐπαγγελίας περί τε τῆς τῦ χριστοῦ γενέσεως καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, χρῆναι δήπε τὸ μὲν περὶ τῆς γενέσεως τῦ πάντων ἀνθρώπων σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφότα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας καταδεξαμένε· δεύτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν· διόπερ ἡ βίβλος Ἰησοῦ χριστῦ πρώτῳ μὲν ἀνάκειται τῷ κατὰ σάρκα Ἰησῦ χριστῦ προπάτορι, δεύτερον δὲ τῷ κατὰ πνεῦμα πατρὶ τῶν διὰ χριστῦ σωθησομένων· ἡγεῖτο γὰρ ὁ σώζων τῶν σωζομένων ἐθνῶν.

VII. Διὰ τί τῆς Θάμαρ οὐχὶ δὲ καὶ ἑτέρας ἐπ' ἀγαθοῖς κατορθώμασι μαρτυρουμένης γυναικὸς ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος.

α. Τὴν Θάμαρ εἴ τις ὡς πόρνην διαβάλλειν πειρῷτο, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἰούδα ἐπακουσάτω λέγοντος· « δεδικαίωται Θάμαρ ἢ ἐγὼ, οὗ ἕνεκεν οὐκ ἔδωκα αὐτὴν Σιλὼμ τῷ υἱῷ μου »· οὐ γὰρ δὴ πορνεύειν προθεμένη ἐπὶ τοῦ τέγους ἔστη, λογισμῷ δὲ σεμνῷ παιδοποιΐας χάριν τὸν Ἰούδαν θηρᾶται· οὐκ ἄδηλος δὲ καὶ ἡ αἰτία· ὁ μὲν γὰρ αὐτῇ παρακελεύεται μένειν ἐπ' οἴκου, ἕως μέγας γένηται Σιλὼμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ληψόμενος αὐτήν· ἡ δὲ ἐπείθετο προθύμως, ἄπαις μένουσα καὶ χήρα, τὰς τοῦ Ἰούδα παρεγγυὰς ἐκδεχομένη· ὡς δὲ οὐκ ἐπῆγε ταῖς ἐπαγγελίαις τέλος, τοῦ περὶ παῖδας πόθου τοῖς τότε ἀνθρώποις διὰ σπουδῆς ἀγομένου, καὶ τῆς ἀτεκνίας ἐν ἐσχάτοις κακοῖς παρὰ πᾶσι τότε λελογισμένης, διαψευσάμενον αὐτῇ συνιδοῦσα τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ παιδὸς ἐλπίδας εἰς μάτην παραληφθείσας, αὕτη ἐπιτίθεται τῷ ἀνδρί· οὐ πώποτε νόμου Μωσέως, οὐδέ γε προφητῶν, οὐδὲ ἑτέρου τινὸς ἀπαγορεύοντος τὰ τοιαῦτα· κἄπειτα σοφίζεται τὴν ἐξ αὐτοῦ παιδοποιΐαν· μὴ δείξασα γοῦν ἑαυτὴν τίς ποτε ἦν, συνελθεῖν αὐτῷ μηχανᾶται· ὁμοῦ τὸ σῶφρον τὸ ἑαυτῆς, κἀκείνου τὸ ἀκρατὲς ἀπελέγχουσα· ἡ μὲν γὰρ μακροῖς ἔτεσιν αὐτῷ πειθομένη, χήρα καὶ ἄπαις διέμενεν· ἀλλὰ καὶ παρὸν γήμασθαι ἑτέρῳ, καὶ τέκνων μητέρα ἔκ τινος ἀλλογενοῦς καταστῆναι ἀνδρὸς, οὐ ποιεῖ τοῦτο· τῆς τῶν προγόνων τοῦ Ἰούδα, Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ δὴ καὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ, συγ-

Gen. xxxviii. 26.

γενείας ἐφιεμένη· ὁ δὲ χηρεύειν τὴν παῖδα καταλιπὼν, καὶ κόρην ἄπαιδα ἐπὶ μακροὺς ἀναρτήσας χρόνους, οὐχ' οἷός τε ἦν κρατεῖν ἑαυτοῦ μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτήν· ἀλλ' ἅμα τελευτᾷ ἡ τοῦ Ἰούδα γυνὴ, ὁ δὲ, μηδενὸς πῶς νόμου τῶν τοιῶνδε ἀπείργοντος (1), πόρνην ὑπολαβὼν τὴν εἰρημένην, ἡλίσκετο πρὸς αὐτῆς οὐ δίκαια πράττων· ὅτι δὴ τοιοῦτος ὢν αὐτὸς τὴν ἐπὶ μακροῖς ἔτεσι τὰς ὑποσχέσεις ἐκδεξαμένην τὰς αὐτοῦ, φιλόσοφόν τε καὶ σώφρονα βίον ἐπιδεδειγμένην; ἀπεστέρει τοῦ περὶ τὴν παιδοποιίαν καρποῦ.

β. Ταύτῃ οὖν τὸν ἄνδρα ὑποδῦσα, ἐκ πρώτης ὁμιλίας διδύμου γονῆς ἐξ αὐτοῦ γίνεται μήτηρ, τοῦτον αὐτῇ τοῦ θεοῦ καρπὸν τῆς ἀγαθῆς προθέσεως ἕνεκα δεδωρημένου· παρὸν γὰρ ἄλλοις ἑαυτὴν ἀγαγεῖν, καὶ ἑτέροις ἀλλοφύλοις καὶ ἀσεβέσι συναφθῆναι, τοῦτο μὲν οὐ διενοήθη· τοῦ δὲ τῶν θεοφιλῶν γένους εὐχὴν θεμένη καταξιωθῆναι, καίπερ οὖσα ἀλλόφυλος, τὴν τοσαύτην συνεσκευάσατο δραματουργίαν· οὐ πρότερον δὲ ἡ Θάμαρ ἐτόλμα παρεῖναι ἐπὶ τὴν τοῦ Ἰούδα κοινωνίαν, ἢ ἐκποδῶν γενέσθαι τὴν προτέραν αὐτοῦ γαμετήν· πρὸ τοῦ ταύτης θανάτου οὐχ' ὅσιον ἡγουμένη τὸ ἐπιχείρημα· ἔμενε γοῦν παρ' ἑαυτῇ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καίπερ οὖσα ἄτεκνος κἂν μέχρι τέλους ἄπαις διέμενεν, εἰ μὴ τὸν καιρὸν αὐτῇ συλλαβέσθαι ἡγήσατο· διὸ δὴ ὡς ἔφην θεοῦ καταξιοῦται συνεργοῦ, ὃς ἐκ μιᾶς τοῦ Ἰούδα κοι-

(1) Quod ait Eusebius nulla fortasse adhuc lege prohibitum fuisse a scortando Iudam; id intelligendum est de lege apud Palaestinos publica, quae nondum fortasse proposita fuerat. Ceteroqui apud plerasque gentes atque omni tempore scortatio propudiosa fuit et illicita. Neque id mirum, dicente Paulo I. Cor. VI. 18. *qui fornicatur, in corpus suum peccat*; quo super dicto legesis Greg. nysseni orationem.

νωνίας, παίδων αὐτῇ διττῶν ἀθρόως ἐδωρήσατο καρπόν· ὁμοῦ περὶ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μυστηριώδεις ἐπιτελῶν οἰκονομίας· δι᾽ ἃς καὶ οἶμαι μάλιστα τὸν θαυμάσιον εὐαγγελιστὴν τὴν πᾶσαν μνήμην αὐτῶν τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν συμπεριλαβεῖν γενεαλογίᾳ· διδύμων γὰρ παίδων ἐξ αὐτῆς γενομένων, τοῦ τε Ζαρᾶ καὶ τοῦ Φαρὲς, οὐ τὰ τυχόντα μοι δοκεῖ ἐκ τῆς τούτων γενέσεως ὁ τῆς γραφῆς αἰνίττεσθαι λόγος· διὸ καὶ ἀμφοῖν μνημονεῦσαι τὸν Ματθαῖον τῆς τε τούτων μητρὸς εἰπόντα « Ἰούδας δὲ ἐγέν» νησε τὸν Ζαρᾶ ἐκ τῆς Θάμαρ »· διὰ τί γὰρ οὐκ ἠρκέσθη φάναι, Ἰούδας ἐγέννησε τὸν Φαρὲς, παραλιπὼν τὸν Ζαρᾶ, ὅπερ πεποίηκεν ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ; μόνου γὰρ τοῦ Ἰακὼβ μνησθεὶς, ἀποσιωπᾷ τὸν Ἠσαῦ.

γ. Προστίθησι δὲ καὶ ἀπὸ τίνος μητρὸς λέγων ἐκ τῆς Θάμαρ· παρακαλῶν ἐπισκέψασθαι τὴν περὶ τούτων ἱσ-
Gen. xxxviii. 27. τορίαν· γράφει γοῦν ὁ Μωσῆς ἐν τῇ γενέσει λέγων· « ἐγέ» νετο δὲ ἡνίκα ἔτικτε Θάμαρ, καὶ τῇδε ἦν δίδυμα ἐν τῇ » γαστρὶ αὐτῆς· ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τίκτειν αὐτὴν, ὁ εἷς » προεξήνεγκε τὴν χεῖρα· λαβοῦσα δὲ ἡ μαῖα, ἔδησεν ἐπὶ » τὴν χεῖρα αὐτοῦ κόκκινον, λέγουσα, οὗτος προεξελεύσε» ται πρότερος· ὡς δὲ ἐπισυνήγαγε τὴν χεῖρα, εὐθὺς ἐξῆλ» θεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· ἡ δὲ εἶπεν τί διεκόπη διὰ σὲ φραγ» μός· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαρές· καὶ μετὰ » τοῦτο ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐφ᾽ ᾧ ἐπὶ τῇ χει» ρὶ αὐτοῦ κόκκινον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ζαρᾶ »· ὁρᾷς ὁπόσα τῶν εἰρημένων ἡ γένεσις περιέχει; ὧν ἕνεκα ἡγοῦμαι μὴ παρασεσιωπῆσθαι τὰ παρὰ τῷ θαυμασίῳ εὐαγγελιστῇ τὰ ἐν τούτοις αἰνίγματα· φησὶν οὖν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος διερμηνεύων τὰ περὶ τοῦ φραγμοῦ τάχα που

περὶ οὗ εἴρηται, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμὸς, ὧδε πῶς ἐν τῇ πρὸς ἐφεσίους ἐπιστολῇ· « αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰ- Cap. II. 14.
» ρήνη ὑμῶν ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν· καὶ τὸ μεσότοι-
» χον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐ-
» τοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας,
» ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρω-
» πον, καὶ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι
» τῷ Θεῷ ».

δ. Τούτοις οὖν τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας, θέα μήποτε ἡ τῶν δυοῖν τῶν εἰρημένων μία γένεσις, ἥ τε τοῦ Φαρὲς δι' ὃν διεκόπη φραγμὸς, καὶ ἡ τοῦ πρώτου μὲν τὴν χεῖρα προβάλλοντος, δευτέρου δὲ προελθόντος, αἰνίττεται δύο βίων τρόπους τῶν ἠξιωμένων τῆς παρὰ τῷ Θεῷ Γεννήσεως· ὧν ὁ μὲν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, ὁ δὲ κατὰ τὸν Μωσέως ὑπέστη νόμον· ἀλλὰ γὰρ τούτων πρῶτος μὲν τὴν χεῖρα προβέβλητο ὁ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· οὐ μὴν καὶ πρῶτος πρόεισιν εἰς φῶς· ὑποστείλας δὲ τὴν χεῖρα, τῷ κατὰ Μωσῆ δευτέρῳ ἰόντι προσελθεῖν ἐπιτρέπει πρώτῳ· εἶθ' οὕτως αὐτὸς πρῶτος ὢν, ὕστατος ἔξεισι, μετὰ τοῦ περὶ τὴν χεῖρα συμβόλου τοῦ πρῶτον αὐτὸν συνιστῶντος· ἦν δ' ὁ τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν βίος ὁ κατὰ τὸ τοῦ χριστοῦ εὐαγγέλιον, καθ' ὃν διαπρέψαι μνημονεύονται οἱ ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, Μελχισεδέκ τε, καὶ Ἰὼβ, καὶ πολὺ τούτων πρότεροι οἱ ἀμφὶ Νῶε καὶ Σὴμ, καὶ Ἰάφεθ, Ἐνὼχ τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτοις γεγόνασι παραπλήσιοι· δίκαιοι γοῦν οἵδε πάντες, καὶ εὐσεβεῖς καὶ θεοφιλεῖς· εἰ καί τινες ἕτεροι μαρτυρηθέντες, τῆς μὲν κατὰ Μωσέα νομοθεσίας πάμπαν ὑπῆρχον ἀλλότριοι· προλαβόντες δὲ τὸν κατὰ Μωσέα τρό-

πον, ἡμῖν ὁμοίως τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον φιλοσοφίᾳ διέλαμψαν.

ε. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, διὰ τοῦ Ζαρᾶ ἐδηλοῦτο, ὃς ἑρμηνεύεται ἀνατολή· φωτὸς γὰρ εὐσεβείας αἱ πρῶται τῆς ἀνατολῆς αὐγαὶ, διὰ τῶν πρώτων ἐν ἀνθρώποις εὐσεβησάντων ἐξέλαμψαν· οἷοι περ᾽ ἦσαν οἱ πρὸ Μωσέως ἐκ πρώτης ἀνθρώπων συστάσεως θεοφιλεῖς ἀποφανθέντες· οἱ δὴ καὶ τῷ Ζαρᾷ παραπλησίως, πρῶτοι μὴν τὴν χεῖρα προεβάλοντο τὸν πρακτικὸν βίον ἐνδειξάμενοι· οὐ μὴν καὶ ἐκράτυνέ γε τοῦτον· τοῦ δὲ κατ᾽ αὐτοὺς τρόπου ἐν ὑποστολῇ γενομένȣ· καὶ ὥσπέρ τινος φραγμοῦ διακοπέντος, ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ κατὰ Μωσέα βίος· ὃν δὴ μεσότοιχον φραγμὸν κέκληκεν ὁ θαυμάσιος ἀπόστολος· διὸ καὶ ὠνομάσθη Φαρὲς, τῆς τοῦ φραγμοῦ διακοπῆς ἐπώνυμος· ἑρμηνεύεται γοῦν Φαρὲς μερισμός· ἔνθεν καὶ φαρισαῖοι παρ᾽ αὐτοῖς διέπρεπον, παρὰ τὸ μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἑαυτοὺς τῆς τῶν πολλῶν ἐπιμιξίας· μακάριον μὲν οὖν καὶ πολὺ κρεῖττον ἦν μὴ διακοπῆναι τὸν φραγμὸν, ἕνα δὲ αὐτὸν καὶ ἀδιάκοπον μεῖναι· τοῦτο δ᾽ ἂν γέγονεν εἰ τῷ τὴν χεῖρα προβεβλημένῳ πρώτῳ, συνακολουθήσας ὁ δεύτερος, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπολιτεύσατο· πολὺ γὰρ ἦν βέλτιον τοῖς ἐκ περιτομῆς εἰ κατὰ τὸν βίον τῶν πρόπαλαι θεοφιλῶν ἀνθρώπων ἐτύγχανον πεπολιτευμένοι· καὶ οὕτω γὰρ ἦν εἷς ὁ φραγμός, καὶ μία ἡ οἰκοδομὴ τῶν τε πρώτων καὶ τῶν ὑστάτων.

ϛ. Ἐπειδὴ δὲ μὴ τὸν πρῶτον κρατῆσαι τρόπον ἡ τῶν δευτέρων συνεχώρησεν ἀσθένεια, διακοπῆς εἰκότως τοῦ κατὰ θεὸν φραγμοῦ γενομένης, τȣ͂ τε μεσοτοίχου τοῦ φραγμοῦ παραβληθέντος, ὁ πάλαι πρῶτος τὴν χεῖρα προ-

τείνας, δεύτερος ἔξεισιν εἰς φῶς, διὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ τὸν παλαίτατον καὶ ἀρχαῖον φραγμὸν ἀνακτησαμένου· διὸ καὶ φησὶν εἰς αὐτὸν ἡ προφητεία « καὶ κληθήσῃ οἰκοδόμος φραγμῶν »· οὗτος δὴ καὶ τὸ δη- Isai. LVIII. 12.
» λωθὲν μεσότοιχον ἀνεῖλεν »· ὃς κύριος ὢν καὶ τοῦ σαββάτου ποιεῖ τὰ ἀμφότερα ἕν· κατὰ τὸν ἱερὸν ἀπόστολον εἰπόντα « αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ Ad Eph. II. 14.
» ἀμφότερα ἕν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας »· καὶ τί τὸ μεσότοιχον διασαφῶν, ἐπιλέγει « τὸν νόμον » τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας » ἐκ ποδῶν μεταστησάμενος τὸ μεσότοιχον τοῦ Μωσέως νόμου, ὅπερ ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν, τῆς κατὰ θεὸν ἀπείργει εὐσεβείας, διὰ τὸ μὴ δὲ βουλομένοις δυνατὸν εἶναι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ Μωσέα πολιτεύσασθαι.

ζ. Ὥσπερ οὖν συνεστήσαμεν ἐν ταῖς εὐαγγελικαῖς Lib. I. 3.
ἀποδείξεσι, τὴν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῖς πᾶσι προεβάλετο πολιτείαν, τοῦ πρώτου τῆς εὐσεβείας τρόπου τελείαν καὶ λαμπροτέραν τὴν γένεσιν πεποιημένου, μετὰ τοῦ τῇ χειρὶ συνεπάγεσθαι τὸ μαρτύριον τοῦ πρῶτον αὐτὸν γενονέναι· ὁ γοῦν διὰ τοῦ σωτηρίου εὐαγγελίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθεὶς βίος, οὗτος αὐτὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ καὶ πρὸ Μωσέως τὴν χεῖρα προτείνας, καὶ τὴν πρᾶξιν διὰ τῶν πρώτων θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπιδεδειγμένος· οὗτός τε οὗτος ἦν ὁ Ζαρᾶ τῆς ἐνθέου πολιτείας τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώποις ἀνατολὴν καταβεβλημένος· γέγονε τε ὁ αὐτὸς, ἀρχὴ καὶ τέλος, πρῶτος τὲ καὶ ὕστατος, ἀνατολή τε μικρὰ καὶ ὑστάτη πάλιν εἰς πάντας ἐκλάμψασα ἀνθρώπους. Πλὴν ἀλλὰ κἀκεῖνο προσήκει τοῖς εἰρημένοις ἐπιθεῖναι, ὡς ἡ βίβλος τῆς γενέσεως Ἰησοῦ χριστοῦ οὐκ ἀπὸ τοῦ

τῶν δυοῖν πρώτου, λέγω δὲ τοῦ Ζαρᾶ, τὸν γενεαλογούμενον φῦναι εἰσάγει, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ Φαρές· ἐπεὶ γέγονε κατὰ σάρκα ἐκ φυλῆς καὶ σπέρματος τοῦ
Ad Gal. IIII. 5. δευτέρου· οὐ μόνον γεννώμενος ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὸ νόμον, ἵνα καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, κατὰ τὴν τοῦ ἀποστόλου καὶ περὶ τούτου μαρτυρίαν.

VIII. Διὰ τί τῆς τοῦ Οὐρίου γυναικὸς ἐμνήσθη ἐπὶ τῆς γενεαλογίας ὁ εὐαγγελιστής.

α. Μονονουχὶ διὰ τοῦ φάναι, Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, τοιοῦτόν τι ἔοικε δηλοῦν ἡ βίβλος αὕτη τῆς Ἰησοῦ χριστοῦ γενέσεως, τὰς λιτανείας καὶ τὰς ἱκεσίας τοῦ Δαβὶδ ὅσον οὔπω προχωρήσειν εἰς τέλος εὐαγγελίζεται· περιέχει γοῦν τὴν οἰκονομίαν Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος τῶν ὅλων καὶ ἰατροῦ, δι' οὗ μόνου ἐλπὶς ἦν καὶ τῷ Δαβὶδ τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν καὶ τὴν τούτου γυναῖκα ἁμαρτίας ἀπολυθήσεσθαι, καὶ τῆς ἐν τῷ θανάτῳ καθείρξεως ἐλευθηρωθήσεσθαι· τούτου γοῦν Ἰησοῦ χριστοῦ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, δι' ἧς ἤμελλε καὶ ἡ τοῦ Δαβὶδ ἀπολυτροῦσθαι ψυχὴ, θεσπίζων ἐν τοῖς ψαλμοῖς αὐτὸς ὁ Δαβὶδ, τὰ περὶ τῆς ἐκεῖσε καθόδου τοῦ σωτῆρος, τά τε περὶ τῆς ἑαυτοῦ σω-
Ps. XXVIIII. 4. LXXXV. 13. XV. 10. LXX. 20. τηρίας ἐδήλου δι' ὧν ἔφασκε « κύριε ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου » τὴν ψυχήν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων » εἰς λάκκον· καὶ τὸ ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θα- » νάτου· καὶ τὸ οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς » ᾅδην· καὶ τὸ ἐπιστρέψας ἐζωοποίησάς με, καὶ ἐκ τῶν » ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με. » Τίς δ' ἦν ὁ

καταβὰς καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀβύσσων; τίς δ᾽ ὁ σώσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον; ἀλλ᾽ οὗτος ᾧ τῆς γενέσεως τὴν βίβλον ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς ἀναγράφει· μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἀγαθὰ πᾶσιν ὑμῖν εὐαγγελιζόμενος.

β. Οἶμαι δὲ τούτῳ τῷ πτώματι περιπεσεῖν τὸν Δαβὶδ διὰ μίαν ταύτην φωνὴν, ἣν ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ ἐννάτῳ προήκατο ψαλμῷ· « ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ » μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα (1) »· τὸ γὰρ μέγα φρονῆσαι καὶ τοιοῦτον προΐεσθαι ῥῆμα ὅτι οὐκ ἂν ποτε σαλευθῇ, μένοι δὲ ἄτρεπτος καὶ ἀπαθὴς ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρ-

(1) Anastasius sinaita quaest. IX. perperam citat hunc locum ex opere Eusebii ad Marinum, quum reapse extet in opere ad Stephanum. En autem Anastasii tractum, quo Eusebius ab eclogario nostro breviatus suppletur. Ὁ γὰρ Νάθαν διὰ τῆς εἰρημένης αὐτῷ πρὸς τὸν Δαβὶδ παραβολῆς διδάσκει, ὅτι κατὰ τὸν μέγαν πειρασμὸν συνέβη τῷ Δαβὶδ τὸ ἁμάρτημα· παρίστησι δὲ ὁ λόγος, ὅτι μὴ εἰς πρόσωπον ἑτέρων, μηδ᾽ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ διηλέγχθη αὐτόν· ἀλλ᾽ εἰσελθὼν, φησὶ, πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ μόνον τοῖς καθ᾽ ἑαυτὸν ἐξαγορεύει τὸ πλημμεληθὲν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους, τὸν ψαλμὸν ἐπιγράψας εἰρῆσθαι αὐτῷ ἡνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην· οἶμαι δὲ οὖν τούτῳ τῷ πονηρῷ πνεύματι ἐκδεδόσθαι αὐτὸν, διὰ μίαν ἐκείνην φωνὴν, ἣν ἔφη· ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦτο γὰρ μεγαφρονῆσαι, τοιοῦτον προΐεσθαι ῥῆμα, ὅτι οὐκ ἂν σαλευθείη, μένει δὲ ἄτρεπτος καὶ ἀπαθὴς ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ οὐχ ὅμοιον τὸ ἐὰν μὴ κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· καὶ τὰ ἑξῆς· ἀλλ᾽ ὅ γε ἱερὸς ἀπόστολος ταῦτα εἰδὼς, οὐκ ἐτόλμησε φάναι, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· πεφροντίκει δὲ λέγων, μή πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι· καὶ παραινεῖ λέγων, μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω· καὶ ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ· οὐ γὰρ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ᾽ ὃν ὁ κύριος συνίστησι· καὶ πάλιν ἡ προφητεία, μὴ καυχᾶσθε καὶ μὴ λαλεῖτε ὑψηλὰ εἰς ὑπεροχὴν, μὴ δὲ ἐξελθέτω μεγαλοῤῥημοσύνη ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ Σολομῶν φησι, μὴ καυχῶ τὰ εἰς αὔριον, οὐ γὰρ οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα· ὁ δέ γε Δαβὶδ ἐν ἀγαθῶν εὐθηνίᾳ τῶν παρὰ θεῷ γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργοῦντος αὐτῷ τἀγαθὰ κυρίου καὶ συμπλέκεται αὐτῷ πνεῦμα πονηρόν· ὅθεν φησὶν, ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος· διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέφοντος τοῦ θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλοῤῥήμονα φωνὴν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτα ὠφεληθεὶς ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι κατορθώματα αὐτοῦ οὐκέτι ἑαυτῷ ἀλλὰ τῷ θεῷ ἐπιγράφει λέ-

Ps. cxxvi. 1. ογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ οὐχ᾽ ὅμοιον τῷ « ἐὰν μὴ » κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδο- » μοῦντες αὐτόν· ἐὰν μὴ κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην » ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων αὐτήν »· ἐν εὐθηνίᾳ οὖν τῶν παρὰ τῷ θεῷ ἀγαθῶν γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργοῦντος αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ κυρίου, συμπλέκεται δὲ αὐτῷ πνεῦμα ἀλλότριον· λέγει δ᾽ οὖν ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ· « ἐγὼ δὲ εἶ- » πα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶ- » να· σὺ δὲ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενή- » θην τεταραγμένος· κύριε ἐν τῷ θελήματί σου παράσ- » χου τῷ κάλλει μου δύναμιν »· διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλορήμονα φωνὴν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτ᾽ ὠφεληθεὶς ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι ἑαυτοῦ κατορθώματα, οὐκέτι ἑαυτῷ, τῷ θεῷ δὲ προσγράφει λέγων « κύριε ἐν τῷ θελή- » ματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν »· ὅτε γάρ, φησιν, ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, τότε ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι πρότερον τῷ σῷ θελήματι παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν· εἰ γὰρ ἦν τι κάλλος ὑπάρχον περὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν πρὸ τῆς ἁμαρτίας, τοῦτο αὐτὸ ἐκ σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς

γαν· κύριε ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν· ὅτι γὰρ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, τότε ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι τῷ σῷ θελήματι καὶ ἐκ τῆς σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς ὑπῆρχε περὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν τὸ κάλλος· διό φησιν, ὑψωθεὶς δὲ ἐταπεινώθην καὶ ἐξηπορήθην· ἀλλ᾽ ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐταπείνωσάς με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου· καὶ ἔγνων κύριε ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἀληθείᾳ ἐταπείνωσάς με.

μοι προσῆν· ταῦτα δὲ μετὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀσθενείας ὁμολογεῖ.

γ. Πλὴν ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην ἡνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ τὴν ἐν τῷ πεντηκοστῷ ψαλμῷ εὐχὴν ἀναπέμπει λέγων, σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σε ἐποίησα· λέγων δὲ σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, ὁ τῦτό φησιν ὅτι εἰς τὸν θεὸν ἥμαρτον μόνον· ὔτε γὰρ βλασφημίας, ὔτε ἐπιορκίας, ὔτε τοιαύτης τινὸς ἀσεβείας ὁ τρόπος αὐτῦ τῆς ἁμαρτίας, ἵνα τὶς ὑπολάβοι αὐτὸν εἰς θεὸν ἡμαρτηκέναι· ἀλλ' εἰ χρὴ εἰπεῖν, τὰ μεγάλα ἥμαρτεν εἰς τὴν Βηρσαβεὲ, τὰ μέγιστα δὲ καὶ εἰς τὸν Οὐρίαν, ὑπὲρ πάντας δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν· πῶς οὖν ἐνταῦθα φησὶ, σοὶ μόνῳ ἥμαρτον; ἀλλ' οἶμαι τοῦτ' αὐτὸν λέγειν, ὅτι σοι μόνῳ ἔγνωσται τὸ ἁμάρτημά μυ· ἐπιφέρει γοῦν τὸ σαφέστερον ἐν τῷ « καὶ τὸ πονηρὸν » ἐνώπιόν σου ἐποίησα »· ἀνθρώπων γὰρ οὐδείς μοι φόβος ἦν, εἰ μὴ ὁ σὸς ἐπέκειτο φόβος· ῥίψας γοῦν ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον, οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαί φησιν, ἢ τυχεῖν τῆς ἀξιώσεως. Καὶ συνεύχονταί γε αὐτῷ πάντες οἱ ἀγαθῶν συνεργοὶ, παρακαλοῦντες εἰσακουσθῆναι αὐτόν· διὸ εἴρηται ἐν ἑκατοστῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « μνή- » σθητι κύριε τοῦ Δαβὶδ καὶ πάσης τῆς πρᾳότητος αὐ- » τοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ κυρίῳ, ηὔξατο τῷ θεῷ Ἰακὼβ· εἰ » εἰσελεύσομαι εἰς σκήνωμα οἴκυ μυ, εἰ ἀναβήσομαι ἐπὶ » κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς » μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρω » τόπον τῷ κυρίῳ, σκήνωμα τῷ θεῷ Ἰακώβ ».

δ. Οὕτως δὲ αὐτῷ εὐξαμένῳ καὶ διαβεβαιωσαμένῳ, ὅτι μὴ πρότερον ἀναβήσεται ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ,

ὅτι τε οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἔτι οὐ δώσει τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρῃ τὸν μέλλοντα τοῦ κυρίȣ τόπον, δείκνυσιν ὁ κύριος αὐτῷ τὴν Βηθλεέμ· διὸ μετὰ τὴν εὐχὴν οἱ συνευξάμενοι αὐτῷ ἱεροὶ ἄγγελοι θεοῦ ἐπιλέγȣσιν ἑξῆς· « ἰδοῦ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν
Gen. XXXV. 19. » Ἐφραθά ». Ἐφραθὰ δέ ἐστιν ἡ Βηθλεὲμ ὡς ἱστορεῖ
Mich. V. 2. Μωσῆς λέγων « ἀπέθανε δὲ Ῥαχὴλ, καὶ ἐτάφη ἐν ὁδῷ » Ἐφραθά· αὕτη ἐστὶ Βηθλεέμ· » Ἀλλὰ καὶ Μιχαίας φησὶ τὴν Ἐφραθὰ εἶναι Βηθλεὲμ λέγων· « καὶ σὺ Βη- » θλεὲμ οἶκος τȣ͂ Ἐφραθᾶ, ȣ̓δαμῶς εἶ ἐλαχίστη ἐν τοῖς » ἡγεμόσιν Ἰȣ́δα ». Εἶτα ἐπεύξατο ὁ Δαβὶδ ȣ̓ μόνον τὸν τόπον γνῶναι τοῦ κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ὁπόθεν ἔσται· σκήνωμα δὲ τὸ σκῆνος καὶ τὸ σῶμα ὃ ἀνείληφεν ὁ τοῦ θεοῦ λόγος τυγχάνει· εἰκότως περὶ μὲν τοῦ τόπου προαπήγγειλαν φήσαντες « ἰδοῦ ἠκούσαμεν αὐτὴν » ἐν Ἐφραθά ». Περὶ δὲ τοῦ σκηνώματος ἑξῆς ἐπιλέγουσιν αὐτῷ « ὤμοσε κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ » μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσο- » μαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου »· δι᾿ ὧν διδάσκεται ὁ Δαβὶδ ὅτι τὸ μελλον ἔσεσθαι τοῦ κυρίου σκήνωμα, ὁ καρπὸς ἦν ὁ ἐκ κοιλίας αὐτοῦ γενησόμενος.

VIIII. Διὰ τί τῆς Ῥοῦθ ἐμνημόνευσεν ὁ εὐαγγελιστής.

Καὶ πῶς οὐκ ἔμελλεν ὁ θεῖος ἀπόστολος, τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κλῆσιν τῷ πνεύματι προθεωρῶν διὰ τοῦ οἰκείȣ εὐαγγελίȣ γενησομένην, τῆς ἀλλοφύλου μνημονεύειν; ἀλλόφυλος γὰρ ἡ Ῥοῦθ καὶ ἐξ ἀλλοφύλων

τῶν ἀπηΓορευμένων παρὰ Μωσεῖ Μωαβιτῶν. Μωαβῖται Γάρ φησι καὶ Ἀμμανῖται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς ἐκκλησίαν κυρίου ἕως τρίτης καὶ τετάρτης Γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· πλὴν ἀλλὰ καὶ κρεῖττον τοῦ νόμου Γενομένη θεοφιλὴς, εἰσῆλθεν εἰς ἐκκλησίαν κυρίου· ἐπείπερ ὁ νόμος τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· δικαίῳ δὲ νόμος οὐ κεῖται, ἀλλ' ἀνόμοις καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς· ἡ δὲ Ῥοῦθ οὐ τοιαύτη, εἰ καὶ τὸ Γένος ἀλλόφυλος ἦν, ὑπερβᾶσα δὲ τὸν διορισμὸν τοῦ νόμου, καὶ εἰσελήλυθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κυρίου, καὶ τοῦ Γένυς ἐχρημάτισε τοῦ ἰσραηλιτικοῦ, καὶ ἐν προΓόνοις ἀναληφθῆναι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν κατηξιώθη, διὰ τὴν τῶν τρόπων, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν τοῦ σώματος, εὐΓένειαν· πᾶσι τε ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλοις μέΓιστον ὑπόδειΓμα κατέστη, ὅτι δὴ τὰ ὅμοια πράξαντες αὐτῇ, τῶν ἴσων παρὰ τῷ θεῷ τευξόμεθα. Deut. XXIII. 3. II. Esdr. XIII. 1.

β. Εἰκότως οὖν τὴν τῶν ἀλλοφύλων κλῆσιν τε καὶ εἰσποίησιν μέλλων εὐαΓΓελίζεσθαι, τῇ ΓενεαλοΓίᾳ αὐτὴν τέθεικεν· ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλους μονονουχὶ παιδεύων δι' αὐτῆς, ὅτι δὴ τὰ πάτρια καταλιπόντες, εἰκότως καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς ἡμᾶς πληρωθήσεται· οὐκέτι Γὰρ ἐν ἀλλοφύλοις καταλεΓησόμεθα, οὐδ' ἐξ ἀλλοφύλων χρηματίσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ κλήρου τοῦ θεοῦ· ἀναγκαίως δὲ αὖ πάλιν ἐμνήσθη τῆς Ῥοῦθ, τὰ αἴτια διὰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας διδάξας τίνα ἦν τὰ λύσαντα τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ νόμου τὴν φήσασαν, Μωαβῖται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς ἐκκλησίαν κυρίου· γέγονε γὰρ ἡ μωαβῖτις ὡς Ῥαχὴλ καὶ ὡς Λεία, αἳ ᾠκοδόμησαν ἀμφότεραι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ· πῶς Ruth. IIII. 11.

δὲ οὐχὶ χρήσιμος ἦν τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ γενεαλογίᾳ ἡ μνήμη τῆς Ῥοῦθ, ἐφ' ἣν εἴρηται καὶ τὸ ποιῆσαι δύναμιν ἐν Ἐφραθᾷ, ἔσται ὄνομα ἐν Βηθλεέμ; προφητείας γὰρ ἄντικρυς ταύτας εἰκότως ἄν τις φαίη τυγχάνειν, τὸ ἐκ Βηθλεὲμ ὄνομα τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογουμένῳ Ἰησοῦ χριστῷ ἐξάκουστον εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων θεορῶν, καὶ τὴν ἐν Ἐφραθᾷ γενομένην δύναμιν· δι' ἧς δυνάμεως πάντα τὰ ἔθνη τὸν ἐκ τῆς Ῥοὺθ γενεαλογούμενον χριστὸν τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντα, δι' αὐτοῦ τῆς μὲν πατρῴας ἀπέστη, τῆς Ῥοῦθ παραπλησίως, τῷ δὲ θεῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἑαυτὰ ἐπιδέδωκεν, ὁμοίως αὐτῇ πάλιν· ὧν ἕνεκά μοι δοκεῖ οὐκ ἀσυλλόγιστος ἡ παράθεσις τῆς Ῥοῦθ ἐν τῇ τοῦ Ματθαίου παρειλῆφθαι γενεαλογίᾳ.

X. Διὰ τί τὸν Ἰωακεὶμ Ἰεχονίαν ὀνομάζει ὁ εὐαγγελιστής.

α. Διώνυμος οὗτος ἦν· ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν προφήτην Ἱερεμίαν Ἰεχονίας ὀνομασθεὶς διακέκληται, δι' ὧν φησιν, « ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος οὗ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεία· (Hier. XXII. 28.)
» διότι ἀπερρίφη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ· γῆ γῆ, » ἄκουε λόγον κυρίου· γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῇ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ » καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδᾳ » καὶ ἐπειδὴ τούτων ἕνεκα συνέβη τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἅμα τῷ λαῷ ὑποστῆναι τὸν εἰρημένον, εἰκότως ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς τοῦ λυτρωτοῦ καὶ σωτῆρος ἁπάντων ὑπογράφων τὴν γένεσιν, καὶ τοῦδε ἐμνήσθη τοῦ ἠτιμωμένου τοῦ ἀπορριφέντος ἅμα τῷ σπέρματι εἰς τὴν

βαβυλωνίων γῆν, τοῦ ἐκκηρύκτου γενομένου, τοῦ αἰχμαλώτου· διδάσκων ὅτι κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ πατρὸς, οὗτος ἦν Ἰησοῦς χριστὸς, οὗ τὴν βίβλον ἀναγράφει, εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ φάσκον ἐν τῷ προφήτῃ λόγιον· « πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ » εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλ- » κέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν »· περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέρῳ φησὶν ὁ αὐτὸς προφήτης· « οὗτος οἰκοδομήσει » τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου » ἐπιστρέψει ». Isai. LXI. 1. Luc. IIII. 18. Isai. XLV. 13.

β. Κατὰ καιρὸν τοιγαροῦν αὐτῷ τε Ἰεχονίᾳ καὶ τῇ τούτου ψυχῇ, τοῖς τε τὴν ἴσην αὐτῷ πεπονθόσιν ἀτιμίαν τὲ καὶ ψυχῶν αἰχμαλωσίαν, τὴν τοῦ λυτρωτοῦ παρουσίαν εὐαγγελίζεται Ματθαῖος ὁ τὴν γένεσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ τῶν ἄλλων ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν καταγαγών· εἷς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς λόγος, δι' ὃν καὶ τῆς τοῦ Δαβὶδ περὶ τὴν τοῦ Οὐρίου γυναῖκα παρανομίας, τῆς τε τοῦ Ἰούδα πορνείας, τῆς τε ἀλλοφύλου καὶ μωαβίτιδος Ῥοὺθ ἐμνήσθη· ὁ αὐτὸς δὲ τυγχάνει καθ' ὃν καὶ τελώναις καὶ ἁμαρτωλοῖς συμβιοῦντα, καὶ αἴσχιστά γε ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπομένοντα, καὶ τέλος ἅμα τοῖς κακούργοις σταυρούμενον αὐτὸν εἰσάγει· ἦν δ' οὗτος ὁ λόγος καθ' ὃν εἴρηται· ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ἐχρῆν γὰρ τὸν μέλλοντα καθάρσιον γίνεσθαι τῶν πάλαι πώποτε πεπλημμεληκότων καὶ τῶν γε μετὰ ταῦτα γενησομένων, ἀντίψυχόν τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, διὰ πάντων τῶν εἰρημένων διελθεῖν, καὶ τὰς κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀσεβῶν τιμωρίας αὐτὸν ἀναμάρτητον ὄντα ὑπομεῖναι, ὡς ἂν πληρωθείη Ioh. I. 29.

εἰς αὐτὸν τὰ θεσπίσματα, τά τε ἄλλα· καὶ δι᾽ ὅν φησιν
Cap. LIII. 4. ὁ θαυμάσιος Ἠσαΐας· « οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αἴρει,
» καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς
» ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας
» ἡμῶν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἰάθημεν· »

γ. Εἰ δὲ λέγοι ὁ προφήτης περὶ τοῦ Ἰεχονία τῇ γῇ, « γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῇ » ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, » ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδᾳ » οὐ πάντως ἀναιρεῖ τὸ στήσεσθαι αὐτοῦ σπέρμα, ἀλλὰ τοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ· ὃ καὶ γέγονεν ἀληθές· λέγει γοῦν ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος οὗ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεία, διότι ἀπερρίφη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς γῆν ἣν οὐκ ᾔδει· ἄντικρυς τὴν Βαβυλῶνος γῆν θεσπίζων· πλὴν ἀλλ᾽ ὁ ἐλθὼν κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τὰς τῶν ἁμαρτιῶν σειρὰς, τῶν τε πάλαι ὑπὸ τὸν θάνατον πεπεδημένων ψυχῶν τούς τε δεσμοὺς λῦσαι ἀπεσταλμένος, ἐπὶ τὴν πάντων τούτων ἐλήλυθε σω-
Ps. CVI. 20. τηρίαν· διό φησιν ὁ Δαβὶδ περὶ αὐτοῦ θεσπίζων « ἀπέ-
» στειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφ-
» θορῶν αὐτῶν· ἐξομολογείσθε τῷ κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ,
» καὶ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συν-
» έτριψε πύλας χαλκὰς, καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνέ-
» κλασε· καὶ ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν·
» ἐταπεινώθησαν, καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους καὶ
» σκιᾶς θανάτου, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέῤῥηξε »·
ταῦτα γὰρ περὶ τῆς ἐκ τοῦ θανάτου διὰ χριστοῦ γενομένης ἀπολυτρώσεως λέγεται, ὡς συνᾴδει καὶ τὸ φάσκον
Is. XXV. 8. λόγιον « κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας· καὶ πάλιν ἀφεῖ-

» λεν ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου ». Τηρητέον δὲ ὅτι μὴ διαπίπτει ὁ χρησμὸς ὁ φήσας, οὐ μὴ ἀναστῇ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἰεχονίου καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδᾳ· ἐπεὶ μηδεὶς ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς μετὰ Ἰεχονίαν τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας κατέστη διάδοχος· μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίαν, ὑπὸ τοῖς ἀρχιερεῦσι διετέλεσε τὸ πᾶν ἔθνος ἀρχόμενον μέχρι τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ παρουσίας· ἦσαν γοῦν κατ' αὐτὸν τετράρχαι οἱ περὶ τὸν Ἡρώδην καὶ Φίλιππον, ἡγεμών τε Πιλᾶτος, καὶ ἐπὶ πᾶσι βασιλεύς.

XI. Διὰ τί ταῖς ἐν τῇ γενεαλογίᾳ κέχρηται ὑποδιαστολαῖς, μὴ ὁμοῦ συνάψας ἀπὸ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν χριστὸν γενεὰς τεσσαράκοντα δύο, διελὼν δὲ τὰς διαδοχὰς καθ' οὓς ἐξέθετο ἀφορισμούς.

Διὰ τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ λαοῦ τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας παρισταμένας· ἄλλη μὲν γὰρ ἦν ἡ ἀπὸ Ἀβραὰμ καὶ ἐπὶ Δαβὶδ, καὶ πάλιν ἑτέρα ἡ ἀπὸ Δαβὶδ, ἥτε μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας, ὡς πάλιν ἡ ἀπὸ ταύτης μέχρι τοῦ χριστοῦ· ἀπὸ μὲν γὰρ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν Δαβὶδ οὐ φαίνονται ὑπὸ βασιλέας πολιτευσάμενοι· ἦρξαν δὲ τοῦ ἔθνους μετὰ Μωσέα καὶ Ἰησοῦν οἱ ἐπικληθέντες παρ' αὐτοῖς κριταί· καὶ ἦν τις ἴδιος τρόπος τῆς τούτων καταβάσεως· ἀλλ' οὐδὲ τὰ Ἱεροσόλυμα πως συνειστήκει, οὐδέ γε ὁ ἐν αὐτοῖς νεώς· διόπερ ἐπιστημόνως ὁ εὐαγγελιστὴς μὴ συγχέων τὴν ἱστορίαν, μέχρι Δαβὶδ ἔστη, τοὺς ἀπὸ Ἀβραὰμ ἰδίως καταριθμήσας· εἶτ' αὖ πάλιν ἐπειδήπερ ἀπὸ

Δαβὶδ καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας οἰκείοις κέχρηνται βασιλεῦσι τοῖς τε ἀπὸ Δαβὶδ ἄρξασι καὶ τοῖς ἐν τῇ διαστάσει τοῦ λαοῦ γενομένοις· τό τε ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἱερὸν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας διήρκεσεν, εἰκότως καὶ τούτους πάλιν ἰδίως ἀφορίσας, ὑφ᾽ ἕνα συνήγαγεν ἀριθμόν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τοῦ χριστοῦ, παρ᾽ οἷς οὐκέτι μὲν ἡ τοῦ Δαβὶδ συνέστη βασιλεία, μεταπεπτώκει δὲ τὰ τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς ἐπὶ τὸ τῶν ἱερέων γένος, οἳ δὴ καὶ ἦρξαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κύρου χρόνων καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ χριστοῦ γένεσιν· ὅθεν καὶ τούτους ἰδίως ἀφορίσας, καθ᾽ ἑαυτοὺς ἠρίθμησεν· οὐκ ἀσυλλογίστως ἄρα τὰς τρεῖς πεποίηται διαστολὰς διὰ τὰς ἀποδοθείσας αἰτίας.

XII. Διὰ τί ἀπὸ τῶν Δαβὶδ χρόνων ἐπὶ Ἰεχονίαν καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἑπτὰ καὶ δέκα βασιλευσάντων, δεκατέσσαρας εἶναι φησὶ γενεὰς ὁ εὐαγγελιστής.

α. Εἰ μὲν διαδοχὰς ἀναγράφειν αὐτῷ πρὔκειτο, καὶ εὐλόγως τίς ἐμέμψατο ὡς παρεκθεμένῳ τὴν τῶν βασιλέων διαδοχήν· ἐν γὰρ ταῖς βασιλείαις καὶ ἐν ταῖς παραλειπομέναις συμφώνως μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφὰτ, τριῶν ἐφεξῆς βασιλευσάντων Ὀχοζία καὶ Ἰωὰς καὶ Ἀμεσία, εἶτα μετ᾽ αὐτοὺς Ὀζία καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἄχαζ, παρελθὼν τοὺς προτέρους τοὺς τρεῖς ὁ εὐαγγελιστὴς, μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφὰτ ἑξῆς συνάπτει τὸν Ὀζίαν καὶ τὸν Ἰωάθαμ καὶ τὸν Ἄχαζ, τοὺς εἰρημένυς μεταξὺ παρελθών· τοῦτο δ᾽ εἰ πεποιήκει σκοπὸν θέμενος τὴν τῶν βα-

σιλέων διαδοχὴν ἐκθέσθαι, χρῆν ὡς ἡμαρτημένην ἐκθέσθαι τὴν παρ' αὐτῷ γραφήν· ἐπειδὴ δὲ οὐ διαδοχὰς ἀλλὰ γενεὰς ἀριθμῆσαι προὔθετο, τοῦτο γὰρ ὁ λόγος αὐτῷ βούλεται φήσαντι « πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ 'Αβραὰμ μέ» χρι Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ πάλιν ἀπὸ Δα» βὶδ μέχρι 'Ιεχονίου καὶ τῆς μετοικησίας Βαβυλῶνος, » γενεαὶ δεκατέσσαρες » ἀλλ' οὐ διαδοχαὶ δεκατέσσαρες, εἰκότως πάσης ἀπολύοιτ' ἂν κατηγορίας· ἐπεὶ διὰ τί μὴ διαδοχὰς ὠνόμασε, τῆς δὲ ἐν ταῖς βασιλείαις καὶ παραλειπομέναις ἱστορίας διαδοχὰς ἀλλ' οὐ γενεὰς ἱστορούσης, οὐκ ἂν γένοιτο ἐναντίωμα ἐκ τῆς ἀμφοτέρων παραθέσεως.

β. Γενεὰν γὰρ χρόνον ἀνθρώπȣ ζωῆς οὐχ' οἷον τέ ἐστιν ὀνομάζειν, ἐπεὶ συμβαίνει πολλάκις τοὺς μὲν ἐπὶ βραχὺ βιῶναι, καὶ θᾶττον ἀποσβεσθῆναι κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς ἡλικίαν, τοὺς δὲ μέχρι τοῦ μειρακίου φθάσαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν νεανίαν προελθεῖν, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν ἄνδρα, τȣ̀ς δὲ καὶ ἐπ' ἔσχατον γῆρας παρατεῖναι τὴν ζωήν· ποίαν οὖν τις ἀριθμήσει γενεάν; εἰ ὁ μὲν φέρει μέχρι δεκάτου ἔτȣς, ὁ δὲ μέχρις εἰκοστοῦ, ὁ δὲ μέχρις πεντηκοστοῦ, ἄλλος δὲ μέχρις ἑβδομηκοστȣ̃, ὁ δὲ καὶ τὰ ἑκατὸν ὑπερβὰς οὐ μόνον ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς ὁρᾶται· πῶς οὖν οἴονται τὴν ἀνθρώπου ζωὴν γενεὰν ὀνομάζειν; ἀλλ' οὐδὲ μέχρι τῆς παιδοποιΐας· οἱ μὲν γὰρ πρὸ τῶν εἴκοσι ἐτῶν γήμαντες πεπαιδοποίηνται, οἱ δὲ οὐδὲ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα γενόμενοι· καὶ τῶν ἰσηλίκων δὲ ἴδοις ἂν τοὺς μὲν ἐπὶ πρώτȣς υἱȣ̀ς στάντας, τȣ̀ς δὲ ἐπὶ τετραγονίαν ἐλάσαντας ἔτεσι, τȣ̀ς μὲν ἐκγόνȣς θεάσασθαι, ἑτέρȣς δὲ ἐν ἑβδομήκοντα μηδενὸς ἀξιωθῆναι παιδός· πῶς οὖν ἀριθμητέον τὰς

γενεάς; πότερον ἐκ τῶν μακροβίων ἢ τῶν ὀλιγοβίων; καὶ ἐκ τῶν ταχὺ πεπαιδοποιημένων, ἢ τῶν βραδέων; καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ πρώτοις υἱοῖς σαλευσάντων, ἢ ἐκ τῶν ἐπὶ πλείοσι διαδοχαῖς; ὧν ὕτως ἐξητασμένων ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς ὐ διαδοχὰς προθέμενος εἰπεῖν, γενεὰς δὲ καθ' οὓς αὐτὸς ἠπίστατο λόγυς (1) ἀπαριθμέμενος, τῆς μὲν ἐν ταῖς ἱστορίαις διαδοχῆς ἧττον πεφρόντικε, τοσούτυς ἀναλαμβάνει εἰς τὴν γενεαλογίαν, ὅσοι ἀπήρκουν αὐτῷ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν· οὕτως τε αὐτῷ ὑγιὴς ἀποσώζεται ὁ λόγος, καὶ οὐδαμῶς ἐναντίος τῇ τῶν ἱστοριῶν γραφῇ.

XIII. Διὰ τί τῶν μετὰ Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ γενεαλογουμένων δύο καὶ δέκα ὄντων, ὁ εὐαγγελιστὴς δεκατέσσαρας πάλιν εἶναι φησίν.

α. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὐ γὰρ διαδοχὰς, γενεὰς δὲ, ὡς ἔφην, ἀναγράφειν ἐβέλετο· συμβαίνει δὲ πολλάκις ἐν μακροβίοις καὶ πολυέτεσι, τὰς μὲν γεγονέναι τῶν ἀνδρῶν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ τῶν γενεῶν ἀριθμὸν ἀποδεδόσθαι πλήρη· ᾧ δὴ οὖν λόγῳ ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐπὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πλείοσιν οὖσι τὸν ἀριθμὸν τοῖς ἐν τῇ διαδοχῇ φερομένοις, ὀλιγώτεραι ἀπεδόθησαν αἱ γενεαί· ἐν γὰρ διαδοχαῖς ἀνδρῶν ἑπτὰ καὶ δέκα, γενεαὶ εἴρηνται δεκατέσσαρες· κατὰ τὸν αὐτὸν λογισμὸν καὶ νῦν ἐπ' ἀνδρῶν διαδοχαῖς δώδεκα, αἱ δεκατέσσαρες ἂν ἐπλη-

(1) Matthaeum putat Eusebius *generationis* nomine certum et sollemnem intelligere annorum numerum. Profecto de temporali τῆς γενεᾶς spatio controversia inter veteres satis nota est, quam ego ipse attigi in commentariis ad nova fragmenta Dionysii halic. cap. XIII. n. 4. Coll. vat. T. II. p. 474.

ροῦντο γενεαὶ, μακροβίων ὡς εἰκὸς πολιχρονίων αὐτῶν δὴ τῶν δώδεκα γεγενημένων, καὶ ἀρκούντων εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν. Μία μὲν ἀπόδοσις τοῦ ζητηθέντος ἥδε.

β. Καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν εὕροις ἂν ἀκριβώσας κατὰ τὴν ἱστορίαν δεκατέσσαρας ὠνομασμένους καὶ ἐν τῇ παρούσῃ διαδοχῇ, εἰ πρὸς τοῖς δώδεκα συναριθμήσεις αὐτὸν Ἰησοῦν χριστὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ χρηματίσαντα· προσθείης τε τούτοις καὶ τὸν Ἰεχονίαν τὸν ἐν τῇ Βαβυλῶνι γεγενημένον, οὐχὶ τὸν πρὸ τῆς μετοικησίας ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ βασιλεύσαντα· δύο γὰρ ὁμώνυμοι γεγόνασιν, Ἰωακεὶμ μετὰ Ἰωσίαν, ὅγε αὐτοῦ τοῦ Ἰωσίου υἱὸς, ὃς μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσεν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ὁ τούτου παῖς ἕτερος Ἰωακείμ· οὗτοι δὲ καὶ Ἰεχονίαι ἐχρημάτισαν, ἐξελληνισθέντος αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος· ὁ τίνυν πρῶτος Ἰωακεὶμ ὁ καὶ Ἰεχονίας υἱὸς ὢν Ἰωσίου, ταῖς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας συγκατελεγέσθω γενεαῖς· ὁ δὲ τούτου παῖς ὁ δεύτερος Ἰωακεὶμ καὶ αὐτὸς Ἰεχονίας, υἱὸς ὢν τοῦ πρώτου Ἰωακεὶμ, τοῦ δὲ Ἰωσίου ἔκγονος, ἐν τοῖς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ εἰς τὸν χριστὸν γενεαλογουμένοις ἀριθμούμενος, τέλειον ἀποδοίη ἂν τὸν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμόν.

γ. Περὶ δὲ τοῦ δύο γεγονέναι Ἰωακεὶμ, μαρτυρήσει ἡ τῶν βασιλειῶν γραφὴ, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον· « καὶ ἐβασίλευσε Φαραὼ Νεχαὼ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ IV. Reg. XXIII. 34.
» τὸν Ἐλιακεὶμ υἱὸν Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα, ἀντὶ Ἰω-
» σία τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπέστρεψε τὸ ὄνομα αὐ-
» τοῦ Ἰωακείμ »· οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « υἱὸς εἰκοσιπέντε
» ἐτῶν Ἰωακεὶμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν· καὶ ἕνδεκα ἔτη

» ἐβασίλευσεν ἐν Ἱηρυσαλήμ »· οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει,
XXIIII. 5. « καὶ τὰ λοιπὰ τῶν λόγων Ἰωακεὶμ, καὶ πάντα ὅσα
» ἐποίησεν, οὐκ ἰδοὺ γεγραμμένα ἐπὶ βιβλίῳ λόγων τῶν
» ἡμερῶν τοῖς βασιλεῦσιν Ἰούδα; καὶ ἐκοιμήθη Ἰωα-
» κεὶμ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἐβασίλευσεν Ἰωα-
» κεὶμ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ· υἱὸς ὀκτὼ καὶ δέκα ἐτῶν
» Ἰωακεὶμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν· καὶ τρίμηνον ἐβα-
» σίλευσεν ἐν Ἱηρουσαλήμ· καὶ ὄνομα τῇ μητρὶ αὐτοῦ
» Ἐσθά· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς κυρίου
» κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ· Ἐν τῷ και-
» ρῷ ἐκείνῳ ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος
» εἰς Ἱηρυσαλὴμ· καὶ ἦλθεν ἡ πόλις ἐν περιοχῇ· καὶ εἰσ-
» ῆλθεν ὁ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν τῇ πόλει, καὶ οἱ
» παῖδες αὐτοῦ ἐπολιόρκουν αὐτήν· καὶ ἐξῆλθεν Ἰωακεὶμ
» βασιλεὺς Ἰούδα ἐπὶ βασιλέα Βαβυλῶνος, αὐτὸς καὶ
» οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἡ μήτηρ, καὶ εὐνοῦχοι αὐτοῦ·
» καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς ἀπήγαγεν ἀποικεσίαν ἐξ Ἱε-
» ρουσαλὴμ εἰς Βαβυλῶνα ». Οὗτος δὴ οὖν ὁ δεύτερος Ἰωακεὶμ εἰς Βαβυλῶνα ἀπαχθεὶς, οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πρὸς τοῦ Ἱερεμίου Ἰεχονίας ὠνομασμένος, ἔγγονος τυγχάνων τοῦ Ἰωσία, ἀλλ' οὐχ' υἱός· διὸ εἰκότως ἂν συναριθμοῖτο ἐν τῇ τρίτῃ γενεαλογίᾳ τῶν ἀπὸ Ἰεχονία μέχρι τοῦ χριστοῦ γενεῶν δεκατεσσάρων· τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃς ἦν τοῦ Ἰωσία παῖς, σὺν τῷ πατρὶ ἐν ταῖς ἀνωτέρω γενεαῖς καταριθμουμένου· καὶ οὕτως ἡμῖν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

XIIII. Διὰ τί τοῦ τέκτονος υἱὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἐχρημάτισεν, ἀλλ' οὐ τινὸς ἐπισήμου καὶ ἐνδόξου ἀνδρός.

Οὐ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ βασιλείαν ἐπιδείξων ἐλήλυθεν· ἐπεὶ μὴ δὲ φαντητιῶν καὶ ἐπιδεικτικῶς ἡμῖν παρήει· ἡ δὲ ὁδὸς αὐτῷ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀφίξεως ἐπὶ τούτῳ ἐγίνετο, ἐφ' ᾧ τε τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον περικαθάροιτο, τὸν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης ἀμνὸν τοῦ θεοῦ ἀντίψυχον καὶ καθάρσιον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπιδούς· ἵν' οὖν ἀπαραποδίστως εἰς τέλος ἀχθείη τοῦτο, τὰ πλεῖστα τῶν αὐτοῦ θαυμάτων ἀπέκρυπτέ τε καὶ ἐπεσκίαζε, ποτὲ μὲν παραινῶν μὴ εἰς πάντας ἐκφέρειν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πραττόμενα, ποτὲ δὲ τὰς ἐρημίας διώκων καὶ τὰς ἐν τοῖς ὄρεσι διατριβάς· καὶ τὴν ἔθεον αὐτοῦ μεταμόρφωσιν οὐδὲ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἅπασιν, μόνοις δὲ τρισὶν, ἐπεδείκνυτο· αὐτοῖς τε τούτοις παρεκελεύετο μηδενὶ φάναι τὸ ὅραμα, ἕως ἂν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἐγερθῇ· οὐκ ἂν δὲ ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ ἀναγεγραμμένα, εἰ οἷά τις ἔνδοξος βασιλεὺς μετὰ δορυφορίας ἐνθέου καὶ παρατάξεως ἐπῄει· ὁμοῦ καὶ τὰς ἐνθέους ἐνεργῶν παραδοξοποιΐας, ὁμοῦ καὶ κρείττονα ἑαυτὸν ἐπιδεικνὺς πάσης φύσεως· εἰκότος οὖν κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών· καὶ τοῦ πένητος Ἰωσὴφ υἱὸς οὐκ ἀπηνήνατο χρηματίσαι· ἵνα καὶ οὕτως ἐπαληθεύσῃ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ λόγιον « ὅτι πλούσιος ὢν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν, ἵνα » ἡμεῖς τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ πλουτήσωμεν ».

Philip. II. 7.

II. Corinth. VIII. 9.

XV. Πῶς ἐπὶ τὸν θρόνον λέγεται Δαβὶδ κεκαθικέναι. (1)

α. Διαφόρως νοεῖται ὁ θρόνος Δαβίδ· καθ' ἕνα μὲν τρόπον, καθ' ὃν εἴποι ἄν τις δηλοῦσθαι τὸν ἐφ' ᾧ ἐκαθέζετο βασιλεύων· τάχα πȣ ἐξ ἐλέφαντος καὶ ξύλων πεποιημένον, χρυσῷ τε καὶ λίθοις βασιλικοῖς κεκοσμένον· καθ' ἕτερον δὲ καθ' ὃν τὴν ἀρχὴν αὐτὴν καὶ τὴν κατὰ παντὸς τȣ ἔθνȣς ἡγεμονίαν, θρόνον βασιλείας εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν· τρίτος ἂν παρὰ τȣς εἰρημένȣς λεχθείη τρόπȣς, καθ' ὃν ὁ ἐπηγγελμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῷ Δαβὶδ θρόνος ὀνομασθείη ἂν αὐτοῦ, οὐκ ἐφ' ὃν αὐτὸς ἐκαθέσθη, ἀλλ' ὃν διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν θεοπρεπῶν οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσι· γέγραπται γὰρ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ, « ὡς ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω » τὸ σπέρμα σου· καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν » τὸν θρόνον σου »· καὶ πάλιν « καὶ θήσομαι εἰς τὸν » αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον » αὐτȣ ὡς τὰς ἡμέρας τȣ οὐρανοῦ »· καὶ πάλιν « ἅπαξ » ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ » σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐ- » τοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρ- » τισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ μάρτυς ἐν ȣρανῷ πιστός ».

β. Ἐπεὶ τοίνυν θρόνον ὡς τὰς ἡμέρας τȣ ȣρανȣ, καὶ ὡς τὸν αἰῶνα διαμένοντα δώσειν ἐπήγγελτο διὰ τῶν εἰρημένων ὁ θεὸς τῷ Δαβὶδ, πολλὴ μέν τις ἦν διὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει προσδοκία περὶ τοῦ δηλωθέντος θρό-

(1) Cum hac XV. quaestione confer Eusebium demonstr. evang. lib. VII. p. 353.

νου· βραχὺν δὲ χρόνον τοῦ Δαβὶδ ἡγησαμένου, καὶ Σολομῶνος μετ' αὐτὸν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν διαδόχων τῆς αὐτῶν βασιλείας εἰς Ἰεχονίαν καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν καταστρεψάντων, ὡς ἐξ ἐκείνου λελύσθαι τὸν θρόνον τῆς βασιλείας Δαβὶδ, ἐδόκει τὰ τῆς τῶν θείων χρησμῶν ἐπαγγελίας μὴ συνίστασθαι· τοῦτο οὖν αὐτὸ τῷ θείῳ πνεύματι πάλιν ὁ αὐτὸς ψαλμὸς προαγορεύει ἑξῆς τοῖς προπαρατεθεῖσι λέγων· « ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ » ἀρχαῖα κύριε ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σȣ; » Καὶ τὴν γε καθαίρεσιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ, τοῦ θρόνου τε τὴν καταστροφὴν διαῤῥήδην ὑποσημαίνει πάλιν ἑξῆς διὰ τούτων· « σὺ δὲ ἀπώσω καὶ » ἐξουδένωσας κύριε, ἀνεβάλου τὸν χριστόν σου, κατέ» στρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς » τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ »· καὶ ἐπιφέρει, « τὸν » θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥηξας ».

γ. Ταῦτα πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ συνάγει τὸ θεῖον πνεῦμα, μονονȣχὶ βȣλόμενον ἡμᾶς διδάξαι, ὅτι ȣ̓ περὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰσθητῆς, ȣ̓δὲ περὶ τȣ̃ θρόνȣ τȣ̃ σωματικώτερον νοȣμένȣ αἱ πρὸς Δαβὶδ ἦσαν ἐπαγγελίαι· αἱ μὲν γὰρ περί τινος αἰωνίου θρόνου, ἀπεικαζομένου ἡλίῳ καὶ οὐρανῷ, διαμένοντός-τε εἰς αἰῶνα, προεθέσπιζον· ἡ δέ γε τοῦ Δαβὶδ βασιλεία ἡ αἰσθητὴ, χρόνῳ λέλυτο οὐκ εἰς μακρόν· εἰκότως τοιγαροῦν τοῦ θρόνου τῆς αἰσθητῆς βασιλείας Δαβὶδ τὴν καθαίρεσιν ὑπογράψας καὶ εἰπὼν τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥηξας, περὶ τοῦ διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐπηγγελμένου αἰωνίου καὶ οὐρανίου θρόνου ἑξῆς τὴν εὐχὴν ποιεῖται λέγων· « ποῦ εἰσι τὰ ἀρχαῖα κύριε, ἃ » ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » μονονουχὶ τὰς

ἐκβάσεις τῶν μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως ἐπηγγελμένων αὐτῷ τέλους τυχεῖν ἀξιῶν.

δ. Τοῦτον οὖν αὐτὸν ἐκεῖνον ὃν ὤμοσεν ὁ θεὸς δώσειν τῷ Δαβὶδ θρόνον, τὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ θεοῦ, καὶ τὸν ὡς σελήνην κατηρτισμένην εἰς τὸν αἰῶνα, παντὸς ἐπιστῆναι τοῦ ἔθνους εὐχομένου, ὁ μέγας ἄγγελος Γαβριὴλ τὴν παρθένον εὐαγγελίζεται τῷ ἐξ αὐτῆς γεννησομένῳ δοθήσεσθαι θεσπίζων· διὸ φησὶ πρὸς αὐτήν· « καὶ καλέσεις τὸ » ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· οὗτος ἔσται μέγας καὶ υἱὸς ὑψί- » στου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ κύριος ὁ θεὸς τὸν θρό- » νον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ἐπιφέρει δ' οὖν ἐφεξῆς καὶ λέγει· « καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς » τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέ- » λος »· σύμφωνα τοῖς ἀπὸ τῶν χρησμῶν ἑρμηνεύων· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸν Δαβὶδ περὶ θρόνου βασιλείας αἰωνίου καὶ οὐρανίου προὔλεγεν, ὁ δὲ ὡσαύτως τὸν ἐκ τῆς παρθένου γεννησόμενον λήψεσθαι φησὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, τουτέστι τὸν τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένον μὲν, οὐ μὴν καὶ δεδομένον (1)· οὗτος δ' ἦν ὁ οὐράνιος καὶ εἰς αἰῶνα διαμένων· ἦν οὖν καὶ τοῦτο συμπέρασμα μεγίστης προφητείας τῷ Δαβὶδ κεχρησμένης, προσδοκωμένης τε τῷ παντὶ λαῷ, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν φήσαντος· « καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας » αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος »· διόπερ καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ καὶ κύριος ἡμῶν πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν εἰ αὐτὸς εἴη ὁ

(1) Locus hic laudatur nominatim ex Eusebio in catena codicis palatini XX. p. 6. b., eiusque apographi vat. MCMXXXIII. p. 15.

τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀπεκρίνατο· ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· οὐδὲν γὰρ θνητὸν οὐδὲ ἐπίκαιρον ἐπήγετο αὐτῷ ὁ τῆς βασιλείας θρόνος· ἀλλ᾿ ἦν ἀληθῶς καθ᾿ ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, φωτὸς δίκην, ἐκλάμπων ὡς ὁ ἥλιος καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, ψυχὰς νοερὰς καταυγάζων διὰ τῆς ἐνθέου καὶ οὐρανίου διδασκαλίας αὐτοῦ.

ε. Εἰ δὲ λέγοιτο ἐπὶ τὸν Ἰακὼβ βασιλεύσειν, μὴ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος νόμιζε διὰ τοῦ Ἰακὼβ δηλοῦσθαι· ὁ γοῦν ταῦτα ἱστορῶν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τὴν τοῦ Γαβριὴλ φωνὴν οἰκείᾳ παραδοὺς γραφῇ σαφῶς ἠπίστατο τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τὸν σωτῆρα βεβασιλευκότα, οὐδὲ εἰς τοὺς αἰῶνας αὐτῶν ἄρξαντα, ὧν γε καὶ τὴν κατ᾿ αὐτοῦ συσκευὴν, καὶ τὴν εἰς θάνατον ἐπιβουλὴν ἀκριβῶς ἱστορεῖ· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων τὰς κατὰ τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν ἐπαναστάσεις αὐτῶν· οὐκ ἂν οὖν ἐπ᾿ αὐτοὺς βασιλεύσειν τὸν χριστὸν τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ νομίσας εἰρηκέναι, ὡς ἀληθῆ αὐτὴν παρελάμβανεν, εἰ μὴ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν τῶν ἁγίων υἱοθεσίαν εἰσποιούμενος, οἶκον Ἰακὼβ ἡγήσατο κατὰ διάνοιαν δηλοῦσθαι· ὅθεν καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος ἐπιστάμενος σαφέστατα, παρίστη λέγων· οὐ γὰρ ἐν τῷ φανερῷ ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομὴ, ἀλλ᾿ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι οὐ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ᾿ ἐκ τοῦ θεοῦ. Rom. II. 28.

XVI. Πῶς ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ὁ μὲν Ματθαῖος εἰς Αἴγυπτον ἱστορεῖ, ὁ δὲ Λουκᾶς εἰς Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖθεν εἰς Ναζαρὲθ πρὸς τῶν γονέων φέρεσθαι τὸν Ἰησοῦν.

α. *Λουκᾶς μὲν τὸν καιρὸν ἱστορῶν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, τῆς Αὐγούστου βασιλείας μνημονεύει, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀπογραφῆς· φησί τε μὴ δὲ ἐσχηκέναι αὐτοὺς ἐν τῇ Βηθλεὲμ κατάλυμα, πλήθους συνόντος ὡς εἰκὸς ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῶν ἀπὸ γένους Δαβὶδ τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν· διὸ μὴ δὲ οἴκου τὸν Ἰωσὴφ εὐπορεῖν· ὅθεν τεκοῦσαν φησὶ τὴν Μαρίαν σπαργανῶσαι τὸ βρέφος καὶ ἀποθέσθαι ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτοῖς τόπον ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εἰκός γε ἦν πλείστων συνόντων διὰ τὴν ἀπογραφὴν μὴ εὐπορεῖν καταγωγίου· ἀλλὰ καὶ ὅτε, φησὶν, αἱ ἡμέραι ἐπλήσθησαν τοῦ περιτεμεῖν αὐτὸν, χρὴ δὲ τοῦτο γίνεσθαι ὀγδόῃ μετὰ τὴν ἀπότεξιν ἡμέρᾳ, ἀνήγαγον τὸ παιδίον εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελέσαντες ἐπ' αὐτῷ τὰ νενομισμένα, ἀπίασιν εἰς Ναζαρέθ· τούτων παρὰ τῷ Λουκᾷ κειμένων οὐδενὸς μνημονεύσας ὁ Ματθαῖος, παραχωρήσας δὲ τῷ Λουκᾷ τὰ εἰρημένα, ἕτερα αὐτὸς διηγεῖται· τίνα δὲ ἦν ταῦτα, ἀλλ' ἢ (1) τῶν μάγων ἀπὸ ἀνατολῆς ἄφιξις; κινησάντων μὲν ἀπὸ τῆς οἰκείας γῆς ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀστέρος αὐτοῖς τὴν γνῶσιν τῆς γεννήσεως ὑποφήναντος, οὐδήπου δὲ τὴν τοσαύτην στειλαμένων πορείαν καιρῷ βραχεῖ· οὐ γὰρ ἐν ἡμέραις ὀκτὼ τὴν ἀπὸ ἀνατολῶν ὁδὸν εἰκὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν ἠνῦσθαι, ὡς τὸν αὐτὸν νομίσαι εἶναι καιρὸν τῆς τε τούτων ἀφίξεως, καὶ τῆς*

(1) Ita codd. pro ἀλλ' ἢ ἡ. Sic autem scribere solitum Eusebium animadvertit Monfauconius praef. ad Euseb. comm. in ps. cap. ult.

τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως· εἰ δὲ καὶ πυνθανόμενοι λέγουσι, ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ, οὐ τὸν σήμερον τεχθέντα, ὡς ἄν τις ὑπολάβοι, καθ' ὃν ταῦτα ἐπυνθάνοντο χρόνον δηλοῦσιν, ἀλλὰ τὸν τότε γενόμενον ὅτε αὐτοῖς ὁ ἀστὴρ ἐπέφανε.

β. Πόσος δὲ ἦν ἔτος ὁ μεταξὺ χρόνος, τοῦ τε φανέντος τοῖς μάγοις ἐπὶ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἀστέρος, καὶ τῆς αὐτῶν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα παρουσίας, αὐτός σε διδάξει ὁ εὐαγγελιστὴς λέγων· « τότε Ἡρώδης λάθρα καλέ- » σας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ » φαινομένου ἀστέρος »· καὶ ὡς ἂν ἀκριβώσας παρ' αὐτῶν, μαθὼν ὅστις ἦν ἔτος, μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι λάθρα τοὺς μάγους, ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπ' αὐτῶν, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων· οὐκοῦν διετὴς χρόνος ἤδη παρεληλύθει ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ γενέσεως καὶ ἐπὶ τὴν ἄφιξιν τῶν εἰρημένων· οὐκ ἄρα διαφωνεῖ τὰ παρὰ τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελισταῖς, εἰ ὁ μὲν Λουκᾶς ὀγδόῃ τῆς γενέσεως ἡμέρα ἀνάγει αὐτὸν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ τῆς τῶν νομίμων ἐκπληρώσεως ἕνεκα, κἀκεῖθεν ἀπάγει ἐπὶ τὴν Ναζαρέθ· ὁ δὲ Ματθαῖος μετὰ διετῆ χρόνον γενομένους πάλιν ἐν Βηθλεὲμ ἀναγράφει, ἐντεῦθέν τε εἰς Αἴγυπτον ἀπεληλυθέναι φησὶ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἐπιβουλήν· καὶ ἦν εἰκὸς οὐ μόνον δεύτερον ἀλλὰ καὶ πλειστάκις ἐπιφοιτᾷν αὐτοὺς τῷ τόπῳ, μνήμης τοῦ παραδόξου χάριν· δείκνυται γοῦν ἀναμφιβόλως οὐχ' ὁ αὐτὸς ὢν καιρὸς ἐν ᾧ γεγένηται κατὰ τὸν Λουκᾶν ὁ σωτὴρ ἡμῶν,

ἐν ᾧ τε κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπήντησαν οἱ ἐξ ἀνατολῶν μάγοι.

γ. Ὅτι δὲ μὴ εἷς ἦν ὁ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς χρόνος, καὶ ἄλλως ἐστὶ συλλογίσασθαι. Λȣκᾶς φησὶ μὴ εὐπορῆσαι αὐτȣ̀ς καταγωγίου ἐν τῇ Βηθλεέμ· διὸ καὶ τεκοῦσαν ἀνακλῖναι τὸ παιδίον ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι τόπον ἐν τῷ καταλύματι, ὡς εἰκὸς, τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν πάντων πανταχόθεν τῶν ἐξ οἴκȣ καὶ πατριᾶς Δαβὶδ συντρεχόντων εἰς τὴν εἰρημένην πόλιν, διά τε τὸ πλῆθος τῶν ἐπιξενȣμένων αὐτόθι μὴ εὐπορȣ́ντων καταλύματος· ὁ δὲ Ματθαῖος, « ἀκȣ́σαντες, φησὶν, οἱ μάγοι τȣ̃ βασι-
» λέως Ἡρώδου, ἐπορεύθησαν εἰς Βηθλεέμ· καὶ ἰδοὺ ὁ
» ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ προῆγεν αὐτοὺς, ἕως οὗ
» ἦν τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πε-
» σόντες προσεκύνησαν αὐτῷ »· ἀλλ' οὐκ ἐν φάτνῃ κείμενον οὗτοι καταλαμβάνουσι τὸ παιδίον ὁμοίως τοῖς ποιμέσιν, ἀλλ' ἔνδον ἐν οἰκίᾳ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτὸ θεωροῦσι· καίτοι Λουκᾶς ἔφησε μὴ εἶναι τόπον αὐτοῖς ἐν τῷ καταλύματι· πῶς οὖν ὁ Ματθαῖος οἰκίαν αὐτοῖς ἀφορίζει; ἀλλ' ἐπεὶ Λȣκᾶς τὸν καιρὸν ἱστορεῖ τῆς γενέσεως, οὗτος δ' ἦν ὁ τῆς ἀπογραφῆς, καθ' ὃν πανδημεὶ συνέτρεχον οἱ τῷ αὐτῷ γένει προσήκοντες ἐν τῇ τοῦ Δαβὶδ πόλει, ὁ δὲ Ματθαῖος τὰ μετὰ δύο ἐτῶν χρόνȣς ἱστορεῖ, τοσοῦτος γὰρ ἦν ὁ χρόνος ὃν Ἡρώδης παρὰ τῶν μάγων ἠκρίβωσεν· ὥστε σχολῆς οὔσης ἐν τῇ Βηθλεὲμ κατὰ τὸν Ματθαῖον εὐπόρουν καταγωγίου· διὸ εἰσελθόντες οἱ μάγοι εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ αὕτη μὲν ἡ τοῦ ζητηθέντος λύσις.

Ταῦτά σοι ἐξ ἡμῶν, ἱερώτατε ἀνδρῶν καὶ φιλοπονώτατε υἱὲ Στέφανε, γνησίας ὄντα δείγματα διαθέσεως, ἀνακείσθω.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΜΑΡΙΝΟΝ. (1)

Τῶν ἐν τοῖς θεοπνεύστοις εὐαγγελίοις περὶ τὴν ἀρχὴν ἀπορουμένων ζητημάτων καὶ λύσεων, δύο πεπονηκὼς ἤδη πρότερον συγγράμματα, πάρειμι νῦν, τὰ μέσα παρελθὼν, ἔπειτα πρὸς τῷ τέλει τῶν αὐτῶν πάντοτε τοῖς πᾶσι ζητούμενα· τάχα που τῆς τοῦ θεοῦ βουλῆς διὰ τῶν σῶν ἐπιταγμάτων ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς παρορμησάσης, Μαρῖνε υἱὲ τιμιώτατέ μοι καὶ φιλοπονώτατε· ἠρώτας δὲ τὸ πρῶτον.

I. Πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ σαββάτων φαίνεται ἐγηγερμένος ὁ σωτὴρ, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. (2)

α. Τούτε διττὴ ἂν εἴη ἡ λύσις· ὁ μὲν γὰρ τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τὴν τοῦτο φάσκουσαν περικοπὴν ἀθετῶν, εἴποι ἂν μὴ ἐν ἅπασιν αὐτὴν φέρεσθαι τοῖς ἀντιγράφοις τοῦ κατὰ Μάρκου εὐαγγελίου· τὰ γοῦν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων τὸ τέλος περιγράφει τῆς κατὰ τὸν Μάρκον ἱστορίας ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ὀφθέντος νεανίσκου ταῖς γυναιξὶ

(1) Legendus est divus Hieronymus epist. 59. et praesertim 120. qui Eusebii ad Marinum quaestiones prorsus expilat, quaeque eclogarius noster detraxit, apte compensat.

(2) Legebat has Eusebii quaestiones de tempore dominicae resurrectionis Fridericus Matthaeius in codice moscuensi, ut ipse ait comm. ad epist. ad Thessalonic. p. 219.

καὶ εἰρηκότος αὐταῖς « μὴ φοβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν » ναζαρηνόν »· καὶ τοῖς ἑξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ ἐδὲν εἶπον, ἐφοβῆντο γάρ ». Ἐν τούτῳ γὰρ σχεδὸν ἐν ἅπασι τοῖς ἀντιγράφοις τῆ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου περιγέγραπται τὸ τέλος· τὰ δὲ ἑξῆς σπανίως ἔν τισιν ἀλλ᾽ οὐκ ἐν πᾶσι φερόμενα περιττὰ ἂν εἴη, καὶ μάλιστα εἴπερ ἔχοιεν ἀντιλογίαν τῇ τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ· ταῦτα μὲν ὖν εἴποι ἄν τις παραιτούμενος καὶ πάντη ἀναιρῶν περιττὸν ἐρώτημα (1). Ἄλλος δέ τις οὐδ᾽ ὁτιοῦν τολμῶν ἀθετεῖν τῶν ὁπωσοῦν ἐν τῇ τῶν εὐαγγελίων γραφῇ φερομένων, διπλῆν εἶναι φησὶ τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς, ἑκατέραν τε παραδεκτέαν ὑπάρχειν, τῷ μὴ μᾶλλον (a) ταύτην ἐκείνης,

(a) Cod. ἄλλον; fortasse pro ἀλλην.

(1) Quae hic adnotari queunt de codicum graecorum et de veterum interpretum auctoritatibus, ea partim extant apud Millium atque Wetstenium, quibus adde posteriores clari nominis criticos, Marci editores, Griesbachium, Matthaeium, Alterum, Birchium. Matthaeius in primis prolixa animadversione Marci hoc incrementum ex auctoritate graecae ecclesiae invicte tuetur. Ac iamdiu quidem catholici critici, post tridentini concilii decretum, locum egregie propugnaverant. Rei certe antiquitatem satis abundeque confirmat vel unius Ulphilae auctoritas, qui Marci caput integrum interpretatus est: quod gothicum testimonium haud scio an critici satis agnoverint vel pro dignitate aestimaverint. Codex vaticanus, e quo Eusebium producimus, post octavum versum habet quidem vocem τέλος, ut alibi interdum observatum fuit, sed tamen ibidem eadem manu subscribitur incrementum cum progredientibus sectionum notis. Iam quod Eusebius in praedicto vat. codice (aliisque nonnullis, teste scholiasta apud Birchium) sectiones non ultra octavum versiculum in canone scripsit, is nunc demum videtur sententiam suam immutare, dum religionem eorum mox laudat, qui nihil ex evangelicis paginis delere audent. Profecto verbis Eusebii mirifice confirmatur illorum opinio, qui Marci clausulam idcirco desideratam aiunt in tot veterum exemplaribus, quia eam de industria multi deleverant ob apparentem ab aliis evangelistis discrepantiam. Porro et prior illa adfirmatio Eusebii de codicibus accuratis, qui defectum huius pericopes prae se ferrent, commode infirmatur in Victoris catena apud Matthaeium et Birchium et in cod. vat. 358. p. 170. b., ubi immo accurata (ἀκριβῆ) exemplaria continere dicuntur universam hanc Marci clausulam.

ἢ ἐκείνην ταύτης, παρὰ τοῖς πιστοῖς καὶ εὐλαβέσιν ἐγκρίνεσθαι.

β. Καὶ δὴ τοῦδε τοῦ μέρους συγχωρουμένου εἶναι ἀληθοῦς, προσήκει τὸν νοῦν διερμηνεύειν τοῦ ἀναγνώσματος: εἰ γοῦν διελοίμην τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, οὐκ ἂν εὕροιμεν αὐτὴν ἐναντίαν τοῖς παρὰ τοῦ Ματθαίου ὀψὲ σαββάτων ἐγηγέρθαι τὸν σωτῆρα λελεγμένοις· τὸ γὰρ « ἀναστὰς δὲ πρωῒ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου » κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ διαστολῆς ἀναγνωσόμεθα· καὶ μετὰ τὸ ἀναστὰς δὲ, ὑποστίξομεν· καὶ τὴν διάνοιαν ἀφορίσομεν τῶν ἑξῆς ἐπιλεγομένων· εἶτα τὸ μὲν ἀναστὰς ἂν, ἐπὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ σαββάτων· τότε γὰρ ἐγήγερτο· τὸ δὲ ἑξῆς ἑτέρας ὂν διανοίας ὑποστατικὸν, συνάψωμεν τοῖς ἐπιλεγομένοις· πρωῒ γὰρ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· τοῦτο γοῦν ἐδήλωσε καὶ ὁ Ἰωάννης πρωῒ καὶ αὐτὸς τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ὦφθαι αὐτὸν τῇ Μαγδαληνῇ μαρτυρήσας· οὕτως οὖν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ πρωῒ ἐφάνη αὐτῇ· οὐ πρωῒ ἀναστὰς, ἀλλὰ πολὺ πρότερον κατὰ τὸν Ματθαῖον ὀψὲ τοῦ σαββάτου· τότε γὰρ ἀναστὰς ἐφάνη τῇ Μαρίᾳ, οὐ τότε ἀλλὰ πρωΐ· ὡς παρίστασθαι ἐν τούτοις καιροὺς δύο· τὸν μὲν γὰρ τῆς ἀναστάσεως τὸν ὀψὲ τοῦ σαββάτου· τὸν δὲ τῆς τοῦ σωτῆρος ἐπιφανείας, τὸν πρωῒ, ὃν ἔγραψεν ὁ Μάρκος εἰπὼν (ὃ καὶ μετὰ διαστολῆς ἀναγνωστέον) ἀναστὰς δέ· εἶτα ὑποστίξαντες, τὸ ἑξῆς ῥητέον, πρωῒ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

II. Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὀψὲ σαββάτων ἡ Μαγδαληνὴ τεθεαμένη τὴν ἀνάστασιν, κατὰ τὸν Ἰωάννην ἡ αὐτὴ ἑστῶσα κλαίει παρὰ τῷ μνημείῳ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου. (1)

α. Οὐδὲν ἂν ζητηθείη κατὰ τοὺς τόπους, εἰ τὸ ὀψὲ σαββάτων μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν τὴν μετὰ τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου λέγεσθαι ὑπολάβοιμεν, ὥς τινες ὑπειλήφασιν· ἀλλὰ τὸ βραδὺ καὶ ὀψὲ τῆς νυκτὸς τῆς μετὰ τὸ σάββατον· οὕτω γὰρ καὶ ὀψὲ τῆς ὥρας εἰώθαμεν λέγειν, καὶ ὀψὲ τοῦ καιροῦ, καὶ ὀψὲ τῆς χρείας· οὐ τὴν ἑσπέραν δηλοῦντες, οὐδὲ τὸν μετὰ ἡλίου δυσμὰς χρόνον, τὸ δὲ σφόδρα βράδιον τούτῳ σημαίνοντες τῷ τρόπῳ· ὅθεν ὥσπερ διερμηνεύων αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Ματθαῖος μετὰ τὸ ὀψὲ σαββάτων, ἐπήγαγε τῇ ἐπιφωσκούσῃ φησί· δηλαδὴ ὥρᾳ τῇ λοιπὸν ἤδη ὑποφαινούσῃ, καὶ ἐπιφωσκούσῃ εἰς τὴν κυριακὴν ἡμέραν, ἥτις ἦν ὀψὲ καὶ πόῤῥω λοιπὸν ἐλαύνουσα τῶν σαββάτων· λέλεκται δὲ ὀψὲ τοῦ σαββάτου παρὰ τοῦ ἑρμηνεύσαντος τὴν γραφήν· ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ἑβραΐδι γλώττῃ παρέδωκε τὸ εὐαγγέλιον· ὁ δὲ ἐπὶ τὴν ἑλλήνων φωνὴν μεταβαλὼν αὐτὸ, τὴν ἐπιφωσκοῦσαν ὥραν εἰς τὴν κυριακὴν ἡμέραν, ὀψὲ σαββάτων προσεῖπεν· ὥστε τὸν αὐτὸν σχεδὸν νοεῖσθαι καιρὸν, ἢ τὸν σφόδρα ἐγγὺς, παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφόροις ὀνόμασι τετηρημένον· μηδέν τε διαφέρειν Ματθαῖον εἰρηκότα

(1) Quae in his quaestionibus posthinc dicuntur de temporibus discrepantibus, et de pluribus Mariis diversisque angelis, ea partim edita fuerunt a Combefisio in novo Patrum auctario, et a Matthaeio in anecdotis moscuensibus, quamquam non sine varietatibus. Quippe hae Eusebii lucubratiunculae passim occurrunt in codicibus, tum aliis tum vaticanis, ita ut eas olim latine quoque interpretatus fuerit Ambrosius mediolanensis monachus casinas, teste Sixto in bibliotheca.

« ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων » ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον » Ἰωάννου φήσαντος « τῇ δὲ μιᾷ » τῶν σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωῒ εἰς » τὸ μνημεῖον ἔτι οὔσης σκοτίας »· πλατικῶς γὰρ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν δηλοῦσι (a) χρόνον διαφόροις ῥήμασι· ὁ μὲν Ματθαῖος ὀψὲ, ἀντὶ τοῦ βράδιον· καὶ ὀψὲ τῆς νυκτὸς ὀνομάσας πρωΐ, ὁ διερμηνεύων ἐπήγαγε τὸ σκοτίας οὔσης, ἵνα μή τις τὸν ὄρθρον λέγειν αὐτὸν ὑπολάβοι· ὡς καὶ ὁ Ματθαῖος τῷ ὀψὲ σαββάτων, ἵνα μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν νομίσειέ τις λέγεσθαι, προσέθηκε τὸ τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων· ἐπεὶ καὶ ἀκριβῶς οὗτος σαββάτου εἶπεν τὴν ὀψίαν, μή τις τὴν ἑσπέραν ὑπολάβοι λέγεσθαι τὴν μετὰ ἡλίου δυσμὰς, ἀλλὰ σαββάτων φησὶν ὀψέ.

β. Ἔθος δὲ ὅλην τὴν ἑβδομάδα σάββατον καλεῖν, καὶ πάσας τὰς ἡμέρας οὕτως ὀνομάζειν. Λέγεται γοῦν παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων· ἐν δὲ τῇ συνεθείᾳ, δευτέρα σαββάτων, καὶ τρίτη σαββάτων, καὶ τετάρτη σαββάτων· οὕτως οὖν ὁ Ματθαῖος τὸν καιρὸν τὸν ἐπιφαύσκοντα εἰς τὴν ἕω τῆς κυριακῆς ἡμέρας, σαββάτων ὀψὲ ὠνόμασεν· οὐκ εἰπὼν ἑσπέραν τοῦ σαββάτου, οὐδὲ ὀψὲ σαββάτου· ἐπεὶ ἐχρῆν ἡμᾶς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου μετὰ ἡλίου δυσμὰς ἑσπέρας γινομένης ἀπονηστίζεσθαι· καὶ οὐκέτι τὴν κυριακὴν ἡμέραν ἀγαλλιᾷν, ἀλλὰ τὴν ἑσπέραν τοῦ σαββάτου, εἴπερ τοῦτ' ἐδήλου ὁ εὐαγγελιστής· ἀλλ' οὐχ' ἑσπέρας τοῦ σαββάτου εἰώθαμεν τὰς νηστείας καταλύειν, ἀλλ' ἢ νυκτὸς ἐπιλαβούσης αὐτῷ μεσονυκτίῳ, καὶ ἢ περὶ ἀλεκτόρων βοὰς, ἢ ἀμφὶ τὸν ὄρ-

(a) Cod. δηλοῦν

θρον· ὥστε καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος, καὶ ἐκ τῆς κεκρατηκυίας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ συνηθείας, τὸν διὰ τοῦ ὀψὲ σαββάτων δηλούμενον καιρὸν, μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν εἶναι, ἀλλὰ ταύτην ἣν Ματθαῖος αὐτὸς παρέστησεν εἰπὼν τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων· οὐδὲ γὰρ λόγον εἶχε κατὰ τὴν ἑσπέραν τοῦ σαββάτου τοιούτων θαυμάτων ἀμφὶ τὸ μνημεῖον τοῦ σωτῆρος ἀποτελουμένων, μὴ οὐχὶ πάντας τοὺς τὴν πόλιν οἰκοῦντας μαθεῖν τὰ γινόμενα, καὶ συνδρομὴ γεγόνει ἐπὶ τὸ μνῆμα, πάντων ἐγρηγορότων· ἀκόλουθον δὲ ἦν ἀνατραπέντος τοῦ λίθου παραδόξως, παραχρῆμα σπεῦσαι τοὺς φρουροὺς τὰ πραχθέντα δηλῶσαι, τῆς ὥρας αὐτοῖς ἐπιτρεπούσης· οἱ δὲ καὶ διδάσκονται τῇ ὑστεραίᾳ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων διαφημίσαι εἰς πάντας, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων· ὃ δὴ χώραν οὐκ εἶχεν πλάττεσθαι αὐτοὺς εἰ τῇ ἑσπέρᾳ ἐγήγερτο· ἀλλὰ γὰρ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ λεγόμενον ὀψὲ σαββάτων, μὴ τὴν ὀψινὴν ὥραν τοῦ σαββάτου σημαίνειν, μὴ δὲ τὸν ἑσπερινὸν καιρὸν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ματθαῖος ἐπήγαγεν τὴν ἐπιφώσκουσαν ὥραν εἰς μίαν σαββάτων, ἥτις ἦν πρωῒ, ἔτι σκοτίας οὔσης κατὰ τὸν Ἰωάννην· οὕτω γὰρ ἡ συμφωνία συνδράμοι ἂν τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν· ὡς καιροῦ μὲν ἑνὸς δι' αὐτῶν σημαινομένου, ἐναλλαττόντων δὲ παρ' ἑκάστου τῶν τοῦ καιροῦ μορίων, ἐπεὶ καὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας, καὶ τὴν ἀρχὴν ἔστιν ἐπινοῆσαι, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ τέλος.

γ. Οὐκ ἂν γοῦν ἁμάρτοις τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος ἡμῶν σημαίνεσθαι εἰπὼν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ παρ' ᾧ ἡ Μαγδαληνὴ πρωῒ ἔτι οὔσης σκοτίας καὶ πρῶτον

καὶ δεύτερον ἐπιστᾶσα τῷ μνήματι, καὶ μὴ εὑροῦσα τὸ σῶμα τοῦ σωτῆρος, κλαίει διὰ τὸ μηδένα μήπω ἐγνωκέναι περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ· τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας μέρος εἶναι δεύτερον τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ χρόνον, καθ' ὃν τρῖτον ἐπιστᾶσα ἡ αὐτὴ Μαγδαληνὴ ἅμα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τῷ μνήματι, οὐκέτι κλαίει, ὡς ἂν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεαμένη τοὺς ἀγγέλους καὶ αὐτὸν τὸν σωτῆρα· τὰ γὰρ παρὰ τῷ Λουκᾷ καὶ τῷ Μάρκῳ ἑτέρων ἂν εἴη δηλωτικὰ, παρ' οἷς πλείους ἀπαντῶσιν γυναῖκες ἐπὶ τὴν θέαν· τὴν δέ γε Μαγδαληνὴν μὴ μακρὰν ἀλλήλων διεστῶσιν ἀπηντηκέναι καιροῖς νόμιζε, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ παρατυχεῖν καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον· τὰ μὲν πρῶτον, καθ' ἑαυτὴν μόνην· τὸ δὲ δεύτερον, μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας· οὕτω δ' οὖν ἡ αὐτὴ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐθεᾶτο καὶ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὐκ ἀπελιμπάνετο δὲ τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀναγεγραμμένων· οὐ γὰρ ἀπεστάτει τοῦ τόπου· παρῆν δὲ καὶ παρέμενεν καταπεπληγμένη μὲν τὰ τεθεαμένα, ποθοῦσα δὲ πρὸς τοῖς πρώτοις καὶ δευτέρων καὶ τριῶν θεοφανειῶν καταξιωθῆναι· ὧν ἐτύγχανεν μετὰ ταῦτα διαφόρως μὲν πλειόνων γυναικῶν ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀφικνουμένων, ἄλλοτε δ' ἄλλως αὐταῖς ἀγγελικῆς ὄψεως παραφαινομένης, αὐτῆς δὲ ἐφ' ἑκάστῃ θέᾳ παρατυγχανούσης· οὕτω γοῦν τῶν παρὰ τοῖς τέσσαρσιν εὐαγγελισταῖς ἀναγεγραμμένων θεωρὸς ἐγίγνετο ἡ Μαγδαληνή· διὸ καὶ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐμνημονεύθη (1)· οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν καιρὸς

(1) Quaestio haec huc usque partim inest etiam in codice gr. mediceo, teste Bandinio tom. I. p. 159. Idem tamen frustra suspicatur, quae ibidem apud eum sequuntur λίαν θαυμάζω etc. esse eiusdem Eusebii; sunt enim Isidori Pelusiotae, ut apparet e codd. vaticanis, immo ex Isidori editione epist. lib. II. 212.

ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ματθαίου παριστάμενος· τοῦ δ᾽ αὐτοῦ καιροῦ διάφορα διαστήματα παρ᾽ ἑκάστῳ τετηρημένα.

δ. Μὴ ταραττέτω δέ σε τὸ λέγεσθαι παρὰ τῷ Ματθαίῳ μετὰ τὸ ἐλθεῖν τὰς δύο Μαρίας θεωρῆσαι τὸν τάφον « ὁ ἄγγελος γὰρ κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρα» νοῦ ἀπεκύλισεν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας »· οὐ γὰρ κατ᾽ αὐτὴν τὴν ὥραν προσήκει νοεῖν τὸν ἄγγελον ἀποκεκυλικέναι τὸν λίθον· πῶς γάρ; ὁ πότε προϋπῆρχεν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ᾽ ᾧ οὐχ᾽ ἡ Μαρία μόνη ἀλλὰ καὶ δύο μαθηταὶ εἰληλύθασιν εἰς τὸ μνημεῖον· διόπερ εἴποις ἂν τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ λόγον διηγηματικὸν εἶναι τῶν πρὸ τούτου γεγενημένων· ἦλθον μὲν γὰρ κατὰ τοῦτον αἱ δύο Μαρίαι θεωρῆσαι τὸν τάφον, εὗρον δὲ αὐτὸν ἀνεωγμένον, ἐπειδήπερ πρὸ τούτου σεισμὸς ἐγεγόνει μέγας, καὶ ὁ ἄγγελος ἀποκεκυλίκει τὸν λίθον, ὃς ἐπιστὰς, αὖθις εὐαγγελίζεται τὰς γυναῖκας· αὕτη μὲν οὖν μία λύσις (a) ἂν γένοιτο τῶν κατὰ τὸν τόπον ἀπορουμένων.

ε. Λυθείη δ᾽ ἂν καὶ ἄλλως τὰ προκείμενα, εἰ ἑτέρας μὲν τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαρίας ὑπολάβοις εἶναι, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τέσσαρας γοῦν τὰς πάσας Μαρίας παρούσας τῷ πάθει τοῦ σωτῆρος μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὑρίσκομεν (1)· πρῶτον μὲν οὖν τὴν θεοτόκον τὴν αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος μητέρα· δευτέραν δὲ τὴν ταύτης ἀδελφὴν Μαρίαν τὴν τοῦ Κλωπᾶ· εἶτα τρίτην Μαρίαν τὴν Μαγ-

(a) Cod. τις pro λύσις.

(1) Quaestio haec de Mariarum evangelicarum numero quanta fuerit apud veteres Patres novosque criticos, satis docet Calmetus copiosa suà super hac re dissertatione; cui iam quicquam addere, haud scio an abutentis otio futurum sit.

δαληνήν· καὶ τετάρτην τὴν Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴφ μητέρα· καὶ τῶν μὲν πρώτων τριῶν Μαριῶν ἐμνημόνευσεν Ἰωάννης λέγων οὕτως· « εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ » ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μα- » ρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή »· τῆς δὲ τετάρτης * Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴφ, οἱ λοιποὶ τρεῖς ἐμνημόνευσαν εὐαγγελισταί, συμπαραλαβόντες τῇ Μαγδαληνῇ καὶ αὐτήν. Ματθαῖος μὲν οὕτως εἰπών· « ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεω- » ροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία » ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰω- » σήφ, αἳ ἐθεάσαντο τὸν τόπον ποῦ τίθεται ». Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ περὶ τῆς ἄλλης Μαρίας οὕτως ἱστορεῖ « ἦσαν δὲ » ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώ- » βου καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς ».

ς. Τούτων οὖν τῶν τεσσάρων Μαριῶν, εἰ τὰς δύο τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων ἐλθούσας ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ τὸν ἄγγελον θεασαμένας, ἑτέρας εἶναι ἐκλάβοις παρὰ τὴν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἔτι σκοτίας οὔσης ἀφικο-

* Scholion recenti manu additum. Οὐχὶ· ἀλλ' ἡ κατ' ἀλήθειαν τοῦ κυρίου μήτηρ, αὕτη λέγεται καὶ μήτηρ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ, τῶν νομιζομένων ἀδελφῶν τοῦ κυρίου; υἱῶν δὲ ὄντων κατὰ φύσιν τοῦ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς προτέρας (a) αὐτοῦ γυναικὸς τῆς Σαλώμης· τέσσαρας γὰρ εἶχεν υἱοὺς ὁ Ἰωσὴφ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωσῆ καὶ Σίμωνα καὶ Ἰούδαν. Καὶ καθὼς ἐνομίζετο ἡ τοῦ κυρίου μήτηρ γυνὴ τοῦ Ἰωσὴφ, οὕτως ἐνομίζετο καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μήτηρ. *Minime; sed ipsa vera Domini mater, eadem dicitur etiam mater Iacobi et Iosis, qui fratres Domini existimabantur; filii secundum naturam Iosephi ex eius priore uxore Salome. Quatuor enim suscepit Iosephus liberos, Iacobum, Iosem, Simonem, et Iudam. Porro sicuti putabatur Domini mater uxor esse Iosephi, ita et eiusdem filiorum habebatur mater.*

Sed enim de temere creditis Iosephi ex priore coniuge liberis, legendus est Hieronymus contra Helv. cap. XIIII, ubi haec apocryphorum deliramenta ridet, aitque fratres Domini non filios Iosephi, sed consobrinos servatoris esse intelligendos. Idem cap. XVIIII. ait praedictam plurium nuptiarum opinionem a plerisque non tam pia quam audaci temeritate fuisse confictam.

(a) Vox προτέρας expungitur in codice; quod tamen fit contra s. Epiphanii auctoritatem in ancorato cap. LX, nec non contra Hippolyti thebani chronicon.

μένην μόνην κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἀγνοοῦσαν τὸ ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ διὰ τοῦτο κλαίουσαν, οὐδὲν ἂν σκολιὸν ἀπαντήσεται, πάσης ἀπορίας καὶ ζητήσεως ἐκ ποδῶν ἀρθείσης· καὶ ὀψὲ μὲν σαββάτων, κατὰ τὰ ἀποδεδομένα, πεπραγμένων τῶν ἐπὶ τῷ Ματθαίῳ συγγεγραμμένων ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δύο Μαριῶν, πρωΐας δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἑτέρας Μαρίας τὰς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεαμένας, ἀληθεύεσθαί τε κἀκεῖνα καὶ ταῦτα, μὴ δὲ ἀντιλογίαν περιέχειν τοὺς τόπȣς, μήτε κατὰ τοὺς χρόνȣς, μήτε κατὰ τὰ πρόσωπα, μήτε κατὰ τοὺς λόγους.

ζ. Εἰ δὲ τὸ τῆς Μαγδαληνῆς προσκείμενον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς ὄνομα τὴν διάνοιαν ταράττει, ἀλλ' ȣ̓ προσήκει τὴν θείαν συγχεῖν γραφὴν λέξεως μιᾶς ἢ ὀνόματος ἕνεκεν, ὃ πολλάκις συμβαίνει καὶ κατὰ γραφικὸν προσκεῖσθαι σφάλμα· ἢ γὰρ δύο καὶ ταύτας ἀπὸ μιᾶς πόλεως ἢ κώμης (1) τῆς Μαγδαληνῆς ὁρμᾶσθαι ἡγητέον· ἢ ἐπὶ μιᾶς αὐτῶν προσκεῖσθαι τὸ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπώνυμον, ἅπαξ τȣ̃ γραφέως κατὰ τὴν ἀρχὴν σφαλέντος, ὅτι ἐξ ἐκείνου τῶν μετ' αὐτὸν πρώτῳ ἐπηκολουθηκότων σφάλματι· τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρῳ συμβᾶν, σμικρὸν ὕστερον ἐπιδείξωμεν· ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοιούτων ὀρθῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑπηγόρευτο, κατὰ σφάλμα δὲ τῶν μετὰ ταῦτα μὴ ἀκριβούντων τὴν μεταβολὴν, συμβέβηκε τινὰ ζητεῖσθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπωνύμου τῆς Μαγδαληνῆς περιττῶς ἐπὶ μιᾶς Μαρίας κειμένου εἴποις ἂν γεγονέναι· οὗ ὑφαιρεθέντος, περιγέγραπται πᾶσα ζήτησις, μηδενὸς μηκέτι κατὰ τοὺς τόπους ἀπορȣμένου· ἀλλὰ καὶ ὀψὲ σαββάτων, τȣ̃τ' ἔςιν

(1) Eusebius et Hieronymus de loc. hebr. Μαγδαλὰ φυλῆς Ἰούδα, *Magdala in tribu Iuda.*

βαθείας νυκτὸς, τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ πεπραγμένων ἑοραμένων ὑπὸ τῆς Μαγδαληνῆς καὶ τῆς ἄλλης Μαρίας· καὶ πρωΐας ἔτι σκοτίας οὔσης, ἑτέρας Μαρίας ἀφικομένης ἐπὶ τὸν αὐτὸν τόπον· καὶ πρότερον μὲν ἀπορούσης ἐπὶ τὸ μὴ εὑρεῖν τὸ σῶμα τοῦ σωτῆρος· ὕστερον δὲ καὶ αὐτῆς αὐτοπτούσης αὐτόν· κάλλιον δὲ τὸ μὴ δὲ σφάλμα αἰτιάσασθαι κατὰ τοὺς τόπους, δύο δὲ ἀληθῶς γεγονέναι τὰς Μαγδαληνὰς φάσκειν, ὡς καὶ τέτταρας ἀπεδείξαμεν τὰς Μαρίας· ὧν οὐδὲν ἄτοπον ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς δύο Μαρίας ὁρμᾶσθαι λέγειν, μηδέν τε λοιπὸν ἀπορεῖν, ἀλλ' ἑτέραν μὲν εἶναι τὴν ὀψὲ σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαγδαληνὴν, ἑτέραν δὲ αὖθις καὶ αὐτὴν Μαγδαληνὴν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρωΐας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν· ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ δηλουμένην κατά τινα τῶν ἀντιγράφων (1) ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· καὶ ταύτην εἰκὸς εἶναι τὴν ἀκούσασαν μή μου ἅπτου, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κἀκείνη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὡρμᾶτο, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεία κατηγορεῖ γραφή.

III. Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὀψὲ σαββάτων ἡ Μαγδαληνὴ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἁψαμένη τῶν ποδῶν τοῦ σωτῆρος, ἡ αὐτὴ πρωῒ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ἀκούει μή μου ἅπτου κατὰ τὸν Ἰωάννην.

α. Εἰ μὲν οὖν μία καὶ ἡ αὐτὴ εἴη Μαρία παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς, λέξομεν ὅτι ἡ αὐτὴ πολλάκις

(1) Capitis marciani vindicias, a nono nempe versiculo ad finem, superius attigi p. 52. n. 1.

ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀπῄντα τόπον, ἐπειδὴ εἷλκεν αὐτὴν ἡ ἔκπληξις τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἐπὶ τῷ γεγονότι χαρά· πρώτη τοίνυν ἀπαντήσασα καὶ πρώτη τεθεαμένη τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐσπευσμένως ἄπῄει πρὸς τοὺς ἀποστόλους τὸ πρῶτον, τὴν τοῦ μνήματος ἄνοιξιν ἀπαγγέλλουσα· εἶθ᾽ ἅμα τὴν ἀνάστασιν τεθεαμένη, ἐδυσφόρει ὑπονοοῦσα ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοῦ μνήματος, μὴ εἰδέναι τε ὅπου τέθειτο· εἶτ᾽ ἐπανῄει δεύτερον σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ μνῆμα· ὡς δ᾽ ἐπέστρεφον οἴκαδε ἐκεῖνοι, μόνη πάλιν ἀπολειφθεῖσα ἐν τῷ τόπῳ, ἔκλαιεν ἑστῶσα· εἶτα τοῦ μνήματος εἴσω διακύψασα, τοὺς δύο ἀγγέλους ἐθεώρει· ἔπειτα καὶ αὐτὸν ὁρᾷ τὸν σωτῆρα· ὅς, ἐπειδὴ κλαίουσα εἱστήκει, ἀνθρωπίνως δὲ καὶ ταπεινῶς ὡς ἂν κλαπέντος σώματος αὐτοῦ διακειμένη, ἀνάξιά τε περὶ αὐτοῦ φρονοῦσα, πρῶτον μὲν αὐτὴν γυναῖκα ὀνομάζει, ἐπιπλήττων αὐτῇ καὶ ὀνειδίζων τὸ γυναικεῖον πάθος· διό φησιν, γύναι τί κλαίεις; εἶτα φησὶν πρὸς αὐτὴν, Μαρία· διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτὴν ἑαυτῆς ὑπομιμνήσκων, καὶ τῶν πάλαι πρὸς αὐτήν τε καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ λόγων· ἡ δ᾽ εἰς συναίσθησιν ἐλθοῦσα, καὶ τί ποτε ἦν ἀπὸ τῆς φωνῆς καὶ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως ἐπιγνοῦσα, ῥαββουνί φησιν, ὃ μεθερμηνεύεται διδάσκαλε.

β. Εἶτ᾽ ἐπειδὴ ὡς διδασκάλῳ αὐτῷ ἔτι καὶ οὐχ ὡς θεῷ προσιέναι ὡρμᾶτο, ἀναίνεται καὶ παραιτεῖται αὐτὴν, μή μου ἅπτου· θνητὰ γὰρ ἔτι φρονοῦσα, οὐχ οἷά τε ἦν τῆς αὐτοῦ θεότητος θίγειν· οὐδὲ γὰρ ἄξιον ἦν τὴν ἔτι κλαίουσαν, καὶ κάτω περὶ τὰ μνήματα καὶ τάφους οἷα νεκρὸν ζητοῦσαν αὐτὸν, ταπεινά τε καὶ ἀνθρώπινα περὶ αὐτοῦ δοξάζουσαν, τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ κοι-

νωνεῖν· διὸ τὴν αἰτίαν ἀπήλεγχεν, μὴ γὰρ ἀνεληλυθέναι οὔπω φησὶν, ὅσον τὸ ἐπ᾽ αὐτὴν, πρὸς τὸν πατέρα, ἐπεὶ μὴ τοῦτ᾽ ἐπίστευσεν γεγονέναι, νεκρὸν δέ που κεῖσθαι αὐτὸν ᾤετο· διό φησιν πρὸς αὐτὴν, μή μου ἅπτου τοιαύτη τις οὖσα καὶ τοιαῦτα περὶ ἐμοῦ λογιζομένη· σοὶ γὰρ θεὸς οὔπω πεπίστευμαι· σοὶ ἔτι κάτω εἶναι λελόγισμαι· οὕτω τὴν κλαίουσαν καὶ δόξασαν αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρὸν, διὰ μὲν τοῦ μή μου ἅπτου ἀπέστρεφεν ἐπιπλήττων αὐτῇ· ὡς καὶ διὰ τοῦ γυναῖκα καλεῖν, καὶ διὰ τοῦ λέγειν τί κλαίεις· τὸ γὰρ κλαίειν τὸν ζῶντα, μᾶλλον δὲ τὴν ζωὴν αὐτὴν, ἐσχάτης ἦν ἀμαθίας· καὶ διὰ μὲν τούτων ἐπέπληττεν αὐτῇ· διὰ δὲ τῶν ἑξῆς τὴν καθ᾽ ἑαυτὸν ἐπαίδευεν θεολογίαν· ἡ δ᾽ ἐπὶ τούτοις τὰ μεγάλα ὠφελημένη, πάλιν ἀναχωρεῖ τοῦ μνήματος· τοῦτο δεύτερον· εἶτ᾽ ἐξειποῦσα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τὰ τεθεαμένα παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐπανήει σὺν αὐτῇ· τοῦτο τρῖτον· καὶ τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων θεωρὸς ἐγίγνετο οὐκέτι μόνη, σὺν δὲ τῇ ἑτέρᾳ Μαρίᾳ· καὶ οὐκέτι εἴσω τοῦ τάφου παρακύπτουσα ὡς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, οὐδὲ δύο ἀγγέλους, ἀλλ᾽ ἕνα πρὸς τῷ λίθῳ καθήμενον ὁρῶσα.

γ. Εἶτ᾽ ἐπὶ τούτοις αὐτὸν πάλιν τὸν σωτῆρα μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας θεωρεῖ· τοῦτο δεύτερον· καὶ οὐκέτι μὲν ἀκούει μή μου ἅπτου, τοὐναντίον δὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ κλαίειν ὑπ᾽ αὐτοῦ κελεύεται· ἀλλὰ καὶ ἅπτεσθαι αὐτοῦ συγχωρεῖται, ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς θεόν· λέγει γοῦν αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς χαίρετε· αἱ δὲ προσελθοῦσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ οὕτως ἅμα ἀληθεύει τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια, κατ᾽ οὐδένα λό-

γον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγοντα καὶ μὴ ἁπτομένην πρότερον τοῦ σωτῆρος, ὅτε ἔκλαιεν καὶ ἠπίστει· καὶ ἁπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν ἐκελεύετο· πρῶτα δὲ ἡγεῖσθαι τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δηλούμενα τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φερομένων, καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν γεγυμνασμένων ἡμῖν κατὰ μίαν τῶν ἐκδοχῶν παρεστήσαμεν, διασαφήσαντες ὅπως εἴρηται παρὰ τῷ Ματθαίῳ τὸ ὀψὲ σαββάτων, οὐ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν δηλοῦντος τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ἀλλὰ τὸν ἐπιφαύσκοντα εἰς μίαν σαββάτων. ἦν δ' οὗτος δεύτερος τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δεδηλωμένου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσθω, εἴπερ τις ἐξ ἅπαντος τὴν αὐτὴν εἶναι Μαρίαν παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς Ἰωάννῃ τὲ καὶ Ματθαίῳ διισχυρίζοιτο.

δ. Εἰ δὲ συγχωρηθείη τὸ μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι, ἑτέραν δὲ τὴν ὀψὲ σαββάτων κατὰ τὸν Ματθαῖον μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀπαντήσασαν, καὶ ἄλλην τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἔτι οὔσης σκοτίας μόνην ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, πᾶσα λυθείη ἂν ἀμφιβολία· τὸ τὰς μὲν πρώτας ὀψὲ σαββάτων ἀφικομένας, ἅτε σπουδαιοτέρας καὶ πιστοτέρας ὑπαρχούσας, καὶ τὸ χαίρειν παρὰ τοῦ σωτῆρος ἀκοῦσαι, καὶ προσκυνῆσαι, καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατῆσαι καταξιωθῆναι· τὴν δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίαν ἑτέραν οὖσαν παρ' ἐκείνας βράδιον μὲν ἀπαντηκέναι καὶ πρωΐ· ταύτην δ' αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸν Μάρκον ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· σφόδρα δὲ τὴν ψυχὴν τεθορυβῆσθαι καὶ ἀπιστοτέραν εἶναι ὡς ἑστῶσαν κλαίειν, καὶ ὑπολαμβάνειν ὑφαιρεῖσθαι τοῦ μνημείου τὸ σῶμα τοῦ σωτῆρος, καὶ ἐν ἑτέρᾳ μετενηνέχθαι γῇ· οὕτω δὲ συγκέχυτο ἡ ψυχὴ αὐτῇ, ὡς μὴ δὲ τοὺς δύο ἀγγέλους τοὺς εἴσω

τοῦ μνήματος ὀφθέντας αὐτῇ καταπλαγῆναι, μὴ δὲ αὐτὸν γνωρίσαι ὀφθέντα αὐτῇ τὸν σωτῆρα, νομίσαι δὲ αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρόν· (1)

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ.

IIII. Περὶ τοῦ τάφου καὶ τῆς δοκούσης διαφωνίας.

Πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἔξω τοῦ μνήματος ἑώρακεν τὸν ἕνα ἄγγελον ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ τοῦ μνήματος· καὶ πῶς κατὰ τὸν Ἰωάννην εἴσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθημένους ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ταῖς γυναιξίν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐταῖς ὁ ὁρώμενος καθήμενος ἐν τοῖς δεξιοῖς τοῦ μνημείου τῇ Μαγδαληνῇ Μαρίᾳ καὶ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ.

α. Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ προηγοῦνται· ὅθεν καὶ αἱ δύο Μαρίαι ἄρτι τὸν ἄγγελον ἐπιστάντα καὶ τὸν λίθον ἀποκυλίσαντα ἐθεάσαντο· τὰ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ὕστερον γίνεται, δύο ἀγγέλων εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἑτέρων δὲ ὄντων παρὰ τὸν ἔξω φανέντα καὶ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενον, ὡς Ματθαῖος λέγει· τὸ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ λεγόμενον, ὅτι δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ὀφθέντες· ἔτι δὲ καὶ ὁ παρὰ Μάρκῳ νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος στολὴν, δεξιός τε ἀλλ᾽ οὐκ ἀριστερὸς ὁρώμενος, ὁ τὰ φαιδρὰ καὶ δεξιὰ ταῖς γυναιξὶν εὐαγ-

(1) Quaestionem de Maria ad Domini pedes procidente exscribit vel imitatur Hieronymus epist. LIX. 4, nec non Photius epist. CXXXVII.

γελιζόμενος, ἕτεροι ἀλλήλων ἂν εἶεν καὶ αὐτοὶ, καὶ τῶν ἄλλων τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις εὐαγγελισταῖς λεγομένων· διὸ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς οὗτοι ὠνόμασαν· ὁ δὲ Μάρκος καὶ ὁ Λουκᾶς οὐδὲ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ ἐμνημόνευσαν, λέγω δὴ τῶν τοῦ σωτῆρος ὀπτασιῶν (1)· ἀλ-

(1) In duobus eusebianis capitibus a Combefisio ut iam dixi editis, sicuti permulta ex his ad Marinum scriptis desiderantur, ita quaedam diversa sunt, quaedam vero explicatiora videntur; veluti hoc loco sic habet editio: τοῖς κρείττοσιν, ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ, ἅτε δὲ ἀποστόλοις, τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηκότες, αὐτοὶ δὲ τὰ δεύτερα διηγούμενοι, ἀνταναπλήρουν τὰ παρ' ἐκείνοις σεσιγημένα, ἃ δὲ δεύτερα ἂν καὶ μακρῷ λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἁγίου πνεύματος διανείμαντος τὰς πρεπούσας ἑκάστῳ καὶ καταλλήλους διηγήσεις. Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ὄρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαι γυναῖκες φέρουσαι ἃ ἑτοίμασαν ἀρώματα, ἕτεραι δὲ εἶεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ· οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προθεασαμένας Μαρίας ἄρτι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν μεμαθηκυίας· διὸ εἴποιμεν ἂν ἑτέρας εἶναι τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ δηλουμένας τῶν πρώτων· τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστὴς ἱστορεῖ λέγων· καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ καὶ σάββατον ἐπέφωσκε· κατακολουθήσασαι δὲ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας· καὶ τὰ ἑξῆς· ἰδοὺ δείκνυσιν ὅτι ἕτεραι ἦσαν αὗται· διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες ἕτεροι ὑπῆρχον παρὰ τοὺς ἔμπροσθεν δεδηλωμένους· οὔτε γὰρ εἴσω τοῦ μνημείου ἦσαν κατὰ τὸν Ἰωάννην· οὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἄλλως τε δὲ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς ὀνόμασεν ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μόνη· οὐδὲ αἱ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίαι. Περὶ δὲ τῆς μιᾶς Μαρίας τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ περὶ τὸν ὄρθρον, ἔτι σκοτίας οὔσης, ἐπιστάσης τῷ μνήματι, καὶ ἰδούσης τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου, ἥν τινα καὶ Μαγδαληνὴν ὁ εὐαγγελιστὴς ὀνομάζει, ὑπόνοιά τις ὑπεισέρχεται ἄλλην τινὰ Μαγδαληνὴν εἶναι, μηδὲν τῶν ταῖς δυσὶ Μαρίαις ἑωραμένων γινώσκουσαν· εἰ δὲ μία καὶ ἡ αὐτή ἐστιν ἡ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς μνημονευομένη, προσάγεσθαι ἀνάγκη τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον μόνην ἐλθοῦσαν, τοὺς δύο ἀγγέλους εἴσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστᾶσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἑωρακέναι· τούτων δὲ τῶν δυοῖν ἐκδοχῶν τὴν προτέραν ἀληθεστέραν εἶναι ἡγοῦμαι· ἑτέρας οὔσης τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, κἂν τὸ ἐπίθετον αὐτῇ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπιγράφηται, δύο γεγονυιῶν ὡς εἰκὸς τῶν ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς· τούτου γὰρ δοθέντος πᾶσα ἀμφισβήτησις λυθήσεται, ἑτέρων μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων γυναικῶν, ἑτέρας δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ ἑτέρου ὄντος καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζομένου, καὶ ἑτέρων τῶν δύο ἀγγέλων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἑτέρου δὲ καὶ τοῦ χρόνου, ἑτέρων δὲ καὶ τῶν λόγων· τοῦ τε ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ λίθου καθεζομένου, καὶ τῶν ἀγγέλων τῶν εἴσω τοῦ μνήματος θεωρηθέντων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἀπέρχονται ἐπὶ τὸ μνῆμα, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, ἰδοὺ ἄλλαι πάλιν αὗται καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ, αἱ

λὰ τοῖς κρείττοσιν Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα (a) κατέλιπον εἰπεῖν· αὐτοὶ τὰ δεύτερα εἰπόντες, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐκείνοις σεσιγημένα.

β. Ἔστιν οὖν εἰπεῖν οὕτως, ὅτι τεσσάρων ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτοις καὶ αἱ παρ' αὐτῶν ἀναγραφεῖσαι φαίνονται ὀπτασίαι· οἴτε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ' ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες ἰδιαζόντως· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι (b) τῶν γυναικῶν διάφοροι· καὶ οἱ παρὰ τῶν ὀφθέντων λόγοι λεγόμενοι πρὸς αὐτὰς παραλλάττοντες· πῶς οὖν ἐστιν τοῦτο; πρῶτος οὖν καιρός ἐστιν ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ σαββάτων, ὅπυ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης ἔξω τοῦ μνήματος, ὅτε καὶ ἐγένετο σεισμὸς, ἕνα εἶδον λέγοντα ὕτως, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε· οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γάρ· δεῦτε, ἴδετε· τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατείλαντος φανεὶς ὁ νεανίσκος ὁ ὀφθεὶς ταῖς γυναιξὶν τῇ Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ, αἱ μετ' ἀρωμάτων ἐλθοῦσαι ἤκουσαν μὴ ἐκθαμβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· μέσοι δὲ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ Λουκᾷ καὶ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες· ἐφάνη μὲν γὰρ ὀψὲ σαββάτων ἄγγελος εἷς ἐκτὸς τοῦ μνήματος· μεθ' οὗ καὶ αὐτὸς ὁ σω-

(a) Τὰ κρείττονα commode suppletur ex alio codice vaticano. (b) Cod. οἱ θεώμενοι.

καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, τίς ἡμῖν ἀποκυλίσει τὸν λίθον; καὶ ὅτι ἴδον νεανίσκον καθήμενον, ὥσπερ καὶ τοῦ Λουκᾶ ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἄγγελοι· οὕτω καὶ νῦν, οὐκ ἄγγελος ὠνόμασται, οὐδὲ ἀνὴρ, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτῃ ἀφωρισμένην εἶναι τὴν διήγησιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως ἄλλον, τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς. Eadem rursus narratio in vaticanis quoque codicibus aliquantulum variat, pro breviatorum scilicet aut excerpentium arbitrio.

τήρ· ὄρθρου δὲ βαθέος, ἕτεροι οἱ κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὠνομασμένοι οὐκ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες· ὕστερος ἁπάντων ὁ νεανίσκος· καὶ πρὸ τούτου καὶ τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ οἱ δύο εἴσω τοῦ μνήματος.

γ. Ὅτι ὁ Λουκᾶς μιᾷ λέγει τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέος φέρειν ἀρώματα γυναῖκας δύο τὰς ἀκολουθήσασας αὐτῷ, αἵτινες ἦσαν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνακολουθήσασαι, ὅτε ἔθαπτον αὐτὸν ἐλθοῦσαι ἐπὶ τὸ μνῆμα· αἵτινες δύο ἀγγέλους εἶδον, οἳ καὶ εἶπον, τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν λέγων, ὅτι δεῖ παθεῖν τὸν υἱὸν ἀνθρώπου· καὶ τὰ ἑξῆς.

δ. Ὅτι Ἰωάννης λέγει τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν μόνην ἔρχεσθαι πρὸς τὸ μνῆμα σκοτίας ἔτι οὔσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα καὶ πρὸς Ἰωάννην καὶ λέγει, ἦραν τὸν κύριον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν· ἦλθεν οὖν Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ τὰ ἑξῆς· εἶτα εἰσάγει κλαίουσαν τὴν Μαγδαληνήν· καὶ παρακύψασαν ἰδεῖν λέγει δύο ἀγγέλους καθεζομένους ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν· καὶ λέγουσιν αὐτῇ, γύναι, τί κλαίεις; ἡ δὲ εἶπεν, ἦραν τὸν κύριόν μου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν· εἶτα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω· καὶ εἶδεν τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα· καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν· ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει, γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς;

ε. Ὅτι ἀποροῦσί τινες ὡς τρεῖς ἡμέραι καὶ τρεῖς νύκτες πληροῦνται, καθὼς εἶπεν Χριστὸς, αἱ τῆς ἀναστάσεως· καὶ ἔστιν εἰπεῖν (1)· οἱ μὲν ἀπὸ τῆς προδοσίας· οἱ

(1) Expilavit hanc Eusebii quaestionem Isidorus pelusiota ep. II. 212, tacito auctoris nomine; ideoque eiusdem solutio iamdiu nota erat.

δὲ τὴν παρασκευὴν εἰς δύο ποιοῦσιν, ἐπεὶ νὺξ γέγονεν καὶ πάλιν ἡμέρα· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἡλίου σκοτισθέντος καὶ πάλιν ἀναφλεχθέντος· εἶτα ἡ τοῦ σαββάτου ἡμέρα ὅλη καὶ ἡ νὺξ αὐτῆς· οἱ δὲ ἡμέραν μὲν τὴν παρασκευὴν ὅλην καὶ τὴν νύκτα αὐτῆς, σάββατον ὅλον καὶ τὴν νύκτα αὐτοῦ· τῆς δὲ κυριακῆς τὴν ἀρχὴν εἰς ἡμέραν μετροῦσιν ὅλην· ὡς ἀρξαμένης ἤδη τότε ὁ Χριστὸς ἠγέρθη· οὕτω τρεῖς ἡμέρας λέγουσιν· ἐπεὶ καὶ ἐπὶ νεκρῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀρτιγενῶν παίδων οὕτως μετρεῖν ἔθος ὅλην ἡμέραν, ὅτε τὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης ὥρας ἀρξαμένην γέννησιν μετροῦμεν, ἢ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡμέρας ἀρξαμένην γέννησιν· ὁμοίως καὶ ἐπὶ νεκρῶν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἐννάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν τὰ νενομισμένα ποιοῦντες· οὐχ ὅλην τὴν τρίτην μετὰ τῆς νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ ὅλην τὴν ἐννάτην μετὰ τῆς οἰκείας νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ τὴν τεσσαρακοστὴν ὁμοίως ὅλην μετὰ νυκτὸς αὐτῆς· ἀλλὰ τὰς ἀρχὰς τῶν τελευταίων ἡμερῶν ὁρῶντες ἐκτελοῦμεν τὰ πραττόμενα, ὅλην ἡμέραν ταύτην καὶ μετροῦντες καὶ λογιζόμενοι.

ς. Ἀλλ᾽ ἐπεὶ Χριστός φησιν τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς Matth. XII. 40.
κύκτας ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ἔσομαι, ἔστι δὲ οὕτως εἰπεῖν· ἆρα εἰ χρεώστην ἐπαγγειλάμενον τῷ οἰκείῳ δανειστῇ μετὰ τρεῖς ἡμέρας πληρώσειν τὸ χρέος, πρὸ τῆς προθεσμίας πληρώσαντα θεασάμενοι, ὡς ψευσάμενον κρινοῦμεν, ἢ ὡς πλέον ἀληθεύσαντα; καὶ ἄλλως· εἰ θᾶττον ἢ (a) εἶπεν, ἀνέστη, πλέον ἡ δύναμις, καὶ ἔγκλημα οὐκ ἔχει· τὸ δὲ βράδιον, ὑποψίας γέμει καὶ ψεῦδος λογίζεται γιγνόμενον· ψεῦδος μὲν,

(a) Deest ἢ in cod. quae tamen particula vix heic omitti posse videtur. Ceterum Montfauconius praef. ad Euseb. comm. in psalm. cap. ult. docet nos particulam ἢ passim desiderari, sequente vocali, in Eusebii nostri scriptis. Itaque et nos superius p. 68. n. 1. scriptum diximus in codice vaticano ἀλλ' ἢ pro ἀλλ' ἢ ἤ; et quidem a prima manu haud scio an in codice fuerit ἀλλ' ἢ pro ἀλλ' ἤ, quod postremum appinxit recentior manus.

ὅτι παρῆλθεν ὁ λεχθεὶς ὅρος. ὕποπτον δὲ, ὅτι τῶν φυλάκων ἀναχωρησάντων, κλοπὴ τὸ πρᾶγμα ἐνομίσθη ἄν.

EUSEBII

QUAESTIONUM AD MARINUM SUPPLEMENTA.

Ex chronicis ineditis Georgii Hamartoli et Iohannis siculi. (1)

α. Εὐσέβιος ἐν τοῖς πρὸς Μαρῖνον τοιάδε φησί. Καὶ γὰρ ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία δύο βίους νομοθετεῖ καὶ τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ καὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιΐας, οὐ περιουσίας ὕπαρξιν παραδεχόμενον, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους τῶν βιωτικῶν ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον, καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσῳκειωμένον, καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανίου· οἱ γὰρ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον τεθνᾶναι δοκοῦντες, τὸν θνητὸν βίον καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα περιφέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανοὺς μετενηνεγμένοι, οἷά τινες οὐράνιοι, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἀφιερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσαις, ἀλλὰ δόγμασιν ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ψυχῆς διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν· καὶ ὁ μὲν ἐντελὴς καὶ πρῶτος τῆς κατὰ χριστιανισμὸν πολιτείας τρόπος, τοιόσδε

(1) Brevius fragmentum hoc habent Suidas voc. Εὐσέβιος, et Cedrenus ed. paris. p. 201.

καθέστηκεν· ὁ δὲ δεύτερος καὶ ὑποβεβηκὼς, ἀνθρωπινώτερος, καὶ τῷ πρώτῳ λίαν ἀσύγκριτος· ὃς καὶ γάμους συγκατιέναι σώφροσι καὶ παιδοποιΐαις, οἰκονομίας τε τῆς κατὰ τὸ δίκαιον ἐπιμελεῖσθαι, καὶ στρατευομένους, καὶ τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε, καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς, μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν· οἷς καὶ ἀσκήσεων καιροὶ, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λογίων ἀκροάσεως ἡμέραι ἀφωρίσθησαν, καὶ δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὸς, κατάλληλον τῷ τοιῷδε βίῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν.

E scholiastę graeco ad Marcum apud Rich. Simonium in historia critica interpretum novi testamenti cap. VI.

β. Τοῦτο τὸ προφητικὸν ῥητὸν Μαλαχίου ἐστὶν, οὐκ Ἠσαΐου (1)· γραφέως τοίνυν ἐστὶ σφάλμα, ὥς φησὶν Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας ἐν τῷ πρὸς Μαρῖνον περὶ τῆς δοκούσης ἐν τοῖς εὐαγγελίοις περὶ τῆς ἀναστάσεως διαφωνίας.

E Possini catena in Marcum p. 343.
ubi de Cyrenaeo crucem Domini baiulante.

γ. Οὐ γὰρ ἦν ἄξιός τις ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίων, ὥς φησιν Εὐσέβιος κεφαλ. ιγ (a) πρὸς Μαρῖνον, τὸ κατὰ

(a) Notandus est vigilanter lectori hic numerus, quo docemur quodammodo (nisi est men-

(1) Sermo est de prophetico loco apud Matth. III. et Marc. I. *parate viam Domini rectas facite semitas eius.* Eusebium vero nostrum legisse se declarat Hieronymus in comm. ad Matth.: *quum testimonium de Malachia Isaiaque contextum sit, quaerit Porphyrius quomodo velut ab uno Isaia exemplum putemus assumtum? cui ecclesiastici viri plenissime responderunt. Nos autem nomen Isaiae putamus additum scriptorum vitio.* Eandem quaestionem versat Hieronymus epist. LVII. 9.

τοῦ διαβόλου τρόπαιον τὸν σταυρὸν βαστάσαι· ἀλλ' ὁ ἐξ ἀγροῦ, ὃς μηδὲν ἐπικεκοινώνηκε τῇ κατὰ Χριστοῦ μιαιφονίᾳ (1).

E Corderii catena in Iohannem p. 436.

δ. Εὐσέβιος ὁ καισαρεὺς ὁ Παμφίλου προσαγορευόμενος, ἐν ταῖς πρὸς Μαρῖνον ἐπὶ τοῦ (a) σωτηρίου (b) πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως ζητήσεσι καὶ ἐπιλύσεσι, καὶ τοῦτο (2) προὔθηκεν εἰς ἐξέτασιν, τὸ τὸν μὲν θεῖον εὐαγγελιστὴν Μάρκον εἰπεῖν, ὥραν εἶναι τρίτην καθ' ἣν ἐσταυρώθη Χριστὸς ὁ θεὸς καὶ σωτὴρ ἡμῶν· τὸν δὲ θεολογικώτατον Ἰωάννην κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν γράψαι προκαθεσθῆναι τὸν Πιλάτον ἐπὶ τοῦ βήματος ἐν τῷ λιθοστρώτῳ τῷ καλουμένῳ, καὶ ἀνακρίνειν τὸν Ἰησοῦν· καὶ φησὶ γραφικὸν εἶναι τοῦτο σφάλμα, παροραθὲν παρὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀπογραψαμένων τὰ εὐαγγέλια· τοῦ μὲν γὰρ γάμμα στοιχείου τὴν τρίτην ὥραν σημαίνοντος, τοῦ δὲ

dum κεφαλ. ιγ. pro καισαρεύς) quanta pars operis eusebiani ad Marinum nobis desit ante illas postremas de resurrectione quaestiones. Certe Eusebium hoc libro ad Marinum complexum fuisse quaestiones non solum circa resurrectionem, verum etiam circa passionem, perspicue cognoscimus et sequente corderianae catenae loco. Nisi forte suspicari placet, Eusebii istud de Cyrenaeo dictum obiter potius occurrisse in postrema quavis quaestione. Neque sane intelligere licet eo numero Marci capitulum, quod quidem in vetere stichometria est CCVIIII, in nova divisione est XV. Certe ubi in nostra editione p. 51. dicit Eusebius in libri exordio πρώτας δὲ πρῶτον, cavebit admodum eruditus lector ne intelligat primam fuisse libri ad Marinum quaestionem illam quae sequitur *de sero sabbatorum*. Breviator quippe, resecata, ut videtur, ingenti priore parte, ad postrema operis capita properavit.

(a) Tam editio quam cod. vat. habent ἐπὶ ταῖς τοῦ. (b) Vocabulum σωτήριος apud Eusebium nostrum non tam adiectivo sensu *salutaris*, quam substantivo obliquo *servatoris* plerumque esse intelligendum, sapienter monet Monfauconius l. c. cit.

(1) Eusebii hunc locum exprimit Ambrosius in comm. ad Luc. lib. X. 107: *non iudaeus est qui crucem portat, sed alienigena atque peregrinus.*

(2) Quaestionem hanc de tertia et sexta hora lego etiam in codice quodam vaticano, olim card. Sirleti; unde aliquam emendationem accersivi; quamquam ne hic ipse quidem codex sine ullo mendo est. Eadem quaestio legitur in parisiacis quoque codicibus, teste Harlesio in Fabricii bibliotheca T. VII. p. 402.

ἐπισήμου τὴν ἕκτην, καὶ πολλὴν ἐμφέρειαν ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους τούτων τῶν χαρακτήρων, κατὰ πλάνην τὸ γάμμα στοιχεῖον τὸ τῆς τρίτης ὥρας δηλωτικὸν, κυρτωθείσης τῆς ἀποτεταμμένης εἰς μῆκος εὐθείας, εἰς τὴν τοῦ ἐπισήμου μεταχωρῆσαι σημασίαν, τοῦ τῆς ἕκτης ὥρας δηλωτικοῦ· τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν, τοῦ τε Ματθαίου καὶ Μάρκου καὶ τοῦ Λουκᾶ συμφώνως λεγόντων ὡς ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης (a), πρόδηλον ὡς ὁ κύριος καὶ θεὸς Ἰησοῦς πρὸ τῆς ἕκτης ὥρας (b), πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ σκότος, ἐσταύρωτο, δηλαδὴ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν, ὡς ὁ Μάρκος ἱστόρησε· καὶ τοῦ Ἰωάννου τὸν ὅμοιον τρόπον τὴν ὥραν τρίτην εἶναι ἐπισημηναμένου, καὶ τῶν ἀπογραψαμένων τὸ γάμμα μεταθέντων εἰς τὸ ἐπίσημον.

Ex Possini catena in Marcum p. 364.

ε. Ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· ταύτην Εὐσέβιος ἐν τοῖς πρὸς Μαρῖνον ἑτέραν λέγει Μαρίαν παρὰ τὴν θεασαμένην τὸν νεανίσκον· ἢ καὶ ἀμφότεραι ἐκ τῆς Μαγδαληνῆς ἦσαν.

Ex Anastasio sinaita quaest. CLIII.

ϛ. Εὐσεβίου ἐκ τῶν πρὸς Μαρῖνον (1). Τρεῖς γοῦν τὰς πάσας Μαρίας τῷ πάθει τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὑρίσκομεν· πρώτην μὲν θεοτόκον, δευτέραν δὲ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Μαρίαν τὴν τοῦ Κλεωπᾶ, καὶ *Euseb. p. 58.*

(a) Male cod. ἀναστάσεως pro ἐννάτης. (b) Deest in cod. ὥρας.

(1) Hanc quoque quaestiunculam cum codice columnensi, nunc vaticano utiliter contuli.

τρίτην τὴν Μαγδαληνήν· τινὲς δὲ φασὶν ἐξ αὐτῶν δύο εἶναι Μαγδαληνάς· μίαν μὲν, τὴν ὀψὲ σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ· ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρωΐας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν, ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ Μάρκῳ δηλουμένην, ἀφ᾽ ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· ὡς γὰρ οὔσης καὶ ἑτέρας, φησὶν, οὐ τοιαύτης Μαγδαληνῆς, ἐτήρησεν ὁ Μάρκος τοῦτο εἰπὼν, ἀναστὰς δὲ, πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἐφάνη Μαρίᾳ πρῶτον τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ᾽ ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· καὶ ταύτην ἴσως εἶναι τὴν ἀκούσασαν, μή μου ἅπτου, ἀλλ᾽ οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κἀκείνη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὥρματο, ἀλλ᾽ οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεία κατηγορεῖ γραφή· εἰ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν (a) φήσειέν τις, καὶ οὕτως ἀληθεύοι ἂν τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια, κατ᾽ οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγονται μὴ ἁπτομένην πρότερον τοῦ κυρίου, ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίστει· καὶ ἁπτομένην αὐτοῦ ὅτε χαίρειν μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ὑπ᾽ αὐτοῦ κελεύεται· ἐπειδὴ γὰρ ὡς θεὸν αὐτὸν προσεκύνησεν ἔσχατον, καὶ οὐχ᾽ ὡς ἄνθρωπον, ὡς πρότερον ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίστει.

Ex eodem Anastasio ibidem.

ζ. Εὐσεβίου ἐκ τῶν πρὸς Μαρῖνον. Περὶ δὲ τοῦ ἐπαπορεῖν πάλιν πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὦφθαι τὸν κύριον τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος, ἐροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἅπαξ καὶ δὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις,

(a) Deest in cod. columnensi Μαγδαληνήν.

ὤφθαι αὐτόν· διὸ τετάρτην ὀπτασίαν οὐκ ἁμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι ἣν οὐ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας οὐδὲ τοῖς ὀπτανομένοις, ἀλλ' ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἕνδεκα πεποιῆσθαι ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος εἰπών, οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὸ ὄρος, οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν· καὶ μετὰ τοῦτο οὐκ ἂν σφαλείης εἰπὼν ὁμοῦ κατ' αὐτὸ συνηγμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα μαθηταῖς ἅμα καὶ τοῖς ἑβδομήκοντα ὤφθαι αὐτόν· ὁ δὲ ἀπόστολος καὶ ἔτι τούτων πλείοσιν ἑωρᾶσθαι τὸν κύριον μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἱστορεῖ λέγων, ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὤφθη Κηφᾷ, ἔπειτα τοῖς δώδεκα, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφ' ἅπαξ· ὁρᾷς ὁσάκις καὶ ὅσοις ὤφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; οὕτω καὶ τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ κρυπταζομένοις διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, καὶ πρό γε πάντων ἀνδρῶν Σίμωνι τῷ Πέτρῳ, γυναικῶν δὲ ταῖς ἀμφὶ τὴν Μαγδαληνήν· ὅθεν καὶ ὁ Λουκᾶς φησὶ « δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος καὶ » συναυλιζόμενος αὐτοῖς τὰ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ πα- » ρεδίδου μαθήματα. »

(I. Cor. XV. 4.)

Ex eodem Anastasio quaest. CXLVIII.

η. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ πρὸς Μαρῖνον (a). Καὶ τὸ μὲν ὑπὸ Χριστοῦ ἐμπνευσθὲν πνεῦμα ἅγιον τοῖς ἀποστόλοις, λυτικὸν καὶ συγχωρητικὸν ἦν (b) πάσης ἁμαρτίας· τὸ δὲ ἐπηγγελμένον τὸ βαπτισθήσεσθαι αὐτοὺς ἐν ἁγίῳ πνεύματι, καὶ μετασχεῖν δυνάμεως ἐνεργημάτων, ἐνεργητικῆς

(a) Verba ἐκ τοῦ πρὸς Μαρῖνον desunt in codice columnensi. (b) Deest ἦν in cod. Sed enim cetera pleraque meliora sunt in codice quam in gretseriana Anastasii editione, quae sane maximis mendis laborat.

μὲν τῶν μελλόντων δι' αὐτῶν ἀποτελεῖσθαι θαυμάτων, ἐνστατικῆς δὲ καὶ καρτερικῆς τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἐπανίστασθαι κινδύνων· πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμεως κηρύττειν αὐτοὺς τοῖς ἔθνεσιν οὐκ ἐβούλετο, ἀλλ' ἐκδέχεσθαι
I. Cor. XII. 10. καὶ περιμένειν αὐτὴν ἐξ ὕψους μετασχεῖν· τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἀπόστολος τὸ χάρισμα ἰδίως ἀφορίζων τῶν λοιπῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐδίδασκε λέγων « ἄλλῳ δὲ ἐνερ» γήματα δυνάμεων »· καὶ ἡ προφητεία φησὶ « κύριος
Ps. LXVII. 12. » δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ »· ἧς δυνάμεως ὅτε μήπω μετεῖχον, ἠρνήσαντο αὐτὸν οἱ πάντες καὶ ἐσκανδαλίσθησαν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους· ὅτε δὲ μετέσχον αὐτῆς, πάντες διέπρεψαν ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίαις τε καὶ ὁμολογίαις· ἀνακαινίζων γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ κύριος, καὶ ἣν ἀπώλεσε χάριν ἐκ τοῦ ἐμφυσήματος τοῦ θεοῦ, ταύτην πάλιν ἀποδιδοὺς, ἐνεφύσησεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν λέγων « λάβετε πνεῦμα ἅγιον.

Ex Macarii Chrysocephali florilegio apud Villoisonum anecdot. T. II. p. 74.

θ. Εὐσέβιος δὲ ὁ Παμφίλου ἐν τῇ πρὸς Μαρῖνον ἐπιστολῇ οὕτως ἐξηγεῖται τὸ προτεθὲν, ὅτι διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα· καὶ πάλιν, ἑκάστῳ δίδοται ἡ φανέρωσις πρὸς τὸ συμφέρον· ᾧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα· ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεῖαι, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν· πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ ἓν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς

βούλεται· σαφῶς γὰρ διὰ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος, πολλὰς εἶναι παρέστησε δυνάμεις, διαφόρων πραγμάτων ἐνεργητικάς· ὅρα τοίνυν μήπως ἐνταῦθα ἐξουσίαν τινὰ μερικὴν καὶ χάριν πνευματικὴν δέδωκεν αὐτοῖς. οὐχ ὥστε νεκροὺς ἐγείρειν, καὶ δυνάμεις ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε ἀφιέναι ἁμαρτήματα· διάφορα γὰρ τὰ χαρίσματα τοῦ πνεύματος· διὸ καὶ συνάπτει λέγων, ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· καὶ τὰ ἑξῆς· δεικνὺς ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων αὐτοῖς ἐδωρήσατο· μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτὸ τὸ πνεῦμα κατελθὸν, καὶ τῶν σημείων καὶ παντὸς ἑτέρου χαρίσματος τὰς δυνάμεις δὴ καὶ ἐνεργείας αὐτοῖς ἐχορήγησε· διὰ τοῦτο ἐνταῦθα μὲν ἄνευ ἄρθρου εἶπε, λάβετε πνεῦμα ἅγιον, δηλῶν ὅτι μερικήν τινα τοῦ πνεύματος ἐνέργειαν δίδωσιν αὐτοῖς· περὶ δὲ ἐκείνου φησὶ, λήψεστε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. (1)

(1) Hactenus supplementa posui ex iis tantummodo locis, in quibus opus Eusebii nominatim ad Marinum laudatur. Ceteroquin quanta pars eusebianarum quaestionum tum ad Stephanum tum ad Marinum in commentario S. Ambrosii ad Lucae evangelium supersit, item quanta in Hieronymi ad Matthaeum commentario occurrat, demonstravi olim in prima huius operis editione p. 106. sqq., prolatis latine praedictorum patrum tractibus, quos nunc repetere aequum non est. Legendus quoque Augustinus de consensu evangelistarum et in quaestionibus evangelicis; item anonymum opus quaestionum veteris et novi testamenti; nec non seu falsus Chrysostomus seu Titus bostrensis; tum et Hesychius hierosol., Iohannes thessalonic., in quaestionibus aeque evangelicis; qui auctores omnes eusebiano a fonte multifariam hausisse videntur. Porro ab his veterum lucubrationibus medii quoque et infimi aevi interpretes suas gradatim solutiones derivaverunt.

QUAESTIONUM EVANGELICARUM EUSEBII IN COMPENDIUM REDACTARUM INTERPRETATIO.

EXCERPTA BREVIATA EX EUSEBII AD STEPHANUM LIBRIS QUAESTIONUM EVANGELICARUM.

I. Cur evangelistae Iosephi potius quam Mariae genus scribant.

Qui fit, ut Christum evangelistae tamquam a Davide genus ducentem narrent? Prorsus propter Iosephum Davidis prosapia genitum. Atqui non abs Iosepho Christus est, sed a sancto spiritu et Maria, ut ait scriptura. Oportuit igitur Mariae genus enarrari, siquidem Christi stemma non Iosephi contexebatur, ad quem Christi humana natura nihil pertinet, quia genitus ab eo non fuit. Iam vero si Iesus a Iosepho non oritur sed a Maria tantummodo, is ne a Davide quidem est: quandoquidem Mariam nulla historia Davide oriundam demonstrat. Temere igitur evangelistae Christum Davidis genere ortum celebrant, quum neque is Iosephi sit filius, neque Mariam in familia Davidis fuisse docuerint. Huiuscemodi erat quaestio prima, quae sic dissolvitur.

1. Res Iesu Christi servatoris nostri partim clam habere oportebat illorum temporum hominibus; partim vero ad communem notitiam efferebantur, quaecumque audientibus utilitatem erant allaturae. Veluti Iesus, ut aliquid exempli causa dicam, mortalis aetatis trigesimum annum agens stitit se publice ad Iohannis baptisma, atque hinc fecit initium magisterii sui ac prodigiorum: quid tamen citra trigesimum annum gesserit, nulla historia docet; neque ex ulla divinae auctoritatis scriptura superiorem vitam eius discere licet. Sed enim postquam etiam nemini ignotus erat, alia quidem audientibus omnibus praedicabat; aliis autem, tamquam mysteriis, discipulos tantummodo suos initiabat: ac modo prodigia ab se edita divulgari nolebat, modo sine ullo eiusmodi vetito miracula faciebat. Iam in iis, quae silentio premere placuit, miraculum eius nativitatis erat: ita ut illorum, qui mortali eius vitae interfuerunt, nemo, paucis exceptis, rei conscius fuerit.

2. Dicit autem vir sanctus, nomine Ignatius, qui antiochenae ecclesiae secundus fuit post apostolos episcopus, ipsum saeculi principem latuisse Mariae virginitatem, ac servatoris ex eo nativitatem. Sic enim ait: " latuit principem huius „ saeculi virginitas Mariae, eiusque partus, itemque Christi mors: mysteria tria „ clamosa, quae tamen sub divino silentio peracta fuerunt „. Iam ipso mentis ratiocinio intelligere licet, haud fieri potuisse, ut mortales omnes, qui Dei unctum inter homines communi hominis forma versantem cernebant, natum crederent e puella nuptiarum ignara, patre nullo. Neque porro expediebat, ut multi compertum haberent, Mariam haud ex Iosepho conceptum peperisse Iesum: prorsus enim poenae fuisset obnoxia de mosaicae legis mandato virgo, ceu si ante nuptiarum tempus virgini-

tatem violavisset. Quamobrem merito animadversum est, vigilanter admodum scripturam dicere: " antequam ipsi convenirent, inventa est in utero habens,,; tamquam si aperte diceret, eam ante nuptias non concepisse, neque prius quam ad virum accederet: sed postquam cum Iosepho coniugata fuit, atque apud eum diversari coepit, et ab omnibus coniux eius appellari; quum una habitarent, ac nuptiali consuetudine iam usuri viderentur, ipsa propemodum hora antequam convenirent, inventam esse in utero habentem de sancto spiritu. Atque haec percommode ob vitandam vulgi notitiam curata sunt. Nam si Mariae a parentibus nondum digressae, gravidae fieri contigisset; quia necesse erat rem palam famigerari, nempe quod ipsa haud ex designato viro suo concepisset, protinus supplicium ex forma iuris subiisset: si minus, certe stupri macula non vacasset: neque enim ipsa sibi testis esse poterat, neque ad fidem faciendam eorum quae sibi acciderant erat idonea: nec quisquam sibi aut angeli visum persuaderi passus esset, aut illi narranti credidisset quae eidem a Gabriele dicta fuerant: neque eam iam praegnantem domi suaę Iosephus recepisset, quem iustitiae publicum testimonium ornabat. Bene igitur non apud ipsos parentes, sed apud Iosephum gravida facta est, ac maritali propemodum more: antequam enim convenirent, ut scriptura testatur, in utero habens inventa est.

3. Cui porro inventa est, nisi Iosepho? Cur autem et quomodo res Iosepho comperta fuerit, scriptura docet dum ait, a sancto spiritu patefactam esse Iosepho iusto homini; qui ob hanc ipsam iustitiam suam nil mirum est si a divino spiritu adiutus coniugis mox futurae conceptiones intellexit, atque a maritali congressu abstinuit. Ilico igitur re cognita territus voluit occulte dimittere Mariam: quae acciderant maiora existimans, quam ut ipse cum ea posthinc versaretur. Atque haec causa fuit, quamobrem iustus quum esset, haud aequum indicavit eam diffamare: maluit autem occulte eandem dimittere. Profecto is, nisi sibi persuasisset, eam de sancto spiritu concepisse; quum probe simul sciret eandem a se viro uterum non gerere; qui tandem fieri poterat, ut non, pro suae iustitiae munere, ante nuptias corruptam publice ediceret, atque ob id magistratibus idoneis iudicandam traderet ac diffamandam? Alioqui quomodo iustus esset, qui de re impia tegenda celandaque satageret? Certe Iosephum ita se gerentem, ab evangelista iustum appellari, non erat consentaneum. Sed enim quia ipse diviniorem virginis de sancto spiritu conceptum novit; et quia eandem augustiorem existimavit, quam ut sibi diutius liceret cum illa habitare; recte idcirco evangelista dicit, a Iosepho captum esse consilium clam sponsam dimittendi neque diffamatam a se neque obiectam vulgi sermonibus. Bene igitur ab evangelista dici videtur, quod eam diffamare noluerit. Non enim ait " nolens eam infamare, sed diffamare,,; quorum vocabulorum multa est differentia. Sicuti enim non idem significat scribere et proscribere, putare et imputare, rogare et abrogare; sic neque diffamare et infamare: namque infamare facit ut cogitemus de publica hominis malefici patefactione ac delatione; diffamare autem patefaciendi tantummodo notionem habet.

4. Sed quia tamen fieri non poterat ut multos ea res lateret, etiamsi Mariam Iosephus clam deseruisset; commode angelus per somnium huic oblatus ait: « Iosephe Io-
„ sephe fili Davidis, ne timeas accipere Mariam coniugem tuam: quod enim in ea na-
„ tum est, de spiritu sancto est „. Et videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat: scilicet eundem revocans ad progenitorem ope illius quem a Davidis genere omnes expectabant. Alioqui cur non eum Iacobi filium dixisset? hic enim erat illius natura proximus pater, teste evangelista: “ Matthanus autem genuit Iacobum; Iacobus autem
„ genuit Iosephum „. Nunc vero praetermissa patris mentione, progenitorem commemorat; propemodum significans, qui Davidi promissus fuerat, hunc esse quem prodigiose et sine ullo eius officio Maria conceperat. Deinde eum iubet timorem, quo correptus erat, dimittere. Non enim in mediocri versabatur formidine, dum reputaret haud ex viro gravidam esse Mariam. Exin eum docet non quod ignorabat, sed praecogniti causam. Ait igitur: “ quod in ea genitum est, de spiritu sancto est „.

5. Tale mihi tantumque consilium ex divinis litteris agitatum videtur propter occultandum incredulis conceptum virginis. Neque enim facile credituri erant, qui sermonem eiusmodi audirent de homine mira narrantem, quem aeque ac nos infirmo corpore naturaque haud dissimili praeditum viderent. Quid? etiamsi deinceps Iesus miracula edens, divinamque vim beneficam erga multos expromens perculit cernentium animos; nonne Moses, qui multa mira fecit, tamen communis nativitatis particeps fuit? itemque Elias atque Elisaeus, atque prophetae singuli? Nihil igitur proderat prodigiorum editio, quominus Iesus crederetur viro genitus. Reapse homines illius aetatis, nihil insolitum de nativitate eius suspicantes, quamquam eiusdem facta aspiciebant, ita colloquebantur: “ unde huic omnis sapientia haec et virtutes? nonne hic est fabri fi-
„ lius? nonne mater eius dicitur Maria? et fratres eius Iacobus et Iosephus et Si-
„ mon et Iudas? itemque sorores eius nonne omnes apud nos sunt? „ Rursus alias matre eius fratribusque extra concionem stantibus, cum eoque loqui volentibus, ait quidam: “ en parens tua fratresque foris adsunt, teque visere cupiunt „. Nec mirum; siquidem etiam discipuli atque apostoli rogati ab eo, quem se esse homines dicerent, responderunt: “ aliis eum videri Iohannem, aliis Eliam, aliis Hieremiam,
„ aliis alium de prophetis „. Rursusque rogati quem et ipsi se esse putarent, silebant cuncti, nihil dicere habentes: unusque Petrus ait, eum esse Christum Dei viventis filium. Quippe et huic uni, tamquam rei conscio, respondit Iesus: “ beatus es,
„ Simon bar-Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui in
„ caelis est „. Testis item Maria, se cogitatu secreto apud se quae gesta fuerant continuisse. Ait enim scriptura: “ Maria autem conservabat omnia verba haec con-
„ ferens in corde suo „.

6. Igitur demonstratum est, utiliter per id tempus conceptionem Iesu de sancto spiritu apud vulgus fuisse celatam. Iosephus autem in parentis locum adsumptus est, ita ut merito tamquam pueri genitor in genealogia poneretur. Id nisi fiebat, nullo parente censeretur puer, cuius stemma ab illo non duceretur: quae res in impietatem multos pertraxisset, si ob rei verae ignorantiam, de nata-

libus eius haud honeste sentirent. Utiliter itaque et fabri filius, et appellatorum filiorum frater habitus est. Et quidem ipse Deus Verbum haud se hominem esse negabat: immo discipulis praecipiebat, necui dicerent eum se esse, quem prophetae venturum cecinerant, unctum Dei: neque enim fidem plerique erant arrogaturi, qui eum humili indutum specie videbant. Sic in illa etiam montana transfiguratione rursum mandavit discipulis ut visum nemini dicerent, donec filius hominis a mortuis resurgeret. Pronum quippe erat ut multi de coaetaneis ne id quidem sibi persuaderi paterentur. Quod si haec non putavit vulganda, multo magis oportuit natalia de virgine tunc in populo reticeri: quae commodo deinde tempore omnem de eo veritatem erant ostensura. Tempus autem commodum futurum erat, cum ipse a mortuis resurgeret, et cum in caelum adsumeretur, et cum orbem terrarum fama eius tamquam Dei Verbi pervaderet; cum denique gentes vocarentur, ac divina illius oracula exitum nanciscerentur, rerum scilicet eventu praesagiis eiusdem ac praedictionibus fidem perspicuam adiiciente.

7. Atque apud nostrae quidem aetatis homines, qui rerum fidem a maioribus acceperunt, quique Christi conditionem plus quam mortalem fuisse sciunt, reliqua quoque merito in confesso sunt, nedum nativitatis mysterium: verumtamen inclyti evangelistae necessario tunc Iosephum in genealogia posuerunt, qui videlicet ab omnibus Christi parens appellabatur. Quod si hac ratione neglecta, a matre genus eius ordinavissent; praeter quam quod id indecorum erat, et divinarum scripturarum simplicitate alienum, quia neminis antea per matrem genus descriptum fertur; is cuius genealogia texebatur, incerto patre nescio quis terraeque filius visus esset. Id autem, ut dixi, haud mediocri ignominiae et criminationi obnoxium erat. Commode igitur dum Iosephum praedictam ob causam a Davidis stirpe derivant, Mariam simul Davide oriundam comprobant, genere coniugis per sponsum demonstrato. Mosis quippe lege edicente, ut ne aliunde liceret nuptias sibi conciliare quam ex genere proprio suaque tribu; ne videlicet generis hereditas ex una in aliam tribum commoveretur; satis erat viri descriptio ad coniugem demonstrandam: nam qui ad legis normam viveret, haud aliam sibi uxorem copulavisset, nisi quae primum esset ex eius patria tribu, Iudae videlicet; deinde ex eadem gente familiaque, nempe Davidis. Illatenus enim lex iubebat. Si Iosephus igitur de Iudae tribu deque Davidis gente et familia fuisse demonstratur, cur non sequitur ut Maria ex iisdem originibus prodire videatur?

8. Quod si eadem dicitur Elisabetae cognata; quum tamen illa de tribu Iudae, Elisabeta de levitica fuerit; ne mireris: universa quippe Iudaeorum gens uno genere censebatur, cunctaeque tribus invicem cognatae erant. Hinc etiam divus apostolus Iudaeos omnes appellat cognatos suos, dum ait: " optabam ego " anathema esse pro fratribus meis, qui mihi secundum carneam naturam cognati sunt, Israëlitis. Atqui cognati eius soli revera erant Beniamitae: et tamen omnes Israëlitas fratrum nominibus et cognatorum Paulus indigitat. Sic ergo angelus Elisabetam dixit Mariae cognatam, propterea quod ambae Israëlitides essent. In-

super ex ipso loco satis decuit Elisabetam appellari Mariae cognatam, quia nimirum habitabat in Iudae tribu, unde genus traxit Maria. Rei testis Lucas, qui ait: " exsurgens autem his diebus Maria abiit in montana cum festinatione, in urbem Iudae, et ingressa est domum Zachariae ac salutavit Elisabetam ". Etenim quum lex mosaica sacerdotali tribui possessiones non adsignavisset, quia dominus Deus pars eius est, mandavisset autem ut inter ceteras tribus incoleret; cumque Zacharias et Elisabeta quadam in urbe tribus Iudae habitarent; par fuit eas ob hanc causam cognatas appellari: neque id rursus immerito propter morum similitudinem, quorum gratia utraque mulier mysterio salutis digna fuit; et altera quidem servatorem, altera servatoris praecursorem sinibus suis receperunt, unius videlicet eiusdemque sancti spiritus gratia potitae. Atque hoc vel maxime nomine secundum Deum cognatae fuerunt.

9. Quod si caput mulieris vir est, de sententia apostoli, duoque sunt in carne una ex mosaicae legis regula; et si nupta viro, quae flagitium admiserit, adulterii poenam ob id ipsum subit; ceu quae iam sponsi corpus facta erat, sibique caput imposuerat virum; cur si capitis genealogia scribatur, corpus cum capite connumerari non sit consectaneum? Quamobrem Maria Iosepho iam nupta, merito in eius genealogia intelligenda est; quum praesertim perspicue demonstratum sit non solum ex eius tribu fuisse, verum etiam gente et familia. Praeter quam quod etiam Gabriel in illo cum Maria colloquio vaticinans inter cetera ait: " dabit illi Deus sedem Davidis patris eius ": aperte docens, eius qui ex ipsa naturus erat, Davidem esse progenitorem. Alioquin qui decuisset haec ab Angelo dici apud virginem, nisi eandem de Davidis genere esse confiteretur? Neque sane feminae alienae a Davidis stirpe dictum fuisset: " dabit illi Deus sedem Davidis patris eius ". Quem enim narras patrem, virgo respondisset (quae quidem fatebatur se virum nescire, intellexerat autem fore ut de spiritu sancto conciperet;) nisi omnino is sermo apud Davidis filiam fieret? Hinc apte Lucas ait: " ascendit autem Iosephus de Galilaea ex urbe Nazaretho in Iudaeam, ut nomen suum profiteretur in urbe Davidis, cui nomen Bethleemo, propterea quod esset de domo familiaque Davidis cum Maria sibi desponsa praegnante ". Haud ergo ulterius cum perplexitate legemus hunc evangelii locum, ceu si Maria ad profitendum tantummodo nomen venisset: sed ipsam quoque putabimus, haud secus quam Iosephum, de domo familiaque Davidis esse: quam scripturam ut ita interpretemur, argumentis iis utimur quae hactenus protulimus. Ergo perspicue, ut opinor, demonstratum est, haud temere Iosephi genealogiam ab inclytis apostolis fuisse narratam, et Mariam de genere Davidis vere derivari, itemque eum, qui ex ipsa natus est, Iesum Dei unctum.

II. Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat.

1. Quaestionum a te propositarum secunda haec fuit. Genealogiam Matthaeus ex Abrahamo derivat: Lucas autem contrariam huic viam insistens incipit abs Iosepho, tenditque ad Adamum ac Deum. Atqui oportebat, siquidem hi consona et consentanea scribebant, vel Lucam adscendentem in Abrahamo consistere; vel Matthaeum haud ex Abrahamo genealogiam ordiri, sed ex Adamo in quem Lucas desivit. — Facilis est huius quoque quaestionis explicatio, neque multo sermonis artificio indiget: uterque enim evangelista una via graditur. Nam et illos qui prorsum sursumque, itemque illos qui advorsum eadem via incedunt, haud quisquam diceret diversa uti: quia scilicet una ab ascendentibus descendentibusque via teritur. Eadem ratio est in generis successionibus. Atque hic mos magnopere Hebraeis placuit, et in divinis scripturis sollemnis est. Revera in Ruthae libro genus Davidis superne a Iuda evolvitur sic: " hae sunt generationes Phares; (hic erat Iudae patriarchae filius) Phares genuit „ Esronem; Esron genuit Aramum; Aramus genuit Aminadabum; Aminadabus ge- „ nuit Naassonem; Naasson genuit Salmonem; Salmon genuit Boozum; Boozus ge- „ nuit Obedum; Obedus genuit Iessaeum; Iessaeus genuit Davidem „. Hunc igitur Matthaeus quoque morem sectatus est.

2. At primus regum liber, qui Ruthae historiam subsequitur, inferne ascendit, ut fit apud Lucam. Quippe Helcanae, qui pater fuit Samuelis, genus recensens, ait: " fuit vir ex Armatem Suphir e monte Ephraimi; nomen eius „ Helcana, filius Hieremielis, filii Eliae, filii Thoi, ephrataeus „. Sed et in paralipomenis modo a superioribus ad posteros fluit sermo, modo aeque ac apud Lucam prosapiae scribuntur. Audi et haec: " Davidis, inquit praedictus liber, filius „ erat Salomon; huius filius Rhoboamus; huius filius Abia; huius filius Osa; hu- „ ius filius Iosaphatus; huius filius Ioramus; huius filius Ochozias: huius filius Ioa- „ sus; huius filius Amesias „. Atque ita ex ordine descendit usque ad Iechoniam atque ad babylonicam captivitatem, non secus atque Matthaeus. Contra, uti Lucas, eadem rursus ascendit scriptura dum Samuelis genus enarrat. Ait enim: " Sa- „ muelis filii Helcanae, filii Hieroboami, filii Helielis, filii Thoi, filii Suphi, fi- „ lii Helcanae, filiis Ioëlis, filii Azariae, filii Sophoniae, filii Thaari, filii Asiri, „ filii Abiasaris, filii Corae, filii Issaari, filii Caathi, filii Levini, filii Israëlis „. Porro vides ut plane hunc morem Lucas imitetur. Sexcenta eiusmodi exempla ipsemet invenies: unde sequitur ut fateamur, nihil insolitum fecisse servatoris nostri evangelistas: neque merito quisquam putabit eos invicem dissidere. Uterque enim proprio calculo descriptionem instituit: alter ab Abrahamo initium capiens, ob sui sermonis peculiarem rationem, quam in praesenti non vacat exponere: alter ipsum Abrahamum praetergressus, ad primum usque hominem venit: neque in hoc sistit, sed suam omnem historiam cum Deo nectit, dum eam videlicet per regenerationis in Christo mysterium in sublime evehit.

III. Quomodo Matthaeus a Davide eiusque successore Salomone ad Iacobum et Iosephum prosapias deducat: Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis huius ad Helim et Iosephum, contrariam Matthaeo genealogiam scribens.

1. Tertia iam quaestio consideranda est. Porro ipsis verbis acute mentem nostram intendamus. Agesis videamus quid Lucas dicat: " et ipse Iesus erat incipiens „ quasi annorum triginta, ut putabatur filius Iosephi, filii Heli, filii Melchi „. Haud tamen Matthaeus usus est voce " ut putabatur„. Quid porro ait? Matthanus genuit Iacobum; Iacobus autem genuit Iosephum. Aliud vero est putare, aliud ceu res ita se habeat adfirmare. Si igitur Matthaeo adfirmante Iosephum filium esse Iacobi et Matthani, Lucas similiter contenderet filium esse Heli ac Melchi, vere pugna quaedam esset atque conflictus, atque opus esset arbitro qui evangelistas componeret. Nunc autem quum Matthaeus firmiter adseveret, Lucas vero ita scribat, ut opinionem tantummodo proferat apud multos pervagatam, non quae apud se vigeret, nulla ut opinor quaestio superest.

2. Nam quum variae de Christo famae inter Iudaeos versarentur; et cuncti quidem concorditer a Davide eum repeterent, propter Dei promissiones Davidi significatas; interim tamen alii a Davide et Salomone regioque stemmate putarent Christum adfore; alii ab hac linea recederent, propter multas regibus inustas criminationes, et propter proscriptum abs Hieremia propheta Iechoniam, cum ait non surrecturum ex eius stirpe qui in Davidis throno sederet, quumque ob id alia via pergerent; et quum in Davidis genere conspirarent, non tamen per Salomonem, sed per Nathanem Davidis item filium, deducerent; (qui idem Nathan propheta fuisse dicitur secundum ea quae feruntur in regum libris) atque ab huius posteris venturum Christum adsererent; ipsumque Iosephi genus inde usque repeterent; necessario Lucas qui illorum opiniones refert, non suam, adiecit narrationi " ut putabatur „ Matthaeo permittens narrare non ut putabatur, sed uti revera se habebat origo generis. Atque haec prima esto responsio.

3. Tum et alio orationis genere de re proposita disputare licet. Matthaeus humanam Christi naturam diserte describens, vereque volens Iosephum Davide oriundum demonstrare, eo quo par erat sermonis ingressu utitur; Lucas autem, ut opinor, quia nollet carneam Christi naturam describere, ita nunc se gessit. Nam si hoc ei propositum fuisset, non ignorabat, opus esse naturam eiusmodi exponere. Sed quoniam eo evangelii loco regenerationis per lavacrum mentionem facit, Iesumque ut Dei filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare nititur quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carneis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominum videatur ob corporis nativitatem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeri. Quandoquidem ergo Lucas haud secundum Matthaei mentem historiam suam scribit, consentaneum erat ut Matthaei tempora praetergressus, ad regenerationem per lavacrum veniret, ibique con-

trariam poneret prosapiarum successionem: simul pergens a postremis ad initia, simulque memoriam sontium ac scelestorum qui sunt apud Matthaeum hominum vitans: quia regeneratus apud Deum alienus fit a carnea natura, et a peccatoribus secundum carnem patribus, Dei nimirum declaratus filius, et omnium qui secundum Deum sine culpa vixerunt.

4. Exempli gratia Paulus apostolus patrem secundum carnem habuit iudaeum, ut credibile est, a fide alienum: habuit quoque patrem secundum Deum, cuius videlicet vitae institutum amplexus est. Siquis ergo Pauli secundum carnem genus narrare velit, quemnam merito patrem memorabit nisi carnalem? Sin rursum aliquis Pauli in Christo nativitatem ostendere velit, cuiusnam potius mentionem parentis faciet, quam eius a quo secundum Deum regeneratus est? Sic Abrahamo quoque dictum fuit: " tu vero abibis ad patres tuos bona saturatus senectute ". Qui profecto sermo haud carneos patres demonstrat, nisi hi forte pii quoque fuisse credantur; sed de patribus secundum Deum loquitur, propter pietatis similitudinem. Sic Abrahami sontes filii, huius quidem secundum carnem filii erant, moribus autem Sodomorum filii atque Gomorrhae. Idcirco dicitur illis: " audite sermonem Domini principes Sodomorum, adtendite Dei legem popule Gomorrhae ": tamquam rursus si ex his essent Abrahami filii proventuri. Qui igitur ex gentibus Christo Dei credidimus, quamquam infidelibus secundum carnem geniti patribus, in Abrahami domum migravimus, Christi eiusque discipulorum nacti adoptionem: atque ita in aliam nosmet inscripsimus generis successionem, multo carnea meliorem propter in Christo regenerationem.

5. Merito igitur Lucas, cum de regeneratione loquatur, haud eadem qua Matthaeus semita pergit: nempe non Salomonis, non uxoris Uriae, non Thamarae, non Ruthae, non Iechoniae, nec quorumvis praeter hos reorum mentionem facit: sed per alios reprehensione carentes graditur; Christumque a propheta Nathane progenitum exhibet: ita ut qui apud Matthaeum carnaliter gignitur, idem apud Lucam veluti Abrahami filius ponatur. Certe Abrahamo haud aliter benedictio gentium promissa fuit, quam quod ea futura erat ob gignendum de genere eius. Atque hic est, qui in Deo regeneratus, atque alios patres secundum Deum nactus, re tamen vera haud ipsos habet patres, sed ita credebatur propter morum similitudinem: qua videlicet ad parentem verum conscendit post omnes existens filius Dei.

IIII. Africani super genealogia quae in sacris evangeliis est.

1. Nonnulli seu evangelicam historiam nescientes seu intelligere nequeuntes: laudativo errore inscitiam cumulant dicentes, merito fieri differentem nominum recensionem, mixtionemque sacerdotalium cum regalibus, ut iure Christus sacerdos atque rex demonstretur: quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat; nempe quia Christus aeternus sit apud patrem pontifex, nostras ei preces exhibens: rex autem

supramundanus, quos liberavit pascens spiritu, socius effectus in omnium rerum gubernatione, Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum ordinem genus esse Davidis, seu Iudae regiam tribum. Namque ut forte propheta Nathan fuerit, et quidem etiam Salomon et horum utriusque parens, atque ex multis tribubus prophetae; certe sacerdotes haud quilibet erant de duodecim tribubus, sed soli levitae. Frustra igitur compositum est mendacium; neque praevalebit hic sermo in ecclesia Christi et Dei contra accuratam veritatem; ita ut falsa oratio consarcinetur in Christi laudem atque praeconium. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam nequis in huiusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam. Scilicet apud Israëlitas prosapiarum nomina aut natura numerabantur aut lege; natura, genuini generis successio; lege, cum alius gignebat liberos fratris nomine, qui prolis expers obiisset: nondum enim ipsis ostensa fuerat resurrectionis spes, unde futuram promissionem quodammodo exprimebant resurrectione mortali, ne defuncti nomen extingueretur. Age vero quoniam ii, qui hac genealogia continentur, partim germano traduce filius partem consecutus est, partim ab aliis geniti, neque tamen naturali sed alienae appellationi addicti fuerunt; utrorumque facta est mentio, nempe et eorum qui genuerunt, et eorum item qui pro gignentibus habiti sunt. Ita neutrum evangelium mentitur, dum naturam numerat atque legem. Implicabantur enim inter se genera salomonicum et nathanicum reparatione sterilium et secundis nuptiis et generis excitatione: ita ut merito iidem homines aliâs aliis patribus adscribantur, nempe et iis qui specie, et rursus iis qui reapse genitores sunt: atque ambae narrationes apprime verae ad Iosephum varie quidem sed tamen adamussim deveniant. Ut autem quod aio perspicuum fiat, permutationem generum patefaciam. Generatio naturalis est illa Matthaei: generis excitatio legalis est illa Lucae. Matthanus Salomone oriundus genuit Iacobum. Matthano defuncto, Melchi Nathane oriundus, e Matthani uxore Helim suscepit. Igitur uterini fratres Heli et Iacobus. Heli mortuo sine liberis, Iacobus excitavit ei sobolem genito Iosepho, suo naturaliter filio, ex legis autem forma Heli filio. Sic utriusque filius Iosephus.

V. Cur Matthaeus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens: liber generationis Iesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.

1. Rei causa est quia primo solique Davidi vaticinium iure iurando confirmatum fuit, fore ut ex eo Christus humanitus nasceretur; scriptum est enim: " de fructu „ ventris tui ponam super sedem tuam. Rursusque: posui testamentum electis meis; „ iuravi Davidi servo meo, usque in eternum praeparabo semen tuum; et aedificabo „ in generationem et generationem sedem tuam „. Atque hae sunt propheticae promissiones. Regni autem salomonici spatium non est obscurum: dicitur enim quadraginta tantummodo annis Israëlis sceptrum tenuisse. Qui ego fieri potest ut vere ad hunc referantur verba " erigam thronum eius in aeternum? „ Quod siquis dicat,

haec de regia illius successione Deum esse locutum; non est ignorandum, usque tantummodo ad Iechoniam et babylonicam captivitatem, davidici ac salomonici regni successionem perseveravisse, nemine post Iechoniam in regia Davidis sede constituto. Et animadverte uti hoc etiam addiderit prophetia de promisso germine dicens: "ego „ ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. Rursusque alibi: ipse invocabit „ me, pater meus est tu; et ego primogenitum ponam illum „: quae incongruentia sunt Salomoni.

2. Adiungenda sunt etiam quae de eodem in regum libris narrantur sic: "atque rex Salomon mulierosus erat; duxitque feminas alienigenas multas; filiam Pharaonis, et moabitidas, ammonitidas, idumaeas, syras, chettaeas, amorthaeas: de gentibus scilicet, quibus interdixit Dominus filiis Israëlis ne sociarentur eis „. Insuper additur: " et non erat cor eius perfectum cum domino Deo suo, sicuti cor Da- „ vidis patris eius. Pauloque post: tunc aedificavit Salomon excelsum Chamoso idolo „ Moabitarum in monte qui est e regione Hierosolymorum: itemque Molocho idolo „ Ammonitarum, et Astartae impuritati Sidoniorum. Atque ita morem gessit cunctis „ feminis suis alienigenis, quae tura adolebant diis patriis et sacrificabant. Porro ira- „ tus est Dominus Salomoni quod aversum esset cor eius a domino Deo Israëlis. „ En haec omnia ad Salomonis criminationem dicuntur. Quomodo ergo accommodabis ei iusiurandum, in quo praeter cetera dictum est, et ego ero illi in patrem, ipse erit mihi in filium? Immo vero manifeste haec aliena a Salomone sunt: praeclare autem referuntur ad eum, cuius de genere Davidis praedictus fuerat adventus, quique reapse e davidico stemmate emersit.

VI. Cur Matthaeus post Davidem ad consectaneos generis successores non veniat, sed transiliat ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus.

1. Quia primo similiter Abrahamo varia edita fuerant de vocatione gentium oracula. Namque ante mosaicam legis lationem, atque ante Iudaeorum ipsum genus, immo et ante circumcisionem, alienigena fuit Abrahamus: qui regione chaldaica migrans, patria instituta deseruit, supremoque Deo agnito, testimonium retulit quod Deo crediderit; idque illi reputatum est ad iustitiam. Iustus autem piusque visus est non ob corporis circumcisionem, neque ob sabbati observantiam aut festorum aut kalendarum, neque ob quaslibet a Mose invectas religiones; sed ob summi Dei cognitionem, atque ob Domini, qui illi oblatus est, manifestationem (qui quidem erat servator noster, Dei scilicet Verbum) et ob suam denique sanctam ac virtutibus praeditam vitam. Huic igitur qui eiusmodi pietatis genus sectatus fuerat, facta promissio est de gentibus, veluti quae aliquando secundum Abrahami zelum piae futurae erant, paremque religioso patriarchae benedictionem consecuturae. Quae cum ita se habeant, consentaneum erat, ut Abrahamus vocatarum gentium princeps, ab evangelista adsumeretur secundus post Davidem. Namque hi duo fuerunt illustres viri, queis pri-

mis Deus Christi adventum gentiumque vocationem dignanter ante significavit. Par autem fuit, ut is cui nativitas servatoris omnium hominum promissa fuit, praeponeretur illi qui de vocandis gentibus promissiones accepit: secundus tamen in genealogia scriberetur gentium ipsarum patriarcha. Quare liber Iesu Christi capit auspicia primum quidem ab eo qui fuit carnalis Iesu Christi progenitor; deinde ab illo qui spiritu pater erat servandorum per Christum. Servator enim servatis gentibus praevertendus erat.

VII. Cur Thamarae facta mentione, nullam praeterea mulierem commemoraverit evangelista recte factorum laude illustrem.

1. Thamaram siquis ceu meretricem traducere studet, is audiat Iudam dicentem: " Thamara iustior me est, qui non eam tradidi Silomo filio meo ". Haud enim fornicandi causa prostitit in cella, sed pudico consilio et liberorum gratia Iudam venata est. Neque rei causa latet. Huic quippe Iudas mandaverat domi ut maneret, donec Silomus adolesceret filius suus, qui eam deinde uxorem duceret. Ipsa vero alacriter obtemperaverat, sterilitatis patiens atque viduitatis, Iudae sponsionibus freta. Sed enim cum hic promissa non faceret, illa liberorum desiderio percita, quod eorum temporum homines maxime urgebat, sterilitatem in summis malis vulgo ponere solitos; seque a Iuda delusam sentiens, frustraque spem in eius filio collocatam; ipsa sibi virum conciliat, nulla adhuc lege Mosis aut prophetarum aut cuiuslibet hominis id vetante. Tum sollerter excogitat quanam ratione ex ipso liberos suscipiat. Ergo celata conditione sua struit insidias ut cum eo rem habeat; simul temperantiam suam atque illius incontinentiam coargutura. Namque ipsa dum multis annis illi obtemperat, vidua sterilisque permanserat: cumque ei facultas esset nubendi alteri, matrique fieri liberorum ex quovis alienigena, non tulerat: sed Iudae maiorum, Abrahami nempe Isaaci atque Israëlis, cognationes maluerat. Contra is qui filiam in viduitate reliquerat, sterilemque puellam in longum tempus distulerat, temperare sibi non potuit post uxoris obitum. Nam statim ac Iudae uxor defuncta est; is, nulla fortasse lege rem eiusmodi prohibente (1), dum feminam meretricem esse existimat, ab ea, cui fuerat iniurius, deceptus est: qui tam lubrico ingenio praeditus puellam tot iam annis promissionibus eius fidentem, et solitariae temperantique vitae deditam, liberorum fructu privabat.

2. Haec igitur peractis nuptiis geminae statim prolis mater evasit; hoc illi praemium boni propositi largiente Deo. Quae enim aliis se tradere potuerat, atque amasiis alienigenis ethnicisque frui; nihil eiusmodi molita est: sed potius rogavit ut piorum hominum genere digna fieret. Et quidem cum ipsa esset stirpe alienigena, talem tamque laudabilem personam sustinuit. Praeter quam quod Thamara haud prius ausa est rem habere cum Iuda, quam huius uxor obiit: qua

(1) Recole dicta p. 23. n. 1.

nondum extincta, tale quid adgredi nefas esse putaverat. Mansisset itaque patria in domo vel perpetuo liberorum expers, nisi occasionem sibi favere cognovisset; ideoque, ut dixi, Deo usa est adiutore, qui ex uno cum Iuda congressu gemellae prolis cumulatum ei largitus est fructum: simul in liberorum generatione arcanam machinans providentiam: ob quam potissimum existimo ab inclyto evangelista omnem huius rei mentionem in servatoris nostri genealogia fuisse comprehensam. Gemellis enim e Thamara natis liberis Zara et Phares, non vulgares eventus videtur mihi ex horum generatione scriptura portendere. Atque idcirco Matthaeus amborum cum matre meminit his verbis: " Iudas genuit Phares et Zaram de Thamar ". Cur enim ei non suffecit dicere, Iudas genuit Phares? praetermisso Zara; quod fecit in Iacobo, quo uno memorato, Esavum reticuit.

3. Addit etiam ex qua matre sint nati, nempe ex Thamara: quibus verbis hortatur quodammodo nos ad considerandam horum historiam. Age vero in genesi Moses haec ait: " cum iam esset paritura Thamara, gemelli erant in utero eius: „ dumque pareret, unus protulit manum, qua arrepta obstetrix illigavit ei coccinum dicens, hic prior exibit. Sed enim eo retrahente manum, statim exiit frater eius. Aitque mulier: cur divisa est propter te maceria? dixitque nomen eius Phares. Deinde egressus est frater eius, in cuius manu erat coccinum: vocavitque nomen eius Zaram ". Vides generatio praedictorum quanta contineat, quorum causa opinor non esse silentio pressa quae apud inclytum evangelistam significantur ab his mysteria. Itaque sacer apostolus vocabulum maceriae interpretans (et quidem fortasse quo loco dictum est, cur divisa est propter te maceria?) sic ait in epistula ad Ephesios: " ipse enim est pax vestra qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriae solvens, inimicitias in carne sua „ legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semet ipso in unum novum hominem; et reconciliet ambos in uno corpore Deo ".

4. Iamvero his mentem intendens, videsis num forte duorum praedictorum coniuncta nativitas, nempe et Phares propter quem facta est divisio, et prioris qui manum protendit, posterior autem exiit, significet duarum vitarum genera, quibus usi sunt illi homines qui Deum patrem habere meruerunt; partim in evangelio, partim in lege mosaica victitantes. In his prior manum protulit vita evangelica; neque tamen eadem in lucem prior exiit; sed manu retracta, vitae mosaicae, quae posterior erat, permisit primae exire. Sic illa quae prior erat, ultima exiit, signo manui alligato, a quo prior esse comprobatur. Erat autem ante Mosem piorum hominum vita secundum Christi evangelium; in qua excelluisse traduntur Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Melchisedecus atque Iobus: et multo his priores Noachus, Semus atque Iaphetus et Enochus et quotquot his similes fuerunt. Iusti igitur hi omnes et pii ac Deo dilecti; et quidem aliquot alii feruntur, quos a mosaica lege fuisse alienos in confesso est. Nimirum hi praevertentes mosaicum morem, pari nobiscum philosophia evangelica splenduerunt.

5. Et illa quidem prior vita a Zara portendebatur, quem orientem interpretamur. Pietate enim lucentes primi orientis radii per eos qui primi inter homines religiosi fuere, emicuerunt: cuiusmodi erant ii qui ante Mosem iam inde a prima hominum creatione sanctum Dei cultum prae se tulerunt. Atque hi non secus atque Zara primi manum protenderunt, sollertis vitae indicio facto, qua tamen non sunt potiti, moribus eorum se retrahentibus. Atque interim maceria veluti divisa, exiit frater eius, vitae nimirum secundum Mosem genus, quod medium parietem mirificus apostolus appellavit: quare et ille Phares vocatus fuit, nomine sumpto a maceriae divisione: Phares quippe explicatur partitio. Hinc et Pharisaei in Iudaeis excellebant, quia se per quandam factionem a multitudinis commixtione seiunxerant. Beatius igitur multoque melius fuisset non diffindi maceriam, sed unum quid indivisumque manere. Id autem accidisset, si ei qui prior manum extendit, subsequens alter eodem vitae genere vixisset. Multo enim erat melius si circumcisionis asseclae mores antiquorum Deo dilectorum hominum amplexi fuissent: nam sic una fuisset maceria, una aedificatio primorum et extremorum.

6. Nunc quia primum morem perseverare non sivit secundorum infirmitas; divisione merito facta maceriae quae secundum Deum est, medioque pariete maceriae interiecto, qui olim prior manum extenderat, posterior in lucem prodiit per servatorem nostrum Iesum Christum, qui antiquissimam et primitivam maceriam recuperavit. Quare et de illo prophetia dicit: " et vocaberis aedificator maceriarum ". Hic etiam praedictum parietem medium abstulit; quia cum sit sabbati quoque dominus, facit utraque unum: sicuti ait sacer apostolus " ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque " unum, et medium parietem maceriae solvit ". Et quidem medium parietem interpretans, subdit " legem mandatorum decretis evacuans " sublato legis mosaicae medio pariete; qui nos ethnicis oriundos parentibus excludebat a Dei religione: quia ne si voluissent quidem, fieri poterat ut cunctae gentes ex mosaicae legis formula vitam agitarent.

7. Deus igitur, ut in evangelica demonstratione iam adseruimus, evangelicam vitam cunctis proposuit, ita ut primigenium illud religionis genus perfectam atque illustriorem originem redderet, dum manu praefert testimonium primatus sui. Quamobrem vita per salutare evangelium cunctis gentibus tradita, eadem erat atque illa quae ante Mosem manum protenderat: cuius vitae exercitatio in primis illis Deo dilectis hominibus perspecta est: eandemque figurabat hic Zara, qui primum divinae inter homines reip. ortum extulit: fuitque idem principium et finis, primus et ultimus; ortus brevis qui postremo cunctis rursus effulsit hominibus. Sed enim et illud ante dictis addendum est, in libro generationis Iesu Christi non a primo ex duobus, nempe Zara, dici progenitum eum cuius texitur genealogia; sed a secundo, videlicet Phares. Nam reapse secundum carnem genitus fuit de gente et genere secundi: neque tantum natus e muliere, sed factus sub lege, ut et eos qui sub lege erant redimeret, secundum apostoli hac etiam de re testimonium.

VIII. Cur uxoris Uriae meminerit in genealogia evangelista?

1. Liber generationis Iesu Christi dum ait, "David rex genuit Salomonem ex ea „ quae fuit Uriae „ declarare propemodum ac nunciare videtur, fore ut mox preces Davidis ac supplicationes re optata potiantur. Continet enim liber incarnationem Iesu Christi servatoris omnium et medici, cuius unius opera sperabat David se absolvendum esse a crimine circa Uriam eiusque uxorem, et a mortis calculo expediendum. De hoc igitur Iesu Christo necem subeunte (cuius beneficio anima quoque Davidis liberanda erat) vaticinans in psalmis idem David, descensum servatoris ad inferos suamque ipsius salutem significavit, dicens: "Domine eduxisti ex in- „ feris animam meam, servasti me a descendentibus in lacum. Item: qui exaltas me „ de portis mortis. Item: non derelinques animam meam in inferno. Item: conver- „ sus vivificasti me; et ex abyssis terrae iterum reduxisti me „ Quis autem erat descendens reducensque eum ex abyssis? quis servans eum a descendentibus in lacum? nisi hic, de quo librum generationis mirabilis evangelista conscribit: inter alia, bona quoque Davidis nobis nuncians.

2. Existimo autem in id barathrum delapsum fuisse Davidem ob unius voculae noxam, quam in vigesimo nono psalmo sibi ait excidisse: " ego dixi in abun- „ dantia mea, non movebor in aeternum „. Namque animi elatio et talis elocutio, qua significabat nunquam se fore commovendum, sed firmum inlibatumque mansurum in abundantia sua, arrogans erat atque superba; neque similis huic: " nisi Dominus aedificaverit domum, in vanum laboraverunt qui aedificant „ eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam „. Itaque divinis beneficiis affluens, magnisque virtutibus auctus, ausus erat dicere " non movebor in aeternum „. Quare et protinus destitutus fuit ab auctore bonorum eius Domino, adhaesitque illi spiritus alienus. Ait ergo in eodem psalmo: " ego dixi in abundantia mea, non movebor in aeternum. Tu autem avertisti fa- „ ciem tuam et factus sum conturbatus. Domine in voluntate tua praestitisti decori „ meo virtutem „. Nimirum docet, se qui antea dixisset non movebor in aeternum, mox faciem avertente ob superbam eius vocem Deo, in gravem incidisse perturbationem. Deinde his eruditus pristina sua recte facta haud iam sibi sed Deo tribuit dicens: "Domine in voluntate tua praestitisti decori meo virtutem „. Cum enim avertisti, inquit, faciem tuam, et ego factus sum conturbatus, tunc eundem te esse agnovi, qui olim quoque voluntate tua praestiteras decori meo virtutem. Nam si quis fuit decor animae meae ante peccatum, is a tua gratia et munere dimanaverat. Haec autem post suae infirmitatis cognitionem fatetur.

3. Ceterum cum venit ad eum Nathan propheta, quo tempore rem ipse habuerat cum Bersabea, piam illam vocem, quae in quinquagesimo psalmo est, emisit " tibi soli peccavi, et malum coram te feci „. Dum vero ait tibi soli peccavi, non idcirco sic loquitur, quasi in solum Deum peccavisset: nam neque blasphemia neque periurio neque simili impietate se obstrinxerat, ut quisquam merito existimaret ab eo adversus Deum

fuisse peccatum. Verum, si plane loqui licet, magnopere peccaverat in Bersabeam, maxime in Uriam, in primis vero contra suam animam. Cur ergo heic ait tibi soli peccavi? Nempe existimo eum intelligere: tibi soli notum fuit peccatum meum. Manifestius igitur addit: et malum coram te feci. Hominum quippe nullus mihi timor erat, nisi tuus ingruisset. Prosternens igitur humi faciem, haud ante surrecturum se ait, quam gratiam consequatur. Et comprecantur ei quicumque favent felicitati eius, orantque ut voti compos fiat. Propterea dictum est in trigesimo primo psalmo supra centesimum: " memento Domine Davidis et omnis mansuetudinis eius. „ Sicut iuravit Domino, votum vovit Deo Iacob. Si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero in lectum strati mei; si dabo somnum oculis meis, et „ palpebris meis dormitationem; donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo „ Iacob „.

4. Dum ille sic orat atque adfirmat se non ante ascensurum in lectum strati sui, neque domum suam ingressurum, insuper se non daturum palpebris suis dormitationem, donec invenerit futurum Domini locum; demonstrat ei Dominus Bethleemum. Propterea post eius precem ii qui secum orant sancti angeli Dei addunt: " ecce audivimus eam in Ephratha „. Porro Ephratha Bethleemus est, uti narrat Moses ubi ait: " mortua est Rachel, et sepulta est in via quae ducit Ephratham; „ ipsa est Bethleemus „. Sed et Michaeas Ephratham ait esse Bethleemum: " et tu „ Bethleem domus Ephrathae nequaquam minima es in principibus Iudae „. Deinde orat David non solum ut cognoscat Domini locum, sed etiam ubinam futurum sit tabernaculum eius. Tabernaculum vero sunt exuviae et corpus, quod sibi Dei Verbum adscivit. Et de loco quidem recte praenuntiaverunt dicentes: " ecce audivimus „ eam in Ephratha. De tabernaculo autem mox subiciunt: iuravit dominus Davidi „ veritatem, et non frustrabitur eam; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam „. Quibus verbis admonetur David fore ut destinatum Domino tabernaculum fructus sit ex eius stirpe gignendus.

VIIII. Cur Ruthae meminerit evangelista.

1. Quid ni divus apostolus, qui alienigenarum gentium vocationem spiritu praevidebat ob evangelium suum futuram, quid ni, inquam, alienigenae feminae meminisset? Alienigena sane erat Rutha, et quidem ex iis alienigenis quorum commercio Moses interdixerat, nempe moabitis. " Moabitae, inquit, et Ammonitae non intrabunt in Dei ecclesiam usque ad tertiam et quartam generationem, immo in aeter- „ num „. Sed tamen haec ob suam erga Deum pietatem facta legi superior ingressa est in ecclesiam Dei: quoniam lex eos qui sub lege sunt alloquitur; iusto autem non est constituta lex, sed iniustis et refractariis et impiis et peccatoribus. Rutha vero non erat eiusmodi, etiamsi gente alienigena: sed supergressa legis fines introivit ecclesiam Dei, et de genere habita est israëlitico, atque in progenitores servatoris nostri dignanter adsumpta est propter morum, non corporis, nobilitatem: nobisque omni-

bus genere ethnico natis maximum obiectum est exemplum, fore ut si paria illius faciamus, parem gratiam a Deo referamus.

2. Recte igitur qui alienigenarum vocationem atque adoptionem nunciaturus erat, hanc in genealogia mulierem posuit; nos alienigenis ortos quodammodo per eam erudiens fore ut, si patrios mores deseramus, iure optimo consentanea meritis bona consequamur: neque enim diutius alienigenis adnumerabimur, neque his oriundi appellabimur, sed e vero Israële et populo qui est hereditas Domini. Rursus necessario Ruthae meminit evangelista, dum in historia sua causas tradit, quae legis tollebant interdictum eiusmodi: " Moabitae non intrabunt in ecclesiam Dei ". Femina enim moabitis ad conditionem transiit Rachelis et Liae, quarum utraque aedificavit domum Israëlis. Cur autem non decuisset genealogiam servatoris nostri Iesu Christi mentio Ruthae? de qua et illud dictum fuit " facere virtutem in Ephrata, erit nomen in Bethleem ". Prophetias esse has perspicuas quispiam dicet; videlicet e Bethleemo nomen Christi Iesu, cuius genealogiam texit Matthaeus, per universas gentes diffusum cernens, virtutemque Bethleemi patratam: ob quam virtutem omnes gentes Christum Dei a Ruthae genere deductum agnoscentes, eiusdem causa a patriis ritibus aeque ac Rutha recesserunt, seque Deo Israëlis, item ut illa, tradiderunt. Quas ob res haud imprudenter mihi videtur ad Christi genealogiam mentio Ruthae adiecta.

X. Cur Ioacimum nomine Iechoniae appellaverit evangelista.

1. Binominis hic erat. Sed quoniam apud Hieremiam prophetam is, qui Iechonias appellatur, maledicto appetitur his verbis: " ludibrio habitus est Iechonias tamquam vas cuius non est usus. Quamobrem abiectus est ipse et genus eius: terra terra, audi sermonem Domini, pone hunc virum proscriptum, quia non constituetur de genere eius super thronum Davidis, qui diutius in Iuda imperet; " et quoniam horum causa praedicto regi contigit ut babylonicam cum populo captivitatem subiret, merito inclytus evangelista redemptoris omnium servatorisque scribens generationem, huius quoque meminit contempti et proiecti cum sua stirpe in babylonicam terram, ideoque proscripti et captivi: hinc videlicet docens, qui ad praedicandam captivis libertatem missus fuerat a patre, hunc esse Iesum Christum, de quo librum scribit, et ad quem spectat quod apud prophetam recitatur oraculum: " spiritus Domini super me, eo quod unxerit me: ad annunciandum pauperibus misit me, praedicandamque captivis libertatem ". De quo alio item loco ait propheta: " ipse aedificabit urbem meam, atque a captivitate populum meum revocabit ".

2. Tempestive igitur Iechoniae atque huius animae, atque iis qui similem illi passi fuerant ignominiam et animarum captivitatem, redemptoris adventum nunciat Matthaeus, qui filii Dei genealogiam, itemque aliorum sontium peccatorumque hominum, scribit. Unus enim idemque sermo et Davidis circa Uriae uxorem crimen, et Iudae fornicationem, et alienigenam seu moabitidem Rutham, memorat. Idem sermo Iesum cum

publicanis peccatoribusque viventem, et turpissima ab hominibus passum, et denique cum maleficis crucifixum exhibet. Erat vero is sermo quo dictum est: " ecce „ agnus Dei, qui tollit peccata mundi „. Oportebat enim eum, qui futurus erat expiator veterum quorumvis criminum ac futurorum, quique animam positurus erat pro hominum animabus; hunc, inquam, oportebat ea mala omnia obire, et peccatorum impiorumque poenas ipsum innocuum sustinere, donec oracula de eo dicta et reliqua exitum haberent. De eodem quoque mirificus ait Isaias: " hic nostra pec- „ cata perfert, et pro nobis patitur: ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, „ attritus est propter scelera nostra, et livore eius sanati sumus „.

3. Quod si propheta de Iechonia ait terrae: " pone hunc virum proscriptum, quia „ non surget de genere eius qui sedeat super thronum Davidis, regnetque in Iuda „: haud prorsus negat superfuturum huius genus, sed neminem ait regnaturum de stirpe eius in gente iudaica: quod revera ita se habuit. Itaque dicit: " ludibrio habitus est „ Iechonias, ceu vas cuius nullus est usus. Quamobrem proiectus est ipse et genus eius „ in incognitam sibi regionem „: quibus verbis perspicue babylonicam terram designat. Iamvero qui ad libertatem captivis nunciandam, et peccatorum catenas atque animarum olim morte devinctarum solvenda vincula missus est, is sane ad horum omnium salutem patrandam venit. Quare de ipso vaticinatur David: " misit „ verbum suum et sanavit eos ab interitionibus suis. Confitemini Domino misericor- „ dias eius, et mirabilia eius filiis hominum. Quia contrivit portas aereas, et vec- „ tes ferreos confregit. Et suscepit eos de via iniquitatis eorum. Humiliati sunt: „ sed eduxit eos de tenebris et umbra mortis, et vincula eorum disrupit „. Haec nimirum de redemptione a morte per Christum dicuntur, cui rei consonat aliud oraculum: " devoravit mors praevalens „. Rursusque: " abstulit Deus omnem la- „ crimam ab omni facie „. Porro animadvertendum est, non excidere vaticinium quod ait: non surget de genere Iechoniae qui sedeat super thronum Davidis, qui in Iuda imperet: quia nemo reapse de tribu Iudae post Iechoniam davidici regni fuit successor. Etenim post babylonicam captivitatem subdita fuit sacerdotibus universa gens usque ad servatoris nostri Iesu Christi adventum: quo in terris versante, tetrarchae erant Herodes atque Philippus, praeses Pilatus, dominusque omnium Caesar imperator.

XI. Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contexens generationes ab Abrahamo ad Christum quadraginta duas, sed dividens successiones per ea quae scribit segmenta.

1. Hoc facit propter diversas populi constitutiones, quae ex historia exploratae sunt. Alia quippe fuit constitutio ab Abrahamo ad Davidem; rursusque alia a Davide usque ad captivitatem; quam subsequitur tertia usque ad Christum. Namque ab Abrahamo ad Davidem constat Hebraeis non fuisse reges, sed genti imperavisse post Mosen eos, quos iudices appellabant: et erat quidam peculiaris mos horum suc-

cessionis. Sed neque fortasse Hierosolyma adhuc erant aedificata, neque certe ibidem templum. Quare sapienter evangelista sine historiae perturbatione in Davide substitit, dum Abrahami posteros separatim enumeraret. Deinde rursus, quoniam a Davide usque ad captivitatem Hebraei propriis usi sunt regibus, partim Davidis successoribus, partim iis qui populi segregatae parti imperitaverunt; quo tractu temporis Hierosolymis templum a conditu suo usque ad captivitatem perseveravit; merito evangelista hos quoque separans sub peculiari classe conclusit. Iamvero quia post captivitatem usque ad Christum nullum iam erat Davidis regnum, sed a Iudae tribu in genus sacerdotale principatus deciderat, quae dominatio a Cyri temporibus ad Christi nativitatem mansit; idcirco et hos successores separata in classe recensuit. Atque hae causae fuerunt, propter quas haud temere evangelista tres fecit distinctiones.

XII. Cur quum a Davidis temporibus usque ad Iechoniam seu ad babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista.

1. Si successiones scribere propositum Matthaeo fuisset, speciose hunc aliquis reprehenderet, ceu qui regum seriem abrupisset. Constanti enim adfirmatione in regum libris et in paralipomenis post Ioramum Iosaphati filium tres continenter regnant Ochozias Ioasus et Amesias: quibus succedunt Ozias Ioathamus et Achazus. Nihilominus, praetermissis evangelista tribus prioribus, Ioramo Iosaphati filio statim subnectit Oziam Iothamum atque Achazum, intermedios illos praeteriens. Id si, inquam, fecisset cum regum seriem texere decrevisset, scriptura eius mendosa quodammodo videretur. Nunc revera haud successiones sed generationes enumerare sibi proposuit: hoc enim significat sermo dicentis: omnes itaque generationes ab Abrahamo usque ad Davidem, generationes quatuordecim: rursusque a Davide usque ad Iechoniam seu ad babylonicam transmigrationem, generationes quatuordecim, non successiones quatuordecim. Merito igitur omni reprehensione carebit. Nunc quia Matthaeus successionum nomine non est usus; regum autem historia et paralipomena successiones narrant non generationes, nulla in horum comparatione pugna apparet.

2. Age vero generationis nomine appellare non licet hominis aetatem, quoniam saepe accidit aliis quidem breviter vivere celeriterque extingui aetate infantili; aliis usque ad pueritiam venire; aliis ad iuventam; aliis ad virilem aetatem: aliis denique ad extremam usque senectam vitam producere. Quam vero aestimare licet generationem? siquidem alius vivit usque ad decimum annum, alius ad vicesimum, alius ad quinquagesimum, alius usque ad septuagesimum; alius denique vel centesimum superavisse annum non apud veteres solum, verum etiam apud nos, conspicitur. Cur igitur existimant hominis vitam appellandam esse generationem? Sed neque tempus usque ad prolem primo susceptam sic appellare licet: namque alii ante aeta-

tis annum vigesimum nubentes gignunt: alii ne post trigesimum quidem aetatis annum: et coaetaneos quoque videas, alios quidem in prima genitura adhuc consistentes, alios iam in quartam progressos: ita ut quinquagesimo anno alii nepotes videant: alii vero ne septuaginta quidem annorum spatio prolem ullam nanciscantur. Quo pacto igitur numerandae essent generationes, a macrobiis an ab oligochroniis? a mature, an a sero gignentibus? ab iis qui in prima genitura versantur, an ab iis quibus iam plures liberi sunt? Quibus ita perpensis divus evangelista, haud successiones scribere studens, sed generationes secundum rationem sibi exploratam enumerans, successionum historiam neglexit; tot vero homines ad genealogiam adsumpsit, quot ei sufficiebant ad quatuordecim generationes explendas. Sic eius veridicus sermo est, neque omnino contrarius historiarum traditioni.

XIII. Cur quum a Iechonia ad Iosephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat.

1. Rei causa eadem est: non enim ei successiones sed generationes, ut dixi, conscribere cordi erat. Saepe vero contingit, ut in macrobiis atque longaevis, quicumque fuerit succedentium numerus, nihilominus ipse generationum numerus plenus habeatur. Quam ob rem sicuti in classe patrumfamilias a Davide ad captivitatem, quum paulo maior succedentium numerus esset, pauciores tamen ab evangelista proditae sunt generationes; namque in septendecim virorum successionibus generationes quatuordecim dictae fuerunt; eodem nunc quoque consilio in hominum successionibus duodecim, quatuordecim expletae dicuntur generationes: quia videlicet duodecim illi, ut credere par est, macrobii fuerunt atque longaevi, ita ut sufficerint ad quatuordecim implendas generationes. Ad quaestionem haec prima responsio est.

2. Sed enim alia quoque ratione inita invenies, si diligenter historiam consideraveris, quatuordecim in hac ipsa historia appellatos; si, praeter duodecim, numeraveris Iesum Christum ipsum Iosephi filium existimatum; hisque adiunxeris etiam Iechoniam, illum scilicet qui Babylonem translatus fuit, non alterum qui ante babylonicam captivitatem Hierosolymis imperavit. Duo quippe fuerunt homonymi; Ioacimus videlicet post Iosiam, qui fuit eiusdem Iosiae filius et Hierosolymis regni successor: rursum alter Ioacimus praedicti homonymi filius. Hi Iechoniae quoque appellati fuerunt, nomine eorum ad graecam formam inclinato. Prior itaque Ioacimus, idemque Iechonias, filius Iosiae, in generationibus ante captivitatem concludatur. Huius autem filius, alter Ioacimus, idemque pariter Iechonias, prioris Ioacimi filius, Iosiae nepos, si cum iis recenseatur qui post captivitatem usque ad Christum fuerunt, plenus existet quatuordecim generationum numerus.

3. Porro duos fuisse Ioacimos, librorum regiorum testatur scriptura his verbis: "regemque constituit Pharao Nechao Eliacimum Iosiae filium pro Iosia patre eius, vertitque nomen eius Ioacimum". Quibus deinde addit: "filius viginti quinque annorum erat Ioacimus, et annis undecim regnavit Hierosolymis". Rursus deinceps prae-

dictus liber: " reliqua autem sermonum Ioacimi et omnia quae fecit, nonne ecce scripta
" sunt in libro sermonum dierum regum Iudae? Et dormivit Ioacimus cum patribus
" suis: regnavitque Ioacimus filius eius pro eo. Filius octodecim annorum erat Ioaci-
" mus cum regnare coepit, tribusque mensibus regnavit Hierosolymis. Nomen matris
" eius Estha. Et fecit malum coram Domino, iuxta omnia quae fecerat pater eius. Tem-
" pore illo venit Nabuchodonosorus rex Babylonis contra Hierosolyma, et urbs fuit ob-
" sessa. Accessitque Nabuchodonosorus rex Babylonis ad civitatem, servique eius op-
" pugnabant eam. Egressusque est Ioacimus rex Iudae ad regem Babylonis, ipse et
" servi eius et mater et optimates et eunuchi. Translataeque sunt bellicae regni
" vires Hierosolymis Babylonem captivae ". Alter igitur hic est Ioacimus, qui Babylonem deportatus fuit. Is idem erat, quem Iechoniam Hieremias appellat, Iosiae nepos non filius. Idcirco is merito connumerabitur in tertia classe generationum quatuordecim, quae a Iechonia ad Christum excurrunt: interim dum pater eius, Iosia genitus, cum suo parente in superioribus generationibus numeratur. Atque ita nobis etiam postremarum quatuordecim generationum integer conficitur numerus.

XIIII. Cur fabri filius Servator noster maluerit quam nobilis alicuius illustrisque viri videri.

Non ad suum divinum regnum ostentandum venit: ideoque nec gloriose nec pompatice nobis adfuit. Porro iter illi in caelum fuit eiusmodi, ut vitam hominum expiaret, dum se ex hominum grege agnum Dei morti devotum et piacularem pro nobis omnibus traderet. Quamobrem ut sine ullo impedimento ad hunc finem tenderet, plurimam prodigiorum suorum partem celandam tenebrisque operiendam curabat, modo vetans quominus res gestae suae in vulgi notitiam efferrentur, modo loca deserta sequens atque in montibus commorationes. Quin etiam divinam suam transfigurationem ne cunctis quidem discipulis suis, sed tribus tantum ostendit; hisque adeo mandavit, necui visum dicerent, donec filius hominis a mortuis resurgeret. Neque pro nobis ea passus esset, quae scripta sunt, si magnifici regis specie, divinoque cum comitatu aut exercitu adventavisset, simul divina prodigia edens, seque universa natura potiorem demonstrans. Recte, igitur secundum apostolum, se ipsum exinanivit, formam servi accipiens, pauperisque Iosephi non recusavit filius videri. Sic enim veridica apparet sententia de illo loquens: " cum esset dives, prop-
" ter nos egenus factus est, ut illius inopia nos divites fieremus ".

XV. Quonam pacto dicatur Iesus super Davidis thronum sedisse.

1. Multifariam intelligitur Davidis thronus. Uno quidem modo, velati siquis significari dicat illum, in quo rex residet, ebore puta lignisque compactum, auroque et regiis lapidibus exornatum. Alio modo, quo imperium ipsum atque universi populi ducatum, thronum regni solemus vocare. Tertius, praeter praedictos, modus

est, quo ille a Deo Davidi promissus thronus, dici potest thronus eius, non in quo ipse sederit, sed quem per caelestia ad eum vaticinia divinae litterae continent. Scriptum est enim in octogesimo octavo psalmo: "iuravi Davidi servo meo; us-„ que in saeculum praeparabo semen tuum; et thronum tuum aedificabo in ge-„ nerationem et generationem. Et rursus: ponamque in saeculum saeculi semen eius, „ et thronum eius sicut dies caeli. Et denuo: semel iuravi in sancto meo, si Da-„ vidi mentiar; semen eius manet in aeternum. Thronus eius tamquam sol in con-„ spectu meo, et sicut luna perfecta in aeternum; et testis in caelo fidelis „.

2. Igitur quia thronum, tamquam dies caeli et tamquam solem et lunam, in saecula duraturum promiserat Davidi verbis praedictis Deus, propterea multa erat in universa Iudaeorum gente significati throni expectatio. Quumque brevi tempore principatum gessisset David, et post hunc Salomon, et reges horum successores in Iechonia ac babylonica captivitate cessavissent; ita ut post id tempus regius Davidis thronus subversus fuerit; videbantur non sibi constare divinorum oraculorum promissiones. Quamobrem eodem divino spiritu rursum praedictus psalmus, praeter ante dicta, sic loquitur: "ubi sunt misericordiae tuae antiquae, Domine, sicut „ iurasti Davidi in veritate tua? „ Tum etiam regni eius ac successionis excidium thronique eversionem aperte innuit in sequentibus: "tu vero repulisti et despexisti, „ Domine; distulisti Christum tuum; evertisti testamentum servi tui; profanasti „ in terra sanctuarium eius „ Additque "et thronum eius in terram collisisti „.

3. Haec omnia summatim colligit divinus spiritus, propemodum docere nos volens, haud visibile regnum Davidi fuisse promissum neque thronum corporaliter intelligendum. Illae quippe promissiones thronum quendam aeternum vaticinantur soli et lunae caeloque similem, quique perpetuus maneat. Atqui Davidis visibile regnum brevi tempore deletum est. Quamobrem iure quum mox dixisset, thronum davidici regni visibilis fuisse subversum "thronum eius in terram collisisti „; tum vero throni eius gratia, quem divina oracula aeternum caelestemque aiunt, preces addit "ubi sunt misericordiae tuae antiquae, Domine, quas iurasti Davidi in veritate „ tua „? quibus verbis petere videtur ut promissiones sacramento firmatae exitum nanciscantur.

4. Hic nimirum thronus ille est, quem se daturum Davidi Deus iuravit, tamquam dies caeli et veluti solem in conspectu Dei: is est qui dicitur sicut luna perfecta in aeternum, et quem gens universa firmari exoptabat. Atque hunc magnus angelus Gabriel virgini significat datum ei iri qui ex ipsa nasceretur. Quare sic illam alloquitur: "et vocabis nomen eius Iesum: hic erit magnus et filius altissimi „ vocabitur: et dabit illi dominus Deus sedem Davidis patris eius „. Mox quem thronum intelligat pandit: "et regnabit in domo Iacob in aeternum; et regni eius non „ erit finis „: quae Gabrielis dicta oraculis consonant. Olim quidem Davidi sedes aeterni regni ac caelestis promissa fuit; nunc angelus eum qui de virgine gignendus erat occupaturum ait Davidis thronum; nunciatum scilicet neque tamen datum: is autem caelestis erat et sine fine mansurus. Erat igitur hic exitus maximi votici-

nii Davidi editi omnique populo expectati, quodque Gabriel testatur in servatore nostro Iesu Christo veridicum evasisse " regnabit in aeternum, et regni eius non „ erit finis „. Quare et ipse servator ac dominus noster quum rogaretur, num ipse esset rex Iudaeorum, respondit: regnum meum non est de hoc mundo. Nihil enim mortale aut temporale conferebat ei regni sedes: sed ipse erat in universo hominum coetu lucis instar splendens, veluti sol et sicut luna perfecta in aeternum, animas intellectuales illustrans per suam divinam caelestemque doctrinam.

5. Quod si ait, et super Iacob regnabit; cave putes, Iudaeorum gentem per Iacobum significari. Profecto qui haec narrat Lucas evangelista, quandoquidem post servatoris nostri in caelum adsumptionem Gabrielis dicta scripturae suae commendavit, probe noverat Iesum servatorem in Iudaeorum gente nequaquam regnavisse, nedum fore ut aeternum imperium in eos exerceret; quorum etiam adversus hunc molimina atque exitialia facinora narrat, neque solum in evangelio, verum etiam in actibus apostolorum, hostiles Iudaeorum impetus contra Iesu discipulos scribit. Igitur cum existimaret voce reapse Gabrielis significari, fore ut Christus regnaret super eos; id vere dici haud iudicavisset, nisi cunctos homines vocatione servatoris nostri ex omnibus gentibus in adoptionem adsumptos, per domum Iacobi demonstrari credidisset. Unde et divus apostolus perspicue edoctus ait: " non enim qui in manifesto, iudaeus „ est: neque quae in manifesto in carne est circumcisio; sed qui in abscondito, „ iudaeus est: et circumcisio cordis in spiritu, non littera: cuius laus non ex ho„ minibus sed ex Deo est. „

XVI. Qui fit ut Bethleemo Matthaeus quidem in Aegyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Iesum.

1. Lucas dum tempus notat, quo servator noster natus est, Augusti regnum memorat censumque sub eo descriptum. Ait autem caruisse eos Bethleemi diversorio, ob posterorum Davidis multitudinem Bethleemum, ut veri simile est, concurrentem profitendorum nominum causa: quare ne hospitium quidem Iosephus nactus est: ita ut Maria ab eodem dicatur partum suum fasciis involvisse atque in praesepio reclinavisse, quia non erat eis locus in diversorio. Sane nil mirum est si ob confluentes ad censum turbas hospitio caruerunt. Addit Lucas: " postquam impleti „ sunt dies ut circumcideretur puer (id autem fieri oportebat octavo post partum „ die) tulerunt illum Hierosolyma: peractisque circa eundem legitimis, abierunt „ Nazarethum „. Horum apud Lucam scriptorum nihil memorat Matthaeus; qui omnem id genus narrationem praedicto Lucae permisit, alia ipse persequutus. Quaenam porro? nempe magorum ex oriente adventum digressorum a propria regione post Iesu nativitatem, sidere ipsis notitiam nati pueri significante, neque tamen brevi tempore tantum itineris absolventium. Haud enim credibile est intra dies octo ab oriente magos in Iudaeam usque venisse: ita ut circa idem tempus servatorem nostrum natum esse putemus quo isti supervenerunt. Quamquam autem interrogant

" ubi est qui natus est rex Iudaeorum? vidimus enim stellam eius, et venimus adorare eum,,; non tamen, ut aliquis suspicabitur, nuper natum designant, circa tempus nimirum quo ipsi interrogant; sed eum qui tum natus fuerat cum ipsis sidus apparuit.

2. Quantum vero temporis spatium inter sidus a magis visum, servatore nostro nascente, atque horum Hierosolyma adventum fluxerit, idem te docebit evangelista dum ait: " tunc Herodes clam vocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellae quae apparuerat eis.,, Quod quum adamussim ab iis rescivisset, quumque magi ab eo clam se subduxissent " videns se illusum, iratus est valde; et mittens occidit omnes pueros, qui erant Bethleemi, atque in cunctis finibus eius, a bimatu et infra, secundum tempus quod exquisiverat a magis,,. Biennium ergo elapsum fuerat a Iesu nativitate ad magorum adventum. Neque dissident sacri evangelistae; etiamsi Lucas octavo a nativitate die ducat eum cum parentibus Hierosolyma legitimorum causa explendorum, atque inde transferat Nazarethum; Matthaeus autem post biennium rursus Bethleemi versantes scribat; atque hinc in Aegyptum secessisse propter regis insidias. Credibile vero est, eos non secundo solum sed saepenumero rediisse ad eundem locum admirabilis illius eventus gratia. Indubitanter itaque demonstratum est non idem esse tempus, quo secundum Lucam natus est servator noster, atque illud quo secundum Matthaeum venerunt in conspectum Iesu magi ab oriente.

3. Quod autem non idem sit apud utrumque evangelistam tempus, alia quoque ratione colligitur. Lucas enim ait non invenisse eos hospitium Bethleemi: ideoque et a matre reclinatum puerum in praesepio, quia non erat eis locus in diversorio; ut credibile est, census causa, confluentibus undique ad dictam urbem gentilibus posterisque Davidis; ideoque ob advenarum multitudinem copia hospitii negata. Matthaeus autem " magi audito, inquit, Herode rege abierunt Bethleemum. Et ecce stella, quam viderant in oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer cum Maria matre eius. Et procidentes adoraverunt eum,,. Atqui non in praesepio his deprehenditur infans ut pastoribus, sed intra domum cum matre visitur. Porro Lucas dixerat non fuisse locum eis in diversorio. Quomodo igitur Matthaeus domum illis attribuit? Sed quoniam Lucas tempus narrat nativitatis, quo nimirum census peragebatur, cunctique Davidis posteri catervatim ad eiusdem urbem concurrebant; contra a Matthaeo res post biennium gestae scribuntur (tantundem enim tempus fuit quod Herodes exquisiverat a magis); tum demum vacua iam peregrinis urbe, copiam iuxta Matthaeum diversorii nacti sunt. Quare ingressi domum magi invenerunt puerum cum Maria matre eius; et procidentes adoraverunt eum. Atque haec quaestionis solutio est.

Haec a me tibi, hominum sanctissime et sollertissime fili Stephane, veri indicia amoris dicata sunto.

EUSEBII AD MARINUM.

Ambiguarum quaestionum ac solutionum, quae circa divinorum evangeliorum initia occurrunt, quum iam duos scripserim libros, venio nunc, mediis praetermissis, ad extrema quae semper apud omnes controversa fuerunt: divina fortasse voluntate per mandata tua nos ad id excitante, Marine fili mihi spectatissime et sollertissime. Rogas autem primum.

I. Quomodo apud Matthaeum videatur servator sero sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem mane una sabbatorum.

1. Quaestionis huius duplex solutio est. Qui rei caput ipsum, id est sectionem in qua id narratur delet, dicet eam non in cunctis haberi exemplaribus evangelii secundum Marcum. Accurati enim codices historiam secundum Marcum in sermone iuvenis concludunt mulieribus visi, dicentisque ipsis nolite timere: Iesum quaeritis nazarenum; et cetera quae ibidem subicit: quibus illae auditis fugerunt, neminique quicquam dixerunt timore correptae. Hoc enim loco in cunctis prope exemplaribus evangelium Marci concluditur. Sequentia autem quae raro in aliquot, non in omnibus, occurrunt, supervacanea videntur, praesertim si repugnent ceterorum evangelistarum testimonio. Haec fortasse dicet aliquis detrectans atque omnino perimens vanam quaestionem. Alius vero quispiam nihil omnino delere audens eorum quae utcumque scripturae evangelicae commendata fuerunt, duplicem esse dicet lectionem, ut saepenumero alias; et utramque esse recipiendam; quoniam credentium ac religiosorum iudicium haud huic potius quam illi accedit.

2. Age vero si rem ita se habere conceditur, lectionis modus ac significatus enucleandus est. Si igitur dividemus Marci sententiam, profecto haud comperiemus contrariam iis quae dicuntur apud Matthaeum, nempe quod sero sabbatorum servator surrexerit. Nam Marci illud *cum surrexisset autem mane una sabbati* cum distinctione legemus, ita ut post *cum surrexisset autem* interpugnamus, separata sequente sententia: deinde illud *cum surrexisset autem* ad Matthaei verba referemus *sero sabbatorum*; tunc enim surrexerat. Sequentia vero, quae aliam sententiam continent, copulabimus cum iis quae adduntur: mane enim una sabbati apparuit Mariae Magdalenae. Hoc declaravit etiam Iohannes, mane et ipse una sabbati apparuisse Iesum Magdalenae testificans. Sic igitur et apud Marcum mane illi apparuit; non mane redivivus, sed multo prius, secundum Matthaeum, sero scilicet sabbatorum: quo quum tempore revixisset, Mariae non tunc sed mane se conspiciendum obtulit. Quare his verbis duo repraesentantur tempora; unum resurrectionis, nempe sero sabbati; alterum servatoris apparentis, nempe mane: de quo postremo loquitur Marcus: qui locus cum distinctione legendus est, videlicet *cum surrexisset*. Hinc

facta interpunctione, reliqua dicenda sunt " una sabbati apparuit Mariae Magda-
„ lenae, de qua eiecerat septem daemonia „.

II. Quomodo Magdalena, quae secundum Matthaeum sero sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Iohannem stans flebat apud monumentum una sabbati.

1. Nulla erit his in locis quaestio, si sero sabbatorum haud intelligemus dici vespertinum tempus post sabbati diem, ut quidam existimaverunt, sed serotinum concubiumque noctis tempus post sabbatum. Sic enim et sero horae solemus dicere, et sero temporis, et serius quam rei usus postulavisset; neque idcirco vesperam significamus, neque tempus post solis occasum, sed quod magnopere serum sit. Quare se ipsum veluti Matthaeus interpretans postquam dixit sero *sabbatorum*, ait *quae illucescit*, nempe hora quae deinceps suberat atque illucescebat in diem dominicum; quae nempe iam sera erat et longius a sabbato elapsa. Id vero tempus a scripturae evangelicae interprete *sero sabbati* appellatum est. Namque ipse Matthaeus hebraica lingua edidit evangelium; ab eo autem qui in graecam transtulit, illucescens hora in diem dominicum, *sero sabbatorum* appellata fuit: ita ut idem fere tempus intelligatur, aut valde proximum, apud evangelistas diversis nominibus designatum: nihilque differat Matthaeus dicens " sero autem sabbatorum, quae lu-
„ cescit in unam sabbatorum, venit Maria Magdalene, et altera Maria videre se-
„ pulchrum, „ a Iohanne qui ait: " una autem sabbatorum venit Maria Magdale-
„ na mane ad monumentum, cum adhuc tenebrae essent „. Late enim unum idemque significatur tempus variis nominibus. Matthaeo *sero sabbatorum* dicente pro *tardius*, et *mane* pro *nocte serotina*, interpres addidit *cum adhuc tenebrae essent*, nequis auroram dici ab illo putaret. Sicuti etiam Matthaeus verbis *sero sabbatorum*, nequis de vespertino tempore cogitaret, addidit *quae lucescit in unam sabbatorum*. Et quidem accurate is expressit seram horam, nequis vesperam opinaretur esse post solis occasum horam; nempe ait *sero sabbatorum*.

2. Consuetudo autem fuit ut universa hebdomada diceretur sabbatum, immo ut dies singuli sic appellarentur. Dicitur ergo apud evangelistas *una sabbatorum*. Et quidem in vulgari consuetudine *secunda sabbatorum*, *tertia sabbatorum*, *quarta sabbatorum*. Sic ergo Matthaeus tempus illucescens in diem dominicum *sero sabbatorum* vocitavit. Secus vero oporteret nos die sabbati post solis occasum, vespere facto, ieiunium polluere: neque die dominico iubilare, sed potius vespere sabbati; siquidem ita intelligendus esset evangelista. Atqui non vespere sabbati solemus ieiunia polluere, sed nocte medium cursum iam tenente, aut circa gallicinium vel auroram: ita ut et facto ipso et inveterata in Dei ecclesiis consuetudine, tempus significatum per verba *sero sabbatorum*, haud vespertina hora sit, sed quam Matthaeus exhibet dum ait *quae illucescit in unam sabbatorum*. Neque enim commode accidissent vespere sabbati talia prodigia circa servatoris monumentum; ne scilicet passim urbis inco-

lae rem cognoscerent, fieretque concursus ad tumulum, vigilantibus omnibus. Consentaneum quippe erat, lapide prodigiose revoluto, statim convolare custodes, hora id concedente, ad ea quae evenerant renuncianda. Et quidem hi docentur die postero a sacerdotibus ut rumorem in vulgus serant, venisse noctu discipulos Iesu ad furandum corpus dum ipsi somno indulgerent; id quod ab eis fingi haud opus fuisset, si vespere Iesus resurrexisset. Itaque existimo ex his demonstrari, id quod ait Matthaeus *sero sabbatorum* haud significare serotinam sabbati horam neque tempus vespertinum; namque ipse Matthaeus addit *hora quae lucescit in unam sabbatorum*; mane videlicet dum adhuc tenebrae essent, secundum Iohannem. Sic enim harmonia fiet evangelicarum vocum, veluti uno tempore ab ipsis significato, quod tamen in singulis mutatur scripulis, ita ut intra unam eandemque horam principium liceat cogitare, medium, et finem.

3. Haud igitur a veritate aberraveris, si a Iohanne initium resurrectionis servatoris nostri dicas significari, apud quem Magdalena mane, dum adhuc tenebrae essent, semel atque iterum ad monumentum progressa, servatoris corpore haud invento, flet: quia nemini adhuc resurrectio eius explorata erat. Est autem eius horae pars altera tempus id de quo Matthaeus loquitur; cum videlicet tertio veniens ad monumentum eadem Magdalena cum alia Maria, haud iam flet; quippe quae, ut ait Iohannes, iam angelos viderat ipsumque servatorem. Nam quae dicuntur a Luca et Marco alia nos docent, apud quos nimirum plures veniunt observaturae mulieres. Porro autem Magdalenam temporibus haud magnopere inter se distantibus interfuisse puta, sed uno fere continuo tempore, dum semel et iterum circa eum locum versaretur; primum ipsa sola; secundo cum alia Maria. Sic eadem Maria Magdalena et apud Matthaeum spectat et apud Iohannem. Neque idcirco excludenda est a ceterorum evangelistarum narrationibus: non enim recedebat a loco, sed aderat perstabatque attonita visis, cupiensque post primam, secunda etiam tertiaque apparitione frui: id quod reapse consecuta est, dum multimodis complures mulieres ad tumulum veniunt, atque aliis aliter angelica visio se offert; ipsa autem Magdalena singulis visionibus interest. Atque ita rerum apud quatuor evangelistas scriptarum spectatrix fuit Magdalena: quare et huius apud omnes mentio fit. Sic etiam idem tempus erat, quod abs Iohanne et a Matthaeo perhibetur: sed tamen huius temporis diversa intervalla apud singulos notantur.

4. Neque te conturbet id quod a Matthaeo dicitur postquam duae Mariae ad visendum tumulum venerant "angelus enim Domini caelo delapsus revolverat ab „ ostio lapidem „; neque enim putandum est ab angelo eadem illa hora revolutum fuisse lapidem. Nam quomodo illud praecederet apud Iohannem, quo narrante non Maria sola, sed et discipuli duo monumentum ingressi fuerant? Quamobrem merito dices, Matthaei oratione narrari ea quae ante contigerant: ita ut ex huius sententia duae quidem Mariae ad sepulchrum visendum venerint, verumtamen id patefactum deprehenderint: quia scilicet acciderat terrae motus ingens, lapidemque angelus revolverat: qui rursum adstans, rei notitia mu-

lieres impertitur. Atque haec una erat e solutionibus ambiguitatum, quae circa hunc locum agitari solent.

5. Licet autem et aliter propositam infringere difficultatem, si alias esse putaveris Marias quae apud Matthaeum, aliam rursus quae apud Iohannem. Nam quatuor omnino Marias servatoris passioni cum aliis feminis praesentes comperimus. Primam ipsam Deiparam servatoris matrem: secundam huius sororem Mariam Cleopae: tertiam Mariam Magdalenam: quartam Iacobi et Iosephi matrem. Priorum trium Mariarum meminit Iohannes his verbis: " stabant autem iuxta cru- ,, cem Iesu mater eius, et soror matris eius Maria Cleopae, et Maria Magdalena ,,. Quartae vero Mariae, matris Iosephi et Iacobi, reliqui tres meminerunt evangelistae, qui hanc Magdalenae addunt. Matthaeus quidem sic: " erant autem ibi mu- ,, lieres multae procul spectantes, quae secutae eum fuerant a Galilaea, ministran- ,, tes ei: inter quas erat Maria Magdalena, et Maria Iacobi ac Iosephi; quae no- ,, taverunt locum in quo positus fuit. ,, Lucas vero de alia Maria sic loquitur: " erant ,, autem Maria Magdalena, et Iobanna, et Maria Iacobi, et ceterae quae cum eis ,, erant. ,,

6. Quum ergo sint quatuor Mariae, si duas illas, quae apud Matthaeum, dum dies illucesceret in unam sabbatorum, venerunt ad monumentum angelumque viderunt, diversas esse putaveris ab illa quae mane una sabbatorum, dum adhuc tenebrae essent, venit sola secundum Iohannem, ignorans resurrectionem, ideoque flens, nihil tortuosum tibi occurret, omni iam dubitatione ac quaestione remota. Igitur quod sero sabbatorum, sicuti retro tradidimus, perpetrata fuerint ea quae apud Matthaeum scribuntur de interventu Mariarum duarum; quodque mane una sabbatorum aliae Mariae ea quae sunt apud Iohannem spectaverint; omnia haec, inquam, vera sunt, nullaque repugnantia est vel locorum vel temporum vel personarum vel denique narrationis.

7. Iam si forte Magdalenae nomen, quod apud utrum que evangelistam adicitur, sententiam conturbat; enim vero haud aequum est divinam permisceri scripturam unius voculae nominisve causa, id quod saepe accidit errore librarii obtrudi. Aut enim duas has ex una urbe seu castello Magdala advenisse putandum est; aut alterutri ex his temere fuisse adiectum Magdalenae cognomen, semel librario qui antiquitus scripsit in errorem lapso; quod deinceps mendum exscriptores reliqui retinuerunt. Id ipsum alias quoque accidisse paulo post demonstrabimus. Nempe quum in eiusmodi rebus a principio quidem dictatum recte fuerit, sed postea mendum obrepserit, neque tamen amanuenses scripturae mutationem agnoverint, nonnullae quaestiones exortae sunt. Atque ita circa Magdalenae cognomen, supervacue uni ex Mariis additum, contigisse dices: quo ablato, tollitur omnis quaestio, nemine iam in his locis dubitante. Ergo et sero sabbatorum, id est profunda nocte, ea, quae apud Matthaeum narrantur, visa fuerunt a Magdalena atque ab alia Maria: et mane, dum adhuc tenebrae essent, venit alia Maria in eundem locum; quae primo quidem anxia erat, haud invento servatoris

corpore; deinde et ipsa spectatrix eiusdem fuit. Laudabilius tamen fiet, si ne mendum quidem in his locis esse causabimur, duasque potius Magdalenas censebimus, sicuti iam quatuor demonstravimus fuisse Marias. Certe nulla absurditas vetat, quominus duas Marias ab eodem castello Magdala venisse dicamus: prorsus ut nulla iam perplexitas relinquatur, sed altera sit illa quae sero sabbatorum apud Matthaeum, altera rursus et ipsa Magdalena quae apud Iohannem mane ad monumentum accedit: quam postremam credibile sit a Marco quoque memorari, secundum aliquot exemplarium fidem; de qua nimirum septem fuerant daemonia eiecta: atque haec videtur cui dictum fuerit *noli me tangere*, non illa quae apud Matthaeum: nam etsi forte et ipsa a Magdalo oriunda erat, haud tamen eandem pari macula aspergit divina scriptura.

III. Quomodo quae secundum Matthaeum sero sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit servatoris pedes, eadem mane una sabbati secundum Iohannem audivit *noli me tangere*.

1. Si quidem una eademque Maria esset apud utrumque evangelistam, dicendum foret eandem saepe in eundem locum venisse, quam scilicet attrahebat admiratio rei gestae et successus gaudium. Prima igitur illuc profecta, primaque rerum, quas Iohannes narrat, spectatrix, festinanter redibat ad apostolos; principio quidem sepulchri apertionem nuncians: deinde, quamquam resurrectionem viderat, angebatur nihilominus suspicione nequis potius Iesu corpus e monumento abstulisset, quod nesciebat quonam esset translatum. Exin secundo ibat cum apostolis ad ad monumentum. Postquam hi domum reversi sunt, sola rursus in loco relicta, flens ibi subsistebat. Deinde in monumentum introspiciens duos angelos vidit: denique ipsum oculis eius oblatum servatorem: quam ibi cum fletu haerentem, et ex humanae infirmitatis atque humilitatis instinctu furto ablatum corpus credentem, atque indigna de ipso sentientem, Iesus primo mulierem appellat, increpans atque exprobrans femineam animi aegritudinem: unde ait, *mulier quid ploras?* Deinde addit, *Maria*; ut illa nomine admonita ad mentem revocaretur, atque ut antiquarum sponsionum tum ipsi tum reliquis discipulis de Christi resurrectione factarum recordaretur. Illa animo ex aberratione recepto, vique vocis ac verborum agnita; *rabboni*, inquit; qua voce significatur magister.

2. Mox ad illum adhuc ut magistrum, non ut Deum, accedere properat: qua ille prohibita et deterrita ait, *noli me tangere*. Nam quae humana adhuc sapiebat, non erat digna divinitatem eius attingere: neque par erat illam, quae adhuc flebat, et Iesum inferne in monumentis sepulchrisque quaerebat atque humiliter et infirme de illo sentiebat, haud inquam aequum erat contactus eius compotem fieri. Quamobrem Iesus causam quoque rei aperit, nondum se adscendisse (quantum ad eam adtineret) ad patrem dicens; quoniam ipsa rei gestae fidem nondum adhibebat, seque mortuum iacere putabat: ideoque ait, *noli me tangere*, quum talis sis, talemque de me opinio-

nem geras: tibi enim Deus nondum credor, sed terrestris adhuc habeor. Sic is plorantem, et quae hortulanum ipsum credebat, his verbis *noli me tangere* reiecit increpitans: unde et mulierem eandem vocitavit, aitque *quid ploras?* nam lugere viventem, immo ipsam vitam, extremae erat inscitiae: qua super re non pepercit obiurgationi. Tum in sequentibus divinam illi sui notitiam impertivit: quae his verbis magnopere erudita, denuo deseruit monumentum; secundo videlicet. Exin narratis Mariae alteri, quae vidisse eam narrat Iohannes, illuc cum eadem reversa est; tertio videlicet: ac tum eorum, quae memorat Matthaeus, spectatrix fuit; haud iam sola, sed cum altera Maria: neque iam introspiciens in sepulchrum, uti narrabat Iohannes; neque iam duos angelos, sed unum lapidi insidentem, cernens.

3. Post haec denuo videt, comite altera Maria, ipsum servatorem; secundo videlicet: neque iam audit *noli me tangere*; immo gaudere, nedum flere, ab ipso iubetur: quin etiam hunc tangere sinitur, quem iam ut Deum venerabatur. Ait ergo his feminis Iesus, *gaudete*. Illae vero accedentes tenuerunt pedes eius et adoraverunt. Et vera igitur narrant sacra evangelia, et nulla in parte inter se pugnant: quamquam eandem Mariam Magdalenam introducunt et non tangentem primo servatorem dum flebat eratque incredula, et cum tangentem postquam gaudere iussa est. Iam priora esse existimanda quae sunt apud Iohannem iis quae apud Matthaeum, in disputatis retro secundum quandam explicationem comprobavimus, dum ostenderemus, ubi dicitur apud Matthaeum *sero sabbatorum*, non vespertinam horam significari ab evangelista, sed tempus illucescens in unam sabbatorum. Erat autem hoc tempus posterius illo, de quo Iohannes loquitur. Atque haec dicta sunto, siquis omnino eandem Mariam apud utrumque evangelistam Iohannem atque Matthaeum esse contendat.

4. Sin vero concedatur non eandem esse, sed aliam quae sero sabbatorum, comite alia Maria, venit ad monumentum; aliam quae apud Iohannem mane una sabbatorum, dum adhuc tenebrae essent, sola ad idem monumentum accessit; omnis ambiguitas dissipabitur. Nimirum priores, quae sero sabbatorum venerunt, propter suam sedulitatem atque credulitatem, iussas esse a Christo gaudere, eumque adoravisse, eiusque pedes tenere dignas fuisse. Illam vero apud Iohannem Mariam, diversam a superioribus, serius, mane videlicet, supervenisse. Eandem hanc esse apud Marcum, de qua septem daemonia eiecta fuerant: quaeque vehementer animo perterrita fuerit, et paulo incredulior; ideoque manserat ibi flens, et suspicans ne forte servatoris corpus de sepulchro fuisset sublatum, atque in alias terras abactum. Atque adeo perturbatus fuerat illi animus, ut ne angelos quidem intra sepulchrum visos magnopere susperit, neque ipsum oculis oblatum servatorem agnoverit, sed potius hortulanum esse putaverit.

EIUSDEM EUSEBII.

IIII. De sepulcro et de repugnantia apparente.

Quomodo apud Mattheum Maria Magdalena simul cum altera Maria extra monumentum viderit unum angelum insidentem lapidi monumenti. Et quomodo secundum Iohannem intra monumentum angelos duos spectaverit sedentes Maria Magdalena. Secundum autem Lucam duo viri adstiterint mulieribus. Denique secundum Marcum iuvenis in dextro residens monumenti latere visus sit Mariae Magdalenae et Mariae Iacobi et Salomae.

1. Priora sunt quae narrat Matthaeus : quare et duae Mariae viderunt angelum qui nuper illuc venerat lapidemque revolverat. Sequuntur illa apud Iohannem, nempe duo angeli intra monumentum visi, ab eo diversi qui extra conspectus fuerat lapidi insidens, uti narrat Matthaeus. Quod autem apud Lucam dicuntur duo viri in splendida veste visi ; insuper ille iuvenis apud Marcum stola candida amictus, et in dextra potius quam laeva parte visus, qui laeta ac fausta mulieribus nunciavit ; hi, inquam, diversi inter se angeli erunt, aliique ab iis qui apud priores evangelistas commemorantur : quare Lucas et Marcus ne angelos quidem diserte hos vocant : immo iidem evangelistae ne illa quidem recitant quae Iohannes atque Matthaeus, visiones dico servatoris ; sed potioribus se Matthaeo atque Iohanni potiora dicere permittunt ; ipsi secunda narrant, supplentque siquid ab illis silentio premitur.

2. Itaque dicendum est, uti quatuor evangelistae sunt, sic pari numero esse visiones apud eos descriptas : item tempora quatuor, nec non eos qui per singula tempora singillatim apparuerunt, similiter et feminas, quae viderunt, fuisse diversas : itemque sermones eorum, qui visi sunt, discrepantes. Haec, inquam, quomodo se habent ? Primum tempus est Matthaei illud *sero sabbatorum*, cum Maria Magdalena non sine una comite extra monumentum (quo item tempore terrae motus accidit) unum vidit sibi dicentem : " nolite timere ; scio enim a vobis Iesum „ qui crucifixus est quaeri ; non est hic ; surrexit ; venite et videte „. Quartum extremumque tempus est Marci illud, cum orto iam sole, a iuvene oblato mulieribus Mariae Magdalenae et Mariae Iacobi et Salomae, quae cum aromatibus venerant, hae ipsae audierunt " nolite expavescere; Iesum quaeritis nazarenum crucifixum „. Medii autem sunt angeli illi, qui apud Iohannem et Lucam apparent per intervalla singillatim. Apparuit enim sero sabbatorum angelus unus extra monumentum ; post quem ipse servator : mane autem iam adulto, alii duo apud Lucam viri appellati, haud intra monumentum visi. Extremus omnium ille iuvenis ; et ante hunc, nec non ante viros a Luca memoratos, duo illi intra monumentum.

3. Lucas ait una sabbatorum mane perspicuo tulisse aromata mulieres duas, quae sequutae fuerant Iesum, Galilaea oriundas, quaeque deduxerant eius funus et venerant ad

monumentum. Hac duos angelos viderunt sibi dicentes: " cur quaeritis viventem inter „ mortuos? non est hic, sed surrexit. Recordamini quae vobis dixit dum vobiscum versaretur, quod nempe oporteret filium hominis pati „; et reliqua.

4. Iohannes ait una sabbatorum Mariam Magdalenam solam accessisse ad monumentum cum adhuc tenebrae essent; vidisse lapidem sublatum; venisse ad Simonem atque Iohannem, quibus ait: " tulerunt Dominum de monumento, et nescio „ ubi posuerunt eum. Venit ergo Petrus atque Iohannes ad monumentum „; et reliqua. Deinde Magdalenam flentem exhibet evangelista; quam semet inclinantem vidisse ait duos angelos sedentes, unum ad caput, alterum ad pedes; sibique dicentes: " mulier quid ploras? quae ait: tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum „. Mox conversa retrorsum vidit Iesum stantem, neque tamen sciebat eum esse Iesum. Dicit autem ei Iesus: mulier, cur ploras? quem quaeris?

5. Ambigunt nonnulli quonam pacto tres dies noctesque tres absolutae fuerint, uti praedixit Christus, ante faciendam resurrectionem. Porro respondere sic licet. Alii a tempore, quo Iesus proditus fuit, numerant: alii parasceven in duo dividunt, quia nox fuit rursusque dies, quia scilicet illa die sol obscuratus, denuo reluxit. Exin est sabbati dies integra, eiusque nox. Alii supputant parasceven totam, diem noctemque; sabbatum item totum eiusque noctem; dominicae autem diei initium, loco integrae diei metiuntur, qua incipiente Christus surrexit. Atque ita tres dies dicunt. Certe et in mortuis ac in recens natis pueris ita solemus totam diem metiri, sive nativitas contigerit hora decima sive die exordiente. Sic etiam mortuis tertia die et nona et quadragesima inferias legitimas ferimus, haud tota tertia cum sua nocte, neque tota nona cum sua item nocte, neque tota quadragesima similiter cum sua nocte, sed initiis mortualium dierum spectatis, iusta absolvimus, idque tempus pro die integra habemus atque metimur.

6. Sed quoniam Christus dixerat, tribus diebus tribusque noctibus se in corde terrae futurum, lubet ita disserere: siquis aere alieno obstrictus creditori suo recepisset, se tres post dies soluturum; hunc, inquam, si ante condictam diem aes illud dissolvere videremus, mendacem ne an multo veraciorem iudicaremus? Praeterea, si Christus ocius, quam spoponderat, resurrexit, maior hinc virtus elucescit, nedum locus reprehensioni est. Suspicio contra atque mendacium ex tarditate consequebantur: mendacium, quia condictus terminus fuisset elapsus; suspicio, quia recedentibus custodibus, ea res furti fuisset insimulata.

EUSEBII

QUAESTIONUM AD MARINUM

SUPPLEMENTA EX VARIIS AUCTORIBUS

ut supra p. 70. sqq.

1. Eusebius in opere ad Marinum ait sic. Duo constituta sunt in Christi ecclesia vitarum genera; unum quidem eximium, et communem hominum consuetudinem excedens, quod neque nuptiis neque liberis operam dat, neque opum retinet possessionem, totoque ut ita dicam caelo a communi et vulgari saecularium hominum more differt, atque unice Dei famulatui vacat, eximio caelestium rerum amore impulsum. Reapse qui hoc vitae genus sectantur, veluti iam mortui, mortificatam vitam et tantum corpore praeditam in terra circumferentes, spiritu autem iam in caelum translato, caelicolarum instar humanas res spectant, quum sint ipsi pro communi salute Deo consecrati; neque cruentis victimis vel libamentis aut adipibus, sed rectis religionis verae dogmatibus animique habitu et operibus verbisque rectis purificati: quibus rebus Deum sibi conciliantes, pro se et ceteris sacerdotio funguntur. Atque hoc perfectum primariumque est christianae vitae genus. Alterum porro vitae genus deterius est, atque humana fragilitate laborans, idque omnino cum superiore comparari nequit: siquidem et modestis indulget nuptiis liberorumque procreationi, et rei familiaris cum aequitate curam gerit, et militibus officia imperat, et agriculturam, mercaturam, ac cetera publica negotia non sine pietate exercet. Hi ceteroquin homines certa habent religiosi cultus et eruditionis tempora, et divinorum eloquiorum auditioni vacant: atque his secundus adtributus est pietatis gradus, qui congruam huic vitae utilitatem praebet.

2. Propheticum dictum hoc Malachiae est, non Isaiae. Mendum ergo librarii est, ut ait Eusebius caesariensis in libro ad Marinum de apparente in evangeliis discordia circa resurrectionem.

3. Neque enim Iudaeorum quisquam in urbe dignus erat, ut ait Eusebius capite XIII ad Marinum, qui trophaeum de diabolo, crucem scilicet, ferret. Quare delectus ille est qui ex agro veniebat, neque ullo modo in Christi necem conspiraverat.

4. Eusebius caesariensis, qui Pamphili appellatur, in quaestionibus ad Marinum de servatoris passione ac resurrectione, hoc quoque expendit, quod divus scilicet evangelista Marcus ait, hora tertia Christum Deum ac servatorem cruci fuisse suffixum; theologus autem summus Iohannes hora sexta ait Pilatum sedisse pro tribunali in loco qui appellabatur lithostrotos ad dicendam adversus Iesum sententiam. Por-

ro Eusebius contendit, amanuensis id esse erratum, quod ii qui principio evangelia exscripserunt haud senserint. Nam quum littera gamma (Γ) *tertiam* significet horam; episemon (ϛ) autem *sextam*; quumque hi characteres permultam habeant inter se similitudinem; mendose elementum gamma, quo demonstratur hora tertia (curvata, quae porrigebatur in extensum, recta) ad episemi figuram redactum fuit, quod sextam indicat horam. Sane quum evangelistae tres, Matthaeus, Marcus atque Lucas concorditer adfirment, ab hora sexta tenebras factas esse in universa terra usque ad nonam; patet omnino, dominum ac Deum Iesum ante horam sextam, priusquam scilicet fierent tenebrae, in crucem esse sublatum, nempe circa horam tertiam, ut Marcus narrat. Quare et Iohannes aeque tertiam horam prodidit; quamquam postea amanuenses gamma in episemon commutaverunt.

5. Apparuit primo Mariae Magdalenae. Hanc Eusebius in opere ad Marinum diversam esse ait Mariam ab illa quae iuvenem vidit. Vel etiam ambae Magdala oriundae erant.

6. Eusebii ex opere ad Marinum. Tres igitur omnino Marias passioni Christi cum feminis aliis praesentes deprehendimus; primam Deiparam, secundam huius sororem Mariam Cleopae, tertiam Magdalenam. Quidam vero interpretes aiunt duas esse Magdalenas, unam quae sero sabbatorum apud Matthaeum, alteram quae apud Iohannem mane ad monumentum venit. Eandem hanc esse, de qua et Marcus loquitur, et de qua daemonia septem eiecta fuerant. Namque aliam, inquit Eusebius, non hanc, Magdalenam prae oculis habens Marcus ait: " quum autem surrexisset, mane una sabbatorpm apparuit primo Mariae Magdalenae, de qua septem daemonia eiecerat ". Atque haec videtur quae audiit, ne me tangas, non quae apud Matthaeum. Nam ut verissimum sit, illam quoque Magdala fuisse oriundam, haud tamen paria probra de ea narrat scriptura. Quod si unam eandemque Magdalenam quis dicat, adhuc tamen veridica sunt sacra evangelia, neque ullo modo inter se discrepant; siquidem eandem exhibent Mariam Magdalenam et non tangentem primo Iesum cum erat incredula, et deinde tangentem statim ac iussa est gaudere cum alia Maria. Quippe illum postremo ut Deum adoravit, non hominis instar habuit, veluti initio cum flebat eratque incredula.

7. Eusebii ex opere ad Marinum. Iam quod ambigitur, quomodo Matthaeus visum narret discipulis Dominum in Galilaeae monte, Iohannes autem circa mare Tiberiadis; aio equidem, haud semel et iterum, sed multoties Iesum esse conspectum. Quare minime errabis si quartam visionem esse illam putaveris, quae apud Matthaeum fit. Hanc quippe haud circa mare Galilaeae spectantibus eum, sed in monte undecim contigisse scribit Matthaeus: " undecim autem discipuli perrexerunt in montem, prout condixerat illis Iesus, quem ibi conspectum adoraverunt ". Post haec sine errore dices, iisdem undecim discipulis congregatis, nec non aliis septuaginta, Iesum apparuisse. Immo apostolus multo adhuc pluribus visum esse Dominum post resurrectionem his verbis narrat: " quia surrexit tertia die secundum scripturas, vi-

„ susque Petro est, tum duodecim, et denique plus quingentis fratribus simul „. Viden quoties et quot hominibus post resurrectionem conspectus sit? Sic enim apparuit latitantibus intra Hierosolyma propter metum a Iudaeis; et primo virorum Simoni Petro, feminarum autem Magdalenae. Quare et Lucas ait " per dies quadraginta apparens eis cum iisque conversans doctrinam de regno Dei tradidit.

8. Eusebii ex opere ad Marinum. Spiritus sanctus a Christo in apostolos per flatum immissus, peccati omnis solvendi dimittendique vim habebat. Iam promissio, fore ut baptizarentur sancto spiritu, significabat compotes eos futuros facultatis rerum gerendarum, cuius ope patraturi erant miracula, vimque etiam recepturi atque constantiam adversus ea quae instabant pericula. Ante enim hanc acceptam virtutem noluit eos gentibus praedicare; sed praestolari iussit atque manere, donec eam ex alto reciperent. Donum hoc etiam apostolos satis a reliquis sancti spiritus operationibus discernere se significat dum ait " alii operationes virtutum „. Tum prophetia dicit " Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa „. Qua virtute cum nondum erant potiti, negaverunt eum omnes, et scandalo passionis tempore lapsi sunt: illa autem impetrata, cuncti protinus confessionibus testimoniisque pro Christo edendis inclaruerunt. Renovat enim hominem Deus: ita ut quam gratiam homo amiserat, Dei olim inspirationi conlatam, eidem hanc rursus Deus attribuerit, in faciem discipulorum inspirans his verbis " accipite Spiritum sanctum. „

9. Eusebius Pamphili in epistula ad Marinum quaestionem sic explicat, quod nempe divisiones gratiarum sunt, ut ait apostolus, idem autem spiritus. Rursusque, quod unicuique lumen prout opus fuerit adtribuitur; alii quidem sermo scientiae secundum eundem spiritum; alii fides in eodem spiritu, alii prodigiorum virtus, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii linguarum multitudo: quae tamen omnia operatur unus idemque spiritus, dividens singulis prout vult. Demonstrat enim apostolus unius eiusdemque spiritus multas esse virtutes, diversorum operum effectrices Cogita igitur utrum nunc Christus singularem aliquam gratiam discipulis contulerit, haud quidem ad mortuos suscitandos prodigiaque efficienda sed ad dimittenda peccata. Sunt enim, ut diximus, diversa spiritus dona. Quamobrem nunc addidit: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, etc. quibus verbis ostendit a se hoc genus gratiarum nunc illis esse conlatum. Post eiusdem vero ascensionem, spiritus superveniens miraculorum quoque et omnimodae gratiae vim virtutemque ipsis adtulit. Quare nunc rotunde ait, accipite spiritum sanctum; significans, partem se quandam efficacis spiritus adtribuere. De ipso autem spiritu ait, accipietis virtutem supervenientis in vos spiritus.

Integrum Eusebii chronicon (quod graece utinam aliquando emergat!) legebat, ut opinor, excerpebatque recentior quidam graecus chronographus, cuius parva digestio temporum, ab orbe condito ad captam a Turcis Constantinopolim, extat Romae in codice 175 nobilissimae gentis Barberiniorum. En porro opusculi exordium, concessu amici praesidis a me descriptum, quo auctor evidenter compilat Eusebii (uti eum nunc habemus ab interprete armenio) praefationem primumque operis caput. Licebit itaque futuris Eusebii editoribus graecas aliquot pericopas ex hoc anonymo ad famigeratum illud chronicon iure postliminii revocare.

Ἡ περὶ τῶν χρόνων ἀκρίβεια πολλοῖς μὲν καὶ ἄλλοις ἐπεξειργάσθη, καὶ ὃ φίλον ἑκάστῳ, τέλος τῆς ἐπιστήμης γεγένηται· ἐγὼ δὲ περὶ πολλοῦ τὸν ἀληθῆ λόγον τιθέμενος, τὰ ἑκάστῳ πονηθέντα συναγαγοχὼς, καὶ τὴν ἐκ τῶν ἱερῶν βίβλων φερομένην ἑβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν καὶ χρονογραφίαν μετὰ χεῖρας θέμενος, τὸ ἀκριβὲς ἀνιχνεῦσαι διὰ σπουδῆς προὐθέμην· ὡς ἂν εἰδείημεν ὁπόσοις πρόσθεν χρόνοις τῆς σωτηρίου θεοφανείας Μωσῆς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν γενόμενοι προφῆται, τὰ κατ' αὐτὸν σὺν θείῳ πνεύματι προσεφωνήκασι· καὶ ὡς ἂν ἔχοιμεν ἐκ προχείρου διαγινώσκειν, τίνες ἑλλήνων ἢ βαρβάρων οἱ παρ' ἑκάστῳ ἔθνει γενόμενοι σοφοὶ ἢ ποιηταὶ ἢ λογογράφοι, καὶ ὅσοι ἄλλοι γεγόνασι διαφανεῖς, συνήκμασαν· καὶ ποίους τε χρόνους ἀπεδείχθησαν πρῶται βασιλεῖαι, καὶ τῶν ἐπισημοτάτων πόλεων ἀνιδρύσεις. Ἀρκτέον οὖν ἀφ' οὗ καὶ τὴν ἀρχὴν ἡ τῶν χρόνων σύστασις εἴληφε, καθ' ἣν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ γεγονὼς, ἐπὶ τοὺς ἑξῆς ἀπογόνους τὴν φύσιν προήγαγεν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν ἐπιτόμῳ λέξομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· νῦν δὲ πρῶτον περὶ τῶν βασιλειῶν. Πρώτην πασῶν ἀναγράφουσι τὴν χαλδαίων βασιλείαν ἄνδρες ἐν παιδεύσει γνώριμοι, Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ, Βηρωσσὸς καὶ Ἀβυδηνὸς καὶ Ἀπολλόδωρος, οἳ πρῶτον μὲν ἱστοροῦσιν ἀβασίλευτα ἔτη ͵αχνϛ· φασὶ γὰρ Ἀδὰμ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἡγήσασθαι τὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον ἔτη ϡλ· μετὰ τὸ τούτου Σὴθ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἔτη ρκϛ· ὡς εἶναι ὅλα τὰ ἀβασίλευτα ἔτη ͵αχνϛ, ἐν οἷς βασίλειον οὐδέπω ἐν τῇ γραφῇ ὠνομάσθη· ἐν δὲ τῷ ͵αχνϛ πρῶτος ἐν τῷ βορείῳ κλίματι, τῷ καλουμένῳ κάτω χώρᾳ, ἀπόγονοι Σὴθ χαλδαῖοι ἤγειραν ἑαυτοῖς βασιλέα Ἄλωρον ἀπὸ Βαβυλῶνος χαλδαῖον, ὃν βασιλεῦσαι φασὶ σάρους δέκα· μετὰ δὲ τοῦτον βασιλεῦσαι ἑτέρους βασιλέας θ ἕως κατακλυσμοῦ· ὡς εἶναι βασιλεῖς τοὺς πάντας ι· ὧν τοὺς τῆς βασιλείας χρόνους ἐψηφίσαντο χαλδαῖοι τότε κατὰ τὸ ἐγχώριον καὶ πάτριον τῶν ψήφων καὶ χρόνων ὀνομασίας, διά τε σάρων καὶ νήρων καὶ σώσσων, ὡς οἱ παρ' αὐτοῖς ἱστοριογράφοι μαρτυροῦσιν· οἳ καὶ ἐγένοντο σάροι ρκ· καὶ τὸν μὲν σάρον εἰρήκασιν εἶναι ἔτη ͵γχ· τὸν δὲ νῆρον ἔτη χ· τὸν δὲ σῶσσον ἔτη ξ· ἀριθμεῖσθαι δὲ ταῦτα ἀρχαιοτέρᾳ τινὶ μεθόδῳ. Ἀπὸ δὲ Ἀλώρου τοῦ πρώτου παρ' αὐτοῖς βασιλεύσαντος, μέχρι Ξισούθρου τοῦ κατὰ τὸν κατακλυσμὸν βασιλεύσαντος, ἱστοροῦσι βασιλεῖς ι· βασιλεῦσαι δὲ αὐτοὺς σάρους ρκ· οὓς σάρους φασὶ ποιεῖν ἐτῶν μυριάδας μγ, καὶ χρόνους δύο χιλιάδας· ἦσαν δὲ οὗτοι. Ἄλωρος ἐβασίλευσε, ὡς εἴρηται, σάρους ι. Ἀλάπαρος σάρους γ. Ἀμήλων σάρους ιγ. Ἀμμένων σάρους ιβ. κ. τ. λ. *Exin, aliquot interiectis, loquitur auctor de sarorum, nerorum, sossorumque significatu (uti est apud Syncellum ed. paris. p. 32.) Deinde, multis interpositis, occurrit notabilis locus de romano ante troiana tempora (1) annis CCCXXV coepto regno (2), quod deinceps reges plus triginta tenuerint annis mille usque ad consulatus initia.* Τὸ παλαιὸν πρὸ πέντε καὶ εἴκοσι καὶ τριακοσίων ἐτῶν τῶν τρωικῶν, βασιλέας φασὶ γενέσθαι Ῥώμης τὸν ἀριθμὸν πλέον ἢ λ· ἔτη δὲ αὐτοὺς κατάρξαι χίλια· μετὰ δὲ ταῦτα ὕπατοι προειστήκεισαν τῆς ῥωμαίων ἀρχῆς· ἔπειτα δήμαρχοι καὶ οἱ δικτάτωρες, καὶ πάλιν ὕπατοι ἐπὶ χρόνον· καὶ οὗτοι υξ (3)· αὖθις δὲ Γάϊος καταλύσας τὴν τῶν ὑπάτων ἀρχὴν ἐμονάρχησε ῥωμαίων κ. τ. λ.

(1) *Opinionem hanc suadet Antiochus syracusanus apud Dionysium halic. l. 73.*

(2) *Nempe Mosis aetate. Legesis Euseb. chron. ed. Mediol. lib. II, ubi a Mose ducatu ad Troiam captam excurrunt anni CCCXXV; a Troia capta ad primos consules, anni ferme DCLXXV.*

(3) *Haec quoque annorum CCCLX supputatio a primis consulibus ad Iulii principatum probe congruit cum Eusebii canone.*

EUSEBII CAESARIENSIS

EX OPERE CUI TITULUS

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΕΙΑΣ

ID EST DE ADVENTU DOMINI

FRAGMENTA

EX CODICE VATICANO.

I. Εὐσεβίου ἐκ δευτέρου τῆς θεοφανείας. (1) Cod. p. 8. b.

Τὸ γὰρ Ἰησοῦς ἰάσεως καὶ σωτηρίας προσφυὲς ὄνομα ἂν εἴη· σωτῆρα γοῦν καὶ σωτήριον ἡ ἑβραίων φωνὴ τὸν Ἰησοῦν καλεῖν εἴωθεν.

II. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας. P. 14. b.

Ὥσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ τὸ βαθύπλουτον τῶν ἀσσυρίων παρίστατο, οὕτω διὰ τῆς λεαίνης τὸ τεθηλυμένον αὐτῶν καὶ χαῦνον ἐδηλοῦτο· τὸ δὲ βραδὺ τῶν περσῶν καὶ δυσκίνητον, διὰ τῆς ἄρκου· παρδάλει δὲ πτερωτῇ τὸν Ἀλέξανδρον ἀφωμοίου, διὰ τὸ τῆς φύσεως ὀξὺ καὶ εὐκίνητον· οὐδ᾿ ὅλοις γοῦν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσας, τὴν οἰκουμένην ἐπῆλθεν ἅπασαν,

(1) In codice quinquies scribitur *εὐαγγελικῆς θεοφανίας*, alibi tantum *θεοφανείας*, quam ego posteriorem lectionem praetuli, tum quia multo frequentior in codice est, tum quia sic legisse S. Hieronymum cognoscimus, ubi opera Eusebii enumerat in libro de viris illustribus cap. LXXXI. *θεοφανίας libri quinque.* Atque ita simpliciter *θεοφανίας* dicit etiam syrus Ebediesu in catalogo cap. XI. Attamen adiectivum *εὐαγγελικῆς* (quod legitur etiam in codice vindob. apud Lambecium T. III. p. 166. n. 4.) commode demonstrat, scripsisse Eusebium de primo seu evangelico Domini in orbem terrarum adventu, non de secundo adhuc futuro; id quod nostra quoque fragmenta perpetuo demonstrant. Porro huius desiderati operis proferuntur a me reliquiae librorum secundi, quarti, et alterius vel plurium numerali nota carentium.

παντὸς ὀρνέου θᾶττον διαπτὰς, Εὐρώπην ὁμοῦ καὶ Ἀσίαν, ὡς μέχρις αὐτοῦ ψαῦσαι ὠκεανοῦ· ῥωμαῖοι δὲ μακεδόνας μὲν τῆς ἀρχῆς ἀφαιροῦνται, ὕστατον αὐτῶν βασιλέα καθελόντες Περσέα· σύρους δὲ ὑποτάττουσι διὰ Πομπηΐου καὶ Γαβινίȣ στρατηγῶν (1), τήν τε Ἀσίαν ἑλόντες διὰ τῶν αὐτῶν, ὑποχείριον ἐποιήσαντο· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑστάτην ἁπάντων Κλεοπάτραν εἷλεν Αὔγουστος, κρατήσας Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας· ἐξ ἐκείνου τε ἤδη καθόλου κρατεῖν ἤρξατο ἡ τετάρτη βασιλεία, ἣν ἡ μὲν τῆς εἰκόνος ὄψις σιδηρὰν ὠνόμασεν, ὡς πάντα δαμάζουσαν καὶ λεπτύνουσαν, ἡ δὲ τοῦ προφήτου ὅρασις ζῶον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρὸν περισσῶς· μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ τῆς προῤῥήσεως τέλη· μόνα γȣ̃ν ἡ ῥωμαίων ἀρχὴ ὁμȣ̃ δημοκρατίας καὶ τοπαρχίας τε καὶ ἐθναρχίας καθεῖλε τῶν ἐξ αἰῶνος μακρȣ̃ καθ᾽ ἕκαστον ἔθνος ὑπὸ οἰκείοις ἄρχȣσι τυραννȣμένων· καὶ μόνη κατὰ πάντων μίαν μόναρχον ἡγεμονίαν συνεστήσατο, ἐφ᾽ ἧς καὶ Χριστὸς γεννᾶται· ὃς λίθος ἦν διὰ τὸ γεῶδες σῶμα, τεμνόμενος ἄνευ χειρῶν διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν· οὐ γὰρ ἐδέησεν αὐτῷ σπορᾶς ἀνθρωπίνης, ȣ̓ρανίȣ δυνάμεως τὰ κατ᾽ αὐτὸν οἰκονομȣμένης.

P. 53. III. Εὐσεβίου β. τῆς Θεοφανείας.

Ὁ ὕστατός τε καὶ μέγιστος προφητῶν Ἰωάννης κῆρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος Χριστοῦ γεγονὼς πρῶτος ἁπάντων ἀνεφώνει κηρύττων εἰς πάντας καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν· οὗ δὴ πρώτου ταύτην ἀφέντος τὴν φωνὴν, μετανοεῖν τε παρακελευομένου, λουτρῷ τε

(1) Confer Eusebii chronicon ed. Mediol. lib. I. cap. XL. p. 193.

προσιέναι, καὶ τὰς ψυχὰς ἀποκαθαίρεσθαι τῶν προτέρων ἀμπλακημάτων, φαιδρύνεσθαί τε παραινοῦντος, καὶ παρασκευάζεσθαι ἐπὶ τὴν εἴσοδον τῆς βασιλείας, καὶ οὐκέτι μὲν ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα οὐδ᾽ ἐπὶ τὰ ταύτῃ συντελούμενα Μωσέως νόμιμα συγκροτοῦντος, ἀμφὶ δὲ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν διὰ νέας καὶ ξενιζούσης ἐπαγγελίας τῆς δι᾽ ὕδατος καθάρσεως τὸν πάντα λεὼν προκαλουμένου, οἱ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ τούτων προῤῥήσεις διὰ μνήμης φέροντες ἀρχιερεῖς καὶ διδάσκαλοι, οἱ τοῦ ἔθνους ἰουδαίων καθηγούμενοι, τὰς ἀκοὰς ἐπὶ τῷ νέῳ κηρύγματι πληγέντες, αὐτὸν ὑπετόπησαν εἶναι τὸν καὶ πάλαι αὐτοῖς ἥξειν προσδοκώμενον, κοινὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σωτῆρα, Ἠσαΐου προφήτου συμβάλλοντες φωνὰς, ὃς δὴ ὀνομαστὶ τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ κηρύγματος καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἰορδάνου ὧδέ πῃ ἐμνημόνευσε λέγων, φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ αὖθις, εὐφράνθητι ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον, καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου· οἷς ἐπισυνῆπτε λέγων, ἰσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γούνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν· αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς· τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογγιλάλων· ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ.

Ταῦτα βίβλοις ἱεραῖς, ὥσπερ ἐν στήλαις τετυπωμένα πάλαι παρ᾽ ἑαυτοῖς ἔχοντες οἱ καθηγεμόνες τοῦ ἰουδαίων ἔθνους, ἐπειδὴ Ἰωάννης αὐτοῖς κηρύττειν ἐπὶ τῆς ἐρήμου

καὶ ἀμφὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἠγγέλλετο, τοῖς πράγμασι τὰς προῤῥήσεις συμβάλλοντες, αὐτὸν εἶναι καὶ οὐκ ἄλλον τὸν διὰ τοῦ προφήτου σημαινόμενον ὑπετόπησαν· ἠρώτων τε ἀποστείλαντες εἰ αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός· ὁ δὲ μὴ εἶναι μὲν ὡμολόγει, ἐπεὶ μηδ᾽ αὐτὸς τὸ κοινὸν ἁπάντων σωτήριον· παρόντος δὲ ἤδη τοῦ προσδοκωμένου, ἑαυτὸν εἶναι πρόδρομον, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου φωνὴν τὴν καταγγελτικὴν τοῦ σωτηρίου, αὐτὸς ἑαυτὸν εἶναι ἐδίδασκε· καὶ τοῦτο ἡ θεία τοῦ εὐαγγελίου παρίστησι γραφή· ὡμολόγησε γάρ φησιν ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ᾽ ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνατε τὴν ὁδὸν κυρίου· ἐγὼ βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν εἱστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Καὶ Λουκᾶς δὲ τὰ ὅμοια ἱστορεῖ, ὅτι πάντων διαλογιζομένων περὶ Ἰωάννου, μή ποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης, ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί· τί δὲ τὸ πῦρ; ἡ τοῦ κούφου δαπάνη, καὶ ἡ ζέσις τοῦ πνεύματος· τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας καὶ ὁ Ἰωάννης λέγων, οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι᾽ αὐτοῦ· οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ᾽ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός· ἀλλ᾽ οὗτος μὲν ὧδέ πῃ προκατήρχετο τοῦ κηρύγματος, ὁδοποιῶν οἷα φωνὴ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου λόγου· ἔνθεν εἰκότως ἀπαρχὴν τοῦ εὐαγγελίου αὐτὸν εἶναι ὁ Μάρκος ἐδίδασκεν· ἐπειδὴ δὲ ἐσιώπα μὲν ἡ φωνὴ τὰ οἰκεῖα πληρώσασα μέρη, σμικρῷ τε οἷα φωσφόρῳ φωτὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων καταυγάσασα διανοίας,

αὐτὸς δὴ λοιπὸν ὁ μονογενὴς καὶ πρῴων τοῦ θεοῦ λόγος, διὰ σαρκὸς τὰς οἰκείας ἐξέπεμπε μαρτυρίας· ἐφαίνετο γὰρ ὥσπερ φῶς διὰ ὑελίνων ὑμένων διὰ τοῦ ἀνθρωπείου σώματος ἡ θεία χάρις διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας κεκαθαρμένους· καὶ τότε μὲν οὐρανίοις λόγοις ἐφώτιζε τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, τότε δὲ ἔργοις τὰς ἐνθέους δυνάμεις αὐτοῦ τοῖς τὰ σώματα κάμνουσι διὰ τῶν ἰάσεων ἐδωρεῖτο· τέως μέν τοι τὸν Ἰωάννην εἰς Χριστὸν οἱ ὁρῶντες παρεγνώριζον·

IIII. Εὐσεβίου . . (1) τῆς θεοφανείας. P. 88. b.

Ἄξιον θαυμάσαι τὸ ἄπλαστον καὶ φιλάληθες ἦθος, καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου· οὗτος γὰρ τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὡρμᾶτο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων· καὶ τοῦτο τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν οὐδεὶς δῆλον ἡμῖν ἐποίησεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐ δέ γε Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, οἱ τῶν λοιπῶν εὐαγγελίων συγγραφεῖς· ἀλλ᾽ ὁ μὲν Λουκᾶς συγκαλύπτων τὸ ὄνομα, τῇ ἀρχαιοτέρᾳ προσηγορίᾳ κατεχρήσατο· αὐτὸς δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύων βίον, καὶ κατήγορος ἑαυτοῦ γινόμενος, ὀνομαστὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ μεμνημένος, ἐν τῷ οἰκείῳ συγγράμματι τόνδ᾽ ἱστορεῖ τὸν τρόπον· καὶ παρὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον ὀνόματι, ἐλέγχων ἑαυτοῦ τὸ τραῦμα, ἵνα θαυμάσῃς τὴν τέχνην τοῦ ἰατρεύσαντος· καὶ πάλιν προϊὼν ἑξῆς τόν τε κατάλογον τῶν

(1) Deest in codice libri nota.

λοιπῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελώνου προστίθησιν ὄνομα, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικείας μὴ ἐπικρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον, καὶ ἁμαρτωλοῖς ἑαυτὸν συναριθμεῖ, καὶ τοῦ συναποστόλου δεύτερον ἑαυτὸν καταλέγει· συνεζευγμένος γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὡς Πέτρος Ἀνδρέᾳ, καὶ Ἰάκωβος Ἰωάννῃ, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν ἀπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τοὐναντίον πεποιηκότων.

P. 171. V. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας.

Σφόδρα καταλλήλως τοῖς ὄχλοις καὶ πλήθεσιν τὴν πρώτην ἐποιήσατο παραβολὴν ὁ Χριστὸς, οὐ τοῖς τότε παριστῶσιν αὐτῷ μόνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελευσομένοις ἐπ' ἀκροάσει τῶν αὐτοῦ λόγων, τὰς διαφορὰς θεϊκῇ δηλώσας προγνώσει, προφήσας τε τὰς αἰτίας τῶν τῆς χάριτος τῆς θείας ἀποπεσουμένων· ἀρχὴ δὲ τῆς παραβολῆς ἐστιν ὁ σπορεὺς καὶ ἡ τούτου ἔξοδος πρὸς τοὺς ἔξω, ἥ τε τοῦ σπόρου πτῶσις, καὶ αἱ τοῦτον οὐχ ὁμοίως καταδεξάμεναι χῶραι· μυστήρια δὲ ταῦτα εἶναι τῆς βασιλείας αὐτὸς ἐμαρτύρει· ὅ τε γὰρ σπορεὺς ἄνωθεν ἐξῄει καὶ κατῄει· ὥσπερ οὖν αὐτὸς ἐδίδασκε λέγων, ἐγὼ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἥκω· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκείων ταμείων τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐξῄει πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἔξω γεγονότας ἐξ ἐκείνου, ἐξ οὗπερ ἐξέβαλεν ὁ θεὸς τὸν Ἀδὰμ καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς· ὁ μὲν γὰρ ἀπόβλητος διὰ τὴν παρακοὴν γεγονὼς, καὶ τοῦ παραδείσου βληθεὶς ἔξω, τὰ ἐκ τῆς ἔνδον γεωργίας σπέρματα ἀπολωλέκει, κατὰ τὸν ἀφηνιά-

σαντα τοῦ πατρὸς υἱὸν καὶ τὴν οὐσίαν ἣν εἰλήφει ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χώρας διασπασθήσαντα· ὁ δὲ φιλανθρωπίᾳ τοῦ παναγάθου πατρὸς ἐξῆλθεν, αὐτὸς ὢν ὁ σπείρων, καὶ ἐξῆλθε πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἔξω γενομένους, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ σπεῖραι ἐν ἡμῖν τὸν οὐράνιον σπόρον· μόνος δὲ αὐτὸς ἐξῆλθεν ἐπὶ τῷ σπεῖραι, ἐπεὶ καὶ μόνος αὐτὸς ἦν ὁ τῶν ὅλων σπορεύς· πολλοὶ μὲν γὰρ ἐξῆλθον ἐκ τῶν οὐρανίων διατριβῶν, καὶ κατῆλθον εἰς ἀνθρώπους, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῷ σπεῖραι· οὐ γὰρ ἦσαν σπορεῖς, ἀλλὰ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἐκστελλόμενα· Μωσῆς δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφῆται οὐ τὰ μυστήρια τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀνθρώποις κατεβάλοντο, νηπίους ἅτε παιδαγωγοῦντες, καὶ ἄφρονας τῆς κατὰ τὴν κακίαν ἀπείργοντες πλάνης, θεραπεύειν αὐτῶν πειρώμενοι τὴν τῆς εἰδωλολατρίας νόσον, καὶ ὥσπερ νεοῦντες αὐτῶν καὶ ἀροῦντες τὰς ψυχάς· μόνος δὲ ὁ τῶν ὅλων σπορεὺς, ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, φιλανθρωπίᾳ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθε, καινὰ σπέρματα καὶ βασιλείας οὐρανῶν μυστήρια εὐαγγελιούμενος, τοῖς τε κατ' οὐρανὸν τοῦ θεοῦ λειτουργοῖς τὸ τῶν ἀνθρώπων συνάψων γένος· ἐπὶ τούτοις οὖν μόνος αὐτὸς τὴν ἀπὸ τῶν πατρικῶν βασιλείων ἐποιεῖτο ἔξοδον· οἱ δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ σπέρματα καταδεξάμενοι, τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς οἷα δὴ χώρας γεωργῷ παρεῖχον τῷ λόγῳ, καὶ διὰ τῶν ἀκοῶν τὸν οὐράνιον ὑπεδέχοντο σπόρον.

VI. Εὐσεβίου β. τῆς Θεοφανείας. p. 166. b.

Φησὶ γάρ· πᾶς, ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ, ὁμολογηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων· ὡς γὰρ ἐπὶ ἡγεμόνων

καὶ βασιλέων; ὁ τῆς ἐμῆς βασιλείας γνήσιος στρατιώτης πεπαῤῥησιασμένως τὴν εἰς ἐμὲ ποιήσεται ὁμολογίαν· οὕτω κἀγὼ τὸν τοιοῦτον ἀμειβόμενος κατὰ τὸν τῆς ἐμῆς βασιλείας καιρὸν, μάρτυς αὐτῷ παραστήσομαι τῆς εὐσεβοῦς ὁμολογίας, τὰς ἐνστάσεις καὶ τὴν παῤῥησίαν, καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὸ τέλειον τῆς πρὸς θεὸν ἀγάπης· τούς τε λοιποὺς ἄθλους τῆς φιλοθέου στρατείας αὐτοῦ καταριθμούμενος, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορίαν ποιησόμενος ἐπὶ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ταύτην ἀμοιβὴν ἐντεῦθεν ἤδη παρέξειν ἐπαγγέλλομαι τοῖς ἐμοῖς ὁμολογηταῖς καὶ μάρτυσι τοῖς ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων πεπαῤῥησιασμένως τὴν ἐμὴν ἀνακηρύξασι βασιλείαν· καὶ τί δ' ἂν γένοιτο μακαριώτερον τῆς τοιαύτης ἐπαγγελίας; τί δ' ἂν κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον τοῦ πρὸ τοῦ θείου βήματος αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ λόγον ἀναδέξασθαι τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὁμολογίαν; ἔργῳ τὲ τῆς μαρτυρίας τὴν ἀμοιβὴν ἐνδείξασθαι, ἐν αὐτῇ ψυχῇ τοῦ μαρτυρουμένου γενόμενον, καὶ ὥσπερ ἐν ἁγίῳ ναῷ ἐν αὐτῷ κατοικήσοντα; τοῦτο δ' οὖν ἐπήγγελται, οὐ παρέργως εἰπὼν, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ· οὐ γὰρ ἔξω που τυγχάνων τοῦ μαρτυρουμένου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ κατοικῶ, καὶ τῆς θεότητος αὐτὸν πληρῶν τῆς ἐμῆς, δι' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας τὴν ἐν αὐτῷ ποιήσομαι ὁμολογίαν.

P. 186 VII. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας.

Λέγων μέντοι ὁ κύριος ὅτι πῦρ ἦλθον βαλεῖν καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν, ἐδίδασκε διὰ τούτων ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς κατὰ

ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν, δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητρῶν, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων, ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, καδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν.

Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον, διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μά-

χην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ᾽ ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ᾽ ἑκάστης συγγενείας.

P. 195. VIII. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας.

Ὑπογράφει γε μὴν ἐνταῦθα σπορέα ἑαυτὸν ὁ κύριος, κῆπον δὲ ὀνομάζει τὸν κόσμον· αἰνιττόμενος δὲ τὴν ἐν τῷ σπόρῳ δύναμιν ὁποία τίς εἴη, κόκκῳ συνάπεως αὐτὸν παραβάλλει, ὃς τῶν παρ᾽ ἀνθρώποις λόγων, ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν, τῶν δὴ σοφίαν τινὰ τοῦ αἰῶνος τούτου προϊσχομένων, σμικρότατος εἶναι δοκεῖ καὶ εὐτελέστατος, δύναμίν γε μὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐν ἑαυτῷ φέρει· καὶ ἔστιν ὁ αὐτὸς, σῖτος μὲν, καθ᾽ ὃ ψυχῶν τρόφιμός ἐστι, καὶ τροφῆς τῆς παρὰ τῷ θεῷ παρεκτικός· κόκκος δὲ σινάπεως, καθ᾽ ὃ βραχύτατος μὲν ἁπάντων τῶν σπερμάτων· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄλλο τῶν ἐπὶ γῆς καταβαλλομένων σπερμάτων τούτου τῇ σμικρότητι συγκρίνεσθαι δυνάμενον, διὰ τὸ κέντρῳ ἐοικέναι, καὶ σχεδὸν ἀτόμῳ καὶ ἀμερεῖ σώματι, ὅμως δὲ εἰς τοσοῦτον μέγεθος ἐπιδίδωσιν, ὡς πᾶν τὸ τῶν λαχάνων καλύψαι γένος· ὃ δὲ καὶ αὐτὸ ἔκβασιν ἔργοις αὐτοῖς σύμφωνον ἔδειξε ταῖς προῤῥήσεσιν· αὐτίκα γοῦν ὀφθαλμοῖς πάρεστι παραλαμβάνειν ὡς ὁ σπόρος ὁ εὐαγγελικὸς, σπειρόμενος μὲν, ἐν ἀρχαῖς ἀφανὴς ἦν, καὶ πάντων ὡς ἀληθῶς εὐτελέστατος καὶ σμικρότατος λόγων· προϊὼν δὲ τοσοῦτον ἐπιδέ-

δωκεν αὔξης τε καὶ μεγέθους, ὡς τὴν σύμπασαν οἰκουμένην πληρῶσαι· γέγονεν οὖν ἀληθῶς μείζων τῆς παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις σοφίας, ἣν λαχάνοις κατὰ Ματθαῖον παραβέβληκε, τὸ ἀσθενὲς καὶ φθοριμαῖον τῶν παρ᾽ ἀνθρώποις μαθημάτων ὧδε αἰνιξάμενος· ἐπεὶ καὶ ἐν προφήταις ἐλέγετο περὶ αὐτῶν, ὡς χόρτος ταχὺ ἀποξερανθήσονται, καὶ ὡς λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπεσοῦνται· τοιαῦτα δὲ τὰ σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων μαθήματα καὶ παιδεύματα, πρὸς καιρὸν μὲν χλοάζοντα, καὶ πρὸς ὀλίγον ἀνθοῦντα, οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἐκπίπτοντα, καὶ ἐξ ἑαυτῶν φθειρόμενα· ὡς ἐν ἑτέροις, χόρτῳ δομάτων ἀφομοιοῦν αὐτὰ, ὃς πρὸ τοῦ ἐκσπασθῆναι ἐξηράνθη.

Ἀλλὰ τὰ μὲν παρὰ τοῖς σοφοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου τοιαῦτα, ἀσθενῆ καὶ λαχανώδη, καὶ χόρτῳ εὐθαλεῖ παρεικασμένα μαθήματα· ὁ δὲ βραχύτατος καὶ πάντων τῶν σπερμάτων μικρότατος, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας καταγγελτικὸς λόγος, δριμὺς μὲν καὶ δεκτικὸς καθάπερ τὸ σίνηπι, ὅμως δὲ ὑπερανέβη καὶ ὑπερηύξησε, κρείττων τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀποδειχθεὶς σοφίας· καὶ ὡς ὑψωθεὶς πάντα τόπον ἐκάλυψεν, ὡς καὶ δένδρον ἀποτελεσθῆναι μέγα ἐξ αὐτοῦ, χωρητικὸν πετεινῶν οὐρανοῦ κατασκηνούντων ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ· πάλαι μὲν ὑπὸ τῆς σωτηρίου γῆς ψιλοῖς ῥήμασιν, ἐνθέῳ γε μὴν καὶ προγνωστικῇ δυνάμει προανεφωνεῖτο· ὡς δ᾽ εἰς ἔργα προκεχώρηκεν ἡ πρόγνωσις, εἰς αὔξην τε προῆλθεν ἡ φωνὴ τοῦ λόγου, οὐκ ἔστι κατ᾽ ἀξίαν εἰπεῖν· τοσαύτην γοῦν ὁ σωτήριος σπόρος ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἐπιδέδεικται ἀρετὴν, ὡς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυὲν δένδρον, τοῦτο δ᾽ ἂν εἴη ἡ πανταχοῦ γῆς ἱδρυμένη αὐτοῦ ἐκκλησία, τὰ πάντα

πληρῶσαι, ὥστε ἐν τοῖς κλάδοις αὐτῆς κατασκηνῶσαι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ἀγγέλους δηλαδὴ θείους καὶ οὐρανίας δυνάμεις, τὰς περὶ γῆν ἀφανῶς διϊπταμένας, ψυχάς τε ἁγίας καὶ μετεωροπόρους, βίῳ καὶ φρονήματι μεταρσίους καὶ οὐρανίους· ταύτας γὰρ εἶναι καὶ οὐδὲ ἄλλας τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἡ σωτήριος ἐν τούτοις ᾐνίξατο παραβολή· ὡς ἔμπαλιν διὰ τῆς τοῦ σπόρου τὰς ἐπιβούλους τῶν ἀνθρώπων ἐδήλου δυνάμεις, ὁμωνύμως πετεινὰ οὐρανοῦ φήσας διηρπακέναι τὸν σπόρον τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν ὑποδεξαμένων αὐτόν.

P. 204. VIIII. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας.

Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωσεῖ, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, νόμῳ· βεβαιῶν δὲ κᾀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης· πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νομικὸν κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διαταττόμενος, οὐ χρῆναι φησὶ ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου λόγου· ἀλλὰ κᾀκείνοις μὲν προσφέρεθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τὲ τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας, ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διΐστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσ-

θαι, υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει.

Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη, ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, ὐκ ἔστι μυ ἄξιος· χώραν μὲν γὰρ διὰ τύτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκυσι διαθέσεως κατελίμπανεν, ὑπὲρ αὐτὸν δὲ ὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, ὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκύσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κᾀκείνυς, ὡς καὶ τῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος, μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν θεὸν εὐσέβειαν· εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν, δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν, ἢ σωμάτων συγγενείας· τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίυς ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτυσα, διέλοι ἂν δικαίως, τῶν μὴ εὐσεβῶν γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς· ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τὲ τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής· κατὰ δὲ Ματθαῖον, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων, αὐτὸς ἐκεῖ-

νος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ θεοῦ λόγος· αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν οὐκ ἔστι μυ ἄξιος, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ᾽ ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς ὡς ἂν εἴποι τις στρατιωτικῆς κατὰ θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· οὐ γὰρ πατέρων φησὶ οὐδὲ μητέρων οὐδὲ υἱῶν οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς· τὸ γοῦν σῶμα ὃ περίκειται νῦν ἡ ψυχὴ, ἀνασταυρῶσαι προσήκει, καὶ ὥσπερ νεκρὸν ἀπεργάσασθαι, καθηλώσαντας αὐτοῦ τὰ πάθη καὶ ἀπονεκρώσαντες, ὡς μηκέτι δοκεῖν ζῶσαν περιφέρειν σάρκα ἀλλὰ νενεκρωμένην, καὶ τοῖς θείοις παραγγέλμασι πεπερονημένην, ὥσπερ τὴν ψυχὴν ἑτέρας οὖσαν οὐσίας τῆς ἀσωμάτου καὶ νοερᾶς, τρόπαιον νικητήριον κατ᾽ ἐχθρῶν ἐγείρουσα, τὸ σῶμα σταυρὸν δοκεῖν περιφέρειν, καὶ νεκρὸν ὥσπερ ὄργανον ἀχθηφοροῦσαν ἕπεσθαι τῷ λόγῳ, δίκην γενναίου στρατιώτου τὰ βραβεῖα τῆς νίκης κατ᾽ ἐχθρῶν ἐπικομιζομένου· εἰ γὰρ μὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀκολουθήσει μοί φησι ὁ ἐμοὶ μαθητευόμενος, τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ τὴν σάρκα νεκρώσας, καὶ οἷόν τινα σταυρὸν ἄψυχον περιθέμενος, οὐκ ἂν γένοιτό μου ἄξιος, οὐδὲ δύναιτο εἶναι μαθητής· ἀκρότητα δὲ καὶ διὰ τούτων φιλοσόφου τρόπου παρίστη τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς, οἷα στρατιωτικοὺς ἄνδρας ἐπ᾽ ἄκρον ἀρετῆς σπεύδειν προκαλούμενος·

X. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας. P. 205. b.

Διὰ τοῦ τῶν ἁλῶν συμβόλου τὴν δύναμιν αἰνίττεται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· ἐπεὶ γὰρ οἱ ἅλες τὴν μὲν οὐσίαν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος συνεστήκασι, σμικρόν τι τοῦ γεώδους μετέχοντες, τῆς δὲ τῶν φθαρτῶν σωμάτων ῥευστῆς φύσεως πυκνωτικοὶ τυγχάνουσιν, ὡς καὶ τὰ νεκρὰ διακρατεῖν σώματα κρείττονι δυνάμει, εἰκότως τοὺς αὐτῷ μαθητευομένους τῇ τῶν ἁλῶν παραβάλλει φύσει, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος εἰσὶ γεγεννημένοι ὅλοι τὲ πνεύματι ζῶντες, καὶ οὐ κατὰ σάρκα βιοῦντες, ἅλες τινὲς ὥσπερ ὑπῆρχον· τὸν φθαρτικὸν βίον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπιστρέφοντες καὶ πυκνοῦντες, τῷ τε κατὰ ἀρετὴν βίῳ τοὺς αὐτοῖς πλησιάζοντας, ἀρτύοντες καὶ καθηδύνοντες· ταύτῃ τοι καὶ Μωσῆς ἐνομοθέτει διὰ συμβόλων τοὺς ἅλας προσφέρειν τῷ θεῷ, ὧδέ πη λέγων, καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἁλὶ ἁλισθήσεται· ἀλλ' ὅμως δι' αἰσθητῶν σωμάτων ταῦτ' ἐπιτελεῖν ἐνομοθέτει· ὁ δὲ τῶν καινῶν αὐθέντης νόμων τοὺς ἅλας ἡμῖν τοὺς θεοφιλεῖς διαῤῥήδην ἐδείκνυ, τούτους εἶναι παριστὰς τοὺς φύλακας τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων· οἷς καὶ εἰς πρόσωπον ἔλεγεν, ὑμεῖς ἐστὲ τὸ ἅλας τῆς γῆς·

XI. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας. P. 218.

Οὐδεὶς μέν τοι πώποτε προφητῶν τὸ κήρυγμα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας γυμνῶς εἰς πάντας εὐηγγέλιστο· ἀλλ' ᾔδεσαν μὲν αὐτὸ προφῆται πάντες, οὐ μὴν καὶ τῷ

ἰουδαίων λαῷ παρεδίδοσαν, διὰ τὸ νηπιάζειν τὰς φρένας, καὶ ἐξασθενεῖν πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ κηρύγματος· πρώτου δὲ Ἰωάννου τηλαυγῶς κηρύξαντος ἠγγικέναι τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἄφεσίν τε ἁμαρτιῶν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καταγγείλαντος ἀνθρώποις, οἱ τῷ κηρύγματι ἑαυτοὺς ἐπιδόντες, περιάρπαστον αὐτὴν ἐσχήκασιν, ἐξ ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ἀρξάμενοι, ἐξ ὧν ὁ Ἰωάννης τὸν περὶ αὐτῆς κατήγγειλε λόγον· τὰ μὲν γὰρ Μωσέως νόμιμα καὶ τὴν ἰουδαϊκὴν λατρείαν, καιρόν φησιν ἐσχηκέναι οἰκεῖον· τοῦτον δὲ περιγράφεσθαι μέχρι τῆς Ἰωάννου παρουσίας· καὶ τοὺς προφήτας δὲ μέχρις Ἰωάννου ἰουδαίοις πεποιῆσθαι τὰς παραγγελίας πρὸς τὸ φυλάττειν τὰ Μωσέως νόμιμα· πρῶτον δὲ Ἰωάννην ἀρχηγὸν γεγονέναι τῆς καινῆς διαθήκης, ἅτε πρόδρομον αὐτοῦ γενόμενον· αὐτοῦ τε πρώτου καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἅπασιν ἀνθρώποις εὐηγγελισμένου, τοὺς ἀξίους αὐτῆς εἰς αὐτὴν βιάζεσθαι νοήσομεν, ἐπιστήσαντες ὡς μέγας ἀγὼν τυγχάνει τοῖς ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς ἄνοδον· τὸ γὰρ ἀνθρώπους ὄντας καὶ σάρκα θνητὴν περιβεβλημένους, τῶν φυσικῶν ὀρέξεων κρείττους γίνεσθαι ἡδονῆς τε κρατεῖν καὶ πάσης αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας, καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἤδη ἀπομιμεῖσθαι τὸν ἀγγελικὸν ἐθέλειν βίον, ὥστε λέγειν ὁμοίως Παύλῳ δύνασθαι, ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, πῶς οὐ βίαιον; καὶ ὡς ἄν τις εἴποι παρὰ φύσιν καὶ ὑπὲρ δύναμιν εἶναι δοκεῖ; τίς δὲ τοὺς τῆς θεοσεβίας ἀσκητὰς ὁρῶν μονονουχὶ νεκροῦν τὴν ἑαυτῶν σάρκα, ὡς ἐπαληθεύοντας λέγειν, Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν ἀληθῶς βιάζεσθαι αὐτοὺς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν; εἰ

δ' ἐπιστήσειέ τις τῇ θαυμαστῇ προθέσει τῶν ἁγίων μαρτύρων, πῶς οὐκ ἂν εἴποι βιάζεσθαι αὐτοὺς τὴν βασιλείαν κατὰ τὴν σωτήριον προαγόρευσιν;

XII. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας. P. 233. b.

Ταῦτα συγγενῆ ὄντα τοῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους περὶ συντελείας παραδεδομένοις φέρεται παρὰ τῷ Λουκᾷ ὡς εἰρημένα πρὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐνδιατρίβοντι μεταξὺ Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας· διδάσκει δὲ διὰ τούτων μὴ δεῖν συναρπάζεσθαι, εἴ ποτε ἐπιστάντος τοῦ ἀντιχρίστου διατρέχοι φήμη περὶ αὐτοῦ, ὡς τοῦ Χριστοῦ φανέντος· διὸ φησὶ, ἐὰν λέγωσιν ὑμῖν ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ ἐξέλθητε μηδὲ διώξητε· ἀδύνατον γὰρ λοιπὸν τὸν ἅπαξ ἐπὶ γῆς φανέντα, πάλιν ἐν γωνίαις γῆς τὰς διατριβὰς ποιήσασθαι· εἰ οὖν τίς ἔσται ὧδε ἢ ἐκεῖ θρυλλούμενος, μὴ ἐξέρχησθε ὑμεῖς, μηδὲ πιστεύητε τοῖς λεγομένοις· ἄλλος γὰρ ἔσται τίς οὗτος, καὶ οὐχ ὁ ἀληθὴς Χριστὸς, ᾧ χρὴ μὴ προσέχειν· τὸ γὰρ μέγιστον σημεῖον τῆς δευτέρας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας, ὡς ἀστραπὴ ἔσται, οὐχ ὁμοία ταῖς πολλαῖς καὶ ἐν μέρει τοῦ παντὸς ἀεὶ φαινομέναις, ἀλλά τις ἰδιάζουσα καὶ ξένη τὸν πάντα κόσμον ἀθρόως πληροῦσα· διό φησὶ, ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως οὖν ἔσται φησὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ· οὐκέτι γὰρ περιβεβλημένος σάρκα φθαρτὴν ἐξ αἵματος καὶ ὀστέων συγκειμένην βαδίζει, οὐδ' ἐπὶ γῆς βαδίζων οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος ὀφ-

θήσεται, ἀλλ' ἢ ἐκλάμψει ὅλος δι' ὅλȣ τὸ φῶς τῆς αὐτȣ̃ θεότητος, τοῖς πᾶσι δεικνὺς, ἅτε αὐτὸς ὢν τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· ὅπως ἂν δεῖν προσδοκᾷν αὐτὸν διδάσκει· εἰ δὲ ἐπὶ γῆς λέγοιτό τις καὶ ἀκȣ́οιτο θρυλλȣ́μενος καὶ φημιζόμενος παρὰ τοῖς πολλοῖς ὡς αὐτὸς παρὼν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν δευτέραν αὐτȣ̃ παρȣσίαν, ὑμεῖς φησὶ μὴ πιστεύσητε μηδὲ ἐξέρχησθε τȣ̃ ἰδίȣ τόπου.

XIII. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας.

P. 243. b'

Καὶ ταῦτα δὲ ἀναγκαίως ὁ σωτὴρ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρεδίδου, νόσον ἀργαλεωτάτην τῆς αὐτῶν ψυχῆς, χαυνότητά τε καὶ ἀλαζονείαν ἰώμενος, καὶ κωλύων τὸ μεγάλαυχον, ὡς ἂν μήποτε ἐπαρθεῖεν, μηδέ τι μέγα μηδὲ ὑπερήφανον περὶ ἑαυτῶν φρονήσαιεν· διδάσκει δὲ ἄντικρυς ἐφ' ἡμῖν κεῖσθαι τὸ εἰσελθεῖν ἢ μὴ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· εἰ γὰρ κατὰ τὸν Ματθαῖον στραφέντες γενοίμεθα ὡς τὰ νήπια τῇ κακίᾳ νηπιάζοντες κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ εἰ δεχοίμεθα τὴν βασιλείαν ὡς ἁπλοῦν καὶ ἀπειρόκακον παιδίον, καὶ εἰ τὸ καθαρὸν καὶ ἀμίαντον τῆς παιδικῆς ἡλικίας ζηλώσομεν, εἰσελευσόμεθα εἰς αὐτήν· ἀλλὰ καὶ ἐὰν εὐνουχίσωμεν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὕτω γάρ τις ἐκτεμὼν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς πᾶν τὸ αἰσχρὸν καὶ ἀκόλαστον πάθος, εἰ καὶ τὴν τοῦ σώματος ἡλικίαν προβεβηκὼς εἴη ἀνὴρ, στραφεὶς γένοιτ' ἂν ὡς παιδίον· εἰ δὲ μηδὲν τούτων πράξαιμεν, ἀποφάσει τοῦ σωτῆρος ὑποβληθησόμεθα, μετὰ τοῦ ἀμὴν ἀποφηναμένου, ὅτι εἰ μὴ πράξαιμεν ταῦτα, οὐκ ἔσται ἡμῖν εἰσιτητὸν εἰς τὴν βασιλείαν.

XIIII. Εὐσεβίου β. τῆς θεοφανείας. P. 254. b.

Ὁμοία δὲ παρὰ τῷ Ματθαίῳ κεῖται παραβολή· ὥσπερ γάρ φησιν ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν· ἐπεὶ πολλὰ τυγχάνει τὰ χαρίσματα διάφοροί τε τοῦ ἁγίου πνεύματος αἱ διαιρέσεις, ἑκάστῳ δὲ δίδοται πρὸς τὸ συμφέρον· γένοιτο ἂν ποτε ὁ μέν τις ἑνὸς μέτοχος χαρίσματος, ὁ δὲ δυοῖν, ὁ δὲ πλειόνων· οὕτως οὖν εἴρηται, τῷ μὲν δεδόσθαι πέντε τάλαντα, τοσούτων χαρισμάτων διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος αὐτῷ δεδωρημένων· ἑτέρῳ δὲ οὐ τοσαῦτα, ἀλλ᾽ ἓν μόνον δέδοται, ὃς πλείονος τύχοι ἂν κατακρίσεως, ὅτι μηδὲ πολλὰ εἰληφὼς ὡς ἀποκνῆσαι τῇ τῶν πλειόνων ἐργασίᾳ, οὐδὲ τοῦ ἑνὸς τὸν καρπὸν ἐπορίσατο, ἀργὸν δὲ αὐτὸ φυλάξας, καὶ μὴ μεταδοὺς ἑτέροις, στερήσεται καὶ τούτου κατὰ τὴν σωτήριον ἀπόφασιν, ἐλέγχοντος αὐτὸν τοῦ κριτοῦ ἐπὶ ἀργίᾳ καὶ ὀκνηρίᾳ, καὶ φοβερὰν ἀπειλὴν καὶ κρίσιν ἀπότομον κατ᾽ αὐτοῦ ἐκφέροντος· οἱ δὲ καὶ πλειόνων τοῦ ἁγίου πνεύματος ἠξιωμένοι χαρισμάτων, εἶτα τούτων τὸν καρπὸν διὰ τῆς πρακτικῆς ἐργασίας πολυπλασιάσαντες, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τῶν λόγων συνάρσεως, δεξιᾶς καὶ ἀγαθῆς μαρτυρίας τεύξονται· ἐν ὀλίγοις γὰρ δοκιμασθέντας τοῖς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον, μειζόνων τῶν κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα καὶ οὐρανίων ἐπάθλων καταξιώσει.

Τὸν δὲ πονηρὸν καὶ ὀκνηρὸν δῆλον ἐλέγξας ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ καὶ τῷ ὄκνῳ, τῇ προσηκούσῃ παραδώσει δίκῃ· ὀκνηρὸν μὲν αὐτὸν εἰπὼν διὰ τὸ μηδὲν ἐθελῆσαι τῶν δεόν-

των ἐργάσασθαι, πονηρὸν δὲ διὰ τὸ τολμῆσαι φάναι τῷ ἑαυτοῦ κυρίῳ, αὐστηρὸς εἶ ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀπελέγξας γοῦν αὐτὸν πρότερον ὡς ἐναντιολογοῦντα, καὶ ἐκ τοῦ στόματος κατακρίνας αὐτὸν, ὅτι καίπερ αὐτὸν αὐστηρὸν καὶ ἀπαραίτητον κριτὴν εἶναι φήσας, ὅμως κατεφρόνησεν ὡς μηδὲν ἀγαθὸν θελῆσαι πρᾶξαι, δικαιοτάτην ἐξοίσει τὴν κατ' αὐτοῦ ψῆφον, σκότῳ παραδοὺς αὐτὸν ἐξωτάτῳ, ὡς οὐ μόνον ἀργὸν καὶ πονηρὸν, ἀλλὰ καὶ ἀχρεῖον καὶ ἀπόβλητον δοῦλον· δόξει μὲν οὖν ἀπεριέργως ὅσον ἐπὶ τῇ ἀκολουθίᾳ περὶ τοῦ μηδὲν ἐργασαμένου, ἀλλὰ ἀποκρύψαντος τὸ τάλαντον, τοῦτ' εἰρῆσθαι· ἐπεὶ δὲ τὸ εἰς ἡμᾶς ἧκον ἑβραϊκοῖς χαρακτῆρσιν εὐαγγέλιον τὴν ἀπειλὴν οὐ κατὰ τοῦ ἀποκρύψαντος ἐπῆγεν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀσώτως ἐζηκότος (1)· τρεῖς γὰρ δούλους περιεῖχε, τὸν μὲν καταφάγοντα τὴν ὕπαρξιν τοῦ δεσπότου μετὰ πορνῶν καὶ αὐλητρίδων, τὸν δὲ πολλαπλάσιαντα τὴν ἐργασίαν, τὸν δὲ κατακρύψαντα τὸ τάλαντον· εἶτα τὸν μὲν ἀποδεχθῆναι, τὸν δὲ μεμφθῆναι μόνον, τὸν δὲ συγκλεισθῆναι δεσμωτηρίῳ. Ἐφίστημι μήποτε κατὰ τὸν Ματθαῖον, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ λόγου τὴν κατὰ τοῦ μηδὲν ἐργασαμένου, ἡ ἑξῆς ἐπιλεγομένη ἀπειλὴ, οὐ περὶ αὐτοῦ ἀλλὰ περὶ τοῦ προτέρου κατ' ἐπανάληψιν λέλεκται τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μετὰ τῶν μεθυόντων.

Ταῦτα μὲν οὖν οὕτως εἴρηται παρὰ τοῦ Ματθαίου ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν τοῦ σωτῆρος τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς συνόντος καὶ τὰ περὶ τῆς συντελείας προδιαστελλομένου· τὴν δὲ προκειμένην παραβολὴν μόνος ὁ

(1) Animadverte notitiam codicis evangelici hebraicis litteris, eiusque insignis hoc in loco lectionis.

Λουκᾶς ἀπεμνημόνευσεν, ὡς τοῦ σωτῆρος εἰρηκότος αὐτὴν καθ' ὃν χρόνον ἐν Ἱεριχοῖ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο· διόπερ οὐδὲ τὴν αὐτὴν ἐκείνῃ ταύτην εἶναι ὑποληπτέον, ἐπεὶ μηδὲ τὰ ἐν αὐτοῖς φερόμενα ὅμοια τυγχάνει· ἐνταῦθα μὲν γὰρ δέκα λέγονται δοῦλοι, ἐκεῖ δὲ οὐ τοσοῦτοι· καὶ ἐνταῦθα ὁ καθεὶς ἀνὰ μίαν μνᾶν λαμβάνει, ἐκεῖ δὲ ὁ μέν τις πέντε τάλαντα, ὁ δὲ δύο, ὁ δὲ ἕν· καὶ ἐνταῦθα ὁ μέν τις δεκαπλασιάσας τὴν μνᾶν ἀκούει, εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων· ὁ δὲ τὴν μίαν πέντε ποιήσας ἀκούει, καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων· ἐν δὲ τῇ τῶν ταλάντων παραβολῇ ἐλέγετο, εὖ δοῦλε ἀγαθὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

Τήν γε μὴν εἰς τὴν παραβολὴν ἑρμηνείαν ἐπιτεμνόμενοι φαμέν· ὑπέλαβόν τινες κατὰ τὴν πρώτην τοῦ σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ γενήσεσθαι, καὶ τοῦτο ἐνόμιζον ἔσεσθαι παραχρῆμα τότε ἐπειδὰν ἐπιβῇ τοῖς Ἱεροσολύμοις· οὕτως ἐξέπληττον αὐτοὺς αἱ θεοσημεῖαι ὑπ' αὐτοῦ συντελούμεναι· πρὸς δὴ οὖν ταύτην τὴν ὑπόνοιαν ὁ σωτὴρ διδάσκει, μὴ πρότερον αὐτὸν παρὰ τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπολήψεσθαι, ἢ τὴν ἀποδημίαν τὴν ἐξ ἀνθρώπων πρὸς τὸν πατέρα στείλασθαι· τοῦτο δὲ διὰ τῆς παραβολῆς παρίστη λέγων· ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι· εὐγενῆ μὲν ἑαυτὸν καλῶν διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν ἐξ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ἔκ τε Δαβὶδ καὶ τῶν τούτου διαδοχῶν γεγενημένην· διὸ καὶ ἄνθρωπον ἑαυτὸν ὠνόμαζε· λέγων δὲ ἐπορεύθη εἰς χώ-

ραν μακρὰν, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἑαυτοῦ ἐσήμανεν· ἐπιφέρων δὲ τὸ λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι, τὴν δευτέραν αὐτοῦ θεοφάνειαν, τὴν ἔνδοξον καὶ βασιλικὴν, παρίστη· ἀλλὰ γὰρ κατὰ τὴν λεχθεῖσαν ἀποδημίαν τοὺς μὲν αὐτοῦ δούλους μνᾶς φησὶν εἰληφέναι καὶ εἰργάσθαι διαφόρως, ἐχθροὺς δέ τινας πολίτας αὐτοῦ μισεῖν αὐτὸν, καὶ διὰ πρεσβείας παραιτεῖσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν· τοὺς μὲν οὖν δούλους, πάντας ἐδήλου τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, τὴν δὲ μνᾶν τὴν πᾶσιν ἐξ ἴσου δεδομένην, τὴν γνῶσιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· τὴν δὲ ἐργασίαν, τὴν ἑκάστῳ πρὸς τῇ γνώσει κατορθουμένην ἐν ἀγαθαῖς πράξεσι καρποφορίαν· πολίτας δὲ ἑαυτοῦ μισοῦντας αὐτὸν, τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὧν τὴν πολιτείαν ὑπομείνας, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν γεγονὼς νόμον, εἰκότως πολίτην ἑαυτὸν αὐτῶν ἀπηγόρευσεν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτὸν καὶ τοῦ μίσους ἔργα ἐνδειξάμενοι διὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβολῆς, οὐκ ἠρκέσθησαν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀποδημίαν αὐτοῦ, ταῖς κατ' αὐτοῦ ἀραῖς καὶ ταῖς πρὸς τὸν θεὸν εὐχαῖς ἀθετοῦντες αὐτὸν, καὶ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν παραιτούμενοι, καὶ ἀπευχόμενοι τοῦτο γενέσθαι (1)· ὁ δὲ καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν παραλήψεται τὴν βασιλείαν· ἐπανελθὼν γε μὴν κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ θεοφάνειαν, τῶν μὲν ἀξίων καὶ αὐτοῦ δούλων βασιλεύσει· καὶ τούτων αὐτῶν πρότερον τὴν διάκρισιν ποιήσει, τοὺς μὲν ἀποδεξάμενος καὶ βασιλικαῖς τιμήσων δωρεαῖς, ἐφ' οἷς διεπράξαντο κατορθώμασιν· ἡγουμένους γὰρ πόλεων καὶ ἄρχοντας αὐτοὺς ἑτέρων καταστήσει· τοὺς δὲ ἐπ' ἀργίᾳ μεμψάμενος, καὶ ἧς ἐδόκουν πρότερον μετ-

(1) Hae sunt dirae synagogarum iudaicarum.

εσχηκέναι μοίρας στερήσει· τοὺς δὲ ὠνομασμένους αὐτοῦ πολίτας τοὺς πάλαι ὄντας ἐχθροὺς, καὶ τὰ ἐχθρῶν ἔργα εἰς αὐτὸν ἐνδειξαμένους, καὶ μετὰ ταῦτα ὀπίσω αὐτοῦ πρεσβείαν ἀπεσταλκότας καὶ παραιτησαμένους αὐτὸν, δι' ὧν εἰώθεισαν κατ' αὐτοῦ ποιεῖσθαι ἀρῶν, εἰς μέσον ἀχθῆναι κελεύσει πρὸ τοῦ βασιλικοῦ τῆς δόξης αὐτοῦ θρόνου, κἄπειτα δικαιοσύνῃ κριτηρίῳ χρώμενος, τῇ προσηκούσῃ αὐτοὺς παραδώσει δίκῃ.

XV. Εὐσεβίου δ. τῆς θεοφανείας. p. 167.

Καὶ ὅτι μὲν ἀξιοθέατα ἦν πάντα τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τά τε τῆς ἄλλης κατασκευῆς τοῦ αὐτόθι νεὼ, δηλοῦσιν αἱ ἱστορίαι· δείγματος δὲ χάριν εἰσέτι δεῦρο λείψανα τινὰ πεφύλακται, δι' ὧν τὰ ἴχνη καταλαμβάνεται τῶν πάλαι κατασκευασμάτων· πάντων δὲ θαυμασιωτέρα τυγχάνει ἡ θεϊκὴ φωνὴ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν προγνώσεως, ὅτι ὁ μὲν ἀμφὶ τὸ ἱερὸν ἐβάδιζεν, οἱ δ' αὐτοῦ μαθηταὶ τοῦ περιβόλου τὰς οἰκοδομὰς αὐτοῦ τε τοῦ ἱεροῦ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος ὑπερθαυμάζοντες, ἐδείκνυον αὐτῷ· ὁ δὲ καταλλήλως τοῖς τὰς οἰκοδομὰς ἐκπεπληγμένοις ἀπεφήνατο, ἐν οἷς ἐθαυμάζοντό πως, οὐ μὴ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθον ἀκαθαίρετος· δεῖν γὰρ διὰ τὰ τολμηθησόμενα τοῖς οἰκήτορσι παντελῆ φθορὰν καὶ ἐρημίαν τὸν τόπον ὑπομεῖναι, ἅτε δὴ ἀσεβῶν ἀνδρῶν γενόμενον οἰκητήριον· ὅπως δὲ τὰ τῆς προῤῥήσεως εἰς ἔργα προκεχώρηκεν, ὅ τε πᾶς νεὼς καὶ ὁ περίβολος, τά τε ἐν αὐτῷ σεμνὰ καὶ περικαλλῆ ἱδρύματα πάντα λόγον καλύπτουσαν ἐρημίαν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπέμεινεν· αὔξει

τε κατὰ χρόνους καὶ ἐπινέμεται ἡ τοῦ λόγου δύναμις, ὡς μηδὲ ἴχνος θεμελίων ἔν τισι φαίνεσθαι τόποις, ὃ ἔξεστι τῷ βουλομένῳ παραλαμβάνειν ὀφθαλμοῖς· εἰ δὲ φαίη τις μέρη τινὰ ἔτι συνεστάναι, ἀλλὰ καὶ τούτων χρὴ προσδοκᾷν τὸν ἀφανισμὸν, ὁσημέραι τῆς ἐρημίας αὐξούσης, καὶ τῆς εἰρημένης προῤῥήσεως ἀποῤῥήτῳ δυνάμει εἰσαεὶ ἐνεργούσης· οἶδα δέ τινων ἀκούσας ἑρμηνευσάντων τὴν προειρημένην φωνὴν ἑτέρως· μὴ γὰρ περὶ πάντων τῶν οἰκοδομημάτων εἰρῆσθαι, ἀλλὰ περί τινος μέρους, ὃ δὴ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπεδείκνυον αὐτῷ· κατ᾽ ἐκείνου γὰρ ἐξενηνοχέναι αὐτὸν τὴν πρόῤῥησιν.

P. 300.

XVI. Εὐσεβίου ἐκ τῆς Θεοφανείας. (1)

Τί οὖν ἐπὶ τούτοις λείπεται, ἢ αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ παντὸς κεφάλαιον ὁποίαν ἔσχεν αἰτίαν ἐξειπεῖν, λέγω δὲ τὸ πολυθρύλλητον τοῦ βίου τέλος, καὶ τοῦ πάθους τὸν τρόπον, καὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ τὸ μέγα θαῦμα· εἰ μὲν οὖν ἄλλως πῶς μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς ἀφανὴς γεγονὼς ἐξαίφνης ἀπέπτη ὑποκλέψας λάθρα ἑαυτὸν καὶ τὸ οἰκεῖον ἄγαλμα, φυγῇ τὸν θάνατον διαδράναι σπουδάσας, κἄπειτά που τὸ θνητὸν αὐτὸς δι᾽ ἑαυτοῦ φθορᾷ καὶ ἀπωλείᾳ συνεψήσας, φάσματι ἂν ἐῴκει τοῖς πᾶσι, καὶ οὐκ ἂν αὐτὸς αὐτῷ τὰ πρέποντα διεπράξατο, ζῶν μὲν τυγχάνων καὶ θεοῦ λόγος καὶ δύναμις, οὔτ᾽ ἂν ἐγνώσθη ὅπη ποτὲ ὑπῆρχε χωρήσας, οὔτ᾽ ἂν ἐπιστώθη τοῖς μὴ παρειληφόσιν, οὔτ᾽ ἂν θανάτου τὴν φύσιν ἐφάνη κρείττων, οὔτ᾽ ἂν τὸ θνη-

(1) Exin theophaniae librorum numerales notae praetermittuntur in codice.

τὸν τῆς οἰκείας ἠλευθέρου φύσεως, οὔτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη, οὔτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔπεισεν, οὔτ' ἂν τῆς μετὰ θάνατον παρὰ θεῷ ζωῆς τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιοῦσι παρεστήσατο, οὔτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὔτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προῤῥήσεσι σύμφωνα παρεῖχε τὰ ἀποτελέσματα, οὔτ' ἂν τὸν ὕστατον ἁπάντων ἀγῶνα διηθλήκει, οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου.

Διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων ἐπειδὴ ἐχρῆν ἐξ ἅπαντος τὸ θνητὸν ὄργανον μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἣν τῷ θεῷ λόγῳ διηκονήσατο τέλους θεοπρεποῦς τυχεῖν, ταύτῃ πῃ αὐτῷ καὶ ὁ θάνατος ᾠκονομεῖτο· δυοῖν γὰρ λειπομένων τῷ τέλει, ἢ φθορᾷ ἢ ἀπωλείᾳ παραδοῦναι τὸ πᾶν, καὶ αἰσχίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφὴν, ἢ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι, θεϊκῇ δυνάμει τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστησάμενον, τὸ μὲν πρῶτον ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγελίας· οὐ γὰρ δὴ πυρὸς οἰκεῖον τὸ ψύχειν, οὐδὲ φωτὸς τὸ σκοτίζειν, οὕτως οὐδὲ ζωῆς τὸ θανατοῦν, οὐδὲ τοῦ θεοῦ λόγου τὸ παραλόγως ἐνεργεῖν· ποῖον οὖν εἶχε λόγον τὸν ἑτέροις ζωὴν ἐπαγγελλόμενον, τὸ οἰκεῖον ὄργανον φθειρόμενον παριδεῖν; οὐκοῦν τὸ δεύτερον ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὲ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι· πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; λαθραίως ἄρα καὶ κλοπιμαίως; ἢ τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ διαδήλως; ἀλλὰ σκότιον μὲν καὶ κρύφιον αὐτὸ πραχθὲν τὸ κατόρθωμα μηδενὶ δὲ γνωσθὲν, οὐδὲν ἂν ὤνησε, βοηθὲν δὲ καὶ ἀκουσθὲν εἰς πάντας, τοῖς πᾶσι τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρεῖχεν ὠφέλειαν· εἰκότως ἄρα ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρεῖττον θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πρᾶ-

ξαι μὴ εἰς τὸ λεληθὸς ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον, ἦν γὰρ ἂν δειλὸς, καὶ θανάτου χείρων ἐνομίσθη, διὰ δὲ τῆς πρὸς ἀνταγωνιστὴν, τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστη, ὕστατον ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἁπάντων σωτηρίας καὶ ἀθανασίας ἀναδεδεγμένος.

Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος αὐτῷ κατὰ δαιμόνων ἐνηργεῖτο ἐπὶ καθαιρέσει τῆς πολυθέου πλάνης· ἐπεὶ δὲ ὁ πρὸς τούσδε τέλος εἶχεν ἀγὼν, δεύτερος ἐπὶ λύσει τῆς τοῦ θανάτου καταδυναστείας ἐγίνετο· οἱ μὲν γὰρ κατ᾽ αὐτοῦ συνηγμένοι δαίμονες, ὅ τε τούτων ἐξάρχων, τὰ νῶτα κατὰ τὴν πρώτην αὐτῷ συμβολὴν παραχωρήσαντες, τὸν δεύτερον ἆθλον ἐσκόπουν, τοῦ βίου λοιπὸν τὴν ὑστάτην καταστροφὴν ἐκδεχόμενοι, καὶ τὴν τοῦ θνητοῦ τελευτὴν ὁμοίαν ἔσεσθαι πᾶσιν ἀνθρώποις καραδοκοῦντες· οὐ γὰρ ἂν πώποτε θνητῶν φύσιν, θανάτου κρείττονα γενέσθαι προσεδόκησαν· ὁ δὲ μετὰ τὰ πρῶτα κατὰ δαιμόνων τρόπαια, ἤδη καὶ κατὰ τοῦ θανάτου παρετάττετο· ὥσπερ δὲ εἴτις ἄκαυστον ἡμῖν καὶ πυρὸς τῇ φύσει κρεῖττον δεῖξαί τι σκεῦος ἤθελεν, οὐκ ἄλλως ἂν τὸ θαῦμα παρεστήσατο, ἢ πυρὶ παραδοὺς τὸ μετὰ χεῖρας, κἄπειτα σῶον αὐτῷ καὶ ἀδιάφορον τοῦ πυρὸς ἐξελὼν, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὅλων ζωοποιὸς λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον, ᾧ πρὸς ἀνθρώπων ἐκέχρητο σωτηρίαν, κρεῖττον θανάτου φῆναι βουληθεὶς, εὖ μάλα χρησίμην ὑπῄει τὴν οἰκονομίαν, τὸ σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν, καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ πάλιν ὑφαιρούμενος, εἰς παράστασιν τῆς ἐνθέου δυνάμεως· ἡ μὲν οὖν πρώτη αἰτία ἦν αὕτη.

Δευτέρα δὲ τῆς ἐν τῷ σώματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἔνδειξις· ἐπειδὴ γὰρ τὰ πρότερον τοὺς ὑπὸ τοῦ θανάτου νενικημένους ἄνδρας θνητοὺς ἀληθῶς, καὶ κοινὸν τέλος ὑποδεδεγμένους ἐθείαζον ἀνθρω-

ποι, ἥρωάς τε καὶ θεοὺς ὠνόμαζον, εἰκότως διδάσκει μόνον τοῦτον ἐν θανάτῳ θεὸν ἀληθῆ εἶναι ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδησάμενον. Τρίτη δ' ἂν εἴη αἰτία τοῦ σωτηρίου θανάτου ἣν ἀπόῤῥητοι λόγοι περιέχουσι· τίνες οὗτοι; ἱερεῖον ἦν ἀντίψυχον τοῦ κοινοῦ γένους παραδιδόμενον τῷ θανάτῳ, ἱερεῖον ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης σφαγιαζόμενον, δαιμονικῆς πλάνης ἀποτρόπαιον· τούτου γὰρ ἀνενεχθέντος, πᾶσα λοιπὸν ἡ τῶν ἀνάγνων δαιμόνων δύναμις καθῃρεῖτο, καὶ πᾶσα πλάνη παρεῖτο· τὸ μὲν οὖν σωτήριον ἐξ ἀνθρώπων θῦμα αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ λόγου σωματικὸν ὄργανον ὑπὲρ ἀνθρώπων καθιεροῦτο· οὗ πέρι λόγων ἱερῶν βοῶσι φωναί· τοτὲ μὲν, ἴδε ὁ ἄμνος τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· τοτὲ δὲ, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ τόγε αἴτιον διδάσκουσιν ἐπιλέγουσαι, οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν; καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν· πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· τὸ μὲν οὖν σωματικὸν τοῦ λόγου ὄργανον διὰ ταύτας καθιεροῦτο τὰς αἰτίας· ὁ δὲ μέγας ἀρχιερεὺς ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον, θεοῦ λόγος καὶ δύναμις καὶ σοφία, οὐκ εἰς μακρὰν τὸ θνητὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου, καὶ τοῦτο τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν ζωῆς ἐνθέου καὶ ἀθανασίας μέτοχον παρίστη, τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ κατὰ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως, καὶ τῶν πάλαι θυσιῶν ἀποτρόπαιον.

XVIII *

Πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ἄλλη τις γένοιτ᾽ ἂν τοῦ σωτηρίου θανάτου μεγίστη αἰτία ἡ λεχθησομένη· ἐπειδὴ γὰρ τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἀναγκαῖον ἦν ζωῆς τῆς μετὰ θάνατον ἐναργῶς παλιγγενεσίαν, ἐφ᾽ ἣν τὰς αὐτῶν ἐλπίδας ἀναρτᾷν αὐτοὺς ἐδίδασκε, δι᾽ ἣν καὶ προὔτρεπεν αὐτοὺς ἔχεσθαι τοῦ τῆς θεοσεβείας ζυγοῦ, εἰκότως τοῦτον ὁρᾷν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἀκριβῶς παρεῖχεν· ἐχρῆν γὰρ τοὺς μέλλοντας εὐσεβῆ μετιέναι βίον τοῦτο πρῶτον ἀναγκαιότατον μάθημα δι᾽ ἐναργοῦς ὄψεως παραλαβεῖν· καὶ πολὺ μᾶλλον ἐκείνους τοὺς εἰς ἅπαντα τὴν οἰκουμένην μέλλοντας ὅσον οὔπω κηρύττειν, καὶ τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι προβληθεῖσαν διδασκαλίαν τὲ καὶ θεογνωσίαν εἰς πάντας καταγγέλλειν ἀνθρώπους· οὓς δὴ πεῖσμα μέγιστον λαβεῖν ἐχρῆν τῆς μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς, ὡς ἂν ἀδεεῖς καὶ ἄφοβοι θανάτου, τὸν κατὰ τῆς πολυθέου πλάνης ἀγῶνα προθύμως ἀναδέξοιντο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πώποτε πρὸς τὰ δεινὰ παρεσκευάζοντο· διὸ δὴ ἀναγκαίως ὁπλίζων αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας, οὐ ῥηματίοις καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγοις ὁμοίως ἀνθρωπείοις τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς καὶ ἐξ εἰκότων συντάττων, αὐτῷ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια.

Ἦν μὲν γὰρ πάλαι πρότερον φοβερὸς τοῖς πᾶσι ὁ τοῦ θνητοῦ γένους ὀλετὴρ θάνατος, καὶ λύσις ἐνομίζετο τῆς ὅλης ἀνθρώπου φύσεως, ψυχῆς ὁμοῦ καὶ σώματος, ἡ τούτου δυναστεία· οὐδέ τις ἦν τῶν ἐξ αἰῶνος οἷός τε τουτὶ τὸ φόβητρον ἐξ ἀνθρώπων ἀνελεῖν· πάντες δ᾽ ἐπτήχεσαν φόβῳ μικροὶ καὶ μεγάλοι τὸν θάνατον· οὐκ ἦν τε τοῦ κακοῦ

παραμύθιον ἀνθρώποις· πάντων δὲ κρείττων καὶ ἀνώτερος τὴν κατὰ πάντων νίκην ἐπεῖχεν ὁ θάνατος, ὑψηλὸς μεγάλαυχος ὑπερήφανος· ᾧ δὴ καταδεδουλωμένον τὸ θνητὸν γένος παντοίαις ἐκαλινδεῖτο παρανομίαις· ὡς γὰρ μηκέτι ὄντες μετὰ θάνατον, τὰ μυρίων θανάτων ἄξια δρῶντες διῆγον· οὓς δὴ κατελεήσας ὁ λόγος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν ἔσπευσεν· εἶθ᾽ οἷα βασιλεὺς φιλανθρωπότατος τὸν κατὰ τοῦ θανάτου ἔλεγχον δι᾽ ἀνθρώπου φύσεως ἐμηχανᾶτο, ζωὴ μὲν αὐτὸς τυγχάνων, καὶ θεοῦ λόγος καὶ δύναμις, ἀλλ᾽ οὐ δίχα τοῦ βοηθουμένου τὸ τῶν ἀνθρώπων φόβητρον διελέγξαι κρίνας· διὸ δὴ ὅπλῳ χρησάμενος ἀνθρωπείῳ, καὶ θνητῷ σώματι ὁ ἀσώματος, τὸν θάνατον διὰ τοῦ θνητοῦ κατηγωνίσατο, καὶ μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἀπέδειξε, τρόπαιον ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου διὰ τοῦ θνητοῦ ὅπλου στήσας· ἠφίει μὲν γὰρ τὸ θνητὸν εἰς βορὰν τῷ θηρίῳ, τὸ δ᾽ αὐτίκα τῷ ἰκρίῳ προσηλοῦτο ἀνασταυρούμενον· ὡς ἂν τοῖς πᾶσιν ἡ τοῦ θνητοῦ γνωρισθείη φύσις, μηδέ τινα λάθοι τὸ πραττόμενον, μὴ ἀνθρώπων μὴ δαιμόνων· ἐχρῆν γὰρ πάντας ἀκριβῶς τὸ θνητὸν ἰδεῖν ὡς ἐν μεγίστῳ θεάτρῳ τὴν οἰκείαν ὁμολογοῦν φύσιν· ἵν᾽ ἑξῆς ἐπελθὼν ὁ θάνατος οἷα θὴρ δεινὸς, οἷός τις ποτ᾽ ἦν, ἑαυτὸν ἐλέγξῃ· κἄπειτα τῆς ζωῆς ἡ δύναμις μετὰ θάνατον ἐπελθοῦσα, τοῖς πᾶσιν αὖθις τὴν κατὰ τοῦ θανάτου παραστήσεται νίκην, τὸ θνητὸν ἀθάνατον ἀποδείξασα.

XVII. Εὐσεβίου ἐκ τῆς θεοφανείας. P. 507. b.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ βοώμενος, ὃν δὴ ὑποστῆναι τὸ τοῦ λόγου ἄγαλμα παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνωμολόγηται, πολλοῦ

μετέχει τοῦ θαύματος, οὐ κοινὸς τοῖς λοιποῖς γεγενημένος, οὐ γὰρ νόσῳ διαφθαρεὶς οὐδὲ βρόχῳ οὐδὲ πυρὶ, οὐδὲ μὴν κατ᾽ αὐτὸ τὸ τοῦ σταυροῦ τρόπαιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούργοις ὑποτμηθεὶς σιδήρῳ, οὐδ᾽ ὅλως πρός τινος ἀνθρώπων παθών τι τῶν ἀναιρεῖν εἰωθότων, βιαίαν ὑπέμεινε τελευτὴν, ἀλλ᾽ ὡς αὐτὸ μόνον ἑκὼν παρεδίδου τὸ αὐτοῦ ὄργανον τοῖς ἐπιβουλεύουσι, τὸ μὲν ἀπὸ γῆς ἀνωρθοῦτο αὐτίκα, ὁ δὲ φωνήσας μέγα, καὶ τῷ πατρὶ τὸ πνεῦμα παρατίθεσθαι εἰπὼν, ἄφετος αὐτὸς ἀφ᾽ ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐποιεῖτο· διὸ δὲ πρὸ τοῦ θανάτου τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις τοῦτο αὐτὸ παρεδίδου διδάσκων καὶ λέγων, οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ᾽ ἐμοῦ, ἀλλ᾽ ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν· ἠφίει τοίνυν πρὸς βραχὺ τὸ σῶμα ἡ τοῦτο διακρατοῦσα τοῦ θεοῦ λόγου δύναμις· τὸ δ᾽ ἀνηρτεμένον ἐπὶ τοῦ ξύλου παραχρῆμα νεκρὸν ἦν, ἀλλ᾽ οὐχ ὁ λόγος ὁ ζωοποιὸς τὸ νεκρούμενον ἦν· τὸ δὲ θνητὸν τὴν οἰκείαν ὡμολόγει φύσιν.

P. 310 XVIII. Εὐσεβίου ἐκ τῆς θεοφανείας.

Μνήματι δὴ κατὰ νόμους ἀνθρώπων παρεδίδοτο· τὸ δὲ μνῆμα σπήλαιον ἦν νεοπαγὲς, σπήλαιον ἄρτι κατὰ πέτρας λελεξευμένον, οὔπω σώματος ἑτέρου πεπειραμένον· ἔδει γὰρ μόνῳ σχολάζειν τῷ μόνῳ παραδόξῳ νεκρῷ· θαυμαστὴ δὲ ἰδεῖν ἡ πέτρα ἐν ἡπλωμένῳ χώρῳ μόνη ὄρθιος ἀνεσταμένη, καὶ μόνον ἓν ἄντρον εἴσω ἐν αὐτῇ περιέχουσα, ὡς ἂν μὴ πολλῶν γενομένη, τοῦ τὸν θάνατον καταγωνισαμένου ἐπισκιάσῃ τὸ θαῦμα.

EUSEBII CAESARIENSIS

EX COMMENTARIO IN LUCAM

FRAGMENTA.

Ετσεβιοτ. Οὗτος ὁ παρ' ἡμῖν θεολογούμενος, προφητικαῖς Cap. I. v. 1.
ἄνωθεν πρὸ μυρίων χρόνων ἐγνώσθη τὲ καὶ προεκηρύχθη φωναῖς· οἳ καὶ τὸν τόπον τῆς θεοφανείας αὐτοῦ καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως καὶ τρόπον τοῦ βίου καὶ δυνάμεις καὶ λόγους καὶ κατορθώματα αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἱεραῖς ἐγκατέθεντο.

Ἡ γὰρ τοῦ Ἰούδα φυλὴ ἄνωθεν ἦν ἀρχικὴ, καὶ v. 5.
ἡγεῖτο πάντων ἕως ἦσαν αὐτόνομοι, κατὰ τὴν προφητείαν· ἦσαν δὲ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι, καθ' ὃν Χριστοῦ φανέντος τὸ ἔθνος ἅπαν δεδούλωται, ὅτε καὶ πρῶτος ἀλλόφυλος αὐτῶν Ἡρώδης ἡγήσατο, καὶ βασιλεὺς Αὔγουστος ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐγχειρίσας αὐτῷ μετὰ τῆς συγκλήτου, ἐξ Ἀντιπάτρου γεγονότι, τὸ γένος ἀσκαλωνίτου, ἱεροδούλου Ἀπόλλωνος, καὶ Κυπρίνης ἐξ ἀῤῥάβων μητρός· οὗτος γὰρ τὸν ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὕστατον ἡγησάμενον Ὑρκανὸν ἀνελὼν, ἰουδαίων ἀναγορεύεται βασιλεύς· τούτου καὶ νῦν ὁ Λουκᾶς μέμνηται, ἵνα δείξῃ ὅτι ἀληθῶς ἦλθεν ὁ Χριστὸς, ἐκλιπόντων τῶν παρὰ τοῖς ἰουδαίοις ἀρχόντων κατὰ τὴν προφητείαν.

Τά γε μὴν τοῦ Δανιὴλ θεσπίσματα, δι' ὧν καθαιρεθήσεσθαι μὲν πάσας τὰς ἐν ἀνθρώποις βασιλείας, μόνην δὲ τὴν Χριστοῦ κρατήσειν ἀνεφώνει, ὧδε πη εἶχεν ὑποθέσεως· ὥσπέρ ποτε τῷ τῆς Αἰγύπτου ἄρχοντι ἑρμη-

νεὺς τῶν τεθεαμένων ἐν ὕπνοις κατέστη ὁ Ἰωσὴφ, οὕτως ὁ Δανιὴλ τῷ Χαλδαίων ἄρχοντι Ναβουχοδονόσορ τὴν ὄψιν διασαφεῖ· ὡς ἄρα ἡ εἰκὼν κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ ὀφθεῖσα, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσῆ, τὸ δὲ στᾶθος ἀργύρεον, ἡ δὲ κοιλία χαλκῆ, καὶ οἱ πόδες σιδηροὶ, τέσσαρας δηλοῖ βασιλείας· αὐτὸς μέν ἐστι ἡ χρυσῆ διὰ τὸ βαθύπλουτον καὶ τρυφηλὸν τῶν παρα ἀσσυρίοις βεβασιλευκότων· μεγάλη δὲ καὶ αὕτη ἡ τῶν ἀσσυρίων βασιλεία· κατέσχον γὰρ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης Ἀσίας τε πάσης, διῆλθον τε καὶ μέχρι τῆς ἰνδῶν οἰκουμένης· διήρκεσέ τε μακραῖς ἐτῶν περιόδοις, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τοῦ Νεβρῶδ, παρατείνασα δὲ ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ· οὐ πρότερον δὲ ἀπεσβέσθη, ἢ χεῖρας ἐπὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν τοῦ θεοῦ βαλεῖν· τούτου γὰρ γενομένου, μῆδοι παραχρῆμα τὴν ἀσσυρίων ἀρχὴν καταλύουσιν· ὧν πρῶτος Κύρος εἰς πέρσας μετεστήσατο τὴν ἡγεμονίαν· καὶ δὲ δεύτεροι μετὰ ἀσσυρίους πέρσαι τῆς οἰκουμένης ἐπῆρξαν λαμπρότατα καὶ διαφανῶς· ὃ δὴ καὶ ἐδήλου τὰ δεύτερα μέρη τῆς εἰκόνος ἐξ ἀργύρου πεποιημένα· τρίτος δὲ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος ὁ μακεδὼν συμβάλλει μὲν τῷ πέρσῃ Δαρείῳ, ἑλὼν δὲ τοῦτον, τὴν ἀρχὴν εἰς μακεδόνας μετεστήσατο· καὶ κρατοῦσιν οὗτοι τῶν ἐθνῶν ἁπάντων, τρίτοι μετὰ τοὺς πρώτους· ἐσήμαινε δὲ ἄρα καὶ τούτους τὰ τρίτα μέρη τῆς εἰκόνος διὰ τοῦ χαλκοῦ· εὔφωνος γὰρ αὕτη ἡ ὕλη καὶ μακρὰν ἠχεῖν δυναμένη· τοιαύτη δέ τις ἡ τῶν μακεδόνων ἡγεμονία, ἑλλήνων ὄντων καὶ τὴν γλῶτταν λογικωτέρων· ἐπὶ δὲ τούτοις τὴν σιδήρεον ᾐνίξατο βασιλείαν, κραταιὰν καὶ διαφερόντως παρὰ πάσας τὰς πρὸ αὐτῆς ἰσχυροτάτην· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ σιδήρου δύναμις ἐλαύνειν καὶ δαμάζειν τὰς λοι-

πὰς ὕλας φύσιν ἔχει· τίς δὲ αὕτη ἡ τῶν ῥωμαίων ἀρχὴ, τῆς τῶν μακεδόνων καταστᾶσα διάδοχος; ἐν ταύτῃ τῇ σιδηρᾷ βασιλείᾳ Χριστὸς γεννᾶται, ὁ τμηθεὶς λίθος ἐξ ὄρους οὐ σιδήρῳ ἀλλ' ἄνευ χειρῶν· τῷ δὲ προφήτῃ θηρίων ἀλόγων τὲ καὶ ἀγρίων ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο.

Ποῖον σημεῖον δεικνύεις μοι φησὶ, ἵνα πεισθῶ τοῖς v. 18.
ὑπὸ σοῦ προφητευθεῖσιν, ὡς μέλλουσι γίνεσθαι; σχεδὸν γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶν τὸ λεχθέν· οἱ γὰρ προβεβηκότες οὐ γονοποιοῦσιν· ἔδει δὲ μὴ πρὸς τὸ γῆρας ἀφορᾷν τὸ ἑαυτοῦ καὶ τῆς γυναικὸς, ἀλλὰ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ ἐπαγγελλομένου θεοῦ· ἀλλὰ τὰ μεγάλα, δυσέφικτα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ συγγινώσκει θεός· καὶ γὰρ οὐδ' αὐτὸς Ἀβραὰμ ὡς ἐχρῆν ἐπίστευσεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα καὶ ἐγέλασεν. καὶ εἶπεν, εἰ τῷ ἑκατονταέτει γενήσεται υἱός; καὶ ἡ Σάῤῥα δὲ γελάσασα ἐμέμφθη τότε· ποτὲ μὲν γὰρ λόγῳ μόνῳ ὁ θεὸς μέμφεται, ποτὲ δὲ καὶ ἔργῳ ἐπιτιμᾷ· τούτου οὖν χάριν καὶ τῷ Ζαχαρίᾳ δι' ἔργου ἐπετίμησε, καὶ εἰς κωφότητα καὶ ἀφωνίαν αὐτὸν περιέστησεν· ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν διὰ τῶν προτέρων παιδεύεσθαι, καὶ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας μέμψιν παίδευσιν ἰδίαν ποιήσασθαι.

Τί οὖν φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος; ἀγγέλῳ φη- v. 19.
σὶν ἀπιστεῖς, ὃς παρέστηκε θεῷ; καὶ οὐ πιστεύεις τῷ ἀποστείλαντι, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἀδυναμίαν βλέπεις; οὐκοῦν διὰ τὴν ἄπιστον ταύτην φωνὴν ἀφαιρεθήσῃ τῆς φωνῆς ἕως τοῦ πράγματος πληρωθέντος, γνοὺς καὶ τὸ σὸν ἄπιστον καὶ τὸ τοῦ θεοῦ δυνατόν.

Θεὸς φησὶν ὁ ἐνεργῶν, μὴ ἀμφίβαλλε, ὁ καὶ τὴν v. 36.
φύσιν γεγηρακυῖαν καὶ ἀσθενοῦσαν ἐπιρωννὺς καὶ φύσιν καινοτομῶν ὅτε βούλεται.

v. 36. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ἑτέρως ἡ Θεοτόκος συγγενὴς εἶναι τῆς Ἐλισάβετ (1) οὔσης ἐκ φυλῆς Λευί· πᾶν γὰρ τὸ ἰουδαίων ἔθνος ἑνὸς ἦν γένους, αἵ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἔνθεν καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος συγγενεῖς πάντας ὀνομάζει ἰουδαίους, καί τοι ἐκ φυλῆς ὢν Βενιαμίν· οὕτω καὶ Ἐλισάβετ ἐπεὶ συγγενὴς ἦν τῇ Μαρίᾳ, διὰ τὸ ἄμφω ἰσραηλίτιδας εἶναι, εἴρηται αὐτῇ πρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἰδοὺ Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου· εἰκὸς δὲ καὶ ἀπὸ τόπου συγγενῆ τῆς Μαρίας κεκλῆσθαι τὴν Ἐλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς, καθ᾽ ἃ μαρτυρεῖ Λουκᾶς, ἀφ' ἧς ὡρμᾶτο Μαρία· τοῦ γὰρ Μωσέως νόμου μὴ ἀφορίσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κλῆρον, ὅτι κύριος ὁ θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένου δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτοὺς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὡρμᾶτο ἡ Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἕνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτὰς ἀνειρῆσθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἣν ἄμφω τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἠξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν σωτῆρα ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἑνός τε καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μιᾶς τῆς κατὰ θεὸν συγγενείας μετεῖχον· ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἐπιλυτέον.

Cap. II. v. 11. Ἰησοῦς γὰρ Χριστὸς ὄνομα σημαντικὸν ἱερωσύνης ἅμα καὶ βασιλείας παρὰ παισὶν ἑβραίων ἂν γένοιτο.

Cap. III. v. 23. Περὶ δὲ τοῦ τὸν Ματθαῖον ἄνωθεν κατάγειν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ Λουκᾶν ἀνάπαλιν πεποιηκέναι (2), μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν πορευθέντας, οὐδὲν ἐπιμέμφεσθαι

(1) Confer quaest. I. evang. p. 8. Vel enim Eusebius sua partim repetivit, vel eclogarius Nicetas ex illa quaestione sumpsit. (2) Confer quaest. II.

δεῖ· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάντη καὶ ὄρθιον πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς κατιόντας, οὐκ ἄν τις ἑτέραν φαίη βαδίζειν, μιᾶς ἀμφοτέροις κειμένης τοῖς τε ἀνιοῦσι καὶ τοῖς κατιοῦσι τρίβου· τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν, ὅτῳ φίλον ἐπ' ἐξουσίας διὰ τῶν αὐτῶν, τοῖς μὲν κάτωθεν ἐπὶ τοὺς πρόσω ἀνιέναι, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἄνωθεν προπατόρων ἀρξαμένοις, ἐπὶ τοὺς ὑστάτους καταλήγειν· οὗτος δὲ καὶ πόῤῥωθεν ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, *etc. ut in impresso a nobis p.* 11-13. *usque ad* εὐαγελιστάς. Εἰ δ' ὅτι μὴ μέχρι τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Λουκᾶς ἀνιὼν ἔστη, μηδὲ ὁ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ἤρξατο ἐφ' ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, διαφωνεῖν τις αὐτοὺς λέγοι, οὐκ ὀρθῶς οἴεται· ἑκάτερος γὰρ αὐτῶν οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἔκθεσιν πεποίηται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρξάμενος, ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραὰμ ὑπερβὰς, ἐπί τε τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀνελθὼν· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στὰς, τὸν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν θεὸν ἀναρτήσας· ποία γὰρ ἐν τούτοις μάχη, εἰ τῷ μὲν χρήσιμος ἐφάνη ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐπὶ τοὺς ἑξῆς γενεαλογία, διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὁ δὲ διὰ τὸ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον, ἀναβιβάζει τὸν διὰ λουτροῦ γεγεννημένον, ἐπέκεινα ἁπάσης γενέσεως; τήρει γὰρ ὅτι δι' ὅλου τοῦ λόγου σεσιώπηκε τὸ τῆς γενέσεως ὄνομα, ἄγει τὲ αὐτὸν ἀνάγων, καὶ ἵστησιν οὐκ ἐπί τινα ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ τὸν πάντων θεὸν, μονονουχὶ προσάγων, ἅτε δὴ υἱὸν γενόμενον τῷ πατρί.

Ἵνα οὖν καὶ τοῦτο εἰρηκότος τὴν ἀμαθίαν ἐλέγξωμεν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας ὁμοίας σκαν- v. 23.

δαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι· πρότερον δὲ τὴν προταθεῖσαν ἡμῖν πρότασιν καιρὸν ἐπισκέψασθαι· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν Δαβὶδ, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸν Σολομῶνα καὶ τοὺς τούτου διαδόχους μέχρι τοῦ Ἰακὼβ, ἐξ οὗ Ἰωσὴφ ὁ τοῦ Χριστοῦ χρηματίσας πατὴρ, κάτεισιν· ὁ δὲ Λουκᾶς τὸν Ἰωσὴφ οὐκ ἀπὸ τοῦ Ἰακὼβ εἶναι φησὶν ὡς Ματθαῖος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἠλεί (1)· εἶτα ἀπὸ τοῦ Ἠλεὶ ἀνιὼν ἐφ' ἑτέρους χωρεῖ, ὧν οὐδὲ ὅλως ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος· καὶ οὕτως πλαγίαν τινὰ δραμὼν, ἔρχεται οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα τὸν τοῦ Δαβὶδ, ἀλλ' ἐπὶ Νάθαν τὸν καὶ αὐτὸν τοῦ Δαβὶδ, ὀφείλων εἰ δὴ περὶ τῆς αὐτῆς γενεαλογίας ὁ λόγος ἦν αὐτοῖς, διὰ τῶν αὐτῶν τῷ Ματθαίῳ ἀνελθεῖν, ἢ τὸν Ματθαῖον δι' ὧν ὁ Λουκᾶς χωρῆσαι ὀνομάτων· οἱ δὲ οὕτως οὐ συνηνέχθησαν ἀλλήλοις, ὡς τὸν ἕνα εἰπεῖν τοῦ Ἰακὼβ τὸν Ἰωσὴφ εἶναι υἱὸν καὶ Σολομῶνος υἱοῦ Δαβίδ· τὸν δὲ ἕτερον, μὴ τοῦ Ἰακὼβ, ἀλλὰ τοῦ Ἠλεὶ καὶ Νάθαν υἱοῦ Δαβίδ· δι' ὧν ἐοίκασι πολλὴν διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους περιέχειν.

Τί δὴ οὖν εἰς τὸ προταθὲν τοῦτο πρόβλημα εἴποι ἄν τις; φέρε τῆς ψυχῆς διανοίξαντες τὸ ὄμμα, ἀτενῶς ταῖς λέξεσιν αὐτοῖς ἐπερείσωμεν τὴν διάνοιαν, ἴδωμέν τε τί φησιν ὁ Λουκᾶς· καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ὢν υἱὸς ὡς ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἠλεὶ, τοῦ Μελχί· ἀλλ' οὐχ ὅ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῇ ὡς ἐνομίζετο φωνῇ *etc. ut pag.* 13-14. *usque ad* §. γ. *voc.* Ματθαῖος. (2)

Εἴη δ' ἄν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόρρητος ἐν

(1) Lege quaest. III. (2) In praedicta tamen p. 14. v. 9. scribe *φυγόντων τὴν δόξαν*.

τοῖς προκειμένοις λόγος (1). Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἔνσαρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἀποδεῖξαι βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου, φήσας βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀκολούθως τε τὴν ὅλην ἑξῆς ἱστορίαν τίθησι μετὰ τὸν τῶν προπατόρων κατάλογον, τοὺς μάγους, τὴν Ἡρώδου μανίαν, τὴν εἰς Αἴγυπτον Ἰησοῦ φυγὴν, τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον, τὸν Ἀρχέλαον· καὶ ὡς μετὰ ταῦτα ἤδη λοιπὸν εἰς ἄνδρας Ἰωάννης προβὰς μετὰ τριακοστὸν ἔτος τῆς Ἰησοῦ γενέσεως, ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύσσει βάπτισμα μετανοίας, πάρεισί τε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Ἰορδάνῃ βαπτισθησόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου· καὶ δὴ συνόρα ἐν τούτοις ὕφος καὶ ἀκολουθίαν ἱστορικῆς διηγήσεως ἣν ὁ Ματθαῖος ἐκτίθεται, σύρος ἀνὴρ, τελώνης τὸν βίον, τὴν φωνὴν ἑβραῖος.

Ὁ δὲ Λουκᾶς τὸ μὲν γένος ἀπὸ τῆς βοωμένης Ἀντιοχείας ἦν, ἐν ᾗ δὴ οἱ πάντες λογιώτατοι τοὺς Ἴωνας προγόνους αὐχοῦσιν· οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τῷ κατὰ φύσιν ἑλληνικῷ τῶν ἀνδρῶν, ἐπήγετό τι πλέον ὁ Λουκᾶς ἐν λόγοις, ἅτε ἰατρικῆς ἔμπειρος ὢν ἐπιστήμης· ὅμως δὴ ὁ τοιοῦτος τῆς τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου γραφῆς ἀρχόμενος, τὰ μὲν κατὰ τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἱστορεῖ πρῶτα· εἶτα τὴν πρὸς τὴν Μαρίαν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιφάνειαν ἐπισυνάψας, τὰς παραδόξους γενέσεις ἑξῆς τίθησιν, οὐδεμιᾶς μνησθεὶς γενεαλογίας τοῦ Ἰωσήφ· ἔπειτα δωδέκατον ἔτος ἀναγράφων τοῦ Ἰησοῦ, οὔπω καὶ νῦν γενεαλογίας μνημονεύει· μετὰ δὲ τοὺς Αὐγούστου χρόνους, Τιβερίου διαδεξαμένου

(1) Quae sequuntur sine dubio ex integra Eusebii quaestione III. desumpta fuerunt, quam ille a me editus breviator eusebianus valde contraxit.

τὴν ῥωμαίων ἡγεμονίαν, κατὰ τὸ πεντεκαιδέκατον αὐτοῦ ἔτος, φησὶ τὸν Ἰωάννην ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύξαι μετανοίας βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· διδασκαλίας τὲ αὐτοῦ τίθησι, καὶ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν Ἰησοῦ φησὶ βαπτισθέντος καὶ προσευξαμένου ἐγένετο ἀνοιγῆναι τὸν οὐρανὸν, καὶ καταβῆναι τὸ πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ φωνὴν ἐκεῖθεν ἐνεχθῆναι, σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα· ἔνθα γενόμενος, ὥσπερ ἐξ ὕπνου διανήψας, τῆς γενεαλογίας ἀκαίρως, ὡς ἂν οἰηθείη τις, μνημονεύει λέγων, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχόμενος ὁ Ἰησοῦς ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς ὡς ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἠλεὶ, τοῦ Μελχὶ, καὶ τῶν λοιπῶν.

Τίς τοιγαροῦν ἐν τούτοις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν; εἰ Ματθαῖος μὲν λόγου σύνταξιν ἐπιστημόνως φαίνεται πεποιημένος, κατὰ καιρόν τε χρησάμενος τῇ γενεαλογίᾳ, Λουκᾶς δὲ εἰς τοσοῦτον ἤλαυνεν ἀπορίας, ὡς ὅτε μὲν ἐχρῆν κατὰ χώραν τὴν γενεαλογίαν ἐντάξαι, τηνικαῦτα παραλιπεῖν αὐτὴν, ἱστορίαν τὲ τοσαύτην ἐκθέμενον τὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τριάκοντα ἐτῶν, μηδένα καιρὸν ἐπιτήδειον συνιδεῖν τῆς κατ' αὐτὸν γενεαλογίας· νῦν δὲ ὅτε τριακονταέτης γεγονὼς πάρεισιν ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, παρὰ πάντα λόγον καὶ παρὰ καιρὸν, ὥσπέρ τινα παρενθήκην εἰσάγει τῆς γραφῆς τὴν γενεαλογίαν· ἀλλ' εἴτις γε αὐτῷ τοιαῦτα ἐμέμψατο, οὐκ ἂν ἠπόρησεν ἀποκρίσεως ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς, εἶπε δ' ἂν ὡς εἰκὸς θεῖά τινα καὶ σοφὰ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ θείου πνεύματος ἐπάξια· ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι αὐτὸν καὶ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιηκέναι· τοῦτο γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνόει, ὅτε ἐχρῆν ταύτην ἐκθέ-

σθαι· ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστῆσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν θεῷ ἀναγεννώμενος, κἂν ἀληθῶς υἱὸς ἀνθρώπων εἶναι νομίζοιτο δι' ἣν περίκειται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἵσταταί γε αὐτῷ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γένεσιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ θεοῦ υἱοθεσίας καθέστηκε· διὸ ἡγοῦμαι αὐτὸν κατὰ καιρὸν καὶ τῇ γενεαλογίᾳ κεχρῆσθαι, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς ὡς ἐνομίζετο φωνῆς· καὶ γὰρ ἀκόλουθον ἦν, τῆς ἐξ οὐρανῶν μαρτυρίας φησάσης πρὸς τὸν Ἰησοῦν, σὺ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ εὐδόκησα, μηκέτι καὶ ἀνθρώπων ὁμοίως αὐτὸν ἀναγορεῦσαι υἱόν, μετὰ δὲ τῆς ὡς ἐνομίζετο προσθήκης· θεοῦ μὴν γὰρ ἀνεκηρύχθη υἱὸς εἶναι φύσει, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐνομίζετο· τοῦ δὲ Ἰωσὴφ ἐνομίζετο, ἀλλ' οὐ φύσει υἱὸς ἦν.

Ὧν οὕτως ἐχόντων, δοκῶ μοι καὶ οὕτως τὸν λογισμὸν ἀποδεδωκέναι, καθ' ὃν ὁ μὲν Ματθαῖος ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας, καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ κατὰ καιρὸν ὡς ἐν ἱστορίᾳ, προτάττει τὴν κατὰ σάρκα γενεαλογίαν· διὸ καὶ τὰ γένη κατάγει, κάθοδον ἀπὸ τῶν κρειττόνων αἰνιττόμενος τοῦ δηλουμένου· σαρκούμενος γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ κατῄει, ὅτι δὴ ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβών· ὁ δὲ Λουκᾶς, εἰ μὲν ὁμοίως τῷ Ματθαίῳ τὴν ἔνσαρκον ἔμελλεν αὐτοῦ παρουσίαν δηλοῦν, πάντως ἂν ἐχρήσατο καὶ αὐτὸς τῇ τοῦ γένους ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν τῆς συλλήψεως ἢ τῆς ἀποτέξεως καιρόν· καὶ

ἀκολούθως ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀρξάμενος, κατῄει ἐπὶ τοὺς τελευταίους· ἐπεὶ δὲ οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξέθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ καιρὸν ὑπερβὰς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν, ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος, ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἁμαρτωλῶν πατέρων, υἱὸς ἀποφαινόμενος θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ θεὸν ἀνεπιλήπτους βεβιωκότων· οὕτω καὶ τῷ Ἀβραὰμ εἴρητο, σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου, οὐ τοὺς κατὰ σάρκα, τοὺς δὲ ἐν θεῷ διὰ τὴν εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνιττομένου τοῦ λόγου.

Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ· οὔτ᾽ οὖν τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς Οὐρίου, οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ῥοὺθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποίηται, ἀλλὰ δι᾽ ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἄνεισι, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν τὸν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ, ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραὰμ πρώτῳ ἡ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσομένου γενησομένη· ὁ δὲ ἐν θεῷ ἀναγεγεννημένος ἑτέρους πατέρας τοὺς κατὰ θεὸν ἐπιγραψάμενος, οὐδ᾽ αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκὼς, ἀλλ᾽ ὡς ἐνομίζετο διὰ τὴν τῶν ἠθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἄνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ

πατέρα μετὰ πάντας χρηματίσας υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὗτος μὲν ἐν ἀπορῥήτοις ἡμῖν ἀδοδόσθω ὁ λόγος· ἵνα δὲ μήτις ἡμᾶς εὑρεσιλογεῖν ὑπολάβοι, καὶ ἱστορίᾳ χρήσομαι παλαιοτάτῃ παρ' ἧς ἐστι τὴν λύσιν εὑρεῖν τῆς νενομισμένης παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφωνίας· τῆς δὲ ἱστορίας γέγονε συγγραφεὺς Ἀφρικανὸς ἀνὴρ λόγιος καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς ἔξωθεν παιδείας ὁρμωμένοις ἐπιφανής· οὗ πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ καλοῖς λόγοις, καὶ ἐπιστολὴ φέρεται πρὸς Ἀριστείδην περὶ τῆς νενομισμένης τῶν εὐαγγελιστῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφωνίας· ἔχει δ' οὕτως. *Sequitur epistola ut apud Eusebium hist. eccl. I. 7.*

Τὸν Δαβὶδ πρὸ τῶν ἄλλων καὶ Ματθαῖος ἔταξεν ἐν τῇ κατ' αὐτὸν γενεαλογίᾳ, ἐπειδὴ καὶ πρώτῳ καὶ μόνῳ τῷ Δαβὶδ μεθ' ὅρκȣ διαβεβαιώσεως ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φῦναι ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται γοῦν ὤμοσε κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου· καὶ πάλιν, ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου· καὶ ἐν παραλειπομένοις, καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σὲ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· τὰ ὅμοια τούτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν βασιλειῶν φέρεται· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κἂν ἑλκυσθείη ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, τὰ δ' ἐν χερσὶν ὅτι μηδεμίαν ἔχει κοινότητα πρὸς Σολομῶ-

v. 31. Confer. quaest. V. et VI.

να, ὧδ' ἄν τις καταμάθοι· μετὰ τὴν Σολομῶνος τελευτὴν, πολλοῖς ὕστερον χρόνοις προφητεύων Ἡσαΐας, τοιάδε περὶ τοῦ γενησομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ προκηρύττει· ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ· πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαβίδ· καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται· καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι· καὶ περὶ τοῦ ἐπηγγελμένου δὲ τῷ Δαβὶδ θρόνου ὧδε θεσπίζει· παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν υἱὸς, καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος· μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτήν· διὰ δὲ τῶν ἐκτεθέντων εἴρηται μὲν ὅτι ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεταί τις, οὐ τοῦ Ἰσραὴλ ἄρχειν ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν· εἴρηται δὲ ὅτι γενηθήσεται παιδίον, καὶ ὀνομασθήσεται υἱὸς, ξένοις ὀνόμασι καὶ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ὑπεραίρουσι κεκοσμημένος, ὅτι τε ὁ τοιοῦτος τὸν θρόνον Δαβὶδ ἀναλήψεται, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτήν.

Ταῦτα δὲ ὅτι μετὰ Σολομῶνα περὶ ἑτέρȣ τινὸς μέλλοντος ἥξειν προανεφωνεῖτο, παντί τῳ δῆλον· καὶ ἄλλως δὲ τὰ πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐκτεθέντα λόγια οὐκ ἂν ἐφαρμόσαιεν Σολομῶνι, ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τυγχάνοντα· σαφῶς γὰρ ὁ χρησμὸς δηλοῖ ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται ὁ θεσπιζόμενος. Σολομὼν δὲ ζῶντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, νεύματι αὐτοῦ καὶ γνώμῃ διάδοχος τῆς βασιλείας· λέγεται γοῦν ἐπὶ μόνοις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεῦσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· πῶς οὖν εἰς αὐτὸν ἐπιφέροιτο τὸ ἀνορθῶσαι τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλ' εἰ λέγοι τίς

περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρῆσθαι αὐτὰ, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρκεσε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Δαβὶδ καταστάντος· πῶς δ' ἂν τῷ φιλογυναίῳ, καὶ οὗ οὐκ ἦν ἡ καρδία τελεία μετὰ κυρίου θεοῦ αὐτοῦ ἐφαρμόσῃς τὰ τοῦ ὅρκου, καὶ τὸ ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; ἀλλὰ γὰρ ἄντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα· ἀνάγοιντο δ' ἂν ἐπὶ Χριστὸν, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστὰς οἶκον τῷ θεῷ οὐκ ἐξ ἀψύχων λίθων, οὐδ' ἐν γωνίᾳ καὶ μέρει ψυχῆς, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐκ ζώντων καὶ νοερῶν λίθων συνεστήσατο τὴν θεοπρεπῆ αὐτοῦ ἐκκλησίαν· ᾧ καὶ μόνῳ τὸ, αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱὸν ἀναφωνούμενον ἁρμόσει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἑτέραις γραφαῖς υἱὸς ἀναγορεύεται τοῦ θεοῦ· ἐν τῇ φασκούσῃ ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε· καὶ ἐν τῇ λεγούσῃ, κύριος εἶπε πρός με, υἱός μου εἶ σύ· πάλιν ἐν ᾗ λέλεκται, κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με· τούτοις γοῦν συνᾴδει καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν ἐπ' αὐτὸν ἐνεχθεῖσα φωνὴ, σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, φήσασα· καὶ τὰ ἐν ἑβδομηκοστῷ δὲ πρώτῳ ψαλμῷ περιεχόμενα, τὸ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ τὸ πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτὸν, ἄντικρυς τοῖς παρὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεολογουμένοις συντρέχοι ἄν· ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναμφίλεκτος ἡ ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου σύστασις, ὃς μετὰ τὸν Σολομῶνος θάνατον καὶ μετὰ πλείστας ἄλλας τοῦ γένους διαδοχὰς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ ἐξελεύσεσθαι τινὰ προφητεύει,

καὶ τοῦτον ἔσεσθαι σωτῆρα ἐθνῶν γυμνῶς οὕτως φάσκων· καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

Ἀλλὰ γὰρ τοσούτων ἐκδεδομένων χρησμῶν μόνῳ τῷ Δαβὶδ καὶ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως περὶ τῆς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενέσεως τοῦ προφητευομένου, παντός τε ὡς εἰκὸς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τὰς τοσαύτας προῤῥήσεις ὁσημέραι προσδοκῶντος τὸν ἐκ Δαβὶδ γεννηθησόμενον σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν πάντων ἀνθρώπων, εἰκότως τῶν προσδοκωμένων τὴν ἄφιξιν εὐαγγελιζόμενος ὁ Ματθαῖος, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλπιζομένης προσδοκίας τὴν καταρχὴν τοῦ λόγου πεποίηται, υἱὸν Δαβὶδ φήσας τὸν ἐπιλάμψαντα· μετὰ δὲ τὸν Δαβὶδ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἀνατρέχει, ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρησμοί· πρὸ γὰρ τῆς Μωσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνὴς ὢν ὁ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὁρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πάτρια, θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντα μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δίκαιός τε καὶ θεοφιλὴς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομῆς σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακῆς ἡμέρας σαββάτου ἑορτῶν ἢ νουμηνιῶν, οὐδέ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωσεῖ φερομένης ἐθελοθρησκίας, ἀλλὰ δι' ἄλλης θεοῦ ἐπιφανείας τε τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ κυρίυ, οὗτος δ' ἦν ὁ σωτὴρ, διά τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου· τοῦτον δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον ἡ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτὲ κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεβησόντων, καὶ ἴσης τῷ θεοφιλεῖ καταξιωθησομένων

εὐλογίας· λελέκται γῦν πρὸς αὐτὸν, καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· καὶ πάλιν· ὁ δὲ κύριος εἶπεν, οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ· Ἀβραὰμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ εὐλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς· ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραὰμ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δεύτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβίδ· ἐχρῆν γὰρ τὸν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφότα προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας δεξαμένου, δεύτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν.

Ὁ μὲν σωτὴρ τῶν μακαρισμῶν ἀπαρχόμενος, τοῖς πτωχοῖς τὸν ὀράνιον εὐηγγελίζετο πλῦτον καὶ τὴν τῶν ὀρανῶν βασιλείαν· Ἡσαΐας δὲ ὁ προφήτης τύτων προλαβὼν ἐμνημόνευσεν, ἐξ αὐτοῦ προσώπυ τοῦ σωτῆρος τὸ μέλλον ὧδε προθεσπίζων· πνεῦμα κυρίυ ἐπ' ἐμὲ, ὃ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με· ἄντικρις γῦν ἐσήμανε πτωχοῖς εὐαγγελισμὸν ἀγαθῶν· διὸ ἅμα τε ἐπέφανεν ἀνθρώποις ὁ τῷ ἁγίῳ πνεύματι κατὰ τὸ ἀνθρώπινον κεχρισμένος, καὶ ἐντεῦθεν ἀπήρχετο τῆς διδασκαλίας, βασιλείαν οὐράνιον δι' αὐτὸν πτωχεύουσιν εὐαγγελιζόμενος. Cap. IV. v. 18.

Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης τῇ τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου γραφῇ τὰ μηδέπω τοῦ βαπτιστοῦ βεβλημένου εἰς φυλακὴν πρὸ τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα παραδίδωσιν· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελισταὶ τὰ μετὰ τὸ δεσμωτήριον λέγουσιν· οἷς καὶ ἐπιστήσαντι οὐκέτι ἂν δόξαιεν διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ εὐαγγέλια, τῷ τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρῶτα περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπιτέλειον ἱστορίαν. Cap. V. v. 2.

v. 10. Ὁ δ' ὥσπερ ἐπιδείξας αὐτῷ τὴν τοῦ μέλλοντος εἰκόνα διασαφεῖ τὴν ἑρμηνείαν, καί φησι πρὸς αὐτὸν, μὴ φοβοῦ, ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν· πρὸς δὲ πάντας, δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων· γαλιλαίους ἄνδρας, εὐτελεῖς, ἀγροίκους, οὐδὲν πλέον τῆς σύρων φωνῆς ἐπισταμένους, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ταπεινὸν τῆς ἁλιείας μετερχομένους, εἰκότως ὁ σωτὴρ ἡμῶν θηρευτὰς ἀνθρώπων καὶ κήρυκας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ποιήσειν ἐπηγγέλλετο, καὶ πεποίηκεν οὐ ψευσάμενος τὴν ὑπόσχεσιν, παριστὰς θεοῦ δύναμιν ἐνεργητικὴν τοῦ πράγματος· εἰ μὲν γὰρ λογίους τινὰς καὶ σοφοὺς, ἢ καὶ τῶν παρὰ ἰουδαίοις ἀνθρώπων ἐνδόξων καὶ πλουσίων προσαγόμενος, τούτοις ἐκέχρητο διδασκάλοις τῶν αὐτοῦ λόγων, κἂν εἰκὸς ἦν ἀνθρωπινώτερον ἐπινενοῆσθαι τὸ πρᾶγμα· οὕτω γοῦν οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων εἰώθασιν ὑποτάττεσθαι, ἢ χρήμασιν ὑπὸ πλουσίων δελεαζόμενοι, ἢ λόγων περιβολῇ καὶ φαντασίᾳ σοφίας ἀπατώμενοι, ἢ ὑπεροχὰς ἐνδόξων προσώπων καταπληττόμενοι· ὁ δὲ μὴ τοιούτοις χρησάμενος μαθηταῖς, τοὐναντίον δὲ πένησι καὶ ἀδόξοις καὶ τὸν λόγον ἰδώταις, σύροις τε τὴν φωνὴν, καὶ τὸ σχῆμα ταπεινοῖς καὶ εὐτελέσιν, ἔργῳ δῆλος ἦν μόνῃ τῇ θεϊκῇ δυνάμει χρώμενος, ἣν ἐνεδείξατο πρῶτα μὲν φωνῇ μιᾷ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς καὶ ἀκολούθους αὐτοῦ καταστήσας, κἄπειτα ἐπαγγειλάμενος σαγηνευτὰς καὶ ἁλιεῖς ἀνθρώπων ποιήσειν αὐτοὺς, ἵν' ἀνθ' ὧν εἶχον δικτύων, λαβόντες παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπὸ παντοίων λόγων νομικῶν τε καὶ προφητῶν, τῶν τε τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ πλακεῖσαν σαγήνην ἐμβάλλωσιν εἰς τὴν τοῦ ἀνθρωπείου βίου θάλατταν, καὶ περιβάλω-

σιν ὅσους ἂν εὕρωσι, πληροῦντες τὰ ἑαυτῶν λογικὰ δίκτυα παντὸς γένους λογικῶν ἰχθύων.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν διὰ φωνῆς ἀκούμενα, ῥήματα καὶ ψόφοι καὶ πλέον ὑπῆρχεν οὐδέν· τῆς δ' ἐνθέου δυνάμεως τὸ ἔργον οὐκ εἰς μακρὰν παρεστήσατο· αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ διὰ τῶν λόγων προηγορευμένα τοῖς ἔργοις ἐπιτελέσας, ὡς ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν σύμπασαν ἀνθρώπων οἰκουμένην, μυρία πλήθη τῶν σαγηνευθέντων ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν τούτων ἀνδρῶν κτήσασθαι, πληρωθῆναί τε ἐκκλησιῶν πάντα τόπον Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων διὰ μίαν ἐκείνην ἐπαγγελίαν τῆς θεϊκῆς φωνῆς, δι' ἧς οὐ διδάξειν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, ἀλλ' αὐτὸς ποιήσειν αὐτοὺς ἁλιέας ἀνθρώπων ἐπηγγείλατο· ὥστ' οὐ προέγνω μόνον οὔτε προέφησε τὸ μέλλον, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς τοῦ τηλικούτου κατορθώματος ἀποπέφανται, εἶπέ τε τῷ λόγῳ καὶ πεποίηκε τῷ ἔργῳ, παρέστησέ τε τὸ μέλλον διὰ συμβόλου καὶ εἰκόνος, καὶ δι' αὐτῆς ἐνεργείας ἀποπλήρωσε· τοῖς γὰρ πάλαι πρότερον ἐν σκοτίᾳ φωτὸς ἀληθείας καὶ θεοῦ γνώσεως ἐν νυκτὶ καταπονηθεῖσι, καὶ μηδένα πρὸς σωτηρίαν θηρεῦσαι δεδυνημένοις ἐπιλάμψας τὸ ἑαυτοῦ φέγγος ἐν ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ γενομένοις προστάττει, οὐ τῇ οἰκείᾳ ἐπιστήμῃ, τῷ δὲ αὐτοῦ ῥήματι θαρσοῦντας, ἐπιβάλλειν τῷ βυθῷ τὰ δίκτυα· οἱ δὲ τοσαῦτα συνήγαγον ἰχθύων πλήθη, ὡς διαῤῥήγνυσθαι μὲν τὰ θηρευτικὰ ὄργανα, κινδυνεύειν δὲ εἰς βυθὸν χωρεῖν ἀπὸ τοῦ φόρτου τὰ πλοῖα· ἐπεὶ δὲ ταῦθ' οὕτως προσταττόμενα τὸν Πέτρον εἰς ἔκπληξιν καὶ φόβον οὐ τὸν τυχόντα ἦγεν, ἀλλὰ ταῦτά σε φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ σωτὴρ, μήπω ἐκπληττέτω· παιδιαὶ γὰρ ἔτι ταῦτα καὶ ἄλογοι, καὶ ταῦτα σκάφη καὶ δίκτυα ἐξ ἀψύχου

ὕλης κατασκευασμένα· ἀλλ᾽ οὐ τοιαῦτα τούτων τὰ παραδείγματα· μικρὸν γοῦν ὕστερον, μᾶλλον δὲ ἐντεῦθεν ἤδη καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν· τῆς μὲν μοχθηρᾶς ταύτης καὶ ἀνωφελοῦς ἀπαλλαγεὶς ἁλιείας, λογικῶν δὲ καὶ ζώων ἀντὶ τῶν ἀλόγων θηρευτὴς γινόμενος· καὶ οὐκέτι ἐκ βυθῶν θαλάττης, ἐκ δὲ τῆς ἁλμυρᾶς τοῦ βίου πικρίας, ἐκ σκοτίων τε μυχῶν ἀθεότητος καὶ κακίας εἰς φῶς νοερὸν καὶ καθαρὰν πνοὴν ἀνελκύσεις τοὺς ὑπὸ σοῦ θηρευσομένους, μᾶλλον δὲ ζωγρήσεις αὐτοὺς διὰ τοῦ ζωὴν αὐτοῖς ἀλλ᾽ οὐ θάνατον προξενεῖν· οἱ μὲν γὰρ ἐκ πελάγους ἰχθύες, ἐν σκότῳ καὶ βυθῷ πρότερον ζῶντες, αὐτίκα φωτὸς καὶ πνοῆς μεταλαχόντες ἀπόλλυνται, οἱ δ᾽ ἐξ ἀνθρώπων ὑπὸ σοῦ θηρευθησόμενοι, ἐκ σκότους ἀγνοίας μεταβάλλοντες ἐπὶ ζωὴν ἔνθεον ἀγρευθήσονται· διὸ καὶ ζωγρῶν ἔσῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους.

Ταῦτα θεϊκῇ δυνάμει προηγόρευσεν ὁ σωτὴρ, ταῦτα τοῖς ἔργοις πιστὰ καὶ ἀληθῆ ἐπέδειξεν ὁ αὐτὸς, ἤγουν ἀμφιβολεὺς ἐκεῖνος, ὁ ἁλιεὺς, ὁ σύρος, ἀντὶ τῆς τῶν ἰχθύων θήρας, ὅσας ἀνθρώπων ἐσαγήνευσε μυριάδας, λόγων ἀποῤῥήτων δικτύοις θεϊκῇ δυνάμει πλακεῖσιν, οὐκ ἔστιν ἀριθμῷ περιλαβεῖν δυνατόν· ὄψις δ᾽ ἀλλήλων, τὰ φαινόμενα· ἃ γὰρ ὁ μακρὸς αἰὼν τοῦ βίου πρὸ τῆς τοῦ σωτῆρος θεοφανείας οὐκ ἤνεγκεν, ἃ μήτε Μωσῆς ὁ τῶν ἑβραίων νομοθέτης, μήτε οἱ μετὰ Μωσέα τοῦ θεοῦ προφῆται πολλὰ καμόντες διὰ πάσης νυκτὸς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ καταπράξασθαι μὴ δεδύνηνται, ταῦτα ὁ γαλιλαῖος ὁ πένης ὁ βάρβαρος τὴν φωνὴν, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Πέτρος κατεπράξατο· δεῖγμα δὲ τῶν τότε ἐπιτελεσθέντων πρὸς Πέτρου αἱ εἰς δεῦρο διαλάμπουσαι ἐκκλησίαι, πολὺ μᾶλ-

λον τῶν τότε σκαφῶν, λογικῶν ἰχθύων πληθύουσαι, οἷα ἡ κατὰ Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης τυγχάνει, οἷα ἡ ἐπὶ Ἀντιοχείας τῆς κατὰ τὴν Συρίαν, οἷα ἡ ἐπ᾽ αὐτῆς τῆς ῥωμαίων πόλεως· τάςδε γὰρ αὐτὸς ὁ Πέτρος τὰς ἐκκλησίας, καὶ τὰς ἀμφ᾽ αὐτὰς ἁπάσας συστησάμενος μνημονεύεται, καὶ τὰς ἐπ᾽ Αἰγύπτου κατ᾽ αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάλιν αὐτὸς, οὐ μὴν δι᾽ αὐτοῦ, διὰ δὲ Μάρκου τοῦ μαθητευθέντος αὐτῷ κατεστήσατο· αὐτὸς μὲν γὰρ ἀμφὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ πάντα τὰ ἀμφὶ ταύτην ἔθνη ἐσχόλαζε, τὸν δ᾽ αὐτοῦ φοιτητὴν Μάρκον τῶν κατ᾽ Αἴγυπτον διδάσκαλον καὶ σαγηνευτὴν ἀποδέδειχεν· ὅμοια δ᾽ ἂν εὕροι τις τῷ Πέτρῳ τὸν νοῦν ἐπιστήσας, καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μαθητῶν, οὓς ἐπαγγειλάμενος ποιήσειν ἁλιεῖς ἀνθρώπων, ἔργῳ τὸν λόγον ἔδειξεν· εἰσέτι γοῦν καὶ νῦν ὁ αὐτὸς ἐνεργεῖ καὶ ποιεῖ, πανταχοῦ γῆς παρὼν καὶ πᾶσαν τὴν ἀνθρώπων οἰκουμένην, τῶν αὐτοῦ λογικῶν δικτύων πληρῶν ἐκ παντὸς γένους λογικῶν ἰχθύων καὶ βαρβάρων τὲ καὶ ἑλλήνων, ἀνασπῶν τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ, καὶ τοῦ τῆς ἀθεότητος σκότους τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ἀνέλκων τὲ αὐτὰς ἐπὶ τὸ φῶς τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ παραδοθείσης ἐνθέου γνώσεως· οὕτω δὲ καὶ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζεβεδαίου, ὃν ἐπὶ τῆς ἁλιείας, ἅμα τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἀδελφῷ καταρτίζοντα τὰ δίκτυα θεασάμενος, τῆς αὐτῆς ἠξίωσε κλήσεώς τε καὶ ἐπαγγελίας, καθ᾽ ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκλάμπει τοὔνομα, καὶ οἱ λόγοι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς καταυγάζουσι, διὰ τῆς αὐτοῦ παραδοθείσης τοῦ εὐαγγελίου γραφῆς παντοίᾳ γλώττῃ ἑλληνικῇ τε καὶ βαρβάρῳ μεταβληθείσης, εἰς ἐξάκουστόν τε πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφ᾽ ἑκάστης ἡμέρας κηρυττομένης.

Cap. VI. v. 13. Διὰ δὴ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἡ πολύθεος πλάνη μικρὸν ὕστερον ἀνετρέπετο, ἥ τε τοῦ θεοῦ βασιλεία τοῖς πᾶσιν ἐκηρύττετο· διὸ καὶ ἀναγκαίως ἐχρῆν ἡμᾶς μηδ' ἐξ ὀνόματος ἀγνοῆσαι τίνες ἦσαν οὗτοι· ἡ μὲν οὖν πρώτη συζυγία Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, οὓς ἔμπροσθεν ἐδηλώσαμεν ἁλιεῖς ὄντας· δευτέρα δὲ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, ἄμφω Ζεβεδαίου παῖδες, καὶ οὗτοι ἁλιεῖς· ἑξῆς δὲ τούτοις ἦν Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος· τίς ποτε δὲ ἦν καὶ οὗτος ὁ Φίλιππος, Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστὴς διδάσκει, φήσας εἶναι αὐτὸν ἀπὸ Βητσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ ὁ Βαρθολομαῖος δὲ ἁπλοῦς τις ἀνὴρ, καὶ τῆς τῶν πολλῶν συνέσεώς τε καὶ πικρίας εἰσῆκται ἀλλότριος· καὶ Ματθαῖος δὲ τῶν περὶ τοὺς τελώνας πάλαι πρότερον ἠσχολημένων γέγονε· τοιοῦτοί τινες ἦσαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τῆς οὐρανίου βασιλείας, οἷς ὑπηρέταις καὶ διακόνοις τῶν αὐτοῦ λόγων ὁ σωτὴρ ἐχρῆτο, παριστὰς αὐτόθεν, ὡς θεϊκῇ δυνάμει ἀλλ' οὐ θνητοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸ κατορθούμενον αὐτῷ συντελεῖτο· ἄλλος μὲν γὰρ τάχα τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης νομοθέτας καὶ διορθωτὰς, εὐσεβείας τε κήρυκας προχειριζόμενος, πάντως που δυνατοὺς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος ἀπιδὼν, ἐπενόησεν ἂν, ἐπλέξατο δ' ἂν σοφίᾳ καὶ συνέσει κεχορηγημένους ἄνδρας, ἢ πλουσίους καὶ εὐσχήμονας, τοὺς καὶ χρημάτων δόσεσι προτρεψομένους, καὶ λόγῳ πείσοντας· καὶ τὰς μὲν περὶ θεῶν δόξας ἐπιστημόνως διελέγξοντας, τὴν δὲ περὶ τοῦ πάντων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ θεοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν λογισμοῖς ἀποδεικτικοῖς παραστήσοντας· καὶ πρό γε πάντων προὐνόησεν ἂν μέλλων αὐτοὺς ἐπὶ πᾶν ἔθνος ἐκπέμπειν, ἑρμηνέας

αὐτοῖς παραστήσεσθαι τῶν λόγων, ὡς ἂν ἑκάστοις ἔθνεσι τῇ αὐτῶν γλώττῃ ὁμιλοῖεν, καὶ τῇ πάντων ἀκοῇ γνώριμον προφέροιντο τὸ φθέγμα· ἀλλ᾽ οὐ τοιούτων ἐδέησε τῷ σωτῆρι, ὅτι μηδὲ ἀνθρωπίνως ἐπὶ τοῦτο ὥρμα.

Ὅρα γοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἄνωθεν ἀρξαμένους v. 17.
τὰς τοῦ σωτῆρος διελθεῖν φωνὰς, καὶ παρ᾽ αὐτοῦ τὰς διδασκαλίας ὥσπερ τινας νόμους, δι᾽ ὧν ἄν τις τύχοι τῆς οὐρανίου βασιλείας, παραδέξασθαι· καὶ μὴ μέχρι τοῦ μαθεῖν στῆναι, ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἔργων χωρῆσαι, ὡς ἂν μὴ ἐκπέσοιμεν τῶν ἐπαγγελμάτων· ὅτι οὐκ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει.

Πλὴν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἐν πολλοῖς ἀγα- v. 20.
θῶν τάγμασιν ἐπινοουμένης, κατὰ τὸ πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ πατρὶ, τὸ πρῶτον ὡς ἂν εἴποι τις ἀξίωμα καὶ ὁ πρῶτος ἀνιόντων βαθμὸς, ὁ τῶν διὰ θεὸν πτωχευόντων τυγχάνει· εἶεν δ᾽ ἂν οὗτοι οἱ πάντων τῶν τοῦ παρόντος βίου τιμίων κατολιγωρήσαντες, οἱ πτωχεύοντες τῇ μετριοφροσύνῃ, οἱ καὶ εἰς ἄκρον ἐλάσαντες ἀκτημοσύνης διὰ τὴν κατὰ θεὸν φιλοσοφίαν, τοῦ σωτηρίου μακαρισμοῦ τεύξονται· τοιούτους δὲ αὐτοὺς τοὺς πρώτους αὐτῷ μαθητεύοντας ἀπειργάσατο· διὸ καὶ εἰς αὐτῶν πρόσωπον κατὰ θάτερον τῶν εὐαγγελιστῶν ἡρμόττετο λέγων, μακάριοι οἱ πτωχοὶ ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ· τὸ γὰρ ὑμετέρα δεικτικῶς πρὸς παρόντας ἐλέγετο· εἰς αὐτοὺς δὲ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπῆρε, καὶ πρὸ τοῦ λόγου τῷ ἱλαρῷ βλέμματι πρὸς τὴν ἀκρόασιν αὐτοὺς ἐφελκόμενος· οἱ δὲ προθύμως σφᾶς αὐτοὺς ὑπηκόους τοῖς λεγομένοις παρεῖχον· πρῶτος μὲν οὖν βαθμὸς τῶν σωτηρίων μακαρισμῶν οὗτος ἦν· ὁ συμβασιλεύειν αὐτῷ παριστὰς τοὺς τὴν δι᾽

αὐτὸν πτωχείαν, καὶ τὸν ἄκρως ἀκτήμονα φιλόσοφόν τε καὶ θεοφιλῆ βίον ἀναδεδεγμένους, ἤγουν τοὺς ταπεινόφρονας.

v. 21. Δεύτεροι οὖν καὶ τρίτοι ἐφ᾽ ἑξῆς καταλέγονται παρ᾽ αὐτῷ μακαρισμοὶ, καὶ τέταρτοι καὶ ἐφ᾽ ἑξῆς· ἐξεῖναι γὰρ ἐδίδασκε καθ᾽ ἕνα τινὰ τρόπον τῶν κατωνομασμένων βίων καταξιωθῆναι τῶν ἐπηγγελμένων φιλοτιμεῖσθαι, ὥστ᾽ εἶναι δυνατὸν ἐν τῇ τοῦ θεοῦ βασιλείᾳ γενομένους, εἰ καὶ μὴ συμβασιλεῦσαι Χριστῷ κατὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἀλλὰ γοῦν παρακληθῆναι ἐφ᾽ οἷς τὰ πρὸς θάνατον ἁμαρτήσαντες ἐπένθησαν, μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει καὶ βίῳ σώφρονι ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες· ἢ τῆς ἐπηγγελμένης γῆς τυχεῖν, οἰκήτοράς τε καὶ πολίτας τῆς ἄνω τοῦ θεοῦ πόλεως γενέσθαι, πρᾴους καὶ ἀνεξικάκους ἀποδειχθέντας, ἢ πεινήσαντας ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ διψήσαντας τῆς δικαιοσύνης τυχεῖν αὐτῆς καὶ κορεσθῆναι κατὰ τὸν ἐπηγγελμένον αἰῶνα, ἐπὰν αὐτῆς καθαρᾶς τῆς οὐσιώδους ἀρετῆς ἀπολαύωσιν, αὐτὴν ὑποστατικὴν ὁρῶντες τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ αὐτὴν τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ τὸ ψυχῶν φωτιστικόν· ἃ δὴ πάντα ἐπινοεῖται κατὰ τὰς ἐνυπαρχούσας δυνάμεις τῷ μονογενεῖ τοῦ θεοῦ λόγῳ· εἰ δὲ ἄλλως τινὲς φιλάνθρωποι καὶ ἐλεήμονες γεγόνασι, τὸ συμπαθὲς καὶ κοινωνικὸν πρὸς τοὺς πέλας ἐπιδεικνύμενοι, ταυτὸν πείσονται οἷς ἔδρασαν, κατ᾽ ἔλεον θεοῦ καὶ φιλανθρωπίαν ἐλεηθέντες· ἄλλο δὲ τάγμα γένοιτ᾽ ἂν τῶν κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν μακαρίων, τὸ τῶν τὴν καρδίαν τουτέστι τὴν διάνοιαν κεκαθαρμένων· καὶ ἄλλο πάλιν τῶν εἰρηνοποιῶν· ὧν οἱ μὲν πρότεροι γέρας λήψονται τῆς καθαρότητος, τὴν τοῦ θεοῦ θέαν, ἅτε

δὴ ὀφθαλμοῖς ψυχῆς κεκαθαρμένοις αὐτὸν ὀψόμενοι· οἱ δὲ δεύτεροι υἱοὶ θεοῦ γενήσονται, ὡς ἂν ἔργον ὅμοιον κατορθωκότες· οἷον καὶ ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς εἰρηνοποιήσας τὰ πάντα δι' ἑαυτοῦ τά τε ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' οὗτοι μὲν ἐπὶ διαφόροις κατορθώμασι διαφόρων τεύξονται τιμῶν ἐν τῇ κατηγγελμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ· οἵ γε μὴν αὐτῷ συμβασιλεύσοντες τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ πρῶτοι μὲν ἦσαν οἱ δηλωθέντες πτωχοὶ τῷ πνεύματι· δεύτεροι δὲ μετ' ἐκείνους οἱ γενναῖοι τοῦ θεοῦ μάρτυρες· περὶ ὧν ἑξῆς ἐδίδασκε λέγων, μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· διὰ τούτων γὰρ τοὺς μέλλοντας ὑπεραγωνίζεσθαι τῆς βασιλείας, ὡς εὐγενεῖς θεοῦ στρατιώτας ἐμακάριζεν· ἀναγκαίως καὶ αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς τῶν προμεμακαρισμένων πτωχῶν βραβεῖα τῶν ἐπάθλων τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπισχνούμενος· τάξει δὲ πολλῇ καὶ ἀκολουθίᾳ τούτοις μετεδίδου τῆς αὐτοῦ βασιλείας, μετὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι· βιῶναι γὰρ δεῖ πρότερον θεοφιλῶς τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἐν ἀκτήμονι καὶ φιλοσόφῳ τρόπῳ διατελέσαντας, εἶθ' οὕτως ἐπὶ τὸ θεοφιλὲς τέλος ἐλθεῖν· οἱ μὲν οὖν πρῶτοι τὴν ἄκραν ἀκτήμονα μετήρχοντο ἀγωγὴν τοῦ βίου, διὰ πάσης αὐτῶν τῆς ζωῆς τοῖς τῆς ἀρετῆς ἄθλοις ἐναγωνιζόμενοι· οἱ δεύτεροι τῆς εἰς αὐτὸν μαρτυρίας ἕνεκεν ἠλαύνοντο πολεμούμενοι καὶ μισούμενοι συκοφαντούμενοί τε ψευδέσι διαβολαῖς, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ὁμολογίαν· ἀλλὰ γὰρ τοὺς μὲν πεινῶντας καὶ κλαίοντας καὶ διὰ Χριστὸν ὀνειδιζομένους καὶ παρὰ τῷ Λουκᾷ ὀψόμεθα, τοὺς δὲ πρᾳεῖς καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς καθαροὺς τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς εἰρηνοποιοὺς ὁ Ματθαῖος ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν παρατίθεται.

v. 23. Καὶ ταῦτ' ἔλεγεν ὁπλίζων καὶ περιφράττων τοὺς μαθητὰς εἰς τὸν κατὰ τῶν ἐναντίων πόλεμον, ὃν ἔμελλον ἐπανατλεῖσθαι κηρύττοντες παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ μαρτυρόμενοι τὴν ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ βασιλείαν· μέλλοντας γὰρ αὐτοὺς διὰ τὸ νέον κήρυγμα πρὸς ἁπάντων ἐλαύνεσθαι καὶ πολεμεῖσθαι, προησφαλίζετο καὶ προέφραττε μακαρισμῶν τε ἠξίου· ὅτι δὴ ἄληπτον βίον προβαλλόμενοι, ὡς μηδὲ τοῖς ἐχθροῖς προφάσεις κατ' αὐτῶν θηρωμένοις ἀφορμὰς διαβολῆς παρέχειν· ὅμως διὰ μόνην τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, καὶ τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων ἕνεκεν, διώκεσθαι καὶ πολεμεῖσθαι μέλλοιεν, δυσφημούμενοι καὶ πάσας ὑπομένοντες λοιδορίας καὶ ὕβρεις καὶ ὀνειδισμοὺς, οὐ δι' οἰκείας πλημμελείας, διὰ δὲ τὸν ἐνάρετον καὶ ἄκρον ἐν δικαιοσύνῃ βίον αὐτῶν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὴν θείαν προμήθειαν εἰρημένον τέλους ἐτύγχανεν ἀληθοῦς ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ· πλὴν ἀλλὰ θεραπεύει τὸ λυπηρὸν τοῦ λόγου, ἰσοτίμους αὐτοὺς ἀποφαίνων τοῖς πάλαι τοῦ θεοῦ προφήταις· διὸ καὶ χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾷν ἐν πᾶσι τοῖς ἐπιοῦσι παρῄνει, ὡς ἂν τὰ ὅμοια τοῖς προφήταις πεισομένους, καὶ δηλαδὴ ὁμοίως αὐτοῖς τῆς παρὰ τῷ θεῷ τιμῆς ἀξιωθησομένους· ἔνθεν εἰκότως Παῦλος τούτοις ἐπιθαῤῥῶν ἔλεγεν, εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν· καὶ οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἐκκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς· καὶ οὐ λόγοις μὲν ταῦτα ἔλεγεν, ἔργοις δὲ ἀφυστερεῖ τῶν λελεγμένων, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς πράξεσι τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἐνεδείκνυτο, οὓς καὶ κατηριθμεῖτο λέγων, διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσι, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ταῦτα μὲν ἔτι τὰ τῶν ἄθλων προοίμια· τὸ δὲ συμπέρασμα

τοῦ παντὸς ἀγῶνος αὐτῷ ἐπὶ τῆς ῥωμαίων ἐτελειοῦτο πόλεως, ἔνθα μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθη· ὁ Πέτρος δὲ ἁρπαγμὸν τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον ἐποιεῖτο διὰ τὰς σωτηρίους ἐλπίδας· Ἰάκωβός τε ὁμοίως ξίφει τὴν κεφαλὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποτέμνεται· καὶ Ἰωάννης νῆσον οἰκεῖν Πάρον κατεκρίνετο· καὶ ἄλλος ἄλλως τὸ καθαρὸν καὶ ἄπλαστον τῆς τῶν αὐτοῦ λόγων ὑπακοῆς ἐνδειξάμενοι, διάφορον ὑπέμειναν τοῦ βίου τελευτήν· καὶ ταῦτ᾽ οὐ παρὰ γνώμην ἔπασχον, πάσης δὲ ἡδονῆς ἡδίω τιθέμενοι τὴν τῶν σωτηρίων ἐπαγγελιῶν ἐλπίδα· ἐπεὶ γοῦν ποτε συλλαβόντες αὐτοὺς οἱ τοῦ ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες μαστίγων αἰκίαις ὑπέβαλον, ὡς ἡ περὶ αὐτῶν ἱστορία μαρτυρεῖ, ὡς ἄρα προήεσαν ἐκ τοῦ συνεδρίου χαίροντες ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἀτιμασθῆναι· καὶ τοῦτ᾽ ἔπραττον, αὐτοῦ παράγγελμα πληροῦντες, ἐπειδὴ χαίρειν ἐδίδασκεν ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχοντας· ἰσοτίμους δ᾽ αὐτοὺς τοῖς προφήταις ἀπέφαινε, λέγων κατὰ Ματθαῖον, οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς πρὸ ὑμῶν· ὡς καὶ τούτων μὲν ὄντων προφητῶν, λειπομένων δὲ χρόνῳ, ἐξισουμένων γε μὴν ἐκείνοις διὰ τὴν ὁμοιοπάθειαν· ἐπεὶ κἀκείνων ὁ μέν τις ἀνῃρεῖτο ξίφει, ὁ δὲ λίθοις, ὁ δὲ λέουσι παρεβάλλετο· ὁ δὲ ἐν λάκκῳ βορβόρου ἐβάλλετο· καὶ ἄλλος πρίονι τὸ σῶμα κατετέμνετο· οἱ δ᾽ ἐν πυρὸς καμίνῳ συνεκλείοντο· διὸ δὴ θαῤῥεῖν ὁ σωτὴρ ἐν τῇ τῶν δεινῶν ὑπομονῇ τοῖς κατ᾽ αὐτοῦ παρεκελεύετο γνωρίμοις, κατὰ καιρὸν ὑπομνήσας ὧν οἱ τοῦ θεοῦ προφῆται πεπόνθασι· ὅπως διὰ τῆς ἐκείνων παραθέσεως, καὶ αὐτὰς ὑπογράψοιεν αὐτοῖς ἐλπίδας· ὅταν γάρ φησι συκοφαντήσωσιν ὑμᾶς, χάρητε· ἐπειδὴ καὶ οἱ προφῆται τὸ αὐτὸ ὑπέστησαν.

Cap. VII. v. 10. Μεθ' ὅσης μὲν ἐξουσίας ἡ τοῦ σωτῆρος προσενήνεκται φωνὴ, ὁπόσης τε πεπλήρωτο δυνάμεως, ὅσην τε τὸ φιλάνθρωπον καὶ πρόχειρον εἰς εὐεργεσίαν, ὡς ἐξ ἑτοίμου ἐπαγγείλασθαι τὴν αὐτοῦ παρουσίαν· οἷον δὲ καὶ τὸ θαῦμα τῆς εὐεργεσίας, οὐδ' ἔστιν ἐπαξίως νοῆσαι· τὸ γὰρ μόνον φθέγξασθαι, καὶ ἅμα λόγῳ τὴν ἴασιν τῷ τοῦ ἑκατοντάρχου παιδὶ παρασχεῖν, καὶ ἀπαλλάξαι παραχρῆμα τοῦ νοσεῖν τὸν παρὰ βραχὺ τῷ θανάτῳ κατισχημένον, πῶς οὐ θεὸν ἀληθῶς διὰ θνητῆς φωνῆς φθεγξάμενον παρίστη; οὐ πάρεστι, καὶ ὡς παρὼν ἐνεργεῖ· λόγων γὰρ θεοῦ καὶ ἔργων οὐδὲν τὸ μεταξύ· καὶ οὐ μέχρι λόγων γέγονε τῷ ἑκατοντάρχῳ ὁ ἔπαινος, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσοῦντα ὑγιῆ ἀπέδωκεν ἐπὶ τῆς πίστεως, καὶ λαμπρὸν αὐτῷ πλέκει τὸν στέφανον· εἶπε γὰρ, καὶ τὸ ἔργον ἠκολούθησε μαρτυροῦν τῇ προῤῥήσει· καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτίκα· ἀλλ' εἰ πρὸς τοῦτο τῆς δυσπιστέως ἔχει διὰ τὴν τοῦ θαύματος ὑπερβολὴν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ προῤῥήσεως σκήπτοιτο ἂν εὐλόγως ἐφ' ᾗ μείζων ὁ τῆς πράξεως ἔλεγχος ἀποδειχθήσεται, εἴ τις ἐν νῷ λάβοι, ὡς τότε μὲν εἷς ῥωμαῖος ἦν ὁ τῷ σωτῆρι προσεληλυθὼς χιλίαρχος· ὁ δὴ μείζονα καὶ εὐγνωμονεστέραν τοῦ ἰουδαίων ἔθνους ἐνδειξάμενος τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν· ὁ δ' ἡμέτερος σωτὴρ πολλοὺς ἀνθ' ἑνὸς ἔσεσθαι τοὺς κατ' ἐκεῖνον μέλλοντας αὐτῷ προσιέναι ἐκ τῶν τε πρὸς ἕω καὶ ἀνατολὴν κλιμάτων, τῶν τε κατὰ δυόμενον ἥλιον οἰκούντων θεσπίζει, τοὺς διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιγνώσεώς τε καὶ ὁμολογίας, τῆς ἴσης παρὰ θεῷ τιμῆς τοῖς ἑβραίων προπάτορσι καταξιωθησομένους· ὅτι δὴ κἀκείνων ὁ προπάτωρ, αὐτὸς δὴ ὁ βοώμενος Ἀβραὰμ ἐκ πατέρων ὁρμώμενος δεισιδαι-

μόνων μετεβάλετο τὸν βίον, τῆς μὲν πολυθέου πλάνης ἀναχωρήσας, ἕνα δὲ τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἐπιγνοὺς ὁδὶ· καὶ τοῖς αὐτοῦ παισὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ὁμοίους ἔσεσθαι μυρίους καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης· καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸς ἕω ἔθνη, καὶ τοὺς κατὰ δυόμενον ἥλιον οἰκοῦντας προαγορεύει· προστίθησί τε τούτοις τὸ μέγιστον τῆς προῤῥήσεως αὐτοὶ ἰουδαῖοι τῶν θεοφιλῶν ἐκείνων ἀπόγονοι, τὸν Ἀβραὰμ αὐχοῦντες καὶ τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν Ἰακὼβ διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀλογίαν τε καὶ ἀπιστίαν, ὡς ἂν τοῦ τῆς γνώσεως φωτὸς ἀπεστερημένοι ἀπόβλητοι γενήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐσχάτην ἀμαθίαν, τοῦ τε σωτηρίου φωτὸς τὴν στέρησιν ὧδέ πη προαναφωνήσας· ἔνθα δὴ ἐπιστῆσαι τοῖς ἀποτελέσμασι προσήκει τὸν νοῦν, ὀφθαλμοῖς τε αὐτοῖς παραλαβεῖν, ὡς ἰουδαῖοι μὲν οἱ τῶν εἰρημένων θεοφιλῶν ἀνδρῶν γένος εἶναι σεμνυνόμενοι, ἔκβλητοι γεγόνασιν οὐ τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῶν ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μητροπόλεως· ἐπὶ δὲ ἑνὸς τοῦ πάλαι τῷ σωτῆρι προσεληλυθότος χιλιάρχου ἄφατος ἀνδρῶν ἀριθμὸς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ὁμοίως ἐκείνῳ τῷ Χριστῷ προσιόντων, καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸν τῶν παρ' ἑβραίοις λαμψάντων ἀνδρῶν, ἐπιγνόντων θεὸν, τῆς ἴσης αὐτοῖς ἐκείνοις ἠξίωνται παρὰ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ ἀμοιβῆς.

Ἑκατέρους δὲ τούτους αἰνίττεται καὶ ὅταν ἐν πα- v. 41.
ραβολῇ λέγῃ· τί ὑμῖν δοκεῖ; ἄνθρωπός τις εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ εἶπε, τέκνον ὕπαγε σήμερον, ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου· ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, ὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε· καὶ προσ-

ελθὼν τῷ ἑτέρῳ ὁμοίως εἶπεν· ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε· τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; λέγουσιν αὐτῷ, ὁ πρῶτος· ἐνταῦθα γὰρ δύο τάγματα τῷ λόγῳ παραστησάμενος, ἓν μὲν τὸ Ἰσραηλιτικὸν, ἕτερον δὲ τὸ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν διὰ τῶν τελωνῶν δηλούμενον, ἄμφω δύο τέκνα ἑνὸς πατρὸς ὠνόμαζεν, ἐπεὶ ἐξ ἑνὸς θεοῦ πάντες, Ἰουδαῖοί τε καὶ Ἕλληνες· καὶ πρώτους μὲν ἐκάλεσε τοὺς ἐξ ἐθνῶν, δευτέρους δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἐπειδὴ πρὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὑπῆρχε τὰ ἔθνη· καὶ τοῖς ἔθνεσι πρώτοις, μήπω μηδὲ ὀνόματος ὄντος ἐν ἀνθρώποις Ἰσραηλιτικοῦ, οἱ χρησμοὶ παρείχοντο τοῦ θεοῦ καὶ αἱ θεοφάνειαι· ὅ τε γὰρ Ἐνὼχ ἐθνικὸς ἦν ἀπερίτμητος ὢν, ὃς ἔπαθλον εἴληφε τῆς εὐαρεστήσεως τὴν ἐξ ἀνθρώπων μετάθεσιν· καὶ Νῶε δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ γεγονὼς, χρησμῶν θεοῦ κατηξιώθη, ἀπερίτμητος ὢν καὶ αὐτός· καὶ Μελχισεδὲκ παλαιότερος γεγονὼς τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου κεχρημάτικε· καὶ Ἀβραὰμ δὲ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ πρὸ τοῦ Ἰσραὴλ χρησμῶν θεοῦ κατηξιώθησαν· ἄντικρυς δὲ καὶ ὁ Ἰὼβ Ἰδουμαῖος ὢν τῶν υἱῶν Ἠσαῦ, θεοσεβείας ἀνδραγαθήμασι διέλαμψε· τό γε μὲν λοιπὸν τάγμα τῶν ἐθνῶν κελευόμενον φυσικοῖς νόμοις ἐργάζεσθαι εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τοῦτο δ' ἦν τὸ τῆς θεοσεβείας τὸ πολίτευμα, ἀνένευσε καὶ ἀντεῖπε τῷ προστάγματι τῷ πατρικῷ, πάντα τὸν χρόνον εἰδωλολατροῦν· πλὴν ἐπὶ τέλει τὴν ὑπακοὴν ἐνεδείξατο· τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος, ὅπερ ἦν τὸ δεύτερον τέκνον, μετὰ τὴν ἀνάνευσιν τοῦ προτέρου κληθὲν ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν διὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, λόγῳ μὲν τὴν προθυμίαν ἐνεδείξατο· εἶπον

γὰρ ὅτι πάντα ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα, ἔργῳ δὲ πᾶν τοὐναντίον· διὸ πυνθάνεται τῶν ἀρχιερέων ὁ σωτὴρ, τίς ἄρα τῶν δύο τούτων ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; ἐκείνων δὲ ὁμολογησάντων ὅτι ὁ πρῶτος, τίς ἦν οὗτος ὁ πρῶτος διασαφεῖ λέγων, οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν τάγμα, προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ· ὑμᾶς δὲ τίνας, ἢ τοὺς ἀρχιερέας καὶ πρεσβυτέρους καὶ πᾶν αὐτῶν τὸ ἔθνος; τὸ δὴ λόγῳ μὲν ἐπαγελλόμενον θεοσεβεῖν, ἔργοις δὲ ἀντιπράττον τῇ ἐπαγγελίᾳ· διὸ οἱ μὲν ἐξ ἐθνῶν μεταβαλόντες τῆς προτέρας μοχθηρίας, καὶ καρποὺς ἐνδειξάμενοι τῆς βασιλείας ἀξίους, τεύξονται αὐτῆς· ὑμεῖς δὲ οἱ φάσκοντες ἑαυτοὺς θεοῦ εἶναι τέκνα, τῆς βασιλείας ἐκκλεισθήσεσθε· ὅτι ὑμεῖς μὲν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ, οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν· διὸ καὶ ἐδικαίωσαν τὸν θεόν· δίκαιος γὰρ ἐφάνη ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν, ὑμᾶς μὲν ὡς ἀπειθεῖς καὶ ἀγνώμονας ἀπωσάμενος, ἐκείνους δὲ ὡς εὐπειθεῖς καὶ εὐγνώμονας ἐκλεξάμενος· καὶ οὐκ ἔχετε λοιπὸν αὐτῷ ἐγκαλεῖν, ὃ καὶ ὁ προφήτης φησὶν, ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου.

Εἰ μὲν οὖν οἱ μαθητευόμενοι μιᾶς ὑπῆρχον προαι- Cap. VIII. v. 5.
ρέσεως, οὐδὲν ἐχρῆν διακρίνειν καὶ ἀφορίζειν τούτους ἀπ' ἀλλήλων· ἐπειδὴ δὲ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ τοῦ αὐτεξουσίου ἐκράτει δύναμις, ἄλλοι τε ἄλλως ἑαυτοῖς καὶ τῷ καταβληθέντι ταῖς ψυχαῖς οὐρανίῳ σπόρῳ κατακέχρηνται, εἰκότως οἷα θεοῦ λόγος τὴν γνῶσιν προειληφὼς τῶν μελλόντων, ὁποῖα πείσεται εἰς ἀνθρώπους ὁ παρ' αὐτοῦ σπόρος πεσὼν, θεσπίζει· πτῶσιν γοῦν θαυμαστῶς τὴν καταβολὴν τῶν οὐρανίων σπερμάτων τὴν εἰς ἀνθρώπους

ὠνόμασε· καὶ δὴ δύο τάγματα τῶν τὸν σπόρον καταδεξαμένων ἔσεσθαι, διδάσκει· πρότερον τὸ τῶν καταξιουμένων μὲν τῆς κλήσεως τῆς οὐρανίου, διὰ προξενίαν δὲ καὶ ῥαθυμίαν τῆς χάριτος ἀπολισθαινόντων· δεύτερον δὲ τὸ τῶν πολυπλασιαζόντων τὸν σπόρον ἐν ἀγαθαῖς καρποφορίαις· τρεῖς δὲ ἐν ἑκατέρῳ τάγματι διαφορὰς τίθησιν· οἵ τε γὰρ τὸν σπόρον ἀπολλύντες οὐχ ὅμοιον ἴσχουσι τῆς ἀπωλείας τὸν τρόπον· οἵ τ᾽ αὖ γεωργοῦντες αὐτὸν, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ ποριζόμενοι καρπὸν, οὐκ ἴσην ἀποφέρονται τὴν εὐπορίαν· ἔτι πρὸς τούτοις καὶ τὰς αἰτίας τῆς ἀποπτώσεως τῶν τὸν σπόρον ἀπολλύντων προγνώσει θεϊκῇ παρίστησιν· ἢ γὰρ διὰ ῥαθυμίας ἀφυλάκτους τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἀπολιπόντες, τὰ καταβληθέντα αὐτοῖς σωτήρια σπέρματα ἀπολωλέκασιν, ἁρπασάντων αὐτὰ ἐκ τῆς αὐτῶν διανοίας τε καὶ μνήμης, ἐχθρῶν τινῶν καὶ ἐπιβούλων ἤτοι πνευμάτων καὶ δαιμόνων πονηρῶν τὸν περίγειον διϊπταμένων ἀέρα, ἢ ἀνδρῶν γοήτων καὶ ἀπατηλῶν ἢ λόγων ἐναντίων τῇ ἀληθείᾳ, ἃ δὴ πετεινὰ οὐρανοῦ ὠνόμασεν· ἢ δεύτερον διὰ φιλαργυρίαν καὶ φιληδονίαν, διά τε τὰς τοῦ βίου φιλοπραγμοσύνας, ἃ δὴ ἀκάνθας ἀπεκάλεσε, τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον ἀποπνιγῆναι πεποιήκασιν· ἢ τρίτον διωγμῶν καὶ περιστάσεων τοὺς ἀγῶνας οὐχ ὑπομείναντες, ἃ δὴ καὶ καύσωνα διὰ τῆς παραβολῆς προσεῖπεν, ἀπηλέγχθησαν μὴ κατὰ βάθος τῆς αὐτῶν ψυχῆς τὸν σπόρον ἐῤῥιζωμένοι, ἀλλ᾽ ἐξ ἐπιπολῆς καὶ μέχρι τοῦ δοκεῖν ὡς πρός τινα καιρὸν ἀνθεῖν, καὶ τῇ τῶν πολλῶν φαντασίᾳ σπουδαίους εἶναι νομίζεσθαι· οὓς καὶ μακρῷ λαθόντας χρόνῳ ἐπιστὰς ἀπήλεγξεν ὁ πυρωτικὸς καὶ τῶν οὐ γνησίων διελεγκτικὸς καιρὸς, ὃν δὴ

καύσωνα εὐθυβόλως ὁ σωτὴρ ὠνόμασε· καὶ τούτων μὲν τρεῖς αὗται διαφοραὶ καὶ αἰτίαι ὡσαύτως ἀποδεδομέναι, δι' ὧν ἀποπίπτειν συμβαίνει τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας καὶ τῆς ἐν αὐτῷ μακαριότητος, τοὺς τῶν θείων σπόρον ἀπολωλεκότας· ἢ γὰρ ὑπὸ φροντίδων τοῦ βίου, ὡς εἴρηται, καὶ τῆς περὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα σπουδῆς, ὑπό τε πλούτου καὶ τρυφῆς, καταχωννύντες τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον, ἐοίκασι τοῖς ὑπὸ ἀκανθῶν ἀποπνίγουσιν· ἢ οὐκ ἀπὸ βάθους διανοίας αὐτῶν παραδεξάμενοι, θᾶττον ἀποσβέννυνται, περιστάσεως καταλαβούσης· ἢ κατὰ τρίτην αἰτίαν αἴτιοι τῆς ἀπωλείας καθίστανται τοῦ ἐν αὐτοῖς σπόρου, τὰς αὐτὰς ἀκοὰς ἐκδιδόντες ἀνέτως τοῖς ἐξαπατᾷν ἐθέλουσι καὶ ὑφαρπάζειν τὰ ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ καταβληθέντα σπέρματα.

Τὰς ἐν ψυχαῖς διαφορὰς τῶν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μελλόντων ὑποδέχεσθαι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, εὖ μᾶλα ἐκγυμνοῖ ὁ κύριος· καὶ τρία μὲν τάγματα τῶν οὐ γνησίως τὸν σπόρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παραδεχομένων ἔσεσθαι προαγορεύει· τρεῖς ὡσαύτως ἀγαθῶν χοροὺς τῶν δίκην εὐγείου χώρας πολυφορούντων καὶ πολυπλασιαζόντων τὸν λόγον· τῶν μὲν οὖν ἀπολλύντων τὰ καταβαλλόμενα τῇ αὐτῶν ψυχῇ σπέρματα αἰτίας εἶναι φησὶ τρεῖς· ἢ γὰρ ὑπὸ φροντίδων τοῦ βίου, καὶ τῆς παρὰ τὰ μὴ ἀναγκαῖα σπουδῆς, ὑπό τε πλούτου καὶ τρυφῆς, καταχωννύντες τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον ἐοίκασι τοῖς ὑπὸ ἀκανθῶν ἀποπνίγουσι· ἢ οὐκ ἀπὸ βάθους διανοίας αὐτὸν παραδεξάμενοι, θᾶττον ἀποσβέννυνται περιστάσεως καταλαβούσης· ἢ κατὰ τρίτην αἰτίαν αἴτιοι ἀπωλείας καθίστανται τοῦ ἐν αὐτοῖς σπόρου, τὰς αὐτῶν ἀκοὰς ἐκδιδόντες

ἀνέτως τοῖς ἐξαπατᾷν ἐθέλουσι καὶ ὑφαρπάζειν τὰ ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ καταβληθέντα σπέρματα· ταῦτα μὲν οὖν κατὰ πρόγνωσιν τῷ σωτῆρι προλέλεκτο· τοῖς δὲ ἔργοις οὕτως ἔχοντα ἡ ἐνάργεια παρίστησιν· οὐκ ἄλλως γὰρ ἐκπίπτουσί τινες τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου ἢ καθ᾽ ἕνα τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ προῤῥηθέντων τρόπων· ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ κρείττονος τάγματος τῶν τευξομένων τῆς οὐρανίου βασιλείας τρεῖς εἶναι τάξεις παρίστη κατὰ Ματθαῖον, πάντων μὲν ὑφ᾽ ἑνὸς σπορέως τε καὶ γεωργοῦ ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς, οἷα δὴ χωρεῖν εὐγείοις καὶ ἀγαθαῖς, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὑποδεδεγμένον σπόρον, γεωργησάντων δὲ αὐτὸν κατὰ δύναμιν, πολυπλασιάντων τε οὐχ ὁμοίως, ἀλλὰ πλείστην ἑκάστων ἐνδειξαμένων ἐν ἀγαθοῖς διαφοράν· εἰ δὴ εἷς μὴν ἦν ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ὁ σπόρος, εἷς δὲ καὶ ὁ αὐτὸς σπορεὺς, οὐ μὴν τὰ ἐξ ἐπιμελείας τῆς ἑκάστου προαιρέσεως, ἴσα τοῖς πᾶσιν ἐπορίζετο· διὸ οὐδὲ ὁ τῆς γεωργίας καρπὸς, ὅμοιος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν· ἀλλ᾽ οἱ μὲν τριακοντάχουν ἐκαρποφόρουν, οἱ δὲ παρὰ τούτους ἐδιπλασίαζον, οἱ δὲ ὑπερβάλλοντες τῇ φιλοπονίᾳ ἑκατοντάχουν τὸν καρπὸν ἀπεδίδοσαν· ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὐκ ἄλλως τῆς κατὰ θεὸν στέρονται καρποφορίας, ἢ καθ᾽ ἕνα τῶν λελεγμένων τρόπων· οἱ δὲ ἐναντίως ἐκείνοις διακείμενοι καθαρᾷ ψυχῇ καὶ προαιρέσει γνησίᾳ τὸν σωτήριον ὑποδεξάμενοι σπόρον, πάλιν κατὰ δύναμιν τῆς αὐτῶν ψυχῆς πολυπλασιάζουσι τοὺς ἑαυτῶν καρπούς.

v. 10. Εἰ καὶ τὰ μάλιστά φησι τοῖς ἔξω διὰ παραβολῆς εἴρηται τὰ λεγόμενα, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσι διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἀλλὰ τοῖς γε ἀξίοις σαφὴς ἔσται πᾶς λόγος· οὔτε γὰρ λύχνος ἐπὶ

τῷ μὴ φαίνειν ἐξάπτεται, οὐδ' ἐπὶ τῷ καλύπτεσθαι ὑπὸ μόδιον ἢ κλίνην οὐκέτι κρυπτὸν ἔσται πάντη λανθάνον, ὡς μὴ τισὶ γοῦν γνωρίζεται· οὕτως καὶ τὰ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν μυστήρια διὰ παραβολῆς λεγόμενα, εἰ καὶ τοὺς ἔξω τῆς πίστεως λανθάνει, δι' οὓς καὶ ἐπικεκαλυμμένως εἴρηται, ἀλλ' οὐ τοῖς πᾶσιν ἀπόῤῥητον περιέξει τὸν νοῦν· λέλεκται γοῦν ὡς ἂν μόνοις τοῖς ἀξίοις γνωρίζοιτο· διόπερ ὑμεῖς οἱ ἐμοὶ μαθηταὶ καὶ βλέπετε καὶ ἀκούετε διανοίας ὀφθαλμοῖς καὶ ὠσὶ κεκαθαρμένοις τὰ μὴ τοῖς πᾶσι καταληπτά· ὑμῖν γὰρ τοῖς ἔχουσι τὴν εἰς ἐμὲ πίστιν καὶ ἡ τῶν ἀποῤῥήτων προστεθήσεται γνῶσις· τοῖς δὲ μὴ πίστιν ἔχουσιν εἰλικρινῆ, προσποιουμένοις δὲ ἔχειν, πρὸς τὸ μηδὲν πλέον ἐκ τῶν παραβολῶν γινώσκεσθαι, καὶ στέρησις ἔσται τοῦ δοκοῦντος αὐτοῖς ὑπάρχειν, ἐλεγχθείσης αὐτῶν ἐν καιρῷ τῆς προσποιήτου πίστεως.

"Οτι τὸν λεγόμενον τάρταρον ἄβυσσον θεῖοι λόγοι καλοῦσι. v. 31.

Διὰ ταῦτα ἐνθέοις δυνάμεσι τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ὁ κύριος ὥπλιζεν, ὡς ἂν ἐν πρώτοις τὰ δαιμονικὰ στίφη καὶ τὰς ἐχθρὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ πολεμικὰς παρατάξεις καθαιροῖεν· ἔπειτα νόσων καὶ παντοίων παθῶν θεραπεύοιεν τοὺς καταπονουμένους· γνωρίσματα δὲ τῆς κηρυττομένης βασιλείας παρέχων ὁρᾷν ἅπασιν ἀνθρώποις· ἐχρῆν γὰρ παράδοξον κήρυγμα καταγγέλλοντας ξένων καὶ νέων ἀγαθῶν ἐναργῆ σημεῖα παρέχειν τοῖς μαθητευομένοις· ἦσαν δ' οὖν ἀληθῶς θεοῦ βασιλείας δείγματα αἱ τεράστιαι δυνάμεις, τά τε θαύματα καὶ σωτήριοι ψυχῶν καὶ σωμάτων θεραπεῖαι, ὡς ἅπας λόγος ἔργων ἔρημος, οὔποτ' ἂν ἰσχύσῃ πεῖσμα βέβαιον ἐμποιῆσαι τοῖς ἀκροω- Cap. IX. v. 3.

μένοις· διὸ ταῖς δι' ἔργων ἐπιτελουμέναις πράξεσι πίστιν ἐναργῆ παρεῖχον τῷ κηρύγματι· εἰ γοῦν ψιλοῖς ῥηματίοις καὶ φωναῖς εἰκῆ προφερομέναις Θεοῦ βασιλείαν εἰς πάντας ἐβόων, κατάλυσίν τε τῶν πατρίων θεῶν, τίς ἂν αὐτοῖς παρέσχε τὸν νοῦν; τίνα δ' ἂν ἔπεισαν Θεὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν καταγγέλλοντες, μηδεμίαν δὲ πίστιν τῇ μαρτυρίᾳ προσάγοντες; διὸ πάντα λόγον θεϊκαῖς προλαμβάνων πράξεσιν ὁ σωτὴρ, πρῶτα μὲν ἀνεπιτηδεύτους τὸν τρόπον, λόγων τε καὶ σοφίας θνητῆς ἀπείρους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπὶ κατορθώσει τῆς ὅλης οἰκουμένης προεχειρίζετο· κἄπειτα ἁλιευτὰς ψυχῶν ἀνθρωπίνων ποιήσειν προφήσας αὐτοὺς, ποιητὴς αὐτὸς ἐγίνετο τῆς ἐπαγγελίας· ὅθεν παραδόξων θαυμάτων ἐργάτας αὐτοὺς ἀπειργάζετο, ἄγκιστρα ταῦτα ψυχῶν σωτήρια παραδιδοὺς αὐτοῖς, ὡς ἂν δι' αὐτῶν σαγηνεύοιεν καὶ ἀνέλκοιεν ἐκ τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ τὸ θνητὸν γένος, πνεύματα πονηρὰ φυγαδεύοντες, καὶ πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν ἰώμενοι ἐπὶ τῆς ἐπιταγῆς τῆς αὐτοῦ· οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα δεδομένον.

Κατὰ μὲν οὖν τὸν Ματθαῖον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ τὴν κτῆσιν αὐτοῖς ἀπηγόρευε προγνώσει τοῦ μέλλοντος· συνεώρα γὰρ ὡς ἄρα οἱ τὰς νόσους ὑπ' αὐτῶν θεραπευθησόμενοι καὶ τῶν ἀνιάτων ἀπαλλαγησόμενοι παθῶν, ἐθελήσουσι καὶ πάντων αὐτοῖς τῶν ὑπαρχόντων ἐκχωρεῖν· διὸ ταῦτα προλαβὼν διεστέλλετο, μὴ καπηλεύειν τὴν χάριν μηδὲ πιπράσκειν τὰ ἐκ Θεοῦ παραινῶν δῶρα· κατὰ δὲ τοὺς λοιποὺς καὶ τὸν αὐτὸν Ματθαῖον μὴ ἐπιτρέπων αὐτοῖς μήτε ῥάβδον μήτε πήραν, μήτε ὑποδήματα, μήτε δύο χιτῶνας, ἀλλὰ μήτ' ἄρτον μήτε ἀργυρίον ἐπάγεσθαι, μέλλοντας ἐπ' ἀλλοδαπῆς στέλλεσθαι, δοκι-

μὴν τῆς αὐτῶν πίστεώς τε καὶ προθυμίας ἐλάμβανεν, εἰ παραγγελθέντες τὸν ἄκρως ἀκτήμονα βίον μετιέναι, ὡς μηδὲ τῆς ἐφημέρου τροφῆς πρόνοιαν ποιεῖσθαι, μηδὲ δεύτερον ἐπάγεσθαι χιτῶνα, μηδὲ ὑποδήμασι χρῆσθαι, μέλλοντες τὴν σύμπασαν ἐκπερινοστεῖν οἰκουμένην, μὴ φεύγοιεν τὰ παραγγέλματα· ἀλλὰ καὶ ἀφιλοχρημάτους ἀφροντίδας τε τοῦ βίου δεῖν αὐτοὺς εἶναι βουλόμενος· ταῦτα διεμαρτύρατο ὡς ἂν τῶν ἐκ θεοῦ δομάτων ταύτῃ πῃ αὐτοῖς δοθησομένων, εἰ καὶ αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν τὸν κατάλληλον βίον ἐπάξιον τῆς τῶν θείων χαρισμάτων κτήσεως παρασκευάζοιεν· προσήκειν γὰρ ἀμοιβήν τινα ποιήσασθαι καὶ ἀντικαταλλάξασθαι, ὑποδεχομένους μὲν παρὰ τοῦ θεοῦ τὰς σωτηρίους καὶ εὐεργετικὰς ἀνθρώπων δυνάμεις, ἀντιδιδόντες δὲ αὐτῷ ὑπακοὴν τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων, προθυμίαν τε καὶ προαίρεσιν ἐλευθέραν τῆς πρὸς τὰ βιωτικὰ συμπαθείας· ἀλλὰ καὶ πλοῦτον οὐράνιον ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς ὑποδεχομένους, τῆς τε τοῦ θεοῦ βασιλείας ἀῤῥαβῶσιν ἐφοδιαζομένους, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονεῖν χρῆναι δεῖν ᾤετο, καὶ μήτε χρυσὸν μήτε χρήματα μήτε τι τῶν παρ' ἀνθρώποις τιμίων ἐπάξιον ἡγεῖσθαι τοῦ παρασχεθέντος αὐτοῖς οὐρανίου πλούτου· ἀλλὰ καὶ στρατιώτας αὐτοὺς τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας ἀποτελῶν εὐζώνους παρεσκεύαζεν ἐπὶ τὸν πρὸς τοὺς ἀντικειμένους πόλεμον· διὰ ταῦτα ἀκτήμονας εἶναι παρῄνει τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας, ἐπεὶ μηδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

Περιφράξας τοὺς μαθητὰς ὁ κύριος ἐνθέοις δυνάμεσι καὶ ταῖς φιλοσόφοις παραινέσεσιν, εὐζώνους οἷα θεοῦ v. 5.
βασιλείας στρατιώτας ἀπεργασάμενος ἐξέπεμψε, διδασκά-

λους καὶ ἰατροὺς, τοῖς ἰουδαίοις μυρίων αὐτοῖς ἐσομένους ἀγαθῶν προξένους καὶ κήρυκας· οἱ δὲ κατὰ ταῦτα ἐποίουν, καὶ πανταχοῦ περιῄεσαν, ὡς μὲν διδάσκαλοι εὐαγγελιζόμενοι, ὡς δὲ ἰατροὶ θεραπεύοντες, καὶ τοὺς λόγους διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν σημείων πιστούμενοι.

v. 7. Ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ σωτῆρος λέλυτο μὲν ἰουδαίοις ἤδη λοιπὸν τὰ τῆς ἐκ προγόνων βασιλείας, λέλυτο δὲ τὰ τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, τά τε τῆς ἐνθέσμου ἱερωσύνης· καὶ οἱ μὲν κατὰ νόμους ἄρχοντες οὐκέτ' ἦσαν αὐτοῖς, Ἡρώδης δὲ καὶ οἱ τούτου παῖδες Ἀγρίππας καὶ Ἀρχέλαος, τὸ γένος ἀλλόφυλοι, παρὰ ῥωμαίων τὴν κατ' αὐτῶν ἦσαν ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένοι· διῄρητό τε εἰς τετραρχίαν ἡ χώρα αὐτῶν, τό τε πᾶν ἔθνος ὑπόφορον καθειστήκει ῥωμαίοις, τὸν κῆνσον κατὰ κεφαλὴν ἐπιτρόπων κατὰ καιροὺς εἰσπραττομένων σὺν χειρὶ στρατιωτικῇ· διὸ τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας τὸ κήρυγμα πρώτοις αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν ὁ σωτὴρ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρακελευσάμενος, ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ αὐτοὺς ὠνόμασεν.

Cap. XI. v. 21. Ἰσχυρὸν μὲν τὸν κατισχύσαντα τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων διάβολον λέγει· αὐλὴν δὲ αὐτοῦ τὸν περίγειον τῶν θνητῶν τόπον· ὑπάρχοντα δὲ πάντα ἐκεῖνα ἃ δὴ ἐπιδείξας τῷ σωτῆρι ποτὲ ἔλεγεν, ταῦτα σοι πάντα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι, ὅτε ἐν τῷ ὑψηλῷ ὄρει ἔδειξεν αὐτῷ τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· ἀλλὰ πάλαι μὲν ταῦτα αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα ἐν εἰρήνῃ ἦν, μηδενὸς αὐτοῦ ἀφαιρουμένου· ὅτε γε μὴν ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν καταπαλαίσας τε αὐτὸν δεσμοῖς περιέβαλε, τότε καὶ τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ ἀφείλε-

το, ἐφ᾽ ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκύλα αὐτοῦ ἁρπάσας διέδωκε· πανοπλίαν δὲ αὐτοῦ τὴν τῶν δαιμόνων πολύθεον πλάνην ᾐνίξατο· ὅπλα γὰρ διαβόλου οἱ πανταχοῦ γῆς ἱδρυμενοι δαίμονες συνεργοῦντες αὐτοῦ τῇ κατὰ τῶν ἀνθρώπων τυραννίδι· σκύλα δὲ ἦσαν αὐτοῦ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ ὑπὸ τῆς διαβολικῆς πανοπλίας αἰχμάλωτοι ἀπηγμέναι· ἀλλὰ τὸν μὲν δεινὸν ἐκεῖνον τύραννον ὁ χριστὸς δεσμοῖς περιβαλὼν, πᾶσαν αὐτοῦ διεσκέδασε τὴν πανοπλίαν, τοὺς δαίμονας δηλαδὴ καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, τὰς δυνάμεις τε τὰς ἀντικειμένας· τὰ δὲ σκύλα αὐτοῦ τὰ πάλαι δεδουλωμένα τῇ τυραννίδι αὐτοῦ ἔθνη φημὶ πάντα μεταστησάμενα τῆς παλαιᾶς δουλείας διαδέδωκεν οἰκείοις ἡγεμόσι καὶ ἄρχουσι τοῖς ὑπ᾽ αὐτῶν στρατιώταις τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ἀποστόλοις δηλαδὴ καὶ τοῖς τούτων διαδόχοις· περὶ ὧν σκύλων θαυμαστῶς προανεφωνεῖτο ἐν προφητείᾳ φασκούσῃ, ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τῇ ὡραιότητι τοῦ οἴκου διελέσθαι σκύλα· τεκμήρια δὲ ταῦτα ἐναργῆ τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας καθαιρούσης καὶ ταπεινούσης πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, καὶ πᾶσαν τὴν πολύθεον καὶ δαιμονικὴν τυραννίδα, τῶν δὲ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπικρατεῖν ἀρχομένης· διὸ φησὶν ὁ σωτὴρ, εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.

Πλὴν ἐπιῤῥώσας αὐτοὺς ἐλπίσιν ἀγαθαῖς διὰ τῆς τοσαύτης ἐπαγγελίας, ἐπιστρέφει πάλιν τοὺς αὐτοὺς δι᾽ ἀπειλῆς φοβερωτέρας ἐπιλέγων ὅτι τὸν ἀρνησάμενον ἀπαρνήσομαι· ἀναγκαίως δὲ καὶ ταύτην αὐτοῖς ἐπανετείνατο τὴν ἀπειλὴν, ὡς ἂν μὴ καταφρονήσαιεν τῆς εἰς αὐτὸν Cap. XII. v. 9.

ὁμολογίας· ἔμπαλιν δὲ ὅπως φρίττοιεν τὴν ἄρνησιν τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας διὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν αὐτῇ τιμωρίαν, ἥτις ἦν τὸ πρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ἀρνηθῆναι· ὅμοιον δ' ἂν εἴη τὸ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῷ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας, καὶ τῷ ἐκπεσεῖν τῆς ζωῆς, καὶ τῷ στερηθῆναι τοῦ φωτὸς, καὶ τῷ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀποβληθῆναι· τὸ δὲ καὶ ταῦτα πάντα παθεῖν ἐνώπιον τοῦ πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων μονονουχὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θείοις βήμασι κατακριθέντας καὶ ἀποβλήτους γενομένους τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ποίας οὐκ ἂν γένοιτο χεῖρον ἐσχάτης τιμωρίας;

c. 11. Οὕτω δῆτα φρονήματος αὐτοὺς ἐπλήρου καὶ θάρσους διὰ τοῦ μεθέξειν αὐτοὺς θείου πνεύματος ἐπαγγέλλεσθαι· δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ δυναμοῦσθαι εἰκὸς ἦν αὐτούς· καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλον παραστήματος καὶ θάρσους καὶ προθυμίας ἐμπίμπλασθαι ἀγαθῆς; πῶς δὲ μὴ θαρσαλέως χωρεῖν ἐπὶ ἡγεμονικὰ καὶ βασιλικὰ δικαστήρια, οἱ προμεμαθηκότες ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν οἱ μέλλοντες πεφροντισμένως τοῖς ἄρχουσιν ἀπολογεῖσθαι; ἄλλη δέ τις ἐν αὐτοῖς ἔνθεος δύναμις, δι' ἧς καὶ ἡγεμόσιν ἔμελλον ἀκαταπλέκτως ὁμιλεῖν καὶ αὐτοῖς βασιλεῦσι· καὶ ταῦτα δὲ λέγοντι τῷ διδασκάλῳ, ἀκόλουθον ἦν τοὺς μαθητὰς ἀδιστάκτως πιστεύειν, κατὰ μηδένα τε τρόπον ἀμφιβόλως ἔχειν, προειληφότας τῶν λόγων τὴν πεῖραν διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐπηγγελμένων, ὧν τὴν πίστιν αὐτοῖς ἔργοις παρειλήφεισαν· οἱ γοῦν ἀσθενοῦντας λόγου δυνάμει θείου ῥωννύντες, νόσον τὲ τὴν ἀνίατον ἐν ἀνθρώποις λέπραν καὶ τὰ λοιπὰ πάθη τῶν σωμάτων ἀποκαθαίρειν οἷοί τε, δαίμονάς τε λυμαντικοὺς ἀνθρώπων ἐλαύνειν οὐ διά τινος περιέργου

μαγγανείας, διὰ δὲ μόνης τῆς ὑπ' αὐτοῦ χορηγηθείσης αὐτοῖς ἐνθέου χάριτος, πῶς οὐκ ἔμελλον καὶ τοῖς δευτέροις τοῖς περὶ τοῦ μηδὲν μεριμνᾷν μέλλοντας δικαστηρίοις παρεστάναι, ἡγεμόσι τὲ καὶ βασιλεῦσιν ὁμιλεῖν πιστεύειν; πῶς δὲ οὐκ ἔμελλον ἐπιθαρσεῖν τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ δοθησομένου αὐτοῖς πνεύματος;

Καὶ ταῦτα τοῦ κυρίου ἡμᾶς ἐπιθαρσύνοντος, μὴ v. 22.
χρῆναι περὶ τροφῆς μηδ' ἕνεκεν τῶν τοῦ σώματος χρειῶν μεριμνᾷν, καὶ οὐκ ἀλογίστως προτρέποντος, σὺν παραστάσει δὲ λογικῇ παραμυθουμένου τὴν διδασκαλίαν· παρήνει γὰρ λέγων, μὴ μεριμνήσητε τί φάγητε ἢ τί ἐνδύσεσθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλείων ἐστὶ τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; καὶ πρῶτος μὲν οὗτος συλλογισμὸς συνάγων ὅτι μὴ δέοι τινὰ περὶ ἑαυτοῦ μεριμνᾷν· εἰ γὰρ τροφῆς τῆς ἀπὸ γῆς φυομένης μείζων καὶ κρείττων, καὶ τιμιωτέρα τυγχάνει ἡ ἀνθρώπου ψυχὴ λογικὴ οὖσα καὶ νοερὰ οὐσία, ταύτην δὲ μὴ οὖσαν εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν ὁ θεὸς, καὶ ταύτης ἡμῖν μηδὲν μεριμνήσασι μετέδωκε, ἐμψύχους ἡμᾶς καὶ λογικοὺς ἀπεργασάμενος, τί χρὴ φροντίζειν περὶ τοῦ χείρονος, ὅπερ ἔστιν ἡ τροφή; ὁ γὰρ τὸ κρεῖττον δεδωκὼς, οὐκ ἀδυνατήσει καὶ τὸ χρειῶδες αὐτοῦ παρασχεῖν· καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ σώματος παραβολῆς ὁ αὐτὸς λόγος· εἰ γὰρ ἀνωμολόγηται τὸ τοῦ ζώου σῶμα, ἀπαραθέτῳ συγκρίσει κρεῖττον εἶναι τοῦ ἔξωθεν αὐτῷ περικειμένου σώματος, τὸ δ' ὅλον σῶμα ζωῆς μετέχον καὶ ψυχῆς ὁ δημιουργὸς αὐτὸς συνεστήσατο, τί χρὴ ἀγωνιᾷν μὴ ἄρα ἀδυνατήσῃ τὸ χεῖρον παρασχεῖν, τοῦτο δ' ἦν τὸ ἔνδυμα, ὁ τὸ κρεῖττον ὑποστησάμενος; οὗτος μὲν οὖν πρῶτος ἀποδεικτικὸς συλλογισμός.

Καὶ δευτέρῳ κέχρηται παραδείγματι λέγων, ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃, ὅτι ȣ̓ σπείρȣσι, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ȣ̓ράνιος τρέφει αὐτά; ȣ̓χ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; εἰ γὰρ τȣ́τοις ὧν μὴ πατὴρ τυγχάνει, ταῦτα δ᾽ ἦν τὰ πετεινὰ, τῆς αὐτάρκους τροφῆς προὐνόησεν ὁ τῶν ἁπάντων κηδεμὼν καὶ προνοητὴς Θεὸς, ὑμῶν τῶν κατ᾽ εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημένων, διὰ τὴν ἐν ὑμῖν νοερὰν καὶ λογικὴν οὐσίαν πατὴρ τυγχάνων, πῶς οὐ πᾶσαν ποιήσεται τῆς ζωῆς φροντίδα; καὶ θρέψει γε ὑμᾶς ἀμερίμνως, οἷα πατὴρ υἱοῖς ἐξ ἑτοίμου παρέχων τὰ πρὸς τὴν χρείαν μᾶλλον ἢ τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, οἷς ἀκοπιάτως ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα τὰ πρὸς τροφὴν πορίζεται, τοῦ ὑμετέρου πατρὸς, ὁμοῦ καὶ ζωὴν αὐτοῖς καὶ τροφὴν δωρουμένου· σφόδρα δὲ ἀκριβῶς ἐπὶ προτροπῇ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, οὐχ ἁπλῷ παραδείγματι τῷ τῶν ἀλόγων ἐχρήσατο ζῴων, οὐκοῦν ἑρπετῶν οὐδὲ θηρίων; οὐδὲ κτηνῶν οὐδὲ μὴν ἰχθύων ἐμνημόνευσεν, ἀλλ᾽ οὐδὲ ὀρνέων ἁπλῶς εἶπεν, ἐπειδὴ καὶ τούτων τὰ μὲν σαρκοφαγεῖ, τὰ δὲ γῆν σιτεῖται, τὰ δὲ ἀλληλοφαγεῖ· διὸ τῶν νεκροβόρων καὶ σαρκοβόρων ἀφορίσας τὰ σπερμοφάγα τῶν πετεινῶν, καὶ ταῦτα δηλώσας διὰ τοῦ φᾶναι οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· τούτων τε αὐτῶν ἐμφῆνας τὰ ὑψηλοπετῆ διὰ τοῦ προσειπεῖν αὐτὰ οὐρανοῦ πετεινὰ, τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπὶ τὴν ὁμοίωσιν τῆς τούτων τροφῆς παρώρμα· ὁμοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς πάντων ἐφόρου προνοίας παραπέμπων αὐτοὺς, ὡς ἂν τεκμαίρεσθαι δυναμένους ἐκ τοῦ παραδείγματος ὅτι πολὺ μᾶλλον αὐτῶν ἢ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ τῆς τροφῆς φροντιεῖ

ὁ οὐράνιος αὐτῶν πατήρ· πατέρα δὲ καλῶν οὐράνιον, δόγμα μέγιστον ἐξεπαίδευεν· ὄντος γὰρ πατρὸς σωμάτων τοῦ τὴν σάρκα σπείραντος ἑκάστῳ, ὄντος δὲ καὶ πατρὸς οὐρανίου τοῦ τὴν λογικὴν καὶ νοερὰν δύναμιν ἐν ἡμῖν ὑποστησαμένου, τί χρὴ μεριμνᾷν; οὐχὶ ἀκριβῶς πεπεῖσθαι, ὅτι πολὺ πρότερον ἡμῶν ὁ κατὰ φύσιν καὶ κρείττων πατὴρ προνοήσεται, ἢ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἃ διὰ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν μέχρι καὶ αὐτῶν ἐκτεινομένην, τοσαύτης ἐξ ἑτοίμου τροφῆς εὐπορεῖ, ὡς εὐτραφῆ καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἐῤῥωμένα τυγχάνειν; κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν λέγων ὁ κύριος κατανοήσατε τοὺς κόρακας, πλεῖόν τι ἐμφαίνει· τοῖς μὲν γὰρ σπερμολόγοις τῶν πτηνῶν ἑτοιμοτέρα ἐστὶν τροφή· τοῖς δὲ σαρκοβόροις, ὥσπερ οἱ κόρακες, δυσχερεστέρα· ἀλλ᾽ ὅμως οὐδὲ τὰ τοιαῦτα τροφῆς ἀπορεῖ διὰ τὴν πανταχοῦ ἐκτεταμένην πρόνοιαν.

Καὶ τρίτῳ συλλογισμῷ εἰς τὸ αὐτὸ ἐχρῆτο λέγων « τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν » ἡλικίαν αὐτῦ πῆχυν ἕνα; εἰ ὖν ὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, » περὶ τῶν λοιπῶν τί μεριμνᾶτε; » ἀλλ᾽ εἰ μηδεὶς οἰκείᾳ φροντίδι πώποτε προσθήκην ἑαυτῷ τῦ σώματος ἐπενόησεν, ἀλλ᾽ οὐδὲ τῇ προθεσμίᾳ τοῦ τῆς ζωῆς χρόνου μεριμνήσας τίς, οἷός τ᾽ ἂν εἴη πρὸς τῇ τελευτῇ τοῦ βίου γενόμενος, ἡμέρας μιᾶς διάστημα ἢ καιρὸν βραχύτατον ὥρας ἑαυτῷ περινοῆσαι, τί χρὴ περιττῶς μεριμνᾷν, δέον ἐπιτρέψαντας τῷ θεῷ τὴν αὐτοῦ βουλὴν περιμένειν; βουληθέντος γὰρ αὐτοῦ αὔξειν ἡμᾶς, αὔξομεν, μηδὲν μεριμνήσαντες· καὶ βουληθέντος ἡμᾶς ζῆν καὶ μακροβίους εἶναι, ζησόμεθα καὶ πολυετεῖς γενησόμεθα, μηδὲν μεριμνήσαντες· μὴ βουλομένου δὲ αὐτοῦ παραμένειν τινὰ τῶν

βίων, μάταια πᾶσα φροντὶς ἀνθρώπου. — Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τροφῆς διετάττετο· ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ ἐνδύματος παρῄνει λέγων « κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει κ. τ. λ. » πάλιν κἀνταῦθα μετὰ συλλογισμοῦ συνάγει, πείθων προσδοκᾷν πάντως ἔνδυμα παρὰ τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς δοθήσεσθαι· εἰ γάρ τις ἐστὶ φιλότιμος παρ' ἀνθρώποις, ἐσθῆτι πολυτελεῖ καὶ φιλοκαλίᾳ, θεάσασθε φησὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς ὁ τοῦ παντὸς ποιητὴς θεὸς μέχρι καὶ τῶν γῆς φυομένων ἀνθέων τὴν πολυποίκιλον αὐτοῦ σοφίαν ἐκτείνας παντοίοις χρώμασί τε καὶ κοσμήμασι κατεκόσμησε ταῦτα, μετασχηματίσας μὲν τὴν γῆν, καὶ τὴν κόνιν αὐτὴν τὴν ἄψυχον, τό τε ταύτης μεταβαλὼν εἶδος, ἁλουργίδος τὲ καὶ χρυσοῦ πολὺ κρείττοσι βάμμασιν, ἐν ὑμέσι λεπτοῖς καὶ εὐανθέσι τὸν ἐξ αὐτοῦ κόσμον ἐν αὐτῇ καταθέμενος, ὡς μηδενὸς τρυφηλοῦ βασιλέως, μηδ' αὐτοῦ Σολομῶνος τοῦ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐπὶ σοφίᾳ καὶ πλούτῳ καὶ τρυφῇ βοηθέντος τοσαύτην εὑρεθῆναι φιλόκαλον τέχνην, ὡς ἑνὶ τῶν ἀπὸ γῆς ὡραίων ἀνθέων ὁμοιότατον περίβλημα κτήσασθαι· τί οὖν χρὴ θαυμάζειν, εἰ ὁ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν εἰς οὐδὲν χρήσιμον, οὗ τέλος ἡ διὰ πυρὸς φθορὰ, τοῦτον ἀμφιέσας τὸν τρόπον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ἐνδυμάτων αἰσθητῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος βίου προνοήσει;

v. 31. Οὕτως οὖν ἁπάντων ὀλιγωρεῖν, μόνης δὲ τῆς βασιλείας μεταποιεῖσθαι προσέταττε· μὴ γὰρ ζητοῦσι τὴν βασιλείαν μηδὲ ἀρετῆς πρόνοιαν ποιουμένοις, οὐδὲν τῶν ἐπηγγελμένων ἔσται· μόνοις δὲ ταῦτ' ἐξ ἑτοίμου παρέσεσθαι τοῖς μεριμνῶσι τὰ τοῦ θεοῦ ὅπως ἂν ἀρέσαιεν αὐτῷ καὶ τοῖς περὶ τὴν ζήτησιν τῶν κρειττόνων ἠσχολη-

μένοις· μεριμνῶσι γὰρ τὰ τῷ Θεῷ φίλα ἀντιμεριμνήσειν τὸν Θεόν.

Φυσικῶς γὰρ πᾶς ἄνθρωπος περὶ ὃ σπουδάζει διακειται, κἀκεῖ πάντα τὸν νοῦν ἔχει ἔνθα κεκτῆσθαι τὴν ὠφέλειαν νενόμικε· διὰ τοῦτο καὶ τὸν λογισμὸν ἐπάγει τῦ μὴ δεῖν ἐπὶ γῆς θησαυρίζειν· εἰ μὲν γάρ τις φησὶν ἐν τῷ θνητῷ βίῳ τὰς κτήσεις καὶ πᾶσαν ὕπαρξιν συνείληχεν, ἀναρτήσας αὐτοῦ τὴν πᾶσαν ἐλπίδα ἐπὶ τὰ παρόντα τοῦ βίου πράγματα, ἐξ ἀνάγκης οἷα δὴ δεσμοῖς τοσούτοις πεπεδημένος, πάντα τὸν αὐτοῦ λογισμὸν καὶ πᾶσαν τὴν διάνοιαν, ἣν δὴ καρδίαν ὠνόμασε, κάτω ποῦ πρὸς τῇ γῇ κέκτηται, κἀκεῖ φύρεται καὶ καλινδεῖται, ἔνθα κεκτῆσθαι τὸν αὐτοῦ θησαυρὸν νενόμικεν· εἰ δὲ τοῖς οὐρανίοις μαθήμασιν ἐντραφεὶς πάντα πράττοι, τὸν αὐτοῦ σκοπὸν ἄνω προσαναρτήσας, καὶ τὴν ἐλπίδα ῥίψας ἐπὶ τὰς οὐρανίους ἐπαγγελίας, τοῦ μὲν συνάγειν ἐπὶ γῆς οὐδεμίαν ποιούμενος φροντίδα, τὴν ἄκραν δὲ μετιὼν ἀκτημοσύνην, καὶ ὅλος γινόμενος πρὸς τοῖς κρείττοσιν, ἐν οὐρανῷ τε πάντα συνάγειν, κἀκεῖ τὸν αὐτοῦ πλοῦτον ταμιεύεσθαι, καὶ πᾶσαν τὴν ὕπαρξιν ἐκεῖ προπέμπειν σπουδάζων, εἰκότως ὁ τοιοῦτος ὄνοιτ' ἂν ἐντεῦθεν τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος, τῷ τὴν διάνοιαν καὶ τὸν λογισμὸν οἰκειοῦν ἑαυτοῦ τοῖς οὐρανίοις· ἔνθα γὰρ ἔχει τὸν θησαυρὸν, ἐκεῖ καὶ τὴν διάνοιαν ἕξει· ὡς δοκεῖν μὲν ἐπὶ γῆς παρεπιδημεῖν, καὶ τῷ σώματι μόνῳ συνεῖναι ἀνθρώποις, τῇ δὲ δυνάμει τὰς οὐρανίους ἤδη διατριβὰς μετιέναι· ὥστε ἄνω βλέπειν δεῖ καὶ τὰς ἐλπίδας ἔχειν, ὅπου καὶ τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ συναγήοχεν. v. 34.

Ἐν ἑτέροις ἤδη ἐδίδαξε περὶ τῶν γάμων εἰπών· ὡμοι- v. 36.

ώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ· ὡς οὖν ἤδη τῶν γάμων γεγενημένων, καὶ τοῦ συμποσίου τελεσθέντος, ἐπάνεισιν ὁ κύριος ἐπὶ τοὺς ἐγρηγορότας δούλους, οἳ ἐπειδὰν ἀφίκηται αὐτὸς ὁ νυμφίος τὴν παράληψιν τῆς νύμφης ποιησόμενος, κρούσαντι αὐτῷ τὴν τῆς ψυχῆς θύραν, ἑτοιμότατα ὑπακούσουσι καὶ ἀνοίξουσι, διὰ παντὸς ἐγρηγορότες, καὶ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐκδεχόμενοι· ἐπιλέγει γοῦν· μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν εὑρήσει γρηγοροῦντας· καὶ πῶς γὰρ οὐ μακάριοι οἱ τοσαύτης μέλλοντες ἀξιωθήσεσθαι τιμῆς; ἐπόμνυται γοῦν αὐτοῖς φάσκων, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς· νυκτὶ δὲ παραβάλλων τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὡς ἀληθῶς σκότους καὶ ἀγνοίας οἰκεῖον, διαφόροις φυλακαῖς, τουτέστιν ὥραις καὶ καιροῖς τῆς νυκτὸς, τὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς παρεικάζει χρόνον· ἐν ᾧ τοὺς διὰ παντὸς ἐγρηγορότας διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἑκάστου τελευτῆς, μακαρίους ἀποφαίνει· ταύτης δὲ τῆς προτροπῆς τίς ἂν γένοιτο ἀνωτέρα; ἢ τὸν δεσπότην ἐπήγγελται αὐτὸν τοῖς δούλοις διακονήσειν, τοὺς δὲ δούλους ἀνακλιθήσεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, τουτέστι διαναπαύσασθαι· προϊὼν δὲ αὖθις τὴν αὐτὴν ἐπισφραγίζεται ἐπαγγελίαν τοῖς μαθηταῖς λέγων· ἐγὼ δὲ ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμι ὡς ὁ διακονῶν· ὑμεῖς δὲ ἐστὲ οἱ διαμεμενηκότες μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου· κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὰ διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν· ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου· τοιαύτης τεύξονται μακαριότητος οἱ δοῦλοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γνηγοροῦντας· κατὰ γὰρ τὸν θνητὸν τοῦτον

βίον, ἅτε παῖδες ἔτι ὄντες καὶ νήπιοι, καὶ μήπω τοῦ νυμφῶνος ἠξιωμένοι, ἐπ᾽ ἀλλοδαπῆς δὲ οἰκοῦντες, ἅτε ξένοι τῶν ἐνταῦθα καὶ παρεπίδημοι καὶ ὑπὸ παιδαγωγοῖς καὶ ἐπιτρόποις ἀνατρεφόμενοι, οὐκ εἶχον πάντοτε τὸν νυμφίον μεθ᾽ ἑαυτῶν· διὸ καὶ ἐνήστευον, καθὼς εἶπεν ὅτι ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν· ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλει αὐξήσαντες αὐτοὺς καὶ τελειωθένθέντας παραλήψεσθαι ἐπαγγέλλεται, καὶ εἰς τὸν αὐτοῦ συνεισάξειν νυμφῶνα· ὅτε καὶ ἀνακλίνας αὐτοὺς διακονήσει αὐτοῖς· οἱ δὲ συνόντες αὐτῷ ἀεὶ, οὐκέτι νηστεύσουσιν, ἀλλὰ διαναπαυσάμενοι τῶν καμάτων τῆς οὐρανίου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν.

Διὰ πλειόνων νήφειν καὶ ἐγρηγορέναι ἡμῖν παρακελεύεται, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀθρόαν καὶ ἀπροσδόκητον ἄφιξιν τῆς ἡμέρας κυρίου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κλέπτην τὸν τοῖς κατὰ θεὸν πλουσίοις καὶ οἰκοδεσπόταις ἐφεδρεύοντα· οὗτος δέ ἐστιν ὁ καιρὸς τῆς ἑκάστου τελευτῆς, ἢ καὶ ὁ μέλλων τὴν ἑκάστου ψυχὴν παραλαμβάνειν ἄγγελος κατὰ καιρὸν τοῦ θανάτου· εἰ μὲν οὖν ᾔδειμεν τὸν καιρὸν τῆς τοῦ κλέπτου παρουσίας, τὴν ὥραν ἐχρῆν ἐκείνην μόνην ἐπιτηρεῖν, πρὸς τὸ μὴ ἀφιέναι διορυγῆναι ἡμῶν τὸν οἶκον· ἐπεὶ δὲ ἄδηλος ἐστὶν οὗτος, δεήσει ἀεὶ ἐγρηγορέναι· οὐ γὰρ ἴσμεν ὁποίᾳ φυλακῇ ἐπιτεθήσεται· διὸ γρηγορητέον διὰ παντὸς, καὶ πάσῃ φυλακῇ τηρετέον τὴν καρδίαν κατὰ τὸν παροιμιαστὴν, καὶ ἀγρυπνητέον διὰ πάσης τῆς τοῦ θνητοῦ βίου νυκτὸς, ὅπως ἄσυλοι διαμένωμεν, μὴ ἐῶντες διορυγῆναι ἡμῶν τοὺς τῆς ψυχῆς θησαυρούς· οὕτω γὰρ ἔσται ἡμῖν εὖ κατ᾽ ἀμφότερα, ὅτι τε σῶαν ἐφυλάξαμεν τὴν ἑαυτῶν ὕπαρξιν, καὶ ὅτι τὸν κύριον ἡ- v. 39.

μῶν ἐπιστάντα καὶ κρούσαντα τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὴν θύραν, ἑτοίμως ὑπεδεξάμεθα, πολλῷ τῷ φωτὶ παρεσκευασμένοι, καὶ τὰς ὀσφύας ἐζωσμένοι.

v. 41. Πρὸς τὴν ἐρώτησιν Πέτρου ἀποκρίνεται διδάσκων ἀορίστως πρὸς πάντα εἰρῆσθαι τὰ λελεγμένα· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν εἴρηται περὶ τοῦ διὰ παντὸς ἐγρηγορέναι ἕνεκεν τῆς τοῦ κλέπτου φυλακῆς καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας· τί δὲ χρὴ πράττειν γρηγοροῦντας, νῦν ἀναγκαίως προστίθησι, παραινῶν μὴ τὸ ἑαυτῶν μόνον σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑτέρων σωτηρίας φροντίζειν· τὸ μὲν γὰρ ἀνεζῶσθαι τὰς ὀσφύας, καὶ τὸν λύχνον ἀνῆφθαι, τὴν αὐτοῦ τινὸς εἰς ἑαυτὸν ὠφέλειαν ἐδήλου· γνώσεως τε γὰρ φωτὶ διὰ παντὸς καταυγάζεσθαι ἀναγκαῖον, σωφροσύνῃ τε καὶ πάσῃ ἀρετῇ τοῦ λογισμοῦ τὴν ὀσφὺν περιεζῶσθαι, ἐγρηγορέναι τε διὰ παντὸς καὶ τὸν κλέπτην διαφυλάττειν, μὴ λαθὼν διορύξειε τὸ τῆς ψυχῆς ταμεῖον, ἀποσυλήσειέ τε τὰ ἐν αὐτῷ συνηγμένα· ἔτι γε μὲν καὶ τὸν ἑαυτοῦ κύριον πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον ἐκδέχεσθαι· ἀλλὰ μὴ μέχρι τούτων ἑστάναι· παραθήκην δ' ὥσπερ ὑποδεξαμένους παρὰ τοῦ ἑαυτῶν δεσπότου τὴν τῶν συνδούλων ἡμῶν κηδεμονίαν, φυλάττειν τὴν πίστιν προσήκει, οὕτω τε πιστοὺς γενέσθαι καὶ φρονίμους ὡς μήποτε ἀκαίρως, ἀεὶ δὲ τῷ προσήκοντι καιρῷ, τοῖς ἡμετέροις συνδούλοις τὸ σιτηρέσιον διανέμειν, μήτε παρορῶντας καὶ ὑπερτιθεμένους, ὅτε δεῖ, μήτε οὐ δεομένοις παρέχοντας ἀκαίρως, ἀλλὰ καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι, καὶ μὴ ἀμέτρως τοῦτο ποιεῖν· τοῦτο δὲ πράττειν κατὰ δύο τρόπους, διά τε τῆς λογικωτέρας ὠφελείας τὰς ψυχὰς αὐτῶν βελτιοῦντας ταῖς διὰ τῶν μαθημάτων τροφαῖς, διά τε τῆς τῶν αἰσθητῶν ὑπαρχόν-

των πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς ἐπικουρίας· ταῦτα δὲ διὰ παντὸς ἐνεργεῖν, ἵνα εἴ ποτε ἀθρόως ἐπιστὰς ὁ κύριος ἡμῶν τὴν παράληψιν ἡμῶν ποιοῖτο, εὑρεῖν (a) ταῦτα πράττοντας ἡμᾶς, ἐπαγγελίαν τε τῷ καὶ ταῦτα κατορθοῦντι τοῦ προτέρου πολλαπλασίονα δίδωσιν· ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ ἐγρηγορέναι, καὶ τὴν αὐτοῦ διὰ παντὸς περιμένειν παρουσίαν, ἀνακλίνειν ἐπήγγελται καὶ διακονῆσαι αὐτὸς περιζωσάμενος· ἐπὶ δὲ τῇ πιστῇ καὶ ἔμφρονι οἰκονομίᾳ καὶ τῇ κατὰ καιρὸν διανεμήσει τῆς τροφῆς, τρισμακαρίους ἀληθῶς ἀποφαίνων, οὐκ ἐπί τι μέρος ἀλλ᾽ ἐπὶ πάντων τῶν ὑπαρχόντων καταστήσειν τὸν μακαριζόμενον, μετὰ προσθήκης τοῦ ἀμὴν ἐπιστώσατο· ἔνθεν καὶ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος ὠφελημένος τοὺς κατὰ θεὸν τελείους κληρονόμους θεοῦ καὶ συγκληρονόμους χριστοῦ ἐκάλει, καὶ ἔλεγεν· εἴτε ζωὴ, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ἡμῶν εἶναι· ὑπάρχοντα δὲ αὐτοῦ τὰ ἐν τῇ βασιλείᾳ νοητέον ἀγαθὰ, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν.

Ὁ μὲν πιστὸς καὶ φρόνιμος τοιούτων τεύξεται· ὁ v. 47
δ᾽ ἐναντίος τούτῳ ὀργῆς δεσπότου πειραθήσεται, διχοτομηθεὶς καὶ ἀποτεμνόμενος τοῦ σώματος τῶν ἀγαθῶν δούλων, κλῆρον τε καὶ μερίδα λαμβάνων μετὰ τῶν ὑποκριτῶν ἢ τῶν ἀπίστων· ὧν τὸ τέλος κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων· ὅσα γὰρ τοῖς ὀδοῦσι κατήσθιε καὶ ὅσα μεθυσκόμενος ἐπλημμέλει, ταῦτα ἀποκλαύσεται· δίκην τὴν προσήκουσαν διδοὺς τῆς τε κατὰ τῶν συνδούλων παρανομίας, καὶ τῆς ἀκολάστου τρυφῆς, καταφρονήσεώς τε τῆς εἰς τὸν δεσπότην, ὃν ὡμολόγει μὲν μὴ ἀγνοεῖν· καὶ ᾔδει ὡς ἄρα κύριον ἔχει, ἀναβάλλεσθαι

(a) Ita cod.

δὲ αὐτὸν τὴν κρίσιν εἰς μακροὺς χρόνους ὑπολαμβάνων, ἑαυτὸν ἠπάτα.

v. 50. Τὴν πρὸς τὸν θεὸν γνῶσιν τὲ καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ τοῦ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς, τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Cap. XIII. v. 20. Ζύμην τὴν ἀπὸ τοῦ σπόρου τελεσιουργηθεῖσαν δύναμιν ὁ σωτὴρ ὀνομάζει, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦτον αἰνιξάμενος τὸν τρόπον· ὁ γοῦν τῆς οὐρανίου βασιλείας λόγος μετὰ τὴν πρώτην ἐν οὐρανοῖς σπορὰν αὐξηθεὶς καὶ καρπὸν ἀποδοὺς ἐντελῆ, τοῦ ἁγίου πνεύματος τὴν ἐπιχορηγίαν τοῖς διὰ τῶν πρώτων ὠφελημένοις παρέχει, ζύμης δίκην φύραμα ζυμούσης· γυνὴ δὲ ταύτην, ἡ σοφία τοῦ θεοῦ, εἰς ἀλεύρου σάτα τρία ἐγκρύπτει· τοῖς γοῦν πορισαμένοις ἐκ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς τοῦ σπόρου γεωργίας, ἀλεύρου σάτα τρία, δόγματα θεῖα καὶ γνῶσιν τὴν περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, ἡ τοῦ θεοῦ σοφία τὸ ἅγιον πνεῦμα χορηγεῖ· ἡ δ᾽ αὐτὴ καθ᾽ ἑτέραν διάνοιαν πάντα τὸν τοῦ θεοῦ ἄνθρωπον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος συνεστῶτα, τῇ ἐπιχορηγίᾳ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ζυμοῖ, ἐγκρύπτουσα τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία τὰ νενοημένα, ἕως οὗ ζυμωθῇ ὅλον· οὕτω γοῦν τῇ μετοχῇ τῆς οὐρανίου ζύμης ποιηθεὶς καὶ ζυμωθεὶς οὐράνιος καὶ πνευματικὸς χρηματίσει ἄνθρωπος, καὶ νέον φύραμα, ὡς ἂν μικρᾶς κράσεως γενομένης, τῶν τριῶν ἀλεύρων ἀποδεδομένων, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐμπνεύματος· καὶ δὴ νέος ἄρτος καὶ πνευματικὸς γενόμενοι κατὰ τὸν ἀπόστολον ὃς φησὶν, εἷς ἄρτος καὶ ἓν

σῶμα ἐσμὲν οἱ πολλοὶ, εἰκῶνα καὶ ὁμοίωσιν ἀναληψόμεθα τοῦ ζωοποιοῦ τῶν ὅλων ἄρτου, ὃς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, ἑαυτῷ παραπλησίους καὶ ἡμᾶς ἀπεργασάμενος· εὖ δὲ γυναικὶ ἀφωμοίωσε τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ ἐν τούτοις· Χριστὸς δέ ἐστιν ἡ τοῦ θεοῦ δύναμις καὶ θεοῦ σοφία καταλλήλως τῷ τῆς ζύμης ὑποδείγματι· ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπόρου, γεωργίου πρόσωπον καὶ σπορέως εἰσῆγεν, οὐκ ἂν εὐλόγως ἐν ἐκείνοις μνημονευθείσης γυναικὸς, οὕτω κἀνταῦθα ἐπὶ ζύμης φυρομένης εἰς ἀλεύρου σάτα τρία οἰκειότητα ἡ παραβολὴ γυναικὶ ἀρτοποιουμένῃ τὸν ἐν ἐκείνοις ὠνομασμένον σπορέα ἀπείκασεν.

Κατὰ μέν τοι τὸν Ματθαῖον κεκρυμμένην ζύμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν προειπὼν, δι᾽ ἧς ἐδήλου τὴν ἐπιχορηγίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ τὴν ὠφέλειαν τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, διὰ τῆς ἑξῆς παραβολῆς τὴν αὐτὴν βασιλείαν ἐοικέναι φησὶ θησαυρῷ· εἴη δ᾽ ἂν θησαυρὸς μέγας ὁ κατὰ τὰς οὐρανίας ἐπαγγελίας τοῖς ἀξίοις τεταμιευμένος, ὃν ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, ὃς τοὺς πολλοὺς λανθάνει· ὁ δὲ τοῦτον νοήσας, ὡς τὸ κατ᾽ εἰκόνα τοῦ θεοῦ σώζων ἐν ἑαυτῷ, χαρᾶς ἔμπλεως γεγονὼς, ὡς ἂν τὸ τέλειον τῶν ἀγαθῶν εὑρηκὼς, τὰ λοιπὰ πάντα δεύτερα τίθεται· καὶ τοῦτον ἀντιλαμβάνει· καταλλήλως δὲ θησαυρὸν καὶ ἀγρὸν εἰπὼν, ἄνθρωπον αὐτῷ συνῆψε τὸν εὑρηκότα· οὕτω δηλώσας τὸν ἐν ἀνθρώπῳ θεοφιλῆ νοῦν.

Ἡ μὲν οὖν ῥηθεῖσα αὕτη παραβολὴ διὰ τοῦ θησαυ- v. 20.
ροῦ τοῦ κεκρυμμένου τὰς οὐρανίας ἐπαγγελίας ἐδήλου τὰς ὑπερβεβηκυίας· πολλαὶ γὰρ μοναὶ παρὰ τῷ πατρὶ, καὶ τὸν ἐν θεῷ πλοῦτον θησαυρὸν ὄντα παντὸς ἀγαθοῦ· ἡ δὲ

μετὰ ταύτην διὰ τοῦ μαργαρίτου, αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τὸ τιμιώτερον τοῦ δηλωθέντος πλούτου· εἴη δ' ἂν ἡ θεότης αὐτὴ τοῦ μονογενοῦς, ἡ πάντων τῶν ἐν τῷ ἀποδοθέντι θησαυρῷ τεταμιευμένων τιμιωτέρα, ἣν ὁ κτησάμενος, τῆς ἀνωτάτω μακαριότητος ἠξίωται· μαργαρίτης δὲ ὠνόμασται εἰκότως ὁ σαρκωθεὶς θεὸς λόγος, ἐπεὶ καὶ ὁ μαργαρίτης τοιοῦτος ἐν σαρκὶ μὲν καὶ ἐν ὀστρέῳ καὶ ἐν ὑγροῖς γεννώμενος, τίμιον δέ τι χρῆμα, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑγροῖς σωμάτων τιμαλφέστερον· ἔοικε γοῦν εἶναι τῇ φύσει σῶμα ὑγρὸν διαυγὲς καὶ θεοειδὲς φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον· εἴη δ' ἂν καὶ ὁ σαρκωθεὶς λόγος τοιοῦτος, φῶς νοερὸν διὰ θνητοῦ καὶ ὑγροῦ σώματος ἐκλάμψαν· πολλῶν γε μὴν καὶ ἄλλων μαργαριτῶν ὄντων ἁγίων καὶ θεοφιλῶν, προφητῶν τε καὶ δικαίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν ἐν σαρκὶ πεπιλημένων διὰ τὸν ἔνσαρκον τῶν ἀνθρώπων βίον, οὐδεὶς ἕτερος ἢ μόνος εἷς οὗτος ἀληθῶς μονογενὴς καὶ πολυφεγγὴς καὶ πολύτιμος εὕρηται· ὡς καὶ Ἡσαΐαν θεσπίσαι περὶ αὐτοῦ καὶ εἰπεῖν, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον πολυτελῆ ἐκλεκτὸν ἀκρογωνιαῖον ἔντιμον, καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ καταισχυνθήσεται· ὁ δὴ οὖν μέλλων τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καταξιοῦσθαι, προσφυῶς παραβέβληται ἐμπόρῳ ἀνδρὶ φιλοκάλῳ τινὶ καὶ φιλομαθεῖ καὶ ποικίλων δοκιμαστῇ λόγων, ὃς περιϊὼν πολλοὺς μὲν ἀνεῦρε μαργαρίτας, παντοίους ἐν ἀνθρώποις ἁγίους· τέλος δὲ τὸν πολύτιμον εὑρὼν, ὃν ὁ λόγος παρεστήσατο, πάντων τῶν πρότερον αὐτῷ πεπορισμένων τοῦτον ἀντικατηλλάξατο, ταυτὸν τῷ προτέρῳ πράξας· καὶ τοῦτο ἂν εἴη τέλος τῆς ἄκρας μακαριότητος τὸ κατακοσμηθῆναι τῷ πολυτιμήτῳ μαργαρίτῃ, δηλαδὴ τῷ φωτὶ τῆς θεότητος

τοῦ μονογενοῦς λόγου· ἀρχὴ μὲν γὰρ ἦν ὁ σπόρος· εἶτ᾽ ἐπίδοσις τῆς τοῦ σίτου καρποφορίας· καὶ τρίτον ἡ ἀπὸ τῶν ζιζανίων διάκρισις· τέταρτον ἡ ἐπὶ μέγα δένδρον τοῦ σπόρου φυή· πέμπτον ἡ διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ζύμωσις· ἕκτον ὁ θησαυρὸς τῶν οὐρανίων ἐπαγγελιῶν· ἕβδομον ἡ αὐτοῦ κτῆσις τοῦ θεοῦ λόγου, ἐν ᾧ πᾶς κατακοσμεῖται ὁ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἄξιος.

Ταῦτα δὲ πρὸ τῶν ἔργων ἀνεφωνεῖτο· προλέγοντος v. 31.
τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦ σωτῆρος, ἃ δὴ καὶ τέλους οὐκ εἰς μακρὸν ἐτύγχανε, ὥστε μετ᾽ οὐ πολὺν χρόνον ὀφθαλμοῖς ὁρᾶσθαι τῶν ἔργων τὰ ἀποτελέσματα· καθ᾽ ὅλης οὖν ἐξ ἐκείνου τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης, ἐκ μὲν ἁπάντων τῶν ἐθνῶν τὰ τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας σύμβολα διὰ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο, μυρίων ἐν αὐταῖς κατὰ τὸ σωτήριον εὐαγγέλιον βιούντων, τοῖς τε παλαιοῖς προφήταις καὶ αὐτῷ γε τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ὁμοίως θεοσεβεῖν φιλοτιμουμένων, ἐπεὶ κἀκεῖνοι προλαβόντες τοῖς χρόνοις τοὺς Μωσέως νόμους τῷ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον βίῳ τε καὶ τρόπῳ διέλαμψαν, τῆς μὲν ἐκ πατέρων ἡκούσης εἰς αὐτοὺς πολυθέου πλάνης κατεγνωκότες, τοῦ δ᾽ ἐπὶ πάντων θεοῦ τὴν γνῶσιν ἀνειληφότες· διὸ δὴ τῶν ἐθνῶν οἱ πολλοὶ ἀπ᾽ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξειν εἴρηνται, καὶ ἰσότιμοι γενήσεσθαι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ μακαρίοις ἀνδράσι διὰ τὴν ἴσην ἐκείνοις ζωήν· οἱ δ᾽ αὐτῶν ἐκείνων ἀπόγονοί τε καὶ διάδοχοι, υἱοὶ τῆς βασιλείας διὰ τοὺς προπάτορας ὠνομασμένοι· δυνάμει γὰρ καὶ αὐτοῖς μετουσία ἦν ὁμοίως τοῖς προπάτορσι τῆς οὐρανίου βασιλείας, ὅπως ἀπόβλητοι τῶν ἐπαγγελιῶν γεγόνασι· δεῖγμα ἐναργὲς τῆς πόλεως ἐρημία, τοῦ ἱεροῦ ἡ

πολιορκία, καὶ αὐτῶν ἡ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διασπορὰ, καὶ ἡ ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς δουλεία, καὶ ἐπὶ τούτοις ἡ στέρησις τῆς κατὰ τὰ νόμιμα αὐτῶν θρησκείας, τοῦ τε Χριστοῦ ἡ ἀγνωσία, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν μαθημάτων ἡ ἀπαλλοτρίωσις· ταῦτα γὰρ ἅπαντα σημεῖα ἐμφανῆ εἴη ἂν τοῦ διαλαβόντος αὐτοὺς σκότους, ᾧ περιπεπτώκασι διὰ τὴν τοῦ σωτηρίου φωτὸς ἐναντίωσιν.

v. 35. Δι' οὗ δοκεῖ μοι τὸ γνώρισμα τῆς βασιλείας αὐτῆς ὑποφαίνειν, ὅτι δὴ βασιλέως ἐντετυπωμένην εἰκόνα, τοῦ δηναρίου τὸ χάραγμα σημαίνει· ἐπειδὴ τοίνυν πάντας τοὺς ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸ τῆς θεοσεβείας πολίτευμα παρελθόντας, μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας ἁψαμένους, τῆς αὐτῆς βασιλείας μετασχεῖν ἦν δίκαιον, τούτου χάριν εἰκότως τοῖς πᾶσι τῆς βασιλείας τὸ σύμβολον τὸ δηνάριον ἀποδίδωσιν, ὧν οἱ μὲν ἐν νεότητι ἐκλήθησαν, οἱ δὲ περὶ τὸν μέσον τῆς ἀνθρώπου ζωῆς χρόνον, οἱ δὲ τὸν ἄνδρα τέλειον ἤδη καὶ ὑπερβεβηκότα ἀνειληφότες, οἱ δὲ κατὰ τὸν πρεσβύτην αὐτὸν γεραλέοι λοιπὸν καὶ περὶ δυσμὰς ἔχοντες τοῦ βίου· εἴποι δ' ἄν τις καὶ ἑτέρως ἐξηγούμενος ἐφαρμόττειν τὰ διὰ τῆς παραβολῆς δηλούμενα τοῖς ἀνέκαθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου στάσεως μέχρι συντελείας καταξιουμένοις τῆς ἐνθέου κλήσεως, ὥσπερ ἅμα πρωῒ κεκλῆσθαι λέγειν ἐπὶ τὴν θεοσεβείας ἐργασίαν τοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου πρώτους δικαιωθέντας· δευτέρους δὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἐνὼχ καὶ Νῶε· τοὺς περὶ τὴν τρίτην, τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἕκτην, τοὺς ἀμφὶ τὸν Μωσέα καὶ Ἰησοῦν καὶ κριτάς· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἐννάτην, τοὺς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν προφητῶν· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἑνδεκάτην, τοὺς μετὰ τὴν σωτή-

ριον θεοφάνειαν· οὓς δὴ πάντας καταξιωθήσεσθαι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μισθοῦ τοῦ κατὰ τὸ δηνάριον δεδηλωμένου, ὅπερ εἰς τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν ἀνεφέρετο.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ περὶ τοῦ τόπου ἔχρησεν ὁ τοῦ θεοῦ v. 34.
λόγος, φέρε ἴδωμεν τὰς αὐτοῦ περὶ τούτου φωνάς· οὐ φέροντες αὐτοῦ τὴν σεμνὴν διδασκαλίαν, οὔτε τὴν πρόῤῥησιν καὶ τοὺς ἐλέγχους οἱ τῶν ἰουδαίων ἄρχοντες, τῆς πόλεως ἀπαλλαγῆναι ἐποίουν· ὁ δ᾽ ἀναχωρῶν τῶν Ἱεροσολυμων, τοιάσδε προήκατο κατὰ τῆς πόλεως φωνάς. Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου καὶ οὐκ ἠθελήσατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν· οὐκέτι οἶκον θεοῦ τὸν νεὼν καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἁγίασμα, ἀλλ᾽ αὐτῶν εἶναι οἶκον ἀποφηνάμενος· μιάσματος γὰρ ἐναγοῦς ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ δρασθέντος ὑπ᾽ αὐτῶν, τοῦτο δ᾽ ἦν τὸ τολμηθὲν αὐτοῖς ἄγος κατὰ τοῦ σωτῆρος, ἐχρῆν δήπου μὴ μόνον τοὺς τῆς πόλεως οἰκήτορας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος ἐφ᾽ ᾧ μέγα ἐφρόνουν τἀπίχειρα ὧν ἔδρασαν οἰκήτορες παθεῖν, ἃ δὴ καὶ πεπόνθασιν οὐκ εἰς μακρὸν, ῥωμαίων ἐπελθόντων τῇ πόλει, καὶ τῶν οἰκητόρων τοὺς μὲν πολέμου νόμῳ κατασφαξάντων, τοὺς δ᾽ αἰχμαλώτους ἀπαγαγόντων, τοὺς δὲ λιμῷ διαφθειράντων, τοὺς δ᾽ ἀπελασάντων καὶ εἰς πάντα τόπον διασκεδασθέντων, τὴν δ᾽ οἶκον αὐτῶν καὶ τὸν νεὼν ἐμπρησάντων, εἰς ἔσχατά τε ἐρημίας περιβαλόντων.

Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις γενομένων, προλαβὼν ὁ σωτὴρ τὸ μέλλον τῇ προγνώσει οἷα θεὸς λόγος, τὰ συμβησόμενα προαγορεύει διὰ τῶν προκειμένων· τέκνα δὲ τῆς πόλεως ὀνομάζει τὸ ἰουδαίων πᾶν ἔθνος· οἶκον δὲ αὐτῶν ἀποκαλεῖ τὸν νεών· εἶτα μαρ-

τύρεται ὅτι παρὰ τὴν αὐτοῦ αἰτίαν τὰ σκυθρωπὰ αὐτοὺς μετελεύσεται· ἐπειδήπερ αὐτὸς μὲν πολλάκις ἐπισυναγαγεῖν αὐτῶν τὰ τέκνα ὑπὸ τὸν τῆς θεοσεβείας ζυγὸν βεβούληται, οἷα ἐκ τοῦ παντὸς πρόνοιαν αὐτῶν πεποιημένος, δι᾽ ἑκάστου τε προφήτου καὶ καθ᾽ ἑκάστην γενεὰν ἐπιστρέφων αὐτοὺς καὶ ἀνακαλούμενος, οἱ δὲ οὐκ ἤθελον ὑπακοῦσαι τῇ κλήσει· οὗ δὴ χάριν τὴν κατ᾽ αὐτῶν ἀπόφασιν προενήνεκται εἰπὼν, ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· σφόδρα δὲ ἀκριβῶς οὐ τὴν πόλιν ἔρημον ἔσεσθαι φησὶν, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτῇ οἶκον, δηλαδὴ τὸν νεών· ὃν οὐκέτι ἑαυτοῦ ἀλλ᾽ οὐδὲ τοῦ θεοῦ οἶκον βούλεται χρηματίζειν, ἀλλ᾽ αὐτῶν εἶναι φησίν· ἔρημον δὲ αὐτὸν ἔσεσθαι θεσπίζει, οὐκ ἄλλως ἢ ὑπὸ τῆς πρότερον ἐπισκοπούσης αὐτὸν προνοίας καταλειφθησόμενον.

Καὶ δὴ θαυμάσαι ἐστὶ τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι δὴ μηδ᾽ ἄλλοτε πώποτε τοσαύτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν ὁ τόπος, οὐδ᾽ ὅτε διὰ τὰς ὑπερβαλλούσας αὐτῶν δυσσεβείας καὶ εἰδωλολατρίας, τάς τε κατὰ τῶν προφητῶν μιαιφονίας ὑπὸ Βαβυλῶνι ἥλω· ἑβδομηκονταετὴς γὰρ ὁ πᾶς τῆς ἐρημώσεως τοῦ τόπου χρόνος κατ᾽ ἐκείνους ἐγενήθη· διὸ οὐκ ἂν κυρίως ἐλέγχθη αὐτοῖς τότε τὸ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· οὐ γὰρ ἀφείθη· ἔτυχε δὲ ἐπισκοπῆς μετ᾽ οὐ πολὺν χρόνον, καθ᾽ ὃν ἀνανεώσεως μείζονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν ἠξιώθη, ὡς προεῖπον τινὲς τῶν προφητῶν, ὅτι δὴ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν προτέραν· μετὰ δὲ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν φωνὴν, ὅπως ἀφείθησαν, ὅτε οἶκος αὐτῶν εἰς ἔσχατον ἐρημίας ἤλασε, τοῖς εἰς τοὺς τόπους ἀφικνουμένοις ἡ ὄψις αὐτὴ τοῦ λόγου μᾶλλον δείκνυσι τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ ὁ

χρόνος δὲ πολυετὴς γεγονὼς καὶ μακρὸς, ὡς μὴ μόνον διπλασίονα εἶναι τῆς ἑβδομηκονταετοῦς ἐρημίας, τῆς ἐπὶ Βαβυλῶνι γεγενημένης, ἀλλὰ καὶ τετραπλασίονα ὑπερβαίνειν τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν πιστοῦται.

Αὐτοὶ γὰρ ἐκεῖνοι οἷς τότε παρὼν παροῦσι διελέγετο, θεώμενοι αὐτὸν μετὰ τῆς ἐνθέου δόξης, καὶ σὺν ἀγγέλων δορυφορίᾳ ἐρχόμενον ἐξ οὐρανῶν, ὁμολογεῖν ἀναγκασθήσονται αὐτὸν εἶναι τὸν εὐλογημένον τὸν ἐρχόμενον ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ πατρός. v. 35.

Ἀλλοτρία αὕτη ἡ παραβολὴ πρὸς τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ (1)· ἐκεῖ μὲν γὰρ βασιλεὺς, καὶ γάμοι υἱοῦ βασιλέως, καὶ κλήτορες πολλοὶ, καὶ οἱ κληθέντες οὐκ ἀπῆλθον, ἀλλὰ καὶ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν, καὶ στράτευμα κινούμενον κατὰ τῶν ἀνῃρηκότων τοὺς δούλους, καὶ ὁ διὰ τὴν ῥυπαρὰν ἐσθῆτα ἐκβαλλόμενος τοῦ γάμου· ὧδε δὲ ἄνθρωπος εἰσάγεται ψιλὸς, καὶ δεῖπνον ἁπλῶς, καὶ εἷς ἐπὶ τὴν κλῆσιν ἐκπέμπεται, καὶ οἱ κληθέντες παραιτοῦνται μόνον τὴν κλῆσιν, ἀσχολίαν σκηπτόμενοι· τὸ δὲ κεφαλαιωδέστερον, ὅτι ἐκείνη μὲν ἐν τῷ ἱερῷ λέλεκτο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ, αὐτὴ δὲ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας ἐν οἰκίᾳ τινὸς ἄρχοντος φαρισαίου· τῶν γὰρ συνανακειμένων τὶς ἀκούσας τὸ μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι, ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων· τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νοουμένης· πρὸς οὖν τὸν εἰρηκότα μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ μακάριος διὰ τῆς παραβολῆς ὁ σωτὴρ παρίστησι λέ- Cap. XIV. v. 16.

(1) Cap. XXII.

γων, ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα· πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν τούτοις ἄνθρωπον ὀνομάζων.

Μέγα δὲ αὐτοῦ δεῖπνον νοήσεις, τέως μὲν ἀπιδὼν εἰς τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης λογικὸν συμπόσιον τῶν ἱερῶν καὶ θείων τροφῶν τῶν πανταχοῦ γῆς διὰ τῶν θεοπνεύστων ἀναγνωσμάτων πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδεδομένων· ἐντεῦθεν δὲ μετάβα τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὴν προσδοκωμένην τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· καὶ εἰς ἔννοιαν ἐλθὲ τοῦ τότε μεγάλου ὡς ἀληθῶς δείπνου, ἐν ᾧ συναναπαύσονται ἀγγέλοις καὶ ταῖς κατ' οὐρανὸν θείαις δυνάμεσιν αἱ τῶν μακαρίων ψυχαὶ, ἐν ᾧ τραφήσονται τῷ τῶν ἀγγέλων ἄρτῳ, πληρουμένου κυρίως τότε καὶ θεοπρεπῶς τοῦ φάσκοντος λόγου, ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος· οὐ γὰρ πολυειδὴς ἔσται ἡ τότε τροφὴ, οὔτε ἡδύσματος οὔτε ὄψων δεομένη, ἄρτῳ δὲ μόνῳ ἀθανατωποιῷ καὶ ζωῆς αἰωνίου παρεκτικῷ τραφήσονται οἱ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον θρέψαντες, οὓς ὠνόμασεν ὁ σωτήρ· ὁ δὲ ἄρτος πάλιν εἴη ὁ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν λογικῶν τρόφιμος λόγος· τοῦτο γοῦν αὐτὸς ἐδίδαξεν εἰπών· ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· τοῦ γὰρ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν θεοῦ λόγου μεταλήψει πᾶσα ἡ τῶν ἁγίων λογικὴ φύσις ζωοποιεῖται· ἃ δὴ δοκεῖ μοι ἐκ προτέρων μαθημάτων πεπαιδευμένος ὁ συνανακείμενος τῷ Ἰησοῦ εἰρηκέναι· μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ· οὐδὲ γὰρ τῶν τυχόντων τὶς ἦν ὁ ταύτην ἀφεὶς τὴν φωνὴν, ἀλλ' ὡς οἶμαι τῶν σφόδρα μεγάλων καὶ παρὰ τῷ σωτῆρι τιμῆς ἠξιωμένων· διὸ καὶ συνανακλίνεται αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ λόγοις συνετῶς προσεῖχεν, ὡς καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν μὴ ἀγνοεῖν, γνωρίζειν δὲ καὶ τὸν ἄρτον τῆς

ζωῆς τὸν θρεπτικὸν τῶν τῆς βασιλείας ἀξίων· τοσαύτην τε ἄγειν παῤῥησίαν, ὡς ἐπὶ τοῦ σωτῆρος ἀνακινεῖν δόγματα, καὶ δι᾽ αὐτὸν τὴν πᾶσαν εἰρηκέναι παραβολὴν τὸν σωτῆρα διδάσκοντα, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ ἀληθῶς μακάριος, ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.

Πολλοὺς μὲν οὖν κεκλῆσθαι λέγει διὰ τῆς παραβολῆς ἐπὶ τὸ μέγα δεῖπνον, καὶ τὸν ἐν τούτῳ δεδωμένον ἄρτον, μὴ μὴν τοὺς πάντας τῆς χάριτος ἐπιτυγχάνειν· ἀποστερεῖσθαι γὰρ αὐτῆς τῶν κεκλημένων τοὺς περὶ ἕτερον ἠσχολημένους· περισπᾷν γὰρ καὶ ἀφέλκειν τῆς κλήσεως τὰς τοῦ βίου φροντίδας διδάσκει· ταύτας δὲ εἶναι διαφόρους· ἢ γὰρ περὶ χρήματα καὶ ἀγροὺς ἀσχολούμενοι ταῦτα τῆς κλήσεως προτετιμήκασιν, ὡς παραιτήσασθαι διὰ ταῦτα τὴν κλῆσιν, ἢ περὶ τὰς τοῦ βίου πραγματείας κατατριβόμενοι, ἢ δεσμῷ γάμου καὶ παίδων ἐμπεπλεγμένοι, ἢ τισὶν ἄλλοις τοιούτοις φροντίσμασιν ἐνησχολημένοι· ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἀπόφασις ἐξενήνεκται λέγουσα, λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων, καὶ διὰ τὰς βιωτικὰς ἀσχολίας παραιτησαμένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου· ἑτέρους δὲ ἀντ᾽ αὐτῶν ἀπολαύσεσθαι τοῦ μακαρίου δείπνου φησὶ, τοὺς μὴ τοιούτοις τισὶ προσδεδεμένους, πτωχοὺς τινὰς καὶ ἀναπήρους· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πάλαι εἰδωλολατροῦντες οἱ ἐξ ἐθνῶν ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν τὰς ψυχὰς λελωβημένοι· οὓς ἀκολούθως τῇ ἐπαγγελίᾳ προσδεξάμενος ὁ ἑστιάτωρ, πᾶσαν τὴν νόσον τῶν ψυχῶν αὐτῶν, καὶ μαλακίαν πᾶσαν ἰασάμενος, ἔπειτα τῆς οἰκείας αὐτοῖς μεταδώσει τραπέζης· ὥστ᾽ εἰπεῖν αὐτοὺς, ἡτοίμας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με· καὶ ἄρτον αὐτοῖς παρέξει καὶ λογικὴν τροφήν·

ἐντεῦθεν ἤδη στερεᾶς βρώσεως μεταδιδοὺς αὐτοῖς, καὶ οἴνῳ δὲ αὐτοὺς εὐφρανεῖ λογικῷ· ὥστ᾽ ἂν εἰπεῖν, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡσεὶ κράτιστον· ταῦτα δὲ πάντα παρέχει, τοὺς ἀῤῥαβῶνας τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν διὰ τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον χαρισμάτων αὐτοῖς δωρούμενος· δυνατὸν δὲ καὶ καθ᾽ ἑτέραν ἐκδοχὴν εἰπεῖν, ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς κλήσεως ἠξιωμένοι, οὗτοι δ᾽ ἦσαν οἱ ἐκ τῆς περιτομῆς προφάσει τῆς περὶ τὸ κρεῖττον ἀσχολίας τὴν κλῆσιν ὕβρισαν· ὡς γὰρ ἔχοντες ἀγροὺς τὰ παρ᾽ αὐτοῖς ἀναγνώσματα, καὶ ὡς βόας ἀροτῆρας κεκτημένοι τοὺς προφήτας, καὶ ὡς ἂν σοφίᾳ τινὶ οἷα γυναικὶ συμβιοῦντες, τὴν εὐαγγελικὴν ἐξηυτέλισαν χάριν· οἱ δὲ μετ᾽ ἐκείνους ἐκ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κληθέντες, οἱ πρὶν τὰς διανοίας κωφοὶ καὶ τυφλοὶ, προθύμως ὑπήκουσαν· διὸ καὶ τοῦ μακαρισμοῦ τεύξονται.

v. 16. Δόξειεν ἄν τις τὴν αὐτὴν εἶναι παραβολὴν τῇ παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἐν ᾗ βασιλεύς ἐστι γάμους ποιῶν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ δούλους ἀποστέλλων καλέσαι τοὺς κεκλημένους· ὁ δὲ μὴ παρέργως προσέχων τῇ ἀναγνώσει, εὕροιεν ἂν ἐπιστήσας τὸν νοῦν παντάπασιν ἠλλοτριωμένην ταύτην ἐκείνης· ἡ μὲν γὰρ παρὰ τῷ Ματθαίῳ πρῶτον ἁπάντων τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν παρέβαλε τὰ λεγόμενα· τοῦτο δὲ ἐταῦθα οὐ λέλεκται· κᾀκεῖ μὲν ἀφωμοίου τὸν κλήτορα βασιλεῖ, ἐνταῦθα δὲ ψιλὸν ἄνθρωπον εἰσάγει· κᾀκεῖ μὲν γάμους τῷ υἱῷ ὁ βασιλεὺς ἐτέλει, ἐνταῦθα δὲ ἁπλῶς δεῖπνον· κᾀκεῖ μὲν πολλοὶ ἀποστέλλονται, ἐνταῦθα δὲ εἷς μόνος ἐπὶ τὴν κλῆσιν ἐκπέμπεται· κᾀκεῖ οἱ μὲν ἀμελέσαντες οὐκ ἀπήντων, οἱ δὲ λοιποὶ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν· ἐνταῦθα δὲ μόνον σκήπτονται ἀσχο-

λίαν παραιτούμενοι τὴν κλῆσιν· ἐκεῖ πάλιν ὁ βασιλεὺς στράτευμα κινεῖ κατὰ τῶν ἀνῃρηκότων τοὺς αὐτοῦ δούλους· ἐνταῦθα δὲ ὁ ἄνθρωπος ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ παραιτήσει τῶν κεκλημένων, οὐδὲν μὲν τοιοῦτον ποιεῖ, τῷ δὲ ἑαυτοῦ δούλῳ προστάττει πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ τυφλοὺς εἰσαγαγεῖν· ὁ δὲ ἐπὶ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ συγκαλῶν βασιλεὺς, δούλοις πλείοσιν ὑπερέταις χρώμενος, οὐ πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους, ἀλλ' οὐδὲ τυφλοὺς καὶ χωλοὺς εἰσάγει· ἐπειδὴ μηδ' ἔπρεπεν ἐπὶ κλήσει γάμου βασιλικοῦ τοιούτους παρεῖναι· κληθέντων δὲ πολλῶν, τὸν ἀνάξια γάμου ἐνδεδυμένον, ὁ βασιλεὺς τιμωρεῖται· τὸ δὲ πάντων κεφαλαιωδέστατον, ὅτι ἡ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ παραβολὴ, ἔνδον ἐν τῷ ἱερῷ λέλεκτο πρὸς τοὺς ἀρχιερέας καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ, διαλεγομένου τοῦ σωτῆρος· ἡ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας ἐν οἰκίᾳ τινὸς ἄρχοντος φαρισαίου ψιλὸν δεῖπνον κατασκευάζει, ἐστιωμένου παρ' αὐτῷ τοῦ σωτῆρος· προλέγει γοῦν τῆς προκειμένης παραβολῆς ὁ Λουκᾶς ταῦτα· ὅτι εἰσῆλθεν εἰς οἶκον τινὸς φαρισαίου ἑστιαθῆναι ἐν σαββάτῳ, οἱ δὲ παρετηροῦντο αὐτόν· εἶτα διελθὼν ὡς ὑδρωπικὸν ἐθεράπευσε, καὶ ὡς ἐδίδαξε μὴ τὰς πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις μεταδιώκειν, μηδὲ καλεῖν τοὺς ἀντικαλέσοντας, ἀλλὰ τοὺς ἀντιδοῦναι μὴ δυναμένους, ἐπιφέρει, ὅτι ἀκούσας τὶς τῶν συνανακειμένων πάντα, εἶπε· μακάριος ὅστις φάγηται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ· ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα· οὕτω δὲ ὁ Λουκᾶς τὴν προτεθεῖσαν παραβολὴν ἀνέγραψεν εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ σωτῆρος πρὸς τὸν εἰρηκότα, μακάριος ὅστις φάγηται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ· ὥστε ἐξάπαντος ὁμολο-

γεῖν ἑτέραν εἶναι ταύτην παρὰ τὴν πρώτην· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀλλοτρία τυγχάνει οὐδ᾽ αὕτη τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ πᾶς ἐνέστηκε λόγος, εἴδωμεν τί βούληται καὶ τὰ διὰ ταύτην δηλούμενα· τῶν συνανακειμένων τὶς τῷ σωτῆρι ἐν τῇ τοῦ φαρισαίου οἰκίᾳ καὶ συνεστιωμένων, ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων κινηθεὶς, μακαρίζει τὸν καταξιωθησόμενον φαγεῖν ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ· οἶμαι δ᾽ αὐτὸν τοῦτο εἰρηκέναι διὰ τὸ φάναι τὸν σωτῆρα τῷ κεκληκότι αὐτὸν, ὅταν ποιῇς ἄριστον, μὴ πλουσίους κάλει, ἀλλὰ πτωχοὺς, καὶ μακάριος ἔσῃ· πρὸς τȣ̃τον οὖν φησὶ, ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ τὰ ἑξῆς.

v. 18. Ἐπὶ τὸ λογικὸν συμπόσιον οὐκ ἀπήντησαν, φιλήδονοι μᾶλλον ὄντες ἢ φιλόθεοι, καὶ τῆς ὕλης ἢ τοῦ θεοῦ· φιληδονίας μὲν γὰρ δεῖγμα γυνή· ἀγρὸς δὲ καὶ ζεύγη τῆς φιλοχρημοσύνης· πολλοὺς μὲν οὖν κεκλῆσθαι φησὶ ἐπὶ τὸ μέγα δεῖπνον καὶ τὸ καθ᾽ ὅλης τῆς οἰκουμένης λογικὸν συμπόσιον τῶν ἱερῶν καὶ θείων γραφῶν, μὴ μὴν τοὺς πάντας τῆς χάριτος ἐπιτυγχάνειν· ἀποστερεῖσθαι γὰρ αὐτῆς τῶν κεκλημένων τοὺς περὶ ἕτερα ἠσχολημένους· περισπᾷν γὰρ καὶ ἀφέλκειν τῆς κλήσεως τὰς τοῦ βίου φροντίδας διδάσκει· ταύτας δ᾽ εἶναι διαφόρους· ἢ γὰρ περὶ τὰ κτήματα καὶ ἀγροὺς ἀσχολούμενοι, ταῦτα τῆς κλήσεως προτετιμήκασιν, ὡς παραιτήσασθαι τολμῆσαι διὰ ταῦτα τὴν κλῆσιν, ἢ περὶ τὰς τοῦ βίου πραγματείας κατατριβόμενοι, ἢ δεσμῷ γάμων καὶ παίδων ἐμπεπλεγμένοι, ἢ τισὶν ἄλλοις τοιούτοις φροντίσμασι ἠσχολημένοι (1)· ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα ἀπάγειν καὶ περιέλκειν εἴωθε τοὺς

(1) Confer p. 199. Nam pro diverso excerpentium arbitrio, modo variat modo conspirat Eusebius in catenis.

διὰ ταῦτα τὴν χάριν παραιτεῖσθαι τολμῶντας, καὶ τὸν κλήτορα, καὶ τὸ τῆς καινῆς διαθήκης συμπόσιον, καὶ τὴν λογικὴν τροφήν· ὧν ἁπάντων ἐστέρησαν ἑαυτούς· κατὰ μὲν τὴν ἀποδοθεῖσαν ἑρμηνείαν οἱ προτιμήσαντες τῆς οὐρανίου κλήσεως τὰ ἡδέα τοῦ παρόντος βίου, πλοῦτον δηλαδὴ καὶ πραγματείας καὶ γάμον, καὶ διὰ ταῦτα τὴν χάριν παραιτησάμενοι· κατὰ δὲ ἑτέραν ἐκδοχὴν οἱ πρῶτοι τῆς κλήσεως ἠξιωμένοι, οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἐκ περιτομῆς, οἳ δὴ προφάσει τῆς περὶ τὸ κρεῖττον ἀσχολίας τὴν κλῆσιν ὕβρισαν· ὡς γὰρ ἔχοντες ἀγροὺς τὰ παρ' αὐτοῖς ἀμφιλαφῆ ἀναγνώσματα, καὶ ὡς βόας ἀροτῆρας κεκτημένοι τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας, καὶ ὡς ἂν σοφίᾳ τινὶ οἷα δὴ γυναικὶ συμμιγοῦντες, τὴν εὐαγγελικὴν ἐξευτέλισαν χάριν.

Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν οὕτω παχεῖς τὴν καρδίαν, ἐξυφαίνει παραβολὴν ἀποχρόντως ἔχουσαν εἰς παράδειξιν τῆς ἐπ' v. 15.
αὐτοῖς ἐσομένης οἰκονομίας· πρὸς γὰρ τὸ μακάριος ἔσῃ ἀποβλέπων, καὶ πρὸς τὸ ἀνταποδοθήσεταί σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων ὁ συνανακείμενος μακαρίζει τὸν μέλλοντα καταξιοῦσθαι τοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ ἄρτου· οὗτος δὲ ἦν ὁ κατὰ ἀνταπόδοσιν τῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς φιλανθρωπίας, ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων ἀποδοθησόμενος τῷ μακαριζομένῳ, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νοουμένης· πρὸς οὖν τὸν εἰρηκότα μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ μακάριος, διὰ τῆς παραβολῆς ὁ σωτὴρ παρίστησιν.

Ἐπειδὴ τοίνυν ἐκλήθησαν πολλοὶ εἰς τὸ πάντα ἕτοιμα φέρον δεῖπνον (τῆς γὰρ βασιλείας ἀξίως ὁ οἰκοδεσπότης τὸ τοιοῦτον ποιεῖ δεῖπνον) παρῃτήσαντο δὲ τὴν χά-

ριν, περὶ μὲν τούτων ἀπόφασις ἐξενήνεκται ἡ φήσασα, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων, καὶ διὰ τὰς βιωτικὰς ἀσχολίας παραιτησαμένων, γεύσεταί μου τοῦ δείπνου· ἑτέρους δὲ ἀντὶ τούτων τοὺς μὴ περιπεπλεγμένους ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, καταξιωθήσεσθαί φησι τοῦ μακαρίου δείπνου, πτωχούς τινας καὶ τυφλοὺς καὶ ἀναπήρους, τοὺς μηδαμῶς παραιτησαμένους τὴν κλῆσιν, διὰ τὸ μήτε ἀγοράζειν, μήτε πιπράσκειν, μήτε γάμῳ σχολάζειν, μηθ᾽ ὑφ᾽ ἑτέρων τινῶν τοιούτων περιέλκεσθαι, προθύμως δὲ καὶ ἑτοίμως καταδέχεσθαι τὴν χάριν· οὓς ὁ καλέσας, πρῶτον μὲν ὑγιεῖς καταστήσει, οἷός τε ὢν ῥᾳδίως πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν θεραπεύειν· ἔπειτα διὰ τῆς παρ᾽ αὐτῷ σχολῆς, ἀξίους τοῦ δείπνου τῆς βασιλείας ποιήσει, καὶ τῆς οἰκείας μεταδώσει τραπέζης, ὥστ᾽ εἰπεῖν αὐτούς, ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με· ἀλλὰ καὶ ἄρτον αὐτοῖς παρέξει καὶ λογικὴν τροφήν· ἐντεῦθεν ἤδη στερεᾶς βρώσεως αὐτοῖς μεταδιδούς, καὶ οἴνῳ δὲ αὐτοὺς εὐφρανεῖ λογικῷ· ὥστ᾽ ἂν εἰπεῖν, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡσεὶ κράτιστον· πάντα δὲ ταῦτα παρέξει, τοὺς ἀῤῥαβῶνας τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν, διὰ τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον χαρισμάτων αὐτοῖς δωρούμενος· ὧν ἁπάντων ἐστέρησαν ἑαυτοὺς οἱ παραιτησάμενοι, τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς οἱ ἄρχοντες, μεθ᾽ οὓς ἡ πληθὺς ὑπήκουσεν, ὡς πλατείαις πόλεως τῇ κατὰ νόμον πολιτείᾳ ζῶσα.

Τάχα δὲ διὰ τούτων τοὺς ἐξ ἐθνῶν ᾐνίττετο, τῷ αὐτοῦ λόγῳ προσιέναι μέλλοντας· τοιοῦτοι δ᾽ ὑπῆρχον οἱ πρὶν εἰδωλολάτραι ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν τὰς ψυχὰς λελωβημένοι, οὓς ἀκολούθως τῇ ἐπαγγελίᾳ ὑποδεξάμενος ὁ

ἑστιάτωρ, πρῶτα μὲν σώους καὶ ὑγιεῖς ἀποκαταστήσει, ἀνοίξας τυφλῶν ὀφθαλμοὺς, πᾶσαν τὲ νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἰασάμενος· ἔπειτα τὸ πνευματικὸν αὐτοῖς παραθήσει δεῖπνον· πρῶτοι μὲν οὖν ἐκλήθησαν οἱ ἐκ περιτομῆς, οἳ καὶ τὴν χάριν καθύβρισαν· δεύτεροι δὲ μετ' ἐκείνους οἱ ἐκ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, οἱ πρὶν τὰς διανοίας τυφλοὶ καὶ ἀνάπυροι καὶ χωλοὶ καὶ κωφοὶ, οἳ καὶ προθύμως ὑπήκουσαν· εἶεν δ' ἂν ἐν πλατείαις μὲν οἱ τὴν εὐρύχωρον τῆς ἀπωλείας ὁδὸν βαδίζοντες καὶ βιοῦντες, ἄνευ διδαχῆς καὶ δογμάτων· ἐν δὲ ῥύμαις, οἱ συστέλλοντες τὴν κακίαν οἵᾳ δήποτε προφάσει· οἱ δὲ λοιποὶ, οἱ ἐξ ἐσχάτων ἀπὸ τῶν ὁδῶν καὶ φραγμῶν καλούμενοι τρίτοι, αἱ ἐν ᾅδου ψυχαί· πολλαὶ γὰρ ὁδοὶ τῶν ἐξελθόντων τὸν βίον τοῦτον· αἷς ἐκήρυξε μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος ὁ σωτήρ· φιλανθρώπως δὲ ἀνάγκην προσάγει τοῖς οὐκέτι αὐτεξουσίοις· τοιοῦτον μὲν δὴ τὸ δεῖπνον, ὅπερ ἐνταῦθα τοῖς δαιτυμόσιν ἡτοίμασται· καὶ τοιοῦτοί τινες οἱ καλούμενοι, οἱ μὲν ἀπειθεῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἀπομένοντες ἄγευστοι· οἱ δὲ εὐπειθεῖς, καὶ διὰ τοῦτο προλαμβανόμενοι.

Σὺ δέ μοι ἐντεῦθεν μετάβα τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὴν προσδοκωμένην τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, καὶ εἰς ἔννοιαν ἐλθὲ τοῦ τότε μεγάλου ὡς ἀληθῶς δείπνου, ἐν ᾧ συνανακείσονται ἀγγέλοις αἱ τῶν μακαρίων ψυχαὶ, ἐν ᾧ τραφήσονται τῷ τῶν ἀγγέλων ἄρτῳ· πληρουμένου κυρίως τότε καὶ θεοπρεπῶς τοῦ φάσκοντος λόγου, ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος· ὁ δὲ ἄρτος εἴη ἂν ὁ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν λογικῶν τρόφιμος λόγος· τοῦτο γοῦν αὐτὸς ἐδίδαξεν εἰπὼν, ἐγώ εἰμι

ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς καὶ ζωὴν διδοὺς τοῖς ἀνθρώποις· καὶ πάλιν, ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· τῇ γὰρ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ λόγου μεταλήψει, πᾶσα ἡ τῶν ἁγίων λογικὴ φύσις ζωοποιεῖται· μακάριοι γοῦν οἱ νῦν πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι τότε χορτασθήσονται, τοῦ δείπνου τοῦ βασιλικοῦ ἐμφορούμενοι καὶ μεταλαμβάνοντες τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, καὶ τῆς εὐφροσύνης τοῦ καινοῦ ποτηρίου· ὧν τὰ σύμβολα ἐπιτελῶν πρὸ τοῦ πάθους ὁ σωτὴρ, οὐ μὴ πίω ἔφη ἀπ᾽ ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ᾽ ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός ἐμοῦ· πλήρης ἀγαθῶν τράπεζα, ἧς μεταλήψονται οἷς τὴν διαθήκην διέθετο, διὰ τὸ μεμενηκέναι μετ᾽ αὐτοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς, ἵνα ἐσθίωσι καὶ πίνωσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, ἄρτῳ μὲν οὐρανίῳ ψυχῶν ἁγίων θρεπτικῷ τραφησόμενοι, οἴνου δὲ τοῦ καινοῦ γενήματος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου μεταληψόμενοι, ἣν αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ πατὴρ γεωργῶν τὸ καινὸν ἐξ αὐτῆς γένημα τοῖς τότε ἀξίοις παρέξει.

v. 26. Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ κύριος οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωσεῖ τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς, τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης· πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν, νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτοὺς δὲ ὑποστησαμένου (ἦν δὲ οὗτος αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ὁ τὰ προκείμενα διατατττόμενος) οὐ χρῆναι φησὶ ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα

γεγεννηκότας, τοῦ τὴν λογικὴν ψυχὴν ὑποστησαμένου λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τε πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ· αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας· ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας, ὡς μὴ κατοκνεῖν δι᾽ αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διΐστασθαι καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι· υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ, τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γίνοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει.

Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ τέκνων οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ προτιμᾷν τὴν αὐτοῦ φιλίαν ἐδίδαξεν, ἑνὸς δὲ λοιπὸν ἔτι λείποντος τοῦ καὶ τῶν σωμάτων ἀναγκαιοτέρου, τοῦτο δὴ ἦν ἡ ψυχὴ, ἐπιτείνων τὸν λόγον, καὶ περὶ ταύτης τοιαύτας προὐφέρετο φωνὰς, ὅτι ὁ μὴ μισῶν καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής· κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον, ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας αὐτὴν ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν· οὐ γὰρ περὶ τῶν ἐκτός μοι φησὶν ὁ λόγος, οὐδὲ περὶ γονέων καὶ τέκνων; ἀλλ᾽ οὐδὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐφθάρτου ταύτης σαρκὸς, ὧν δὴ ἔλαττον φροντίζειν παρακελεύομαι, καὶ πρὸ πάντων τιμᾷν τοὺς ἐμοὺς λόγους παραινῶ· ἀλλ᾽ ὅπερ ἐστὶ πάντων τιμιώτερον ἡ ψυχὴ, ἧς οὐκ ἂν γένοιτό τι κρεῖττον ἑκάστῳ, καὶ ταύτης αὐτῆς δέοι ἂν τὸν ποιητὴν αὐτῆς προτιμᾷν· ὡς εἰ καιρός ποτε καλέσειεν, ἀφειδῆσαι καὶ ταύτης, ἀπωλείᾳ τε αὐτὴν, ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου εἰπεῖν, ὑπὲρ εὐσεβείας θεοῦ παραδοῦναι, καὶ τοῦτο χρὴ προθύμως ὑπομένειν· ὅτι μόνῳ θεῷ καὶ τὴν ὡς

ὑποθέσει ἀπολωλυῖαν δι᾽ αὐτὸν ψυχὴν ἀνακαλέσασθαι καὶ ἀνευρεῖν δυνατόν· ὁ γὰρ μηδαμοῦ μηδαμῶς οὖσαν αὐτὴν πρότερον ὑποστησάμενος, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν, οὐκ ἂν εἴη ἀδύνατος ἀπολλυμένην αὐτὴν ἐξ ἀνθρώπων, καὶ ἐκ τοῦ θνητοῦ βίου ἀφανισθεῖσαν αὖθις εἰς φῶς παραγαγεῖν· τὸ γὰρ ἀπολωλὸς οὐκ εἰς ἀνυπαρξίαν κεχώρηκεν, ἀλλ᾽ ὑπάρχει μὲν καὶ ἔστι καὶ μένει· κέκρυπται δὲ καὶ λανθάνει τοὺς ἀπολωλεκότας, ἀλλ᾽ οὐδὲ τὸν μέγαν διαδιδράσκει ὀφθαλμόν· διὸ οὐδὲν ἂν ἀπόλείη· πάσης γὰρ ἐσχάτης ἀπωλείας γένοιτ᾽ ἂν χεῖρον τὸ ἐκπεσεῖν θεοῦ, καὶ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ· τί δὲ καὶ πλέον ἐπορίσατο, ἑαυτὸν ἀπατήσας, καὶ εὑρηκέναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπολαβὼν, ὅτε φεύγων τὸν θάνατον, τὸν θεὸν ἠρνεῖτο; σμικροῦ γὰρ ὄντος καὶ ἐπικαίρου βίου, μετ᾽ οὐ πολὺ τῆς θνητῆς καὶ ὀλιγοχρονίου ζωῆς στερηθεὶς, καὶ τῷ θανάτῳ ὃν φεύγων τὸν θεὸν ἠρνεῖτο ὑποβληθεὶς, τῇ μετὰ τὸν θάνατον αἰωνίᾳ κολάσει παραδοθήσεται, ἀπολέσας ἀληθῶς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἣν εὑρηκέναι ὑπειλήφει ὡς ἀνάπαλιν ὁ διὰ τὴν εἰς θεὸν ἐλπίδα ἑαυτὸν ἀγνοὺς, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀπαρνηθεὶς, ὅσον τὲ ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ προθέσει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπολωλεκὼς, πάντα τε ταῦτα εὐθαρσῶς ὑπομείνας διὰ τὴν εἰς τὸν θεὸν πίστιν, θαῤῥείτω ὡς μηδενὸς ἀπολωλότος αὐτῷ· οὐ γὰρ ἀπόλωλεν ὁ τοιοῦτος, ἀλλ᾽ εὗρε τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν· εἰ γοῦν ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου θνητὴ οὖσα ἐτύγχανε, καὶ οἷά τε ἀληθῶς εἰς τὸ μὴ ὂν χωρεῖν, καὶ εἰ ἀπώλλυτο ὑπὸ ἀνθρώπων ἀναιρουμένη, ὅμως οὐκ εἰς ἀνέλπιστον χρὴ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνα διακαρτερεῖν· ἐπειδὴ τῷ θεῷ καὶ τὰ ἀπολωλότα καὶ τὰ μηδαμῇ μηδα-

μῶς ὄντα, παράγειν ἐξ οὐκ ὄντων καὶ ζωοποιεῖν δυνατόν· διὸ καὶ τὸν νομισθέντα μηκέτι εἶναι, ἀλλὰ δι' αὐτὸν ἐξ ἀνθρώπων ἀπολωλότα, οὐκ ἂν αὐτῷ γένοιτο ἀδύνατον αὖθις ὑποστήσασθαι, καὶ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀπολωλυίας ψυχῆς τῷ δι' αὐτὸν αὐτὴν ἀπολωλεκότι παρασχεῖν.

Διὰ τοῦ τῶν ἁλῶν συμβόλου τὴν δύναμιν αἰνίττεται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· ἐπεὶ γὰρ οἱ ἅλες τὴν μὲν οὐ- v. 34.
σίαν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος συνεστήκασι, σμικρόν τι τοῦ γεώδους μετέχοντες, τῆς δὲ τῶν φθαρτῶν σωμάτων ῥευστῆς φύσεως πυκνώτεροι τυγχάνουσιν, ὡς καὶ τὰ νεκρὰ διακρατεῖν σώματα κρείττονι δυνάμει, εἰκότως τοὺς αὐτῷ μαθητευομένους, τῇ τῶν ἁλῶν παραβάλλει φύσει· ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγεγεννημένοι, ὅλοι τε πνεύματι ζῶντες, καὶ οὐ κατὰ σάρκα βιοῦντες, ἅλες τινὲς ὥσπερ ὑπῆρχον, τὸν φθαρτὸν βίον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπιστρέφοντες καὶ πυκνοῦντες, τῷ τε κατὰ ἀρετὴν βίῳ τοὺς αὐτοῖς πλησιάζοντας ἀρτύοντες καὶ καθηδύνοντες.

Ἐνταῦθα τοὺς ἐν προκοπῇ γενομένους συγχωρητι- Cap. XVII. v. 3.
κοὺς εἶναι τοῖς πταίουσι βούλεται, θεραπεύων δεινὴν νόσον ἐν αὐτοῖς πολλάκις ἐμφυομένην, ἐκκόπτων τὴν κατὰ τῶν πταιόντων ἀποτομίαν· κατεπαίρεσθαι γοῦν εἰώθαμεν, ὡς μήτε παρακλήσεις τῶν ἡμαρτηκότων, μήτε τῶν ὑπὲρ αὐτῶν πρεσβευόντων ἱκετηρίας παραδέχεσθαι· μὴ δὲ μὴν ὑπολογίζεσθαι ὅσα δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι πταίοντες, συγγνώμης τῆς παρὰ τοῦ μεγάλου κριτοῦ δεόμεθα· εἰκότως οὖν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ τῇ παραβολῇ κέχρηται, ἐν ᾗ ὀφειλέται εἰσάγονται, ὁ μὲν

μυρία τάλαντα ὀφείλων, ἃ καὶ ἀφείθη αὐτῷ προσπεσόντι· ὁ δὲ ἑκατὸν δηνάρια, ἐφ᾽ οἷς ἀπεπνίγετο παρὰ τοῦ ἀφεθέντος τὰ πολλὰ ἐκεῖνα τάλαντα· δι᾽ ἧς διδάσκει, ὅτι μὴ ἄλλως τυχεῖν δυνατόν ἐστι τῆς βασιλείας, κἂν πολλά τις κατορθώσῃ, μὴ τὸν ἀγαθὸν θεὸν μιμησάμενος κατὰ τὸ ἀμνησίκακον· ἐπειδήπερ ἡ βασιλεία κρίσει τοὺς ἀξίους παραδεχομένη, τοὺς μὴ συγχωρητικοὺς καὶ τὸν ἀγαθὸν τῶν ὅλων κριτὴν κατὰ τοῦτο μιμουμένους, οὐ παραδέχεται· οὐ γὰρ ἂν ἔχει τις εἰπεῖν τοσαῦτά τινα πεπλημμεληκέναι εἰς ἑαυτὸν, ὅσα περ αὐτὸς τὸν πάντα χρόνον τῆς αὐτοῦ ζωῆς παρὰ τὸ βούλημα τοῦ θεοῦ πράξας ὀφειλέτης ἐστί· πότε μὲν γὰρ διὰ τοῦ λόγου πταίομεν, ποτὲ δὲ δι᾽ αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν ἐπιθυμημάτων τὲ καὶ πράξεων· πλὴν ὅμως τοσαῦτα πταίοντες, οὐκ ἀπογινώσκομεν τὰς παρὰ τῷ θεῷ ἐλπίδας, διὰ τὸ φιλάνθρωπον καὶ ἀνεξίκακον ἐλεημονικόν τε καὶ συγχωρητικὸν τοῦ θεοῦ· οὐκοῦν ἕπεται τῷ αὐτῷ μέτρῳ, καὶ ἡμᾶς μετρεῖν τοῖς εἰς ἡμᾶς ἁμαρτάνουσι· μὴ δὲ κατὰ τὸν Πέτρον ἀκριβολογεῖσθαι τῇ φιλανθρωπίᾳ, καὶ μέχρις ἑβδόμου ἀριθμοῦ τοῖς εἰς ἡμᾶς ἡμαρτηκόσι συγχωρεῖν· κατὰ δὲ τὸν συμπαθῆ καὶ ἐλεήμονα σωτῆρα μέχρι τοῦ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά· οὐ πάντως τὰ τοσαῦτα περιεργαζομένους ἁμαρτήματα, καὶ ὥσπερ ἀναγραφὴν αὐτῶν ποιουμένους καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, ἐκ δὲ τούτου τὸ ἀπεριόριστον διδασκομένους· πυθομένου γὰρ τοῦ Πέτρου ἐπὶ πόσοις τοῖς εἰς ἡμᾶς ἁμαρτανομένοις συγχωρεῖν δέοι, καὶ ἀριθμὸν ὁρίσαντος τὸν ἕως ἑβδομηκοντάκις εἰσήγαγε καθ᾽ ὃν δεῖ καὶ ἡμᾶς ἀφιέναι, εἰδότας καὶ πεπεισμένους ὡς ἔσται καιρὸς καθ᾽ ὃν συναρθήσεται πρὸς ἡμᾶς λόγος

ὑπὸ τοῦ πάντων κριτοῦ τὲ καὶ βασιλέως, ἐπειδὰν οἱ πάντες παραστῶμεν τῷ βήματι αὐτοῦ, ὅτε ᾧ μέτρῳ μετροῦμεν, ἀντιμετρηθήσεται ἡμῖν· ὁ μὲν γὰρ μέγας βασιλεὺς ἐντεῦθεν ἤδη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς χρεωφειλέταις πολλῶν ταλάντων κατὰ τὸ πρέπον αὐτοῦ τῇ φιλανθρωπίᾳ τὸ πᾶν ἀνῆκε χρέος, δοὺς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων καὶ ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον· ἡμεῖς δὲ ἐπὶ βραχέσι πταίσμασι τοὺς συνδούλους ἀποπνίγομεν, καὶ παρακαλούμενοι οὐ συγχωροῦμεν τὰ εἰς ἡμᾶς ἐπταισμένα, μὴ ἐπιμετροῦντας τὰ ἴσα οἷς παρὰ θεοῦ τετυχήκαμεν τοῖς ἡμετέροις οἰκέταις· εὐλόγως οὖν ἀγανάκτησιν καθ' ἡμῶν ἐξενεχθήσεται, καὶ ὁ τὴν πᾶσαν ἡμῖν ὀφειλὴν ἀφεὶς δεσπότης, οὐκέτ' ἀφήσει ἡμῖν, ἀλλ' ᾧ μέτρῳ μεμετρήκαμεν ἀσυμπαθεῖ καὶ ἀνελεεῖ καὶ ἀποτόμῳ, ἐπιμετρήσει ἡμῖν· καὶ τὸν ἐξ ἡμῶν κατὰ τῶν ἡμετέρων συνδούλων ὅρον καθ' ἡμῶν ἐπαρτήσει· ἐφεύροι δέ τις ἑαυτῷ μέθοδον ἀγαθῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπὶ τοῦ δικαιωτηρίου ἐξενεχθησομένης, εἰ προλαβὼν γένοιτο φιλάνθρωπος καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἁμαρτανομένων συγχωρητικός.

Διδάσκει διὰ τούτων, μὴ δεῖν συναρπάζεσθαι, εἴ- v. 24.
ποτε ἐπιστάντος τοῦ ἀντιχρίστου διατρέχει φήμη περὶ αὐτοῦ, ὡς τοῦ χριστοῦ φανέντος· διὸ φησί, ἐὰν λέγωσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ ἐξέλθητε μηδὲ διώξητε· ἀδύνατον γὰρ λοιπὸν τὸν ἅπαξ ἐπὶ γῆς φανέντα, πάλιν ἐν γωνίαις γῆς τὰς διατριβὰς ποιήσασθαι· εἰ οὖν τις ἔσται ὧδε ἢ ἐκεῖ θρυλλούμενος, μὴ ἐξέρχησθε ὑμεῖς, μὴ δὲ πιστεύητε τοῖς λεγομένοις· ἄλλος γὰρ ἔσται τις οὗτος, καὶ οὐχ ὁ ἀληθὴς χριστὸς, ᾧ χρὴ μὴ προσέχειν· τὸ γὰρ μέγιστον σημεῖον τῆς δευτέρας τοῦ σωτῆρος

καθ' οὓς μυρία πέπονθεν αὐτός τε βλασφημούμενος ὁ σωτὴρ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἥ τε ἐκκλησία αὐτοῦ καὶ ὁ λόγος ἐλαυνόμενος καὶ πολεμούμενος· εἴ τε πρὸς τῷ πάντων τέλει καθ' ὃ ἀποδοκιμασθήσεται πάμπαν ἀποβληθεὶς ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενεᾶς.

Οὕτω τοίνυν ὡς εἴρηται ἐκβληθέντος διὰ τὴν ἀπο- v. 26.
στασίαν τοῦ λόγου τοῦ εὐαγγελικοῦ, κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τῶν ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ συμβεβηκότων, ὁ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὄλεθρος ἐπιστήσεται φησί· ἀλλ' ὡς τότε πάντας μὲν ἀπώλεσεν, οὐ μὴν καὶ τοὺς συνηγμένους ἅμα τῷ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας οἱ μὲν ἀσεβεῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀποστασίας τρυφαῖς καὶ μέθαις καὶ γάμοις καὶ ταῖς τοῦ βίου ἡδοναῖς κατατριβόμενοι, ὁμοίως τοῖς ἐπὶ τοῦ Νῶε κατακλυσθέντες ἀπωλοῦνται· ὑπὲρ δὲ τοῦ μή τινα νομίσαι δι' ὕδατος καὶ τούτους κατακλυσθήσεσθαι, ἀναγκαίως τῷ ἐπὶ τοῦ Λὼτ κέχρηται παραδείγματι, καθὼς ἐγένετο λέγων ἐν ταῖς ἡμέραις Λὼτ, ἤσθιον ἔπινον καὶ τὰ ἑξῆς· ᾗ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων ἔβρεξε πῦρ ἀπ' οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσε πάντας· κατὰ τὰ αὐτὰ ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται· σφόδρα ἀποῤῥήτως καὶ φοβερῶς διδάσκων ὅτι πυρὶ καὶ θείῳ ἀπ' οὐρανοῦ καταπεμπομένῳ τοὺς ἀσεβεῖς πάντας ἡ ὀργὴ μετελεύσεται· σφόδρα δὲ ἀκριβῶς καὶ ἐνταῦθα ἐτήρησεν ὁ σωτὴρ οὐ πρότερον τὸ πῦρ εἰπὼν ἀπ' οὐρανοῦ καὶ τὸ θεῖον κατεληλυθέναι ἐπὶ τοὺς ἐν Σοδόμοις ἀσεβεῖς, ἢ τὸν Λὼτ ἐξελθεῖν, καὶ χωρισθῆναι ἐξ αὐτῶν· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ οὐ πρότερον ἐπῆλθεν οὗτος καὶ πάντας ἀπώλεσε τοὺς κατὰ γῆν οἰκοῦντας, ἢ τὸν Νῶε εἰσελθεῖν εἰς

τὴν κιβωτόν· κατὰ τὰ αὐτὰ τοίνυν καὶ ἐπὶ τῆς συντελείας οὐ πρότερον ἔσεσθαι τὸν κατακλυσμὸν τῆς ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν φησὶν, ἢ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ θεοῦ κιβωτὸν, καὶ διασωθῆναι τοὺς τότε εὑρεθησομένους τοῦ θεοῦ ἀνθρώπους, κατὰ τὸ παράδειγμα τὸ ἐπὶ τοῦ Νῶε· οἷς καὶ λεχθήσεται κατὰ καιρὸν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο (1)· βάδιζε λαός μου, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως οὗ παρέλθοι ἡ ὀργὴ κυρίου· ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Λὼτ ἐποίησεν, ἵνα μὴ οἱ δίκαιοι συναπολῶνται τοῖς ἀσεβέσιν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οὐ πρότερον αὕτη ἔσται, ἢ πάντας τοὺς ἐπὶ γῆς δικαίους καὶ θεοσεβεῖς ἀφορισθῆναι τῶν ἀσεβῶν, καὶ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ θεοῦ κιβωτόν· οὕτω γὰρ μηκέτι μηδενὸς δικαίου ἐν ἀνθρώποις εὑρισκομένου, πάντων δὲ ἀθέων ἀσεβῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιχρίστου γεγονότων, τῆς τε ἀποστασίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κρατησάσης, ἡ τοῦ θεοῦ ὀργὴ τοὺς ἀσεβεῖς μετελεύσεται. (2)

(1) Is. XXVI. 20.

(2) Iam lectorem non semel admonui de diversis hominibus qui Eusebii commentarios ad Lucam excerpserunt. En igitur eundem Eusebii locum aliis saepe verbis, et fortasse verioribus, expressum. Ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ πάντας μὲν ἀπώλεσεν, οὐ μὴν καὶ τοὺς σωζομένους ἅμα τῷ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς παρουσίας χριστοῦ, οἱ μὲν ἀσεβεῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀποστασίας τρυφαῖς καὶ γάμοις καὶ ταῖς τοῦ βίου ἡδοναῖς κατατριβόμενοι, ὁμοίως τοῖς ἐπὶ τοῦ Νῶε, κατακλυσθέντες ἀπολοῦνται· καὶ ἔσται τις πάντων ἀνθρώπων καθολικὴ συντέλεια, ἐπειδὰν ἡ ἀνομία πληθυνθῇ ὡς ἐπὶ τοῦ Νῶε, καὶ ἡ γῆ φθαρῇ καὶ πλησθῇ ἀδικίας· οἱ δὲ τοῦ θεοῦ ἄνθρωποι διασωθήσονται συναχθέντες εἰς τὴν ἐπουράνιον κιβωτὸν τοῦ θεοῦ κατὰ τὸ ἐπὶ τοῦ Νῶε παράδειγμα· ἀλλ' ἐπειδὴ λέλεκται παρὰ τῷ Μωσεῖ, μηκέτι τὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατακλυσμῷ ἀπολεῖσθαι, κέχρηται δὲ ὁ σωτὴρ τῷ τοῦ κατακλυσμοῦ παραδείγματι, ὑπὲρ τοῦ μή τινα νομίσαι κατακλυσμὸν ἔσεσθαι τὸν δι' ὕδατος ὁμοίως τῷ ἐπὶ τοῦ Νῶε, ἀναγκαίως δευτέρῳ κέχρηται τῷ ἐπὶ τοῦ Λώτ· διδάσκων τὸν τρόπον τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀπωλείας σφόδρα ἀπορρήτως καὶ φοβερῶς, ὅτι πυρὶ ἀπ' οὐρανοῦ καταπιμπραμένων τοὺς ἀσεβεῖς ἡ ὀργὴ μετελεύσεται· διὸ τοῖς τὴν ἡμέραν ταύτην ἐπιστῆναι εὐχομένοις ἀσεβέσιν, ἡ προφητικὴ φωνὴ ἐπανατείνεται λέγουσα, οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν κυρίου· ἵνα τί; ὑμῖν αὕτη ἔσται σκότος καὶ οὐ φῶς, ἡμέρα σκότους καὶ γνόφου, ἡμέρα ταλαιπωρίας καὶ ἀφανισμοῦ· σφόδρα δὲ καὶ ἐνταῦθα ἀκρι-

Ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ πάντας μὲν ἀπώλεσεν, οὐ v. 31.
μὴν καὶ τοὺς συνηγμένους ἅμα τῷ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς παρουσίας Χριστοῦ. Τούτων δέ φησι γινομένων ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἂν ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος· καὶ τὰ ἑξῆς. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὸν κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπενεχθησόμενον διωγμὸν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας· ἡμέραν δὲ ἐκείνην ὀνομάζει τὸν χρόνον τὸν πρὸ τῆς συντελείας, ἐν ᾧ φησὶν, ὁ φεύγων μὴ ἐπιστρεφέτω, μηδὲ μιμητὴς γινέσθω τῆς γυναικὸς Λὼτ, ἥτις μετὰ τὸ φυγεῖν καὶ ἔξω γενέσθαι τῆς σοδομιτῶν χώρας, στραφεῖσα εἰς τὰ ὀπίσω ἀπενεκρώθη στήλη ἁλὸς γενομένη· ἀφειδεῖν γὰρ τότε προσήκει οὐχ' ὑπαρχόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τε καὶ ψυχῆς τοὺς ἐν μέσῳ τῆς ἀποστασίας καταληφθησομένους, μήποτε βουληθέντες ἑαυτῶν περιποιήσασθαι ψυχὴν καὶ φείσασθαι τῆς ἑαυτῶν προσκαίρου ζωῆς, σὺν ταύτῃ καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολέσειαν, τῇ ἀποστασίᾳ ἑαυτοὺς παραδόντες· οὕτω γὰρ μηκέτι μηδενὸς δικαίου ἐν ἀνθρώποις εὑρισκομένου, πάντων δὲ ἀθέων ἀπολλυμένων, τῶν ὑπὸ τῷ ἀνθρώπῳ τῆς ἁμαρτίας, καὶ τῷ υἱῷ τῆς ἀπωλείας γεγονότων, ἀποστα-

βῶς ἐτήρησεν ὁ σωτὴρ, οὐ πρότερον εἰπὼν τὸ πῦρ ἀπ' οὐρανῶν ἐπὶ τοὺς ἐν Σοδόμοις ἀσεβεῖς ῥυῆναι, ἢ τὸν Λὼτ ἐξελθεῖν καὶ χωρισθῆναι ἀπ' αὐτῶν· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, οὐ πρότερον ἐπῆλθεν οὗτος καὶ πάντας ἀπώλεσε τοὺς τὴν γῆν οἰκοῦντας, ἢ τὸν Νῶε εἰσελθεῖν εἰς τὴν κιβωτόν· κατὰ ταῦτα τοίνυν καὶ ἐπὶ τῆς συντελείας, οὐ πρότερον ἔσεσθαι τὸν κατακλυσμὸν τῆς ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν φησι, ἢ συναχθήσεσθαι εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ κιβωτὸν τοὺς εὑρεθησομένους κατ' ἐκεινοκαιροῦ τῆς τοῦ Νῶε δικαιοσύνης ἀδελφούς· οὐδὲ ἐπενεχθῆναι τὸ πῦρ κατὰ τῶν τότε ἀσεβῶν, ἢ τοὺς ὁμοίους τῷ Λὼτ χωρισθῆναι αὐτῶν· ἕως μὲν γὰρ ὁ Λὼτ συνῆν τοῖς ἀσεβέσι, φειδόμενος τοῦ δικαίου ὁ Θεὸς οὐκ ἐπῆγε τὴν κατ' αὐτῶν ὀργήν· μέλλων δὲ αὐτοὺς ἀπολλύναι, ὑπεξάγει τὸν δίκαιον, ἵνα μὴ συναπόληται τοῖς ἁμαρτωλοῖς· καὶ ἐπὶ τοῦ Νῶε παραπλησίως· ἵνα γὰρ μὴ συναπόληται τοῖς ἁμαρτωλοῖς κατακλυσθεὶς μετὰ πάντων, συνάγει αὐτὸν εἰς τὴν κιβωτόν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οὐ πρότερον ἔσται ἡ συντέλεια, ἢ πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς δικαίους καὶ θεοσεβεῖς ἀφορισθῆναι τῶν ἀσεβῶν καὶ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ κιβωτόν.

σίας τὲ καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης κατακρατησάσης, ἡ τοῦ Θεοῦ ὀργὴ τοὺς ἀσεβεῖς μετελεύσεται.

v. 34. Ἀφειδεῖν γε μὴν τότε προσήκει, οὐχ ὑπαρχόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τοὺς ἐν μέσῳ τῆς ἀποστασίας καταληφθησομένους, μήποτε βουληθέντες τὴν ἑαυτῶν περιποιήσασθαι ψυχὴν, ἀπολέσειαν πρὸς τῇ προσκαίρῳ καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, τῇ ἀποστασίᾳ ἑαυτοὺς παραδόντες.

v. 34. Τὸν χωρισμὸν ἐν τούτοις παρίστησιν τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ψυχῶν ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν· ἵνα γὰρ μὴ ἀδιακρίτοις ἐπελθοῦσα ἡ ὀργὴ παράψηται (a) καὶ τῶν δικαίων, προλαβὼν ὁ Θεὸς ὥσπερ τὸν Λὼτ προεξήγαγε τῆς τῶν Σοδόμων καταστροφῆς, οὕτω καὶ πρὸ τῆς συντελείας πρὶν ἐπελθεῖν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὀργὴν, χωρισμὸς ἔσται τῶν δικαίων, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶσιν, ἀγγέλων αὐτοὺς διαχωρισάντων καὶ παραληψομένων· ὥστε ἐν μιᾷ στρωμνῇ δύο κατακειμένων, καὶ δυοῖν ὑφ' ἑνὶ μύλωνι ἀληθουσῶν, τὸν μὲν τοῦ Θεοῦ ἄξιον παραλαμβάνεσθαι, τὸν δὲ ἕτερον καταλείπεσθαι, ὡς ἄξιον τῆς τότε καταληψομένης τοὺς ἀσεβεῖς ὀργῆς.

Σφόδρα δὲ θαυμαστῶς τὸν τῆς ἀποστασίας καιρὸν καὶ τὴν στέρησιν τοῦ νοεροῦ λογικοῦ φωτὸς νύκτα ὠνόμασε· νυκτὸς γὰρ καὶ σκότους χείρων ἡ τότε τῶν ἀνθρώπων ἔσται κατάστασις, διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν αὐτῶν ἄνοιάν τε καὶ πλάνην· διὸ φησὶ λέγω ὑμῖν, δύο ἔσονται ἐπὶ κλίνης καὶ δύο ἐπὶ μύλωνος, εἷς παραλαμβανόμενος ὡς ἀλλότριος τῆς ὀργῆς, καὶ εἷς ἀφιέμενος, ὥστε τῇ ὀργῇ παραδοθησόμενος, ὁ θησαυρίσας ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ

(a) Ita cod. At in seq. pag. alius codex παραλήψεται.

ὀργῆς· δι' ὧν παρίστησι τὸν χωρισμὸν τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ψυχῶν τὸν ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν· ἵνα γὰρ μὴ ἀδιακρίτως ἐπελθοῦσα ἡ ὀργὴ καὶ τῶν δικαίων παραλήψεται, προλαβὼν ὁ θεὸς ὥσπερ τὸν Λὼτ προεξήγαγε τῆς Σοδόμων καταστροφῆς, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πρὸ τῆς συντελείας, πρὶν ἐπελθεῖν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὀργὴν, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶσιν οἱ δίκαιοι, χωρισμὸς ἔσται τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν, ἀγγέλων αὐτὰς διαχωριζόντων καὶ παραληψομένων· ὥστε ἐν μιᾷ στρωμνῇ δυοῖν κατακειμένων, ἕνα μὲν τὸν τοῦ θεοῦ ἄξιον παραλαμβάνεσθαι, τὸν δὲ ἕτερον καταλείπεσθαι ὡς ἄξιον τῆς τότε καταληψομένης τοὺς ἀσεβεῖς ὀργῆς· καὶ ἐπὶ τῶν ὑφ' ἑνὶ μύλωνι ἀληθουσῶν, ὁ αὐτὸς λόγος ἔσται· ἀληθούσας δὲ ὠνόμασε τὰ τὸν εὐτελῆ καὶ πενιχρὸν καὶ ἔσχατον ἐν ἀνθρώποις διαντλούσας βίον· ἐπὶ κλίνης δὲ τοὺς τὸν ἐλεύθερον καὶ ἄνετον βίον μετερχομένους. Τοῦτο δὲ παραστήσει ἡ Μωσέως γραφὴ ἐν ᾗ φησιν ὁ λόγος, ἥξειν τὴν ὀργὴν ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραὼ, καὶ ἕως τῆς ἀληθούσης καὶ πεσσούσης ἐν τῷ μύλωνι· τὰ γὰρ ἄκρα τῶν κατ' ἀνθρώπους βίων, τοῦ τε ἐνδόξου τοῦ ἀπεῤῥιμμένου καὶ ἐσχάτου, διὰ τούτων ὁ λόγος παρέστησεν· οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς εἰσήγαγε, τοὺς τὴν ἐλευθέραν ζωὴν μετιόντας αἰνιξάμενος· ὁ εἷς παραληφθήσεται, ὁ ἄξιος τῆς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκλογῆς· ὁ δὲ ἕτερος ἀφεθήσεται, δηλονότι ὁ τῆς ὀργῆς οἰκεῖος· ὡσαύτως δύο ἀλήθουσαι εἶεν ἂν αἱ ἐν ἀνθρώποις τὸν ἄτιμον καὶ πενιχρὸν βίον μετιοῦσαι· ὧν πάλιν ἡ κρείττων παραληφθήσεται, ἡ δὲ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

Ἐρωτησάντων τῶν μαθητῶν, κύριε ποῦ, καὶ βου- v. 37.

ληθέντων μαθεῖν ποῦ καταλειφθήσεται ὁ ἕτερος τῶν παραληφθέντων· ὅπου, φησὶ, τὸ σῶμα, ἢ τὸ πτῶμα κατὰ Ματθαῖον (1), ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί· ὥσπερ οἰωνούς τινας νεκροβόρους, τοὺς ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου αἰνιξάμενος, τοὺς τότε διώκοντας τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ· ὧν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντων, ἐκεῖ καὶ παρ' αὐτοῖς συναχθήσεται ὁ ἀνάξιος τῆς παραλήψεως· ἀληθούσας δὲ ὠνόμασε τὰς εὐτελεῖς καὶ ἐν πενιχρῷ βίῳ· τοὺς δὲ ἐπὶ κλίνης, τοὺς ἐλευθέραν ζωὴν λαχόντας· ᾧ ὅμοιον τὸ μωσαϊκὸν ἐκεῖνο τὸ φάσκον ἥξειν τὴν ὀργὴν ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραὼ, καὶ ἕως τῆς ἀληθούσης ἐν τῷ μύλωνι, τὰ ἄκρα τῶν κατὰ ἀνθρώπους βίων, τοῦ τε ἐνδόξου καὶ τοῦ ἀπερριμένου καὶ ἐσχάτου, διὰ τούτων αἰνιξάμενος· ἀετοὺς δὲ καὶ τοὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ πολιορκητὰς ὁ προφητικὸς λόγος ὠνόμασεν· ὡς ὅτε περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ λέγει, ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτέρυγος· ἢ ἀετοὶ αἱ τιμωρητικαὶ καὶ κολαστικαὶ δυνάμεις, αἷς ἵνα μὴ παραδοθῶμεν ἑξῆς ὁ σωτὴρ παραινεῖ εὐχαῖς σχολάζειν· ἐπισυνάπτει γοῦν καὶ παραβολὴν τὴν περὶ τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας, πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν· τὸ δὲ εἰπεῖν ἆρα ἐλθὼν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; ἔκλειψιν δηλοῖ τῆς πίστεως, ὡς μηδένα πιστὸν εὑρηθήσεσθαι, ἢ εἴ που ἄρα σπάνιόν τινα κατὰ τὸν τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας χρόνον· ὅπερ μέγα τεκμήριον τυγχάνει τοῦ καιροῦ τῆς ἀποστασίας, ἐν ᾧ σπάνιος ἔσται ὁ εὑρεθησόμενος πιστός· τάχα δὲ οὐδὲ εἷς ἔσται· διὰ τὸ τοὺς μὲν παραληφθήσεσθαι, τοὺς δὲ καταλειφθήσεσθαι τοῖς ἀετοῖς παραδοθησομένους· οὕτω τε ἐξ ἀνθρώπων

(1) Cap. XXIIII. 28.

ἐκλειπούσης τῆς πίστεως, αὐτὸς λοιπὸν ἐπιστήσεται τὴν ἐκδίκησιν ποιησόμενος τῶν ἁγίων αὐτοῦ τῶν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν ἀνῃρημένων· ἐν τάχει δὲ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν, διὰ τὸ βοᾷν πρὸς αὐτὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας· βοᾷν δὲ πρὸς αὐτὸν ἐδίδαξε διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας.

Ὑπέλαβον τινὲς κατὰ τὴν πρώτην παρουσίαν τοῦ Cap. XIX. v. 12.
σωτῆρος τὴν βασιλείαν αὐτοῦ φανήσεσθαι· καὶ τοῦτο ἐνόμιζον ἔσεσθαι παραχρῆμα τότε ἐπειδὰν ἐπιβῇ τῶν Ἱεροσολύμων· οὕτως ἐξέπληττον αὐτοὺς αἱ ὑπ' αὐτοῦ τελούμεναι θεοσημεῖαι· πρὸς οὖν ταύτην τὴν ὑπόνοιαν ὁ σωτὴρ διδάσκει, μὴ νῦν ἀλλὰ μετέπειτα τοῦτο προσδοκᾷν· τὸ γὰρ ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐσήμαινε· τὸ δὲ λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι, τὴν δευτέραν αὐτοῦ θεοφάνειαν τὴν ἔνδοξον καὶ βασιλικὴν παρίστησι· καὶ δούλους μὲν αὐτοῦ πάντας τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας· μνᾶν δὲ πᾶσιν ἐξ ἴσου δεδομένην, τὴν γνῶσιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, τὴν ἐργασίαν τὴν ἑκάστῳ πρὸς τῇ γνώσει κατορθουμένην· πολίτας δὲ ἑαυτοῦ μισοῦντας αὐτὸν, οὐκ ἄλλως εἶναι οἰητέον ἢ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὧν τὴν πολιτείαν ὑπομείνας, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν αὐτοῖς γεγονὼς νόμον, εἰκότως πολίτην ἑαυτὸν αὐτῶν ἀνηγόρευσεν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτὸν, καὶ τοῦ μίσους ἔργα ἐνδειξάμενοι διὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς, οὐκ ἠρκέσθησαν ἐν τούτοις, ἀλλὰ καὶ πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ διαπέμπονται μετὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀποδημίαν αὐτοῦ, ταῖς κατ' αὐτοῦ ἀραῖς καὶ ταῖς πρὸς θεὸν εὐχαῖς ἀθετοῦντες αὐτὸν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ παραιτούμενοι· ἀλλ' οἱ μὲν ἀπηύχοντο τοῦτο γενέσθαι· ὁ δὲ καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν παρα-

λήψεται τὴν βασιλείαν, λέγοντος αὐτῷ τοῦ πατρὸς, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· ὃ καὶ ὁ ἀπόστολος σημαίνει λέγων (1) δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ἐπανελθὼν γε μὴν κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ θεοφάνειαν, τῶν μὲν ἀξίων καὶ αὐτοῦ δούλων βασιλεύσει, καὶ τούτων αὐτῶν πρότερον τὴν διάκρισιν ποιήσεται, τοὺς μὲν ἀποδεξόμενος καὶ βασιλικῇ τιμήσων δωρεᾷ, τοὺς δὲ ἐπ' ἀργίᾳ μεμψόμενος, καὶ ἧς ἐδόκουν (2) πρότερον μετέχειν δωρεᾶς στερήσων· τοὺς δὲ ὠνομασμένους μὲν αὐτοῦ πολίτας, τὰ δὲ ἐχθρῶν εἰς αὐτὸν ἐπιδειξαμένους, εἰς μέσον ἀχθῆναι κελεύσει πρὸ τοῦ βασιλικοῦ τῆς δόξης αὐτοῦ θρόνου, καὶ τῇ προσηκούσῃ δώσει δίκῃ.

v. 12. Τοσαῦτα διὰ τῆς παραβολῆς διδασκόμεθα, τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ καὶ μηδέπω παροῦσαν βασιλείαν, κἂν αἰσθητὴν ταύτην τινὲς ἐφαντάζοντο, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν μετάστασίν τε καὶ ἀνάληψιν, τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ θεοφάνειαν, τὴν κριτικὴν καὶ τοῦ κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ διανεμητικὴν ἐξουσίαν, τὴν τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ πιστῶν θεραπευόντων εὐδοκίμησιν, τὴν τῶν μὴ τοιούτων κατάγνωσιν, τὴν τῶν πολιτῶν τοῦ βασιλέως κατ' αὐτοῦ συσκευὴν, τὴν μετελευσομένην αὐτοὺς ἐπαξίως ὧν ἔδρασαν δίκην· ταῦτα γὰρ ὁμοῦ πάντα διὰ τῶν ἐκτεθεισῶν φωνῶν ἐδήλου· καὶ πρῶτον μὲν ἄνθρωπον αὐτὸς ἑαυτὸν ὠνόμαζε, διὰ τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν, τὴν κατὰ

(1) I. Cor. xv. 25.

(2) Δοκῶ, verbum saepe otiosum apud Eusebium aliosque auctores, cum de re certa agitur, observante Montfauconio cap. x. praef. ad comm. Euseb. in ps.

ἄνθρωπον αὐτῷ συστᾶσαν· ἔπειτα εὐγενῆ ἀλλ᾽ οὔπω βασιλέα ἑαυτὸν ἐκάλει, διὰ τὸ μηδέπω τῇ βασιλικῇ ἀξίᾳ κατὰ τὴν πρώτην θεοφάνειαν κεχρῆσθαι· τῆς δ᾽ εὐγενείας αὐτοῦ μάρτυρες οἱ τοῦ γένους καὶ τῆς ἐκ προγόνων διαδοχῆς τὴν ἱστορίαν γραφῇ παραδεδωκότες· ὧν ὁ μέν τις τὴν κατὰ ἀνθρώπους εὐγένειαν αὐτοῦ παριστὰς, ἔνθεν δέ ποθεν εὐηγγελίζετο λέγων, βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ· εἶθ᾽ ἑξῆς τούτοις τὴν γενεαλογίαν δι᾽ ἐπιδήμων ἀνδρῶν καὶ διὰ βασιλικοῦ γένους ἐπ᾽ αὐτὸν κατάγων ἵστησιν· ὁ δὲ τὴν ἀνωτάτω καὶ πρὸ πάντων αἰώνων ἐκ θεοῦ γέννησιν αὐτοῦ διδάσκων, τὴν ἀληθῶς πρώτην καὶ μόνην εὐγένειαν παρεδίδου λέγων, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο· ἀλλὰ γὰρ οὗτος ὁ πρὸ πάντων αἰώνων θεὸς λόγος, γενόμενος ἄνθρωπος εὐγενὴς, καὶ τὸν σὺν ἀνθρώποις διεξελθὼν βίον τὸν ἐμφερόμενον ταῖς περὶ αὐτοῦ εὐαγγελικαῖς γραφαῖς, μετὰ τὴν παρὰ ἀνθρώποις αὐτάρκη διατριβὴν, ἐπανιὼν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι· χώραν δὲ μακρὰν τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἐδήλου· λαβεῖν τε τὴν βασιλείαν αὐτὴν ἐκείνην φησὶν, ἣν ὁ προφήτης Δανιὴλ ᾐνίττετο λέγων, καὶ ἰδοὺ υἱὸς ἀνθρώπου ἐπὶ νεφελῶν ἐρχόμενος ἦν· καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία· εὖ δὲ καὶ τὸ λαβεῖν εἴρηται· πάντως γὰρ τοῦ πατρὸς διδόντος ἐλάμβανε· κατὰ τὸ, αἴτησαι παρ᾽ ἐμοῦ καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· ἃ δὴ δοθέντα αὐτῷ παρὰ τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ὑποδεξάμενος, αὖθις ἐπανήξει· διὸ φησὶ λαβεῖν

ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι· καὶ ὅπως δὲ ποιήσεται τὴν ἐπάνοδον, ὁ θεῖος ἀπόστολος διασαφεῖ λέγων, ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ καταβήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ· ἡ δὲ ἀποδημία, καὶ τὴν μακροθυμίαν δηλοῖ· ἔδει δὲ αὐτὸν ἀναγκαίως εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μακρὰν χώραν στείλασθαι, κἀκεῖ χρόνον διατρίψαι πολλῶν ἕνεκα· ὡς ἂν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ αὐτοῦ θεράποντες τῆς ἑαυτῶν ἐργασίας τὴν δοκιμὴν δοῖεν.

v. 13. Ἐσήμαινε τοίνυν διὰ τῶν λαβόντων τὰς μνᾶς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, οἷς ἀνὰ μίαν μνᾶν παραδοὺς, ἴσην τε καὶ ὁμοίαν πᾶσιν ἐγχειρίσας τὴν οἰκονομίαν, πραγματεύσασθαι παρεκελεύσατο, ἔστ᾽ ἂν ἐπανέλθῃ τῆς μακρᾶς ἀποδημίας· ἡ δὲ πραγματεία οὐκ ἄλλη τίς ἦν, ἀλλὰ τὸ κήρυγμα τὸ περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εἰς πάντας ἀνθρώπους ὑπὸ τῶν αὐτῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατηγγελμένον· ἀλλ᾽ ἓν μὲν ἦν τοῦτο, ἐπεὶ καὶ μία τῶν πάντων διδασκαλία, καὶ μία πίστις, καὶ ἓν βάπτισμα καὶ ὁ αὐτὸς λόγος· διὸ καὶ μία ἡ μνᾶ, διάφορος δὲ αὐτοῖς ἡ ἐργασία ἐγένετο, καὶ ἡ πραγματεία λαμπρὰ, ὅ τ᾽ ἐπὶ ταύτῃ πόρος πλούσιος· καὶ ταῦτα μὲν ἦν ὧν ἕνεκα τὴν μακρὰν πορείαν ὁ εὐγενὴς ἐστέλλετο ἄνθρωπος· ὅθεν ἐλέγετο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· ποίους δὲ εἴ τις πύθοιτο μαθεῖν ἐθέλων ἐχθροὺς, ὁ διὰ τῆς παραβολῆς διδάξει λόγος· συμπολίτας εἰσάγων τοῦ βασιλέως μισοῦντας αὐτὸν καὶ παραιτουμένους αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν, γυμνῇ τε τῇ κεφαλῇ λέγοντας καὶ ἀχαλίνῳ στόματι οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεύειν ἐφ᾽ ἡμᾶς· ἀλλ᾽ οἱ μὲν καί περ ὄντες πολῖται, τὸν βασιλέα ἠρνοῦντο, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς

ἀκούει, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν ὑπὸ πόδας τεθῶσιν οἱ ἐχθροί, σου καὶ κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου.

Ἐπεὶ δὲ ἔξαρνοι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐγένοντο οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ πολῖται, εἰκότως πρὸς αὐτοὺς ἔφασκεν, ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς· ποῖον δὲ ἦν τὸ ἔθνος τὸ τῆς βασιλείας ἄξιον, ἐδήλου ὁ εἰπὼν, αἴτησαι παρ᾽ ἐμοῦ καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· ἐδήλου δὲ πολίτας ἐχθροὺς αὐτοῦ, οὐχ ἑτέρους τοῦ ἰουδαίων ἔθνους, οἳ δὴ πρῶτοι τῆς τοῦ σωτῆρος χάριτος ἠξιωμένοι τοῖς ἐναντίοις αὐτὸν ἠμύναντο· διὸ περὶ αὐτῶν προφητικῶς ἔλεγεν, ἀντεπεδίδοσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλόν με, καὶ ἐπολέμησαν δωρεὰν καὶ ἐλάλησαν κατ᾽ ἐμοῦ γλώσσῃ δολίᾳ, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσαν, δι᾽ ὧν προβάλλεσθαι εἰώθασι κατ᾽ αὐτοῦ βλασφήμων λόγων, κατευχόμενοί τε αὐτοῦ, καὶ μόνον οὐκ αὐτοῖς λέγοντες τοῖς ἔργοις, οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ᾽ ἡμᾶς· διὸ δὴ οὐ μόνον τῆς βασιλείας στερηθήσονται, ἀλλὰ καὶ πείσονται τὰ ἐπίχειρα τῆς αὐτῶν δυσσεβείας· πολίτας δὲ αὐτοὺς διὰ τῆς παραβολῆς ὠνόμαζεν, ἅτε δὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁρμωμένους αὐτῷ συγγενείας· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν αὐτῶν ὡρμᾶτο προπατόρων κατὰ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ γένεσιν· καὶ ἐπείπερ τῆς νομίμου ὁμοίως αὐτοῖς μετῄει πολιτείας· ταῦτα μὲν οὖν παραστατικὰ ἂν εἴη τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀφίξεως· ἐπεὶ δὲ ταῦτα ὁ σωτὴρ τοῦτον ἐδίδαξε τὸν τρόπον, ἀκολούθως τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ τὴν ἔνδοξον καὶ βασιλικὴν παρίστη, μαρτυρόμενος ὁποίαν τότε ποιήσεται τὴν κατὰ πάντων δικαιοκρισίαν· τοῖς μὲν γὰρ εὖ καὶ πιστῶς τὴν μνᾶν πολυπλασιάσασι

τὴν πρέπουσαν ἀποδιδοὺς ἀμοιβὴν, συνάρχειν αὐτῷ καὶ συμβασιλεύειν ἐπιτρέψει· τῷ δὲ κατ' ὄκνον καὶ ῥαθυμίαν ἠμεληκότι τῆς τοῦ δεσπότου παρακελεύσεως, ἀργίαν τε καὶ σχολὴν ἠγαπηκότι, μηδὲ βουληθέντι τὸν πόνον ὑπομεῖναι τῆς πραγματείας, πικρὰν ἐπαρτήσει δίκην.

v. 17. Βασιλεῖαι γὰρ αὗται πρέπουσαι προαγωγαὶ, ἀρχὰς ἀνθρώπων καὶ ἡγεμονίας τῶν ἀτελεστέρων ἔτι ψυχαῖς, τοῖς ἐν ὀλίγῳ τὴν δοκιμὴν παρεσχημένοις, ἐπαξίως ὧν ἐπραγματεύσαντο κατὰ τὸ πρῶτον βίον χαριζόμεναι· μάθοις δ' ἂν τῶν εἰρημένων δούλων τὸ γνήσιον, καὶ τὸ πιστὸν τῆς πραγματείας, ἔργοις αὐτοῖς παραλαβών· ὡς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν· δι' αὐτῶν γὰρ ἐκείνων τῶν τοῦ σωτῆρος γνωρίμων, καὶ διὰ τῶν μετὰ ταῦτα τὸν ὅμοιον ἐκείνοις ἐπανῃρημένων ζῆλον, ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἀφορισθεῖσα τῷ θεῷ ἐκκλησία, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην ἐπλήρου· καὶ καθ' ἕτερον δὲ τρόπον τὴν ἐργασίαν ποιήσονται οἱ τὸν σωτήριον λόγον τὸν εὐαγγελικὸν πιστευθέντες, δι' ἔργων καὶ πράξεων, βίου τε καὶ πολιτείας θεοπρεποῦς, τὰς τοῦ λόγου διδασκαλίας ἀποπληροῦντες· ὧν τοὺς μὲν διαφόρως ἐργασαμένους, διαφόροις τιμαῖς ἀμείψεται ὁ δίκαιος κριτὴς, ἀποδώσων ἑκάστῳ τὴν προσήκουσαν ἐν ἀγαθοῖς ἀμοιβήν· τῷ δ' ἐγκρύψαντι τοὺς λόγους καὶ καταδήσαντι παρ' ἑαυτῷ, μηδέν τε εἰργασμένῳ πονηρῷ δούλῳ καὶ ὀκνηρῷ, τἀπίχειρα τῆς πονηρίας ἐποίσει.

v. 17. Τὸ ἐπάνω δέκα ἢ πέντε πόλεων, ἀρχήν τινα καὶ ἐξουσίαν δηλοῖ δοθησομένην τοῖς ἁγίοις κατὰ ὑποδεεστέρων καὶ τοῦ διευθύνεσθαι ἀξίων.

Ἀλλὰ γὰρ τῶν μὲν αὐτοῦ θεραπόντων τοιαύτην v. 24.
ποιήσεται τὴν διάκρισιν· τῶν δὲ μὴ τῆς αὐτῆς δουλείας κατηξιωμένων, ἄλλως δὲ πολιτῶν αὐτοῦ γεγενημένων, ἐν ἐχθρῶν δὲ καὶ μισούντων αὐτὸν χώρᾳ ἑαυτοὺς καταλεξάντων, πρεσβείαν τὲ ἀπεσταλκότων ἀπαρνουμένην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ὁποῖον ἔσται τέλος παρίστη δι᾽ ὧν ἐπανελθόντα τὸν βασιλέα κατὰ τὴν δευτέραν καὶ βασιλικὴν αὐτοῦ θεοφάνειαν, φοβερὰν ἀπόφασιν ἐξοίσειν κατ᾽ αὐτῶν προὔλεγε τὴν φάσασαν πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου τούτους κ. τ. λ.

Ταῦτα περὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐθεσπίζετο, ἣν θεοῦ v. 42.
πόλιν ὠνόμαζον οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τὸν ἐν αὐτῇ τοῦ θεοῦ ἱδρυμένον νεών· ἀποκλαίεται δῆτα τὴν σύμπασαν πόλιν ὁ φιλάνθρωπος, οὐχ οὕτω τὰ οἰκοδομήματα οὐδὲ τοὔδαφος αὐτὸ, ὡς τὰς ψυχὰς τῶν πάλαι οἰκτόρων καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ἐλεῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἐρημίας αὐτῶν παρίστησι λέγων, εἰ ἔγνως καί γε σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι· σημαίνει δὲ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐπ᾽ εἰρήνῃ τοῦ σύμπαντος κόσμου γεγενημένην· αὐτὸς γὰρ ἦν περὶ οὗ εἴρηται, ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἐληλύθει τὲ εἰς αὐτὸ τοῦτο κηρύξαι εἰρήνην τοῖς ἐγγὺς καὶ τοῖς μακράν· τοῖς τε παραδεχομένοις αὐτὸν φησὶν εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· ἥν τινα εἰρήνην ἑαυτοῦ καθ᾽ ὅλης τῆς οἰκουμένης εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα ἔθνη παρεδέξατο· ὁ δὲ ἐκ περιτομῆς λαὸς μὴ πιστεύσας εἰς αὐτὸν, οὐκ ἔγνω τὰ πρὸς εἰρήνην ἑαυτοῦ, διὸ καὶ ἐπιλέγει, νῦν δὲ ἐκρύβη κ. τ. λ. τὰ γοῦν μέλλοντα αὐτοὺς καταλήψεσθαι μικρὸν ὕστερον ἐν τῇ κατ᾽ αὐτῶν πολιορκίᾳ, διὰ τὸ μὴ

προσδέξασθαι αὐτοὺς τὴν προκαταγγελθεῖσαν αὐτοῖς εἰρήνην, ἐκρύβη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· ἐκεῖνοι μὲν οὖν ταῦτα οὐ προεῖδον· αὐτὸς δὲ αὐτὰ διὰ τῆς προῤῥήσεως θεσπίζει σαφέστατα, τὴν ὑπὸ ῥωμαίων πολιορκίαν καταλαβοῦσαν αὐτοὺς προσημάνας, καὶ ὑπογράψας τὸν τρόπον τοῦ κατ᾽ αὐτῶν γενησομένου πολέμου· ὅπως δὲ ἐπὶ πέρας ἤχθη ταῦτα, πάρεστιν ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου γραφῆς ἀναλέξασθαι, ὃς δὴ ἰουδαῖος ὢν, καὶ τῆς παρ᾽ αὐτοῖς ἰουδαϊκῆς φυλῆς γεγονὼς, τῶν τε ἐπισήμων καὶ ἐπιφανῶν ἐν τῷ ἔθνει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πολιορκίας, ἕκαστα τῶν πεπραγμένων ἱστόρησε, σύμφωνα ταῖς προκειμέναις προῤῥήσεσι τὰ ἀποτελέσματα παραστήσας· ὅτι μὲν οὖν ταῖς ἐκ τοῦ πολέμου συμφοραῖς περιπέπτωκεν ἡ ἁγία καὶ διαβόητος Ἱερουσαλὴμ, ἐξ αὐτῶν ἔνεστι τῶν πραγμάτων ἰδεῖν.

Cap. XX. v. 2. Αὐτὸς μὲν ἔργα θεϊκῆς δυνάμεως ἐπιτελῶν, τερα-
στίας καὶ παραδόξους πράξεις ἐνεδείκνυτο, ἐδίδασκέ τε οὐράνια μαθήματα· οἱ δ᾽ ἀποθαυμάζειν δέον, γνωρίζειν τε ἐκ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων, ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη ὁ χριστὸς ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν κεκηρυγμένος, τοῦτο μὲν οὐκ ἔπραττον, ἐπ᾽ ἀνατροπῇ δὲ τοῦ πλήθους ἐπιστάντες ἀθρόως, ἐπετίμων πυνθανόμενοι ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ εἴη ταῦτα ποιῶν, καὶ παρὰ τίνος εἰλήφει τὴν τοῦ τὰ τοιάδε πράττειν ἀδεῶς ἐξουσίαν.

v. 4. Ἀνεξικάκως καὶ πρᾴως αὐτοὺς δεξάμενος ὁ κύριος
ἀνερωτᾷ περὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ, οὐ πόθεν εἴη αὐτὸς, ἀλλὰ πόθεν τὸν τοῦ βαπτίσματος νόμον εἰλήφοι· τὸ μὲν γὰρ αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖν, ἐπαχθὲς ἡγεῖτο καὶ περιαυτολόγον· τὸ δ᾽ ἐπὶ Ἰωάννην ἀναπέμπειν, λελη-

θυῖαν τὴν περὶ ἑαυτοῦ διδασκαλίαν περιεῖχεν· ὡμολόγητο γὰρ παρὰ παντὶ τῷ λαῷ Ἰωάννης ἐξ οὐρανῶν ὡρμημένος· οὗτος δὲ αὐτοὺς ἐμαρτύρει τῷ σωτῆρι πόθεν εἴη τὴν ἐξουσίαν εἰληφώς· ὡς γὰρ ἀπήγγελλον αὐτῷ τινὲς ὅτι Ἰησοῦς βαπτίζει (1), ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἄνωθεν· αὐτοὶ ὑμεῖς μαρτυρεῖτέ μοι ὅτι εἶπον, οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου· καὶ πάλιν, ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστί· καὶ αὖθις, ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ· ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· οὐκοῦν ἀπὸ τῆς Ἰωάννου περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας δῆλος ἦν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ἔπραττεν ὁ σωτὴρ, καὶ τίς αὐτῷ δεδώκει τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν.

Συνηγμένων μὲν οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τοῖς Ἱεροσο- v. 9.
λύμοις τῶν ἀρχόντων τοῦ ἰουδαίων ἔθνους, ἀρχιερέων τε καὶ νομοδιδασκάλων, ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ ποιούμενος τὰς διατριβὰς, τὰ μέλλοντα αὐτοῖς κατ' αὐτοῦ τολμᾶσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ τῇ τόλμῃ καταληψόμενον αὐτοὺς ὄλεθρον ἐπεσκιασμένος τοῦτον τὸν τρόπον διὰ τῆς παραβολῆς προηγόρευσεν· ἔστι δὲ ἡ παραβολὴ συγγενὴς τῇ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ (2), παρ' ᾧ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· ἀμπελὼν ἐγεννήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι· καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα, καὶ πύργον ᾠκοδόμησα, καὶ προλήνιον ὤρυξα, καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας· ἀλλ' ἡ μὲν παρὰ τῷ προφήτῃ τὸν ἀμπελῶνα διαβέβληκεν· ὃν καὶ ἡρμήνευσε τίς ποτε ἦν, εἰπών·

(1) Ioh. III. 26. (2) Cap. V. 1.

ὁ γὰρ ἀμπελὼν κυρίου σαβαὼθ, οἶκος τοῦ Ἰσραήλ· ἡ δὲ τοῦ σωτῆρος παραβολὴ εἴρηται μὲν ὁμοίως ἐκείνῃ, ὡς ἂν γνωρισθείη τοῖς παροῦσι καὶ ἀκροωμένοις· οὐ μὴν περὶ τοῦ ἀμπελῶνος λέλεκται, ἐπειδὴ ὁ προφήτης τὴν περὶ τούτου πρόῤῥησιν προλαβὼν εἰρήκει· ἅπερ δὲ τῷ προφήτῃ σεσιώπητο, ταῦτα αὐτὸς ἐν τῇ παραβολῇ τίθησι· λέγω δὲ τὰ περὶ τῶν γεωργῶν τοῦ ἀμπελῶνος· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἄρχοντες καὶ διδάσκαλοι· οἱ δὴ καὶ τῷ πλήθει παραίτιοι γεγόνασι τῆς τῶν πονηρῶν καρπῶν ἐκφυῆς· δι᾽ οὓς καὶ ὁ ἀμπελὼν καταλέλειπται ἔρημος, τουτέστι τὸ παρὸν αὐτῶν ἔθνος· καὶ ὁ τούτου καθῃρέθη φραγμός, οἱ πάλαι δηλαδὴ τοῦ ἔθνους προμαχοῦντες, καὶ τὸν λαὸν φυλάττοντες σὺν αὐτῷ τῷ τόπῳ· ὅ τε ἐν αὐτῷ πύργος, αὐτὸς ὁ νεώς· καὶ ἡ ληνὸς, τὸ θυσιαστήριον· ταῦτα πάντα ἄρδην ἐκ βάθρων ἤρθη, διὰ τὴν τῶν γεωργῶν μιαιφονίαν· οἱ δὴ πρώτους δούλους καὶ δευτέρους ἀποσταλέντας πρὸς αὐτοὺς, δηλαδὴ τοὺς κατὰ χρόνους προφήτας, ἀνεῖλον· μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ καὶ ἡ πάλαι γραφή· καὶ προφητῶν δὲ Ἠλίας ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν θεὸν λέγων (1) κύριε τοὺς προφήτας ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήρια κατέσκαψαν, κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου λαβεῖν αὐτήν· ταῦτα γοῦν ὁ προφήτης τῶν ἀρχόντων τοῦ ἰουδαίων ἔθνους διὰ τῆς εὐχῆς κατηγορεῖ· οἱ δὲ μὴ ἀρκεσθέντες τῇ κατὰ τῶν προφητῶν μιαιφονίᾳ, ὕστερον καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν, οὐκ ἀγνοοῦντες ἀλλ᾽ εὖ μάλα καὶ ἀκριβῶς εἰδότες, αὐτὸν εἶναι τὸν κληρονόμον, ἀνεῖλον.

(1) III. Reg. XVIII. 10.

Ταῦτα δὲ ὁ σωτὴρ πρὸ τȣ̃ πάθους αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ᾐνίττετο, προλαμβάνων τὸ μέλλον κατὰ πρόγνωσιν· καὶ λέγει ταῦτα ἐν αὐτῷ διατρίβων τῷ ἱερῷ τοῖς κατ᾽ αὐτὸν γεωργοῖς τοῦ ἀμπελῶνος, τοῖς τοῦ λαοῦ προεστῶσι· σφόδρα σαφῶς διὰ τῆς παραβολῆς αὐτοὺς καθ᾽ ἑαυτῶν τὴν ἀπόφασιν ἐξενέγκασθαι παρασκευάζων, οὔπω συνιέντας ὅτι περὶ αὐτῶν εἴρητο· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ διὰ παραβολῆς εἴρηκεν, ἵνα αὐτοὶ τὴν ψῆφον ἐξενέγκωσιν· ὅ τε καὶ ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν ὅτε ἔκρινε τὴν παραβολὴν τοῦ Νάθαν· ἐπειδὴ δὲ ᾔσθοντο τῶν εἰρημένων, τότε εἶπον μὴ γένοιτο· τοῦτο μέντοι ἤδη τρίτον παρὰ Ματθαίῳ (1) διὰ τριῶν παραβολῶν τοῦ ἀμπελῶνος ἐμνημόνευσεν· ἀλλὰ διὰ μὲν τῆς πρώτης διαφόρους κλήσεις ἐδήλου τῶν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀμπελῶνος παρελθόντων· οἷς πᾶσιν ἐξ ἴσου μισθὸν ἐνεδίδου τὸ δηνάριον· διὰ δὲ τῆς δευτέρας, δύο υἱῶν κλῆσιν ᾐνίττετο· τοῦ μὲν ἀρνουμένου τὰ πρῶτα, ἐπὶ τέλει δὲ τὴν ὑπακοὴν ἐνδεικνυμένου, καὶ εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἐργαζομένου· τοῦ δὲ τῇ ἐναντίᾳ κεχρημένου προαιρέσει· διὰ δὲ τῆς παρούσης παραβολῆς, μετάθεσιν παντελῆ τοῦ ἀμπελῶνος ὁ λόγος διδάσκει ἀπὸ προτέρων γεωργῶν ἐπὶ δευτέρους· καὶ τὴν αἰτίαν σημαίνει τῆς μεταθέσεως· κᾀμοὶ δοκεῖ μετατεθεῖσθαι μὲν ἀπὸ τοῦ ἐπαγγειλαμένου μὲν ἐργάσασθαι υἱοῦ, μὴ μὴν ἔργον ἐπιθέντος τῷ λόγῳ· δεδόσθαι δὲ τῷ ἀρνησαμένῳ κατ᾽ ἀρχὰς, ἔργῳ δὲ ἐπὶ τέλει τὸ εὐπειθὲς ἐνδειξαμένῳ.

Σαφέστερος δ᾽ ἂν εἴη ὁ λόγος, εἰ τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα τὸ τῆς θεοῦ βασιλείας οἰκεῖον, τὸν ἀμπελῶνα εἶναι ἐκλάβοιμεν· προτέρους δὲ αὐτοῦ γεωργοὺς οὐκ ὀρθῶς κεχρη-

(1) Cap. XX. 1. XXI. 28. 33.

μένους τῇ ἐργασίᾳ, τοὺς πρότερον παρὰ Ἰουδαίοις τῆς θείας γνώσεως κατηξιωμένους· τοὺς αὐτοὺς ὄντας ἑνὶ τῶν υἱῶν τῷ διαβεβλημένῳ· δευτέρους δὲ γεωργοὺς τοὺς τὸν ὀφειλόμενον καρπὸν κατὰ καιρὸν ἀποδιδόντας, τοὺς ἐξ ἐθνῶν διὰ χριστοῦ τὴν τοῦ θεοῦ γνῶσιν ἀνειληφότας, τοὺς αὐτοὺς ὄντας τῷ υἱῷ τῷ τὸ εὐπειθὲς καὶ ὑπήκοον τῷ πατρὶ ἔργοις ἐπιδεδειγμένῳ· τὸ δὲ αἴτιον τοῦ ληφθῆναι παρ᾽ ἐκείνων τὸν ἀμπελῶνα, ἐπεὶ μὴ εἴρηται διὰ τῆς τῶν υἱῶν παραβολῆς, ἀναγκαίως διὰ τῆς μετὰ χεῖρας παρίστησι· τοῦτο δ᾽ ἦν τὸ μὴ κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀποδοῦναι τοὺς καρποὺς τῷ οἰκοδεσπότῃ· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιβουλεῦσαι τοῖς ἀπεσταλμένοις ἐπὶ λήψει τῶν καρπῶν δούλοις· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ υἱῷ χεῖρας ἐπιβαλεῖν τολμῆσαι· ὃν ἐπιγνόντες, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ οἰκοδεσπότου ὁμολογήσαντες, ὅμως ἀνεῖλον ἀσεβεῖ χρησάμενοι λογισμῷ· τῶν δὲ τριῶν παραβολῶν τοῦ ἀμπελῶνος, τὴν μὲν πρώτην τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρέθετο, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ σὺν αὐτοῖς ποιούμενος διατριβάς· διόπερ πάντας ἀνθρώπους ἐργάτας εἰσῆγε διαφόροις ὥραις κεκλημένους· ὑπακούοντάς τε τοὺς πάντας καὶ μισθὸν λαμβάνοντας τὸν αὐτόν· τὴν δὲ δευτέραν ἐν Ἱεροσολύμοις γενόμενος, ἔνδον τε ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ διδάσκων, τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπῆγε, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις τοῦ λαοῦ, μετὰ πολλοῦ τοῦ παραστήματος ἐλεγκτικῶς φήσας πρὸς αὐτούς, ὡς ἄρα οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγοιεν αὐτοὺς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· καὶ τρίτην δὲ τοῖς αὐτοῖς ἀναγκαίως προφέρει τὰς αἰτίας παριστὰς, δι᾽ ἃς ἔμελλεν εἰς ἑτέρους μετατίθεσθαι ἀφαιρουμένη ἐξ αὐτῶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· τρεῖς δὲ τὰς πάσας αἰτίας καταλέγει, πρώ-

την μὲν τὴν περὶ τοὺς καρποὺς ἀγνωμοσύνην τῶν γεωργῶν· οὐ γὰρ ἔπραττον κατὰ τὰ παρηγγελμένα αὐτοῖς, παραβάται δὲ ἐτύγχανον τοῦ δοθέντος αὐτοῖς νόμου· δευτέραν δὲ τὴν κατὰ τῶν προφητῶν ἐπιβουλήν· οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ προαπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ δοῦλοι· καὶ τρίτην, τὴν κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ οἰκοδεσπότου μιαιφονίαν, δι' ἣν ἐκδικηθήσεται ἐξ αὐτῶν πᾶν αἷμα, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου μέχρις αἵματος Ζαχαρίου.

Ταῦτα δὲ εἰς πρόσωπον τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις λεγόμενα οὐ μικροὺς αὐτοῖς παρεῖχεν ἐλέγχους· διὸ τοῦ σωτῆρος θαυμάσαι ἐστὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ λόγου μετὰ πολλῆς αὐθεντίας ἀποφηναμένου, καὶ κριτοῦ δίκην τὴν κατ' αὐτῶν τιμωρίαν εἰς τὸ αὐτῶν πρόσωπον μετὰ βαθυτάτης σοφίας ἐξενεγκόντος· τῇ παρούσῃ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν παραβολῇ συνᾴδει ἡ παρὰ τῷ Ἠσαΐᾳ, ὡς εἴρηται· πλὴν ἡ μὴν τοῦ προφήτου τὸν ἀμπελῶνα διεμέμφετο, τῶν γεωργῶν μνήμην οὐδαμῶς πεποιημένη· ὁ δὲ σωτὴρ τοὺς γεωργοὺς ἀπήλεγχεν εἰς πρόσωπον ἑστῶτας καὶ παρόντας· οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ· οἷς ὁμοῦ καὶ ἣν ποιήσονται κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν ἐδήλου· καὶ ὡς ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ ἀμπελὼν, καὶ δοθήσεται ἑτέροις γεωργοῖς προὔλεγε· διασαφῶν ἐφεξῆς τίς ποτε εἴη ὁ ἀμπελὼν, καὶ διδάσκων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἶναι τὸν ἀμπελῶνα· ἥ τις βασιλεία θεοῦ διὰ τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος πάλαι πρότερον τοῖς ἄρχουσι τοῦ προτέρου λαοῦ ἐπεπίστευτο· ἐπειδὴ μὴ δὲ τοὺς δέοντας καρποὺς ἀπεδίδοσαν, πρὸς δὲ τῇ τοῦ νόμου παραβάσει μιαιφονίαις ἑαυτοὺς περιέπειραν, εἰκότως τὴν κατ' αὐτῶν ὁ σωτὴρ ἐξενέγκατο ἀπόφασιν, εἰπὼν, διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ἀρθήσε-

ται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

v. 15. Ἐπειδὴ δὲ εἶπεν ὅτι ἀπέκτειναν, οὐκέθ᾽ ἡ ἀκολουθία τῆς παραβολῆς ἔχειν δύναται αὐτὸν εἶναι τὸν παρεσόμενον ἐπὶ τιμωρίᾳ, ἣν ἦσαν δίκαιοι ὑποσχεῖν κακοὶ γεωργοὶ καὶ φονεῖς τοῦ δεσπότου· ὅτι δὲ αὐτός ἐστι, δῆλον· αὐτὸς γὰρ κριτής.

v. 17. Λίθος ὁ κύριος λέγεται διὰ τὸ γεῶδες σῶμα· λίθος τεμνόμενος ἄνευ χειρῶν κατὰ τὴν Δανιὴλ ὅρασιν, διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν· οὐ γὰρ ἐδέησεν αὐτῷ σπορᾶς ἀνθρωπίνης, οὐρανίου δυνάμεως τὰ κατ᾽ αὐτὸν οἰκονομουμένης· καὶ μήτηρ αὐτῷ ἀπειρόγαμος κόρη, καινὸν τρόπον ἢ καθ᾽ ἡμᾶς ἐξ ἁγίου πνεύματος κύουσα· λίθος ἦν, ἀλλ᾽ οὐ χρυσὸς οὐδ᾽ ἄργυρος, οὐδὲ βασιλεύς τις ἔνδοξος, ὅμοιος τοῖς διὰ τῶν τοιῶνδε συμβόλων παρὰ τῷ Δανιὴλ δεδηλωμένοις· ἀλλά τις γυμνὸς καὶ εὐτελὴς καὶ ἀπεῤῥιμμένος· διὸ καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου ἀπηγόρευται· ὁ μὲν οὖν τις φησὶν, οὕτω λέγει κύριος, ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὸν θεμέλιον Σιὼν λίθον πολυτελῆ ἐκλεκτὸν ἀκρογωνιαῖον ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτὸν, οὐ μὴ καταισχυνθῇ· ὁ δὲ βοᾷ, λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· καὶ λίθον δὲ προσκόμματος κεκλήκασιν αὐτόν. Ἠσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ τὸν κύριον αὐτὸν εἶναι τὸν λίθον διδάσκει, ὧδέ πη θεσπίζων· κύριον αὐτὸν ἁγιάσατε· καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος· κἂν ἐπ᾽ αὐτῷ πεποιθὼς ἦς, ἔσται σοι εἰς ἁγίασμα, καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε, οὐδ᾽ ὡς πέτρας πτώματι· ὁ δὲ οἶκος Ἰσραὴλ ἐν παγίδι καὶ ἐν κοιλάσματι, οἱ καθήμενοι ἐν Ἱερουσαλὴμ· διὰ τοῦτο ἀδυνατήσουσιν· ἀνθ᾽ οὗ

σαφέστερος ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, κύριον τῶν δυνάμεων, αὐτὸν ἁγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται φόβος ὑμῶν, καὶ κραταίωμα ὑμῶν, καὶ ἔσται εἰς ἁγίασμα· εἰς δὲ λίθον προσκόμματος καὶ εἰς πέτραν σκανδάλου τοῖς δυσὶν οἴκοις Ἰσραὴλ, εἰς παγῖδας καὶ εἰς σκάνδαλον τῷ οἰκοῦντι ἐν Ἱερουσαλήμ· ἔνθα γενόμενος ἐπίστησον τίνα τρόπον αὐτὸν τὸν κύριον τῶν δυνάμεων τοῖς μὲν ἐπ' αὐτὸν πεποιθόσιν, ἔσεσθαι εἰς ἁγίασμα φησὶν, ἀλλ' οὐχ ὡς λίθον προσκόμματος οὐδὲ ὡς πέτραν πτώματος· τοῖς δὲ μὴ ἐπ' αὐτὸν πεποιθόσι λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν πτώματος γενήσεσθαι δοκεῖν, διδάσκει· καὶ τίνες οὗτοι, προφητεύει, σαφῶς δηλώσας τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν ἐπιστήσαντας, τῶν ἐκ περιτομῆς· λίθος δὲ καὶ ἄλλως ἐχρηματίζεν ὁ σωτὴρ διὰ τὸ θεμέλιος ἀῤῥαγὴς καὶ πετραῖος ὑποβεβλῆσθαι τῇ πάσῃ οἰκοδομίᾳ τῆς κατὰ θεὸν πολιτείας· θεμέλιον ἄλλον φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός· καὶ αὖθις, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· λίθος τοιγαροῦν καὶ πέτρα καὶ θεμέλιος τοῦ κατὰ θεὸν πολιτεύματος, αὐτὸς ἦν· καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος ἐκλεκτὸς ἔντιμος, μηδένα τῶν εἰς αὐτὸν ἠλπικότων καὶ πεπιστευκότων αἰσχύνων· ὁ δ' αὐτὸς λίθος ἦν προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου διὰ τὸ πάθος, ᾧ προσκόπτειν τοὺς ἀπιστοῦντας συμβαίνει· καὶ λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· ταύτην αὐτὸς ἐπισφραγίζεται τὴν ἑρμηνείαν διὰ τῆς παραβολῆς, ἀμπελῶνα καὶ γεωργοὺς εἰσάγων δούλους τὲ ἀπεσταλμένους πρώτους καὶ δευτέρους ὑβριζομένους πρὸς τῶν γεωργῶν· καὶ τέλος υἱὸν ἀγαπητὸν ὑπὸ μὲν τοῦ πατρὸς ἐκπεμπόμενον, ὑπὸ δὲ ἀσεβῶν γεωργῶν ἀποκτεννύμενον· μεθ' ἣν παραβολὴν ἐπιφέ-

ρει, τί ἐστι τὸ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.

Cap. XXI. v. 8. Αὐτίκα σαμαρεῖται Δοσίθεον (1) μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ σωτῆρος γενόμενον, αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ Μωσέως προφητευόμενον προφήτην ἐπείσθησαν, ἀπατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ, ὡς τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφήνασθαι· ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποστόλων, Σίμωνα τὸν μάγον τὴν μεγάλην τοῦ θεοῦ δύναμιν ἐκάλουν, αὐτὸν εἶναι νομίσαντες τὸν χριστόν· καὶ κατὰ τὴν Φρυγίαν δὲ Μοντανὸν ἕτεροι· ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ἑτέρους ἄλλοι νενόμικασι· καὶ οὐ παύσονταί γε ἀπατεῶνες· προσδοκᾶν γὰρ χρὴ καὶ πλείους τοιούτους ἔσεσθαι· ἐξ ὧν δὴ καὶ αὐτῶν ἡ ἀλήθεια τῶν σωτηρίων προγνώσεων τὴν μαρτυρίαν εἴληφεν.

v. 20. Διὰ τῶν προκειμένων σημεῖα δίδωσι τοῦ καιροῦ τῆς παντελοῦς ἐρημίας τοῦ τόπου· μηδεὶς γάρ, φησι, προσδοκάτω μετὰ τὴν ἐσομένην πολιορκίαν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτην γενησομένην ἐρημίαν τοῦ τόπου, ἑτέραν αὐτῆς ἔσεσθαι ἀνανέωσιν, ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων Κύρου τοῦ περσῶν βασιλέως γέγονε· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπ' Ἀντιόχου ἐπιφανοῦς· καὶ πάλιν ἐπὶ Πομπηΐου· πολλάκις γὰρ ἤδη πολιορκίας ὑπομείνας ὁ τόπος, μείζονος ἠξιώθη μετὰ ταῦτα τιμῆς· ἀλλὰ νῦν τὴν ἐσχάτην τῆς πόλεως ἐρημίαν καὶ τὸν παντελῆ ἀφανισμὸν ἐπελεύσεσθαι αὐτῇ γινώσκητε, ἐπειδὰν ἴδητε αὐτὴν ὑπὸ στρατοπέδων πολιορκουμένην· ἐρήμωσιν δὲ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζει, τοῦ ἱεροῦ τὸν ἀφανισμὸν, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πάλαι πρότερον κατὰ τὸν Μωσέως νόμον ἐπιτελουμένων τὴν καθαίρεσιν· μὴ γὰρ δὴ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐρημίαν νόμιζε δηλοῦσθαι διὰ τούτων, ὡς μηδενὸς ἐν αὐ-

(1) Lege Theodoretum fabul. haer. I. 1.

τῇ μηκέτι κατοικήσοντος· ἐπιλέγει δ' οὖν ἑξῆς ὅτι κατοικηθήσεται ἡ πόλις, οὐ μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων ἀλλ' ὑπὸ ἐθνῶν (1)· ἐρήμωσιν δὲ αὐτῆς ἀποκαλεῖ τὸ μηκέτι ὑπὸ τῶν οἰκείων, μηδὲ κατὰ τὴν νόμιμον λατρείαν συστήσασθαι αὐτήν· ὅπως δὲ καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο, οὐδὲν δεῖ πολλῶν λόγων· πάρεστι γὰρ ὑπ' ὄψεσιν ὁρᾷν, Ἰουδαίους μὲν εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεσκεδασμένους, ἀλλοφύλους δὲ καὶ ἀλλογενεῖς, οἰκήτορας τῆς πάλαι μὲν Ἱερουσαλὴμ, νῦν δὲ ἀπὸ τοῦ πολιορκητοῦ Αἰλίου Ἀδριανοῦ, Αἰλίας μετωνομασμένης· τὸ γοῦν παράδοξον τοῦ θεσπίσματος τοῦτ' ἂν εἴη ὅτι περ Ἰουδαῖοι μὲν φησι αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· περὶ δὲ τῶν ἐθνῶν, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· ἐκπληκτικὸν δὲ τὸ ἀποτέλεσμα, εἴ γε Ἰουδαῖοι πληροῦντες τὴν σύμπασαν ἀνθρώπων οἰκουμένην, ὥστε καὶ μέχρις αἰθιόπων χωρῆσαι καὶ σκυθῶν, καὶ αὐτῶν τῶν περάτων τῆς γῆς, ἐν μόνῃ τῇ αὐτῶν πόλει θρησκευομένῳ παρ' αὐτοῖς τόπῳ, οὐχ οἷοι τὲ εἰσὶν ἐπιβαίνειν· καὶ εἰ μὲν ἦν παντελῶς ἔρημος ἡ πόλις καὶ ἀοίκητος, κἂν ὑπενόησέ τις τοῦτο εἶναι τὸ αἴτιον· νῦν δὲ ὑπὸ ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τοῦ τόπου κατοικουμένου, μόνοις αὐτοῖς ἄβατος τυγχάνει, ὡς μηδ' ἐξ αὐτόπτου δύνασθαι τὸ πατρῷον αὐτῶν ἔδαφος θεωρεῖν· ἃ δὴ τοῦτον ἀποτετέλεσται τὸν τρόπον ἀκολούθως τῷ φήσαντι χρησμῷ, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· καὶ δεικνὺς ὅτι οὔτε ἀναστήσεται λοιπὸν ὁ ναὸς, οὔτε εἰς τὴν προτέραν ἐπανήξουσιν Ἰουδαῖοι πολιτείαν, προστίθησι ταῖς αὐτοῦ προῤῥήσεσι, χρόνον ὁρίζων, μέχρι τίνος ἔσται Ἱερουσαλὴμ πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· λέγει

(1) Cap. eod. v. 24.

δ' οὖν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν· οὕτω σημάνας τὴν τοῦ βίου συντέλειαν, καὶ τὸν μέχρι συντέλειαν λέγων χρόνον· σημαίνει δὲ καὶ τὸν πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας πόλεμον, εἰπών· ἔσται γὰρ ἀνάγκη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ μεγάλη ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας (1)· ταῦτα δὲ ὅπως κατὰ μέρος ἐπράχθη, καὶ ὡς τὰ προηγορευμένα ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν τέλους ἔτυχεν, ἔξεστιν ἀπὸ τῆς ἱστορίας Ἰωσήπου μαθεῖν (2). ὃς καὶ τῆς φησάσης τοῦ σωτῆρος ἡμῶν προῤῥήσεως, οὐαὶ δὴ ταῖς θηλαζούσοις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, τὸ ἀποτέλεσμα σαφῶς παρίστησι, μνημονεύσας ὡς γυναῖκες τὰ ἑαυτῶν βρέφη ὀπτήσασαι πυρὶ, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατασχόντος λιμοῦ τὴν πόλιν, ἔφαγον· συνέβαινε δὲ ταῦτα πρότερον μὲν κατὰ Τῖτον καὶ Οὐεσλασιανὸν· μετὰ δὲ τούτους κατὰ Ἀδριανὸν, τοὺς ῥωμαίων αὐτοκράτορας· ἐξ ἐκείνου δὲ κυκλωθείσης ὑπὸ στρατοπέδων τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸ τὸ ἁγίασμα τὸ ἐν αὐτῇ εἰς τὴν ἐσχάτην περιετράπη ἐρημίαν· καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου ἔστη ἐν τῷ ἁγιάσματι, τὸ χάλκεον φημὶ ἀπεικόνισμα τοῦ πολιορκητοῦ ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ ἱερῷ ἱδρυμένον.

Τοῦτον γὰρ αὐτὸν τὸν γενησόμενον ἐν τῇ πόλει λι-

(1) Eandem narrationem Eusebii contractiorem legebam in alio codice vaticano sic. Ταῦτα ἐξέβη ἐπὶ Αἰλίου Ἀδριανοῦ, ὃς καὶ τοὺς οἰκήτορας ἔμεμψεν, ἀντὶ ἰουδαίων συναγαγὼν ἀπὸ παντοίων ἐθνῶν, καὶ τὸ τῆς πόλεως ὄνομα μεταβαλὼν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ πεποίηκε, καὶ ἄβατον αὐτὴν ἰουδαίοις νόμῳ εἰργάσατο· ὥστε καὶ ἐξ ἐκείνου τὶς δεῦρο ἀλλογενῶν ἐθνῶν εἶναι αὐτὴν οἰκητήριον, καὶ πᾶσι μὲν τοῖς ἐξ ἁπάσης οἰκουμένης ἐπιδημοῦσι βαρβάροις τὲ καὶ ἕλλησιν εἶναι αὐτὴν βατὴν· μόνοις δὲ ἰουδαίοις ἄβατον, ἀκολούθως τοῖς τοῦ σωτῆρος θεσπίσμασιν· ἐν οἷς καὶ θαυμασίᾳ προγνώσει ταῦτα αὐτὰ προεξάτισεν εἰπών· ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ· καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· εἶτα ὅρον τιθεὶς τῆς τῶν ἐθνῶν αὐτόθι κατοικήσεως, ἄχρι φησὶ πληρωθῶσι etc. ut infra.

(2) Bell. iud. VII. 8.

μὸν προθεωρήσας ὁ σωτὴρ, παρῄνει τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἐν τῇ μελλούσῃ κατὰ ἰουδαίων γενήσεσθαι πολιορκίᾳ μὴ ὡς ἐπ' ἀσφαλῆ τόπον καὶ φυλαττόμενον ὑπὸ τοῦ θεοῦ καταφεύγειν ἐπὶ τὴν πόλιν, ὅπερ πεπόνθασιν οἱ πολλοὶ, ἀλλ' ἐκεῖθεν μὲν ἀναχωρεῖν, φεύγειν δὲ εἰς τὰ ὄρη· καὶ τοὺς ἐν μέσῳ τῆς ἰουδαίας ἐκχωρεῖν εἰς τὰ ἔθνη· καὶ τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ μὴ καταφεύγειν ὡς ἐπὶ ὀχυρὸν τόπον, μηδὲ σπουδαίαν ἡγεῖσθαι τὴν ἐπὶ τὴν πόλιν ἐπιστροφὴν, κἂν αἱ χρείαι καλῶσιν· ἅρπαγμα δὲ τίθεσθαι τὴν φυγὴν διὰ τὴν ἐπελευσομένην ἐκ θεοῦ ὀργὴν τῷ τε ναῷ καὶ τῇ πόλει· ταῦτα γὰρ ἄντικρυς καὶ δίχα πάσης ἀμφιβολίας παραστατικὰ ἂν εἴη τῆς αἰτίας, δι' ἣν παρεκελεύετο φεύγειν ἐπὶ τὰ ὄρη, καὶ μὴ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὰς πόλεις· διὸ φησὶ, καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσελθέτωσαν εἰς αὐτήν· ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗται εἰσὶ τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ Δανιὴλ μάλιστα.

Ἀλλὰ καὶ τὸ οὐαὶ ταῖς θηλαζούσαις τότε, ὅπως τέλους ἔτυχε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πολιορκίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἱκανὸς πιστώσασθαι Φλάβιος Ἰώσηπος, ἀκριβῶς τὸν μετὰ τὰς ἀρὰς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πόλεμον ἱστορήσας· καὶ ὡς ἐπιστάντων ῥωμαίων καὶ τὴν πόλιν ἑλόντων πολιορκίᾳ, μυρία μὲν πλήθη τοῦ ἰουδαίων ἔθνους ἐν στόματι μαχαίρας ἀνῃρέθη, πλείους δὲ τῶν ἀνῃρημένων τῷ λιμῷ διεφθάρησαν· ἤδη δὲ καὶ τὰ ἑαυτῶν βρέφη γυναῖκες ὀπτήσασαι πυρὶ, τροφῇ κέχρηνται δι' ὑπερβάλλουσαν ἔνδειαν· συνέβαινε δὲ ταῦτα πρότερον μὲν κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν, μετὰ δὲ τούτους κατὰ Ἀδριανὸν, τοὺς ῥωμαίων αὐτοκράτορας, καθ' οὓς ἄβατος μὲν ἐς τὸ παντελὲς ἰουδαίοις ὁ πάτριος

αὐτῶν κατέστη τόπος, γέγονε δὲ Ἱερουσαλὴμ πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ὡς μηδὲ ἑτέρους ἔχειν οἰκήτορας πολίτας ἢ μόνους ἀλλοφύλους καὶ ἀλλογενεῖς, μετοίκων αὐτόθι κατοικισθέντων, ἀντὶ τῶν πρότερον οἰκητόρων· ἐξ ἐκείνου δὲ κυκλωθείσης ὑπὸ στρατοπέδων τῆς Ἱερουσαλὴμ *etc*.

Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ μυρίων τέθεικα διὰ τὴν θείαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πρόῤῥησιν τὴν φήσασαν, οὐαὶ δὲ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο ταῖς προῤῥήσεσι τοῦ σωτῆρος πρόσκειται, τὸ, ἔσται ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ, ἢ κατὰ τὸν Ματθαῖον (1) θλίψις οἵα οὐδέποτε γέγονεν, ἐπακοῦσαι καλὸν τοῦ ἱστορικοῦ τούτων αὐτῶν τὰ ἀποτελέσματα, ὧδέ πη ἱστοροῦντος (2)· « καθέκαστον μὲν ἂν » ἐπεξιέναι τὴν παρανομίαν αὐτῶν, ἀδύνατον· συνελόν» τα δ᾽ εἰπεῖν, μήτε πόλιν ἄλλην τοιαῦτα πεπονθέναι, » μήτε γενεὰν ἐξ αἰῶνος γεγονέναι κακίας γονιμωτέραν· » τὴν μὲν πόλιν ἀνέτρεψαν αὐτοὶ, ῥωμαίους δὲ ἄκον» τας ἠνάγκασαν ἐπιγραφῆναι σκυθρωπῷ κατορθώματι· » καὶ μόνον οὐχ εἵλκυσαν βραδῦνον ἐπὶ τὸν ναὸν τὸ πῦρ· » ἀμέλει καιόμενον ἐκ τῆς ἄνω πόλεως ἀφορῶντες, οὔ» τε ἤλγησαν οὔτε ἐδάκρυσαν » · ταῦτα διὰ τὸ, ἔσται γὰρ θλίψις μεγάλη· ὃ δὴ καὶ προῤῥηθὲν ὑπὸ τοῦ σωτῆρος, μεμαρτύρηται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μεθ᾽ ὅλα ἔτη τεσσαράκοντα, κατὰ τὴν Οὐεσπασιανδῦ ῥωμαίων αὐτοκρατορίαν πληρωθέν· εἶτα μεθίστησι τοὺς λόγους ὁ κύριος ἐπὶ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν, καὶ φησὶ, καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ κ. τ. λ.

(1) Cap. XXIIII. 21. (2) Bell. iud. VI. 11.

Συγκεχύσθαι δοκεῖ τὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν ἀκολουθίας, διὰ τὸ μὴ διεστάλθαι ἀφωρισμένως τά τε περὶ τῆς πολιορκίας τοῦ τόπου λελεγμένα, καὶ τὰ περὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· κατ᾽ οἰκονομίαν δὲ ἄρα τοῦ θείου πνεύματος ἡ ἀσάφεια γέγονε, κρύπτοντος ἐπίτηδες τῆς τῶν πολλῶν γνώσεως τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις ὑπὸ τοῦ σωτῆρος μόνοις τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παραδεδομένα· οὕτω τοίνυν ἀναγνωσόμεθα, ὡς εἰ μετὰ διαστολῆς εἴρητο τοῦτον τὸν τρόπον· περὶ μὲν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ, πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου· καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα· περὶ δὲ τῆς πολιορκίας τοῦ τόπου τῆς ὑστάτης, μεθ᾽ ἣν οὐκ ἔστιν αὖθις αὐτὸν ἀνοικοδομηθήσεσθαι προσδοκᾷν, τοῦτ᾽ ἔχειν ὀφείλετο τὸ σημεῖον· ὅταν ἴδετε κυκλουμένην ὑπὸ τῶν στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα ποιεῖτε· περὶ δὲ τῆς κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος παρουσίας τοῦ ἀντιχρίστου, ταῦθ᾽ ὑμῖν λέγω, ἔσται τότε θλίψις μεγάλη· ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς κατὰ τὸν τόπον νομιζομένης συγχύσεως. v. 20.

Τηνικαῦτα γὰρ τῆς συντελείας τοῦ θνητοῦ βίου γενομένης, παρελθόντος τε τοῦ σχήματος τοῦ κόσμου τούτου κατὰ τὸν ἀπόστολον, νέος αἰὼν διαλήψεται· ἀντὶ γὰρ πάντων τῶν αἰσθητῶν φωστήρων τῶν πρὶν φωτιζόντων τὸν πρὸ τούτου αἰῶνα, ἐπιλάμψει λοιπὸν αὐτὸς καὶ ἐπιφανήσεται ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ἀρχηγὸς καὶ φωστὴρ καὶ βασιλεὺς τοῦ νέου αἰῶνος καταστησόμενος· τοσαύτη δέ τις ἔσται ἡ τῆς θεότητος αὐτοῦ δύναμις, καὶ ἡ ἀνυπέρβλητος αὐτοῦ δόξα, ὡς τὸν νῦν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς v. 25.

λοιποὺς ἐν οὐρανῷ φωστῆρας διὰ τὴν τοῦ κρείττονος παράθεσιν ἀποκρυβῆναι καὶ καλυφθῆναι τῇ αὐτοῦ δυνάμει.

v. 26. Αἱ τὸν πρότερον αἰῶνα διακονησάμεναι δυνάμεις ἐν τῇ συστάσει τοῦ προτέρου κόσμου, τοῖς τε αἰσθητοῖς μέρεσι τοῦ παντὸς ἐπιστατήσασαι, τότε δὴ σαλευθήσονται, ὡς ἂν κρείττονος τύχοιεν στάσεως· τέως μὲν γὰρ δουλεύουσι φθαρτοῖς σώμασι διακονούμεναι· κατὰ δὲ τὸν νέον αἰῶνα ἐλευθερωθήσονται καὶ αὐταὶ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ· ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ παρόντος στενάζει ἡ κτίσις τῇ φθορᾷ τῶν αἰσθητῶν σωμάτων δουλεύουσα, καὶ τὴν οἰκείαν στάσιν φυλάττουσα, ἐν ᾗ κατέστησεν αὐτὴν ὁ τοῦ παντὸς κύριος· τότε δὲ κατὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν ἐλευθερωθεῖσα τῆς νῦν στάσεως, ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβήσεται.

v. 26. Τίνα δὲ τὰ ἐπερχόμενα, ἑρμηνεύει συνάπτων· αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται· τοῦ γὰρ υἱοῦ τοῦ θεοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς ἐπιστησομένου, καὶ τὴν ἄθεον καὶ μεγάλαυχον τυραννίδα τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας καταργεῖν μέλλοντος τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, ἀναλίσκειν τε τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, τῶν τε ἐπουρανίων πνευμάτων καὶ τῶν θείων καὶ ἀγγελικῶν λειτουργῶν τοῦ θεοῦ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ δορυφορούντων καὶ σὺν αὐτῷ παρεσομένων, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται· ὡς τότε πληροῦσθαι τὸ (1), ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· ποῦ δὲ εἰσελεύσεται, ἢ εἰς τὸν νέον αἰῶνα καὶ τὴν καινὴν οἰκουμένην; καὶ δὴ τῶν δυνάμεων τῶν ἀφανῶν καὶ ἀσωμάτων, δι᾽ ὧν ὁ σύμπας οὐρανὸς διοι-

(1) Ps. XXIII. 7.

κεῖται, τῆς ἐξ αἰῶνος στάσεως παρακινηθεισῶν, καὶ αὐτὸς ὁ σύμπας οὐρανὸς ἥλιός τε καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες παρελεύσονται, ἀνοιγομένου τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἐξ αἰῶνος κεκλισμένων αὐτοῦ πυλῶν ἀναπεταννυμένων, ὡς ἂν ὀφθεῖεν τὰ ὑπουράνια, καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος τοῦ θεοῦ βασιλεία φανηθείη τοῖς πᾶσιν, ἣν δὲ καὶ προσεύχεσθαι ἢ τάχος ἐπιστῆναι, αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε λέγειν ἐν τῇ προσευχῇ παρακελευόμενος, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· οὕτω τε τῶν φθαρτῶν καὶ σωματικῶν παρελθόντων, τὰ νοητὰ καὶ οὐράνια ἐπιστήσεται· ὅτε καὶ ἡ ἀσάλευτος βασιλεία τοῦ μηκέτι παρελευσομένου αἰῶνος καθηγήσεται, καινός τε καὶ νέος οὐρανὸς, γῆ τε καινὴ συστήσεται κατὰ τὸν φήσαντα προφήτην (1), ἔσται οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ μένειν ἐνώπιόν μου, λέγει κύριος.

Λέγει δὲ ταῦτα πρὸς τοὺς μαθητὰς, οὐχ ὡς μέλλοντας αὐτοὺς ζήσεσθαι, καὶ παραμένειν τῷ βίῳ μέχρι τῆς συντελείας, ἀλλ' ὡς ἑνὸς ὄντος σώματος αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, τῶν τε μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς συντελείας εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων, καὶ δι' αὐτὸν κατὰ τὸν παρόντα βίον τεταπεινωμένων· τότε γοῦν ἀπολαβόντες τὰς ἐπαγγελίας ἐφ' αἷς ἠλπίζομεν, ἀνακύψομεν οἱ τότε συγκεκυφότες, καὶ ἐπαροῦμεν τὰς κεφαλὰς ἡμῶν οἱ πάλαι τεταπεινωμένοι· ἡ γὰρ ἀπολύτρωσις ἡμῶν ἡ προσδοκωμένη αὐτὴ ἐκείνη ἔσται, ἣν καὶ ἡ πᾶσα κτίσις προδοκᾷ τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν, ἣν καὶ Παῦλος ἀπεκδεχόμενος στενάζει τοῖς σωτηρίοις φωναῖς δουλεύων· πότε δὲ ἐγγίζει ἡ

(1) Is. LXVI. 22.

ἀπολύτρωσις, ἀκριβῶς ἐδίδαξεν εἰπὼν, ὅτι τούτων ἀρχομένων γίνεσθαι· μὴ γὰρ ἀρχομένων ἀλλ' ἤδη εἰς ἔργα χωρούντων τῶν λεγομένων, οὐκέτι ἐγγίζειν εἰκὸς τὴν ἀπολύτρωσιν, ἀλλ' ἔργοις ἐπιτελεῖσθαι· ὁ δὲ ἀπόστολος καὶ ὅλης αὐτῆς τῆς κτίσεως ἀπολύτρωσιν καὶ ἐλευθερίαν τότε γενήσεσθαι διδάσκει, διὰ τὸν μέλλοντα καὶ αὐτῆς γίνεσθαι ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασχηματισμόν· ἀφθάρτων γὰρ ἁπάντων καὶ ἀθανάτων τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ τὸν νέον οἰκησάντων αἰῶνα, ἐχρῆν δήπου καὶ τὴν κτίσιν αὐτὴν τὴν νῦν τῇ φθαρτῇ φύσει δουλεύουσαν, εἰς ἄφθαρτον οὐσίαν μεταβαλεῖν, τῆς παρούσης καταστάσεως ἐλευθερωθεῖσαν· εὐκαίρως μέντοι τῷ, καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δόξης, παραθήσεις τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν, δι' ἧς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ νεφέλη, καὶ ἡ τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου δοθησομένη βασιλεία ἐθεωρεῖτο· ἀλλὰ τότε μὲν εἷς προφήτης θείῳ πνεύματι θεοφορούμενος τὸ μέλλον ἔσεσθαι ἐθεᾶτο· κατὰ δὲ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν πάντες, ὥς φησὶν ὁ σωτὴρ, αὐτὸν ὄψονται ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως πολλῆς ζωοποιητικῆς καὶ φωτιστικῆς τοῦ νέου αἰῶνος, καὶ μετὰ δόξης πολλῆς, τῆς πατρικῆς δηλαδὴ θεότητος.

Πότε δὲ ταῦτα ἔσται; ὅταν πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν· περαιωθείσης γὰρ τῆς ὡρισμένης τοῖς ἔθνεσι προθεσμίας, ἔσται σημεῖα τῆς τοῦ κόσμου συντελείας· ποταπὰ δὲ σημεῖα, τῷ Ματθαίῳ ὁ Λουκᾶς παρεχώρησεν ἐξειπεῖν· ἐχρῆν γὰρ μέλλοντος τοῦ μεγάλου φωστῆρος, αὐτοῦ δὲ τοῦ θεοῦ λόγου μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς τὴν δευτέραν αὐτοῦ ποιεῖσθαι παρουσίαν, ὑποστέλλεσθαι καὶ

ὑποχωρεῖν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, ἵνα ἀντὶ πάντων αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καταλάμψας φωτίσῃ τὸν νέον αἰῶνα, τοῦ προτέρου σχήματος τοῦ κόσμου παρελθόντος κατὰ τὴν ἀποστολικὴν μαρτυρίαν ἥ φησι, παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· ἐπειδὰν οὖν τοῦτο παρέλθοι τὸ σχῆμα, συμπαρελεύσεται αὐτῷ καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες· σκοτισθήσεται δὲ ὁ ἥλιος τότε, οὐχ ὥστε στερηθῆναι τοῦ οἰκείου φωτὸς, ἀλλὰ παραθέσει τοῦ κρείττονος ἀμαυρούμενος· ἀμοιβῆς γοῦν τῶν αὐτοῦ καμάτων καὶ αὐτὸς τεύξεται, ἑπταπλασίων γενησόμενος· ἥ τε σελήνη καὶ αὐτὴ ἔσται ὡς ὁ ἥλιος· καὶ οἱ ἀστέρες δὲ τῆς ὁμοίας τεύξονται ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολῆς· ἀργήσει δὲ τότε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη· ἀλλ᾽ οὐδὲ ἄστρων τίς ἔσται τότε χρεία, νυκτὸς μὴ οὔσης· ἀναπαύσονται δὲ καὶ αὐτοὶ ἐλευθερωθέντες σὺν τῷ οὐρανῷ· οὕτω τε ὁ νέος αἰὼν ἀνήλιος ἔσται καὶ ἀσέληνος καὶ ἄναστρος, ἡμέρας τοῦ ἡμετέρου φωτὸς τὰς ἁγίας καταυγαζούσης ψυχάς.

Τίνα γε μὴν τὰ ἐπερχόμενα τῇ οἰκουμένῃ μετὰ τὸ τοὺς φωστῆρας σκοτισθῆναι, καὶ διὰ τί, καὶ πόθεν ἡ συνοχὴ τῶν ἐθνῶν ἔσται, παρίστησιν ἑξῆς λέγων, ἐν ἀπορίᾳ ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου ἀποψυχόντων ἀνθρώπων· καί μοι δοκεῖ τῆς τότε γενησομένης τοῦ παντὸς τροπῆς τὴν ἀρχὴν ἔσεσθαι διδάσκειν ἀπὸ ἐκλείψεως τῆς ὑγρᾶς οὐσίας· ταύτης γὰρ πρώτης ἀναποθείσης ἢ ἀποπαγείσης, ὡς μηκέτ᾽ εἶχον θαλάσσης ἀκούσεσθαι, μηδὲ τὸν τῶν κυμάτων αὐτῆς σάλον γίνεσθαι δι᾽ αὐχμὸν ὑπερβάλλοντα, τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου μηκέτι τῆς συνήθους μεταλαμβάνοντα ἀναθυμιάσεως ἐκ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἀναπεμπομένης, τρο-

πὴν καὶ μεταβολὴν πείσεται· ὡς ἐκ τούτου γενήσεται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· ἀνακλήσεώς τε γὰρ τοῦ παντὸς γενομένης, καὶ συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ παράγοντος τοῦ σχήματος τούτου τοῦ φαινομένου, παρελεύσεται γὰρ τὰ πρῶτα ἵν' ἐπιστῇ τὰ δεύτερα, ἀκόλουθον ἦν καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φωστήρων τροπήν τινα ἔσεσθαι.

Ταῦτα δὲ ἐπὶ τέλει τῶν χρόνων ἔσται, τῆς ἀποστασίας ἐνεργουμένης· μελλούσης γὰρ τὰ τῆς θεομαχίας τέρατα καταργεῖν τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος, τὰ τῆς ὀργῆς προοίμια ἐκ τῶνδε ἄρξεται, ἐξ αὐχμῶν δηλαδὴ καὶ ἀπορίας ἤχου θαλάσσης, ἐκλείψεώς τε τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ὡς μηκέτ' ἦχον μηδὲ σάλον ἀκούεσθαι θαλάσσης· οὗ Γενομένου ἐπακολουθήσει συνοχὴ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ· τίναδὲ τὰ ἐπερχόμενα, ἑρμηνεύει συνάπτων ἑξῆς καὶ λέγων, αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται· τοῦ γὰρ υἱοῦ τοῦ θεοῦ μετὰ δόξης ἐπιστησομένου, καὶ τὴν μεγάλαυχον τυραννίδα τοῦ υἱοῦ τῆς ἁμαρτίας καταργεῖν μέλλοντος, τῶν τε ὑπερουρανίων ταγμάτων δορυφορούντων, αἱ ἐξ αἰῶνος κεκλεισμέναι τοῦ οὐρανοῦ πύλαι ἀναπετασθήσονται, ὡς ἂν ὀφθείη τὰ ὑπερουράνια· οὕτω τε τῶν σωματικῶν παρελθόντων, τὰ νοητὰ καὶ οὐράνια ἐπιστήσεται, ὅτε καὶ ἡ ἀσάλευτος βασιλεία τοῦ μηκέτι παρελευσομένου αἰῶνος καθηγήσεται, καινός τε καὶ νέος οὐρανὸς, γῆ τε καινὴ συστήσεται κατὰ τὴν προφητείαν· τότε καὶ τοῖς ἀξίοις αἱ σωτήριοι ἐπαγγελίαι ἀποδοθήσονται· διὸ τοῖς προλεχθεῖσιν ἐπιλέγει ὁ σωτὴρ, ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε· καὶ τὰ ἑξῆς.

Ποῖα ταῦτα γινόμενα, ἀλλ' ἢ τὰ προλεγόμενα; v. 29.
Ἱερουσαλὴμ πατουμένην ὑπὸ ἐθνῶν, τὴν συμπλήρωσιν τῶν καιρῶν τῶν ἐθνῶν, τοὺς τῆς ἀποστασίαν χρόνους, τὰ ἐν τοῖς φωστῆρσι καὶ τοῖς ἄστροις σημεῖα, τὴν ἐπὶ γῆς συνοχὴν τῶν ἐθνῶν, τὴν ἔκλειψιν καὶ ἀπορίαν τοῦ ἤχου τοῦ σάλου τῆς θαλάσσης· ταῦτα φησὶν ἅπαντα ὅταν ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐπὶ θύραις ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἑτέρα οὖσα παρὰ τὰ προλεχθέντα· τὰ μὲν γὰρ προοίμια ἦν καὶ μελλόντων ἀγαθῶν σημεῖα, ὡς καὶ οἱ τῆς συκῆς ἁπαλοὶ κλάδοι καὶ τὰ φυλλα σημεῖα τοῦ μέλλοντος θέρους τῆς τε τῶν λοιπῶν φοιτῶν καὶ σπερμάτων καρποφορίας· τὰ δὲ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ συστησομένης βασιλείας οὐρανῶν προοίμια καὶ σημεῖα τὰ προλεχθέντα ἦν· αὕτη δὲ ἡ βασιλεία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ οὐκέτι λόγῳ παραδοτέα, οὐδὲ θνητῶν ἀκοαῖς λεκτέα· διόπερ ἀποσιωπητέον ταῦτα· ὀφθαλμὸς γὰρ οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ὅσα ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν (1)· πλὴν ὥσπερ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον ἥλιος μετὰ χειμερίους τροπὰς ἔαρος ἐνισταμένου θερμὴν ἀκτῖνα βάλλων, τὰ ὑπὸ γῆν κρυπτόμενα ζωοποιεῖ σπέρματα, τοῦ προτέρου μεταβαλόντα σχήματος, νεαρὰ δὲ φύει καὶ τέθηλεν, ὡραίαν καὶ πολυανθῆ τὴν τῶν ἄρτι φυέντων βλάστην παρεχόμενα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἔνδοξος τοῦ μονογενοῦς τοῦ θεοῦ ἄφιξις, φωτὸς ζωογόνοις ἀκτῖσι τὸν νέον αἰῶνα καταυγάσασα, τὰ ἀποκρυφθέντα πάλαι κατὰ τὸν ἔμπροσθεν αἰῶνα, καὶ ἐν τῷ παντὶ κόσμῳ διασκεδασθέντα σπέρματα, τουτέστι τοὺς ἐν γῆς χώματι κεκοιμημένους κρείτ-

(1) I. Cor. II. 9.

τοσι σώμασιν ἢ κατὰ τὰ πρότερον θειότερόν τε μετεσχηματισμένοις εἰς φῶς προάξει· καὶ τοῦ θανάτου καταργηθέντος, αὐτὴ λοιπὸν ἡ ζωὴ βασιλεύσει τοῦ νέου αἰῶνος.

v. 32. Ποία γενεὰ, ἀλλ' ἡ καινὴ καὶ νέα, ἣν αὐτὸς συνεστήσατο; περὶ ἧς ἐν προφητείαις εἴρητο, γραφήτω αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν κύριον· καὶ πάλιν, ἀναγγελήσεται τῷ κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη· διόπερ δεικτικῶς εἰς τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συστησομένην καινὴν γενεὰν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας αὐτοῦ ἀφορῶν, ἔλεγεν· οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γένηται· διαμενεῖν γάρ φησι καὶ διαρκέσειν τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκκλησίαν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ εἰς ὅτε αὐτοπτήσειε πάντα, καὶ τὰς ἐκβάσεις τῶν τοῦ σωτῆρος προῤῥήσεων ὀφθαλμοῖς παραλάβοι.

v. 34. Διέγειρε τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τὸ πάντοτε ἑτοίμους εἶναι παρασκευαζομένους εἰς τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐφ' ἣν αὐτὸς ἡμᾶς παρορμῶν τοὺς πάντας τῆς διδασκαλίας ἐποιεῖτο λόγους, νήφειν τὲ καὶ ἐγρηγορέναι παρακελεύεται, καὶ ἀγρυπνεῖν διὰ πάσης τῆς τοῦ θνητοῦ βίου νυκτὸς, διὰ τὸ μηδενὶ γνώριμον τὸν καιρὸν τῆς συντελείας ὑπάρχειν.

v. 36. Ἀλλ' ὑμῖν γε φησὶ φυλακτέον τὸ ἐντεῦθεν βάρος, ἵνα δυνήσησθε νήφειν, μήποτε ἐπιστῇ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἡ ἡμέρα ἐκείνη· περὶ ἧς καὶ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος παρῄνει γράφων (1), ἀδελφοὶ, οἴδατε ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἡμέρα κυρίου ὡς κλήπτης ἐν νυκτὶ οὕτως ἔρχεται· ὅταν δὲ εἴπωσιν εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίστα-

(1) I. Thess. V. 2.

ται ὄλεθρος· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ὑμᾶς ἡ ἡμέρα ὡς κλέπτης καταλάβῃ· πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας· γρηγορητέον οὖν ἡμῖν οὐ μόνον διὰ τὴν ἀθρόαν καὶ ἀπροσδόκητον τοῦ δεσπότου ἄφιξιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κλήπτην τὸν ἐφεδρεύοντα· ὁ δὲ κλέπτης ἐστὶν ὁ καιρὸς τῆς ἑκάστου τελευτῆς· ἢ καὶ ὁ μέλλων τὴν ἑκάστου ψυχὴν παραλαμβάνειν ἄγγελος· ὡς παγὶς γὰρ ἡ τοῦ κυρίου παρουσία ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ γῇ· οἱ μὲν οὖν προσέχοντε ἑαυτοῖς σώζονται ὥσπερ δορκὰς ἐκ βρόχων, καὶ ὥσπερ ὄρνεον ἐκ παγίδος· οἱ δὲ τῇ μέθῃ βεβαρημένοι, καὶ εἰς θάνατον ὑπνώττοντες, ἐκπίπτουσιν εἰς ἀδόκητον κίνδυνον.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ (1).

Τάχα οὐκ ἄκαιρον ἂν εἴη καὶ αὖθις περὶ τοῦ πάσ- Cap. XXII. v. 1.
χα διαλαβεῖν, ἄνωθεν ἑβραίων παισὶν εἰκονικῶς παραδεδομένου· ὁπηνίκα γοῦν ἑβραῖοι σκιὰς μελλόντων ἐπιτελοῦντες, πρῶτοι τὴν τοῦ φασὲκ ἑορτὴν ἐτέλουν, θρέμμα μὲν αὐτοῖς ἐξ ἀγέλης ἐλαμβάνετο· τοῦτο δὲ ἦν ἀμνὸς ἢ πρόβατον· εἶτ᾽ αὐτοὶ τοῦτο δι᾽ ἑαυτῶν ἔθυον· κἄπειτα τῷ μὲν αἵματι πρῶτον ὑπέρθυρα καὶ φλιὰς ἕκαστος τῶν ἰδίων κατέχριον οἴκων· ταύτῃ πῃ εἰς ἀνατροπὴν ὀλοθρευτοῦ αἱμάσσοντες οὐδοὺς καὶ μέλαθρα· σαρξὶ δὲ τοῦ προβάτου τροφῇ χρώμενοι, καὶ τὰς ὀσφῦς ζώνῃ περιδεδεμένοι, τροφῆς τε ἀζύμων ἄρτων μετίσχοντες, καὶ πόας πικρίδων προσφερόμενοι, τόπον ἐκ τόπου διέβαινον, τὸν ἀπὸ τῆς αἰγυπτίων γῆς ἐπὶ τὴν ἔρημον· ταῦτα γοῦν αὐτοῖς ὁμοῦ τῇ τοῦ προβάτου σφαγῇ τε καὶ τροφῇ πράτ-

(1) De hoc insigni eusebiani tractatus, nunc deperditi, fragmento recole dicta in praef. p. XIII. fin.

τειν νενομοθέτητο· ἔνθεν ἡ ἐξ Αἰγύπτου μετάβασις, τὴν τῶν διαβατηρίων αὐτοῖς ἐπωνυμίαν ἐπλήρου· ἀλλ᾽ ἐκείνοις μὲν τυπικῶς ταῦτα συνέβαινεν, ἐγράφη δὲ δι᾽ ἡμᾶς· καί γε διερμηνεύει Παῦλος τῶν παλαιῶν συμβόλων διαφαίνων τὴν ἀλήθειαν, δι᾽ ὧν φησί (1), καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ἐτύθη χριστός· τὸ δ᾽ αἴτιον τοῦ τυθέναι αὐτὸν, ὁ βαπτιστὴς παρίστησιν εἰπὼν (2), Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· καὶ γὰρ σφάγιον κακῶν ἁπάντων ἀποτρόπαιον τὸ σῶμα τὸ σωτήριον τῷ θανάτῳ παρεδίδοτο, ὃ δὲ καθαρσίου δίκην τοῦ παντὸς ἀφεῖλε κόσμου τὴν ἁμαρτίαν. κέκραγε γοῦν τηλαυγῶς Ἠσαΐας (3), οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται.

Τούτου δὴ τοῦ σωτηρίου θύματος τοῦ τῷ ἰδίῳ αἵματι τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος ἀνασωσαμένου ταῖς λογικαῖς σαρξὶ τρεφόμενοι, μαθήμασι δηλαδὴ καὶ λόγοις βασιλείας οὐρανῶν καταγγελτικοῖς, τὴν κατὰ θεὸν εἰκότως τρυφῶμεν τρυφήν· ἀλλὰ καὶ πίστει τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ὃ δὴ λύτρον ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀντιδέδωκε σωτηρίας, τοὺς ψυχῆς οἴκους τὰ σώματα κατασημαινόμενοι, πᾶν γένος δαιμόνων ἐπιβούλων ἐξ ἑαυτῶν ἀπελαύνομεν· καὶ τὴν τῶν διαβατηρίων ἑορτὴν ἐπιτελοῦντες, διαβαίνειν μελετῶμεν ἐπὶ τὰ θεῖα, ὡς πάλαι τῆς Αἰγύπτου μεταβεβηκότες ἐπὶ τὴν ἔρημον· ταύτῃ γοῦν καὶ ἡμεῖς ἀτριβῆ τινα καὶ ἔρημον τοῖς πολλοῖς στελλόμεθα πορείαν, παλαιὰν ζύμην ἀθέου πλάνης τῆς αὐτῆς ψυχῆς ἐξόριον ποιούμενοι, καὶ τὰς ἀληθεῖς πικρίδας διὰ τῆς πικρᾶς καὶ ἀλγεινῆς διαίτης

(1) I. Cor. V. 7.
(2) Ioh. I. 29.
(3) Is. LIII. 4.

προσφερόμενοι· καὶ ὁ καιρὸς δὲ τῆς ἑορτῆς εὔκαιρος, οὐκ ἐν μέσῃ χειμῶνος ὥρᾳ παρηγμένος, στυγνὸς γὰρ οὗτος, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἐν μέσῳ θέρει κατάλληλος ἦν, καθ᾽ ὃ ἡ τροφὴ φλεγμαίνουσα, τῶν κατ᾽ ἀγροὺς σχολαζόντων περιαιρεῖται τὸ κάλλος· πλεονεκτεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν ὡρῶν, οὐκ ἐπαμφοτερίζοντα τῇ ἰσομοιρίᾳ· μετοπώρου γὰρ τροπῆς οὐκ ἐπιτερπὴς ἡ θέα, χηρευούσης μὲν τῆς χώρας, τῶν δ᾽ οἰκείων καρπῶν ὡς ἂν τέκνων ἀπεστερημένης· ἔαρ δὴ λείπεται τὸ φαιδρόν· ὁ δὲ τοῦ παντὸς ἔτους κεφαλή τις οἷα σώματος ἡγεῖται, ἡλίου μὲν δὴ ἄρτι τὸ πρῶτον τμῆμα διϊππεύοντος, σελήνης δ᾽ ἐκ παραλλήλου πλησιφαεὶ τῷ φωτὶ τὸν τῆς νυκτὸς δρόμον εἰς λαμπρὰν μεθαρμοζομένης ἡμέραν· τοῦτο λύει μὲν κτύπων χειμερίων φόβητρα, λύει δὲ μακρὰ διαστήματα, πλημμύρας ὑδάτων μεταβάλλει· ἤδη δὲ νεαρᾶς ἐπιλαμπούσης αἰθρίας, γαλήνη μὲν τοῖς θαλαττεύουσι καθίστησι τὰ πελάγη, εὔδιον δὲ ἀέρα τοῖς κατὰ γῆν ὁδοιπόροις ἐνδίδωσι· χῶραι δ᾽ ἐν τούτῳ κατ᾽ ἀγροὺς ἐγκύμονες σπερμάτων, καὶ καρπῶν σπαργῶντα φυτὰ τοῖς ἐκ θεοῦ δώροις ἀγαλλόμενα, γεωργοῖς πόνων τὰς ἀμοιβὰς ἐν εὐλογίαις παρέχει.

Οὗτος ὁ τῆς ἑορτῆς καιρὸς, αἰγυπτίοις μὲν ὄλεθρον τοῖς δαιμόνων φίλοις, ἑβραίοις δὲ ἑορτάζουσι τῷ θεῷ, κακῶν ἐλευθερίαν προὐξένει· οὗτος ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ δὴ καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ παντὸς κοσμογονείας τετηρημένος, καθ᾽ ὃν ἡ γῆ ἐβλάστησε, καθ᾽ ὃν οἱ φωστῆρες ἐγένοντο· κατὰ τοῦτον καὶ ὁ σωτὴρ τοῦ σύμπαντος κόσμου τὸ τῆς οἰκείας ἑορτῆς ἐξετέλει μυστήριον, καὶ τὴν οἰκουμένην ὁ μέγας φωστὴρ, εὐσεβείας αὐγαῖς κατελάμπρυνε· καὶ δὴ γενέθλιον κόσμου ὁ καιρὸς περιέχειν ἔοικεν· ἀλλὰ καὶ διαβατήριον εἴρηται·

ἀλλὰ καὶ προβάτω σφαγῆς σύμβολον ἔφερεν· ἀλλὰ καὶ τροφῆς ἀζύμων ἄρτων ἠνίττετο εἰκόνα· ταῦτα δὲ ἐπὶ τὴν σωτήριον ἑορτὴν ἅπαντα συνεπληροῦτο· τό τε γὰρ πρόβατον αὐτὸς ἦν καθ' ὃ περιέκειτο σῶμα· αὐτὸς καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, ἔαρος δῆτα θείου καὶ σωτηρίου τροπῆς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον διαλαβούσης, αἰγυπτίων μὲν δαίμοσιν εἰσέτι καὶ νῦν θεήλατοι μάστυγες καταπέμπονται, λαοὶ δὲ πανταχοῦ γῆς οἰκοῦντες τὴν σφῶν ἐλευθερίαν τὴν ἐκ τῆς πολυπλανοῦς ἀθεότητος ἑορτάζουσι· τῶν λαοπλανῶν δὲ πνευμάτων πεπαυμένων, καὶ χειμῶνος κακῶν, καινῶν καρπῶν εὐφορίᾳ, διαφόροις χαρίσμασιν ἁγίου πνεύματος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ στεφανοῖ· καὶ ἁπλῶς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπὶ τὸ ἡμέτερον μεταβέβληται· χῶραι δὲ πᾶσαι πρὸς τοῦ γεωργοῦ λόγου τῆς κατὰ ψυχὴν γεωργίας τυχοῦσαι τὰ ὡραῖα τῆς ἀρετῆς ἄνθη βεβλαστήκασιν· ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ σκότους κακῶν ἠλευθερωμένοι, φωτὸς ἐν ἡμέρᾳ θεοῦ γνώσεως κατηξιώθημεν.

Τοιαῦτα τὰ καινὰ μαθήματα πάλαι μὲν διὰ συμβόλων ἐπεσκιασμένα, νεωστὶ δὲ εἰς φῶς ἀνακεκαλυμμένα· καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς τὸ κεφάλαιον τῆς ἑορτῆς κύκλων περιόδοις καθ' ἕκαστον ἔτος ἀναζωπυροῦμεν, προέορτα μὲν, προπαρασκευῆς ἕνεκα τὴν τεσσαρακονθήμερον ἄσκησιν παραλαμβάνοντες κατὰ τὸν τῶν ἁγίων ζῆλον Μωσέως καὶ Ἠλίου, τὴν δὲ ἑορτὴν αὐτὴν εἰς ἄληστον αἰῶνα ἀνανεούμενοι· τὴν γοῦν πρὸς τὸν θεὸν πορείαν στελλόμενοι, τὰς μὲν ὀσφῦς εὖ μάλα δεσμῷ σωφροσύνης περιδούμεθα, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς βαδίσματα ἐν ἀσφαλείᾳ φυλάττοντες, ὥσπερ ἐν ὑποδήμασι δὲ τὸν δρόμον τῆς οὐρανίου κλήσεως παρασκευάζομεν· βακτηρίᾳ δὲ λόγου θείου ἐν εὐχῶν δυνάμει πρὸς

ἄμυναν ἐχθρῶν χρώμενοι, σὺν πάσῃ προθυμίᾳ διαβαίνομεν τὴν εἰς οὐρανοὺς φέρουσαν διάβασιν, σπεύδοντες ἀπὸ τῶν τῇδε ἐπὶ τὰ οὐράνια, καὶ ἀπὸ ζωῆς θνητῆς ἐπὶ τὴν ἀθάνατον· οὕτω γὰρ διαδέξεται ἡμᾶς ἐντεῦθεν τὰ διαβατήρια εὖ καὶ καλῶς διαβεβηκότας ἄλλη τίς μείζων ἑορτή· πεντηκοστὴν αὐτὴν ἐπίκλην ἑβραίων παῖδες ὀνομάζουσι, εἰκόνα φέρουσαν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· λέγει γοῦν Μωσῆς, ἀρχομένου σου δρέπανον ἐπ' ἄμητον, ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀριθμήσεις σεαυτῷ καὶ νέους ἄρτους ἐκ νέων ἀμήτων παραθήσεις τῷ θεῷ· ἐδήλου δὲ ἄρα προφητικῷ τύπῳ ἄμητον μὲν τὼν ἐθνῶν τὴν κλῆσιν, νέους δὲ ἄρτους τὰς διὰ Χριστοῦ τῷ θεῷ προσενηνεγμένας ψυχὰς, τάς τε ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας, ἐφ' αἷς ἑορτὴ μεγίστη τῷ φιλανθρώπῳ θεῷ συντελεῖται· οἳ ταῖς τῶν ἀποστόλων λογικαῖς δρεπάναις θερισθέντες, καὶ ὥσπερ εἰς ἅλως τὰς ἁπανταχοῦ γῆς ἐκκλησίας συναχθέντες ὑφ' ἓν, ὁμοφώνῳ τὲ διαθέσει πίστεως σωματοποιηθέντες, καὶ ἅλσὶ τοῖς ἀπὸ τῶν θείων λόγων μαθήμασιν ἐξαρτυθέντες, δι' ὕδατός τε καὶ πυρὸς ἁγίου πνεύματος ἀναγεννηθέντες, ἄρτοι τρόφιμοι προσηνεῖς καὶ ἀρεστοὶ τῷ θεῷ διὰ Χριστοῦ προσφερόμεθα.

Ταύτῃ πη τῶν παρὰ Μωσεῖ προφητικῶν συμβόλων εἰς ἔργα σεμνοτέροις τοῖς ἀποτελέσμασι χωρούντων, αὐτοί γε μὴν τὴν ἑορτὴν φαιδροτέραν ἄγειν παρειλήφαμεν· ὡς ἂν ἤδη τῷ σωτῆρι συναγηγερμένοι, καὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀπολαύοντες· διὸ οὐκέτι πονεῖσθαι κατὰ τήνδε τὴν ἑορτὴν συγχωρούμεθα, τῆς δ' ἐλπιζομένης ἐν οὐρανοῖς ἀναπαύσεως τὴν εἰκόνα φέρειν διδασκόμεθα· ὅθεν οὐδ' ἐν ταῖς εὐχαῖς γόνυ κλίνομεν, οὐδ' ἀσιτίαις καταπονούμεθα· τοὺς γὰρ τῆς κατὰ θεὸν ἀναστάσεως ἠξιωμέ-

νους, οὐκέτ' αὖθις οἷόν τε ἐπὶ γῆς πίπτειν· οὐδὲ τοὺς τῶν παθῶν ἠλευθερωμένους τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς καταδεδουλωμένοις· διὸ μετὰ τὸ πάσχα τὴν πεντηκοστὴν ἐν ἑβδομάσιν ἑπτὰ τελείαις ἑορτάζομεν, τὸν μὲν πρότερον αἰῶνα τῆς πρὸ τοῦ πάσχα τεσσαρακονθημέρου συνασκήσεως ἐν ἓξ ἑβδομάσιν ἀνδρισάμενοι· πρακτικὴ γὰρ ἡ ἑξὰς καὶ ἐνεργητική· διὸ καὶ ἐν ἓξ ἡμέραις ὁ θεὸς πεποιηκέναι λέγεται τὰ σύμπαντα· τοὺς δ' ἐν ἐκείνῃ πόνους εἰκότως ἡ δευτέρα ἑορτὴ ἐν ἑβδομάσιν ἑπτὰ διαδέξεται, πολυπλασιαζομένης ἡμῖν τῆς ἀναπαύσεως, ἧς τὰ σύμβολα ἡ ἑβδομὰς σημαίνειν θέλει· οὐ μὴν ἐπὶ ταύτας ὁ τῆς πεντηκοστῆς ἀριθμὸς ἵσταται· ὑπερακοντίσας δὲ τὰς ἑπτὰ ἑβδομάδας, μονάδι τῇ μετὰ ταύτας ὑστάτῃ τὴν πανέορτον ἡμέραν τῆς Χριστοῦ ἀναλήψεως ἐπισφραγίζεται· εἰκότως ἄρα ἐν ταῖς τῆς ἁγίας πεντηκοστῆς ἡμέραις τὴν μέλλουσαν ἀνάπαυσιν διαγράφοντες, τὰς ψυχὰς γαννύμεθα, καὶ τὸ σῶμα διαναπαύομεν, ὡς ἂν αὐτῷ συνόντες ἤδη τῷ νυμφίῳ, καὶ νηστεύειν μὴ δυνάμενοι.

Πλὴν ὅτι οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ τὸ σωτήριον πάθος κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα τῶν ἀζύμων ἱστόρησαν γεγονέναι, οὐδεὶς ἂν ἀμφιβάλοι· τοῦτο γὰρ ἦν τοῦ νόμου τοῦ παρὰ Μωσεῖ περὶ τοῦ πάσχα λεγομένου αἴτιον· ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἄγεσθαι παρ' αὐτοῖς ἰουδαίοις, καὶ τοῦτο πάσχειν ὑπὲρ τῆς κοινῆς πάντων ἀνθρώπων σωτηρίας, οὐκ ἄλλοτε ἢ κατὰ τὸν δηλούμενον καιρὸν, προλαβὼν τὸ μέλλον ὁ θεὸς διὰ συμβόλων εἰκονικῶν, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν μέλλοντα ποτὲ κατὰ χρόνων περιόδους ἐπιστήσεσθαι καιρὸν, ἀμνὸν παρὰ ἰουδαίοις αἰσθητὸν ἐκέλευε θύεσθαι· καὶ τοῦτο αὐτοῖς κατ'

ἐνιαυτὸν ἐτελεῖτο, ἕως ἡ ἀλήθεια ἀποπληρωθεῖσα, τὰς παλαιὰς εἰκόνας περιέγραψεν· ὅθεν ἐξ ἐκείνου παρὰ μὲν τοῖς ἔθνεσιν ἡ ἀληθὴς τῶν μυστηρίων κεκράτηκεν ἑορτὴ, παρὰ δὲ Ἰουδαίοις οὐκέτι οὐδ᾽ αὐτῶν ἡ μνήμη τῶν συμβόλων φυλάττεται, περιῃρημένου αὐτῶν τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὰ τῆς ἑορτῆς τελεῖσθαι νενομοθέτητο· εἰκότως ἄρα ἡ θεία τῶν εὐαγγελίων γραφὴ κατὰ τὸν χρόνον τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀζύμων πεπονθέναι φησὶ τὸν σωτῆρα, ἐπειδὴ καὶ τότε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, ταῖς προφητικαῖς ἀκολούθως φωναῖς.

Καὶ οἱ μὲν κατὰ Μωσέα ἅπαξ τοῦ παντὸς ἔτους πρόβατον τοῦ πάσχα ἔθυον τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ πρώτου μηνὸς, τὸ πρὸς ἑσπέραν· ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς καινῆς διαθήκης ἐφ᾽ ἑκάστης κυριακῆς ἡμέρας τὸ ἑαυτῶν πάσχα τελοῦντες, ἀεὶ τοῦ σώματος τοῦ σωτηρίου ἐμφορούμεθα, ἀεὶ τοῦ αἵματος τοῦ προβάτου μεταλαμβάνομεν, ἀεὶ τὰς ὀσφῦς τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἁγνείᾳ καὶ σωφροσύνῃ περιεζώσμεθα, ἀεὶ τοὺς πόδας παρεσκευάσμεθα ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου, ἀεὶ τὰς βακτηρίας ἔχομεν ἐν ταῖς χερσὶ, καὶ τῇ ῥάβδῳ τῇ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελθούσῃ ἐπαναπαυόμεθα, ἀεὶ τῆς Αἰγύπτου ἀπαλλαττόμεθα, ἀεὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ ἀνθρωπείου βίου μεταδιώκομεν, ἀεὶ τὴν πρὸς θεὸν πορείαν στελλόμεθα, ἀεὶ τὰ διαβατήρια ἑορτάζομεν· ταῦτα γὰρ πάντα οὐχ ἅπαξ τοῦ ἔτους πράττειν ἡμᾶς, ἀεὶ δὲ καὶ διὰ πάσης ἡμέρας ὁ εὐαγγελικὸς λόγος βούλεται· διὸ καὶ καθ᾽ ἑκάστην ἑβδομάδα τὴν τοῦ πάσχα τοῦ ἡμετέρου ἑορτὴν κατὰ τὴν σωτήριον καὶ κυριακὴν ἡμέραν ἐπιτελοῦμεν τοῦ ἀληθινοῦ προβάτου, δι᾽ οὗ ἐλυτρώθημεν, τὰ μυστήρια ἀποπληροῦντες· καὶ οὔτε τὸ σῶμα σιδήρῳ περιτέμνομεν, τῆς δὲ ψυχῆς τῷ τμητικῷ λόγῳ

πᾶσαν περιαιροῦμεν κακίαν· οὔτε σωματικοῖς ἀζύμοις χρώμεθα, μόνοις δὲ τοῖς τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας· ἡ χάρις γὰρ ἡμᾶς τῆς γεγηρακυίας ἐλευθερώσασα συνηθείας, τὸν καινὸν ἄνθρωπον παρέδωκεν ἡμῖν τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα, καὶ τὸν καινὸν νόμον, καινήν τε περιτομὴν, καινόν τε πάσχα καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ ἰουδαῖον· οὕτω καὶ τῶν παλαιῶν καιρῶν ἐλευθέρους ἡμᾶς ἀφῆκε.

Πλὴν τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως, μέσου τῆς ἁγίας συνόδου προκαθεζομένου (1), ὡς ἤχθη εἰς μέσον τὸ περὶ τοῦ πάσχα ζήτημα, ἐλέγετο μὲν ὅσα καὶ ἐλέγετο· ἐπλεονέκτει δὲ τῷ πλήθει τῶν ἐπισκόπων ἡ τριπλασίων μοῖρα τῆς ὅλης οἰκουμένης ἑτέρωθεν ἀντιτείνουσα τοῖς τῆς ἀνατολῆς· ἀρκτῷα γὰρ ὁμοῦ καὶ μεσημβρινὰ καὶ τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον ἔθνη τῇ συμφωνίᾳ φραξάμενα, τὴν ἐναντίαν ἀνθεῖλκε τοῖς τῆς ἑῴας τὴν παλαιὰν διεκδικοῦσι συνήθειαν· τέλος δὲ λόγου εἶξαν οἱ ἀνατολικοί· καὶ οὕτω μία Χριστοῦ γέγονεν ἑορτή· καὶ οὕτω τῶν μὲν κυριοκτόνων ἀπέστησαν, τοῖς δὲ ὁμοδόξοις συνήφθησαν· ἡ φύσις γὰρ ἕλκει τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια· εἰ δέ τις εἴποι ὡς ἄρα γέγραπται, τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον τῷ σωτῆρι, ποῦ θέλεις ἑτοιμάσομέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα, ὁ δὲ πρὸς τὸν δεῖνα ἀπέστειλε, παραγγείλας εἰπεῖν πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα, ἐροῦμεν ὅτι τοῦτο παράγγελμα οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἱστορία πράγματος συμβεβηκότος κατὰ τὸν τοῦ σωτηρίου πάθους καιρόν· ἕτερον δέ ἐστιν τὸ παλαιὰν πρᾶξιν διηγεῖσθαι, καὶ ἕτερον τὸ νομοθετεῖν καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα παραγγελίας καταλιμπάνειν.

(1) Dicit auctor de Constantino magno sedente ac disserente in nicaena synodo. Hinc rursus cognoscimus Eusebium caesariensem heic loqui. Legesis eundem Eusebium hist. lib. III. 13. 14.

Ἀλλὰ καὶ ὁ σωτὴρ οὐ μετὰ ἰουδαίων ἐπετέλεσε τὸ πάσχα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἰδίου πάθους· οὐ γὰρ ὅτε ἔθυον ἐκεῖνοι τὸ πρόβατον, τότε καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τὸ ἑαυτοῦ ἤγαγε πάσχα· οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὴν παρασκευὴν ἐν ᾗ πέπονθεν ὁ σωτὴρ τοῦτ᾽ ἔπραττον· ὅθεν οὐδὲ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἀλλ᾽ ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτοὺς ἔξεισιν· αὐτὸς δὲ πρὸ ὅλης ἡμέρας τῇ πέμπτῃ τοῦ σαββάτου τοῖς μαθηταῖς συνανέκειτο, καὶ συνεσθίων αὐτοῖς ἔλεγεν, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν· ὁρᾷς ὅπως ὁ σωτὴρ οὐ μετὰ ἰουδαίων τὸ πάσχα ἤσθιεν; ἐπειδὴ καινὸν ἦν ἐκεῖνο καὶ ξενίζον παρὰ τὰ συνήθη καὶ ἰουδαϊκὰ ἔθη, ἀναγκαίως ἐπέστησεν εἰπὼν, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν· τὰ μὲν γὰρ παλαιὰ ἤθη ὄντα καὶ πεπαλαιωμένα, ἃ δὴ μετὰ ἰουδαίων ἤσθιεν οὐκ ἦν ἐπιθυμητά· τὸ δὲ καινὸν μυστήριον τῆς καινῆς αὐτοῦ διαθήκης, ὃ δὴ μετεδίδου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐπιθυμητὸν ἦν αὐτῷ εἰκότως· ἐπεὶ πολλοὶ πρὸ αὐτοῦ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν τὰ τῆς νέας διαθήκης μυστήρια· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ λόγος πάντοτε διψῶν τὴν κοινὴν σωτηρίαν, μυστήριον παρεδίδου, δι᾽ οὗ πάντες ἄνθρωποι ἔμελλον ἑορτάζειν, ἐπιθυμητὸν τοῦτο αὐτῷ εἶναι ὡμολόγησε· τὸ μὲν Μωσέως πάσχα οὐχ ἥρμοζε πᾶσι τοῖς τότε ἔθνεσι· πῶς γάρ; ὁπότε ὑφ᾽ ἕνα τόπον τὸν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τελεῖσθαι νενομοθέτητο· διὸ οὐκ ἦν ἐπιθυμητόν· τὸ δὲ σωτήριον μυστήριον τῆς καινῆς διαθήκης πᾶσιν ἀνθρώποις ἁρμόζον, εἰκότως αὐτῷ ἐπιθυμητὸν ἦν.

Ἀλλ᾽ αὐτὸς μὲν πρὸ τοῦ παθεῖν, σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἔφαγε τὸ πάσχα, καὶ τὴν ἑορτὴν ἐπετέλεσεν, οὐ

μετὰ τῶν Ἰουδαίων· ἑορτάσαντος δὲ αὐτοῦ ἑσπέρας, οἱ ἀρχιερεῖς ἅμα τῷ προδότῃ ἐπιστάντες ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας· οὐ γὰρ ἤσθιον αὐτοὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν τὸ πάσχα· ἢ γὰρ ἂν τὴν σχολὴν περὶ αὐτὸν εἶχον· καὶ δῆτα συλλαβόντες ἀπήγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καϊάφα, ἔνθα διανυκτερεύσαντες, ὡς ἡμέρα ἐγένετο συνήχθησαν καὶ ἀνακρίνουσιν αὐτὸν πρότερον· εἶτα μετὰ ταῦτα ἀναστάντες ἅμα τῷ πλήθει ἤγαγον αὐτὸν πρὸς Πιλάτον· καὶ τότε φησὶν ἡ γραφὴ ὅτι καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα δὴ μὴ ὑπὸ στέγην ἑλληνικὴν εἰσελθόντες, ὥς γε ᾤοντο μιανθῶσι, καθαροὶ δὲ μείναντες οἱ παμμιαροὶ ἑσπέρας ἐπιστάσης φάγοιεν τὸ πάσχα, οἱ τὸν κώνωπα διυλίζοντες, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, οἱ τὰς ψυχὰς αὐτοῖς σώμασι κατὰ τοῦ σωτῆρος μιαιφονίᾳ μεμιαμμένοι, τὸν ὄροφον ἐδεδίεσαν ὑπεισελθεῖν· ἀλλ' οἱ μὲν κατ' αὐτὴν ἐκείνην τοῦ πάθους τὴν ἡμέραν τὸ λυμαντικὸν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἔφαγον πάσχα, τὸ αἷμα τὸ σωτήριον οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καθ' ἑαυτῶν ἐξαιτησάμενοι· ὁ δ' ἡμέτερος σωτὴρ οὐ τότε, πρὸ ἡμέρας δὲ ἀνακείμενος μετὰ τῶν μαθητῶν, τὴν ἐπιθυμητικὴν ἑαυτῷ ἑορτὴν ἦγεν.

Ὁρᾷς ὡς ἐξ ἐκείνου, ὁ μὲν αὐτῶν ἐχωρίζετο καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς ἀνεχώρει μιαιφονίας, συνήπτετο δὲ τοῖς μαθηταῖς, ἅμα αὐτοῖς τὴν ἐπιθυμητὴν ἑορτὴν πανηγυρίζων; οὐκοῦν καὶ ἡμῖν τὸ πάσχα σὺν Χριστῷ βρωτέον, καθαιροῦσι μὲν τῆς ἑαυτῶν διανοίας πᾶσαν ζύμην κακίας καὶ πονηρίας, ἀζύμων δ' ἀληθείας καὶ εἰλικρινείας ἐμπιμπλαμένοις, ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἔνδον ἐν τῇ ψυχῇ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ τὴν ἀληθῆ περιτομὴν, καὶ τοῦ τυθέντος ὑπὲρ ἡμῶν προβάτου τῷ αἵματι τὰς τῆς διανοίας ἡμῶν φλιὰς περιχρίου-

σιν εἰς ἀποτροπὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀλοθρευτοῦ· καὶ τοῦτο οὐ πρὸς μίαν περίοδον τοῦ παντὸς ἔτους, ἀλλὰ καὶ δι' ἑβδομάδος ἁπάσης· παρασκευὴ μὲν ἡμῖν ἔστω νηστεία, πένθους σύμβολον, τῶν προτέρων ἡμῖν χάριν ἁμαρτημάτων, καὶ μνήμης ἕνεκα τοῦ σωτηρίου πάθους· ἰουδαίους γε μὲν ἐξ ἀρχῆς ἀπεσφάλθαι τῆς ἀληθείας φημὶ, ἐξ οὗπερ αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιβεβουλεύκασι, τὸν λόγον τῆς ζωῆς ἐξ ἑαυτῶν ἀπελαύνοντες· καὶ τοῦτο σαφῶς ἡ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων παρίστησι γραφή· τῷ μὲν γὰρ κυρίῳ ἐπιμαρτυρεῖ τὸ πάσχα βεβρωκέναι τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων· μηδ', ὥς φησιν ὁ Λουκᾶς, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα ἡμέρᾳ τὸ σύνηθες αὐτοῖς βεβρώκασι πάσχα, ἀλλὰ τῇ μετ' ἐκείνην ἑξῆς, ἥτις ἦν τῶν μὲν ἀζύμων δευτέρα, σελήνης δὲ πεντεκαιδεκάτη, ἐν ᾗ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν κρινομένου ὑπὸ Πιλάτου, οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, οὐκ ἄρα τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι, βεβρώκασιν αὐτὸ κατὰ τὸν νόμον· ἦ γὰρ ἂν μετὰ τοῦ σωτῆρος καὶ αὐτοὶ τὸ πάσχα πεποιήκεσαν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου ἅμα τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῇ πρὸς τῆς αὐτῶν τυφλωθέντες κακίας, καὶ πάσης ἀληθείας ἐσφάλησαν· ἡμεῖς δὲ τὰ αὐτὰ μυστήρια δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἄγομεν, ἐν παντὶ μὲν προσαββάτῳ τοῦ σωτηρίου πάθους τὴν ἀνάμνησιν ποιούμενοι διὰ νηστείας ἣν ἐνήστευσαν ἀρθέντος ἀπ' αὐτῶν τοῦ νυμφίου τότε πρῶτον οἱ ἀπόστολοι· διὰ πάσης δὲ κυριακῆς ἡμέρας τῷ ἡγιασμένῳ σώματι τοῦ αὐτοῦ σωτηρίου πάσχα ζωοποιούμενοι, καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι αὐτοῦ τὰς ψυχὰς κατασφραγιζόμενοι.

EXPLICIT EUSEBII FRAGMENTUM EX TRACTATU DE PASCHATE INTER EIUSDEM EUSEBII COMMENTARIOS IN LUC. A NICETA CONSERVATUM.

Cap. XXII. v. 17. Τοιούτων ἔσται πλήρης ἀγαθῶν τράπεζα, ἧς μεταλήψονται οἷς τὴν διαθήκην διέθετο διὰ τὸ μεμενηκέναι μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς· ἵνα ἐσθίωσι καὶ πίωσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ· ἄρτῳ μὲν οὐρανίῳ ψυχῶν ἁγίων θρεπτικῶς τραφησόμενοι, οἴνου δὲ τοῦ καινοῦ γεννήματος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου μεταληψόμενοι· ἣν αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων θεὸς γεωργῶν τὸ καινὸν ἐξ αὐτῆς γέννημα τοῖς τότε ἀξίοις παρέξει.

v. 57. Ὅρα δὲ τὸ φιλάληθες τοῦ εὐαγγελιστοῦ, πῶς οὐ καταχαρίζεται τῷ Πέτρῳ, ἀλλὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ὡς ἔχει διηγεῖται, ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι ἀπολιπόντες τὸν διδάσκαλον ᾤχοντο, ὁ δὲ πάντων αὐτῶν προκεκριμένος ἀπόστολός τε καὶ μαθητὴς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βοώμενος Πέτρος, βασάνων ἐκτὸς καὶ ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς, τρίτον αὐτὸν ἐξωμόσατο.

Cap. XXIII. v. 55. Ἔκειτο μὲν δὴ νεκρὸς αὐτόθι, τὸ τοῦ ζῶντος λόγου ὄργανον· λίθος δ' ἀπέκλυε παμμεγέθης τὸ σπήλαιον, καὶ πολὺς ἦν ἐν τούτῳ γαυριῶν ὁ θάνατος, ὡς ἂν τοῦτον μετὰ τῶν ἐξ αἰῶνος ἑλὼν ὑποχείριον· ἀλλ' οὔπω τριήμερος παρῄει χρόνος, καὶ ἡ ζωὴ πάλιν ἑαυτὴν ἔφαινε μετὰ τὸν αὐτάρκη τοῦ θανάτου ἔλεγχον· εἰ γὰρ δὴ θᾶττον ἀνέστη φθάσας, οὐκ ἂν οὐδὲ τεθνεὼς ἐνομίσθη· ἀλλ' ὅτε γε ἀληθῶς ὑψοῦτο, καὶ ἀληθῶς ἐτεθνήκει, ἐν χρόνῳ δὲ τὸν θάνατον ἀληθῶς ὑποδέδεκτο, τότε δὴ τότε ὁ τῶν ἁπάντων ζωοποιὸς τοῦ θεοῦ λόγος τὴν πᾶσαν ἀνθρώποις ἀποκειμένην ἐλπίδα διὰ τῆς τοῦ τότε θνητοῦ παλιγγενεσίας ἐπεδείκνυτο· καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων καὶ τῇ προσηκούσῃ παραδοθέντος ταφῇ, τριταῖος αὖθις ἀπελάμβανε τοῦτο αὐτός· καὶ πάλιν αὐτὸς

ἑαυτὸν ἔνσαρκον, ἔνσωμον αὐτὸν ἐκεῖνον, οἷος καὶ τὸ πρῶτον ἦν, τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς δείκνυσιν· οἷς καὶ ἐπὶ βραχὺ ὁμιλήσας, καί τινα συνδιατρίψας χρόνον, ἄνεισιν ὅθεν καὶ παρῆν, ὑπ' ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανοὺς πορείαν στειλάμενος· τί οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται; οὐκέτι ἐγὼ σοι γενοίμην ἂν τῶν πεπραγμένων διδάσκαλος· οἱ δὲ τούτων ἐπόπται, εἶεν ἂν πάντων ἀξιόχρεοι μάρτυρες, οἱ δι' αἵματος καὶ ψυχῆς τῇ θέᾳ τῶν πεπραγμένων τὴν ἀλήθειαν πιστωσάμενοι, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῆς πρὸς αὐτῶν κατηγγελμένης θεοσεβείας καταπλήσαντες, οἳ δὲ γοῦν τὴν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς καταληφθεῖσαν παλιγγενεσίαν ταῖς ἑαυτῶν παρέδωκαν μαρτυρίαις· οὐκ ἦν γὰρ αὐτοῖς ἄχρι λόγου καὶ φωνῆς ἀκουόμενα τὰ πραττόμενα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἔργοις ἐθεωρεῖτο καὶ ἐψηλαφᾶτο γε ἀκριβῶς πρὸς τῶν ταῦτα μεμαρτυρηκότων· διὸ δὲ καὶ αὐτοψίᾳ καὶ ἀληθείᾳ τὸ ἐναργὲς κατειληφότες, καὶ τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης τὰ τρόπαια τεθεαμένοι, εἰκότως ἔμαθον καταφρονεῖν τοῦ θανάτου· ταυτὸ δὲ καὶ τοὺς αὐτῶν φοιτητὰς ἐδίδασκον, τῆς ἀθανάτου ζωῆς παρὰ τοῦ σωτῆρος εἰληφότες τὰ ἐχέγγυα.

Χαρᾶς καὶ γέλωτος σημεῖα γνωρίσματά τε τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ὁρᾷν παρέχονται καὶ διὰ τῆς λευκῆς περιβολῆς, ὥστε καὶ ἀπὸ τοῦ σχήματος συμβαλεῖν τὰς γυναῖκας τὸ φαιδρὸν τῆς ἐγέρσεως, καὶ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς σὺν τοῖς λευχείμοσιν ἀγγέλοις ἀπάρξασθαι. Μωσῆς μὲν γὰρ πληγὰς αἰγυπτίων μέλλων διακονεῖσθαι καταλλήλως ἐν φλογὶ πυρὸς τὸν ἐπὶ τῆς βάτου ἄγγελον ἑώρα, ὁ δ' αὐτὸς μοχθηροῖς ἀνδρᾶσι νομοθετῶν, πῦρ καταναλίσκον τὸν θεὸν εἶναι ἔλεγεν, τιμωρητικὸν καὶ κολα- Cap. XXIV.

στὴν αὐτοῖς ἔσεσθαι αὐτὸν αἰνιττόμενος· διὸ καὶ ἐν στύλῳ πυρὸς ἡγεῖτο αὐτῶν ὁ θεός· οὕτω τοῖς ἀσεβέσι γενέσθαι τοὺς ἀγγέλους πυρὸς φλόγα ἐδίδαξεν εἰπὼν, ὁ ποιῶν τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· ἀλλ᾽ οὐ τοιούτους αἱ γυναῖκες τοὺς εἴσω τοῦ μνήματος ἑώρων, γαληνοὺς δέ τινας καὶ φαιδροὺς, οἵους ἐχρῆν ἐπὶ δεσπότου χαρᾷ καὶ βασιλείᾳ φαίνεσθαι· ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ πάθει τοῦ σωτῆρος ὁ ἥλιος ἐξέλιπε, σκότος περιβαλὼν τῷ παντὶ, θρήνων τὲ καὶ πένθους σύμβολα τοῖς σταυροῦσι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ δεικνύς· καὶ οὐδεὶς μὲν ἐφαίνετο τῶν ἀγγέλων τὸ τηνικαῦτα ὡς εἰκὸς τοῖς μαθηταῖς, ὁμοίως καὶ αὐτῶν ὧδε κἀκεῖ διασκεδασθέντων· εἰ δ᾽ ἄρα καὶ ὀφθῆναί τινα ἐχρῆν, τάχα που τὴν ἐναντίαν τοῖς λευχείμοσιν ἀνθρώποις τὴν ἀναστολὴν ἀνεδείξατο· αὐτίκα γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει οὐχ ἥλιος μόνον ἐσκότασεν, ἀλλὰ καὶ ὁ σωτὴρ φωνῇ μεγάλῃ κράξας ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, μονονουχὶ περιῤῥηξαμένων καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι τὸ ἱερὸν ἐνοικούντων ἀγγέλων περιῤῥηξάντων τε τὸ σεμνὸν ὕφασμα, ὡς ἂν γυμνὸς καὶ ἔρημος ἀπολειφθεὶς τῆς αὐτῶν φρουρᾶς ὁ τῶν ἀβάτων καὶ ἀδύτων τόπος, ἕτοιμος ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις κατασταίη· ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τῷ πάθει συνέβαινεν· ἐπὶ δὲ τῇ σωτηρίῳ ἀναστάσει, ὡς ζωῆς ἄγγελοι καὶ τῆς ἀναστάσεως κήρυκες, τὸν τόπον οὗ ἔκειτο τὸ σῶμα περιεῖπον, ἐξ αὐτῆς ὥσπερ τῆς ἐπαφῆς τοῦ τόπου ἁγιωσύνης κρείττονος ἢ κατ᾽ αὐτοὺς μετασχόντες, καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ κοινωνοῦντες· διὸ φαιδρὰ καὶ μειδιῶντα πρόσωπα, σχῆμα τὲ σωτηρίου ἑορτῆς παρέφαινον λευχειμονοῦντες.

EUSEBII

QUAESTIONUM AD MARINUM ADDITAMENTA. (1)

I. Τοῦ φόβου τῶν ἰουδαίων ἐπικειμένου τοῖς μαθηταῖς τοῦ σωτῆρος, λέγει γοῦν ὁ Ἰωάννης ὡς ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ ἐν οἴκῳ ἑνὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, πῶς ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνῆμα; καὶ ταῦτα στρατιωτικῆς φρουρᾶς φυλαττούσης τὸν τόπον, ὡς ὁ Ματθαῖος ἐμαρτύρησεν· ἡ γὰρ κουστωδία στρατιωκόν ἐστι τάγμα – Ἐροῦμεν δὲ πρὸς ταῦτα, θαρσαλέως τοὺς ἀποστόλους ἀπηντηκέναι ἐπὶ τὸ μνῆμα, προμεμαθηκότας παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς μηδένα τῶν φυλαττόντων τὸν τόπον αὐτόθι παρεῖναι, ὅπως δῆλον ἦν ἀπὸ τοῦ τὸν λίθον ἦθραι τοῦ μνημείου· ἦρτο δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῷ τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἄγγελον ἐξαστράψαι τὸν τόπον πολλῷ φωτί, καὶ αὐτὸν ἀποκυλίσαι τὸν λίθον, φοβῆσαι τε τοὺς φύλακας, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἀπολιθωθῆναι αὐτοὺς τῷ φόβῳ· καὶ μετὰ ταῦτα ὡς εἰκὸς φυγῇ χρήσασθαι, ὡς μηδένα μὲν περιλειφθῆναι αὐτῶν, σχολάζειν δὲ τὸν τόπον τοῖς ἐπὶ τὴν θέαν ἀφικνουμένοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως· αὕτη γοῦν ἦν μάλιστα ἡ αἰτία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγέλου· οὐ γὰρ δὴ τῆς ἀναστάσεως χάριν ἀπεκίνει τὸν λίθον, οὐδ᾽ ἕνεκεν τοῦ λίθου τοιόσδε ὤφθη, ἀλλ᾽ ἵνα τοὺς μὲν ἀπελάσῃ, τὰς δὲ ἐρχομένας ἐπὶ τὴν θέαν δεξιωσάμενος, τὴν ἀνάστασιν αὐταῖς καταγγείλειε· τούτων οὖν μάρτυς ὁ Ματθαῖος λέγων, ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν

(1) Habes, lector, in sequentibus paginis nobilem sine compendio partem quaestionum quam cum breviatore latino utiliter in hoc volumine conferes.

οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροὶ *. Φθάνει μὲν γὰρ καὶ τὸν ἄγγελον ἀναστὰς ὁ σωτὴρ, οὐδὲ περιμένει τὴν ἀποκύλισιν τοῦ λίθου, ἀλλὰ καὶ τούτου πρὸς τῇ θύρᾳ κειμένου, καὶ τοῖς τῶν ἀρχιερέων σημαντῆρσι κατεσφραγισαμένου, τῶν τε φρουρῶν κυκλούντων τὸν τόπον, ἀφανὴς ἦν τοῦ μνήματος, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν πεποιημένος θεϊκῇ δυνάμει, καθ' ἣν ὥραν οὐδεὶς ἐπεσεμήνατο τῶν εὐαγγελιστῶν καιρόν· ὥστ' ἂν εἰπεῖν εὐκαίρως τινὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο δὴ τὸ περὶ τῆς καθόλου συντελείας πρὸς αὐτοῦ λελεγμένον ἐν τῷ, περὶ δὲ τῆς ἡμέρας οὐδεὶς οἶδεν οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ· οὕτω γοῦν πρῶτος αὐτὸς ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως γεγονὼς ὁ σωτὴρ, καθ' ἣν ὥραν οὐδεὶς ἔγνω ἐγήγερτο, λαθὼν τοὺς ἅπαντας, καὶ ἐγήγερτο τοῦ λίθου μεμενηκότος ἐπὶ σχήματος· ἀγαθῶν δὲ ἄγγελος ἀνθρώποις παρῆν ὁ ἄγγελος, οὐδὲν μὲν τῇ ἀναστάσει διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας συμβαλλόμενος, τὰ μεγάλα δὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων διακονούμενος σωτηρίᾳ· διὸ καὶ ἐξήστραπτε τὴν μορφὴν, καὶ πρῶτος τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ἀπαρχόμενος· καὶ ὥσπερ ἡλίου ἀνατολὰς ἑρπετὰ μὲν ἰοβόλα καὶ θηρίων ὅσα νυκτὸς καὶ σκότους εἰσὶ φίλα φεύγει, ἄνδρες δὲ ταύτας οἷα φωτὸς συγγενεῖς μεταδιώκουσι, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τοὺς μὲν τῆς ἀληθείας καὶ ζωῆς ἐχθροὺς, θανάτου δὲ οἰκείους καὶ φίλους, ταῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς καταστράπτων, ἤλαυνεν ὁ ἄγγελος· τοῖς δὲ ποθοῦσι τὴν σωτήριον ἀνάστασιν, ταύτην εὐηγγελίζετο, σχολὴν αὐτοῖς εὐτρεπῆ διὰ τῆς τῶν φρουρῶν ἀπελάσεως παρέχων· δύο γοῦν γνωρίσματα τοῖς οἰκείοις παρεῖχεν ὁρᾶν, τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, καὶ τῆς θύρας τοῦ μνήματος τὴν ἄνεσιν, τῶν τε φύλα-

κων τὴν δίωξιν· ἃ δὴ τεθεαμένη ἡ Μαγδαληνὴ τοῖς μαθηταῖς ἐπήγγειλεν· οἱ δὲ ταῦτα παρ' αὐτῆς μεμαθηκότες, θαρσαλέως ἀπήντων δρομαῖοι, μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδὼν καθεστῶτος.

II. Καὶ πῶς σκοτίας οὔσης κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην τὰ εἴσω τοῦ μνήματος ἑώρων οἱ δύο μαθηταί; ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τὴν ὥραν ἐπεσημήνετο εἰπὼν, πρωῒ ἔτι σκοτίας οὔσης, καὶ τοὺς δύο μαθητὰς τὰ εἴσω ἐν τῷ μνήματι τεθεαμένους· εἰσῆλθον γάρ φησὶ, καὶ ἐπίστευσαν. – Ἀρχομένης μὲν κατ' ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸ μνῆμα ἐμαρτύρησεν ἡ γραφὴ ἔτι τότε σκοτίαν εἶναι· πλὴν ἀλλ' ἤδη πρωΐα ἦν· τοῦτο δὲ τὸ πρωῒ ἔτι σκοτίας οὔσης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδοῦσα Μαρία ἐπάνεισι πρὸς τοὺς μαθητάς· εἶτ' ἄγγελος αὐτοῖς παραγίνεται· ἐν δὴ οὖν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετὰ τὴν πρώτην ἄφιξιν ἀπιούσης αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀποστόλους κατὰ τὴν ὥραν προκόψαι εἰκὸς ἦν· κἀκείνων πάλιν ἐπὶ τὸν τάφον ἀφικνουμένων, ἔτι μᾶλλον αὐξῆσαι τὸν χρόνον, ὡς μηκέτι σκοτίαν εἶναι, ἀλλ' ἤδη καθαρὰν ἡμέραν, καθ' ἣν ἀπαντήσαντες οἱ εἰρημένοι, καὶ τοῦ μνημείου ἐκτὸς ἑστῶτες, διορᾷν τὰ εἴσω κείμενα ὀθόνια οἷοί τε ἦσαν· καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνδον γενόμενοι, ὑπὸ λαμπρᾶς ἡμέρας ἤδη τοῦ τόπου κατηυγασμένου. Δοκεῖ δέ μοι τὰ ὀθόνια ἔνδον κείμενα ὁμοῦ μὲν καὶ δεῖγμα παρέχειν τοῦ μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων ἦρθαι τὸ σῶμα, ὅπερ Μαρία ὑπέλαβεν· οὐ γὰρ ἄν τινες τὸ σῶμα ὑφαιρούμενοι κατελίμπανον τὰ ὀθόνια· οὐδὲ ὁ κλέπτων ποτὲ περιέμεινεν ἕως ὅτε ἀναλύσῃ τὰ ὀθόνια καὶ καταλάβηται· ὁμοῦ δὲ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σώματος εἶναι παραστατικά· ὁ γὰρ μετασχηματίζων τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν θεὸς εἰς τὸ εἶναι σύμφορα τῷ σώματι

τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ὡς ὄργανον τῆς ἐν αὐτῷ κατοικησάσης δυνάμεως ἠλλοίου, μεταβάλλων ἐπὶ τὸ θειότερον, τὰ δὲ ὀθόνια ὡς περιττὰ καὶ ἀλλότρια τῆς τοῦ σώματος οὐσίας ἠφίει· δοκοῦσι δέ μοι κατὰ καιρὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀπαντῆν ἐν ἤδη καθαρᾷ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ λαμπρῷ, ὡς ἂν μὴ νυκτὸς καὶ σκοτίας ἐλθόντες τοῦτο ὑπονοηθεῖεν ὃ δὴ καὶ κατεψεύσαντο αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς, ὅτι νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτόν· διόπερ οὐ νυκτὸς ἀπήντων οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὐδὲ σκοτίας ἔτι οὔσης, ἀλλ' ἤδη καταυγαζούσης λαμπρᾶς ἡμέρας· εἰ δὲ λέγοι τὸ εὐαγγέλιον ὡς ἄρα ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, εἶτα πρὸς τοῦτο ἀνθυποφέροι τίς λέγων, πῶς οὖν οἱ συγκεκλεισμένοι ἐφοίτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐν ἡμέρᾳ διαυγεῖ; ἐροῦμεν ὅτι τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει μέσους οἰκοῦντας τῶν ἰουδαίων, εἰκὸς ἦν ἀποκεκλεῖσθαι ὁμοῦ τοὺς πάντας ἐν οἴκῳ ἑνὶ συνηγμένους· οἱ δὲ ἐπὶ τὸ μνῆμα ἀφικνούμενοι τῆς πόλεως ἐκτὸς ὄντες, μακρὰν ἐτύγχανον καὶ τοῦ τῶν ἰουδαίων φόβου, ὡς ἐπὶ ἐρημίζοντα τόπον καὶ ἀνδρῶν ἐσχοληκότα παριόντες· τάχα δὲ καὶ κρείττους φόβου γενόμενοι τῶν μαθητῶν ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης τολμηρότερον ἐθάῤῥουν προϊέναι τοῦ οἴκου, τῶν ἄλλων μὴ τοῦτο πράττειν τολμώντων· ἢ μόνων δὴ τούτων, οἳ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πλείονος ἠξιωμένοι τιμῆς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, μεμαρτύρηνται.

III. Ἀλλὰ πῶς παρὰ μὲν τῷ Ἰωάννῃ τῆς Μαρίας ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, κἄπειτα ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον ἐπίστευσαν; παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ εἴρηται ὅτι ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἠπί-

στουν αὐταῖς; – Ἡ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρία τοῖς ἐκκρίτοις τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ μόνοις ὡς ἀπόῤῥητον ἐκφαίνουσα ἐξεῖπε τὸ τεθεαμένον· οἱ δὲ πάλιν λαθόντες τοὺς λοιποὺς μαθητὰς μόνοι ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημεῖον δρομαῖοι, καὶ ἰδόντες ἐπίστευσαν· καὶ οὐδέν γε ἦν θαυμαστὸν τοὺς μὲν ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων ἰδόντας πεπιστευκέναι, τοὺς δὲ λοιποὺς οἷς αἱ γυναῖκες ἀπήγγελλον, ἅτε μὴ ὄψει παραλαβόντας, μὴ πιστεῦσαι αὐταῖς· αὐτίκα γοῦν καὶ αὐτοῖς ὁμοῦ συνηγμένοις τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντος τοῦ σωτῆρος κατὰ τὸν Ἰωάννην, οἱ μὲν ἰδόντες ἐχάρησαν, Θωμᾶς δὲ, ἐπεὶ μὴ παρῆν μηδὲ εἶδεν, οὐκ ἐπείθετο· εἰ δὲ οὗτος ἠπίστει τοῖς ἀποστόλοις, σχολῇ γ' ἂν μέμψαιτό τις τοῖς λοιποῖς ὅτι μηδέπω τεθεαμένοι ταῖς γυναιξὶν ἠπίστουν· πολλὴν δὲ βάσανον καὶ ἀκρίβειαν τῶν μαθητῶν παρίστησιν ἡ γραφὴ, οὐκ εὐχερῶς τοῖς τούτων λόγοις συγκατιθεμένων, ἀλλ' ἐπεχόντων τὰ πρῶτα, εἰσότε πληρέστατα καὶ ἐναργῶς τἀληθὲς ἐπιγνόντες εἰπεῖν δυνηθεῖεν ὕστερον ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Ἔχοι δ' ἂν καὶ ἑτέραν διάνοιαν ὁ τόπος· εἴποι γὰρ ἄν τις ὅτι ταῖς ἀπαγγελλούσαις γυναιξὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σωτῆρος, ὡς ἐξ ἀκοῆς τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸν Λουκᾶν, οὐκ ἐπίστευσαν οἱ ἕνδεκα, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, μηδὲ αὐτοὶ πεπιστευκότες· τῇ δὲ Μαρίᾳ κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰπούσῃ ὅτι ἦραν τὸν κύριόν μου ἐκ τοῦ μνήματος, οὐ πρότερον ἐπίστευσαν οἱ δύο μαθηταὶ τοῦτο αὐτὸ τὸ ἦρθαι τὸν σωτῆρα, πρὶν ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον καὶ ἔργῳ τοῦτο παραλαβεῖν· ὅτε γοῦν εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ

μνῆμα καὶ τὰ ὀθόνια εἶδον μόνα, τὸ δὲ σῶμα ὐδαμοῦ, τότε ἐπίστευσαν· τίνι δὲ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἢ τῷ τῆς Μαρίας λόγῳ φήσαντι ἦραν τὸν κύριόν μου; διὸ ἐπιλέγει ἑξῆς, οὔπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφὴν ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

IV. Τὸ δὴ πῶς δύο παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μαθητῶν ἐλθόντων εἰς τὸ μνημεῖον, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, ὁ Λουκᾶς ἕνα μόνον φησὶν ἀπηντηκέναι, οὕτως ἂν λυθείη· πολὺς ἦν ὁ Πέτρος ἀεὶ τῇ προθυμίᾳ, ὡς μόνον παρὰ τοὺς ἀποστόλους εἰπεῖν τῷ σωτῆρι, κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσωμαι· καὶ μόνον πάλιν ἐπιβῆναι τοῖς κύμασιν ἀξιῶσαι, καὶ μόνον ἀποκρίνασθαι καὶ εἰπεῖν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος· διὸ καὶ μόνος τῶν μαθητῶν ἀκούει, μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ· διὸ καὶ πρῶτος τολμᾷ εἰσιέναι εἰς τὸ μνημεῖον σὺν τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν κατὰ τὸν Ἰωάννην· ἀλλὰ τότε μὲν παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ἀπὸ τοῦ μνημείου μεμαθηκὼς, ἀπήντα ἅμα τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ· εἶτα ἀνεχώρει σὺν αὐτῷ, τὰ ὀθόνια εἴσω τοῦ μνήματος τεθεαμένος καὶ πιστεύσας· κατὰ δὲ Λουκᾶν, τῶν ἄλλων ἀπιστούντων μαθητῶν, μόνος αὐτὸς πάλιν πιστεύει ταῖς λεγούσαις ταῖς γυναιξὶν ἑωρακέναι τοὺς ὀφθέντας ἀγγέλους· οὐ γὰρ ἀπιστήσας δὲ ταῖς τῶν γυναικῶν μαρτυρίαις, παλινδρομαῖος ἐπὶ τὸ μνημεῖον μόνος παραγίνεται· καὶ αὖθις παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα ὡς καὶ τὸ πρότερον· εἶτα ἀπῄει, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός· καὶ νῦν μὲν ἀπῄει θαυμάζων τὸ γεγονὸς, ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν τῇ προθυμίᾳ καὶ πλείονα σπουδὴν παρὰ πάντας ἐπεδείκνυτο σπεύδων καὶ περιτρέχων, καὶ πάντῃ τὸν σωτῆρα περιαθρῶν ἀνεωγόσι τοῖς

τῆς ψυχῆς ὄμμασι, πανταχοῦ δὲ ζητῶν καὶ περιβλεπόμενος, οὐκ ἠτύχησε τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀξιοῦται τῆς αὐτοῦ θεοφανείας· τούτου μάρτυς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς ὧδέ πη προϊὼν ἑξῆς καὶ λέγων ὅτι ὄντως ἐγέρθη ὁ κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι· συμμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος ὧδε κορυνθίοις γράφων, ὅτι ὤφθη Κεφᾷ, εἶτα τοῖς ἕνδεκα. Κεφᾶς δὲ αὐτὸς ἦν Σίμων ὁ καὶ Πέτρος, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἕνδεκα μόνος μόνῳ ὤφθη ὁ σωτὴρ τῆς παρὰ πάντας ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ χάριν σπουδῆς.

V. Ἔτι ζητήσειεν ἄν τις πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἑωρακέναι ἐκτὸς τοῦ μνήματος ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἕνα μόνον ἄγγελον εἴρηται, κατὰ δὲ τὸν Ἰωάννην εἴσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθημένους· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἀπήντων ταῖς γυναιξί· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐτοῖς ὁρώμενος. – Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ λύσεως ἂν τύχοι τοιαύτης· ἡγοῦμαι γὰρ προηγεῖσθαι μὲν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, καὶ τὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαν τοὺς δύο ἀγγέλους εἴσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστᾶσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἑωρακέναι· ἢ τάχα ἕτερος μὲν ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἄγγελος, ἕτερος δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς τοῦ ἀγγέλου θέας· ἕτεροι δὲ καὶ ἄγγελοι αὐτοῦ οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δύο ἄγγελοι οἱ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες ἕτεροί εἰσι παρὰ τὸν ἔξω πρὸ τοῦ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ καθεζόμενον παρὰ

τῷ Ματθαίῳ· εἰ μὲν γὰρ τοῦ Ματθαίου ὀψὲ σαββάτων εἰρηκότος, καὶ ἕνα πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου καθήμενον ἐπὶ τῷ λίθῳ ἱστορηκότος, φυλάξας ὁ Ἰωάννης τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸν αὐτὸν τόπον εἰρήκει ὀψὲ σαββάτων, πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ δύο καθεζομένους ὁρᾶσθαι, ἦν ἀληθῶς διαφωνίαν αἰτιᾶσθαι· καὶ ὁ Ματθαῖος ὡσαύτως εἰ ὁμοίως Ἰωάννῃ τὴν πρωϊνὴν ὥραν τηρήσας εἴσω τοῦ μνήματος καὶ αὐτὸς οὐ δύο ἀγγέλους ἀλλ' ἕνα ἔφησε τεθεωρῆσθαι, τἀναντία ἔδοξεν ἂν εἰκότως συγγράφειν· εἰ δ' ἀφώρισαν οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τρόπους καὶ τὰ πρόσωπα τῶν θεωμένων καὶ τοὺς τῶν ἀγγέλων λόγους, οὐκ ἄν τις εὐλόγως μέμψαιτο διαφωνίαν τῆς γραφῆς, ἀληθευούσης ἑκάστης κατὰ τὸν οἰκείας ἱστορίας λόγον, διαφόρων τὲ πραγμάτων ὑφήγησιν δηλούσης· ἀλλ' οἱ μὲν παρὰ τοῖσδε τοῖς εὐαγγελισταῖς ἄγγελοι, καὶ τοῦ σωτῆρος αἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν θεοφάνειαι, παρὰ μόνοις τούτοις ὡς ἂν παρὰ κρείττοσι καὶ αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος αὐτόπταις τὲ καὶ αὐτηκόοις φερόμεναι, ταύτην σώζοιεν ἂν τὴν ἀκολουθίαν· οἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ὀφθέντες, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος καὶ αὐτὸς στολὴν, δεξιός τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὸς ἑωραμένος, τῷ τε φαιδρὰ καὶ δεξιὰ ταῖς γυναιξὶν εὐαγγελίζεσθαι, πάλιν ἕτεροι ἂν εἶεν καὶ αὐτοὶ, ἀλλήλων τὲ καὶ τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις· διὸ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς οἵδε ὠνόμασαν, ἐπεὶ μηδὲ τῶν τοῦ σωτῆρος ὀπτασιῶν ἐμνημόνευσαν τοῖς κρείττοσιν ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηκότες· αὐτοὶ δὲ τὰ

δεύτερα διηγούμενοι, καὶ τῷ χρόνῳ τὰ μετὰ τὴν τῶν πρώτων μνήμην ὕστερον πεπραγμένα, παρῆσαν μὲν τὰ παρὰ τοῖς αὐτόπταις εἰρημένα, ἀντανεπλήρϐν δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις σεσιγημένα· ἃ δὴ δεύτερα ἦν καὶ μακρῷ λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων ἱστορίας, οὕτω τοῦ ἁγίϐ πνεύματος διανείμαντος τὰς πρεπούσας ἑκάστῳ καὶ καταλλήλους διηγήσεις.

VI. Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ὄρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνῆμα ἐλθοῦσαι γυναῖκες καὶ φέρϐσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα, ἑτέραι ἂν εἶεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ· ϐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προτεθεαμένας Μαρίας ἄρτι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, μήπω τὴν ἀνάστασιν προμεμαθηκυίας· σαφῶς γὰρ δι' ὧν φησὶ δείκνυσι ὅτι καὶ οἱ ὀφθέντες, ἕτεροι παρὰ τϐς ἔμπροσθεν δεδηλωμένϐς· καὶ ὁ τόπος ἔνθα ὤφθησαν ἕτερος· ὔτε γὰρ εἴσω τϐ μνήματος ἦσαν ὡς ὁ Ἰωάννης ἐδίδαξεν, ὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἀλλ' οὐδὲ ὅλως ὠνόμασεν ἀγγέλϐς ὁ Λϐκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ αἱ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίαι, ἀλλ' ἅπαξ ἁπλῶς αἱ συνελθοῦσαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας· ὀλίγωροι δὲ καὶ αὗται, οὐδὲ τοσαύτην ἐνδειξάμεναι σπουδὴν ὅσην αἱ διὰ νυκτὸς καρτερήσασαι καὶ παραμείνασαι τῷ μνημείῳ· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Ματθαῖος τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ εὐτονίαν πολλὴν καὶ παραμονὴν, λέγων μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ταῦτα· ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου· ἀλλ' αὗται μὲν τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρασκευῆς παρεκάθηντο ἀντικρὺ τοῦ μνήματος· διὸ καὶ θᾶττον

ὁρῶσι πρῶτον μὲν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἄγγελον, εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγόν· ἡ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ αὕτη τὸ μὲν πρῶτον τοὺς ἀγγέλους, μετὰ δὲ τούτους καὶ αὐτὸν τὸν σωτῆρα θεωρεῖ· οὐ μὴν ἀρώματα ἔφερον αὗται, οὐδὲ περὶ ταύτην κατεγίνοντο τὴν σπουδήν· αἱ δὲ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἀκολουθήσασαι αὐτῷ γυναῖκες πολλαὶ οὖσαι κατὰ τὸν Λουκᾶν τῇ μὲν παρασκευῇ ὑποστρέψασαι, ἡτοίμασαν τὰ ἀρώματα, ἅτε δὴ μηδὲν μηδέπω προμαθοῦσαι περὶ τῆς ἀναστάσεως· διὸ ταύταις μὲν δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ φαίνονται καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐαγγελίζονται· οὐκέτι δὲ αὐταῖς ὁ σωτὴρ ὤφθη· ὥσπερ οὖν τῇ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ταῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὥστε ἰδιάζουσαν ἡγεῖσθαι προσήκει τὴν ἱστορίαν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ἄλλαι πάλιν αὗται, καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ πάλιν, αἳ καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς τίς ἀποκυλίσει τὸν λίθον; καὶ ἔρχονται καὶ εὑρίσκουσιν ἀποκεκυλισμένον, καὶ εἰσελθοῦσαι εἶδον νεανίσκον· ἔνθα πάλιν ὡς ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ ἄνδρες ἀλλ' οὐ ἄγγελοι, οὕτω καὶ νῦν οὐκ ἄγγελος ὠνόμασται ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφωρισμένην εἶναι τὴν διήγησιν· καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως τὸν μετὰ ἡλίȣ ἀνατολάς· ὃς εἰ μὲν καὶ παρὰ τῷ Λȣκᾷ τετήρητο, εὐλόγως ἄν τις τοὺς παρ' αὐτῷ δύο ἄνδρας ἀπήτει, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγȣς· εἰ δ' ὁ Λȣκᾶς τὸν πρὸ ἡλίȣ ἀνατολῆς καιρὸν προὔλαβεν, εἰκότως καὶ τοὺς τότε ὀφθέντας δύο ἄνδρας, ἀλλ' οὐ τὸν νεανίσκον ἱστορεῖ.

VII. Τεττάρων δὲ ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτων καὶ αἱ πρὸς αὐτῶν ἀναγραφεῖσαι φαίνονται

ὀπτασίαι· οἵ τε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ' ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες, ἰδιάζοντες· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι, διάφοροι· καὶ οἱ τῶν ὀφθέντων αὐτοῖς λόγοι, διαλλάττοντες· πρῶτος μὲν γὰρ ἦν καιρὸς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ σαββάτων λεγόμενος· τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατείλαντος ἱστορηθείς· μέσοι δὲ ὅ τε παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ὁ παρὰ τῷ Λουκᾷ· διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες· ὀψὲ μὲν γὰρ σαββάτων ἄγγελος εἷς ἐκ τοῦ μνήματος· μεθ' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ σωτήρ· πρωῒ δὲ ἔτι σκοτίας οὔσης, εἴσω τοῦ μνήματος ἄγγελοι δύο· μεθ' οὓς πάλιν ὁ αὐτὸς σωτήρ· ὄρθρου δὲ βαθέος ἕτεροι κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὠνομασμένοι οὐκ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες· εἶθ' ὕστερον ἁπάντων ὁ νεανίσκος, ὁ ταῖς ἡλίου ἀνατείλαντος ἀφικομέναις τεθεαμένος· εἰ μὲν οὖν ἓν ἄκαιρον εἰρηκότες οἱ πάντες καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγράψαντες τόπον οὐ τὰς αὐτὰς ἐπιφανείας ἐδήλουν, κἂν εὐλόγως ἄν τις ἐμέμψατο· εἰ δ' ἀφώρισαν τοὺς χρόνους, ἐνείμαν τε καθ' ἕκαστον χρόνον καὶ τόπον ἰδιάζοντα, ἀκολούθως δὲ διαφόρους καὶ τὰς ὀπτασίας ἀνέγραψαν, ὡς εἴπερ ἦσαν μιᾶς μὲν οἱ πάντες ἐπιφανείας μνημονεύσαντες, καὶ ἕνα φάντες ἄγγελον ὦφθαι ἢ δύο συμφώνως ἀγγέλους εἰρηκότες, ἢ αὖ πάλιν δύο ἄνδρας ἢ νεανίσκον ἕνα· εἶτα τοὺς καιροὺς διήλλαττον, ἢ μὴ τοὺς αὐτοὺς ἐδήλουν τόπους, ἦν ἂν καὶ οὕτως μέμψασθαι· νῦν δ' ὁ λόγος ἀκριβὴς μένει καὶ ἀδιάβλητος ἐπὶ καιροῖς διαφόροις καὶ τόποις ἐναλλαττούσας τὰς ὀπτασίας εἰσάγων, καὶ τὰς τούτων θεωροὺς πάλιν διαφόρους ἑτέρας μὲν τὰς δύο πρώτας, παρὰ τὴν δευτέραν· καὶ τὰς τρίτας δὲ ὡσαύτως ἑτέρας τῶν τετάρτων· αὐτίκα δ' οὖν

μετὰ τὴν τοῦ νεανίσκου πρὸς τὰς τελευταίας γυναῖκας ὁμιλίαν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐκ ἐμφέρονται, ἐπιλέγει ὁ Μάρκος, καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ· αὗται μὲν οὖν τοιαῦται καὶ ἔμφοβοι καὶ λίαν δειλαὶ, ὡς μηδὲ πεισθῆναι τῷ νεανίσκῳ φάντι πρὸς αὐτὰς, ὑπάγετε καὶ εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· τούτων γὰρ ἀκούσασαι τῶν λόγων, τοὐναντίον διεπράξαντο· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνήματος ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀπαγγέλλουσα ἃ ἑώρακε· μόναι δὲ αἱ παρὰ τῷ Μάρκῳ πασῶν ὕσταται ἐλθοῦσαι, καὶ ἀληθῶς ὀψισθεῖσαι, ὡς μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστῆναι, οὔτε τὸν σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται, οὔτε τὸν ἄγγελον τὸν ἐξαστράπτοντα, οὔτε τοὺς δύο τοὺς εἴσω τοῦ μνήματος, οὔτε τοὺς δύο τοὺς παρὰ τῷ Λουκᾷ ἄνδρας· ψιλὸν δέ τινα νεανίσκον εἶδον περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, ἀναλόγως τῇ τῆς διανοίας αὐτῶν σμικρότητι τὴν ὀπτασίαν ἰδοῦσαι· καὶ τοῦτον δὲ λευχείμονα τῆς ἑορτῆς χάριν θεασάμεναι, ὅμως ἐθαυμάσθησαν· τοῦτο γὰρ ἐμαρτύρησεν αὐταῖς ὁ Μάρκος· καίτοι γε ἐπὶ τῶν προτέρων μηδαμοῦ τοῦ θάμβους ὠνομασμένου· τὴν Μαγδαληνὴν δὲ σχολάζουσαν καὶ προσκαρτεροῦσαν, εἰκὸς οὐ μόνον τὰς πρώτας ὄψεις τεθεᾶσθαι τῶν αὐτῇ μόνῃ ὀφθέντων, ἀλλὰ καὶ τὸν παρὰ τῷ Μάρκῳ ταῖς λοιπαῖς γυναιξὶν ἑωραμένον νεανίσκον· ταυτὸν δ' ἂν εἴποις καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Λουκᾶν ἱστορίας, ὃς μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν πολλῶν γυναικῶν, καὶ μετὰ τὴν θέαν τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν διηγεῖται λέγων, καὶ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνη-

μείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα· οἷς ἐπιφέρει, ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, καὶ τὰ ἑξῆς· οὐκ ἀπεικὸς μὲν γὰρ ἦν· καὶ νῦν πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν πάλαι προαφιγμένην καὶ παραμείνασαν εὐτόνως παρὰ τῷ μνήματι εὑρῆσθαι, ὅτε πολλαὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνελθοῦσαι γυναῖκες ἀπήντων ἐπὶ τὸν τάφον φέρουσαι τὰ ἀρώματα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἅμα ταῖς λοιπαῖς τοὺς δύο ἄνδρας τεθεᾶσθαι, καὶ τῶν λόγων αὐτῶν ἀκηκοέναι· εἶτα σὺν ταῖς πολλαῖς ἐπανελθεῖν καὶ διηγεῖσθαι τοῖς ἕνδεκα· δύναται δὲ καὶ ἄλλως ὁ λόγος τὰ μὲν πρῶτα ταῖς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας γυναιξὶν ἀπονεῖμαι, λέγω δὴ τὴν εἰς τὸ μνῆμα ἄφιξιν, καὶ τὴν τῶν ἀρωμάτων κομιδὴν, τήν τε γενομένην αὐταῖς τῶν δύο ἀνδρῶν ἐπιφάνειαν, καὶ τοὺς τούτων πρὸς αὐτοὺς λόγους· τὴν μὲν οὖν ἀπαγγελίαν τὴν πρὸς τοὺς ἕνδεκα μηκέτι παρ' αὐτῶν μόνον γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὁμοῦ παρὰ πασῶν ἑκάστης ἃ τεθέατο διηγημένης, ἐν αἷς πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν εἶναι μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ αὐτὴν τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγέλλουσαν τὰ ἰδίως μόνῃ αὐτῇ ἑωραμένα.

VIII. Ἐγὼ δὲ κἀκεῖνο ζητῶ, πῶς παρὰ μὲν τῷ Μάρκῳ εἴρηται, ὡς ἄρα διαγενομένου τοῦ σαββάτου ἡτοίμασαν ἀρώματα, παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ πρὸ τοῦ σαββάτου τοῦτ' ἔπραξαν ἐν αὐτῇ τῇ παρασκευῇ· καὶ τοῦτο δὲ τοῖς προτέροις συμπεπλεγμένον ζητήμασι, τῆς ὁμοίας ἐκείνοις τύχοι ἂν ἑρμηνείας· ἀποδεικνύντων δὲ ἡμῶν μὴ εἶναι τὰς αὐτὰς, ἀλλ' ἑτέρας μὲν τὰς πρὸ τοῦ σαββάτου ἐν αὐτῇ τῇ παρασκευῇ, καθ' ἣν πέπονθεν ὁ σωτὴρ, περὶ τὴν κηδείαν ἀσχοληθείσας, ἑτέρας δὲ τὰς μετὰ τὸ σάββατον· σαφῶς γὰρ ταύτας Λουκᾶς μεμαρτύρηκε κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους ταῦτα πεποιηκέναι, οὐδαμῶς ὀνόμα-

τὰς γυναικῶν μνημονεύσας, ἀλλ' ἁπλῶς γυναῖκας εἰπὼν τὰς συνελθούσας αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὁ δὲ Μάρκος ὀνομαστὶ τρεῖς μόνας ἀνέγραψε καθ' ἑαυτὰς πρόνοιαν πεποιημένας τῶν ἀρωμάτων, οὐ τῇ παρασκευῇ, ἀλλὰ μετὰ τὸ διαγενέσθαι τὸ σάββατον· ἑτέρας δὲ εἶναι ταῦτας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ, καὶ τὰ ἑξῆς ἐπαγόμενα δείκνυσιν· αὗται μὲν οὖν γυναῖκές παρὰ τῷ Μάρκῳ τὸν νεανίσκον ὁρῶσι καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὃς καὶ φησὶν αὐταῖς, μὴ φοβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν ναζαρηνὸν, ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ταῖς δὲ παρὰ τῷ Λȣκᾷ δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, καὶ ἑτέρας προφέρονται φωνὰς λέγοντες, τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ αἱ μὲν παρὰ τῷ Μάρκῳ ἀκούσασαι τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγεῖλαι τὰ παρηγγελμένα, οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, αἱ δὲ παρὰ τῷ Λȣκᾷ πορευθεῖσαι ἀπήγγειλαν τοῖς ἕνδεκα· ὡς διὰ τȣ́των ἁπάντων συνάγεσθαι μὴ τὰς αὐτὰς εἶναι· διὸ μηδὲ ὑφ' ἕνα καιρὸν πεποιηκέναι τὰ ἀναγεγραμμένα.

IX. « Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς » ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς εἰρήνη ὑμῖν ». Ἐνταῦθα τις ἀπορήσειε πῶς τοῖς ἕνδεκα μαθηταῖς ὁμȣ̃ συνηγμένοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπιστὰς ὁ κύριος κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ κατὰ Ἰωάννην συμφώνως ταῦτα ἀπομνημονεύσαντας, οὐκέτι παρ' ἀμφοτέροις ταυτὰ πράττων οὐδὲ φάσκων ἀναγέγραπται. Ὅτι τὴν αὐτὴν ὀπτασίαν οἱ δύο συνέγραψαν εὐαγγελισταὶ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν τὲ καὶ ἡμέραν γενομένην, παραστῆσαι δεῖ πρότερον· τοῦτο δ' ἂν γένοιτο φανερὸν ἐπιτηρήσαντί σοι ἀκριβῶς τὴν γραφήν· ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης προειπὼν, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς

μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, ἑξῆς ἐπισυνάπτει λέγων, οὔσης ὀψίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ συνηγμένων τῶν μαθητῶν, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν εἰρήνη ὑμῖν· ὥστ' εἶναι σαφὲς ἐκ τούτων ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν κυριακὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ὀψίας ἦν πεπραγμένα τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· καὶ κατὰ τὸν Λουκᾶν ἡ αὐτὴ ἡμέρα καὶ ὥρα εὑρεθήσεται· λέγει γοῦν καὶ αὐτὸς, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέος, ἐπὶ τὸ μνῆμα ἦλθον αἱ γυναῖκες· εἶθ' ἑξῆς ὅτι ἰδοῦσαι ἀγγέλους, ἐπανῆλθον καὶ ἀπήγγειλαν τοῖς μαθηταῖς ἃ τεθέαντο. Πέτρος δὲ σπεύσας ἐπὶ τὸ μνῆμα ἀπαντᾷ, καὶ τὰ ὀθόνια θεωρεῖ· καὶ ταῦτα μὲν ὄρθρου βαθέος ἐγένετο, τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ· λέγει δὲ ἑξῆς ἐπισυνάπτουσα ἡ γραφὴ, καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἐν αὐτῇ ἡμέρᾳ ἦσαν πορευόμενοι εἰς κώμην· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Κλεόπαν· οἷς συνεισελθὼν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν, λαβὼν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ ἐπιδιδοὺς αὐτοῖς ἀφανὴς ἐγένετο· εἶτ' ἐπιλέγει, καὶ ἀναστάντες ὑπέστρεψαν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον ἠθροισμένους τοὺς ἕνδεκα· εἶτα ὁμιλούντων αὐτῶν ἔστη ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ καὶ λέγει αὐτοῖς εἰρήνη ὑμῖν, καὶ τὰ ἑξῆς· δέδεικται τοίνυν καὶ ἀπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς ἡ αὐτὴ ἐτύγχανεν ἡμέρα, καὶ ἡ αὐτὴ δὲ ὥρα συνίσταται ἀπὸ τοῦ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοὺς περὶ Κλεόπαν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν γενέσθαι, κἀκεῖθεν ἐπανεληλυθέναι εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἤδη που πάντως ἑσπέρας καταλαβούσης· εἶτα τὴν ἐπιφάνειαν γεγονέναι· ἐπειδὴ τοίνυν ἡ αὐτὴ παρ' ἀμφοτέροις πέφηνεν ὀπτασία, φέρε ἴδωμεν ὅπως ἕτερα μὲν παρὰ τῷ Λουκᾷ εἴρηται πράξας καὶ λαλήσας ὁ σωτὴρ, ἕτερα δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· ὁμοίως μὲν οὖν παρ' ἀμφο-

τέροις λέλεκται, ὡς ἄρα μέσος αὐτῶν στὰς εἶπεν αὐτοῖς εἰρήνη ὑμῖν· ἀφωρισμένως δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ πρόσκειται ὅτι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀλλ᾽ εἰ καὶ μὴ τοσαῦτα εἴρηται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ τὰ ἑξῆς πάλιν παρ᾽ ἀμφοτέροις συνᾴδει· παρὰ μὲν γὰρ τῷ Ἰωάννῃ μετὰ τὸ εἰρήνη ὑμῖν, ἐπιλέγεται, καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ· οὐ φέρεται δὲ ἡ αἰτία παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ὡς ἂν ἤδη λελεγμένη παρὰ τῷ Λουκᾷ· ἦν δὲ αὕτη τὸ νομίζειν αὐτοὺς πνεῦμα θεωρεῖν· ὅτι γε μὴν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μαρτυρήσας ὁ Ἰωάννης, σύμφωνος ἂν εἴη τῷ καὶ τὴν αἰτίαν παραθεμένῳ· τούτοις ἑξῆς· ὁ μὲν Λουκᾶς φησὶν, ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε; οἱ δὲ ἀπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος· ταῦτα δὲ Ἰωάννης οὐ συνέγραψεν· ἔνθα γενομένοις ἐπιστῆσαι προσήκει τὸν νοῦν, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, τὰς σεμνοτέρας καὶ θειοτέρας πράξεις τε καὶ διδασκαλίας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, διὰ τοῦ Ἰωάννου τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεμνημόνευσε, τὰ δὲ ἀνθρωπινώτερα διὰ τῶν λοιπῶν συνέγραψεν· ὃ δὴ καὶ νῦν πεποίηκεν· ὡς γὰρ ἐνόμισαν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν σωτῆρα, μὴ αὐτὸν θεωρεῖν ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ ὡς ἠπίστουν αὐτῷ, καὶ μετὰ τὸ δεῖξαι αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀναγκαίως, ἔτι ἀπιστούντων αὐτῶν, αἰτήσας τί βρώσιμον, ἔφαγεν ἐνώπιον αὐτῶν· ταῦτα δὲ σωματικώτερα ὄντα, καὶ πολλὴν ἀπιστίαν τῶν ἀποστόλων κατηγοροῦντα, αὐτοῦ τε τοῦ σωτῆρος συμπεριφορὰν, πείθοντος αὐτοὺς καὶ σαφῶς παριστῶντος ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη, τῷ Λουκᾷ ὡς ἂν ὑποδεεστέρῳ γράφειν τὸ πνεῦ-

μα ὑπέβαλε· τὰ δὲ κρείττονα καὶ δυνάμεως ἐνθέου παραστατικὰ, διὰ τοῦ Ἰωάννου παρίστη, γράφοντος καὶ αὐτοῦ ἑξῆς ταῦτα, ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν κύριον· εἶπεν οὖν αὐτοῖς πάλιν εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς· καὶ τοῦτο εἰπὼν ἀνεφύσησε, καὶ τὰ ἑξῆς· ἔχοι δ᾽ ἂν ἀκολουθίαν ὁ παρ᾽ ἀμφοτέροις λόγος, εἰ τὰ παρὰ τῷ Λουκᾷ, πρῶτα πεπράχθαι λογισαίμεθα, εἶθ᾽ οὕτως μετ᾽ ἐκεῖνα συνάψομεν τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· ἔτι μὲν γὰρ ἀπιστούντων αὐτῶν καὶ τροφὴν ᾔτει, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς τῇ βρώσει τοῦ ἰχθύος, καὶ λόγους αὐτοὺς στηρίζει, τῆς προτέρας αὐτοὺς ὑπομιμνήσκων διδασκαλίας κατὰ τὸν Λουκᾶν· ὅτε δὲ λοιπὸν πεισθέντες ἐπληροφορήθησαν αὐτὸν εἶναι ἀληθῶς, καὶ λοιπὸν χαρᾶς ἦσαν μεστοὶ, τότε δευτέραν αὐτοῖς εἰρήνην ἑτέραν καὶ κρείττονα παρὰ τὴν προτέραν δίδωσι, καὶ παρακελεύεται ἑτοίμους εἶναι εἰς τὴν ἀποστολὴν, μονονουχὶ ὁμοίους αὐτῷ καὶ αὐτοὺς ἔσεσθαι διὰ τοῦ ὁμοίου ἔργου ἐπαγγειλάμενος· εἶθ᾽ ἑξῆς καὶ ἀκολούθως ἐμπνεῖ αὐτοῖς τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὡς ἂν δεομένοις τούτου εἰς τὴν ἑξῆς ἐπιφερομένην ἐπαγγελίαν· αὕτη δὲ ἦν τὸ δύνασθαι ἀφιέναι ἁμαρτίας διὰ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος δυνάμεως· καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εὐαγγελιστῶν εἷς κοινωνὸς ἀπαρτισθήσεται λόγος, τῶν μὲν παρὰ τῷ Λουκᾷ λελεγμένων, σιωπηθέντων παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γραφῇ παραδοθέντων, σιγῇ ταμιευθέντων παρὰ τῷ Λουκᾷ· καὶ πρώτων μὲν τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ λελεγμένων, ἑξῆς δὲ ἐκείνοις συναπτομένων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὕτω τὲ ἕνα νοῦν καὶ μίαν διάνοιαν σωζόντων τῶν παρ᾽ ἀμφοτέροις· ταῦτα μὲν ταύτῃ.

X. Πῶς δὲ παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος ὀφθεὶς ταῖς γυναιξὶ παρήγγειλεν ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε· ὁμοίως δὲ καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ ὁ νεανίσκος, ὃν εἶδον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ταῦτα εἶπε ταῖς γυναιξί· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ, ἠθροισμένων κατὰ τὸ αὐτὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἕνδεκα, καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀλλήλοις ὑφηγουμένων, ἔσται μέσος αὐτὸς, καὶ προσδιαλέγεται, καὶ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε· καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην δὲ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλιν, οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ δεύτερον ὤφθη τοῖς ἕνδεκα, πρῶτον μὲν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὀψίας· εἶτα μεθ' ἡμέρας ὀκτώ· πῶς οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην τοσαυτάκις ὀφθέντος αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ, κατὰ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ματθαῖον κελεύονται οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπελθεῖν, ὡς ἐκεῖ αὐτὸν ὀψόμενοι, ἀλλ' οὐ μέλλοντες αὐτὸν θεᾶσθαι ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ; Ἔτι εἰ μὲν τοὺς ἕνδεκα μόνους μαθητὰς τοῦ σωτῆρος ἡ τῶν εὐαγγελίων ἠπίστατο γραφὴ, καὶ οὕτως εἶπεν ἄν τις μηδὲν τὸν λόγον λυπεῖν, εἰ τέως μὲν ἀπιστοῦντας ταῖς τῶν γυναικῶν ἀπαγγελίαις τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεραπεύων ἅπαξ καὶ δεύτερον αὐτοῖς λαθραίως κρυπταζομένοις ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἐφάνη· ἔν γε μὲν τῇ Γαλιλαίᾳ οὐκέτ' ἐπικεκρυμμένως οὐδὲ ἅπαξ οὐδὲ δεύτερον, οὐδ' ἐγκεκλεισμένοις διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, σὺν πολλῇ δὲ τῇ παῤῥησίᾳ τὴν θεοφάνειαν αὐτοῦ καὶ τῆς θεότητος τὴν ἔνδειξιν ἐποιεῖτο, παριστῶν αὐτοῖς ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν ἐν πολλοῖς τεκ-

μηρίοις καὶ συναυλιζόμενος· ταῦτα γὰρ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι μαρτυρεῖ· καὶ αὕτη μὲν πρώτη λύσις. Ἐπεὶ δὲ τῶν ἀποστόλων οἱ μὲν ἔκκριτοι καὶ πρῶτοι τὸν τῶν δώδεκα συνεπλήρουν χορὸν, δεύτερον δὲ παρὰ τούτους ἐτύγχανε, τάγμα τὸ τῶν ἑβδομήκοντα, περὶ ὧν φησὶ Λουκᾶς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα· τούτων δὲ ἐκτὸς ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι πλείους γνώριμοι τοῦ σωτῆρος, οὓς καὶ ἔφησεν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος λέγων, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς· καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τοῦ τῶν μαθητῶν ὀνόματος ἠξιωμένοι ἦσαν, οἷς οὐχ οἷόν τε ἦν ὁμοῦ πᾶσι κατὰ ταυτὸ συνηθροισμένοις ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ὀφθῆναι αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν· εἰκότως δύο μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν ὅ τε Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης μόνοις τοῖς ἕνδεκα ὦφθαι αὐτὸν ἀναγράφουσι ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ· δύο δὲ τούτων οἱ λοιποὶ, οὐ τοῖς ἕνδεκα μόνον σπεύδειν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀλλ' ἁπλῶς τοῖς μαθηταῖς ἅπασι καὶ ἀδελφοῖς ἔφασαν παρακελεύσασθαι αὐτόν τε τὸν σωτῆρα καὶ τὸν προφανέντα αὐτοῦ ἄγγελον, ἀορίστως καὶ ἀπολύτως τοὺς πάντας δηλώσαντες· ἀμείνων δὲ καὶ ἀληθεστέρα ἡ πρώτη λύσις.

XI. Φαίη δ' ἄν τις πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος πορευθέντας τοὺς ἕνδεκα εἰς τὸ ὄρος τῆς Γαλιλαίας ἑωρακέναι φησὶ τὸν Ἰησοῦν, ὁ δὲ Ἰωάννης μετὰ τὰς δύο ὀπτασίας τὰς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τὸ τρίτον ὦφθαι αὐτὸν οὐκ ἐν τῷ ὄρει τῆς Γαλιλαίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας ἱστορεῖ. Τρίτον μὲν ἀληθῶς τοῦτο σύμφημι καὶ αὐτὸς τὸν σωτῆρα ὦφθαι τοῖς μαθηταῖς τὸ μὲν πρῶτον κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, καθ' ἣν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωΐας αὐτὸν ἑώρακε· ταύτην δὲ τὴν πρώτην ὀπτα-

σίαν καὶ Λουκᾶς ἱστορεῖ· δεύτερον δὲ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ, δηλαδὴ τῇ ἑτέρᾳ κυριακῇ, καθ' ἣν αὖθις ἐπιφανεὶς ὁ σωτὴρ τὸν Θωμᾶν τῆς ἀπιστίας θεραπεύει, δείξας αὐτῷ τὴν πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας· ἐπεὶ δὲ κεκελευσμένοι ἦσαν ἐπὶ τὴν Γαλιλαίαν ὁμοῦ ἀπαντᾷν, ἔπραττόν τε μετὰ τῶν λοιπῶν οἱ ἕνδεκα τὸ κελευσθὲν, καὶ ὁ καθεὶς αὐτῶν ἐπισυνήγετο, μήπω τῶν ἕνδεκα ἠθροισμένων, ἀλλ' ἔτι μελλόντων, τὸ τρίτον παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐ τοῖς ἕνδεκα φαίνεται, ἀλλὰ μόνοις ἑπτὰ τοῖς ὑπὸ Ἰωάννου δεδηλωμένοις· οὗτοι δὲ ἦσαν Πέτρος καὶ Θωμᾶς καὶ Ναθαναὴλ, δύο τε οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο· τοῦτο δὴ οὖν τρίτον τούτοις ἀληθῶς ὤφθη, οὔπω τῶν ἕνδεκα συνηγμένων· διόπερ ἀκριβῶς οὐκ ἀποκλείων καὶ τοὺς λοιποὺς ὁ Ἰωάννης τῆς τοῦ σωτῆρος ὀπτασίας, ἐπεσημήνατο μετὰ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ὀπτασίαν, τὴν τρίτην μόνοις τοῖς κατωνομασμένοις πεποιῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας· οὐκ ἀπεικὸς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τέταρτον καὶ πέμπτον καὶ ἄλλοτε καὶ πολλάκις ὦφθαι αὐτόν· διὸ οὐδὲ περιγράφει ὁ Ἰωάννης πάσας τοῦ σωτῆρος τὰς πράξεις· προϊὼν δὲ ἑξῆς φησὶ, καὶ ἄλλα πολλὰ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· μετὰ γοῦν τὸ ὦφθαι αὐτὸν τοῦτο τρίτον τοῖς εἰρημένοις ἑπτὰ, τετάρτην ὀπτασίαν οὐκ ἂν ἁμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι, ἣν ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἕνδεκα πεποιῆσθαι ἀνέγραψε· καὶ μετὰ τούτους οὐκ ἂν σφαλείης ὁμοῦ κατὰ ταυτὸν συνηγμένοις ἅμα τοῖς ἕνδεκα καὶ τοῖς ἑβδομήκοντα αὐτὸν ὦφθαι εἰπών· ὁ δὲ Παῦλος καὶ ἔτι τούτων πλείοσιν ἑωρᾶσθαι τὸν σωτῆρα μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἱστορεῖ, τοῦτο παρ' ἑτέρων μαθών· ὤφθη γάρ φησι Κεφᾷ, εἶτα

τοῖς δώδεκα, ἔπειτα πεντακοσίοις, ἔπειτα Ἰακώβῳ, ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν, ἔσχατον δὲ πάντων φησὶ κἀμοί· ὁρᾷς ὁσάκις καὶ ὅσοις ὤφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; οὕτω καὶ τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ κρυπτομένοις ὤφθη· καὶ πρὸ αὐτῶν τοῖς περὶ Κλεόπαν ἀπιοῦσιν ἐπὶ Ἐμμαοῦν· καὶ πρό γε πάντων, ἀνδρῶν μὲν Σίμωνι, γυναικῶν δὲ τῇ Μαγδαληνῇ· ἔνθεν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσιν ἐπεὶ πολλάκις ἑαυτὸν ἐδείκνυ τοῖς μαθηταῖς, ἐπιτηρεῖ λέγων, ὡς ἄρα δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ συναλιζόμενος, τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ παρεδίδου μαθήματα, παρῄνει τε ὁρμᾷν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κηρύττειν Ἰουδαίοις πρώτοις τὸν λόγον· μηδὲ πρότερον ἀναχωρεῖν τῆς πόλεως, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, περὶ ἧς μικρὸν ὕστερον διαληψόμεθα.

XII. Καὶ ἐπειδήπερ ἐν προφητείαις ἀναγράπτοις εἰς αὐτοῦ πρόσωπον εἴρηται προφητικῶς, αἴτησαι παρ' ἐμοῦ καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σε, καὶ τὴν κατάσχεσίν σε τὰ πέρατα τῆς γῆς, διὰ τοῦτο ὡς ἂν τῆς προφητικῆς μαρτυρίας ἔργῳ νῦν πληρωθείσης φησὶ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον, ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν, ὅτι δεῖ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη· τῶν μὲν γὰρ κατ' οὐρανὸν ἐξ αἰῶνος ἐπεῖχε τὴν βασιλείαν, τῶν δ' ἐπὶ γῆς νῦν αὐτῷ δεδόσθαι φησὶ τὴν ἀρχήν· πάλαι μὲν γὰρ, ὡς Μωσῆς μαρτυρεῖ, ἄγγελοι θεοῦ ἦσαν τοὺς ἐπὶ γῆς ἐγκεχειρησμένοι· διατραπείσης δὲ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τὴν πολύθεον πλάνην, καὶ τῶν ἐπιστατούντων ἀγγέλων μηδὲν πρὸς τοῦτο ἐπικουρεῖν δυναμένων αὐτὸς δὴ λοιπὸν ὁ

τῶν ὅλων σωτὴρ διὰ τῆς αὐτοῦ θεοφανείας, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διδάσκει, ὅτι μηκέτ' ἀγγέλοις, ἀλλ' αὐτῷ πρὸς τοῦ πατρὸς ἡ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν ἐξουσία δέδοται· διὸ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς οὐ πρότερον ἀλλὰ νῦν παρεκελεύσατο περιελθεῖν καὶ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη· ἀναγκαίως δὲ προστίθησι τὸ μυστήριον τῆς ἀποκαθάρσεως· ἐχρῆν γὰρ τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἐπιστραφέντας, παντὸς μολυσμοῦ καὶ μιάσματος διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἀποκαθαίρεσθαι ἐκ τῆς δαιμονικῆς καὶ ἰδωλολάτρου πλάνης, μιάσμασί τε παντοίοις ἐνισχημένους, ἄρτι τὲ πρῶτον ἐξ ἀκολάστου καὶ παρανόμου βίου μεταβεβλημένους· τούτους δὲ καὶ διδάσκειν παραινεῖ μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τὴν διὰ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς διδασκαλίας οὐ τὰ ἰουδαϊκὰ παραγγέλματα οὐδὲ τὰ παρὰ Μωσεῖ νόμιμα, ἀλλ' ὅσα αὐτοῖς ἐνετείλατο φυλάττειν· ταῦτα δ' ἦν ἃ δὴ συμφώνως οἱ πάντες ἐκπεριελθόντες πάντα τὰ ἔθνη παραδεδώκασι ταῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκκλησίαις· ἀναγκαίως δὲ αὐτοὺς προτρέπει, καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάζεται ἐπὶ τὸ θηρεῦσαι περιελθεῖν τὲ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ μαθητεῦσαι πᾶν γένος ἀνθρώπων, δι' ἧς πεποίηται πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεως εἰπὼν, καὶ ἰδοὺ ἐγώ εἰμι μεθ' ὑμῶν· κατὰ δὲ Λουκᾶν, τὸ πνεῦμα ἐπαγγειλάμενος· τούτῳ δὲ τῷ τῆς ἐπαγγελίας λόγῳ ἔργον ἐπιθεὶς, θεϊκῇ τὲ δυνάμει ἑκάστῳ συνὼν, συμπνέων τὲ αὐτοῖς καὶ συνεργῶν, ἐπιστώσατο τὸ κατόρθωμα, διδασκάλους τὲ αὐτοὺς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης θεοσεβείας ἀποδεικνύμενος· ταύτῃ γοῦν ἐπιθαρσήσαντες τῇ ἐπαγγελίᾳ, ἔργῳ τοὺς αὐτοῦ λόγους ἐπλήρουν, αὐτίκα μηδὲν ὑπερθέμενοι σὺν πάσῃ προθυμίᾳ περιῆλθον ἐπὶ τὴν τῶν ἐθ-

νῶν διδασκαλίαν· ἔργῳ μὲν αὐτῷ παραλαβόντες, καὶ ὀφθαλμοῖς ὁρῶντες ζῶντα τὸν πρὸ μικροῦ θανόντα, καὶ ὃν ἐξωμόσαντο αἰνησάμενοι, διὰ τὰ συμβεβηκότα τοῦτον αὐτὸν ἐναργῶς καὶ αὐτοπροσώπως παρόντα καὶ συνήθως προσδιαλεγόμενον, ἐπαγγελλόμενόν τε αὐτοῖς τὰ προλελεγμένα· οὐκ ἔχοντες δὲ ὅπως ἂν ἀποστήσωσι τῆς ἐπαγγελίας διὰ τὴν θεωρουμένην ὄψιν· ἢ γὰρ ἂν καὶ ἀπώκνησαν πρὸς τὸ ἐπίταγμα, ἀγροικίαν ἑαυτοῖς καὶ λόγων ἰδιωτείαν συγγινώσκοντες δι᾽ ἣν τάχα ἂν καὶ παρῃτήσαντο, εἰκότως λογισάμενοι ὡς οὐχ οἷόν τε ἦν σύρους τὴν γλῶτταν, καὶ πλέον ἁλιείας μηδὲν ἐπισταμένους, διδασκάλους ὁμοῦ καὶ ῥωμαίων αἰγυπτίων τὲ καὶ περσῶν καὶ τῶν λοιπῶν βαρβάρων ἐθνῶν καταστῆναι, ἀντινομοθετῆσαι τὲ τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς νομοθέταις τὲ καὶ βασιλεῦσι τἀναντία τοῖς περὶ τῶν πρώτων θεῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος δεδογμένοις· ἀλλ᾽ οὐκ ἐξῆν αὐτοῖς ταῦτα διανοεῖσθαι, ἀκούσασι μὲν θεοῦ φωνῆς λεγούσης αὐτοῖς, Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ᾽ ὑμῶν εἰμὶ, ὁρῶσι δὲ ἐναργῆ τὴν τοῦ λαλοῦντος θεότητα κρείττονα θανάτου φανθεῖσαν· διὸ καὶ δέος αὐτοῖς τῆς παρακοῆς εἰσῄει, ἔνθεν ὁμόσε τοῖς κινδύνοις ἐχώρουν, τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς παρὰ τοῦ διδασκάλου λαβόντες τὰ ἐχέγγυα· προῆλθον τὲ εὐθαρσῶς ἐπὶ τὴν τῶν ἁπάντων ἐθνῶν περίοδον, τοῦ σφῶν διδασκάλου τὰς ὑποσχέσεις ἔργοις πιστούμενοι· οἷς καὶ ἔφη, ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων, τοῦ θανάτου δηλαδὴ καὶ τῆς ἀναστάσεώς· ἅπαξ οὖν ἀποφηναμένου δεῖν κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, εἰ μὴ τοὔργον ἐπικολούθηκε τῷ λόγῳ, μηδὲ τὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεως αὐτοῦ πιστευέσθω· εἰ δὲ εἰσέτι καὶ νῦν τὰ τῆς προῤῥήσεως εἰς ἔργον

χωρεῖ, ὅ τε λόγος αὐτοῦ ζῶν καὶ ἐνεργῶν καθ᾽ ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμοῖς ὁρᾶται, ὥρα μηδὲ τῷ τὸν λόγον προεμένῳ ἀπιστεῖν· οὗ γὰρ ἡ δύναμις ζῶσα καὶ ἐνεργὴς ὁρᾶται, τοῦτον ἀνάγκη πᾶσα πολὺ πρότερον ζῆν, καὶ θεοῦ ζωὴν τοῦτον ἐκτελεῖν, οὗ ζῶντα τὰ ἔργα σύμφωνα ταῖς φωναῖς ἀποδείκνυται· πᾶσαν γοῦν ἀκοὴν παντοίων ἐθνῶν οἱ αὐτοῦ λόγοι διῆλθον μεταβαλλόμενοι καὶ μεθερμηνευόμενοι εἰς παντοίαν γλῶτταν ἑλληνικήν τε καὶ βάρβαρον· ὡς ἐξάκουστον αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γενομένην, εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν ἀγαγεῖν μυρία πλήθη τῶν πρότερον ἐν πολυθέῳ πλάνῃ καὶ ἰδωλολατρείᾳ πλημμελῶς καὶ ἀσέμνως βιούντων· οὐ πρότερον δὲ ἄφεσιν, εἶτα μετάνοιαν· ἀλλὰ μετάνοιαν πρῶτον, εἶτα τὴν ἄφεσιν κηρύττειν παρακελεύεται· τοῖς γὰρ γνησίοις πρότερον κακῶν μετάνοιαν ἐνδειξαμένοις ἡ σωτήριος χάρις τὴν συγχώρησιν τῶν πεπραγμένων ἐδωρήσατο· δι᾽ οὓς καὶ τὸν θάνατον ἀνεδέξατο, λύτρον ἑαυτὸν ἐπιδοὺς καὶ ἀντίψυχον τῶν μελλόντων δι᾽ αὐτοῦ σωθήσεσθαι· οὕτω δῆτα οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ ἄνδρες ἄπειροι λόγων ὄντες καὶ πάμπαν ἰδιῶται, πένητές τε καὶ εὐτελεῖς τὸ σχῆμα, τῇ δυνάμει τοῦ μετὰ θάνατον θεωρουμένου ἐπιθαρσήσαντες, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ πόλεως ἀρξάμενοι κατὰ τὰς αὐτοῦ παρακελεύσεις, ἵνα ἀναπολόγητα εἴη τοῖς ἰουδαίοις ἀπιστήσασιν, ἐπὶ πάντα προῆλθον τὰ ἔθνη, καὶ τὰ προστεταγμένα ἐποίουν, κηρύττοντες μετάνοιαν τοῖς πᾶσι καὶ λύσιν τῶν πρότερον τῆς ψυχῆς ἀμπλακημάτων.

P. 111. v. 3. a fin. in Eusebii interpretatione lege. *Quare nunc sine articulo* (*πνεῦμα pro τὸ πνεῦμα*) *ait* etc.

ΦΩΤΙΟΥ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ

ἡ πρὸς Ἀμφιλόχιον μητροπολίτην Κυζίκου λόγων ἱερῶν συλλογή, ἐν ᾗ ζητήματα τῆς θείας γραφῆς διαλύεται· ὧν προδιευκρινεῖται τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο παράγγελμα τὸ λέγον, μὴ ἔχετε ζώνην (1) μήτε ὑποδήματα μήτε πήραν· ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ τὰ ἑξῆς. Matth. X. 10. Marc. VI. 8. Luc. IX. 3. X. 4. XXII. 36.

α. Πολλὰ τῶν ἀπορημάτων προκατασκευῆς δεῖται, καὶ τὴν λύσιν ὑποφεύγει χωρὶς ἐπιοῦσαν προκαταστάσεως· τοιαύτης τινὸς οἰκονομίας λέγον, κατ' ἐνίων δόξαν καὶ ὑπόληψιν, καὶ τῆς σῆς συνέσεως ἀπαιτεῖ τὸ ἐρώτημα· διόπερ ἐκεῖνο δεῖ προειρῆσθαι, καὶ προλαβεῖν τὴν τάξιν εἰς μάθησιν, ὅτι οὐχ ὅσα φαινομένην ὑποβάλλει μάχην, ἤδη καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁρᾶται μαχόμενα· πολλὰ μὲν γὰρ φαίνεται πολλάκις ἀλλήλοις ἀντιπίπτοντα, οὐκ ἔστι δέ· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἡ μάχη συνέστηκεν, οὐκ ἐν λόγοις οὐκ ἐν πράγμασιν, πολλῶν δὲ περιστάσεων συνδρομὴ ταύτην συγκροτεῖ καὶ συνίστησιν· καὶ οὐκ ἐρ-

PHOTII

AMPHILOCHIA

sive ad Amphilochium Cyzici metropolitam sacrorum sermonum collectio, in qua quaestiones de scriptura divina solvuntur. Princeps autem perpenditur illa Domini iussio dicentis, ne habeatis zonam, neque calceamenta, neque peram. Item, nunc vero qui habet crumenam, sumat pariter et peram; et reliqua.

1. Dubitationes multae sunt, quae absque praevio sermone ac veluti praeparatione dissolvi nequeunt. Rei ac dispensationis huiusmodi, prout certe quidam existimant atque credunt, tua quoque prudens interrogatio rationem sciscitatur. Quamobrem praefari oportet, sedemque futurae doctrinae antecapere; non omnia videlicet quae pugnae speciem prae se ferunt, reapse pugnantia comperiri. Multa quippe saepe videntur sibi invicem adversari, quamquam ea minime ita se habent. Neque enim temere aut quomodocumque repugnantia existit sive in sermonibus sive in rebus gestis, verum ea e multarum circumstantia-

(1) Hieronymus adv. Iovin. II. 6. *aes in zona*. Zona ergo dicitur pro crumena. Porro in codicibus vaticanis lat. 3740. et 4008. scripta plurima occurrunt circa quaestionem de paupertate Christi et apostolorum. Et quidem huius primae amphilochianae ingens tractus recitatur etiam in catena inedita Nicetae ad Lucam.

γον τοῦτο συνιδεῖν· οὐ γὰρ ὅσοι τὰ παλαιὰ φιλοσοφεῖν καὶ τὰ ῥητόρων πράττειν ἐγνώκασιν, οὐκ ἐν τούτοις μόνον πολὺ καὶ ἄπειρον ὑπονοηθὲν τὸ διάφορον, ὕστερον ἀκριβείας δικαζούσης, διαφορᾶς ἀφείθη ἐλεύθερα· ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ γε τῇ καθωμιλημένῃ τῶν πολλῶν χρήσει, πολλὰ μὲν ἁπλῶς οὕτως ἀκοῦσαι φαίνεται μάχεσθαι, κριθέντων δὲ, εἰς συμφωνίαν ἡ μάχη μετέπεσεν· εἴ τις οὖν τὴν μὲν ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρα ὁμιλίᾳ φαινομένην στάσιν, τῆς ἀληθοῦς μάχης ἀδεκάστῳ γνώμῃ διακρίνει, ἀφορίζει δὲ κἂν τοῖς τὸν φιλόσοφον καὶ ῥήτορα βίον ἀσκουμένοις τὰ μαχόμενα τῶν φαινομένων, ἐπὶ δὲ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν φιλοσοφίας οὐ τὸν αὐτὸν διασώζει νόμον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιπόλαιον ἀντιλογίαν εἰς ἄσπονδον ἐκβιάζεται, οὗτος καὶ χωρίς τινος αἰτιωμένου συκοφάντην ἑαυτὸν καὶ φαῦλον κριτὴν ἀποφαίνει.

β. Αὐτίκα γοῦν ἵνα ἀπὸ τῆς τῶν πολλῶν συνηθείας ἄρξωμαι, ὁ φόνος αὐτοῖς καὶ πολιτείας ἐστὶ φύλαξ, καὶ μύσους ὑπόθεσις· καὶ δὴ καὶ ἡ ἐμπορία κόσμος τῇ πόλει, καὶ ὕβρις οὐκ ἔλαττον· καὶ πῶς οὐκ ἐναντία ταῦτα; ὅτι φονεύειν μὲν οὐκ ἔξεστιν εὐεργέτην, οὐδὲ πολίτην εὔνουν τῇ πόλει, οὐδ᾽ εἴ τις ἀναίτιος· πολέμιον δὲ καὶ κακοῦργον καὶ προδότην ἄλλως, ἔνδικον τεθνάναι· καὶ δὴ καὶ τὸν ἀλλοτρίους γάμους διορύττοντα, ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ ἁλόντα, κύριός ἐστιν ὁ ἠδικημένος καὶ τὸ εἰσπράττεσθαι τὴν δίκην. ἔξω δὲ τοῦ μύσους λαβὼν, δικαστὴν

rum concursu exsurgit atque creatur. Neque id cognitu difficile est : non solum enim qui veteres doctrinas profitendas et rhetoricas artes exercendas sibi sumserunt, multam in his atque infinitam discordiam cernere sibi principio videntur, quae mox res diligenter perpensae ab omni contradictione absolvuntur; verum etiam in ipso familiari vulgi usu haud pauca primo auditu videntur repugnare, quibus ad trutinam revocatis, conflictus in concordiam vertitur. Si quis igitur rerum quotidianarum apparentem dissensum, incorrupto mentis iudicio, a vera differentia discernit; itemque in philosophicis disciplinis atque in rhetoricis, a discordibus in speciem pugnantia vere distinguit; in sacra vero nostra doctrina eodem iure non agit; sed vel superficiariam quamlibet verborum pugnam ad insolubilem vertere nititur contradictionem; hic inquam, quin opus accusatore sit, sycophantam se malumque iudicem esse prodit.

2. Profecto ut a re satis communi exordiar, homicidium et reipublicae tutela creditur apud vulgus, idemque materia sceleris. Tum mercatura decori simul civibus, simulque dedecori est. Quid ni igitur haec contraria sunt? quia videlicet neque benemeritum occidere licet civem, neque urbis studiosum, nec quemvis innocuum: hostem vero et maleficum et praecipue proditorem, aequum est interfici. Praeterea qui alienos thalamos violat, si in facinore deprehendatur, licet coniugi laeso poenas de illo sumere: si tamen aliunde facinus cognoscatur, alium iudicem causa postulat. Rursus homines obscuro vitae gene-

ἄλλον ἐπιζητεῖ τοῦ ἐγκλήματος· πάλιν ὅσοι τὸ ταπεινὸν σχῆμα τῆς πολιτείας ὑποδύονται, ἐμπορίαις τὴν πόλιν συναύξουσιν· οἱ δὲ στρατηγεῖν ἢ δημαγωγεῖν ἢ τὰ τοιαῦτα ταχθέντες, εἰς ἐκείνην καταβαίνοντες τὴν πρᾶξιν, τῆς πολιτείας ἐξυβρίζουσι τὸ ἀξίωμα· καὶ τῶν παραδειγμάτων οὐκ ἔστι πέρας τῷ βουλομένῳ διαπεράνασθαι· ὁρᾷς ὡς πολλὰ μὲν φαντασίαν παρέχεται ἀντιθέσεως, ἐξεταζόμενα δὲ τὴν συμφωνίαν ἀσπάζεται; οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν γραφῆς δέον θεωρεῖν, ἧς ῥητὸν καὶ τὸ σὸν πρόβλημα, πρὸς ὃ δηλονότι διετυπώθη καὶ τὸ ὅλον τοῦ λόγου προοίμιον.

γ. Μωσῆς ὁ νομοθέτης εἶπε, μᾶλλον δ' ὁ κοινὸς καὶ πλάστης καὶ νομο- Exod. XXXII. 27.
θέτης δι' αὐτοῦ, οὐ φονεύσεις· καὶ πάλιν, θέσθε ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ ῥομφαίαν ἐπὶ τὸν μηρὸν, καὶ διέλθετε καὶ ἀνακάμψατε ἀπὸ πύλης εἰς πύλην διὰ τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἀποκτείνατε ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἔγγιστα αὐτοῦ· πῶς οὖν αὗται αἱ φωναὶ τὴν ἀλλήλων οὐ νομοθετοῦσιν ἀναίρεσιν; ἢ δηλονότι οὐ φονεύσεις μὲν τὸν ἀναίτιον· τὸν δέ γε θανάτου ἔνοχον, καὶ τοὺς πατρῴους νόμους ἐνυβρίσαντα, εἰδώλοις τε
τὸ τοῦ πλάστου σέβας ἀναψάμενον, φόνῳ κολάσεις· ἐάσειν μοι δοκῶ τὸ οὐ Os. I. 2.
μοιχεύσεις, καὶ τὸ λάβε σεαυτῷ γυναῖκα πορνείας καὶ τέκνα πορνείας· ἔχει γάρ τι καὶ τοῦ ζητουμένου βαθύτερον (1)· πλὴν ὅτι περίστασις κἀνταῦθα ποιεῖ τὴν
φαινομένην μάχην μὴ μάχεσθαι· οὐκ ἔξεστιν εἰς θεοῦ προφήτην ὑβρίζειν, οὐ IIII. Reg. II. 24. III. Reg. XX. 35.

ri dediti, mercimoniis suis civitatis commoda augent: qui vero aut ordines militares, aut civiles magistratus, aut similia munera gerunt, hi si ad illa negotia se forte demittant, vitae suae dignitatem dedecorant. Nullus exemplorum finis erit, siquis omnia persequi velit. Viden ut multa speciem prae se ferunt contrarietatis, quae mox perpensa concordiam tuentur? His igitur considerationibus in sacra quoque scriptura nostra uti oportet, cuius est effatum illud quod tu mihi obiicis, et cuius gratia totum sermonis huius prohoemium adornatum fuit.

3. Legislator Moses (immo vero communis omnium creator et legislator ore eius loquens) ait, non occides. Rursusque: accingite unusquisque latus ense; itote ac circumite castrorum portas; occidant singuli fratrem suum et necessarium ac proximum. Quid ni igitur dicta haec mutuas caedes lege sanciunt? nisi quia intelligimus parcendum esse innoxio; mortis autem reum, et qui patrias leges violavit, debitumque creatori obsequium ad idola transtulit, hunc inquam neci esse tradendum. Libenter omitto verba adulterium ne facito; et, cape tibi feminam meretricem, ac liberos nothos crea: habent enim altiorem praesenti quaestione sensum: sed tamen heic quoque circumstantia facit, ut apparens pugna reapse non pugnet. Haud licet Dei prophetam manu,

(1) Videsis Theodori mopsuesteni interpretationem Oseae prophetae.

χειρὶ, οὐ γλώσσῃ, οὐχ ἑτέρῳ τρόπῳ τινί· καὶ μαρτύριον παῖδες ἀθύροντες καὶ προφήτην ποιούμενοι γέλωτα, ἀντὶ σκωμμάτων σωμάτων εἰσεπράχθησαν ὄλεθρον· ἀλλ' εὑρήσεις τινὰ, ἐπεὶ μὴ τοῦ προφήτου τὴν ὄψιν ἐπάταξεν, ὅτι τὴν ἐσχάτην δίκην ἀπέτισε· καὶ τὸ κρατύνον μᾶλλον τὸ ἄπορον, τούς τε πρὸς ὕβριν ἐξενεχθέντας θηρίον ἐσπάραξε, καὶ τὸν εὐλαβηθέντα τὴν μίμησιν, θηρίον ἄλλο διέσπασε· τί οὖν ἄρα οὐκ ἐναντία ταῦτα; οὐ μὲν οὖν οὐδὲ πολλοῦ δεῖ· οὐκ ἔξεστι μὲν γὰρ οὐδ' ὅλως οἰκείᾳ κρίσει καὶ ὁρμῇ ἀνερεθιζόμενον· ἐπειδὰν δὲ Θεὸς κελεύῃ καὶ ἡ ψῆφος ἄνωθεν φέροιτο, οὐ μόνον οὐκ ἔχει χώραν τὸ οὐκ ἔξεστιν, ἀλλὰ καὶ τὸν παρημεληκότα πικρῶς ἡ δίκη μετέρχεται· ἑκάτερον οὖν τῶν ἱερῶν γραμμάτων παράδειγμα τὴν δοκοῦσαν ἐναντίωσιν ἀποσκευάζεται· τὸ μὲν ἐκ τῆς τοῦ ἀνευθύνου καὶ ὑπευθύνου δηλονότι περιστάσεως, τὸ δὲ παρὰ τὴν θείαν ψῆφον καὶ τὸ ἀνθρώπινον ὅρμημα.

δ. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τὴν ἐν ἄλλοις μάχην προφαίνοντα, τῶν περιστατικῶν ὀρθῶς διακριθέντων, εἰς συμφωνίαν μεθίσταται· ἄλλο δὲ γίνεται ποτὲ μὲν παρὰ τὸν τόπον, ἄλλο τε παρὰ τὸν χρόνον, ἐνίοτε δὲ καὶ παρὰ τὸ πρόσωπον· ἔχει μὲν οὖν καὶ ὁ χρόνος διαφορὰς οὐκ ὀλίγας, πολὺ δὲ τὸ πρόσωπον πλείους· ἄρχοντα καὶ ἀρχόμενον· εἰσάγοντα, εἰσαγόμενον· τελειοῦντα, τελειούμενον· μαθητὴν, διδάσκαλον· καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἀναίτιον· καὶ κοινὴ πάλιν τοῦ προσώπου τομὴ, μεταβολὴ τούτου καὶ ὑπαλλαγή· ἄλλο γὰρ εἶδος ἀποτελεῖται, τοῦ ἤθους μὲν μεταπίπτοντος, τοῦ προσώπου δὲ διαμένοντος· καὶ

lingua, modo quolibet, violari. Rei testes illusores pueri, qui quum prophetam risui habuissent, convicia sua corporum suppliciis luerunt. Ceteroqui et alium invenies, qui quia prophetae faciem non verberavit, in extremum exitium incidit. Quodque magis difficultatem roborat, et illos qui iniurii fuerant fera laniavit, et eum similiter qui ab eo facto imitando caverat, alia fera invasit. Quid ergo? nonne haec contraria sunt? Minime gentium. Etenim quaedam proprio iudicio instrinctuque suscepta, prorsus non licent: verum ubi Deus iusserit, et sententia caelitus lata fuerit, non solum verbo *non licet* locus haud est, verum etiam inobsequentem poena acerba consequitur. Utrumque igitur sacrarum litterarum exemplum apparentem contrarietatem dispellit; alterum quidem noxii et innoxii circumstantia; alterum a divino decreto et hominis voluntate.

4. Multa quoque alia quae aliter pugnare videntur, perpensis recte circumstantiis, ad consensum revocantur. Id vero accidit nunc loco, nunc tempore, interdum quoque persona. Et sunt quidem in tempore differentiae non paucae, multo autem in persona plures; dominus et subditus; dux et ductus; initians et initiatus; discipulus et magister; noxius et innoxius. Rursus communis est personae divisio, immutatio eiusdem vel suppositio. Namque alia

ἕτερον πάλιν ὅταν ἀνθ' ἑτέρου ἕτερον ὑποβάλληται· οἷον ἐβασίλευσεν ὁ θεὸς τὸν Σαοὺλ, καὶ πάλιν ἀφεῖλεν αὐτὸν τῆς βασιλείας· ἔτι τρεῖς (1) ἡμέραι, καὶ Νινευὴ καταστραφήσεται, καὶ μένει χρόνον ἡ πόλις τῆς προσθεσμίας ἐλεύθερος τοῦ πάθους ἀπείρατος· καὶ ἄλλα δὲ μύρια τῇ μεταβολῇ τῶν ἠθῶν τὸ πρόσωπον μεριζόμενα, τῶν λογισμῶν τὴν στάσιν καλεῖ πρὸς διάλυσιν· τὸ δὲ τὸν Ἀαρὼν μὴ δοῦναι δίκην τῆς μοσχοποιΐας ὅτε τὸ ξίφος τοὺς μετεσχηκότας τῆς αὐτῆς αἰτίας ἐδίκαζε, καὶ εἰς ἄλλας μὲν ἔστιν ἀναφέρειν αἰτίας, καὶ τὸ ἀντιπῖπτον ἐκεῖθεν συνάγειν εἰς τὸ ἀκόλουθον· ἀλλ' οὖν γε καὶ ἡ τῶν προσώπων ἑτερότης οὐ μικρὸν διαλύσασθαι τὴν ἐναντίωσιν, εἴ γε μάλιστα καὶ τὰ ἄλλα περὶ αὐτό τε καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει τὴν πρόοδον· ἀλλὰ πολὺ μὲν καὶ πολλαχοῦ τῆς θείας γραφῆς τὸ ποικίλον τῆς ἐν τῷ προσώπῳ περιστάσεως· καὶ πολλὰ παρὰ τὴν ἄγνοιαν ἢ κακουργίαν τοῦ θεωρήματος οὐκ ἔχοντα μάχην, ὡς μηδ' ἀποστροφὴν εὑρεῖν δεδυνημένα συμφωνίας, προτείνεται.

γ. Ἐκ τῶν τοιούτων τοιγαροῦν ἀγνοημάτων ἢ κακουργημάτων, καὶ τὸ μὴ ἔχετε ζώνην μήτε ὑποδήματα μήτε πήραν, καὶ τὸ ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλήσει τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν, ὡς ἐναντία προβάλλονται καὶ μαχόμενα· ἐγὼ δὲ οὔπω μὲν λέγω τὰ ἄλλα, ἀλλ' ἐκεῖνο, πῶς ἡ τῶν ῥητῶν ἐφεξῆς καὶ κατὰ συνέχειαν σύν-

species consurgit mutato more, manente persona; alia rursus cum uni rei alia supponitur. Veluti, regem fecit Deus Saulem, et vicissim eidem regnum ademit. Adhuc tres dies et Ninive subvertetur: expectat autem urbs praestitutum tempus libera malo et illibata. Sexcenta alia sunt, quae per morum mutationem personam subdividentia, mentis tumultum ad quietem vocant. Iam quod Aaron poenas non dederit conflati vituli, quo tempore affines eidem crimini gladius ulciscebatur, id ipsum inquam aliis causis imputare licet, atque eius rei repugnantiam ad aequitatem pertrahere. Itaque personarum diversitas non mediocriter ad conciliandas dissonantias valet; quandoquidem et aliae res circa personam praecipue atque ab ea momentum accipiunt. Et quidem in sacris litteris multa et frequens est ob personae circumstantiam varietas. Complura item, quae dempta inscitia malitiave legentis, nihil dissonum habent, nihilominus ceu nullo effugio consonantiam nancisci queant, obiiciuntur.

3. Ex huiusmodi ergo inscitia vel malitia manat item quaestio illa, ne habeatis zonam neque calceamenta neque peram: tum etiam, nunc vero qui habet crumenam, sumat pariter et peram: quas siquis non habet, vestimenta sua vendet gladiumque emet. Ego vero, aliis interim omissis, illud rogo, cur non ea quae ibi consequenter dicuntur, contextusque structura, suffecerint ad excludendam omnem repugnantiae opinionem; immo vero non impu-

(1) Τρεῖς pro τεσσαράκοντα habes etiam apud Theodorum mopsuestenum comm. in Ionam, et apud pseudo — Cyrillum comm. aeque in Ionam. Conciliationem quandam legesis apud Augustinum de civ. D. XVIII. 44.

θεσις οὐκ ἐδυσώπει φυγεῖν τὴν τῆς μάχης ὑπόληψιν, διαπέμπει δὲ μᾶλλον ἐλθεῖν ἐπὶ ζήτησιν καὶ τὸ βάθος ἀνιχνεῦσαι τοῦ προστάγματος; ἅμα γὰρ καὶ ἐν τῷ ἀκαρεῖ μήτε λήθης ἐμπιπτούσης, μήτε γνώμης ἀστατούσης οὐ μὴν οὐδὲ βίας ἰσχυούσης, ἀλλ' οὐδ' ἀκοῆς τὸ διάφορον ὑποβαλλομένης, πῶς ἐνῆν τὸν αὐτὸν τἀναντία ἐπισημαινόμενον, νομοθετεῖν αἱρεῖσθαι ἃ καὶ φεύγειν προσέταττεν; ἀλλ' εὐγνώμονος μὲν ἴσως ἂν εἴη λαβεῖν ἐντεῦθεν τῆς θεωρίας ὑπόθεσιν· τὸ δὲ καὶ ῥητῶς τῶν χρόνων ἀμείβειν, καὶ τοῖς ῥᾳδιουργοῦσιν ἀντιστήσεται· ὅτε γάρ φησιν ἀπέστειλα ὑμᾶς· νῦν δὲ λέγω ὑμῖν· ἄλλῳ δὲ καὶ ἄλλῳ καιρῷ ἑτέραν καὶ ἑτέραν ἐναρμόζειν ἐντολὴν, οὐ μόνον οὐδὲν ἄτοπον, ἀλλ' ἴσθ' ὅτι μᾶλλον οἰκειότερον, ἢ εἴ τις τὰ αὐτὰ προστάττει, τοῦ κατὰ τὸν καιρὸν διαφόρου ἐξ ἀνάγκης ζητοῦντος διάφορα.

ς. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω τῶν εἰρημένων διεσκευασμένων, τινὲς προκείμενον ἐπιλυόμενοι φασὶν τὸν κοινὸν δεσπότην τοὺς μαθητὰς πάλαι μὲν παιδοτριβοῦντα, καὶ πρὸς τὸ τῆς ἀκτημοσύνης εἰσάγοντα στάδιον, μηδὲν αὐτοῖς τῶν προσύλων καὶ χαμαὶ καθέλκειν δυναμένων ἐπιτρέψαι συνεφέλκεσθαι, μηδ' ἂν εἴη οἷς ὁ ῥέων βίος οὗτος καὶ πρὸς τὴν φθορὰν ἐλαύνων συνέχεται· εἴωθε γὰρ πολλάκις καὶ μάλιστα τοῖς ἀτελεστέροις ἡ τῶν ἀναγκαίων μέριμνα, καὶ τὴν τῶν περιττῶν καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν τὴν σπουδὴν κατ' ὀλίγον συνεπεισφρεῖσθαι, καὶ πολλὴν τῇ ψυχῇ τὴν λύμην συγκατεργάζεσθαι· διὰ τοῦτο, φασὶν, ὁ σωτὴρ ἄρτι μυσταγωγουμένοις

lerint ad exquirendum altiusque vestigandum praecepti sensum arcanum? Nullo enim interiecto temporis spatio, neque subrepente oblivione, neque mentis inconstantia, neque vi aliqua ingruente, neque rumore quolibet rem diversam subiiciente, qui fieri poterat ut idem contraria approbans, eadem facere iuberet, quae cavere imperaverat? Immo hominis prudentis erit hinc sumere explicandae rei argumentum. Illud etiam contradicentium levitati adversatur, quod diversa tempora diserte servator innuit; cum enim, inquit, misi vos. Nunc autem dico vobis. Iam quod diversis temporibus diversa praecepta congruant, non solum non est absurdum, verum etiam quandoque aptius, quam siquis eadem imperet, etiamsi diversitas temporis necessario diversam rem postulet.

6. Quae quum ita se habeant, nonnulli ut propositam quaestionem solvant, aiunt communem Dominum discipulos olim erudientem atque in paupertatis curriculo exercentem, nulla eos re materiali atque humi deprimere solita sivisse abripi, ne illis forte fluxus hic mundus, qui ad interitum ducit, adhaereret. Solet enim saepenumero, praecipue imperfectioribus, victus necessarii cura, rerum quoque superfluarum quasque usus non postulat paulatim studium ingerere, multumque animae detrimentum adferre. Propterea, dicunt, servator nuper initiatis discipulis interdicebat, quominus terrenis rebus corporeisque distraherentur. Deinde autem agone iam honorifice peracto, documento-

ἀπεῖπε τότε μηδὲν τοῖς μαθηταῖς τῶν γηΐνων καὶ σωματικῶν συνεφέλκεσθαι· ὕστερον δὲ τὸν ἀγῶνα διηνυκότας ἀνύβριστον, καὶ πεῖραν ὅσον ἔδει δόντας ἐν οἷς τοῦ σαρκικοῦ κατεφρόνησαν, ἔτι δὲ καὶ τοῦ σωτηρίου πάθους λοιπὸν ἐστηκότος, μεθ' ὃ πολλῶν πειρασμῶν νιφάδες τοὺς ἀγωνιστὰς περιστοιχίζειν ἠφίεντο, καὶ χειμὼν ἀνυπόστατος διωγμῶν καὶ θλίψεων ὑπεδέχετο, διὰ ταῦτα τὴν τῶν μετρίων κτῆσιν καὶ ἃ συγκροτεῖ τὴν ζωὴν μὴ διαρρυῆναι, συγχωρεῖ· τοῦ γὰρ τῆς φιλοχρηματίας πάθους τῶν ἀποστολικῶν ἠθῶν τε καὶ τρόπων ἐξ αὐτῆς κρηπῖδος ἀνατραπέντος, καὶ τοῦ διωγμοῦ σφοδρὸν καὶ ἀνυπόστατον πνέοντος, ἐχρῆν τι παραμύθιον εἰς ἐφόδιον φέρειν τῆς πανταχόθεν ἐπηρεαζομένης ζωῆς· καὶ οὐδ' ἐν οὐδ' ὅλως θατέρα τῆς ἐντολῆς ἡ ἑτέρα λυμαίνεται· ὥσπερ οὐδ' εἴ τις στρατιώτην μετὰ νίκας καὶ τρόπαια τῶν πολεμικῶν ἀγώνων τέως ἀπάγων δίδωσι πιεῖν καὶ ὅσα εἰρήνη χαρίζεται· ἢ εἴ τις εἰς διδασκάλου μὲν φοιτῶντα ἄλλαις συνασκεῖ μελέταις, τὸν ἔφηβον δὲ διεξιόντα βαθυτέροις νόμοις καὶ ὑψηλοτέραις ἐγγυμνάζει θεωρίαις· καὶ ποίμνιον μὲν ἄλλοις ἔθεσι καὶ θεσμοῖς εὐθηνεῖται, τὸν ποιμένα δὲ οὐχ ἡ αὐτὴ τοῦ βίου τρίβος κατευθύνει.

ζ. Ἀλλ' οὕτω μέν τινες εἰς συμφωνίαν τὰς ἐν τοῖς ῥητοῖς συνάγουσι διανοίας· οἱ δὲ τὰ μὲν ἄλλα τῶν προτεθειμένων οὐκ ἔλαττον ἀγαπῶσι· φασὶ δὲ τῶν μαθητῶν πρότερον μὲν εἰσαγομένων καὶ τελουμένων τάξιν ἐπεχόντων, ἀναγκαῖον εἶναι παρὰ μηδὲν ἄλλο τοὺς λογισμοὺς μερίζεσθαι ἐκτείνειν, ὅλον

que satis edito quantopere carnalia spernerent, dominica insuper passione instante, post quam tentationibus innumeris athletae propemodum obruendi erant, atque intolerabili persequutionum angustiarumque procellae obiiciendi; idcirco modicae rei familiaris possessum concedit, quo scilicet vita sustentaretur. Namque avaritiae vitio ex apostolicis moribus vitaque funditus everso, persequutione autem vehementer atque intolerandum in modum flante, aequum erat solamen aliquod ac tamquam viaticum circumferre vitae quaquaversus calamitatibus appetitae. Neque alterutrum praeceptum ab altero prorsus laeditur. Veluti siquis militem post victorias atque trophaea bellicis certaminibus aliquamdiu subducens, potu recrearet vel ceteris quae pace suppeditantur. Vel siquis puerum dum in ludo magistri versatur certis quibusdam imbueret rudimentis, tum vero in ephebos productum gravioribus institutis celsioribusque doctrinis exerceret. Denique qui grex est, aliis ritibus atque praescriptis bene se habet; qui autem pastoris munere fungitur, non eadem vitae semita commode utitur.

7. Sic ergo nonnulli scripturarum varias sententias ad concordiam trahunt. Aliis vero quaedam aliae, praeter praedictas, solutiones haud minus placent. Aiunt igitur, quo tempore discipuli primum erudiebantur ac tyronum ordinem tenebant, opus fuisse ut nulli alii rei partem tribuere cogitationum per-

δὲ τὸν νοῦν πρὸς τὴν μάθησιν τῶν σωτηρίων καὶ μεταχείρισιν ἐπεστράφθαι· ἄλλως τε καὶ τοῦ διδασκάλου παρόντος καὶ παρέχοντος αὐτοσχεδίως οὐχ ὅσα μόνον ἡ φύσις οὐκ ἔχουσα λύσιν ἔχει, ἀλλὰ καὶ χεῖρας πολλοῖς πλήθεσι τροφὴν ἀγεώργητον ὑπηρετουμένας· ἐπεὶ δὴ δὲ αὐτοὶ μὲν τῆς τῶν ἀτελῶν ὑπερανέδραμον παιδαγωγίαν, ἐγγυτέρω δ' ἐγένοντο τοῦ τελείου, αὐτὸς δὲ ἤδη τῷ ἑκουσίῳ καὶ καὶ σωτηρίῳ θανάτῳ τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἀποστερεῖν ἐπλησίαζε παρουσίας, καὶ πρός γε τὸ κήρυγμα αὐτοῖς ἐγχειρίζειν, καὶ εἰς διδασκάλων καὶ ποιμένων προνόμιον ἀναβιβάζειν, ἀκώλυτον αὐτοῖς τότε τὰ ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς ἐφόδια φέρειν ἀποφαίνει· ὅπερ ἐκεῖθεν φυὲν τὴν ἀρχὴν, καὶ τὴν τῶν διδασκομένων πρόνοιαν ἐκαρποφόρει, ὡς ἔπ' αὐτοῖς ἔστι τοῖς ἔργοις προϊὸν ἰδεῖν· καὶ γὰρ παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων τὰς τιμὰς τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀγρῶν φέροντες ἐτίθουν, καὶ ἐδίδοτο ἑκάστῳ καθ' ὃ ἄν τις χρείαν εἶχεν.

η. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο καλῶς ἐπιθεωρεῖν ὑποτίθενται· αὐτὸς ὁ δημιουργὸς καὶ συνοχεὺς τοῦ παντὸς, ὅτε συμπάσης ἀπῆγε τοὺς μαθητὰς περιπαθείας προσύλου καὶ κτήσεως, γλωσσόκομον εἶχε καὶ τοὺς βάλλοντας ἀπεδέχετο· ὥστε οὐ τὸ μὴ κεκτῆσθαι ἁπλῶς, ἀλλὰ τὸ μὴ τούτοις ἔχεσθαι καὶ προσηλῶσθαι, καὶ διὰ τῆς ἐντολῆς ταύτης κωλύει· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς, ὥσπερ ἔφημεν, εἶχεν οὐκ ἔχων· ἕνεκεν γὰρ τῶν δεομένων, καὶ παραμύθιον τῶν ἀπορουμένων, καὶ τῆς ἀνάγκης ἀποστροφήν τινα καὶ λύσιν· ὥσπερ οὖν οὐκ ἐναντίον, αὐτὸν μὲν γλωσσόκομον φέρειν,

mitterentur ; ut nimirum ad ediscendam exercendamque servatoris doctrinam tota mente vacarent : praesertim quia magister ipse aderat, suppeditabatque ex tempore non solum ea sine quibus vita ruit, verum etiam manus eorum ita implebat, ut illaboratas epulas multis turbis impertiri possent. Sed enim quum iam ipsi imperfectorum rudimenta excessissent, atque a statu perfecto prope abessent, magister autem praesentiam suam voluntaria salutarique nece paulo post ipsis erepturus esset ; tum etiam praedicationem iisdem commissurus, atque ad magistrorum pastorumque praerogativam promoturus ; tunc eos admonuit, minime esse vetitum quominus necessarium vitae viaticum secum ferrent : qui mos eo tempore inceptus, curae quoque asseclis impendendae ortum dedit ; id quod ex ipsis rebus deinde gestis cognoscere licet. Namque ante pedes apostolorum pretia domorum agrorumque allata ponebant : vicissimque singulis id quod usui esset suppeditabatur.

8. Insuper aliud quoque praeclare considerandum exhibent. Creator ipse omnium rerum et conservator, dum omni cura terrestri discipulos possessuque arcebat, marsupium tamen habebat, et qui aliquid iniicerent non respuebat. Quare hoc quoque praecepto haud prorsus opibus interdicit, sed ne his simus obnoxii ac dediti : nam et ipse, ut diximus, non habendo habebat : nempe egentium tantummodo causa, et ob eorum solandas angustias, atque ad ne-

ἐκείνους δὲ μηδὲν συνεπιφέρειν, ὅλως ἀπαγορεύειν, οὕτως οὐκ ἔστιν ἐναντίον οὐδὲ πάλαι μὲν αὐτοὺς πρὸς τὸ τῆς ἀκτημοσύνης τραχύ τε καὶ δυσπρόσοδον ἀνατρέχειν, ὕστερον δὲ καὶ τῇ συμμέτρῳ τῶν ἀναγκαίων κτήσει, τῶν πολλῶν ἀνίεσθαι πόνων, καὶ τῆς ἐσχάτης ἔχειν παραμύθιον στενοχωρίας· ἀλλὰ γὰρ καὶ πρὸς τούτοις, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν εἰρημένων, ὅταν ἴδῃς φασὶ τῆς ἀκτημοσύνης ἆθλον τὸν πλοῦτον, σαφέστερον ἂν ἐπιστήσας συνήσῃ ὡς οὐκ ἔστιν ἀλλήλων ἀναιρετικά, οὐδὲ διαμάχεται ἡ ἐντολὴ τοῦ μὴ κεκτῆσθαι πρὸς τὴν ἐπιτρέπουσαν κεκτῆσθαι, ἂν τὸ μὲν συνάπτῃς δηλονότι τῷ ἐμπαθεῖ, ἡ κτῆσις δέ σοι τοῦ πάθους ἐλεύθερον· πῶς γὰρ ἂν τὸ ἀφιλάργυρον τῆς γνώμης καὶ τὸ τῆς ἀκτημοσύνης ἀνυπέρβλητον εἰς τὸ πολλαπλάσιον καὶ θαυμασιώτερον ἐβλάστανεν ἂν καὶ ἐκαρποφόρει τῆς περιουσίας τὸ ἄφθονον, εἰ διὰ μάχης ἀλλήλοις ἡ δίκαια κτῆσις καὶ ὁ τῆς ἀκτημοσύνης λόγος προῄεσαν; καὶ τίς μάρτυς; τίς δὲ παραστάτης τοῦ λόγου; αὐτὸς ὁ κοινὸς τοῦ γένους σωτὴρ καὶ δεσπότης, ὃς τοῖς δι' αὐτὸν λιποῦσι πάντα τὰ αὐτῶν ἑκατονταπλασίονα λήψεσθαι ἐπηγγείλατο· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων τὸ ἔπαθλον περιέγραψεν, ἀλλ' ἔτι πρὸς τὸ μεῖζον, καὶ οὐδ' ὅσον ἐστὶν εἰπεῖν μεῖζον, ἐξαίρει καὶ ὑπερτίθησι· τὴν γὰρ τῶν οὐρανῶν βασιλείαν κλῆρον αὐτοῖς ἐπιφέρει.

θ. Τοιαῦτα μὲν οὖν καὶ οἱ μετὰ τοὺς πρώτους συμφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ ἱερὰ κατασκευάζοντες λόγια· καὶ δῆλον ὡς ἑκατέρα μοῖρα διὰ τὸ κατὰ τὸ πρόσωπον

cessitatis depulsionem quandam atque medelam. Sicuti ergo minime repugnabat, ipsum ferre loculos, illis simul interdicere quominus quicquam retinerent; ita non est contrarium, olim quidem eos ad asperum paupertatis arduumque culmen contendisse; postea vero modica rei necessariae possessione multis se sollicitudinibus expedivisse, ac summarum angustiarum solamen obtinuisse. Sed praeter haec, immo vero in primis, quum videris, aiunt, paupertatis praemium divitias, tum demum cogitando clarius intelliges non esse haec invicem peremptoria, neque pugnare mandatum non possidendi cum illo quod eius rei copiam facit: dummodo prius illud de homine pecunia perturbari solito dictum putes; possessio autem rei familiaris vacuum te perturbatione relinquat. Quomodo enim mentis liberalitas et paupertatis sublime studium multiplicem opum mirabilemque copiam pareret ac germinaret, si forte confligerent inter se iusta possessio et paupertatis doctrina? Quinam vero est huius rei testis? quis adeo sermonis auctor? nimirum ipse communis hominum servator ac dominus, qui propria omnia propter eum deserentes, centuplicem fructum relaturos denunciavit: neque hactenus praemium circumscripsit, sed magis extulit et cumulavit, ita ut nihil maius dici queat: regni videlicet caelestis hereditatem illis adiecit.

9. Haec aiunt qui post illos priores dant operam, ut sacra oracula inter

περιστάσεως ἑλκύσαι τὴν λύσιν ἐνεδυναμώθη τοῦ ἀπορήματος· ἕτεραι δὲ παρ' ὅσον ἐπήλθομεν δόξαι ἐκ τῶν αὐτῶν μὲν ἐγγὺς ἐκείναις ἀφορμῶν ἴσχον τὴν κίνησιν· οὔτε δὲ ταῖς προλαβούσαις οὔτε πρὸς ἀλλήλαις τὰ αὐτὰ διασώζουσι τέλη· ἀπὸ μὲν γὰρ τῆς τῶν προσώπων ἑτερότητος, καὶ αὐταῖς τὸ ἄπορον λύεται· λέγουσι δὲ τὴν μὲν προτέραν ἐντολὴν ἥτις ἐστι τῆς ἀκτημοσύνης εἰσέφερε νόμον, πρὸς τοὺς μαθητὰς ὡς ἀληθῶς εἰρῆσθαι, κἀκείνοις ἐφαρμόζειν μόνοις, καὶ ὅσοις τὸ τῆς φιλοσοφίας ἔντονον καὶ παραπλήσιον ἄλυτον διὰ βίου μένει· τὴν δὲ δευτέραν οὐδὲν μὲν παρακινεῖν τοῦ περὶ τῆς ἀκτημοσύνης τοῖς ἀθληταῖς δεδομένου νόμου, πρόσωπον δὲ ὑποβάλλειν μὲν τῶν μαθητῶν, εἰς ἑτέρους δὲ τὴν ἀναφορὰν ἔχειν· ἀλλ' ἑκατέρᾳ μὴν δόξῃ τὰ κοινὰ μέχρι τούτου· σχίζεται δὲ τὸ λοιπὸν θατέρας ἡ ἑτέρα· καὶ ἡ μὲν πρόσωπον ὑποτιθεμένη ὅσον πολιτικόν τε καὶ τοῦ μιγάδος οὐδὲν ἀνέχει, ἅτε δὴ πρὸς μείζονα φιλοσοφίαν δυσανάγωγόν τε καὶ δυσήνιον· τούτοις δὲ ἄρα ὑπαγορεύει διοικονομεῖσθαι καὶ τὴν τῶν μετρίων κτῆσιν, καὶ τῆς πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀθλοθετούσης νομοθεσίας ἐλευθέρους τούτους ἀφίησιν· ἡ δὲ τοὺς ἰουδαίους τῶν μαθητῶν ἀντισάγουσα, προφητείαν εἶναι τῆς δευτέρας τὰ ῥήματα διατίθεται κατὰ παντὸς τοῦ γένους, ἥτις καὶ πρὸς ἔργον ἐκβέβηκεν, Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τίτου εἰς πολιορκίαν τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως καταστάντων, οἳ ἐπὶ ταύτην πολέμου νόμῳ περιστησάμενοι, μαχαίρας ἔργον τὸ ἰουδαίων ἔθνος ἐπέδειξαν· τότε γὰρ δὴ τότε οἷς μὲν ἡ κτῆσις ἐπι-

se consonent. Et sane exploratum est, partem utramque a personae circumstantia ad conciliandam dubii solutionem vires colligere. Ceterae vero, quantum novimus, sententiae ex iisdem fere principiis manant; neque tamen sive cum prioribus sive ipsae secum ad finem usque consentiunt. Nam et ipsae quidem a personarum diversitate quaestionem solvunt: ceteroqui prius praeceptum, quod paupertatis legem sanciebat, discipulis revera aiunt traditum, hisque solis congruere, nec non iis hominibus qui religiosi instituti parem severitatem insolubiliter per omnem vitam amplexi sunt. Altero autem mandato haud infirmari aiunt latam perfectioribus illis paupertatis legem; idque personam quidem praetendere discipulorum, verumtamen alios homines reapse spectare. Hactenus sententiae utrique commune aliquid inest. Deinde in diversa abeunt: etenim altera personam proponit ab omni quidem re politica ac populari abhorrentem, ceteroqui sublimioris vitae haud capacem neque patientem: his, inquam hominibus modicum rei familiaris possessum attribuit, eosdemque legis eius, quae discipulis coronata certamina indicit, immunes esse sinit. Altera vero sententia Iudaeos discipulorum loco ponens, in posterioris mandati verbis vaticinium contra universam gentem contineri ait: quod sane exitum nactum est, cum Vespasianus ac Titus Hierosolyma urbem obsidione cinxerunt; qui post hanc belli iure subactam, Iudaeos gladiis consumendos tradiderunt. Tunc

πλά τε, καὶ ὅσα ἄλλα κομίσαι ῥᾴδια, ταῦτα φέροντες εἰς τὰς ἐπέκεινα τῆς Ἰουδαίας πόλεις τῆς οἰκείας ἀπέτρεχον μητροπόλεως· οἱ δ' ἄλλως πλούτῳ βαρυνόμενοι, ἢ καὶ τισιν ἑτέροις τρόποις ἐνεσχημένοι, οὗτοι δὴ τῇ πόλει μένειν ἐξαπαιτούμενοι, ξίφη καὶ μαχαίρας καὶ τὰς ἄλλας πολεμικὰς πανοπλίας ἐξωνεῖσθαι συνηλαύνοντο, τοῦ πολέμου πρὸς τὴν πρᾶξιν καὶ μὴ βουλομένους ἐπαναγκάζοντος· καὶ τοῦτο δὴ τοῦτο εἶναι ὃ τὸ δεσποτικὸν προαπεθέσπισε στόμα, νῦν δὲ ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν· ὁ δὲ μὴ ἔχων, πωλήσει τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν· τοῦτο δὲ ἄρα καὶ χρησμοῖς ἄνωθεν προδηλοῦσθαι· συγκόψατε τὰ ἄροτρα ὑμῶν εἰς ῥομφαίας, καὶ τὰ δρέπανα εἰς σειρομάστας, τοῦ θείου προκαταγγέλλοντος· οὕτως οὖν φασὶν οὐδαμῶς μά- Ioel. III. 10.
χεσθαι τὸ μὴ ἔχειν ζώνην μήτε ὑποδήματα μήτε πήραν, πρὸς τὸ νῦν δὲ ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν· ὁ δὲ μὴ ἔχων, πωλήσει τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν.

ι. Ἀλλά γε τοῖς οὕτω τὴν ἀπορίαν διαλυομένοις ἀντιπεσεῖται μὲν ἴσως αὐτὰ τὰ δεσποτικὰ ῥήματα· ὅταν γὰρ ἀπέστειλα ὑμᾶς φησί· καὶ νῦν δὲ λέγω ὑμῖν· οὐκ ἄλλοις ἀλλ' ὑμῖν αὐτοῖς, οὓς καὶ κηρύσσειν ἀπέστειλα· ὥστε νῦν ἡ τῶν προσώπων ὑπαλλαγὴ οὐδεμίαν εὑρίσκει χώραν ἀποδοχῆς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τίνα λόγον, ποῖον δὲ συνδιασώσει εἱρμόν τὸ, ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω καὶ πήραν, πρὸς τὴν τῆς ἀκτημοσύνης ἐντολήν; πῶς γὰρ ἂν ὁ ἀκτήμων βαλάντιον ἔχοι; τίνα δὲ προφητείαν τὸ προσλαβεῖν τῷ βαλαντίῳ καὶ πήραν τῆς τ̄

enim quorum possessio supellex erat et quidquid facile asportari poterat, id in alias extra Iudaeam urbes ferentes, a sua metropoli diffugiebant: dum alii interim divitiis gravati, aut quolibet modo detenti, dum urbanae stationis tenaces sunt, mucrones et enses atque alia arma bellica coëmere festinabant, bello ad id invitos urgente. Atque hanc rem nimirum dominico ore praedici; nunc vero qui habet crumenam, sumat pariter et peram: quas siquis non habet, divenditis vestimentis gladium adquiret. Id ipsum antiquioribus quoque oraculis significatum fuerat, propheta dicente: aratra vestra in gladios, et falces in lanceas concidite. Sic igitur verba, ne habeatis zonam neque calceamenta neque peram, negant pugnare cum his, nunc qui habet crumenam, sumat pariter et peram: qui vero non habet, vestimenta sua vendet, gladiumque coëmet.

10. Sed enim his qui hac ratione controversiam dirimunt, ipsa fortasse dominica verba contradicunt: cum misi vos, inquit. Nunc autem dico vobis; non aliis sed vobis ipsis, quos antea praedicatum misi. Quare locus recipiendae personarum mutationi nullus est. Immo vero quid consentaneum, vel quem nexum habent verba nunc qui habet crumenam, sumat pariter et peram, cum paupertatis mandato? Cur enim pauper crumenam haberet? Iam ipsa perae cum

ἰουδαίων ὑπογράφει καταστροφῆς; ἀλλ' ἡ τοιαύτη μὲν ἔρευνα τῶν λογισμῶν ἀδεκάστῳ κρίσει καὶ τῶν ἔμπροσθεν ἀποδεδομένων λόγων ἐνίοις τισὶ διανοίαις ἐμποδὼν ἂν σταίη, καὶ οὐκ ἂν συγχωρήσειε τὴν λύσιν ἀναμφισβήτητον προελθεῖν· τὸ γὰρ πάλαι μὲν τοῖς μαθηταῖς ἀποκωλῦσαι, ὕστερον δ' ἐπιτρέψαι τὴν κτῆσιν· ταύταις δὲ ταῖς ἐντολαῖς πῶς ἂν ἐφελκυσθείη συναρμόσαι τό, ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω καὶ πήραν; καὶ τό, ὁ δὲ μὴ ἔχων, πωλήσει τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν; οὔτε γὰρ εἰ ταῦτα δοθείη, τῆς προτέρας ἐντολῆς οὐδαμῶς ἐπιγινώσκεται τοῖς λαβοῦσιν ἡ φυλακή· οὐ γὰρ ἂν χώραν εἶχε τὸ βαλάντιον· καὶ ἡ δευτέρα δὲ οὐκ ἐπιτροπὴν εἰσάγει μᾶλλον τοῦ κτήσασθαι, ἀλλ' ἔλεγχον τοῦ μὴ φυλάξαι τὰ πρότερα· ἀλλὰ γὰρ τοὺς μὲν ἱεροὺς ἐκείνους ἄνδρας ἄγειν τε χρεὼν καὶ θειάζειν τῆς τε πρώτης ἐπιβολῆς καὶ τῆς εὐσεβούσης γνώμης· καὶ ὅτι τὴν ἀρχὴν τῆς εὐπορίας ἐκεῖθεν οἱ μετ' αὐτοὺς ἀνεδέξαντο, σπέρματα λαβόντες καὶ ἀπαρχὰς ἀκριβεστέρων ἐπιλύσεων· καὶ τό γε πατέρας αὐτοὺς μᾶλλον ἡμῖν ἐπιγράφον, καὶ τροφείων ἡμᾶς ἀποφαῖνον χρεώστας, ὅτι ταῖς συντόνοις αὐτῶν ἐπιβολαῖς καὶ φιλοπονίαις, εἰς ἄκρον ἐστὶν ἰδεῖν τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν γραμμάτων τὴν ἐργασίαν ἀπειληφότα, καὶ μηδεμίαν ἀγνοίας ἢ ἀμφισβητήσεως τισὶ καταλελοιπότα πρόφασιν.

ια. Φαίη δ' ἄν τις ἴσως ὁδηγῷ τῷ πνεύματι χρώμενος, ὥστε καὶ τὰς εἰρημένας λαβὰς ἐκφυγεῖν, ὡς τὸ μὲν πολλὰ τῶν φαινομένων ἐν τῇ θείᾳ γρα-

crumena assumtio, quodnam quaeso iudaici exitii vaticinium innuit? Sane haec opinionum indagatio si libero iudicio fiat, praedictarum quoque sententiarum nonnullis obstabit, neque sinet indubiam solutionem evadere. Namque olim interdixisse discipulis, deinde concessisse, opes; his, inquam, mandatis qui fieri potest ut accommodetur dictum illud, nunc qui habet crumenam, sumat et peram? rursusque illud, qui autem non habet, divenditis vestibus gladium emet? Neque vero, si vel haec concedantur, idcirco apparet prioris mandati apud eos qui acceperant observantia; alioqui nullus crumenae locus esset. Posterius autem mandatum non tam possidendi copiam facit, quam superioris violationem coarguit. Quae quum ita se habeant, nihilominus sacros illos interpretes propter sua priora tentamina piumque animum divinis praeconiis efferre decet. Opum quippe hermeneuticarum initium inde traxerunt ii, qui illos consecuti sunt, interpretes, seminibus nimirum acceptis ac solutionum accuratiorum primitiis. Idque magis illis patrum ius erga nos adserit, nosque omnis observantiae debitores demonstrat, quod nimirum acribus eorum conatibus ac laboribus, nunc demum ad apicem videre licet sacrarum litterarum interpretationem provectam, nec cuipiam inscitiae aut dubitationis ansam iam esse relictam.

11. Quod si forte aliquis sancti spiritus instinctu dicat, praedictas offen-

φῇ μάχεσθαι, παρὰ τὴν ἄγνοιαν ἢ τὴν κακουργίαν τῶν τοῖς ῥητοῖς ἐπιβαλλόντων, ὀρθῶς τε καὶ δικαίως εἴρηται· οἱ μὲν γὰρ οὐ συνορῶντες τὰ περιστατικὰ δι' ὧν τὰ μαχόμενα λύεται· οἱ δὲ κακομηχανοῦντες, τὴν ἀπορίαν κρατύνουσι· πλὴν ἀλλά γε νῦν ἡ ἀπὸ τοῦ προσώπου περίστασις οὐδὲν μέγα τῇ παρούσῃ θεωρίᾳ συμβάλλεται, αὐτῶν δὲ μᾶλλον τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἡ ἀκριβὴς συνεξέτασις ἐξ ἑαυτῶν διασκεδάζεται ἐπιθολοῦσαν ἄγνοιαν τῇ καθαρότητι τοῦ νοήματος· καί μοι συνδιασκόπει τοῖς λογισμοῖς καὶ συνακολούθει τῷ ἐγχειρήματι· πρῶτον μὲν ὁ δεσπότης οὐκ ἐπιτάττει τοὺς μαθητὰς βαλάντιον αἴρειν, ἀλλὰ τοὺς ἔχοντας, καὶ πήραν συνεπιφέρειν ἀφίησι· ποῦ τοίνυν ταῦτα ἀσύμφωνα, καὶ πῶς ἂν ἀλλήλοις μάχοιτο; μαθητὰς μὲν ποιεῖν καὶ δεικνύναι τῆς ἀκτημοσύνης νομοφύλακας, τοὺς ἠθετηκότας δὲ συγχωρεῖν, κἀπὶ τῶν ὁμοίων λύειν τὸ πρόσταγμα· ἀρρωστήματι γὰρ γνώμης κανὼν ἀκριβείας ἀσύμφορον· καὶ ὁ δοὺς τοῖς προλαβοῦσι τῆς ὀλιγωρίας τὸν ἔλεγχον, αὐτὸς ἀναχαιτίζει τοῦ νομοθέτου τὴν ἐπὶ τοῖς μέλλουσι πρόνοιαν· συγχωρεῖται μὲν οὖν ὡς ἔφημεν τοῖς κτησαμένοις τὸ βαλάντιον καὶ ἡ πήρα· ἢ εἰ βούλει προαναφωνεῖται τῆς ἐσομένης πολιτείας τοῖς μὴ τὰ φθάσαντα συντηρήσασιν ὁ τρόπος· ἐναντίον δὲ τῇ ἐντολῇ, δι' ἧς οἱ τελειωθέντες τὴν ἀκτημοσύνην κατώρθωσαν, οὐδαμῶς ἂν τοῦτο συνοραθείη· ὁρᾷς πῶς ἐξ αὐτῆς τῆς λέξεως καθαρῶς ἡ λύσις προέρχεται; μηδὲν ἐργῶδες μηδὲ περινενοημένον παρέχουσα, ἀλλὰ νῦν φησιν ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν.

siones declinandi causa, plerasque earum quae in divina scriptura videntur contradictiones, inscitia malitiave eorum fieri qui textus illos oppugnant; id inquam recte admodum iusteque dicetur. Etenim partim haud considerant circumstantias quibus repugnantiae auferuntur, partim vero improbitate sua difficultatem exaggerant. Attamen personarum circumstantia haud magnopere praesenti argumento prodest, sed ipsarum potius sacrarum litterarum diligens consideratio, inscitiae sordes puritate sui sensus hinc eiiciet. Sequere me igitur cogitatione tua, meamque operam comitare. Primo quidem Dominus haud iubet discipulos crumenam gerere, verum eos qui hanc haberent, peram quoque simul ferre sinit. Qui quaeso haec inter se dissonant, vel quomodo sibi adversantur? in discipulorum numero habere ac praedicare eos qui paupertatis mandatum curant; violatoribus autem indulgere, atque eius rei praeceptum antiquare. Etenim infirmae menti severitas regulae inutilis est; et qui superiore vita neglectum legis prae se tulit, is inhibet ulteriorem legislatoris providentiam. Conceditur ergo, ut diximus, habentibus crumenam etiam pera; vel potius futurum vitae genus eorum, qui priora mandata minime observaverunt, praedicitur. Verum id profecto haud contrarium apparet mandato illi, cui perfecti discipuli obsequentes, paupertatem sedulo retinuerunt. Viden ut ex ipsa

ιβ. Δύο τάξεις νῦν, ὃ καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης ἐστὶν εὑρεῖν ἐντολῆς, συνορῶνται· οἱ μὲν κατορθοῦσιν, οἱ δὲ τὸ πρόσταγμα παραβαίνουσι· τοῖς μὲν κατωρθωκόσι, καὶ τῶν μειζόνων ὁ πόνος πιστεύεται, τοῖς δ' ἐρραθυμηκόσι, οὐδὲν ἄλλο βάρος ἐπιτίθεται· ἀλλὰ καὶ συγχωρεῖται τὸ φθάσαν, ἵνα μὴ τὸ πᾶν ἐξ ἀπογνώσεως ἀπολίσωσι· ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς μηδὲν κεκτῆσθαι· οὐδὲν αὐτοῖς τῶν ἀναγκαίων ἐπιλέλοιπεν, οὐ μικρὸν οὐ μέγα· οὐχ εὗρον ἀφορμὴν οὐδεμίαν οὐδ' αἰτίαν πλάσαι παραβάσεως· καὶ μάρτυρες αὐτοὶ τοῦ μηδενὸς ἐν ἐνδείᾳ νομοφυλακοῦντας καταστῆναι· μή τινος γάρ φησιν ὑστερήσατε; οἱ δὲ οὐδενός· ἐπεὶ οὖν ὁμοτίμως μὲν ἡ ἐντολὴ ἐδόθη, ὁμοτίμως δὲ τὸ τῆς χρείας ἄφθονον ὑπῆρχεν· ἀλλ' οἱ μὲν οὐ δέον συνεπιφέρειν, βαλάντιον εἶχον· οἱ δὲ τῆς ἐντολῆς ἦσαν· τῶν μὲν ὑπεριδόντας τὸ πρόσταγμα, ἅμα μὲν ἐλέγχων, ἅμα δὲ ἀφεὶς φέρεσθαι τῇ γνώμῃ, καὶ οὐ συγκλείων εἰς βίαν· ἅμα δὲ εἰ βούλει καὶ προαναφωνῶν αὐτοῖς τῆς πολιτείας τὸ μέλλον, ὁ ἔχων φησὶ βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν· προανεκήρυξε γὰρ ὁ παραβὰς οἷς ἔφθασε πράξας, καὶ τῆς ἐντολῆς ἀλογήσας, οἵαν καὶ περὶ τῶν συστοίχων τῶν ἐν τῷ μέλλοντι διάθεσιν δείξει· τοῖς δὲ καθαρῶς ἀσπασαμένοις τὸ πρόσταγμα, τῆς γνώμης αὐτῶν ἀποδεξάμενος τὸ στερρὸν, καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν κατορθωμάτων ἐν ἀγῶνος μοίρᾳ χαρίζεται, καὶ πρὸς τὸ τῆς φιλοσοφίας ἄκρον οἷς εἰσάγει ἀναφέρει.

Luc. XXII. 35.

locutione perspicue solutio fluat, sine ullo vel labore vel subtili excogitatione, nunc vero qui habet crumenam, sumat pariter et peram!

12. Duos heic hominum ordines (ut in alio quovis iusso deprehendere licet) videmus: alii scilicet mandatum curant, alii violant: recte agentibus maioris quoque molis labor concreditur; socordibus nullum insuper pondus adiicitur, immo et illud prius remittitur, ne omnia desperatione pessum dent. Mandavit discipulis nihil ut possiderent: nihil iis necessarium, sive id parvum esset sive magnum, defuit; nullam occasionem causamve confingere potuerunt, cur obedientiam abiicerent. Quin ipsi testati sunt nulla se egestate laboravisse dum ei praecepto obsequerentur. Numquid, ait, vobis defuit? responderunt, nihil. Quandoquidem igitur commune mandatum erat, communis quoque fuit victus copia. Verumtamen alii contra officium crumenam habuerunt, alii mandato adhaeserunt. Quare mandati violatores simul reprehendit, et simul suo quemque permittit arbitrio ferri, nullaque vi cogit. Simul autem, si ita placet, praedicit illis futuram ipsorum vitam: qui habet, ait, crumenam, sumat pariter et peram. Nam qui antea deliquit, mandato contempto, is satis portendit qualem postero quoque tempore in re simili animum gesturus sit. Contra eorum, qui accurate rem imperatam fecerunt, constans ingenium probans, summam quoque perfectionem in agonis partem largitur, eosque ad religiosae vitae culmen monitis suis subvehit.

ιγ. Διό φησι πρὸς ἑκατέρους τοῦ λόγου σχιζομένου, νῦν δὲ ὅτε μάλιστα τὸ πάθος ἥκει τὸ ἐμὸν, καὶ ὁ καθ᾿ ὑμῶν ἐπὶ μέγα κρατύνεται πόλεμος, καὶ πολλῶν ἔλεγχον δώσουσι λογισμοί· οἷς μὲν ὁ τῆς ἐντολῆς λόγος οὐδ᾿ οὕτω χαλεπὸς ὢν οὐκ ἐφυλάχθη, τούτοις ἀκολουθήσει μετὰ τοῦ βαλαντίου καὶ ἡ περιποίησις τῆς πήρας· οἷς δ᾿ ἀνωτέρω γενέσθαι τῆς ἀθετήσεως διεπονήθη, οὗτοι καὶ τὸ τέλος οἰκεῖον τῶν προηγωνισμένων ἐπιθήσουσι· καὶ τοὺς μὲν τῆς ἄκρας φιλοσοφίας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆς ἀκτησίας κατενηνεγμένους, ἡ τῶν πολλῶν μέριμνα καὶ ἡ φροντὶς ὑποδέξεται· οἷς μετὰ τοῦ βαλαντίου καὶ ἡ πήρα, καὶ ὅσα ἂν τὸ εὐπερίστατον ἐπιτάττῃ τοῦ βίου, οὐ διαλείψει δι᾿ ὄχλου γινόμενα· τοῖς δέ γε τηρήσασιν ἐν σπουδῇ καὶ πόνοις τὸ ἀγώνισμα, ἐπεὶ τοῦτο φησὶν ὑμῖν ὀρθῶς τε καὶ ἐπιμελῶς διαπέπρακται, καὶ τὸν τῆς ἀκτημοσύνης ἆθλον ὥσπερ ἀρραγῆ κρηπῖδα τῶν μελλόντων ἀγώνων ἐπήξατε, λείπεται δὲ παρεσκευασμένους ἔτι μᾶλλον καὶ ἑτοίμους ὑμᾶς εἶναι νῦν ἢ πρότερον πρὸς τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ θάνατον· ἤδη γὰρ κἀγὼ τὸν ὑπὲρ τοῦ κόσμου ὑπέρχομαι· εὖ δὲ ποιοῦντες προαπέθεσθε μὲν πάντα τὰ τοῦ βίου· οὐδὲν δ᾿ ὑμῖν ἐπισύρεται τῶν μεθέλκειν δυναμένων ἀπὸ τοῦ μὴ χαίροντας ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ πάντων κεφάλαιον τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ σφαγήν· ἕψεται πάντως ὑμῖν προθύμους εἶναι, καὶ τὸ ἔσχατον ἀποδοῦναι περιβόλαιον, καὶ ἀλλάξασθαι τῆς ζωῆς τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ θάνατον· τοῦτο γὰρ σημαίνοι ἂν τῶν εἰρημένων πάντων εὐστοχώτερον τὸ βαλάντιον μὴ ἔχειν, καὶ ἡ τοῦ ἱματίου πρᾶσις, καὶ ἡ μάχαιρα· ὡσανεὶ ὅταν περ οὐδὲ τοῦ ἐσχάτου περι-

13. Quamobrem ait utrique ordini, bipartito sermone: nunc cum maxime passio mea appropinquat, bellumque magnum contra vos ingravescit, multorum denique revelabuntur cogitationes. Etenim illos, a quibus superius mandatum, licet non ita arduum, violatum fuit, eos inquam post crumenam consequetur perae quoque adiectio: contra illi, quibus curae fuit ut ab inobedientia caverent, coronidem quoque idoneam prioribus actibus imponent. Hinc eos qui a sublimi philosophia ideoque etiam a paupertatis laude exciderunt, multarum rerum sollicitudo et cura excipiet: eosdemque praeter crumenam et peram, cetera etiam, quae vitae lautitia exigit, turmatim circumsistent. At vero illis qui sedulo et fortiter in proposito opere perseveraverunt, quoniam hoc, inquit, recte et diligenter a vobis peractum certamen est, ac paupertatis laborem ceu immobilem futurorum agonum columnam constituistis, superest ut nunc apprime morti pro me obeundae parati sitis: nam et ego necem pro mundo mox subiturus sum. Bene autem est, quod antea mundana omnia abiecistis: nihil ut vos pelliciat eorum, quae impedire possent, quominus laetabundi ad summam rei veniatis, nempe ad caedem mei causa patiendam. Pronum oppido vobis erit alacribus fieri, atque extremum amiculum tradere, et mei gratia mortem cum vita commutare. Id enim commodissime omnium praedicta

βολαίου ὁ τὸ τῆς ἀκτημοσύνης τελεσάμενος φείσεται, ἀλλὰ κἀκεῖνο δώσει χωρῶν εὐθύμως πρὸς μάχαιραν· διὸ οὐ πωλησάτω φησὶν οὐδὲ ἀγορασάτω, ἀλλὰ πωλήσει καὶ ἀγοράσει· ἅμα μὲν οὐ νόμον, οὐδ᾽ ἐπίταγμα τὰ ῥήματα ποιῶν, ἅμα δὲ καὶ τὸ μέλλον προαγορεύων· οἷον οὐκ ἐπιτάσσω φησὶ τοῦτο γίνεσθαι, ἀλλ᾽ εἰδὼς τὸ γενησόμενον προλέγω, ὡς ἡ τῆς ἐντολῆς φυλακὴ καὶ τὸ ἔσχατόν που καὶ μέγα ὑμῖν προϋπογράφει κατόρθωμα· ἐκείνη γὰρ πεῖσαι καὶ τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ θάνατον ἡδέως ἑλέσθαι, τὸ πάσης ὑμᾶς βιωτικῆς ἐλευθέρους εἶναι μερίμνης, πρὸς τὸ μηδὲν ἐπιστρέφεσθαι τῶν σωματικῶν, τὸ πάντα πρὸς τὴν ἐμὴν ἀναφέρειν θεραπείαν· ὅτι δὲ οὐ μᾶλλον ἑτέρου τινὸς χάριν τὰς μαχαίρας ὁ τὰ ἀπ᾽ ἀρχῆς προβλήματα φθεγγόμενος αἰνιγματίζεται λόγος, ἢ σύμβολον αὐτὰς πεποιημένος τοῦ τε οἰκείου πάθους καὶ τῶν μαθητῶν, σαφῶς ἀναπτύσσεται τοῖς ἐφεξῆς· ἀποκριναμένων γὰρ τῶν μαθητῶν ὡς μάχαιραι δύο εἰσὶν, οὐθ᾽ ἕτερόν τι προσαπήτησε παρ᾽ αὐτῶν, οἷον ἱμάτιον πωλῆσαι, ἢ τοῖς ἔχουσι τὸ βαλάντιον, εἰ καὶ ἡ πήρα προσείληπται, οὔτε πρὸς ἄλλην διάνοιαν μετεβίβασεν, ἀλλ᾽ ἱκανόν ἐστι φησίν· ἀντὶ τοῦ περιεγράφη τοῖς συμβόλοις τὸ μηνυόμενον, καὶ ἀρκούντως ἔχει παραστῆσαι ταῦτα τὸν σκοπόν· αἱ γὰρ δύο μάχαιραι τὴν χρείαν ὅλην ὑπογράφουσι, καὶ τοῦ συμβόλου τὸ βούλημα διαγγέλλουσι· καὶ γὰρ τούτων ἡ μὲν παραβολὴν ἐπεῖχε τοῦ δεσποτικοῦ πάθους, ἡ δὲ τῶν γνησίων τε καὶ ὡς ἀληθῶς τοῦ λόγου μαθητῶν, οἷς ἅπαντα τὰ εἰς τῶν

verba significant, crumenam non habere, vestimenti venditio, gladius: veluti ne novissimo quidem amiculo perfectus paupertatis assecla parsurus sit, verum illud quoque cessurus, dum expedite currit ad gladium. Hinc non ait *vendat* aut *emat*; sed *vendet* et *emet*: quibus verbis neque legem neque iussum statuit; et tamen rem futuram ante denuntiat. Scilicet haud mando inquit, ut haec fiant, sed futuri praescius ante edico, fore ut praecepti custodia ad extremum quoque et insigne facinus viam vobis muniat: illa enim suadebit vobis, ut necem quoque mei causa libenter adire velitis, omni cura saeculari vacetis, nihil corporale sectemini, cuncta ad meum famulatum referatis. Quod autem haud alius rei gratia gladios memoret arcano dominicus sermo, iamdiu parabolis uti solitus, nisi ut eos suae ac discipulorum passionis symbolum faciat, manifeste enucleat in subsequentibus. Quum enim respondissent discipuli praesto esse gladios duos, nihil praeterea ab iis exquisivit, puta vel ut vestem divenderent, vel an ii, quibus esset crumena, peram quoque sumpsissent, neque ad alias eos transtulit cogitationes; sed satis est, ait: scilicet signis res quae portenditur circumscripta est; atque haec adsequendo scopo sufficiunt. Totum quippe negotium gladii duo oculis subiiciunt, et quid sibi velit symbolum patefaciunt. Alter enim gladius dominicae passionis imago erat, alter evangelii genuinorum et sine fuco discipulorum, qui cunc-

δεσπότην εὐνοίας ἀλλασσομένοις καὶ αὐτὴ προσαποδεύεται ἡ τελευταία περιβολή· γυμνοὶ δὲ τῶν περιγείων, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως, χαίροντες ἔδραμον πρὸς τὴν, ὅταν ὁ καιρὸς ἐκάλει τοὺς ἀθλητὰς, ὑπὲρ τοῦ ποθουμένου σφαγήν.

ιδ. Ἀλλὰ τοιαύτη μὲν καὶ ἡ νῦν τῶν ῥητῶν τὴν συμφωνίαν δεικνῦσα θεωρία, τῇ μὲν τῶν προσώπων οὐ χρησαμένη διαφορᾷ, ὅτι μὴ δ' ἐπέτρεπε τοῦτο τῆς ἱερᾶς γραφῆς ἡ φωνὴ, ὑπ' αὐτῶν δὲ τῶν ἐκβεβηκότων πραγμάτων, καὶ τῆς καθ' εἱρμὸν προόδου τοῦ λόγου, τὴν συμβολικὴν τῶν ῥημάτων σημασίαν ἀναπτύσσουσα· ἔστι μὲν οὖν ἔστιν οὐ κατὰ τοὺς εἰρημένους μόνον τρόπους τὴν φαντασίαν τῆς μάχης ἀπαντῶσαν λαβεῖν, ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλους πολλῷ τῶν εἰρημένων πλείονας, ὧν ἡ στοιχείωσις καὶ συγκεφαλαίωσις ἰδιαζούσης ἀλλ' οὐχὶ τῆς νῦν ἐστιν ὑποθέσεως· πλὴν οὐδὲν κωλύει καί τινας αὐτῶν διελθεῖν, οἳ καὶ πρὸς ἄλλα τινὰ τῶν σῶν ἀπορημάτων τοῖς συνεπισκοποῦσι πόρον παρέχονται· πολλὰ μὲν γὰρ τῶν οὐ μαχομένων, ἂν τὸ μὲν οἰκονομίᾳ λέγῃ, τὸ δὲ τῆς φύσεως τὸ ἀκόλουθον, σὺ δὲ μὴ διαστείλῃς, πλάνην ποιεῖ ἀντιθέσεως· οἰκονομία (1) δὲ λέγοιτ' ἂν κυρίως μὲν ἡ τοῦ λόγου φρικτικὴ ὑπὲρ ἐννοίας ἐνανθρώπησις· καὶ καθ' ἕτερον δὲ τρόπον τῶν ἀκριβεστέρων νόμων ἡ ἐπί τινα χρόνων ὑποστολὴ ἢ σχολὴ, ἢ τῶν ἀνειμένων εἰσφορὰ πρὸς τὴν τῶν δεχομένων ἀσθένειαν, διοικονομοῦντος τοῦ νομοθέτου τὸ πρόσταγμα· προκύπτουσι δὲ τῆς πρώτης οἰκονο-

tis infra Domini caritatem locatis, novissimum quoque amiculum exuunt, atque omni terrestri re, immo et ipsa natura, nudati, simul ac occasio athletas evocat, ad necem pro dilecto ovantes convolant.

14. Atque ita haec etiam quae in manibus est disputatio consonantiam dictorum demonstrat, haud equidem personarum differentiâ, quam divinae scripturae locutio heic non patitur, sed consequentibus factis, et progrediente sermonis ordine symbolicam verborum significationem aperiens. Profecto licet non solum praedictis modis simulamentum pugnae cognoscere, sed aliis etiam multo iis, qui dicti sunt, pluribus, quorum expositio atque percensio, peculiaris cuiusdam, non praesentis, tractationis est. Nihil tamen vetat, quominus aliquot perstringamus, qui etiam nonnullis aliis dubitationibus tuis, siquis rem tecum considerabit, responsionem suppeditabunt. Nam multa eorum, quae minime inter se pugnant, si partim secundum oeconomiam dicantur, partim secundum naturae ordinem, tuque ea minime discernas, contradictionis fucum facient. Oeconomia vero principaliter dicitur Verbi incarnatio supra omnem intelligentiam admirabilis. Rursus alio modo oeconomia intelligitur severi iuris ad certum tempus remissio atque iustitium; vel etiam immunium pensitatio propter aegros recipientium animos praestita; sic videlicet legislatore mandatum

(1) De hoc sacro vocabulo multus est Suicerus in thesauro, quem cum fructu adibis.

Luc. XXII. 43. μίας, οὐδὲ τῆς δευτέρας ἐχούσης τὸ ἀδιαίρετον, καὶ ἄλλοι τρόποι διάφοροι· αὐ-
Ioh. X. 18. τίκα ὁ σωτὴρ ἠγωνία τε καὶ παρῃτεῖτο τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ ἐξουσίαν εἶχε
θεῖναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ πάλιν λαβεῖν αὐτήν· καὶ ὅρα ὡς εἴ τις μὴ τὸ μὲν
τῇ οἰκονομίᾳ δοίη, τὰ δὲ τῇ ἐξουσίᾳ τῇ θεϊκῇ, ἑαυτὸν τοῖς ἐναντίοις περιτρέ-
ψειε· καὶ τό γε νῦν τῆς οἰκονομίας ὄνομα φύεται μὲν ὥσπερ εἴρηται ἀπό γε τῆς
δηλούσης τὴν ἐνανθρώπησιν, ἥτις καὶ κυρίως ἂν καὶ πρώτως οἰκονομία τῷ ἀξιώ-
ματί τε καὶ τῷ αἰτίῳ τῆς ἐξ αὐτῆς λέγοιτο· οὐ μὴν εἰς ὅλον ἐκείνῃ συμφύε-
ται· σχίζεται γὰρ εἰς δύο τέως καὶ αὕτη· καὶ τὸ μὲν αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον, τὸ δὲ
ἐπ' ἔλαττον τῷ σημαινομένῳ συμβιβάζεται· εἰ μὲν γάρ τις τὴν ἀγωνίαν καὶ τὴν
τοῦ θανάτου παραίτησιν καθ' ὃ γέγονεν ἄνθρωπος λαβεῖν ἐθελήσοι, οἰκονο-
μίαν ἐνταῦθα τὴν μᾶλλον προσφυομένην ἕξει τῷ προταχθέντι ῥήματι· εἰ δ'
ἀγωνιᾷν καὶ παραιτεῖσθαι τὸν θάνατον, οὐκ αὐτὸ τοῦτο διότι γέγονεν ἄνθρω-
πος τίς ὑπολάβοι, πολλοῖς γὰρ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἀσκητῶν ἑκούσιος ὁρμὴ
καὶ χαρὰ πρὸς τὸν θάνατον, ἀλλ' οἰκονομεῖσθαι νῦν τὴν ἀγωνίαν καὶ τὴν τοῦ θα-
νάτου παραίτησιν εἰς βεβαίωσιν μὲν τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἔλεγχον δὲ φθάνοντα
τῶν ὑποθεμένων φαντασίαν τὸ φρικτὸν τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ παράδοξον, τὴν
ἐπ' ἔλαττον οὕτως συναπτομένην τῆς οἰκονομίας φωνὴν πρὸς τὴν τῆς μάχης
λύσιν εὗρεν ἐπίκουρον· πλὴν ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον ἑκατέρωθεν ἡ φαντασία τῆς
μάχης ἐλαύνεται.

suum moderante. Existunt autem e priore oeconomia (neque posterior ipsa abhorret) alii quoque modi plures. Exempli causa, servator in agonia positus mortem deprecabatur. Atqui idem potestatem habebat deponendi animam, atque iterum sumendi eam. Constat, nisi quis prius illud oeconomiae adscribat, alterum vero divinae potestati, ipsum se contradictionibus implicaturum. Et hoc loco quidem oeconomiae nomine intelligitur, ut diximus, incarnatio, quae praecipue primitusque ob dignitatem suam et efficientiam merito dicitur oeconomia. Neque tamen praedictum nomen in hac una notione consistit. Nam et ipsa notio interdum in duas scinditur; quarum altera magis, altera minus cum re intellecta congruit. Nam siquis agoniam mortisque deprecationem quatenus homo erat intelligere volet, is oeconomiam praeposito nomine maxime dignam habebit: sin agoniam pati et mortem deprecari, haud a Christi humanitate repetet; (propterea quod multi martyres piique athletae sponte atque alacriter ad necem properaverunt) verum idcirco positum esse in agonia Iesum et mortis fugam adpetivisse iudicabit, ut humanitatis suae fidem faceret, atque ut in antecessum eos refelleret, qui admirabile atque inopinum incarnationis opus phantasiae adscripturi erant, qui, inquam, sic opinabitur, is oeconomiae vocabulum secundario sensu ad repugnantiae conciliationem auxiliarium habebit: aeque tamen utrimque simulata repugnantia expellitur.

ιε. Εἰσὶ δὲ καὶ παρὰ τούτοις οἰκονομίας διάφορα μὲν σημαινόμενα, τῆς αὐ-
τῆς δ' ὅμως λαχόντα γενέσεως· πλὴν ἀλλά γε νῦν μυρία μὲν καὶ ἄλλα τῶν εἰς
ἀπορίαν ἀναφερομένων, τῇ ἐπικρίσει τε καὶ διαλήψει τοῦ τὴν κυρίως οἰκονομίαν
δηλοῦντος ὀνόματος ἡ λύσις ἐκεῖθεν πρὸς τὸ σαφὲς ἄγει· ἐπιλύσεως δὲ οὐ-
δὲν ἔλαττον διὰ ταύτης τύχοι ἂν ἢ δι' ἄλλης ἐφόδου καὶ τό, τί με ζητεῖτε Ioh. VIII. 40.
ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν λελάληκα ὑμῖν; καὶ ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν X. 30.
ἐσμεν· συγκρούειν μὲν γὰρ ἀλλήλοις δοκεῖ πως τοῖς ἀσυνέτοις ἢ ῥᾳδιουργοῦσι
τὰ ῥητά· ἀλλ' ὅγε σοφὸς τῆς ἀληθείας λόγος τὴν μὲν τῶν φωνῶν τῇ ἀκηράτῳ
καὶ μακαρίᾳ τῆς θειότητος ὑποφέρων φύσει, τὴν δὲ καθ' ἣν αὐτὴν ὁ λόγος τὴν
ἡμετέραν οὐσίαν προσείληφεν, πᾶσαν διωθεῖται ἀμφισβήτησιν· οὐκ ἀποστα-
τήσειε δ' ἂν τοῦ εἰκότος καὶ εἴ τις τῇ αὐτῇ διαλύοιτ' ἂν ἐπισκέψει καὶ τό, ὁ Ioh. XIIII. 28.
πατήρ μου μείζων μου ἐστί· δεῖται μὲν γὰρ συνετῶν καὶ καθ' ἑαυτὸ τοῦτο τὸ
ἱερὸν χωρίον ἀκροατῶν· μᾶλλον δ' ἂν δεηθείη καὶ τῆς εἰρημένης φωνῆς, ἥτις ἐδή-
λου τὴν ἰσότητα τοῦ πατρός, συνεξεταζομένης καὶ συμπαραβαλλομένης αὐτῷ· εἰ
γὰρ καὶ ἑτέραις πατρικαῖς ἐπιστασίαις ἡ ἐν αὐταῖς φαινομένη μάχη τὴν συμφω-
νίαν προήνεγκεν, οἷον ὅτι τὸ μὲν μείζων εἰς τὸ αἴτιον ἀναφέρεται (1), τὸ δὲ
ἓν μηνύει τῆς φύσεως τὴν ἰσότητα, ἀλλ' οὖν καὶ ὁ τῆς οἰκονομίας λόγος εἰς ἑαυ-
τὸν τὸ μείζων ἀναδεχόμενος, ἐλευθέραν ἐπηρείας τὴν τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν

15. Sunt autem praeter has aliae quoque et variae vocabuli oeconomiae significationes, quae tamen ab eadem origine manant. Denique alia innumera quae ad dubitandum trahunt, iudicio et discretione nominis quod principaliter incarnationem significat, declarationem perspicuam consequuntur. Et hac quidem ratione, nihilo secius quam alia, solutionis compotes fieri licet. Veluti in hoc loco: cur me quaeritis interficere hominem qui veritatem locutus sum vobis? Tum, ego et pater unum sumus. Stultis oppido hominibus levique mente praeditis contraria haec dicta videntur: sed enim sapiens veritatis sermo alterum quidem dictum ad immortalem beatamque divinitatis naturam referens, alterum ad humanam quam Christus communem nobis substantiam sumpsit, universam profligat ambiguitatem. Neque a iusta sententia recedet, siquis eodem consilio explicet etiam, pater maior me est. Nam cum sacer hic locus per se prudentes auditores postulat, tum multo etiam magis indiget, ut supradicta vox, quae cum patre aequalitatem significat, adiungatur huic iuxtaque ponatur. Nam si aliis quoque patriis notionibus simulata ipsorum pugna concordiam exhibet; veluti quia vocabulum *maior* ad causam refertur; *unum* autem naturae aequalitatem significat; sequitur ut oeconomiae quoque sermo, qui in se recipit vocem *maior*, liberam errore comprobet per

(1) De vocabulo αἴτιον et de aliis Dei patris nominibus et de toto hoc loco theologico legesis praeclaras ss. patrum auctoritates apud Petavium theol. dog. de trin. V. 5.

διὰ τὸ ἑνὸς συγκατασκευάζει ἰσότητα· οὐδὲν δὲ κωλύει τοὺς τὴν ἔριν ἐπιτιθεμένην αὐτοῖς ὑποφέροντας λόγους, διαφόροις ἀποσκευάζεσθαι ταύτην ἐφόδοις· ἐπεὶ καὶ ὅπερ νῦν εἴρηται ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστὶν, ἑτέραις παρ' ἡμῶν ἐπισκέψεσιν, αἳ τὴν τῶν ἀκροατῶν ὑπόληψιν ὑπεβάλοντο, τῆς ἀπορίας ἀνεκαθάρθη, οὐ μεμπτὴν οἶμαι τὴν λύσιν ἀπενεγκάμενον.

ιϛ. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων καὶ παρὰ τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἄδειαν, οἱ εἰς τὸ ἄπορον ἐπηρεαζόμενοι λόγοι συκοφάντας τοὺς ἐπιτιθεμένους αὐτοῖς ἀπελέγχουσιν· (Marc. II 25.) ἐξ οὗ καὶ ὁ κοινὸς δεσπότης καὶ πλάστης τοῦ γένους καὶ σωτὴρ τὸν Δαβὶδ τοὺς ἄρτους φαγόντα τῆς προθέσεως, νόμων ἀφίησιν ἀθετήσεως· ὡς γὰρ θέμενος, καὶ εἰδὼς τήν τε φύσιν καὶ ἰσχὺν τοῦ νόμου, καὶ ὧν ὁ νόμος τὴν πολιτείαν ἐτέθη ῥυθμίζειν, τοὺς μὲν ὑβριστὰς, καὶ οἷς ὑπεροψία ποιεῖ τὴν παράβασιν, δικαιοῖ τὴν δίκην ἐν ἄλλοις πολλάκις ὑπέχειν· οἷς δὲ στοργὴ μὲν καὶ αἰδὼς τῶν νόμων, ἀνάγκη δὲ τὴν στοργὴν καὶ τὸ αἰδούμενον διὰ τῆς ἀσθενείας ἐκλύει, συγγνώμην διδοὺς τῇ ἀτονίᾳ, καὶ σπλάγχνοις ἐλέους τούτους ἀνακρίνων· καθάπερ δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ νόμων παραβάσεως ἀπολύει, τοῖς ἠνεγκαμένοις οὐχ ὑπεροψίαν ἐγκαλῶν τολμῆσαι τῶν νόμων, τῆς δ' ἐν τῇ φύσει ῥώμης οὐ συμπαρατεινομένης τῇ γνώμῃ· καὶ τοῦτο λόγον αὐτοῖς τιθέμενος συνηγορίας ὁ φιλάνθρωπος χαρίζει τὴν ἐλευθερίαν· καὶ πολλὰ ἄλλα τῶν ἀπορουμένων εἰς τὸ εὔπορον διὰ τῆς αὐτῆς ἐπιβολῆς μεθοδεύεται.

vocem *unum* patris cum filio aequalitatem. Porro nihil prohibet, quominus ii sermones qui adhaerente sibi contentione laborant, diversis hanc propulsent argumentis. Et quidem hoc ipsum, de quo nunc agimus, pater maior me est, aliis a me rationibus, quae mentem auditorum pervicerunt, omni dubitatione expeditum fuit, cum probabili ut arbitror solutione.

16. Praeter hactenus dicta, et praeter necessitatem et immunitatem, ii qui difficultatem calumniose sermones clamitant, auctorum suorum sycophantiam coarguunt. Quare et communis dominus et creator generis atque servator Davidem, qui panes oblationis comedit, de laeso iure absolvit. Nam utpote legislator, naturam legis vimque cognoscens, et quibus actibus moderandis lex sit posita probe sciens, iniurios equidem et qui per contemptum peccant, poena dignos saepe declaravit: verumtamen iis quibus amor et reverentia legum inest, sed necessitas cum infirmitate coniuncta amorem reverentiamque labefactat, veniam mollitudinis impertitur, neque in hos sine misericordiae adfectibus sententiam fert. Sicuti beatum quoque Davidem de laesis legibus absolvit; iis qui panes abstulerant haud audacem legum contemptum exprobrans; sed quia naturae robur non satis mentis proposito respondebat, id eis in defensionis loco ponens, absolutionem decernit clemens Iesus. Et aliae quidem controversiae multae ad liquidum hac ratione deducuntur.

ιζ. Τί δὲ δεῖ τὰς ἄλλας ἐπεξιέναι περιστάσεις; αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ τῆς
ἀναγνώσεως τρόπος οἰκείως μὲν τοῖς νοήμασι τῆς φωνῆς τὸν ἦχον ἐναρμοζόμε-
νος, πάσης ἀπορίας ἀποτειχίζει πάροδον· ἐναλλαττομένης δὲ τῆς καταλλήλου
φωνῆς τῷ νοήματι, εἰς τὸ ἀδιανόητον τὸ σαφὲς καταδύεται· ἐγὼ φησὶν ἐξε- Ioh. XV. 16. VI.
λεξάμην ὑμᾶς πρὸς τοὺς μαθητὰς ὁ σωτήρ· καὶ οὐκ ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς (1)· 71.
εἴ τις οὖν ἑκατέραν τῶν προκειμένων περίοδον τῷ αὐτῷ τῆς φωνῆς κατεσχημα-
τίσειε τόνῳ, ἢ τὸ ἀνάπαλιν τὴν μὲν προτέραν ἐν ἐρωτήσει, τὴν δὲ δευτέραν ὅπερ
ἦν τῆς προτέρας ἀποφηνάμενος προενέγκοι, τὰ σαφῆ ποιήσει δυστέκμαρτα. καὶ
τὰ λαβῆς ἁπάσης ὑπερανεστηκότα ἐπίμωμα· ὁ γὰρ ἐκλεξάμενος εἰδώς τε ὡς
ἐξελέξατο, καὶ τοῖς μαθηταῖς τὴν ἐκλογὴν ἐπὶ μνήμης φέρων, ὡς ἄν τό τε
ἀρχαῖον χρέος τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας μὴ ῥεύματι λήθης ὑποσύροιτο. καὶ πει-
θηνίους μᾶλλον τοῖς προσταττομένοις ἔχοι, δῆλον ὡς οὐκ ἀπαγορεύων οὐδ'
ἐξαρνούμενος ὅπερ ἔπραξε, ἀλλ' ἐπιβεβαιούμενος μᾶλλον δι' αὐτῆς ἐρωτή-
σεως, οὐκ ἐγὼ φησὶν ἐξελεξάμην ὑμᾶς; εἴωθε γὰρ ἐν πολλοῖς ὁ λόγος ἐκ-
εῖνα τῶν εὐεργετημάτων ἐρωτήματα ποιεῖν, ἃ περιφανεστάτην ἔχει τὴν ἐναργίαν,
καὶ οὐκ ἔστιν οὐδενὶ τῶν λαβόντων ἐξαρνεῖσθαι τὴν χάριν· ὑπάγοιτο δ' ἂν τῷ αὐ-
τῷ κανόνι καὶ τὸ ἐὰν ἐγὼ περὶ ἐμαυτοῦ μαρτυρῶ, ἡ μαρτυρία μου ἀληθής Ioh. VIII.
ἐστι· καὶ ἐὰν ἐγὼ περὶ ἐμαυτοῦ μαρτυρῶ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής; 14. V. 31.

17. Ceteras autem circumstantias recensere quid interest? Nam et ipse per se lectionis modus, si cuique sententiae proprium vocis sonum accommodet, aditum omni dubitationi obstruit: sin apta vocis ratio a significatu suo demutetur, res perspicua in obscuram vertitur. Ego vos elegi, ait servator discipulis. Itemque, non (*a*) ego elegi vos? Siquis igitur utramque ex his periodis eodem vocis tono figuret; vel vice versa priorem interrogative, alteram ita efferat ut priorem oporteret, rem manifestam ad perplexitatem trahet, et ea quae nulli criminationi obnoxia erant, in culpa ponet. Nam qui elegerat, quum electionis suae conscius esset, atque hanc discipulis in mentem revocaret, ne antiquum scilicet benivolentiae erga se debitum oblivionis fluctibus abriperetur, atque ut eos promptiores mandatis curandis faceret; hunc patet neque retractare quod egerat neque negare, sed ipsa potius confirmare interrogatione, non ego, inquit, elegi vos? Solemus enim in sermone ea beneficia interrogando commemorare, quae indubiam evidentiam habent, et quorum nemini bene his adfecto licet gratiam inficiari. Sub eandem regulam cadit etiam illud: si ego mihi ipsi testimonium do, testimonium meum verax est. Item, si ego mihi ipsi testimonium do, testimonium meum non est verax? Quamquam enim alia

(*a*) Si nonne latine dicas, vim sententiae photianae infringes.

(1) Antiqua scilicet graecorum scriptura carebat nota illa interrogandi, qua nunc perspicuitatis gratia utimur. Reapse vix in codicibus recentissimis praedicta nota conspicitur.

εἰ γὰρ καὶ ἑτέρᾳ διασκέψει τὸ δοκοῦν ἐνταῦθα διαμάχεσθαι λύσιν εὑρίσκει (1), ἀλλ᾽ οὖν οὐδεὶς ἂν ἐπιτιμήσειεν ὁρῶν πρὸς τὴν δίκην, καὶ εἴ τις μὴ ἀποφαινομένου λέγοι τὸ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἀληθὴς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρωτήσεως ἀπογυμνοῦντος τὲ καὶ ἀνακαλύπτοντος τὴν τοῖς ἰουδαίοις ἐμβαθυνομένην καὶ ἀνελιττομένην τῆς ἀποστασίας τὲ καὶ κακουργίας γνώμην· εἰ μέν τοι γέ τις τὰς ἀποφάσεις ἐν ὁμοίῳ σχήματι τῶν καταφάσεων τῇ ἀναγνώσει διεξίοι, μάχης ὡς ἀληθῶς ἑαυτὸν καὶ ταράχου ἐμπλήσει, κἂν τῆς θεορημοσύνης τὸ θαυμάσιον πάσης ἐπιβουλῆς καὶ ἐναντιώσεως ὑπερανῳκισμένον ὁρᾶται· τῆς αὐτῆς δ᾽ ἂν εἴη
Matth. XI. 11. διασκέψεως καὶ ἡ, μείζων Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐκ ἐγήγερται ἐν τοῖς γεννητοῖς τῶν γυναικῶν, δεσποτικὴ μαρτυρία· εἶτα, ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστι· ἐρωτηματικῆς γὰρ ἀναγινωσκομένης τῆς, ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστι, φωνῆς, οὐδεμία δὲ μικρολογίας εὑρίσκεται χώρα· οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδὲ περινοίας ἄλλης δεήσεται ἡ τῶν προκειμένων ῥημάτων σαφήνεια· ἀλλὰ γὰρ τοῦτο μὲν καὶ ἰδίας ἐν ἄλλοις ἔτυχεν ἐργασίας (2)· τοιοῦτον ἂν εἴη καὶ τὸ καθεύδετε (a), τὸ λοιπὸν
Matth. XXVI. 45 καὶ ἀναπαύεσθε· οὐ γὰρ ἀποφαινομένου τὸ ῥῆμα, ἐν ἐρωτήσει δὲ ποιουμένου τὴν τῆς ὀλιγωρίας ἐπιτίμησιν· οἷς ἐπιφέρεται ἀκόλουθόν τε καὶ συναρμοζόμενον τὸ, ἐγείρεσθε ἄγωμεν ἐντεῦθεν· οὐ γὰρ ἂν ἄλλως ἑτοιμότερον ἡ τῶν ῥημά-

quoque consideratione quod heic videtur pugnare dirimitur, nemo tamen obiurgabit dicamve impinget, siquis dicat non esse hoc negativum, testimonium meum non est verax; sed eius qui retegit denudatque insitum Iudaeis atque implicitum apostasiae et improbitatis ingenium. Siquis igitur adfirmationes eodem tenore quo negationes inter legendum pronuntiet, is enimvero pugna se ipsum ac perturbatione complebit; etiamsi divini oraculi dignitas incursioni omni et contrarietati superior esse videatur. Illud etiam pari cautela tractandum est dominicum testimonium, maior Iohanne baptista inter filios mulierum nemo surrexit. Deinde, qui autem minimus est in regno caelorum, hic maior illo est. Interrogative enim prolata voce, minimus autem in regno caelorum maior illo est? neque praedictum testimonium perimitur, neque ullus cavillando locus superest. Quin adeo nulla praeterea sollertia opus erit ut supra dicta verba inclarescant. Sed enim hic locus alibi quoque peculiarem nactus est lucubrationem. Huiusmodi erit etiam, dormitis iam et requiescitis? non enim pronuntiativa locutio est, sed eius qui interrogando socordiam obiurgat. Cui sermoni subtexitur consectaneus alius et congruus: surgite, eamus hinc. Ne-

(a) Terminatio τε indicativi aeque modi et imperativi apud Graecos propria est. Verumtamen in latina lingua huic ambiguitati locus non est; quare in vulgato bibliorum nostrorum textu interrogare non licet.

(1) In amphilochiana quaestione IIC.

(2) Lege quaestionem amph. CXXII, apud Wolfium et in epistula Photii 180.

των συνέπεια ἐλευθεροῦσαν ὑπέλθοι ψῆφον τὸ μηδὲν μάχεσθαι, εἰ μὴ τὸ, καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε, τὴν ἐρωτηματικὴν διὰ τῆς ἀναγνώσεως προβάλλοιτο ἐπιτίμησιν· καὶ μυρία ἄλλα.

ιη. Κακουργήσει δ' ἄν τις τῶν τὰ τοιαῦτα τολμᾶν εἰωθότων παρὰ τὴν σύγχυσιν τῆς αἰτίας τὸ κακούργημα διαπλέκων, καὶ πρὸς τὸ, ἐάν τις σε ῥαπίσῃ εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. τὴν ἀντεπενεχθεῖσαν τῷ τυπτήσαντι δεσποτικὴν φωνὴν τί με δέρεις. ὡς ἀντιπράττουσαν προβαλλόμενος (1)· ἀλλ' εἰς τὸ ἐμφανέστατον καθισταμένου ὡς ἡ αἰτία διάφορος, θᾶττον ἀπαιτεῖται τὸν ἔλεγχον· καὶ γὰρ τῷ μὲν εἰς ἀργύριον ἢ κτῆσιν ἄλλην ἢ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα τὴν ζημίαν ὑπομένοντι, μὴ ἀντεπεξιέναι, παραχωρεῖν δὲ τῷ κριτῇ τῶν ὅλων, ὁ τῆς εἰρήνης Θεὸς ἐπιτάττει τὴν ἐκδίκησιν· ἐπειδὰν δέ τις τὰς ἀδίκους ἐκτείνῃ χεῖρας οὐχ ὅπως εἴς τι τῶν εἰρημένων τὴν βλάβην ἐνστίξειεν, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ προσώπου ὕβρει τὸ πρεσβευόμενον λωβήσηται τὴν εὐσέβειαν (2), τότε μὴ φέρειν ῥᾳθύμως τὴν ὕβριν προστραττόμεθα· μὴ δὲ σιγῇ συγκατασκευάζειν τῷ ἐχθρῷ τὸν προπηλακισμὸν τοῦ σεβάσματος· ταύτην καὶ ὁ θεῖος Παῦλος, ἅτε δὴ γνήσιος τοῦ λόγου μαθητὴς, ἐν σοφίᾳ τὴν ἐντολὴν κατωρθώσατο· τοῦτο μὲν Ἐλύμαν τὸν μάγον (3) ἐπιβουλεύοντα τῷ κηρύγματι στερήσει τ̃

Matth. V. 39. Ioh. XVIII. 23.

Act. XIII. 8.

que enim promptius aliter sermonis series ab omni contradictione felici calculo liberabitur, quam si *dormitis iam et requiescitis* interrogativam in legendo prae se ferat increpationem. Eius generis innumera sunt.

18. Maligne aliquis eorum, quibus haec artificia familiaria sunt, versutiam suam cum causae perturbatione miscebit, dum ei locutioni, siquis te percusserit in dextra gena, praebe illi et alteram; opponet Christi responsum, qui percussori ait, cur me caedis? Verum ubi perspicue patefactum fuerit causam rei esse aliam, criminatio ilico refelletur. Etenim homini qui pecuniae aut aliarum opum aut corporis detrimentum passus fuerit, mandat pacis Deus ne repugnet, atque ut omnium iudici persequutionem iniuriae permittat. Verum enim vero ubi quispiam scelestas manus intulerit, non ut alicui praedictarum rerum noceat, sed ut in oris contumelia rem praecipuam pessumdet, nempe religionem; tunc demum haud aequo animo iniuriam pati iubemur; ne patientiae obtentu audaciorem impium reddamus, neu silentio augeamus hosti animos, quo pietati petulantius insultet. Huic divus etiam Paulus, ceu sincerus evangelii discipulus, sapienter praecepto paruit. Idcirco etiam tribuno romanum incussit timorem, ne salutis propriae, quam facile consequi poterat,

(1) Quaestionem hanc aliis verbis versat Photius etiam in amphilochiana CLVII, quam Wolfius edidit.

(2) Cicero in or. post red. in sen. V. et Lactatius inst. V. 9. caput dicunt partem hominis sanctissimam. Photius autem anagoge nititur.

(3) *Elymas* vocabulum significat *persam*: (Polychron. ad Dan. cap. VIII. 2.) magi autem

ὄψεων, ἀναστέλλων τε τοῦ τολμήματος καὶ δίκην ἀπαιτῶν· τοῦτο δὲ τῷ χιλιάρ-
Art. XXII. 25. χῳ τὸν ῥωμαϊκὸν ἐπισείων φόβον, ἵνα μὴ ῥᾷον ὂν ἀνασώσασθαι, τῆς σωτηρίας προδότης ἁλῷ, καὶ τῷ τῆς εὐσεβείας ὑποκατακλινόμενος ἐχθρῷ· τοῦτο δὲ μακροῖς ἐπιστομίζων ἐλέγχοις τοὺς τὴν συκοφαντίαν κατὰ τῆς πίστεως συσκευάζοντας· καὶ τῶν καλλινίκων δὴ μαρτύρων ὁ θεῖος χορὸς διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν πρὸς τοὺς τυράννους ἐπαῤῥησιάζοντο ἀπτοήτῳ γλώσσῃ καὶ δυσωπήτοις ὀφθαλμοῖς τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας λόγον συνείροντες, καὶ τῆς ἀσεβείας τὸ δύσφημον διελέγχοντες· ἐν οἷς μὲν γὰρ ὁ τύραννος τὸν τοῦ μαρτυρίου λόγον ἔνδον κακούργως ἀποκρυπτόμενος ἄλλαις ἐπηρείαις, ὥσπερ τισὶ προαγωνίσμασι, τὸν ἀθλητὴν δοκιμάζει, σιγᾷν ἄμεινον καὶ πρᾴως φέρειν τὴν ἐνόχλησιν· ἐπειδὰν δὲ τὴν σκηνὴν διαλύσας, ἀπρόσωπον τὴν κατὰ τῆς εὐσεβείας εἰσέρχεται κωμῳδίαν, τότε δὴ τότε γενναῖόν τε καὶ φίλον Θεῷ, καὶ τῆς δεσποτικῆς ἐργασίας μίμησις, ἀντεπεξιέναι λόγοις, καὶ μὴ τῇ σιωπῇ προδιδόναι ταῖς κωμῳδίαις τὸ λατρευόμενον, κρεῖττον δὲ παρέχειν λαβῆς ἁπάσης καὶ συσκευῆς, τοῦτο μὲν ἀληθέσι λόγοις, τοῦτο δὲ τῷ τῆς ψυχῆς παραστήματι· εἰς ἀργύριόν τις ἐπιβουλεύει, εἰς ἀγροὺς, ἢ καὶ χεῖρα ὕβρεως ἐπανατείνεται τῷ σώματι; ἀνεξικάκως προσήκει φέρειν, μακροθυμίᾳ διαπραΰνειν τὸ φλεγμαῖνον τῆς ὀργῆς, καὶ τῆς φιλαργυρίας, ὀλιγωρίᾳ τῆς ζημίας, ὑποστέλλειν τὸ ἄπληστον· ἀλλ' ὡς ἐναγεῖς, ὡς ἀσεβεῖς τοὺς τῆς ἀρετῆς ἐργάτας

ultro proditor videretur, ac pietatis cederet inimico. Ideo denique uberrimis eos repressit refutationibus, qui religioni calumnias struebant. Et quidem fortissimorum quoque martyrum egregius chorus adversus tyrannos ob eandem causam constanti lingua firmisque oculis armabatur, pietatem oratione tuens, ac superstitionis flagitium coarguens. Quoad enim tyrannus veram ipsam accusationem maligno animo dissimulat, aliis interim sycophantiis ceu quibusdam velitationibus athletam exercens, silere praestat clementerque molestiam pati. Verum ubi aulaeo sublato, haud iam personatus contra religionem adgreditur fabulam, tum denique strenui viri est, et cum Deo gratum opus tum dominici facti aemulum, verbis adversantibus uti, neque per silentium malis histrionibus Dei cultum prodere; immo vero hunc ab omni criminatione atque impetu vindicare, tum veridica scilicet oratione tum etiam animi strenuitate. Nocet aliquis pecuniae, agris, vel contumeliosam quoque manum corpori adfert? patienter ferre decet, constantia mitigare iracundiae flammam, damnique contemptu insatiabilem avaritiae sitim inhibere. Ubi tamen piacularium atque impiorum instar, honesti moris asseclae religionisque praecones, ab harum virtutum hostibus traducen-

genus hominum persarum. Photio nomen proprium visum est *Elymas*. Ad hunc actuum apostolicorum locum respexisse arbitror Menandrum historicum in excerptis a me editis (T. II. coll. vat. p. 359.) Porphyrogeniti, ubi extat epigramma de alio mago recentiore persa praedictioni evangelicae obsistente.

καὶ τῆς εὐσεβείας κήρυκας ὁ ταύτης ἐναύτει ἐχθρὸς καὶ κακοῖς παραδίδωσιν, οὐ σιγῇ τὴν ὕβριν οἰσόμεθα, ἀλλ' ὡς ἄδικα μὲν πάσχοιμεν εὐσεβοῦντες αὐτοί, ἄδικα δὲ πάσχοι τὸ σεπτὸν τοῦ κηρύγματος, καὶ γνώμῃ καὶ γλώσσῃ παῤῥησιασόμεθα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ἡ σιγή, θαυμασίας ἐστὶν ἀρετῆς ὑποτύπωσις· ἐνταῦθα δὲ τὸ σιγᾷν, καταθρασύνεσθαι τοῦ λόγου μᾶλλον παρακαλεῖ τὴν ἀσέβειαν.

ιθ. Ὑπάγοιτο δ' ἂν τῷ αὐτῷ τῆς διακρίσεως τύπῳ καὶ ὁ Ἀνανίας καὶ ἡ *Act. V. 1.*
Σάπφειρα τῷ κορυφαίῳ ποίνας εἰσπραττόμενοι· καὶ ἡ ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπ- *Matth. XVIII. 22.*
τὰ ἐντολὴ μετροῦσα τοῖς ἁμαρτάνουσι τὴν συγχώρησιν· καὶ γὰρ διὰ μὲν τῆς ἐντολῆς, αὐτός τε Πέτρος καὶ ἡμεῖς τὰ εἰς ἑαυτῶν ἁμαρτήματα πολλάκις ἀφιέναι διδασκόμεθα· τὴν δ' εἰς τὸ θεῖον ὕβριν, οὔτε παρορᾷν ἐντολὴν ἔχομεν, οὔτε παρεῖδεν ἐκεῖνο, ὅς γε τοὺς ἠσεβηκότας καὶ νοσφισαμένους μὲν τὰ ἀναθήματα, ψευσαμένους δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν ἐσχάτην δίκην ἀπῄτησε· ναὶ δὴ καὶ ὁ τοῦ κορυφαίου μὲν συνόμιλος, οὐκ ἐλάττοσι δὲ πρεσβείοις τῶν ἄλλων μαθητῶν φέρων τὸ προνόμιον, Παῦλον λέγω πάλιν τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκα-
λον· ἀλλὰ γὰρ οὗτος ὁ θεῖος ἀνὴρ ἐν τῷ λέγειν εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας *Rom. XII. 14. II. Timoth. IIII. 14.*
ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε· καὶ πάλιν, Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλὰ κακά μοι ἐνεδείξατο, ἀπολυθείη ἂν τῆς δοκούσης ἐναντιώσεως· τὸ μὲν γὰρ δίκην δοῦναι τὸν ἠδικηκότα ἐπαρᾶσθαι, ὁ προπηλακισμὸς ποιεῖ καὶ ὁ πόλεμος τοῦ κηρύγματος, ὧν ἐπαίτιος καὶ Ἀλέξανδρος· τὸ δὲ εὐλογίαις ἀμείβε-

tur malisque irretientur, tunc haud taciti iniuriam perferemus; sed quia inique patimur pii, et quia evangelii sacrario vis infertur, mente linguaque audebimus. Nam quum priore rerum conditione silentium mirae virtutis significatio est, posteriore tamen si forte vocem contineamus, impietatis audaciam contra evangelicum verbum exacuemus.

19. Porro ad exemplum discriminis sistere licet Ananiam atque Sapphiram, qui apostolorum principi poenas dependerunt, itemque mandatum illud quo peccantibus indulgentiam septuagies septies impertiri iubemur. Sane hoc praecepto tum ipse Petrus tum nos de condonandis multoties adversus nos peccatis admonemur: ceteroqui contumeliam adversus Deum neque nos dissimulare iubemur, neque ipse neglexit Deus, a quo rei qui seposito sacro pretio, spiritui sancto mentiti fuerant, summo supplicio adfecti fuerunt. Profecto etiam principis socius, atque haud minoribus meritis inter alios discipulos praerogativa fulgens (Paulum rursus dico mundi magistrum); hic inquam divinus vir qui dixerat, benedicite persequentibus vos, benedicite et ne maledicatis; idem cum postea sic: " Alexander aerarius multa mihi mala intulit: retribuat illi Dominus secundum opera eius "; eodem effugio expedietur ab apparente contradictione. Namque ut imprecetur vindictam reo, contemptus atque oppugnatio evangelii in causa est, quorum reus Alexander: verum benedictionibus remune-

σθαι τοὺς ὑβριστὰς, ἐφ' οἷς εἰς ἡμᾶς αὐτῶν τὸν διωγμὸν παλαμῶνται, διατέτακται.

κ. Οὐκ ἀγνοῶ δὲ ὡς οὐκ ἀρᾶς ἐπέχειν λόγον τῷ θεσπεσίῳ Παύλῳ τὰς περὶ τοῦ χαλκέως φωνὰς ἔνιοι φασὶν, ἀλλὰ πρόῤῥησιν μᾶλλον εἶναι τῶν μελλόντων αὐτὸν ἐπ' ἐσχάτῳ δεινῶν καταλαμβάνειν δυσσεβοῦντά τε καὶ τὸν κατὰ τῆς εὐσεβείας πνέοντα πόλεμον· καὶ ταῦτα προανακηρύττειν καὶ ὑπογράφειν διὰ ῥημάτων τὸν κήρυκα· ἅμα μὲν τῆς τοσαύτης λύσσης τὸν ἀποστάτην ἀπάγοντα, ἅμα δὲ καὶ τοῖς συναθλοῦσιν εἰσάγοντα παραμύθιον, τὸ δοῦναι δίκην πάντως τὸν ἐπηρεαστὴν, μὴ δὲ λαθεῖν ἐφ' οἷς ἔδρασε τὸ τῆς προνοίας ἀλάθητον· δι' ὧν καὶ τῶν πολλῶν τοὺς ὀκλάζοντας ἀνακτώμενόν τι καὶ πρὸς τὸ θαῤῥεῖν ἔστι συνορᾶν ἐπανάγοντα· ἐγὼ δὲ εἰ μὲν μηδαμοῦ κατὰ τῶν ἐπιβουλευόντων τῷ δόγματι μηδεμίαν εἶδον τοῖς ἁγίοις ἢ ἀγανάκτησιν ἢ ἐπιτίμησιν, οὐδ' αὐτὸς ἀναποστροφὴν ἄλλην ἐποιούμην τῆς νομιζομένης νυνὶ μάχης, ἢ τὴν πρόῤῥησιν· ἀλλ' ὅ
Act. XIII. 10. γε μάγος Ἐλύμας πλήρης μὲν παντὸς δόλου πλήρης δὲ ῥᾳδιουργίας, υἱὸς δὲ
Act. XXIII. 3. καταβοώμενος διαβόλου, καὶ πάσης δικαιοσύνης ἐχθρός· καὶ δὴ καὶ αὐτὰς πικρῶς ἀφῃρημένος τὰς ὄψεις καὶ ὁ κεκονιαμένος τοῖχος, εἴ τε τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ἔφερε τυπτομένῳ τῷ ἀθλητῇ γνώρισμα, εἴ τε καὶ μή· καὶ ὅσα μὲν ἄλλα πρὸ βραχέος εἴρηται, ὅσα δὲ καὶ τῶν ῥηθέντων πλέον πανταχοῦ τῆς ἱερᾶς φέρεται γραφῆς· ἀλλὰ γὰρ ταῦτα δὴ ταῦτα λαμπρῶς οὐ κοινὴν οὐδ' ἀσφαλῆ τὴν διὰ τῆς προῤῥήσεως καταφυγήν μοι δεικνύουσι.

rari offensores, quatenus nosmet persequutione oppugnant, id demum praeceptum est.

20. Non ignoro equidem negare nonnullos, ea quae divus Paulus de aerario dicit, dirarum vim habere; sed vaticinium magis esse poenarum quae ipsum denique correpturae erant, impium videlicet et qui religioni bellum conflabat: atque has praeconem Paulum designare verbis illis atque praedicere; dum una studet a tanto furore apostatam revocare, et suis pariter sociis laborum solamen insinuare; propterea quod maleficus omnino puniendus foret, neque omnituentem providentiae oculum facta eius laterent. Atque his locutionibus multorum demissos animos erigi a Paulo et ad fiduciam revocari videmus. Equidem si nusquam cernerem sanctorum hominum contra dogmatis hostes iracundiam vel invectionem, haud aliud effugium simulatae huius repugnantiae quaererem quam vaticinium. Sed enim quum magus Elymas plenus omni dolo, plenus fallacia et diaboli filius dicatur, atque omnis iustitiae hostis; quumque idem oculis acerbe multetur; verba insuper paries dealbatus (sive is pontificatus insignia coram caeso apostolo gerebat, sive secus) et quotquot paulo ante dicta sunt, et quae plura dictis in sacra passim scriptura feruntur; haec, in-

κα. Πλὴν ἡμῖν οὐχ ἑρμηνείας νῦν ἀκρίβεια, παραδείγματα δὲ μόνον ζητημάτων, ὧν ἡ λύσις γυμνάζεται, πραγματεύεται· ἐπεὶ καὶ ἄλλην τινὰ οἶδα τοῦ προκειμένου ῥητοῦ διασάφησιν· ἥτις καὶ τὴν ἀρὰν καὶ τὴν πρόῤῥησιν ἀποκλίνουσα, οὐδὲν χαλεπὸν οὐδ' ἐφύβριστον τῷ Ἀλεξάνδρῳ περιτίθησι· τὸν γὰρ κύριον, ὅς ἐστι φιλανθρωπίας καὶ σωτηρίας πηγὴ, τοῦτον ἀποδιδόναι φησὶ τοῖς κακούργοις οὐ τιμωρούμενον τὸ οἰκεῖον πλάσμα, οὐδὲ κολάζοντα, μεθιστῶντα δὲ τῶν φαύλων ἔργων καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀμεινόνων πρᾶξιν μεταρρυθμίζοντα· ὃ τίνος ἂν εἴη ἀρᾶς; τίνος δὲ ποινὰς ἀναβοώσης προῤῥήσεως; ἀλλ' οὖν ὥσπερ καὶ θατέρᾳ τῶν ἐπιβολῶν οὕτω μοι δοκεῖ καὶ ταύτῃ τὰ ἐφεξῆς διαμάχεσθαι· καὶ γὰρ ἐπάγει, ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις· ἀλλ' ἐμποδὼν μὲν τοῖς ἄλλοις ἴσως ἵσταται ταῦτα· συμφωνεῖ δὲ μᾶλλον τοῖς εἰς ἀρὰν τὸ χωρίον ἀναφέρουσι.

κβ. Οὐκ ἐναντιώσεται δὲ ἡμῖν οὐδὲν οὔτε Στέφανος τῶν μαρτύρων πρῶτος τοὺς φονευτὰς εὐλογίαις ἀλλ' οὐκ ἀραῖς ἀμυνόμενος· οὔτε πρὸ αὐτοῦ ὁ κοινὸς δεσπότης ὑπὲρ τῶν σταυρούντων τὸν πατέρα ἐξιλεούμενος· ἀλλ' ὁ μὲν τοῦ σωτῆρος λόγος ἔχει τι καὶ τῆς παρούσης ἐρεύνης βαθύτερόν τι καὶ μυστικώτερον· ὁ δὲ καλλίνικος μάρτυς πῶς ἡμῖν οὐ δι' ἀγῶνος συνηγορεύσεται; ὅτι τοὺς ἰουδαίους βλέπων τοῖς κατ' αὐτοῦ θυμοῖς ἀναφλεγομένους καὶ τῇ ἀπονοίᾳ μεθύον- *Act. VII. 60. Luc. XXIII. 34.*

quam, evidenter admodum mihi demonstrant, quam nec obvium neque tutum ad prophetiam perfugium sit.

21. Sed enim haud accurata interpretatio, sed exempla modo quaestionum, cum solutionum tentamine, mihi nunc in manibus sunt. Nam et aliam novi praedictorum verborum declarationem, quae a diris simul vaticinioque declinans, nihil grave aut contumeliosum Alexandro imponit. Etenim a Domino, qui est omnis clementiae salutisque fons, hominem illum aiunt traditum maleficis, haud equidem puniendi causa creaturam suam neque in eam animadvertendi, verum potius ut a malis operibus revocaret atque ad meliorem frugem traduceret. Qua in re quid oro dirarum est? quid vaticinii poenam clamantis? Sed enim sicuti uni praedictarum sententiarum, ita mihi videntur etiam huic adversari quae sequuntur verba " quem tu quoque cave, valde enim obstitit praedicationi nostrae. ,, Haec, inquam, aliis fortasse sententiis adversantur; favent vero interpretibus iis qui locum ad diras referunt.

22. Neque vero nobis obstabit beatus Stephanus, martyrum primus, qui interfectores suos bonis verbis non diris remuneratus est; neque ante hunc communis dominus, qui pro crucifixoribus patrem exoravit. Quamquam reapse servatoris oratio habet aliquid altius atque augustius, quam ut nunc indagari pro dignitate queat. Triumphalis tamen martyr quid ni nobis patronus causae adsit? qui Iudaeos cernens ira inflammatos vecordiaque ebrios, seque caede

τας, καὶ σφᾶς αὐτῶν ὅλους τῷ φόνῳ βαπτίσαντας, αὐτὸς ἤδη λοιπὸν ἐπὶ πύλαις ἑστηκὼς τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου, καιρὸν δὲ παραινέσεως πάντα τῆς μιαιφονίας ἀποτειχιζούσης, οὐδεμίαν τε ἐπιτίμησιν ἐνδιδούσης, τοῦτο μὲν ὅτι ἐπὶ ξυροῦ ἵστατο ἀκμῆς, τοῦτο δὲ ὅτι μηδεμία ὄνησις τοῖς οὕτω κεκρατημένοις ἐπιτίμησις ἢ παραίνεσις, ὃ λοιπὸν ἦν τὴν ἐσχάτην ὁ ἀθλητὴς ἐπὶ τοὺς φονευτὰς ἁρπάζει θεραπείαν· καὶ μὴ στῆναι αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν τὸν κοινὸν δεσπότην ἐξαιτεῖ· τίς οὗτος; ὁ μακρὰν μὲν αὐτοῖς πρότερον νουθέτησιν καὶ διδασκαλίαν ἀποτείνας· ὡς δ' ἀπειθεστέρους τε τοῖς παραινοῦσι λόγοις, καὶ μᾶλλον ἑώρα πρὸς δυσσέβειαν παροξυνομένους, τότε δὴ τότε καὶ μάλα δικαίως, καὶ τοῖς ἐλέγχουσί τε καὶ στηλιτεύουσι τούτους ὑποβαλὼν, ἀπεριτμήτους τῇ καρδίᾳ καὶ σκληροτραχήλους (1), φονεῖς τε καὶ προδότας, καὶ προγονικὸν τὸ μίασμα φέροντας, ἅτε δὴ προφητοκτόνων τέκνα, δεικνὺς ἅμα καὶ ἀποκαλῶν· ὥστε οὐ μόνον οὐδαμῶς ἡμῖν ὁ πλήρης χάριτος καὶ σοφίας καὶ πνεύματος ἁγίου καὶ δυνάμεως οὐ μὲν οὖν ἀνταγωνιστὴς οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ πάντων μάλιστα συναγωνιστὴς καὶ ὑπέρμαχος· εἰ δ' ὁ γνήσιος τοῦ δεσπότου μαθητὴς καὶ μαρτύρων πρῶτος δόξαν ἡμῖν τοῖς ἔργοις ἔδειξε μετελθὼν τὴν αὐτὴν, δῆλον ὅτι καὶ τὸν δι-
Ioh. VIII. 44. δάσκαλον· ἵνα μὴ νῦν λέγω, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου (2) ἐστέ· καὶ γε-

penitus impiantes, ipse iam in martyricae necis limine versans, et iam supplicio adhortationem quamlibet sibi eripiente, neque locum obiurgationi largiente, tum quia summi discriminis impendebat hora, tum quia nullus sperabatur fructus increpandi vel adhortandi homines ita percitos; quod reliquum erat, extremum athleta erga suos carnifices expromit officium, atque ut ne illis peccatum imputet, communem dominum deprecatur. Quis autem hic? nempe is qui longam nuper apud Iudaeos recitaverat admonitionem atque doctrinam: idem quum eos vidisset adversus hortamenta sua contumaces, atque ad scelus alacriores, iuste admodum reprehensionibus atque invectionibus onerans, incircumcisos corde durisque cervicibus, homicidas ac proditores, vocavit atque coarguit, et patrio crimine imbutos, prophetarum scilicet occisoribus genitos. Quare non solum nobis vir hic gratia et sapientia sanctoque spiritu ac virtute plenus non adversatur, verum etiam maxime favet ac patrocinatur. Quod si verissimus Domini discipulus, martyrumque primus, sententiam nostram factis ipsis secutus est, satis hinc apparet in eodem instituto fuisse magistrum. Ne iam commemorem verba, vos ex patre diaboli estis; et generatio prava ac adultera; et sexcenta alia; quorum et reum esse

(1) Cod. σκληροκαρδίους.

(2) Vocabulum διαβόλου regi a πατρὸς existimarunt nonnulli teste Photio, qui de patre diaboli disputat in amph. quaest. LXXXVIII. apud Wolfium, et prolixius in quaest. XLVII. codicis vaticani.

νεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλίς· καὶ μυρία ἄλλα ὧν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ὑπεύθυνον, Matth. XII. 39.
τὰ αὐτὰ καὶ τελεσάμενον καὶ διδάξαντα τὸν στεφανοδότην τῷ γνησίῳ μάλιστα τοῦ κηρύγματος, καὶ τῷ δι' αἵματος πόθῳ λαμπρῶς καὶ ἀναμφιβόλως ὁ στεφανίτης παρίστησι· κἂν εὐχῇ καὶ συγγνώμῃ μετὰ προκαταβληθεῖσαν πᾶσαν ἄλλην προνοίας τε καὶ φιλανθρωπίας μέθοδον ὁ σωτὴρ τοῦ γένους σὺν διὰ σταυροῦ θάνατον αὐτῷ ἐπενεγκόντας ἀνέφερεν.

κγ. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως καὶ τῆς παρούσης μακρότερον ὑποθέσεως· χωρὶς μέν τοι γε τῶν προεκτεθέντων, καὶ παρὰ τὸ διττὸν τοῦ ὀνόματος συνταράξοι ἄν τις τὸ βούλημα τῆς γραφῆς οὐκ ἐν ὀλίγοις· αὐτίκα τὰ κακὰ καὶ οὐκ Amos. III. 6.
ἔστιν ἃ μὴ κτίζει κύριος· καὶ τῶν κακῶν πάλιν οὐδενός ἐστιν αἴτιος· καὶ πῶς ἂν Iacob. I. 13.
συμβιβασθείη ταῦτα, εἰ μὴ τὸ διττὸν τῆς φωνῆς διαιρήσειε; κακὰ μὲν λέγεσθαι κυρίως τὰ ἁμαρτήματα, ὧν ἐστι καὶ τὸ θεῖον ἀναίτιον· κακὰ δὲ καὶ τὰ λυποῦντα πάλιν καὶ ἀβούλητα, νόσος καὶ πενία καὶ τραύματα, ἀκρὶς καὶ βροῦχος καὶ ἐρυσίβη καὶ κάμπη καὶ χάλαζα, καὶ ὅσα ἄλλα πολλάκις ἡ πρόνοια τὰς τῶν πλημμελούντων ὁρμὰς ἀναστέλλουσα, καὶ τῶν κηλίδων ἀποκαθαίρουσα, τοῖς ἐνόχοις ἐπαφίεται καὶ λέγεται καὶ πιστεύεται· οὐ κακύνουσα τὸ ἀνθρώπινον, οὐδὲ πρὸς τὸ χεῖρον τὸ δημιούργημα μεταπλάττουσα, μή τι γένηται· ἀπάγουσα δὲ τῶν κακυνόντων μᾶλλον, καὶ τῇ καταλλήλῳ τοῦ νοσοῦντος θεραπείᾳ τὸ ἠρρωστηκὸς τῆς γνώμης πρὸς τὸ ἄμεινον ἐπανάγουσα· τοιοῦτον ἂν εἴη καὶ τό, παρ-

iudaicum populum; simulque coronae auctorem dominum in eodem secum opere doctrinaque versantem, seu praedicationis sinceritate seu fundendi sanguinis alacritate, evidenter ac splendide coronatus noster ostendit: etiamsi deinde bonis precibus atque venia, post ceteram omnem curae ac dilectionis exhaustam rationem, servator generis auctores sibi per crucem necis prosequutus est.

23. Verum haec fortasse longius a praesente proposito abeunt. Et quidem praeter hactenus dicta, nominis quoque ambiguitas haud raro fieri potest ut sententiam conturbet. Veluti, non est malum quod non faciat Dominus: rursusque, nullius mali auctor Dominus est. Quomodo haec, inquam, congruent, nisi ambiguum vocabuli sensum distinguas? Mala scilicet primario sensu dicuntur peccata, quorum Deus causa non est: mala praeterea sunt illa quae molestia adficiunt, nobisque invitis accidunt, morbus, paupertas, vulnera, locusta, bruchus, rubigo, eruca, grando, et quotquot alia saepenumero reis immitti a divina providentia dicuntur atque creduntur, vel ut ruentes ad peccata mortales cohibeat, vel ut labes abluat: minime vero ut depravet humanum genus, neque ut peiorem conditionem creaturae suae faciat Deus; quod absit; immo potius ut a vitiorum irritamentis abstrahat, atque ut congrua laborantis cura, infirmam animi partem ad meliorem frugem

Act. VII. 42. ἔδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς πά-
Rom. I. 26. θη ἀτιμίας· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν·
XI. 8. τῆς γὰρ φωνῆς τὸ ὁμώνυμον κἀνταῦθα οὐ τυχὸν μὲν διακρίσεως, εἰς ἀτοπίαν συστρέφει τὸ νόημα· πῶς γὰρ καὶ πότε ψυχικὸν ὄμμα τυφλοῖ ὁ Θεός; πῶς δὲ πάθεσιν ὁ τούτων καθαιρέτης καὶ ἀσεβείᾳ καὶ πλάνῃ παραδίδωσι; διακριθέντος δὲ τοῖς σημαινομένοις τοῦ ῥήματος, παντὸς ὁ λόγος σοφίσματος ἀπολύεται· τὸ γὰρ παρέδωκε σημαίνει μὲν καὶ τὸ ἐνεχείρισεν καὶ παρέπεμψεν, ἢ συνώθησε καὶ συνήλασε· σημαίνει δ' οὐδὲν ἔλαττον καὶ μάλιστά γε τῷ βουλήματι τῆς γραφῆς καὶ τὸ συνεχώρησε, καθυφῆκε καὶ ἐνέδωκεν, εἴασε φέρεσθαι ταῖς ὁρμαῖς, ἀφῆκε τὸ ἑκούσιον αὐτοδέσποτον· καθ' ὃ σημαινόμενον ὑπειλημμένου τοῦ παρέδωκεν, οὐδὲν τῶν παραλόγων ὅλως ὑφίσταται· ἀφέλκει μὲν γὰρ τὸ θεῖον νόμῳ φιλανθρωπίας καὶ προνοίας τῶν παθῶν καὶ ἁμαρτημάτων τὸ ἀνθρώπινον· ἐπειδὰν δὲ μοχθηρίας ὑπερβολῇ τὸ ἀναστελλόμενον τῆς εὐεργεσίας καὶ χάριτος οὐκ ἀνέχοιτο, οὐδ' ἐθέλοι τῷ μεθέλκοντι πείθεσθαι, τότε δὴ τότε ὑπενδίδωσι φέρεσθαι τῇ ῥύμῃ τὸ ἀπειθοῦν, καὶ ἀφίησιν ἀποκεχρῆσθαι τῷ βουλήματι, ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον ἀναστέλλων καὶ ἀναχαιτίζων τῆς ῥοπῆς, δόξῃ διαφθείρειν τὸ αὐτεξούσιον· καὶ ἡ εὐεργεσία καὶ ἡ πρόνοια τοῖς ἀγνώμοσι καὶ ἀχαρίστοις εἰς ἔγκλημα περιτρέποιτο.

κδ. Κατὰ τοῦτο δὴ τὸ σημαινόμενον ἔθος ἐστὶ παραλαμβάνεσθαι τοῖς ἱε-

revocet. Huiusmodi erit etiam locutio: et tradidit eos servire militiae caeli. Et tradidit eos in passiones ignominiae. Et dedit eis spiritum compunctionis, oculos ne videant. Nam vocabuli homonymia heic quoque, nisi discernatur, absurdam sententiam parit. Quomodo enim aut quando animae oculum excaecat Deus? quomodo passionibus, ille qui harum purgator est, et impietati atque errori tradit? Distinctis autem vocabuli notionibus, omni cavillatione expeditur sermo. Nam verbum tradidit significat sane alienae potestati dedidit, transmisit, compulit: nihilominus, immo vero potissime secundum scripturae sensum, concessit, indulsit, permisit, ferri sivit impetu suo, arbitrium esse liberum passus est: iuxta quam notionem verbo *tradidit* intellecto, nulla absurditas sequitur. Avocat enim Deus ingenito bonitatis providentiaeque suae more a passionibus ac peccatis homines: verumtamen ubi hi, superante malitia, frenos a divina beneficentia gratiaque iniectos indignantur, noluntque retrahenti morem gerere, tum demum sinit cursu suo contumaces ferri; atque arbitrio abutendi copiam facit: ne si forte vehementius inhiberet ac sisteret propensionem, liberae voluntatis facultatem pessumdare videretur: atque ita benefica eiusdem vis ac providentia vecordibus atque ingratis crimini verteretur.

24. Hac igitur ratione solent scripturae nostrae verbis uti *dedit* et *tra-*

ροῖς ἡμῶν γράμμασι τὸ ἔδωκε καὶ παρέδωκε καὶ εἴ τι τοιοῦτον, ὅπερ οὐδένα μῶμον οὐδὲ λαβὴν τῇ φιλανθρωπίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐδ' ἡντιναοῦν, ὡς πᾶσιν ἐςὶ φανερὸν, προσάπτει· οὕτω λέγεται σκληρῦναι πάλιν τὴν καρδίαν Φαραώ· οὐχ ὅτι λαβὼν εἴκουσαν καὶ πειθομένην αὐτοῦ τοῖς προςάγμασιν, εἰς τὸ σκληρὸν καὶ ἀτέραμνον καὶ ἀπειθὲς μετεπλάσατο, ἀλλ' ὅτι μεθέλκων καὶ ἀνακόπτων τῆς ἀπειθείας καὶ τοῦ ἀντιτύπου φρονήματος, ἐπείπερ οὐδαμῶς εὗρεν ὑπενδιδόντα καὶ πρὸς πειθὼ μεθιστάμενον τὸν αἰγύπτιον. ἀλλ' ὅλον ἑαυτὸν ποιοῦντα τοῦ ἀντιθέτου καὶ ἀντιταγμένου βουλήματος, ὁ μηδαμοῦ φθείρων τὸ αὐτεξούσιον, ἀφῆκε τῇ γνώμῃ φέρεσθαι τὸν οὐ βουληθέντα πεισθῆναι τῷ κρείττονι· εἴη δ' ἂν ἀπᾷδον οὐδὲν καὶ εἴ τις ἐνταῦθα τὸ ἐσκλήρυνεν, ἀντὶ τοῦ σκληρὰν οὖσαν καὶ ἀπότομον, αὐτὸς διὰ τῶν ἐπενεχθέντων σημείων μᾶλλον ἐξήλεγξε, καὶ τὴν ἀπείθειαν ἐθριάμβευσε· καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀμείλικτόν τε καὶ ἀνίατον οὔπω τοῖς πᾶσιν οὕτω γνώριμόν τε καὶ περιβόητον, περιφανῶς ἐστηλίτευσεν· ἡ γὰρ τῶν θαυμάτων ὑπερβολὴ παρακλήσεως καὶ πειθοῦς ἁπάσης τοὺς νόμους νικῶσα, τοῦ Φαραὼ δὲ τῆς γνώμης ἐλαττουμένη, πῶς οὐκ ἀνυπέρβλητον αὐτοῦ καὶ ἀθεράπευτον τὴν σκληροκαρδίαν παρίστησιν; οὕτω μὲν οὖν τὸ ἔδωκεν ὁ Θεὸς καὶ παρέδωκεν εἰς πάθη ἀτιμίας, καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν Φαραὼ, πᾶσαν συκοφαντίας ἐκφεύγει περιδρομὴν καὶ δεινότητα.

Exod. VII. 3. 144.

κε. Τί δὲ τὰ ἄλλα με δεῖ τῶν ὁμωνύμων ἐπέρχεσθαι; ὅπου γε καὶ ἡ τίς

didit et horum similibus : id quod nullum probrum nullamque ansam vituperandi Dei bonitatem atque iustitiam, ut cuique exploratum est, parit. Sic rursum Deus dicitur induravisse cor Pharaonis : non quod illud molle pridem suisque iussibus docile, ad duritiem, pertinaciam, contumaciamque converterit ; sed quia diu data opera ut cor illud ab inobedientia et refractario spiritu revocaret, postquam aegyptium nullo modo cedentem neque ad obedientiam reversum sensit, immo vero se totum in contrariis repugnantique sententia obfirmantem ; Deus qui numquam liberi vim arbitrii laedit, sivit eum sua voluntate ferri, qui meliori consilio morem gerere recusabat. Neque erit absurdum, siquis hoc loco vocem *induravit* sic fere intelligat, ut durum regis cor atque praefractum Deus editis prodigiis evidentius coarguerit, et contumaciam eius quasi triumpho ostentaverit, desperatumque et intractabile mentis vulnus, nondum omnibus satis cognitum, manifesta luce impertiverit. Prodigiorum sane magnitudo quum omnis adhortationis suasionisque fines excesserit, neque tamen Pharaonis animum expugnaverit, nonne summam atque insanabilem cordis eius duritiam demonstravit? Sic ergo locutiones, dedit Deus vel tradidit in passiones ignominiae ; itemque, et induravit cor Pharaonis, quaslibet calumniae insidias astumque frustrantur.

25. Iam quid opus est me cetera homonyma persequi? siquidem vel *quia*

συλλαβὴ τοὺς τῆς διαστολῆς λανθάνουσα νόμους, οὐ τὴν τυχοῦσαν σύγχυσιν καὶ ταραχὴν τοῖς μηδὲν τούτων ἐπικοινωνοῦσιν εἰσάγει· καὶ γὰρ δηλοῖ μὲν αὐτὸ τοῦτο καὶ τὸ ἀνὰ χεῖρα τὴν ἐρώτησιν· συμφθέγγεται δὲ καὶ τῶν ἀποφάσεων ἥτις αὐτῷ μάλιστα διαμάχεται, τῇ οὐδείς (a)· ἄλλοτε δὲ τὸ ἀόριστον σημαίνει· οὐ μὴν οὐδὲ θαυμασμοῦ καὶ καταπλήξεως τάξιν ἀπαρνεῖται· ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σπάνιον ὑποφέρεται, ἐπιτίμησιν δὲ πάλιν· ἔσθ' ὅτε καὶ ἀμηχανίαν καὶ διαπόρησιν· ὅτι δὲ καὶ προσδιορισμὸς τοῖς φιλοσοφοῦσι καθωμίληται, οὐδὲ τὴν εὐτέλειαν οὐδὲ τοιαῦτα ἕτερα παρατρέχει· καὶ τῶν παραδειγμάτων τὰ ἱερὰ γέμει γράμματα· ἅπερ εἴτις μὴ φυλοκρινήσῃ, μηδ' ἑκάστῳ τῆς φωνῆς τὸ προσῆκον ἀπονέμοι, οὐδὲ λόγου δεῖ, πλάνης ὅσης τοὺς ἑαυτοῦ λογισμοὺς ἀναπλήσει· καὶ τοῦτο
Ps. XXIII. 8. κατάδηλον ἀπ' αὐτῆς γε τῆς τῶν ῥημάτων παραθέσεως· αὐτίκα τὸ, τίς ἐ-
Iob. I. 22. στιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; καὶ τὸ, τίς εἶ σὺ, ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐρώτησίν (b) τε δηλοῦσι καὶ οὐδεμίαν ἀπορίαν κινοῦσιν· εἰ δέ τις διὰ τὴν τῆς φωνῆς ὁμοιότητα, καὶ τὸ, τίς ἔγνω νοῦν
Rom. XI. 34. 35. κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; καὶ τίς προέδωκεν αὐτῷ καὶ ἀνταπο-
Ps. LXXXVIII. 49. δοθήσεται αὐτῷ; καὶ τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ζήσεται καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον; εἴ τις οὖν καὶ ταῦτα διὰ τὸν αὐτὸν τύπον τῆς φωνῆς πρὸς τὴν αὐτὴν διάνοιαν ἐκβιάσοιτο, πολὺ ἂν τῆς ἀληθείας ἀποσφαλείη· ταῦτα γὰρ τὴν τῆς ἀποφάσεως

syllaba praeter distinctionis leges posita, non mediocrem perturbationem confusionemque ignaris harum legum creat. *Quis* enim, de qua nunc agimus, syllaba interrogationem significat. Tum vero cum ea quoque negatione construitur, quae vel apprime illi adversatur, cum vocabulo scilicet *nemo*. Alias autem indefinitam rem ostendit. Sed neque admirationis stuporisque vim recusat. Quin adeo ad raritatem quoque indicandam adhibetur, nec non ad obiurgationem; interdum quoque ad perplexitatem atque dubitationem. Denique quia restrictio modestis hominibus familiaris est, ne humilitatem quidem neque alia similia non significat. Plenae exemplorum sacrae litterae sunt: quas circumstantias nisi quis discernat, et suum cuique voci officium tribuat, nihil attinet dicere, quantis erroribus mentem suam inficiet. Atque id ipsa locutionum prolatione perspicuum fiet. Exempli gratia, quis est iste rex gloriae? Et, quis es tu, ut respondeamus his qui nos miserunt? et quotquot similia vel interrogationem significant, vel nullam quaestionem commovent. Quod siquis propter vocabuli similitudinem, locutiones quoque, quis novit mentem Domini? aut quis consiliarius eius fuit? et, quis ante dedit illi ut ei retribuatur? et, quis est homo qui vivet, nec mortem videbit? siquis, inquam, has locutiones propter eandem vocabuli formam, ad eandem notionem vi pertrahet, pro-

(a) Nempe οὐδείς τις, latine nemo quisquam. (b) Cod. ἀπόκρισιν responsionem.

ἐπέχοντα δύναμιν, τὴν τῆς ἐρωτήσεως οὐκ ἀναδέχεται τάξιν· οὐδεὶς γὰρ οὔτε νοῦν
ἔγνω κυρίου, οὔτε σύμβουλος αὐτοῦ γέγονεν, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ἔστιν ἄνθρω-
πος ὃς ζήσεται καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον· οὐδ' ἑτέρῳ δὲ πάλιν τῶν εἰρημένων
συμφέρεται, εἰ καὶ τῇ προόδῳ τοῦ ῥήματος οὐ διήλλακται· οὐδὲ τὸ, ἄνθρω- *Iob.* I. 1.
πός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ (1) εἰς Ἱεριχώ· τὸ γὰρ ἀόριστον ἡ φωνὴ *Luc.* X. 30.
νυνὶ σημαίνει τῶν ἄλλων ἀποστήσασα· ὥσπερ καὶ τὸ εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκό- *Luc.* VIIII. 27.
των, οἵ τινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ,
τὴν τοῦ προσδιορισμοῦ χρείαν ἀναπληροῦν· ἀρκεῖ γὰρ καὶ μνήμη μόνον ἑνὸς παρα-
δείγματος τὴν χρῆσιν ἐπιδεῖξαι τῆς φωνῆς, ὡς οὐδενὶ τῶν προτεταγμένων
συμβιβάζεται.

κϛ. Τίνα δ' ἂν ἔχοι κοινωνίαν πρὸς τὰ προλαβόντα, εἰ καὶ τῆς φωνῆς *Gen.* III. 11.
ἀπαράλλακτος ὁ ἦχος, τὸ τίς ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνὸς εἶ; καὶ τίς σε κατ- *Exod.* II. 14.
έστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς; καὶ τίς εἶ σὺ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰ- *Rom.* XIIII. 4.
κέτην; καὶ τίς ἐπάταξε τὸν Ἀβιμέλεχ υἱὸν Ἱεροβοάμ; καὶ τίς ἐστιν οὗτος ὁ *II. Reg.* XI. 21.
κρύπτων με βουλήν; ταῦτα γὰρ εἰς ἀγανάκτησιν μὲν καὶ ἐπιτίμησιν ἀφορῶσιν, *Iob.* XLII. 3.
οὐδὲν δὲ ὅμοιον τῶν προδεδηλωμένων παριστῶσιν· εἰ δέ τις καὶ ταῦτα εἰς τὸν τῆς
ἐρωτήσεως μεθελκύσει νόμον, ἵνα μὴ πρὸς τὰ ἄλλα λέγω, ἄγνοιάν τε κα-
τηγορήσοι τοῦ θείου, καὶ οὐ καταμέμφεσθαι τὰς πράξεις διὰ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ

cul admodum a veritate aberrabit. Quippe hae quum negandi vim habeant, interrogandi rationem non recipiunt. Nemo enim vel mentem Domini novit, vel eius consiliarius fuit; neque est homo qui victurus sit, mortemque non visurus. Neque hae rursus cuiquam ex ante dictis locutionibus congruunt, etiamsi terminatio vocabuli nequaquam differt: neque item, homo τὶς erat in regione Ausitide; et homo τὶς Hierosolymis Hiericuntem veniebat. Vox enim heic ostendit indefinitum aliquid, atque a superioribus sententiis abludit. Veluti et illud, sunt τινὲς de hic praesentibus, qui non gustabunt mortem, donec videant regnum Dei, restrictionis officium implet. Sufficit autem vel unius exempli mentio indicando vocabuli usui, nempe qui nulli superiorum congruit.

26. Sane quid commune habent cum suprascriptis, quamquam vocis sonus haud immutatur, locutiones hae? videlicet, quis tibi nunciavit te esse nudum? quis te dominum constituit iudicemque nostrum? quis es tu, qui alienum servum iudicas? quis percussit Abimelechum Hieroboami filium? quis est qui me sententiam celat? Nimirum hae locutiones ad indignationem obiurgationemque spectant, nihil autem simile praedictarum exhibent. Quod siquis eas ad interrogationis regulam traheret, nequid praeterea dicam, ignorantiam quoque in Deo coargueret; neque ab eo reprehendi hac voce actiones hominum suaderet, verum operam dari ab eodem propter suam inscitiam ut

(1) Cod. Ἰσραήλ.

μαθεῖν ζητεῖν ἐξ ἀγνοίας τὸν παρασχόντα τὴν τοῦ πρᾶξαι ἄδειαν· καὶ δὴ καὶ τὸ
I. Reg. XVIII. 18. τίς εἰμὶ ἐγώ; κύριός μου κύριος· καὶ τίς ἐστιν ὁ οἶκος τοῦ πατρός μου; ἐπὶ
τοσοῦτον ἐμφανεστάτην φέρει τὴν παραλλαγὴν, ἐφ' ὅσον ἀπαράλλακτον προά-
γει τὴν φωνήν· εὐτελείας γὰρ ὁμολογίαν ἰδίας, καὶ τῆς πρὸς Θεὸν εὐχαριστίας
γνώμην ἀναφαίνει· οὐ μὲν εἰς ἐρώτησιν, οὐδὲ πολλοῦ δεῖ πρὸς ἐπιτίμησιν ἢ
ἀγανάκτησιν, ἢ πρὸς ἄλλό τι τῶν προειρημένων τὸν λογισμὸν διαβιβάζει.

Ps. CVI. 43. κζ. Τὸ μέν τοι σπάνιον εἴπερ τι ὅλως δηλοῖ τὸ, τίς σοφὸς καὶ φυλάξει
Is. LIII. 1. ταῦτα; καὶ τὸ, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπε-
καλύφθη; εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες, ἀλλ' οὖν γε τινὲς καὶ πεπιστεύκασι, καὶ τὴν
φρουρητικήν τε καὶ κυβερνητικὴν καὶ παντοκρατορικὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἐκ τῆς
περὶ αὐτοὺς καὶ τῆς περὶ τὸ σύμπαν εὐεργεσίας τε καὶ προνοίας συνιδεῖν ἠξιώθη-
σαν, καὶ ταῖς ἐκεῖθεν μαρμαρυγῆς ταῖς λαμπηδόσι τὸν νοῦν ἐλλαμφθῆναι· πῶς δ'
αὐτίκα τὸ θαῦμα καὶ τὴν ἔκπληξιν οὐκ ἀφίησιν ὁ λέγων, τίς οὗτος ὁ παρα-
Is. LXIII. 1. γενόμενος ἐξ Ἐδώμ; καὶ τίς ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ ἡ θάλασσα καὶ οἱ ἄνεμοι
Marc. IIII. 40. ὑπακούουσιν αὐτῷ; ὅπερ οὐδεμία τῶν προτεταγμένων φωνῶν οὐ μὲν οὖν οὐκ εἶχεν
Hierem. VIIII. 1. ἰσχὺν σημαίνειν· προσθείη δ' ἂν τις τοῖς εἰρημένοις καὶ τὸ, τίς δώσει τῇ κεφα-
Iob. XXVIIII. 2. λῇ μου ὕδωρ; καὶ τίς ἄν με θείη κατὰ μῆνα ἡμερῶν τῶν ἔμπροσθεν; καὶ ταλαί-
Rom. VII. 24. πωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;
εὐχῆς μὲν γὰρ καταφυγὴν ἐξ ἀμηχανίας τὰ εἰρημένα δηλώσει, εἰς οὐδὲν δὲ

sciat aliquid, qui aliis facultatem agendi suppeditat. Utique et illud, quis sum ego? dominus meus, dominus. Et, quae est domus patris mei? tanto magis haec diversitatem rei palam faciunt, quanto similiore voce dicuntur. Significatur enim propriae vilitatis confessio, gratusque adversus Deum animus. Neque licet heic cogitare interrogationem, multoque minus obiurgationem aut indignationem, aut quemlibet e praedictis modum.

27. Iam etiam raritatem quam quod maxime hoc vocabulum designat. Nempe, quis sapiens, et custodiet haec? et, quis credidit auditui nostro? et, brachium Domini cui revelatum est? Nam si minus cuncti, certe aliquot crediderunt; quibus sane conservatricem, rectricem, dominamque omnium Dei vim tum e beneficiis in se mundumque totum collatis, tum etiam e providentia contueri dignanter concessum fuit: quorum luminum radiis collustrati, mentis tenebras dispulerunt. Nonne vero admirationem stuporemque prodit is qui ait, quis est iste veniens ex Edom? quis est hic, cui mare ventique obediunt? quem sane significatum, dictarum antea locutionum nulla prae se fert. Adde his, si lubet: quis dabit capiti meo aquam? Quis me ponet iuxta mensem superiorum dierum? Et, infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis huius? Scilicet haec hominem in angustiis ad preces confugientem exhibent, cum sententiarum priorum nulla congruunt: et vota quidem pro malo-

τῶν προδιεσταλμένων πλεχθείη· καὶ ἀπαλλαγῆς μὲν ἐξαίτησιν τῶν συνεχόντων, οὐ μὴν ἐρώτησιν, οὐδὲ προσδιορισμὸν, οὐδὲ τὸ ἀόριστον, οὐδ' ἐπιτίμησιν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ σπάνιον, ἀλλ' οὐδὲ εὐχαριστίαν, ἢ εὐτέλειαν, οὐδὲ θαῦμα καὶ ἔκπληξιν ὑπογράφει.

κη. Σὺ δέ μοι κἀκεῖνο προσεπιζήτει, τὸ τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαάβ· καὶ III. Reg. XXII. 20.
τίνα ἀποστελῶ; καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαόν; φαντασίαν μὲν τινὰ παρέχε- Is. VI. 8.
ται ὡς δυνατὸν ὑφ' ἕν τι τῶν προδιευκρινημένων ἀναχθῆναι· οὐ μήν γε καὶ τῇ
ἀληθείᾳ πάροδον εὑρίσκει, ἀλλὰ προκλητικῆς μᾶλλον ἐστὶ διανοίας, ἢ ἑτέρας
τινὰς τύπον διασώζει· τὸ δὲ τίς γάρ μου ἡ ἰσχὺς ὅτι ὑπομένω; ἢ τίς μου ὁ Iob. VI. 11.
χρόνος ὅτι ἀνέχομαι; πῶς οὐχ ἕτερόν τι σημαινόμενον ἐπιζητήσει, δι' οὗ τὸ
ἐκεῖνο βούλημα οὐκ ἐξυβρίσοι; τὸ γὰρ βραχὺ καὶ ἄτονον καὶ ὀλιγοχρόνιον τοῦ
βίου καὶ τῆς ἰσχύος ὁ τῇ ταλαιπωρίᾳ ἐκβυχωθεὶς παραστῆσαι βουληθεὶς, διὰ
τούτων τῶν ῥημάτων ἐκεῖνά τε ἅμα καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῖς ὀλοφυρόμενον νοῦν καὶ
ἀπειρηκότα ἀναπτύσσει· ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ τίς ἄρα γνοίη ὅτι εὕροιμι αὐτόν;
καὶ τὸ, τίς οἶδεν εἰ ἐπιστρέψοι; κατὰ διαπόρησιν εἰρημένα, εἰ οὕτως προσληφθείη, Iob. XXIII. 3.
οὐδὲν μὲν τὴν διάνοιαν ἀμαυρώσει, εἰς οὐδεμίαν δὲ ἀμφιβολίαν τὸν ἀκροατὴν πε- Ion. III. 9.
ριστρέψει· ἐκπεσόντα δὲ τῆς τοιαύτης σημασίας, οὐδὲν ἔλαττον ἢ ὅπερ ἐβούλε-
το δηλοῦν ὀρθότης τοῦ σημαινομένου, ἀπορίας αὐτὸν ἀναπλήσει· καὶ οὐ ταύ-
τας μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας διαφορὰς τῆς προκειμένης φωνῆς παραλε-

rum depulsione continent, non tamen vel interrogationem, vel modestiae significationem, vel indefinitum quid, vel aliquam increpationem; neque rursus raritatem, neque gratiarum actionem, neque admirationem vel stuporem.

28. Praeterea istud etiam mecum considera, quis decipiet Achaabum? et, quem mittam? et, quis ibit ad populum? Nonnullam haec quidem speciem habent, fore ut sub aliquo e praecedentibus modis concludantur, re tamen vera aditum illuc non inveniunt, sed provocandi potius, vel modi nescio cuius sententiam continent. Illud autem, quae enim fortitudo mea ut sustineam? aut quodnam tempus meum ut perferam? quid ni alium sensum sibi deposcet, ita ut consilium minime iniurium Deo sit? Ille enim calamitatibus pressus, dum vitae brevitatem viriumque infirmitatem et paucitatem declarare studet, his quae dixi verbis et illa simul mala, et suum ob ea maestum defessumque animum aperit. Insuper illud, numquis novit an eum deprehensurus sim? et, quis novit, utrum sit reversurus? haec, inquam, dubitanter dicta, si ita intelligantur, nequaquam sententiam obscurabunt, nullaque auditorem ambiguitate irretient. Sin eadem a praedicta significatione recedent, perplexitas auditorem obruet, contraria prorsus illi perspicuitati, quae rectae intelligentiae fructus est. Atque huius vocabuli τις multas alias differentias a me praetermis-

λειμμένας ὁ βουλόμενος τὴν ἱερὰν ἀναλεγόμενος γραφὴν εὑρήσει, ἃς οὐδὲν ἔργον οὔτε αὐτὸν λαβεῖν οὔτε τοῖς ἄλλοις ἐκκαλύψαι.

κθ. Οὐ μόνον δὲ μία λέξις καὶ τότε βραχεῖα μετὰ πολλῶν μὲν ὑποκειμένων φερομένη, οὐ προσφυῶς δὲ παραλαμβανομένη, τὸν νοῦν τῶν ὀρθῶς ἐχόντων ἐπιθολοῖ καὶ διαταράττει, ἀλλὰ καὶ γράμματος παραλλαγή, ἡ πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις, εἰ καὶ μὴ χαλεπὸν ἀποσκευάσαι, ὅμως ἄτοπόν τι ἀπαντᾶν εἴωθε παρασκευάζειν· καὶ ἵνα νῦν ἐάσω τὰ ἄλλα, ἀλλὰ γὰρ τὸ ἔκτησεν εἴ τις μηκυνόμενον διὰ τοῦ βραχυνομένου (1) καὶ γράψειε καὶ νοήσειεν ἐν τῷ, κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν (a) αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· εἶτα πρὸς τὴν τοῦ Ἀρείου γνώμην ἀποκλίνοι, κατὰ τῆς τοῦ υἱοῦ θεότητος τὴν γλῶσσαν ὀξύνοι· οὗ τὸ δύσφημον πολλαχῶς μὲν ἐῤῥαπίζειν καὶ διελέγχειν ῥᾷον, ἀλλ' οὖν οὐδὲν ἔλαττον καὶ ὅτι τὸ ἔκτησεν οὐ τῆς διὰ τοῦ ἰῶτα γραμμῆς, διὰ δὲ τῆς τοῦ ἦτα προφερόμενον ὁ ὑποδεικνὺς ἀνακαλύπτων, εἰς σιγὴν αἰσχύνης τὸ τοῦ αἱρετικοῦ φρονήματος τὸ λάλον θράσος συνελάσει· ἡ γὰρ μετὰ τοῦ μεγέθους προϊοῦσα λέξις οὐκ ἐλαττοῖ τὴν φύσιν οὐ μὲν οὖν, οὐδὲ συστέλλει πρὸς τὸ βραχύτερον, οὐδὲ εἰς κτίσμα τὴν ἄκτιστον οὐσίαν κατάγει· μή τι γένηται· οἰκείωσιν δὲ μᾶλλον καὶ πρόσληψιν καὶ κοινωνίαν τῆς ὁμοφυοῦς πατρὸς ὑπογράφει καὶ υἱοῦ· ὁ γὰρ ἀδιαστάτως πανταχοῦ συνὼν τῷ γεννήματι γεννήτωρ, καὶ μηδὲν ἀπότομον καὶ διῃρημένον τῆς ἐκείνου βουλῆς καὶ

Prov. VIII. 22.

sas, qui scrutari sacros libros voluerit, profecto inveniet, quas et aliis ostendere non secus ac deprehendere, perfacile negotium est.

29. Non solum autem unica interdum brevis dictio multiplici significatu praedita, siquando haud convenienter intelligatur, mentem etiam cordatorum hominum obscurat atque conturbat; sed litterulae quoque aberratio, additio vel detractio, vel dirum quid aliquoties parit, vel certe absurdum solet efficere. Atque ut cetera interim omittam, siquis verbum ἔκτησε longa syllaba praeditum, brevi scribat (ἔκτισε) atque ita intelligat in ea locutione Dominus ἔκτισε (nempe *creavit* pro *possedit*) me initium viarum suarum ad opera sua; deinde ad Arii sententiam inclinet; is contra filii divinitatem linguam acuet. Sed Arii scaevitatem multifariam insectari et coarguere pronum est: praesertim quia verbum ἔκτησε, haud per iota litteram sed per eta pronunciandum siquis demonstret, is loquacem haereticae superbiae audaciam ad silentium turpe compellet. Nam verbum hoc longa littera prolatum, nullo modo naturam imminuit, neque intra minorem modulum coarctat, neque ad creaturae conditionem substantiam increatam redigit; quod absit; sed necessitudinem potius et societatem communionemque unitae naturae patris filiique describit. Qui enim

(a) Cod. ὁδόν.

(1) Hinc cognoscimus, Photium pronunciavisse unico sono *i* tam *eta* quam *iota*. De re legesis disputantem Villoisonum proleg. ad Homer. p. IV, et anecdot. gr. tom. II. p. 126. sqq.

γνώμης κατὰ δημιουργίαν μὴ δὲ κατὰ πρόνοιαν πράττων, δῆλον ὅτι μετ' οἰκειώσεως καὶ προσλήψεως τῶν βουλευμάτων τοῦ υἱοῦ πάντα ἂν καὶ προαγάγοι καὶ προνοίας ἀξιώσῃ· οἷς γὰρ ἀπαράλλακτον καὶ κοινὸν τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ φύσις καὶ ἐξουσία, τούτοις δηλονότι καὶ τὸ δημιουργεῖν καὶ προάγειν, ἀμέριστόν τε καὶ ἀδιάστατον, καὶ παραλλαγὴν τῆς γνώμης οὐ φέρον οὐδεμίαν· ὃ καὶ ἡ παροῦσα συνεπιμαρτύρηται ῥῆσις· ἐπί τε γὰρ τῇ κοσμογενείᾳ τοῦ παντὸς, καὶ ἐπὶ τῇ ἀνακαινίσει καὶ σωτηρίᾳ τοῦ παρολισθήσαντος ἡμῶν γένους καὶ καταπεσόντος εἰς συντριβὴν, κοινὴν καὶ τὴν δημιουργίαν εἶναι καὶ τὴν πρόνοιαν πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐκδιδάσκει· ἥ τε γὰρ τῶν ὅλων ἐκ μὴ ὄντων πρόοδος, καὶ ἡ τῆς ἡμετέρας φύσεως εἰς τὸ χεῖρον ἀπονευσάσης ἐπὶ τὸ ἄμεινον ἀνάκτησις καὶ ἐπιστροφὴ, δῆλον ὅτι τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ πνεύματός ἐστι δημιουργίας τε καὶ προνοίας· ἀλλ' ἡ μὲν ἐκ τοῦ συστέλλεσθαι καὶ μηκύνεσθαι γραφὴ, ὡς ἐπὶ παραδείγματος εἰπεῖν, τὴν ἀπορίαν οὕτως διασκεδάζει· ὡσαύτως καὶ τὸ ἐγέννησεν ἀφαίρεσιν μὲν ἐξ ἐπιβουλῆς ἢ ἐξ ἀγνοίας τοῦ ἑνὸς ν πεπονθὸς, κτισμάτων ὕπαρξιν ἐπεισάγει· λαβὸν δὲ τὸ ἀφαιρεθὲν, πρὸς τὸ ὁμοφυές τε καὶ ὁμοούσιον κατευθύνει· καὶ πολλὰ δὲ ἄλλα κατά τε τοὺς ἔξω λόγους κἀν τοῖς ἱεροῖς δὲ καὶ ἡμετέροις χρησμοῖς φωράσειέ τις εἰς τὴν αὐτὴν ἀναφερόμενα σκέψιν.

λ. Οὐ μόνον δὲ γράμματος ἑνὸς πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις οὕτω πολλῶν πραγμάτων καταστροφὴν καὶ ἀλλοίωσιν ἀπεργάζεται, ἀλλὰ καὶ τόνου χρῆσις (1)

distincte simul existit cum genito genitor, nihilque separatum aut divisum ab eius voluntate ac mente in creationis ac providentiae opere facit, hunc patet fore ut non sine coniuncto socioque filii consilio omnia producat ac providentia dignetur. Quibus enim similis inest communisque dignitas, natura et potestas, his nimirum creare etiam et condere inseparabile erit atque indistinctum, neque ulla consilii dissensio accidet: id quod praesens etiam testatur loquutio. Nam sive in universi creatione, sive in lapsi nostri generis atque in perniciem decidui renovatione ac redemptione, communem esse docet patri filioque creationem ac providentiam. Nam et universi ex nihilo exitus, et naturae nostrae deorsum per se ruentis instauratio ac reparatio, id omne inquam a patris et filii et spiritus creatione procedit. Tum vero brevis aut longa scripturae praedictae positio, ut id exempli instar sit, ambiguitatem hoc modo dissipat. Similiter verbum ἐγέννησεν, si unius litterae ν inscitia vel astu detrimentum patiatur, creatam naturam adserit. Verumtamen si quae ablata fuerat littera resumatur, unita et consubstantialis natura revocatur. Multa alia sive in profanis scriptis sive in sacris nostris oraculis deprehendere licet, quae sub eandem considerationem cadunt.

30. Neque vero unius tantummodo litterae adiectio vel subductio, tot

(1) Res notissima lexicographis, quos inter adi seu Cyrillum seu Philoponum.

οὐκ εὔκαιρος, τό τε ῥῆμα ἀνθ' ἑτέρου, καίτοι τῆς γραφῆς ἀναλλοιώτου με-
νούσης παρέδειξεν ἕτερον, καὶ εἰς νόημα παντελῶς ἀλλοτριώτατον τὸν νοῦν
ἐκτοπήσασα, ἢ δυσσεβῆ δόξαν ἢ γελώμενον λῆρον συνήγαγε· τί δὲ λέγω
γράμματα; ὅπου γε καὶ αὐτὸ τὸ πάντων βραχύτατον ἡ στιγμὴ κακουργού-
μενον ἢ παρορώμενον, καὶ τῆς οἰκείας μετατιθέμενον λήξεως, παντοδαπὰς μὲν
καὶ μεγάλας αἱρέσεις ἀπέτεκεν· ἀφρόνων δὲ πολὺν χρόνον κατενεμήθη φρονήμα-
τα, καὶ τοῖς εὐσεβοῦσιν ὥστε θριαμβεῦσαι τὰ τῆς δυσσεβείας δόγματα, μακρὰ
παρέσχε τὰ ἀγωνίσματα· αὐτίκα, ἵνα τὰ ἄλλα παρῶ, ὁ μετάρσιος ἄνθρω-
πος καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος ὁ μέγας ἀπόστολος ἔν τισι τῶν αὐτοῦ γραμ-
II. Cor. IIII. 4. μάτων (Κορίνθιοι δὲ τὴν ἐπιστολὴν ὑποδέχονται) οὕτω φησίν· ἐν οἷς ὁ θεὸς τοῦ
αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ ἐναυγάσαι αὐ-
τοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ χριστοῦ· ἀλλ' ὁ μὲν τοῦτο εἰπὼν,
θαυμάσιόν τινα καὶ τῶν οὐρανίων ἀπηχημάτων ἐπάξιον νοῦν τοῖς τετελεσμένοις
τῆς ἐκείνου σοφίας μυσταγωγεῖ· οἱ δ' ἀπὸ Μάνεντος καὶ Μαρκίωνος δυσσεβεῖς
ἁρπάσαντες τὴν φωνὴν, καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν αἰχμαλωτίσαντες ὁρμὴν, εἶτα μεταξὺ
τοῦ θεὸς καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου οὐ παρέντες κεῖσθαι τὴν στιγμὴν, εἰς τοσαύτην
ἦλθον δυσσεβείας ὑπερβολὴν, ὡς μὴ μόνον τὰ ἔσχατα δυσσεβεῖν, ἀλλὰ καὶ
ταῖς ἱεραῖς φωναῖς ἀνάπτειν τὴν αἰτίαν τοῦ θεομαχεῖν· καὶ ἕτερον μὲν εἶναι δοξάζειν
θεὸν ὃς τῶν ἀοράτων τε καὶ νοητῶν τῆς δημιουργίας ἔχει τὴν ἀρχὴν, ἕτερον δὲ τὸν

rerum subversionem mutationemque facit, verum etiam accentuum usus intempestivus facit ut aliud pro alio vocabulum sit, quamquam immota scriptura maneat; tum ad sententiam plane diversam mente abstracta, aut impium sensum aut ridiculas ineptias invehit. Sed cur litteras dico, quandoquidem interpunctio (qui brevissimus omnium apex est) prava interdum aut neglecta, suove loco demota, multiplices magnasque haereses peperit? Stultorum autem multo tempore mansere opiniones, piisque hominibus ut de impietatis dogmatibus triumpharent, diuturnorum certaminum causa fuerunt. Exempli causa, ut cetera praetermittam, vir ille in caelum mortalis adhuc sublatus, et mundi doctor, magnus apostolus, in suis quibusdam litteris (nempe in ea quae scripta est ad Corinthios epistula) sic ait: "in quibus Deus huius saeculi excae„ cavit cogitationes incredulorum, quominus his illucesceret lumen evangelii „ gloriae Christi „. Equidem qui ita locutus est, mirificam quandam vocibusque in caelo auditis dignam sententiam discipulis sapientiae suae impertitus est. At enim Manetis Marcionisque scelesti asseclae locutionem hanc ad sensum suum captivam quodammodo pertrahunt: qui videlicet dum inter *Deus* et *huius saeculi* interpunctionem fieri non sinunt, eo sceleris progressi sunt, ut non solum ipsi gravissime religionem laederent, verum etiam sacris litteris causam affingerent adversandi Deo: ita ut alter sit Deus, qui invisibilium

τοῦ παρόντος αἰῶνος, καὶ ὅσα σύστοιχα τούτῳ καὶ ὁμοταγῆ, ἀνακηρύττειν δημιουργόν· ἀλλ' ἡ μὲν περὶ τὸ ῥητὸν φρενοβλαβὴς ἐπιβουλὴ καὶ ἄλλοτε μὲν πολλαχόθεν δείκνυται σαθρὰ, οὐδὲν δὲ ἧττον διελεγχθείη ἂν καὶ ὅτι μὴ τὴν στιγμὴν ἐπὶ τῆς οἰκείας χώρας ἀφῆκεν ἠρεμεῖν· ἐπεὶ καὶ ὁ παρὼν αἰὼν ποτὲ μὲν αὐτὴν τὴν χρονικὴν παράτασιν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τὰς ἀτόπους πράξεις, αἳ κατὰ τὸν παρόντα βίον εἰώθασιν ἀναφύεσθαι, σημαίνει· ὥστε καὶ εἴτις αὐτοῖς τὸ περὶ τὴν στιγμὴν κακούργημα ἐνδώσει, οὐδὲν ἔλαττον αὐτῶν τὸ φρόνημα καθαιρούμενον διελέγχει· τῶν γὰρ πονηρῶν ἔργων καὶ πράξεων ἅτε δὴ σπορεὺς καὶ ὑποβολεὺς ὁ ἀρχέκακος ὢν, εἰ κύριος αὐτῶν καὶ δημιουργὸς καὶ Θεὸς ῥηθείη, πρὸς τὴν δόξαν μάλιστα τῶν ὑποκριτουμένων αὐτοῦ τῇ πονηρίᾳ τῶν ῥημάτων μεθαρμοζομένων, οὐδὲν ἂν ἡ ἀποστάτης ἐπιβουλὴ κέρδος εὑρήσει· ἐπεὶ καὶ τὰ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα, οὐκ ἦσαν μὲν ὅπερ ἐλέγοντο, ἐλέγοντο δ' ὅμως θεοί· θεὸς μὲν γὰρ δημιουργίας τινὸς ἢ πραγμάτων ἐχόντων σταθηρὰν καὶ γνωριζομένην ὑπόστασιν, οὐ μὲν οὖν οὐκ ἂν οὔτε λεχθείη οὔτε νομισθείη· ἐκθέσμων δὲ παθῶν καὶ ἁμαρτίας, οἷς ἥδεται καὶ τρυφᾷ καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς αὐτὰ δι' ἀπάτης ἕλκειν ἄπαυστον ἔχει τὸ φιλονεικεῖν, μέχρις ἂν ταῦτα ἐνεργῇ, οὐδεὶς αὐτὸν οὔτε τῆς ὀλεθρίου ταύτης καὶ ἀθλίας κυριότητος οὔτε μὴν τῆς ἀρχῆς ἀπαλλάξει.

λα. Οἶδα δ' ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦ Παύλου ῥητὸν, οὐ μόνον ἐκ τῆς τοιαύτης θεωρίας τὴν δόξαν διαφεύγει τῶν ἀποστατῶν, ἀλλὰ καὶ εἴ τις ἐγὼ περὶ στιγμῆς

rerum ac spiritalium dominatum creationis causa tenet ; alter autem ab ipsis praedicetur Deus praesentis saeculi, et earum rerum, quae huic cohaerent similesque sunt, creator. Sed enim insana circa dictum hoc cavillatio, alibi quoque et saepenumero futilis demonstrata fuit : praecipue vero convincitur, quia non sinit interpunctionem statione sua quiescere. Tum denique quia praesens saeculum modo quidem temporis spatium, modo vero etiam flagitiosos actus, qui per hanc vitam germinare solent, significat. Quare siquis etiam illam circa interpunctionem malitiam impunem esse sinat, nihilo minus haereticorum sententiam funditus perimet. Malorum enim operum atque actuum quum sator et incitator diabolus sit ; hunc si forte talium rerum dominum et auctorem et deum etiam dicamus, verbis inflexis maxime ad eorum opinionem qui illius malitiae morigerantur, nullum hinc apostatica improbitas lucrum faciet. Nam et gentium idola, casso sane nomine, sed tamen dicebantur dii. Et diabolus quidem creaturae alicuius vel rerum firmam certamque substantiam habentium numquam deus dicetur vel existimabitur : ceteroqui ad pravos adfectus quod attinet et peccatum, quibus ipse et gaudet atque laetatur, et alios fraudulenter illicere numquam desinit ; quoad quidem ita se geret, nemo cum pernicioso hoc infelicique dominatu atque imperio pollere negabit.

31. Et sacrum quidem Pauli dictum probe novi, non praedicta solum de-

λόγον ἐάσει, οὐδὲν ἔλαττον αὐτῶν καταισχύνῃ τὸ προπετές· ὥσπερ γὰρ ὁ ἀληθὴς Θεὸς ἡμῶν ὁ τοῦ παντὸς δημιουργὸς, Θεὸς οὐρανοῦ καὶ γῆς, λέγοιτ' ἂν καὶ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ Θεὸς παρακλήσεως, καὶ Θεὸς εἰρήνης, καὶ οὐδέπου διὰ ταῦτα τῶν ὁμοταγῶν καὶ συστοίχων οὐκ ἔστι Θεὸς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξ ὧν λέγεται τούτων, καὶ τῶν ἄλλων συνεισάγεται Θεὸς, οὕτω καὶ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου λεχθεὶς, ἀπὸ μέρους καὶ τοῦ παντὸς, ὅσα τε εἰς νοητὴν λῆξιν καὶ ὅσα πρὸς αἴσθησιν ἀναφέρεται, συνεπινοεῖται καὶ συνανακηρύττεται· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθ' ὑπέρθεσιν τὸ ῥητὸν ἐκληφθὲν, πᾶσαν ῥᾳδίως τῶν ἐπηρεαζόντων διαφεύγει λαβήν· τὰ γὰρ νοήματα τῶν ἀπίστων τοῦ αἰῶνος τούτου ὁ Θεὸς τυφλοῖ· τουτέστιν ἀνάξια κρίνει τῆς τῶν κεκαθαρμένων θεωρίας· δι' ἧς αὐτοῖς ἐνῆν τὸν φωτισμὸν ἐναυγασθῆναι τοῦ εὐαγγελίου· οἱ μὲν γὰρ τοῦ νῦν αἰῶνος ἄπιστοι, καὶ στασιάζειν καὶ προσφιλονικεῖν ἀφίενται τῷ οἰκείῳ δεσπότῃ καὶ δημιουργῷ· ἐν δὲ τῷ μέλλοντι ὅτε πᾶν γόνυ κάμψει αὐτῷ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται αὐτῷ, οὐδεὶς αὐτῶν οὔτε ἀποστασίας οὔτε φιλονικείας ἢ ἀγνοίας εἰς τὸ μὴ συνιδεῖν τὴν τῶν πάντων κυριότητα καὶ τὸ κράτος, ἐπιπροσθήσει γνόφος ἢ ἀχλύς.

λβ. Ἀλλ' ὅπερ ἐλέγετο μὲν ἡ περὶ τῆς στιγμῆς σκέψις οὐ μόνον ἐν τοῖς θεοπνεύστοις τοῦ Παύλου ῥητοῖς, κακουργήμασι μὲν δίδωσι πλάνης ἀφορμὰς,

monstratione, apostatarum sensum vitare; verum etiam omissa interpunctionis mentione, nihilo minus posse temeritatem illorum infringi. Nam sicuti verus Deus noster universi creator, Deus caeli terraeque, nihilo minus dicitur etiam Deus Abrahami et Isaaci atque Iacobi, et Deus consolationis, et Deus pacis; neque tamen idcirco ceterarum similium eiusdemque ordinis rerum non est Deus: immo potius quia dicitur praedictorum elementorum et hominum bonitatisque Deus, aliarum quoque rerum Deus comprobatur; ita cum dicitur huius saeculi Deus, a parte simul intelligitur simulque praedicatur rerum omnium Deus, sive quae ad spiritalium sive quae ad sensilium ordinem pertinent. Quin adeo si latiore sensu dictum hoc intelligatur, facile id rursus calumniatorum insidias evadet. Mentes nimirum incredulorum huius saeculi Deus excaecat; hoc est indignas iudicat defaecatarum rerum contemplatione, cuius ope contingeret eis evangelii lumine collustrari. Incredulis enim huius saeculi hominibus rebellare atque adversari domino suo creatorique permittitur; verumtamen in futuro, cum omne genu flectetur illi caelestium terrestrium et infernorum, et omnis lingua confitebitur ei; nullae iam ab iis apostasiae vel pertinaciae vel inscitiae praetendentur tenebrae, quominus Dei universalem dominatum potentiamque agnoscant.

32. Atqui, ut hactenus dictum est, interpunctionis observatio, non solum in superne afflatis Pauli dictis malitiae errorique ansam praebet, quae ta-

ἀκριβολογουμένη δὲ καταστρέφει τὰς τῆς ἀπάτης μηχανάς. ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς δεσποτικαῖς τε καὶ κυριακαῖς φωναῖς, οὐ τὴν τυχοῦσαν πρὸς ἑκάτερα δίδωσι ῥοπήν· οἱ γὰρ αὐτοὶ τῆς ἀποστασίας ἐρασταί, τῆς δεσποτικῆς δημιουργίας τὸ ὡραῖον τοῦτο καὶ θαυμασιώτατον φιλοτέχνημα, τὸν ὁρώμενον λέγω καὶ περικαλλῆ κόσμον, οὐ θέλοντες ἀνομολογεῖν ἔργον εἶναι τοῦ δημιουργοῦ, ἀλλ' εἰς ἑτέραν ἄτοπον φιλονικοῦντες ἀναφέρειν ἀρχὴν τό, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γεγένετο οὐδὲν ὃ γέγονεν, οὐκ ἀγαπῶσι καταλήγειν εἰς στιγμήν· συνείροντες δὲ τοῖς προλαβοῦσι καὶ τὸ ἐν αὐτῷ, οὕτως λήγουσαν τὴν φωνὴν ἀφιᾶσιν εἰς στιγμήν· διὰ τί; ἵνα τὰ ἐν αὐτῷ δι' αὐτοῦ γενέσθαι λέγοντες μόνον, ὁποῖα ἂν αὐτῶν καὶ τὸ μάταιον τῶν λογισμῶν ἀναπλάσοι, τῶν γεγονότων λοιπῶν ἁπάντων τὴν γένεσιν αὐτὸν ἀφαιρήσωσι καὶ δημιουργίαν· ὁρᾷς. καὶ οὗ βραχύτερον οὐκ ἔστιν εὑρεῖν, μὴ τῇ πρεπούσῃ κρίσει καθυποβληθέν, οἵων ἀτόπων τε καὶ δυσσεβεστάτων νοημάτων ἀφορμὴ τοῖς ἀσεβοῦσι καθίσταται καὶ καταφυγή;

λγ. Οὐκ ἀγνοῶ δὲ ὡς καὶ ἄλλας τινὰς ἐπαναστάσεις ἡ αὐτόλεκτος αὕτη καὶ δεσποτικὴ παρὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὑπέστη φωνή· ὁ μὲν γὰρ κοινὸς τῆς ἀληθείας καὶ ἀπερίεργος λόγος μετὰ τό, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν, ὡς καὶ προείρηται, οὕτως ἐπάγει τὴν στιγμήν· οἱ δὲ στίζουσι μὲν μετὰ τὸ οὐδέν· ἀρχῆς δὲ ἀπ' ἄλλης προφέροντες τό, ὃ γέγο-

men si recte fiat, fraudis technas dissipat; verum etiam in dominicis ipsis supremae auctoritatis vocibus, non mediocre utrique sententiae momentum confert interpunctio. Namque iidem ipsi apostasiae asseclae, speciosum hoc admirandumque dominicae creationis aedificium, aspectabilem dico pulchrumque mundum, dum creatoris opus esse negant, incongruaeque alii origini tribuere student, locutionem *omnia per ipsum facta sunt; et sine ipso factum est nihil quod factum est*, nolunt interpunctione finire; sed copulata cum superioribus sequente etiam dictione *in ipso*, tum demum periodum interpunctione concludunt. Cur? videlicet ut ea quae sunt in ipso, tantummodo dicant facta per ipsum (quaecumque haec demum stulta mens illorum sibi esse confingit;) ceterarum autem rerum omnium, quae factae fuerunt, Verbo auferant originem et creationem. Item res, qua nulla minor inveniri potest, quam absurdarum impiarumque opinionum scelestis hominibus ausam obtulerit ac perfugium!

33. Non nescio aliis quoque sollicitationibus hanc ipsam locutionem dominicam eadem de causa obnoxiam fuisse. Sane communis et ingenua veritatis ratio post verba *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est*, interpunctionem, ut iam diximus, ponit. Alii tamen interpungunt post *nihil*: tum veluti ex alio initio proferentes *quod factum est in*

τεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, νοῦν μὲν ἀναγκαῖον οὐδένα δηλοῦσιν, ἀνοίγουσι δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ μυστικὰ καὶ φρικτὰ κάλλη τῶν ἱερῶν ἡμῶν λογίων κατορχεῖσθαι πλατεῖαν ὁδόν· τί γὰρ ἐνὸν ἀρκεῖσθαι τοῖς ἐγνωσμένοις καὶ κάλλιστα τῆς ἑρμηνείας ἔχουσιν, ὑπερορῶντας ταῦτα ζητεῖν, τοῖς μηδὲν ὅμοιον κεκτημένοις, καινότητα δὲ μόνον χαριζομένοις, καλλωπίζεσθαι; καὶ οὐ κατὰ πάντων φέρω τὴν ψῆφον, ἀλλ᾽ ὧν ἡ γνώμη τὸν λόγον μοι δείκνυσιν ἐπαληθεύοντα· ἄρχει δὲ τῆς ὁδοῦ ταύτης, ὅσα γε τὴν ἐμὴν οὐκ ἔλιπε μνήμην, ὁ πολυμαθὴς μὲν οὐδὲν δὲ ἧττον ὁ πολυπλανὴς Ὠριγένης (1)· ἐκδέχεται δὲ τὴν μίμησιν ὁ πνευματομάχος (2), εἰ καὶ μὴ τῆς δυσσεβείας· οὐ γὰρ ἅμα τε τὴν στιγμὴν ἐκεῖνος ὑπερετίθει, καὶ τὴν ἀσέβειαν διὰ τοῦ ῥητοῦ μετεδίδασκεν· ἀλλ᾽ οὖν γε τῆς περὶ τὴν στιγμὴν καινοτομίας καὶ τῆς ἀναγνώσεως ζηλωτὴς ὁ πνευματόμαχος γεγονώς, τῆς οἰκείας δυσσεβείας ὄργανον αὐτὸς ποιεῖται τὴν τοιαύτην ἀνάγνωσιν· τὸ γὰρ ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ συνθείς, ἔκ τε τῆς προλαβούσης συναφείας τὴν λέξιν τεμών, καὶ ἐκ τῆς ἐπακολουθούσης διαστάσεως τὴν στιγμὴν ἀφελών, τοῦτο τολμηρῶς τε καὶ ἀδέως κατὰ τοῦ πνεύματος ἕλκει (3)· τοῖς γεγονόσι τε, διὰ τὴν τοῦ γέγονε φωνήν,

ipso vita erat, sensum quidem idoneum nullum adferunt; immo latam viam sternunt iis, qui sacrorum mysticum et augustum oraculorum nostrorum decus violare gestiunt. Cur enim quum liceat probata et pulcherrima interpretatione esse contentis, cur, inquam, hac spreta, captanda est aliorum sensuum gloriola, qui aequi ponderis nihil habent, novitati tantummodo velificantur? Neque adversus omnes suffragium fero, sed contra eos quorum doctrina veram esse coarguit reprehensionem meam. Hanc viam primus ingressus est, nisi mea me memoria fallit, doctissimus ille neque minus errorum plenus Origenes. Excipit huius exemplum sancti spiritus oppugnator; quamquam suam peculiarem haeresim ab eo non hausit. Neque enim Origines dum transferret interpunctionem, haeresim quoque hac locutione tradebat. Interim tamen interpunctionis lectionisque novitatem aemulatus ille sancti spiritus oppugnator, impietatis suae organum fecit hanc lectionem. Nam *quod factum est* cum *in ipso* copulans, dictionemque illam a praecedente nexu abscindens, tum etiam a subsequente intervallo interpunctionem revellens, loco temere et im-

(1) Scholion in codice quodam vat. caten. in Ioh. sic habet. Ἰστέον ὡς Ἀπολινάριος καὶ Ὠριγένης καὶ Κύριλλος κατὰ τὴν διαβληθεῖσαν ἀνάγνωσιν ἐξέδωκαν· ἀλλὰ τὰ μὲν Ἀπολιναρίῳ ῥηθέντα παρεὶς ἀδιανόητα ὄντα, τὰ Κυρίλλου πρῶτον ἐκθετέον· εἶθ᾽ οὕτως τὰ Ὠριγένους πόρρω τῆς γεγραμμένης κατηγορίας ὑπάρχοντα. Origenis et Cyrilli loci leguntur adhuc in eorum superstitibus ad Ioh. commentariis. Apolinarii verba in nullo vaticanae bibliothecae codice invenio.

(2) Macedonius.

(3) Ad hunc locum extat in vaticana evang. catena praeclarum Theodori mopsuesteni fragmentum ex eius deperditis in Iohannem commentariis. Τινὲς μὲν οὖν οὕτως ἀνέγνωσαν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ἀντὶ τοῦ δι᾽ αὐτοῦ λέγοντες· πῶς δὲ οὐκ εὔηθες ἦν, εἰ τοῦτο ἔμελλε λέγειν ὁ εὐαγγελιστής, ὥς τι διδάσκων ἡμᾶς καινὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀγνο-[illegible] ὃ [illegible] ὁ τυχὼν εἰπεῖν ἠδύνατο καὶ περὶ [illegible], χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν τῶν δι᾽ αὐτοῦ γεγονότων· πῶς γὰρ ὅστις οὖν καὶ περὶ παντὸς τοῦτο ἐρεῖ ὁποῖον δῆλον ὡς ἐπὶ [illegible]

καὶ εἰς κτίσμα τελοῦσι, τὴν ἄκτιστον φύσιν συναριθμῶν, μήτε τῆς τῶν ῥημάτων ἀκολουθίας τὴν ἐπήρειαν ἀνεχομένης, μήτ' ἄλλης αὐτῷ πρὸς τὴν δυσσέβειαν μηδὲ μιᾶς παρακροτούσης αἰτίας· Ἀπολινάριος δὲ καὶ αὐτὸς τὴν μίμησιν Ὠριγένους κατὰ διαδοχὴν ὑποδὺς, οὐκέτι ὁμοίως καὶ τῆς διανοίας ἐγένετο μιμητής· ἡ μὲν γὰρ εἰ καὶ τὸ περίεργον ἔχει, ἀλλ' οὖν γε μετὰ τοῦ μηδὲ μίαν ἄλλην ἀτοπίαν συνεφέλκειν, οὐδὲ τινος γλαφυρότητος παντελῶς ἀμοιρεῖ· ὁ δὲ, μετὰ τοῦ μηδὲν τῶν ἐπαινουμένων εἰπεῖν, καὶ εἰς μακροὺς λήρους καὶ ἀνακολούθους γνώμας καταστρέφει τὴν σπουδὴν αὐτῶν· καὶ μικροῦ δι' ὧν λέγει τὸν κύαμον καὶ τὸν ἅλα παροιμιάζεται (1)· εἰ δὲ καὶ τῷ θεσπεσίῳ Κυρίλλῳ ἡ τοιαύτη θέσις ἤρεσε τῆς στιγμῆς, ἀλλ' οὖν ὅσον τῶν ἀσεβῶν τῆς γνώμης διέστηκε, τοσοῦτο καὶ τὸ ἀναπτυσσόμενον τοῦ ῥητοῦ πρὸς τὴν ἐκείνων σπουδὴν ἐνδείκνυται τὸ διάφορον.

pie adversus spiritum sanctum abusus est: rebusque factis (quae dictione *factum est* indicantur) creaturaeque conditionem habentibus, increatam naturam adnumeravit: quamquam neque verborum sequela eam fraudem pateretur, nec alia quaelibet causa ad hanc ei impietatem suffragaretur. Apolinarius autem Origenis exemplum pariter secutus, non tamen aeque sententiae imitator fuit. Etenim origeniana quamvis superflua est, nihilominus praeter quam quod nulla absurditate laborat, ne perspicuitate quidem omnino caret. Verum Apolinarius non solum commendabile nihil dicit, sed etiam in prolixa deliramenta ineptasque sententias labitur; parumque abest quin proverbium illud fabam et sal occinat. Quod si inclyto quoque Cyrillo huiusmodi placuit interpunctionis positio, tamen quantum ille ab haereticorum sententia abest, tantum explicatio quoque huius loci ab illorum conatibus differre cognoscitur.

διαπραττομένων, οὐκ ἂν εἴποι τις ἑτέρως, ἢ ὅτι τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων οὐδὲν γέγονε χωρὶς αὐτοῦ· τινὲς δὲ ἑτέρως ἀνέγνωσαν, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν· εἶτα ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν· πολλὰ γὰρ ἀμέτοχα ζωῆς ἐστιν, ὡς γῆ καὶ ὄρη· ἔστιν οὖν πλοκὴ καὶ βεβαίωσις τοῦ προτέρου· εἶτα καὶ ἡ σαφήνεια· εἰπὼν γὰρ ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ἐπήγαγε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν· τουτέστι καὶ συντόμως εἰπεῖν, οὐδὲν τῶν γεγονότων ἄνευ αὐτοῦ γεγένηται· μόνου τοῦ πατρὸς ὑπεξῃρημένου τῆς αὐτοῦ ποιήσεως σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι· ἐπειδήπερ ἀεὶ συνὼν αὐτοῖς εἰκότως κατὰ τὴν τῶν ὅλων δημιουργίαν αὐτοῖς κεκοινώνηκε. *Quidam legerunt sic*: quod factum est in ipso; *nempe per ipsum intelligentes. Atqui nonne stulte ageret evangelista, si hoc sibi dicendum duceret, quasi aliquid novi aut incogniti homines edocturus? Licet enim cuique de quovis dicere*: sine ipso factum est nihil, quod factum est per ipsum. *Quilibet, inquam, de quolibet id queat dicere. Est enim exploratum, in omni re quae gesta fuerit, neminem aliter dicturum, nisi* rerum per ipsum factarum, nullam sine ipso factam. *Quidam tamen aliter legerunt*, et sine ipso factum est nihil. *Deinde*: quod factum est in ipso vita erat. *Multa enim vita carent, ut terra, ut montes. Est igitur repetitio quaedam et confirmatio prioris dicti; immo et quaedam declaratio. Nam quum evangelista dixisset* omnia per ipsum facta sunt, *adiecit*, et sine ipso nihil, quod factum est. *Id est, ut brevius dicam* factarum rerum nulla sine ipso facta fuit. *Unus cum sancto spiritu pater ab illius factura eximendus est: nam cum his semper existens, iure meritoque in universi quoque creatione socius eorundem fuit.* Alia circa hunc fere evangelii locum fragmenta Mopsuesteni legesis in catena ad Ioh. a Corderio edita. Confer item Combefis. biblioth. concion. T. I. p. 281.

(1) Proverbium in eos qui simulant se scire quod nesciunt. Nam vates oracula consulentibus fabam et sal apponebant. Zenob. I. 25.

λδ΄. Ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν ἀντὶ τοῦ ζητεῖν ὡς οὐ δεῖ καὶ τὰ θεῖα λόγια κατ' ἀλλήλων συγκρούειν, ἄμεινόν ἐστι τὸ διαπορεῖν εἰς τὸ μαθεῖν, ἔτι δὲ καὶ πολλῷ μᾶλλον παρὰ τὴν συζήτησιν καὶ θεωρίαν τῶν τε λεγομένων περιστατικῶν, καὶ εἴ τις ἄλλος τρόπος τούτοις παραπλήσιος, ἐγγυμνάζεσθαι, αὐτὸς μὲν εὖ οἶδ' ὅτι λόγων οὐ δεήσῃ· διδάσκαλον δέ σε καὶ ἑτέρων ἀξιῶν γενέσθαι, οὐκ ἂν ἀπελπίσαιμι· οὐ μόνον δὲ τοσούτοις καταμερίζεται τρόποις ἡ διὰ τῶν ἱερῶν λογίων προϊέναι δοκοῦσα φαντασία τῆς ἐναντιώσεως, ἀλλὰ καὶ πολλῶν μὲν ἄλλων μνήμην οὔπω πεποιήμεθα· ἡ δ' οὖν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις γυμνασία οὐκ ἐν αὐτοῖς μόνον περιγράφει τὸ χρήσιμον, πολλὴν δὲ ῥώμην καὶ κράτος παρέχει πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν μεθοδεύειν καὶ διευκρινεῖν καὶ τὰ ὅμοια· καὶ γὰρ ὅσα δι' ὑπέρθεσιν λόγων ἢ ῥημάτων ἢ ὀνομάτων, ἢ τούτων ἔλλειψιν καὶ περικοπὴν, ἢ τροπὴν καὶ μεταφορὰν, εἰς ἀμφίβολον καὶ μαχομένην διάνοιαν συσκευάζεται, καὶ ταῦτα ὁ ταῖς εἰρημέναις ἔμπροσθεν ἐφόδοις ἐγγυμνασάμενος, τὴν τῆς ἀκριβείας βάσανον κἀνταῦθα καθεὶς, οὐ χαλεπῶς τε τὸ συγκεχυμένον διακρινεῖ, καὶ τὸ περιτρεπόμενον ὧδε κἀκεῖσε πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἑδράσει διάγνωσιν· αὐτίκα πῶς οὐκ ἐκεῖθεν πρὸς ἔλεγχον ῥάδιον ὃ τὸ τῶν ἀνθρωπομορφιτῶν γένος ἀπεβουκόλησεν; ἀφορμὰς γὰρ ὁ λαβὼν τὰς ἐν τοῖς τοιούτοις διαφορὰς ἐπισκοπεῖν, τὴν δὲ σύγχυσιν πολλὴν τὴν πλάνην ἐργάζεσθαι, εὐθὺς ἐπέγνω καὶ διεστείλατο, ἄλλην μὲν χρῆσιν ἔχειν τὰ κατὰ μεταφορὰν, ἄλλην δὲ τὴν τῆς λέξεως κυριότητα·

34. Sed enim quod disputatione de non collidentibus, ut par est, inter se scripturis, utilior sit dubitatio discendi causa, multoque magis vestigatio atque observatio earum quae circumstantiae dicuntur, et siqua est alia huiuscemodi exercitatio; multis, ut probe scio, verbis tibi non est suadendum; quem dum censeo ceterorum quoque esse magistrum, spe non fraudabor. Sed neque in haec sola genera tribuitur ea quae in sacris oraculis versari solet simulata contradictio, sed insuper in alia plura quorum nondum mentionem fecimus. Et quidem praedictarum controversiarum sollers cognitio non in his solum utilitatem suam circumscribit, sed magnas vires roburque addit ad veritatem eliciendam discernendamque, et ad cetera eiusmodi. Nam quaecumque ob translationem locutionum aut verborum aut nominum, aut ob horum defectum ac subductionem, vel conversionem ac metaphoram, ambiguam pugnantemque sententiam faciunt, haec ille in praedictis solutionibus exercitus, explorationis acumine huc translato, haud aegre et confusa discernet, et rem ultro citroque iactatam, in veritatis lumine constabiliet. Nonne hinc scilicet facile est coarguere id quod anthropomorphitis fucum fecit? Noster enim criticus facultatem adeptus differentias observandi quae in his tropis occurrunt, et quod confusio multos errores parit, statim noverit atque distinguet, alium esse usum eorum quae cum metaphora dicuntur, alium eorum quae secundum dictionis proprie-

ὧν οὐδὲν ἐπὶ νοῦν τὰ αἱρετικὰ λαβόντα φρονήματα, ὅσα τροπικῶς καὶ κατὰ μεταφορὰν ἐπὶ Θεοῦ εἴρηται, τροπῆς καὶ ἀτρέπτου φωνῆς οὐ βουληθέντες συνιδεῖν ἑτερότητα, τὴν ἁπλῆν καὶ ἄληπτον καὶ ἀσχημάτιστον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ὅτι χεῖρας καὶ πόδας καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ ὀσφραίνεσθαι καὶ στόμα καὶ λόγους ἤκουσαν, ὁμοιοσχημάτιστον ἡμῖν τὸ θεῖον δυσσεβῶς τε καὶ ἀσυνέτως ἐπλάσαντο.

λε. Οὕτω γοῦν καὶ εἴ τι ἄλλο τῶν ἱερῶν γραμμάτων ὁ αἱρετίζων ἢ ὁ φιλόνεικος ἁρπάσας λογισμὸς πρὸς δυσσέβειαν ἢ ἀπορίαν ἑλκύσαι φιλονεικήσειεν, εἰ μὲν καθ' ἕν τι τῶν διευκρινημένων τὸ κακομήχανον ἐπινοεῖ, αὐτόθεν ἕξει καθ' ἑαυτοῦ φερομένην ἄφυκτον τὴν ἀνατροπήν· εἰ δὲ καθ' ἕν τι τῶν παρειμένων, οὐ χαλεπὸν ἐκ τῶν φθασάντων τὴν ὁμοίαν κρίσιν καὶ ἐπὶ τούτοις ἑλκύσαντα, τοῖς ὁμοίοις ἐλέγχοις τοὺς μιμησαμένους ὑποβαλεῖν, οἷς καὶ οἱ προλαβόντες ἀπεῤῥαπίσθησαν· καὶ τοῦτό ἐστι μετὰ τῶν ἄλλων ὃ μὴ πάσας τὰς αἰτίας ἐπεξελθεῖν ἡμᾶς κατὰ μέρος οὐκ ἐξεβιάσατο· οὔτε γὰρ στοιχείωσιν τούτων συναγαγεῖν ὑπεσχόμεθα, οὔτε δυσθήρατός ἐστιν ἐκ τῶν προειρημένων, τῶν παρειμένων ἡ θεωρία καὶ διάκρισις· καὶ ὅτι τὰ ἄλλα οὐχ ὥσπερ ταῦτα ἐπιπολάζει καὶ τοὺς πολλοὺς ἐπινέμεται· καὶ ὅσα φθάσας αὐτὸς διηπόρησας κατά γε τὴν νῦν καὶ τὴν προλαβοῦσαν ἀξίωσιν, αὐτάρκως τὸ σαφὲς καὶ τὴν τῆς ἀπορίας λύσιν εἰλήφασι.

λϛ. Πλὴν εἴτις γε καὶ τοῦτο τῶν ἐπιπολαζόντων θείη· ἔστι γὰρ τοῖς τε

tatem : quorum quum nihil haereticis in mentem venisset, hi quaecumque cum tropo ac metaphora de Deo dicuntur, quum nollent tropi aut immutatae vocis agnoscere diversitatem ; simplicem et incomprehensibilem et sine figura substantiam Dei, quia manus et pedes et oculos et olfactum et os et loquelam inaudierant, similem figurae nostrae, Deum scilicet homini, sacrilege et fatue confinxerunt.

35. Atque ita quamlibet scripturarum sacrarum partem haeretici vel contentiosi hominis studium ad haeresim vel quaestionem conabitur trahere, si secundum aliquid ex ante disputatis fraudem suam comminiscatur, statim hinc habebit contra se inevitabilem refutationem. Siu vero secundum aliquid praetermissorum, haud difficile erit ex ante dictis par iudicium de re praesenti exercere, atque imitatores pari genere argumentorum refellere, quo superiores illi vapulaverunt. Ob hanc aliasque causas haud cuncta singillatim dubia percenseri a nobis necesse fuit : neque enim horum catalogum coacervare promisimus ; neque ardua est, post praedicta, praetermissorum cognitio et discretio : praesertim quia cetera non tam, ut haec, frequentia sunt neque tam multos occupant. Igitur illa, de quibus nuper ambigebas, secundum praesentem prioremque postulationem, satis manifestam perplexitatis suae solutionem impetraverunt.

ἄλλοις αἱρετικοῖς καὶ τοῖς εἰκονομάχοις μέγα καταφύγιον· καθολικὸν γὰρ τύπον πολλάκις ἡ ἱερὰ φωνὴ σχηματίζουσα, οὐ καθολικὴν ἀπαιτεῖ τὴν ἔννοιαν ἐκλαμβάνεσθαι, εἰς ὡρισμένα δέ τινα καὶ προειλημμένα συνάγουσα τὴν διήγησιν,
Joh. X. 8 μερικὴν ἐνδείκνυται τὴν ἀπόφασιν· τοιοῦτόν ἐστι τὸ, πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ὑποβάλλουσι γὰρ τῷ καθολικῷ χαρακτῆρι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ Μαρκίωνος καὶ τῆς γείτονος φρατρίας, Μωσέα τε καὶ τοὺς ἄλλους τοῦ Θεοῦ προφήτας, τὴν παλαιὰν διαθήκην συσκευὴν εἶναι δυσφημοῦντες τοῦ πονηροῦ· καίτοι γε οὐ κατ' ἐκείνων ὡς δῆλον ἐῤῥήθη, ἀλλ' οὓς ὁ μικρῷ πρόσθεν χρόνος τῆς δεσποτικῆς παρουσίας, ἀπατεῶνας καὶ πλάνους ἀπέδειξε· τὸ γὰρ εἰς τοὺς δαίμονας ὑπειλῆφθαι τὴν δεσποτικὴν ταύτην ἀπεῤῥίφθαι φωνὴν, κἂν εἰς ἀσεβημάτων οὐκ ἂν ἥκῃ λογισμὸν, κἂν ὁμοίως φρονῇ μὴ πάντοτε τὸ καθολικὸν σχῆμα τῆς φωνῆς καὶ καθολικὴν ἔννοιαν ἀπαιτεῖν, ἀλλ' οὖν τὸ περιεργότερον καὶ μὴ τῆς εὐαγγελικῆς βουλήσεως περὶ πόδα εἶναι, δευτέραν αὐτῷ δίδωσι τοῦ προειρημένου τάξιν λαβεῖν· πλήν γε τὸ ἀσύνετον καὶ δυσσεβὲς τῶν θεομαχούντων θράσος τῷ τύπῳ τῆς καθολικῆς προσανέχοντες φωνῆς, τῆς οἰκείας δυσσεβείας ἀναχώρησιν τὰ κυριακὰ νομίζουσι λόγια.

λζ. Ὅμοιόν ἐστι καὶ τὸ, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁμοίως τοῖς πνευματομάχοις ὄργανον τῆς πλάνης ὑποβάλλεται· τῶν πάντων γὰρ τὸ πανάγιον

36. Quid porro si quis hanc etiam e vulgaribus quaestionibus poneret ? quae quidem tum aliis haereticis tum imaginum oppugnatoribus magnum perfugium est. Nimirum universalem saepenumero formam sacrae litterae figurantes, haud universalem sententiam sibi tribui postulant ; sed intra terminos quosdam, qui iam praesumpti fuerunt, orationem suam coarctantes, partiariam efferunt adfirmationem. Huiusmodi est : omnes quotquot ante me venerunt, fures latronesque fuere. In hoc generali dictionis charactere concludunt Marcionitae, et proxima secta, Mosen ipsum aliosque Dei prophetas : atque ita vetus testamentum mali genii malum opus esse calumniantur. Atqui ea verba non adversus hos constat esse prolata, sed contra illos qui paulo ante Domini adventum deceptores et plani extiterunt. Nam si quis opinetur contra daemonas hanc iactam esse dominicam locutionem ; etiamsi id ad sacrilegum nullum impellit sensum ; etsi aeque praesumit, haud semper universale dictionis schema generalem sibi sententiam vindicare ; nihilominus exquisitior subtilitas, neque satis evangelico sensui congruens, secundum huic opinioni post praedictam illam locum dat. Interim tamen vesana et sacrilega hostium Dei audacia, dum formae universalis dictionis adhaeret, sceleris sui tutamen in dominicis effatis habere se putat.

37. Illud quoque simile est *omnia per ipsum facta sunt* : quod aeque sancti spiritus oppugnatoribus argumentum errandi est. Dum enim ob

πνεῦμα διὰ τὸ καθόλου τῆς φωνῆς οὐκ ἐξαιρούμενοι τῶν γεγονότων, καὶ αὐτὸ δεδυσφημήκασι· καὶ μυρία δ' ἄλλα οἱ ἱεροὶ λόγοι εἰς τὸ καθόλου μὲν σχηματίζουσι, μερικωτέραν δὲ ποιοῦνται τὴν δήλωσιν· ὡς τὸ, ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ ἀρετὴ τῶν ματαίων, οὐδ' ἡ σοφία οὐδ' ἡ εὐσέβεια· καὶ, πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐδὲ γὰρ οὐδ' οἱ παρὰ θεοῦ καθ' ἑκάστην γενεὰν καὶ γενεὰν κατὰ παθῶν καὶ δαιμόνων καὶ τυράννων στεφανῖται δεικνύμενοι· καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα ἐπὶ σχολῆς ἄν τις θεωρήσειεν· ἀρκεῖν δ' οἶμαι καὶ τὰ παρατεθειμένα· τῆς γὰρ εἰκονομαχικῆς λύσσης τὴν διὰ τῆς κακουργίας ταύτης ἀπόνοιαν, μετὰ τῆς ἄλλης αὐτῶν φρενοβλαβοῦς κακομηχανίας, ἰδιαζόντως ἡμῖν λόγος ἐθριάμβευσεν (1). Ἀλλ' ὅτι μὲν πολλὰ τῶν ἀπορημάτων προκατασκευῆς δεῖται, καὶ ὅτι τὰ σὰ παρά τε τῶν προλαβόντων ἀνδρῶν ἁγίων καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἐκεῖθεν χειραγουμένοις διευκρίνηται, καὶ ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν αἰτίων παρ' ἃ εἴωθε συμβαίνειν τὸ ἄπορον ἐπεξήλθομεν, ὁ λόγος ἐπέδειξε· καὶ ὅτι μὲν τῆς ἀκριβείας πάντων ἐπειλήμμεθα, οὐκ ἂν φαίημεν, ὅτι δὲ τῆς αἰτήσεως οὐκ ἔλαττον εἰσηνέγκαμεν, οὐκ ἂν ὑπερηφάνων λόγων, δικαζούσης ἀληθείας, οὐδεὶς ἂν ἡμᾶς αἰτιάσαιτο (2).

Eccles. I. 2.

Ps. XIII. 3.

universale dictionis genus, sanctissimum spiritum a creaturarum universitate non separant, ipsum blasphemant. Sexcenta alia sacrae litterae universali schemate efferunt, quibus tamen nonnisi partiarium significatum tribuunt. Veluti, vanitas vanitatum et omnia vanitas: neque idcirco aut virtus aut sapientia aut religio in vanarum numero rerum sunt. Tum illud, omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: neque tamen eiusmodi erant ii quos Deus in singulis aetatibus vitiorum et daemonum et tyrannorum fecit esse victores. Multa huiusmodi licet cuique per otium observare: quamquam mihi hactenus dicta videntur sufficere. Certe et furorem oppugnantium imagines, qui simili malitia vesaniaque laborant cum aliis fatuis eiusdem sectae versutiis, peculiari scripto debellavimus. Iamque adeo quod multae quaestiones sermone praevio egeant, et quod tuae dubitationes ab antiquioribus sanctis viris, atque a me, ducibus illis, dissipatae fuerint, et quod plurimas causas, unde oriri controversiae solent, percensuerim, sermo meus hactenus demonstravit. Utrum vero omnia accurate comprehenderim, nec ne, haud hercle adfirmaverim: ceteroqui quod non pauciora postulatis in medium tulerim, id si forte adfirmem, nemo me, iudice veritate, superbe loqui causabitur.

(1) Photii opus pro sanctarum imaginum cultu memorare videtur Euthymius apud Lambec. tom. III. p. 422. Quamquam nihil aliud fortasse intelligendum est, praeter illa quae pro eo dogmate dicuntur a Photio in prima epistula, et in amphilochianis CXCVI. CXCVII. CCV.

(2) Consequentes Photii quaestiones alio volumine a me vulgabuntur. Nunc cum nonnullas selectas edo, ad sextam transilio.

Matth. XXV. 34. Τί δή ποτε Μωσῆς τῆς οὐρανῶν οὐ μέμνηται βασιλείας, καί τοι τοῦ σωτῆρος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις λαμπρῶς εἰπόντος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τοῖς δικαίοις ταύτην ἑτοιμασθῆναι (1).

α. Πολλὰ τῶν νοητῶν ὁ θεῖος Μωσῆς παρῆκε· καὶ ἡ βασιλεία δὲ τῶν
1. Cor. II. 9. οὐρανῶν κρείττονα καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ἢ κατ' αἴσθησιν ἔχει· φησὶ γάρ, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν ἀσωμάτων δημιουργίαν δυνάμεων (2) μὴ ἐπεξελθόντα τὸν θεόπτην Μωσῆν διὰ τὴν παχύτητά τε καὶ ἀσθένειαν τῶν ἀκροατῶν, μὴ δὲ τὴν ὑπὲρ αἴσθησιν βασιλείας τῶν οὐρανῶν διήγησιν παραθέσθαι, κατ' αἴσθησιν μᾶλλον ἢ κατὰ θεωρίαν βιοῦντι λαῷ· τὸ γὰρ νομίζειν τινὰς τῷ κατὰ τὸν παράδεισον διηγήματι συμπεριλαβεῖν καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἥτις εἰς ταυτὸν ἔρχεται τῇ βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ, οὐκ ἂν ἀκριβὴς παραδέξοιτο λογισμός· ταπεινὸν (3) γὰρ ἂν εἴη τοῦτο πολλῷ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· ὄψει τε γὰρ ὁ παράδεισος καταληπτὸς ἐγεγόνει, καὶ πολίτας ἔσχε τοὺς πρωτογόνους· καὶ τὸ κάλλιστον μὲν τῶν περικοσμίων ἐστί, τῆς γῆς δ' ὅμως μέρος· καὶ φυτοῖς μὲν

Cur Moses regni caelorum nullam mentionem fecerit, quamquam servator in evangeliis manifeste dicat, a costitutione mundi illud esse iustis paratum.

1. Multas Moses intellectuales res silentio pressit: regnum autem caelorum tum natura sua tum etiam gaudiorum praestantia sensus exsuperat. Id enim rei genus, ut ait scriptura, neque oculus vidit neque auris audivit neque in cor hominis ascendit. Nil ergo mirum est, si quum Dei aspectu dignus Moses incorporearum virtutum creationem non narraverit propter audientium crassa ingenia et infirmitatem, idemmet ne caelorum quidem regnum apud populum sensibus magis quam intellectu utentem commemoraverit. Nam quod nonnulli arbitrantur Mosem in paradisi mentione regnum quoque caelorum conclusisse, quod est ipsum Christi regnum, hanc inquam opinionem accuratum ratiocinium non recipit. Ille enim valde regno caelorum inferior videbitur: siquidem paradisus sensibus erat comprehensibilis, incolasque primos parentes habuit: et mundanarum quidem rerum pulcherrima est, sed tamen terrae huius pars: et quam-

(1) Conspirat in hanc sententiam Hieronymus ep. CXXXVIII. 5: *mihi in evangelio promittuntur regna caelorum, quae instrumentum vetus omnino non nominat.*

(2) Confer Photium in quaestione CII a Wolfio edita. (3) Malim ταπεινότερον.

ὡραίοις κομᾷ, καὶ διαυγεστάτοις κατάρδεται νάμασι, πλὴν οὐδὲν τούτων ὑψηλότερον ὄψεως, οὐδὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἀνακεχώρηκε λογισμῶν, ὥσπερ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· καὶ γῆς δὲ καὶ οὐρανοῦ οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅσον τὸ μέσον.

6. Εἰ δὲ διότι τοῦ γενναίου εἰπόντος λῃστοῦ, μνήσθητί μου κύριε ἐν τῇ βασιλείᾳ σου, ὁ σωτὴρ αὐτῷ τὴν εἰς τὸν παράδεισον ὑπισχνεῖται, διὰ τοῦτο τὴν Luc. XXIII. 42.
βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τὴν τοῦ παραδείσου τίθεται λῆξιν (οὐ γὰρ ἄλλα μὲν αἰτεῖν τὸν λῃστὴν, ἄλλα δὲ λαμβάνειν παρὰ τοῦ μεγαλοδώρου θεοῦ ἀκόλουθον εἶναι φαίη ἂν) ἐκεῖνο μᾶλλον σκοπείτω ὡς τί δή ποτε μὲν ἦν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ χριστοῦ, οὐδαμῶς ὁ λῃστὴς συνεγνώκει· πόθεν γὰρ ἂν ἐξαιτεῖν προήχθη ἃ καὶ τὴν λογίζεσθαι τὴν ἰσχὺν ἐνίκα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ὑπερβαίνει; οὔκουν τί ποτε μὲν ἦν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὁ λῃστὴς οὐδαμῶς συνεγνώκει, οὐδὲ πρὸς ὡρισμένον τι καὶ γνώριμον τὸν νοῦν ἀπευθύνων τὴν αἴτησιν ἐποιεῖτο· ἀλλὰ διὰ τοιαύτης αἰτήσεως ἀγαθῶν τινῶν μετασχεῖν καὶ μακαρίας ἀπολαύσεως ᾐτεῖτο· ἐπεὶ δὲ τῶν ἄλλων ἁπάντων καλῶν γνωριμώτερος αὐτῷ ὁ παράδεισος καθειστήκει (ἐκ γὰρ τῆς μωσαϊκῆς διδασκαλίας τῷ ἰουδαίων ἐπιγινωσκόμενος ἔθνει) οὐδὲ τὴν ἐκείνου διέφυγε γνῶσιν, διὰ τοῦτο τὸν παράδεισον ὁ δεσπότης αὐτῷ κατεγγυᾶται· καὶ οὐχ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων δωρεῖται, ἀλλ' ὧν τυχεῖν ὁ ἐξαιτούμενος ἐπεθύμει· ἐπεθύμει δὲ μνήμης τυχεῖν ἐν τῇ βασιλείᾳ χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀγαθοῖς τε καὶ μακαρίοις γενέσθαι· καὶ λαμβάνει λοιπὸν τὴν ἐν παραδείσῳ διαγωγὴν, ἣν οἱ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγέται μή-

quam pulcris arboribus floret ac limpidissimis rigatur fluviis, nihilominus nihil visibili vi sublimius habet, neque humanum intellectum excedens, ut reapse est regnum caelorum. Quantopere demum terra caelo differat, verbis declarari non potest.

2. Quod si quia dicenti latroni bono, memento mei Domine in regno tuo, servator paradisum promisit, idcirco regnum caelorum idem esse putat aliquis quod paradisi sedes (neque enim consentaneum fuit aliud latronem petere, aliud a munifico Deo accipere); illud potius consideret, caelorum id est Christi regnum latroni incognitum fuisse. Qui autem fieri poterat, ut id sibi deposceret, quod ipsum ratiocinii acumen effugiebat, mentisque humanae vires excedebat? Igitur quidnam revera esset regnum caelorum latro omnino ignorabat, neque ad certum aliquid notumque sibi mentem intendens preces illas effudit; sed boni alicuius beataeque voluptatis compotem se fieri postulavit. Iam quia bonis ceteris notior ei paradisus erat (quum enim hic Mosis magisterio iudaicae genti exploratus esset, eius ne latronem quidem notitia latebat) idcirco paradisum illi Dominus spondet: neque aliud pro alio largitur, sed id omnino quod petenti erat concupitum. Is vero cupiebat ut sui memoria haberetur in Christi regno, id est ut bonis atque beatis adnumeraretur. Reapse is deinde paradisi incolatu

πω τῆς ἐντολῆς ἐκπεσόντες διεκληροῦντο (1)· εἰ δέ τις τὸν παράδεισον αὐτῷ αἱονεί τινα προοιμιαζόμενα δῶρα καὶ ἀῤῥαβῶνα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας λέγοι δεδόσθαι, οὐκ ἀποτεύξεσθαι ἢ αὐτὸν οὐδὲ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, τοῦτο δὴ τοῦτο οὐδὲν μὲν ὅλως μάχεται τῷ λόγῳ· μᾶλλον δὲ ἐν τῇ κοινῇ πάντων ἀναστάσει τε καὶ διακρίσει καὶ τῇ τῶν βεβιωμένων ἀνταποδόσει, εἰσόμεθα ἀκριβέστερον (2)· τὰ νῦν δὲ αὐτοῦ ἂν εἴη ἐξεπίστασθαι τοῦ κριτοῦ.

γ. Ἀλλὰ γὰρ Μωσεῖ μὲν οὐκ ἦν ἀνάγκη οὐδὲ σκοπὸς ἀναπτύσσειν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· πολλὰ γὰρ ὥσπερ ἔφημεν τῆς κοσμογενείας ἀναγράφων τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν παρῆλθεν· εἰ δὲ τυπικῶς τις καὶ ἐν αἰνίγματι καὶ αὐτὴν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑποσημαίνειν ἐθέλοι λέγειν, ἐν τῷ εἰπεῖν ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, οὐδὲν πρὸς αὐτὸν διοισόμεθα (3)· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῦτό γε φαμὲν πόθεν ὡς ἠγνόει ταῦτά τε καὶ τὰ τοιαῦτα ὁ τηλικούτου καὶ τοσούτου θεάματος τῆς θεοπτίας ἠξιωμένος Μωσῆς· ἀλλ' ὅτι τοῖς πολλοῖς ἀνέκφορα διετήρει, καὶ τῆς μὲν συγκλύδου ἀκοῆς φειδὼ πολλὴν ἐποιεῖτο,

potitur, quem generis nostri auctores ante violatum praeceptum sortiti fuerant. Quod si quis paradisum latroni tamquam aliquod praeludium arrhabonemque regni caelorum datum dicat, neque eum praedicto regno cariturum; ista quidem opinio rationi minime repugnat: rem autem in communi omnium resurrectione ac iudicio actaeque vitae remuneratione accuratius cognoscemus. Interim haec in iudicis mente latent.

3. Sed enim Mosi nulla necessitas scopusve aderat, cur caelorum regnum manifestaret. Porro multa, ut diximus, quae sensum excedebant, dum orbis initia scriberet, praetermisit. Iam si quis forte dicere velit, figurate nec sine aenigmate ipsum quoque regnum caelorum a Mose innui, dum ait " in principio " fecit Deus caelum et terram ", huic nos nequaquam adversabimur. Neque enim ullo modo adfirmamus Mosem, qui tanto prodigio dignus fuit ut Deum ipsum conspexerit, rem talem tantique negotii ignoravisse: verum ea, quae multi ferre nondum poterant, reticebat, vulgique auribus ineruditis valde par-

(1) Paradisi intellectualis nomen a paradiso terrestri derivatum fuisse, nemo inficias it. Ceteroquin sanctarum ante Christum animarum quietas sedes a terrestri paradiso Adami distinguendas esse, satis docet scriptura cum ait Christum post obitum ad inferos descendisse. Quare et ad illa apud Lucam verba ad latronem recte monent sacri interpretes terrestrem paradisum non esse ibi intelligendum.

(2) De hac Graecorum quorumdam opinione et nos ipsi alibi locuti sumus, et Muratorius singulari opere latissime disputavit. Et quidem contra Graecos suos copiose disserit Eustratius ab Allatio editus.

(3) Quaestionem hanc rursus tractat Photius in amphilochiana decima sexta, aliis quidem verbis, ceteroquin iisdem saepe argumentis utens; quam rem nunciatam Roma Neapolim ante hos annos fuisse video cl. Andresio prodrom. anecd. gr. p. 85. Sed tamen ad hunc locum Photius in decima sexta aliter iudicare videtur. Huic enim opinioni nonnullorum propositae sic contradicit: ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν ῥᾳδίως ἀγαπώη ἡ ἀλήθεια, ὅτι τε λίαν ἐκβεβίασται, καὶ ὅτι αὐτὸ οὐρανῶν ποίησιν, περὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τοὺς ἰουδαίους οὐδὲν ἧττον ὠφέλησεν ἢ εἰ παντελῶς ἀπεσιώπησε· καὶ πολλὴ ἄλλη πρὸς ταύτην τὴν ὑπόληψιν ὑπεναντίωσις.

τοῖς ὑψηλοτέροις ἢ καὶ τελειοτέροις σπέρματα καταβάλλων, τῶν ὑψηλοτέρων τε καὶ θαυμασιωτέρων ἴσως ἐτέλει θεωρημάτων· καὶ γοῦν φασὶ διὰ τοῦτο τὴν μὲν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου δημιουργίαν εἰπὼν, λεπτουργεῖ τε καὶ ἐπεξέρχεται καὶ ἃ συμπληροῦσι τοῦτον· τὴν δὲ γένεσιν ἀναγραψάμενος τοῦ οὐρανοῦ, ὅσα μὲν αὐτοῦ πρὸς τὸν περίγειον κόσμον ἀφορᾷ, καὶ ταῦτα παραπλησίως διεξῆλθεν, ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἀστέρων κυριότητά τε διαλαβὼν καὶ φύσιν· τὰ δὲ τῆς περιγείου ἀπονεύοντα διακοσμήσεως, καὶ ὅσα τῆς ἀνωτέρω λήξεώς ἐστι, οὐχ ὁμοίως διέλαβεν· εἰ δὲ τοῦτο, πολλῷ μᾶλλον οὐδ' ὅσα ὑπερανεβέβηκε τούτων· καταλιμπάνει δὲ τὴν τούτων σαφῆ καὶ διευκρινημένην διήγησιν τῷ πλάστῃ καὶ δεσπότῃ πάντων Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ὃς ἐπιδημήσας ἡμῖν τοῖς ἐν γῇ, καὶ τὰ οὐράνια καὶ θεῖα παραδιδοὺς μαθήματά τε καὶ μυστήρια, καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἐξηγήσατο· ἐπεὶ καὶ τὰ ἄλλα, νομοθεσίαι τε καὶ εὐαγγελίαι, ἀραί τε καὶ εὐλογίαι, τὸ σωματικώτερον ἔχουσαι, πανταχοῦ τῷ Μωσεῖ παραλαμβάνονται· ὁ δὲ κοινὸς τοῦ γένους σωτὴρ ὅλον τὸν ἄνθρωπον ἀπαλλάξαι τῆς πλάνης προθέμενος, τὰ ὑπουράνια καὶ θεῖα ἡμῖν τοῖς πειθομένοις ἐπηγγείλατο ἀγαθά· ὥσπερ καὶ τοῖς ἀπειθοῦσιν ὑπέδειξεν, ὡς ὑποδέξεται αὐτοὺς οὐ τὰ πρόσκαιρά τε καὶ χρόνῳ καταμαραινόμενα λυπηρὰ, ἀλλ' ὅσα δι' αἰῶνος ἀπεράντου παρατεινομένην ἔχουσι τὴν πεῖραν τῶν ἀλγεινῶν.

δ. Εἰ δὴ καὶ ἀγωνιστήριον ἦν ὁ παράδεισος, ἐν αὐτῷ γὰρ τὸ γυμνάσιον

cebat : interim dum semina aliquot in sublimiores perfectioresque mentes immittebat, easque altioribus ac mirabilioribus contemplationibus fortasse initiabat. Propterea, aiunt, dum sensibilis mundi creationem scribit, singillatim omnia persequitur, quae ad eam rem pertinent : verumtamen cum caeli genesim narrat, quaecumque caelestia ad terrestrem mundum referuntur, ea pariter accurato sermone digerit, solis inquam et lunae stellarumque dominatum atque naturam : quae autem a terrestri fabrica ornamentove recedunt, quaeque proprie ad supernam stationem pertinent, haec haud aeque disserit. Quod si in his ita se gessit, multo magis in illis quae praedictis excelsiora sunt. Horum, inquam, sublimiorum perspicuam accuratamque enarrationem creatori dominoque omnium Christo Deo nostro reliquit : qui nobiscum terrae incolis diversatus, et caelestes doctrinas ac divina mysteria impertiens, regnum quoque caelorum nos edocuit. Quamobrem aliae quoque leges et promissiones et minae ac benedictiones, quae corporeum quid sapiebant, ad Mosis partes semper pertinent : verum communis servator generis, qui sibi officium sumpsit omni errore hominem liberandi, caelestia nobis credentibus ac divina bona nunciavit : sicuti etiam non credentibus demonstravit, fore ut illos haud temporalis vel aliquando cessatura poena excipiat, sed quae sensum potius doloris in infinitum aevum extendat.

δ. Quod si praeterea paradisus certaminum praemium est; illic enim pri-

τῷ πρωτοπλάστῳ προτέθειτο, πῶς ἂν εἴη τῷ αὐτῷ καὶ βραβεῖον καὶ στάδιον; οὐκοῦν ὁ παράδεισος προοίμιον μὲν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, οὐ βασιλεία δέ· καὶ μακάριον μὲν καὶ πολυέραστον ἐνδιαιτηθῆναι τῷ χωρίῳ, μακαριώτερον δὲ καὶ ἐρασμιώτερον τὸ εἰς τὰς οὐρανίας ἐκεῖθεν διαπεμφθῆναι σκηνάς· καὶ τὸ ἀρχηγὸν δὲ φῶς, ὅπερ ἀναχεόμενον πρὸ τῆς τοῦ ἡλίου δημιουργίας, τὴν ἡμέραν ἐποίει, βασιλείαν οὐρανῶν ὑψηλοτέραν τε καὶ θειοτέραν καὶ ὡς ἀληθῶς οὐράνιον λῆξιν ἡμᾶς ἐννοεῖν, ἢ τὸν παράδεισον, ἀπευθύνει· ἐν ᾗ τοῖς ἀξιωθησομένοις ἐνδιαιτᾶσθαι τὴν χρείαν ἀποπληρώσει· καὶ εἴη ἂν εἰκότι λόγῳ ἀναλογίαν διασῶζον τὸ οὐράνιον σῶμα πρὸς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἣν συνδιασώζει πρὸς αὐτὴν ἡ γῆ· ἐκείνη τε γὰρ πρὸς τὸ ὁρώμενον οὐράνιον κύτος τάξιν ἐδάφους ἐπέχουσα φαίνεται· αὐτός τε πάλιν ἐδάφους ἀναπληρώσει χώραν τοῖς ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ τὴν δίαιταν ἀξιωθεῖσι λαχεῖν· οὐδὲν οὖν ὅλως ἐστὶν ἀπορεῖν τοῦ λοιποῦ πῶς τοῦ δεσπότου Χριστοῦ κατὰ τὴν αὐτοῦ σωτήριον παρουσίαν οὐράνιον ἡμῖν καὶ διδάσκοντος καὶ ἐπαγγειλαμένου βασιλείαν, ὁ θεράπων αὐτοῦ Μωσῆς ἢ οὐδ᾿ ὅλως ἢ ὡς ἐν αἰνίγματι ταύτης ἐμνήσθη· οὐδὲ πότερον ταυτόν ἐστιν ἢ ἕτερον ὁ παράδεισος καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

mo homini propositum virtutis exercitium fuit; qui fieri potest ut idem homini locus palma esset et stadium? Sequitur ergo ut paradisus praeludium quidem regni caelorum fuerit, non tamen ipsum regnum. Et in eo quidem versari loco beatum ac desiderabile est; multo tamen beatius atque optabilius est ad caelestes sedes illinc emitti. Et quidem lux illa primigenia, cuius effusio, ante solem conditum, diem efficiebat, exemplo nobis est, ut intelligamus regnum caelorum vere esse caeleste habitaculum, multoque excelsius diviniusque, quam paradisus, in quo quidem caelesti habitaculo, hi qui eo digni fuerint, voti omnis compotes fient. Prorsus videtur iusta ratione caeleste firmamentum eam analogiam erga regnum caelorum tueri, quam erga ipsum firmamentum tellus: haec enim caelesti, quem suspicimus, fornici vicem pavimenti praestare videtur. Rursus ipse caelestis fornex pavimenti instar erit iis qui caelorum regnum incolendi digni erunt. Ergo deinceps non erit ambigendum, cur nam Christus, quo tempore inter homines salutariter versatus est, caeleste nobis promiserit nunciaveritque regnum; eius vero famulus Moses vel nullo modo vel certe non sine aenigmate regni eiusdem mentionem fecerit. Neque denique est dubitandum utrum idem sit an quid diversum, paradisus et regnum caelorum.

QUAESTIO XIII.

Εἰ τὸ ἐν κολάσει διηνεκεῖ εἶναι τοῦ μηδ᾽ ὅλως εἶναι πολλῷ χαλεπώτερον, τοῦ (a) γὰρ ἀλγηδόσι καὶ ὀδύναις κατατείνεσθαι, τὸ (b) μηδὲν τοιοῦτον πάσχειν πολλῷ ἄμεινον, πῶς ὁ Θεὸς τοὺς ἐν ἁμαρτίαις, φασὶ, μέλλοντας τὸν βίον κατατρίβειν παρήγαγε, τὸ χεῖρον ἢ τὸ ἄμεινον προελόμενος;

α. Ὅτι μὲν οὖν βέλτιον ἦν τοῖς εἰς χαλεπότητα πταισμάτων ἐληλακόσι τὸ μηδ᾽ ὅλως γενέσθαι, αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν εἰπὼν, καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος· ἀλλ᾽ Ἰούδᾳ μὲν καὶ τοῖς κατ᾽ αὐτὸν ἄμεινον ἦν τοῦ γενέσθαι τὸ μὴ γενέσθαι· οὐ μὴν δὲ ἁπλῶς· ἀλλ᾽ οὐδὲ Θεῷ ἄμεινον· ὅπου γε τὸ μὲν εἰς ἀπόλαυσιν ἄγει τοῦ ὄντος, καὶ τῆς θείας προνοίας καὶ δημιουργίας ἐστὶν ἐξαγγελτικόν· τὸ δὲ τοῦ ὄντος ἅπαξ διαπεσὸν, μετὰ τοῦ μηδὲν ἐκκαλύπτειν τῆς ὑπερφυοῦς σοφίας τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ τῶν καλῶν τινὸς μετέχειν δύναται· οὐκοῦν ἐπεὶ τὸ γενέσθαι τοῦ μὴ γενέσθαι κρεῖσσον, καὶ τὸ εἶναι τοῦ μὴ εἶναι, ἔδει τὸ θεῖον εἰς δημιουργίαν ἀπιδὸν μὴ τοῦ χείρονος γενέσθαι, τὸ δὲ κρεῖττον ἀπεργάζεσθαι· οὕτως οὖν οὐδαμῶς ἐστὶ θεῷ πρέπον, ἀντὶ τῆς εἰς τὸ εἶναι προαγωγῆς τῶν ἐσομένων, ἡ εἰς τὸ μὴ ὂν ἐγκατάλειψις· εἰ καὶ τῷ προδότῃ ἐν τόμῳ ταλανιζομένων ἡ φιλάνθρωπος ἔφη Mat th. XXVI. 24.

Si in aeterna poena versari multo deterius est quam omnino vita non uti (nihil enim pati multo melius est quam doloribus cruciatibusque divexari) cur Deus homines illos qui in peccatis vitam consumpturi erant, creavit; rem peiorem prae meliore eligens?

1. Quod sane melius fuisset nequaquam eos nasci, qui summis sceleribus semet obstricturi erant, ipse servator noster in evangelio docuit dicens: bonum erat ei si natus non fuisset homo ille. Profecto Iudae ac similibus eius melius erat non nasci: res tamen generatim non ita se habet: nam Deo certe id melius non est: siquidem nasci, ad existentiae possessionem perducit, divinaeque providentiae et creationis praedicatio est. Quod autem existentia caret, praeter quam quod summam Dei sapientiam nullo modo praedicat, ne bona quidem ulla consequi potest. Igitur quia nasci melius est quam non nasci, et esse melius quam non esse, oportuit Deum de creatione cogitantem meliora potius quam deteriora agere. Sic ergo Deum non decuit, omisso creandi consilio, rem hanc et illam increatam relinquere: quamvis de proditore clemens

(a) Cod. τὸ. (b) Cod. τοῦ.

σοφία, καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ μὴ ἐγεγένητο· ἐπεὶ καὶ ἄλλως τοὺς ἁμαρτάνοντας τοῖς ἀναμαρτήτοις ἐν ἴσῳ τετάχθαι, χαριέστατον μὲν ἂν εἴη· Θεοῦ δὲ κρίσει οὐ μὲν οὖν οὐδαμῶς ἀνεκτὸν οὐδὲ ἄξιον· ἔτι τὸ μὴ δοῦναι δίκην ὀφείλοντας, δεύτερον μὲν αὐτοῖς ἀγαθόν· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο τῆς δικαιοκρισίας ἐγγὺς τοῦ Θεοῦ· καὶ μυρία ἄλλα.

β. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὸν ἀμετάθετον εἱρμὸν τοῦ λόγου, καὶ ἡ τῶν ἐσομένων προαγωγὴ αὐτοῖς τε βέλτιον καὶ Θεῷ πρεπωδέστατον, εἰ καί τινες τῶν προαχθέντων χρόνῳ ὕστερον αὐθαιρέτῳ γνώμῃ τῶν κρειττόνων τὰ χείρονα ἠλλάξαντο, καὶ τὴν θαυμαστὴν καὶ σωτήριον δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ, σφαλερὰν αὐτοῖς κατεστήσαντο, τὸ ἄριστον προαγαγεῖν φιλονεικήσαντες εἰς τὸ χείριστον· ἔτι δὲ εἰ τὸ μὲν θεῖον ἀεί τε ἐστι καὶ ἐν ἀτρέπτοις καὶ ἀναλλοιώτοις ὅροις τῆς ἰδίας ἵδρυται φύσεως, πᾶν δὲ τὸ διὰ γενέσεως προελθὸν μεταβολαῖς μυρίαις ὑπηρετεῖται καὶ ἀλλοιώσεσιν, ὁ τοὺς μέλλοντας ἁμαρτήσειν ἀξιῶν, μὴ δεῖν προαγαγεῖν τὸν Θεόν, ἢ οὐδ' ὅλως τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν νομοθετεῖ, ἢ ἄτρεπτον αὐτὴν προαχθῆναι καὶ ἀναλλοίωτον· τὸ δέ ἐστιν, ἢ σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος τῆς δημιουργίας ἐκτεμεῖν, ἢ ἀπαιτεῖν Θεοῦ φύσιν ἔχοντα τὸν ἄνθρωπον προελθεῖν· ὧν ἑκάτερον, εἰς ὅσον ἀπονοίας καὶ δυσσεβοῦς ἥκει γνώμης, αὐτόθεν ἐστὶν ἰδεῖν τὴν στήλην ἑσταμένην ἀνεξάλειπτον· ἄλλως τε δὲ τὸ μὲν μηδ' ὅλως γεγενημένον μήτε ὄν, οὐκ ἂν δύναται εἶναι ἀγαθόν· ὁ δὲ ἐν ἁμαρτίαις

sapientia miserantium ritu dixerit, melius ei fuisse si natus non esset. Nam et alioqui iucundissimum peccatoribus foret, si pari loco cum innocentibus haberentur: quod tamen Dei iustitiae neque tolerabile neque decorum est. Tum poenas non dare reos, rursum his bonum esset; attamen id a iusto Dei consilio procul abest. Sexcenta huiusmodi dici queunt.

2. Hoc eodem sane modo firmaque ratiocinii sequela, futurorum hominum creatio et ipsis melior est et Deo convenientissima: quamquam nonnulli labente tempore, voluntario animi consilio meliora deterioribus commutaturi sint; mirumque ac salutare Dei opus, perniciosum sibi effecturi; remque optimam studiose conversuri in pessimam. Praeterea si Deus eternus est atque immutabilis firmisque finibus naturae suae nixus, omne autem quod nativitate procedit, innumeris mutationibus obnoxium est ac varietatibus; si quis censet eos qui peccaturi sunt, non fuisse a Deo creandos; hic aut nullas humanae naturae leges ponendas fuisse credit; aut eam immutabilem creandam et sine varietate: hoc est vel universum humanum genus a creatione removet, aut hominem cum Dei natura fieri postulat: quae res utraque quia in summam insaniam impietatemque decidit, inde cognoscere licet legis tabulam perstare indelebilem. Insuper quod omnino neque factum est neque existit, id bonum

ἀναστρεφόμενος δύναται γενέσθαι ἀγαθός· τὸ δὲ ἀγαθὸν τοῦ μὴ ἀγαθοῦ ἔκδηλον φέρει μακαριζόμενον τὸ διάφορον.

γ. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων ὁ λέγων διότι ἔμελλόν τινες τῶν ἀνθρώπων εἰς ἁμαρτίας ἐξολισθαίνειν, διὰ τοῦτο ἔδει τούτους μὴ δὲ γενέσθαι, ὁ τοιοῦτος οὐδὲν ἕτερον λέγει, ἢ ὅτι ἔδει τὴν ἁμαρτίαν καὶ μήπω γεγενημένην τῆς τοῦ θεοῦ δημιουργίας ἐπικρατεῖν· εἰ γὰρ ὅτι ἔμελλόν τινες ἁμαρτάνειν, ἔδει τὴν ἐπ' αὐτῶν δημιουργίαν πεπαῦσθαι τοῦ Θεοῦ, δῆλον ὅτι τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας ἂν εἴη ἢ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ· ἔτι δὲ τὸ μὲν ἁμαρτάνειν, τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶ γνώμης καὶ προαιρέσεως, ἡ δὲ δημιουργία τοῦ πλάσαντος· τί οὖν τις ἀφεὶς τὴν αἰτίαν τοῦ ἁμαρτάνειν, εἰς τὸν ἀναίτιον ταύτην ἐγχειρεῖ μεταφέρειν; οὐδὲ ταύτης δὲ τῆς ἀνοίας ἀπολύεται ὁ ψῆφον εἰσάγων, ὅτι περ τῶν μέλλοντας ἁμαρτάνειν ἐχρῆν μηδ' ὅλως παρὰ τοῦ δημιουργοῦ γενέσεως μετασχεῖν, ἢ πρὸς αὐγὰς ἡλίου προαχθῆναι· ἔοικε γὰρ ὁ τοιοῦτος δυσχεραίνειν μὲν ἐάν τις ἁμαρτῶν δίκην δῷ· φιλονεικεῖν δὲ παρὰ τῶν μηδὲν μηδέπω ἁμαρτησάντων τιμωρίαν λαβεῖν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τῶν μέλλοντας ἁμαρτάνειν γενέσεως καὶ ὑπάρξεως ἀποστερεῖν. καὶ τῆς δημιουργίας ἐκκόπτειν τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ γὰρ καὶ ἀπὸ τῆς θείας προγνώσεως καταδικάζειν μὲν βούλεσθαι τῶν ἁμαρτήσοντας, ἐν αὐταῖς δὲ ταῖς πράξεσι γεγενημένους ζητεῖν ἀφίεσθαι τῶν κολάσεων· ὅπερ οὔτε ἀνθρώπινον οὔτε θεῖον ἐπίσταται δίκαιον· καὶ τὸ μὲν πρὸ τῶν ἁμαρτημάτων μηδένα δίκην ἀπαιτεῖν, κοινή τε πᾶσιν ἀνθρώποις κρίσις καὶ θείοις νόμοις ἁρμόδιον· ἀπαιτεῖν δὲ μετὰ τὴν

esse nequit: qui autem in peccatis versatur, is bonus fieri potest. Bonum autem ab eo quod bonum non est, feliciter sine dubio differt.

3. Verum et his omissis; qui ait, propterea quod homines nonnulli lapsuri in peccatum erant, idcirco eos non fuisse creandos, hic inquam nihil aliud adfirmat, nisi peccatum nondum ipsum natum Dei creationibus dominari debuisse. Nam si quia nonnulli peccaturi erant, ideo Deus, quominus eos crearet, prohibendus fuit, sequitur ut peccati maior quam divinae efficaciae potentia sit. Adde quod peccare humanae voluntatis est atque arbitrii, creatio autem factoris. Cur ergo quispiam omisso peccati reo, id in innocuum transferre nititur? Neque vero ab hac insania absolvitur, si quis forte ait, peccaturos tantummodo homines non oportuisse a creatore nativitatem sortiri neque in luminis auras protrahi. Nam et hic videtur aegre ferre si quis, quia est reus poenas dependat; studere autem ut qui peccato caret, is damnum ferat. Id enim reapse contigit si peccaturi nativitate et existentia priventur, Deus autem a creando impediatur. Insuper datur opera ut divinae praescientiae causa damnentur ii qui noxam contracturi sunt: rursusque ut iidem, postquam peccaverint, ab animadversione protegantur: quae res neque humano neque divino iure fieri creditur. Etenim ut a nemine ante culpam reposcatur poena, commu-

ἀνεπίστροφον ἁμαρτίαν τὴν δίκην, τῆς θείας μισοπονηρίας καὶ δικαιοσύνης ἀπόδειξις· πῶς οὖν ἄν τις μελετήσας, ἃ μὲν πᾶσι δοκεῖ, τούτων τἀναντία φρονεῖν; ἃ δὲ μισοπόνηρον καὶ δίκαιον δείκνυσι τὸν Θεὸν, ταῦτα μὴ ἀνέχεσθαι τιμᾶν; εἶτα οὗτος οὐχὶ τῆς ἐσχάτης καὶ παραπληξίας καὶ δυσσεβείας αὐτὸς ἑαυτὸν ἔνοχον ποιεῖ; τί λέγεις ἄτρεπτον πρὸς ἁμαρτίαν, ἵνα αὐτὴν κόλασιν διαφύγῃ, τὸν ἄνθρωπον ἐχρῆν γεγενῆσθαι, καὶ πῶς οὐχὶ λαμπρῶς λέγεις, κἂν μὴ λέγῃς, ὡς ἄτρεπτον ἐχρῆν πρὸς ἁμαρτίαν δημιουργηθῆναι τὸν ἄνθρωπον, ἵνα μὴ τῶν στεφάνων, ἐξ ὧν ἀγωνιζόμενοι κρατῶσιν αὐτῆς, ἀξιωθείη; καὶ μὴν εἴ τις γε νοῦ μετέχων, καὶ μὴ τῆς ἁμαρτίας εἴη ἅμα τε θερμὸς ἐραστὴς, καὶ τὰς βασάνους φεύγων, ἑλέσθαι θάτερον τῶν δύο τὴν ἐξουσίαν εἴ περ εἰλήφει, πότερον ἵνα μή τινες ἁμαρτήσαντες δῶσι δίκην, ἐχρῆν τοὺς στεφάνους τῶν κεφαλῶν ἀφελεῖν τῶν ἀνδραγαθησάντων, ἢ διὰ τοὺς δικαίως τὸ ἐπὶ τοῖς ἄθλοις γερῶν ἀξιωθησομένους, μὴ δ' ἀτιμώρητον τὴν ἁμαρτίαν ὁρᾷν, πῶς οὐκ ἂν πολλῷ ποιήσαιτο ἔμπροσθεν τοῖς τε τῆς ἀνδραγαθίας στεφάνοις τοὺς ἀθλητὰς ὁρᾷν κεκοσμημένους, καὶ τοὺς ὑποχρέους τῶν ὀφλημάτων κατατιθεμένους;

δ. Πρὸς δέ γε τοῖς εἰρημένοις, ἆρα μόνη σε τῶν ἀνθρώπων ἡ δημιουργία θορυβεῖ, ἢ καὶ τῶν ἀσωμάτων καὶ ἀΰλων φύσεων καὶ πρὸς τὴν ἀθανασίαν ἀνηγμένων, εἰς τὴν αὐτήν σε ταραχὴν ἐμβάλλει; καὶ γὰρ τούτων τῶν οὐρανίων ταγμάτων καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης λήξεως, ὁ μὲν ἐκεῖθεν ἑκὼν ἐκρυεὶς, ἀρχηγὸς κακίας γέγονεν ὁ διάβολος, καὶ ὅσοι τὴν ῥοπὴν πρὸς τὴν ἐκείνου γνώμην

nis hominum sententia est divinisque legibus consentanea. Tum vero de pertinaci peccato poenas sumere, id divinae nemeseos iustitiaeque demonstratio est. Cur ergo aliquis velit, quae cunctis recta videntur, his contraria facere? ea vero, quae Deum vindicem iustumque demonstrant, in pretio habere nolit? Nonne hic summae amentiae atque impietatis reum se facit? Cur ais hominem oportere, quo poenam vitet, ad culpam minime nasci labilem? Nonne enim aperte dicis, etiamsi minime dicas, oportuisse hominem creari impeccabilem, ne scilicet coronis, quarum gratia fortes peccato superiores fiunt, donetur? Sane si quis mentis suae compos, neque vehemens peccati amator, et cruciatuum timens; si is, inquam, e duobus alterutrum eligendi copiam haberet, nempe vel (nequi forte peccantes poenam luerent) coronas capitibus strenuorum detrahendi; vel (propter eos qui iuste certaminum praemia referunt) ne peccatum quidem sine poena esse sinendi; nonne hic multo mallet fortes athletas coronis ornatos cernere, reosque simul meritis suppliciis tradi?

4. Sed praeter hactenus dicta, num te sola hominum creatio perturbat? an incorporearum quoque ac sine materia naturarum et immortalitatis munere perfruentium, in eandem perplexitatem deiicit? Nam et ex iis caelestibus ordinibus beatoque fastigio sponte ille delapsus, princeps malitiae factus est dia-

τρεψάμενοι, τὸ χεῖρον ἀντὶ τοῦ κρείττονος μεθηρμόσαντο· οἱ δέ γε ἄλλοι τῶν ἀθανάτων ἐκείνων καὶ θεσπεσίων χορῶν προσοχῇ καὶ σπουδαίᾳ νήψει, οὐδὲν τῆς οἰκείας καλλονῆς ἢ τάξεως ἀλλοιώσαντες, ἀλλὰ πρὸς τὸν κοινὸν δεσπότην καὶ δημιουργὸν ἀνενδότως ἑαυτοὺς ἀνατείνοντες, καὶ κόρον τῆς ἀγαθοδότου οὐσίας οὐκ ἔχοντες, οὐκ αὐτοὶ μόνον ἀγαθοὶ κατὰ μετοχὴν διαμένουσιν, ἀλλὰ καὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τὴν θείαν κἀν τούτῳ ἐξυπηρετούμενοι βούλησιν, ἀγαθοεργίας συνεργοὶ καὶ ἐπίκουροι γίνονται· καὶ οἱ μὲν ὅσοι κατέπεσον, καὶ αὐτὸν τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ χαρασσόμενον ὀργάνου τύπῳ, δι' οὗ τὸ σωτήριον ἐτελέσθη πάθος, φρίττοντες τρέμουσι, καὶ ὡς πορρωτάτω δραπετεύουσιν· οἱ δὲ τῷ θείῳ θρόνῳ παριστάμενοι τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ φοβερᾶς θέας ὅσον ἐγχωρεῖ φύσει κτιστῇ, τὰς μαρμαρυγὰς ὑποδέχονται· καὶ τοῖς μὲν οἷς δρῶσί τε καὶ δεδράκασι, πῦρ ἡτοίμασται τὸ ἐξώτερον· οἱ δὲ δι' ὧν τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς ῥοπῆς ἐν ταῖς ἀμείνοσι προκοπαῖς καὶ ἀναβάσεσι συντηροῦσι καὶ συνετήρησαν, ἐν ἀδιηγήτῳ τρυφῇ καὶ αἰωνίᾳ διαμένειν ἀπολαύσει τὰς ψήφους ἤδη κατέχουσιν.

ε. Ἐρεῖς οὖν πάντως, διὰ τί γέγονεν ὁ πονηρὸς ἐκεῖνος, καὶ ὅσαι αὐτῷ μοῖραι συναπεστάτησαν; ἐχρῆν γὰρ τὸν θεὸν ἀγαθὸν ὄντα, τῆς οὐσίας προεξελέσθαι καὶ προανελεῖν τὰ τοιαῦτα δημιουργήματα· ἄμεινον γὰρ αὐταῖς ἦν, ἢ πρὸς ἀπαραίτητον παραπέμπεσθαι βάσανον· εἶτα τῶν αὐτῶν σε περιέργων λογισμῶν τὸ ἀκόλουθον, καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ τῶν κτισμάτων παραπέμψει· ἔδει

bonus: et simul quotquot mentem suam partibus illius applicuerunt, meliorem conditionem peiore commutarunt. Reliqui autem ex iis immortalibus inclytisque choris in devotione debitaque modestia constantes, nihil de sua pulchritudine ac dignitate amiserunt: sed communi domino creatorique firmiter adhaerentes, neque fontem omnis boni substantiam fastidientes, non solum ipsi in bonitatis communione manserunt, verum etiam hominum generi, divinae pariter in hoc voluntati obsequentes, bonorum operum adiutores sociique evaserunt. Et ii sane qui exciderunt, ipsam quoque crucis imaginem, in eius instrumenti forma exhibitam quo servatoris passio peracta fuit, cum horrore extimescunt ac longissime fugiunt: ceteri autem divinum solium circumstantes, beatae illius ac tremendae visionis, quantum creatae naturae licet, radios excipiunt. Illis ob ea quae agunt feceruntque, ignis exterior paratus est; hi qui liberum arbitrium suum in melioribus progressibus gradibusque faciendis continuerunt et continent, inenarrabilium gaudiorum atque aeternae beatitatis sortem decreto divino obtinent.

5. Porro dices, cur nam ille improbus creatus fuit, et quotquot cum eo ordines apostatici evaserunt? Decuisset enim Dei bonitati a rerum natura primitus eximere has creaturas atque excludere. Id enim melius erat his quam inexorabili cruciatui deputare. Atqui vani huius ratiocinii sequela per ceteras

γὰρ τὴν γῆν προαχθεῖσαν ἢ μένειν ἀκίνητον ἐπὶ τῆς προαγωγῆς, καὶ τῷ ἀτρέπτῳ περιτειχίζεσθαι, ἢ ἵνα τὰ ἄλλα ταύτης πάθη καὶ τὰς ἀλλοιώσεις ἐάσω, μὴ τοῖς ὕδασιν, εἰ καὶ μὴ καθ' ὅλην, κατὰ πολλὰ δὲ τῶν μερῶν περικλύζεσθαι· καὶ μικροῦ μηδὲν ἔλαττον ἢ ὅτε ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος ἦν τῇ πλημμυρίδι συγκρύπτεσθαι· καὶ τὸν ἀέρα δὲ καθαρόν τε καὶ πάσης ἀπηλλαγμένον νόθου μετουσίας, σωτήριόν τε ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις ὑποστάντα, οὐκ ἔδει πρὸς λοιμώδη καὶ φθαρτικὴν τῶν σωζομένων κατάστασιν μεταπίπτειν· εἰ δὲ ταῦτα προαγομένοις αὐτοῖς ὅρος ἐνεπάγη μεταβάλλεσθαι τὴν φύσιν, οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτοις σύστοιχα, ἄμεινον ἦν μηδὲν τούτων εἰς προαγωγὴν ἐνεχθῆναι· εἶτα ὁ τὴν κτίσιν ὅλην οὕτως ἀνασκευάζων, ὅση τε ἐν νοητοῖς, καὶ ὅση ἐν αἰσθητοῖς, καὶ μὴ δὲ τῶν ἀψύχων φειδόμενος, ἀλλὰ πάντα πικρῶς οὕτω ζυγοστατῶν, καὶ τῇ ἰδίᾳ καθυποβάλλων τῶν λογισμῶν κρίσει, καὶ μηδενὶ τούτων συναρεσκόμενος, τί ποιεῖ; περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας ἑνὸς εἴδους τῶν γεγονότων διαπορεῖ· ἢ θεὸν ἕτερον καὶ δημιουργὸν ἐπιζητεῖ (ἵλεως δὲ ἡμῖν εἴη) ἀμαθῆ δὲ τοῦ κρείττονος τὸν ταῦτα προαγαγόντα πάντα ἀναιδεῖ προσώπῳ καὶ ἀπυλώτῳ στόματι διακωμῳδεῖ· τί δὲ λέγω θεὸν ἕτερον καὶ δημιουργὸν ἐπιζητεῖ; αὐτὸν γὰρ αὐτὸς καθίσας ἐν τῷ τῆς ἀπονοίας καὶ ἀνοίας ὕψει τῶν γεγονότων διορθωτήν, ἀφελεῖν σπουδάζει παντελῶς τὴν περὶ θεοῦ ἔννοιαν, ἣν τῆς ἰδίας προαφείλετο, τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς

quoque res creatas te pariter deducet. Decuisset enim tellurem quoque creatam manere immobilem in statu suo et firmitate muniri: neque (ut ceteras eius passiones mutationesque praeteream) aquis si minus universam certe maximam partem inundari; paulove minus quam cum invisibilis erat et informis, fluctibus obrui. Aërem quoque decuisset purum esse atque omni humiditate vacuum, hominibus ceterisque animantibus salutarem; non autem ad pestilentem mortiferamque viventibus conditionem converti. Quod si haec ita generata sunt, ut naturam variare soleant; neque haec tantummodo sed alia eiusmodi; satius erat, inquit aliquis, haec omnino non creari. Sic ergo iste universam naturam labefactans, sive quae in intellectualibus est sive quae in sensibilibus, et ne inanimis quidem rebus parcens, sed cuncta acerbe sic exaequans, suique ratiocinii iudicio subiiciens; nihilque horum probans, quid demum agit? de hominis creatione, quod unum est e creatis generibus ambigit; vel Deum alium creatoremque quaerit (o Deus bone!) quem dum ignarum rei melioris ea quae diximus fecisse ait, effronti vultu linguaque effreni omnia subsannat. Sed cur dixi Deum alium creatoremque ab eo quaeri? Ipse potius se in insaniae stultitiaeque fastigio collocans creationis emendatorem, omnem Dei notitiam ex animis hominum, quam de suo iam expulit, delere nititur. Sed hactenus capitulatim disputata sufficiunt ad praetermissorum etiam, ut puto, refricandam

τῶν λόγων κεφαλαιώδη ἱκανὰ οἶμαι καὶ τῶν παραλελειμμένων εἰς ἔννοιαν ἀγαγεῖν· καὶ τοὺς ἀντιλέγειν πάλαι θρασυνομένους, ὡς βοῦς ἐπέβη (1) τὴν παροιμίαν, πεῖσαι μεταμαθεῖν.

QUAESTIO XXI.

Ἐπὶ τίνος παραλαμβάνεται παρὰ τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν λογίοις ἡ τοῦ ΑΠΕΚΡΙΘΗ φωνή· αὐτή τε καὶ τὰ παρ᾽ ταύτην ἐκ τῆς αὐτῆς σχηματιζόμενα λέξεις.

α. Πολλῶν ὄντων φωνῶν πολυσήμων, ὥστε καὶ πραγματείαν ὁλόκληρον οὐκ ὀλίγους ἐπελθεῖν περὶ αὐτῶν ἐξεργάσασθαι, οὐδὲν ἀπεικὸς ἂν εἴη οὐδέ τινα παρέχον ἀπορίαν τοιαύτας φωνὰς ὁρᾶσθαι κἀν τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἐνούσας λογίοις· καὶ γὰρ παρ᾽ οἷς ἡ ἀττικὴ σπουδάζεται γλῶσσα, οὐ μόνον ἐστὶν εὑρεῖν φωνὰς τῶν τοὺς ἐπιδεικτικούς τε καὶ ἱστορικοὺς τῶν λόγων τὸ πολύσημον ἐμποιουμένας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀντικειμένας διανοίας τὴν αὐτὴν φωνὴν ἀποσχιζομένων.
α. Αὐτίκα Πλάτων μὲν ἄλοχον τὴν παρθένον λέγει, καὶ δοκεῖ τι σοφὸν λέγειν, οὔπω γὰρ ἐπέβη λέχους· ἀλλ᾽ ὁ αὐτός τε πάλιν καὶ πολλοὶ ἄλλοι τὴν ἐν λόγοις δευτέραν οὐκ ἔχοντες τάξιν, τὴν συνιοῦσαν ἀνδρὶ πρὸς λέχος σημαίνουσι τῷ

memoriam; atque ut ii qui olim contradicere audebant, tamquam si bos irrupisset, ut ait proverbium, dediscere non recusent.

Quaenam in nostris sacris litteris subiecta notio sit vocabulo *respondit*; tum ipsi videlicet, tum aliis ad huius similitudinem conformatis dictionibus.

1. Quum multa sint multiplicis significationis vocabula, ita ut non pauci auctores integri operis argumentum de his elaborandum susceperint; nil mirum erit, nedum aliqua controversia dignum, siquae eiusmodi voces in nostris quoque sacris litteris contineantur. Nam et apud eos, qui attica lingua studiose utuntur, non solum occurrunt dictiones aliquot sive in epidictico sive in historico dicendi genere quae multifariam significantiam habent, verum etiam quae in contrarios sensus unum idemque vocabulum dispertiuntur. Exempli
1. pli gratia Plato ἄλοχον appellat virginem, videturque sapienter loqui, quia vocis etymologia feminam innuit tori adhuc expertem. Sed tamen idem Plato,

(1) Diog. prov. cent. III. 61: βοῦς ἐπέβη· ἐπὶ τῶν ἐξαίφνης σιωπώντων· τὸ γὰρ ἀργύριον βοῦν εἶχε τῶν Ἀθηναίων οἷον οἱ δωροδοκούμενοι ἐσιώπων: *bos irrupit, de iis dicitur qui repente tacent. Atheniesium enim pecunia bove insignita fuit. Silent autem donis corrupti.*

ἐνόματι. Πάλιν σοφιστὴν ἔστιν ἀκούειν τὸν τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκοντα· δεύ- β.
τερον δὲ ᾧ τὸ λεκτικὸν εἶδος ἐπήσκηται· καὶ τρίτον ὅς τις τὴν ἐν τοῖς λόγοις
γυμνασίαν τῶν πλησιαζόντων πρὸς τὴν ἐπηρεάζουσαν ἔριν διέφθειρεν. Ἀλλὰ γὰρ γ.
καὶ τὸ σταθερὸν οὐ τὸ στάσιμον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰσχυρὸν, καὶ θερμὸν, καὶ
ὀξὺ σημαῖνον εὑρίσκεται. Καὶ δὴ καὶ τὸ φαῦλον, οὐ τὸ κακὸν μόνον, οὐδὲ τὸ
μοχθηρὸν, οὐδὲ τὸ ἀπρεπές· ἀλλὰ καὶ τὸ μέγα, καὶ τὸ μικρόν· ὡσαύτως δὲ καὶ δ.
τὸ ῥᾴδιον, καὶ τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀπόνηρον, καὶ τὸ τυχὸν, καὶ τὸ ἁπλῶς περιείληφε.
Ναὶ δὴ καὶ τὸ πυνθάνεσθαι δοκοῦν πρὸς ἓν ἀναφέρειν, διαφόρων ἐστὶν ἀποφυά- ε.
δων ῥίζα· προβάλλεται γὰρ τότε μανθάνειν, καὶ τὸ ἱστορεῖν, καὶ ἐρωτᾷν, καὶ
τοιαῦθ' ἕτερα. Ὁ δὲ πελανὸς ἡ λέξις πέμμα τε ἐξ ἀλεύρου θυσίαις ἐπιτή- ς.
δειον δηλοῖ· δηλοῖ δὲ καὶ τὸν περὶ τῷ στόματι πεπηγότα ἀφρόν· ἀλλὰ καὶ τὸ
ὀπῶδες δάκρυον πεπηγός τε καὶ ἐξηραμένον, οἷον κόμμι, καὶ τὰ ὅμοια· καὶ
τέταρτον τὸν ὄβολον ὅσον τοῖς μάντεσιν εἴωθε διδόσθαι μισθός. Καὶ τὸ ὁμό- ζ.
σε δὲ τὸ ἐπίῤῥημα δηλοῖ μὲν τὸ ἐξ ἐναντίας· ἡ δὲ τῶν ἀρχαίων χρῆσις ἐπιδείκ-
νυσιν αὐτὸ καὶ ἀντὶ τοῦ σχεδὸν, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐγγὺς παραλαμβανόμενον. Οὐ μὴν η.
ἀλλὰ καὶ τὸ νῦν δὴ, οὐ τὸ παρὸν ἤδη μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ μικρὸν ἔμπροσθεν
γεγονὸς ὑποβάλλεται. Ἤδη δὲ καὶ τὸ κομψὸν (a) εἰς πολλὰ μερίζεται σημαι- θ.
νόμενα· τό τε γὰρ περίτρανον καὶ τὸ τεχνικόν. Τὸ δὲ πολυθρύλλητον ἦ δ' ὅς,

aliique plures non inferioris subsellii auctores, eam quae viro societate tha-
lami coniuncta est hoc vocabulo indigitant. Item σοφιστὴν dicimus tum eum
qui logicas disciplinas tradit, tum etiam qui dicendi artem profitetur, ter- 2.
tio denique illum qui scholasticum auditorum suorum exercitium ad fallacem
contentionem vitiose traducere solet. Praeterea σταθερὸν, non solum stabile, ve- 3.
rum etiam validum et fervidum, et acre significare comperimus. Tum φαῦλον 4.
non pravum tantummodo et improbum et indecorum, sed etiam magnum,
immo et parvum; itemque facile et simplex et innoxium et fortuitum quod- 5.
libet aut incogitatum denotat. Et quidem verbum quoque συνθάνεσθαι, quod
unum sensum spectare videtur, complurium germinum radix est. Quandoque
enim exprimit discere, et explorare, et sciscitari, et alia eiusmodi. Iam di-
ctio πελανὸς valet placentam ex farina sacrificiis idoneam: sed tamen valet e- 6.
tiam spumam circa os adhaerentem: nec non crassam lacrimam concretam at-
que arefactam ceu gummi, et similia: quarto denique obolum, qui hariolis
mercedis ergo porrigi solet. Porro ὁμόσε adverbium significat ex adverso, quam- 7.
quam in usu veterum usurpatur etiam pro quasi et prope. Quin etiam νῦν non
pro nunc solum sed etiam pro nuper facto ponitur. Iamvero et κομψὸν in mul- 8.
tas tribuitur significationes; nam et perspicuum denotat et garrulum et ver- 9.

(a) De vocabuli κομψὸν apud ipsum Photium in bibliotheca significationibus variis disserui egomet in praefatione ad novas Dionysii halic. partes ed. Mediol. praef. cap. XIIII.

10. καὶ ἦν δ' ἐγὼ, ἡ τοῦ Πλάτωνος φιλοτιμία· ἀλλὰ γὰρ τὸ ἦ δ' ὅς, σημαίνει μὲν ὡς εἶπεν τὸ ἔφη δὲ οὗτος· ἀλλὰ καὶ τὸ ἔφη μόνον, τοῦ συνδέσμου καὶ τοῦ ἄρθρου παρέλκοντος ἐνταῦθα χώραν ἐχόντων. ἢ μὴ δὲ σύνδεσμον, μὴ δὲ ἄρθρον ὑπεμφαινόντων, ἀλλὰ τῆς ὅλης φωνῆς μερῶν ὑπαρχόντων, ἡνίκα μὴ δὲ γένος μὴ δ' ἀριθμὸν δύναιτ' ἂν παρεμφαίνειν ἡ λέξις· ἐξ οὗ καὶ καθορᾶται τὸ ἦ δ' ὃς οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ θήλεος μεθελκόμενον, οἷον ἔφη αὕτη, ἀλλὰ καὶ πρὸς πλῆθος ἀπὸ τῆς ἑνικῆς φωνῆς περιτρεπόμενον· σημαίνει γὰρ καὶ τὸ ἔφασαν· εἰ δὲ καὶ τὸ ὦ φίλος δηλοῖ, οὔπω παρέχειν ἐστὶν ἀξιοπιστίαν Κριτόβουλος· ἀλ- *In lexico Photii Κριτόλαος.*
11. λὰ τοσαῦτα μὲν τέως παραδηλοῖ τὸ ἦ δ' ὅς. Τὸ δὲ ἦν δ' ἐγὼ καί τοι γε τὸν ὅμοιον σχηματισμὸν ἔχον, εἰς τρία τέμνεται ταῦτα. εἴς τε τὸ ἔφην δ' ἐγὼ, καὶ εἰς τὸ ἁπλῶς ἔφην, ὅπερ ὁμοίως ἐπί τε ἀῤῥένων παραλαμβάνουσι καὶ θηλειῶν.
12. Καὶ τὸ θράττειν δὲ, σημαίνει μὲν τὸ ταράσσειν καὶ τὸ ἐνοχλεῖν· σημαίνει δὲ
13. καὶ τὸ νύσσειν καὶ κινεῖν· ἀλλὰ καὶ τὸ δυσωπεῖσθαι, καὶ τὸ ὑφορᾶσθαι. Καί γε καὶ τὸ τευτάζειν εὑρήσεις κατὰ διαφόρων ὑποκειμένων φερόμενον· καὶ γὰρ ἀντὶ τοῦ πραγματεύεσθαι παραλαμβάνεται, καὶ ἀντὶ τοῦ σκευωρεῖσθαι, στρατεύεσθαί τε, καὶ διατρίβειν, καὶ φροντίζειν ἐνίοτε· ἐπιστρεφῶς δὲ πράττειν τι καὶ ἐνεργεῖν· καὶ μὴν καὶ σπουδάζειν, καὶ δεῖπνον παραθεῖναι· ὅρα δὲ καὶ τὰ συνήθη ταῦτα οὐχὶ μίαν
14.
15. ἐθέλοντα σημασίαν περιπτύσσειν· αὐτίκα δὴ τὸ ἐπιεικῶς καὶ ἐπὶ κόρρης· τὸ μὲν

10. sutum et aptum ad persuadendum, et denique artificiosum. Quid vero illud sollemne ἦ δ' ὅς, et ἦν δ' ἐγώ, qui Platonis ornatus est? ἦ δ' ὅς, quidem per se omnino significat dixit hic: sed etiam dixit simpliciter; ita ut copulativa particula et articulus relativus hoc loco frustra sint: immo vero neque coniunctionis neque articuli vice fungantur, sed integri vocabuli partes sint: quotiescumque haec dictio neque generis neque numeri rationem habet. Quare videre licet ἦ δ' ὅς non solum femineo genere adhibitum, ita ut sonet dixit ipsa, verum etiam ad multitudinem iudicandam hoc singularis numeri vocabulum aliquando conversum: nam dixerunt quoque significat. Porro utrum dicatur etiam pro o sodes, nondum satis credibile fecit Critobulus. Hactenus de
11. significationibus dictionis ἦ δ' ὅς. Iam dictio ἦν δ' ἐγώ, quae pari formae ratione utitur, in tres notiones tribuitur; nempe dixi ego; et simpliciter dixi;
12. quod rursus tam masculinis quam femineis personis assumitur. Age vero et θράττειν perturbare significat, et molestia adficere; vellicare item atque concutere; nec non pudorem ingerere, et revereri. Deinde et τευτάζειν non sine sen-
13. suum varietate prolatum videbis: nam et pro satagere capitur, et pro moliri aliquid, et pro militare, et pro diversari, et quandoque pro curam gerere, et pro sedulo aliquid agere atque effectum dare: nec non pro officium exhibere et caenam apponere. Praeterea familiaria haec videsis quam non unum
14.
15. evolvant significatum: exempli gratia ἐπιεικῶς et ἐπὶ κόρρης; illud quidem et abun-

εἴς τε τὸ ἱκανῶς καὶ μετρίως, καὶ εἰς τὸ ἀστείως ἐπιμερίζεται, τὸ δὲ ἐπὶ κόῤῥης
τὸ κατὰ κεφαλῆς τύπτεσθαι σημαίνει, καὶ μὴν καὶ τὸ ἐπὶ τῶν σιαγόνων· οὐδὲ τὸ
ἐπισκηπτόμενον δὲ εἰς ἓν περιγράφεται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναπερειδόμενον δηλοῖ, καὶ ιϛ.
τὸ ἐνδεικνύμενον, καὶ τὸ ἐπὶ τελευτῆς ἐντελλόμενον, καὶ πρὸς τούτοις τὸ ἐναν-
τιούμενον. Ὡσαύτως δὲ τῶν πολυσήμων ἐστὶ καὶ τὸ δυσωπεῖσθαι· ὑφορᾶσθαι γὰρ
ἀπαγγέλλει, καὶ τὸ φοβεῖσθαι μεθ᾽ ὑπονοίας, καὶ τὸ σκυθρωπάζειν· ἔνιοι δὲ τῶν ιζ.
ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐξακριβούντων, εἰ καὶ μὴ τῶν ἀττικῶν ἡ κομψία (a), καὶ
ἀντὶ τοῦ αἰδεῖσθαι τὴν φωνὴν παραλαμβάνουσιν· ἡ μέν τοι συνήθεια ἐπὶ τοῦ ἱκε- ιη.
τεύειν καὶ παρακαλεῖν κέχρηται. Καὶ τὸ δεῦρο δὲ μετὰ τοῦ σημαίνειν τὸ ἄγε, καὶ
τὸ ἐνταῦθα, οὐδὲ τὸ ἐνθάδε ἀποστρέφεται. Σκόπει δὲ καὶ τὸ γενναῖον, ὅπως τόν ιθ.
τε συγγενῆ δηλοῖ καὶ τὸν ἀγαθὸν, ἀλλὰ καὶ τὸν εὐγενῆ, καὶ τὸν ἀνδρεῖον, οὐκ ἔλατ-
τον. Ἴδοις δ᾽ ἂν καὶ τὸ ἄτοπον, οὐ μόνον τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ μοχθηροῦ κατηγο- κ.
ρούμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ μὴ τόπον ἔχοντος· ἄτοπον γὰρ κἀκεῖνο λέγουσιν·
ὥσπερ καὶ τὸ ἀνυπονόητον, οἷον ὃ μὴ ἔστι τοπάσαι· ἀλλ᾽ ἔτι περιέχει καὶ τὸ
ξένον, καὶ παράδοξον, καὶ θαυμάσιον, καί γε καὶ τὸ παράλογον. Ἐπὶ τούτοις κα.
καὶ τὸ ἀρνύμενον πρός τε τὸ καταλλαττόμενον ἀποδίδοται, καὶ τὸ περιποιού-
μενον· περιλαμβάνοιτο δ᾽ ἂν ὑπὸ τῆς αὐτῆς φωνῆς καὶ ὁ φυλάττων (b). Οὐδὲ τὸ κβ.
ἀεὶ δὲ περιπτύσσεται τὸ ἀμέριστον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐναντίας ἀποσχίζεται μερίδας·
σημαίνει μὲν γὰρ τὸ διαπαντὸς, ὃ καὶ πάντες ἴσασι· σημαίνει δὲ καὶ τὸ ἀντικεί-

de valet et moderate et festive; hoc autem et verberari in capite significat,
et etiam in genis. Sed neque ἐπισκηπτόμενον unum significat, sed et firmiter 16.
menti infixum, et demonstratum, et quod a moriente mandatum est, et insu-
per quod adversatur. Pertinet ad varii significatus vocabula etiam δυσωπεῖσθαι: 17.
nam et revereri denotat, et metuere cum suscipione, et tetrico vultu esse.
Quidam vero linguae graecae apprime periti, quamquam atticus minime lepos
est, vocem hanc etiam pro pudore accipiunt. Et quidem vulgi consuetudo uti-
tur hac voce ad supplicandum atque ad exorandum. Vox δεῦρο, cum age signi- 18.
ficat et huc, tum ne ab adesdum quidem abhorret. Adde his γενναῖον, quod 19.
cognatum sonat, et bonum, et nobilem, et strenuum aeque. Similiter cernis
ἄτοπον non solum coarguere pravum et improbum, sed etiam quod alienum 20.
loco est; nam et hoc ἄτοπον dicitur; sicuti etiam non provisum, ceu de quo
suspicari non licuit: tum vero valet etiam peregrinum, inopinum, mirum et
rationi non consentaneum. Insuper ἀρνύμενον de permutato dicitur et de acqui- 21.
sito: sub eadem vero voce concludere licet etiam φυλάττων. Sed neque ἀεὶ non 22.
vult dividi; quin immo in contrarias scinditur partes: valet enim, quod om-
nes sciunt, semper: et tamen contrarium quoque denotat, id est usque ad

(a) Si vocabulum κομψία exiges ad regulam cognati κομψὸν, satis varium vel potius incertum hoc in loco significatum habebis. (b) Odyss. I. 5.

μένον, οἷον τὸ ἕως τινὸς, καὶ μέχρι τινός. Καὶ αὐτὸ δέ γε τὸ ἕως, ποτὲ μὲν
κγ. ὡρισμένον χρόνον περιγράφει, ποτὲ δὲ τὴν περιγραφὴν ἀπαρνούμενον, ἐᾷ τὸν χρό-
κδ. νον πρὸς τὸ ἀόριστον παρατείνεσθαι. Καὶ μὴν καὶ τὸ ἄντικρυς ἀποφύεται τότε
διαμπερὲς, καὶ εὐθὺ, καὶ ἐπ' εὐθείας, καὶ τὸ ἰσχυρῶς, καὶ σοφῶς, καὶ τὸ ἰθύς·
ἀλλὰ καὶ τὸ ἁπλῶς καὶ ἀκριβῶς. Εἰ δὲ τὸ τελευταῖον ἀποβάλλει σύμφωνον, τῆς
ἀρχῆς τὸν τόνον τοῦ τέλους ἀναλαμβάνοντος, καὶ τὸ κατέναντι, καὶ ἐξεναντίας ἀνα-
κε. βλαστάνει. Οὐχ ὁρᾷς δὲ καὶ τὸ ἄρα; οὐ λέγω δὲ ὃ τόνον τε διατέμνει, καὶ εἰς
δύο μέρη περιίστησιν, ἀλλ' ὃ κατὰ τὴν αὐτὴν προσῳδίαν ῥυθμίζεται, καὶ πρὸς τὸ
διαπορούμενον διαστέλλεται· σημαίνει μὲν σύνδεσμον τὸν συλλογιστικόν· σημαίνει
δὲ καὶ τὸν δὴ τόνον παραπληρωματικόν· παραλαμβάνεται δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ ὡς ἔοικε
κϛ. καὶ ὡς φαίνεται. Ἐπισκόπει δὲ καὶ τὸ ἀτεχνῶς περισπώμενον, ὅσαις διανοίαις
ὑποτέμνεται· τῇ τε γὰρ σημασίᾳ τοῦ ἀληθῶς καὶ τῇ τοῦ ἁπλῶς καὶ τελείως καὶ
ἀδόλως, καὶ μὴν καὶ τῇ τοῦ ἰσχυροῦ καὶ καθάπαξ, προέρχεται πληθυνόμενον.
κζ. Εὕροις δ' ἂν καὶ τὸ ἄττα διαφόρως προαγόμενον· νῦν μὲν γὰρ τὸ ἅτινα, νῦν
δὲ τὸ τινά· ἄλλοτε δὲ τὸ ἃ ἄν· καὶ ἄλλοτε τὸ ποτὲ σημαίνειν ἐθέλοι, καὶ εἰς
κη. τοσαῦτα καταμερίζεσθαι. Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ ὁ σοφὸς τοῦτο δὴ τὸ πρό-
χειρον, σημαίνει μὲν τὸν μετεσχηκότα σοφίας τινός· ἰδίως δὲ καὶ τὸν λογικαῖς τέ-
χναις προσανακείμενον· ἔπειτα δὲ καὶ τὸν συνέσει τῶν ἄλλων προέχοντα· ἐφ' οἷς
καὶ ὃν ἀρεταὶ κοσμεῖν ἴσασιν· ἀλλά γε δὴ καὶ τὸν ἐπιτήδειον· καὶ πρὸς ὅ τι ἂν
ὁρμήσῃ, θεωρούμενον ἕτοιμον· ἐξ οὗ καὶ φασὶ σοφὸς ἦν τοῦ κακοποιῆσαι, καὶ

23. certum tempus et quadantenus. Tum et ἕως quandoque definitum tempus cir-
cumscribit; quandoque terminos indignatus, sinit tempus in infinitum exten-
24. di. Manant ex ἄντικρυς continuo directim, recta via, valide, sapienter, aper-
te: nec non simpliciter et accurate. Quod si extremam reiiciat consonam, at-
que accentus ab initio ad finem traiciatur (ἀντικρὺ) tum ex se gignit e re-
25. gione et ex adverso. Viden etiam vocabulum ἄρα? non illud aio quod accen-
tum distrahait atque in duas extendit partes, verum id quod eadem prosodia
metimur, et quod a dubitativo distinguitur. Hoc itaque significat coniunctio-
nem syllogisticam: exprimit etiam intensionem quandam expletivam: sumitur
26. denique loco dictionis ut videtur, ut apparet. Considera etiam ἀτεχνῶς circum-
flexum quot in sensus subdividatur. Significat enim vere, simpliciter, perfe-
27. cte, sincere; immo et valide et omnino. Ἄττα quoque varie explicatum inve-
nies: modo enim scribitur pro quae, modo pro quae quidem: modo etiam
pro aliquando, atque in similes abit significatus. Praeter hactenus dicta, hoc
28. quoque notissimum vocabulum σοφός, designat quidem eum qui aliqua sapien-
tia praeditus est: peculiariter tamen qui logicis doctrinis dat operam: item
qui prudentia ceteris antecellit: item virtutibus exornatum: item rebus ge-
rendis idoneum, et qui ad consequendum propositum bene instructus videtur:

σοφὸς ἀρετὴν μετελθεῖν. Συνταγείη δ᾽ ἂν οὐκ ἀπεικότως τούτοις καὶ τὸ θεσπέ-
σιον· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο σημαίνει μὲν τὸ θεῖον· σημαίνει δὲ καὶ τὸ πρᾶον, ἀλλὰ κθ.
καὶ τὸ θαυμάσιον καὶ τὸ πολύ. Καὶ τὸ κομιδῇ δὲ εἴς τε τὸ λίαν διαιρεῖται καὶ λ.
εἰς τὸ παντελῶς καὶ εἰλικρινῶς τε δὴ καὶ τελείως. Ἀλλὰ καὶ τὸ τέως διαφόρους λα.
διανοίας περιέχει· καὶ γὰρ τάττεται μὲν καὶ ἐπὶ τοῦ τέως· τάττεται δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ
πρίν· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἕως τινός· δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τοσοῦτον. Καὶ ὁ ἀλάστωρ λβ.
δὲ σημαίνει μὲν ἁπλῶς τὸν κακοῦργον· σημαίνει δὲ καὶ τὸν αὐτοχειρίᾳ φόνον εἰρ-
γασμένον· ἀλλά γε δὴ καὶ τὸν ἐπεξιόντα τούτους ὡς τὰ ἄλαστα ἐπισκοποῦντος,
καὶ τοὺς εἰργασμένους εἰσπράττοντα δίκας· ἔνθεν παρ᾽ αὐτοῖς καὶ ὁ Ζεὺς ἀλά-
στωρ. Εὕροις δ᾽ ἂν καὶ τὸ πῦον εἰς πέντε διαιρούμενον σημαινόμενα· εἴς τε τὰς λγ.
πρὸ τοῦ γάλακτος ῥανίδας τῶν θηλῶν ἀποθλιβομένας· καὶ εἰς αὐτὸ τὸ γάλα· καὶ
μὴν καὶ εἰς τὸ μεταβεβληκὸς αἷμα· καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ γαλακτῶδες ὑγρὸν, ὅπερ
καὶ ὀῤῥὸν καλοῦσι· τινὲς δὲ πῦον καλοῦσι καὶ τὸ νέον τῷ χθεσινῷ συνεψηθὲν γά-
λα. Οἶδε δὲ καὶ τὸ εἶεν διάφορα σημαίνειν· καὶ γὰρ παραλαμβάνεται μὲν ὡς ἀρ- λδ.
χὴ λόγου· παραλαμβάνεται δὲ καὶ ἐπὶ κατανεύσεώς τε καὶ συγκαταθέσεως· οἱ
δὲ συλλαμβάνοντες ἄμφω τὰ εἰρημένα, συγκατάθεσίν τε δηλοῦν αὐτὸ βούλον-
ται τῶν ἐν τῷ λόγῳ προειρημένων, καὶ ἀρχὴν τῶν μελλόντων εἰρῆσθαι· ἀλλὰ καὶ
ἀντὶ τοῦ ἄγε δὴ τῇ φωνῇ κέχρηνται· τοῖς δὲ παραλαμβάνεται καὶ κατὰ τοῦ ἐπαΐω
καὶ συνίημι. Καὶ πολύστιχον ἄν τις ἀπαρτίσῃ βίβλον, οὐκ ἐὰν ποθὲν τὰς πο-

unde et illud effatum, sciens erat et male faciendi, et aeque virtutem exer-
cendi. Cum his non absurde coacervabitur etiam θεσπέσιον, quod explicatur 29.
divinum, itemque mite et mirificum et copiosum. Iam et κομιδῇ dividitur in 30.
valde, et prorsus, et manifeste, et universim, et perfecte. Τέως quoque com- 31.
plures significatus complectitur: nam ponitur pro interim, et pro pius, et
pro usque dum, et pro in tantum. Atque ἀλάστωρ significat quidem simplici- 32.
ter maleficum; sed tamen significat etiam qui manu propria caedem facit:
insuper et eum qui huiusmodi scelestos persequitur, nempe qui in maleficia
animadvertit, poenasque a reis reposcit: unde etiam Iuppiter ab ethnicis di-
ctus ἀλάστωρ. Πῦον quoque senties in quinque significatus abire: nempe signi- 33.
ficat stillas papillarum ante lac expressas, lac ipsum, tum et sanguinem cor-
ruptum, tum denique subviridem humorem lacteum quod serum vocant. Im-
mo nonnulli πῦον appellant novum lac cum hesterno concoctum. Verbum quo- 34.
que εἶεν diversa significare solet: nam et initium orationis est; et ad conces-
sionem consensumque adhibetur. Nonnulli vero utrumque amplectentes prae-
dictum significatum, voce hac et adprobationem ante dictorum in sermone
demonstrari aiunt, et initium mox dicendorum. Utuntur hac voce etiam pro
age vero. Quidam denique accipiunt etiam pro audio et pro intelligo. Amplum
conficere liceret volumen, non dico ob coacervandas undique varii significa-

λυσίμους φωνὰς ἁπάσας περιλαβεῖν ἐθελήσοι, ἐργῶδες τὲ γὰρ τοῦτο καὶ πλησίον τῶν ἀνεφίκτων, ἀλλ' ἐὰν εἰς ἓν συναγαγεῖν βουληθείη τὰς ἐπὶ πλέον τῶν ἄλλων συνήθεις, καὶ τοῖς λόγοις μᾶλλον ἐπιπολαζούσας· οἷα δὴ καὶ ἡμῖν ἐπράχθη τὴν τῶν μειρακίων ἡλικίαν ὡς καὶ αὐτὸς οἶσθα παραλλάττουσι (1)· νυνὶ δὲ καὶ ὅσαι εἴρηνται, τὴν χρείαν αὐτάρκη παρέχονται· καὶ οὐδὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἂν ὁ περὶ αὐτῶν προῆλθε λόγος· φίλον γὰρ ἀεί μοι διευλαβεῖσθαι τὸ ἀπειρόκαλον· εἰ μὴ πολλάκις περὶ ἐνίας τῶν διευκρινηθέντων λέξεων πολλοὺς οἶδα συζητοῦντας καὶ σπουδὴν εἰς μάθησιν συνεισάγοντας.

β. Ἀλλὰ γὰρ τοσαύτης ἀφθονίας εὑρισκομένης τῶν πολυσήμων ἐν τοῖς τῶν ἀρχαίων συντάγμασιν, ὧν ὁ βίος εἴπερ τι ἄλλο λογάδων λέξεων ἡ σοφία, τί κωλύει καὶ ταῖς ἡμετέραις ἱερολογίαις, αἷς τῶν σωτηρίων ἔργων σκοπὸς ἡ διδασκαλία καὶ ἡ παραίνεσις, διαφόρων ὑποκειμένων σήμαντρα παραλαμβάνειν ὀνόματα· διὸ καὶ τὸ ἀπεκρίθη, ὅπερ σε πολλάκις εἰς ἀμφιβολίαν ἔφης ἐμβαλεῖν· ἵνα νῦν ἐάσω τὸ διεχωρίσθη· καὶ ὃ μάλιστα παῖδες ἰατρῶν ἴσασι τὸ διεφορήθη τὲ, καὶ ἐξεκρίθη, καὶ ἐξεχύθη, καὶ εἰς τοῦτο κατέληξεν· ἀλλ' ἐφ' ὧν γε συνήθης ἐστὶ τῶν θεοσόφων ἡ χρῆσις λογίων, σημαίνει μὲν τὸ ἀπεκρίθη, καὶ ἣν οὐδεὶς ἀγνοεῖ διάνοιαν, ἥτις καὶ πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀποδίδοται· πολλάκις δὲ καὶ παραπληρώματος ἐπέχει τάξιν· ἄλλοτε δὲ καὶ ἀρχὴν ἀναπληροῖ λόγου· ναὶ δὲ

tus voces (nam id operosum et prope impossibile) sed si quis vel usitatiores tantummodo congerere vellet, et quae in sermonem frequentius incurrunt; cuiusmodi opus a me ipso confectum fuit, ut scis, quo tempore e pueris excedebam. Nunc tamen quae hactenus dixi, rei praesenti abunde sufficiunt. Immo ne tamdiu quidem sermonem produxissem (nam mihi ab insolentia cavendi mos perpetuus fuit) nisi saepenumero animadvertissem circa nonnullas ceteroqui probe exploratas voces, multos adhuc disputare, studiumque ad eas cognoscendas conferre.

2. Age vero quum tanta sit significationum variarum copia in scriptis veterum, quorum vitae curriculum in scientia praecipue deligendorum verborum consumptum fuit; quid ni nostrae quoque scripturae sacrae, quarum tamen finis est salutarium operum magisterium et suasio, quid ni, inquam, verba notionibus aliis atque aliis praedita complectantur? Quare et ἀπεκρίθη, quod tibi vocabulum saepe dubitationem iniecisse ais, (ut nunc omittam significantiam, separatum est; et quas medici apprime callent, sudoribus digestum, et excretum, et vasis effusum, et in hoc desivit) pro divinarum, inquam, litterarum usu ἀπεκρίθη significat id, quod nemo nescit, responsum ad interrogationem. Saepe etiam expletivum vocabulum est; interdum sermonis

(1) Hinc cognoscimus qua aetate lexicon suum confecerit Photius; quam lucubrationem antehac ineditam, nostra demum aetate vulgavit Lipsiae an. 1808. G. Hermannus, non sine tamen gravi lacuna inter A. et E.

καὶ τὸ διαδέξασθαι τὸν προῤῥηθέντα λόγον ὑποβάλλεται· καὶ μὴν καὶ τὸ ἱκέτευ-
σε καὶ ἐδέησε, εὕροις δ' ἂν σημαῖνον, καὶ τὸ ἠρώτησε· μαρτύρια δὲ τοῦ μὲν πα-
ρὰ πᾶσιν ἐγνωσμένου, πολλά τέ ἐστι καὶ λαβεῖν πρόχειρον, οἷον ἀποκριθεὶς
Matth. XVI. 16. Σίμων Πέτρος εἶπε· σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος· καὶ γὰρ πρὸς
τὴν δεσποτικὴν ἐρώτησιν τὴν προλαβοῦσαν, ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι, τὴν
Luc. III. 11. αὐτοῦ γνώμην ὁ κορυφαῖος καὶ τῶν συμμαθητῶν ἀποδίδωσι. Καὶ ἐν τῷ ἀπε-
κρίθη δὲ λέγων αὐτοῖς, ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι, ἡ αὐ-
τὴ καθορᾶται γνώμη· τοῖς γὰρ ἐρωτήσασιν ὄχλοις ὅθεν καρπώσονται τὴν σω-
Matth. III. 11. τηρίαν, ὑποδείκνυσιν. Ὥσπερ καὶ τὸ ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης λέγων, ἐγὼ
βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε· εἰς γὰρ τὴν
αὐτὴν καὶ τοῦτο χρείαν ἀναφέρεται· καὶ μυρία ἄλλα. Τὸ δὲ ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ
Matth. XI. 25. ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ
τῆς γῆς, δῆλον ὅτι τῆς μὲν προειρημένης ἐννοίας διέστηκεν, ἀρχῆς δὲ χώραν ἐπέ-
χει· οὔτε γὰρ ἐρώτησις προηγήσατο, ἀλλ' οὐδέ τινα λέγοντα διεδέξατο, ἀλλ'
αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀρχὴν ἐμβαλὼν τῷ λόγῳ, τὴν εὐχαριστίαν τῷ πατρὶ προσηνέγ-
κατο. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἀποκριθεὶς ὁ ἀρχισυνάγωγος ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαβ-
Luc. XIII. 14. βάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἔτι καὶ τὸ ἀποκριθεὶς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐ-
Matth. XXVI. 63. τῷ, ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ ζῶντος, εἰπὲ ἡμῖν εἰ σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ
Marc. VIIII. 36. θεοῦ. Ἀρχὴν δ' ἂν ἐπέχοι λόγου καὶ τὸ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, ὃς ἐὰν δέξ-

exordium est: tum etiam denotat eorum quae dicta fuerunt admissionem: item oravit, deprecatus est: tum denique interrogavit quoque significare comperies. Iam eius significatus, quem omnes norunt, multa atque obvia testimonia sunt. Veluti, respondens Simon Petrus ait, tu es Christus filius Dei vivi. Nam dominicae interrogationi quae praecesserat, vos autem quem me esse dicitis, suam et condiscipulorum sententiam princeps subdidit. Item in ea locutione: respondit dicens, qui habet duas tunicas, impertiat illi qui caret; idem sensus cognoscitur: erudit enim turbas, quae cum rogaverant quonam pacto salutem consequerentur. Sicuti etiam: respondit eis Iohannes dicens, ego aqua baptizo; medius autem vestrum est, quem vos nescitis. Namque verbum respondit eundem usum et hoc loco conservat. Sexcenta alia eiusmodi sunt. Sed enim locutionem: illo tempore respondens Iesus dixit, confiteor tibi pater caeli et terrae; hanc inquam constat a praecedente sententia diseretam esse, atque initii locum tenere. Nam neque interrogatio praecesserat, neque cuiquam loquenti subiungebatur; verum ipse Iesus sermonem exordiens gratias patri egit. Simile est etiam: respondens archisynagogus, stomachans quod sabbato medicinam fecisset Iesus. Item: respondens pontifex dixit ei, adiuro te per Deum vivum, dic nobis num tu sis Christus Dei filius. Rursus sermonis initium continent verba haec: respondens Iesus dixit, qui

ηται ὑμᾶς ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἂν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

γ. Ἐν μέν τοι γε, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις, γενηθήτω σοι ὡς θέλεις, εἰς οὐδέτερον μὲν ἀναφέρεται τῶν εἰρημένων, διαδοχὴν δὲ λόγου παρεισάγει· τῆς γὰρ χαναναίτιδος ἐξομολογουμένης μὲν τὸ τῆς θυγατρὸς πάθος, τὴν θεραπείαν δὲ αἰτουμένης, καὶ πρὸς τὴν ἀποτρέπουσαν τὴν σπουδὴν αὐτῆς ὕβριν εὐγνωμονούσης καὶ λεγούσης, ναὶ κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν, ἐπάγεται κατὰ διαδοχὴν ἐκεῖνον τὸν λόγον, τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, μεγάλη σου ἡ πίστις, γενηθήτω σοι ὡς θέλεις· δῆλον γὰρ ὅτι τοὺς τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ δεήσεως λόγους δεξάμενος ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῆς ἐμεγάλυνε, καὶ τὴν θεραπείαν παρέσχετο. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ διάνοιαν ἀφορᾷ καὶ τὸ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι· διαδεξάμενος γὰρ τῷ λόγῳ τὴν ἀνακηρύξασαν αὐτὸν ὁμολογίαν χριστόν τε καὶ υἱὸν τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὑπολαβὼν (1) ἐπιφέρει τὸν μακαρισμόν. Τῆς αὐτῆς δ' ἂν εἴη συστοιχίας καὶ τὸ, ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης λέγων, διδάσκαλε εἴδομεν τινὰ ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ πολλὰ τοιαῦτα. Ἡ δὲ κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τῆς θεοφανείας

Matth. XV. 28. — *Matth.* XVI. 17. — *Marc.* VIIII. 37.

receperit vos in nomine meo, me recipit. Et, qui me recipit, non me recipit sed eum qui misit me.

3. Porro autem verba illa: respondens Iesus dixit illi, o mulier, magna est fides tua; fiat ut vis; ad nullum praedictorum usuum referuntur, sed praecedentis sermonis admissionem sistunt. Nam quum Chananitis miserabiliter exposuisset filiae suae morbum, medelamque petisset; quumque eadem asperiorem precum suarum repulsam patienter excepisset, dixissetque, utique Domine etiam catelli herilis mensae reliquiis vescuntur; hac admissa oratione subditur: tunc respondens Iesus ait illi, magna fides tua; fiat tibi ut vis. Constat enim Iesum bonae supplicisque feminae oratione admissa, fidem eius laude mactavisse, medelamque largitum esse. Eiusdem sententiae sunt etiam haec: respondens Iesus dixit illi, beatus es Simon fili Ionae, quia caro et sanguis non revelabit tibi. Namque his verbis Petri confessionem admittens, qua eum et Christum et Dei viventis filium praedicaverat, beatum illum vicissim edicit. Eiusdem generis est: respondit ei Iohannes dicens, magister vidimus quendam in nomine tuo daemonia eiicientem, qui in comitatu nostro non est. Et multa huiusmodi. Iam in divinae transfigurationis historia, in qua Moses atque Helias cum Domino loquentes sistuntur, quo tempore Petrus rogabat ut

(1) Vocabulum ὑπολαβὼν pro *respondens* late illustrat Wetstenius ad Luc. X. 30.

ἱστορία τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Ἠλίαν παράγουσα συλλαλοῦντας τῷ δεσπότῃ, καθ'
ἣν καὶ ὁ Πέτρος ἐδεῖτο γενέσθαι αὐτοῖς σκηνὰς τρεῖς, ἐν τῷ ἀποκριθεὶς ὁ Πέ-
Matth. XVII. 4. τρος, τὴν ἱκεσίαν καὶ τὴν δέησιν σημαίνει· ὥσπερ πάλιν καὶ τὸ, ἀποκριθεὶς ὁ Πέ-
Matth. XIIII. 28. τρος εἶπε, κύριε εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με ἐλθεῖν πρὸς σὲ ἐπὶ τὰ ὕδατα· καὶ
γὰρ τῆς δειλιώσης γνώμης τοὺς μαθητὰς ἀπάγοντος τοῦ Ἰησοῦ καὶ λέγοντος, θαρ-
σεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε, δραξάμενος ὁ Πέτρος ἀφορμῆς εἰς ἱκεσίαν αὐ-
τὸν καθιστώσης, κύριε εἰ σὺ εἶ, φησὶ, κέλευσόν με πρὸς σὲ ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδα-
τα· δῆλον γὰρ ὅτι τὸ ἀποκριθεὶς ἐνταῦθα ἱκεσίαν καὶ δέησιν σημαίνει· ὥσ-
Matth. XIII. 36. περ καὶ ἐν οἷς τὰ λόγια φησὶ, ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπε, φράσον ἡμῖν τὴν
παραβολὴν ταύτην· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο χρείαν ἱκεσίας καὶ δεήσεως ἐμφαίνει. Τισὶ
δ' ἂν οὐκ ἂν γένοιτο δῆλον ὡς τὸ ἀπεκρίθη ἴσθ' ὅτε καὶ ἀντὶ τοῦ ἀπεδέξατο
καὶ συγκατέθετο τίθεται; τοῦ γὰρ σωτῆρος ἡμῶν τὰς ἐν τῷ νόμῳ δύο πρώ-
τας ἐντολὰς ἀπηγγελκότος, καὶ τοῦ γραμματέως συμφωνήσαντος τε καὶ τῇ τοῦ
δεσπότου συγκατεθεμένου κρίσει, ἐπάγει ὁ εὐαγγελιστὴς, καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν
Marc. XII. 34. αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ· οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας
τοῦ θεοῦ· καὶ γὰρ εὔδηλον ὡς τὴν ὁμολογίαν καὶ συγκατάθεσιν τοῦ γραμματέως
διὰ τοῦ ἀπεκρίθη τὰ λόγια παρεδήλωσε.

δ. Παρέλκοντος δ' ἂν εἴη δηλωτικὸν, ὁπηνίκα ὁ ἀρχισυνάγωγος ἀσθενοῦσαν ἐπιθανάτιον τὴν θυγατέρα καταλιπὼν, τὸν Ἰησοῦν μὲν ἐδεῖτο σωτῆρα γενέσθαι παραγεγονότα τῆς παιδός· ἐν δὲ τούτῳ τῆς φήμης αὐτῷ τὸν θάνα-

his tria tabernacula fierent, verbis illis *respondens Petrus* rogatio et preces significantur. Rursus illis similiter: respondens Petrus dixit, si tu es Domine, iube me ad te venire super aquas. Nam quum Iesus a timiditate consilii discipulos revocaret, diceretque, bono animo estote; ego sum, nolite timere; Petrus hinc captata obsecrandi occasione, Domine si tu, inquit, es, iube me ad te venire super aquas. Satis enim patet verbo respondens denotari hoc loco preces atque obsecrationem. Sicuti etiam ubi scriptura ait: respondens Petrus dixit, edissere nobis parabolam hanc: nam id etiam precum ac postulationis vice fungitur. Cui vero non est exploratum, vocabulum respondit usurpari etiam pro annuit et assensus est? Nam quum servator duo praecipua legis praecepta proposuisset, scriba autem in hanc sententiam pedibus iret, Dominique iudicium confirmaret; prudente Iesus responso cognito, ait illi: non magnopere abes a regno Dei. Hinc prorsus patet, verbo illo respondit designari a sacris litteris deditionem animi scribae atque consensum.

4. Insuper etiam redundans vox est *respondit*, veluti cum archisynagogus, qui reliquerat filiam mortali morbo conflictantem, Iesum rogabat ut puellam morte ereptum iret. Quum vero interim fama ad parentem esset allata

τον ἐπαγγελούσης, ἐπάγει ὁ εὐαγγελιστής, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε· ἐμφανὲς γὰρ ὡς εἰ καὶ μηδαμῶς παρεντεθείη τὸ ἀπεκρίθη, οὐδὲν ἔλαττον τὸ ὑπόλοιπον τοῦ λόγου τὴν αὐτὴν παρίστησι διάνοιαν· τοιοῦτον δὲ καὶ τό, ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ δὲ οὐδέποτε· ὅτι μέν τοι παρέλκον ἐστὶν ἐνταῦθα τὸ ἀποκριθείς, καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Μάρκος ἐκδιδάσκει μάλιστα· καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο διερχόμενος τὸ χωρίον ὑπὲρ ὃ Ματθαῖος σὺν τῷ ἀπεκρίθη διηγήσατο, αὐτὸς οὐδὲν ὅλως τῆς φωνῆς δεηθείς, ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ· οὕτω δὲ σαφῶς ἐπιδείκνυται παρέλκον καὶ ἐν τῇ κατὰ τὸν Πιλάτον ἱστορίᾳ, ὅτε τὸν Ἰησοῦν ἐπεχείρει τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀπολύειν μιαιφονίας· ἑκατέρου γὰρ τῶν δύο εὐαγγελιστῶν μετὰ τοῦ ἀποκριθεὶς τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν προενεγκαμένου, ὁ θεόσοφος Λουκᾶς τὴν αὐτὴν ἀναγράφων πρᾶξιν, οὐδ' ὅλως χρησάμενος τῷ ἀποκριθείς, ἔδειξε τοὺς ἄλλους κατὰ τὸ παρέλκον χρησαμένους τῇ φωνῇ· ἔφη γάρ, πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν· καὶ πολλὰ ἂν εἴη τοιαῦτα· ἡμῖν δὲ οὐ συλλέγειν ἐστὶ πλῆθος μαρτυριῶν σκοπός, ἀλλὰ παραδείγματι μόνον ἐνδείξασθαι, κἂν τῷ ἑνὶ περιγράφοιτο, τοῦ σημαινομένου κατάδηλον τὴν διάνοιαν· ἐπεὶ καὶ τὸ ῥηθὲν μετὰ τὴν θεραπείαν τῆς συγκυπτούσης γυναικός, ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἀγανακτῶν, εἴ τις περιέλοι τὸ ἀποκριθείς, τὸ ἄλλο μέρος τῆς φράσεως ἀκη-

Marc. V. 36. — *Matth.* XXVI. 33. — *Marc.* XIIII. 29 — *Luc.* XXIII. 20. — *Matth.* XXVII. 21. — *Marc.* XV. 12. — *Luc.* XIII. 14.

de illius obitu, subdit evangelista: audita re Iesus respondit illi, ne timeas, tantummodo crede. Constat enim, etiamsi verbum respondit minime fuisset interpositum, nihilominus reliqui sermonis eandem fore sententiam. Tale est et illud: respondens Petrus dixit ei, etiamsi omnes in te scandalizati fuerint, ego autem haudquaquam. Sane quod heic vox *respondit* redundet, Marcus apprime evangelista docet: namque in eadem narratione versans, in qua Matthaeus verbo *respondit* utitur, ipse huius vocis subsidio non invocato sic scribit: Petrus autem dixit ei, etsi omnes scandalizati fuerint, non tamen ego. Sic aperte demonstratur redundare hoc verbum in historia quoque rerum coram Pilato gestarum, quo tempore hic Iesum Iudaeorum caedi subducere nitebatur. Nam duobus evangelistis non sine verbo *respondit* orationem suam construentibus, divus tamen Lucas eumdem actum conscribens, neque omnino verbo respondit utens, satis demonstravit ceteros redundanter fuisse locutos. Ait quippe Lucas: rursus igitur Pilatus populum adlocutus est, dum Iesum liberare satageret. Permulta sane eiusmodi erunt: sed enim nobis non est propositum multitudinem testimoniorum colligere, verum exemplo tantummodo, etiamsi id unum esset, significatus huius veritatem palam facere. Sane et ab ea locutione, quae curationem inclinatae mulieris consecuta est, respondens autem archisynagogus cum stomacho, si quis verbum *respondens* subtrahat,

ρατον τὴν αὐτὴν ἀναπτύσσει διάνοιαν· οὕτω μὲν οἶμαι σαφῶς ἐπιδέδεικται ἀρχῆς τε λόγον πολλάκις ἐπέχειν τὸ ἀποκριθεὶς, καὶ διαδοχὴν ἡγησαμένων ῥημάτων, καὶ παρέλκοντος τόπον ἔχειν, καὶ ἱκεσίας ἀναπληροῦν χρείαν.

ε. Ὅτι δὲ καὶ τὴν ἐρώτησιν ὑπέρχεται, ἡ τοῦ κορυφαίου Πέτρου παρίστησιν ἐναργῶς φωνή· τὸ γὰρ κατὰ τὴν Ἀνανίαν καὶ Σάπφειραν πάθος ἀπαγγέλλων ὁ λόγος, καὶ τῆς ψευδολογίας τὸν εἰσπραχθέντα θάνατον, συνῆψε μὲν, καὶ ἡ γυνὴ
Act. V. 3. αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλθεν· ἐπάγει δὲ, καὶ ἀπεκρίθη αὐτῇ ὁ Πέτρος, εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; τί γὰρ ἂν ἕτερον οἰκειότερον εὑρεθείη ὑπὸ τοῦ ἀπεκρίθη νυνὶ δηλούμενον, ἢ τὸ ἠρώτησεν; ὥσπερ καὶ ἀπεκρίθησαν οἱ ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, τί σημεῖον δεικνύεις ὅτι ταῦτα ποιεῖς;
Ioh. II. 18. Ioh. VI. 71. καὶ δὴ καὶ τὸ, ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην; φανερὸν γὰρ ἐπὶ τούτων, ὡς ἑκατέρα λέξις, τὴν τοῦ ἠρώτησε δύναμιν ἔχει. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον τὸ ἀπεκρίθη σημαίνει, ἀλλ᾽ ἴσθ᾽ ὅτι μὴν καὶ πρὸς οὐδὲν τῶν προφορικῶν ῥημάτων ἐπιφέρεται, πρὸς δὲ τὴν ἐνδομυχοῦσαν τῶν ἀνθρώ-
Luc. VII. 39. πων διάνοιαν ἀπευθύνεται, ὡς ἐπὶ τοῦ, ἰδὼν δὲ ὁ φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ, ὅτι ἁμαρτωλός ἐστιν· ὅρα γὰρ μὴ δὲ μιᾶς ἐρωτήσεως προηγησαμένης, μὴ δ᾽ εἰς ἀρχὴν τοῦ ἑξῆς ἀναφερομένου λόγου, μὴ δ᾽ ἄλλό τι τῶν προειρημένων τῆς φράσεως συνεισαγούσης, ἐπάγει ὁ εὐαγγελιστὴς, καὶ ἀπο-

reliqua sermonis pars integram adhuc retinebit sententiam suam. Atque ita perspicue demonstratum existimo, verbum *respondens* et initii vice saepe fungi, et admittentis praecedentem sermonem, et expletivae quoque dictionis; et denique deprecationi inservire.

5. Quod vero etiam interrogandi vim habeat, evidenter cognoscitur e Petri principis locutione. Nam cum sacra historia Ananiae fata et Sapphirae exponit, poenamque mendacii mortem; mox attexit: et uxor eius eventus nescia supervenit. Tum pergit dicere: responditque ei Petrus; dic mihi utrum tanti agrum vendideritis? Nam quae nunc magis propria excogitari potest significatio verbi respondit, quam interrogavit? Veluti etiam illud: responderunt Iudaei, dixeruntque illi, quodnam signum ostendis, quia haec facis? Item illud: respondit eis Iesus, nonne ego vos duodecim elegi? Lectionem utroque loco vim interrogandi habere exploratum est. Neque eatenus significationes verbi respondit pertingunt; verum id aliquando ad nullum prolatum ore verbum refertur, sed occultis hominum cogitationibus occurrit. Veluti, cernens pharisaeus qui Iesum convivio exceperat, dixit intra se: hic si esset propheta, nosset utique quae quantaque mulier eum attingat; nempe peccatrix. Nunc certe, quamquam nulla interrogatio praecesserit, neque exordium consecutae orationis fiat, neque alii cuipiam e praedictis modis locutio accommo-

κριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σίμων ἔχω σοι τί εἰπεῖν· καὶ δι' ἐρωτήσεως προελθὼν, τό τε βλάσφημον τῶν διαλογισμῶν ἐπεῤῥάπισε, καὶ πρὸς τὸ θεοσεβὲς καὶ ἀδίςακτον, ὅσα τε τῇ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ, μετερύθμισεν· οὐκ ἄδηλον γὰρ ὡς τὸ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, προταττόμενον τῆς προῤῥηθείσης ἑρμηνείας, πρὸς τὴν ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας κίνησιν τῶν διαλογισμῶν εἴη ἂν ἀποδιδόμενον. Ὁμοςοιχεῖ δὲ τῷ ῥηθέντι καὶ τὸ, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰη-
σοῦς πρὸς τοὺς νομικοὺς, ἐπαγόμενον τῇ κατὰ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ταραχῇ καὶ Luc. XIIII. 3.
ςάσει, ἡνίκα τὸν ὑδρωπικὸν ἔμπροσθεν αὐτῶν ἱςάμενον ἐθεώρουν· καὶ δέον τῷ πάθει πρὸς ἔλεον μεταβαλέσθαι, οἱ δὲ τῆς ἀπονοίας οὐ μεθίεντο. Τὴν αὐτὴν
δ' ἂν παρέχοιτο σημασίαν καὶ τὸ, ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, ἀμὴν Matth. XXI. 21.
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίςιν καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, μετάβηθι εἰς τὴν θάλασσαν, μεταβήσεται· καὶ γὰρ ὅσα γε κατά τι πρόχειρον τῆς συνεπείας, πρὸς τὴν ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας μελέτην ἀπεδίδοτο ἂν τὸ ἀποκριθεὶς, εἰ μὴ Μάρκος ὁ θεσπέσιος ἀπαγγέλλων τὸ χωρίον σαφέςερον, εἰς τὴν τοῦ λόγου διαδοχὴν τὴν σημα-
σίαν μεθίςησιν· εἰπὼν γὰρ, καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, ῥαββὶ, Marc. XI. 21.
ἴδε ἡ συκῆ ἣν κατηράσω ἐξήρανται, εἰσάγει τὸν Ἰησοῦν διαδεχόμενον τὸν λόγον καὶ λέγοντα, ἔχετε πίςιν θεοῦ· ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιςεύει ὅτι ὃ λαλεῖ γίνεται, ἔςαι αὐτῷ ὃ λέγει.

detur, addit evangelista : et respondens Iesus dixit illi; Simon habeo aliquid tibi dicere. Deinde interrogative prosequens, impias hominis cogitationes castigavit, eumque ad pietatem ac fidem pro sua clementia direxit. Neque enim dubitare licet, quin verba *respondens Iesus dixit illi*, eiusdem Iesu quam diximus expositioni praeposita, adversus animi arcanos motus intorqueantur. Paris insuper formae illud est : respondens Iesus legis peritis : quod item perturbatis seditiosisque illorum mentibus oppositum fuit, quo tempore hydropicum coram stantem videbant : qui quum ad misericordiam flecti deberent, non tamen de sua vesania quicquam remittebant. Eadem videretur significatio dictionis : respondens Iesus dixit illis, amen amen dico vobis, si fidem habueritis neque haesitaveritis, non solum ficus prodigium patrabitis; verum etiam si huic forte monti dixeritis, commigra in mare, commigrabit. Nam quod adtinet ad naturalem sermonis contextum, verbum sane *respondens* referretur ad mentis arcanam cogitationem, nisi divus Marcus qui locum hunc explicatius edisserit, verbi significatum ad sermonis praevii admissionem exprimendam traduceret. Etenim quum dixisset : recordatusque Petrus ait illi; magister, en ficus cui male precatus es exaruit; facit Iesum sermoni huic occurrentem sic : habetote Dei fidem. Amen quippe dico vobis, qui huic monti

ϛ. Εἰ μέν τοι γε τῶν λογίων ἡ αὐτὴ περικοπὴ μὴ ἐφ' ἑνὸς μόνου τῶν εἰρημένων ἐπιθεωρηθείη παράδειγμα, ἀλλὰ μεθελκυσθῆναι δύναιτο εἴς τε τὴν ἀπαρχὴν καὶ τὴν διαδοχὴν τοῦ λόγου, τάχα δὲ καὶ εἰς τὸ παρέλκον, οὐδ' οὕτως τῶν σημαινομένων ὁ ἀριθμὸς πρὸς τὸ βραχύτερον συσταλήσεται, ἀλλὰ τὴν ἴσως συνδιασώσει ποσότητα· ἀρκεῖ γὰρ τὸ πλῆθος μὴ καταβιβάζειν, κἂν ἔνια τῶν παραδειγμάτων εὑρεθείη μὴ πρὸς ἕν τι μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς διάφορα τῶν σημαινομένων ἀναφέρεσθαι δυνάμενα, ἐπειδάν τι τούτων ὅλως εὑρίσκοιτο τὴν τοῦ ἑνὸς σημασίαν ἐξοικειούμενον· τὸ γὰρ συνεμπίπτειν πως ἀλλήλοις ἐπ' ἐνίων ῥητῶν τὰ διάφορα σημαινόμενα, οὐκ ἔστιν αὐτῶν τοῦ πλήθους ἀναίρεσις· ἐπείπερ οὐδὲ ἐξ ὧν συμβαίνουσιν, ἀλλ' ἐξ ὧν παραλλάττουσι, χαρακτηρίζονται· οὐκοῦν ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ἕκαστον προσήκει σκοπεῖν, καὶ τὸ εἶδος φυλάττειν ἀσύγχυτον· ἀλλ' οὐκ ἐξ ὧν εἰς κοινωνίαν συνάγονται, τὴν ἐν αὐτοῖς διαφθείρειν ἑτερότητα.

ζ. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἀπεκρίθη διάφοροι σημασίαι, ὡς ὁ λόγος ἔδειξεν, ἀποφύονται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἠρώτησε δύο τινῶν τὸ ἐλάχιστον ὑποκειμένων παρὰ τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν λογίοις ἀπαγγέλλει διάνοιαν· ὧν ἡ μὲν καὶ τοῖς ἔξωθεν ἐπιπολάζει, ἡ καὶ τὴν ἀπόκρισιν ἀπαιτεῖν εἴωθεν· ἡ δὲ πόρρωθεν μὲν ταύτης τῆς διανοίας διΐσταται, σημαίνει δὲ τὸ παρεκάλεσε καὶ ἠτήσατο, ἥτις οὐκ ἔλαττον τῆς
Act. III. 3. προειρημένης ἐν τοῖς θεοσόφοις χρησμοῖς ἐπιφαίνεται πλεονάζουσα· τὸ γὰρ

dixerit, tollere hinc et in mare proiicitor, si modo in corde suo non dubitet, sed id fore, quod ait, credat, fiet ei secundum suam locutionem.

6. Quod si aliquando scripturae sacrae eadem pericope non ad unius e praedictis modis exemplum sumitur, verum et ad initium et ad admissionem sermonis trahi potest, fortasse etiam ad redundantiam; non idcirco tamen significationum numerus arctior fiet, sed quantitatem suam conservabit. Nam ne numero quicquam detrahatur, sufficit (etiamsi aliquot exempla sint, quae non ad unum sed ad varios significatus referri queant) sufficit, inquam, siquod in his omnino exemplum existat, quod unius rei significat[illegible]a sibi vindicet. Non enim quia nonnullarum vocum variae significationes invicem incurrunt, idcirco perimitur harum numerus: nam neque ideo quia congruunt, sed quia differunt, characterem accipiunt. Ergo cuiusque differentia spectanda est, et sua cuique species servanda: non autem idcirco quia alicubi congruunt, diversitas abolenda.

7. Sed enim variae significationes, ut sermo meus hactenus ostendit, non ex uno *respondit* verbo gignuntur; verum etiam verbum *rogavit* duorum saltem significatuum nostris in scripturis sententiam tuetur; quorum alter profanis quoque auctoribus familiaris est, responsionemque elicere solet; alter vero a praedicto vehementer differt, denotat enim precatus est et postulavit. At-

ἠρώτα ἐλεημοσύνην· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ῥαββὶ φάγε· καὶ ἐρωτῶ σε ἔχε με πα- Joh. IIII. 31.
ρῃτημένον· καὶ τὸ ἠρώτα τίς αὐτὸν τῶν φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ μυ- Luc. XIIII. 18.
ρία ἄλλα τὴν τοῦ ἱκετεύειν καὶ δεῖσθαι οὐδένα λανθάνει τὴν χώραν ἐπέχειν· πα- VII. 36.
ραλαμβάνεται δὲ καὶ τὸ ἠρώτησε καὶ ἀντὶ τοῦ προσέταξεν, ἐνετείλατο, καὶ εἶπεν·
ἐμβὰς γάρ φησιν ὁ Ἰησοῦς εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν Luc. V. 3.
αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· οὐδὲ γὰρ ἀποκρίσεώς ἐστιν ἀπαίτησις
ἡ φωνὴ, οὐδὲ τὸ παρεκάλεσεν ἐνταῦθα σημαίνει, ἀλλ' ἐπιτάγματος καὶ ἐντο-
λῆς προβάλλεται χρείαν· καὶ τοῦτο μάλιστα τότε ἡγούμενον τοῦ λόγου καὶ τὸ
ἑπαγόμενον παριστᾷ· οὐχ ὅτι μόνον διδασκαλικῷ λόγῳ χρώμενος, καὶ τὸν ὄχ-
λον ἔχων ἡδέως προσέχοντα, καὶ τὴν προσήκουσαν διδασκάλῳ τιμὴν νέμοντα,
τοὺς λόγους ὁ σωτὴρ μετ' ἐξουσίας ἐποιεῖτο. ἀλλ' ὅτι καὶ μετ' ὀλίγον παρα-
πλησίῳ πράξει χρῆσθαι τὸν Σίμωνα κελεύοντος τοῦ Ἰησοῦ, ἀντὶ τοῦ ἠρώτησεν ὁ
εὐαγγελιστὴς τὸ εἶπε τῆς ὁμοίας χρείας προτάττει· εἶπε γάρ φησι πρὸς τὸν
Σίμωνα, ἐπανάγαγε πρὸς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγ- Luc. V. 4.
ραν· προστακτικὴν γὰρ ἄμφω δύναμιν ἔχει. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς ἐν κεφα-
λαίῳ καὶ τὴν σὴν οἶμαι χρείαν ἱκανὰ πληρῶσαι· οὐ γὰρ ἄν σε λήσεται μνήμην
ἔχοντα τῶν εἰρημένων, ποίαις τῶν ἱερῶν λογίων περιόδοις τίνα τῶν τοῦ ἀπεκρί-
θη σημαινομένων ἐφαρμοσθείη· τῶν δ' ἄλλων ῥημάτων οἷς τὰ ἱερὰ γράμμα-
τα ἐπὶ διαφόρων πραγμάτων ἐχρήσατο, τὰ μὲν ἤδη λόγῳ διείλεπται, τὰ

que hic significatus haud minus altero in divinis oraculis frequens occurrit. Nam rogabat eleemosynam; et rogaverunt eum, magister manduca; et rogo te, habe me excusatum; et rogabat eum quidam pharisaeus, ut secum cibum caperet; et in plurimis aliis locis verbo huic notionem precandi subesse neminem latet. Immo vero rogavit sumitur etiam pro imperavit, in mandatis dedit, edixit. Conscensa, ait scriptura, Iesus Simonis navicula, rogavit eum ut a terra paullum subduceret. Etenim id verbum haud heic responsionem poscit; neque oravit significat; sed mandati nutusque vice fungitur. Idque maxime ex iis, quae hanc locutionem praecedunt et quae subsequuntur, cognoscitur: non solum quia, dum magistrali sermone uteretur, dumque populum avide audientem haberet, sibique ut doctori honores debitos exhibentem, par erat servatorem cum dignitate loqui; sed quia et paulo post, dum simili actione uti Petrum iuberet Iesus, pro *rogavit*, evangelista ponit simili vi *dixit*. Etenim *dixit*, ait, Simoni reduc in altum, atque in praedam retia vestra demittite. Scilicet utrumque verbum *rogavit* et *dixit* imperativam vim habent. Sed quae summatim hactenus dixi satis videntur necessitati tuae facere. Profecto enim te non latebit, dictorum huc usque memorem, quis quibusnam sacrae scripturae locis significatus verbi *respondit* idoneus futurus sit. Cetera autem vocabula, quorum varia significatione sacrae litterae utuntur, partim iam ora-

δὲ τῆς θείας φιλανθρωπίας εὐμενέστερον εἰς ἡμᾶς ὁρώσης τάχα ἂν ὑποβληθήσεται.

QUAESTIO XXIIII.

Πῶς θελητός τε καὶ ἀθέλητος τῷ πατρὶ ὁ θάνατος λέγοιτ' ἂν εἶναι τοῦ χριστοῦ· καὶ πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς συνέλθοι τῷ πονηρῷ θελητός τε ἅμα εἶναι καὶ ἀθέλητος.

α. Ἡ μὲν οὖν ἀπορία γλαφυρωτέρας τινὸς θεωρίας ἀπαιτεῖ καὶ διακρίσεως λόγον· οὐκ ἔστι δ' ἀπρόσδεκτον ἐπικουρίας ἑκάτερον τῶν ἀπορουμένων, ἀξιόλογον ἐπιδειχθῆναι· δεῖ δ' οὖν ἐκεῖνα πρότερον εἰς τὴν ἐνισχύουσαν ῥοπὴν ἀναγαγόντας, οὕτω κατὰ τὴν προσήκουσαν τάξιν καὶ τὴν λύσιν ἐπάγειν πειρᾶσθαι· ἀλ-
Matth. XXVI. 39. λὰ γὰρ ὅτι μὲν θέλημα τοῦ πατρὸς ἦν ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, αὐτὸς ἡμᾶς ὁ σωτὴρ διδάσκει ἐν τῇ τοῦ θανάτου παραιτήσει λέγων, πλὴν οὐχὶ τὸ ἐμὸν θέλημα, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω, ἡνίκα τὸ πάθος, τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀλήθειαν ἐπιδεικνὺς, ἀπηύχετό τε καὶ ἀθέλητον ὠνόμαζεν· οὐ μόνον δὲ τότε, ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, φρόνημα μὲν τοῦ θεοῦ εἰπὼν τὸν ἑκούσιον
Matth. XVI. 23. θάνατον αὐτοῦ· φρόνημα δὲ διαβόλου, ᾧ δὴ καὶ ὁ Πέτρος, ἐξ οὗ καὶ τὴν ἐκείνου κλῆσιν κατεδικάζετο, τηνικαῦτα συναπήγετο, εἰ καὶ μὴ ἐκ τῆς αὐτῆς δια-

tione mea comprehensa fuerunt, partim vero, divina nos clementia mitius respiciente, mox fortasse exponentur.

Quomodo et voluntaria et involuntaria patri mors Christi dici queat fuisse. Et quomodo rursus accidat ut eadem mors diabolo voluntaria simulque involuntaria fuerit.

1. Quaestio haec paulo altioris meditationis atque disceptationis orationem postulat. Neque argumenta desunt, quibus utraque dubitatio satis gravis demonstrari potest. Ergo opus est, ut primum dubia haec suis singula momentis corroborata exponamus; deinde ut convenienti ordine ad eorumdem solutionem adgrediamur. Sane quod patris voluntate crucem Christus pertulerit, ipse nos servator certiores facit, dum necem ab se deprecans ait, verumtamen non mea voluntas sed tua fiat: quo tempore scilicet ut humanae naturae veritatem confirmaret, mortem aversabatur sibique involuntariam aiebat. Neque tunc solum, sed etiam cum Petrum increpuit, Dei consilio mortem, quam sponte obiturus erat, decretam ait; diaboli autem molimine tunc pro-

θέσεως· ὁ μὲν γὰρ ἐκ φιλοστοργίας καιρὸν οὐκ ἐχούσης, ὁ δὲ τῆς ἡμετέρας ἐξ ὧν ἐκακούργει καὶ ἐνήδρευε σωτηρίας· ἀλλ' οὖν εἰς ἓν συνέρρεον, καί τοι γνώμης ἐκμαχομένης ὡρμημένοι, τὸ μὴ βούλεσθαι παθεῖν, οὗ τὸ πάθος τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης ἰάσατο φύσεως· ὁρῶν μὲν γὰρ ὁ τῆς κακίας γενεσιουργὸς τὸ παναχραντον ἐκεῖνο καὶ θεοπρεπὲς σῶμα τοῖς φυσικοῖς καὶ ἀδιαβλήτοις ὑποκείμενον πάθεσι, τὴν ἐπιβουλὴν ἐβούλευέ τε, καὶ εἰς ἔργον ἄγειν ἐσπούδαζεν· ὁρῶν δὲ πάλιν διὰ τῶν θεοσημείων τῆς θεϊκῆς ἀξίας τὴν αἴγλην ὑπεραστράπτουσαν, συνεστέλλετό τε καὶ ἀνεδύετο, καὶ πρὸς τὸ θέλειν τε ἅμα καὶ μὴ θέλειν τὸν δεσποτικὸν θάνατον ὑποφερόμενος, τὴν μηχανὴν εἶχεν εἰς ἀμηχανίαν καταστρέφουσαν· ὅμως ἐνίκα τὸ δειλὸν ἡ ἀπόνοια· τῷ γὰρ τῆς μιαιφονίας τεχνίτῃ μᾶλλον αἱρετὸν τὸ σύνηθες, ἢ φοβερὸν ὁ ἐπιφυόμενος φόβος· οὕτω γοῦν ἐμφανῶς τῶν ἱερῶν ἡμῶν λογίων θελητὸν εἶναι τῷ πατρὶ τὸν θάνατον ἀνακηρυττόντων τοῦ υἱοῦ, ἀθέλητον δὲ τῷ πονηρῷ· τὸ γὰρ ὅτι παντὸς αὐτῷ μᾶλλον ὁ διὰ σταυροῦ θάνατος ἠγωνίζετο, λαβεῖν ἔστι καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων καὶ ἔνθεν οὐκ ἄδηλον· καὶ γὰρ τὸ ἰουδαίων ἔθνος ἐκείνου κακουργεῖν ἀνακινοῦντος, τὸν κατὰ τοῦ σωτῆρος ἐπαλαμῶντο θάνατον· ἀλλ' ὁμοίως μὲν ἐπίδηλον καὶ ὡς οὐχὶ τῷ πατρὶ τὸ πάθος τοῦ υἱοῦ θελητόν· ἔτι δὲ τοῦ λόγου προϊόντος, ἐπὶ πλέον δηλωθήσεται.

β. Ἐπεὶ οὖν εἰς τάξιν ἤχθη ταῦτα διατυπώσεως, διαλογίζεσθαι προση-

hibitam, itemque a Petro, qui ob id diaboli nomine ad ignominiam notatus fuit. Neque tamen eodem animi instinctu uterque ciebatur; sed intempestiva benivolentia Petrus; salutis nostrae odio ac persecutione diabolus. Ceteroqui reapse eodem confluebant, quamquam diversa mente perciti, nempe ut ne Christus pateretur: cuius passio humanae naturae passionibus medicinam fecit. Nam quum cerneret princeps malitiae auctor inlibatum illud Deoque dignum corpus physicis, quae tamen dedecore omni carebant, passionibus obnoxium, insidias ei moliebatur, easque effectas dare studebat. Rursus in eo observans divinae dignitatis splendorem per prodigia coruscantem, cohibebatur ac pedem referebat: ac modo dominicam volens mortem, modo eamdem nolens, a versutia sua ad consilii inopiam transibat. Sed denique timorem vesania superavit. Nam caedium auctorem suus magis mos delectavit, quam timor inde oriens absterruit. Sic igitur evidenter sacrae nostrae scripturae praedicant voluntariam patri mortem filii fuisse, involuntariam autem diabolo. Et tamen quod idem diabolus crucis supplicium infligendum vel apprime curaverit, tum ex aliis coniecturis tum ex hac indubia colligere licet, quia videlicet iudaicam ipse gentem ad facinus concitavit, quo servatoris caedes peracta fuit. Atqui exploratum aeque est, filii passionem praeter patris voluntatem contigisse; id quod progrediente oratione luculentius declarabitur.

κι ἐστὶ σκοπεῖν, ὡς εἰ καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος τἀναντία λέγεται, τοῦ δεσποτικοῦ φημὶ θανάτου, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάθους ὃ πέπονθε λέγεται, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐκβεβηκότος· τὸ μὲν γὰρ ἐκβεβηκὸς διὰ τοῦ θανάτου, ἡ σωτηρία τοῦ γένους ἐπράχθη τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἡ καθαίρεσις· ὃ δῆλον ὅτι θελητόν τε τῷ πατρὶ καὶ εὐδοκία, καὶ τῆς αὐτοῦ προνοίας συμπάσης περὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος τὸ κεφάλαιον· τοῦτο δὲ πῶς οὐκ εὔδηλον ὅτι καὶ τῷ ἐχθρῷ ἀθέλητόν τε καὶ ἐσχάτη πληγή; τὸ μέν τοι γε σφαγιασθῆναι τὸν υἱὸν, ὅπερ ἦν ἡ διὰ τοῦ πάθους προϊοῦσα πρᾶξις, καθ' ἑαυτὸ μὲν οὔ τε ἡδὺ τῷ πατρὶ οὔ τε εὐπρόσδεκτον, ἀλλὰ καὶ λίαν ὀργῆς ἄξιον καὶ θυμοῦ· ὥσπερ δὴ τῷ πονηρῷ καταθύμιόν τε καὶ πάντων ἐρασμιώτατον τῶν τερπνῶν· διὸ καὶ ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν σωτὴρ ἐν τύπῳ μεθοδεύων προσευχῆς τὴν ἄφεσιν τῶν ἐξυβρισάντων εἰς αὐτὸν, πάτερ φησὶν ἄφες αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην· οὐ γὰρ οἴδασιν τί ποιοῦσιν· οὕτω μὲν ἀθέλητον τοῦ παιδὸς ἡ σφαγὴ τῷ πατρὶ, καὶ πολλὴν τὴν ἀγανάκτησιν ἀνακινοῦσα· ὡς καὶ αὐτῆς δεῖσθαι τῆς δεήσεως τοῦ ἠδικημένου, ἐφ' ᾧ διὰ μετανοίας καθηραμένους, μὴ δοῦναι δίκην τοὺς ἠδικηκότας· καὶ οὐκ ἐναντίον τὸ θέλειν καὶ μὴ θέλειν τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα· τὸ μὲν γὰρ, ἐκ τοῦ ἐκβεβηκότος κατορθώματος· τὸ δὲ, ἐξ αὐτῆς τῆς προκαταρχούσης λέγεται πράξεως.

Luc. XXIII. 34.

γ. Καθάπερ γὰρ εἴ τις στρατηγὸς τὸν ἀριστέα βλέπων δεχόμενον τραύματα, καὶ

2. Age vero quaestionis iam statu proposito, sequitur ut mentis ratiocinio et consideratione noscamus, etiamsi forte circa eamdem rem, dominicam nempe mortem, contraria dicantur, haud haec tamen secundum modum eundem dici. Namque unum dicitur, quatenus aerumna est quam Christus patitur; alterum, quatenus fructus paritur. Fructus autem eius necis fuit, salus humani generis reconciliata, diabolique tyrannis deleta. Hinc patet hanc rem fuisse patri placitam ac voluntariam, atque eius totius erga homines providentiae summarium. Quid ni vero et illud perspicuum sit, Christi nimirum obitum ab inimici nostri voluntate alienum fuisse, eique cladem maximam intulisse? Nam filii caedes, qui erat naturalis passionis effectus, per se quidem patri neque iucunda erat neque grata, immo indignationis apprime merens atque furoris; sicuti e contrario nihil erat ex diaboli sententia magis, nihil eidem carius aut amabilius. Quamobrem clemens servator illa precum suarum formula veniam iis qui se laeserant curans; pater, ait condona illis hoc peccatum; non enim animadvertunt quid agant. Adeo filii caedes contra patris voluntatem fiebat, ut multam huic iracundiam commoveret; ac necesse fuerit laesum ipsum, deprecatorem fieri, quo rei paenitentia expiati poenas evaderent. Neque repugnat, patrem filii necem voluisse pariter ac noluisse: nam quod eam vellet, fructus praestantia in causa erat; quod vero nollet, id facinus per se spectatum faciebat.

τοῖς τραύμασι τῶν ἐναντίων τὰς παρατάξεις κινοῦντα, καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ πολέμου καταβάλλοντα, χαίρει μὲν εἰς τὸ τρόπαιον κατὰ τῶν ἀντιπάλων ὁ ἀριστεὺς ἵστησι, καὶ τοῖς τραύμασι πρὸς τὸ παράδοξον βλέπων τοῦ κατορθώματος οὐκ ἀλγύνεται· καθ' ἑαυτὰς δὲ τὰς πληγὰς λογοθετῶν, καὶ ταύταις ἐπιστρεφόμενος, οὐχ' ἡδέως ὁρᾷ τραυματίαν τὸν τὴν νίκην ἀναδησάμενον· οὕτω δὴ καὶ ὁ πατὴρ, οἷς μὲν ἑώρα τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὸν πολέμιον τὸν ἐπὶ τοῦ σώματος πληγαῖς καταβάλλοντα, τῆς Θεῷ πρεπούσης εὐφροσύνης ἦν, καὶ ταῖς τοῦ παιδὸς ἀνδραγαθίαις ἐσεμνύνετο· οἷς δ' ὁ φίλτατος τετραυματισμένος ἦν ταῖς πληγαῖς καὶ τοῖς μώλωψι, καθ' ἑαυτό γε εἰς αἵρεσιν οὐκ ἀνέφερε· μᾶλλον δ' ἐνταῦθα πλέον τὸ τῆς θελήσεως, ἤπερ ἐν τῷ παραδείγματι· ἐκεῖ μὲν γὰρ ἀρχομένων τῶν τραυμάτων, ἐπείπερ ἄδηλος ἦν ἡ νίκη, πικρὸν τὸ θέαμα τῷ στρατηγῷ, τῆς τροπῆς τῶν ἐχθρῶν οὔπω παρούσης, κατεφαίνετο· ἐνταῦθα δὲ ἀπ' αὐτῶν τῶν τραυμάτων, μᾶλλον δὲ καὶ πρὶν ἢ τοὺς μιαιφόνους τὸν σωτῆρα τοῖς τραύμασιν ἐνυβρίσαι, λαμπρόν τε καθεωρᾶτο τὸ τρόπαιον, καὶ οὐδὲν ἔλαττον ἢ ὅτε τοῖς ἐναγεστάτοις ἐτολμᾶτο τὰ ἀτόλμητα· Θεῷ τε γὰρ καὶ τὰ μέλλοντα πάρεστι, καὶ ἡ γνῶσις ἀμφοῖν πρόεισι δι' ἴσου· οὐδὲν κατ' αὐτό γε τοῦτο τῶν ἐπιγινομένων, οὔτε τῶν πάλαι γεγονότων, οὔτε μὴν τῶν ἤδη παρόντων, τὸ ἔλαττον ἀποφερομένων· οὐδὲν οὖν ἄπορον ἔτι παραδέχεται, τὸ θελητὸν εἶναι τῷ πατρὶ τὸν θά-

3. Nam veluti imperator si fortem militem cernat vulnera excipientem, vulneribusque hostium ordines consumentem, ipsomet belli duce prostrato; laetatur equidem quod victoriam strenuus hic de adversariis referat, neque eius vulneribus, dum praeclarum facinus spectat, dolet; sed tamen postea plagas ipsas per se considerans, atque his commotus, cruentam victoriam haud laeto animo aspicit: sic pater quatenus gentis humanae hostem a filio suo acceptis in corpore vulneribus profligatum videbat, dignam Deo laetitiam capiebat, filiique fortitudine gloriabatur: quatenus vero carissimus ille plagis atque vibicibus onerabatur, id per se, inquam, aequo animo non ferebat. Ceteroqui plus voluntatis in passione Christi, quam in proposito exemplo versatum est. Nam quod adtinet ad exemplum, dum vulnera quidem imponuntur, incerta adhuc victoria, tetrum imperatori spectaculum est, nondum hostibus inclinatis; verum in Christi passione ipso vulnerum initio, immo priusquam cruenti illi servatorem plagis adficerent, splendidum coruscabat trophaeum: neque minore perspicuitate quam postea visum est, cum ii scelesti immane facinus iam perpetraverant. Quippe Deo futura quoque praesentium instar sunt, isque pari utriusque temporis scientia utitur: et seu quae adhuc eventura sunt, seu quae iamdiu praeterierunt, seu denique quae in praesenti adsunt, aequali apud Deum conditione fruuntur. Iam nullam itaque dubitationem patitur, quod filii obitus et voluntarius

νατον τοῦ υἱοῦ καὶ ἀθέλητον· οὐδὲ τὸ σπουδὴν μὲν αὐτὸν εἶναι καταπραχθῆναι τῷ ἀρχικάκῳ τῆς φύσεως ἡμῶν ἐχθρῷ, πάσης δὲ μᾶλλον χαλεπωτέραν πληγὴν φέρειν τὸ προελθὸν πέρας ἀπὸ τῆς σπουδῆς· ὁ μὲν γὰρ πονηρὸς τῷ αἵματι χαίρων καὶ περιχανὼν τοῦ σωτῆρος, οὔπω τῆς χαρᾶς τοῖς σπλάγχνοις ἐμβαθυναμένης, τήν τε ἀνίατον ἔσχε καταλαμβάνουσαν πληγὴν, καὶ τὸν ὄλεθρον ἀπαραίτητον· ὁ δὲ πατὴρ οὐκ ἀρεσκόμενος αὐτόθεν τῇ τοῦ αἵματος χύσει, ἠρέσθη τε μάλιστα συμπροϊὸν τὸ τέλος ὁρῶν, καὶ περιχαρῶς προσεδέξατο· οὐκ αὐτὸ τοῦτο φιλῶν τὴν σφαγὴν τοῦ παιδὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ τέλους ὡς εἴρηται καὶ ταύτην ἐξοικειούμενος, καὶ εἰς εὐδοκίας λόγον μεταποιῶν.

δ. Καὶ ἔχεις κἀντεῦθεν εἰ βούλει καὶ ἀπορήματος παλαιοῦ πρὸς λύσιν ὁρῶσαν ἀναφυομένην ἀφορμήν· τὸ δὲ ἀπόρημα εἰ καὶ τοῖς τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσιν οὐκ ἄδηλον, ἀλλ' οὖν εἰς κοινὴν ἁπάντων γνῶσιν εἰπεῖν λυσιτελέστερον· εἰ λύτρον ἐδόθη τὸ σωτήριον αἷμα τὴν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἀνάῤῥυσιν τοῦ γένους ἡμῶν μεθοδεῦον, τίς ὁ λαβών (1); πατρὶ μὲν γὰρ οὐχ ἡδὺ τοῦ παιδὸς ἡ σφαγή· τῷ δὲ λῃστῇ πῶς οὐ τολμηρὸν καὶ φονεῖ, δοῦναι κύριον αἵματος γενέσθαι τοῦ δεσποτικοῦ; πολλὰ μὲν γὰρ καὶ ἄλλα τὴν διάλυσιν παρασχήσει τοῦ ζητήματος, ὧν οὐκ ἄκαιρον ἴσως μετ' ὀλίγον ἐπιμνησθῆναι· τὸ δὲ διὰ τῶν ῥηθέντων προϊὸν, ὁ πατὴρ μὲν δέχεται τὸ αἷμα τοῦ παιδὸς πόθῳ τοῦ ἐκβεβηκότος· ὁ δὲ

patri fuerit et involuntarius. Rursus aeque indubitatum est, studiose id facinus ab antiquo naturae nostrae hoste fuisse curatum; itemque acerbissimam omnium cladem, re effecta, diabolum suo sibi studio intulisse. Etenim his qui servatoris cruore gaudebat eique inhiabat, gaudio suo visceribus nondum recepto, mortiferum vulnus atque ineluctabile exitium perpessus est. Contra pater, etsi sanguinis effusione ilico non est gavisus, nihilominus rei exitum spectans summopere delectabatur, atque hunc cum ingenti laetitia expectabat: haud sane quod filii caedem per se ipsam expeteret; sed ob eius fructum, ut diximus, hanc amplectens atque in rei placitae loco ponens.

4. Porro autem hinc potes veteris quoque quaestionis dissolvendae occasionem ultroneam, si lubet, capere: quae sane quaestio quamquam sacrae scientiae studiosis, non est incognita, nunc tamen non sine fructu ad communem omnium notitiam proferetur. Si pretii loco servatoris sanguis datus fuit, qui nostri generis a captivitate redemptionem curaret, quis eius receptor est? Patri certe haud erat grata filii caedes: latroni autem et homicidae diabolo quid ni sit nefarium dominici sanguinis potestatem tribuere? Aliae quidem multae quaestionis solutiones sunt, quas paulo post memorare non erit for-

(1) Super hac quaestione celebratum postea fuit apud Graecos multorum episcoporum concilium, sub Manuele imp. Comneno, quod accurate commemorat etiam Ephraemius a me editus in Caesaribus v. 4742. sqq. Ipsos praedicti concilii actus ego brevi editurus sum.

πονηρὸς ἐτόλμα μὲν καὶ ἐθρασύνετο λαβεῖν, ἀντέλαβε δὲ τῆς τυραννίδος αὐτοῦ τὴν καθαίρεσιν καὶ τὴν ἀπροσδόκητόν τε καὶ ἀνίατον πληγήν· ἣν καὶ ὑποιδόμενος, ἅμα τε ἐπεπήδα τῷ σταυρῷ, καὶ ἅμα συνεστέλλετό τε καὶ ἀφίστατο τῆς θεομαχούσης ὁρμῆς· καὶ οὐκέτι παρενοχλεῖν οἶμαι τὸ τῆς ἀπορίας ἰσχὺν ἕξει τὰς τῶν εὐσεβούντων ἀκοάς· πλὴν οὐδὲν κωλύει πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν ἐλθεῖν· ὡς ἐπεὶ τὸ λύτρον πρὸς δύο τινὰ τὴν ἀναφορὰν ὡς ἐπίπαν ἔχει, ῥύσιόν τε τῶν κατεχομένων εἶναι, καὶ δῶρον ὁρᾶσθαι τῷ κατέχοντι· ὡς μὲν ῥύσιον τῶν κατεχομένων, λύτρον ἂν εἴη τὸ σωτήριον αἷμα, ὡς δὲ δῶρον τοῦ κατέχοντος, οὐδαμῶς· ἐπεὶ καὶ πολλὰ ἄλλα τῷ κυρίως λεγομένῳ προσόντα λύτρῳ τῇ ἀφράστῳ ταύτῃ καὶ ὑπὲρ λόγον οὐ πρόσεστιν οἰκονομίᾳ· καὶ γὰρ ὁ μὲν τὸ λύτρον διδοὺς, οὐκέτι δυνάμενος εἶναι κύριος ὧν παρέσχε, τὴν ζημίαν ἔχει κατὰ τὸ ἀπαραίτητον ἀκολουθοῦσαν· κερδαίνει δ' ὁ λαβὼν καὶ καθίσταται δεσπότης ὧν πρότερον τὴν ἐξουσίαν οὐκ εἶχε· ἐνταῦθα δὲ τοὐναντίον ἅπαν· ὁ μὲν καταθέμενος τὸ λύτρον (καὶ γὰρ πάντα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ οὐδὲ τὸ Ἄβελ αἷμα, οὐ μὴν οὐδὲ τῶν μαρτύρων ἔξω τῆς αὐτοῦ καθέστηκε προνοίας καὶ χειρὸς) οὐδὲν μὲν δηλονότι ἐζημίωται· τίς γὰρ ἂν ὅλως εἰπεῖν ἐννοήσῃ, ὡς μὲν τῶν θεραπόντων αὐτοῦ, καὶ ὧν ἐκενώθησαν αἱμάτων ἔστι λόγος αὐτῷ, καὶ μετὰ θάνατον ὡς ἀθανάτων βοώντων ἀκούει; τὸ δὲ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν αἷμα τοῦ

tasse intempestivum: sed haec sponte ex ante dictis fluit, quod nempe pater filii sanguinem boni fructus studio suscepit; diabolus autem quum furore et audacia ad accipiendum raperetur, tyrannidis suae vice versa perniciem retulit, atque inopinam et sine medela plagam: de qua pridem suspicans, partim quidem ad crucem ruebat, partim retinebatur atque a sacrilego impetu abstinebat. Atque adeo quaestio haec iam non poterit piorum auribus esse molesta. Ceteroqui nihil vetat, quominus nuper promissa faciamus. Redemptionis pretium duplici sub notione considerare licet, nimirum ut captivorum redimias, atque ut captivorum domino donum. Christi sanguis quatenus redimiarum vice fungitur, sane pretium redemptionis dici potest; verumtamen quatenus donum mangoni est, illo nomine uti nequit. Et quidem alia multa redemptionis proprie dicto pretio insunt, quae arcanae huic et inenarrabili oeconomiae non congruunt. Siquidem qui pretium dedit, quia rei eius deinceps dominus esse non potest, detrimentum necessarium patitur: contra qui accipit, lucro augetur, fitque rei dominus, quae in eius potestate antea non erat. Nunc omne contra est. Qui pretium obtulit (quandoquidem omnia in Dei potestate sunt, neque ipsius Abelis neque martyrum sanguis ab eius providentia dominioque abfuit) hic inquam nullum cepit detrimentum. Nam quis omnino dicere velit, ab eo qui famulorum suorum, et quorum sanguis exhaustus fuit, curam gerit, quique mortuorum ut viventium clamores audit;

κόσμου οὐκ ἐν τοῖς ἀθανάτοις τῆς αὐτοῦ προνοίας ταμείοις συνέχει ἀνώλεθρον αὐτῷ, καὶ φθορᾶς σωμάτων ἀνέπαφον συντηρούμενος (1); οὐκ ἐζημίωται τοίνυν οὐ μὲν οὖν ὁ τὸ λύτρον καταθέμενος, ἀλλὰ καὶ τοῦ γένους ἡμῶν παντὸς ὁ φιλάνθρωπος προσεκέρδησε τὴν σωτηρίαν· ὁ δὲ λαβεῖν νομίσας, ὅτι λαβεῖν μόνον ἐνόμισε, καὶ αὐτὴν προσαπώλεσεν, ἐφ' ᾗ τε μέγα ἐφρόνει καὶ ἣν ἐνισχύειν ἐνόμισεν αὐτοῦ τυραννίδα· ὥστε τὸ σωτήριον καὶ δεσποτικὸν αἷμα καὶ λύτρου χώραν ἂν ἐπέχοι, ἀνεκομίσατο γὰρ ἡμᾶς τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ τοῦ λύτρου παραλλάσσει, ὅτι μηδὲ προσηνέχθη τῷ τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀπάτῃ δουλωσαμένῳ· καὶ ὅτι ἐν μὲν τῷ λύτρῳ τὸ κέρδος ὁρᾶται μέγα, μηδὲ μιᾶς συνεπινοουμένης ζημίας· ἐν δὲ τῷ κατέχοντι τοὺς αἰχμαλώτους, διπλῆ μᾶλλον δὲ παντελὴς ἡ ζημία· εἰ βούλει δὲ καὶ διότι τῶν μὲν ἄλλων λύτρων συμβατήριοι προηγοῦνται λόγοι, ἐνταῦθα δὲ τοῦ λύτρου μελετωμένου, ἡ δικαία κρίσις ἐκ παλαιτάτου τῷ πολεμίῳ τὸ ἄσπονδον καταψηφιζομένη, ἔτι μᾶλλον τηνικαῦτα τὴν τοιαύτην ἐξ ὧν ἐκεῖνος ἔπραττεν ἐπιβάλλει καταδίκην· καὶ δὴ καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων, σπονδαὶ πάντως ἢ ἐπὶ πολὺν ἢ ἐπ' ὀλίγον συνίστανται χρόνον· ἐν δὲ τῷ παρόντι λύτρῳ, οὐδ' ἐπινοίᾳ λαβεῖν ἔστι ψιλῇ τοιοῦτόν τι προειρημένον, καὶ πόσα ἄλλα τοιαῦτα· ὥστε χώραν ὁ λόγος προτείνεσθαι ἀνάγκην οὐκ ἔχει, ὃν τρόπον ἐπὶ τῶν κυρίως δύναται προβάλλεσθαι λύτρων· ἐκ μεταφορᾶς γὰρ ἐνταῦθα, εἴπερ ἀλλαχοῦ, παρείληπται ἡ φωνή.

quis inquam dicat, salutarem et qui orbem vivificat sanguinem, in thesauris providentiae suae ab eo non fuisse incolumem conservatum, atque ab omni corporea corruptione protectum? Non igitur damnum pertulit qui pretium contulit: immo universi generis nostri clemens Iesus salutem lucratus est. Qui vero se accepturum putabat, dum de suo unice lucro cogitat, illam quoque amisit, cuius vires tantopere iactabat, tyrannidem. Quare dominicus salutaris sanguis pretium revera redemptionis est, quia nos captivitate expedivit: sed idem a redemptionis pretio differt, tum quia illi, qui naturam nostram fraudulenter servitio oppressit, non est oblatus; tum quia pretii quidem praeclarum lucrum esse solet, nullo damno comite: attamen diabolo captivorum hero duplicatum potius summumque damnum evenit. Praeterea redemptionibus aliis pacifica verba praeeunt: heic dum pretium redemptionis persolvitur, iustum Dei iudicium, quam firmissime olim decreverat in hostem poenam, eam hoc potissimum tempore facinoribus eius inflixit. Denique in ceteris redemptionibus foedera quaedam vel ad longum vel ad breve tempus feriuntur; in hac, de qua agimus, nihil tale suspicari licet. Atque eiusmodi aliae plurimae differentiae sunt. Quare fieri non potest ut oratio necessitatem prae se ferat, quem-

(1) Notandus hic Photii locus propter famosam de sanguine Christi fuso versatam inter catholicos theologos quaestionem.

ε. Καὶ δῆλον ὡς οὐ χρὴ βιάζεσθαι συνεφαρμόττειν τοῖς κατὰ μεταφορὰν λεγομένοις, ὅσα πάντως παρέπεσθαι εἴωθε τῷ κατὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς θέσιν τῆς φωνῆς ὠνομασμένῳ· δεῖ γὰρ εἰς κοινὸν ἀναγαγεῖν τύπον, ἃ νῦν ἐπὶ τοῦ προταθέντος ἐγυμνάσθη προβλήματος· ὡς ἂν πρὸς πολλὰ εἴη τῶν εἰς τὴν αὐτὴν ἀπορίαν συνάγεσθαι δυναμένων, ἐξ ἑτοίμου καὶ καθολικωτέρας ἐφόδου τὴν λύσιν ἐπάγειν, καὶ τὸ συνταράττον ἀποσκευάζεσθαι· οὐ τοῦτο δέ φημι, ἄπαγε, ὡς τοῖς τροπικοῖς τῶν ὀνομάτων οὐ δεῖ κεχρῆσθαι· σύντροφος γὰρ ἡμῖν οὐ πολὺ τῶν κυρίων ἔλαττον ἡ χρῆσις αὐτῶν· καὶ εἴ τις ἀφέλοι ταύτας ἔκ τε τῆς ἀνὰ χεῖρα ὁμιλίας, καὶ ἐξ αὐτῆς γε τῶν συγγραμμάτων τῆς ἑρμηνείας, καὶ μάλιστά γε τὰς πολλὴν ἐχούσας τὴν ὁμοιότητα καὶ ἐγγύτητα πρὸς τὰς οὐδὲν τετραμμένον παρεχομένας, οὐκ ἐπὶ πολὺ ἔλαττον εἰς στενὸν κομιδῇ τὴν τῶν λέξεων συγκλείσει χρείαν· ὡς πολλὰ τῶν πραγμάτων μηδ' ἔχειν ὀνόματι δηλῶσαι, ἢ εἴ τις τὴν κυριότητα τῶν ὀνομάτων τῆς ἡμετέρας χρήσεως ὑπερόριον ποιήσει· οὔκουν ἀχρηστίαν ἔτι καταγινώσκειν τῶν ἀπὸ τῆς τροπῆς τὴν γένεσιν ἐχόντων ὀνομάτων· ἀλλ' ἐκεῖνο φαίην ἂν ὡς εἰδέναι χρὴ λέξεως ἰδίωμα κυρίως τε λεγομένης καὶ κατὰ μετάθεσίν τινα τοῖς πράγμασιν ἐπιτιθεμένης· καὶ χρῆσθαι μὲν ταῖς φωναῖς ὡς ἐπιτρέπει τὸ ἔθος, μὴ μέντοι γε τὰ ὑπ' αὐτῶν σημαινόμενα εἰς τὴν αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης συνάγειν τε καὶ συνδιαπλέκειν φύσιν· μεγάλων γὰρ γένοιτ' ἂν τοῦτο

admodum eam obtendere potest, cum vox redimiae primario sensu intelligitur. Nam figurate hoc loco, si umquam alias, vox accipitur.

5. Profecto constat non esse admittendum ut ad ordinem metaphoricorum trahamus ea, quae prorsus sectari solent id quod appellatum fuit secundum primam vocis positionem. (Nam me iam oportet ad generalem formam redigere id quod hactenus de proposito themate disputavi. Sic enim licebit et aliis multis, quae eandem perplexitatem creare possent, expedite et communiore ratione solutionem adhibere, atque obscuritatem avertere.) Cave autem putes, me verborum metaphoricorum usum interdicere: est enim nobis horum innata familiaritas, non minus propemodum quam eorum quae proprio sensu efferuntur. Ac si quis eius generis verba ex hoc ipso, qui in manibus est, tractatu, vel a scripturarum enarratione submoveat, praesertim valde similia ac proxima illis, quorum nullus tropus est; is haud multo secius arctis admodum finibus sermonis usum concludet. Quin adeo multae res sunt, quas ne nomine quidem appellare possumus, nisi proprietas nominum procul usu quotidiano submoveatur. Ergo non licet inutilitatis accusare nomina illa, quae a metaphora originem ducunt: sed vis potius cuiusque vocabuli cognoscenda est, sive proprie usurpati, sive cum aliqua translatione rebus impositi. Atque verbis utendum est prout consuetudo fert, non autem illorum significantiae ad eandem naturam necessitate cogendae et convolvendae sunt. Hinc enim

σφαλμάτων αἰτία, καὶ ἀπορίαι δόξουσι προκύπτειν, ἀπορίας μὲν τῇ ἀληθείᾳ λόγον οὐδένα προβεβλημέναι, τῇ δὲ μὴ κατὰ λόγον χρήσει τῶν σημαινομένων, οὐ πρὸς ἑτέρους μᾶλλον ἢ καθ' ἑαυτῶν τῶν οὕτω χρωμένων ταῖς φωναῖς τὴν ἀπορίαν ἐπινοούντων.

ϛ. Αὐτίκα μάρτυρας καλοῦμεν τοὺς ὑπεραθλήσαντας χριστοῦ, καὶ τὰ αἵματα αὐτῶν προσαγαγεῖν φαμὲν τῷ θεῷ καλῶς γε καὶ δικαίως· ἀλλ' ἐκ μεταφορᾶς τῶν ὀνομάτων ἑκάτερον λέγεται· ἀπὸ γὰρ οὓς ἡ πολιτεία μάρτυρας καλεῖν οἶδεν οἳ πάρεισιν ἐπὶ βεβαιώσει τῆς κατὰ τὸν βίον ἀληθείας, καὶ πίστιν δι' ὧν ἴσασιν ἐπάγουσι τοῖς προτεινομένοις, ἀπὸ τούτων καὶ τοὺς τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστὰς ὀνομάζομεν μάρτυρας· καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς οὗτοι τὴν ἐνυπόστατον θεολογοῦντες ἀλήθειαν, ἐνώπιον τυράννων καὶ βασιλέων ἐμαρτύρησαν· καὶ προσενεγκεῖν αὐτῶν τὰ αἵματα τῷ χριστῷ φαμὲν, μετενεγκόντες τὴν προσφορὰν ἀφ' ὧν τε Ἄβελ ὁ δίκαιος τὰ τῶν ἀρνῶν ἐστεατωμένα, καὶ Ἀβραὰμ τὰ διχοτομήματα, καὶ τοὺς ἄρτους καὶ τὸν οἶνον ὁ Μελχισεδὲκ τῷ Ἀβραάμ· εἰ βούλει δὲ καὶ τὴν δεκάτην τῷ Μελχισεδὲκ ὁ προσδεξιωθεὶς προσενήνοχε· καὶ δῆλον ὡς ἕκαστος τῶν προσενεγκόντων, ἕτερον προσήνεγκε παρ' ἑαυτὸν, καὶ μηδὲν ἀνιαρὸν ὑφιστάμενος, οὐδέ τι τῶν μελῶν ἀποκοπτόμενος· οἱ δὲ τοῦ χριστοῦ μάρτυρες οὔτε τι κεχωρισμένον προσήνεγκαν, οὐδ' ἀπαθεῖς τὸ σῶμα προσφέροντες ἔμειναν· ἀλλ' οὐδὲ κληθέντες ὑπό τινος, μαρτυρεῖν ἐφεστήκασιν, ἀλλ' αὐτοκλήτῳ γνώμῃ

magni orientur errores, ac dubia passim emergent; quae quidem veram nullam perplexitatem exhibebunt, verumtamen ob obsurdum significatuum usum, hi qui ita vocabula usurpant, non tam aliis quam sibi dubitationes creabunt.

6. Exempli gratia testes (martyres) vocitamus eos qui pro Christo certamen subierunt, eosque sanguinem suum obtulisse Deo dicimus. Praeclare id quidem et merito: sed tamen sine metaphora neutra locutio est. Nam quia politica consuetudo testes appellat eos qui ad confirmandam quotidianarum rerum veritatem adsunt, fidemque quatenus sciunt suppeditant iudicio certantibus, horum inquam exemplo religionis quoque athletis testium nomen imposuimus. Etenim hi revera substantialem veritatem theologica oratione coram tyrannis ac regibus testati sunt. Hosque obtulisse Christo sanguinem dicimus, metaphora oblationis ex Abele iusto sumpta, qui arietum adipes; et ex Abrahamo, qui divisas carnes; nec non a Melchisedeco, qui Abrahamo panes et vinum obtulit; immo et ab hoc qui susceptarum rerum decimas Melchisedeco attribuit. Cernimus autem singulos hos rem a se ipsis diversam obtulisse, nihil molestum passos, nullisque suis membris amissis. Atqui Christi martyres nihil ab se alienum exhibuerunt, neque dum id sacrificium facerent, incolumia corpora retinuerunt. Sed neque ab aliquo postulati testimonio dicendo adfuerunt, verum ipsi spontaneo consilio mirum illud theologicumque testimonium prae-

τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην καὶ θεόλογον μαρτυρίαν ἐμαρτύρησαν· εἴ τις οὖν μὴ διαστείλας τὰ τοῦ μάρτυρος σημαινόμενα, ἐπὶ θατέρου τὰ τοῦ ἑτέρου συμβιβάζειν φιλονεικήσει, ἆρ' οὐκ ἐμπλήσει ἀποριῶν τὰ ὦτα τῶν ἀπειρότερον ἀκουόντων; σφαλείη δὲ οὐδὲν ἔλαττον αὐτὸς ἀπορίαν οἰόμενος προκομίζειν, ἣν οὐχ ἡ τῶν πραγμάτων δυσκολία παρέσχεν, ἀλλ' ἡ ἐκείνου τῶν ὀνομάτων οὐκ ἐν γνώσει μεταχείρισις· ἐρεῖ γὰρ κἀνταῦθα ῥᾷον, τῶν μαρτύρων προσενεγκάντων τὸ αἷμα, τίς ὁ προσδεξάμενος; εἰ μὲν γὰρ ὁ χριστὸς, καὶ πῶς ὁ φιλάνθρωπος ἀνθρώπων αἵμασιν ἐπαγάλλεται; εἰ δ' ὁ πονηρὸς, καὶ πῶς ἠνέσχοντο τῷ ἐχθρῷ τὸ οἰκεῖον αἷμα σπείσασθαι; ποῦ δ' ὁ κριτὴς, ὃς τὴν ἴσην γνώμην τοῖς κρινομένοις διένειμεν; οἱ δὲ κρινόμενοι, ὧν ὁ μάρτυς θατέρῳ τὴν ἐπὶ νίκῃ ῥοπὴν παρασχεῖν ἐφίστηκε, τίνες;

ζ. Καὶ πόσα ἂν τις τοιαῦτα λαβὼν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν πολιτείαν μαρτύρων ἐπὶ τοὺς θεολόγους διαβιβάσειε μάρτυρας, ᾧ φορυτὸς ἔρως ἀποριῶν, καὶ μυθολογεῖν καὶ παίζειν κἂν τοῖς σπουδαίοις ἀνύβριστον; καὶ γὰρ οὐδὲν ἔργον πρὸς τὸ πρῶτον σχῆμα τῶν ἀπορημάτων εἰπεῖν, ὡς οὐχὶ τῷ αἵματι τῶν ἀθλητῶν, τῇ δὲ γνώμῃ συναρεσκόμενος ὁ χριστὸς, καὶ τὴν σφαγὴν καὶ τὸ κενωθὲν αἷμα προσεδέξατο· ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἐπενεγκεῖν ὡς ἐσφάγησαν μὲν οἱ μάρτυρες ὑπὲρ χριστοῦ, καὶ τὸ αἷμα ἐξέχεαν, τοῦτο κυρίως ἐστὶ οὐ τροπικόν· τὸ δὲ προσήνεγκαν καὶ προσέφερον καὶ τὰ τοιαῦτα, ῥημάτων ἐστὶν ἐξοικειουμένων τὴν τροπήν· οὔκουν οὐδ' ἀναγκαῖον ἐπιζητεῖν τίνι προσήνεγκαν· ὥσπερ οὐδὲ ζητεῖν

buerunt. Si quis igitur indistinctis vocabuli *testis* significatibus, alterutri id accommodabit quod alterius est, nonne aures imperitiorum quaestionibus onerabit? Neque minus ipse se fallet, dum se quaestionem in medium proferre iudicabit, quam reapse non rerum difficultas exhibet, sed ipsius imperita vocabulorum usurpatio. Dicet enim heic etiam, ut facile puto, si testes sanguinem offerunt, quis hunc recepit? Si Christus, quomodo dici potest clemens hic sanguinibus hominum delectari? Si diabolus recepit, curnam ii voluissent suum hosti sanguinem libare? Ubinam vero iudex, qui aequo iure cum disceptantibus agat? Disceptantes autem, quorum alterutri testis ad victoriam testimonium dat, quinam sunt?

7. Innumera eiusmodi a forensibus testibus sumpta ad sacros transferet testes, quicunque inepto studio quaestionum tenetur, aut quem in re seria fabulas venditare aut iocari non pudet. Atqui perfacilis solutio est, si ad primam dubitationum speciem dicamus, Christum quidem haud athletarum cruore sed mente delectatum, caedem eorum sanguinemque exhaustum recepisse. Neque facile minus dicas, caesos fuisse pro Christo testes et sanguinem effudisse; id enim proprie dicitur, non figurate. Verum dictiones *obtulerunt* et *offerebant* et aliae eiusmodi, in verbis translatis numerandae sunt. Neque

πῶς οἱ νεκρωθέντες τὸ σῶμα τῇ κενώσει τοῦ αἵματος δύναιντ' ἂν προσενεγκεῖν λέγεσθαι· πῶς δὲ προσέφερον, οὐχ ἕτερον προσάγοντες, ὅπερ ἐστὶ τῶν κυρίως προσφερόντων; τὰ γὰρ τοιαῦτα τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ διαπορητικοῦ τύπου, ὡς ἄμεινον ὑπεριδεῖν, μή ποτε ἄρα σοι δόξωμεν συμπλεκόμενοι τοῖς παίζουσιν, οὐκ ἔξωθεν τοῦ εἰκότος συνδιαβάλλεσθαι· ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς σπουδαίοις παίζειν ἀσύνετον, οὕτω πρὸς τὰ γελοιότερα σπουδάζειν καταγέλαστον· τὰ δὲ τῆς ἐμφανοῦς μὲν ἀτοπίας καὶ οἴκοθεν ἐχόντων τὸν ἔλεγχον ἀνακεχωρηκότα, ταραχὴν μὲν καὶ θόρυβον προτεινόμενα τῶν τῶν πολλῶν ἀκοαῖς, καὶ οἷς οὐκ ἔστι κρίσις διαστέλλειν τῶν ἄνευ τροπῆς προαγομένων φωνῶν, ἃς ὁ τῆς τροπῆς νόμος ἐσχημάτισεν· ἐπεὶ ῥᾷον ἐστὶ τοῖς τὸ διάφορον αὐτῶν ἐπεσκεμμένοις, ἀποκρούεσθαι καὶ διαλύειν τῆς δοκούσης ἀπορίας τὸ περίεργον· δεῖ δ' οὖν λέγειν μὲν τὰς φωνὰς καὶ τιθέναι ἐφ' ὧν φέρειν εἰώθαμεν· εἰδέναι δὲ τὰ ἑκάτερα παρεπόμενα, καὶ φυλάττειν αὐτῶν ἀσύγχυτον καὶ τὸ σημαινόμενον καὶ τὸ ἰδίωμα· ὁρᾷν δὲ ἐστι κἀντεῦθεν· ὁ μάρτυς ὁ πολιτικὸς ἕνα τῶν δικαζομένων συνιστῶν, τὸν ἕτερον συκοφάντην ἀπελέγχει τοῦ κριτοῦ τὴν γνώμην ἴσην διανέμοντος τοῖς προσώποις· ἐν δὲ τῷ θεολογοῦντι μάρτυρι, ποῦ σχέσις; ἢ πόθεν ἔχει παῤῥησίαν ἡ τοιαύτη; πάλιν ὁ ἀθλητὴς τὸν ἀντίπαλον χερσὶ καὶ πυγμαῖς παίων, καὶ καταχρατῶν εἰς τέλος, τοῦ νικητικοῦ τυγχάνει στεφάνου· ἐνταῦθα δὲ βαλλό-

igitur necessarium est exquirere cuinam obtulerint: sicuti nihil opus est quaerere, quonam ii pacto dici queant obtulisse, quorum corpora exhausto sanguine exanimata fuerunt. Quomodo enim offerrent, quum nihil a se distinctum adferrent, secus ac fit ab illis qui proprie offerunt? Haec, inquam, omnia tantopere absunt a forma dubitativa, ut negligere satius sit, ne forte tibi videamur non immerito reprehendendi, quia cum ludentibus dimicemus. Nam sicuti in re seria ludere insanum est, sic in ridiculis serio agere dignissimum risu est. Siquae vero locutiones absunt quidem a manifesta absurditate, neque semet ipsae refutant, sed tamen perturbationem confusionemque multorum auribus creant, hominibus videlicet qui discernere nesciunt verba tropo carentia, ab iis quae troporum legibus figurantur; facilius inquam, est si differentiae earum considerentur, propulsare ac dissolvere umbratilis controversiae subtilitatem. Deligendae igitur voces sunt, collocandaeque quo loco adhiberi solent. Scire etiam oportet utramque circumstantiam, ita ut distincti serventur significatus et proprietas. Hinc specimen esto. Forensis testis dum uni e disceptantibus favet, alterum iniquum coarguit: at iudex interim aequam sententiam hominibus reddit. Verum in sacro teste ubinam hic rerum status? vel undenam libera dicendi copia? Rursus athleta adversarium manibus pugnisque verberans, ac denique superans, victoriae coronam impetrat: heic autem qui percutitur ac vulneratur, flammaque aut fer-

μένός τε καὶ τιτρωσκόμενος, καὶ πυρὶ θανατούμενος ἢ σιδήρῳ, ἢ δι' ὧν ἄλλων ἐπενόησεν ἡ δήμιος ὠμότης κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς ἀνθρώπους ἐξαγαγεῖν τῆς ζωῆς, τὰ τῆς νίκης ἐστὶν ἀναδούμενος διαδήματα· καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων ἡ διαφορά· πῶς οὖν οὐ παράλογον ἐν ἑκατέρῳ τῶν σημαινομένων τὰ αὐτὰ ζητεῖν ἐπιθεωρεῖν; καὶ ἃ προσῆν τῷ ἑτέρῳ, τὰ αὐτὰ θατέρῳ περιάπτειν ἐκβιάζεσθαι;

η. Πολλὰ μὲν οὖν τῶν ἐπὶ διαφόρων πραγμάτων ταττομένων ὀνομάτων ἐμφανεστάτην ἔχει τὴν διαφοράν· ὡς μὴ δέ τινα τῶν εἰς ἄκρον ἀναισχυντίας ἢ ἀσθενείας ἡκόντων χωρὶς αἰσχύνης ἢ εὐλαβείας μετενεγκεῖν ἐπὶ θάτερον ἃ τῷ ἑτέρῳ διωμολόγηται· πολλὰ δὲ κρύφιον φέρει τὴν ἑτερότητα, ὡς ὁ μάρτυς, ὡς ὁ ἀθλητὴς, ὡς τὸ λύτρον, ὡς τὸ τρόπαιον, ὡς τὰ τοῦ ᾅδου βασίλεια, ὡς μυρία ἄλλα· ἐφ' ὧν ἐστι ῥᾷον καὶ αὐτὸν πολλάκις ἀπάτης λαβεῖν τὴν ἀπορίαν παραδυόμενον, ἢ ἑτέροις τὴν ἀπάτην προάγειν ἐν τῷ λανθάνοντι. δεῖ δ' οὖν ἐκ τῶν ἐμφανεστάτην ἐχόντων τὴν παραλλαγὴν καὶ παντελῶς ἐπιπόλαιον τῶν προτεινομένων τὴν διάλυσιν, τὸν κανόνα λαβεῖν, καὶ ἀπευθύνειν τῇ κοινῇ μεθόδῳ καὶ ἃ πολλὴν τὴν ἐγγύτητα πρὸς ἄλληλα κεκτημένα, τὸ τῆς ἀπάτης σχῆμα πιθανώτερον προβάλλεται, καὶ οὕτως ἀπ' ἐκείνων τὴν κρίσιν ἀπλανῆ καὶ ἐπὶ τούτων συνδιασώζειν· αὐτίκα τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ· τὸ δὲ πτερύγιον οἷς μέλει τῆς ἀττι- Dan. VIIII. 26.
κῆς γλώττης, οἱ μὲν ἀετὸν, οἱ δὲ καὶ ἀέτωμα καλοῦσι, καὶ στέγασμα φασὶν

ro interficitur, vel aliis cruciatuum generibus, quae carnificum contra humanam naturam crudelitas ob enecandos homines excogitavit, hic inquam victoriae corona insignitur. Atque aliae praeterea innumerae differentiae sunt. Quid ni itaque sit absurdum, in utraque re significata easdem circumstantias exquirere? et quae uni congruunt, easdem ad alteram vi pertrahere?

8. Multa igitur ex iis nominibus, quae diversis rebus imponuntur, manifestissimam differentiam habent: quare nec ulli homines quamquam apprime impudentes vel ingenio imbecillo praediti, sine pudore aut metu transferre solent ad rem alteram quod alterius proprium est. Multa tamen suboscuram diversitatem continent, ut testis, ut athleta, ut redimiae, ut trophaeum, ut inferorum regnum, ut alia plurima: in quibus facilius est ipsum falli qui quaestionem ingredietur, quam aliis fucum facere in re latente. Oportet itaque ex iis quae manifestissimam transmutationem habent, atque omnino tritam contradictionis suae solutionem, normam sumere: atque ad communem methodum illa quoque exigere, quae quia valde invicem propinqua sunt, erroris speciem credibilioris suppeditant: atque ita ex his certum iudicium de aliis quoque facere. Exemplo sit πτερύγιον (pinnaculum) templi. Πτερύγιον atticae linguae studiosi, alii aquilam, alii fastigium (aquilae figura praeditum) atque tectum esse aiunt sacrorum aedificiorum, cuius figura volantem avem

Matth. IIII. 5. εἶναι τοῦτο τῶν ἱερῶν οἴκων, τῷ σχήματι τὴν πτῆσιν τοῦ ζῴου μιμούμενον, ὃ δὴ καὶ πτερὸν ἔνιοι καλοῦσιν· οἱ δὲ διαστέλλουσι τὸ πτερὸν καὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἀετοῦ τε καὶ τοῦ ἀετώματος· φασὶ γὰρ εἶναι τὸ δηλούμενον ὑπ' αὐτῶν, τὸ πρὸ τῶν ἱερῶν ἐκ λίθου πρὸς ὕψος ἀνατεινόμενον μᾶλλον κατεσκευασμένον οἰκοδόμημα· πλὴν ἀλλὰ γὰρ εἴ τις προτείνας τὸ πτερύγιον, διερωτώη πότερον ἐξήπλωτο τῷ ἀέρι καὶ ὑπηρέτει κινούμενον τῷ ὄρνιθι τὴν πτῆσιν, ἢ συνέσταλτο τε καὶ συνεπτύσσετο, καὶ εἰς τὸ σχῆμα τῶν ἠρεμούντων τὸ πτηνὸν συνῆγεν, οἶμαι ἂν ἀντὶ τοῦ λύσιν αἰτεῖν τῆς ἀπορίας, γέλωτα παρασχεῖν· καί τοι γ' ἂν ἴσως καὶ ἐπινεωτερίσαιτο, ὡς ὁπότερον ἄν τις δοίη, ἀδύνατα λέγων φωραθήσεται· οὔτε γὰρ ἐκτεταμένον τὸ πτερύγιον ὄγκον σώματος καὶ βάρος ἐπιβαῖνον ἀνέχειν δύναται, οὔτε τὴν κατὰ συστολὴν θέσιν ἔχον· πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ τὴν ἐπίβασιν ὅλως παραδέχοιτ' ἄν· ἆρα γὰρ οἱ τὰ τοιαῦτα προάγοντες ἀντὶ τοῦ συνάγειν εἰς ἀπορίαν ἑτέρους, οὐ πολὺ πρότερον ἑαυτοὺς εἰς χλεύην ἀπάγουσιν; ἐρεῖ γὰρ οἶμαι ῥᾳδίως καὶ τῶν ἐπιτυγχανόντων ἕκαστος, ὡς ὦ βέλτιστοι ταῦτά που τὰ δριμέα διαπορήματα ἐπὶ μὲν τοῦ ἑτέρου σημαινομένου ἀπορίαν ἐμποιήσειεν, ἐνταῦθα δὲ καὶ οὐδ' ἕτερον ἔνεστιν εἰπεῖν, καὶ οὐδεμία φαίνεται πρόφασις ἀπορίας ἀνακύπτουσα· ἀπὸ γοῦν τῶν οὕτω περιφανεστάτην τὴν διαφορὰν ἐχόντων, εὐχερέστερόν ἐστι καὶ οὐδὲν ἐργῶδες, καὶ ἐπὶ τῶν ἐγκεκρυμμένην ταύτην φερόντων, τῷ κοινῷ χρωμένους κανόνι, τὰς ἀπορίας εἰς εὐπορίαν μεταβάλλειν.

imitatur: quam aedificii partem nonnulli etiam pinnam appellant. Alii distinguunt pinnam et pinnaculum sive aquilae sive fastigii. Aiunt enim his significari partem illam aedificii lapideam, altiusque elatam, quae sacrarum aedium frons est. Si quis tamen pinnam seu pinnaculum inculcans, rogaret utrum id expanderetur in aëre, commotumque avis volatui faveret? an potius contraheretur atque complicaretur, avisque quiescentis speciem exhiberet? credo equidem excitatum iri potius ab hoc risum, quam curatum ut quaestio solvatur. Fortasse etiam novo alio argumento utetur, nempe quod alterutrum quis concedat, impossibilia dicere deprehendetur. Nam neque extensa pinna gravitatem corporis pondusque impositum sustinere potest, neque item cum est complicata. Illud vero praecipuum, quod adscensum in aëra non patitur. Nonne qui talia in medium ferunt, nedum aliis dubitationes haud creant, sed ipsos se multo citius ludibrio obiiciunt? Existimo enim quemvis facile sic dicturum: o boni, hae peracutae dubitationes cum aliis fortasse significatibus quaestionem conflabunt; heic tamen neutrum dici potest, nullaque ansa dubitandi hinc exsistit. Ex his igitur, quae tam exploratam differentiam habent, facilius est nulliusque laboris, eorum etiam quorum differentia abstrusior est, communi regula adhibita, perplexitatem perducere ad liquidum.

θ. Τρόπαιόν ἐστιν ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ κατὰ τοῦ διαβόλου ἱστάμενον· καὶ τροπαίων τὸ λαμπρότατον, ὅπου γε καὶ αὐτὸς ὁ τύπος αὐτοῦ τῷ ἀέρι χαρασσόμενος, πᾶσαν αὐτῷ συμφυγαδεύει τὴν δύναμιν· καὶ οὐδήπου δεῖται βαθυτέρας περινοίας, εἴτις εἰς ἀπορίαν διαπλάσαι τὸ ῥῆμα προέλοιτο· ἐκ γὰρ τῶν προειρημένων, εὐφορώτατον ἔχει τὴν διάκρισιν· οἷον εἰ τρόπαιον ὁ σταυρὸς, τίς ὁ στήσας τὸ τρόπαιον; εἰ μὲν ὁ νικήσας, τί μάτην τὸ ἰουδαίων ἔθνος εἰς χριστοκτονίαν διαβάλλεται; εἰ δ' αὐτοὶ τοῦτον ἐπήξαντο· οὐδὲ γὰρ ἀμφισβητήσιμον τοῦτο· πῶς ὁ χριστὸς κατὰ τοῦ διαβόλου τρόπαιον στῆσαι λέγεται; ὡσαύτως δὲ καὶ εἴ τις λαβὼν τῷ λόγῳ τὰ τοῦ ᾅδου βασίλεια, δηλονότι τὴν βασιλέα συνεπάγεται· λέγει δέ που ὁ Παῦλος ὁ τῆς ἀληθείας κῆρυξ, ὡς ἐβασίλευσεν Rom. V. 14.
ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως. οὐ μόνον ὧν ἦν τὸ ἁμάρτημα καθ' ὁμοιότητα τοῦ Ἀδὰμ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς κατ' ἐκείνην τὴν μίμησιν ἁμαρτήσαντας· εἰ δὲ βασιλεὺς, τῷ δὲ βασιλεῖ νόμος τε τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ τῶν ὑπηκόων ἐγχειρίζεται ψῆφος, ᾧ δὲ ταῦτα περίεστι, πῶς ἂν εἴη λόγον ἔχον τῆς ὅτι δικαίως ἐβασίλευε τιμῆς, ἀντὶ τοῦ γέρας προσλαμβάνειν, ὑπέχειν τὴν στέρησιν; καὶ γὰρ ἑκάτερον τῶν εἰρημένων, ἴσως μὲν καὶ αὐτόθεν, τὴν ἀπορίαν τοῖς ἀκριβέστερον ἐρῶσιν οὐδὲν ἧττον ἢ τὴν λύσιν προβάλλεται· μάλιστα δὲ ἐκ τῶν προειρημένων, ῥᾳδίαν ἔλκουσι τὴν ἀπάντησιν· καὶ γὰρ ἐπίδηλον τρόπαιον μὲν λέγεσθαι τὸν σταυρὸν, ἀπὸ τοῦ κατὰ τοὺς πολέμους τροπαίου τῆς φωνῆς μετενεχθεί-

9. Trophaeum est contra diabolum Christi crux excitatum ; et quidem splendidissimum , quandoquidem vel eius typus in aëre impressum quamlibet cum illo potestatem fugat. Neque tamen altiore certandum est acumine , si quis forte de hoc vocabulo quaestionem aliquam conflandam susceperit : namque e superius dictis solutionem deprehendere perfacile est. Si crux , inquit aliquis , trophaeum est , quis id erexit ? nam si ipse victor , cur iam temere iudaico populo Christi caedes imputatur ? Quod si illud Iudaei statuerunt (quod reapse extra aleam contentionis est) quonam pacto Christus contra diabolum constituisse trophaeum dicitur ? Item si quis de regno inferorum sermonem iniiciens , pergat porro dicere : si est inferorum regnum , sine dubio intelligitur quoque rex. Et quidem ait Paulus veritatis praeco , regnavisse mortem ab Adamo ad Mosem , non in eos solum quorum peccatum secundum Adami similitudinem erat , verum in eos quoque qui eius exemplo peccaverunt. Quod si rex est , regi autem lege et subditorum suffragio dignitas attribuitur ; cui haec dignitas suppetit , quomodo consentaneum sit, eum honoris loco perpeti iusti muneris abdicationem ? Nam utraque locutio , et quidem ex eodem fortasse fonte , rem studiose pensantibus et dubitationem suppeditat et explanationem. Praecipue vero ex ante dictis prona responsio manat. Est enim satis exploratum , trophaei nomine dici cru-

σις· ἐπεί γε λαμπρῶς καθεῖλεν ὁ χριστὸς δι' αὐτοῦ τὸν ἐχθρόν· οὐ διότι δὲ τὸν σταυρὸν ἔστησεν· οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἔστησεν, ἐπήξατο μὲν γὰρ αὐτὸν τὸ θεομάχον ἔθνος, οὐχ ὡς τρόπαιον δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ὡς τοῦ κοινοῦ σωτῆρος κολαστήριον· ὁ δὲ τὴν ἐκείνων κακουργίαν εἰς τὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ νίκην ἀντιστρέψας, οἷα δὴ τροπαίῳ τῷ σταυρῷ προσεχρήσατο· οὔτε γοῦν τὸ τῶν ἰουδαίων ἄγος τὸ τρόπαιον ἔστησεν, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ὁ σωτὴρ τοῦ γένους ἑαυτῷ τὸν σταυρὸν συνεπήξατο, ἀλλ' ἐκείνων ἐπὶ κολάσει τοῦ δεσπότου πηξαμένων, αὐτὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς ἡμετέρας φύσεως εἰς τρόπαιον μετετάξατο· καὶ ᾅδου δὲ βασίλεια λέγεται, καὶ βασιλεὺς ὁ θάνατος, οὐχ ὅτι θεσμοῖς καὶ γνώμῃ τῶν ἀρχομένων τὴν κατ' αὐτῶν ἴσχει κυριότητα, ταῦτα γὰρ τῷ κυρίως σημαινομένῳ διὰ τῆς τοῦ βασιλέως φωνῆς ἕπεται, ἀλλ' ἐπειδήπερ τῶν ἐπὶ γῆς ὁ βασιλεύων τὸ κράτος ἀδιέσποτον φέρει κατὰ τῶν ὑπὸ χεῖρα· τοῦτο δὲ ὁ θάνατος διὰ τῆς παραβάσεως ἥρπασεν· ταύτῃ δὲ καὶ βασιλεὺς εἶναι, καὶ τὰ τούτου βασίλεια λέγεσθαι μεταθεμένοις τὸ ὄνομα δύναται· καὶ ἦν μὲν αὐτῷ πρὸ τοῦ σταυροῦ καθ' ἡμῶν, ἄμαχος ἡ τοιαύτη ἀρχὴ, πᾶσαν ἀναστάσεως ἐλπίδα περικόπτουσα τε καὶ νεκροποιοῦσα, τοῦ δὲ δεσποτικοῦ πάθους τὸ ἰσχύος αὐτὸν παντελῶς ἀφελομένου, εἰκότως καὶ κατὰ λόγον φαμὲν ἐσκυλεῦσθαι τὰ τούτου βασίλεια.

ι. Ἔνεστιν οὖν οἶμαι, γνώμῃ τε χαιρούσῃ καὶ παῤῥησιαζομένῃ γλώσσῃ λέγειν, ὅπως τε θελητὸν ἐστι καὶ ἀθέλητον ὁ θάνατος τοῦ υἱοῦ τῷ πατρί· καὶ ὅπως ἑκάτερον αὐτῶν περὶ τὸν πολέμιον ὁρᾶται λεγόμενον· καὶ ὡς μὲν ὑπὲρ

cem, a trophaeo bellico voce translata : siquidem Christus praeclare hostem vi propria superavit ; non autem quod ipse crucem constituerit : hanc enim sacrilega gens defixit ; neque uti trophaeum de hoste, verum ut communis servatoris supplicium. Sed tamen ille malitia eorum in victoriam de hoste versa, cruce tamquam trophaeo usus est. Neque igitur Iudaeorum impietas trophaeum statuit, neque rursus servator hominum crucem sibi defixit : sed quod illi lignum ad Domini supplicium defixerant, hic ad salutem naturae nostrae trophaei forma donavit. Item inferorum regnum dicitur, reginaque mors; non quod decretis suffragioque subditorum dominatum in eos impetraverit ; haec enim regis vocabulo proprie dicto conveniunt ; sed quia quam rex terrenus liberam potestatem in subditos suos exercet, eandem sibi mors peccati causa vindicavit : atque ob id et regina mors et inferorum regnum translatis appellationibus dici possunt. Et sane mortis erat in nos ante crucem potentia invicta, omni spe resurrectionis praecisa et extincta : verum enimvero quum dominica passio vim illius omnino abstulerit, iure meritoque dicimus regnum eius esse direptum.

10. Ergo licet, ut arbitror, alacri animo confidentique lingua dicere, voluntariam simul et involuntariam patri accidisse filii necem : et id utrum-

ἡμῶν τὸν σταυρὸν ὑπέστη, καὶ τὸ οἰκεῖον ὁ φιλάνθρωπος αἷμα ἐξέχεεν· οὐ προσήνεγκε δὲ τοῦτο τινί· οὐ γὰρ αὐτῷ σκοπὸς ἦν προσενεγκεῖν, ἀλλ᾽ ἐν τῷ πάθει τὸ ἀπολωλὸς ἀνασώσασθαι· οὐ προσήνεγκεν οὖν, εἰ μή τινι κατὰ μεταφορὰν τὸ ὑπὲρ ἡμῶν παθεῖν αὐτὸν, φίλον ἐστὶν ὀνομάζειν προσενεγκεῖν· ἀκώλυτος γὰρ διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς φωνῆς ἡ χρῆσις ἐν σχήματι λεγομένης τροπῆς· ὥσπερ κεκωλυμένον τὸ τὸ κύριον ἐχούσης προσηγορίας τὸ ἰδίωμα ἐπὶ ταύτης ἀπαιτεῖν· καὶ φανερὸν ὡς οὔτε προσήνεγκεν οὔτε προσέφερεν (1) ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου τὸ σωτήριον καὶ καθάρσιον αἷμα τοῦ γένους ἡμῶν· εἰ καὶ ὁ πατὴρ διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ πάθους ἐκβεβηκὸς τερπομένῃ καὶ χαιρούσῃ γνώμῃ τὸ αἷμα τοῦ παιδὸς ὑποδέξασθαι λέγεται· ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰ καὶ τῆς ἐλπίδος ἣν ὤδινεν ἡ ἐξαίτησις ἴσως μὲν ἐντελέστερον, πλήν γε κατὰ τὸ ἐπίτομον προσενήνεκται τύχον· ἐπεὶ μηδ᾽ ἐπιλέλησμαι κατὰ τὰς σχολαζούσας μελέτας τοῖς ἱερωτάτοις ἡμῶν δόγμασι πολλάκις ἀκοῦσαι τὴν σὴν ἀρετὴν φυλοκρινουμένην τὰ τοιαῦτα· καὶ ῥᾷόν ἐστιν ἐκ τῶν παρόντων εἴ τι καὶ λήθη τῶν λογισμῶν ἀφείλετο, εἰς τὴν τῶν παραλελειμμένων συνάγεσθαι μνήμην.

que de hoste quoque diabolo pronunciari posse videmus. Dicimus insuper cruci Christum pro nobis subiacuisse, suumque sanguinem clementiae instinctu profudisse: neque tamen cuiquam obtulisse: non enim ei propositum erat sanguinem offerre, sed passione sua quod perierat conservare. Non igitur obtulit: nisi forte cuipiam placet, passionem eius pro nobis, figurate oblationem appellare. Nihil enim vetat ob vocabuli similitudinem, quominus eo utamur ex forma praedicti tropi: at vetitum contra est, propriae strictaeve appellationis characterem in eadem locutione exquirere. Sine dubio itaque neque offerebat neque obtulit Dei agnus, qui mundi peccatum abstulit, sanguinem suum salutarem nostrique generis purgatorem: quamquam pater, ob passionis utilitatem, lubenti laetoque animo filii sanguinem suscepisse dicitur. Iamvero etsi haec forte supra spem postulationis tuae paulo plenius disputata fuerunt, nihilominus eadem a summario dicendi genere non recedunt. Neque enim non recordor, tuam saepe virtutem per scholasticas de augustis nostris dogmatibus exercitationes, haec accurate digesta audivisse. Est autem facilius, siquid oblivio de cogitationibus nostris detrivit, ope eorum, quae coram sunt, praetermissorum memoriam recuperare.

(1) Hosti scilicet et mangoni generis humani; ut in praecedentibus Photius dixit. Nisi enim ita intelligatur, pugna quodammodo fiet cum iis quae dicuntur a Paulo in ep. ad Hebr.

QUAESTIO XLIII.

Matth. XXVIII. 19. Τί δή ποτε τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ εἰς ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος βαπτίζειν μυσταγωγήσαντος, οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ αὐτοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ἐβάπτιζον.

α. Τινὰς μὲν οὖν τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἔστιν ἰδεῖν ἱσταμένους πρὸς τὸ ἄπορον, οὐ δι᾽ ὧν τὸ ζήτημα διαλύεται, ἀλλὰ δι᾽ ὧν συγγνώμη τοῖς μὴ δυναμένοις φυλάξαι τὰ προστεταγμένα λύει τὸ ἔγκλημα· ὁμολογοῦσι μὲν γὰρ τοὺς μαθητὰς, μὴ καθ᾽ ὃν ἐδιδάχθησαν τρόπον βαπτίζειν· βαπτίζειν δὲ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, οἰκονομίας τινὸς καὶ προνοίας λόγῳ χρωμένους· καὶ τῷ καιρῷ καὶ τῷ κατεπείγοντι ἔτι μᾶλλον τὴν γνώμην ἁρμόζειν, πρὸς τὸ συμφέρον καὶ εὐπαράδεκτον τοῖς τῷ κηρύγματι προσιοῦσι τὴν μυστικὴν ταύτην καὶ ἱερὰν πρᾶξιν μεθοδεύοντας· ὃ γὰρ τῶν ἄλλων μᾶλλον ἑώρων τοῖς πλήθεσι προϊστάμενον καὶ θόρυβον τοῖς λογισμοῖς αὐτῶν παρεχόμενον, τοῦτο δὴ τοῦτο προθεραπεύειν τε καὶ προκαταρτίζειν ποιεῖσθαι σπούδασμα· προΐστατο δὲ καὶ δυσπαράδεκτον ἐνομίζετο ὁμολογεῖν τε σωτῆρα τὸν χριστὸν καὶ μάλιστα υἱὸν θεοῦ καὶ θεὸν, καὶ τοῖς ἐκείνου πειθαρχεῖν παραγγέλμασιν· ὃ τοίνυν ἑώρων

Curnam quum dominus et servator noster Iesus Christus in nomine patris et filii et sancti spiritus baptizare docuisset, apostoli atque horum discipuli non sic, sed in nomine domini Iesu baptizabant.

1. Sanctorum patrum nonnullos video ita in hac quaestione versantes, ut non tam illa argumenta proferant, quibus controversia solvitur, sed ea potius quibus veniam impetrent iis qui mandato obtemperare non potuerunt, eosdemque crimine absolvant. Quippe fatentur, discipulos non illo modo quo eruditi fuerant baptizavisse, sed in nomine domini nostri Iesu Christi baptismum impertivisse, secundum oeconomiam quandam ac providentiam hac formula utentes: temporique et in primis instanti necessitati sententiam accommodavisse, dum ex utilitate et placito neophytorum mysticum hunc sacrumque ritum administrabant. Nam quod prae ceteris cernebant in vulgi animis antestare, eorumque cogitationibus perturbationem iniicere, hoc apprime procurandum sibi studioseque praemuniendum putabant. Iamvero antestabat atque omnium difficillima videbatur haec adfirmatio, servatorem scilicet esse Chri-

μάλιστα διδασκαλίας δεόμενον, ἐκεῖνο τῶν ἄλλων προυτίθεντο, καὶ κατ' ἐκεῖνο μυσταγωγεῖν τῶν προσιόντων τὸ πλῆθος ἐδοκίμαζον· διὸ καὶ βαπτίζοντες οὐκ εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον ἐβάπτιζον, ἀλλὰ τὸν κύριον Ἰησοῦν ἐπικαλούμενοι, τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας τῶν μολυσμάτων τοὺς λελουμένους ἐκάθαιρον· ἱερουργοῦντες μὲν τῇ τοῦ διδασκάλου κλήσει καὶ ὀνομασίᾳ τὸ δῶρον· δι' αὐτοῦ δὲ εἰς υἱοθεσίαν τοὺς ἀξιωμένους τῆς καθάρσεως διδάσκοντες καταλέγεσθαι· υἱοὺς δὲ θεοῦ κατὰ χάριν ἐκεῖνον μόνον δύνασθαι ποιεῖν, ᾧ κατὰ φύσιν τε καὶ ἐξ ἀϊδίου τὸ τῆς υἱότητος καὶ θεότητος ἐνυπῆρχεν ἀξίωμα· δι' οὗ καὶ τὸ ὁμογενὲς πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι συνθεωρεῖται καὶ συναναφαίνεται· οἱ τοίνυν τὴν υἱοθεσίαν διὰ τοῦ υἱοῦ πιστεύσαντες δέξασθαι, οὐδ' ὅτι θεός ἐστιν ὁ ταύτην δωρούμενος βραδεῖς ἂν ὀφθεῖεν συγκατατίθεσθαι· οὕτω μὲν οὖν ἐπῆλθε τισὶ τὴν ἀπορίαν ἐπιλύεσθαι.

β. Ἐγὼ δὲ οὐκ εἰμὶ δυνατὸς συνορᾶν πῶς ἄν τις μᾶλλον δι' ἑτέρων ἢ διὰ τούτων ἀντὶ τοῦ λύειν, δεσμὸν ἐπιβάλλειν πειραθείη, οὐκ ἀσθενέστερον τοῦ προτέρου συμπλέκειν τὸ ἄπορον (1)· κατασκευὴ γὰρ μᾶλλον ἂν εἴη τοῦτο καὶ αἰτία τῆς τῶν μαθητῶν διαφωνίας πρὸς τὸν διδάσκαλον· ἡ γὰρ αἰτία τοῦ διαφωνεῖν, οὐ μὲν οὖν οὐκ ἔστι τῆς διαφωνίας ἀναίρεσις, ἀλλὰ καὶ κρίσιν ταύτῃ συν-

stum, praecipueque Dei filium et Deum eiusque mandatis esse obediendum. Quod itaque magis indigum magisterii videbant, id ceteris praevertebant, atque ex huius norma initiandam sacris multitudinem proselytorum existimabant. Quare baptismum haud in patris et filii et spiritus sancti nomine impertiebant, verum domino Iesu invocato, regenerationis lavacro lotos culpis purgabant: administrantes quidem cum Domini invocatione et appellatione sacrum munus, simulque docentes qui digni hac purgatione fuissent, eos per illum adoptionem consequi: quippe filios Dei per gratiam eum tantummodo posse arrogare, cui naturaliter atque ab aeterno filii atque Dei dignitas inest: qua ex re naturae quoque unitas patris et filii ac spiritus sancti conspicitur atque patescit. Iam qui adoptionem se per filium consecutos credebant, eos par erat de eius quoque divinitate, qui id donum contulerat, haud gravate adsentiri. Sic itaque nonnullis visum est controversiam hanc dirimere.

2. Ego vero haud potis sum intelligere, quicquam aptius esse aliud, quod nedum nodum haud expediat, sed potius laqueum iniiciat, et quidem non infirmiorem, eo qui supra memoratus est, ad constringendam controversiae difficultatem. Immo vero demonstratio haec erit atque accusatio dissidentium a magistro discipulorum. Nam causa dissidendi, haud est equidem dissonantiae abrogatio, sed iudicium de re interpositum, et proprii arbitrii do-

(1) Nos Itali dicimus *scusa peggiore della colpa*.

ἅπτειν, καὶ τοῦ δεσποτικοῦ φρονήματος διὰ μελέτης τὸ οἰκεῖον ἀνθαιρεῖσθαι· τί δ' ἂν καὶ ἕτερον τῶν κατεπειγόντων μᾶλλον εἴη τῆς θεολογούσης ἐκφαντορίας καὶ τὸ τῆς τριάδος ὁμοφυὲς καὶ ὁμοδύναμον συνεπτυγμένοις ἀνακαλυπτούσης ὀνόμασι; καὶ τότε μυσταγωγουμένοις οὐκ ἐν ἀρχῇ, οὐ τῶν μαθητῶν ἐν τῷ ἀτελεῖ διακειμένων ἔτι, οὐδὲ τῶν ἑκουσίων καὶ σωτηρίων παθῶν ἐπιτελεῖσθαι μελλόντων, καὶ συσκιάζεσθαι τῷ καιρῷ τῆς ἀκριβείας τῆς ἐν κρίσει διδασκαλίας ἀπαιτούσης· ἀλλὰ μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὴν ταφὴν, μετὰ τὸ σκυλευθῆναι τὰ τοῦ ᾅδου βασίλεια, καὶ δεσμοῖς ἀλύτοις παραδοθῆναι τὸν πολέμιον τοῦ γένους ἡμῶν, ἡνίκα τοῦ τάφου ἀνέστη καὶ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν ἐνεκαίνισε, τότε δὴ τότε τὴν ἐξουσίαν ἁπάντων τῶν ἐπιγείων καὶ τῶν οὐρανίων ὁ φύσει ταύτην ἔχων τῇ θεικῇ καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἀναδεξάμενος, τότε τὸν βασιλικὸν τοῦτον καὶ σωτήριον νόμον, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ κρείττοσιν ἢ μετέχειν ὕλης ἐπιγείου, ταῖς τῶν ἀποστόλων διανοίαις ἐνεχάραξεν· οἱονεὶ προθέματά τινα δι' αὐτῶν καὶ προγράμματα ἀνὰ πᾶσαν ἁπλῶς τὴν οἰκουμένην, καθ' ἃ καὶ μυεῖσθαι καὶ τελειοῦσθαι τοὺς προσιόντας ἔδει τὴν εὐσέβειαν· πορευθέντες γάρ φησι μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίσαντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν (δηλονότι καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὸ νῦν εἰσφερόμενον) πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν.

γ. Τούτου δὴ τοῦ ἱεροῦ καὶ σωτηρίου προστάγματος, τί ἂν εἴη κατεπει-

minicae voluntati praemeditata praelatio. Quaenam autem gravior necessitas est, quam ut sacra scientia manifestetur, atque ut trinitatis natura una visque una coniunctis nominibus reveletur? Et quidem discipuli haud recenter initiati fuerant, neque imperfecta adhuc conditione erant, neque voluntaria servatoris passio non fuerat peracta, neque tegi usque ad tempus idoneum summa controversae doctrinae notitia iam postulabat: sed post crucem, post necem, post sepulturam, post inferorum regnum direptum, post gene[r]is nostri hostem insolubilibus vinculis traditum, postquam Christus sepulcro evaserat, communisque resurrectionis auspicium dederat; tum demum terrestrium omnium atque caelestium potestatem, is qui divina natura iam eam tenebat, humana quoque natura recipiens; tunc, inquam, regalem hanc salutaremque legem haud in tabulis lapideis, sed in aliis terrenae materiae vilitatem excedentibus, nempe in apostolorum mentibus scripsit: edicto veluti quodam atque programmate universo orbi proposito, cuius verbis initiari et consecrari oportebat quicumque ad religionem accederent: nam euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine patris et filii et sancti spiritus: erudientes ut omnia (nempe in primis quod in praesenti mandaverat) quaecumque praecepi vobis observent.

3. Sane hoc sacro servatoris praecepto quidnam urgentius esse potest?

γον μᾶλλον; τί δὲ κρίσεως ἀνθρωπίνης δεόμεθα, τῆς δεσποτικῆς φωνῆς ἱερολογούσης τὸ δόγμα, καὶ σφραγῖδος πάσης ἀσφαλέστερον τὴν ψῆφον αὐτῷ περιτιθεμένης; καί τοι γε εἰ καὶ ἄμφω τὸ κατεπεῖγον ἐπὶ τῇ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ διενείμοντο χρείᾳ, ὅ τε σωτήριος φημὶ νόμος, καὶ τῶν μαθητῶν ἡ γνώμη, οὐδ' ἕτερον διεφέρετο νόημα, οὐδ' οὕτως ἦν ἀνεκτὸν τῆς δεσποτικῆς μυσταγωγίας τὴν ὑπερετοῦσαν γλῶσσαν ἔμπροσθεν ποιεῖν· εἰ δὲ τῇ θέσει τῶν μαθητῶν ἡ τοῦ διδασκάλου ἀναίρεσις ἕπεται, πῶς οὐκ εἰς τόλμαν ἥκει δι' ἧς ὑβρίζεται τῆς συγγνώμης ἡ χάρις; τὴν μὲν δεσποτικὴν κρίσιν μὴ τῶν κατεπειγόντων εἶναι νομίζειν, τὴν δὲ τῶν δούλων ἐπίνοιαν τῶν κατεπειγόντων· καὶ παρορᾶν μὲν οὗ μὴ ἔστι χωρὶς ἀπονοίας ὁμολογεῖν τὴν παρόρασιν, στέργειν δὲ καὶ προτιθέναι, ἧς ἡ κρίσις δίκη τοῦ κρίναντος· ἀλλὰ γὰρ αὐτοί γε περιφανῶς οὕτω τοσαύτης καὶ τηλικαύτης ἐντολῆς ἰσχὺν παρορῶντες καὶ παραβαίνοντες. εἰ ὡς ἀληθῶς ἦσαν τῆς παραβάσεως, πῶς ἂν ἠδύναντο τοὺς τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἀκροατὰς παραινεῖν ταῖς δεσποτικαῖς ἐντολαῖς πειθαρχεῖν καὶ καταῤῥυθμίζεσθαι, καὶ τῆς οἰκείας πολιτείας κατὰ ταύτας ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν; ἴσον γάρ ἐστι διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἀθετήσεως πειρᾶσθαι φύλακας τῶν προσταγμάτων ποιεῖν, καὶ ἀθετεῖν αὐτοὺς ἀπαιτεῖν τὸ ἐν παραβάσει ἀπαράβατον· οὗ τί ἂν ὁ ἐχθρὸς εὑρήσει μᾶλλον, δι' οὗ καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐπαρθήσεται νοθεύειν, καὶ τὴν ἐσχάτην ὕβριν προσάψασθαι τῷ κηρύγματι;

quonam autem iudicio hominum opus est, quandoquidem vox dominica doctrinam hanc tradit, omnique sigillo tutiorem sententiam suam illi circumponit? Atqui si forte lex servatoris et discipulorum opinio formula aliqua necessaria ad par ac simile officium uteretur, neque illae duae sententiae inter se dissiderent, attamen ne tum quidem ferendum videretur, servilem linguam herili de re sacra doctrinae anteponi. Quod si reapse discipulorum decreto magistrale ipsum antiquatur, nonne haec gravis audacia est, quae veniae gratiam contumelia adficit? nempe si iudicium dominicum in rerum necessariarum numero nequaquam habeatur; servorum autem excogitationes in necessariis reputentur: sique negligatur id, cuius neglectum sine vesania fateri non possumus, ametur autem atque anteponatur id, cuius electio damnatio eligentis est. Iam vero discipuli si talis tantique praecepti vim neglexissent ac violavissent, quum se reapse contumaciae eius reos praestitissent, num sacrae doctrinae asseclas hortari poterant ut mandatis dominicis obedirent, ad eaque se conformarent, suamque vitam ex horum praescripto regerent? Nam qui per ipsam praeceptorum violationem, obedientes mandatis homines facere nititur, idem sibi licentiam aufert postulandi ab aliis ne quod iam peccatum fuerit peccent. Quo quidnam opportunius inveniet hostis, unde et magisterium adulterare ausit, et extremam ignominiam evangelio aspergere?

δ. Ταῦτα τοίνυν καὶ πολλὰ τοιαῦθ' ἕτερα διὰ τῶν εὐσεβῶν καὶ ἀδεκάστων προϊόντα λογισμῶν, καὶ τὴν νομισθεῖσαν λύσιν αἰτιώμενα ἄλλην τινὰ θεωρίαν τοῦ ζητήματος ἀνιχνεύειν ὑποτίθεται, δι' ἧς καὶ τὸ τῆς ἀπορίας δυσπρόσοδον ἐπὶ τὸ λεῖον καὶ ὁμαλὸν τῆς καταλήψεως ἀνευρύνεται, καὶ ὁ τῶν διαβουλίων ὄχλος διασκεδασθήσεται· ὅτι μὲν γὰρ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων αἱ παναγεῖς καὶ τελεστικαὶ τῆς εὐσεβείας πράξεις ἱερουργοῦσαι τὸ βάπτισμα ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ λέγονται τοῦτο τελεσιουργεῖν, οὐδεὶς τῶν ἀκοὴν ὑγιαίνουσαν ἐχόντων ἀντιλέγειν ὑποστήσεται· τίνα δὲ διάνοιαν τὰ τοιαῦτα ῥήματα καὶ ὀνόματα ἀναπτύσσει καὶ διερμηνεύει, οὐκέτι παντός ἐστι συνιέναι· λέγει μὲν οὖν ὁ κορυφαῖος
Act. II. 38. X. 48. Πέτρος εἰς μετάνοιαν τοὺς ἰουδαίους ἐπαλείφων καὶ συγγνώμην εὐαγγελιζόμενος τῆς μιαιφονίας, βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ πάλιν ἐκ θείας ἐπιπνοίας τὸν ἑκατόνταρχον βαπτίσασθαι προτραπεὶς, αὐτόν τε Κορνήλιον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ τῆς παλιγγενεσίας ἀξιοῖ, τὸ δῶρον αὐτοῖς τῆς ἀφέσεως ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἱερουργῶν· καὶ κατὰ τὴν Ἔφεσον δὲ ἦσαν μαθηταὶ οἳ μόνον τῷ τοῦ Ἰωάννου βαπτίσματι ἐβαπτίσαντο· οὓς
Act. XVIIII. 5. καὶ ἀκούοντας τοῦ Παύλου διδάσκοντος, ἡ ἱστορία ἀναγράφει ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ ἀποστόλου τὰς ἱλαστηρίους χεῖρας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ, τὸ οὐράνιον τῆς υἱοθεσίας δῶρον δέξασθαι, καὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως ἀπολαῦσαι τοῦ παναγίου πνεύματος· καὶ μυρία δὲ ἄλλα τοιαῦτα κατὰ τὸν ὅμοιον τῶν ῥημάτων τύπον τοῦ βαπτίσματος ἐξενηνεγμένα ἀναλαιπώρως ἔστι καταλαμβάνειν· πλὴν

4. Hac atque aliae huiusmodi a piis profectae incorruptisque ingeniis contradictiones, quae iustam postulant solutionem, impellunt nos ad indagandam aliam quaestionis explanationem, qua dubii asperitas ad intelligentiae laevitatem atque planitiem dilatetur, et ambiguitatum molestia dispellatur. Profecto quod sancti religionisque suasores divorum apostolorum actus baptismum in Christi nomine administratum dicant, nemo sana audiendi vi praeditus, negare audebit. Verumtamen quinam horum verborum ac nominum sensus significatusque sit, haud aeque omnes intelligunt. Ait igitur princeps apostolorum Petrus dum Iudaeos ad paenitentiam hortaretur, veniamque iis patratae caedis offerret: baptizetur unusquisque vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum. Rursumque divino adflatu ad baptizandum centurionem instinctus, Cornelium ipsum et qui cum eo erant regeneratione dignatus est, donum eis remissionis in nomine Domini impertiens. Praeterea Ephesi quidam erant discipuli, qui Iohannis tantum baptismo loti fuerant: atque hi post auditam Pauli praedicationem, quum iis piaculares ab apostolo manus in nomine domini Iesu Christi fuissent impositae, caeleste adoptionis donum exceperunt, et sanctissimi spiritus afflatum experti sunt. Saepenumero alias secundum hanc formulam baptismum administratum haud aegre invenies.

ὡς εἴρηται πολλάκις τὸ πρόχειρον τῆς ἑρμηνείας τῷ βάθει καταδυόμενον τῆς ἱερᾶς διανοίας, ἂν μὴ προσλάβῃ τὴν φιλολογοῦσαν βάσανον καὶ μελέτην. τῆς ἀσαφείας καὶ τῆς κατὰ τὴν ὑπόληψιν στάσεως οὐκ ἐθέλει ἀπαλλάττεσθαι· καὶ γὰρ ἡ κατὰ τὰς φωνὰς ἀδιάκριτος συγκατάθεσις, καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀπήχησιν τῶν ῥημάτων παραδοχὴ, ἄλλα τε πολλὰ τῶν ἀτόπων ἐν πολλοῖς πολλάκις ἀπέτεκε· καὶ νῦν ἂν οὐκ εἰς δύο τελετὰς μόνας τὸ φρικτὸν τῆς παλιγγενεσίας διακόψειεν, ἀλλὰ καὶ μυρίας ἄλλας τῇ κατατομῇ προβαινούσας ἐπιδείξει, τὴν πρώτην προσθήκην ἀφορμὴν εὑροῦσα τῶν μετὰ ταύτην· καὶ εἰς πλῆθος ἀπολεπτύνουσα τὸ ἑνιαῖον καὶ ἄτμητον τῆς εὐσεβείας, καὶ τὸ τῆς μυσταγωγίας μονοειδὲς καὶ μονότροπον· ἃς οὐκέτι παραγραφόμενον, οὐδὲ τὴν πρώτην ἐπεισελθοῦσαν, καὶ τὸ προνόμιον τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς νοθεύσασαν, μὴ οὐχὶ συμπαραχαράττεσθαι.

ε. Ὅρα δὲ εἰς πόσα κατατέμνει καὶ καταμερίζει τὸ θεῖον καὶ οὐράνιον χάρισμα τῆς υἱοθεσίας ἡ τῶν ῥημάτων ὡς πολλάκις ἔφημεν ἀβασάνιστος προσοχή, καὶ τὸ μὴ βούλεσθαι πρὸς τὸ βάθος τῆς ἀληθείας καταδύεσθαι· ἡ μὲν γὰρ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν πρὸς τὰς λέξεις κεχηνότων, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ βαπτίζει, ἄλλη δὲ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου μόνον· τίνι οὖν τῶν εἰρημένων ἐν τῇ τοῦ δώρου τελεσιουργίᾳ χρησόμεθα; οὐκ ἔχουσι γὰρ τὸ παραλλάττον οὐδὲ τὸ προκεκριμένον κεχρῆσθαι τοῖς βουλομένοις αἱ φωναί· καὶ ὁ μίαν τῶν εἰρημένων παραγραφόμενος, ἔδωκεν ὁδὸν δι' ἧς ἕξουσι τὸ κράτος καὶ τῶν ἄλλων αἱ παρα-

Verumtamen, uti iam dictum est, saepe facilis interpretatio in sacrae mentis sinibus condita, nisi eruditum iudicium ac meditationem nanciscatur, neque obscuritate neque apparente repugnantia liberabitur. Namque inconsultus vocibus ipsis adsensus, ac verborum prout sonant admissio, et alias multas multoties absurditates peperit, et nunc etiam non in duos solos ritus verendum regenerationis mysterium divideret, sed alios multos e divisione pullulantes exhiberet: siquidem ex incremento primo originem alia traherent; ita ut in multitudinem diduceretur unica atque individua religio, et uniformis atque unimoda sacrorum institutio: quae rituum varietas minime auferri potest, nisi prima invecta diversitas, quae divini praecepti praerogativam pessumdedit, simul auferatur.

5. Cerne autem sodes quot in partes dividat atque dispertiat divinam caelestemque adoptionis gratiam inconsiderata, ut diximus, verborum observantia, apud eos qui nolunt ad penetrale veritatis permeare. Quippe secundum eorum institutum, qui verba plus aequo suspiciunt, alter quidem ritus in nomine Iesu Christi baptizat, alter tantummodo in nomine Domini. Quamnam igitur ex his formulis in sacri muneris ministratione usurpabimus? Neque enim alternis et pro libito his dictionibus uti licet: et qui alterutram praedictarum abolet, is viam munit ad alias quoque abolitiones constabiliendas. At-

γραφαί· καὶ οὕτω πάσας κατὰ πασῶν παρατάττεσθαι συνελάσουσιν οἶμαι κατὰ τὴν δεσποτικὴν μυσταγωγίαν τελοῦντες τὸ βάπτισμα· καὶ εἰ δέδοται κατὰ τὰς ἐκφωνήσεις τῆς μυστικῆς υἱοθεσίας τὸ μὲν ἀφελεῖν, τὸ δὲ προσθεῖναι, τί κωλύει πάλιν τοὺς βουλομένους καὶ παρὰ τὰς εἰρημένας ἑτέρας ἐπινοεῖν τελετάς; πόσῳ δὲ μᾶλλον ἀντὶ τῶν οὐκ εἰρημένων ἣν ἡ τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀπεθέσπισε γλῶσσα ταύτην κρατύνειν, καὶ κατὰ ταύτην ἐκτελεῖν τὴν παλιγγενεσίαν ὅσιόν τε καὶ αἰτίας πάσης ὑπερανεστηκός;

ϛ. Καὶ οὔπω εἶπον τῶν ἐλέγχων τὸ ἄμαχον ὅτι δώσουσι κἂν μὴ θέλωσιν οἱ τὴν δεσποτικὴν μυσταγωγίαν ἀπ' ἀρχῆς λιπόντες, ἀπείρους τὰς τῆς μιᾶς υἱοθεσίας τελετὰς, καὶ εἰς χλεύην τὸ χάρισμα παρεισήσουσι· βαπτίσουσι δὲ καὶ οὐκέτι τοῦ ἱερέως τὰς θεοπρεπεῖς μυσταγωγοῦντος κλήσεις, ἀλλ' αὐτοῦ γε τοῦ μυουμένου πρὸ τοῦ μυηθῆναι τὴν μυσταγωγὴν πρᾶξιν ἁρπάζοντος, καὶ τότε οὐχ ἑτέρους ἀλλ' ἑαυτὸν καθαίροντος τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας· καὶ γὰρ ἐν αὐ-
Act. VIIII. 10. 447. ταῖς ἔστι τῶν ἀποστόλων εὑρεῖν ταῖς ἁγιοπρεπέσι πράξεσιν, ὡς τῶν μαθητῶν εἷς ὑπάρχων ὁ Ἀνανίας, καὶ θείας ὄψεως προσταττούσης εἰς τὸν χορὸν τῶν ἀποστόλων συναγαγεῖν τὸν διώκτην καὶ δεινὸν πολέμιον τῆς εὐσεβείας τὸν οὔπω Παῦλον γεγονότα, ἡνίκα καὶ τὸ σωματικὸν σκότος τῶν ὄψεων τῇ τῆς χειρὸς ἀφῇ ὁ μυσταγωγὸς τοῦ μυουμένου παρεῖλε, τότε δὴ τότε ὁ Ἀνανίας πρὸς τὸν ἐκ σκότους εἰς τὸ φῶς καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰς ὄψεις μεταβεβλημένον, καὶ νῦν φησὶ τί μέλλεις; ἀναστὰς, βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνο-

que ita ritus cunctos inter se quasi proelio committent ii qui baptismum ex dominica institutione celebrant. Quod si in mysticae adoptionis formulis libera sit facultas hoc auferendi, illud adiiciendi; quis iam impediat, quominus alii alias, praeter dictas, excogitent initiationes? Quanto igitur iustius atque extra omnem controversiam est, eam stabiliter prae arbitrariis formulam retinere, quam ipsius veritatis lingua pronunciavit, atque huius verbis regenerationem peragere?

6. Nondum tamen invictam protuli opinionis huius refutationem; nempe quod qui dominicum initiationis ritum deserere coeperint, ii vel inviti innumerabiles unius adoptionis rationes procudent, gratiamque hanc ludibrio obiicient. Baptizabunt enim haud iam sacerdote divinas praeeunte invocationes verum ipso neophyto, antequam initietur, mystagogicum actum sibi vindicante: ita ut haud alios sed ipse se lavacro regenerationis expiet. Etenim in sanctis ipsis apostolorum actibus Ananias ex discipulis unus, caelesti viso iussus in apostolorum coetum adscribere persecutorem illum acremque religionis hostem, nondum Paulum effectum; postea quam corporeas tenebras manu imposita initiator initiato eripuit, tunc demum Ananias homini, qui mentis simul et oculorum visum receperat, quid moraris ait? surge, bapti-

μα τοῦ κυρίου· σὺ ἐπικαλεσάμενος, ἀλλ' οὐχὶ τινὸς ἑτέρου μυοῦντος οὐδὲ ἐπᾴδοντος τὰς θεολόγους κλήσεις· τί λέγεις, ὁ μυούμενος πρὶν ἢ τυχεῖν τῆς μυήσεως ἐμυσταγώγει; ὁ τῆς παλιγγενεσίας δεόμενος, αὐτὸς ἐνήργει τὴν παλιγγενεσίαν; ὁ ταῖς ἱερέως χερσὶ καὶ χείλεσι τελειούμενος, αὐτὸς τὸ ἐκείνου ἁρπάζων ἀξίωμα ἑαυτῷ τὴν τελειότητα περιτίθησι; τὸ γὰρ τοῦ γράμματος ἐπιπόλαιον, ᾧ πεποιθότες τὴν δεσποτικὴν ἐντολὴν παραγράφονται, τοῦτο νομίζειν αὐτοὺς καὶ μὴ βουλομένους ἀπαιτεῖ· τρόπος οὖν οὗτος ἄλλος μυήσεως μηδε νὶ τῶν προειρημένων συμφερόμενος· ὅταν δὲ ὁ κορυφαῖος τὰς καθολικὰς παρ- I. Petr. III. 21.
αινέσεις γράφων τοῖς τῶν ἰουδαίων ἐν διασπορᾷ, τῷ δρόμῳ τῆς γλώττης καὶ τῷ τάχει τῆς γραφῆς χερσὶν ἀμφοῖν καθυπάτευε (a), τὸ βάπτισμα συνειδήσεως ἀπεθέσπισεν ἀγαθῆς, οὐκ ἐκ τρίποδος χρώμενος μαντικοῦ, ἀλλ' ἐκ θεολήπτου ψυχῆς ἱερολογῶν· ἀλλ' ἆρα οὐχὶ σὺ πάλιν ἁρπάσαις τὴν λέξιν, καὶ μυσταγωγίας ἑτέρας εἰσήγησιν οὐκ ἀνακηρύξαις, καὶ λουτρὸν ἐγκαινίζειν ἁμαρτημάτων καθάρσιον, οὐκ ἐπ' ὀνόματι τοῦ κυρίου Ἰησοῦ τελούμενον, οὐδὲ κατ' ἄλλον τινὰ τῶν εἰρημένων λόγον μυσταγωγούμενον, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς εἰς θεὸν ὑπάρχον ἐπερώτημα; ὁρᾷς ὅσοις ἀτόποις ἑαυτοὺς ἐκδιδόασιν, οἷς ἡ τῶν ὀνομάτων ἀβασάνιστος προφορὰ τῆς ἐν τοῖς πράγμασιν ἀληθείας προτετίμηται; ἀλλὰ τί φημι καὶ ἕτερόν τι τῶν εἰρημένων οὐδενὸς ἀνεπαχθέστερον, ἵνα μὴ λέγω πάντων βαρύτερον; ἡ τοῦ πνεύματος μεγαλόφωνος σάλπιγξ Παῦλος ὁ Rom. VI. 3.

zare, et tuas culpas elue, nomen Domini invocans: tu, inquam, ipse invocans, non alius initians neque divinas invocationes praecinens. Quid ais? tyro nondum initiatus, iam tamen mystagogus erat? regenerationis indigus, auctor fiebat regenerationis? qui sacerdotis manibus labiisque initiandus erat, ipse huius dignitatem invadens, consecrationem sibimet circumponebat? Nam litterae superficies, qua freti dominicum praeceptum abrogant, sic eos statuere, etsi praeter voluntatem, cogit. Alius igitur hic est initiationis ritus, nullique superiorum similis. Quid vero cum princeps apostolorum generales adhortationes dispersis Iudaeis scribens, linguae cursu scripturaeque celeritate manibus scilicet ambabus gubernans, baptismum conscientiae bonae nunciarit, haud sane fatidico insistens tripodi, sed adflato divinitus animo loquens? nonne tu hac protinus dictione arrepta, consecrationis alterius inventionem praedicabis, novum nempe lavacrum peccata expians, neque id in domini Iesu nomine peragendum, neque alio quovis praedictorum modorum concelebrandum, sed quod conscientiae bonae in Deum interrogatio sit? Hem quantis se absurditatibus implicant hi, qui inconsultam verborum pronunciationem veritati rerum anteponunt! Cur porro iam memorem exemplum aliud minus molestum, ne dicam omnium gravissimum? Clarissima sancti spiritus

(a) Eleganter hoc utitur Photius ignoto nostris fortasse lexicographis consulari verbo: quia sermo est de ecclesiae supremo gubernatore Petro, quasi christianae reip. consule.

μετάρσιος ἄνθρωπος μέγα καὶ περιφανὲς ἀπεσάλπισεν, ὡς εἰς τὸν θάνατον χριστοῦ ἡμεῖς ἐβαπτίσθημεν· ἀκούεις ἄνθρωπε, ἀλλὰ προεῖπεν αὐτὸς, ὅσοι εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθημεν· οὐκοῦν ἅμα δύο μυσταγωγίαι κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀδιακρίτως κεχρῆσθαι δογματιζόντων τοῖς ὀνόμασι.

ζ. Τί οὖν δεῖ λέγειν; ἡ γὰρ τῶν ἐλέγχων ἀδέκαστος συνεξέτασις, οὐκ ἐκείνους μόνους ἐξελέγχειν ἔσχε τὸ ἀπαράγραπτον, οἳ διαφόρους μυσταγωγίας παρὰ τὴν δεσποτικὴν τερατολογοῦσι τοὺς μαθητὰς ἐπιδείξασθαι, ἀλλά γε δοκεῖ παρενείρειν ὅλως τῆς δεσποτικῆς ἱερολογίας προκειμένης ἑτέρας φωνὰς, αἳ μὴ κατὰ πάντα πρὸς αὐτὴν τὸ ἀπαράλλακτον διασώζουσιν (a) ἀποφαίνειν οὐκ ἀναίτιον· τὸ δὲ, οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν· οὐ γὰρ ἀντινομοθετοῦσι πράττειν παρὰ τὸν ἐκείνης ὅρον καὶ τὸ θέσπισμα, οὐδ' εἰς ἑαυτὰς περιιστῶσι τὸ ταύτης προνόμιον, εἰς αὐτὴν δὲ μόνην ἀναφέρουσι τὸν τῆς παλιγγενεσίας λόγον, καὶ ταύτην ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ὀνομάτων διασημαίνουσί τε καὶ ἀπαγγέλλουσι· τί οὖν δεῖ λέγειν; τί δὲ ἄλλο παρ' ὃ εἴρηται; καὶ παραδειγματικῶς εἰπεῖν ὅτι πάντα ὅσα τὴν παλιγγενεσίαν ἐπισημαίνονται, οἷον λαμπάδες εἰσὶ τινὲς φωταυγοῦσαι, καὶ πρὸς τὸ θεῖον καὶ πηγαῖον ἐκεῖνο καὶ ἀκήρατον καὶ ἀένναον ἀναχεόμεναι· οὐ μὴν αὗταί γε εἰσὶ τὸ καθάρσιον πῦρ, οὐδὲ κατὰ ταύτας τελεσιουργεῖται ἡ ἀναγέννησις· ἀλλ' ἓν μέν ἐστιν ἐκεῖνο τὸ τὴν ὑπὲρ λόγον χάριν καὶ υἱοθεσίαν χαριζόμε-

tuba Paulus, ille mortalis adhuc in caelum sublatus, valide perspicueque personuit, nos in Christi morte fuisse baptizatos. Audin homo? Atqui idem Paulus antea dixerat, quotquot in Christo baptizati sumus. Ergo duae iam sunt initiandi formulae, secundum eorum opinionem qui sine iudicio ullo vocabulis utendum esse pronunciant.

7. Quid ergo dicendum est? Profecto harum convictionum aequa consideratio non solum coarguit eorum hominum indefinitam rationem, qui varias praeter dominicam initiandi formulas a discipulis traditas incredibiliter fingunt; sed eadem quoque videtur inserere dominico effato alias voces, quas indifferentiam erga illud haud satis tueri, non absurde causari licet. Atqui revera negotium non ita se habet: non enim voces illae quicquam fieri statuunt, praeter dominicae locutionis terminos atque oraculum; neque sibi praerogativam huius vindicant; sed ipsae potius ad praedictam illam regenerationis formulam referuntur, atque eandem tota suorum varietate verborum significant ac designant. Quid igitur dicendum est? quid, inquam, aliud praeter id quod iam dictum est? nimirum generali notione dicendum est, omnia quae regenerationem significant nomina, vice fungi facularum quarumdam lucentium, quae in divinum illum et originalem et immortalem ac perennem ignem refunduntur. Neque sane ipsae ignis ille purgatorius sunt, neque per ipsas regeneratio fit:

(a) Num scribendum ὡς — διασώζειν ?

νον, ἐκεῖνα δὲ τοῦτο παραδηλοῦσι· τὰ μὲν σαφέστερον, τὰ δὲ αἰνιγματικώτερον καὶ τὴν αὐτὴν ἡμῖν καὶ μίαν μυσταγωγίαν μυστικῶς τε καὶ συνεπτυγμένως ὑποσημαίνονται· ὡς γὰρ τοῖς μὲν φιλοθεάμοσι καὶ νοῦν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων κατανοεῖν χάριν παρὰ τοῦ πνεύματος εἰληφόσιν, ἕκαστον τῶν ἀνὰ μέρος εἰρημένων τὸ εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον ἀπαγγέλλουσι βάπτισμα· τοῖς δὲ μέχρι τῆς πύλης τῶν ἀκοῶν τὸν ἦχον παραδεχομένοις τοῦ ῥήματος, τὸ δ' ἔνδον κωφὸν προϊεμένοις κριτήριον, μυρίοις ἂν εἴη περιπταίειν τοῖς παραπτώμασιν.

η'. Οὐκ ἐπὶ μόνης δὲ τῆς παρούσης ὑποθέσεως ψιλαῖς ταῖς λέξεσι πολλοὶ τῶν πραγμάτων ἀποστάντες προσεκάθηνται· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων, δι' ὧν τὰ αἱρετικὰ τῆς ἐκκλησίας παραφύεται ζιζάνια, καρπὸν μὲν οὐδένα τρόφιμον γεωργεῖ, δηλητηριώδη δὲ βλαστάνει φάρμακα· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἡ εὐσέβεια, πανταχοῦ δὲ μᾶλλον τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ γράμματος γινομένη, καὶ τὸν καρπὸν τῆς εὐσεβείας τρυγᾷ, καὶ τροφῆς ἀπολαύει, οὐδεμιᾶς ἐπιγνυμένης αὐτῇ δρακοντείας ἐπισπορᾶς, ἀλλ' οὐδὲ ἴχνος οὐδὲν ὑποφαινούσης τοῦ παλαιοῦ ὄφεως· ἐπεὶ πῶς ἂν εἴη λέγειν ὡς τὸ εἰς χριστὸν βαπτίζειν, ἕτερος νόμος βαπτίσματος; πῶς δ' ἄλλος τὸ εἰς τὸν τοῦ χριστοῦ βαπτίζειν θάνατον; εἰ γὰρ τῆς μυσταγωγίας νόμος ἦν τούτων ἑκάτερον, ἀλλήλοις ἀντενομοθέτουν ἄν· καὶ δι' ὧν τις ἀνατρίπειν ἐπιχειρεῖ θάτερον, τὸ λοιπὸν συνανέτρεπεν. ὡσαύτως δὲ καὶ εἰ νόμων εἰσφορᾶς προνόμιον εἶχον τὰ τοιαῦτα, οὐκ ἀλόγως ἂν καὶ ἡ δεσποτικὴ μυσταγω-

nam unus est qui inenarrabilem gratiam atque adoptionem confert ignis, illae autem faculae hunc ostendunt, aliae quidem clarius, aliae paulo obscurius, ita tamen ut unam eandemque initiationem mystice atque arcane nobis significent. Profecto considerandi studiosis, atque iis qui ad cognoscendum nominum verborumque sensum gratia spiritus adiuvantur, cuncta quae supra singillatim dicta fuere, baptismum in patre et filio et spiritu sancto praedicant. Verum ii qui in aurium tantummodo limine vocabuli sonum excipiunt, caeco autem interiore iudicio utuntur, innumeris circumferri erroribus solent.

8. Neque in hoc solum, quod nunc versamus, proposito multi re omissa nudis vocibus haerent: verum etiam aliâs saepissime: quo fit ut haeretica exoriantur zizania, quae nullum utilem fructum adferunt, immo vero exitialia venena generant. Aliter se gerit pietas, quae sane ubique spiritum potius quam litteram consectatur, et religionis fructum percipit, eiusque alimonia fruitur, sine ulla serpentini seminis insitione, immo draconis veteris ne vestigio quidem usquam obvio. Nam cur dicere liceat, baptizare in Christo, aliam esse legem baptismi? item cur alia lex sit, baptizare in Christi morte? Nam si utraque locutio lex initiandi est, profecto leges invicem repugnant. Porro quibus argumentis alterutram convellere machinaberis, iisdem reliquam simul evertes. Similiter si hae locutiones vim latae legis haberent,

γία εἰς τὸ περιττόν τι καὶ ἄχρηστον παρεδύετο· κἀκείνη πάλιν τούτων ἁπάντων εἰσηγεῖτο μετὰ λαμπροτέρας τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἀξιώματος τὴν ἀναίρεσιν· οὐκοῦν καὶ ἀπὸ τῶν ἄλληλα τῶν πολλάκις εἰρημένων ῥημάτων ἀποσκευάζεσθαι· ἀλλὰ τί ποτε ἦν ὃ λέγει, ἢ ὅτι διὰ τοῦτο μὴ προηγούμενον ἔργον ἐθέμην τὸ
1. Cor. I. 15. βάπτισμα; ἵνα μὴ τῷ πλήθει τῶν βαπτιζομένων, δόξαν ἐμαυτῷ περιάπτειν τοῖς βασκάνοις λέγειν, καὶ τὰ κάλλιστα τῷ φθόνῳ βάλλειν βίον ποιουμένοις, πρόφασιν ἐπὶ διαβολῇ παρέξω, καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀναγεννωμένων καπηλεύειν, ἐπαίνοις ἰδίοις τὸ δῶρον τοῦ πνεύματος ἐνυβρίζων· καὶ δι' ἄλλων δὲ μυρίων ἔστι συνιδεῖν, ὡς ἡ δόξα καὶ ὁ ἔπαινος καὶ ἡ τιμὴ σημαίνεται τῷ ὀνόματι.

θ. Καὶ δὴ διὰ τούτων ἡ τοιαύτη θεωρία, καὶ ἐπ' αὐτὰ τὰ καθέκαστα τῶν ὀνομάτων διαβαίνει· ἃ δὴ τὸν διαφορισμὸν καὶ τὴν διαστολὴν ποιεῖται τῶν προσώπων· καὶ νῦν μὲν μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ κατάρξαντος προσώπου πράξεώς τινος μεγαλοπρεποῦς ἀπαγγέλλει· νῦν δὲ φυλακὴν καὶ συντήρησιν τῶν παραγγελ-
1. Cor. X. 2. μάτων ὑπογράφει· ταύτῃ γὰρ καὶ εἰς τὸν Μωσῆν οἱ ἰσραηλῖται βαπτίσασθαι (1) λέγονται· οἷον ἐκεῖνον μιμούμενοι τὴν ὑγρὰν φύσιν πεζοποροῦντες ποσὶν ἀβρόχοις διέβησαν· καὶ τῆς πράξεως ἡγεμόνα ποιησάμενοι, καὶ πρὸς αὐτὸν ὁρᾶν ὅλην τὴν ἐλπίδα ἀναθέμενοι, τῶν αἰγυπτίων τῆς ἐπιβουλῆς ὤφθησαν κρείττους· καὶ οἷς αὐτοὶ ῥεέθροις οὐδὲ τοὺς πόδας ἐνοτίζοντο, τούτοις ὑποβρυχίους γινομένους τοὺς

illa iam dominico ore pronunciata initiandi formula non immerito videretur inutilis ac supervacanea: vel potius haec ipsa praedictarum omnium pro sua luculentiore vi ac dignitate abrogationem inveheret. Quare formulae iam saepe memoratae invicem expungerent. Quid autem Pauli illud dictum? se nimirum haud praecipuam dedisse operam ut baptizaret: ne, inquit, multitudine baptizatorum gloriam mihimet me quaerere dicerent invidi: neve iis calumniandi ansam praeberem, qui optima quaeque livore suo insectari solent: atque ita salutem renatorum lucro haberem, dum laudibus propriis adversus spiritus donum iniurius fierem. Demum ex innumeris aliis locis cognoscere possumus, gloriam et laudem et honorem vocabulo *nomen* significari.

9. Quin adeo doctrina huiusmodi per singula nomina hoc pacto deducitur. Etenim nomina apprime quidem personarum discrimen distinctionemque efficiunt: et modo quidem imitationem quandam similitudinemque denotant personae alicuius, quae facinus illustre adgreditur; modo autem mandatorum curam atque observantiam significant. Sic enim et Israëlitae in Mose baptizati dicuntur: quippe qui huius exemplo humidum elementum siccis pedibus permearunt: quem dum sequuntur ducem, dumque in eius respectu spem omnem collocant, Aegyptiorum laqueis evaserunt: et quibus ipsi fluctibus

(1) In concilio generali quinto ed. Colet. T. IX. p. 209. quidam reprehendit Theodorum mopsuestenum quia locutionem *baptizari in nomine Christi* comparaverat cum hac *baptizari in Mose*.

διώκτας ἔβλεπον· καὶ διπλαῖς εὐφροσύναις ἐνετρύφων, τῆς τε τῶν ἐχθρῶν παραδόξου πανωλεθρίας, καὶ τῆς ἰδίας ὑπὲρ λόγον σωτηρίας· τοιαύτης τινὸς ἀκολουθίας ἔχεται, καὶ ὅπερ τῆς οἰκουμένης ὁ διδάσκαλος φησίν· ὅσοι εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθημεν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν· διὰ μὲν γὰρ τοῦ εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθημεν, τὸ κατὰ τὴν ἐκείνου μυσταγωγίαν καὶ τὴν παραδεδομένην τελετὴν ἀπαγγέλλει καὶ ἡμᾶς τὴν ἀναγέννησιν ἐπιτελεῖν· διὰ δὲ τοῦ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ, οὐχ ὅτι τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας τῇ τοῦ δεσποτικοῦ θανάτου ἐπικλήσει τελεσιουργοῦμεν· μὴ γένοιτο· Εὐνομίῳ γὰρ τῷ ἀνομοίῳ τὸ τοιοῦτον ἐτολμήθη παρανόμημα (1)· ἀλλ' ὅτι οἱ βαπτιζόμενοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὡς ἐν ἱεροῖς συμβόλοις καὶ κρυφιομύστοις αἰνίγμασι τὸν τοῦ σωτῆρος ἐκμιμοῦνται θάνατον, καὶ ὑπογράφουσι καὶ διατυποῦσιν ἅπερ ἑκὼν ἐκεῖνος ὑπέμεινε· τὴν μὲν τριήμερον ἐν τῷ ᾅδῃ διατριβὴν ἐξεικονίζοντες τῇ τριπλῇ καταδύσει· τῇ δὲ ἴσῃ πάλιν ἀναδύσει, τὴν τριήμερον ἀνάστασιν, δι' ἣν καὶ ἡ ἀποκατάστασις ἡμῖν τοῦ παλαιωθέντος Ἀδὰμ καὶ ὁ ἀνακαινισμὸς συνεξεικονίζεται· ἐπεὶ δὲ αὐτὸ τὸ εἰς χριστὸν βαπτίζεσθαι, καὶ τὸ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ, καὶ εἰς ἓν σῶμα, καὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτα, τῷ μὲν σχήματι τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων οὐδὲν ἐπιδείκνυται μέγα παραλλάττοντα· ἐν δὲ τῇ σημασίᾳ τοῦ νοήματος, καὶ διακρίσει καὶ ἀπαγγελίᾳ τοῦ πράγματος, μεγίστην ὅσην τὴν διαφορὰν ἐμφανίζουσιν.

ne pedum quidem tenus humectati sunt, iisdem obrutos persecutores suos viderunt: duplicique gaudio elati sunt, nempe et hostium insperato exitio, et suae salutis miraculo. In hanc ferme sententiam conspirant etiam quae mundi doctor ait: quotquot in Christo baptizati fuimus, in eius morte sumus baptizati. Nam verbis *in Christo baptizati sumus*, utique docet, iuxta illius ritum mandatamque initiandi formulam, a nobis fieri regenerationem. Verbis autem *in eius morte*, haud sane ait nos lotionem regenerationis cum dominicae mortis invocatione peragere; quod absit: namque anomoeus Eunomius hoc crimen ausus fuit: sed ait baptizatos in nomine patris et filii et spiritus sancti, quasi sacris symbolis arcanisque mysteriis dominicum obitum imitari; atque oculis subiicere et deformare quae ille sponte perpessus est: scilicet triduanam apud inferos moram triplici mersione repraesentare: rursusque totidem emersionibus resurrectionem tertia die peractam; cuius beneficio redintegratio nobis veteris Adami renovatioque conficitur. Siquidem et locutiones in Christo baptizari, et in morte eius, et in uno corpore, et in nomine Christi, et aliae huiusmodi, quod quidem adtinet ad nominum verborumque figuram, haud magnopere discrepare inter se videntur; verumta-

(1) Veterum auctorum testimonia, qui huius criminis Eunomium postulaverunt, profert Ursus cardin. in dissert. de baptismo in Christi nomine part. II. p. 64. sqq. Legatur etiam Harduinus in dissertatione item de baptismo in Ch. nom. thesaur. theolog. tom. X. part. I. p. 104.

1. Ὅτι μέν τοι τὸ ὄνομα καὶ τρόπον ἄλλον τὴν τοῦ κηρύγματος δύναμιν ἀπαγγέλλει (1), ὁ τοῦ Παύλου μυσταγωγὸς Ἀνανίας, ἡνίκα φόβῳ τοῦ παθεῖν ἅπερ ἦν εἰκὸς ὑπονοεῖν τὸν Σαῦλον ποιεῖν, σαφῶς παριστᾷ· πρὸς γὰρ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ μυσταγωγῆσαι τὸν διώκοντα, κύριε ἀκήκοα φησὶν ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ· εἶτα καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου· καί τοι τῶν πιστῶν οὐκ ἦν ἔργον οὐδὲ σπούδασμα οὐδενὶ ψιλὸν τὸ τοῦ χριστοῦ ὄνομα ἀναβοᾷν· οὐδὲ χωρὶς τῆς δογματικῆς ὀρθότητος καὶ τῆς πίστεως ἣν ἐκεῖνος ἐμυσταγώγησε, τὴν κλῆσιν ἀπαγγελίαν διὰ τῶν χειλέων ποιεῖν· ἀλλά γε νῦν ἐπικαλουμένους ἐκείνους τὸ ὄνομα λέγει τοῦ χριστοῦ, ὅσους ἡ εἰς αὐτὸν ἐκόσμει πίστις, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν μυσταγωγίας ἐκεῖνων ὁρᾷν ἐραστὰς, καὶ τῆς εὐσεβείας ἀγὼν αὐτοῖς ἡ ἀκρίβεια· τί γὰρ τοῦτο ἄλλο ἦν, ἢ τὸ φρονεῖν καὶ κηρύττειν υἱὸν μὲν τοῦ θεοῦ τὸν σωτῆρα εἶναι, καὶ τῷ πατρὶ ὁμοούσιον; ἐγὼ γάρ φησι καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν· καὶ μὴν καὶ τὸ πανάγιον πνεῦμα ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον (2), καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης τε καὶ θεότητος οὐκ ἀλλοτριούμενον· τὸ

Ioh. X. 30.

men sententiae vi, et ipsius rei definitione ac notatione, mirum quantum inter se differunt.

10. Quod autem alio etiam sensu nomen significet praedicationis vim, Pauli initiator Ananias manifeste docuit, quum ea se passurum timeret quae non temere ex Saulo expectanda erant. Divino enim recepto oraculo ut persecutorem sacris imbueret; audivi, inquit, Domine a multis de viro hoc, quanta is mala sanctis tuis intulerit in urbe Hierosolymis. Tum addidit: et quidem huc etiam accepta a sacerdotibus potestate venit vinciendi omnes qui hoc nomen invocant. Atqui fidelium nemini negotium studiumque erat, ut nudum Christi nomen inclamaret, neque ut absque dogmatum rectitudine traditaque ab illo fide, hanc labiorum tenus invocationem, salutiferi nuncii loco haberet. Sed reapse nomen Christi invocantes dicit illos, quos fides in eum ornabat, et qui evangelicorum sacrorum studium prae se ferebant, quique ad pietatem summo conatu enitebantur. Hoc autem quid aliud erat praeter quam credere ac praedicare servatorem nostrum Dei esse filium, patrique consubstantialem? (ego enim, inquit, et pater unum sumus) nec non sanctum spiritum a patre procedentem, atque ab eius gloria ac divinitate mi-

(1) Sic v. gr. apud Livium *nomen latinum* pro *latina rep. seu potentia*.

(2) Dum spiritum *a patre* procedere ait, neque *a filio* addit, oblique saltem heic quoque errorem suum de filii a solo patre processione Photius prodit, quem alibi plurimis verbis inculcat, nempe ep. II, seu libello encyclico. Legenda vero sunt quae Montacutius copiose disputat contra illam Photii epistolam, nec non cl. A. Schottus ad amphiloch. quaest. XXVIII. Et quidem res satis ventilata fuit in florentino concilio, et a catholicis passim theologis; quos inter vide certe Allatium.

γὰρ κατὰ φύσιν μᾶλλον δὲ ὑπερφυεστάτῳ καὶ ἀφράστῳ λόγῳ τῆς πατρικῆς οὐσίας προϊὸν, τοῦ προβαλλομένου τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν ἐν ἑαυτῷ φέρειν οἶδε, καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑπὲρ λόγον οὐσίας ἀπαραχάρακτον συντηρεῖν· δῆλον δὲ ὅτι καὶ ὁ υἱὸς ἀπαύγασμα ὢν τοῦ πατρὸς, ἅπαντα φέρειν ἐν ἑαυτῷ ὅσα γεννῶν ὁ πατὴρ ταῖς ἀκτῖσι τῆς θεότητος τὴν μορφὴν ὡράϊζε τοῦ γεννήματος, καὶ τὸ συγγενὲς ἀνεκήρυττε· τῇ τοιαύτῃ τοίνυν θεολόγῳ μυσταγωγίᾳ τῶν πιστευόντων ἐτελεῖτο τὰ πλήθη· καὶ δικαίως ἂν λέγοιντο τὸ ὄνομα τοῦ σωτῆρος ἐπικαλεῖσθαι, διότι τοῦ δόγματος οὗ διδάσκαλος ἐχρημάτιζεν, αὐτοὶ διέσωζον τὴν ὀρθότητα.

ια. Οὐδὲν δὲ ἧττον προϊὼν ὁ λόγος καὶ δι' ἑτέρων παραστήσει τῆς τοιαύτης δόξης τὸ ἀκόλουθον· λέγει γὰρ ὁ χρηματίζων τῆς πολλῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ δέους ἀνακαλούμενος τὸν μυσταγωγὸν τοῦ Παύλου, ὅτι περ ὃν τέθηπας καὶ δέδοικας ὡς πολέμιον τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, οὗτος μοι σκεῦος ἐστὶν ἐκλογῆς· εἰς τὸ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων υἱῶν τε Ἰσραήλ· ἀντὶ τοῦ, οὐ μόνον αὐτὸς τῶν ἐχθρῶν τῆς φάλαγγος ἀπεπήδησεν, ἀλλὰ καὶ προασπιστὴς τῆς πολεμουμένης εὐσεβείας ἀναδειχθήσεται· καὶ γὰρ ὑπὸ τῶν δυσσεβούντων πολιορκούμενόν τε καὶ κατασειόμενον, αὐτὸς ἀναβαστάσει καὶ ὑποστηρίξει καὶ ἀκράδαντον παραστήσει τὸ θεοσεβὲς κήρυγμα· τοῦτο γὰρ ἐνταῦθα ἡ τοῦ ὀνόματος ἀπαγγέλλει δύναμις, τὴν ἀληθῆ πίστιν, τὸ τῆς εὐσεβείας φρόνημα,

nime alienum? Nam qui naturaliter, immo vero supernaturali maxime et inenarrabili ratione a paterna substantia procedit, hunc oportet producentis gloriam et potestatem et vim secum deferre, atque inlibatum inenarrabilis substantiae characterem retinere. Constat insuper, filium qui patris splendor est, omnia secum ferre quibus gignens pater per radios divinitatis formam geniti convenustavit, coniunctamque naturam patefecit. Hac igitur theologica initiatione multitudo credentium imbuebatur. Iure autem servatoris nomen dicuntur invocavisse, quia doctrinae, cuius ipse antecessor erat, rationem veram hi retinebant.

11. Sed enim progrediens sermo aliis quoque argumentis sententiae huius probabilitatem adstruet. Quippe Christi oraculum, ut a metu atque consternatione initiatorem Pauli revocet; quem exhorres, ait, ac veluti inimicum salutaris praedicationis extimescis, is est mihi vas electionis. Addit: ut portet nomen meum coram gentibus et regibus atque Israëlis filiis. Nempe dicit non solum ab hostili exercitu eum transfugisse, verum etiam in prima acie vexatae fidei propugnatorem versari. Divinam, inquit, praedicationem ab impiis oppugnatam atque concussam sustinebit ipse atque firmabit immotamque statuet. Ita videlicet hoc loco vocabulum *nomen* sonat veram fidem, piam sententiam, divinae doctrinae praedicationem, verbi incarnati mysterium.

τῆς θεολογίας τὸ κήρυγμα, τῆς τοῦ λόγου σαρκώσεως τὸ μυστήριον· ἐπεὶ τί Matth. VIII. 29. χαλεπὸν ἦν, τίνων δὲ στηριγμάτων δεόμενον, ἁπλῶς οὕτως καὶ μιᾷ φωνῇ προσαγορεύειν τὸν κύριον; καὶ αὐτῶν ἐνίοτε τῶν δαιμονίων ἀναβοωμένων καὶ μετὰ προσθήκης τινὸς τὸ δεσποτικὸν ὄνομα· ἀλλὰ δῆλον ὡς νῦν ὄνομα, τὸ διὰ Παύλου καταγγελλόμενον κήρυγμα λέγει, καὶ τὸ πρὸς θεὸν ἀναφερόμενον σέβας, ὑπὲρ οὗ μυρίους καθ' ἑκάστην θανάτους ὁ πρὶν διώκτης ἡδέως ἔφερε, διδάσκων, παραινῶν, μυσταγωγῶν, κηρύσσων τὴν πίστιν, καθ' ἣν αὐτῷ μυσταγωγίαν ὁ σωτὴρ ἀπεκάλυψεν· ἐγὼ γάρ φησιν ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

16. Καὶ ὅρα συνεχὴς ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος· διὰ τί; ἵνα ἡ ἐπιμονὴ τῆς φωνῆς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πολλάκις σημαίνουσά τε καὶ κατάδηλον ποιουμένη, ὥσπερ διὰ τῆς ἀκοῆς ἐντυπώσειε τοῖς λογισμοῖς τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, καὶ οἷα βασιλικὸν ἐκσφράγισμα ταῖς διανοίαις τοῦτο φέροντες καὶ πρὸς αὐτὸ ἀφορῶντες, μὴ πρὸς πολλὰς εἰημένας ὁδοὺς διαφόροις φωναῖς σχηματιζομένας ἐκτρεπόμενοι· ὑπὲρ τοῦ μυστηρίου τούτου καὶ τῆς περὶ τὴν πίστιν ἀκριβείας ὁ Παῦλος ἔπασχε τὰ ἀνήκεστα· οὐ γὰρ περὶ ὀνόματος ψιλοῦ, οὐδὲ συλλαβῶν βραχείᾳ συνθέσει, τὸ φρικτὸν καὶ μέγα τῆς πίστεως περιγράφοντος· διὸ καὶ ἀκούειν ἔξεστι τῶν ἱερῶν πάλιν ἐκδιδασκόντων ῥημάτων· οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸ ὄνομα τοῦτο; πῶς γὰρ ἐπορθεῖτο λέξις πληγῇ ἀέρος βραχείᾳ περιγραφο-

Secus enim cur ardua fuisset, vel quibus adminiculis indiguisset simplex nec unius vocabuli fines excedens Domini appellatio? Certe et ipsi aliquando daemones cum aliquo etiam epitheto dominicum nomen pronunciaverunt. Sed prorsus exploratum est, nunc vocabulo *nomen*, praedicandam a Paulo doctrinam dici, devotumque Deo cultum, cuius gratia innumeras quotidie mortes is, qui antea persecutor fuerat, libenter perferebat, docendo, hortando, initiando, praedicando fidem, secundum quam servator sacra eum religione imbuerat. Ego enim, inquit, ostendam illi, quanta ipsum oporteat mei nominis causa pati.

12. Atque adeo vide sis perpetuum vocabuli *nomen* usum. Cur autem? nempe ut constantia vocabuli, quod eandem rem multoties denotat atque ostendit, vel ipso auditu menti insculpat religionis mysterium; atque ut id ceu regium signaculum pectore impressum ferentes, et ad hoc respicientes, haudquaquam in vias multiplices varietate vocabulorum patefactas divertamus. Huius causa mysterii atque accuratae fidei Paulus acerbissimas molestias pertulit: non enim nudo nomine tenus, neque intra brevem syllabarum compositionem, venerandum magnumque mysterium circumscribebat. Quare rursus audire expedit sacrorum magisterium verborum: nonne is est, qui vastabat Hierosolymis nomen hoc? Quonam autem pacto dictio, quae brevi aëris per-

μένη, καὶ πρὸς μηδένα νοῦν τό γε ἐπ' αὐτῇ, μὴ δὲ δόξαν θεολόγων ἀναπλουμένη, μὴ δ' ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐνεῖναι δογμάτων ἀκρίβειαν δυναμένη, καὶ τὴν ὕπαρξιν χρονικωτέραν οὐκ ἔχουσα τῆς γενέσεως; ἀλλὰ γὰρ δῆλον ὡς νῦν ὄνομα, οὐ τὸ σύνηθες καὶ πᾶσι παραφερόμενον ἐννοεῖν δεῖ, ἀλλὰ τὸ τῆς εὐσεβείας ὅλης ἀπαγγέλλον τε καὶ διασημαῖνον μυστήριον, καὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διὰ πάσης ἡμῶν τῆς θεολογίας προϊοῦσαν ἀκρίβειαν· καὶ γὰρ τὸ τοιοῦτον ὄνομα, ἤτοι τῆς πίστεως ἡ τελείωσις, καὶ ταῖς διανοίαις ἡμῶν ἐμβαθύνεται, καὶ θεμέλιον λαμβάνει ἑδραζόμενον τῇ τῶν πιστευόντων φιλοθέῳ γνώμῃ καὶ τῇ στεῤῥότητι τοῦ φρονήματος· τοῦτο τὸ ὄνομα ὁ πρὶν μὲν Σαῦλος ἐπολιόρκει, ὁ δὲ μετὰ ταῦτα Παῦλος ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων ἐβάσταζεν, ἀπερίτρεπτον τοῦτο καὶ ἀκαταγώνιστον ἰδίοις ἐπιδεικνύμενος ἀγωνίσμασι, καὶ πολλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς δυσσεβείας εἰς ταύτην μεθαρμόσας καὶ μυσταγωγήσας τὴν εὐσέβειαν· δεῖ τοίνυν ἐπειδὰν τὰ λόγια λέγῃ ὡς ἐβάπτιζον οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ, ἢ κατ' ἄλλην τινὰ συνθήκην παραπλησίαν λέξιν συμφερομένην, τῷ προκειμένῳ τῆς ἐκφωνήσεως τύπῳ ἀκολούθως τε καὶ θεοπρεπῶς ἐννοεῖν· καὶ τῶν μαθητῶν μηδὲν ἀνάξιον ὑπονοεῖν, ἀλλὰ κατὰ τὸ κήρυγμα τοῦ σωτῆρος καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὁμολογεῖν τοὺς ἀποστόλους τελεσιουργεῖν τὴν ἀναγέννησιν, καὶ τοὺς ἄλλους πράττειν ὁμοίως μυσταγωγοῦντας, μηδὲν ἔξωθεν τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς μήτε ἐννοοῦντας μήτε λέγοντας μήτε πράττοντας.

cussione finitur, vastitatem fecisset? dictio, inquam, quae nullum per se sensum continet, neque theologicam aliquam sententiam exprimit, neque in hominum animis definitum aliquod dogma imprimere potest; quae denique exsistentiam haud longaeviorem nativitate habet. Perspicuum est itaque, nunc in vocabulo *nomen* haud consuetam illam pervulgatamque significantiam esse intelligendam, sed mysterium potius quo religio universa innuitur ac denotatur, nempe exquisitam evangelii scientiam quae ex omni nostra theologica disciplina manat. Hoc nomen, seu potius fidei summa, et mentibus nostris insculpitur, et fundamentis utitur pia credentium mente constantiaque sententiae firmatis. Hoc Saulus nomen vastabat; atque idem postea Paulus coram gentibus regibusque portabat; insuperabile id atque invictum suis ipsis facinoribus exhibens, multasque gentes ab impietate ad veram religionem pertrahens, sacrisque imbuens. Igitur quotiescumque apud sacras litteras dicuntur discipuli baptizavisse in Christi nomine aut secundum aliam locutionis similis formulam, id intelligendum est digne ac convenienter prout fert propositus tesserae typus, neque indignum aliquid contra discipulos suspicandum; sed fatendum potius, iuxta doctrinam servatoris ac magisterium, apostolos sacram regenerationem perficere solitos, aliosque pariter ad id faciendum erudivisse; ita ut praeter dominicum praeceptum cogitarent, dicerent, facerentve nihil.

ιγ. Ἀλλὰ γὰρ ἴσως ἄν τισιν ἐπέλθοι λογοθετεῖν, ἵνα μὴ λέγω φιλονεικεῖν, ὡς εἴ γε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐβάπτιζον οἱ μαθηταί, τί δή ποτε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ λέγονται βαπτίζειν ἢ εἰς τὰ ὅμοια; καὶ γὰρ τοῦτο μὲν διὰ τῶν εἰρημένων ἤδη ἀποχρώντως ἐπιδείκνυται· ἤρκει γὰρ ἀντὶ πολλῶν ἄλλων τὴν αἰτίαν ταύτην εἰς τὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν γραφῆς ἔθος ἀνάγειν, καὶ παραστῆσαι ταύτην οἰκειούμενον, μὴ ἢ μᾶλλον τοῦ φιλοσοφεῖν τὸ πολυπραγμονεῖν ἀνταλλάττεσθαι· καὶ γὰρ ἄλλα τε πολλὰ καθ᾽ ἕκαστον εἶδος λόγου δι᾽ ὧν χαρακτηρίζεται καθορᾶται ἰδιώματα· καὶ οὐδεὶς ἐπιγνοὺς τὸ ἰδίωμα, πρὸς ἑτέραν ἀποπλανᾶσθαι τὸν νοῦν ἀφίησι ζήτησιν· καὶ τοῦτο οὐ μόνον ἐπὶ τῶν θεοσόφων λόγων ἐστὶν ἀναθεωρεῖν, ἀλλὰ καὶ ἃ κοσμεῖν φιλοτιμεῖται γλῶσσα ἡ ἀττικίζουσα· πλὴν οὐδὲν κωλύει καὶ τὸ ἰδίωμα πλατύτερον συνεκδιδάσκειν· καί τοι γε οὐδὲ τοῦτο παρεῖδεν ἔμπροσθεν ὁ λόγος, ὅτι μὴ ἐστέρηται τοῦ αἰτιολογεῖσθαι· καὶ γὰρ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ εἰς τὰ παραπλήσια, ὧν ἐν τῷ διαφόρῳ τῶν φωνῶν ἀδιάφορος ἡ διάνοια καὶ μία, δικαίως ἂν ἀναφέροιτο ἡ παρ᾽ αὐτοῦ μυσταγωγηθεῖσα τοῖς μαθηταῖς, καὶ διὰ τῶν μαθητῶν τῷ κόσμῳ, πίστις, τοῦ ὀνόματος τοῦτο παραδηλοῦντος, διότι αὐτὸς ἀρχηγὸς κατέστη τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας· καὶ διότι ἐν τῇ τοῦ Ἰησοῦ καὶ κυρίου μνήμῃ διδασκόμεθα συγκεφαλαιοῦσθαι καὶ συνεμφανίζεσθαι τὸ μυστήριον ὅλον τῆς τοῦ λόγου δι᾽ ἡμᾶς οἰκονομίας· ἀναπλοῦσθαί τε δύναται τῶν εὐσεβούντων ἕκαστος, καὶ ἀπευθύνεσθαι δι᾽ αὐτοῦ πρὸς τὸ τέ-

13. Sed fortasse aliquis ratiocinari pergens, ne dicam altercari, si in nomine, inquit, patris et filii et sancti spiritus baptizabant discipuli, curnam in nomine Christi aut aliis eiusmodi formulis baptizare dicuntur? Atqui huius rei notio in supra dictis iam satis exposita est. Sufficit enim, complurium instar, si haec controversia mori sacrarum litterarum imputetur; et si is qui hanc sibi tractandam sumit, non tam curiose agere, quam veritati studere, velit. Nam et alia singula orationis genera pro sua quodque forma idiotismos habere compertum est: nemoque idiotismi gnarus, in alias vestigationes pervagari mentem sinit: quae res non in divinis solum sermonibus usuvenit, verum in iis etiam quos attica lingua studiose exornat. Nihil tamen vetat quominus hunc idiotismum paulo fusius exponamus. Quamquam hanc partem ne in superiore quidem oratione neglegimus, in qua rerum causas evolvere non omisimus. Nimirum in locutione *in nomine domini Iesu Christi* atque in aliis huiusmodi (quarum etsi dissimilis sonus, non absimilis tamen neque multiplex sententia est) iure meritoque intelligi fides potest qua Christus discipulos, atque hi vicissim mundum imbuerunt: nam haec a nomine denotari potest, quia Christus ipse pietatis erga Deum auctor est; et quia in Iesu dominique mentione docemur contineri summatim conspicique verbi pro nobis incarnati mysterium,

λειον τῆς θεογνωσίας· οὐ τῇ βραχύτητι τῆς λέξεως συναποθλίβων καὶ συστενοχωρῶν τὸν νοῦν τῶν δογμάτων, τοῦτο γὰρ ἂν εἴη ψιλὴν τὴν φωνὴν προφέρειν, ἀλλ᾽ ἐμπλατυνόμενος καὶ καταρτιζόμενος τῇ πίστει καὶ τῇ τελειότητι τῆς εὐσεβείας· εἰ βούλει δὲ, ἀχώριστός ἐστι καὶ ἀδιάστατος ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ καὶ τῷ πνεύματι· ὡς τῆς αὐτῆς ὑπερουσίου οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ὑπάρχων· ὠράθη δὲ καὶ ἐψηλαφήθη σάρκα τὴν ἡμετέραν ἀναλαβὼν ὁ υἱὸς, καὶ γέγονεν ἡμῖν ὄμμασί τε ληπτὸς, ἁφῇ τε ψηλαφητός· ὃ γὰρ ἐθεασάμεθα φησὶ καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν [I. Ioh. I. 1.] ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη· ἐξ ἑνὸς οὖν τοῦ μᾶλλον ἡμῖν διὰ φιλανθρωπίας ἄφατον πέλαγος ἐν γνώσει καθεστῶτος, καὶ τὰ ὑπὲρ λόγον μυσταγωγήσαντος τοῦ ὁμοουσίου, καὶ παντοκρατορικῆς τριάδος τὸ ὑπερούσιόν τε καὶ ἑνιαῖον ἐλλαμφθέντες, πρός τε τὴν ἄλλην τοῦ μυστηρίου θεωρίαν δι᾽ αὐτοῦ χειραγωγηθέντες. εἰκότως ἄρα καὶ ἐπειδάν τινα πράττωμεν κατὰ τὸ παραδιδόμενον δόγμα τελοῦντες, εἰς τὸν παραδεδωκότα ταῦτα δικαιούμεθα ἀναφέρεσθαι.

ιδ. Ὅπως μέν τοι γε καὶ ὁ Παῦλος κατήγγελλε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ κατὰ ποῖον σημαινόμενον τοῦ ὀνόματος, κἀντεῦθεν δῆλον· μᾶλλον δὲ τῶν ἐκείνου λόγων ἡ χάρις ὧν ἥψατο τῆς καρδίας, ἄδηλον οὐδενί. νῦν μὲν γὰρ τὸ φρικτὸν καὶ φιλάνθρωπον τῆς σαρκώσεως, καὶ μυσταγωγῶν καὶ κηρύττων ἐδείκνυτο· νῦν δὲ θεολογῶν τὴν τριάδα ἐπαῤῥησιάζετο, συνανακηρύττων καὶ τὴν ἄλλην

Porro pius quisque hoc duce mysterio tendere dirigique potest ad perfectam Dei cognitionem; haud equidem contrahendo constringendoque intra brevem hanc vocem dogmatum sensu (id enim fieret, si nuda vox proferretur) immo potius dilatando ac perficiendo per fidem ac pietatis consummationem. Quod si denique et hoc audire libet, indivisus et inseparabilis filius a patre spirituque est, quia scilicet eiusdem incomprehensibilis substantiae et virtutis ac potestatis particeps est. Sed tamen visus fuit atque palpatus postquam carnem nostram assumpsit filius, factus nimirum oculis nostris conspicabilis tactuque palpabilis: quod enim vidimus ait [Iohannes] et manus nostrae contrectaverunt de verbo vitae; et vita apparuit. Quum igitur ab uno, qui nominatim nobis ob suae charitatis infinitum pelagus cognoscendum se obtulit, quique ineffabilia nobis mysteria aperuit, a consubstantiali inquam filio, omnipotentis quoque trinitatis incomprehensibilitatem atque unitatem edocti fuerimus, atque ad reliquam mysterii notitiam deducti, merito nos sane quotiescumque aliquid secundum traditum dogma facimus, merito inquam ad auctorem dogmatis rem factam referimus.

14. Quanam igitur ratione Paulus Iesu nomen nunciaret, et quanam nominis significantia, hactenus patefactum est: praesertim vero id neminem eorum latuit, quorum cor sermonum illius gratia tetigit. Modo enim venerandam et clementissimam incarnationem docebat praedicandoque monstrabat: modo

Hebr. I. 3. Philip. II. 6. τοῦ μυστηρίου δύναμιν θειότητα· ἀλλὰ γὰρ οὐδὲν ἔστιν οἷον αὐτοῦ ἀκούειν, ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ πατρὸς ὁ υἱός, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ· οὐδὲ γὰρ ἔσχε τὸν κλῆρον τῆς θεότητος ἐκ διαδοχῆς, οὐδὲ ἐπιθέμενος καὶ ἁρπάσας ἐξ ἑτέρου, περιέθετο τὸ κράτος ἑαυτῷ· ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς, ὡς τῆς αὐτῆς ὢν οὐσίας καὶ φύσεως, καὶ μηδὲ μίαν ταύτης ἀφαίρεσιν μηδαμῶς ὑποστῆναι πεφυκώς· διὰ τοῦτο μηδὲν ὅλως δυσχερὲς ὑφορώμενος, ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβών· καὶ πάλιν, εἷς θεὸς καὶ πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς κύριος Ἰησοῦς χριστὸς δι' οὗ τὰ πάντα· καὶ ἓν πνεῦμα ἅγιον ἐν ᾧ τὰ πάντα· οὕτω δὴ οὕτω καὶ τὴν τοῦ λόγου οἰκονομίαν ἀνεκήρυττε, καὶ τῆς τριάδος θεολογίαν ἐκράτυνεν· ἔκ τε τοῦ μὴ ἀφελεῖν τὸ ἑνιαῖον ἀπὸ μηδὲ μιᾶς τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ὁμοτίμως εἰς αὐτὸ ταύτας ἀναφέρεσθαι· καὶ ἐκ τοῦ μὴ τὴν μὲν πάντων, τὴν δὲ τινῶν ἄρχειν καὶ προνοεῖν, ἀλλὰ τὰς τρεῖς πάντων τῶν ὄντων καὶ τὴν δημιουργίαν ἔχειν ὁμοσθενῶς καὶ ὁμοτίμως, καὶ τὴν κυριότητα καὶ τὴν πρόνοιαν.

ιε. Ὁρᾷς ὅπως ὁ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλος ἐβάσταζε τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ; Rom. I. 1. ἔτι συνόρα· Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβίδ· πάλιν κἀνταῦθα κηρύττεται ἡ τριάς· θεὸς καὶ υἱὸς τοῦ θεοῦ καὶ πνεῦμα ἅγιον, καὶ ἡ

theologica oratione trinitatem animosius adserebat, ceteram quoque mysterii vim ac divinitatem simul depraedicans. Sed nihil melius de eo audiri potest, quam "qui quum esset splendor gloriae et figura substantiae eius (nempe filius splendor et figura patris) non rapinam arbitratus est se esse aequalem Deo". Non enim successione sortitus divinitatem erat, neque vi detractam alicui potentiam sibi circumposuerat: sed ab initio substantiae eiusdem naturaeque fuit, nullumque huius detrimentum pati poterat. Idcirco nihil molestum detrectans, exinanivit semet ipsum, formam servi accipiens. Et rursus: unus Deus et pater ex quo omnia: et unus Iesus Christus, per quem omnia: et unus spiritus sanctus, in quo omnia. Sic omnino Paulus incarnationem praedicabat, trinitatisque divinam notitiam confirmabat: dum scilicet unitatem nulli trium personarum detraheret, easdemque ad unum aequaliter referret; et dum haud aliam personam cunctis rebus, aliam vero nonnullis dominari et consulere diceret; sed tres personas omnium rerum creationem coniunctim aequaliterque curavisse, iisdemque moderari ac providere.

15. Viden ut ecclesiae doctor Christi nomen portaverit? Sed perge porro considerare. Paulus servus Iesu Christi vocatus apostolus segregatus in evangelium Dei, quod promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis, de filio suo qui factus est ei ex genere David. Iterum heic praedicatur trinitas, Deus

σάρκωσις συνανακηρυττομένη τοῦ λόγου· ἐπεὶ δὲ υἱὸν Θεοῦ εἶπεν, ἐπάγει δι' ὧν ἀφορίζεται ὁ υἱός· τοῦ γὰρ ἐπιγνωσθέντος φησὶ καὶ ἀφορισθέντος ἐξ ἄλλων τε πολλῶν ἰδιωμάτων ἃ μηδενὶ πρόσεστι, καὶ ὅτι ὃ μὴ δέ ποτε γέγονεν, αὐτουργὸς τῆς ἰδίας ἀναστάσεως γέγονεν· οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ἐξ ὧν τὸ πανάγιον πνεῦμα ἐπεσκίασέ τε τῷ τόκῳ τὸν ὁμοούσιον λόγον ἐκ σπέρματος Δαβὶδ συνεργὸν προελθεῖν, καὶ μάρτυς ἐν τῷ βαπτίσματι τῆς ἀψευδοῦς υἱότητος καὶ τῆς ὁμοουσίου θεότητος γεγονώς· εἰς κόρον ἂν οἶμαι λογισθείην τοῖς ἀκροαταῖς προσφέρεσθαι καὶ τὰ περιττὰ φιλότιμος, εἰ πάσας τὰς χρήσεις τοῦ θεσπεσίου Παύλου ἀναγράφοιμι, δι' ὧν ἐθεολόγει τε τὴν τριάδα, καὶ τῆς σαρκώσεως ἐκήρυττε τὸ μυστήριον, βαστάζων ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου· διόπερ τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθησόμεθα, οὐδὲν ἔργον ὑπολείποντες, οὐδὲ τοῖς ἐθέλουσι κἀκείνοις ἀναλέγεσθαι· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ δηλονότι καὶ τῶν ἄλλων μαθητῶν ὁ θεῖος ἐκήρυττε καὶ ἐδίδασκε χορός· ὡς δὲ ἐκήρυττον, οὕτως ἐβάπτιζον· ἐκήρυττον δὲ ὡς ἡ ἐνυπόστατος αὐτοὺς σοφία θεολογεῖν καὶ κηρύττειν ἐξεπαίδευεν· ὧν ἓν ἦν καὶ οὐδενὸς τῶν ἄλλων δογμάτων ἔλαττον, καὶ τὸ εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας τελεσιουργεῖν, καὶ ταῖς αὐτῶν ἐπικλήσεσι τοὺς βαπτιζομένους ἄγειν εἰς ἀναγέννησιν· οὕτω τῶν ἀποστόλων ὁ θεόκριτος σύλλογος τὸ δῶρον ἐμυσταγώγει τῆς ἀφέσεως· οὕτω Παῦλος

et filius Dei et spiritus sanctus; nec non et verbi incarnatio simul praedicatur. Iam ubi Dei filium dixit, adiicit etiam quanam ratione distinguatur filius. Nam quum cognitus distinctusque iam esset aliis multis proprietatibus, quae praeter ipsum nemini insunt; tum vero, quod numquam antea contigerat, ipse auctor resurrectionis suae fuit. Item spiritus sanctus foetum obumbrando, dedit operam ut verbum consubstantiale ex Davidis genere nasceretur; atque in baptismate filiationi verae et consubstantiali divinitati testimonium dedit. Satietatem audientibus creem, nimiusque videar, si cunctas inclyti apostoli locutiones adscribere velim, quibus theologica oratione trinitatem nos docuit, et de incarnationis mysterio certiores fecit, nomen Domini coram gentibus regibusque portans. Quamobrem dictis contenti erimus; praesertim quia cetera, siquis volet, nullo negotio coacervare poterit. Atque hoc modo reliquus etiam discipulorum venerandus chorus praedicabat atque docebat. Iam sicuti hi praedicabant, ita etiam baptizabant. Praedicabant autem sicuti ipsos hypostatica sapientia ad theologice loquendum praedicandumque erudiverat. Iam in his unum, et quidem nulli secundum, dogma erat, ut lavacrum regenerationis in patre et filio et spiritu sancto perageretur, atque ut baptizati homines cum harum personarum invocatione ad regenerationem perducerentur. Sic apostolorum divinitus delectus chorus veniae donum initiatis impertiebat. Sic Paulus baptizabat, quos quidem baptismo tingebat. Sic coram gentibus regibusque

ἐβάπτισεν οὓς ἐβάπτισεν· οὕτω βαστάζων ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων τὸ ὄνομα τοῦ σωτῆρος ἐπαῤῥησιάζετο· κατὰ ταύτην ἐβόα τὴν ἔννοιαν, παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἀδελφοὶ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε.

ιϛ. Βούλει δέ σοι καὶ τὸν κορυφαῖον παρίστασθαι μάρτυρα; εἰ γὰρ καὶ μὴ δοκεῖ κατά γε τὴν τῶν ῥημάτων προφορὰν τῷ τῆς ἐκκλησίας ἔθει καὶ τῇ πράξει συμφθέγγεσθαι, ἀλλά γε φιλαλήθως αὐτοῦ καὶ ἐπιμελῶς ὁ σκοπὸς ἀνερευνώμενος, οὐδὲν ἔλαττον εἰ μὴ καὶ μᾶλλον ταύτην ἐπικροτεῖ καὶ συνίστησι· καὶ γὰρ τὴν θαυματουργίαις οὐκ ἔλαττον τῆς θεοσεβοῦς διδασκαλίας τὴν Ἰουδαίαν περιερχόμενος, (Act. III. 2. sqq.) τὸν πρὸς τῇ ὡραίᾳ πύλῃ καθεζόμενον, οὗ αἱ βάσεις τῶν ποδῶν καὶ τὰ σφυρὰ διελέλυτο· τοῦτον ἁρμολογῶν τῷ ῥήματι καὶ ὑγιᾶ παραδόξως ἀναδεικνὺς, ἐν τῷ ὀνόματι φησὶν Ἰησοῦ χριστοῦ ἔγειρε καὶ περιπάτει· ἀλλ' ὁ μὲν τύπος τῆς φωνῆς τῇ ὑπὲρ λόγον ἐνεργείᾳ τῆς χάριτος, οὕτω συμπροήχθη· αὐτὸς δὲ τοῦ ῥήματος τὴν δύναμιν ἀναπτύσσων, καὶ τί βούλεται αὐτῷ τὸ ὄνομα δηλοῦν ἐφερμηνεύων, τοὺς μὲν καταπληττομένους τῷ θαύματι ἐδίδασκεν ὡς ἐξουθενηθεὶς παρ' αὐτῶν, καὶ σταυρῷ καὶ θανάτῳ καταδικασθεὶς, αὐτός ἐστιν οὗ ἡ δύναμις τὴν ἀνίατον ἰάσατο νόσον· ἐδίδασκε δὲ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα νῦν αὐτῷ τῆς πίστεως τὴν συγκεφαλαίωσιν καὶ τὴν ὁμολογίαν ἀπαγγέλλει· ὅρα γὰρ οἷα φησίν· ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν· καὶ ἐπιδηλότερον τὸ βούλημα ποιῶν, ἐπάγει· καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· πρόσχες· ἀλλὰ καὶ ἡ πίστις ἡ

servatoris nomen cum fiducia deferebat: atque hac mente instinctus clamabat: rogo vos fratres per dominum Iesum Christum, ut sermonis concordiam sectemini.

16. Vin tibi principis quoque apostolici testimonium exhibeam? qui quidem etsi verborum sono haud videtur cum ecclesiae more actuque congruere, si tamen scopum eius cum veritatis studio diligenterque scrutabimur, nihilo is secius, immo vehementius, sacram hanc consuetudinem confirmare ac stabilire videbitur. Is enim Iudaeam non minus prodigiis quam sacra doctrina peragrans, hominem illum ad speciosam portam sedentem, cuius pedum bases atque malleoli dissoluti erant, hunc inquam verbo instaurans, sanumque mirabiliter sistens; in nomine, inquit, Iesu Christi surge et ambula. Et dictionis quidem formula ineffabili virtute sic fuit prolata: ipse vero princeps vim vocabuli explicans, notionemque nomini subiectam interpretans, prodigio attonitos admonebat quem ipsi aspernati fuerant, crucisque supplicio multaverant, hunc ipsum esse, cuius virtute insanabilis morbus curatus fuerat. Praeterea docuit, se vocabulo *nomen* fidei summam confessionemque designare. Audi enim quae dicat: Deus Abraham et Deus Isaac glorificavit filium suum Iesum. Atque ut magis animi sententiam declaret, addit: et in fide nominis eius hunc quem vi-

δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην· ἀρχόμενος τοῦ θαύματος τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ χριστοῦ αὐτουργεῖν τὴν ἴασιν ἀνακηρύττει· εἶτα μεταλαμβάνει τὸ ὄνομα πρὸς τὴν πίστιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας· μετὰ τοῦτο πάλιν ὄνομα τὴν εἰς αὐτὸν καλεῖ πίστιν, ὥσπερ δεδιὼς μὴ λήθην λάβωσιν οἱ ἀκροαταὶ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτῷ ἀντὶ τῆς πίστεως παρελήφθη· εἶτα ἐπάγει· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ κηρυχθεῖσα παρ' αὐτοῦ· ὁρᾷς ὅπως τὸ μὲν ὄνομα τὴν πίστιν νῦν τὴν εἰς αὐτὸν ἀπαγγέλλει; ἡ δὲ πίστις τὴν ὑπ' αὐτοῦ κηρυχθεῖσαν θεοσέβειαν; τὸ δὲ κήρυγμα, τοῦ χωλοῦ τὰς βάσεις στερεοῖ; ὥστε εἰ μή τις ἄλλη τῶν μαρτυριῶν προσῆν, ἤρκεσεν ἂν ἡ τοῦ κορυφαίου μόνη προκομιζομένη λαμπρῶς παραστῆναι τί σημαίνει τὰ ἱερὰ λόγια ἐν τῷ λέγειν βαπτίζεσθαι τοὺς προσιόντας ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ τὰ ὅμοια· ταῦτα μὲν Πέτρος τὴν θεουργίαν ἐμφανίζων ἔλεγεν· ὁ δὲ τῶν μαθητῶν ἠγαπημένος συνεδογμάτιζε, Λουκᾶς συνέγραφε, Παῦλος ἐδίδασκεν· οἷς καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁ χορὸς (οὐ γὰρ ἂν οὐδαμῶς οὐδ' ἐπὶ νοῦν λαβεῖν αὐτοὺς περὶ τὰ καίρια φέρεσθαι) συνανεκήρυττεν· οὕτως ὄνομα χριστοῦ ἡ πίστις ἡ εἰς χριστόν· πίστις δὲ εἰς χριστὸν ἡ δι' αὐτοῦ παραδεδομένη τοῖς αὐτόπταις τοῦ λόγου καὶ ὑπηρέταις θεολογία, καὶ τῆς οἰκονομίας τὸ μυστήριον.

ιζ. Σὺ δὲ εἴ τις ἔρως ἐπῆλθε πρὸς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν εὐπορεῖν πλειόνων ἐπιχειρημάτων, κἀντεῦθεν τῆς προθέσεως οὐκ ἀποτεύξῃ· πρῶτον μὲν γὰρ

detis et probe scitis confirmavit nomen eius. Audi adhuc : immo fides, quae per eum est, integram huic sanitatem tribuit. Miraculum scilicet patraturus, a Iesu Christi nomine causam eius medicinae repetit : deinde nomen ad fidem transfert, quod est religionis mysterium. Tum rursus nomen dicit pro fide in Iesum, quasi metuat, ne forte auditores obliti essent, nomen ab se fidei loco fuisse usurpatum. Mox pergit dicere : et fides per ipsum, id est ab eo praedicata. Viden ut nomen nunc fidem in Christum significet? fides autem, praedicatam ab eo religionem? quae quidem praedicatio bases claudicantis solidat. Quare etiamsi aliud testimonium extaret nullum, vel hoc a principe prolatum sufficeret, palam ut fieret quidnam sacrae litterae innuant, cum aiunt proselytos in Iesu Christi nomine aliisque huiusmodi formulis baptizari. Sic ergo Petrus aiebat quum divinam efficaciam monstraret : dilectus autem inter discipulos sic item decernebat : Lucas subscribebat : Paulus docebat : quibus paria reliquorum apostolorum coetus praedicabat : neque enim suspicari licet, mortiferis ipsos noxis se obstringere solitos. Constat igitur Christi nomen pro fide in Christum dici : fides vero in Christum nihil est nisi tradita spectatoribus verbi atque administris sacra doctrina et incarnationis mysterium.

17. Iam vero siqua te cupiditas tenet in eodem proposito argumentis pluribus abundandi, heic quoque scopum tuum adsequeris. Nam primo dubita-

τῆς ἀπ' ἀρχῆς ἀπορίας εὐλογωτέρα λύσις οὐκ ἂν εἴη τις ἑτέρα παρὰ τὴν εἰρημένην σαφῶς ἐμφανίζουσα τὴν τοῦ ζητήματος γνῶσιν· δεύτερον δὲ καὶ ἣν τινες ἐπενόησαν λύσιν, τὸ ἀνεπιτίμητον οὐκ ἔσχε· καὶ γὰρ ἤδη μὲν οὐκ ὀλίγας ἔδωκε λαβάς· δοίη δ' ἂν σοι βουλομένῳ καὶ πλείους· εἰ γὰρ προσίστατο τοῖς κατ' ἀρχὰς προσιοῦσι καὶ μόνον προφερόμενον τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ, πῶς ἦν τῶν κατεπειγόντων βαπτίζοντας αὐτὸ προκομίζειν; οὐδὲ γὰρ θεραπείαν τινὰ τοῦ θορυβοῦντος παρεῖχεν ἂν τὸ παραλυποῦν προτεινόμενον· ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐξετράχυνεν ἂν καὶ ἀνεφλέγμαινεν αὐτῷ τὴν γνώμην· σιγώμενον γὰρ μᾶλλον τὸ ἀνιαρὸν, ἢ φθεγγόμενον, τοὺς δυσχεραίνοντας αὐτὸ διαπραΰνει· καὶ τὸ ἔτι μᾶλλον ἀναφλέγον εἰς ὀργὴν, σιωπῆσαι μὲν καὶ ὑπεριδεῖν ἃ τοῖς πολλοῖς τῶν ἰουδαίων ἐγνωρίζετο, πατέρα λέγω καὶ πνεῦμα, ἀντεπεισάγειν δὲ τὴν κλῆσιν τοῦ υἱοῦ, οἷς οὐδὲ τὴν φωνὴν ἄλυπον ἦν ταῖς ἀκοαῖς παραδέχεσθαι (1)· καὶ γὰρ μᾶλλον ἂν προαγόμενον, οὕτω προσίστατο· μετὰ μὲν γὰρ τῶν τιμωμένων συντατομένου, πρὸς ἑκατέραν μοῖραν τήν τε παραλυποῦσαν καὶ τὴν εὐφραίνουσαν ὁ ἀκροατὴς ἐμερίζετο· καὶ πρὸς μίαν καινοτομίαν τῆς προσθήκης (2) ἐταράσσετο· τῶν δὲ γνωρίμων καὶ τιμωμένων σιγῇ παραπεμπομένων, μόνου δὲ τοῦ πλήττοντος ἀντ' ἐκείνων κηρυσσομένου, πῶς οὐκ ἦν εὐλογώτερον ἀποπηδᾶν αὐτίκα, καὶ τὰ ὦτα φράττειν, διπλαῖς μᾶλλον ἢ πολλαπλαῖς βαλλομένους ταῖς καινοτομίαις, καὶ τὸ βέ-

tionis eius, quam initio scripsimus, nulla est praeter praedictam probabilior solutio, quae manifeste quaestionis explanationem tradit. Deinde quae ab aliis excogitata fuit solutio, non caret reprehensione, eaque non paucas reapse vituperandi ansas dedit; et quidem tibi volenti plures praebebit. Nam si offendebat primos illos proselytos vel ore tenus prolatum Christi nomen, cur iam necesse erat inter baptizandum id oggerere? Certe illud medelam perturbationis nullam fecisset, quod non sine ingrato sensu exhiberi poterat: quin adeo mentes efferavisset potius atque incendisset. Nam si molesta res est, silendo magis quam praedicando, eos qui abhorrent mitigare solemus. Tum ira gravius commota fuisset, si ii silentio pressi fuissent ac neglecti, qui multis Iudaeis comperti erant, pater nimirum et spiritus; obtrusa autem filii invocatio, cuius ne nomen quidem sine molestia auditu excipi poterat: quod sane ita prolatum vehementius offendebat. Contra si nomen hoc cum aliis iam in honore habitis collocabatur, bifariam auditor scindebatur, partim scilicet aegre ferens, partim gestiens: sola autem additamenti novitate conturbabatur. At vero si cogniti iam et in honore habiti silentio praetermitterentur; unus autem, qui offendebat, praedicaretur; quid ni expectandum erat, ut protinus Iudaei aufu-

(1) De notitia filii apud Hebraeos dicendum nobis erit cum Theodori mopsuesteni commentarium ad Zachariam prophetam edemus. Videsis interim Eusebium caesariensem in opere theologico contra Marcellum I. 19.

(2) Cod. τὴν προσθήκην.

λος τὸ τῆς ἀνίας πικρότερον καὶ δριμύτερον ὑποδεχομένους; ἐξ ὧν μᾶλλον τὸ παντελῶς αὐτῶν ἐκτραχύνεσθαι, καὶ τοῦ προσιέναι ὅλως τῷ κηρύγματι, εἰς τὸ ἀδύνατον κατεσκευάζετο.

ιη. Οὐκ ἠνείχοντο φησὶ τὸ ἰουδαίων ἔθνος θεὸν τὸν χριστὸν ὁμολογεῖν· διὰ τοῦτο ἄρα ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τῶν ἀποστόλων ὁ χορὸς ἐβάπτιζε· καὶ πῶς τοῦτο λόγον ἔχοι πραΰνειν διὰ τοῦ φλεγμαίνοντος, καὶ θεραπεύειν διὰ τοῦ τραύματος; πῶς δ' οὐχ ὁ ἐναντίος λόγος εἰς τὸ εὐλογώτερον ἂν εἴη καὶ συνετώτερον προτεινόμενος οὐκ ἐβάπτιζον οἱ ἀπόστολοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ χριστοῦ· βαρέως γὰρ οἱ μυσταγωγούμενοι καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κλῆσιν ἐφέροντο· ἆρ' οὐκ εἰς ἀποτροπὴν μᾶλλον ἐπῆγον τοῦ βαπτίσματος, εἰ οὕτω βαπτίζειν ἐπεχείρουν καὶ πρὸς τοὐναντίον ἢ ἐκήρυττον; ἀλλ' ἐβάπτιζον ὡς ἐβούλοντο, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ δεσπότης ἐδιδάξατο· καὶ κράτος ἔλαβεν ἡ γνώμη, ὥστε ἔθει καὶ χρόνῳ τὸ τοῦ διδασκάλου δόγμα παραγράφεσθαι· τίς οὖν πάλιν ἢ πόθεν ἐπέστη ζῆλον καὶ ῥώμην, ὃς τοσαύτην ἔσχεν ἀναλαβεῖν δι' ὧν τὸ παράγγελμα τοῦ σωτῆρος λήθῃ δεδομένον ἀνεσώσατο; ἀλλ' εἰπεῖν οὐκ ἔχουσιν οὐδ' ἂν εἴπωσι· τίς γὰρ αὐτῷ καὶ προσέσχε, τῆς δεσποτικῆς μὲν ἤδη παρεωραμένης ἐντολῆς; καὶ τότε οὐχ ὑπὸ τῶν τυχόντων ἀλλ' οἳ τῶν ἄλλων ἦσαν τῆς εἰς χριστὸν πίστεως κήρυκες καὶ διδάσκαλοι· τίς οὖν ἕτερος εἰς τὴν οἰκείαν τάξιν τὸ δεσποτικὸν ἐπανήγαγε πρόσταγμα; καὶ μάλιστα τῆς τῶν μαθητῶν ἐπινοίας, ὡς ὁ διαφιλονεικῶν λόγος βού-

fugerent, aures occluderent, perculsi scilicet duplici immo multiplici novitate, teloque tristitiae acerbius asperiusque recepto: quo fiebat, ut ipsi magis irritarentur, et ab accessu ad evangelium omnino prohiberentur.

18. Aiunt adversarii: non ferebat iudaicus populus Christum deum confiteri: proptereaque apostolorum coetus in nomine eius baptizabat. Atqui non est rationi consentaneum, ut re acerba mitigemus, atque ut vulnere medicinam faciamus. Quid ni potius contrarius sermo probabiliorem prudentioremque sententiam praebeat? non baptizabant apostoli in Christi nomine: aegre enim ferebant initiati hanc appellationem. Nonne enim fugam potius baptismi suasissent, si ita baptizare instituissent, ritu nimirum praedicationi propriae adversante? At enim, inquiunt, baptizabant apostoli pro suo libito, non uti docuerat Dominus: praevaluitque sententia eorum, ita ut tempore et consuetudine dogma magistri antiquaretur. Verum enim vero quis demum tanto rursus inflammatus zelo fuit tantaque vi praeditus, ut servatoris praeceptum oblivioni iam traditum instauraret? Mehercule neminem huiusmodi neque nunc appellare queunt, neque umquam appellabunt. Quis enim huic homini auscultasset, postquam dominicum mandatum iam fuisset abolitum? idque adeo non a vulgaribus hominibus, sed ab iis qui credendi in Christum magistri ceterisque praeconesque fuerant. Quis, inquam, alius in suum ordinem restituisset praeceptum

λεται, εἰς τῆς οἰκουμένης ἐξαπλωθείσης ἤδη καὶ συνήθους ἅπασι τοῖς μυσταγωγουμένοις καθισαμένης· καί τοι μή πω μὲν πλατυνθείσης τῆς περὶ τοῦ βαπτίσματος καινοτομίας, οὐκ ἦν ἐργῶδες οὕτως τὸ δεσποτικὸν κρατύνεσθαι νομοθέτημα· ταύτης δὲ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης καταλαβούσης, τίς ἂν εἴη ὁ τὴν κατασχοῦσαν μὲν μυσταγωγίαν ἐκβαλεῖν γεγενημένος δυνατός; τὴν δ' ἐξ ἀρχῆς δοθεῖσαν μὲν, σεσιγημένην δὲ παντελῶς, ἀνακαλέσασθαι; εἰ γὰρ οὐχ εὗρε χώραν διὰ τὸ δυσπαράδεκτον τῶν ἀκροατῶν ἡ σωτήριος ἐντολὴ, ὁπότε μὴ δὲ μία τίς ἑτέρα μύησις προκατέλαβε τὰς ἀκοὰς αὐτῶν, μὴ δὲ ταῖς ψυχαῖς ἐνεγράφη καὶ ἐνετυπώθη, ἐπειδὰν κατεσχέθησαν καὶ ἐτελέσθησαν τῇ τῶν ἀποστόλων τελετῇ, πῶς ἂν εὕροι παρείσδυσιν, ἀντιπιπτούσης αὐτῇ καὶ ἀνταγωνισαμένης τῆς ἤδη τὸ κράτος ἄμαχον ἐχούσης; ὁρᾷς ὡς ἀδύνατον πανταχόθεν ἀποδείκνυται σὺν αὐτόπτας τοῦ λόγου καὶ ὡς ἀληθῶς ὑπηρέτας, ὧν ὁ βίος ἦν καὶ ὁ δρόμος θανάτῳ τὸ δεσποτικὸν βεβαιῶσαι φίλτρον, καὶ τῶν αὐτοῦ θεσπισμάτων (μὴ) συντηρῆσαι τὸ ἀπαράβατόν τε καὶ ἀπερίτρεπτον.

ιθ. Τί δ' ἂν εἴποις; τίς δ' ἄν σε μὴ λάβῃ φρίκη καὶ δέος ἐπειδὰν τῶν ἀποστολικῶν θεσμῶν τὰς ἀπειλημένας ψήφους ἀκούσῃς; ἃς οὐχ εἷς μόνον οὐδὲ δεύτερος, οὐδὲ καθ' ἕνα πλείους, σύμπας δ' ὁ χορὸς τῶν μαθητῶν τὴν δεσποτικὴν ἐντολὴν βεβαιῶν οὐ λύων, ἄπαγε, ἀπεφήνατο· καὶ ποῦ λαβεῖν ἐστιν

dominicum? praesertim quum ille discipulorum cogitatus, ut adversariorum sermo adfirmat, iam toto orbe esset diffusus, atque apud omnes initiatos in more positus. Sane ante quam illa circa baptismum novitas vulgata esset, dominicam legem haud aegre firmare licuisset; verum illa novitate ad orbis terrarum terminos propagata, quisnam potuisset dominantem iam ritum expellere; illum autem, qui initio quidem traditus fuerat, sed deinde omnino suppressus, revocare? Nam si propter auditorum morosos animos dominico mandato non est locus inventus, quum nondum alia initiandi formula illorum aures occupavisset, nec mentibus inscripta fuisset atque impressa; num deinde apud iam imbutos apostolico ritu atque initiatos, aditus priori ritui sperandus erat, adversante altero atque obsistente, qui iam insuperabiles vires obtinuerat? Ut vides igitur demonstratum quaqua versus est, qui spectatores verbi fuissent verique administri, et quorum vitae curriculum eo tendebat, ut vel ipsa nece suam erga Dominum charitatem testarentur, fieri inquam non posse quin hi eiusdem mandata integra atque inviolata esse curaverint.

19. Quid porro dices, vel quis te horror corripiet atque metus, cum decretorum apostolicorum districtam sententiam audies? quam non unus et alter neque multi singillatim, sed universus discipulorum coetus scripsit, dominico praecepto haud antiquando, quod absit, sed stabiliendo intentus. Ubinam au-

αὐτῶν τὸ φρικτὸν τῆς ἀρᾶς; αὐτῶν χρεὼν ἀκούειν τῶν οὐρανίῳ ψήφῳ κεκυρωμένων φωνῶν (1)· διαπρύσιον αὗται βοῶσιν (2)· εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος (ἐπίστησον ἄνθρωπε, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐπιστάσεως ἐνταῦθα δεῖ· περιφανῶς γὰρ ἡ δεσποτικὴ κυροῦται παράδοσις·) εἴτις οὖν κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν μὴ βαπτίσοι εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, καθαιρείσθω· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου τὴν καταδίκην ἱστῶσιν· ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὀνομάτων παραλαβεῖν οἱ βαπτίζοντες ἐπιχειρήσωσι, μηδὲν ὅλως τὸν ἀριθμὸν τῆς τριάδος ὑποτεμνόμενοι, οὐδ' οὕτως εὑρίσκουσιν ἀποφυγὴν τοῦ μὴ οὐχὶ τὴν ἴσην δοῦναι δίκην· οὐδὲν γὰρ ἧττον οὐδ' οὗτοι τὸ δεσποτικὸν προπηλακίζουσι δόγμα· οὐδ' ἂν τὰς μὲν κλήσεις φυλάττωσιν ὡς παρέλαβον, τὸ σχῆμα δὲ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι καταδύσεως μὴ συνδυάσωσιν, ἀλλὰ διὰ μιᾶς ἀντὶ τῶν τριῶν τὸν βαπτιζόμενον τελειώσωσι, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον συντελέσωσιν, οὐδ' ἂν τὰ μὲν ἄλλα τῆς ἐντολῆς ἐκτελέσωσιν, εἰς δὲ τὸν θάνατον τοῦ κυρίου βαπτίσωσιν, οὐ μὲν οὖν τῆς αἰτίας οὐκ ἀπολύονται· τῷ δ' αὐτῷ περιπίπτουσι καὶ κρίματι καὶ ἐγκλήματι· ἡ γὰρ ἐν τοῖς ὁμοίοις παράβασις τὴν ὁμοίαν τιμωρίαν εἰσπράττεται· καὶ γὰρ ἐπίσης πρὸς τὴν ἀθέτησιν ἀποκλίνουσι τῆς σεβασμίου ἐντολῆς καὶ ὅσοι καθ' ἕτερόν τινα τρόπον βαπτίζειν ἐτόλμησαν, καὶ ὅσοις ἔδοξε τῇ ἐπικλήσει τοῦ χριστοῦ, ἢ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἱερουργεῖσθαι τὸ βάπτισμα.

tem tam horrendae minae sunt? Apostolorum scilicet audiendae sunt caelesti suffragio latae leges, quae clarissima voce clamant: siquis episcopus aut presbyter (audi homo; quamquam singulari attentione non est opus, quoniam nihil aliud quam dominicam traditionem sanciri ab his patet) siquis contra Domini mandatum, non baptizaverit in patre et filio et spiritu sancto, deponatur. Neque hactenus poenam statuunt: sed si etiam nomina nominibus commutare baptizantes ausi fuerint, licet trinitatis numerum non imminuerint, nihilominus quin parem poenam subeant, fieri non potest: aeque enim dominico dogmati iniurii sunt. Et si forte appellationes secundum traditionem retineant, rationem tamen in baptismo legitimam non simul usurpent, verum unica pro tribus immersione baptizandum initient, seu ut aptius loquar perficiant; item si reliquas praecepti partes curent, in Christi autem morte baptizent, crimine non vacabunt; immo haud minora culpa noxaque semet irretient. Nam aeque ad venerandi mandati violationem incumbunt tum qui alio ritu quolibet praeter legitimum baptizant, tum qui cum Christi aut mortis eiusdem appellatione baptismum conficiunt.

(1) Tum canones vulgo apostolicos tum constitutiones (etsi scriptum utrumque pervetustum est) mentiri nomen apostolorum, nemo iam dubitat. Quare Photii argumentum hinc petitum etsi nullum non est, vires tamen apostolicas non habet.

(2) Canon. apost. XLVIII. XLVIIII. Item const. apost. lib. VII. 23.

κ. Ἀκούεις ὦ Παῦλε; ἀλλ' ἀνάσχου καὶ μετὰ στεφάνους πρὸς ἀγῶνας ἀποδύεσθαι· πάλιν πορθεῖς τὴν ἐκκλησίαν, πάλιν ἐπιστολὰς παρὰ τῶν ἰουδαϊκῶν ἀρχιερέων λαμβάνεις, μετὰ δὲ τὸν Παῦλον εἰς Σαῦλον ἐξίστης· καὶ πῶς ταῦτα διδάξας, πάλιν λέγεις εἰς τὸν θάνατον τοῦ χριστοῦ πάντας βαπτίζεσθαι; καὶ νῦν μὲν μετὰ τῶν συναποστόλων καὶ συναγωνιστῶν ποινὰς τῶν καθ' ἕν τι τούτων βαπτίζειν τολμῶντας ἀπαιτεῖς, νῦν δὲ καθ' ἑαυτὸν γενόμενος, οὐ μόνον λέγεις οὐδ' ἐν γωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ κηρύττεις· καὶ οὐχὶ κηρύττεις μὲν, οὐ γράφεις δὲ, ἀλλὰ καὶ γράμματι τὸ κήρυγμα ῥωμαίοις μάλιστα γράφων, εἰς ἄμαχον ἐπαίρεις ἰσχὺν εἰς τὸν θάνατον τοῦ χριστοῦ τοὺς βαπτιζομένους βαπτίζεσθαι· ἀλλ' ὁ μὲν τῆς ἀληθείας κῆρυξ τῶν εἰσαγόντων τοῦ βαπτίσματος τὴν καινοτομίαν, κἀκεῖνον αὐτὸν ἐπιψηφίζεσθαι τῇ δόξῃ κατηγορούντων, ὧδε ἂν αὐτοὺς ἐπιστομίσειε.

κα. Ναί φησιν ὁμολογῶ μὲν τοὺς βαπτισθέντας, εἰς τὸν θάνατον τοῦ χριστοῦ βαπτίσασθαι, οὐχ ὁμολογῶ δὲ τὸ βάπτισμα τῇ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπικλήσει ἱερουργεῖσθαι· μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τελεῖσθαι μὲν τοῦτο τὸ δῶρον τῆς ἀφέσεως, ὡς αὐτὸς ὁ σωτὴρ παραδέδωκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· σύμβολον δ' εἶναι τοῦτο τοῦ θανάτου αὐτοῦ, διὰ τῆς τριττῆς καταδύσεώς τε καὶ ἀναδύσεως τὴν τριήμερον αὐτοῦ ταφὴν καὶ ἀνάστασιν εἰκο-
Rom. VI. 3. νίζον τε καὶ διατυπούμενον· διὸ καὶ οὐχ ἁπλῶς εἶπον εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν, ἀλλὰ προτάξας τὸ ὅσοι εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθημεν, οὕτως ἐπήγα-

20. Audin Paule? Igitur te compara post coronas ad subeundos agones: rursus ecclesiam vastas, rursus epistulas a iudaicis pontificibus refers: quum iam Paulus fueris, iterum in Saulum recidis. Nam cur qui talia docueris, nunc omnes iubes in Christi morte baptizari? Et modo cum apostolis laborumque sociis poenas ab iis reposcis, qui cum qualibet ex his formis baptizare ausi fuerint; modo ipse singillatim non solum in angulo dicis, sed et praedicas: nec solum praedicas, scribendo tamen abstinens, sed litteris et quidem ad Romanos scriptis praeconium commendans, summam tribuis auctoritatem baptismo in Christi morte collato. Sed enim veritatis praeco eos qui baptismi novitatem invehunt, seque ipsum sententiae eorum adstipulari calumniantur, sic fere refutabit.

21. Equidem ego aio baptizatos baptismum in Christi morte recepisse: non tamen aio baptismum in eiusdem mortis invocatione conferri; quod absit: sed dico remissionis hoc donum fieri, prout ipse servator tradidit, in nomine patris et filii et spiritus sancti: id vero esse symbolum mortis eius, quia tribus immersionibus totidemque emersionibus triduanam ipsius sepulturam resurrectionemque deformat atque exprimit. Idcirco haud simpliciter dixi im morte eius baptizati sumus; sed quum antea dixissem, quotquot in Christo baptizati

γον τὸ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν· τῇ κατὰ συνέχειαν παραθέσει τῶν διαφόρων ἐννοιῶν τε καὶ ὀνομάτων, κατὰ μὴ δὲ μίαν μὲν ἱερουργεῖσθαι τὸ βάπτισμα διδαξάμενος, ἢ γὰρ ἂν τἀναντία καὶ μάλιστα ἅμα φρονῶν τε καὶ λέγων ἑαλωκὼς εἴην· ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ εἰπεῖν εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθημεν, ὅτι κατὰ τὴν αὐτοῦ μυσταγωγίαν βαπτισθῆναι παρεδήλωσα· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν, ὅτι τύπον φέρει καὶ εἰκόνα τοῦ τὴν ἀθανασίαν ἡμῖν πηγάσαντος θανάτου αὐτοῦ τὸ σωτήριον βάπτισμα· ἕτερον δὲ παντελῶς ἐστι λέγειν ταῦτα ὅπερ καὶ ἡμεῖς τιθέμεθα, καὶ ἕτερον τὸ λέγειν ὅτι τῇ ἐπικλήσει τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὃ καταδικάζομεν, τὸ τῆς παλιγγενεσίας ἱερουργεῖται μυστήριον· οὔκουν ἡμεῖς μετέστημεν, οὐδὲ πρὸς τὰς ἰουδαϊκὰς ἐπιστολὰς ὧν κατεγνωμεν ἐπεστράφημεν· ἅπαξ τὰ οὐράνια δόγματα οὐκ ἐν λιθίναις πλαξὶν ἀλλ' ἐν στερροτάταις καὶ ἀθραύστοις ἐγγραφέντες τῆς ψυχῆς πίναξιν· ἐκεῖνοι δὲ μεθιστᾶν ἐπιχειροῦσι τὸν Παῦλον εἰς Σαῦλον, καὶ τὰ ἄλλα διασύρουσιν, κἂν ὁμολογεῖν ἐπαισχύνωνται, οἷς παρανοεῖν καὶ συκοφαντεῖν τοὺς ἐμοὺς ἐπῆλθε λόγους· ἐπεὶ τάς γε κοινὰς τῶν συναποστόλων ψήφους καὶ αὐτὸς ὁμοίως στέργων καὶ κυρῶν, τοὺς καθ' ἕτερόν τινα τρόπον βαπτίζειν ἀποτολμῶντας καὶ μὴ κατὰ τὴν δεσποτικὴν μυσταγωγίαν, κἂν τῆς τριάδος ἰσάριθμα τὰ ὀνόματα παραλαμβάνωσι, κἂν οὐδὲν μὲν τῶν ἄλλων παραχαράττωσι, διὰ μιᾶς δὲ καταδύσεως τὸ βάπτισμα ἀπαρτίζωσι, κἂν μὴ δὲ τούτοις ἐνέχωνται, εἰς δὲ τὸ τοῦ χριστοῦ κλῆ-

sumus, deinde addidi, in morte eius baptizati fuimus: scilicet hac proxima differentium sententiarum ac nominum adiectione satis docens, secundum nullam ex his formis baptismum confici. Alioquin contraria maxime et sentire et dicere coarguerer. Sed revera cum dixi in Christo baptizati sumus, secundum eius initiandi ritum baptizatos nos declaravi: cum autem dixi in morte eius baptizati fuimus, nihil aliud significavi, nisi quod baptismus a servatore institutus typum prae se fert atque imaginem mortis eius, quae immortalitatis fontem nobis reseravit. Aliud autem omnino est sic loqui ut nos ediximus; aliud est adfirmare (quae damnata a nobis sententia est) regenerationis mysterium cum invocatione mortis Christi confieri solitum. Haud nos igitur mentem immutavimus, neque ad iudaicas epistulas iam a nobis improbatas reversi sumus: qui videlicet caelestia dogmata non in lapideis, sed firmissimis et numquam frangendis animi tabulis inscripsimus. Illi potius Paulum transformare in Saulum nituntur, atque in aliis eiusmodi obtrectant, quamquam id ipsum fateri eos pudet, quos perperam intelligere et calumniari sermones meos iuvat. Ego sane communes meorum in apostolatu sociorum sententias ipse quoque amplectens ac sanciens, homines illos qui alio quovis modo baptizare audent, quam fit in dominica initiandi formula; etiamsi trinitatis tria nomina adhibeant, etiamsi nihil reliquorum omittant; si ta-

σιν βαπτίζωσιν, ἢ εἰς τὴν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, κἂν ἄλλην τινὰ ἐπίνοιαν ἐπινοήσωσι καινοτομοῦσαν τὴν θείαν αὐτοῦ καὶ σωτήριον παράδοσιν, οὐδὲ μιᾶς ἴσως γε φειδοῦς τοὺς τοιούτους ἀξιώσαιμι· ἀλλὰ τὸν ἐφ' ἑνί τινι τῶν εἰρημένων ἁλόντα, ἢ τινὶ τῶν τούτοις παραπλησίων, τῆς αὐτῆς καταδίκης οὐκ ἀλλοίην μὴ γραφόμενον ἔνοχον· οὐ γὰρ ἡ τῆς τῶν ὀνομάτων ποιότητος ἐναλλαγὴ πρὸς τὸ μέτριον ἄγει τὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ τῆς ἐντολῆς ἡ παράβασις τῆς αὐτῆς καταδίκης τοῖς ἐνόχοις καθίσταται πρόξενος. Ταῦτα Παῦλος τῆς ἐκκλησίας ὁ ῥήτωρ, συνηγορῶν μὲν αὐτῆς τῷ ἔθει καὶ τῇ πράξει, κρατύνων δὲ τὴν σωτήριον ἐντολήν, ἐπιστομίζων δὲ τοὺς ὅσοι πρὸς τοὐναντίον ῥέπειν ἐπεχείρησαν, τῶν προλαβόντων αὐτὸν εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀποστολὴν ἐπισφραγιζόμενος τὰ ψηφίσματα· σὺ δὲ τί λέγεις ἔτι; ἆρα δυνατόν ἐστιν ἄλλοις μὲν παράβασιν ἐγκαλεῖν, αὐτοὺς δὲ καθίστασθαι διδασκάλους τῆς παραβάσεως; καὶ λαμβάνειν μὲν παρ' ἑτέρων τῆς παραβάσεως ποινάς, ἑαυτοὺς δὲ νομίζειν ἀνευθύνους εἶναι τοῦ τολμήματος; καί τοι καὶ ὧν ἥμαρτανον ἕτεροι, εἴπερ ἥμαρτανον, ἐκείνους ἐχρῆν ὑπέχειν τὴν δίκην, ὡς τῆς αἰτίας ἀπ' αὐτῶν εἰς ἐκείνους δοθείσης· ἀλλὰ γὰρ ἱκανὰ καὶ ταῦτα οἶμαι.

κβ. Καιρὸς δ' ἂν εἴη συνορᾷν δι' ὅσων τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀπορήματος ἐπιχειρημάτων προελήλυθεν ἡ λύσις· πρόεισι μὲν γὰρ καθ' ἕνα λόγον διαστελλομένων τῶν σημαινομένων τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς συγχύσεως διακρινομένης· ὥς τε σαφῶς εἰδέναι πότε μὲν τὸ κύριον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ὄνομα σημαίνει, πότε

men hi una immersione baptismum conficiant; et si ne id quidem committant, sed vel in Christi invocatione baptizent, vel in eius morte, vel aliam quamlibet novitatem, praeter servatoris traditionem, excogitent; ego hos nulla venia dignabor; sed eum qui vel in uno e supradictis peccaverit vel in alio simili, sine dubio reum agam. Non enim quia nominum qualitas variatur, ideo leve crimen contrahitur; sed quia mandatum violatur, idcirco reus damnatione feritur. Haec Paulus ecclesiae orator, mori huius praxique patrocinans, servatoris praeceptum confirmans, os illorum occludens qui contrarium factitare ausi essent, suorum autem in electione et apostolatu praecessorum decreta sigillo muniens. Tu vero quid iam ais? fieri ne potuit ut apostoli transgressionem aliis exprobrarent, ipsi magistri transgressionis essent? atque ab aliis noxae penas reposcerent; ipsi impune peccaturos se crederent? quid quod, siquid alii peccabant, si tamen peccabant, ipsi ob id plectendi erant, quia causa criminis illis fuerant? Sed hactenus dicta sufficiant.

22. Nunc uno intuitu videndum superest, quibusnam ex argumentis propositae ab initio quaestionis solutio dimanet. Haec primo a singulorum vocabuli *nomen* significatuum distinctione, atque a confusionis discriminatione deducitur: ita ut perspicue sciamus quandonam *nomen* significatum proprium

δὲ δόξαν καὶ τιμὴν τοῦ ὀνομαζομένου, καὶ πότε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ τὸ κήρυγμα· συνεπικροτεῖ δὲ τὴν λύσιν καὶ τὸ λαβεῖν ἐπιστήμην μὴ διαπαντὸς ἕπεσθαι τῷ τύπῳ τῆς φωνῆς τὴν τῶν νοημάτων ὁμοιότητα· οὐδὲ γὰρ τὸ εἰς τὸν θάνατον τοῦ χριστοῦ, οὐδὲ τὸ εἰς χριστὸν βαπτισθῆναι λέγεσθαι, οὐ μὲν οὖν ἀλλ' οὐδὲ τὸ εἰς ἓν σῶμα, διὰ τὸ σχῆμα τῆς φωνῆς τὴν αὐτὴν παραστήσουσι διάνοιαν· ἀλλ' ὅσον ταῦτα τῇ προφορᾷ τῶν ῥημάτων καὶ τῶν ὀνομάτων συνεγγίζει τε καὶ συσχηματίζεται, τοσοῦτον ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν τῶν νοημάτων διέστηκεν ἑτερότητα· καὶ πρὸς τούτοις ἃ τὴν ἄλλαις ἐπιδέδεικται τῶν ἀτόπων συνεπομένων ἐπιλύσεσιν· ἔτι δὲ ὅτι μὴ δὲ οἷον ἦν τῶν μαθητῶν τὴν τοῦ διδασκάλου νομοθεσίαν καινοτομούντων ἑτέρωθεν ἀνακτήσασθαι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μέχρι νῦν ἐκράτει τῆς ἐντολῆς ἀθέτησις, οὐκ ἐχούσης πάροδον τῆς νῦν θειαζομένης τῇ ἐκκλησίᾳ καταστάσεως· καὶ ὅτι μάρτυρες τῆς τοιαύτης ἐπιλύσεως τῶν μαθητῶν οἱ κορυφαῖοι καθεστήκασι Πέτρος καὶ Παῦλος· καὶ τὸ φρικτὸν καὶ φοβερὸν, ὅτι συνοδικὴ τῶν ἀποστόλων καὶ ἀδυσώπητος καταλαμβάνει ψῆφος τοὺς καθ' ἕτερόν τινα τρόπον βάπτισμα παρὰ τὸν τοῦ δεσπότου νόμον τολμῶντας ἐπιτελεῖν, καὶ ἀντινομοθετεῖν τῇ ἐκείνου κυριότητι· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκκλησία κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀποστολικῶν πράξεών τε καὶ κηρυγμάτων εἰς ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος βαπτίζουσα, μετὰ τὸ καθαρθῆναι τοὺς βαπτισαμένους τῇ ἀναγεννήσει, εὐμελεῖ τε καὶ διαπρυσίῳ εἴωθεν ὑποψάλλειν τῇ φωνῇ,

habeat; quando item gloriam honoremque nominati denotet; rursus quando eiusdem doctrinam ac praedicationem. Favet praeterea solutioni si probe noscamus, haud adamussim congruere cum vocis typo sententiarum similitudinem. Nam neque locutiones in Christi morte, et in Christo baptizari, et in uno corpore, sub eodem vocis schemate eandem sententiam exhibent: sed quantum hae verborum ac nominum pronunciatione proximae invicem sunt et configuratae, tantundem inter se differunt sententiarum diversitate. His adde demonstrationes, quae ex consequentium absurdorum solutionibus manant. Praeterea, quod si discipuli legi magistri novitatem suam supposuissent, lex postea illa instaurari aliunde non potuisset, verum huc usque abrogatio eius mansisset, neque postliminium extitisset consuetudinis eius, quae nunc in ecclesia divinitus viget. Insuper quod huius solutionis suffragatores sunt discipulorum principes Petrus et Paulus: quodque longe gravissimum tremendumque est, synodica apostolorum et inexorabilis sententia percutit eos qui alio quovis modo, praeter quam a Domino mandatum fuit, baptisma conficiunt, et contra eius supremam potestatem decernunt. Quare toto orbe terrarum propagata ecclesia, quae secundum actuum praeconiorumque apostolicorum traditionem baptizat in nomine patris et filii et spiritus sancti, postquam baptizatos regeneratione purgavit, modulata claraque voce solet canere, quotquot

ὅσοι εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθητε, χριστὸν ἐνεδύσασθε (1)· οὐδὲν ἧττον ἀνακηρύττουσα, ὅτι καθάπερ νῦν τοὺς εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον βαπτισθέντας, εἰς χριστὸν λέγομεν βαπτισθῆναι καὶ χριστὸν ἐνδύσασθαι, οὕτω καὶ τῶν ἀποστόλων ὁ χορὸς τὸ τῆς ἀναγεννήσεως λουτρὸν ἱερουργοῦντες, τῇ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπικλήσει, βαπτίζειν ἐλέγοντο εἰς χριστὸν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ τὰ παραπλήσια (2).

QUAESTIO LXXIII.

I. Cor. XI. 27. Πῶς νοητέον τὸ ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου· καὶ ἑξῆς.

α. Ἡ μετάληψις τοῦ δεσποτικοῦ σώματος καὶ αἵματος τροφή τις οὖσα νοερὰ καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἀναρρωννῦσα, ἐπεὶ τῷ ἐκ ψυχῆς καὶ σώ-

in Christo baptizati estis, Christum induistis. Atque ita praedicare non dubitat, sicuti nunc in patre et filio et spiritu sancto baptizatos suscepisse baptismum dicimus et Christum induisse; ita coetum apostolorum regenerationis lavacrum administrantem cum patris et filii et spiritus sancti invocatione, dictum olim fuisse baptizare in Christo, et in nomine Iesu Christi, et similibus formulis.

Quomodo intelligenda sint verba illa qui manducaverit hunc panem et biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Et reliqua.

1. Dominici corporis sanguinisque sumptio, quae est intellectualis quaedam atque animae vires reficiens alimonia, quandoquidem animanti, quod cor-

(1) Vide Graecorum euchologium cap. de baptismate.

(2) Photio ut scriberet luculentam hanc de baptismi formula dissertationem, vix dubito quin causam obtulerit controversia per id tempus denuo commota, quam e celebri s. Nicolai I. papae responso ad Bulgaros satis cognoscimus, de baptismo nimirum in s. trinitatis vel in Christi nomine administrato. Quod autem Photius neque hoc scripto neque illa epistula encyclica, quae est secunda inter editas, contumeliarum et criminationum in romanos Bulgarorum doctores plena, quicquam huiusmodi Nicolao viventi obiecerit, id rursus comprobat inhumaniter et inique facere eos qui Nicolao maledicunt, cui vel acerbissimus hostis in hac parte obtrectare non est ausus. Ad rem ipsam quod attinet, quaestio sane historica potius est, utrum nempe apostoli peculiari aliquo iure ab evangelica forma aliquando discesserint, nec ne. Nam quod certe in praesenti aliis verbis baptizare non liceat, nisi evangelicis et in ecclesia universa usitatis, nemo iam negat. Inter multos recentiores, qui controversiam curiose ventilarunt, theologos, Harduinus et Calme-

ματος συνεστῶτι προσφέρεται ζώῳ, ἐν σωματικῇ οὐσίᾳ καὶ αὐτὴ τὴν πνευματικὴν χάριν καὶ τὸν ἁγιασμὸν παρέχει· ὅθεν διὰ τοῦ στόματος εἰς τοὺς μυστικοὺς θαλάμους τῆς φύσεως προϊοῦσα, εἰς ὅλον μὲν οἰκονομεῖται, καὶ ὅλον καθαγιάζει τὸ ζῶον, μᾶλλον δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἁγιάσματος ἐπιδαψιλεύεται τὴν ἐνέργειαν· χρὴ τοίνυν τοὺς ἀπολαύειν μέλλοντας τῆς ἱερᾶς ταύτης καὶ νοερᾶς τροφῆς, μὴ ἀγνοεῖν τίς ἐστιν ἡ δύναμις αὐτῆς, καὶ τίς ἡ πάντα νοῦν ὑπερέχουσα δι' αὐτὴν παρεχομένη εὐεργεσία καὶ δωρεά· οἷον ὡς ὁ προαιώνιος λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ ὤν, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὤν, καὶ θεὸς ὤν· οὗτος ὁ τῆς φύσεως ἡμῶν δημιουργὸς ἐκ παρθενικῶν αἱμάτων σάρκα δανεισάμενος, ὁ πλουτῶν θεότητα, ἄνθρωπος κατηξίωσε χρηματίσαι δι' ἡμᾶς, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν· καὶ ὁ ὑπάρχων ἐν μορφῇ θεοῦ, μορφὴν ἀνέλαβε δούλου, ἑκατέρας φύσεως τοὺς ὅρους ἐν τῇ αὐτοῦ μιᾷ ὑποστάσει ἀσυγχύτους καὶ ἀχωρίστους διασωσάμενος· ἐκένωσεν οὖν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀκενώτως, καὶ γεγονὼς ὅμοιος ἡμῖν κατὰ πάντα χωρὶς ἁμαρτίας, (*Hebr.* IIII. 15.) οὐκ εὐεργετῶν μόνον καὶ ἰώμενος τὰς ἀσθενείας ἡμῶν διετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ βλασφημούμενος καὶ ἀχαριστούμενος, οὐδὲν ἧττον τῶν ὑπὲρ λόγον δωρεῶν τὴν ἀφθονίαν οὐ συνέστελλεν· καὶ ὕβρεις καὶ χλεύην ὑπὸ τῶν εὐεργετουμένων ὑφιστάμενος, τῆς ἀφάτου φιλανθρωπίας οὐκ ἀφίστατο· ἀλλὰ

pore animaque constat, praebetur; idcirco per corpoream substantiam ipsa quoque spiritalem gratiam et sanctificationem confert. Quare per os in mystica naturae humanae conclavia permeans, universum bene disponit atque sanctificat animal, praecipue tamen animae ac menti gratiae sanctimoniaeque liberaliter vim suppeditat. Itaque oportet eos, qui hoc sacro spiritalique cibo fruituri sunt, minime nescire quaenam eius sit virtus, vel quodnam ab eo conferatur beneficium ac donum, quod sane vix ulla mente comprehendi potest: nempe quod ipsum sit ante saecula existens verbum, quod erat in principio, quod apud Deum erat, Deus ipse. Hic nostrae naturae auctor virgineo de sanguine carnem sibi adeptus, qui erat divinitate dives, homo fieri propter nos voluit, ac nobiscum diversatus est: et qui erat in forma Dei, formam servi recepit, utriusque naturae terminos in unica sua persona inconfusos inseparabilesque servans. Exinanivit ergo sine exinanitione se ipsum, ac similis nobis per omnia effectus absque peccato, non solum bene fecit infirmitati nostrae ac medicatus est; verum etsi blasphemiis appetitus, atque ingratos expertus homines, nihilominus inenarrabilium donorum affluentiam non compescuit: iniuriasque et convicia ab iis qui eius beneficiis usi fuerant perpessus, ab inef-

tus eminent atque Ursus. Et duo quidem priores cum inedita Photii sententia (quam ceteroqui non legerant) satis conspiraverunt: Urso autem, copioso licet et docto, qui ab his dissidet, et tunc statim pro opinione sua contra theologum quendam sorbonicum decertandum fuit, et nunc gravior Photius post fata adversarius exoritur. Photio denique consonant Didymus de Sp. S. cap. 24, et Theophylactus sub finem commentarii ad Lucam.

καὶ σταυρὸν καὶ θάνατον ἤνεγκεν, ὥστε τοὺς ὑβριστὰς θανάτου καὶ φθορᾶς ἀπαλλάξαι, καὶ πρὸς ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν τὸ θνητὸν ἡμῶν καὶ φθαρτὸν διὰ τῆς ἰδίας ἀναστάσεως μεταπλάσαί τε καὶ ἀνυψώσασθαι.

β. Τούτων δὲ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀῤῥαβῶνα τε καὶ θεμέλιον τὴν οἰκείου σώματος καὶ αἵματος τὴν μετάληψιν προκατεβάλλετο· ὡς ἂν ταύτης ἐν μετουσίᾳ γινόμενοι τῆς οὐρανίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς ἐν ἑαυτοῖς ἔχειν πιστεύωμεν τὰ προοίμια· καὶ γὰρ ἡ ἐνυπόστατος ἀλήθεια φησὶ, ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πί-
Io. VI. 55. νων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ἐπειδὴ τῇ μετοχῇ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ σύσσωμοι καθιστάμενοι, καὶ τῆς ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας καταξιούμεθα· ὁ τοίνυν τοὺς λογισμοὺς αὐτοῦ τούτοις ἀναστρέφων καὶ στηριζόμενος, καὶ τὸ πλοῦτον τῶν εὐεργεσιῶν ἐπερχόμενος, ἐπειδὰν μέλλει τῆς μυστικῆς ταύτης καὶ ἀκηράτου τροφῆς μετέχειν, δῆλον ὅτι καθαρὸν καὶ ἀμέτοχον τῶν πονηρῶν πράξεων ὀφείλει παρασκευάζειν ἑαυτόν· οἷα δὴ μέλλων τὸν βασιλέα πάντων καὶ δεσπότην τῇ παρουσίᾳ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς ὑποδέξασθαι θαλάμοις συνανακιρνάμενον ἀῤῥήτῳ λόγῳ καὶ ὑπὲρ κατάληψιν φιλανθρωπίᾳ, καὶ συμφυόμενον σώματι τῷ ἡμετέρῳ· ὁ δὲ μὴ προκαθηράμενος ἑαυτὸν τῶν μολυσμάτων καὶ παθῶν ὅσα τε τὴν ψυχὴν καὶ ὅσα τὸ σῶμα λυμαίνεται καὶ καταμολύνει, ἀλλὰ ῥυποῦντι μὲν βίῳ, ῥυποῦντι δὲ λογισμῷ τῆς μυστικῆς προσιὼν καὶ ἀπαθανατιζού-

fabili benivolentia non destitit; sed crucem necemque pertulit, ut inimicos suos morte et corruptione liberaret, atque ad immortalitatem et incorruptionem mortale hoc nostrum et corruptibile corpus per suam resurrectionem transferret atque attolleret.

2. Iam vero horum bonorum omnium arrhabonem ac fundamentum statuit proprii corporis sanguinisque sumptionem: ita ut huius participes effecti, caelestis atque immortalis vitae intra nos ipsos habere credamus primitias. Etenim substantialis ipsa veritas dicit: qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem habet vitam aeternam. Nam per communionem immaculatae carnis idem cum eo corpus effecti, incorruptione quoque et immortalitate digni efficimur. Qui ergo haec mente revolvit atque defigit, ac beneficiorum copiam recolit, quotiescumque mystici huius inlibatique cibi particeps est futurus, hunc constat purum se pravisque operibus alienum praestare debere: quippe qui universalem regem ac dominum corpore ipso praesentem excepturus est, conclavibus animae ineffabili ratione et incomprehensibili clementia infusum, nostroque corpori immixtum. Iam qui se ipsum maculis atque passionibus haud ante purgaverit, quaecumque animum eius corpusque impiant ac foedant; sed sordida vita sordidaque mente ad mysticam, quae immortalitatem donat, mensam vescendi causa accesserit; hic mehercule gratiae non fit particeps: neque enim putre vas unguentum continere potest; neque margarita

σης τραπέζης μετασχεῖν, οὗτος οὐ μετέχει μὲν τῆς χάριτος· οὐδὲ γὰρ σαπρὸν
δοχεῖον μῦρον ὑποδέξασθαι δύναται· οὐδὲ μαργαρίτης βορβόρῳ καταπιστεύεται·
ἀλλ' ὑβρίζων καὶ ἀτιμάζων τὸ κρεῖττον οὐ μόνον ὕβρεως ἀλλὰ καὶ τιμῆς, οὗ-
τος ἀπαραιτήτου κρίματος ἑαυτὸν ἀπέφηνε μέτοχον· ἐξύβρισε γὰρ τὸ σῶμα τὸ
δεσποτικὸν, εἰς ὃ τῶν ἰουδαίων ἡ τόλμα σταυρῷ προεξύβρισεν ἀναρτήσασα· διὸ
καὶ ὁ πυρούμενος καὶ ἀσθενῶν ὑπὲρ τῶν σκανδαλιζομένων τῇ πίστει καὶ ἀσθενούν- II. Cor. XI. 29.
των, τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος παριστῶν, οὐκ ἠρκέσθη ἅπαξ εἰπεῖν ὡς ἔνο-
χός ἐστιν ὁ τοιοῦτος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου, ἀλλὰ καὶ δεύτερον
πάλιν ἐπιμαρτύρατο, ὡς ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον I. Cor. XI. 29.
τοῦ κυρίου, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει.

γ. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὅπερ αὐτὸς ὁ τῶν ἀθεάτων θεωρὸς καὶ τῶν ἀῤῥήτων ῥή-
τωρ καὶ διδάσκαλος ἔφησεν ἔνοχον εἶναι τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου,
τὸν ἀναξίως ἐσθίειν αὐτὸ καὶ πίνειν ἀποθρασυνόμενον· τί γὰρ, ἐνὸν καθαίρειν
ἑαυτὸν καὶ ἀποσμήχειν διὰ μετανοίας τῶν μολυσμάτων, οὕτω τε προσιέναι τῷ
καθαρωτάτῳ, μᾶλλον δὲ τῷ ὑπὲρ πᾶσαν ἔννοιαν πηγάζοντι κάθαρσιν, ἐγὼ
δὲ τοῦτο μὲν ἐπὶ λογισμοὺς ἀναλαβεῖν καὶ μετελθεῖν, οὐδεμιᾶς γίνομαι φρον-
τίδος; ἵνα δὲ δόξω καθαρὸς εἶναι τοῖς ὁρῶσι, καὶ ἄξιος τοσαύτης χάριτος
καὶ ἀπολαύσεως, τὴν ἐμὴν ὑβρίζω σωτηρίαν; καὶ παίζειν οὐ φρίττω εἰς ἃ ἐπι- I. Petr. I. 12.
θυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι; ὄντως οἱ δόξαν παρ' ἀλλήλων λαμβάνοντες, Ioh. V. 44.
οὔτε τὴν παρὰ τοῦ μόνου θεοῦ δόξαν ζητοῦσιν, οὔτε τῷ μεγέθει τοῦ μυστηρίου

sterquilinio commendatur: tum quia violat ac dehonestat rem non modo contumelia indignam, sed cui par honor adhiberi nullus potest, is summi sceleris semet ipsum reum constituit. Iniurius enim est in dominicum corpus, sicuti adversus idem iniuriosa fuit olim Iudaeorum audacia, a qua cruci suffixum fuit. Quamobrem is qui urebatur quodammodo et aegrotabat propter eos qui fide labebantur et laborabant, dum huius peccati magnitudinem demonstrare studet, non satis habuit semel dixisse, eiusmodi hominem corporis ac sanguinis Domini esse reum; sed mox rursus testatus est, qui manducat panem bibitque calicem Domini indigne, hunc sibi iudicium manducare ac bibere.

3. Atque in hanc nimirum sententiam ipse rerum invisibilium spectator et ineffabilium narrator atque magister reum esse dicit corporis et sanguinis Domini quicumque indigne manducare et bibere audet. Quid enim? Cum vacet purgare me ipsum maculasque paenitentia abstergere, atque ita ad purissimam rem, immo ad puritatis affluentem prae quam cogitari potest fontem accedere; ego contra nulla id cogitatione curave dignabor? atque ut purus spectantibus videar, dignusque hac gratia et rei usu, meam ipse contumelia salutem adficiam, neque illudere illi extimescam in quem angeli optant prospicere? Profecto qui gloriam invicem aucupantur, hi neque eam quae a solo Deo est

πιστεύουσιν· ὁ μὲν γὰρ φιλάνθρωπος ἡμῶν πλαστουργὸς, ἀναξίους ὄντας τὸν ὑπὲρ λόγον ἠξίωσεν· ἡμεῖς δὲ τούτων ἀξιωθέντες καὶ σύσσωμοι καὶ συμμέτοχοι χρηματίζειν αὐτοῦ (ἂν ἄρα βουλώμεθα, ῥώμην καὶ χάριν λαβόντες, καὶ πρὸς τοσοῦτον ἀνελθεῖν ἀξιώματος ὕψος) εἰ μὴ κατὰ πᾶσαν σπουδὴν καθαροὺς ἑαυτῶν παρασκευασώμεθα, πῶς οὐχὶ διπλῆς ἐνόχους ἀποφαινόμενοι ἑαυτῶν κατακρίσεως; μιᾶς μὲν, ὅτι τοσαύτην ἀγαθῶν ὑπερβολὴν ἐξὸν κερδαίνειν, ἀπωσάμεθα, καὶ τηλικαύτης ἑαυτῶν ὠφελείας τε καὶ σωτηρίας ἀπεστερήσαμεν· τοῦτο γὰρ αὐτὸ καὶ χωρὶς ἑτέρας εἰσπράξεως, μεγίστη καταδίκη· ὡς καὶ ὁ κύριος ἔφησεν, ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἤδη κέκριται, τουτέστι ἔχει τὴν δίκην· τίνα ταύτην; αὐτὸ τὸ μὴ πιστεῦσαι εἰς αὐτόν· ἑτέρας δὲ, ὅτι τοῦ δώρου καταφρονήσαμεν, ὅτι τὴν χάριν ὑβρίσαμεν, τὸν εὐεργέτην ἐξουθενήσαμεν· ὡς κοινῇ τραπέζῃ τῇ μυστικῇ τροφῇ καὶ συσσώμους ἡμᾶς τοῦ ἀχράντου σώματος αὐτοῦ παρασκευαζούσῃ, κατεχρησάμεθα· οὐκ οὖν οὐδὲν ἄμεινον οἱ τοιοῦτοι τῶν Ἰουδαίων διετέθησαν, οἳ τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο καὶ ἀτόλμητον ἔργον ἐτόλμησαν, τὸ ζωοποιὸν σῶμα χριστοῦ ἐπὶ ξύλου κρεμάσαντες, καὶ τῇ λόγχῃ τοῦ αἵματος ἐκκενώσαντες· διόπερ εὐλόγως ὁ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης ἐνόχους εἶναι τῶν τοιούτους τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου κατεψηφίσατο.

Ioh. III. 18.

gloriam quaerunt, neque mysterii magnitudini credunt. Nam clemens quidem noster creator indignos nos ineffabili dignatus beneficio est: nos autem tanto munere adfecti, nempe ut eius corporis participes simus (si certe voluerimus viribus acceptis et gratia ad tantae dignitatis culmen adscendere,) nisi omni studio nosmet ipsi puros praebuerimus, nonne duplici damnatione nosmet reos esse ostendemus? una quidem, quia quum liceret tantam bonorum copiam lucrari, renuerimus, nosque met tanto emolumento ac salute fraudaverimus. (Quippe hoc ipsum absque alia animadversione, maxima damnatio est, dicente Domino: qui non credit filio, iam iudicatus est; nempe sententiam intra se gerit. Quamnam? nempe quod ei non credidit.) Altera damnatio est, quod donum spreverimus, quod gratiae iniurii fuerimus, quod bene nobis facientem nullo pretio habuerimus: dum hac alimonia mystica, quae nos puri eius corporis facit participes, tamquam vulgari mensa abusi sumus. Ergo eiusmodi homines haud meliores Iudaeis sunt, qui horrendum illud et immane facinus perpetrarunt, cum vivificum Christi corpus ligno suspenderunt, spiculoque sanguinem exhauserunt. Quamobrem apta locutione mundi doctor reos hos corporis et sanguinis Domini pronunciavit.

QUAESTIO CXXXI.

Τί λέγεται μαγνῆτις.

α. Μαγνῆτις ὅπερ ἠρώτησας καλεῖται ἡ τὸν σίδηρον ἕλκουσα λίθος· ὅτι μάγνητας ἄνδρας λιθοφόρους, ἀρχηγοὺς φασὶ εὑρέσεως αὐτῆς γενέσθαι, καὶ τῆς ἐνεργείας εἰς γνῶσιν ἐλθεῖν· λιθοφόροις γὰρ ὡς ἔοικε κρηπῖσιν ὑποδεδεμένοι οὗτοι, ἐπεὶ κατὰ γῆς σιδηρίτιδος ἠρέμα βαδίζοντες γένοιντο, βάρους τινὸς καὶ δυσκινησίαν προσεχομένων τῶν ψήφων τοῖς σιδηρίοις ἀντελαμβάνοντο· θαῦμα δὲ προσπίπτον αὐτοῖς, καὶ πρὸς ζήτησιν τῆς αἰτίας ἀνακινοῦν, τὴν εὕρεσιν παρασχεῖν τῆς ἐν τῇ λίθῳ δυνάμεως· οὐ μόνον δὲ μαγνῆτις αὕτη καλεῖται, ἀλλὰ καὶ λυδία, καὶ ἡράκλεια *, καὶ σιδηρῖτις· δεῖ γάρ σοι σπουδαιολογουμένῳ περὶ ταῦτα, καὶ ἡμᾶς προσφιλοτιμήσασθαι· ἀλλὰ γὰρ σιδηρῖτις μὲν ἀπὸ τῆς ἐνεργείας ἧς περὶ τὰ σιδήρια ἐνδείκνυται· εἰ βούλει δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως· ἔχει γάρ τι ἐμφερὲς κατὰ τὴν χρόαν ἀργῷ καὶ οὔπω διακαθαρθέντι σιδήρῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ἀρχῆς εὑρῆσθαι φασὶ αὐτὴν τοῖς τοῦ σιδήρου μετάλλοις ἀναμεμιγμένην· ἡράκλεια δὲ ὡς μὲν τισὶν ἔδοξε διὰ τὸ ἰσχυρὸν τῆς ὁλκῆς καὶ κρατερόν· μᾶλλον δ' ἂν ῥηθείη τὴν ἐπωνυμίαν ἕλκειν, διότι περὶ Ἡράκλειαν τὸ πρῶτον ὥς φασιν ἐφάνη· Ἡράκλειαν δὲ οἱ μὲν τὴν ἐν Πόντῳ ἱστορήκασι· τοῖς δὲ ἡ ἐν Σαμοθράκῃ ἔδοξεν· εἰσὶ δὲ οἷς ἑτέρα τῆς μαγνήτιδος ἡ σιδηρῖτις νομίζεται· ἣν καὶ λαμπρὰν

* Phot. lexic. p. 58.

Quid sit magnes.

1. Magnes de quo me interrogas, dicitur lapis ferrum attrahens: quia magnesii homines hunc lapidem gestitantes, rei inventores feruntur eiusque vim primi sensisse. Nam lapideis, ut credibile est, crepidis induti, dum tellure ferro abundante lente incederent, ponderitatem nescio quam motusque difficultatem, haerentibus ferro lapillis, experti sunt. Rei miraculo commoti atque ad causae vestigationem impulsi, vim lapidi insitam esse cognoverunt. Neque magnes tantummodo hic lapis appellatur, verum etiam lydius et heraclius et siderites. Nam tibi de hoc vocabulo accurate inquirenti, aequum est nos pari sedulitate respondere. Iam sideritae nomen a vi eius quam erga ferrum expromit dici constat: vel, si mavis, etiam ab eius specie: est enim eiusdem color prope similis naturali nondumque defaecato ferro: tum etiam quia principio inventum fuisse tradunt ferri metallo concretum. Tum heraclius nonnullis dici videtur, ob attrahendi vim validam et vigorem. Sed enim aequius appellationem sortitus videtur, quia circa Heracleam primo conspectus dicitur. Porro Heracleam alii Ponti tradunt, alii Samothraciae. Nonnulli existimant diversum esse a magnete sideritin: quem postremum splendidum et quaqua

ὅλως καὶ διαυγῆ φασὶν εἶναι, καὶ μαρμαρυγαῖς ἀργυριζούσαις χαρασσομένην δι' ὅλου τοῦ σώματος· εἴη δὲ καὶ λυδία τὴν κλῆσιν, ἴσως ἀπὸ τῆς πόῤῥω πατρίδος τῶν ἐρευνηκότων αὐτῆς τὴν ἐνέργειαν· ἢ εἴ τι ἄλλό τις ἀπὸ τοῦ πελάγους τῆς ἀρχαϊκῆς ἱστορίας καιρὸν λάβοι ἀναλέξασθαι (1).

β. Ἀλλ' ἡμᾶς γε προσήκει τὴν ἑλκτικὴν τοῦ λίθου ταύτης δύναμιν διασκοποῦντας, καὶ τὴν συμπάθειαν, καὶ τὸν οἷον ἔρωτα ὃν ἡ φύσις αὐτῇ πρὸς τὸν σίδηρον ἐνέθηκεν, ἀγάλλεσθαι μὲν τῆς δημιουργίας τὸν ἀριστοτέχναν Θεόν, αἰσχύνεσθαι δὲ τὴν τῶν ἀναισθήτων ἀλληλουχίαν καὶ συνάφειαν· ἐπειδὰν οἱ λόγῳ τιμηθέντες ἡμεῖς τὸν τῆς φιλοστοργίας καὶ ἀγάπης δεσμὸν οὐδ' ὁμοίως ἐκείνοις φυλάττωμεν· καί τοι γε σαφῶς διδασκόμενοι, ὡς εἰ καὶ πάσης ἀρετῆς εἶδος εἴημεν περιειλημμένοι, ἄνευ τῆς εἰς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ τοῦ πνευματικοῦ τούτου φίλτρου καὶ δεσμοῦ, πάντα ἡμῖν διαῤῥυΐσκει καὶ οἴχεται· εἰ δὲ καὶ ἑτέρα τίς λέγεται λίθος ἐναντίαν τῇ προκειμένῃ τὴν φύσιν λαχοῦσα, ἧς ἡμεῖς μὲν οὔπω εἰς πεῖραν ἀφίγμεθα (τὴν δὲ φασὶν ἀπωθεῖσθαι αὐτῇ προσαγόμενα τὰ σιδήρια) καὶ τοῦτο ἡμέτερον· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡμεῖς μόνον τῷ δεσμῷ τῆς πνευματικῆς ἀγάπης ὀφείλομεν ἑνοῦσθαι καὶ συνδεδέσθαι πρὸς τὸ ὁμόφυλον, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ ἀπω-

versus lucentem aiunt, argenteisque radiis toto corpore insignitum. Denique et nomen lydius, vel a longinqua illorum patria inditum est, qui virtutem eius deprehenderunt; vel de hac re quidvis alind ex antiquae historiae vorticibus expiscari pro libito licet.

2. Porro autem decet nos attrahentem lapidis huius virtutem considerantes atque sympathiam ac veluti amorem natura eidem erga ferrum inditum, admirationem nostram ad creationis optimum architectum Deum transferre: pudere autem ob rerum insensibilium nexum atque compaginem, dum nos interim qui ratione praeditos nos gloriamur, benivolentiae amorisque vinculum haud aeque servamus: et quidem diserte edocti, quamvis forte genus omne virtutum complexi fuerimus, absque mutua charitate spiritalique hoc amore ac vinculo, fore ut nobis omnia effluant ac dispereant. Ceteroqui alius nescio quis celebratur lapis contrariam praedicto vim sortitus, qui nondum lapis ad meas manus venit. Hunc aiunt proximum ferrum repellere. Atque hic pariter usui nostro accommodatus est. Nam qui spiritalis charitatis vinculo generis nostri consortibus copulari coniungique debemus, iidem interdum aversari illos debemus atque repellere: nempe cum ipsi scandalorum et offendicu-

(1) Inter veteres auctores satis erit videre Plinium lib. XXVI. sect. 25. de magnete non sine copia disserentem. Nam recentiores Kirkerium, Salmasium, Gassendum, reique physicae hodiernos magistros commemorare quid interest? Vim tamen huius lapidis ignoraverunt praecipuam prisci auctores, quos inter Photius, demonstrandi scilicet meridianam lineam, ideoque et arcticum polum: ex qua notitia res nautica incredibiles utilitates percepit. Ceterum Plinius probabilius dicit ferratas pastorum crepidas adhaesisse magneti, quam Photius ait magneticas crepidas cohaesisse cum solo ferrario.

θεῖν καὶ ἐκτρέπεσθαι· ἐπειδὰν σκανδάλων καὶ προσκομμάτων ὑπελθόντες βίον ἐμποδὼν ἐπιχειρῶσιν ἵςασθαι πρὸς τὰς τῆς εὐσεβείας τρίβους, ἢ τοὺς τῶν ἀρετῶν ὑποσκελίζειν καὶ διαςρέφειν δρόμους· τοῦτο γὰρ καὶ τὸ κυριακὸν ἐπιτάττει λόγιον· ὡς εἰ καί τις εἴη φίλων καὶ οἰκείων ὁ μάλιςα, ὥςε καὶ συνεργεῖν ἡμῖν εἰς τὰς πολιτικὰς θεωρίας τὲ καὶ πράξεις, ἴσα καὶ ὀφθαλμῷ δεξιῷ καὶ χειρὶ δεξιᾷ, καὶ τούτους ἐκτέμνειν καὶ ἀποτρέπεσθαι τῇ πάσῃ δύναμει χρέων. *Matth. V. 29. 30.*

QUAESTIO CXXXIIII.

Πόσας ἀρχὰς δεῖ νοεῖν ἡμᾶς τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ ποίας.

α. Ἣ ἔσα καὶ ὅρια γῆς τὸ δόρυ παρατείνασα Ῥώμη, καὶ τὸ κράτος δείξασα τῆς οἰκουμένης μέτρον, ὥσπερ τρισὶν ὀνόμασιν ἀγάλλεσθαι (a) χαίρει, οὕτω καὶ τρεῖς ἀρχὰς τῷ ἐνιαυσιαίῳ χρόνῳ χαρίζεται· ὀνόματα μὲν οὖν ἐστιν αὐτῇ τελεςικόν τε καὶ ἱερατικὸν καὶ πολιτικόν· τελεςικὸν μὲν ἄμωρ, ὃ σημαίνει ἔρως· ἱερατικὸν δὲ φλῶρα, ἀνθοῦσα δὲ τοῦτο παραδηλοῖ· πολιτικὸν δὲ ῥῶμα, ὅπερ ἀντιςρεφόμενον, εἰς τὴν τελεςικὴν σχηματίζεται λέξιν (1)· ἐξῆν μὲν οὖν τὸ

lorum instar effecti, nobis in via pietatis impedimento sunt; vel cum virtutum subvertere ac detorquere gressus nituntur. Id enim dominico etiam effato praecipitur, nempe siquis vel amicissimus vel summa necessitudine iunctus, nobisque in civilibus studiis ac negotiis, haud secus quam dexter oculus vel dextra manus, utilis fuerit; nihilominus hunc quoque velis remisque esse devitandum.

Quot anni initia arbitrari nos oporteat et quae?

1. Quae ad extremos usque mundi fines spiculum suum Roma protendit, propriaeque potentiae terminum orbis terrarum limitem fecit, sicuti tribus nominibus gloriari solet, sic etiam tria principia spatio annuo attribuit. Et Romae quidem nomina sunt mysticum, sacrum, politicum. Mysticum nomen est Ἄμωρ, nempe *amor*: sacrum Flora est, quod florentem significat: politicum Roma, quod conversis litteris in mysticum nomen recidit. Et sacrum

(a) Verbum ἀγάλλεσθαι superadditur haud scio quam necessario.

(1) Erythraeus apud Ortelium in geogr. ait: *triplex urbi Romae fuisse nomen proditum est; unum hoc quo utimur pervulgatum; alterum quod arcanum fuit, unde Amaryllida suam, quae amorem proprie significat, in bucolicon carmen Virgilius detorsit; tertium sacrificiis debitum, de quo vocabulum floralibus impositum; quod anthusam graece Philadelphus interpretatur, a quo haec discimus. Id tu latine vel florentem, vel aptius fortasse Floram aut Florentiam vertes. – Sub Amaryllidis nomine eam Virgilium describere annotavit Servius.*

ἱερατικὸν καὶ τῷ πλήθει κοινοῦσθαι· τὸ δὲ τελεστικὸν ὁ κοινώσας τῶν ἱερέων ἐσχάτην ποινὴν εἰσέπραττε (1)· τρισὶν οὖν ὀνόμασιν ὥσπερ ἔφημεν τιμωμένη, καὶ τρισὶν ἀρχαῖς τὸν ἐνιαύσιον σεμνολογουμένη χρόνον, τὴν μὲν αὐτῶν ἱερατικὴν ἐκάλει, τὴν ἄλλην δὲ πάτριον, καὶ τὴν λοιπὴν πολιτικήν τε καὶ κυκλικήν· ἱερατικὴν μὲν οὖν ἡνίκα τὸν αἰγόκερων ὁ ἥλιος παριὼν, εἰς αὔξησιν ἄγει τὴν ἡμέραν· αὕτη δὲ συμπίπτει πρὸς ἀκρίβειαν μὲν κατὰ τὸν καλούμενον δεκέμβριον μῆνα· πρὸς αἴσθησιν δὲ καὶ μάλιστα ῥωμαίοις, εἰς τὸν ἰανουάριον διαβαίνει· τὴν δὲ πάτριον ὁ τῶν μηνῶν καλούμενος μάρτιος ἀπεκληροῦτο· ὅτε καὶ ὅπλων κίνησίς τε καὶ παρασκευὴ ἐπεδείκνυτο ῥωμαίοις· τὸν δέ γε σεπτέμβριον μῆνα ἡ κυκλική τε καὶ πολιτικὴ ψῆφος, ὃ τὸ σὸν φιλόπονον ἐπεζήτησεν, ἀρχὴν ἀπέφηνε τοῦ ἐνιαυτοῦ (2)· ὃ καὶ γλῶσσα μὲν ἑλληνίζουσα καλεῖν ἐπινέμησιν οἶδε, ῥωμαῖοι δὲ ἰνδικτιῶνα· καὶ ταύτην τὸ μὲν παλαιὸν, πενταετηρίδος χρόνος ἀνεκύκλου, ὃν καὶ λοῦστρον πατρίως ἐκάλουν· ἔπειτα δὲ τιμῶντες Ἄρη τὸν, ὥς φασι, πάτριον αὐτοῖς· ἐπεὶ τῶν ἀστέρων οὗτος πεντεκαιδεκαετίᾳ ἐλάχιστον δρόμον ἀνύων τὸν ἴδιον περαιοῦται κύκλον, ἰσόχρονον ἔθεντο καὶ τὴν ἐπινέμησιν ἤτοι τὴν ἰνδικτιῶνα θέσπισμα τελεῖσθαι· ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν αἰτίαν, ὡς ἂν ἡ ἐκείνων ἀρχαιότης φαίη, ὁ θεολογικὸς αὐτῶν καὶ κρύφιος ὑπογράφει τρόπος· οὐ πόῤῥω δὲ ταύτης καὶ ἡ λέγουσα, ὅτι τὴν ἰσημερινὴν ὥραν πεντεκαίδεκα μορίοις τισὶ μαθὼν ἐγγὺς πε-

quidem licebat ad vulgi etiam notitiam efferre : verum siquis sacerdos mysticum divulgasset, poenae capitali fiebat obnoxius. Tribus igitur, ut diximus, ornata nominibus Roma, tria quoque initia tempori annuo se facere gloriabatur, quorum ipsa primum sacratum appellabat, alterum patrium, tertium politicum et cyclicum. Sacrum est, quum capricorno sol egrediens diei incrementa facit. Hoc autem adamussim incidit in decembrem mensem : sed tamen id, Romanis praecipue, nonnisi ianuario mense sentitur. Initium vero patrium appellatum, in mensem martium incurrebat, quo tempore arma movere solent Romani et ad bellum instrui. Septembri mense denique cyclico politicoque suffragio, de quo tu studiose rogas, initium anni statutum fuit. Et quam quidem graeca quoque lingua ἐπινέμησιν appellare novit, Romani autem indictionem, hanc olim quinquennalis cyclus reducebat : idque etiam lustrum proprio vocabulo appellabant. Deinde quia Martem colebant, quem sui generis auctorem aiunt; et quia hoc sidus quindecim annis brevissimum cursum absolvens, suum cyclum perficit, pari intervallo ἐπινέμησιν sive indictionem fieri decreverunt. Verumtamen hanc causam, ut in eorum antiquitatibus fertur, theologica eorumdem atque arcana ratio describit. Neque ab hac valde abludit sententia illa

(1) De arcano Romae nomine loquuntur Verrius apud Festum; Solinus cap. I; Servius ad aen. I. 277.

(2) Vide kalendarium constantinopolitanum ad diem primam septembris, et quae ibi docte disputat Stephanus Morcellius.

ριγραφομένην ὁ αὐταρχήσας Αὔγουστος ῥωμαίων, καὶ τὴν ἀνακύκλησιν τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ἐδικαίωσε περιορίζειν· πολιτικώτερον δ' ἂν λέγοιεν καὶ οἱ διότι τοσούτοις ἔτεσιν Ἀντωνίῳ συνυπατευκότι τήν τε τῶν κοινῶν πραγμάτων μεταχείρισιν ἴσχεν· εἶτα καὶ μάχην συνῆψε, καὶ τὸ κατ' αὐτοῦ τρόπαιον εἶλεν, ὅτε καὶ μηνὸς ἱσταμένου σεπτεμβρίου ἡ Αἴγυπτος αὐτῷ δορυάλωτος κατέστη (1)· ἐτέλουν μὲν οὖν καθ' ἑκάστην ἀρχὴν ἐνιαυτοῦ ἐξαλλαζούσας τὰς θυσίας καὶ τελετὰς, τιμῶντες καὶ ἱλασκόμενοι οὓς ἐνόμιζον αὐτοὶ θεούς· μάλιστα δὲ κατὰ τὸν σεπτέμβριον μῆνα λαμπρότερον αὐτοῖς καὶ φιλοτιμότερον ἐπράττετο ταῦτα·

β. Ἐπεὶ οὖν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἡ νέα τὸν κλῆρον ὑπῆλθε καὶ κοινὸν ἐκτήσατο τὸ κράτος, μετέστησε δὲ τοῦ σεβάσματος τὸ πλάνον εἰς τὴν εὐσεβῆ τε καὶ θεῷ πρέπουσαν λατρείαν, συμμεθίστησι καὶ τὰς δαιμονίους τελετὰς καὶ θυσίας εἰς εὐσεβούσας τε καὶ θεοπρεπεῖς ἁγιστείας· καὶ διὰ τοῦτο τὴν πρώτην τοῦ σεπτιμβρίου μηνὸς λιτανείαις τε δημοτελέσι καὶ ταῖς ἄλλαις ἱλαστηρίοις εὐχαῖς νόμον ἔθετο τὸν θεὸν ἐξιλεοῦσθαι, παρεῖναι τε τὸν ἀρχιερέα τοῖς τελουμένοις, τῶν ἱλαστηρίων καὶ σωτηρίων προηγούμενον ἱερουργιῶν τε καὶ θυμάτων· ἡ δέ γε ἐπωνυμία τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου ἡ μὲν ῥωμαΐζουσα φωνὴ τὸ μήνυμα σημαίνει· μηνύει γὰρ ἡ ἀρχὴ τὴν περίοδον· καὶ τοῦτο αὐτοῖς ἐστιν ἰνδικτιών· ἡ δὲ Ἑλλὰς φερωνύμως ἐθήκε τὴν ἐπινέμησιν· οὐ γὰρ εἰς ἀπαράβατον καὶ ὡρισμένον βάρος τὸ παλαιὸν οἱ φόροι τοῖς ὑπηκόοις ἐτάττοντο, ἀλλ' ἡ τῶν καρπῶν γένεσις τὴν σύντα-

quae ait, Augustum Romanorum imperatorem, quum rescivisset aequinoctialem tempestatem a nonnullis in quindecim partes dividi, anni quoque periodum eodem numero definiendam censuisse. Sed civilior est sententia rem repetentium ab Augusto qui totidem annis principatum in patria cum Antonio gesserit, cum eoque reip. clavum tenuerit, tum adversus eum decertaverit, triumphumque retulerit, atque Aegyptum mense septembri ineunte armis obtinuerit. Singulis autem anni initiis peculiaria sacrificia ritusque peragebant, honoris ergo et placationis eorum quos ipsi putabant deos: praesertim vero mense septembri splendidiora haec sacra et accuratiora diis faciebant.

2. Iam ubi veteris Romae nova sortem occupavit, communemque potentiam adepta, superstitionis errorem in piam Deoque dignam religionem convertit; tunc diabolica quoque mysteria ac sacrificia sanctis Deoque dignis caerimoniis commutavit. Idcirco prima septembris die litaniis publicis precibusque piacularibus Deum propitiare decrevit: pontificemque adesse rei sacrae, atque eum praeire pia et salutaria munera ac sacrificia. Porro annui cycli appellatio romano vocabulo significat indicium. Namque initium innuit periodum: atque haec est illis indictio. Graecia quoque nomine rei congruo dixit ἐπινέμησιν (distributionem.) Non enim apud veteres tributis erat praefinitus certus atque

(1) De hac universa re confer Petavium doctr. temp. tom. II. p. 366—368.

ξιν αὐτοῖς ἐφιλανθρωπεύετο· σπανίζουσα μὲν γὰρ ἠλάφρυνεν, εὐθηνοῦσα δὲ οὐκ ἐβάρυνε· καὶ διένειμεν ἀλύπως τοῖς φορολογουμένοις τὸ ἀνάλογον· καὶ τότε ὅτε χρεία ἐκάλει, μηδενὸς γὰρ ὄντος τοῦ βιαζομένου, οὐδ᾽ ὅλως ὁ φόρος ἐπράττετο, ἀλλ᾽ ἐγίνετο κέρδος ὁ πόνος ὅλος τοῖς γεωργήσασιν· ἐξ οὖν τοῦ διανέμεσθαι τοῖς ὑπηκόοις τὴν σύνταξιν, τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχεν ἡ τοῦ ἐνιαυτοῦ περίοδος ἐπινέμησις· οἱ δ᾽ ἀπὸ τῆς περὶ Ἄκτιον νίκης τὴν ἰνδικτιῶνα συμπλάττοντες, εἰς τὸ λυπηρότατόν τι τῇ ἀκοῇ καὶ πειθοῦς ἀπέσχον δοκοῦσι μοι τὴν λέξιν ἐκβιάζεσθαι· ἀλλὰ γὰρ ταῦτα μὲν κατὰ τὸ πρόχειρον τῆς μνήμης περὶ ὧν ἠρώτησας ἀπεδόθη· εἰ δέ τι καὶ τῆς σῆς περὶ τὴν ἱστορίαν βαθείας σχολῆς ἀνελκυσάμενος ἐπιδείξεις, καὶ τοῖς εἰρημένοις προσθείης, καὶ τοῦτο ἡμῖν χαριέστατον ἔσται.

QUAESTIO CXLVIIII.

Περὶ ὅρου ζωῆς.

α. Τοῖς μὲν πλείοσι τῶν ἀνθρωπίνου βίου μετεχόντων πλοῦτος καὶ κτημάτων περιουσία, τρυφή τε καὶ δόξης κοσμικῆς περιφάνεια ἡ πρώτη μακαριότης νομίζεται· καὶ ταῦτα οὐ τοῖς βουλομένοις πάντως προσγινόμενα, οὐδὲ ἁπλῶς τῶν ἐρώντων πληροῦντα τὴν ἔφησιν, ἄλλοις δὲ ἄλλως κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ χρόνους συμπίπτοντα, καὶ αὖθις τούτων ἀφιστάμενα, καὶ πρὸς ἑτέρους μεταπί-

immobilis limes; sed pro fructuum proventu stipendia illis clementer imperabantur: ita ut in annonae caritate minuerentur, in ubertate non augerentur: quare sine tristitia quaestoribus iustum tributum persolvebatur: et quidem ubi opus esset: nulla enim instante necessitate, tributum prorsus non exigebatur; sed uni sibi quisque agricola laborabat. Itaque ab imperando singillatim subditis tributo nacta est nomen ἐπινέμησις anni periodus. Qui vero a victoria ad Actium indictionem confingunt, duram auditu et fide alienam vocabuli originem vi procudunt. Sed tamen haec, prout memoria mihi suppeditavit, ad tuam interrogationem dicta sint. Quod si tu ex tuo diutino historiae studio haustum aliquid mihi protuleris, dictisque meis addideris, id mihi iucundissimum fore scito.

De vitae termino.

1. Pars hominum maior divitias et rei familiaris copiam et luxum gloriaeque mundanae pompam summae beatitatis loco habet: licet hae res neque pro libito prorsus illis accidant, neque cupidorum vota satis expleant; sed his vel illis temere pro diversis causis atque temporibus obtingere soleant; rur-

πτοντα, ῥεύματος δίκην ἐξ ἀντιπνοίας ἀνέμων ἐπὶ τἀναντία μεταβαλλομένου ῥᾳδίως, καὶ τὸ ταυτὸν ἐν κινήσει καὶ φθορᾶς * ὁμοιότητι παντελῶς ἀρνουμένου· καὶ ταύτῃ μὲν ὀφείλοντα κατὰ λόγον εὔθετόν τε καὶ δίκαιον καταφρονεῖσθαι καὶ διαπτύεσθαι. ὅμως γοῦν ἐντεῦθεν παρὰ τοῖς τὸ ἡδὺ μεταδιώκουσι τῶν αἰσθήσεων δυναστεύοντα καὶ τὸν βίον ἑαυτοῖς ὑποτάττοντα· οἷς δὲ ἡ λογικὴ χάρις ἐπανθεῖ, καὶ καθ' ὃν γέγονε λόγον διαπρέπει ἡ φύσις τῇ νοερᾷ δυνάμει κυβερνωμένη, τούτοις σοφία τὸ σπουδαζόμενον· ἧς ἐκ παιδευμάτων ἀγαθῶν μετὰ τῆς τοῦ κρείττονος ῥοπὴν ὑπάρχει ἡ σύστασις, πλοῦτον ὄντως ἀκήρατον καὶ εἰς ἀεὶ διαμένοντα χαριζομένη τοῖς πρὸς τοῦτο τὴν σπουδὴν κεκτημένοις· οὐκ ἐκ τύχης καὶ ταυτομάτου, ἀλλὰ τῷ πόνῳ τοῦ αἱρουμένου συναγόμενον· σοφία δὲ οὐχ ἡ κομψείαν ῥημάτων προβαλλομένη, καὶ πομφόλυγας διὰ κενῶν λαρυγγισμάτων ἐξερευγομένη, ἀλλ' ἡ τὸν λόγον εὐλόγως μετερχομένη, ἡ τῶν νοημάτων ὑπηρέτην τοῦτον φέρουσα εὔτακτον, καὶ τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστὶ τὸν λόγον ἐπιζητοῦσα· καὶ τῆς ἀληθοῦς οὐ σφαλλομένη τὴν εὕρεσιν· καὶ διασκάπτουσα μὲν τῶν πραγμάτων τὰς φύσεις τῇ δικέλλῃ τῶν λογισμῶν· ὡς τοῖς προφανέσιν ἐναπομένειν οὐκ ἀνεχομένη, πρὸς δὲ τὸ βάθος κατιοῦσα τῶν τῇ ἐρεύνῃ ὑποκειμένων, ἐκεῖθεν οἷά τινα ψήγματα χρυσίτιδος γῆς τὰς τῶν ὄντων ἀναλέγεται θεωρίας· ἐξ ὧν ἡ περιουσία τῆς ἀληθοῦς συνίσταται γνώσεως, ζηλωτοὺς ἀποφαίνουσα τοὺς κεκτημένους· καὶ τὸ περιφανὲς αὐτοῖς καὶ τίμιον, οὐκ ἐπ' ὀλίγον ἀλλ' εἰς πάντα χρό-

* φορᾶς?

sus ab his avolent, atque ad alios se conferant; fluctus instar qui adverso vento in contrarium facile vertitur, neque in eodem statu propter motum vehementemque veluti transitum permanet. Quum haec idcirco, si recte iustoque iure ageremus, contemni ac despui deberent, eadem nihilominus iis, qui sensuum delectationem sectantur, imperitant atque in hominum vita dominantur. Quibus vero rationalis gratia efflorescit, ac pro suae originis conditione excellit natura intellectualibus viribus gubernata, his inquam sapientia in primis cordi est, quae quidem exsurgit ex optimis disciplinis atque ex insita ad rectum propensione. Atque eadem recti studiosis opes hercle incorruptibiles aeternumque duraturas largitur, non fortuna neque casu sed labore frugi hominis coacervatas. Porro sapientia haud illa est, quae verborum pompam praetendit, bullasque vanis vociferationibus eructat, sed quae oratione decenter utitur, eamque mentis conceptibus subservire commode iubet: quae rerum causas exquirit, neque veritatem frustra vestigat; quae varias negotiorum naturas ratiocinii ligone effodit; neque in horum superficie consistere patitur, sed ima quaestionum viscera rimans, inde veluti ramenta auriferae telluris, rerum colligit cognitiones: ex quo luculenta veri conflatur notitia, quae mirabiles facit possessores eius, famamque illis ac decus non brevi sed omni aevo conciliat. Hinc animae exercetur sensus ad tute discernendum a pravo bo-

νον χαριζομένη· ἐντεῦθεν τὰ τῆς ψυχῆς γυμνάζεται αἰσθητικὰ πρὸς διάκρισιν ἀσφαλῆ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ χείρονος· αὕτη καὶ τοῖς οὐκ ἀναγκαίοις ἡμᾶς προσομιλεῖν παρασκευάζει, τὴν τῶν κρειττόνων βεβαίωσιν τῇ παραθέσει συνιστῶσα τῶν τοιούτων· ἐκ τούτου καὶ λόγοις τῶν ἔξωθεν συστρεφόμεθα· ὧν τὸ μυθῶδες καὶ πεπλασμένον διαπτύοντες, τὸ τῆς λέξεως εὔστροφον καὶ τεχνικὸν ἀσπαζόμεθα πρὸς τὴν τῶν νοουμένων ἐξάπλωσιν καὶ φανέρωσιν· ταύτης ὑμεῖς λογιώτατοι, βλάστημα ὄντες εὐγενές τε καὶ γνήσιον, καὶ τὴν πατρῴαν ὁμοίωσιν τοῖς τοῦ λόγου χαρακτῆρσι μᾶλλον ἢ τοῖς τοῦ σώματος μορφώμασιν ἀναφαίνοντες (1), οὐδὲ τὰ περὶ τῆς πρώτης σοφίας, φημὶ δὲ τῆς κατ' εὐσέβειαν, παρέργως ὑμῖν μελετᾶσθαι δείκνυτε· ἀλλὰ τῶν ταύτης δογμάτων καὶ τῶν πατρικῶν παραδόσεων τὰς ἀκριβεῖς ὑπολήψεις ἐπιζητοῦντες, τὰς μὲν πρὸς τὸ πιθανὸν ἀποκλίσεις ἐκκλίνετε, τὸ πρὸς συγκατάθεσιν δὲ τῆς ἀληθείας ἐν τοῖς τοιούτοις ἀναγκαῖον ἀσπάζεσθε.

β. Ὅθεν προτρέψαι ἡμᾶς ἠξιώσατε περὶ ζητήματός τινος τοῖς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀμφιβαλλομένου εἰπεῖν, καὶ τὰ τῆς οἰκείας ἡμῶν παραστῆσαι γνώμης (2)· τοῦτο δέ ἐστιν, εἰ πεπεῖσθαι ἡμᾶς χρὴ ὅρους ὑπὸ θεοῦ πεπῆχθαι τῆς

nestum. Sapientia eadem rerum quoque minime necessariarum studium nobis suadet, videlicet ut harum comparatione meliorum illarum stabilitatem demonstret. Idcirco in litteris quoque profanis versamur, quarum etsi fabulas ac figmenta despicimus, venustatem tamen elocutionis atque artificium amplectimur, quo mentis cogitata evolvunt atque in publicam lucem educunt. Huius vos sapientiae, o eruditissimi homines, quum proles nobilis germanaque sitis, maternamque imaginem sermonum potius characteribus quam corporis figura referatis; ne primariae quidem sapientiae illi, nimirum quae de religione tractat, perfunctoria opera studere vos ostenditis; sed huius dogmata patrumque veterum traditiones explicari vobis accurate poscitis: caventes scilicet ne rerum verisimilium specie abripiamini; sed quod in his praecipuum solidumque est ad firmandam veritatis consensionem, id sequamini.

2. Atque hinc vobis consilium exortum est hortandi nos, ut de quaestione quadam, quae inter ecclesiasticos viros disceptatur loquamur, nostramque hac super re sententiam dicamus. Est autem quaestio, utrum credere nos

(1) Puta quia vel pallio philosophico vel ecclesiastica veste non utebantur.

(2) Quaestio haec de vitae termino communis dicitur et pervulgata etiam ab auctore quaestionum ad Antiochum (Q. CXIII.) quae magno Athanasio inscribuntur. Anastasius etiam sinaita quaest. LXXXVIIII argumentum idem versat, et Basilii effatum memorat. Photius autem hunc prolixum tractatum tacite sibi vindicavit e Germani CI. fere annis ante se patriarchae constantinopolitani scriptis; quod ego plagium ex antiquo codice vaticano cognovi: quumque Photius extremam tractatus eius partem praetermisisset, id a me complementum in secundo vaticanae meae collectionis volumine editum fuit p. 682: nunc autem cum voluminis primi editionem repeto, tractatum diutius hiare non sum passus. Attamen Photius suis quoque, ut reor, verbis rem hanc denuo tractavit in amphilochiana CCXL, quae quia propter brevitatem obscurior est, ni-

ἑκάστου ζωῆς, καθ' οὓς ἀποτελευτᾶν τὸν βίον ἑκάστῳ συμβήσεται· τοῦτο γὰρ ἡμᾶς ὑποβάλλει νοεῖν ἡ Βασιλείου τοῦ μεγάλου διδασκαλία (1), ἧς τινος τὸ ῥητὸν καταδεχόμενοί τινες, τὴν τούτου διάνοιαν βαθύτερον δῆθεν ἢ κατὰ τὸ προφανὲς ἐξηγεῖσθαι πειρῶνται, καὶ τῆς ὑπονοουμένης ἐκδοχῆς ἀποκρίνουσιν· ἕτεροι δὲ ἐπὶ μόνων τῶν ἰδιοθανατούντων τοῦτο τῷ πατρὶ νενοῆσθαι ἐθέλουσιν· ὡς τῶν κατ' ἐπήρειαν ἤ τινα τῶν ἔξωθεν συμπτωμάτων ἀνάγκην τῆς παρούσης ζωῆς μεθισταμένων, τῷ τοιούτῳ λόγῳ ὑποπίπτειν οὐ δυναμένων· εἰσὶ δὲ οἳ καὶ παντελῶς τὴν τοιαύτην διαγράφονται δόξαν, καὶ κατειρωνεύεσθαι τὴν τοῦ διδασκάλου αἰδῶ οὐκ ἀνέχονται, ἀνεπικαλύπτως δὲ τὸ μὴ εἴκειν αὐτὸν τῇ τοιαύτῃ γνώμῃ ὁμολογοῦσι· περὶ ὧν ἡμᾶς πλατύτερον ἐκγυμνάσαι τὸν λόγον, καθὼς ἂν τὰ τῆς κατὰ διάνοιαν ἡμῖν δυνάμεως προσῇ, ἡ τῶν σοφωτάτων ὑμῶν ἠνάγκασεν οἰκειότης· μᾶλλον ἡμῶν ἑλομένων τῆς ἑαυτοῦ ἀμαθίας ἔλεγχον ἀπολιπεῖν τοῖς

oporteat, terminos a Deo singulorum vitae esse statutos, quos intra ut cuiusque vita finiatur futurum sit. Id enim nobis suadet magni Basilii doctrina; cuius nonnulli etsi effatum probant, sensum tamen huius altius eruere prae quam vulgo apparet nituntur; atque interpretationem receptam improbant. Alii autem de iis tantummodo qui sua morte obeunt hoc patrem sensisse volunt; ita ut qui ex insidiis aut ob aliquam externi casus necessitatem praesenti vita abeunt, hoc effato minime comprehendantur. Quidam denique hanc opinionem prorsus reiiciunt; qui etsi magistrum reverentiae causa minime irrident, aperte tamen se huic sententiae nequaquam acquiescere confitentur. Qua super re paulo latius nos explicare orationem, pro nostri ingenii viribus, vestra, sapientissimi homines, familiaritas nos coëgit. Quippe qui malumus inscitiam nostram obiicere posterorum criminationibus, si for-

hilque novi adfert, a me praetermittitur, ita tamen ut eius exordium heic in adnotatione deponam. Ἐπὶ παλαιοὺς ἡμᾶς ἀγῶνας καλεῖς, καὶ ἐφ' ὧν πολλοὶ κονισάμενοι καὶ τοὺς ἄθλους οὐκ ἀγεννῶς ἐνεγκόντες, τὴν νίκην ἡμῖν, οὐ γὰρ ἐρῶ ἔτι φαυλότερον, καθορᾶν οὐ παρέσχον ἀνίκητον· πλὴν ἐκ τῶν προλαβόντων ἡμᾶς ὁσίων καὶ μακαρίων ἀνδρῶν λαβὰς οὐκ ὀλίγας συλλεξάμενοι, καὶ ἃς ἡ τῆς θείας ῥοπῆς εὐμένεια παρασχεῖν ἡμῖν οὐκ ἀπηξίωσε, ταύταις ἐκείναις συνυφάναντες, εὐχόμεθα μὲν τὴν σὴν σπουδὴν καὶ ἐλπίδα μὴ κεκενωμένην χαρίτων, καὶ γνώσεως οὐ δεομένης ἀλλαχόθεν γνώμονος, ἀπελθεῖν· εἰ δὲ μή, βραχυτάτης ἔτι δεηθῆναι διορθώσεως· τὸ μὲν οὖν ἐνδεῆ τὸν λόγον ἐπιζητεῖν, εἰς μῆκος ἐστὶν ἐκβιάζεσθαι τὴν γραφήν· τὸ δὲ σύντομον ἀπαιτεῖν, πολλὰ τῶν δεόντων ἐπιτρέπειν ἀπολιπεῖν· πλὴν ὡς ἂν οἷός τε ὦ πειράσομαι κατὰ τὴν σὴν ἀξίωσιν τὸν περὶ ὅρου λόγον προάγειν. *Ad vetera nos certamina vocas, quibus multi licet insudaverint, palmasque non inglorias retulerint, ii nihilominus (inepte non loquor) haud invictam nobis victoriam conspiciendam dederunt. Verumtamen a decessoribus nostris sanctis illis beatisque viris argumenta non pauca decerpentes, et quae nobis divinae inspirationis benignitas suppeditare non est dedignata, cum illis copulantes, optamus ut sedulitas spesque tua non sine gratiae fructu scientiaque, quae aliunde norma non egeat, discedat: si minus, certe adhuc brevissima mihi opus est emendatione. Iam qui nulla re carentem sermonem exquirit, is prolixe scripturam dilatat: qui autem brevis esse laborat, multa quorum ratio habenda esset omittit. Ceteroquin ego pro viribus nitar, tuis votis obsequens tractatum de termino paulo ulterius provehere.*

(1) Infra p. 141.

μετέπειτα, εἴ γε τῆς πατρικῆς μὴ ἐφικόμεθα μεγαλονοίας, ἤπερ φιλίας θεσμὸν παρακοῇ καθυβρίσαι, καὶ τὸ μηδ' ὅλως ἑλέσθαι πονεῖν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις κατεγκαλεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ ἀσθενὲς ἴσθ' ὅτι καὶ συμπαθεῖται ῥᾶστον, ἡ δὲ πανταχοῦ κατακρίνεται· καὶ τὸ μὲν αὐθαδῶς ἐπιβάλλειν ἑαυτὸν τοῖς ὑπὲρ τὰ οἰκεῖα μέτρα λόγοις τε καὶ διδάγμασιν, ἀλαζονείας ἀποφέρεται ἔγκλημα· τὸ δὲ ὑπείκειν καὶ πείθεσθαι τοῖς πρὸς φιλοπονίαν προτρεπομένοις τῆς τῶν ἀληθῶν ζητήσεως καὶ κατανοήσεως, ἀξιέπαινόν τε καὶ ἔμμισθον· ἐπεὶ δὲ ἐν ταῖς τοιαύταις τῶν λόγων ζητήσεσιν ὁ διαλογικὸς χαρακτὴρ μᾶλλον ὑπάρχει κατάλληλος, ὡς πλειόνως τῷ πυκνῷ τῶν ἀντιθέσεων λεπτυνομένης τῆς ἐρεύνης τοῦ προκειμένου, καὶ ἡμῖν τὸ τοιοῦτον εἶδος μεταχειριστέον τοῦ λόγου, τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον αἰτησαμένοις ἐκκαλύψαι ἡμῖν τῆς ἐν τούτοις ἀληθείας τὸ φρόνημα, καὶ τῷ λόγῳ δοῦναι εὐκρινῆ ποιήσασθαι τούτου τὴν ἀνάπτυξιν· τὸ μὲν οὖν τῇ πατρικῇ παραδόσει παριστάμενον πρόσωπον, τῷ τοῦ ἄλφα σημειούσθω στοιχείῳ· τὸ δὲ τοῖς τῶν ἀντιλεγόντων ἐπιχειρήμασι χρώμενον, καὶ τὰς πρὸς τὸ ἀνατρέπειν τῶν λόγων ἀντιθέσεις προβαλλόμενον, τῇ γραφῇ τοῦ βῆτα χαρακτηριζέσθω.

γ. Α. Πλείστων ἡμῖν ἡμερῶν διαγέγονε χρόνος ἀφ' οὗ τῆς σῆς ὦ φίλος οὐκ ἐτύχομεν ὁμιλίας· ὡς εἰς ἀπορίαν ἡμῖν τὰ τῆς διανοίας χωρεῖν, τίς ἄρα τῆς τοιαύτης ἀπολείψεως ἡ αἰτία λογιζομένοις· καὶ νῦν δέ σε ὁρῶντες τὴν τοῦ προσώπου συνήθη κατάστασιν ἐκβεβηκότα καὶ πρὸς τὸ κατηφὲς συννενευκότα, δεδω-

te patris profundum sensum minime adsecuti erimus, quam amicitiae legi iniuriosa contumacia resistere, aut merito vituperari quod in his magni momenti rebus adlaborare minime voluerimus. Etenim infirmitati promptissime ignoscitur, contumacia usquequaque damnatur. Praeterea qui procaciter praeter proprium modulum sermonibus doctrinisque se immiscet, is vanae arrogantiae insimulari solet: qui vero morem gerit et obsequitur iis, quorum hortatu ad laborem atque ad veritatis vestigationem et intellectum impellitur, is laude dignus ac praemio est. Age vero quoniam in huius argumenti disquisitionibus dialogi forma magis idonea est, quia crebritate contradictionum propositam rem subtilius rimamur, nobis quoque genus eiusmodi disputationis usurpandum est; Dei Verbum invocantibus, ut veritatis sensum nobis revelet, atque ut huius explanationem verbis perspicuam adferamus. Ergo personam, quae patris (Basilii) traditionem tuetur, littera A significabimus: alteram vero, quae contradicentium argumentis utitur, quaeque contrariam orationem refutandi gratia recitat, littera B denotabimus.

3. A. Permultorum dierum elapsum est intervallum ex quo tuis caremus, mi bone, colloquiis: quare iam nobis angebatur animus de tantae intercapedinis causa cogitantibus. Nunc cum te videmus consueto vultus habitu immutato atque ad tristitiam inflexo, non modico metu quatimur, nequid forte prae-

νίαν οὐ μικρὰν εἰσδεδέγμεθα, μή τι ἄρα τῶν δυσχερεστέρων ἐν τοιαύτῃ σε δείκνυσι διαθέσει τοῦ ὁρωμένου. B. Ἀποδημία μὲν ἡμᾶς ἐπί τινα τῶν οὐ πολλῷ ἄποθεν ἱερῶν οἴκων εὐχῆς χάριν γενομένη, τῆς σῆς ἀπήγαγε συντυχίας· σύμπτωμα δὲ θανάτου ἀδοκήτως τινὶ τῶν ἐπιτηδείων ἐπιστὰν, τὰ τῆς λύπης ἡμῖν ἐνεποίησε· καὶ ταύτῃ ὡς εἰκὸς τὴν τοῦ προσώπου ἐπιφάνειαν διέθηκεν. A. Οὐ τοῦ δέοντος ἐκτὸς τὰ τῆς ἀχθηδόνος ὑμῖν, οὐδὲ εἰκαῖον τὸ λυπηρόν· τίνα δὲ ἄρα κατὰ τὸ προφανὲς ἡ τοῦ θανάτου ἔφοδος εἴληφε πρόφασιν; B. Κατάῤῥυτος ὕλη τὰ περὶ τὴν φάρυγγα καταλαβοῦσα αἰφνίδιον καὶ πνευμάτων σφήνωσιν ὑπομείνασα πνιγμῷ τὸν ἄνδρα τῷ θανάτῳ ὑπηγάγετο. A. Οὐκ ἀσύνηθες τῇ φύσει τὸ συμπτώμασιν ὑποκεῖσθαι τοιούτοις, οὐδὲ ξενισμός τις τοῖς οὕτω συμβαίνουσιν ἕπεται· εἰκὸς γὰρ τὸ ἀπολισθῆσαι τοῦ ἄκρου τῆς ἀπαθείας ἐν τῷ τοῦ βίου κατωφερεῖ κυλινδούμενον, πολλαῖς περιπταίειν παθῶν ἐξοχαῖς τε καὶ ἀντιτυπίαις, μέχρις ἂν εἰς τοὔδαφος τῆς εἰς γῆν ἀποστροφῆς καταντήσειεν. B. Οὐκοῦν τυχηρὰ καὶ οὐ κατὰ προνοίας κυβέρνησιν τὰ ἄλλοις ἄλλως συμπίπτοντα τῶν κατὰ τὸ σῶμα ἀνιαρῶν ἐντεῦθεν συνάγεται· ἐξ ὧν ἀναγκαίως καὶ τὰ τῆς τελευτῆς τοῖς ἀνθρώποις ἐπακολουθεῖ. A. Πῶς τοῦτο φῇς; B. Ὅτι οὐ μιᾶς τινος αἰτίας ἐκ σωματικῶν ἀῤῥωστημάτων φαινομένης ἐπάγειν τοῖς ἀνθρώποις τὸν θάνατον, ἀλλὰ πολλῶν καὶ ποικίλων· τοῦτο μὲν κατὰ τὴν διάφορον κρᾶσιν τῶν σωμάτων· τοῦτο δὲ καὶ παρὰ τὸ τῆς διαίτης ἡμαρτημένον ὡς πρὸς τὴν τοῦ τρεφομένου σώματος ἰδιότητα· ἔπειτα καὶ κατ' ἔλλειψιν πολλάκις τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας καὶ θεραπείας ἢ καταφρονουμένης ἢ μὴ εὐπορουμένης (οἱ μὲν γὰρ

ter morem molestius hac te facie esse coëgerit. B. Peregrinatio quaedam supplicandi causa ad sacram aedem haud longe dissitam suscepta, a tua nos consuetudine abstraxit: mortis autem casus uni e familiaribus inopinato ingruens, maerorem nobis creavit, qui hunc vultus ut par erat statum effecit. A. Non est absurda doloris vestri causa, neque vanus luctus. Sed, oro, quaenam homini occasio mortis fuisse videtur? B. Catarrhus occupato gutture, subitoque obstructis spiritibus, suffocatum hominem enecavit. A. Non est naturae insolitum ut his casibus sit obnoxia, neque magnopere in his eventibus mirandum est. Est enim consentaneum ut a valetudinis apice defluat, qui in hac vitae declivitate versatur, atque in multa incurrat incommodorum offendicula et adversitates, donec in planum, id est in sibi homogeneam terrenam naturam recidat. B. Ergo fortuitum hinc cognoscitur, non providentia gubernatum, quicquid corporibus molestiarum aliis aliter accidit; ex quo demum inter homines mortis ipsius necessitas sequitur. A. Quonam pacto id ais? B. Quia videlicet non una causa sed multae ac variae corporeorum morborum mortem videntur hominibus creare; partim diversa temperie corporum; partim diaetae genere, quod a conditione nutriti corporis alienum sit, partim idoneae vel cautelae

ἐκ πενίας ἐν ἀπορίᾳ τοῦ θεραπεύοντος γίνονται, οἱ δὲ ἀμελέστερον περὶ τὰ συντηρητικὰ τῆς εὐεξίας διάκεινται) ἀνάγκη νόσους ἐπισυμβαίνειν, ἐξ ὧν ὁ θάνατος. Α. Τῶν νόσων τοίνυν ἐπακολούθημα δίδως τὸν θάνατον; Β. Καὶ λίαν.

δ. Α. Οὐκοῦν ἀνάγκη κατὰ σέ, πάντα τὸν νοσοῦντα ἁπλῶς τελευτᾷν τὸν βίον· νῦν δὲ ὁρῶμεν τινὰς μὲν καὶ σπανιάκις, ὅμως καὶ δίχα τοῦ νοσεῖν τῷ θανάτῳ ὑπαγομένους· τινὰς δὲ καὶ μεγίστοις νοσήμασι καὶ ἐπὶ πολὺ προσομιλήσαντας, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἰατρευόντων ἀπεγνῶσθαι αὐτοῖς τὰ τῆς ὑγείας, ἀνενεγκόντας τῆς ἀῤῥωστίας ἐπὶ μήκιστον ἔσθ' ὅτε τὴν ζωὴν παρατεῖναι· πόσους δ' ἂν σοι ἐπιδείξαιμι τῶν πλουσίων ὁμοῦ καὶ τῶν ἐν ἀρχαῖς δυναστείαν ἐχόντων, πλείστης μὲν ὅσης ἐντεῦθεν ἐπιμελείας ἰατρῶν καὶ τῶν ἀρίστων ἐν ταῖς νόσοις αὐτῶν τετυχηκότας, οὐδέν τι μᾶλλον τὸ τεθνάναι διαφυγόντας; καὶ ἔμπαλιν πένητας καὶ πτωχοὺς πάντοθεν ἠπορημένους, νόσοις μὲν βαρυτάταις περιπεπτωκέναι, ἐπιμελείας δὲ ἰατρικῆς οὐ μετασχόντας, οὐδὲ τὴν διὰ τῶν τροφῶν παραμυθίαν εὐπορηκότας, πλήν γε ὅτι πρὸς ὑγείαν ἀναδραμόντας, καὶ τὰ τῆς κακώσεως οὐ χρονίως ἀποβαλόντας; ὥστε μήτε τοῖς νοσήμασιν ἁπλῶς καὶ κατὰ πρώτην τάξιν ἀνατιθέναι ἡμᾶς τὴν τῆς ψυχῆς διάζευξιν ἐκ τοῦ σώματος, μήτε τὰ τῆς ζωῆς ἰατρικαῖς θεραπείαις καὶ ταῖς ἄλλαις σωματικαῖς τημελείαις λογίζεσθαι, ἀλλ' ἑκάτερον τῇ τοῦ κατ' ἀρχὰς συνδήσαντος βουλήσει καὶ ἐξουσίᾳ, καθὼς ἂν ἡ τῶν ἀκατανοήτων αὐτοῦ κριμάτων πρυτανεύοι σοφία· ὑγείαν μὲν γὰρ καὶ σώματος εὐρωστίαν ἢ οὖσαν συντηρῆσαι ἢ ἀπελθοῦσαν ἀνακαλέσασθαι τῇ ἰατρικῇ τις ἐπι-

defectu vel medelae, sive cum illa negligitur, sive cum haec desideratur: alii enim ob egestatem medico carent; alii in conservanda valetudine socordiores sunt: quare morbos contingere necesse est, ex quibus mors consequitur. A. Ergo sequelam morborum mortem esse concedis? B. Maxime.

4. A. Atqui opus esset, te iudice, quemlibet nonnisi morbo affectum mori. Sed tamen nonnullos cernimus, etsi rarius, sine ullo morbo in mortem incidere: alios autem maximis infirmitatibus diu conflictatos, ita ut a medicis quoque conclamarentur, nihilominus superata vi morbi, diutissime postea vixisse. Quotnam porro tibi ostenderim vel divites vel etiam principes, qui exquisitissimam medicorum optimorum curam in morbis nacti, tamen mortem non vitaverunt? Contra vero pauperes ac mendici omni ope destituti, morbis correpti gravissimis, nullo medicinae officio adiuti, neque ciborum solatiis abundantes, incolumitatem recuperaverunt, satis cito aegritudine pulsa. Quare nec animae a corpore separatio morbis omnino aut praecipue tribuenda est: neque rursus vitae conservatio medicis curationibus aliive corporis cultui imputanda; sed utrumque id potestati eius atque arbitrio, qui principio animam cum corpore copulavit, prout arcanorum eius iudiciorum sapientia decreverit. Etenim valetudinem corporisque firmitatem vel praesentem retinere vel absentem re-

στήμῃ δοίη ἂν οὐκ ἀπεικότως, ὅτε μὴ φυσικῆς ἀντιπαθείας ἐμπόδιον προσῇ· ἔστι γὰρ ἀκούειν τῶν ἰατρευόντων συνεχέστατα λεγόντων· φύσεως ἀντιπραττούσης, πάντα κενά· ζωὴν δὲ ἀνθρώποις ἐπιμετρῆσαι, μόνου ἐκείνου ἐστὶ περὶ οὗ φη- Isai. XLII. 6.
σὶν ὁ προφήτης, ποιῶν γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· ᾧτινι ἀκολούθως παρὰ τοῦ Δαβὶδ ἀνατίθεται καὶ ἡ τοῦ δοθέντος κατ' ἐξουσίαν ἀφαίρεσις· ἀντανελεῖς γάρ Ps. CIII. 29.
φησι τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι· μεθ' ἣν καὶ ἡ τῆς καταλυθείσης τοῦ σκήνους οἰκίας ἀνοικοδομὴ καὶ ἀνόρθωσις· ἐξαποστελεῖς γάρ φησι τὸ πνεῦμα σου καὶ κτισθήσονται· καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· καὶ τοῦτο δὲ ἡμεῖς παρασημαντέον ἐξ ἀναγκαίου, ὅτι νόσοι πολλάκις ἐπάγονται καὶ παρὰ θεοῦ, καὶ οὐ πάντως κατ' αἰτίας σωματικάς· ἢ ἐπιτιμῶντος τοῖς πταίουσιν, ὡς τῷ Ἀσᾷ τῷ βασιλεῖ τοῦ Ἰούδα ἐν γήρᾳ παθόντι III. Reg. XV. 23.
τὴν ποδῶν τὴν ἀσθένειαν· ὅτε καὶ παροξῦναι λέγεται τὸν κύριον ὡς μὴ ζητήσας II. Paralip. XVI. 12.
αὐτὸν, ἀλλὰ ζητήσας τοὺς ἰατρούς, ὡς γέγραπται· ἢ οἰκονομοῦντος τὴν ἐν τῷ μέλλοντι σωτηρίαν διὰ τῆς ἐν τῷ παρόντι κακοπαθείας, καὶ λύοντος ἐντεῦθεν τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἐνοχήν· καθὼς ἔφη κορινθίοις ὁ ἀπόστολος, διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι καὶ κοιμῶνται ἱκανοί· εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκ- I. Cor. XI. 30.
ρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα· κρινόμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν· οὐκοῦν τὰ μὲν ἄλλα ποικίλως τε καὶ πολυτρόπως κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ λόγους συμπίπτειν ἡμῖν λογιζόμεθα· θάνατον δὲ

vocare, id inquam arti medicae haud absurde concedi potest; nisi forte naturale impedimentum obstet. Est enim sollemne medicorum effatum: contra naturam vanum esse niti. Sed tamen vitam hominibus dimetiri, eius est unius de quo propheta ait: faciens terram et hominem in ea; dans alitum populo qui est in ea, spiritum calcantibus eam. Post id consequenter subdit David, ab eodem qui dedit, pro sua potestate subductionem fieri: auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur. Deinde memoratur etiam diruti aedificii instauratio atque excitatio: emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae. Insuper nobis necessario animadvertendum est, morbos saepe a Deo infligi haud plane ob causas corpori insitas, sed quia vel peccatoribus irascitur (sicuti Asae Iudae regi qui senex pedibus laboravit; isque dicitur iram Domini commovisse, quia non hunc sed medicos imploraverit, ut in sacris litteris fertur:) vel quia futuri aevi salutem praesente molestia nobis conciliat; ideoque noxarum purgat reatum: sicuti Corinthiis aiebat apostolus: idcirco inter vos multi debiles et infirmi sunt et dormiunt complures. Nam si nosmet ipsi iudicaremus, haud profecto iudicaremur: iudicati autem a Domino corripimur, ne cum mundo damnemur. Ergo ceteros sane casus varios atque multiplices a diversis causis rationibusque contingere

ἀνθρώποις ἐπάγεσθαι μὴ ἄλλως ἡμῖν νομιστέον ἢ κατὰ τὸν τοῦ μεγάλου Βασιλείου λόγον τοῦ σοφωτάτου, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς παρ' ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ἔπηξε, πόρρωθεν τὸ παρ' ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου.

ε. Β. Ταυτησὶ τῆς νῦν παρενηνεγμένης ῥήσεως τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πολὺς μὲν ὁ λόγος παρὰ τοῖς πλείοσιν· ὧν οἱ μὲν ὡς νόμον ἀπαράβατον τὸ εἰρημένον κατέχουσιν· οἱ δὲ ποικίλαις ἀντιθέσεσι τὰς πρὸς τοῦτο συγκαταθέσεις διασαλεύειν πειρῶνται· ἐμοὶ δὲ πρὸς τοὺς δευτέρους μᾶλλον ῥέπει τὰ τῆς κρίσεως. Α. Ἄξιον μὲν προθέσθαι ἅς τινας φῂς ἀντιθέσεις προάγεσθαι παρὰ τῶν τοῖς πατρικαῖς μὴ ὑποκλινομένων φωναῖς· ἐγὼ δὲ τῶν οὕτως ἐχόντων, πρώτιστον τοῦτο τίθεμαι κατηγόρημα, τὸ μὴ πείθεσθαι αὐτοὺς τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν καὶ ὑπείκειν αὐτοῖς, ᾗ φησιν ὁ θεῖος ἀπόστολος (1)· καὶ τούτοις, οἷς δὴ μάλιστα διὰ βίου καθαρότητα καὶ δογμάτων ἀκρίβειαν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀποστολικὸν ἀπονέμει τὸ σέβας· καὶ κατ' ἐξαίρετον τούτῳ δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ ὄντως τὰ θεῖα σοφῷ· οὗ τινος οἱ μικροί τινες ἐπαινέται οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς τισι τοῦτον θαυμάζοντες, ἀλλὰ Γρηγόριος μὲν ὁ θεολόγος καὶ ὁ πολὺς Ἀθανάσιος τῆς εὐσεβείας οἱ στύλοι καὶ τῆς τριάδος ὑπέρμαχοι, οἱ τοὺς ἐπαίνους συνείροντες (2)· σοφίας

Hebr. XIII. 17.

nobis putemus; mortem autem adduci hominibus haud aliter credamus, nisi cum, ut sapientissimus Basilius ait, vitae termini expleti fuerint, quos initio iustum Dei iudicium cuique statuit, multo longe singulorum utilitates prospicientis.

5. B. De praedicta Basilii sententia multus apud permultos sermo est, quorum alii instar legis districtae habent, alii variis contradictionibus assensum huic opinioni labefactare student. Meum vero ad hos postremos iudicium mentis devolvitur. A. Operae pretium erit proferre in medium quas habere dicis contradictiones eorum, qui patris nostri vocibus non obaudiunt. Ego interim adversus huiusmodi homines hanc potissimam querelam commoveo, quod hi ducibus nostris non obsequuntur neque obediunt; quum hos tamen praecipue propter vitae puritatem et dogmatum ius exactum catholica ecclesia haud secus quam apostolos veneretur; atque hunc apprime magnum vereque rerum divinarum scientem; cuius neque exigui laudatores sunt, neque ob res exiguas hunc admirantes: sed theologus Gregorius et magnus Athanasius, religionis columina, propugnacula trinitatis, qui sententiam eius commendant.

(1) Haec et illa, quae sequitur, patrum atque ecclesiasticae traditionis commendatio, catholicae methodo apprime favet, contra heterodoxorum solutiorem iudicii libertatem, quae fidei fundamenta paulatim subruit.

(2) Gregorii theologi laudes innumerae Basilio dictae notissimae sunt. Athanasium quoque Basilii praedicatorem videmus in epistulis ad Iohannem et Palladium atque Antiochum ed. Mauria. tom. II. p. 956-957. Nequid dicam de loco alio epistulae secundae ad Castorem, quam Athanasio imperite suppositam scimus.

δὲ γνῶσις τελεωτάτη τῶν ἐγκωμίων ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ πλοκὴ τῶν στεφάνων (1)· Β. Ὡς ἔοικεν ἡ πυθαγόρειος ἡμᾶς ἀνάγκη τὰ νῦν περιστοιχίζεται, ἐπὶ τὸ αὐτὸς ἔφα ἐν τοῖς τῶν ἐπιλύσεων ἀπορίαις καταφεύγειν ἡμᾶς βιαζομένη· εἰ γὰρ λόγῳ τινὶ καὶ θεωρίᾳ οὐκ ἀνεπισκέπτῳ τῷ τῶν ἀληθῶν κατανοήσεως τὸ δογματιζόμενον ἐπηώρηται, ἀποδιδόσθω ὁ λόγος καὶ ἀναπτυσσέσθω ἡ θεωρία· ὡς ἂν ἑκούσιον καὶ ἀβίαστον λάβοι τὴν τοῦ διδασκομένου συγκατάθεσιν· εἰ δὲ ἁπλῶς ὑπάρχει ἀπόφανσις τὸ λεγόμενον, δεσποτικώτερον τὸ μὴ ἀντιλέγειν ἀναγκάζουσα, καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ ἀντιλέγεσθαι ἐπισύρεται. Α. Εἰ μὲν τῶν ἀπὸ καρδίας καὶ οὐκ ἀπὸ στόματος κυρίου λαλούντων κατὰ τὸ γεγραμμένον ὁ λόγος, ἐξεταζέσθω ἡ εὔνοια, καὶ ἀπαιτείσθω ἡ πρὸς τὰ πρόδηλα συμφωνία τῶν λεγομένων· ἐπὶ δὲ τῶν πνεύματι θεοῦ λαλούντων μυστήρια οὐκ ἀσφαλὴς ἡ ἀντίρρησις· οὐδὲ τὸ τοῖς ἀνθρωπίνοις ἁπλῶς ἀκολουθεῖν λογισμοῖς καὶ ταῖς ἑαυτῶν καταλήψεσι καταπιστεύειν ἡμᾶς, ἐστὶν ἀκίνδυνον· πίστει γὰρ καὶ οὐ πολυπραγμοσύνῃ τὰ θεῖα τῶν γραφῶν παρεδεξάμεθα λόγια· καὶ οὐ διὰ τὸ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν κατανόησιν εἶναι τῶν παραδιδομένων τὴν δύναμιν, ἀθετεῖν ταῦτα ἀνεσχόμεθα· οὐκοῦν καὶ τὰς τῶν ἐκκρίτων διδασκάλων φωνάς, τῆς ὁμοίας παραδοχῆς ἀξιώσωμεν (2)· ἅς τινας ὁ ἐκκλησιαστὴς αἰνιττόμενος, λόγοι σοφῶν φησι ὡς τὰ βούκεντρα καὶ ὡς ἧλοι πεπυρωμένοι, οἳ παρὰ τῶν συνταγμάτων ἐδόθησαν ἐκ ποιμένος ἑνός· ὁ

Ps. XI. 3.

Eccles. XII. 11.

Porro exquisitae sapientiae argumentum est, laudum congeries et corollarum textus. B. Ut video, nunc pythagorica nos circumstat necessitas, qua cogimur in dubiorum solutionibus ad illud confugere *ipse dixit.* Atqui si dogma ambiguum est propter aliquam locutionem vel theoriam, quae veritatis studioso vestigatori non erit impervia, reddatur sane rei ratio et explicetur, ut voluntarius sit discentis assensus non coactus. Sin quod dicitur nuda est affirmatio, quae sibi contradici imperiosius vetat, haec ipsa provocat contradictionem. A. Si ex humano corde, non ore Domini, ut ait scriptura, verba fiunt, equidem licebit, bona venia impetrata, exposcere ut ea quae dicuntur, ab iis quae in confesso sunt, non abhorreant. Sed enim hominibus qui spiritu Dei commoti mysteria loquuntur, non est tutum contradicere: tum etiam humanis prorsus indulgere ratiociniis, nostrisque fidere perceptionibus, periculo non caret. Fide enim, non curiositate, divina scripturarum oracula accepimus: nec si forte horum vis intelligentiam nostram excedit, iis idcirco derogandum censemus. Ergo praecipuorum quoque magistrorum voces pari obsequio prosequamur: quas videlicet Ecclesiastes innuens; sermones sapientium, inquit, ut stimuli, ut clavi ignei; qui omnes ex condicto ab uno pastore pro-

(1) Poëtica sententia elegans et notabilis!

(2) Rursus praeclara sententia adversus eos qui sacra biblia humanae criticae regulis prorsus subliciunt; et de priscis patribus sine debita reverentia iudicant.

γὰρ λαλήσας πάλαι ἐν τοῖς προφήταις, ὁ αὐτὸς καὶ ἐν ἀποστόλοις τὴν χάριν ἐνήργησε, καὶ διὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐδίδαξεν· αὐτὸς γὰρ ἔθετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ,
I. Cor. Παῦλος βοᾷ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους·
XII. 28. εἰ οὖν τοῖς Πυθαγόρου μαθηταῖς τοσαύτη αἰδὼς τῆς ἐκείνου φιλοσοφίας, καθὼς ἐτόπαζον, ὑπῆν, ὥστε τὴν ἐκείνου παράδοσιν παντὸς ἀποδεικτικοῦ λόγου ἰσχυροτέραν λογίζεσθαι, τί ἂν ἡμεῖς πάθοιμεν μὴ τὸ ἴσον εἰς εὐπείθειαν τοῖς θεοφόροις πατράσι νέμοντες;

ς. Β. Ἀλλ' οὐ Βασιλείῳ οὕτως νενόηται τὰ τῆς χρήσεως ὡς ὑμῖν δοκεῖ, ἀλλ' ὅρων πλήρωσιν ἔφη τὸ εἰς γῆν ὑποστρέφειν τὸν ἄνθρωπον (1)· ἐν τούτῳ
Gen. III. 19. τέλος λαμβανόντων τῶν κατ' ἀρχὰς ἀπὸ Θεοῦ ὁρισθέντων τὸ γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ· οὐ γὰρ κατὰ χρόνου περαίωσιν τοῦτο λαμβάνειν χρὴ, ὡς καὶ χρονικοῦ ὁρισμοῦ περιγράφοντος τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωήν· ἀλλ' ὥσπερ εἴρηται ἐν τοῖς
Matth. II. 17. εὐαγγελίοις, τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου (2) τοῦ προφήτου· ἢ τὸ, ἵνα
IIII. 14. πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ ἑτέρου προφήτου· οὕτω καὶ ἐνταῦθα νοητέον τὰ περὶ τοῦ πληρωθῆναι τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς εἰρημένα. Α. Δύο μέμψεων μιᾷ πάντως ὑποπεσεῖσθε, ἢ τῷ μὴ νοῆσαι ὑγιῶς τὰ τῷ διδασκάλῳ δογματισθέντα, ἢ τῷ ἑκόντι παραλογίσασθαι τὴν ἀλήθειαν· ἡ μὲν γὰρ τῷ ἀνθρώπῳ δοθεῖσα τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπόφασις ἐκ Θεοῦ, τὸ εἰς γῆν ἀναλύειν αὐτὸν ἐξ ἧς ἐλήφθη, ἵνα ὅρον

deunt. Nam qui olim locutus est prophetis, idem apostolis gratiam indidit, et deinde etiam per sanctos patres nos docuit. Ipse enim posuit in ecclesia, ut Paulus clamat, primum apostolos, deinde prophetas, tertio doctores. Igitur si Pythagorae discipulis tanta inerat erga eiusdem, quam ipsi existimabant, philosophiam reverentia, ut traditionem eius demonstrativa qualibet oratione potiorem ducerent; quid nobis fiet, si forte par obsequium divinitus afflatis patribus non tribuerimus?

6. B. Atqui Basilius non eo, quem vos putatis, sensu elocutus est; sed complementum terminorum dixit hominis reditum in pulverem. Tunc enim finis est rei, quam initio Deus his verbis definivit: pulvis es et in pulverem reverteris. Non enim heic temporis terminus intelligendus est, ita ut temporali quoque limite vitam hominis Deus circumscripserit; sed sicuti in evangeliis dicitur, tunc impletum est Isaiae prophetae effatum; vel, ut impleretur alterius prophetae dictum; ita heic etiam de completis vitae terminis intelligenda locutio est. A. In duorum errorum alterutrum sine dubio incurritis; nempe vel magistri doctrinam non recte intelligitis, vel ultro veritati illuditis. Nam Dei ab initio adversus hominem lata sententia, ut hic scilicet in eum, de quo sumptus est, pulverem resolvatur, unum generi hominum universo constitu-

(1) Hac prorsus responsione utitur Anastasius quaest. LXXXVIII. πρὸς τοὺς δὲ φέροντας τὸν μέγαν Βασίλειον προορισμὸν ζωῆς λέγοντα, ἐκεῖνο ἐροῦμεν, ὅτι προορισμὸν ὁ πατὴρ εἶπε τὴν θείαν ἀπόφασιν λέγουσαν ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.

(2) Corrige Ἱερεμίου.

δοθῆναι κατὰ παντὸς ὑπαγορεύει τοῦ γένους, καὶ οὐ πολλοὺς ἐκ τῶν περὶ ἕκαστον θεωρουμένους· ἡ δὲ τοῦ διδασκάλου φωνὴ οὐ μόνον περὶ ἕκαστον ζωῆς ὅρους ἤδη πεπῆχθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον ἐκ τούτου προσκοπεῖσθαι ἐδίδαξε· δῆλον δὲ ὡς ἡ μὲν ἐκ τῆς πρώτης καταδίκης ἐπαγωγὴ, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων ἐστίν· ὁμοίως γὰρ πάντες εἰς γῆν ἀποστρεφόμεθα, εἰ καὶ οἱ τρόποι τοῦ θανάτου διάφοροι· τὸ δὲ ἄλλον ἄλλου θᾶττον ἢ βραδύτερον ἀποβιῶναι, τὴν πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῖν τοῦτο οἰκονομοῦσαν τοῦ θεοῦ πρόνοιαν δείκνυσι· τῷ μὲν πρὸς τὸ μετανοίᾳ τὰ φθάσαντα διορθώσασθαι σφάλματα, πλείονα ἐπιμετροῦντος ζωήν· τὸν δὲ πρὸς τὸ μὴ ἐμπαγῆναι εἰς ὕλην τοῦ τῆς ἁμαρτίας βυθοῦ, τάχιον προαρπάζοντος· μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν ἄρρητον τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγαθότητος ἄβυσσον, ᾗ τινι μὴ δὲ ἀγγελικὸν ὅλως προσβλέψαι νοῦν δυνατὸν, τὰ τοιαῦτα οἰκονομοῦντος, καὶ τῇ οἰκείᾳ προγνωστικῇ δυνάμει προθεωροῦντος τὰς ἐκβάσεις τῶν ἐσομένων, καὶ καταλλήλως τούτοις τῇ δικαίᾳ ἑαυτοῦ κρίσει τὰ τέλη τούτων προορίζοντος· καὶ ἵνα μήτις ἡμᾶς παραστοχάζεσθαι τῆς πατρικῆς ἐννοίας νομίσειεν, αὐτὸν Βασίλειον τὸν σοφώτατον δεξώμεθα τῶν οἰκείων λόγων ἐξηγητὴν ἐν τῷ περὶ εὐχαριστίας δευτέρῳ λόγῳ (1) λέγοντα οὑτωσί· " ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς, ἰδίαν
,, ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε
,, τῆς ἐξόδου· ὃν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμένειν τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκο-
,, νόμησε· τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο, κατὰ

Rom. XI. 33.

tum esse terminum monet, non plures qui ex singulorum exitu cognoscantur. At vero doctoris vox non solum singulorum vitae praestitutos limites ait, verum etiam quid cuique homini utile sit, hac ipsa re prospectum antea docet. Constat autem primae damnationis sententiam, unam eamdemque contra omnes homines esse. Aeque enim cuncti in pulverem revertimur, etsi genera mortis differunt. Quod vero alius alio citius moritur, id sollicitam utilitatum nostrarum providentiam Dei demonstrat: qui alii ob emendanda prioris temporis errata diuturniorem dimetitur vitam; alium, ne in coenosum peccatorum barathrum demergatur, citius abripit. Et quidem sic agit pro sua ineffabili sapientiae bonitatisque altitudine (in quam ne angelicae quidem menti introspicere licet,) suaque futuri praescia vi, qua rerum exitum prospicit, atque his congruenter, iusto suo iudicio, fines praestituit. Ac nequis forte nos a patris sensu aberrare putet, sapientissimum ipsum Basilium sententiae suae narratorem audiamus in secunda de gratiis agendis oratione: " fac animo tuo re-
,, putes, a factore nostro atque animatore Deo, proprium cuique animae at-
,, tributum esse vitae curriculum, atque aliis alios excedendi vita limites po-
,, suisse: et hunc diutius superesse in carne decrevit; illum celerius solvi vin-

(1) Nempe in sermone qui vulgo inscribitur de martyre Iulitta cap. 5.

„ τοὺς ἀῤῥήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους· ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς
„ εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμω-
„ τικῶν ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τῆς κακοπαθείας ἀπαλ-
„ λαγὴν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ, αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προκατέχονται τῇ ζωῇ ταύ-
„ τῃ, αἱ δὲ ἐπ' ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου· σοφῶς καὶ βα-
„ θέως, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκητο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτί-
„ σαντος ἡμᾶς προβλεπομένου (1) „.

ζ. Β. Οὐκοῦν καὶ τῶν ἀλόγων κατὰ σὲ ὅρους ἐροῦμεν τῆς ζωῆς. Α. Πῶς τοῦ-
το φῄς; Β. Ὅτι τοι γέγραπται, ὡς ὁ θάνατος τούτου, οὕτως καὶ ὁ θάνα-
Eccles. III. 19. τος τούτου, καὶ πνεῦμα ἓν τοῖς πᾶσι· καὶ τί περιέσσευσεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ
τὸ κτῆνος; οὐδέν· ὅτι τὰ πάντα πορεύεται εἰς τόπον ἕνα· τὰ πάντα ἐγένετο
ἐκ τοῦ χοὸς, καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέφει εἰς τὸν χοῦν. Α. Οὕτω μὲν γέγραπται ταῦ-
τα· οὐχ οὕτω δὲ ἔχει κατὰ τὴν ἔννοιαν ὥσπερ ὑπείληφας σύ· ἡ γὰρ τῶν ἑξῆς ἐπα-
γωγὴ, ἣν αὐτὸς παρεκράτησας, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγραμμένων ἐμφαίνει διάνοιαν· τῇ-
δε γὰρ ἔχει· καὶ τίς οἶδεν εἰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνει αὐτὸ εἰς ἄνω;
καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κτήνους καταβαίνει κάτω εἰς γῆν; τὸ μὲν γὰρ πνεῦμα τοῦ
ἀνθρώπου κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ ἐκκλησιαστοῦ φωνὴν ἐπιστρέφει πρὸς τὸν θεὸν ὃς ἔδω-
κεν αὐτὸ, οὐσία ὑπάρχον ἄϋλος ζῶσα νοερά· καὶ δι' αὐτὸ εἴρηται ἀναβαίνειν
αὐτὸ εἰς ἄνω· τὸ δὲ τοῦ κτήνους πνεῦμα ὑλικὸν ὑπάρχει, ἐκ γῆς τὴν σύστασιν ὁμο-
ίως τῷ σώματι εἰληφὸς, κινητικὴν τοῦτο δύναμιν ἔχον· καὶ διὰ τοῦτο εἰς γῆν

„ culis corporis statuit; secundum arcanas sapientiae suae iustitiaeque ratio-
„ nes. Sicuti ergo qui in carcerem coniiciuntur, partim tempore prolixiore cu-
„ stodum saevitia includuntur, partim ociorem inveniunt poenae depulsionem;
„ sic et animae partim diutius in hac vita retinentur partim brevius, pro cu-
„ iusque merito: nostro scilicet creatore sapienter atque longissime, et prae
„ omni humanae mentis acumine, res nostras singulorum praevidente „.

7. B. Ergo etiam brutis, te iudice, vitae terminos definitos dicemus? A. Quid ita? B. Quia scriptum est: sicut mors huius, ita et mors illius; unusque omnibus spiritus. Et quid homo praestat beluae? nihil. Etenim omnia eumdem in locum abeunt. Omnia de pulvere orta sunt, atque omnia in pulverem revertuntur. A. Haec quidem ita sunt scripta: neque tamen eorum est, quem tu putas, sensus. Nam quae ibi sequuntur, quaeque tu reticuisti, veram scripturae sententiam produnt. Sunt autem haec: et quis novit utrum spiritus hominis sursus adscendat? et beluae spiritus feratur in terram? Scilicet hominis spiritus, secundum ipsius Ecclesiastae effatum, ad Deum qui dedit ipsum revertitur; quum sit incorporea substantia intellectualis; ideoque dicitur sursum adscendere. Bruti autem spiritus materialis est, substantiam suam de terra haud

(1) Locus idoneus confirmandae sententiae de praedestinatione post praevisa merita.

ἀναλύεσθαι σὺν τῷ σώματι πέφυκεν· ὁ οὖν ἐκκλησιαστὴς οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ κεκριμένην γνώμην εἰσάγων ἐκεῖνα ἔφη τὰ ῥήματα, ἀλλὰ τὴν τῶν πολλῶν τῶν σωματικώτερον ζῆν αἱρουμένων, καὶ μηδὲν τῶν κατ' αἴσθησιν ὑψηλότερον ἐννοουμένων· καὶ τοῦτο δείκνυται ἐκ τῆς φράσεως τοῦ προκειμένου σαφέστερον· προειπὼν γὰρ ἐκεῖ, εἶπα ἐν καρδίᾳ μου περὶ λαλιᾶς υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ θεός· καὶ τοῦ δεῖξαι ὅτι αὐτοὶ κτήνη εἰσὶν, ἐπάγει, τίς ἡ λαλιὰ καθ' ἣν κριθήσονται, καὶ δι' ἣν ἐν τῇ τῶν κτηνῶν μοίρᾳ ταχθήσονται· ὅτι συνάντημα φησὶν υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ συνάντημα κτήνους ἐν αὐτοῖς· ὡς ὁ θάνατος τούτου, οὕτως καὶ ὁ θάνατος τούτου· καὶ αὕτη μὲν ἡ τῶν πολλῶν δόξα τε καὶ πληροφορία· ὁ δὲ τὴν οἰκείαν γνώμην τιθεὶς διδάσκει, ὅτι ὀλίγων ἐστὶ τὴν τούτων ὑγιῶς διάκρισιν ποιεῖσθαι· ὥστε τὸ μὲν τοῦ κτήνους πνεῦμα εἰδέναι εἰς γῆν διαλύεσθαι, ἐξ ἧς καὶ συνέστηκε· τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν ἐπιστρέφειν, ὃς ἔδωκεν αὐτὸ (a), παρ' ἑαυτοῦ ζωὴν ἐνθεὶς τῷ ἐκ τῆς ὕλης ληφθέντι σώματι· ἣν τινα ψυχὴν νοερὰν καὶ εἰκόνα θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος κατὰ τὸν θεολόγον Γρη-
γόριον (1)· καὶ γὰρ τὸ τίς παρὰ τῇ γραφῇ ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ τοῦ σπανίου εἴωθε Ps. XXIII. 3.
τάττεσθαι· ὡς τὸ τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ κυρίου; καὶ τίς ἐστιν ἄνθρωπος XXXIII. 13.
ὁ θέλων ζωήν; καὶ τίς ἄρα ὁ πιστὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος; καὶ τὰ παρα- Matth. XXIIII. 45.
πλήσια.

secus quam corpus nactus, vimque habens movendi huius; ideoque ut in pulverem cum corpore resolvatur, natura comparatum est. Ergo Ecclesiastes non suam sententiam proferens verba illa elocutus est, sed potius hominum, vitam corporeae voluptati deditam instituentium, nihilque supra sensum cogitantium. Idque apertius praecedente dictione testatus est: dixi in corde meo de sermunculis filiorum hominis, fore ut diiudicet illos Deus: Atque ut ostendat eos instar esse brutorum; addit quinam sint sermunculi secundum quos indicabuntur, et quorum causa in beluarum numero reputandi erunt: quia eventus est, inquit, filiorum hominis, et eventus iumenti in ipsis. Sicuti mors huius, ita et mors illius. Et haec multorum opinio est ac persuasio. Qui autem propriam sententiam scribit, is ait paucorum esse sanum iudicium mente informare; ita ut noscant, iumenti spiritum pulveri, unde constat, esse reddendum; spiritum hominis ad Deum reversurum qui dederat, quique vitam ex semet ipso inspiraverat sumpto de terra corpori: quam animam intellectualem Deique imaginem ratio agnoscit, teste Gregorio theologo. Nam et vocabulum τίς de re infrequenti dici solet in scriptura. Veluti, quis ascendet in montem Domini? et quis est homo qui vult vitam? et quis fidelis prudensque vilicus? et similia.

(a) Cod. αὐτῷ.

(1) Confer Billii editionem tom. I. or. XII. p. 198.

η. Β. Πῶς ἡμᾶς ἐστι δυνατὸν ὅρους τῆς ἑκάστου ζωῆς ἐννοεῖν; ὁπότε πᾶς μὲν ὅρος τὸ ἐξ αὐτοῦ ὁριζόμενον ἔχει, μήτε ὑπερβάλλων τὴν αὐτοῦ περιγραφήν, μήτε ἐλλείπων πρὸς ταύτην; ὡς ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἰὼβ ἐκ τοῦ θεοῦ περὶ τῆς θαλάσ-
Cap. XXXVIII. 10. σης εἰρημένων ἔξεστιν ἐννοεῖν· λέγει γάρ, ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὅρια περιθεὶς κλεῖθρα καὶ πύλας· εἶπα δὲ αὐτῇ, μέχρι τούτου ἐλεύσῃ καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ· ἡμεῖς δὲ εὑρίσκομεν ἐν ταῖς γραφαῖς καὶ προσθήκην ζωῆς τοῖς εὐδοκίμοις γίνεσθαι ἐκ θεοῦ, καὶ κολόβωσιν χρόνων ἐπακολουθεῖν τοῖς βίον ἡμαρτημένον κατεγνωσμένοις· ἀδύνατον οὖν εἴπερ ἐξ ἀρχῆς ὅρους τῆς ἑκάστου ζωῆς ἔπηξε θεός, τούτους κατά τι γοῦν παρασαλευθῆναι, ἢ ὑπερβιώσει τῶν ἐναρέτων, ἢ ἐλαττώσει τῶν κατεγνωσμένων, ἐπεὶ οὐκ ἂν ἦσαν ὅροι. Α. Καὶ ποῦ σοι τῶν γραφῶν τὰ τοιαῦτα παρατετήρηται;
IIII. Reg. XX. 6. Ps. LIIII. 24. Proverb. IIII. 10. XI. 30. Eccles. VII. 18. Β. Πρόδηλον ὡς Ἐζεκίας μὲν δι' εὐσέβειαν, ἐτῶν πεντεκαίδεκα προσθήκην ζωῆς ἐκομίσατο· ἄνδρες δὲ αἱμάτων καὶ δολιότητος οὐ μὴ ἡμισεύσωσι τὰς ἡμέρας αὐτῶν, βοᾷ Δαβίδ· καὶ ὁ Σολομῶν, ἄκουε υἱὲ ἐμοὺς λόγους φησί, καὶ προστεθήσεταί σοι ἔτη ζωῆς· καὶ πάλιν ἀποτρέπων τὰς πρὸς τὴν κακίαν ὁδούς, μὴ γίνου σκληρὸς φησί, καὶ μὴ ἀσεβήσῃς πολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου· καὶ πάλιν, ἀφαιροῦνται δὲ ἄωροι ψυχαὶ παρανόμων· καὶ τούτων πλείονα ἐν ταῖς γραφαῖς εὑρισκόμενα· εἰ οὖν ὕφεσιν καὶ ἐπίτασιν πρὸς τὸ τῆς πολιτείας διάφορον λαμβάνει τὰ τῆς ζωῆς, οὐδαμῶς ὅροι ταύτης τοῖς ἀνθρώποις πεπήγασι· τὸ γὰρ πάγιον ἀμετακίνητον διαμένειν ἀνάγκη· ἐπεὶ πῶς ἂν εἴη πάγιον;

8. B. At enim qui fieri potest ut singulorum hominum vitae certos terminos esse credamus, siquidem terminus res per se definita est, quae neque additamentum patitur neque defectum? quod ex dicto Dei ad Iobum de mari colligere licet. Ait enim: constitui mari fines, claustris appositis ianuisque; eique dixi, huc usque pertinges neque ultra progredieris. Nos autem in scripturis invenimus tum incrementa vitae a Deo bonis hominibus fieri, tum temporis detractionem his qui prave vitam instituunt. Impossibile est igitur, si a principio Deus singulorum vitae terminos posuit, hos ullo modo commoveri, sive bonorum maiore longaevitate, sive improborum breviore vita; alioqui termini iam non essent. A. Fare age in quibusnam scripturae locis haec deprehendisti? B. Constat Ezeciae pietatis ergo quindecim annis vitam fuisse prorogatam. Viri autem sanguinum et fallaciae non attingent aetatis suae dimidium, inquit David. Tum Salomon: audi, fili, sermones meos inquit, ut sibi augeantur vitae anni. Et rursus, ne deflectas ad vias pravas, neque contumax fias, neque magnopere pecces, ne tempore non tuo moriaris. Praeterea: abripiuntur intempestivae animae impiorum. Plura eiusmodi in sacris litteris sunt. Si ergo imminutionem et incrementum pro diverso morum genere vita humana recipit, nequaquam huic fines praefixi fuerunt. Nam quod fixum est, id immobile maneat necesse est: alioqui quomodo esset fixum?

Θ. Α. Τὰ πρὸς ἐποχὴν τῆς ἁμαρτίας ἢ προτροπὴν ἀρετῆς ἐν ταῖς θείαις εἰ-
ρημένα γραφαῖς ἀναγκαίως ἡμῖν προσάγονται ὑπὸ Θεοῦ· ἵνα πᾶν στόμα φρα- Rom. III. 19.
γῇ, ὡς ὁ μακάριος Παῦλος βοᾷ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ·
καὶ οὐχ ὡς ἀγνοοῦντος αὐτοῦ τὸ ἐσόμενον, κατὰ τὸν μέγαν Γρηγόριον, ἀλλὰ νο-
μοθετοῦντος τὸ αὐτεξούσιον (1) τὰ τοιαῦτα δίδοται νουθετήματα· αὐτὸς γὰρ
εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἐξ ἀπείρου καὶ οὐ προσφάτως, οὐδὲ ἐκ
τεκμηρίων στοχαζόμενος τὸ ἐσόμενον, ἀλλὰ δυνάμει θεοπρεπεῖ καὶ ἀῤῥήτῳ τῇ
τῶν γενησομένων ἐπιβάλλων ἐκβάσει· καὶ ὑπ᾽ ὄψιν ὡς εἰπεῖν τὰ μέλλοντα προο-
ρώμενος, προσφόρως τοῖς προεωραμένοις αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἑαυτοῦ κρίσεως ἐπ᾽
αὐτοῖς προορίζει (2)· ἄνθρωποι μὲν γὰρ μετὰ τὰς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεις, τὰς
καταλλήλους κρίσεις ἐπάγουσι· Θεῷ δὲ τὸ μέλλον ὡς ἤδη ἑστὸς θεωρεῖται· καὶ
κατὰ τοῦτο τὰ τῆς πρεπούσης ἀξίας μᾶλλον δὲ τῆς συμφερούσης ἑκάστῳ λήξεως προ-
θεσπίζει ἀπαραβάτως, εἴ τε ἐν παρατάσει ζωῆς, εἴ τε ἐν ὀλιγότητι καὶ συστο-
λῇ τῆς βιώσεως· ἐπειδὴ καὶ τὰ τῆς προγνώσεως οὐκ ἐσφαλμένα· κατά τι γοῦν ὅλως
καὶ τὸ βραχύτατον ἐν αὐτῷ θεωροῦνται· ἀλλ᾽ ἐν ἀκριβεστάτῃ λίαν καταλήψει
τῷ ὑπερουσίῳ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐνυπάρχουσιν· ἀπειλεῖ τοίνυν τὰ φοβερὰ καὶ
πάλιν ἐπαγγέλλεται τὰ χρηστά· ἵνα διὰ μὲν τῶν, ὑπαγάγῃ τῆς ἁμαρτίας· διὰ
δὲ τῶν, τῇ ἀρετῇ προσαγάγηται τοὺς ὑπακούοντας· αὐτεξούσιον ἔχοντος τοῦ ἀνθρώ-
που τὴν ἐφ᾽ ἑκάτερα ῥοπὴν καὶ ἀβίαστον· πανταχοῦ δεικνύντος τοῦ Θεοῦ δι᾽ ὑπερβάλ-

9. A. Quae vel ad peccatum inhibendum vel ad excitandam virtutem in divinis scripturis dicta fuerunt, ea necessario nobis Deus infert, ut omne os obstruatur, totusque mundus subditus Deo fiat: non quod ipse futura ignoret, ut ait magnus Gregorius; sed quia liberum arbitrium esse vult, idcirco fiunt hae admonitiones. Ipse enim ante hominum nativitatem omnia sciens, ab aeterno non nuperrime, neque e signis futura divinans, sed virtute Deo digna et ineffabili, posterorum temporum eventus adsequitur. Quumque oculis ut ita dicam futura prospectet, convenientia his visis sua quoque iudicia praedestinat. Et homines quidem post rerum exitum idonea iudicia faciunt; Deus autem futurum praesentis instar spectat; atque ita quod cuiusque merito congruit, vel potius debitam cuique sortem, citra omnem transgressionem decernit; sive de vita extendenda agatur, sive de brevitate eiusdem et contractione; quandoquidem eius praesensio errori non est obnoxia. Res enim ipse perfecte ocissimeque in semet spectat: quin hae potius accuratissime cognitae in eius virtute ineffabili continentur. Minatur itaque formidolosa, itemque iucunda pollicetur, ut illa a peccatis deterreant, haec docilibus virtutem suadeant: quandoquidem homo liber utrimque ab omni coactione est. Atque ita

(1) Sunt ipsa Nazianzeni verba orat. XLII. p. 696.

(2) Locus iterum insignis pro sententia theologica de praedestinatione post praevisa merita.

λοιπὸν ἀγαθότητα μηδὲν ἑαυτὸν παραλελοιπέναι τῶν εἰς ἡμετέραν σωτηρίαν ἡκόντων· ἵνα τοῖς καταφρονήσασι τῶν ἐνταλμάτων καὶ τῇ δικαίᾳ αὐτοῦ ἀγανακτήσει ὑπαχθησομένοις, τὸ ἀναπολόγητον προσῇ· καὶ ἵνα γνῶμεν ὅτι καί τοι ἐπιστάμενος τὸ τινῶν ἀπειθὲς, ὅμως πάντα τὰ πρὸς ἐπιμέλειαν αὐτῶν ἐργάζεται, τὴν
Ezec. III. 4. οἰκείαν ἐπιδεικνὺς φιλανθρωπίαν, ἄκουε τί φησι τῷ μακαρίῳ Ἰεζεκιὴλ τῷ προφήτῃ· υἱὲ ἀνθρώπου βάδιζε πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ τὸν παραπικραίνοντά με, καὶ λάλησον τοὺς λόγους μου πρὸς αὐτούς· διότι οὐ πρὸς λαὸν βαθύχειλον καὶ βραχύγλωσσον (a) σὺ ἐξαποστέλλῃ, πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραήλ· οὐ πρὸς λαοὺς πολλοὺς ἀλλοφώνους ἢ ἀλλογλώσσους, οὐδὲ στιβαροὺς τῇ γλώσσῃ ὄντας, ὧν οὐκ ἀκούσῃ τοὺς λόγους· καὶ εἰ πρὸς τοιούτους ἐξαπέστειλά σε, οὗτοι ἂν εἰσήκουσάν σου· ὁ δὲ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ οὐ μὴ θελήσωσιν ὑπακοῦσαί σου, διότι οὐ βούλονται εἰσακούειν μου· σαφέστερον δὲ ταυτὸ τοῦτο καὶ διὰ τῶν ἐν τῷ δευτερονομίῳ γεγραμμένων ἀποδείκνυται· μετὰ γὰρ τὰς τοσαύτας παραγγελίας ἃς αὐτὸς ὁ θεὸς πρὸς τὸν λαὸν διὰ τοῦ νομοθέτου πεποίηται τοῦ ἀπέχεσθαι μὲν πάσης εἰδωλοποιΐας πλάνης, μόνῃ δὲ τῇ αὐτοῦ προσανέχειν λατρείᾳ, ὅρα οἷα πρὸς αὐτὸν ἐκεῖ-
Deuter. XXXI. 16. νον τὸν μέγαν ἔφη Μωσέα· ἰδοὺ σὺ κοίμασαι μετὰ τῶν πατέρων σου· καὶ ὁ λαὸς οὗτος ἐκπορνεύσει ὀπίσω θεῶν ἀλλοτρίων τῆς γῆς εἰς ἣν αὐτὸς εἰσπορεύεται ἐκεῖ εἰς αὐτήν· εἶτα καὶ τὰ τῆς ἑπομένης τοῖς ἀπειθοῦσιν ἀγανακτήσεως ὁριστικῶς ἐπιλέγει· καὶ ὀργισθήσομαι αὐτοῖς θυμῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ καταλείψω αὐ-

Deus usquequaque ostendit, nihil ab eius bonitate reliquum fieri, quod saluti nostrae prosit: ut mandatorum deinde contemptoribus, ideoque iustae eius irae obnoxiis, excusatio nulla supersit. Atque ut nobis innotescat, Deum etsi quorumdam contumaciae praescium, nullum tamen praetermittere officium, quo suam erga nos clementiam significet, audi quid ipse beato Ezecieli prophetae: " perge fili hominis ad Israëlis quae me exasperat domum; meosque apud „ eam sermones eloquitor. Quia non ad populum profundi labii neque duri ser„ monis mitteris, sed ad Israëlis domum; neque ad alienae linguae diversique „ eloquii gravisque loquelae gentes, quarum non possis audire sermones. Quam„ quam si ad has te mitterem, exaudireris utique ab eis. Verumtamen audire „ te nolet Israëlis domus, quia mihi ipsi morem gerere renuit „. Clarius adhuc id demonstratur ex iis etiam quae in deuteronomio dicuntur. Etenim post tot mandata quae Deus ipse populo per legislatorem vulganda curaverat, abstinendi scilicet omni idolorum superstitione, unique sibi cultum adhibendi, videsis sis quemadmodum magno illi Mosi locutus sit: " en tu cum maioribus „ tuis iam requiesces, populus autem hic fornicabitur post deos alienos terrae „ eius quam ingredietur „. Deinde etiam persecuturam contumaces indignationem subdit: " irascar eis vehementer in illa die: deseram illos, meamque ab

(a) Corrige βαρύγλωσσον.

αὐτῶν, καὶ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἔσονται κατάβρωμα, καὶ εὑρήσουσιν αὐτὸν πολλὰ κακὰ καὶ θλίψεις· ἐκ τούτων σαφῶς διδασκόμενος, ὅτι εἰ καὶ νομοθετεῖ καὶ ὑποτίθεται τὰ πρὸς ἀρετὴν ἐπάγοντα καὶ τὰ τὴν κακίαν ἀνείργοντα, ἀλλὰ τὰ τῆς προγνώσεως αὐτῷ οὐκ ἐγκόπτεται· οὐδὲ τὸ κατ-αλλήλως τοῖς προεγνωσμένοις τὰς τῆς οἰκείας αὐτοῦ σοφίας καὶ δικαιοσύνης κρί-σεις ὁρίζειν κωλύεται· ὥστε καὶ ἡμᾶς κατὰ τὸν ἀπόστολον λέγειν, ὅτι οὓς προέγνω Rom. VIII. 29.
καὶ προώρισεν.

ι. B. Ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ἔστιν οὐδεμία, ὁ θεῖος Ἰω- I. Ioh. I. 5.
άννης φησί· φωτὸς δὲ ἴδιον τὸ ἀληθῶς ὂν φανεροῦν καὶ ἀπαλλάττειν τοῦ σκότους, ὅπερ ἡ πλάνη ἐστίν· ἐπεὶ οὖν ἀληθείας ἀγαπᾷ κύριος, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν ἡ αὐτοαλήθεια, πῶς παρὰ τὸ ὂν φαίνεται λαλῶν; A. ποῦ τοῦτο δεικνύειν
φερόμενον ἔχεις; B. Τῷ Ἐζεκίᾳ διὰ τοῦ προφήτου εὑρίσκομεν τὸν Θεὸν εἰρηκέναι, IIII. Reg. XX. 1. vel Is. XXXVIII. 1.
τάξαι περὶ τοῦ οἴκου σου, ἀποθανῇ γὰρ σὺ καὶ οὐ ζήσῃ· συναχθήσεται οὖν τῶν δύο τὸ ἕτερον, ἢ μὴ πεπῆχθαι ὅρον τῆς χρονικῆς ταύτης ἑκάστῳ ζωῆς, ἢ τὸ ὂν μὴ ἐξειπεῖν τὸν Θεόν· τουτέστι μετὰ ἔτη πεντεκαίδεκα τὰ τῆς τελευτῆς αὐτῷ ἐπιστῆναι, καὶ οὐ τηνικαῦτα ὁπότε ἐρρέχθη αὐτῷ ἀποθανῇ σὺ καὶ οὐ ζήσῃ. A. Καὶ τί ἄρα φήσομεν αἴτιον γεγονέναι τοῦ λῦσαι τὸν Θεὸν τὴν ἰδίαν ἀπόφασιν; B. Τί ἄλλο γε ἢ ὅπερ αὐτὸς εἶπε τῷ Ἐζεκίᾳ ὁ Θεός, ὅτι εἶδον τὰ δάκρυά σου καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς σου, καὶ ἰδοὺ προστίθημί σοι ἔτη ιε; A. Ἆρα δὲ αὐ-

„ eis faciem avertam: fient esca aliena, multisque malis atque cladibus atte-„ rentur „. Sic nimirum aperte Deus docet; quamvis ipse leges condat, normamque virtutis tradat ac vitii declinationem, nihilominus eius praescientiam non interverti; neque porro eum impediri quominus congruenter praevisis, commoda sapientiae suae iustitiaeque decreta scribat: ita ut nobis quoque cum apostolo dicendum sit " quos praescivit et praedestinavit „.

10. B. Deus lux est, nec tenebrae in eo sunt ullae, ut divus Iohannes ait. Est autem lucis officium, quae vere existunt perspicua facere, atque ab omni obscuritate, id est errore, vindicare. Si ergo amator veritatis Dominus, immo veritas ipsa est, quomodo praeter veritatem loqui videtur? A. Ubinam vero id relatum demonstrare potes? B. Ezeciae deprehendimus a Deo prophetae ore dictum: dispone domui tuae, quia morieris tu nec amplius vives. Alterutrum ergo colligitur, nempe vel terminos temporalis huius vitae cuique homini non esse praefixos, vel Deum falsa elocutum. Nam certe quindecim demum post annos Ezeciae mors adfuit, non eo tempore quo dictum ei fuerat, morieris tu nec amplius vives. A. Age vero quaenam Deo causa fuit decretum suum abolendi? B. Illa scilicet quam ipse Deus Ezeciae significavit: quia lacrymas tuas vidi, tuamque vocem exaudivi, en tibi annorum quindecim incrementum do. A. An tu hoc ipsum divinae naturae non praevisum ais, Ezeciae

τὸ τοῦτο οὐ προεγνῶσθαι φῂς τῇ θείᾳ φύσει, τὸ ἐκεῖνον δακρῦσαι φημὶ, καὶ τὰ σὺν αὐτῷ πάντα ποιῆσαι, ὡς εἰς οἶκτον κινῆσαι τὸν Θεὸν τοῦ προαγαγεῖν μὲν τὴν ἔφοδον τοῦ θανάτου, τῆς δὲ ζωῆς τὴν προσθήκην ποιῆσαι (1); B. Καὶ τί δὴ ἀπαντῆσαι ἡμῖν τῶν ἀτόπων εἰ φαίημεν μὴ τῇ προγνώσει τοῦ Θεοῦ τοῦτο ὑποπεσεῖν; A. Τί δή; αὐτὸ μὲν οὖν τὸ μέγιστον εἰς ἀσέβειαν. B. Πῶς καὶ τίνα τρόπον; A. Ὅτι παρευρησόμεθα ἀποστεροῦντες τὸν Θεὸν ὅσον ἐπὶ τῇ ματαιότητι τῶν ἡμετέρων διαλογισμῶν, αὐτὸ τὸ ἐξαίρετον ἰδίωμα τῆς θεότητος· ὅπερ αὐτὸς χαρακτηριστικὸν ἀπλανέστατον τῆς ἰδίας ὑπερουσίου δυνάμεως διὰ τοῦ προφήτου σαφῶς ἐπηγόρευσε, τὴν τῶν μελλόντων ἁπάντων γνῶσιν φημὶ καὶ τῶν ἐσομένων τὴν προαγόρευσιν.

ια. B. Ἀλλ' οὐ κατ' ἔλλειψιν τῆς προγνωστικῆς δυνάμεως ἢ ἀσθένειαν φύσεως, λέγομεν μὴ τῇ προγνώσει τοῦ Θεοῦ τὰ κατὰ τὸν Ἐζεκίαν ὑποληφθῆναι· ἀλλ' ὡς ἰδικῶς περὶ τὸ ἐκείνου μόνου συμβαίνοντα πρόσωπον, καὶ οὐ πρὸς κοινὴν τὴν ἀνθρωπίνων οἰκονομίαν ὁρῶντα. A. Καὶ τίς ἂν τῶν τὰ θεῖα πεπαιδευμένων ἀνέξεταί σου τοιαῦτα λέγειν τολμῶντος, καὶ τὴν ὑπεράπειρον τῆς θείας προνοίας περιγράφειν ἀγαθότητα; ἥτις οὐδὲ τῆς ἀλόγου φύσεως ἀμελέτητον ποιεῖται
Matth. X. 29. τὴν τημελοῦχον ἐπιστασίαν· ὡς ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἐδίδαξε, μήτε στρουθίον ἓν εὐτελέστατον, ὡς ἔξω τῆς ἐποπτικῆς τῶν ὅλων ὑπάρχον προνοίας, ἄνευ τοῦ ἐν οὐρανοῖς εἰπὼν πεπεῖσθαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἤγουν τῇ παγίδι ἐμπίπτειν· τί δὲ βούλεται διδάσκειν ἡμᾶς διὰ τοῦ ἠριθμῆσθαι λέγειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς;

inquam lacrymas atque omnimodum conatum, quo nisus est clementiam Dei permovere, ut mortis incursus cohiberetur, sibique vita prorogaretur? B. Quid porro absurdum hinc sequitur, si forte id Dei praescientiam latuisse dicamus? A. Quid, inquam, nisi maximum impietatis crimen? B. Quid ita? A. Quia sic accidet ut Deo detrahamus, nostrorum scaevitate ratiociniorum, eam quae praecipua est divinitatis praerogativam, et quod ipse verissimum supremae potentiae indicium per prophetam adfirmavit, omnium nempe quae eventura sunt cognitionem ac vaticinium.

11. B. Ego vero non quod praesaga vis deesset, nec infirmitate naturae, aio Dei mentem latuisse res Ezeciae, sed quia res hae personam unam tantummodo respiciebant, non generalem hominum gubernationem. A. Et quis demum patietur, si modo sacris doctrinis sit imbutus, haec te audentem dicere atque immensam divinae providentiae praestantiam limitibus circumscribentem? quae ne irrationabilis quidem animantis idoneam curam negligit; ut in evangelio Dominus docuit, cum vilissimum nullum passerculum, quasi procul generalis providentiae respectu sit, sine patris caelestis nutu humi decidere vel laqueo irretiri dixit. Quid porro nobis suadet, cum capitis capillos numeratos ait? quid

(1) Notabunt haec theologi scientiae, ut aiunt, mediae propugnatores.

τί δὲ τὸ σταγόνας ὑετοῦ μὴ δὲ αὐτὰς ἔξω τῆς αὐτοῦ ἀριθμήσεως εἶναι κατὰ τὸν Cap. XXVIII. 25. Ἰώβ; οὐχὶ τὸ παντέφορον καὶ ἀκάματον καὶ ἀδιάδραστον τῆς συνεκτικῆς τῶν ὅλων θείας δυνάμεως; καὶ γὰρ δίκαιον ὧν τὴν δημιουργίαν οὐκ ἀπηξίωσε, τούτων μὴ δὲ τὴν ἐποπτικὴν τὸν θεὸν ἀρνήσασθαι πρόνοιαν· οὐ τῇ εὐτελείᾳ τῶν προνοουμένων τῆς ἀφράστου μεγαλειότητος, ὕφεσιν δόξης κομιζομένης· ἀλλ᾽ ἐν τῷ συνέχειν τὰ ὄντα ἕκαστον ἐν τῷ ἰδίῳ λόγῳ ὡς γέγονε, τῆς παντουργοῦ αὐτοῦ ἐξουσίας τε καὶ προνοίας, μειζόνως θαυμαζομένης· τοῦτο δὲ οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τὸ ἐπιβλέπειν αὐτὸν ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ πιστευθήσεται· οὐκοῦν λεγέτω πρὸς Ἐζεκίαν, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν ἀνθρώπειον τὴν φύσιν, πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαί σε· τὸ πρὸς ἕνα λεχθὲν τὸν Ἰερεμίαν φημὶ, καὶ ἀδύ- Cap. I. 5. νατον εἶναι μὴ νομισθὲν, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοειδῶν πάντων ὁμοίως λαμβάνεσθαι συναναγκαζούσης τῆς ἀληθείας· τοίνυν προεγνώσθη τῷ δημιουργῷ ἡ τοῦ βασιλέως ἐν πόνῳ καρδίας καὶ δάκρυσι πρὸς αὐτὸν ἀναβόησις· ἐξ ἀπείρου (a) τοιγαροῦν καὶ οὐ προσφάτως ὁ ὅρος αὐτῷ τῆς προσθήκης τῶν τοσούτων ἐτῶν ἐχαρίσθη· τοῖς γὰρ αἰτίοις καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συνθεωρεῖσθαι ἐπάναγκες· εἰ οὖν αἴτιον τοῦ προστεθῆναι χρόνον ζωῆς τὸ δάκρυον γέγονε, τοῦτο δὲ τῷ θεῷ προτεθεώρηται, ἀνάγκη συνεζεῦχθαι αὐτῷ κατὰ τὴν πρόγνωσιν καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ προελθόν.

ιβ. B. Οὐκοῦν τὸ ἕτερον τῶν ἐν τῷ λόγῳ συναχθέντων ἀτόπων ἡμῖν ἀπαντήσεται· τὸ μὴ λέξαι τὸν θεὸν ὡς ἔχει φύσεως τὸ ὄν, ἀλλ᾽ ἕτερον ἀνθ᾽ ἑτέρου

cum pluviae guttae sub Dei percensionem venire apud Iobum dicuntur? nonne vis omnituens et indefatigabilis et inevitabilis divinae omnia conservantis potentiae denotatur? Et sane aequum est quae creare non est dedignatus, his ne vigilem quidem providentiam a Deo denegari. Nam summa Dei magnitudo haudquaquam vilitate curatarum rerum gloriam sibi deteri sentit, sed dum potius universa conservat, prout singula naturam primitus sortita sunt, potentia eius rerum omnium parens vel maxime fit mirabilis. Id vero haud aliunde adseritur quam quod cuncta opera sua contuetur. Igitur dicatur de [Ezecia, immo vero de universa hominum natura, ante quam te crearem in utero, novi te. Quod uni quondam Hieremiae dictum fuit, neque impossibile existimatum, iam cunctis eiusdem naturae consortibus aeque dictum credatur. Itaque praevisus creatori fuit regis cum angore cordis et lacrymis ad eum clamor. Ergo ab aeterno, non nuperrime, annorum illud additamentum definitum fuit. Etenim cum rerum causis, res ipsas esse exploratas necesse est. Si ergo lacrymae causa fuerunt prorogandi vitae temporis, haeque Deo praevisae erant, necesse est coaetaneam in Deo fuisse rei praescientiam eiusque effectum.

12. B. Ergo in alterum e supra dictis absurdis incurremus, nempe quod Deus rem ut se habet non eloquatur, sed aliam pro ea dicat. Nam quod Deus

(a) Cod. ἐκείνου; quod corrigendum fuit ex p. 145. v. 6.

εἰπεῖν· δέος γὰρ φάναι τὸ ψεύσασθαι αὐτόν. Α. Τὰ κατ' οἰκονομίαν τινὰ λε-
γόμενα ἢ πραττόμενα, οὐ χρὴ ψεῦδος λέγεσθαι ἢ ὑπόκρισιν· ἀπεναντίας γὰρ
ἀλλήλων τὰ τούτων ἀποτελέσματα· τὸ μὲν γὰρ ψεῦδος, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶν
ὡς γέγραπται· ὁ δὲ οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ, πρὸς τὸ εὐαρεστῆ-
σαι τῷ Θεῷ τοῦτο ποιεῖ, ὅπερ ἐστὶ τῶν τοῦ διαβόλου ἔργων κατάλυσις· οὕτω γὰρ
καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐχ ὡς ψευσαμένη κατακρίνεται, καί τοι παρὰ τὸ ὂν
Hebr. XI. 31. εἰρηκυῖα, ἀλλ' ὡς διὰ πίστεως δικαιωθεῖσα ἐπαινεῖται, τῇ τοῦ λόγου οἰκονομίᾳ
τὸ περὶ τὴν εἰς Θεὸν πίστιν βέβαιον ἐπιδειξαμένη· καὶ ὁ Θεὸς δὲ αὐτὸς προστάσ-
Exod. V. 1. σει τῷ Φαραὼ τὸν Ἰσραηλίτην ἀποστεῖλαι λαὸν, οὐχ ὡς τῆς Αἰγύπτου μετοική-
σοντα, ἀλλ' ὡς λατρείαν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπιτελέσοντα, καὶ πρὸς διάστημα ὁδοῦ
I. Reg. XIII. 8. ἡμερῶν τριῶν ἐκχωρήσαντα· καὶ τί μοι τὸν Σαμουὴλ παραφέρειν ἥκειν μὲν λέγοντα
Act. XXI. 26. κυρίῳ θῦσαι, βασιλέως δὲ προχείρισιν μετερχόμενον; ἢ τὸν μέγαν ἀπόστολον ἰου-
Gal. V. 6. δαϊκῶς ἁγνιζόμενον καὶ νομικῶς θυσίας προσάγοντα; καὶ τὴν μὲν περιτομὴν καὶ
VI. 15. τὰ σὺν αὐτῇ τοῦ νομικοῦ γράμματος παρατηρήματα ὡς ἕωλα μετὰ τὴν χάριν
Act. XVI. 3. ἐκβαλόντα, περιτέμνοντά γε μὴν τὸν Τιμόθεον· ὁπότε ὁ χριστὸς αὐτὸς ἡ ὄντως
ἀλήθεια, τῆς οἰκονομικῆς οὐδαμῶς μεθόδου ἀπέσχετο ἔν τε λόγοις καὶ πράγμα-
σιν, ἀλλὰ ταύτῃ μάλιστα καθ' ὅλον τὸν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ ἀναστροφῆς χρό-
Ps. CXI. 5. νον χρησάμενος δείκνυται· περὶ οὗ καὶ τῷ ψαλμῳδῷ τὸ, οἰκονομήσει τοὺς λό-
γους αὐτοῦ ἐν κρίσει, σαφῶς προφητεύεται· οὐκοῦν καὶ τὸ εἰρημένον πρὸς Ἐζε-
κίαν οὐ ψεύδους ἀποίσεται γραφὴν, ἀλλὰ τῆς πρὸς θεοσέβειαν διδασκαλίας δί-

mentiatur, id mihi dicere religio est. A. Quae secundum prudentiam quandam vel dicuntur vel fiunt, ea neque mendacio neque simulationi vertenda sunt: invicem quippe adversantur horum effectus. Namque mendacium ex diabolo est, ut ait scriptura: qui autem prudenti consilio orationem suam conformat, id non sine Dei placito facit: quae res diabolicis studiis contraria est. Sic enim neque Rahab mendacii accusatur, quamquam rem veram non dixit, sed veluti per fidem iustificata laudatur, quia sermone prudenti constantem suam in Deum fidem testata est. Quin ipse Deus imperat Pharaoni ut israëliticum populum dimittat, non quasi demigraturum Aegypto, sed in deserto rem sibi sacram facturum, et tridui itinere secessurum. Cur iam Samuelem proferam, qui se venturum dixerat ad sacrum Deo peragendum, venit autem post gestam a rege rem? Cur magnum apostolum qui iudaico ritu semet sanctificavit, et sacrificia legitima obtulit: qui quum circumcisionem atque alias eiusmodi scripturae legalis observantias tamquam cassas post gratiam eliminasset, nihilominus Timotheum circumcidit? Quin adeo Christus, id est ipsa veritas, prudentiae hoc genus neque verbis recusavit neque factis sequi; sed toto humanae vitae tempore ita se gessisse facile cognoscitur. Quare et psalmographus de eo diserte vaticinatur " sermones suos prudenter instruet ". Igitur ne id qui-

ξεται ἔπαινον, δεῖν ὁρῶντας προτρεπομένης Θεὸν εἰδέναι ζωῆς ταμίαν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτῷ μόνῳ αἱρεῖσθαι (1) ὑπόκλισιν, δι' οὓς καὶ τὰ τῆς τοιαύτης ἐδραματουργήθη οἰκονομίας· ἄλλως ἢ καὶ τὸ ἀποθανῇ σὺ καὶ οὐ ζήσῃ ἀληθεύεται, εἰ πρὸς τὸ τοῦ ἐνσκήψαντος πάθους ἴσως ἀπεχθὲς ἀποβλέψαιμεν· τοῦτο γὰρ εἰκὸς ἦν ὅσον πρὸς τὸ ὁρώμενον ἐπάγειν πάντως τῷ κειμένῳ τὸν θάνατον· καὶ ἴσως τοῦτο αἰνιττόμενος ὁ Θεὸς ἔφη τὰ τῆς τελευτῆς αὐτῷ ἐπιστῆναι· οὐκ ἀόριστον ἔχων τὸ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόγνωσιν ὀφειλόμενον ἐκείνῳ τοῦ βίου τέλος.

ιγ. B. Τί οὖν; τῷ κατὰ πρόγνωσιν λόγῳ δεῖν ὅρους τῆς ζωῆς δογματίζεις περὶ ἕκαστον πήγνυσθαι; A. Καὶ μάλα. B. Ἀλλ' οὐ ταυτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις. A. Οὐ ταυτὸν μὲν κατ' ἔννοιαν ἑκατέρα τούτων ἕξις καθέστηκεν, ἐκ δὲ τῆς προγνώσεως οἱ παριστάμενοι τῇ δικαίᾳ τοῦ θεοῦ κρίσει ὅροι τῆς ζωῆς ἡμῶν τίθενται. B. Εἶτα οὐκ ἐντεῦθεν πρὸς ἑτέραν ἀπαγόμεθα γραφικῶς εἰπεῖν ἀδολεσχίαν, τοῦ λέγειν τὰς τῶν μελλόντων προγνώσεις αἰτίας καὶ οἷον εἰπεῖν ἀναγκαστικὰς τῆς τούτων ἐκβάσεως γίνεσθαι; A. Οὐδαμῶς. B. Πῶς καὶ διὰ τί; A. Ὅτι δὴ καὶ ἡμεῖς οὐ διὰ τὸ ὁρᾶν τὰ ἐν ὄψει ἡμῶν γινόμενα, ἤδη καὶ τῆς τούτων πράξεως καθιστάμεθα αἴτιοι· ἐπεὶ κατὰ σὲ ὁ Φινεὲς τὴν μαδιανῖτιν τῷ Ζαμβρὶ συνασχημονοῦσαν θεασάμενος, τῆς ἀσχήμονος αὐτῶν πράξεως αἴτιον λογισ- Num. XXV. 7.

dem, quod Ezeciae dictum fuit, in mendacii culpam vocabitur, sed doctrinae potius religioni conducentis laudem feret: quae doctrina auditores admonet ut Deum noscant vitae arbitrum, atque ut huic uni venerabundis animis subesse velint. Praeterea verba, morieris tu et non vives, alioquin etiam vera sunt, si morbi ingruentis gravitatem respiciamus: is enim idoneus videbatur ad mortem aegroto sine dubio inferendam. Idque fortasse Deus innuens, mortem regi impendere dixit; non autem quod ei nutaret in sua praescientia destinatus Ezeciae vitae terminus.

13. B. Quid ergo? num secundum praescientiae rationem terminos vitae singulis hominibus praestitui iudicas? A. Omnino. B. Atqui res eadem non est terminus et praescientia. A. Profecto utriusque rei haud eandem naturam cogitare licet: sed tamen post praescientiam, ii qui iusto Dei probantur iudicio, vitae nostri termini constituuntur. B. Nonne hinc ergo ad aliam devolvimur, ut vere dicam, scurrilitatem; nempe ut dicamus futurorum praescientiam causam fieri ac propemodum necessitatem ipsius exitus? A. Nego enim vero. B. At quo iure? A. Quia nos quoque non quia videmus quae coram sunt, idcirco horum efficiendorum causa sumus. Alioqui in sententia tua Phinees, qui madianitidem cum Zambri impudice versantem vidit, stupri eorum causa iudicandus esset; nempe is qui ob id ipsum uno ictu utrumque interfecit. Sed enim

(1) in codice sic: Θεὸν εἰ δεῖ με ζωῆς ταμίαν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτῷ μόνῳ αἱρεῖσθε. Sed in margine quidem corrigit sic: οἶμαι οὕτως ὀφείλει γράφεσθαι· Θεὸν εἰδέναι etc.

θήσεται, ὁ διὰ ταύτην μιᾷ πληγῇ ἀνελὼν ἀμφότερον· καὶ τί χρὴ τῷ οἰκείῳ ἡμῶν ἀσθενεῖ λογισμῷ τὰ περὶ τούτου ἐφοδεύειν τῷ λόγῳ; δέον περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος τοῖς εἰρημένοις τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ ἐντυγχάνοντας, ἐκεῖθεν λαβεῖν πλατυτέραν τε ὁμοῦ καὶ σοφωτέραν τῶν νῦν ἀπορουμένων τὴν ἐπίλυσιν· ὃ γάρ ἐστιν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ τῶν ἐν ὄψει κειμένων ἡ ὅρασις, τοῦτο θεῷ τῶν μελλόντων ἡ πρόγνωσις·
Eccli. XXIII. 29. καὶ οὐ τινῶν ἀλλὰ πάντων· ὁ εἰδὼς γάρ φησι τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν· μᾶλλον δὲ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ νῦν εἰς ζήτησιν ἡμῖν προκειμένου δόγματος, τουτέστι τοῦ χρῆναι ὅρους τῆς ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων ἐκδέχεσθαι ζωῆς, ἀκριβέστατον ἐπιγνώμονα αὐτὸν τὸν ἔνθεον καὶ ἀληθῶς ἀποστολικὸν χάριτος μέτοχον ποιησώμεθα Ἀθανάσιον, ἀναπτύσσοντες αὐτοῦ τὸ περὶ τῆς ἑαυτοῦ φυγῆς συγγραμμάτιον ἀποστολικόν, ἐν ᾧ εὑρήσομεν αὐτὸν λέγοντα οὕτως (1).

Ioh. VII. 30. ιδ. " Ἔστι δὲ ἡ πρόφασις (a) ἣν ὁ Ἰωάννης ἔγραψεν οὕτως· ἐζήτουν πιά-
„ σαι αὐτὸν (b) καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας (c), ὅτι οὔπω ἐληλύ-
„ θει ἡ ὥρα αὐτοῦ· εἶτα βραχέα ἐπειπὼν ἐπιφέρει· ὡς μὲν οὖν υἱὸς καὶ λόγος
„ ὢν τοῦ πατρὸς, καιρὸν οὐκ εἶχεν· αὐτὸς γὰρ τῶν καιρῶν (d) δημιουργός· ἄνθρω-
„ πος δὲ γενόμενος καὶ τοῦτο λέγων, δείκνυσιν ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων χρόνον
„ εἶναι μεμετρημένον· καὶ χρόνον οὐ τὸν κατὰ τύχην, ὥς τινες τῶν ἑλλήνων νομίζον-

quid opus est nostri ingenii infirmitate argumentum hoc diutius versare? quum liceat observantibus nobis quid hoc super problemate dixerit magnus Athanasius in sermone de cruce, passione, ac resurrectione, illinc haurire pleniorem ac sapientiorem controversiae solutionem. Nam quanta apud homines rerum praesentium visio est, tanta apud Deum futurarum praescientia: neque rerum aliquot sed cunctarum: qui omnia, inquit scriptura, ante ipsorum creationem novit. Sed age huius, de quo nunc controversamur, dogmatis, nempe quod termini singulorum hominum vitae praefigi credendi sint, iustissimum iudicem eundem faciamus divinum vereque apostolicum gratia affluentem Athanasium, evoluto eius de fuga propria apostolico volumine, ubi sic loquentem offendimus.

14. " Est autem causa quam Iohannes descripsit haec: quaerebant eum
„ comprehendere, nemo tamen ei manus iniecit, quia nondum venerat hora
„ eius. Deinde paucis interpositis pergit dicere: ut filius quidem et verbum
„ patris, tempore carebat: ipse enim est temporum conditor: verumtamen
„ quum homo factus haec dicat, satis demonstrat certum tempus singulis ho-

(a) Ita etiam codex angl. apud Montf. (b) M. αὐτὸν πιάσαι. (c) M. τὴν χεῖρα. (d) M. interponit ἐστι.

(1) Extat in editione Montfanconii tom. I. p. 327, cum varietatibus; quarum ex copia cognoscere licet quantopere editiones etiam optimae a mss. exemplaribus recesserint.

„ τες μυθολογοῦσιν· ἀλλ' ὃν αὐτὸς ὁ (a) δημιουργὸς (b) ὡς ἠθέλησεν ὁ πα-
„ τὴρ ὥρισεν ἑκάστῳ· καὶ τοῦτο γέγραπται καὶ πᾶσι γέγονε φανερόν· εἰ γὰρ καὶ (c)
„ κέκρυπται καὶ λανθάνει πάντας ἀνθρώπους, τὸ πῶς καὶ (d) πόσον ἑκάστῳ
„ μεμέτρηται, ἀλλ' ὅμως πᾶς ὁστισοῦν οἶδεν ὅτι ὡς ἔαρος καὶ θέρους καὶ φθι-
„ νοπώρου καὶ χειμῶνος ἐστὶ καιρὸς, οὕτω (e) κατὰ τὸ γεγραμμένον καιρὸς τοῦ
„ ζῆν ἐστι. Καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν φησίν· ὥσπερ γὰρ ταῦτα γέγραπται, καὶ (f)
„ δείκνυσιν ὁ λόγος, τοὺς ἁγίους εἰδέναι χρόνον ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων ὄντα (g)
„ μεμετρημένον, οὕτως (h) μηδένα γινώσκειν τὸ τέλος τοῦ χρόνου, γνώρισμα τὸ
„ λέγειν τὸν Δαβὶδ, τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνάγγειλόν μοι· ὃ γὰρ οὐκ ἠπί- Ps. CI. 24.
„ στατο, τοῦτο μαθεῖν ἠξίου· καὶ αὖθις μικρὸν ὑποβάς· ὁ μὲν οὖν κύριος καί-
„ τοι Θεὸς ὢν καὶ ὄντως (i) λόγος τοῦ πατρὸς, καὶ εἰδὼς τὸν μετρηθέντα (k) δι'
„ αὐτοῦ καιρὸν, καὶ γινώσκων ὃν αὐτὸς ὥρισε καὶ τῷ ἰδίῳ σώματι χρόνον εἰς
„ τὸ παθεῖν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος γέγονε, τὰς μὲν πρὸ τούτου χρό-
„ νου ἐλθεῖν ἡμέρας, καὶ αὐτὸς ὡς ἡμεῖς ἐκρύπτετο ζητούμενος, διωκόμενος
„ δὲ (l) ἔφευγε, καὶ τὰς ἐπιβουλὰς ἐκκλίνων, οὕτως διήρχετο, καὶ διὰ μέσου αὐ-
„ τῶν ἐπορεύετο· ὅτε γὰρ καὶ τὸν ὁρισθέντα παρ' αὐτοῦ καιρὸν ἔφθασε, καὶ αὐτὸς (m) Luc. IIII. 30.
„ ἐν ᾧ καὶ (n) παθεῖν σωματικῶς ὑπὲρ πάντων ἤθελεν, τοῦτο (o) μὲν προσ- Ioh. XVII. 1.
„ φωνεῖ τῷ πατρὶ λέγων, πάτερ ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱόν· οὐκέτι

„ minibus esse definitum. Idque adeo scriptum est atque omnibus exploratum.
„ Etsi enim obscurum est, cunctosque homines latet, quomodo et quantum cui-
„ que decretum fuerit; tamen quilibet novit, sicuti veris et aestatis et autum-
„ ni et hiemis esse tempora, ita prout in scripturis fertur, tempus esse mo-
„ riendi et tempus vivendi. Et post modicum rursus ait: haec cum scripta sunt,
„ tum etiam ratio demonstrat, sanctos homines scire tempus singulis esse deter-
„ minatum, sed tamen neminem, scire temporis finem. Eius rei argumentum
„ est, quod David aiebat: paucitatem dierum meorum demonstra mihi. Quod
„ enim ignorabat, hoc scire volebat. Rursusque paulo infra: Dominus qui-
„ dem, utpote Deus verumque patris verbum, sciens definitum ab illo tempus,
„ nec non probe conscius quali tempore se quoque pati decrevisset, postquam
„ nostri causa homo factus est, diebus quidem tempus id praecedentibus, ae-
„ que ut nos facimus, conquisitus latebat, persecutores fugiebat, insidiasque
„ declinans, sic praeteribat, ac per medium illorum ibat. Cum autem tempus
„ illud praestitutum adfuit, quo ipse pati corporaliter pro omnibus volebat,
„ de hoc alloquitur his verbis patrem: pater venit hora, glorifica filium tu-

(a) Deest articulus apud M. (b) M. addit ὤν. (c) Καὶ rectius fortasse abest a M. (d) M. καὶ τό. (e) M. οὕτως. (f) Καὶ deest apud M. (g) Tria haec verba desunt apud M. (h) Apud M. pro οὕτως male τοῦ δέ. (i) Ὄντως deest apud M. (k) Apud M. additur τοῖς πᾶσι. (l) M. τε. (m) M. ἤγαγεν αὐτός. (n) Καὶ habet etiam ms. angl. apud M. (o) M. τοῦτον.

„ δὲ λοιπὸν τοὺς ζητοῦντας ἐκρύπτετο, ἀλλ' εἱστήκει θέλων κρατηθῆναι ὑπ'
„ αὐτῶν· καί τινα μεταξὺ εἰρηκὼς, προστιθέει· ὁ μὲν οὖν (a) οὕτως ἑαυτὸν προσ-
„ ήνεγκεν (b) ὑπὲρ πάντων ὥσπερ εἴρηκεν (c)· οἱ δὲ ἅγιοι καὶ τοῦτον τὸν τύ-
„ πον παρὰ τοῦ σωτῆρος μαθόντες, παρ' αὐτοῦ γὰρ καὶ πρὸ τούτου καὶ ἀεὶ καὶ
„ πάντοτε ἐδιδάσκοντο, πρὸς μὲν τοὺς διώκοντας ἀγωνιζόμενοι νομίμως ἔφευ-
„ γον, καὶ ζητούμενοι παρ' αὐτῶν ἐκρύπτοντο· ἀγνοοῦντες δὲ ὡς ἄνθρωποι τοῦ
„ ὁρισθέντος αὐτοῖς παρὰ τῆς προνοίας χρόνου τὸ τέλος, οὐκ ἐβούλοντο παρέ-
„ χειν (d) ἑαυτοὺς ἐκδότους ἁπλῶς τοῖς ἐπιβουλεύουσιν „.

ιε. B. Οὐκ ὀλίγως τὴν τῶν παρὰ σοῦ λεχθέντων καὶ συναχθέντων διασαλεύει τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν πρὸς αὐτὰ συγκατάθεσιν ἀποβάλλεται, ἐάν τις οὐ παρέργως ἀλλ' ἐπιμελῶς οὐ μόνον τὰ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἀνακρίνειεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πολυανθρώπους φθοράς τε καὶ πανωλεθρίας ἀναθεωρεῖν οὐκ ἀρνήσοιτο· οἷον τὰς ἐν πολέμοις σφαγὰς, τοὺς κατὰ τὰς ἁλώσεις τῶν πολεμίων φόνους, οὐ διακριδὸν ἡλικίαις ἢ γένεσιν ἐπαγομένους, ἀλλὰ κατὰ πάντων ὁμοίως τῶν τῇ πολεμίᾳ χειρὶ ὑπαντώντων χωροῦντας, τοὺς ἐν τοῖς λοιμικοῖς καταστήμασι πολυάνδρους θανάτους, τοὺς ἐκ τῶν σεισμῶν ἢ χασμάτων γῆς αἰφνιδίους συγχωσμοὺς, ἢ τοὺς ἐν ναυαγίοις καταποντισμούς· ἅστινας ὁ Βασίλειος κοινάς τινας ἐθνῶν ἢ πόλεων πληγὰς διορίζεται, τὴν κακοῦ κολαζούσας τὴν ἀμετρίαν, καὶ εἰς τὸν τῶν ὑπολειπομένων σωφρονισμὸν γινομένας· πῶς δ' ἂν συναρμοσθείη τοῖς ὑπὸ
II. Reg. XXIV. 13. σοῦ δογματισθεῖσι τὰ κατὰ τὸν Δαβὶδ ἱστορίας; ὁπηνίκα τῇ τοῦ λαοῦ ἀριθμή-

„ um. Nec iam quaerentibus se subducebat, sed ab iis capi volens perstabat.
„ Tum aliquot interpositis, addit: is igitur ita se obtulit pro omnibus, sicu-
„ ti dixerat. Sancti autem homines hoc quoque exemplum a servatore mutuati
„ sunt. Ex ipso enim et antea et semper et ubique didicerunt; nempe ut cer-
„ tantes legitime adversus persecutores, fugerent; atque ab his conquisiti, lati-
„ tarent. Nam quia tempori sibi a providentia decreti, pro conditione humana,
„ terminum nesciebant, noluerunt temere in insidiatorum potestatem venire.

15. B. Copiose hactenus a te dictorum fundamenta haud mediocriter nutare sentiet, adsensumque his sustinebit, siquis non perfunctorie sed sedulo expendat, praeter eas, quas sacrae scripturae referunt, innumeras alias strages exitiosissimas; veluti in proeliis caedes, hostium in urbibus expugnandis occidiones sine ullo aetatum generisve discrimine perpetratas, cunctis prout hostili manui occurrunt trucidatis: praeterea in pestilentibus morbis acervata funera; subitas hominum et conglobatas in terrae motibus atque hiatibus infossiones; quas Basilius communes veluti populorum et urbium clades esse definit, quae vitiorum exuberantiam resecant, atque ob mortalium superstitum emendationem accidunt. Qui sane fieri potest ut sententiae tuae congruat

(a) M. addit κύριος. (b) Male apud M. προσῆγεν. (c) M. ὡς προείρηται. (d) M. heic ponit ἁπλῶς.

σει ἡ τοῦ θεοῦ ἐπηκολούθησεν ἀγανάκτησις· καὶ τριῶν ἀνιαρῶν ἀπειλουμένης ἀποφάσεως, ἐν ἐκλογῇ τῆς ἥττονος εἶναι δοκούσης τὸ ἐπιτιμώμενον συνεχωρήθη γενέσθαι· καὶ προεκρίθη λιμοῦ τριετοῦς, καὶ τριμηναίου πολεμίων διωγμοῦ, τριήμερος θάνατος ἐξ ἀοράτου χειρὸς ἐπαγόμενος· εἰ γὰρ προεπεπήγει τούτοις τοῦ θανάτου ὁ ὅρος κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν λαβεῖν, καθ᾽ ἣν ἑβδομήκοντα χιλιάδες ἀνδρῶν ἐν τριῶν ὡρῶν διαστήματι τὸν διὰ χειρὸς ἀγγέλου ἐδέξαντο θάνατον, πῶς τῇ γνώμῃ τοῦ βασιλέως ἐδίδοτο τὸ ἐν αἱρέσει ἰδιοποιήσασθαι τοῦτο ἁπλῶς, τὸ τοῦ θανάτου φημὶ, ἀλλὰ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπειλουμένων τὸ ἕτερον; εἰ γὰρ πρὸς ἓν ἐκείνων ἀπεῖδε, πάντως τὰ τοῦ παγέντος ὅρου ἔμελλε μένειν ἀτέλεστα· πρὸς τούτοις θεωρητέον καὶ τὰ περὶ τοῦ χαλκοῦ ὄφεως τῷ Μωσεῖ δια- *Num. XXI. 8.* τεταγμένα, εἴ γε δυνατὸν μὴ ταῦτα πάντως τὸν σὸν ἀνατρέπειν λόγον· τοὺς γὰρ ὑπὸ τῶν ἑρπετῶν πληττομένους εἰ πρὸς ἐκεῖνο φησὶ ἀποβλέψαιεν τὸ ἐκ χαλκοῦ τεχνουργηθὲν ὁμοίωμα ὄφεως, διαδιδράσκειν τὸν ἐκ τοῦ ἰοβόλου δήγματος θάνατον· εἰ οὖν, ὡς φὴς σὺ, ὅροι ζωῆς τοῖς ἀνθρώποις πεπήγασιν, οὓς παρεκβῆναι ἀδύνατον εἴτε συστολῇ εἴτε ὑπερβάσει, ἀμφοτέρως γὰρ ἡ τοῦ ὅρου λυθήσεται ἔννοια, οὐκ ἦν εἰκὸς διαφυγεῖν τινὰς τὸ προωρισμένον, εἰ καὶ πρὸς τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἀπεῖδον, ἀλλὰ καὶ δίχα τῆς ἑρπυστικῆς πληγῆς, τῷ θανάτῳ τούτους ἀνάγκη προσομιλῆσαι· καὶ τίς ἡ ἀπὸ τοῦ καινοῦ ἐκείνου θεάματος εὐεργεσία τοῖς πάντως τεθνηξομένοις; εἰ δὲ καὶ μήπω ὁ τῆς ζωῆς αὐτῶν κατειλήφει

historia Davidis, quo tempore populi censum subsecuta est divina indignatio? quum trium calamitatum denunciatum esset decretum, permissa est puniendo regi electio eius quae levior esse videretur: praelatumque fuit triennali fami, et trimestri calamitoso bello, triduanum exitium invisibili manu infligendum. Etenim si praestitutus singulis fuerat terminus mortem illa die oppetendi, qua septuaginta hominum milia trium horarum intervallo manu angeli interfecta fuerunt, cur regis arbitrio concedebatur, ut rem pro libito sibi deligeret, mortis inquam tale genus, vel aliud ex his similiter denunciatum? Nam si ad unum ex his reliquis respexisset David, iam ille praefixus terminus frustra omnino fuisset. Consideremus insuper quae Mosi de colubro aeneo mandata fuerunt; si forte hactenus dicta ad refutandam orationem tuam nondum sufficiunt. Nam qui percussi a colubris fuerant, si ad illud, inquit scriptura, respexissent colubri aeneum opificium, necem venenato morsu afflatam declinabant. Si ergo, ut tu ais, vitae termini hominibus praefixi sunt, quos ultra citraque non licet consistere (utraque enim ratione destruitur termini notio) fieri non poterat ut aliqui vitarent fatum sibi praefinitum, etiamsi ad aeneum serpentem suspexissent: immo etiam absque serpentino morsu mortem hos adire necesse erat. Porro quaenam erat utilitas novi illius spectaculi apud homines prorsus morituros? Quod si nondum iis aderat vitae terminus, nihilo

ὅρος, οὐδὲν ἧττον περιττὸν τὸ διαταχθὲν εὑρίσκεται· οὐ γὰρ ἂν φαίημεν τῆς
θείας βουλῆς καὶ διατάξεως κατευμεγεθεῖν δύνασθαι ὄφεων δήγματα· εἰ οὖν πρὸ
τοῦ τεταγμένου ὅρου ἀδύνατον ἦν τούτους τελευτῆσαι τὸν βίον, εἰ δὲ ὑπὸ ὄφεων
ἐπλήττοντο ὥσπερ εἴρηται, περιττὸν καὶ οὐκ ἀναγκαῖον τὸ ἐπίταγμα τῆς τοῦ χαλ-
κοῦ ὄφεως κατασκευῆς ἀποδείκνυται· περιττὰ δὲ καὶ οὐκ ἀναγκαῖα λέγειν ἡμᾶς
τὰ ὑπὸ θεοῦ διατεταγμένα, ἀληθῶς περιττὸν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀνόητον παντε-
λῶς καὶ ὀλέθριον· ἀλλὰ τούτοις μὲν ἡμᾶς περιπταίειν τοῖς προσκόμμασι, τῶν
ἐπάναγκες ὑπάρχει, ὅρους ζωῆς τοῖς ἀνθρώποις πεπηγέναι νομίζοντας· ἀορι-
στουμένην δὲ τὴν ἑκάστου λαμβάνοντες τελευτὴν, λείαν καὶ οὐκ ἀνώμαλον ἕξομεν τὴν
Gen. XXV. 8. ὁδὸν τῆς τῶν θείων γραφῶν ἐξηγήσεώς τε καὶ παραδοχῆς· ἡδέως δ' ἂν σου πυ-
XXXV. 29. θοίμην τίς ἡ πρέπουσα ἐκδοχὴ τοῦ περί τινων λέγεσθαι τῶν ἁγίων πλήρεις ἡμε-
Ps. LIIII. 24. ρῶν αὐτῶν καταλῦσαι τὸν βίον; καὶ πάλιν ἑτέρους μὴ ἡμισεύειν τὰς ἡμέρας αὐ-
τῶν οἷς πρὸς τὸ φονικόν τε καὶ δόλιον τὰ τῆς γνώμης ἀπονένευκε; πῶς δὲ καὶ
Ps. CI. 25. ὁ Δαβὶδ αἰτεῖ παρὰ θεοῦ καὶ φησὶ, μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου;
πάντα γὰρ οἶμαι ταῦτα ἀνατρεπτικὰ τυγχάνειν τοῦ ὅρους ζωῆς τοῖς ἀνθρώποις
πεπῆχθαι νομίζειν.

ιϛ. Α. Οἶδεν ἡ ἐξ ἐπιπολῆς ἔντευξις τῶν γραφῶν μετεωρίζειν τὴν διάνοιαν
πρὸς ἐκδρομὴν ἀφιλοπόνου κατανοήσεως τῶν γεγραμμένων· ἡμεῖς δὲ ἀκούσαν-
Prov. XXVIII. 15. τες τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος εἰπόντος, ὦτα σοφῶν αἰτεῖ ἔννοιαν, τουτέστιν οὐχ
ἁπλῶς τῷ ἤχῳ τῆς λέξεως ὑποσύρεται, ἀλλὰ τὸ ἐν βάθει τῶν λεγομένων τοῦν

secius deprehenditur fuisse inutile consilium illud. Neque enim quisquam dicere audeat, colubrorum morsu superari posse divinam voluntatem atque decretum. Si ergo ante statutum terminum impossibile erat hos vitam desinere, quantumlibet a colubris ut diximus percussi fuissent; non necessarium coarguitur aenei serpentis simulacrum. Iamvero vana a nobis dici et non necessaria Dei decreta, revera vanum, immo insanum potius et capitale est. Atqui ut in haec offendicula incidamus apprime necesse est, si vitae terminos hominibus praestitutos autumemus. Sin autem indefinitum singulorum obitum arbitrabimur, facilem et minime obliquam insistemus viam ad divinas scripturas explicandas intelligendasque. Libenter denique a te audirem, quaenam sit commoda locutionis eius intelligentia, cum nonnulli sanctorum dicuntur pleni dierum vita excessisse? rursus cum illi dicuntur ad aetatis suae dimidium non pervenisse, quorum mens caede impiata fuit? Quomodo item David a Deo postulat, ne me abripias in dimidio dierum meorum? Haec inquam omnia profligare mihi videntur illorum opinionem, qui vitae humanae terminos praestitutos esse aiunt.

16. A. Solet superficiaria sacrorum librorum notitia mentem ita suspendere ut levi studio delibet scriptarum rerum intelligentiam. Nos vero Solomoni sapienti auscultantes, qui ait " aures sapientium postulant intellectum," id est

ἀνιχνεύει, πρὸ πάντων τῶν γραφικῶν ῥητῶν ἑρμηνείαν ἐποψόμεθα, ὡς μᾶλλον
τοῖς περὶ τὴν μελέτην αὐτῶν στρεφομένοις τὸ ἐπωφελὲς χαριζομένην, εἶθ' οὕτως
τῶν προβληθεισῶν ἐπαπορήτων μεταχειρισθήσεται ἡμῖν ἡ ζήτησις· πλήρεις οὖν
ἡμερῶν ἐκείνους φαμὲν, οὐ τὸν πολυήμερον ζωὴν, οὐ βίον μακροχρόνιον δια-
νύσαντες, ἀλλὰ τοὺς ἐν τελειότητι θεοσεβείας καταλλήλως τῇ αὐτῶν γενεᾷ δια-
λάμψαντας· καὶ τὴν τῆς ἐπιβαλλούσης ἀρετῆς καρπῶν τὴν ἐπίδειξιν μὴ ἀτελῆ τε καὶ
ἀνεμοφθόρον ποιησαμένους, ἀλλὰ πλήρη τε καὶ εὐανθῆ τὴν ἐκ τῆς σπορᾶς τοῦ θείου
λόγου σταχυοφορίαν προβαλλομένους· καθ' ἑτέραν γὰρ ἔννοιαν οὐκ ἂν δυνη-
θείημεν τοὺς αὐτὸ τοῦτο μαρτυρηθέντας ἐντὸς τούτου γεγονότας ἰδεῖν· ἆρα γὰρ
τὸν Ἀβραὰμ πλήρη φήσομεν ἡμερῶν, πρὸς ὃν εἴρηται, σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς Gen. XV. 15.
πατέρας σου τραφεὶς ἐν γήρει καλῷ; ἢ τὸν τούτου παῖδα τὸν Ἰσαάκ; ἢ ἕτε-
ρόν τινα τοιοῦτον; περὶ γὰρ τοῦ Ἰακὼβ τί δεῖ καὶ λέγειν, ὁπότ' ἂν αὐτὸς τὰς
ἑαυτοῦ ἡμέρας μικρὰς καὶ πονηρὰς ἀπεκάλεσεν; ἀλλ' ἡ τούτων βιοτὴ εἰ πρὸς Gen. XLVII. 9.
τὴν τῶν προτέρων μακροβίων ἀνθρώπων παρατεθείη ζωὴν, οὐδαμῶς τὸ πλῆρες
ἔχειν λογισθήσεται, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡμίσεος παμπληθὲς ἀπολελεῖφθαι· οὐκοῦν τὸ
πλήρη λέγεσθαι ἡμερῶν, εἰ καὶ κατὰ τὸ πρόχειρον ἐπὶ τῶν ἐν γήρᾳ παριέναι τὸν βίον
εἰρῆσθαι νομίζεται, ἀλλ' ἐπὶ τῆς τῶν ἁγίων ζωῆς, τὸ ἀνελλιπὲς τῆς κατ' ἀρετὴν
τελειότητος, καὶ τὸ ἀπηρτισμένον τῆς ἐπιβαλλούσης κατὰ τὴν ἑαυτῶν γενεὰν δι-
καιοσύνης παρίστησι τὸ λεγόμενον· πρόδηλον γὰρ ὡς τοῖς πρὸ τοῦ νόμου, καὶ

haud temere vocabuli sonitu permoventur, sed profundum dictorum sensum scrutantur; nos inquam in primis de biblicarum locutionum interpretatione laboremus, quae utilitatem potissimam studiosis sui suppeditat: deinde obiectorum dubiorum adgrediamur disquisitionem. Plenos itaque dierum non illos dicimus, qui prolixam vitam spatiosumque aevum peregerunt, sed qui religione perfecta congruenter aetati suae splenduerunt; quique debitae virtutis fructus prae se tulerunt, neque hos futiles aut tempestate corruptos, sed copiosos floridosque, nempe dignam satione divini verbi segetem. Nam si aliter verba intelligamus, ne illos quidem homines quibus haec dicta fuerunt, reapse tali re potitos comperiemus. Num quippe Abrahamum dierum plenum dicemus, cui dictum fuit, tu vero abibis ad patres tuos pulchra senectute nutritus? vel huius filium Isaacum? vel quemvis huiusmodi? Nam quid de Iacobo dicam, quum dies ipse suos paucos appellaverit atque malos? Sane horum vita, si cum longissimo superiorum hominum aevo comparetur, nequaquam plena videbitur, sed infra potius dimidium consistere. Itaque locutio *dierum plenus* etsi vulgari more de iis qui senes moriuntur dici putatur, tamen cum de sanctorum vita sermo est, significat absolutam sine defectu virtutem, perfectionemque debitae illorum temporibus iustitiae. Est enim exploratum, homines

αὖθις μετὰ τὸν νόμον, οὐ ταυτὸν ἦν πέρας τῆς νίκης· οὐδὲ τοῖς ἴσοις ἀγωνίσμα-
Gen. VI. 9. σιν ἐνίδρουν αὐτούς· καὶ διὰ τοῦτο ἡ γραφὴ οὐχ ἁπλῶς τὸν Νῶε τέλειον δίκαιον ἀπεκάλεσεν, ἀλλ' ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ προσέθηκεν.

ιζ. Ὅτι δὲ ταύτης ἔχεται τῆς ἐννοίας τὸ προκείμενον, σαφέστερον ἡμῖν γνωρισθήσεται οὑτωσὶ τὴν τοῦ λόγου ποιουμένοις ἐξέτασιν· εἴρηται ὅτι ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος οὐ μὴ ἡμισεύσωσι τὰς ἡμέρας αὐτῶν· πῶς οὖν ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ λέγεται περί τινων τήν τε πρὸς ἀνθρώπους ἀδικίαν ἐπιδεικνυμένων,
Ps. LXXII. 7. εὐτραφῆ τε ὡς εἰπεῖν καὶ φιλότιμον; τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, ἐξελεύσεται ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία αὐτῶν· ἔτι δὲ καὶ τὸν κολοφῶνα τῶν κακῶν τὴν πρὸς Θεὸν
Ibid. 10. βλασφημίαν καὶ ἀσέβειαν ἀσπαζομένων, ὅτι αἱ ἡμέραι φησὶ πλήρεις εὑρηθήσονται ἐν αὐτοῖς· εἰ γὰρ πλήρεις αἱ ἡμέραι, πῶς τὸ ἡμισεύεσθαι ταύτας προλέλεκται; ἀλλ' εὔδηλον ὡς τὸ μὲν πλῆρες τῶν ἡμερῶν ἐνταῦθα τὴν μακροημέρευσιν δηλοῖ, διὰ τὴν μέχρι γήρας ἐπὶ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ὑπεράγαθον τοῦ Θεοῦ μακροθυμίαν καὶ ἀνοχήν· τὸ δὲ τὰς ἡμέρας μὴ ἡμισεύειν, τὴν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἀτελειότητα δείκνυσιν· ὡς τῶν πονηρῶν ἀνδρῶν πάντη τῆς κατ' ἀρετὴν πολιτείας ἐστερούντων, καὶ μὴ δὲ πρὸς μέτρον τι ταύτης ἐξικέσθαι γνωριζομένων· ὁ γοῦν Δαβὶδ ὡς οὐκ ἄμοιρος τῶν τῆς ἀρετῆς καὶ θεοσεβείας ὑπάρχων καρπῶν, τὸ πρὸ τῆς πληρώσεως τούτων καὶ οἷον εἰπεῖν πεπάνσεως καταλιπεῖν τὸν βίον ἀπεύχεται εἰπὼν, μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου· τουτέστι μὴ ἐν ἀτελεσφορήτῳ

ante et post legem haud eandem cunctos habuisse victoriae metam, neque paribus insudavisse certaminibus: ideoque Noachum scriptura haud simpliciter iustum appellavit, sed addidit in generatione sua.

17. Quod autem is locutionis sensus sit, manifestius nobis innotescet hac super re sic disquirentibus. Dictum est viros sanguinarios atque dolosos dierum suorum dimidium non exaequaturos. Quomodo igitur in alio psalmo appellantur quidam, quorum adversus homines nota erat iniquitas lauta ut ita dicam et invidenda? Hoc enim significant, verba " exibit tamquam ex adipe „ iniquitas eorum „. Adde illud columen improborum, quos Deo maledicere et sceleribus indulgere iuvat, verba inquam, pleni dies invenientur in eis. Nam si pleni sunt dies, cur antea dictum est, fore ut improbi in horum dimidio subsistant? Sed enim constat plenitudinem dierum hoc loco dici pro vitae longaevitate propter Dei eximiam patientiam tolerantiamque erga improbos homines usque ad senium. Verba autem dies suos non dimidiabunt, bonorum operum sterilitatem demonstrant, ceu si improbi a bonis actibus penitus derelicti sint, nullamque horum partem attigerint. Itaque David utpote virtutis pietatisque fructibus minime carens, ne ante horum perfectionem ac veluti maturitatem vita excedat, deprecatur dicens, ne me in dimidio dierum meorum abripias: id est ne in caritate defectuque bonorum operum finiam.

καὶ ἐλλείπει τῶν ἀγαθῶν ἔργων καταστάσει τὸν βίον ἐξέλθοιμι· οὕτως τὸ ἐναντιοφανὲς τὸ τῶν ψαλμικῶν ῥητῶν λυθήσεται περιπέξεως· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀφαιροῦνται ἄωροι ψυχαὶ παρανόμων πρὸς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν βλέπει· οὐ γὰρ τὸ ὀλιγοχρόνιόν τε καὶ ἄνηβον τῆς ἡλικίας τὸ ῥητὸν ἐν τούτοις παρίστησιν, ἀλλὰ τὴν στέρησιν τῆς τελείας καὶ πρεσβυτικῆς ἐν τῷ ἀγαθῷ πήξεώς τε καὶ στάσεως· τοὺς γὰρ ἄωρον ὑπομείναντας τελευτὴν, οὐκ εἰκὸς ἂν ἐγκαλεῖσθαι παρανομίαν· ταῦτα μὲν οὖν οὕτως ἡμῖν θεωρείσθω. Prov. XI. 3n. gr.

ιη. Καιρὸς δὲ λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω ἀπορηθέντων ποιήσασθαι τὴν ἐπίλυσιν· ἐκεῖνο πρότερον κατὰ τὸ εὔλογόν τε ὁμοῦ καὶ ἀναγκαῖον ἐπιζητούντων ἡμῶν, τὸ μὴν (a) τὸν λόγον ἡμῖν ἀσθενῆ νομισθῆναι· εἶτα τὰ Θεοῦ κρίματα καὶ τὴν αὐτῷ μόνῳ συνεγνωσμένην τῶν γινομένων αἰτίαν ἀγνοεῖν αὐτοὶ λέγοντες, καταφλυαρεῖν τῶν ἀκαταλήπτων μὴ ἀνεξόμεθα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ τῶν οἰκείων βουλῶν τε καὶ κρίσεων τὴν γνῶσιν παραχωρῶμεν· ἐν γὰρ τῇ ἐξετάσει τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς, λόγου ἀπόδοσις, ἡ σιωπή· καὶ ἡ ἐν τούτοις τῆς ἀγνοίας ὁμολογία, γνώσεως ἀληθεστάτης ἀπόδειξις· περὶ μὲν οὖν τῆς κατὰ Δαβὶδ ἱστορίας, τοῦτο φαμὲν, ὅτι ἀνὴρ προφήτης ὑπάρχων καὶ θεοφορούμενος, θείᾳ ἐνηχήσει τὴν ἐκλογὴν τῆς τοῦ θανάτου πληγῆς ἐποιήσατο· καὶ ὁ τὴν σφαγὴν τοῦ λαοῦ ποιούμενος ἄγγελος, δύναμις ὢν νοερά τε καὶ γνωστικωτάτη, καὶ τὴν πρωτουργὸν τῆς θεότητος ἔλλαμψιν δεχομένη, οὐ διεσφαλμένως οὐδὲ χύδην τε καὶ ὡς ἔτυχεν ἀδιακρίτως κατὰ

Atque ita psalmicorum dictorum repugnantia, qua dudum irretiri videbamur, dispellitur. Insuper verba, abripiuntur intempestivae impiorum animae, ad eandem sententiam spectant. Non enim ea brevem impuberemque aetatem nobis sistunt, sed perfectae potius provectaeque in bonis moribus stabilitatis firmitudinisque penuriam. Nam siqui forte acerbam mortem oppetunt, hos idcirco pravitatis arguere nefas est. Atque haec nobis hactenus considerata sunto.

18. Reliquum est ut ad superiores dubitationes respondeamus. Sed tamen antea prudenter simul necessarioque postulamus, ut ratio nostra infirma esse credatur: deinde ut nos qui Dei iudicia eique soli cognitam rerum causam ignorare fatemur, ne rebus incomprehensibilibus obganniamus, sed ipsi uni suorum consiliorum iudiciorumque scientiam concedamus. Nam cum de iis quae nostrae mentis acumen fugiunt disceptatur, responsi instar silentium est: ita ut inscitiae in his confessio, scientiae verissimae documentum sit. Iam vero quod attinet ad historiam Davidis haec dicere habemus. Quum vir propheta Deique spiritu afflatus esset, non sine Dei suggestione plagam illam mortis praeoptavit. Ille autem qui stragem populi edebat angelus, quia vis intellectualis erat ac scientissima, Deique primariae efficaciae lumine collustrata, certo ictu non autem passim neque fortuito aut indiscriminatim adversus omnes

(a) Cod. μὴ, contrario sensu.

τὴν ἁπλῶς ἁπάντων ἐπήγαγεν ἐκείνην τὴν ἄϋλον μάχαιραν, ἀλλὰ τῇ θείᾳ βουλῇ τε καὶ κρίσει κατ᾽ ἐπιστήμην καὶ νόησιν ὑπερκόσμιον ὑπηρετουμένη, ἐκείνους τῷ θανάτῳ ὑπηγάγετο, οὓς θεὸς τοῦτο παθεῖν διωρίσατο, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ
Iud. VI. 37. ἀκατανόητον σοφίαν καὶ βούλησιν· εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ Γεδεὼν ἐν τῷ πόκῳ ἡ τῆς ἑωθινῆς δρόσου καταγωγὴ οὕτως ἀκριβῶς τὸ τοῦ ποιητοῦ προστάγματι ἐδούλευσεν, ὡς ἔμψυχός τις καὶ λογική, καὶ διεσταλμένως ἐν ἀκριβείᾳ τὰ τῆς οἰκείας ἐνεργείας παρεστήσατο ὡς μήτε τὴν γῆν σταγόνι μιᾷ ἐπιρρανθῆναι, μὴ δ᾽ αὐτὴν τῷ πόκῳ προσεγγίζουσαν, ἐπ᾽ αὐτὸν δὲ μόνον ταύτην γενέσθαι· καὶ τὸ ἔμπαλιν τὸν πόκον παντελῶς ἄνικμον εἶναι πᾶσαν τὴν γῆν τῆς δρόσου διαλαβούσης· πῶς ἄν τις ἀμφιβάλαι τολμήσοι μὴ κατὰ φυρμόν τινα τὴν ἀγγελικὴν χεῖρα τῷ λαῷ ἐπαχθῆναι; ἀλλὰ μόνους ἐκείνους διακριδὸν δέξασθαι τὸν θανάτου τὸν ὅρον, οὓς θεῷ προτετύπωτο ἐν τούτῳ τηνικαῦτα γενέσθαι; ὅθεν ὡς τοῦ θείου ὁρισμοῦ πληρωθέντος, ἀνέχεται τῆς ῥομφαίας ἡ ἐπαγωγή· ἀποκαλύπτεται δὲ τῷ Δαβὶδ ὁ αὐτουργὸς τῆς θραύσεως ἄγγελος· ἡ διὰ θυσίας δὲ ἐξιλέωσις, τέλειον καταπαύει τὴν τοῦ θεοῦ ἀγανάκτησιν· οὐ γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος τὰς πρὸς τὸν προφήτην προτάσεις ὁ θεὸς ἐποιήσατο, ἀλλ᾽ οἰκονομῶν τῆς τε ἐκείνου φιλοθείας τὴν ἐπίδειξιν καὶ τῆς ἑαυτοῦ φιλανθρωπίας τὴν φανέρωσιν· οὐκ ἀναμείνας γοῦν πληρωθῆναι τὸν χρόνον τῶν διορισθεισῶν ἡμερῶν, ἀγαθότητι τὴν ἐγκοπὴν τῆς πληγῆς ἐποιήσατο, μετὰ τὴν τελευτὴν ἐκείνων ὧν δηλαδὴ αὐτὸς τὸ τέλος ἀνεξιχνιάστῳ προώρισε κρίματι· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο αὐτῷ προτετύπωτο,

temere ensem illum incorporalem vibrabat, sed divino consilio atque iudicio per summam scientiam intellectumque subserviens, illos leto dabat, quos Deus id pati decreverat secundum suam incomprehensibilem sapientiam ac deliberationem. Si enim sub Gedeone matutini roris in vellus descensus tam accurate creatoris mandato obtemperavit, ut videretur animatum quid et intellectuale; idemque sedulo discrimine vim suam exprompsit, ita ut neque tellurem vel una gutta asperserit, ne illa quidem quae proxima erat velleri, sed hoc unum imbuerit: e contrario vellus omnino siccum reliquerit, dum tellurem universam ros occuparet: quis iam ambigere audebit num forte manus angelica per saturam quandam populo sit abusa; et non potius ii soli nominatim mortis fines attigerint, quos Deus iamdiu decreverat eo tempore mori? Reapse ut iam divino decreto exitum consecuto, inhibetur gladii coniectus, revelaturque Davidi caedis auctor angelus: tum victima piacularis ad extremum sistit Dei iram. Neque vero cum ignoratione futuri optiones illas Deus prophetae obtulerat, sed dedita opera et huius erga numen studium eliciebat, et suam simul benignitatem patefaciebat. Ergo non expectato definitorum dierum termino, bonitate sua commotus plagam suppressit, post illorum scilicet necem, quorum finem inscrutabili iudicio praedestinaverat. Si enim ea res a Deo prae-

ἀλλ' ἀορίστως καὶ κεχυμένως ἐνήργητο ὁ θάνατος, οὐκ ἂν πρὸ πληρώσεως τοῦ τῶν ἡμερῶν ὁρισμοῦ ὁ φόνος τοῦ λαοῦ ἀνεστέλλετο· ἀλλ' εὔδηλον ὅτι καὶ ὁ μακάριος ἄγγελος τοῖς θείοις ζυγοῖς ἀκολουθῶν, ἔργον τῆς ἑαυτοῦ ῥομφαίας ἐποιεῖτο ἐκείνους, ὧν οἱ ὅροι τῆς ζωῆς ἐπληρώθησαν· καὶ θεὸς τὸν λοιπὸν λαὸν μὴ βουλόμενος τοῦ θανάτου ὑπαχθῆναι τῇ πείρᾳ, ὑπερφυῶς τὸν σφαγέα τῷ βασιλεῖ ἀπεκάλυψεν· εἰς τὴν ἀναγκαίαν ἐκείνην καὶ χρηστὴν δικαιολογίαν αὐτὸν προκαλούμενος, πρὸς τὴν τοῦ θανάτου ἀναστολὴν δυσωποῦσαν τὸν ἀποκαλύψαντα.

ιθ. Μὴ οὖν στραγγαλιαῖς βιαίων συλλογισμῶν τὰς εὐσεβεῖς περὶ θεοῦ ἐννοίας ἀποπεμπώμεθα, καὶ τὰς πατρικὰς διδασκαλίας τῶν ἡμῖν δοκούντων κατόπιν τιθέμεθα· ἀλλὰ πανταχοῦ τὸν σκοπὸν κατανοῶμεν καθ' ὃν οἰκονομεῖται τὰ παρὰ θεοῦ σοφῶς προστασσόμενα· ἐπεὶ καὶ περὶ * τοῦ χαλκοῦ ὄφεως, οὐχ ἁπλῶς προσήκει τοῖς ἀνωτέρω συναχθεῖσι λόγοις ἡμᾶς παρασύρεσθαι· ἀλλ' εἰδέναι ἀσφαλῶς ὡς πρὸς τύπον μυστηρίου τοῦ κατὰ χριστὸν προσετάχθη τοῦτο γενέσθαι· καὶ οὐχ ὡς ἄνευ τούτου οὐ δυναμένου τοῦ θεοῦ τῆς ἐκ τῶν ἑρπετῶν βλάβης ἀνώτερον δεῖξαι τὸν ἰσραηλίτην λαόν· ὁ γὰρ τῶν οὕτως ὑπερφυῶς ἐπ' αὐτοῖς καὶ πολυτρόπως πραχθέντων τὰς θαυματουργοὺς δυνάμεις ἐπιδειξάμενος, ἃς κατ' εἶδος νῦν ἐπιλέγειν διὰ τὸ τοῖς πᾶσι γνώριμον εἶναι, περιττὸν καὶ οὐκ εὔκαιρον, οὐκ ἂν περὶ τὴν ἐν τούτῳ ἀλεξίπονον τοῦ λαοῦ θεραπείαν κά-

* Cod. παρά.

formata non fuisset, sed indefinite passimque mors esset illata, profecto haud ante dierum definitum spatium populi strages fuisset cohibita. Sed patet angelum divinis iudiciis morigerantem gladio eos peremisse quorum vitae termini completi fuerant: Deumque populi partem reliquam morti subducere volentem, homicidam angelum regi mirabiliter ostendisse: quo viso eum provocavit ad praeclaram illam causae suae defensionem, qua revelantem Deum ad sistendam caedem orando flexit.

19. Caveamus igitur ne tortuosorum laqueis syllogismorum irretiti, pias de Deo sententias abiiciamus, patrumque doctrinas nostris placitis posthabeamus: sed ubique scopum intueamur, ad quem sapientia decreta conlineant. Etenim ad aeneum quoque serpentem quod attinet, haud temere oportet a coacervatis paulo ante argumentis nos transversos rapi: sed sine dubio sciendum est, signum illud ob denotandum Christi mysterium fuisse curatum; non autem quod absque hoc signo haud posset Deus colubrorum damna ab israëlitico populo propulsare. Qui enim rerum tam sublimium atque variarum, quae huic acciderunt, prodigiosam facultatem iam ostenderat (quae quidem miracula singillatim recensere, quum sint notissima, supervacaneum intempestivumque est) haud profecto laboraturus videbitur in exhibenda populo salubri cura. Interim vero incredulorum omnium corpora in desertis locis occumbere ineffa-

Numer. XIIII. 29. μνειν λογισθείη· ἀλλὰ τῶν μὲν ἀπειθησάντων τὰ κῶλα πάντως πεσεῖν ἐν τῇ ἐρήμῳ κατὰ τὴν ἄρρητον αὐτοῦ δικαιοσύνην διώρισεν· (*Joh.* VI. 49.) οὐχ ἑνὶ δὲ θανάτου εἴδει τοῦτο δώσομεν προελθεῖν, οὐδὲ πάντας ὁμοῦ καὶ καθ' ἕνα καιρόν· ὥστε εἰ καὶ σώζεσθαι τινὰς ἐκ τῆς τῶν ἑρπετῶν βλάβης ἐβούλετο, καὶ τὸ ἔμπαλιν ἑτέρους ὑπ' αὐτῶν διαφθείρεσθαι, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο περιττῶς καὶ εἰκαίως ἐροῦμεν τὰ περὶ τοῦ χαλκοῦ ὄφεως διατετάχθαι· ἀλλ' ἡ μὲν σωτηρία τοῖς πληττομένοις μόνῳ τῷ βούλεσθαι θεὸν περιεποίητο· τίς γὰρ ἀποθεωρημένου χαλκοῦ ὠφέλεια, εἴτις αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ γεγονότα πρὸς φύσιν λογίσαιτο; τί δὲ ὁμοίωμα ἄψυχον ἀμβλῦναι ἂν δυνηθείη τῆς φύσεως θεσμῷ ἀπαραβάτως ἐπαγόμενον θάνατον; ὅμως γοῦν τῷδε τῷ τρόπῳ καὶ οὐχ ἑτέρῳ ᾠκονομήθη γενέσθαι τοῖς ὀδυνωμένοις τὴν ἴασιν, ἵνα εἰκόνος μυστικῆς τυπωθῇ ἀποτέλεσμα.

Exod. XVII. 11. *Num.* XVI. 17. κ. Ὡσαύτως δὲ τῆς ὁμοίας τεύξεται θεωρίας ἥτε ἔπαρσις τῶν τοῦ νομοθέτου χειρῶν, καὶ τοῦ Ἀαρὼν τὸ θυμίαμα, ἀμφότερα εἰς χριστὸν ἀναγόμενα· τῆς μὲν δηλοῦντος διὰ τῆς τοῦ ἀμαληκίτου λαοῦ καθαιρέσεως, τὴν διὰ τοῦ σταυροῦ ἀσθένειαν τῶν ἀοράτως προσπολεμούντων τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ, ἤτοι παντὶ τῶν ἀνθρώπων τῷ γένει· (*Ephes.* V. 2.) τοῦ δὲ σαφῶς ὑπογράφοντος τὸ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας προσαχθὲν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ ἑκούσιον πάθος τοῦ χριστοῦ· δι' οὗ καὶ ὀλοθρεύων πέπαυται θάνατος· οὐ ἀοριστίας ἢ ἀπρονοησίας τῶν τεθνηξομένων ἐντεῦθεν συναγομένης· τῇ γὰρ τοῦ κτίσαντος προγνώσει ταῦτα δὲ πάντα καὶ προσεώραται καὶ πρὸς τὸ ἀρ-

bili sua iustitia decrevit. Non tamen uno mortis genere id evenisse concedemus, neque omnes simul periisse, neque uno tempore. Quare etiamsi aliquos evadere incolumnes a colubrorum morsibus Deus voluit, contraque alios ab his perimi, non ideo tamen supervacue frustraque serpentis aenei simulacrum propositum dicemus. Sed tamen salus certe vulneratis sola Dei voluntate reddebatur. Nam quae spectati aeris utilitas erat, siquis rem per se ipsam naturaliterque perpendat? Cur autem inanime simulacrum mortem inevitabili naturae decreto adventantem retardare valuisset? Sequitur ergo ut hoc potius quam alio modo data opera sit reconciliandae aegris saluti, quo mysticae imaginis efficacitas deformaretur.

20. Sub eandem cadit considerationem legislatoris quoque manuum sublatio, et Aaronis suffitus, quae utraque ad Christum referuntur. Namque Moses amalecitae populi excidio demonstravit invisibilium populi Dei sive totius humani generis hostium debilitatas a cruce vires; Aaron autem perspicue significavit spontaneam Christi passionem in odorem suavitatis Deo et patri oblatam, a qua mors perniciosa cohibita fuit. Tantum abest ut hic indefinita vel inexplorata ratio moriturorum colligi possit. Etenim a creatoris vi praescia haec omnia tum praevisa fuerunt, tum ad congruum finem directa. Sic ergo quasi in umbra typisque exilibus, magnificum ac splendidissimum gratiae mysterium

μόδιον τέλος διώρισται· ἀλλ᾽ ὡς ἐν σκιᾷ καὶ τύποις ἀμυδροῖς τοῦ ὑπερφυοῦς καὶ φανοτάτου μυστηρίου τῆς χάριτος διὰ τῶν τοιούτων ἐκφαινομένου· μὴ οὖν ἀόριστα λέγωμεν τὰ τῆς ἀνθρώπων ζωῆς τε καὶ τελευτῆς· οὐδὲ γὰρ τὰ τῆς θείας γνώσεως χρονικαῖς περιγράφεται, ἐν τῷ πλάττεσθαι μόνον λαμβανούσης τὴν πραττομένων τῶν εἴδησιν, καὶ τηνικαῦτα τοῖς πράττουσιν ὁριζούσης τὰ προσήκοντα καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τούτοις κατάλληλα· τοῦτο γὰρ τῆς τῶν ἀνθρώπων πτωχείας καθέστηκεν ἴδιον, καὶ οὐ τῆς θεϊκῆς ὑπερουσίου μεγαλειότητος· ᾗ τινι προσμαρτυρεῖται καὶ τῶν κρυφίων τῆς καρδίας ἡ γνῶσις, καὶ πάντων ἡ εἴδησις πρὸ τῆς τούτων γενέσεως· καὶ τὸ ἀκατέργαστον ἡμῶν τοῖς θείοις ὀφθαλμοῖς ὡς τετε- Ps. CXXXVIII. 16.
λεσμένον ὁρᾶσθαι φησὶν ὁ προφήτης· καὶ τὸ πάντα πληροῦν τὸν θεὸν ἡ θεόπνευστος διδασκαλία παραδίδωσι· καὶ τὸ τῆς προνοίας αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἡπλωμένον τε καὶ ἕτοιμον, ὁμοίως ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐδιδάχθημεν.

κα. Τὸ οὖν ἐν ταῖς τοιαύταις εὐσεβέσιν ἐννοίαις περὶ θεοῦ ὁμαλόν τε καὶ συνηρτημένον, ἀληθῶς λείαν καὶ ἀπρόσκοπον δείκνυσι τὴν διὰ τῶν ἱερῶν γραμμάτων φέρουσαν ὁδὸν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας καταγώγιον· καὶ οὐ τὸ οἴεσθαι ὡς ἐκ ταυτομάτου τοῖς ἀνθρώποις ἐπιέναι τὸν θάνατον τοῖς ὡς ἔτυχε συμπτώμασι ἐπισυμβαίνοντα· κἀντεῦθεν τῶν δύο τὸ ἕτερον περὶ τὴν κρείττονα φύσιν συνάγεσθαι ἄτοπον· ἢ τὸ περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀπρονόητον, καὶ τὴν περὶ τὸ τιμιώτατον τῆς ὁρατῆς κτίσεως καταφρόνησιν· δι᾽ ὃν λόγος, νόμος, προφῆται, αὐτὰ τὰ Χριστοῦ πάθη, πνεύματος ἁγίου διανομαί, αἰωνίων ἐπαγγελίαι ἀγαθῶν, καὶ ὅσα ἕτε-

his signis patefactum est. Absit ergo ut indefinitam humanae vitae mortisque rationem dicamus: neque enim divina scientia tempore circumscribitur; neque in creando tantummodo rerum notitiam percipit; neque tum demum decernit quae creaturis agentibus commoda et cuiusque officio idonea futura sunt. Id enim humanae tenuitatis proprium est, non divinae supremae amplitudinis: cui quidem testis instar adest et arcanorum cordis notitia, et rerum omnium ante quam creentur scientia. Tum et imperfectum nostrum divinis oculis veluti iam absolutum conspicitur, ut ait propheta: et omnia plena esse Deo, divinitus inspirata doctrina tradit: et providentiam eius super omnia opera sua expansam veluti atque intentam sacris pariter oraculis edocemur.

21. Harum igitur religiosarum de Deo sententiarum aequabilitas et cohaerentia certam admodum et offendiculo omni carentem, sacris litteris ducibus, ostendit viam quae ad veritatis sedem perducit: quod secus fit ab illorum opinionibus, qui mortem fortuito insilire hominibus aiunt caecis casibus circumvectam. Hinc enim duorum absurdorum alterutrum in optima natura dominari colligeretur, nempe vel circa hominem improvidentiam ac praestantissimae omnium creaturae neglectum; cuius causa extant ratio, lex, prophetae, ipsa Christi passio, spiritus sancti donationes, aeternorum promissiones bonorum,

ρα τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος περὶ τὸ ἡμέτερον γένος δωρήματα· ἢ ἀσθένειαν αὐτῆς καταγορεύειν, ὡς μὴ ἀρκούσης τῇ ἐποπτικῇ καὶ προνοητικῇ δυνάμει πάσης τῆς καθ' ἡμᾶς περιδράσσεσθαι φύσεως· μήτε μὴν δυναμένης συνάγειν τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ τοὺς λογισμούς, ὡς φησὶν ὁ προφήτης, μηδ' ἰσχύειν ἐπιβλέπειν
Is. XL. 15. τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν· πρὸς ὃν πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Ἡσαΐαν ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ, καὶ ὡσεὶ ἴλος ἐλογίσθησαν· ῥοπὴ δὲ ζυγοῦ πολλάκις καὶ κόκκῳ κριθῆς, πλὴν ἀλλὰ καὶ δραχμῆς μιᾶς ἀποτελεῖται ὁλκή· εἰ οὖν οὕτως εὐτελῆ καὶ ὡς οὐδὲν πρὸς τὸ θεῖόν τε καὶ ἀκατάληπτον μέγεθος ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα, τίς μόχθος αὐτῷ σταγόνος μιᾶς ποιήσασθαι κατανόησιν; ἤτοι τὰς ὁδοὺς ὁμοῦ καὶ τὰς κινήσεις, τάς τε κατὰ ψυχήν, καὶ ὅσαι διὰ σώματος πάντων ἀνθρώπων ἀθρόως καὶ οὐκ ἀνὰ μέρος προορᾶν τε καὶ κρίνειν; τὸ ἑκάστῳ πρόσφορον τέλος ὁρίζοντος αὐτοῦ, τοῦ τὰ πάντα συνέχοντος, καὶ πρὸς τὸ εὔτακτον διακυβερνῶντος τὴν σύμπασαν κτίσιν; οὐχ ὅση ἐν ὁρατοῖς μόνον ὑπάρχει, ἀλλ' ἤδη πολλῷ πλέον τὴν ἀόρατόν τε καὶ ὑπερκόσμιον· ἢ οὐχὶ πεισθήσῃ πάντως κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιβολὴν ἰδεῖν πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων τὸν πλάσαντα, κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν ὁμοῦ καὶ κατ' αὐτὸν εἰς πάντα αὐτῶν συνιέναι τὰ ἔργα;

Matth. X. 29. κβ. Β. Συνθήσομαι ὄκνου δίχα παντός. Α. Ἀληθεύεσθαι δὲ δώσεις τὸ μὴ πεσεῖσθαι στρουθίον ἐπὶ τῆς γῆς ἄνευ τοῦ οὐρανίου πατρός; Β. Καὶ πῶς τοῦτο ἀμφίβολον; Α. Εἰ οὖν ἐν τοσούτῳ πλάτει τῆς οἰκουμένης, πλῆθος ἀπει-

et quaecumque alia sunt divinae bonitatis erga nostrum genus munera: aut eiusdem providentiae infirmitatem esse incusandam, ceu si speculabunda sua praesagaque vi naturae nostrae universae circumplectendae non sufficeret; neque actuum nostrorum et cogitatuum summae efficiendae, ut ait propheta; neque terrae incolis circumspiciendis. Quum tamen prae Deo gentes omnes, teste Isaia, ut stilla cadi, ut lancis scrupulus, ut canna palustris reputentur. Porro lancis scrupulus saepe vel hordei grano vel etiam una drachma trahitur. Si ergo tam vilia sunt ac prope nihilum humana omnia prae Dei incomprehensibili magnitudine, num ei laboriosum erit de una gutta cogitare? vel semitas pariter atque motus sive animi sive corporis omnium hominum non confertim sed singillatim praevidere ac discernere? quippe qui commodum cuique finem definit, omnia conservat, iustoque ordine creaturam universam gubernat; non eam tantummodo quae visibilis est, sed multo magis invisibilem et supermundialem. Nonne tu adsentiris, uno eodemque actu cunctos homines a creatore cognosci, singillatim quidem corda eorum, et simul hoc ipso actu cuncta illorum opera intelligi?

22. B. Prorsus haud aegre adsentior. A Quod autem in terram passerculus sine caelesti patre non decidat, verene dici putas? B. Cuinam vero id

ροτάτων στρουθίων ἀγρευομένων, οὐδένα τῇ τῶν ὅλων συνεκτικῇ δυνάμει κάματον ἐμποιῆσαι πιστεύεται, πρὸς τὸ περικρατεῖσθαι τῇ ἐποπτικῇ αὐτῆς προμηθείᾳ, τίς ἡμῖν ἀρκέσει λόγος πρὸς ἀποφυγὴν καταγνώσεως τῇ τῶν οἰκείων ἡμῶν ἐννοιῶν στενοχωρίᾳ λογιζομένων στενοχωρεῖσθαι τὸν θεὸν περὶ μυρίων κατανόησιν ζωῆς ἢ θανάτου ἀνθρώπων, μᾶλλον δὲ καὶ ἑκατονταπλασίως μυρίων; ὥστε μὴ κατὰ τοὺς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ σοφίᾳ αὐτῷ προτεθεωρημένους λόγους ἀπαντῆσαι τούτων ἑκάτερον, ἀλλὰ τύχης ἀλόγου καὶ εἰκαίας συμβάσεως τοὺς πολυάνδρους θανάτους λογίζεσθαι, καὶ μὴ ἐν δεδοκιμασμένῃ κρίσει ἐπάγεσθαι· κατὰ γὰρ τὴν τοῦ θεοφόρου Βασιλείου φωνὴν ἣν προήγαγες αὐτὸς πρὸς τὸν τῶν ὑπολειπομένων σωφρονισμὸν, τούτων δὴ γινομένων, ἀνάγκη τούτοις συνθεωρεῖσθαι καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας εὐσθενές τε καὶ ἄμοχθον· οὐκοῦν μή τε τὴν ἐν πολέμοις πολυανδρούντων στρατοπέδων φθορὰν, μήτε ὁλκάδων αὐτάνδρους βυθυσμοὺς, μήτε τὰ ἐκ σεισμῶν ἢ χασμάτων γῆς ἢ ἑτέρων συμπτωμάτων γινόμενα θανάτου αἴτια πάθη λογιζόμενος, οἴου κατὰ προορισμὸν τοῦ δημιουργοῦ συγχωρεῖσθαι ταῦτα συμβαίνειν τοῖς πάσχουσιν· ἵνα μὴ τῆς καθόλου προνοίας καὶ τῆς προγνώσεως τοῦ θεοῦ ἀσθενεῖν εἰσάγῃς τὴν δύναμιν.

κγ. Β. Ἀλλ' οὐ τὰ τῆς προνοίας ἀναιροῦμεν, οὐδὲ τὴν τόδε τὸ πᾶν πηδαλιουχοῦσαν δύναμιν τοῦ τὰ ἡμέτερα ἄγειν τε καὶ διευθύνειν ἐκβαλλόμεθα, ἀλλ' ὅτι μὴ προώρισται θεῷ τὰ περὶ τῆς ἀνθρώπων τελευτῆς δογματίζομεν· ἵνα

ambiguum est? A. Si ergo in tanta orbis latitudine, innumerabilium qui capiuntur passerum multitudo nullum intelligenti Deo exhibere laborem creditur, quominus singuli provida eiusdem cura contineantur; quanam eloquentiae copia damnationem propulsabimus nobis impendentem, qui pro nostrarum mentium exiguitate, Deum ipsum coarctare putamus intellectum suum circa hominum puta decem milia vel etiam decies centena milia viventium aut contra moriturorum? ita ut horum singuli non secundum iusta ac sapientia Dei consilia exitum nanciscantur, sed irrationali fortunae caecoque casui numerosae caedes tribuantur, et non exacto potius iudicio fieri putentur. At enim si haec secundum divi Basilii quod tu protulisti effatum, ad superstitum eruditionem curantur, necesse est ut divinae simul providentiae vires summas nullique labori obnoxias agnoscamus. Igitur sive numerosorum exercituum in proeliis cladem, sive navigiorum cum ipsis vectoribus submersiones, sive a terrae motibus vel hiatibus vel aliis eventibus illatas mortes consideres, cave existimes haec praeter creatoris determinationem patientibus usuvenire: alioqui universalis quoque providentiae ac praesensionis divinae vim laborare dices.

23. B. Minime vero providentiam auferimus, neque eam, quae universitatem hanc gubernat, vim a nostrorum negotiorum regimine ducatuque de-

μὴ ἐντεῦθεν πυνάγωμεν τοῖς ἀνδροφόνοις ἢ ἄλλως πολεμοῦσιν οὐχ ὁσίως τὸ ἀνεύθυνον· φανήσονται γὰρ ὡς πληρωταὶ μᾶλλον τῶν ὁρισθέντων παρὰ θεοῦ, ἄξιοι τοῦ ἐπαινεῖσθαι καὶ οὐχὶ τοῦ κατακρίνεσθαι· πάντως γὰρ εἰ τῷ Ἄβελ ὁ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὅρος πληρωθεὶς, εὐχείρωτον τῷ Κάϊν τοῦτον κατέστησεν, ἐκεῖνον τοῦ τῆς ἀδελφοκτονίας ἀφήσει ἐγκλήματος. Α. Ἔδει μὲν ἡμᾶς μηδ' ὅλως πρὸς ἀπόκρισιν ἐλθεῖν τῆς νῦν προτεθείσης ἀντιθέσεως, οὕτως ἐχούσης τὸ σαθρόν τε καὶ εὐανάτρεπτον· τίς γὰρ ἂν καὶ ἀγνοεῖν προσποιήσαιτο ὅτι οὐ πρὸς τὰς ἐκβάσεις τῶν πραττομένων οἱ τοιαῦτα πράττοντες κρίνονται, ἀλλὰ πρὸς τὰς διαθέσεις καθ' ἃς γίνονται τὰ γινόμενα; ὅμως γοῦν καὶ τοῖς προφανέσι τρανότερον ἐπιφέρειν τῆς ἀληθείας τὴν ἔκφανσιν οὐκ ὀκνήσομεν· οἱ τοίνυν πρὸς τὸν φόνον τοῦ πλησίον ὁρῶντες, ἐὰν ὡς ἐπιστάμενοι τὰ θεῷ δεδογμένα, ἢ ὡς παρ-
1 Reg. XV. 33. ακοὴν τῆς ἄνωθεν ἐκδικοῦντες προστάξεως, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Ἀγαγ ὁ Σαμουὴλ ὁρᾶται πεποιηκὼς, οὕτως τὰ τοῦ φόνου ἐπλήρουν, οὐκ ἦν ἴσως αὐτοῖς ἀπεικότως γίνεσθαι πρὸς ἐπαίνου τὸ ἐγχείρημα· εἰ δὲ μισανθρωπίᾳ κρατούμενοι, ἔσθ' ὅτε καὶ πλεονεξίας ἔρωτι θηριούμενοι καὶ θυμῷ ὑπηρετούμενοι, ἢ ἄλλῃ τινὶ ἀπηγορευμένῃ γνώμῃ δουλεύοντες τὴν μιαιφονίαν ἐργάσοιντο, πῶς οὐχὶ σὺν ἐκείνῳ ἐνδίκως μισηθήσονται καὶ κατακριθήσονται, ὅς τις ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρω-
Ioh. VIII. 44. ποκτόνος ὑπάρχων ἐδίδαξεν ἀνθρώπους τοῖς τῶν ὁμοφύλων καταμιαίνεσθαι αἵμασι; καὶ οὐ τὸ παρὰ θεοῦ συγχωρεῖσθαι αὐτῶν, καθ' οὓς αὐτὸς οἶδε λόγους, ἐπ' ἔργον ἄγειν τὸ ἀσεβῶς σπουδαζόμενον, ἤδη καὶ τὸ ἄμεμπτον αὐτοῖς ἐχα-

pellimus: mortem tantummodo hominum a Deo non esse praedestinatam censemus: ne hinc videlicet homicidis aut aliter bellum facientibus impunitatem nefariam conciliemus. Futurum est enim ut hi videantur ministri potius decretorum Dei, laude magis quam damnatione digni. Omnino si Abeli vitae terminus iam erat expletus, ea scilicet res Caini manibus hunc ultro obiecit, eademque a crimine parricidii illum absolvet. A. Equidem vix opus esset tam putidae tamque levi contradictioni nos occurrere. Quis enim se nescire simulaverit, eos qui talia perpetrant non ex rerum exitu, sed ex animi agentis studio, solere iudicari? Sed tamen vel in re manifesta clariorem facere veritatis notitiam non gravabor. Ergo illi qui proximo suo caedem moliuntur, si forte divinorum placitorum gnari, aut mandatorum caelestium violatorum vindices (sicuti videmus contra Agagum a Samuele factitatum) si has, inquam, ob causas homicidae fierent, haud absurde fortasse facinus illis laudi verteretur. Sin potius odio victi, vel etiam divitiarum cupiditate efferati, iraeque indulgentes, vel alii cuilibet voluntati suae obsequentes, caedem patraverint; quid ni iure hos cum illo oderimus ac damnaverimus, qui quum ab initio homicida esset, homines edocuit similium sui sanguine imbui? Nec vero quia Deus sinit eos, ob cognitas sibi causas, scelestum facinus

ῥίσατο· ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἔδονται τοὺς ἑαυτῶν ὁδοῦ τοὺς καρποὺς καὶ τῆς ἑαυτῶν
ἀσεβείας πλησθήσονται κατὰ τὸ γεγραμμένον· Θεὸς δὲ μόνος τῶν ἑαυτοῦ κριμά- Prov. I. 31.
των εἰδείη ἂν τὴν εὐθύτητα, πάντως πρὸς τὸ ἐπωφελὲς καὶ σωτήριον τῶν πασ-
χόντων, τῶν ἐπ' αὐτοῖς γινομένων λαμβανόντων τὴν ἔκβασιν· καὶ ὁ Κάϊν τοι-
γαροῦν ὁ πρῶτος τῇ διαβολικῇ μαθητευθεὶς μιαιφονίᾳ, τὴν ἀδικίαν ὠδινήσας
τοῦ φθόνου, καὶ συλλαβὼν τῆς ἀπανθρωπίας τὸν πόνον, τὴν ἀνομίαν τοῦ φόνου Ps. VII. 15.
ἀπέτεκε· καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐκ θείας ἐπιτιμήσεως ἀξίαν καταδίκην ἐδέξατο· ὁ
δὲ τὸν παρ' αὐτὸν, τὸν Κάϊν φημὶ, πλείονα θυσίαν προσαγαγὼν, μαρτυροῦντος
ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ ἱερὸς ἔφη ἀπόστολος, δι' αὐτῆς ἀποθα- Hebr. XI. 4.
νὼν ἔτι λαλεῖται (1), τουτέστιν ὡς ἀρεστὸς Θεῷ, καὶ τῆς παρ' αὐτῷ μέτοχος
δόξης, μακαρίζεται.

κδ. Γινέσθω δὲ ἡμῖν ἐκ περιουσίας τοῦ προκειμένου σκέμματος λύσις, καὶ τὰ περὶ Χριστοῦ πιστευόμενα· οἴδαμεν γὰρ ὅτι χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς ἐγεύσατο θανάτου, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν θυσίαν καὶ προσφορὰν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας κατὰ τὸν ἀπόστολον· ἔφη δέ που καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ, οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ· ταῦτα δὲ πρὸ καταβολῆς κόσμου τετυπῶσθαι τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ ὁ μέγας Πέτρος ἡ κορυφαία τῶν ἀποστόλων ἀκρότης ἐδίδαξεν οὕτως εἰπών· οὐ γὰρ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν πατροπαραδότου ἀναστροφῆς, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ

perpetrare, idcirco eisdem impunitatem largitur. Sed ipsi quidem viae suae fructus edunt, suaque impietate replebuntur, ut ait scriptura; solus autem Deus iudiciorum suorum aequitatem novit. Quod autem fit, id omne ad utilitatem salutemque patientium spectat. Primus ergo Cainus homicidium a diabolo edoctus, iniustam invidiam parturiens, quum concepisset crudelitatis dolorem, iniquitatem homicidii peperit: atque ob id a divina obiurgatione condignam damnationem retulit. Qui autem maiorem, quam Cainus, hostiam obtulit, testimonium perhibente muneribus eius Deo, ut ait sacer apostolus, ob illam defunctus adhuc praedicatur; videlicet ut Dei carus, eiusque particeps gloriae, beatus dicitur.

24. Nunc, ut abundemus, propositam quaestionem ex iis quae de Christo creduntur, dissolvamus. Scimus enim hunc gratia Dei pro mundo universo necem pertulisse, seque hostiam pro nobis et oblationem Deo et patri in odorem suavitatis, ut ait apostolus obtulisse. Ait autem ipse servator, nemo aufert animam meam a me. Haec a constitutione mundi definita fuisse a Deo et patre magnus Petrus, summus apostolorum vertex, docuit his verbis: non enim corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conver-

(1) Hactenus in codice Photii vaticano pertinebat haec quaestio. Reliquam partem vel a Photio vel ab aliquo amanuense praetermissam ipse supplevi ex alio codice vaticano sumptam, ut dixi p. 132. n. 2.

ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ, προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ νῦν ἐπ' ἐσχάτου τῶν χρόνων, δι' ἡμᾶς τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεόν· ἀλλὰ καὶ Παῦλος τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς τὴν ὑπ' αὐτοῦ λαλουμένην σοφίαν (αὕτη δὲ ἦν ὁ λόγος τοῦ σταυροῦ) προωρίσθαι πρὸ τῶν αἰώνων φησί· τὸ πέρας τοίνυν τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκριμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, κατ' αὐτὸν αὖθις εἰπεῖν τὸν θεῖον ἀπόστολον, ὁ σταυρὸς Χριστοῦ καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ τούτου ὑπάρχει ἀνάστασις, δι' ὧν ἀνθρώπου ἡ σωτηρία καὶ τῆς πρώτης καταδίκης ἡ ἀπαλλαγή· ἐν οἷς τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς ἀγάπης ἐβεβαιώθη· οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον φησὶν ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται· καὶ πάλιν ὁ θεῖος ἀπόστολος βοᾷ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ὥς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν· εἰ οὖν προωρίσθη καὶ προεγνώσθη τὸ σωτήριον πάθος Χριστοῦ, καὶ κατ' εὐδοκίαν γέγονε τοῦ πατρός· διὸ καὶ Πέτρῳ ἀπευξαμένῳ τοῦτο προελθεῖν, σφοδρῶς ἐπετίμησεν.

κε. Β. Ὡς ὑπουργὸς τῆς μεγάλης ταύτης βουλῆς ἐπαινείσθω Ἰούδας, ἀλλὰ μὴ ὁ προδότης κατακρινέσθω, ὅσον πρὸς τὰς τῶν σῶν λόγων προτάσεις· ἢ ὅσοι τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον ἐτεκτήναντο, μηδαμῶς μιαιφονίας τῆς ἀνωτάτω ἀποφερέσθωσαν ἐγκλήματα, ἀλλ' ὡς δι' αὐτῶν ἤγουν τῆς τούτων ἐπιβουλῆς τελειώσαντος τοῦ Χριστοῦ τὸ ἔργον, ὃ δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ ἵνα ποιήσῃ, ὡς

satione paternae traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi et incontaminati, praecogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem novissimis temporibus propter nos, qui per ipsum Deo credimus. Sed et Paulus vas electionis, sapientiam quae per ipsum loquitur (ipsa autem est crucis doctrina) praefinitam ante saecula ait. Finis igitur mysterii absconditi a saeculis et aetatibus, ut verbis eiusdem rursus utamur apostoli, crux Christi et mors atque eiusdem resurrectio, quarum gratia contigit homini salus, et prioris damnationis absolutio: quibus rebus eximia divini amoris erga nos magnitudo confirmata est. Sic enim Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum tradiderit, nequis credens periret. Denuoque divus apostolus de Deo ac patre exclamat, quod proprio filio non pepercerit, sed eum pro nobis omnibus tradiderit. Igitur si Christi passio praefinita fuit atque praecognita, eadem non sine patris placito peracta est. Quare et Christus Petrum hanc subire vetantem increpuit.

25. B. Superest ergo ut minister magnae huius voluntatis Iudas laudetur, nedum ut proditor condemnetur, quantum quidem sermonis tui argumenta adstruunt. Insuper omnes qui Christo necem moliti sunt, haudquaquam caedis scelestissimae culpam sustineant, sed praemiis potius donentur ceu si Christus ipsorum ope negotium absolverit, quod sibi a patre impositum fuis-

φησὶν αὐτὸς, παρ' αὐτῷ στεφανούσθωσαν. Α. Ἀλλ' οὐ ταῦτα ἐν τούτοις, ἀλλὰ τοὐναντίον ἅπαν συμβέβηκεν αὐτοῖς διὰ τὴν ἐκ κακοθελείας ὑπερβαλλούσης ἐπιχείρησιν. οὕτω γοῦν καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν λογιζόμεθα, ὅτι αὐτοὶ μὲν οἱ φόνων μετέχοντες κατὰ τὸν Σολομῶντα, θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς κακὰ, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ ὑπεράπειρος σοφία τε καὶ ἀγαθότης πρὸς τὸ ἐπωφελὲς τῶν πασχόντων συγχωρεῖ προϊέναι τὴν ἐπήρειαν, ὡς προείρηται, τῆς τῶν θείων κριμάτων ἀκαταληψίας πανταχοῦ πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν κεχυμένης· τὰ οὖν τῆς γνώμης καὶ τῆς διαθέσεως ἐξετάζετο, καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ποιοῦντος ἢ στεφανοῖ ἢ κατακρίνει· μηδαμῶς οὖν ἀνεξώμεθα τοιούτων ἡμᾶς ὑποτρεχόντων λογισμῶν, τὰς τῶν ἐγκρίτων διδασκάλων φωνὰς ἢ ἀκυροῦν ἢ παρεκδέχεσθαι, ἢ ταπεινὰ περὶ τῆς πάντα νοῦν ὑπερεχούσης τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως λογίζεσθαι· ἀλλὰ λέγοντες μετὰ τοῦ προφήτου πρὸς αὐτὸν, ἐν ταῖς χερσί σου οἱ κλῆροι μου· ὥστε αὐτοῦ ἀνεξιχνιάστῳ προνοίᾳ τῶν καθ' ἡμᾶς πάντων διοικουμένων, καὶ αὐτῷ μόνῳ σαφῶς προεγνωσμένων, σπεύσωμεν ἑαυτοὺς μὲν ἀμέμπτους λόγοις καὶ ἔργοις καὶ διανοήμασι παριστάνειν τῷ διικνουμένῳ ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ σώματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κρυπτοτάτων (a) ἡμετέρων ἐνθυμήσεων· ζῶντι καὶ ἐνεργεῖ λόγῳ τε καὶ υἱῷ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὁπωσοῦν συμβαίνουσιν ἡμῖν τε καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν εὐχάριστον δοξολογίαν προσάγειν αὐτῷ τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

se testatur. A. Immo vero longe aliter se res habet, atque omnia contraria scelestis illis contigerunt, propter suae pravae voluntatis facinus. Sic ergo et de reliquis ratiocinemur, quod videlicet homicidae, Solomone teste malum sibi thesaurizant: infinita autem Dei sapientia ac bonitas, ad patientium utilitatem fraudes convertit, ut pridem diximus: dum interim divinorum iudiciorum arcana veluti nebula nostris oculis quaquaversus offunditur. Voluntas igitur propositumque mentis spectatur, et agentis finis vel coronam vel poenam promeretur. Itaque haud patiamur his quae nos subeunt cogitationibus, praestantium magistrorum oracula vel intercipi vel antiquari, neque humile quicquam de summa Dei sapientia ac virtute sentiamus: sed cum propheta dicamus Deo, in manibus tuis sortes meae: reputantesque nostra omnia ipsius inscrutabili providentia regi, cui soli sunt praecognita, demus operam ut verbis opere ac mente puri coram illo nosmet sistamus, qui animi corporisque penetralia intima, nostrasque secretissimas cogitationes pervidet. Atque ita viventi et efficaci Verbo Dei filio, quaecumque nobis ceterisque hominibus acciderint, cum gratiarum actione laudem tribuamus, ipsi nimirum soli Deo; cui gloria et potentia nunc et semper et per saecula saeculorum, amen.

(a) Cod. κριτικωτάτων.

QUAESTIO CLII.

Τί ἐστιν ἡ ἀσάφεια τῆς γραφῆς (1).

Ἡ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἀσάφεια πολλὰς ἔχει τὰς αἰτίας· πρῶτον μὲν ὅτι πᾶσα γλῶσσα εἰς ἑτέραν μετατιθεμένη ἀπόλλυσι τὸν ἴδιον εἱρμόν· δεύτερον δὲ ὅτι αἱ συνώνυμοι τῶν λέξεων παρ' ἑβραίοις, ἄγνοιαν εἰργάσαντο τοῖς ἑρμηνευταῖς· ὡς τὸ καλος περὶ τόνον καὶ σημασίαν, καὶ τὸ ορος καὶ τὰ ὅμοια· καλὸς γὰρ ὀξυτόνως σημαίνει τὸν ὡραῖον καὶ εὐπρεπῆ, σπουδαῖον τε εἰς ἀρετὴν καὶ ἐπιτήδειον· κάλος δὲ παροξυτόνως τὸ σχοινίον τοῦ πλοίου σημαίνει· πάλιν ὅρος παροξυτόνως μὲν ἐστιν ἢ ὁ λόγος τοῦδε τοῦ πράγματος ἢ ὁ λόφος καὶ ὑψηλὸς τόπος· ὀξυτόνως δὲ ὀρός ἐστι τὸ ὑδατῶδες τοῦ γάλακτος· τρίτον· εἰσὶ λέξεις ἑβραικαὶ, αἳ παρ' ἕλλησιν ὡς ἔχουσι φύσεως ἑρμηνευθῆναι οὐ δύνανται, ἀλλ' ἐπὶ χώρας εἰάθησαν, ὡς παρὰ Ἱερεμίᾳ τὸ ἀπόκλεισμα σινώχ· τέταρτον· καὶ στιγμὴ πολλάκις ποιεῖ ἀσάφειαν, ὡς τὸ χρηστοὶ (2) ἔσονται οἰκήτορες γῆς· εἰ μὴ ὑποστιχθῇ τὸ χρηστοί· πέμπτον καὶ τόνου διαφορά, ὡς τὸ ἀρχὴ (3) σοφίας, ζήτησον σοφίαν· εἰ μὴ παροξύνωμεν τὸ ἄρχε καὶ ῥῆμα λάβοιμεν· ἕκ-

Hierem. XXVIIII. 26.

Cur sacrae litterae obscurae sint.

Multis de causis sacrae litterae obscuritate laborant. I. Quia omnis lingua in aliam conversa, positionem suam amittit. II. Quia synonymae Hebraeorum voces non satis ab interpretibus intellectae fuerunt: veluti apud Graecos καλος, cuius pro diversitate accentus significatio variat: item ορος, et similia. Nam καλὸς oxytonum significat formosum, decentem, virtutis studiosum, utilem. Κάλος paroxytonum rudentem navis significat. Rursus ορος paroxytonum vel est definitio alicuius rei, vel (ὅρος) collis celsusve locus: oxytonum autem ὀρὸς pars aquosa lactis est. III. Nonnulla sunt hebraica vocabula, quae pro sua natura quum Graeci interpretari non possent, intacta reliquerunt, cuiusmodi est apud Hieremiam carcer sinoch. IIII. Interpunctio item saepe parit obscuritatem, ut: boni erunt incolae terrae; nisi scilicet interpungamus post *boni*. V. Accentus quoque varietatem facit: veluti ἀρχὴ σοφίας initium sapientiae, quaere sapientiam; nisi scilicet paroxytonum scribamus ἄρχε (loco τοῦ ἀρχὴ) verbumque esse intelligamus. VI. Complura apud He-

(1) Hanc quaestionem ex inedita Polychronio sumi tacite a Photio, dixi in prolegomenis. Iam scripturam Photianam cum antiquissimo Polychronii codice collatam, inveni prorsus concordem.

(2) Scholion in margine apud Polychronium: χρηστὸς ὀξυτόνως ὁ χρειώδης· χρῆστος δὲ προπερισπωμένως τὸ κύριον ὄνομα.

(3) Scholion: τὸ γὰρ ἀρχὴ παροξύτονον μὲν ῥηματικόν ἐστι, δηλοῦν τὸ ὑποτάσσειν· ὀξυτονούμενον δὲ ὀνοματικὸν ὑπάρχει σημαῖνον τὴν ἀρχήν· λέγω δὲ τὴν προκάταρξιν.

τον· πολλά ἐστι παρ' αὐτοῖς ἐν μιᾷ φωνῇ τὸ ἑνικὸν καὶ πληθυντικὸν δηλοῦν-
τα, ὡς τὸ Θεὸς καὶ Θεοί· ἕβδομον· πολλὰ μεταπίπτει τοῖς προσώποις· τὸ γὰρ Gen. XXII. 12.
πρὸς Ἀβραάμ, νῦν ἔγνων ὅτι φοβῇ σὺ τὸν Θεόν, ἀντὶ τοῦ ἔγνως εἴρηται· ὄγ-
δοον, ὅτι καὶ τοῖς γένεσιν ἐναντίως χρῶνται· ἀῤῥενικῶς γὰρ τὸ σελήνη καὶ θά-
λασσα λέγουσιν· ἔννατον ὅτι πολλάκις ἐλλείπουσι τινά, ὡς τὸ ἀναβαίνουσιν ὄρη Ps. CIII. 8.
καὶ καταβαίνουσι πεδία· λείπει γὰρ τὸ ὡς, ἵνα ᾖ ἀναβαίνουσιν ὡς ὄρη, περὶ κυ-
μάτων γὰρ ὁ λόγος, καὶ καταβαίνουσιν ὡς πεδία (1)· δέκατον δὲ ὅτι ἐν τῇ αἰχ-
μαλωσίᾳ ἐμπρησθεισῶν τῶν βίβλων, εἶτα διαπεμπόντων ἀλλήλοις τῶν ἀπὸ
Ἱερουσαλὴμ εἰς Βαβυλῶνα τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, λοχῶντες ἀφῄρουν τὰς βίβλους·
οἱ δὲ πάλιν διὰ συμβόλων, ὧν οὐκ ἠδύναντο ξένοι νοεῖν, ἔγραφον, ἐξ ὧν ἡ
ἀσάφεια· ἕως ὕστερον ἐμπνευσθεὶς Ἔσδρας πασῶν ἐμνημόνευσε καὶ γραφῇ πα-
ραδέδωκεν.

QUAESTIO CLIII.

Τὸ αὐτὸ ἐκφαντικώτερον (2).

Μία μὲν αἰτία τῆς ἀσαφείας ἐστὶ τῶν παλαιῶν γραμμάτων, τῶν ἀκροατῶν τὸ θηριῶδες· καὶ μαρτυρεῖ Παῦλος, τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς

braeos unica terminatione singularem numerum pluralemque denotant, Deus et dii. VII. Multa personas permutant; nam illud Abrahamo, nunc *cognovi* quod times Deum, pro *cognoscis*, dictum est. VIII. Generibus quoque praepostere utuntur Hebraei; lunam enim et mare masculino genere efferunt. VIIII. Saepe aliquid deest, ut ascendunt montes et descendunt campi. Desideratur nimirum particula *sicuti*, nempe *ascendunt sicuti montes* (nam de fluctibus sermo est) et *subsidunt sicuti campi*. X. Quum in captivitate cremati libri fuissent: ac deinde clam aliqua exemplaria mitterentur invicem ab Hierosolymorum et Babylonis incolis, insidiis structis nescio qui libros diripiebant. Hebraei autem rursus per symbola, quae alienigenae non intelligerent, scribebant. Hinc orta obscuritas: donec denuo inspiratus Esdras biblia universa in memoriam revocavit scriptisque tradidit.

De eodem argumento clarius.

Prima quidem causa quamobrem scripturae veteres in obscuritate versantur a lectorum bruto ingenio repetenda est. Testaturque Paulus id ipsum

(1) Notemus venustam loci psalmodici explicationem.

(2) Quia scilicet Photius praecedentem quaestionem ex alieno scripto hauserat, idcirco placuit ei marte suo eandem reformare.

παλαιᾶς διαθήκης λέγων μὴ ἀνακαλυπτόμενον ὅτι ἐν χριστῷ καταργεῖται·
II. Cor. III. 13. δευτέρα δέ· ἐπεὶ Μωϋσῆς ὁ νομοθέτης κάλυμμα ἔφερεν ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἀναλόγως καὶ τὰ νομοθετούμενα οἷα δὴ κάλυμμα τὴν ἀσάφειαν συνεπέφερε· καὶ οὐδέτερον μὲν αὐτῶν τὸ ἔγκλημα, τῶν δ' ἀκροατῶν ἡ ἀσθένεια τὴν αἰτίαν ἔχει· καὶ γὰρ Μωϋσῆς τὸ κάλυμμα, διότι οὐκ ἠδύναντο φέρειν τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ μὴ κεκαλυμμένου, περιετίθετο· καὶ ὁ νόμος δὲ ἀντὶ τοῦ προκαλύμματος δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ἀσάφειαν περιεβέβλητο· ἐναπετίθετο γὰρ ἐν ἐκείνοις οἷα δὴ θησαυροῖς, τὰ τελειότερα καὶ ὑψηλότερα δογμάτων, ἃ τὸν χριστὸν φημὶ καὶ τὴν αὐτοῦ διαθήκην προκατήγγελλεν· ἀλλ' ἐκείνοις μὲν τὸ ἀτελὲς καὶ ἠρρωστηκὸς τῆς γνώμης πρὸς τὸ ἐκεῖθεν κέρδος ἐμποδὼν ἵστατο· ἡμῖν δὲ θησαυριζόμενον φυλάττετο, ἵνα χριστοῦ παραγεγονότος, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστροφῆς ἀνακαλυφθῇ τὸ θησαυριζόμενον· καὶ ὁρᾶτε εἰς ὅσην ἡμᾶς ἀξίαν ἡ τοῦ δεσπότου παρουσία συνήγαγεν· εἰς γὰρ τὴν τοῦ Μωϋσέως τάξιν ἐγκατέστησεν· ἄλλως τε δὲ καὶ τῶν μελλόντων ἡ προφητεία, κἂν μηδαμόθεν ἄλλοθεν συνεφέλκηται τὸ δυσθεώρητον, πλὴν οὐχ οὕτως ἐστὶ σαφὴς ὡς ἡ τῶν παρόντων διήγησις· λαβόντων δὲ πέρας τῶν προφητευθέντων, καὶ τὸ ἀσαφὲς συμμεθίσταται πρὸς σαφήνειαν· καὶ
Ioh. II. 19. γὰρ καὶ τὸ λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτὸν τοῦ σωτῆρος προαγορεύσαντος, οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἰουδαίων τὸ ἀπειθὲς καὶ ἀπονενοημένον τὸ προφητευθὲν οὐ κατενόησεν οὐδὲ συνῆκεν, ἀλλ' οὐδ' ὅσον ἐν αὐ-

velamen a veteris testamenti lectione non fuisse remotum, quoniam idin Christo evacuatur. Secunda causa est, quia quum Moses legislator velum in facie gesserit, congruenter etiam leges veli instar obscuritatem contrahebant. Neutri ex his culpa imputanda est, quam auditorum infirmitas sustinet. Nam et Moses idcirco caput obnubebat, quia gloriam vultus eius perferre nemo poterat: legique item, veli loco, ob eandem causam obscuritas offusa fuit. Etenim in eo veluti thesauro condebantur perfectiora celsioraque dogmata, quae Christum scilicet eiusque testamentum portendebant. Sed enim Hebraeorum imperfectio et infirma mens quominus inde lucrum ipsi perciperent, impediebat: nobis autem ea res recondita servabatur, ut Christo praesente, per conversionem ad eum, revelaretur thesaurus. Iam mecum considerate in quantam nos dignitatem Domini praesentia subvexerit: namque in ipso nos Mosis ordine collocavit. Ceteroqui futurarum rerum vaticinium, etiamsi forte nullam aliud trahat obscuritatem, nihilominus numquam aeque est evidens, ut praesentium rerum narratio. Verum ubi prophetiae ad exitum perductae fuerint, tum demum obscuritas in lucem convertitur. Nam et cum verba illa, solvite templum hoc et ego tribus diebus excitabo illud, a servatore dicta fuerunt, non solum ceterorum Iudaeorum pars incredula et vecors prophetiam neque sensit neque intellexit, sed ne illi quidem qui inter eos prudentiores erant,

τοῖς συνετώτερον καὶ τῆς δεσποτικῆς διδασκαλίας ἀπολαύουσι τῶν μαθητῶν ὁ χορὸς, οὐδ' αὐτοὶ συνίεσαν, ἀλλὰ τῆς διὰ τῶν πραγμάτων ἐδεήθησαν πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ προφητευθέντος, ἐκβάσεως· διόπερ οὐδ' ἔνοχός ἐστιν αἰτίας ὁ ἰουδαῖος τὰς περὶ χριστοῦ προφητείας πρὸ τῆς αὐτοῦ μὴ συνιεὶς παρουσίας· ταύτῃ τοι καὶ ὁ σωτὴρ ἔλεγεν, εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· καὶ γὰρ εἰ καὶ τὰ λόγια τοῦτον ἐχρησμολόγει, ἀλλ' ἐπεσκιάζετο τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ κηρυσσομένου· παρόντος δὲ, οὐδαμόθεν λοιπὸν ἄλλοθεν ἐπεσκιάζετο, μόνῃ δὲ τῇ μοχθηρίᾳ καὶ κακουργίᾳ τῶν μὴ βουλομένων ἐκαλύπτετο παραδέχεσθαι· ἐπὶ τούτοις δὲ τῆς ἀσαφείας ἐστὶν αἰτία τὸ μὴ φωνῇ τῇ ἑλλάδι τὴν παλαιὰν ἀπαγγελθῆναι γραφὴν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἑβραΐδος εἰς ταύτην μεταπεσεῖν· πέφυκε δὲ πᾶσα γλῶσσα εἰς ἔκφυλον μετατιθεμένη, τὸ ἀσαφὲς καὶ δυσκατανόητον συνεφέλκεσθαι· τῇ ἑβραΐδι δὲ κατ' ἀρχὰς ἐρρέθησαν αἱ μωσαϊκαὶ νομοθεσίαι· διότι μόνον τηνικάδε τὸ ἰουδαίων ἔθνος τῇ θεογνωσίᾳ προσανεῖχε· τὰ δὲ λοιπὰ πρὸς τὴν εἰδωλικὴν ἀπετεθηρίωτο μανίαν· ἐπεὶ δὲ χριστὸς ἤγγιζε παραγενέσθαι, καὶ πρὸς ἑαυτὸν τὴν οἰκουμένην καλεῖν, ἡ ἑλληνὶς δὲ γλῶσσα τῶν ἄλλων μᾶλλον τοῖς ἔθνεσιν ἐπεπόλαζε, τηνικαῦθα καὶ ἡ τῶν ἑβραίων φωνὴ πρὸς τὴν ἑλλήνων μετεβέβλητο, πρὸ ἐνιαυτῶν οὐ πλέον ἑκατὸν τῆς τοῦ σωτῆρος παρουσίας, αὐτοῦ τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου βασιλεύοντος (1)· ἐχρῆν γὰρ δι' ἧς

Io. 15. 22. 24.

et dominicae doctrinae auditores, discipulorum nempe coetus, quicquam intellexerunt, sed rerum exitu indiguerunt ut vaticinii sensum perciperent. Quare nec reus traducendus est Iudaeus, quia vaticinia de Christo ante huius adventum non intellexerit. Ideoque et servator aiebat: nisi ego venissem illisque locutus essem, peccatum non haberent. Etsi enim oracula Christum praedicebant, haec tamen obscurabantur propter eius qui designabatur absentiam: quo demum praesente, iam neutiquam tegmine obnubebantur: sola autem improbitas vecordiaque refractariorum, quominus is reciperetur, obstabat. Accedit ad obscuritatis causas quod vetus scriptura sermone graeco non fuit concepta, sed ex hebraico in illum manavit. Est autem natura comparatum ut omnis lingua, quae in peregrinam convertitur, obscuritatem abstrusionemque contrahat. Iamvero principio mosaicae leges hebraicae linguae commendatae fuerunt: quare et tunc Iudaei soli notitia Dei potiebantur; reliquae gentes idolica insania iactabantur. Sed enim Christi quum appropinquaret adventus, mundique ad eum vocatio; quumque iam graeca lingua prae ceteris in usum gentium recepta fuisset, tunc hebraeae litterae in graecas conversae fuerunt, anno ante Christi adventum vix centesimo, Ptolemaeo in Aegypto regnante. Quippe decebat, ut quo sermone multitudo gentium ad Dei

(1) Quo Ptolemaeo? Nam philadelphum (sub quo creditur curata interpretatio) non videtur Photius intelligere, inter cuius regnum Christique nativitatem intercedunt anni trecenti.

ἔμελλε τὰ πλείω τῶν ἐθνῶν εἰς θεογνωσίαν χειραγωγεῖσθαι, δι' αὐτῆς καὶ τοὺς χρησμοὺς προαγγέλλεσθαι, οἳ τὸν κοινὸν προεφήτευον σωτῆρα· εἰς πλείους δὲ φωνὰς αἱ γλῶσσαι διεμερίσθησαν, διότι μίαν ἐξ ἀρχῆς λαβὼν ὁ ἄνθρωπος, πρὸς ἀπόνοιαν καὶ ἀθεότητα ἤρθη· ἐπεὶ οὖν ἐπιβλαβῶς ἐχρήσατο τῇ μιᾷ φωνῇ, εὐλόγως ἀντισηνίχθη τὸ πλῆθος· τὸ μέν τοι μιᾶς τὸ κέρδος καὶ τὴν χρείαν, μετὰ τὴν ταύτης διαίρεσιν καὶ διασπορὰν χρόνῳ ὕστερον πολυετεῖ, πυρίναις στομωθέντες γλώτταις οἱ μαθηταὶ τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ κηρύττοντες, ἐπέδειξαν τότε καὶ ἀνεπλήρωσαν.

QUAESTIO CLXXII.

Περὶ προνοίας.

α. Εἰ μηδεὶς τῶν ἀδικούντων καὶ ὅλως ἁμαρτανόντων κατὰ χεῖρας εἶχε φθάνουσαν τὴν δίκην, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ τῆς ἀρετῆς ἐργάται τὸν βίον ἔτριβον ἐν ταλαιπωρίᾳ, οὐκ ἂν σοι λίαν ἀτόπως περὶ προνοίας λόγος ἐχώλευεν· ἐπεὶ γὰρ πολλοὶ καὶ τῶν τὴν κακίαν μετιόντων, παρ' αὐτὰς τὰς πράξεις ὤφθησαν τὰς δίκας δεδωκότες, καὶ τῶν ἀρετῇ ῥυθμιζομένων εὐπαθοῦντες εἰσὶν ἐγνωσμένοι, πῶς οὐκ ἀνόητος ἡ κατὰ τῆς προνοίας ἐπίνοια; εἰ δ' ὅτι μὴ πάν-

cognitionem pertrahenda erat, eodem oracula quoque praenuntiarentur, quae de communi servatore vaticinabantur. Iam ipsa loquendi vis idcirco in plures dialectos versa est, quia cum initio unicam a Deo accepisset homo, vesania atque impietate elatus est. Quandoquidem ergo unica lingua homines abusi sunt, merito invecta fuit multitudo. Sed enim unius linguae emolumentum et usum, multo tempore post divisionem eiusdem atque dissidium, igneis linguis ora instructi discipuli, magnalia Dei praedicando, tandem aliquando demonstraverunt atque cumularunt.

De providentia.

1. Si iniustorum hominum planeque scelestorum neminem poena vindex persequeretur, et si cuncti virtutis asseclae vitam in calamitate traducerent, haud admodum absurde ratiocinium tuum circa providentiam claudicaret. Nunc quia multos sceleribus deditos suorum facinorum poenas dedisse scimus; ex iis autem qui se virtuti conformaverunt nulli non sunt beati, quid ni fatua sit providentiae accusatio? Quod si quia non omnes manupretium suum referunt, hoc te adversus providentiam irritat, sciendum tibi est, quibus argumentis eam oppugnare putas, iisdem potius te sapientiam eius invictam

τις ἐνταῦθα κομίζονται τὰ ἐπίχειρα, τοῦτό σε κατ' αὐτῆς ἀνερεθίζει, ἴσθι ὡς δι' ὧν ἔγνως αὐτῇ μάχεσθαι, μᾶλλον αὐτῆς ἀνακηρύττεις μετὰ τῆς σοφίας τὸ ἄμαχον· εἰ γὰρ πάντες ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οἱ μὲν τὰς εὐθύνας εἰσεπράττοντο τῶν ἁμαρτημάτων, οἱ δὲ ἐφ' οἷς εἵλοντο τὰ ἀμείνω, δόξης καὶ τιμῆς ἀπέλαυον καὶ εὐδαιμονίας, μάτην τε ἂν τὸ ἐκεῖθεν κριτήριον συνειστήκει, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀνωτάτω Θεοῦ σοφίας καὶ κηδεμονίας· καὶ βίαιον καὶ ἀκούσιον ἡ τοῦ κακοῦ φυγὴ ἐπεδείκνυτο, δεδοικότων ὡς εἰκὸς τῶν πλημμελεῖν ἐγνωκότων τὴν παραυτίκα τιμωρίαν· καὶ οὐχὶ γνώμης ἀγαθῆς αἱρέσει, δειλίᾳ δὲ μᾶλλον ἀπὸ τῆς κακίας διεσπωμένων· ἀλλά γε δὴ ἦ μισθαρνία καὶ οὐκ ἀρετή, τὸ ἀρετῆς ἐτύγχανεν ἂν ἡ ἐργασία· καὶ οὐκέτι διάκρισις τῶν σπουδαίων καὶ τῶν φαύλων ἐγεγόνει· οὐδὲ τισὶ μὲν ἵνα τῆς ἐκεῖθεν τύχωσι βασιλείας, καὶ ἵνα δεσποτικὰς συντηρήσωσιν ἐντολάς, ἡ ἀρετὴ πρᾶξις καὶ ἡ ταύτης χρῆσις ἐξ ἔρωτος θείου· τισὶ δὲ ἵνα τὸν παρόντα βίον ἐν ἀπολαύσει διανύσωσι καὶ εὐδαιμονίᾳ.

β. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ πάντων κάλλιστον τοὺς ἀγῶνας λέγω, ἐφ' οἷς οἱ δίκαιοι μάλιστα στεφανοῦνται, ἀναιροῦντος ἐστί, τὸ μηδένα τούτων βούλεσθαι τοῖς παροῦσι πόνοις ἐνταλαιπωρεῖσθαι· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν εἰρημένων οὐδενὸς εἰς ἀπόδειξιν ἀσθενέστερον, αὔξοντός ἐστι τὴν τιμωρίαν καὶ ὑπεροργιζομένου κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων· ὧν ἑκάτερον ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας· τότε γὰρ στεφάνους ἀφαιρεῖν, καὶ τὸ πικροτάτην καὶ ἄκρατον μηχανᾶσθαι τιμω-

exaggerare. Nam si cuncti in praesente saeculo vel scelerum poenas luerent, vel quia meliorem sententiam amplexi sunt, praemium ac felicitatem consequerentur, iudicium illud supervacaneum esset, quod a suprema Dei sapientia providentiaque fiet; pravi autem operis fuga violentum quid et involuntarium videretur; quum peccaturi citam poenam, ut par est, extimescerent. Quamobrem non tam bonae sententiae studio quam vi timoris a sceleribus se continerent. Atque ita virtutis exercitium mercenaria potius opera quam virtus esset; sublato iam bonorum a pravis discrimine. Neque posthinc alii quidem caelestis regni consequendi causa, atque ut divina praecepta curarent, virtuti operam impenderent, in eaque studium suum collocarent, divino amore perciti; dum interim alii praesentem vitam in deliciis ac beatitate agitarent.

2. Insuper facinus quoque pulcherrimum, martyrium dico, cuius causa iusti potissimum coronantur, omnino perimeretur, quia nemo vellet praesentis vitae laboribus atteri. Nondum dixi satis: superest enim argumentum ad rei demonstrationem nihilo praedictis infirmius: quia sic videlicet contra peccatores poena augeretur atque ira vehementius inflammaretur: quae utraque Dei clementiae minime congruunt. Nam et coronas auferre, et acerbiorem meracioremque vindictam excogitare, valde abhorret a benigna Dei gubernatio-

ῥίαν, πόῤῥω καθέστηκε τῆς ἀγαθοειδοῦς ἐπιστασίας· πῶς δ' οὐκ ἂν εἴη τοῖς ἁμαρτάνουσι σφοδρὰ καὶ ἀπαραίτητος καὶ ὅλον τρυγίας ἄκρατος ἡ τιμωρία τρόπον τινὰ παρεσκευασμένη, ὅταν ἐπὶ τοσοῦτον μὲν ὑπέρβλυσις ᾖ τῆς εὐεργεσίας, ὥστε ἐξὸν ἄμεινον βιοῦντας, καὶ τῆς ἐντεῦθεν εὐπαθείας, καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀγαθῶν ἀπολαύειν, τοῖς δὲ οὐδ' οὕτως ἀντὶ τῶν χειρόνων αἵρεσις ἔπεισι τῶν κρειττόνων; ὥστε τὸ μὴ πάντας τοὺς σπουδαίους ἐνταῦθα τὸν βίον ἔχειν ἐν εὐροίᾳ, μὴ δὲ τοὺς φαύλους ἅπαντας ἐν ταλαιπωρίᾳ, τῆς ἄκρας ἐστὶ περὶ τὸ ἀνθρώπινον φιλανθρωπίας τε καὶ κηδεμονίας· κολάζονται τοίνυν ἐνταῦθα τινὲς τῶν μὲν σπουδαίων ἐπὶ τῇ στεφάνων ἀπολήψει· καὶ ἵνα μᾶλλον αὐτῶν ὁ θεῖος ἔρως θαυμαστὸς ἡλίκος κἂν ταῖς θλίψεσιν ἀκμάζων ἐπιδείκνυοιτο· εἰ βούλει δὲ, καὶ
II. Cor. XII. 7. ἵνα μὴ ὡς ὁ θεῖος Παῦλος φησὶν ὑπεραίρωνται, μὴ δέ γε μείζους ὑπὲρ ὃ ὁρῶνται παρ' ἐνίοις νομίζωνται.

γ. Σὺ δέ μοι σύνες εἰ βούλει, καὶ διότι μεγάλαις καὶ καθαραῖς ἡδοναῖς ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐντρυφῶσι καὶ διαχέονται (a), δίκαιοι ἂν εἶεν ὥσπερ στύφοντί τινι καὶ συνάγοντι φαρμάκῳ προσομιλεῖν καὶ ταῖς θλίψεσι· καὶ ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις διὰ τῆς ἀσθενείας αὐτῶν πλέον ἐκλάμπει καὶ θαυμάζεται· ἀλλὰ καὶ εἰς τελείαν αἰσχύνην τοῦ πονηροῦ καὶ κατάπτωσιν, ὅτι καὶ τοῖς τῶν πειρασμῶν ἱδρῶσι περιστaζόμενοι, οὔτε τὸν τῆς ἀρετῆς τόνον ἔλυσαν, οὐδ' εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ πάλην κατεμαλακίσθησαν· οὐ πάντες δὲ τοῖς πειρασμοῖς παραδίδονται, ἵνα μὴ τοῖς ἀσ-

ne. Age vero nonne acris et inevitabilis et usque ad faecem haurienda maneret eos quodammodo poena, si quum forte tanta beneficiorum exuberantia esset, ut recte vitam instituentibus et heic felicitas et illic beatitudinis usura ostenderetur, ipsi tamen ne sic quidem virtutem vitio praeverterent? Quare quod non omnes boni heic vitam feliciter degunt, neque omnes mali infeliciter, id summae inquam Dei erga homines clementiae indicium est. Vexantur igitur heic boni nonnulli, ut coronis postea donentur; utque ipsorum erga Deum amor mirus quantus appareat, siquidem in adversis quoque viget: denique si lubet, ne forte, quod ait divus Paulus, extollantur, vel maiores specie sua a quibusnam existimentur.

3. Tu vero mecum, si placet, etiam considera quantis quamque puris voluptatibus in virtute exercenda gaudeant perfluantque; ideoque aequum esse ut adversitates quoque, veluti adstringens quoddam compescensque pharmacum, experiantur. Et quod Dei gratia ex horum infirmitate magis illustretur mirabilisque evadat; et quod summus diaboli pudor profligatioque consequatur, quoniam hi tentationum licet sudoribus diffluentes, neque virtutis vigorem remiserunt, neque in lucta cum hoste succubuerunt. Haud tamen iusti omnes tentationibus exercentur, ne forte infirmiorum mentes adversus provi-

(a) Ita interpungitur in codice.

θειοτέροις κατὰ τῆς προνοίας οἱ λογισμοὶ συνταράσσωνται· κολάζονται δὲ καὶ τῶν φαύλων οἱ μὲν ἐπὶ καθαιρέσει μολυσμάτων ὅσοις μετριώτερόν τι διημάρτηται· οἱ δὲ εἰς παράστασιν τῆς πικροτέραν αὐτοῖς πάντως ἀποκεῖσθαι τῶν βεβιωμένων ἐκεῖθεν τὴν εἴσπραξιν, καὶ ἵνα καὶ τοῖς ἀνοήτοις τῆς τοῦ Θεοῦ μισοπονηρίας συναίσθησις γένηται· οὐ πάντες δὲ, ἵνα μὴ μάτην τὸ αὐτεξούσιον ἀπελεγχθῇ τὸ φιλότιμον· καὶ ἵνα καθαρὸν ἐξουσίας καὶ ἀμίαντον συναποδειχθῇ τῆς τῶν ἐντολῶν νομοθεσίας ὠφέλιμον, καὶ διότι μένει τὸ κοινὸν ἐκεῖθεν καὶ πάντων κριτήριον· πολλοὶ δὲ πάλιν ἐν (a) εὐπαθείᾳ διάγουσι, τῶν μὲν δικαίων παράκλησις καὶ παραψυχὴ καὶ κοινὸν ἀγαθὸν τοῖς πλησίον προκείμενοι, καὶ εἰς ἀῤῥαβῶνα τῆς μελλούσης ἀπολαύσεως, καὶ ἵνα τὸν ἀλάθητον πιστεύσωσιν ὀφθαλμὸν καὶ τὰ ἐνταῦθα ἐποπτεύειν· οὐ πάντες δὲ, ἵνα μὴ προσκαίρῳ μισθῷ τῆς ἀρετῆς ἡ χάρις δόξῃ ἐξαλύεσθαι· καὶ ἵνα μὴ βαρυτάτη καὶ ἄκρατος τοῖς παρολισθήσασι τρόπον τινὰ παρεσκευασμένη εἴη ἡ τιμωρία· ἅτε δὴ παντελῶς εἰς ἀναπολόγητον αὐτοῖς περιϊσταμένης τῆς ἁμαρτίας· τί γάρ; ἐξὸν κἀνταῦθα κἀκεῖθεν ἐν εὐπαθείᾳ διάγειν, σὺ δὲ μετὰ τῆς ἑκατέρωθεν ποινῆς, τῶν κρειττόνων ἠλλάξω τὰ χείρονα; μηδὲν ὑπερβολῇ χρηστότητος ἡ τῶν εἰσπράξεων ὑπερβολὴ μεμηχανημένη νομίζοιτο;

δ. Ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ἀδίκων πολλοῖς τὰ παρόντα κατὰ ῥοῦν φέρεται, ἵνα εἴ τι καλοκἀγαθίας ἴχνος αὐτοῖς διεπράχθη, ἐντεῦθεν λάβωσι τὴν ἀντιμισθίαν

dentiam permoveantur. Iam et pravorum castigantur alii labis causa abstergendae, siqui non ultra mediocritatem peccaverunt: alii vero ut intelligant quanto acerbior eos maneat in futuro saeculo vitae actae animadversio: atque ut stulti etiam, quanto Deus culpam odio prosequatur, sensu percipiant. Sed ne hi quidem cuncti puniuntur interim, nequa vel futilis occasio sit liberi arbitrii facultatem negandi: atque ut alieno dominatu immunis et integra demonstretur legum latarum utilitas: et quod cunctos maneat in futuro saeculo commune iudicium. Rursus complures iusti beate vivunt, ut sui similibus oblectamento et solatio sint, ac veluti commune bonum proximis sui expositi, et tamquam arrha futurae felicitatis; denique ut omnituentem in praesentiarum quoque oculum vigilare testentur. Non tamen beati omnes, ne temporali mercede virtutis meritum videatur destrui: et ne gravissima et quodammodo immodica delinquentibus confletur poena, quia iam peccatum sine ulla excusatione evaderet. Cur enim, quum liceret in utroque saeculo beate degere, cur tu, inquam, utrubique infelix esse malens, virtutem vitio commutasti? Nihilne summa beatitas prae summo cruciatu valere visa est?

4. Similiter iniquis quoque compluribus res praesentes prospere fluunt, ut siquod recte facti vestigium in iis forte fuerit, eius rei remunerationem hoc

(a) Desideratur hoc loco particula ἐν in cod.; sed tamen scribitur infra in hac ipsa pagina.

ἀπειληφότες, ἐξασθενούσης τῆς πράξεως παρατείνεσθαι πρὸς τὴν ἐκεῖθεν μισθαποδοσιάν· ἔτι δὲ καὶ ἵνα μὴ πρόφασιν τῆς κακουργίας τὴν ταλαιπωρίαν προβάλλωνται· οὐκ εἰς πάντας δὲ αὐτῶν τὰ τῆς εὐπαθείας διαβιβάζεται, ἵνα μὴ ἡ τῆς κακίας τρίβος ἐπὶ πλέον ἀνευρυνομένη, πολλοὺς ἑλκύσῃ πρὸς βάραθρον, καὶ ἵνα μὴ πρὸς ἀναλγησίαν ἔτι μᾶλλον οἱ φιλαμαρτήμονες ἀποκλίνωσι, καὶ ἡ θεία ψῆφος τοῖς πολλοῖς εἰς χλεύην νομίζοιτο· καὶ μυρία ἄλλα δι' ὧν τῆς προνοίας τὸ ἀγαθουργόν τε καὶ σοφὸν καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπίνην κρίσιν τε καὶ μεθοδείαν καὶ ἔρευναν ἔξεστι θεάσασθαι· τούτοις καὶ τοῖς τοιούτοις ἐμμελετῶν καὶ τοὺς σοὺς λογισμοὺς ἐγγυμναζόμενος, τῆς δοκούσης ἐν τοῖς παροῦσιν ἀνωμαλίας καὶ συγχύσεως σαυτὸν ἀναλάμβανε· καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς πάθη (1), καὶ τῶν πειρασμῶν ἡ συνέχεια, μηδέν σε κατὰ τῆς προνοίας ὁπλιζέτω· εἴ τε γὰρ ὡς ἡμεῖς εὐχόμεθα, δι' αὐτῶν τοῦ πλείστου ῥύπου καθαιρόμεθα, ἐντεῦθεν μᾶλλον τὸ ὑπέρσοφον καὶ φιλάνθρωπον τῆς προνοίας λαμπρῶς διαφαίνεται· εἴ τε καθάπερ αὐτὸς νομίζεις (2), ἄθλους καὶ ἀγῶνας ὑπερχόμεθα, μή τε τῶν ἐκεῖθεν ἡμῖν στεφάνων φθονήσῃς· καὶ τῆς προνοίας τὸ διὰ πάντων ἀγαθουργὸν καὶ μεγαλεῖον ἐκθειάζων, μᾶλλον ἐπιγίνωσκε· εἴη δὲ τὰ ἡμέτερα πάθη, χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν σπλαγχνιζομένου, τῶν προειρημένων τὸ ἕτερον, ἀλλὰ μὴ βαρυτέρας τιμωρίας καὶ ἀπαρακλήτου προοίμιον.

in saeculo referant, quandoquidem infirmus illorum actus in futuro mercedem percipere non potis est: insuper ne malitiae suae praetextum obtendant infelicitatem. Attamen ad iniustos omnes prosperitas non pertingit, ne improbitatis via latius secta multos detrahat in barathrum: et ne obstinatiores fiant culpae studiosi, divinumve iudicium apud multos ludibrio sit. Sexcenta alia argumenta sunt, ex quibus providentiae bonitas et sapientia, omni hominum iudicio machinatione atque indagine potior cognoscitur. His et aliis eiusmodi considerationibus mentem tuam exercens, fac temet omni apparente praesentis vitae inconstantia et confusione expedias: nostraeque adversitates et tentationum assiduitas nequaquam te adversus providentiam arment. Sive enim, ut nos optamus, multis maculis perpurgamur; hinc magis sapientia summa et benignitas providentiae patescit: sive ut tu credis, martyricum certamen sustinemus, cave nobis futurae vitae coronas invideas: immo providentiae in omni re bonitatem amplitudinemque magnopere admirans, cumulatius eam cognosce. Utinam vero mala nostra, Christo Deo nostro miserescente, alterutrum e praedictis sint! minime autem gravioris et sine solatio supplicii initium!

(1) Loquitur de suis calamitatibus Photius, quibus omni fere tempore post acceptum episcopatum laboravit. Easdem innuit etiam in calce quaestionis XXI. p. 74.

(2) Scilicet Amphilochius, blandorum amicorum more, Photio honori vertebat quas ille studio partium nimio et ambitione et fervidioris ingenii aestu sibi conflaverat adversitates.

QUAESTIO CLXXXVIII.

Διὰ τί ὁμοφυοῦς καὶ ἰσοτίμου τῆς τριάδος κηρυττομένης, ὁ μὲν πατὴρ λέγεται διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ πνεύματος δημιουργεῖν, οὐκ ἔμπαλιν δέ.

α. Εἰς ἀπορίαν τινὲς φασὶν ἐνίους ὑπάγεσθαι, τίνος χάριν τῆς ὑπεραγίας τριάδος ὁμοφυοῦς τε καὶ τὸ ἰσότιμον κεκληρωμένης, καὶ μάλιστά γε τῆς θείας τοῦτο διατρανούσης γραφῆς, δημιουργὸς μᾶλλον ὁ υἱὸς ὑπ' αὐτῆς δοξολογεῖται ταύτης καὶ ἀνακηρύσσεται ἤπερ ὁ πατήρ· εἰ γὰρ καὶ ὁ πατὴρ εὑρίσκεται, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον ὁ υἱός· πῶς δὲ πάλιν δι' υἱοῦ μὲν λέγεται δημιουργεῖν ὁ πατὴρ, οὐκ ἔμπαλιν δὲ, οὔτε διὰ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός; οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τὸ πνεῦμα οὔτε διὰ τοῦ πατρὸς οὔτε διὰ τοῦ υἱοῦ· ἢ διὰ τοῦ πατρὸς μὲν ἔστι καταλαβεῖν, παράδοξον μὲν ἀκοῦσαι, νοῆσαι δὲ οὐ παράδοξον; ὅτι περ ὅ τε ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα εἰ καὶ μὴ δημιουργεῖ, ἀλλ' οὖν ἐφ' ἑτέροις ἔργοις ἀποστέλλων αὐτὸν ὅμως ἐνεργεῖ· πῶς οὖν οὐκ ἄδοξον τὸ παράδοξον; καὶ τίς ὁ δόξαις ὑπάγων αὐτό; οὐκ ἄλλος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἀποστελλόμενος πατήρ· λέγει γὰρ τῇ προφητικῇ τοῦ Ἡσαΐου χρώμενος φωνῇ, ἄκουέ μου Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ ὃν ἐγὼ (Is. XLVIII. 12.) καλῶ, ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ Θεὸς οὐκ ἔστι· ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐθεμελίωσα τὴν γῆν, καὶ τὸ πνεῦμά μου ἐστερέωσε τὸν

Quare quum trinitatem homogeneam esse parique honore frui in confesso sit, pater tamen per filium et per spiritum sanctum creare dicatur; non autem versa vice?

1. Audio nonnullos in perplexitate versari, curnam quum sanctissima trinitas eandem substantiam eundemque honoris gradum sortita sit, idque in primis perscipue divina scriptura doceat, nihilominus creandi laus ab eadem scriptura de filio potius quam de patre praedicetur? nam etsi patrem quoque creatorem dici deprehendimus, multo tamen magis filium. Rursus curnam per filium dicatur creare pater, non autem e contrario per patrem filius; neque item spiritus per patrem sive per filium? An per patrem quidem intelligere licet, auditu mirum, intellectu non impervium? quia et filius etiamsi spiritum minime creat, dum tamen ad alia opera hunc mittit, simul operatur. Cur ergo non est incredibile miraculum hoc? et quis fidem huic rei facit? nemo quisquam, praeter patrem, qui scilicet ipse quoque mittitur. Ait enim prophetica utens Isaiae voce: audi me Iacob et Israël, quem ego appello: ego Deus primus et ego novissimus, et praeter me nemo Deus est. Ego manu

Is. LXV. 12. οὐρανόν· ὅρα πῶς δημιουργῶν διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ πνεύματος δημιουργεῖ· ἐγὼ
πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην· ταῦτα διὰ τοῦ προφήτου εἰπὼν ὁ τῶν ὅλων θεὸς,
καὶ διὰ τῶν εἰρημένων ἐμφανῆ καταστήσας ἑαυτὸν, ὅτι περ ὁ ταῦτα λέγων αὐ-
τός ἐστιν ὁ πατήρ· καὶ γὰρ δεξιὰ μὲν αὐτοῦ ὁ υἱὸς, πνεῦμα δὲ αὐτοῦ τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον.

β. Ὦ ῥημάτων κεκρυμμένων, μᾶλλον δὲ διανοίας οὐκ ἐμφανοῦς μὲν, ἐμ-
Is. XLVIII. 16. φανιζομένης δὲ ῥᾳδίας (a) εἰς κατάληψιν ἐπάγει· καὶ νῦν κύριος ἀπέστειλέ με καὶ
τὸ πνεῦμα αὐτοῦ· οὐκοῦν τὸ πνεῦμα ὥσπερ ὁ υἱὸς ἐκεῖνο, οὕτω καὶ αὐτὸ ἐξ-
αποστελλόμενος παρὰ τοῦ πατρὸς, νῦν ἀποστέλλει τὸν πατέρα· εἶπε γὰρ, καὶ
νῦν κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ· δῆλον οὖν ἐκ τούτων καὶ τοῖς
μὴ λίαν ὀξυδορκοῦσιν, ὅτι περ ἡ ἀποστολὴ οὔτε τὸν υἱὸν εἰς ἐλάττω κατά-
γει φύσιν καὶ τιμὴν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ πνεῦμα· ὅπου γε καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ ἀπο-
στέλλεσθαι λέγεται παρ' ἑκατέρου· ἀποστέλλει ὁ πατὴρ τὸ πνεῦμα, ἀποστέλλει
Is. LXI. 1. Luc. IIII. 18. καὶ ὁ υἱὸς, ἀποστέλλει τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα· πνεῦμα γὰρ κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ
εἵνεκ' ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με· ἀποστέλλει καὶ τὸν πα-
τέρα· οὔκουν ἐλαττοῦται διὰ τῆς ἀποστολῆς τὸ πνεῦμα· οὐκ ἀποστέλλει δὲ μό-
νον ἀλλὰ καὶ χρίει τὸν υἱόν· πῶς οὖν ἡ ἀποστολὴ καταβιβάσει τὸ πνεῦμα; οὐ
μόνον αὐτοῦ ταύτην ἀνταποδιδόντος τῷ υἱῷ, ἀλλὰ καὶ προστιθέντος τῷ χρί-
σματι· βαθὺς ὁ λόγος, ἀλλ' εἰς ὅσον ἥκει βάθους τὰ τῶν αἱρετικῶν ἀπο-

mea telluris fundamenta ieci, spiritusque meus caelum firmavit. Viden ut creans, per filium spiritumque creet? Ego cunctis astris praecepi. Haec ore prophetae ait omnium Deus, seque his dictis manifeste revelat, nempe quod verba haec a patre dicantur: nam dextera eius filius est; spiritus vero eius, spiritus sanctus.

2. O verba recondita! immo potius sensus minime patens! qui si tamen explanetur, facilis intellectu est. Et nunc Dominus misit me et spiritus eius. Ergo spiritus, sicuti hunc filius, ita et ipse patrem mittit. Nam reapse Dominus nunc filius dicitur, qui similiter a patre missus, nunc mittit patrem. Ait enim: et nunc Dominus misit me et spiritus eius. Ex his igitur constat paulo etiam obtusioribus, neque missione filium deprimi ad minorem vel naturae vel honoris gradum; neque item spiritum; quoniam et ipse pater mitti dicitur ab utroque. Mittit pater spiritum; mittit et filius. Mittit filium etiam spiritus: spiritus enim Domini super me; quamobrem unxit me; evangelizare pauperibus misit me. Mittit etiam patrem. Non ergo imminuitur missione spiritus. Neque tantummodo mittit, sed etiam ungit filium. Quomodo ergo missio spiritum deprimit? Non solum enim hanc ipsam retribuit spiritus filio, verum etiam addit unctionem. Profundus sermo; sed quo pro-

(a) Ita cod.

φράττει στόματα· ἐπισκόπει δὲ καὶ τοῦτο· ἐπὶ τὸν υἱὸν μένει· ἐγείρει αὐτὸν ἀπὸ τῶν νεκρῶν· ἆρα ταῦτα δευτέραν ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρώτην ἢ τὸ ἀποστέλλειν τάξιν κατείληφεν; ἀλλ' οὔτε ταῦτα τὸ πνεῦμα ποιεῖ τοῦ υἱοῦ ὑπερκείμενον, οὐδ' ἡ ἀποστολὴ καταβιβάζει τῆς ἰσοτιμίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἀποστελλόμενον. Marc. I. 10. Rom. VIII. 11.

γ. Ἀλλὰ τὸ χρίειν ἐρεῖς ἀποστέλλειν καὶ ἐγείρειν μετὰ τὴν οἰκονομίαν μετὰ τὴν σάρκωσιν· εἰ γὰρ καὶ προείρηται, ἀλλὰ χρησμοὶ τὸ μέλλον ἐκήρυττον· μενοῦν γε· ἐννόει δὲ ὡς καὶ τὸ ἀποστέλλεσθαι τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ υἱοῦ ἡνίκα ἐδίδασκεν ὁ σωτὴρ, ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτὸν ἀπεστάλθαι καὶ μηδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ λέγειν, τηνικαῦτα καὶ τὴν ἀποστολὴν οἰκειοῦται τοῦ πνεύματος· ὅτε αὐτὸς ἀπεστέλλετο, καὶ τὸ ἀποστέλλειν ἀνεδέχετο· ὁρᾷς ὡς ταῦτα πάντα οἰκονομίας ἐστὶν ἀλλ' οὐκ αὐθεντίας τὰ ῥήματα; νόει τὸ τῆς οἰκονομίας, καὶ διάκρινε τὸ τῆς αὐθεντίας· ἡ ἀποστολὴ οὐ λύει τὸ ὁμοούσιον· τὸ ὁμοφυὲς οὐ τρέπει πρὸς ἑτερότητα· ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἥκει ὁ υἱὸς, τότε ἀποστέλλει καὶ τὸ πνεῦμα· οὔτε ἐν τῇ ἐξελεύσει διάστασις, οὔτε ἐν τῇ ἀποστολῇ χωρισμός· ἐξῆλθε μένων, καὶ ἀπέστειλε παρ' ἑαυτῷ ἔχων· ἀνιστᾷ τὸν χριστὸν τὸ πνεῦμα, οὐχ ὡς ἀτονούσης τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος, ἀλλ' ἵνα τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, τῆς ἐν τῷ υἱῷ νοήσῃς οὐκ ἀλλοτριουμένην θεότητος· εἶτα τὸ πνεῦμα μὲν ἀποστέλλει τὸν πατέρα· οὐ πολλάκις δέ· ἵνα διὰ μὲν τοῦ ἀποστέλλειν, ὅλως τῆς αὐτῆς μὴ διαπίπτῃ κατὰ τὴν αἱρετικὴν γλωσσαλγίαν ἰσοτιμίας καὶ θεότητος· διὰ δὲ τοῦ Ioh. XV. 26. XVI. 13.

fundior, eo magis haereticorum obstruit ora. Huc etiam mentem intende: manet in filio; hunc a mortuis suscitat. Haec, inquam, nobilioris ne an deterioris ordinis sunt quam mittere? Sed neque haec spiritum supra filium exaltant; neque missio ab aequalitate cum filio spiritum missum deprimit.

3. At enim ungere, dices, et mittere et exsuscitare, post sacram oeconomiam incarnationemque fiunt: quae si praedicta quoque fuerunt, oraculis videlicet res futura praedicabatur. – Praeclare ais. Considera porro, missionem quoque spiritus a filio cum servator docuit, illumque a patre fuisse missum et nihil a se ipso loqui, tunc missionem item spiritus sibi vindicavisse: cumque ipse missus est, tunc mittendi quoque facultatem accepisse. Viden ut haec omnia sacrae oeconomiae verba sint, non auctoritatis? Specta igitur quod oeconomiae est, atque ab eo quicquid est auctoritatis, discerne. Missio non destruit consubstantialitatem: substantia homogenea non trahit ad differentiam. Cum exivit a patre venitque filius, tunc mittit et spiritum. Neque in exitu fit distractio, neque in missione separatio. Exivit manens, misitque retinens apud se. Suscitat Christum spiritus; non quod infirmior in illo divinitas esset, sed ne vim activam spiritus a divinitate filii alienam putares. Deinde spiritus quidem patrem mittit; non tamen saepenumero. Ita propter hanc missionem non exci-

μὴ πολλάκις, τὸ ἐν τῇ τριάδι αἴτιον μὴ νομισθῇ κοινὸν τῶν τριῶν· διὰ τοῦτο λέγεται μὲν πολλάκις ὁ πατὴρ διὰ τοῦ πνεύματος ἐνεργεῖν· ὡσαύτως δὲ καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ· πολλάκις μὲν ἵνα τὸ αἴτιον τῷ πατρὶ βεβαιωθῇ· οὐ πολλάκις δὲ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ πατρὸς, οὔτε ὁ υἱὸς, ἵνα μὴ διὰ τοῦ πολλάκις ἐνεργεῖν διὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν υἱὸν, ἡ κακομήχανος καὶ πολύτροπος λύσσα τῶν αἱρετικῶν εἰς ἐλάττω τάξιν τὴν ὑπόστασιν ἢ τὴν δόξαν καταβιβάσῃ τοῦ πατρός· ἢ τό γε προχειρότερον τὴν τοῦ αἰτίου περιέλοι τιμήν· ἀποστέλλει ὁ πατὴρ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν υἱόν· ἀποστέλλει τὸν πατέρα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ὁ υἱός· ἰδοὺ τῆς φύσεως τὸ ἰσότιμον· ἀλλὰ πολλάκις ὁ πατὴρ ἀποστέλλει· ἰδοὺ τοῦ αἰτίου τὸ ἐξαίρετον· οὕτως ἐν τῷ ἀπαραλλάκτῳ τῆς οὐσίας τῷ πατρικὸν ἴδιον ἐκλάμπει, καὶ συνεκλάμπεσθαι δίδωσι τῶν ἐξ αὐτοῦ προεληλυθότων τὸ ὁμοφυὲς καὶ ἰσότιμον.

δ. Λέγεται τοίνυν δι᾽ υἱοῦ τὴν κτίσιν ἐκ μὴ ὄντων ὑποστῆναι, ἀλλὰ καὶ τῆς παλαιᾶς ἀνακηρύττεσθαι νομοθέτην· τῆς θείας πόρρωθεν προνοίας ἐπιστομιζούσης τὲ καὶ πρόῤῥιζον τὴν ἀπόνοιαν ἀνασπώσης τῶν εἰς ἀντικειμένας ἀρχὰς δύο τολμώντων τὴν παλαιὰν ἀναφέρειν καὶ τὴν νέαν· εἰ γὰρ τὸν υἱὸν τῆς ἐκκλησίας λαμπρῶς ἀνομολογούσης τούς τε παλαιοὺς χρησμοὺς ἀποφῆναι, καὶ τῆς νέας τὸν αὐτὸν εἰσηγητὴν γεγονέναι, καὶ πρό γε τούτων τὴν τῶν κτισμάτων φύσιν ἐκ μὴ ὄντων

dit spiritus, secus ac haeretici blaterant, ab aequalitate et divinitate. Quod autem non saepe mittit, id scilicet accidit, ne in trinitate vim causalem tribus communem existimemus. Idcirco pater quidem dicitur saepenumero per spiritum agere; similiter etiam per filium. Illud autem saepe fieri dicitur, ut patri causalis vis confirmetur: rarius autem agere per patrem spiritus dicitur vel filius, ne si saepe per patrem agere spiritus atque filius dicerentur, malitiosa atque versuta haereticorum rabies minore ordine personam gloriamque patris collocaret; aut quod magis obvium esset, causalitatem illi eriperet. Mittit pater spiritum atque filium. Mittit patrem etiam spiritus itemque filius: en naturae aequalitas. At enim saepius mittit pater: en causalitatis praerogativa. Ita sine ulla diversitate substantiae patria proprietas elucet; eademque simul elucere sinit illorum, qui a se procedunt, homogeneitatem honorisque paritatem.

4. Dicitur ergo pater per filium res creatas ex nihilo produxisse; praeterea veteris quoque testamenti legislatorem eundem praedicat: divina nimirum providentia multo antea refutante funditusque evertente illorum insaniam, qui vetus novumque testamentum ad duo contraria principia referre audent. Nam si ecclesia diserte licet fatente, Christum oraculorum veterum veritatem demonstravisse, novique foederis eundem fuisse auctorem, quodque caput est creandae ex nihilo naturae vim suam impendisse, nihilominus Christo Deo-

οὐσιῶσαι, ὅμως οὖν τὸ Μανιχαίων μισόχριστον καὶ θεομάχον ἔθνος (1) καὶ οἱ Μαρκίωνες οὐ φρίττουσιν εἰς ἑτέραν μὲν ἀρχὴν τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα ἀνάγειν, τὴν μαχομένην δὲ τὰ μωσαϊκὰ, τίνα ἂν παρέδραμον βλασφημίας ὄγκον, εἰ τῶν παλαιῶν μὲν Γραμμάτων ἀφωρισμένως νομοθέτης ὁ πατὴρ ἀνεκηρύττετο, ἀφωρισμένως δὲ τῆς χάριτος ὁ υἱός; ἀλλὰ ταῦτα ἑτέρου καιροῦ μᾶλλον καὶ ὑποθέσεως ἄλλης· δεῖ δὲ πάλιν εἰς τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἀπορίαν ἐπανελθεῖν, πῶς ὁ μὲν πατὴρ διὰ τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖ, ὁ δὲ υἱὸς οὐκέτι διὰ τοῦ πατρός· ἡ γὰρ εἰρημένη λύσις ἔλυσε μὲν λαμπρῶς τὸ μέρος τῆς ἀπορίας, ἐπέτεινε δὲ μᾶλλον τὸ λοιπόν· πλὴν ἐπείπερ ἄμεινον μὴ μόνον τοῖς εὐλόγοις ἐπερείδεσθαι θεωρίαις, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν λογίων χρήσει καὶ διδασκαλίᾳ κατασφαλίζεσθαι ταύτας· χρησμοῖς γὰρ τοῦ παναγίου πνεύματος τὰ ἡμέτερα περιεχόμενα, ὅσον προσλαμβάνουσι τὸ κράτος, τοσοῦτον νικᾶν ἀνάγονται τὸν μῶμον.

QUAESTIO CLXXXVIIII.

Διὰ τί πνεῦμα μὲν πατρὸς καὶ πνεῦμα υἱοῦ ἱερολογοῦμεν, οὐκέτι δὲ πατέρα πνεύματος οὐδὲ υἱὸν ἀποδίδοσθαι συνομολογοῦμεν.

Ἡ ὑπεράρχιος καὶ ὑπέρθεος τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων θεότης τὰ πλεῖ-

que infensi Manichaei itemque Marcion non verentur quominus alteri principio evangelium tribuant, alteri autem contrario mosaicas institutiones; in quantum denique blasphemiae excessum venissent, si veterum quidem scripturarum seorsum auctor praedicaretur pater, gratiae rursus seorsum filius; Sed enim haec alius temporis diversique potius argumenti sunt. Revertendum igitur ad propositam initio dubitationem, quomodo pater per filium creet; filius autem nequaquam per patrem. Iam hactenus prolata solutio sicuti dubii partem splendide illustrat, ita magis obscurat alteram. Sed enim praestat, non probabilibus tantummodo niti sermonis argumentis, verum etiam scripturarum usu ac magisterio rem confirmare. Nostra enim sancti spiritus oraculis freta argumenta, quanto fortiora evadunt, tanto calumniae superiora fiunt.

Cur spiritum patris et spiritum filii theologico sermone dicamus; neque tamen patrem spiritus neque filium, conversa vice, fateamur?

Eximia et eminens supremarum personarum divinitas plurima habet,

(1) Photii amplum opus contra Manichaeos editum a Montfauconio Wolfioque legimus. De Marcione Hieronymus ep. CXXIII. 23: *haec dicimus non separantes legem et evangelium, ut Marcion calumniatur, sed unum atque eumdem suscipientes Deum etc.*

στα μὲν ὥσπερ τῷ ἀκαταλήπτῳ, οὕτω δὲ καὶ τῷ ἀφθέγκτῳ περιστέλλεται, οὐ τῇ κατὰ τὴν φύσιν μόνον θεωρίᾳ, ἀλλά γε δὲ καὶ τῇ ἀνεπινοήτῳ τῶν ἰδιωμάτων ὑπεισδρυμένῃ κρυφιότητι· καὶ πολλῷ δὴ μᾶλλον αἰτιολογεῖσθαι γηγενῶν διανοίας ἀνακεχώρηκε· πλὴν ἔστιν φιλανθρώπως τῆς ἐκεῖθεν αἴγλης ἡμῖν τὰς ἀκτῖνας ἐναστραπτούσης, ὡς διά τινος ἐσόπτρου, τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν ἐφέσεως καὶ τῆς ἐν τῇ πίστει διαυγείας τὴν ἐπίγνωσιν φωτιζόμεθα· τὸ γὰρ παντελῶς ἀθεώρητον καὶ ἀνέραστον, καὶ οὐδὲ σπινθῆρα καταβαλεῖν πόθου, καὶ εἰς φλόγα τὸν πόθον ἀνάψαι, καὶ πρὸς ἑαυτὸ ἐφελκύσασθαι οὐδεμίαν παρέχων ἐπιτηδειότητα· σπάνιον δὲ τῆς ἄνωθεν κατιούσης ἐπιπνοίας, καὶ τὴν ὑψηλοτέραν μάθησιν παρεχομένης τὸ χρῆμα, καὶ δεόμενον κεκαθαρμένης διανοίας, καὶ τῆς τῶν πολλῶν ἀνακεχωρηκὸς ὑπολήψεως· ὅσα δὲ καθορᾷν ἡμῖν τῶν ἄνωθεν προϊόντων τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως οὐκ ἐνδίδωσιν, ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ συνήθων ἀνάγεσθαι πρὸς τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν αὐτῆς θεωρίαν, χάριν ἡμῖν παρασχεῖν ἡ φιλάνθρωπος ἀγαθότης κατηξίωσε, δι' αὐτῶν ἡμᾶς χειραγωγοῦσα καὶ ἀνάγουσα εἰς τὴν περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ πνεύματος θεοπρεπῆ φαντασίαν· καὶ τὸν ἡμῶν θεῖον ἔρωτα δι' ἀναλογίας ψυχαγωγοῦσα καὶ ἀναπληροῦσα πρὸς γνῶσιν ὑπὸ τῆς παντελοῦς ἀγνωσίας στενοχωρούμενον· διὰ ταῦτα τοιγαροῦν καὶ πνεῦμα μὲν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πανάγιον πνεῦμα λέγειν οὐκ ἐπιδιστάζομεν· ἐπειδὴ κἂν τοῖς καθ' ἡμᾶς τόν τε πατέρα καὶ τὸν υἱὸν, πνεῦμα τι ἔχειν ὁρῶμεν καὶ συνομολογεῖν ἐπιστάμεθα· τὸ μέν τοι πνεῦμα, υἱὸν ἢ πατέρα ἔχειν, οὔτε λέγειν ἀνεχόμε-

quae neque intellectu neque sermone comprehendi queunt; non solum quod attinet ad naturae eius contemplationem, verum etiam propter incomprehensibilem reconditamque proprietatum obscuritatem: multo vero impossibilius est, ut earumdem causas mens terrestris explicare queat. Verumtamen splendoris illius radiis ad nos clementer inde manantibus, tamquam speculo, pura nostra cupiditate fideique illustratione, notitiam nanciscimur. Nam quod est quaqua versus incomprehensibile, id ne amabile quidem est, neque erga id amoris scintillam ullam concipere possumus: quippe quod neque igniculos cupiditatis emittit, neque sibi cuiusvis animum conciliandi vim habet. Est tamen haec res valde indiga superne flantis inspirationis, quae sublimiorem doctrinam tradat; postulatque puram mentem, atque a vulgi intelligentia abhorret. Iam vero quae caelestia nobis contueri naturae infirmitas non concedit, ea ut per familiares nobis res ad abstrusiorem contemplationem rapti intelligamus quodammodo, clemens Dei bonitas largitur; atque ad patris et filii et spiritus sancti non incongruam phantasiam subvehit; nostrum denique erga Deum amorem analogia quadam fovet ac satiat, qui ceteroqui inscitiae angustiis undique coarctatur. Idcirco igitur ne patris quidem et filii sanctum spiritum dicere dubitamus. Namque in humanis quoque rebus tum patri tum fi-

θα, οὔτε λογισμοῖς παραδεχόμεθα· ἐκ δὴ τῆς τῶν καθ' ἡμᾶς ὁμολογουμένων ἀναλογίας, εἰς τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἱερολογίαν τῶν ὑπερουσίων τε καὶ ὑπερθέων θεαρχικῶν ὑποστάσεων ἀναγόμενοι, εἰκότως πνεῦμα μὲν πατρὸς καὶ υἱοῦ λέγειν διδασκόμεθα· πατέρα δὲ πνεύματος ἢ τὸν υἱόν, οὐκέτι μαθεῖν ὑφιστάμεθα.

QUAESTIO CXC.

Τί δήποτε πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος ὁμοουσίων τε καὶ ὁμοταγῶν κατά γε δύναμιν καὶ βουλὴν καὶ κυριότητα πεφυκότων, ἐν τῇ συναριθμήσει πρώτην τάξιν ὁ πατὴρ ἐπέχει;

α. Ἄλλος μὲν οὖν ἄν τις ἴσως θεολογικωτέραις ἐποχούμενος ἐννοίαις, καὶ τὸ τῆς ἄνωθεν αἴγλης τὰς ἀκτῖνας ὑποδέχεσθαι διὰ τὸ τῆς τῶν ἀρετῶν τελειότητος ἐπιτηδειότερον ἑαυτὸν παρασκευάσας, εἰς ὑψηλοτέραν ἀνηγμένην θεωρίαν τὴν αὐτοῦ κατάληψιν ἐπιδείξῃ· καὶ λόγον τῶν ἠπορημένων ἀποδώσει, ἐφ' ὃν οὐ ῥᾴδιον ἀναβαίνειν ὅσοις τὸ τῆς γηΐνων ἀναστροφῆς ἀπαλλαγῆναι μὴ γέγονεν· ἐμοὶ δὲ μηδὲν τῶν ὑψηλοτέρων ἐμαυτῷ συνειδότι, καὶ τὸ κατὰ τὴν παροικίαν ἀγωγῆς οὔπω τοῖς λογισμοῖς μεταναστάντι, ἃ δὴ πάρεστιν ἔκ τε τῆς τῶν λογίων μελέτης καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς γυμνασίας, τῆς ἄνωθεν ἡμῖν συνεφαπτομένης περιγεγονότα προ-

lio spiritum inesse et cernimus et confiteri solemus: quod autem spiritui filius sit vel pater, id neque dicere patimur neque mente percipimus. Sed tamen rerum, quae certae apud nos sunt, analogia ad theologice loquendum de ineffabilibus atque eminentibus divinis personis ducti, non immerito spiritum patris filiique dicere discimus; patrem vero vel filium spiritus, haud iam agnoscere sustinemus.

Curnam, quum pater et filius et sanctus spiritus consubstantiales paresque vi voluntate et potentia sint, tamen in numerando primum locum pater obtineat?

1. Alius fortasse nescio quis abstrusioris theologiae cogitatibus nixus, quique virtutum perfectarum meritis ad excipiendos caelestis luminis radios aptiorem se reddiderit, is inquam mentis suae perceptionem sublimiore theoria subvectam explicabit, rerumque ineffabilium causas evolvet; quod quidem ii nequaquam adgredi possunt, qui se negotiorum colluvie nondum expediverunt. Ego vero qui nihil excelsum in me esse scio, neque adhuc ab hac communi conversatione mentem abstraxi, siquid tamen e scripturarum medita-

νοίας, τοῖς ὅσοι κοινὴν τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸν ἐπ' αὐτῇ ζῆλον κεκτημένοις, ἰσοστάσιον εἰς κοινὴν ὠφέλειαν προθεῖναι τὸ πρόθυμον οὐ περιοφθήσεται· ὁμοφυῆ μὲν οὖν ἐστι πατὴρ καὶ υἱὸς καὶ πνεῦμα, καὶ τὸ τῆς βουλῆς καὶ δυνάμεως καὶ βασιλείας ἐνορᾶν ἔστιν αὐτοῖς ἀπαράλλακτον· καὶ δὴ καὶ τῶν ἄλλων θεοπρεπῶν τε καὶ ὑπερφυῶν ὀνομάτων, δι' ὧν ἡ ὑπεράρχιος καὶ ὑπέρθεος θεαρχία κατονομάζεται· ἀλλ' οὖν ὁ πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ αὐτοῦ πεφυκότων, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν, εἰς αὐτὸν ὡς εἰς ἀρχὴν συμφυοῦς τε καὶ συνάρχου προαγωγῆς ἀναφερομένων· ἀλλ' αὕτη μὲν ἡ ἀπόδοσις τὸν πατέρα δείκνυσιν εὐλόγως τῶν ἐξ αὐτοῦ προτετάχθαι, οὐκέτι δὲ καὶ διότι τοῦ πνεύματος ὁ υἱός· κοινοτέρᾳ δὲ μεθόδῳ προεληλυθὼς ὁ λόγος ἀναφανείη ὁ τὴν συναρίθμησιν τῆς ὑπεραγίου τριάδος εἰς τὴν τῆς ἐπιγνώσεως ἑκάστου καταῤῥυθμίζων τάξιν· πατὴρ μὲν γὰρ ἀνθρώποις κατ' ἀρχὰς εἰς γνῶσιν ἧκεν· ἔπειτα υἱός· καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· εἰ γὰρ καὶ ὑπ' ἀλλήλων τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων τοῖς ἀνθρώποις ἡ γνῶσις ἑκάστου ἀπεκαλύφθη, πατρὸς μὲν οὐράνοθεν τὸν υἱὸν ἐπιδεικνύντος· τοῦ πνεύματος δὲ τῇ ἐπιφοιτήσει συμμαρτυροῦντος· υἱοῦ δὲ πάλιν τὸν πατέρα δοξάζοντός τε καὶ περιφανέστερον θεολογοῦντος, καὶ μὴν καὶ τὸ πνεῦμα τοῖς μαθηταῖς ἀποστέλλοντος· ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν κυριολογοῦντος· (I. Cor. XII. 3.) οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰπεῖν κύριον Ἰησοῦν, εἰ (a) μὴ ἐν ἁγίῳ πνεύματι·

tione et studio, caelesti favente ope, condidici, non gravabor apud eos qui mihi communi religione zeloque eiusdem coniuncti sunt, aequam symbolam in communem utilitatem conferre. Sunt igitur homogenei pater filius et spiritus, neque voluntatis aut virtutis aut potestatis differentiam ullam in ipsis videre est; neque denique reliquorum sublimium et eximiorum nominum, quibus excelsa et omnium domina divina dignitas titulatur. Sed tamen pater vis causalis est ex se dimanantium, unius quidem per generationem, alterius per processionem; qui sane ad eum tamquam ad initium congenitum potentiaeque socium referuntur. Atqui haec ipsa relatio perbelle ostendit praeponendum esse procedentibus ab ipso patrem: non tamen eadem demonstrat praeponendum spiritui filium. Ergo ratio notior videbitur sermonis eius qui sanctissimae trinitatis numerationem eo ordine fecerit, quem singularum personarum notitia designat. Primo enim hominum notioni occurrit pater, deinde filius, et per filium spiritus sanctus. Et quidem a divinis mutuo personis revelata fuit hominibus singularum notitia; patre caelitus filium ostendente; spiritu autem eumdem per adventum suum contestante; filio rursus patrem honorificante, atque inlustriorem sacris suis sermonibus efficiente, spiritumque ad discipulos mittente; spiritu denique ipso filii auctoritatem pro-

(a) Particula εἰ desideratur in codice.

β. Εἰ οὖν καὶ δι᾽ ἀλλήλων ἢ ἑνὸς αὐτῶν ἑκάστου πρόεισιν ἐκφαντορία καὶ κατάληψις, ὡς ἂν καὶ διὰ τούτων εἰς τὸ τῆς συμφυΐας ἀπαράλλακτον τὸν νοῦν ἀνάγειν εὐοδούμενον ἔχωμεν· καὶ ὅτιπερ οἷς καθαρῶς τε καὶ εἰλικρινῶς μίαν τῶν μακαρίων καὶ δημιουργῶν ὑποστάσεων εἰδέναι κεχάρισται, τούτοις καὶ τῶν λοιπῶν ἡ γνῶσις συνδιασώζεται· ὁ γὰρ εἰδὼς τὸν πατέρα οἶδε καὶ τὸν υἱόν· καὶ ὁ τὸν υἱὸν ἐπιγνοὺς κατὰ τὴν ὡς ἐν ἀνθρώποις τῆς γνώσεως τελειότητα, οὐδὲ τῆς ὁμοίας ἐπιγνώσεως τοῦ πατρὸς ἀπεστέρηται· ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ πνεύματος ὃ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ διερευνᾷ καὶ ἀποκαλύπτει τοῖς ἀνθρώποις τὰ κρύφια τε τῶν μαθημάτων καὶ τελειότερα, ὁ τούτου τὴν μάθησιν εἰλικρινῆ λαβών, οὐδὲ τῆς θεολογούσης τὸν πατέρα θεοσοφίας, οὐ μὴν οὐδὲ τῆς τὸν υἱὸν συμμυσταγωγούσης ἠλλοτρίωται· ἀλλ᾽ οὖν εἰ καὶ οὕτω ταῦτα ἐναρμονίῳ συναφείᾳ διαπλέκεται καὶ ἀναπλοῦται, οὐκ ἄδηλον ὡς ἡ μὲν τοῦ πατρὸς φωνὴ χρόνῳ πρότερον ἀνθρώποις ἐπεγνώσθη, καὶ μᾶλλον ἤπερ ἡ τὸν υἱὸν δηλοῦσα συνήθης ἀκοαῖς ἐγεγόνει (1)· τὸ δὲ γε ῥῆμα τοῦ πνεύματος, εἰ καὶ μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ υἱοῦ κλῆσιν ἡ Μωσέως ἐδίδασκεν ἱστορία, πλὴν οὐκ ἦν οὕτω δυνατὸν ὥσπερ ἡ τοῦ υἱοῦ προσηγορία τὸ αὐθυπόστατον συνεισαγάγειν ἐπ᾽ ἄμφω τὴν ῥοπήν· τῆς φωνῆς ἀδιάφορον ἐχούσης ἐπί τε τῶν αὐθυποστάτων φέρεσθαι, καὶ ἐπὶ τῶν μέρους τινὰ λόγον τῆς ὑποστάσεως

I. Cor. II. 10.

prietatemque firmante: nemo enim potest dicere dominum Iesum, nisi in spirito sancto.

2. Ergo tum vicissim tum etiam ex una personarum harum manat cuiuslibet earumdem manifestatio atque comprehensio; ita ut per has ad congenitam indifferentemque naturam mente pertingere feliciter possimus. Iam quibus pure atque perspicue unam ex his beatis creatricibusque personis cognoscere datum est, iisdem reliquarum quoque cognitio peracta est. Nam qui novit patrem, idem novit et filium: et qui filium pro possibili mortalibus cognitionis gradu novit, is ne pari quidem patris notitia caret. Similiter etiam spiritus, qui profunda Dei scrutatur atque hominibus sublimiora doctrinarum arcana revelat: huius inquam siquis perspicua notitia imbutus fuerit, idem ne patris quidem theologicam cognitionem desiderat, neque illius quae filii pariter notionem impertit. Sed enim quamquam hae doctrinae harmonica copula inter se cohaerent atque invicem illuminant, non tamen ignoramus, patris vocabulum priore tempore hominibus innotuisse, frequentiusque aures circumsonuisse, quam filii nomen. Iam et spiritus vocabulum etsi evidentius quam filii mosaica historia docuit, id tamen non tantis viribus pollebat, quantis filii appellatio, ad suadendam utriusque individuam subsistentiam. Vo-

(1) Confer s. Hippolyti dictum in scholiis ad Danielem p. 41. Item recole Photium quaest. XLIII. p. 112. Sed tamen divinum Verbum prophetis certe fuisse cognitum, copiose adfirmat Eusebius hist. eccl. I. 2. 3. 4.

ἀναπληρούντων (1)· καὶ τοσοῦτον ἐνέδει τὴν θεοπρεπῆ μάθησιν τοῦ πνεύματος ἡ κλῆσις παρέχειν, ὡς καὶ τῶν ἀνθρώπων μερὶς οὐ βραχεῖα τοῖς μωσαϊκοῖς ἐγκαταγηράσασα νόμοις, οὐδαμῶς ἴσχεν ἀνασχέσθαι τὴν τοῦ παναγίου πνεύματος ὑπόστασιν ὁμολογεῖν· ὥσπερ οὐδὲ τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν· οὕτω τῶν μωσαϊκῶν γραμμάτων τὸ περὶ τὴν ὀνομασίαν τοῦ πνεύματος πρόχειρον, ἄχρηστον καὶ αὐτοῖς γε τοῖς Ἰουδαίοις κατέστη· ὡς κατ' αὐτό γε τοῦτο μὴ μόνον αὐτοῦ προτάττεσθαι τὸν υἱὸν, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἰς τὴν τοῦ υἱοῦ κλῆσιν συνάγεσθαί τι καὶ ἀνάγεσθαι δύναται, ἀφορμὴν ὑπερεχούσης τάξεως εἰ καὶ μὴ φύσεως εὑρίσκειν· διότι τῶν Ἰουδαίων οὐδενὶ πρὸς ἀμφισβήτησιν περιέστη, ὁ λόγος λέγω, καὶ ἡ δεξιὰ, καὶ ἡ δύναμις, καὶ τὰ ὅμοια· οὐδεὶς γὰρ τούτων ἔξαρνος ὤφθη, οὐδ' ἐφαρμόζειν ἀπηναισχύντησε λέγεσθαι ταῦτα τοῦ πατρός· εἰ καὶ ὅπερ τούτοις ἐστὶ πρόβλημα καὶ συγκεφαλαίωσις τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ οὐχ' ὁμοίως συνομολογεῖται πᾶσι· ταύτῃ ἄρα εἰκότως τὴν δευτέραν κατὰ τὴν ἀρίθμησιν ὁ υἱὸς, ἀλλ' οὐχὶ τὸ πνεῦμα, ἐπέχει τάξιν.

γ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διότι μετὰ τὴν χάριν ἥ τις τὸν υἱὸν ἐθεολόγησε διαῤῥήδην ἡ τοῦ πνεύματος εἰλικρινὴς μάθησις προῆλθε· καὶ γὰρ ἡνίκα πυρίνων γλωσσῶν οὐρανόθεν ἐπιδημία πολυγλώσσους φωνὰς ἐδημιούργει τοῖς ἀποστό-

cabuli enim *spiritus* ambiguitas tum ad ea quae per se subsistunt trahitur, tum ad ea quae vice quodammodo substantiae funguntur. Atque adeo impar erat appellatio haec exhibendae dignae spiritus notitiae, ut pars hominum non exigua eorum qui mosaicae legi adhaerebant, nequaquam vellet spiritus sancti personam confiteri; sicuti ne angelorum quidem naturam. Ita quicquid in mosaicis litteris ad nomen spiritus pertinebat, Iudaeis ipsis in cassum erat. Quare ob id non solùm filio non est praeponendus spiritus, verum etiam quaecumque in filii appellationem congeri possunt, quaeque eodem deducunt, prioris ordinis ius, si minus naturae, nanciscuntur. Quamobrem iudaeo nemini controversa fuerant haec, verbum nempe, dextera, virtus, et similia. Nemo quippe qui haec negaverit compertus est, aut qui patri impudenter accommodaverit; quamvis filii persona, quae horum nominum scopus et summarium est, non aeque apud omnes in confesso fuerit. Idcirco itaque secundum in numerando ordinem filius obtinet, non spiritus.

3. Est etiam alia rei causa, quia videlicet post eam gratiam quae filii sacram notitiam nobis impertivit, tum demum spiritus perspicua doctrina palam innotuit. Etenim quum igneis linguis caelitus missis multiplicis apostolos

(1) Hinc magnus Lactantii error, teste Hieronymo epist. LXXXIIII. 7: *Lactantius in libris suis, et maxime in epistulis ad Demetrianum, spiritus sancti omnino negat substantiam; et errore iudaico dicit eum vel ad patrem referri vel filium, et sanctificationem utriusque personae sub eius nomine demonstrari.* Eundem errorem Lactantio obiicit Hieronymus etiam in commentario epist. ad Gal. lib. II. cap. IIII. 6.

λοις τὸ πνεῦμα, καὶ παντὸς ἔθνους ῥήτορας αὐτοσχεδίους κατεσκεύαζε σὺν ἀγραμμάτους, τότε δὴ τότε μᾶλλον γέγονεν ἀνθρώπων γένει τῆς αὐτοῦ θεότητος εἰς ἀκριβεστέραν ἀνείδησιν ἀνενεχθῆναι· οὐκοῦν ὡς μὲν τῆς τοῦ πατρὸς φωνῆς ἀνθρώποις προεγνωσμένης, τὸν δὲ υἱὸν τῆς χάριτος θεολογησάσης, τῆς δὲ τοῦ παναγίου πνεύματος θεότητος τὸ ἀξίωμα μετὰ ταῦτα διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀποστόλοις θεοπρεποῦς ἐνεργείας ἀνακαλυφθείσης, εἰκότως κἀν τῇ συναριθμήσει τὴν αὐτὴν συνδιασώζουσι τάξιν· ἡ δὲ γνῶσις οὕτω προελθεῖν διῳκονομήθη ὡς ἂν μὴ ἀθρόον ὁ τῇ τῶν εἰδώλων πλάνῃ προσανακείμενος ἄνθρωπος, τριάδα σαφῶς προσώπων ἀκούσας, δυσανέλκυστος καὶ δυσανάγωγος τῆς κατὰ τὴν εἰδωλολατρείαν ὀλισθήματος γένηται· εἰ γὰρ καὶ τῆς τριάδος κατὰ πρόοδον οὕτω καὶ δι' αἰνιγμάτων τε καὶ παραπετασμάτων κατ' ἀρχὰς μυσταγωγουμένης, μόλις μετέστη τῆς πολυθείας τὸ ἀνθρώπινον, πῶς ἂν ἐμφανῶς τε καὶ ἀθρόον καταγγελλομένης, ἡ ἐκείνων δεισιδαιμονία πᾶσαν διδασκαλίαν καὶ παραίνεσιν εἰς μοναρχίαν χειραγωγοῦσα οὐχ ὑπερεῖδε τε καὶ ἀπώσατο, καὶ τὴν συνέχουσαν ἀπώλειαν τῆς κηρυττομένης σωτηρίας οὐ προέθετο; οὐκοῦν εἰκότως ἡ τοῦ πατρὸς ἀπεκαλύφθη πρῶτον γνῶσις, ἔπειτα κατὰ προκοπὴν ἡ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος· ἐκεῖθεν τε τῆς ἐν τῇ γνώσει τάξεως τὸ ἱερὸν ἡμῶν καὶ θεοπρεπὲς τῆς μυσταγωγίας, κἀπὶ τῆς συναριθμήσεως ἀκολούθως τὸ αὐτὸ συνεφειλκύσατο προνόμιον.

δ. Ἄλλως τε δὲ πατέρα ἡμῶν ὀνομάζειν τὸν Θεὸν, οὔτε δύσφημον. οὔτε

sermonis munere donavit spiritus, atque apud omnes gentes extemporales oratores fecit qui nuper illitterati erant, tunc potissime accidit humano generi, ut divinitatis eiusdem spiritus accuratiorem notitiam adipisceretur. Ergo quia vocabulum patris hominibus primum innotuit; et quia gratia deinde sacram filii notitiam detulit; et quia postremo sancti spiritus divina dignitas per admirabilem erga apostolos operam semet revelavit; iure meritoque nomina haec eundem ordinem in numerando servant. Sic autem notitiam hanc patefieri consultum fuit, ne homo idolico errori deditus, audita subito et manifeste personarum trinitate, aegrius ac difficilius ab idolorum superstitione abstraheretur. Nam si, trinitate licet pedetemptim et per aenigmata atque transennas initio insinuata, vix tamen homines a polytheismo discedebant; si aperte, inquam, et subito trinitas nunciata fuisset, nonne illorum superstitio magisterium omne atque ad unius Dei cultum adhortationem respuisset floccique fecisset, et sua exitiosa sacra praedicatae saluti antetulisset? Recte igitur patris primum notitia vulgata fuit, deinde gradatim filii ac spiritus. Atque hinc pro eo notitiae ordine, quo sacram atque pretiosam religionis suscepimus institutionem, in recensendo quoque eandem servamus congruenter praerogativam.

4. Ceteroqui patrem nostrum appellare Deum, neque indecorum est ne-

λυπηρὸν ἀκοῇ ἀλλ' ἀνά χεῖρα τέ καὶ τὴν παῤῥησίαν οὐκ αἰσχυνόμενον· υἱὸν δὲ ἡμῶν ἀποφαίνειν τὸν υἱὸν ἢ τὸ πανάγιον πνεῦμα, οὔτε διανοίᾳ ἀνεκτὸν, ἀλλά γε μετὰ τῆς ἀσεβείας καὶ τὸ ἀλλόκοτον ἡ φωνὴ συνεφέλκεται· οὐκοῦν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τῇ τε συνήθει χρήσει καὶ τῷ ἐμφύτῳ τῆς ἐπιβολῆς, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς οὐκ ἐργῶδες ἔχει παραδέχεσθαι· ἡ δὲ γνῶσις αὐτοῦ προκαταλαβοῦσα, καὶ τὴν ἱερῶν λογίων τὴν διδασκαλίαν εἱρμῷ παρίστησι προϊοῦσαν ἐκ τῆς πρὸς τὴν φωνὴν συνηθείας, οὐ δυσχερῶς ἡμῖν ἐνιέναι τὴν τῶν ὑπερφυῶν προνοησαμένην μάθησιν· εἰ βούλει δὲ καὶ διότι πάλιν οὔτε λόγος ὁ ἔμφυτος, οὔτε μὴν ἡ διὰ τοῦ ἔθους χρῆσις, οὐ μὲν οὖν οὐκ ἐθέλει τὸν πατέρα προελθεῖν τοῦ υἱοῦ ἀλλ' οὐδὲ τοῦ πνεύματος· ἀεὶ δὲ τὸ ἔμπαλιν οἶδε, καὶ τοὺς πειθομένους διδάσκειν οὐχ ὑποστέλλεται· ἐξ οὗ δὴ καὶ ἡ συναρίθμησις τὸν πατέρα, τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος προτάττειν παραλαβοῦσα, τὴν μάθησιν οὐκ ἐνύβρισε· διὰ τοῦτο δὲ ἄρα καὶ δεξιὰ μὲν λέγεται καὶ λόγος καὶ δύναμις καὶ σοφία τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς, καὶ τὰ παραπλήσια· ὁ δὲ πατὴρ καί τοι μηδὲν πρὸς αὐτὸν τὴν φύσιν φέρων παραλλάττουσαν, οὔτ' ἂν θεωρεῖσθαι οὔτε λέγεσθαι εἰς λόγον ἔλθοι τοῦ υἱοῦ· εἰς γὰρ τὸν υἱὸν οὐκ ἀναγόμενος ὡς εἰς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, οὐδ' ὅσα εἰς αὐτὸν ἐκεῖνος ἀναφερόμενος προσοικειοῦται, ἔνθεν ἄρα καὶ τὸν πατέρα θεολογοῦντες διὰ τοῦ υἱοῦ πράττειν ἢ καὶ διὰ τοῦ πνεύματος ὅσα πέφυκεν ἡ μακαρία φύσις καὶ ὑπέρθεος ἐνεργεῖν· οὐχὶ δὲ τὸ ἀνάπαλιν ἀναδεχόμεθα λέγειν· οὔτε γὰρ τὸν υἱὸν οὔτε τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ πατρὸς ἐνεργεῖν μυσταγωγούμεθα δογματίζειν.

que auditu molestum; immo id vulgo fidenterque facimus. Filium vero nostrum dicere vel ipsum filium vel sanctum spiritum, ne mens quidem pati potest: immo absurditas impietate comite hanc appellationem subsequeretur. Patris ergo nomen sive quotidiana consuetudine sive naturali instinctu mens humana haud moleste admittit. Iam huius nominis praevia notio effecit ut sacrarum quoque scripturarum doctrina nexu quodam ex huius vocabuli consueto usu proveniens, haud aegre nobis inspiraret provisam iam supernaturalium rerum disciplinam. Rursus si mavis, quoniam neque naturalis ratio, neque loquendi consuetudo prorsus vult patrem a filio spirituve procedere, sed contrarium semper novit, atque ita fideles erudire non dubitat; hinc fit, ut cum patrem filio et spiritui in recensendo praeponere solet, sacram doctrinam nequaquam violet. Propterea filius dextera quoque dicitur et verbum et virtus et sapientia patris et similia: pater autem etiamsi naturam nullo modo ab eo differentem habet, tamen neque cogitatione neque sermone ad filii rationem trahi potest. Iam quia ad filium pater non trahitur, veluti ad principium aut causam vel ad quamlibet huius relativam proprietatem, hinc nos videlicet theologice dicimus patrem per filium operari vel etiam per spiritum quicquid beata natura agit: neque contrarium dicere pati-

ε. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων οὐκ ἰουδαίοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσοις ἡ τῶν εἰδώλων πλάνη λατρεία, ἡδύ τε καὶ ἐπίχαρι καλεῖν τὸν Θεὸν ἑαυτῶν πατέρα· καὶ ἵνα τὸ τῶν ποιητῶν αὐτόνομον παραδράμω, ἀλλ' οὖν ἀκούειν ἐστὶ τὸν Ἀρίστωνος (1) τὸν ἐν Ἕλλησι φιλοσοφίας μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων τὴν αὐτὴν σπουδὴν ἀναδεδεγμένων, πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς τὸν Θεὸν ὑμνολογοῦντα, ὃν καὶ εὑρεῖν ἔργον τε εἶναι, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἐξειπεῖν ἀδύνατον ἐφιλοσόφει· καὶ τοῖς ἰουδαίοις δὲ πρόχειρός τε ἦν καὶ γλυκεῖα ἡ φωνὴ καὶ σεμνότητος ἀφορμή· διὸ καὶ τὰς ὀφρῦς ἀνασπῶντες, ἀνθ' ὧν ἐρυθριᾷν καὶ συνεστάλθαι τοῦ θράσους ἔδει, ἡμεῖς ὥσπερ ἐπιλαυριῶντες τῷ ῥήματι ἔλεγον ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν θεόν· ὁρᾷς ὅπως ἡδύ τε καὶ ἐπαφρόδιτον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει πατέρα καλεῖν ἑαυτῶν τὸν Θεόν; περὶ δὲ τοῦ υἱοῦ ἢ τοῦ πνεύματος, τί ἄν τις τοιοῦτον λαβεῖν εὑρήσει, ἢ εἰπεῖν οὐκ ἐρυθριάσῃ; καὶ διὰ τοῦτο ἄρα κατ' ἀρχὰς οὐκ ἦν ὁμοίως τὸν υἱὸν ὥσπερ τὸν πατέρα καταγγέλλεσθαι ῥᾴδιον· ἀλλ' ἑτέραις ἰσοδυναμούσαις φωναῖς τοῖς οὐκ ἀναξίοις ἡ περὶ αὐτοῦ μυσταγωγία παρεδίδοτο, βραχίονι λέγω καὶ δεξιᾷ καὶ σοφίᾳ, καὶ τοῖς παραπλησίαν ὑποβαλλομένοις τὴν δύναμιν· ἡ δὲ τοῦ υἱοῦ προσηγορία σιγῆς ὁρίοις ἐθαλαμεύετο· διὰ τί; διότι τὸ μὲν υἱὸς αὐτόθεν τε καὶ αὐτίκα διαφορὰν προσώπου συνεπιφέρεται, ὃ τοὺς ἀσθενεστέρους ἢ φιλοτιμο-

mur: neque filium aut spiritum per patrem operari in sacris nostris institutionibus docemus.

5. Verum his etiam praetermissis, non Iudaeis tantummodo sed idolici quoque erroris assectis dulce ac iucundum fuit patrem sibi vindicare Deum. Atque ut poëtarum licentiam omittam, audire licet Aristonis filium cum aliis multis ethnicae philosophiae aeque studiosis, qui Deum patrem factoremque huius universi concelebrat: quem quidem et aegre intelligi, et intellectum haud vulgari universis posse censebat. Interim Iudaeis haec appellatio familiaris erat et iucunda ac sumendae dignitatis occasio. Quare et adducto supercilio (quum potius pudere eos deceret mentisque tumorem ponere) nos, glorianti dictione aiebant, unum patrem habemus Deum. Viden ut dulce suaveque sit humanae naturae patrem sibi vocare Deum! Iam de filio et spiritu quis quicquam huiusmodi molietur impudenter dicere? Idcirco initio haud filium aeque facile fuit nunciare, ut patrem: sed aliis aequivalentibus vocibus sacra eiusdem notitia ad aures non indignorum efferebatur; vocabulis inquam brachii, dexterae, sapientiae, atque aliis consimilem vim habentibus; interim dum ipsum filii nomen intra silentii fines continebatur. Cur porro? quia filius et per se et actutum differentiae personam invehit: quae res infirmiores animos atque morosos in polytheismum praecipites pertraxis-

(1) Plato epist. VI. et alibi. Nam Platonem Aristonis filium heic designari a Photio nemo non intelligit.

μένους τὸ φιλόνεικον πρὸς τὸ πολύθεον ὑποσκελίζῃ· ἡ δεξιὰ δὲ καὶ ὅσα ἐφάμιλλα, μικροῦ τὴν ῥοπὴν ἐξισάζοντα, διαφοράν τε παραδηλοῦν ὑποστάσεων, καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν καὶ μίαν συνάγεσθαι, οὐκέτι τοῖς πρὸς εἰδωλολατρείαν κεχηνόσιν ἀφορμὴ τῆς ἴσης βλάβης ἐγίνετο.

ϛ. Καὶ μέν τοι καὶ τοῦ πνεύματος ἡ φωνὴ ἐπιμερίζεσθαι δυναμένη πρός τε τὸ αὐθυπόστατον καὶ πρός γε τὸ ἐνυπόστατον, οὐχ ὥσπερ ἡ ὀνομασία τοῦ υἱοῦ τοὺς μὴ βουλομένους αὐτὸν καθ' ὑπόστασιν αὐτοτελῆ παραδέχεσθαι συναναγκάζει καὶ μετάγει πρὸς συγκατάθεσιν, ἀλλ' ἔτι δεῖται τῆς διὰ τῶν λογικῶν κατασκευῆς καὶ συνεπικρίσεως· διὰ τοῦτο ἄρα εἰ καὶ τὸ πνεῦμα ἧττον μὲν ἤπερ ὁ πατὴρ, μᾶλλον δὲ ἤπερ ὁ υἱὸς, κατ' ἀρχὰς ἐκηρύττετο, οὐ δίδωσιν αὐτῷ τοῦ κηρύγματος ἡ τάξις τὴν αὐτὴν ἐν τῇ συναριθμήσει κατάστασιν· ὁ μὲν γὰρ πατὴρ καὶ υἱὸς κηρυττόμενοι, τὸ αὐθυπόστατον ἀνεπιμερίστως εἰσάγουσιν· ἡ δὲ τοῦ πνεύματος φωνὴ δυναμένη μὲν ὁμοίως δηλοῦν τὸ αὐθυπόστατον, οὐχ ὁμοίως δὲ πρὸς μόνην ὑπόστασιν ἀποδίδοσθαι, οὐ συνδιασώζει τοῦ προτάττεσθαι τὸ ἀξίωμα· ἔτι δὲ εἰ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τοῖς μαθηταῖς ἀπεστέλλετο, τῆς ἀποστολῆς τὴν φύσιν οὐδὲν ἐλαττούσης, ἀλλὰ τὸ ἀπαράλλακτον συντηρούσης, ἡ κατὰ συναρίθμησιν τάξις τῶν κατὰ τὰς ὑποστάσεις ἰδιωμάτων συνδιευκρινεῖν τε καὶ συνανακηρύττειν δύναιτ' ἂν τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀσύγχυτον· καὶ μὴν καὶ διότι μάλιστα τὴν θεολογίαν τοῦ πνεύματος παρὰ τοῦ υἱοῦ μεμαθήκαμεν· ἐκπορεύεσθαι

set. Vocabulum autem *dextera* et similia quaevis, quum in utramque partem ferme valeant, nempe et ad demonstrandam personarum distinctionem, et ad suadendam divinitatis unitatem, idololatriae studiosis nequaquam paris detrimenti causa fuissent.

6. Insuper spiritus quoque vocabulum quum pronunciari possit et de re per se subsistente et de re existente in substantia aliena, haud aeque ac filii appellatio nolentes impellit et cogit ad fatendam definitam per se personam, sed eget adhuc ratiocinii argumentis et consultationibus. Idcirco etsi spiritus rarius quam pater, frequentius vero quam filius, olim praedicatus fuit, non tamen hic ordo praedicationis eundem in numeratione quoque gradum conservat. Nam pater et filius statim ac praedicantur, individuam subsistentiam prae se ferunt: spiritus autem vocabulum quamquam individuam pariter subsistentiam denotare potest, non tamen ad personam tantummodo refertur; ideoque praecedendi dignitatem non servat. Praeterea si per filium spiritus ad discipulos missus fuit, natura eius mittendo non imminuta sed statum suum retinente, ordo quoque proprietates personales recensendi designare pariter ac praedicare poterit immutabilitatem ac distinctionem. Addesis, quod theologicam spiritus notitiam a filio didicimus; nempe illum a patre procedere, et in pari ordine collocatum esse cum patre filioque, et de-

γοῦν αὐτὸ τοῦ πατρὸς, καὶ πρὸς ὁμοταγῆ τάξιν ἀνηνέχθαι τῷ τε πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ· καὶ ὅτι τῶν τελειοτήτων αὐτὸ χρηματίζειν διδάσκαλον· ἃ γὰρ τοὺς μαθητὰς τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας οὔπω τὰ τελειότερα παραδεχομένης οὐκ ἐμυσταγώγησεν ὁ σωτὴρ, τὸν παράκλητον αὐτοῖς ἐκείνων γενέσθαι διδάσκαλον ἐπηγγείλατο· ταύτης οὖν τῆς εἰλικρινοῦς περὶ τοῦ πνεύματος θεολογίας, καὶ πρὸς ἣν τὸ ἀνθρώπινον οὐκ ἀνήγετο, ὁ υἱὸς ἐπιδημήσας ὁρᾶται καθηγησάμενος.

ζ. Διά τε οὖν τὸ προκαταλαβεῖν τὴν γνῶσιν τοῦ πατρὸς, καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ τὴν πρόοδον ὅ τε υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἔχει· καὶ τὰ μὲν, ἐξ αὐτοῦ προελθεῖν δύναται λέγεσθαι, ὁ δὲ οὐκέτι· καὶ τὸ μὲν, ἐν ἔθει χρηματίζειν τοῖς ἀνθρώποις ἐξοικειοῦσθαι καὶ ἑαυτὸν ἐπιγράφεσθαι· τὰ δὲ οὐδεὶς ἐπινοεῖσθαι δύναται· καὶ ὁ μὲν, γλυκύ τε καὶ ἐπίχαρι τῷ πλάσματι ἐπιγράφεσθαι· τὰ δὲ, πάροδον οὐδεμίαν ἐπιδέχεται· καὶ διά γε τὰ ἄλλα τῶν εἰρημένων, τοιαύτην αὐτῶν τὴν συναρίθμησιν ὁμοουσίων ὄντων καὶ ὁμοφυῶν ἡ ἐκκλησία διασώζειν ὡς εἰπεῖν ἐδέξατο· ἀλλὰ γὰρ αὕτη μὲν τέως κατὰ τὴν στοιχειώδη λόγον πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος ἡ θεωρία τῆς συναριθμήσεως· ἡ δὲ τελειοτέρα καὶ ἀκριβεστέρα διάσκεψις, ἰδιαζούσης πραγματείας λόγον ἀπαιτεῖ καὶ ἀπεκδέχεται.

nique perfectionum esse magistrum. Nam quae, propter humanam infirmitatem nondum perfectiora capientem, discipulos servator non docuit, ea ipsis a paracleto demonstratum iri promisit. Ergo huius perspicuae circa spiritum theologiae, ad quam humanae vires non pertingebant, praesentem in orbe filium constat fuisse antesignanum.

7. Igitur et quia prior est patris notitia; et quia ex ipso filius spiritusque procedunt; et quia hi quidem ab illo manare dici queunt, iste ab his non item; et quia Dei patris nomen in hominum usu versatur, idque adeo usurpare gestimus; cetera duo ne mente quidem sibi quispiam vindicare potest; et quia Dei patris nomen dulce gratumque est creaturae sibi id inscribenti, illa vero aditum nullum patiuntur; et denique propter alia iam dicta, hunc ecclesia ordinem in recensendis consubstantialibus homogeneisque personis constanter admisit. Sed haec de numerando patre et filio sanctoque spiritu elementaria theoria hactenus; namque absolutior accuratiorque tractatus peculiare sibi opus postulat atque exigit.

QUAESTIO CXCI.

Διὰ τί τοῦ γένους ἡ ἀνόρθωσις οὐ διά τινος τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων ἢ δι' ἀνθρώπου ψιλοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς τοῦ λόγου κενώσεως γέγονεν (1);

α. Ζητοῦντας οἶδα τινὰς τῶν φιλολόγων, διὰ τί μὴ τοῦ κοινοῦ πτώματος ἡ διόρθωσις δι' ἑνὸς τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο· τὸ γὰρ ὁμοφυὲς ἀγωγὸν μᾶλλον καὶ πρὸς πειθὼ πλησιαίτερον· ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐργῶδες αὐτοῖς, εἰ καὶ μὴ πρότερον, νῦν γοῦν καθορᾷν ὡς καὶ ταῦτα μὲν τῇ τοῦ λόγου σαρκώσει περιείληπται· ἃ δὲ τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο τῆς κενώσεως πλουτεῖ, οὐδὲν ἔστιν εὑρεῖν εἰ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος εἷς αὐτῶν ἐλευθερῶσαι τῆς τῶν πάντων τυραννίδος ἐπεχείρησεν· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὁ τὴν τηλικαῦτα πρᾶξιν ὑπελθὼν ἀναδεχόμενος, καὶ τὴν πάντων σωτηρίαν σοφίας πλούτῳ καὶ ἀνυπερβλήτῳ φιλανθρωπίᾳ κατεργάσασθαι, οὐ τῶν δεομένων αὐτὸς τῆς ἀλλαχόθεν σωτηρίας καὶ ἀνορθώσεως χρηματίζειν ὤφειλεν· ἀνθρωπίνη δὲ πᾶσα φύσις ὑπόχρεως μὲν τοῦ ἁμαρτήματος, πολλῆς δὲ δεομένη τῆς ὁμοίας προνοίας τε καὶ καθάρσεως· καὶ πῶς ἂν ὁ ἐν τῇ αὐτῇ τῆς θεραπείας χρείᾳ καθεστὼς, ἑτέροις ἠδύνατο διοικονομεῖν τὴν κάθαρσιν, καὶ χορηγὸς εἶναι τῆς ἰάσεως;

Cur humani generis redemptio neque per aliquem ex incorporeis virtutibus genium, neque per simplicem hominem, sed per Verbi exinanitionem peracta fuerit.

1. Ab eruditis nonnullis quaeri scio curnam communis culpae emendatio ab aliquo homine curata non fuerit; quandoquidem homogenea natura placando persuadendoque aptior est. Atqui hi facile, si minus antea, certe nunc cognoscent totam hanc rationem incarnatione Verbi contineri: tum vero mirum illud, quod exinanitionem abunde explet, nusquam potuisse inveniri, si hominum quispiam ab humano genere universalem tyrannidem depellere voluisset. Iam primum is qui rem tantam peragendam, communemque salutem sapientiae suae divitiis eximiaque bonitate procurandam susciperet, haud ex eorum numero deligendus erat, qui aliunde servari ipsimet atque emendari deberent. Porro hominum universa natura peccato erat obnoxia, multamque curam desiderabat atque expiationem. Quomodo igitur fieri poterat, ut qui

(1) Copiose versat hoc argumentum etiam Eusebius in tricenn. Constantin. cap. XIII. sqq.

β. Δεύτερον δὲ Θεοῦ καὶ θεῖον ἔργον καὶ καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον, πῶς ἂν
ἦν ἀνθρώπῳ διαπράξασθαι; εἰ δέ τινα θέσθαι φιλοτιμίαν λάβοι καὶ ὅπερ οὐχ
οἷόν τε προελθεῖν, θᾶττον ἂν τὸ πτῶμα καὶ ῥᾳδίως ἢ πρὸς ἑαυτὸ ἐπανέστρε-
φεν, ἢ πρὸς τὸ χεῖρον ηὐξάνετο· τὸ μὲν, οὐ μέγα κακὸν ἡγουμένων τῶν τῆς
εὐεργεσίας ἀπολελαυκότων ὁμοιοπαθῆ δι' ἀχαριστίας ἄνθρωπον ἄγειν· τὸ δὲ,
τὴν τῷ Θεῷ πρέπουσαν τιμὴν ἀνάπτειν ὡρμημένων τῷ σεσωκότι· εἰ γὰρ Μωσέα
καθ' οὗ πολλάκις ἐγόγγυζον, καὶ τὴν ἄνωθεν δι' αὐτοῦ κατιοῦσαν σωτηρίαν τῶν
ἐν Αἰγύπτῳ κακῶν ἐποιοῦντο χείρονα, ὅμως θεὸν ἀνειπεῖν μετὰ θάνατον ἐμε-
λέτησαν, ὡς μυστικοὶ καὶ ἱεροὶ λόγοι διδάσκουσι (δι' ἣν αἰτίαν καὶ ὁ τάφος ὀφ- Deut. XXXIII. 6.
θαλμοῖς Ἰουδαίων μέχρι νῦν ἀθέατός τε καὶ ἀνεπίγνωστος ἔμεινεν· ἀγχίστροφος
γὰρ ὁ ἐχθρὸς κακουργῆσαι, καὶ διὰ τῶν ὅπλων τῶν τε δεξιῶν καὶ τῶν ἀριστερῶν
ἐξαπατῆσαι τὸ ἀνθρώπινον) πῶς οὐκ ἂν τὸν μείζονος ἀπαλλάξαντα τυραν-
νίδος, εἰ καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως ᾔδεισαν, οὐ θεὸν ἀνηγόρευσαν; ἵνα νῦν παρα-
δράμω Παῦλον τοῖς ἑλληνισταῖς θεοποιούμενον· τοῦτο δὲ δῆλον ὡς οὐκ ἦν τοῦ Act. XIIII. 10.
πτώματος ἔγερσις, ἀλλὰ χαλεπωτέρα καὶ ἀδιόρθωτος ἔκπτωσις· καὶ γὰρ χρεω-
στεῖν οὐδ' ἄλογον ἂν ἴσως ἐδόκει, ὃν τρόπον τὰ δημιουργήματα τὸν δημιουργὸν
διὰ σεβασμιότητός τε καὶ θεότητος ποιεῖται, οὕτω δὴ οὕτω καὶ τὸν σεσωκότα

in eadem medicinae egestate versabatur, is aliis purgationem suppeditaret medelaeque auctorem se gereret?

2. Deinde divinum Dei opus atque sub sole novum num humanarum virium erat adgredi? Quod siquis aemulari quodammodo remque impossibilem tentare voluisset, is potius malum illud vel in caput proprium convertisset, vel certe deterius fecisset. Etenim illi qui beneficio eius uterentur, partim haud magnopere se peccare putarent, si adversus paris naturae hominem ingrati existerent; partim vero eo prorucrent, ut quod Deo obsequium debent, id servatori suo exhiberent. Nam si Israëlitae Mosem, contra quem saepe tumultuati fuerant, ita ut caelestem quoque curatam his ab eo salutem peiore conditione quam aegyptiacas calamitates haberent; si Mosem inquam post obitum, Dei instar venerari moliebantur, ut a mysticis sacrisque litteris discimus; (quam ob causam sepulcrum eius Iudaeorum oculis ad hanc usque diem invisibile incognitumque fuit. Mire enim versutus est ad nocendum diabolus, armisque utitur tum dextris tum etiam sinistris ut humanum genus decipiat) nonne hominem qui maiorem tyrannidem avertisset, etiamsi eiusdem naturae esse scirent, Dei loco coluissent? Mitto nunc Pauli exemplum, cui ethnici apotheosim decernebant. Illud certe exploratum est, haud futuram a lapsu resurrectionem, sed graviorem desperatioremque ruinam. Profecto debitorem se profiteri haud fortasse absurdum videretur, ita ut quod erga creatorem propter eximiam dignitatem divinitatemque eius faciunt creaturae, idem pror-

πρὸς σεσωσμένους, καὶ πρὸς συντριβέντας τὸν ἀναπλάσαντα· ταύτῃ τοι οὐδ᾽ ἀγγέλων φύσις τὴν τοῦ γένους ἡμῶν σωτηρίαν ὑποδέχεται, ἀλλ᾽ ὁ πλάσας αὐτὸς ὁρᾶται δημιουργὸς καὶ τῆς ἀναπλάσεως.

γ. Ἄλλως τε οὐδὲ δούλων ἐστὶν οὐδὲ κτισμάτων, ὥσπερ οὐδὲ λύειν βασιλικὰς καὶ δεσποτικὰς ἐντολάς, οὕτως οὐδ᾽ ἄγειν ἐπὶ τὸ ἄμεινον· καὶ μὴν ἄνθρωπος ὁ χριστὸς γεγονὼς μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ πολλῶν ἄλλων εὐεργεσιῶν, πρὸς πατρικοὺς νόμους καὶ οἱ τηνικαῦτα τοῖς ἰσραηλίταις Matth. V. 21. μᾶλλον ἥρμοζον, ἐπὶ τὸ τελεώτερον μεταῤῥυθμίζει· ἐῤῥέθη γάρ φησι τοῖς ἀρχαίοις οὐ φονεύσεις, ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν τάδε· οὐ μοιχεύσεις, ἐγὼ δὲ τάδε· ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ἐγὼ δὲ τάδε· καὶ τὰ μυρία ἐκεῖνα ἃ πρὸς τὴν ἀτέλειαν τῶν ἀκροατῶν ἐνενομοθέτητο πάλαι, ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐστὶ τῇ δεσποτικῇ ἐπικρίσει ὁρᾷν ἀνηγμένα· καὶ τοῦτο διά τε ἄλλα μυρία, καὶ διότι τῶν παλαιῶν νόμων ἀμετακινήτων παντελῶς μενόντων, καὶ ἡ πολιτεία ἡ αὐτὴ λόγον εἶχεν ἀναγκαῖον τοῖς νόμοις συνδιασώζεσθαι· ἡ δὲ οὐδὲν τῶν ὑπερφυῶν καὶ ἅπερ ὕστερον ὑπερέλαμψεν οὔτε δύναμιν ἐπλούτει παραδέξασθαι· ὥσπερ οὐδὲ πρότερον μυρίων αὐτὴν παιδαγωγησάντων νομοθετῶν καὶ δημαγωγῶν καὶ προφητῶν καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν διδαγμάτων, οὔτ᾽ ἂν εἰς τέλος προέβαινε τὸ ἐγχείρημα· ἀλλὰ μάτην, εἴπερ ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ ἀνθρώπινος διέμεινε βίος, ἡ τῆς σωτηρίας προ-

sus erga servatorem servati, erga instauratorem confracti, facerent. Atque haec causa est quamobrem ne angelorum quidem natura salutem generis nostri reparandam susceperit; sed qui creator fuit, idem auctor quoque instaurationis conspicitur.

3. Alioqui neque servorum est neque creaturarum regia et dominica mandata vel abrogare vel etiam maiore perfectione donare. Atqui homo Christus effectus, hoc inter cetera beneficia, immo prae aliis multis, insigne fecit, patrias nempe leges, quae temporum illorum Israëlitis accommodatiores erant, meliorem ad conditionem promovit. Dictum quippe fuerat antiquis, non occides; ego vero dico vobis sic. Non moechaberis; ego vero sic. Oculum pro oculo; ego vero sic. Et alia plurima, quae quum olim pro audientium imperfectione perlata fuissent, meliora dein a dominicis decretis facta esse videmus. Id autem quum ob alias permultas causas factitatum est, tum praecipue quia si priscae leges intactae prorsus mansissent, sacra quoque respublica necessario cum legibus conservanda fuisset; quae ceteroqui nulla vi pollebat ad recipienda supernaturalia quae postea effulserunt bona. Sicuti ne antea quidem, permultis licet erudientibus eam legumlatoribus, oratoribus, atque prophetis, aliisque pluribus sacris doctrinis, institutio tamen ad suum numquam apicem venit. Quamobrem si humana vita in iisdem ritibus permansisset, servatoris studium et sollicitudines in cassum fuisse coarguerentur; quia huma-

οὖσα σπουδὴ καὶ ἐπιχείρησις διηλέγχετο, τῆς μὲν ἀνθρωπίνης φιλοτιμίας οὐδὲν ἐξανυούσης μέγα, ἅτε μήτε δυνατὸν τὴν δούλην κτίσιν μὴ ἢ τόλμης ἀνεύθυνον, τοῦ δημιουργοῦ καὶ δεσπότου νόμους μετακοσμεῖν ἐπιχειρεῖν· τῷ μέν τοι τὴν σωτηρίαν διὰ σπλάγχνα ἐλέους κατεργαζομένῳ τοῦ πλάσματος, ἥ τε τῶν δεσποτικῶν νόμων μετακόσμησις πρέπουσα τὴν δεσποτικὴν ἐξουσίαν κατὰ φύσιν ἔχοντι, καὶ τῆς πολιτείας ῥᾳδία τε καὶ ἁρμόδιος ἡ πρὸς τὸ βέλτιον ἀνανέωσις.

δ. Ἔτι γε μὴν τῆς τοσαύτης καὶ τηλικαύτης ἀγάπης ἡ ἔνδειξις, ἣν διὰ τὸ κενωθῆναι δι' ἡμᾶς τὸν ἀκένωτον ἔγνωμεν, πόθεν ἂν εἰς γνῶσιν ἡμᾶς ἀφῖκτο, ἢ τῆς περὶ ἡμᾶς αὐτοῦ προνοίας τὸ μέγεθος ἐγνωρίζομεν, εἰ δι' ἑτέρου τινὸς ἐδικαίου τὴν κοινὴν τοῦ γένους σωτηρίαν ἡμᾶς δέξασθαι; οὐ μέν τοι γε οὐδ' ἀγγελικῆς φύσεως ἐνεργεῖν τὸ μέγα τοῦτο καὶ παγκόσμιον μυστήριον· οἳ κατὰ Deut. XXXII. 8.
τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν ἀνὰ ἕκαστος αὐτῶν τὴν ἐπιστασίαν ἐκληρώσαντο, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ παντὸς γένους τὴν κυβέρνησιν (1) μή τι γε τὴν ἀνάπλασιν ἐπιστεύθησαν· οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ πολλῷ μᾶλλον ἀνθρώπου ψιλοῦ, εἰ καὶ ταῖς ἀρεταῖς πρὸς τοὺς ἄλλους φέρει τὸ διάφορον· ὁρᾷν γάρ ἐστιν αὐτῶν τῶν ἐπιφανεστάτους πολλάκις ἑνὸς ἔθνους οὐδὲ μεγίστου καταπιστευθέντας παιδαγωγίαν καὶ κυβέρνησιν, καὶ οὐδὲ ταύτην ἀμέμπτως μέχρι τέλους ἐξανύσαντας. Μωσέα τοῖς λογισμοῖς εἰ βούλει λάβε καὶ τὸν μετ' ἐκεῖνον Ἰησοῦν, καὶ ὅσοι ἄλλοι τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἔθνους

nus conatus nihil grande conficere potest. Et quidem servili creaturae neque possibile est neque impune, creatoris ac domini leges in aliam formam pervertere: sed ei demum quia sua clementia commotus creaturae salutem procurandam suscepit, dominicarum quoque legum reformatio convenit, dominicam scilicet potestatem a suamet natura habenti: eidemque perfacilis est et congrua publicorum sacrorum ad meliorem statum translatio.

4. Talis insuper tantique amoris demonstratio, cuiusmodi in exinanitione eius qui exinaniri non potest vidimus, qui fieri poterat ut in notitiam nostram veniret, vel ut providentiae erga nos magnitudinem cognosceremus, si Deus operam dedisset, ut ab alio, praeter se, quolibet communem generis salutem impetraremus? Neque sane vel angelicae ipsi naturae concessum fuit, ut tam grande et universale mysterium sibi vindicaret. Nam etsi angeli fines gentium singuli singulos custodiendos sortiti sunt, minime tamen universi generis gubernatio vel instauratio concredita iisdem est. Multo vero minus simplici homini id facere licuit, quamvis virtutibus inter ceteros praefulgenti. Videmus enim vel ex his celeberrimos uni saepe genti, et quidem non maximi numeri, regendae instituendaeque fuisse praepositos; atque hoc ipso munere non sine defectu aliquo fuisse defunctos. Mosem licet cogites, vel huius successorem Iosuam, vel alium quemlibet ex iis qui gentis ducatum capes-

(1) Notanda est haec Photii de custodibus angelis doctrina.

ἐνεχειρίσθησαν· καὶ δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀνὰ πάντα τὸν αἰῶνα θαυμαστῶν καὶ ὡς ἀληθῶς ὑπερθαύμαστον, εἰς εὐτέλειαν ἂν καὶ οὐδὲν θαῦμα παρεχομένην πρᾶξιν ἐξέπιπτε· κτίσεως γὰρ κτίσει συνιούσης καὶ προσλαμβανούσης τὸ ὁμόδουλον, οὐδὲν οὔτε τῶν ἀποῤῥήτων παρέπεται, οὔτε θαῦμα τῷ ἀκαταλήπτῳ καὶ τῷ πλούτῳ τῆς φιλανθρωπίας τὴν ἔκπληξιν παρεχόμενον· τί γὰρ ἄγγελον θαυμαστὸν, τί δὲ τῶν ἀλήπτων, ἀνθρώπου φύσιν προσοικειώσασθαι; κτίσματα γὰρ ἄμφω καὶ ὁμόδουλοι καὶ τροπῆς μετέχοντες· εἰ καὶ ὁ μὲν μᾶλλον, ὁ δὲ τετίμηται τὸ ἔλαττον· εἰ δὲ τρεπτὸν ἑκάτερος, ἄδηλον τέως τῆς ἑνώσεως γεγενημένης· εἰ μὴ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν τροπὴν τὸ ἔλαττον αὐτῆς μετασχὸν λάβοι τὴν ῥοπὴν, ἢ εἴπερ ἐπικρατήσοι τοῦ πλείονος τὸ ἔλαττον.

ε. Ἀλλὰ γὰρ μικροῦ με παρῆλθεν ἡ αἰτία δι' ἣν μάλιστα εἴπερ ἄγγελος ἢ ψιλὸς ἄνθρωπος ἀνασώσασθαι ἡμᾶς τοῦ πτώματος προεβέβλητο, οὐχὶ σωτηρίας μᾶλλον ἀπηλαύομεν, ἀλλὰ τῆς καλλίστης καὶ τιμιωτάτου καὶ τῆς ἀνεκφράστου δόξης τὸ γένος κατέπιπτε· πῶς δὲ καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν; ὅτι περ οὐκ ἦν ἡμῖν δυνατὸν οὐδὲ ἐγγὺς τυχεῖν οἷς νῦν τοῦ λόγου σαρκωθέντος ἐντρυφῶμεν καὶ ἀπολαύομεν τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν· ποῦ γὰρ ἢ πῶς ἂν τῷ ἡμετέρῳ γένει ἐκεχάριστο, ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ ἀγγελικῆς τὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν ὑπερχομένης, ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἱδρυνθῆναι καὶ πάσης ἀγγελικῆς καὶ ἀρχαγγέλων χοροστασίας ὑπεράνω γενέσθαι; καὶ τιμῆς καὶ δόξης ἀπολαῦσαι τοσαύτης καὶ τηλι-

siverunt. Praeter quam quod res quoque maxima, quotquot ex omni aevo mirae fuerunt, vereque plus quam mirabilis, satis vilis evasisset, nihilque habuisset quod merito suspiceremus. Nam si creatura cum creaturis versetur, et si quisquam conservo suo faveat, nihil inde ineffabile sequitur, nec quod sua incomprehensibili ditique clementia admirationem pariat. Cur enim mirum, vel cur incomprehensibile sit, ab angelo naturam hominis adsumi? Uterque enim conservus est, uterque mutationis capax: quamquam alter maiore, alter minore adficitur honore. Utrum vero uterque convertibilis sit, lateret sane usque ad coniunctionem patratam; nisi adversus praevalentem pars inferior eidem obnoxia lancem inclinaret; vel nisi nobiliori parti praevaleret deterior.

5. Sed enim parum abfuit quin oblivisceret causae potissimae, cur si angelus aut simplex homo recuperare nos a lapsu molitus esset, nequaquam salute frui possemus: quippe quia pulcherrima et pretiosissima et ineffabili gloria humanum genus excideret. Quomodo id vel quam ob causam? quia scilicet ne accedere quidem nedum pertingere ad illa bona liceret, quibus nunc, Verbo incarnato, abundamus atque perfruimur supra quam cogitari potest. Quando enim aut quomodo nostro generi concessum fuisset, si humana natura aut angelica redemptionem nostram procurandam sumpsisset, in

καύτης, ὡς καὶ αὐτῶν τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ ἐγγυτάτω Θεοῦ ἑστηκότων ἐπιθυμούντων μὲν εἰς τὴν ἡμετέραν δόξαν ἧς διὰ τοῦ φυράματος ἀπολαύομεν παρακύψαι (I. Petr. I. 12.), μείζονα δὲ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιθυμίας εὑρισκόντων; ταύτης δέ γε τῆς μακαρίας καὶ ἀνεκφράστου καὶ ὑπὲρ ἔννοιαν λήξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὴν στέρησιν ὑπομένοντος, ἅ τε δὴ μὴ δὲ τοῦ φυράματος ἡμῶν δι' ἀνθρωπίνης ἢ ἀγγελικῆς ἑνώσεως τῆς δόξης ἐν ᾗ νῦν ἐκλάμπει τὴν ἀπόλαυσιν προσειληφότος, μὴ δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην ἡμῶν ἀναδραμόντων ἰσχὺν καὶ ῥώμην καὶ τῆς τιμῆς τὸ ἐξαίρετον, τίνα ἂν παρῆκεν ὁ ἐχθρὸς καθ' ἡμῶν τόλμαν; τίνας δ' οὐκ ἀνεκίνει μηχανάς, δι' ὧν πάλιν ἐλπίδας ἔτρεφεν ὑποχείριον λαβεῖν τὸ γένος, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ καθελκύσαι τυραννίδα; κατὰ τίνων καὶ τὸ κράτος ἀναλαβεῖν οὐκ ἐπήρθη; καὶ τὸ φρύαγμα τοῦ προτέρου μεῖζον οὐκ ἀνεπεδείκνυ; καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν πολυπραγμονεῖν οὐχ ἡγεῖτο τόλμαν; διὰ γοῦν ταῦτα καὶ πολλὰ τοιαῦτα, θεοσόφως ἄρα καὶ θεοπρεπῶς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος καὶ υἱὸς καὶ θεὸς ἀληθινός, καὶ οὐχ ἕτερός τις, παρ' αὐτὸν τὴν ἡμετέραν προσειληφὼς σάρκα τὴν κοινὴν τοῦ γένους σωτηρίαν εἰργάσατο.

Dei patrisque dextera collocari, superque omnes angelorum atque archangelorum choros exaltari, talique et tanta gloria frui, ut ipsae supernae virtutes quae Deum proxime circumsistunt, desiderarent quidem in nostram gloriam, qua in carne frueremur, prospicere; sed rem tamen voto suo superiorem esse sentirent? Age vero hac beata et ineffabili supra quam cogitari potest sorte humanum genus si fuisset exclusum; nempe si caro nostra, propter humanae angelicaeque naturae coniunctionem, gloriam illam qua nunc fulget non fuisset adepta, neque ad has vires atque robur honorisque culmen nos essemus evecti; curnam diabolus audaciam suam in nos non expromeret? quas machinas non moveret? quas adhuc spes non nutriret, fore ut iterum genus nostrum sibi subiiceret, veterique tyrannidi vindicaret? quem non potentiae suae viribus adtemptaret? nonne superbiam priore maiorem sumeret? sane nec ipsi caelo insidiari temerarium sibi crederet. Ob haec et alia huiuscemodi plurima, sapientissime enimvero et convenientissime Dei Verbum et filius et Deus verus, non alius quispiam, carne sibi circumposita communem generis salutem operatus est.

QUAESTIO CXCII.

Act. X. 42. Τί δήποτε κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα κριτὴς μόνος καθίζεται ὁ υἱός;

Πᾶσα μὲν δημιουργία καὶ πᾶσα πρᾶξις, ἣν ἐνεργεῖν λέγεται μία τῶν ὑποστάσεων τῶν θεαρχικῶν, κοινὸν ἔργον ἐστὶ καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα γε εἰς τὴν ὁμοίαν πρόνοιαν ἥκει, καὶ τὸ τῆς ἐξουσίας καὶ ἀγαθότητος ἀπαράλλακτον καὶ ἑνιαῖον τῆς βουλῆς· τῷ δέ γε υἱῷ τῆς μελλούσης κρίσεως ἀφορίζεται τὸ ἀξίωμα διὰ πολλὰς καὶ θεοπρεπεῖς ἐννοίας, οὐχ ὡς ἀφισώτων τοῦ πατρὸς ἢ τοῦ πνεύματος τῆς συνεργίας, τὸν δὲ υἱὸν κρίσιν ἀναδεξάμενον ταύτης ἔχειν τὴν ἡγεμονίαν· πρῶτον μὲν διότι δημιουργὸς καὶ οἰκονόμος αὐτὸς λέγεται τῶν τε δημιουργημάτων ἃ κατ' ἀρχὰς ἐκ μὴ ὄντων ὑπέστη, καὶ τῆς μετὰ τὴν συντριβὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀνανεώσεώς τε καὶ ἀναπλάσεως· ἔδει δὲ ἄρα ὃς τὴν δημιουργίαν καὶ πρόνοιαν τῆς ἀνθρώπων φύσεως καθ' ἑκατέραν προαγωγὴν ἀνεδέξατο, τοῦτον αὐτοῖς καὶ κριτὴν καθιστάναι· συνέχεται γὰρ καὶ συνδιαπλέκεται τῇ δημιουργίᾳ μὲν ἡ πρόνοια, τῇ προνοίᾳ δὲ ἡ τῶν προνοουμένων κρίσις καὶ ἐξέτασις· διόπερ εὐλόγως τε καὶ δικαίως ᾧ τὸ κτίζειν καὶ ἀνακαινίζειν πρᾶξις γέγονε, πρὸς τοῦτον καὶ τὴν κρίσιν τοῦ πλάσματος ἀναφέρεσθαι· δεύτερον δὲ, εἰ νομοθέτου μάλιστα τὸ κρίνειν τούτους οἷς κατὰ χάριν ἐνομοθετήθη πολιτεύεσθαι, τοῦτο δέ ἐστι τὸ γένος τὸ

Cur in futuro saeculo solus iudex filius sedeat.

1. Creatio omnis atque actio, quam exserere dicitur divinarum personarum una, commune opus ceterarum est, quia videlicet ad eandem providentiam spectat, atque ex eodem potestatis, bonitatis atque consilii certo et unico fonte procedit. Ceterum filio futuri iudicii dignitas multas ob causas congruasque tribuitur, non tamen quia pater et spiritus a societate operis absint. Filius autem principatum huius operis tenet, primum quia creator administratorque dicitur creatarum rerum, quas initio e nihilo eduxit; item quia generis humani post lapsum renovandi instaurandique auctor extitit. Ergo oportebat, qui creatorem se providentemque humanae naturae utroque opere exhibuerat, hunc ei iudicem quoque dari. Etenim creationi comes atque implicita est providentia: providentiam consequitur iudicatio exploratioque earum rerum quibus providetur. Quare apte iusteque cui creatio renovatioque accepta fertur, ad eum iudicium quoque rei factae refertur. Deinde, si legislatoris officium est iudicare eos quibus secundum gratiam vivere manda-

ἀνθρώπινον, νομοθέτης δὲ μάλιστα τῆς καινῆς διαθήκης ὁ υἱὸς, εἰ καὶ τῆς πατρικῆς βουλῆς καὶ συνεργίας καὶ τοῦ παναγίου πνεύματος ἡ κοινωνία μὴ διασχίζοιτο, εἰκότως ὁ υἱὸς κριτὴς τῶν νομοθετουμένων καθίσταται· εἰ δὲ καὶ διότι τὸ ἀνθρώπινον φύραμα προσελάβετο, διὰ πείρας τε τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κατέστη, καὶ διπλῆν τὴν περὶ τῶν κρινομένων ἐκτήσατο γνῶσιν· ὥς που καὶ ὁ θεῖος Παῦλος βοᾷ τὸ περὶ ἡμᾶς ἔλεον αὐτοῦ καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἱλασμὸν ὑμνολογῶν· ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι· Hebr. II. 17. οὐδὲ τοῦτ' ἂν εἴη πόῤῥω θεωρίας θεοσεβοῦς· ἴσως δ' οὐκ ἀπεικὸς καὶ τοῦτο λογίσασθαι, ὡς ἐπειδήπερ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν ὁ υἱὸς εἰς ἄφραστόν τε καὶ ἀνεκδιήγητον ταπείνωσιν, σαρκὸς παραπλησίως ἡμῖν μετασχεῖν καὶ αἵματος, ἡ τοῦ παντὸς κρίσις αὐτῷ παρατίθεται, τῆς πολλῆς ἐκείνης ἀνυψοῦσα ταπεινώσεως, καὶ τὸ κατὰ τὴν θεότητα λαμπρῶς ἀξίωμα διαγγέλλουσα· καὶ τό γε τῶν εἰρημένων οὐδενὸς ἔλαττον, ἐπειδήπερ κατὰ τὴν παγκόσμιον ἀνάστασιν οὐ ψυχαὶ γυμναὶ, συνηνωμέναι δὲ τοῖς οἰκείοις σώμασι κοινωνοῦσι τῆς ἀναστάσεως, καὶ οὕτω τῷ τῆς κρίσεως παρίστανται βήματι, καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τοῦ συγκρίματος τὴν δίκην ὑπέχουσιν, ἔδει πάντως αὐτῶν καὶ τὸν κριτὴν ἐν τοιαύτῃ μορφῇ προκαθέζεσθαι· ὡς ἂν καὶ τοῖς κρινομένοις εἴη δύνασθαι τὸν κρίνοντα ὁρᾷν, καὶ τὴν κρίσιν διὰ τῶν ἐγνωσμένων αὐτοῖς ῥημάτων καὶ προάγεσθαι, καὶ τὴν τῶν κριμάτων γνῶσιν εἰς τὸ σαφέστατον ἀκοαῖς τε καὶ τῆς διανοίας ὑποδέχεσθαι· τὴν δὲ γε μορφὴν τὴν

tum fuit (genus intellige humanum); legislator autem novi foederis praecipuus filius est, etiamsi patris voluntas cum eo operatur, neque sancti spiritur societas deest, recte filius demandatarum rerum iudex constituitur. Insuper quia humana carne sibi circumdata, experimentum humanae naturae cepit, duplicique gestarum rerum notitia se imbuit. Sic fere divus Paulus clamat, misericordiam eius erga nos propitiationemque pro nobis commendans: quoniam in iis, quae ipse passus est, tentatus, opem ferre tentatis potest. Ne haec quidem, inquam, ratio a pia consideratione abhorret. Sed neque ea, quam addam, fortasse absurda cogitatu videbitur: nempe quia se filius ad tam ineffabilem inexplicabilemque humilitatem depressit, dum similem nostrae carnem sanguinemque adoptavit, idcirco universi orbis iudicium eidem traditur, quo ex illa humilitate tanta exaltetur, ac divinitatis eius dignitas depraedicetur. Praedictis denique causis haud sequiorem audi hanc: quandoquidem in universali resurrectione haud nudae animae sed corporibus suis copulatae resurgent, atque ita tribunali iudicaturo sistentur, atque hoc personae habitu sententiam iudicii referent; prorsus oportuit illarum quoque iudicem in hac figura ius dicere; ita ut iudicati homines iudicantem cernere possint; ut per cognita illis verba iudicium exerceatur, sententiaeque notitia ad prae-

ἡμετέραν οὐδεμιᾷ τῶν ὑπερφυῶν ὑποστάσεων ἑτέρᾳ, ἀλλ' ἢ τῇ τοῦ υἱοῦ, πάντες ἴσμεν ἐφαρμόττουσαν.

QUAESTIO CCXXV.

Ὡς ἐν διαλέξει ἑλληνίζοντος καὶ χριστιανοῦ κεφάλαια, δι' ὧν κατασκευάζεται ἡ τριάς.

Ελ. Τοῦ χριστιανοῦ σε δόγματος προασπιστὴν εἰδὼς καὶ ὑπέρμαχον, ἄλλως τε δὲ καὶ ἐπιεικείᾳ λαμπρυνόμενον, οὐκ ἂν εὐλαβηθείην λογισμοῖς ἐτάσεως ὑποβαλεῖν, εἴ γε καὶ αὐτὸς ἐπινεύοις, τοῦ παρ' ὑμῖν πρεσβευομένου λόγου τὴν διάνοιαν· ὁρῶ γὰρ ἐν αὐτῇ πολὺ μὲν τὸ ἀπείθανον· ἐπειδὰν δὲ τὸ πειθανὸν ὑποδύοιτο, οὐκ ἐλάττω δηλοῦσαν τὸν ἔλεγχον, καὶ καταστρέφουσαν ἃ κατασκευάζειν προῄρητο. Χρ. Πῶς δὴ καὶ τίς σε λόγος ὧδε φρονεῖν καὶ λέγειν ἀνέπεισεν; ὅτι μὲν γὰρ ἡ σὴ δόξα καὶ ἡμῖν καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐ μάχεται, οὐδὲν δεῖ μαθεῖν· ὅτι δὲ τοῖς ἐν ἀχλύϊ δογμάτων κατεχομένοις ἡ τῆς εὐσεβείας οὐχ ὁρᾶται καθαρότης, οὐδὲ τοῦτο ἐργῶδες ἐννοεῖν· πλὴν ἀλλὰ λέγε, οἵ σε τῶν λόγων ἐπῆραν λέγειν, ὡς οἱ περὶ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν λόγοι τὸ πιθανὸν μηχανώ-

sentium aures mentesque clarissima deferatur. Porro figuram nostram nulli divinarum personarum, praeter quam filio, communem esse scimus.

Hominis ethnicarum partium studiosi cum christiano dialogus; seu capita quaedam quibus Trinitas adseritur.

Etu. Quum te christiani dogmatis protectorem noverim ac propugnatorem, nec non benignitate fulgentem, non verebor disquirendi gratia exponere, si quidem tu annuis, antiqui praecipuique apud vos sermonis sententiam: quam quidem ego valde incredibilem esse video; et si forte credibilis fiat, nihilo tamen minus contradicendi vim habere, atque id ipsum evertendi quod pridem nisa erat adstruere. Cu. Quaenam vero tibi ratio sic cogitare loquique suasit? Sane quod tua opinio neque nos neque veritatem oppugnet, nil opus est dicere: quod autem ii qui caliginosis dogmatibus obscurantur, religionis rectae lumen non videant, id quoque facile intelligitur. Fare age tamen quibusnam tu rationibus impulsus dicas, nostros de religione sermones, dum rem suadere student, eam potius incredibilem ac demonstratione carentem ostendere. Etu. Fabor igitur non novos neque nuperos sermones, sed a priscis ad-

μένοι, μᾶλλον πρὸς τὸ ἀπειθανόν τε κἀναπόδεικτον ἀπορρέουσιν. Ελ. Ἐρῶ τε τοίνυν οὐ νέους οὐ προσφάτους λόγους, ἀλλὰ παλαιοῖς ὑμῶν καὶ χρονίοις πατράσιν ἀνειρημένους· καὶ γὰρ οὗτοι υἱὸν καὶ πνεῦμα τῷ θεῷ παρεισάγοντες (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὑμέτερον τῶν χριστιανῶν καὶ δόγμα καὶ κήρυγμα) τοιαύτην τινὰ πλοκὴν ἐν ἐρωτήσει διαπλέκουσιν· ὁ Θεὸς οὐκ ἂν ἐρεῖς ὡς ἄλογος· εἰ δὲ καὶ σὺ φεύγεις τὸ βλάσφημον, λόγον ὡς ἔχει πάντως ἐρεῖς· εἰ δὲ μὴ δ' ἄπνους καὶ τῶν ἀναισθήτων τὴν φύσιν ὑποβαλλόμενος, ἔχει πάντως καὶ πνεῦμα· οὐκοῦν ἐν τριάδι τὴν Θεολογίαν ὑμνολογεῖν δεῖ· τοιαῦτα δέ τινα καὶ ἄλλα σοφίσματα παραπλέκουσιν· οὐ τῶν ἐστερημένων ἐστὶ γονῆς ὁ Θεός· οὐκοῦν ἔστι τε γονῆς πατὴρ καὶ γεγέννηκεν· ἀλλὰ καὶ χωρὶς οὐκ ἂν εἴη πνεύματος· τριὰς οὖν πάλιν ἐκ τούτων ἂν εἴη ὁ Θεός· καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἄλλα συναγείρειν τοῖς κατὰ τὴν ἰδίαν τῶν ὑπνούντων σχολάζουσιν, οὐκ ἂν εἴη χαλεπὸν ἀθροίζειν, καὶ θεραπεύειν ἑαυτοὺς ἀλλ' οὐκ ἄλλους τῇ πεπλανημένῃ περὶ ταῦτα θεωρίᾳ καὶ πειθούσῃ τοὺς ἀνεξετάστους παραδέχεσθαι τὸ ἀπείθανον. Χρ. τίς οὖν σε λόγος, μᾶλλον ἢ ποῖον ἀπονοίας θράσος τοσαῦτα ληρῆσαι κατὰ τῆς εὐσεβείας παρεσκεύασεν; Ελ. οὐδὲν εἶπας, ἀλλὰ τὰ σὰ τῆς ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας προπύλαια· καί μοι μηδὲν ἀχθεσθῇς, καὶ οὐδὲν ὧν ἔδει μέν σε εἰδέναι ἐνὶ καιρῷ δὲ τὸ ἑπόμενον ἀποκρύψομεν. Χρ. λέγε προθύμως μηδὲν εὐλαβούμενος· τὰ γὰρ ἔνδον οὐδὲν εὑρήσεις τῶν προπυλαίων θρασύτερα· πλὴν εἰ μήπω καὶ αὐτὸς οὐδέπω τῆς ἐκ τῶν λό-

modum vestris patribus dictos. Isti enim dum filium atque spiritum Deo adiungunt (est enim hoc vestrum, o christiani, dogma et magisterium) has fere loquendi argutias interrogativa forma contexunt. Deum minime carere verbo mentis (λόγῳ) dices. Hanc tu si blasphemiam caves, profecto dices verbum mentis habere Deum. Item si Deus non est exanimis, neque insensibilium rerum natura praeditus, spiritum habeat necesse est. Ergo sermo de natura divina non absque trinitate celebrandus est. Alia quoque sophismata huiusmodi pergunt nectere. Non caret gignendi vi Deus; est ergo geniturae parens et genuit. Sed neque sine spiritu est; rursus igitur ex his conficitur in trinitate Deus. Multa huiusmodi alia hi qui ritu somniantium otiantur haud aegre colligent; sibique, non aliis, hoc fallaci ratiocinio blandientur; neminique hanc rem incredibilem, praeter quam inconsideratis, persuadebunt. Ch. Quae te nam ratio, immo vero quaenam audax insania ad hos effutiendos adversus religionem sermones impulit? Eth. Nihil dicis nisi benignitatis ac benivolentiae tuae primordia. Atqui si mihi non succenseres, nihil eorum quae te scire oporteret, quaeque simul consentanea sunt, reticerem. Ch. Loquere alacriter, nihil verens: neque enim asperiorem me deinceps quam initio invenies: ita tamen ut tu ipse, nisi sermonis necessitate coactus fueris, nequaquam ad convicium religioni faciendum linguam acuas, neque supercilium stulto-

26 *

γων ἀνάγκης συνεχόμενος, πρὸς ὕβριν τῆς εὐσεβείας τὴν γλῶτταν ὀξυνεῖς, καὶ τὴν ὀφρὺν ἀνασπάσαις κατὰ τοὺς ἄφρονας. Ελ. Φαῦλον μὲν οἴκοθεν οὐδὲ ὑβριστικὸν οὐδὲν ἐρῶ· εἰ δὲ αἱ παρ' ὑμῶν ἀποδείξεις δοκοῦσαι ταῦτα φέρουσιν, οὐκ ἐγὼ ταῦτα φέρω, ἀλλ' οἱ προκομίσαντες τῆς αἰτίας ἔνοχοι. Χρ. Λέγε τοίνυν, καὶ τῆς ἀληθείας ἡ βάσανος οὐκ ἂν παρόψεται τὸ σφαλλόμενον. Ελ. Οὐκ ἄλλα γε ἐρῶ, ἀλλὰ ταῦτα γε ἐπὶ ἃ τοῦ λόγου καταρχόμενος ἔφην. Χρ. πῶς δή; Ελ. ἐρωτῶσιν οἱ χριστὸν εἰσάγοντες υἱὸν τοῦ θεοῦ, πότερον ὁ θεὸς ἔχει λόγον ἢ οὔ. Χρ. ἐρωτῶσι μὲν, οὐκ οἶδα δὲ εἰ ὡς σὺ τὴν ἐρώτησιν μετασχηματίζεις· ἀλλὰ τέως ἔστω τοῦτο νῦν, ἵνα μήπω πρὸ ἄλλης ἐξετάσεως ἄλλη βάσανος παραληφθεῖσα, τὴν τοῦ σοῦ λόγου ἀκολουθίαν περικόψῃ, καὶ ἀσύνετον τὴν ὅλην ἀπεργάσηται διήγησιν· ἂν δέ γε ἐμὲ ἐρωτήσειας τί ἂν εἴποιμι, σὺ ἂν εἰδείης καὶ ἡ σὴ πρὸς ἑτέραν δόξαν ἀπονεύουσα γνώμη. Ελ. ἐγὼ μὲν ὁσάκις ἂν ταῦτα προτεινομένην τὴν ἐρώτησιν ἀκούω, διαχέομαι μὲν τῷ μειδιάματι· διαπυνθάνομαι δὲ τὸν ἐρωτῶντα, πότερον ἡδέως ἀκούειν ἔχει μέρος τῆς ἀντιφάσεως· ἐμοὶ γὰρ ἑκάτερόν ἐστιν εἰπεῖν οὐκ ἀηδές· ἄν τε γὰρ ὁ θεὸς λόγον ἔχειν φαίην, ἀφεῖλον τὸν λόγον τοῦ εἶναι θεόν· οὐ γὰρ ἔχει λόγον ὁ λόγος, εἰ μὴ τοὺς Ἕλληνας εἰς πολυμαθίαν θεῶν παρακαλεῖν ἁμιλλᾶσθαι βούλοισθε· ἄν τε φῶ μὴ ἔχειν, ἐξ αὐτῆς βαλβῖδος ὑμῖν διερρύη τὸ ἐρώτημα· ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν ἀναχθείη ἂν ἔλεγχον καὶ τὸ τοῦ πότερον, ἄγονος ὁ θεὸς ἢ γεννητικός τε καὶ ἔμπνους, καὶ

rum more contrahas. Eth. De penu mea nihil insanum contumeliosumque proferam. Quod si forte illae quae apud vos videntur demonstrationes, insanum aliquid prae se ferunt, non ego id adfero, sed illarum auctores culpam sustinent. Ch. Fare igitur; nam veritatis exploratio errorem sine dubio deprehendet. Eth. Non aliud dicam, praeter ea quae sermonis initio aiebam. Ch. Quaenam ea sunt? Eth. Qui Christum suadent Dei esse filium, rogare solent utrum Deus verbum mentis habeat, nec ne? Ch. Rogant sane; haud scio tamen an eo modo quo tu interrogationem pervertis. Verum id interim ita esse sinamus, ne si una quaestione nondum instituta, aliam adgrediamur, sermonis tui ordinem pessum demus, atque universam obscuremus disputationem. Equidem si me rogares quid ipse dicerem, satis certum te facerem tuamque hanc quae in transversum rapitur mentem. Eth. Ego enimvero quotiescumque huiuscemodi interrogationem fieri audio, risu disrumpor. Poscimus autem ab interrogante, utram responsi partem audire malit: nam mihi quidem alterutram dicere non est iniucundum. Sive enim mentis verbum Deo inesse dicam, iam impedivi quominus verbum Deus sit: neque enim est verbum in verbo: nisi forte ethnicorum contentiones provocare vultis de multiplici natura deorum. Sin autem verbum inesse negavero, ilico concidit interrogatio. Sub eandem cadunt refutationem locutiones quoque iam dictae, utrum

ἔσα ἄλλα τοιαῦτα ὑμῖν ὡς ἐπὶ σκηνῆς δραματουργεῖται σοφίσματα· ταῦτα οὐχ ὕβρις ἐστὶν ἀλλ' ἔλεγχος, καὶ τὴν ἐπίνοιαν ἣ τὴν ἀλήθειαν ἐπεσκίαζε διασκεδάζει, καὶ ὑμῶν ἀφίησι περιορᾶσθαι τὸ κακούργημα. Χρ. εὖ γέ σοι πᾶς ὁ κατὰ τῆς εὐσεβείας ἰὸς πολλοῖς ἐνσαπεὶς χρόνοις ὀψὲ καὶ μόλις ἀπημέθη· καὶ ὄψει γε τοῦτον, εἰ βουληθείης ἀνανήψας ἐφορᾷν, ὅσην εἶχεν ἰσχὺν καταλυμαίνεσθαι τὰ ἐντόσθια. Ελ. πῶς μήν; Χρ. Οὐκ οἶμαί σε λαθεῖν, ὡς εἴρηται, προτείνεσθαι μὲν ταῦτα τοῖς εὐσεβέσιν, οὐχ ὡς σὺ προέτεινας. Ελ. ἆρα γε, καὶ τίνα τρόπον ἄλλον; Χρ. οὐκοῦν οὐχ ἅπερ ἐρωτῶσιν ἀλλ' ἕτερά τινα. Ελ. καὶ πάλιν ἀφίεμαι δικαίας αἰτίας καὶ μεγάλης μέμψεως ἐκεῖνα ψέγων, ὧν οὐδὲ σὺ τῆς προστασίας ὑπέρμαχος· τὸ γὰρ μεθεῖναί σε καθ' ὧν τὴν αἰτίαν φέρω, ἑτέραν δὲ προκομίζειν, ὅσον ἔχει τοῖς προκομιζομένοις τὸ θαῤῥεῖν, τοσοῦτον τοῖς ἐφ' ἡμῶν διαβαλλομένοις ἀπένειμας τὸ μὴ θαῤῥεῖν. Χρ. ἀλλὰ πῶς ἄν τις σε ἡδύτερον ἴδοι, ἢ καλὸν κἀγαθὸν ὀνομάσειε; πεσὼν γὰρ εἰς ἃ μὴ ἔδει, οὐκ εἴ τις χαίρεις ἀναστήσειεν, ἀλλὰ καὶ χάριν ὅτι μὴ κείμενον ἀφῆκεν ἀπαιτεῖς. Ελ. πῶς δὴ καὶ τίνα τρόπον; Χρ. ὅτι κατηγόρησας ἐκείνων ἃ μηδεὶς προτείνει· καὶ τῆς κατηγορίας ὁρῶν σεαυτὸν ὡς ἔοικεν ἐξωθούμενον, οὐ συγγνώμην οἷς ἥμαρτες αἰτεῖς, οὐδ' ὅτι χάριν ὀφείλεις εἴ τις σε μεταστήσειε τοῦ θράσους ἐννοεῖς, ἀλλ' ὅτι καθ' ἑτέρων ὡρμημένος διέβαλες ἕτερα, μέγα νομίζεις φρονεῖν· καί τοι τῷ

Deus sterilis sit an genitabilis? utrum ne spirans? et quaelibet alia tamquam in scenam producuntur a vobis sophismata. Hac inquam non contumeliae sunt sed refutationes: hae commentum veritati officiens dispellunt, vestramque malitiam perspicue revelant. Ch. Bene est quod universum contra religionem virus diuturno tempore putrefactum vix nunc tandem aliquando vomuisti. Et sane cognosces, si modo mente resipiscens considerare volueris, quam id corrumpendis tibi visceribus validum esset. Eth. Quid ita? Ch. Haud arbitror te ignorare, ut iam dixi, haec quidem a piis dici, non eo tamen quo tu ais modo. Eth. Quaeso igitur quonam alio? Ch. Veteres illi non ita prefecto interrogant, sed alia ratione. Eth. Rursus ego iusta accusatione gravique reprehensione liberor, dum illa vitupero, quorum ne tu quidem patrocinium sumis. Nam quod tu ea praetermittis quae ego criminor, alia vero adfers, id quantum tibi adferenti auget virium, tantundem illis detrahit quos nos reprehendimus. Ch. Quis te iam benigno oculo aspiciat, aut hominem frugi appellet? Quum enim eo decideris quo non oportebat; siquis te adlevat, non lactaris: immo expostulas, quia non ubi iacebas, relictus sis. Eth. Qui fieri potest ut haec ita se habeant? Ch. Quia nimirum priscis patribus ea vitio vertisti, quae nemo umquam dixit. Nunc autem quum te sentias accusatione exclusum, peccati veniam non postulas; neque cogitas gratiam esse habendam siquis te ab hac temeritate revocet, immo quia dum unum impe-

ἀνοίας ταύτης τί ἂν εἴη χαλεπώτερον; Ελ. πρὸ τῶν ἐλέγχων οὐ δεῖ τὴν ὀφρῦν αἴρειν οὐδὲ φρονεῖν μέγα· ἐφ' οἷς ἂν τοὺς ὑπέχοντας λόγον ἢ καὶ προβαλλομένους τίς ἐπιχλευάσειε; Χρ. καλῶς γε ἔφης· καί μοι τοῖς λογισμοῖς παρακολούθει· οὐ προτείνουσι τὴν ἐρώτησιν ὁ Θεὸς ἔχει λόγον· Ελ. καὶ πῶς ἄλλως; Χρ. ἆρα ἐστί τι Θεῖον ὑπερϊδρυμένον τῶν ὄντων δημιουργικόν τε καὶ ἐποπτικὸν ἢ οὔ; Ελ. οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸν ἐμὸν λόγον· οὐδὲ γὰρ ὅτι μὴ συνείρω τῇ θείᾳ φύσει τὰ προσόντα αὐτῇ, διὰ τοῦτο τοὺς σοφιστὰς συκοφαντεῖν δόξω. Χρ. οὐ τοῦτο λέγω· ἀλλὰ μικρὸν σεαυτὸν ὑπόθου τῇ ἀκροάσει· τοῦτο δὴ τὸ Θεῖον (καὶ οὐκ ἐρῶ τοὺς ὕμνους) πότερον ΛΟΓΙΚΟΝ ἐρεῖς καὶ ΕΜΠΝΟΥΝ, ἢ ἄλογόν τε καὶ ἄπνουν; καί μοι θρασέως τε καὶ σπουδαίως ἀποκρίνου. Ελ. οὐχ ὁπότερον ἂν ἐρῶ βουλοίμην. Χρ. ἀλλ' ὁ θάτερόν σε τῆς προτέρας ὕβρεως οὐκ ἀπάγει; ἄν τε γὰρ ἐρεῖς λογικὸν καὶ ἔμπνουν, οὔτε τὸν λόγον λόγον ἔχειν ἡμᾶς προσ-
* Cod. μὴ. αναγκάσεις, οὔτε πνοὴν τὸ πνεῦμα· ἄν τε μὴν * ἐρεῖς ὅτι τὸ Θεῖον ἐκεῖνο λόγου τε καὶ ζωαρχικῆς ἀμέτοχόν ἐστι πνοῆς, σεαυτὸν οὐκ ἄλλους εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσέβειαν βυθίζεις· καὶ οὔτε σοι τὸ πολύθεον τῆς ἑλληνικῆς ἀθεότητος καθ' ἡμῶν ἔχειν χώραν ἐναπορρίπτεις, οὔτε ὁ λόγος ἐκβάλλεται ἀλλ' οὐδὲ τὸ πνεῦμα τῆς θεότητος· ὁρᾷς ὅπως τὰ αὐτὰ μὴ ὡσαύτως προτεινόμενα πολὺν σάλον καὶ τάραχον τοῖς ἀπείρως ἔχουσι τῆς σοφῆς καὶ ἀδιαβλήτου μεθόδου κατε-

tis, aliud pro eo lacessis, idcirco tibi superbiendum esse putas: qua insania, quaenam gravior esse potest? Ety. Ante refutationem ne quaeso supercilium attollas neque magnos spiritus geras. Nam eos qui ratione nituntur, eamque prae se tendunt, quis irridere ausit? Ch. Recte ais. Me igitur ratiocinio tuo sequere. Aio nostros non interrogare utrum Deus verbum mentis habeat. Ety. Quid ergo aliud interrogant? Ch. Est ne Deus supra naturam omnem locatus, creator et inspector, nec ne? Ety. Nihil hoc ad rationem meam adtinet. Nam neque quia cum divina natura facultates eius non copulo, idcirco sophistas calumniari videbor. Ch. Non id aio. Sed fac animum ad audiendum diligentius adtendas. Hoc numen (mitto nunc laudationes eius) RATIONALE ne dicis et SPIRITALE, an irrationale et inanime? Audacter presseque responde. Ety. Utrum ex his dicam, nescio. Ch. Atqui alterutrum ex his a priore convicio nondum te abducit? Nam sive numen dicas rationale ac spiritale, iam nos non coges dicere in verbo verbum esse, neque in spiritu spiritum. Sin dicas numen illud ratione ac vitali spiritu esse expertem, te ipsum non alios in impietatis barathrum deiicis. Neque tibi superest ut ethnicae impietatis polytheismum nobis obiicias; neque iam verbum neque item spiritus divinitate excluditur. Viden ut sententia eadem aliis verbis recitata, perturbationis nebulas et confusionis, his qui sollertis tutaeque methodi ignari sunt, offundat? Cur siles? Nam si rem intellexi-

ἐπανίστησι; τί δὴ σιγᾷς; εἰ μὲν γὰρ συνῆκας, οὐ δεῖ τὴν σύνεσιν μαλακίζεσθαι· εἰ δὲ μὴ, πάλιν λέγειν τὰ δοκοῦντα ἐμποδὼν ἐστὶν ὡς ὁρᾷς οὐδέν. Ελ. θαυμάζω πῶς ὁ αὐτὸς λόγος ἄλλως μὲν σχηματιζόμενος πολλὰς γονὰς ἐδίδου λαβῆς· ὑπὸ δὲ σοῦ νυνὶ προαχθεὶς, ἀπηλλαγμένος πάντων ἐκείνων ἐδείχθη περιφανῶς· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ δοκεῖ τὸ παρὰ σοῦ κηρυττόμενον ἄγειν εἰς πειθώ. Χρ. οὐκ ἐπὶ τῆς εἰρημένης θέσεως ἴσθι ὦ βέλτιστε μόνης τοῦτο κατιδεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἄλλων πολλῶν τὸ σχῆμα τοῦ λόγου· καὶ ἡ προσαγωγὴ κακουργουμένη μὲν, εἰς ἀπορίαν περιτρέπεται· κατ' εὐθὺ δὲ προτεινομένη, τὸ οἰκεῖον διασώζει καὶ διαφυλάττει ἀξίωμα. Ελ. οἷον τί; Χρ. ἐῶμεν εἰ βούλει τὰ πόρρω· ἀλλ' ἐκεῖνο ῥητέον ὃ καὶ αὐτὸ μετὰ τῆς προειρημένης ἀποδείξεως τῆς χλεύης γέγονε κοινωνόν. Ελ. τὸ ποῖον λέγεις; Χρ. οὐκ ἐρῶ πάλιν, ἆρα γε γόνιμος ὁ θεὸς ἢ οὔ· ἵνα μὴ τὸν γόνιμον ἀφελὼν τοῦ υἱοῦ συναφέλῃς καὶ τὴν θεότητα· ἢ διδοὺς, πολυθείας ἡμῖν διαπλέξεις σειράν· ἀλλ' οὕτω πῶς ἐροίμην ἄν· πότερον τὸ θεῖον (ἐῶ δὲ νῦν τοὺς ὕμνους οὓς ἡ μακαρία φύσις ἐκείνη βιάζεται λέγειν) ἀλλ' οὖν τὸ θεῖον πότερον ἐστὶ γεννητικὸν, ἢ τῆς δυνάμεως ἀφῄρηται ταύτης; τῆς δὲ διανοίας τοῦ ἁπλοῦ, ἀντὶ τοῦ ῥέπειν πρὸς τὴν ἐρημίαν τῆς γεννήσεως, εἰς τὴν γέννησιν ἐπιστρεφομένης, ἔχομεν τὸν υἱὸν, οὔτε τῆς θεότητος ἀλλοτριοῦντες, οὔτε γεννήσεως ἴδιον ἀνομολογοῦντες· ἐν ὅλῃ γὰρ ταῦτα τῇ θεότητι, ἀλλ' οὐκ ἐφ' ἑκάστῃ τῶν ἐν αὐτῇ θεολογουμένων προσώπων.

sti, non est intelligentia dissimulanda: si minus, nihil vetat, ut cernis, quin idem a me denuo dicatur. Eth. Miror quomodo idem sermo aliter figuratus multis generibus contradictionum patuerit; nunc autem a te prolatus, his omnibus manifeste careat. Neque id eatenus; nam quae tu dicis, persuadendi quoque vim habent. Ch. Non in praedicta solum, o bone, dictione cognoscere licet, sed etiam in aliis pluribus, hanc loquendi speciem. Propositio autem malitiose oblata, perplexitatem creat; recte exposita, suam incolumem dignitatem retinet. Eth. Ecquod habes rei exemplum? Ch. Omittamus, si vis, remota: illud dicamus, quod in supradicto sermone risui habitum fuit. Eth. Quale id est? Ch. Ego deinceps non interrogabo num Deus fecundus sit, nec ne; ne forte tu, cum gignendi vi, filium quoque eripias ac divinitatem: vel si concedas, polytheismo nos irretias. Sed propositionem sic conformabo: utrum ne numen (mitto nunc ceteros titulos, qui beatae illi naturae debentur) utrum ne, inquam, numen est generans, an hac facultate caret? Tunc enim simplicitatis cogitatione non ad generationis inopiam sed ad generationem reflexa, filium habemus: quem neque a divinitate submovemus, neque ad generandi proprietatem admittimus. Quippe illa propositio universam adficit divinitatem, non unamquamque divinitatis eiusdem personam.

QUAESTIO CCLX.

Gen. XLIX. Πῶς εὐλογῆσαι τοὺς παῖδας ὁ Ἰακὼβ λέγεται ἐνίοις ἐπαρασάμενος;

α. Οὔτε ἀραί εἰσιν οὔτε εὐλογίαι ἀλλὰ προῤῥήσεις οἱ τελευταῖοι τοῦ πατριάρχου λόγοι· συνάχθητε γάρ φησιν ἵνα ἀναγγείλω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· ἐμνήσθη δὲ καὶ τῶν παρ' ἐνίων γεγενημένων, οὐχ ἐπειδὴ δίκας οἱ παῖδες εἰσεπράττοντο τῶν πατρικῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ σχηματίζων εἰς ἀρὰν καὶ εὐλογίαν τοὺς λόγους εἰς κοινὴν τῶν ἐντευξομένων ὠφέλειαν. Καὶ τῷ μὲν Ῥουβὶμ αὐθάδειαν ἐπιμέμφεται καὶ θρασύτητα καὶ τὴν εἰς πατρῴαν εὐνὴν παρανομίαν· οὐ δὴ ὀλίγους αὐτοῦ γεγενῆσθαι τοὺς ἀπογόνους προλέγει· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσαις, ἀντὶ τοῦ μὴ ἐκθερμανθείης εἰς πολυγονίαν. Νεμεσᾷ δὲ καὶ τῷ Σιμεὼν καὶ τῷ Λευὶ, τῶν Σικιμιτῶν τὸν ἄδικον ὄλεθρον ὀδυρόμενος, καὶ εὔχεται μηδεμίαν κοινωνίαν εἰς τὴν παρανομίαν ἔχειν ἐκείνην· ἐπαρᾶται μέν τοι οὐκ αὐτοῖς, ἀλλὰ τοῖς πονηροῖς αὐτῶν πάθεσι τῇ ὀργῇ τῇ μήνιδι· ἐπιθυμίαν δὲ τὴν ὀργὴν ἐκάλεσεν· ἐκ ταύτης γὰρ ἡ ὀργὴ τὴν ἐτυμολογίαν ἔχει· ὀρέγεται γὰρ ὁ ὀργιζόμενος ἀμύνασθαι τὸν ἐχθρόν· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τιμωρία πρόῤῥησις ἦν· διαμεριῶ γὰρ αὐτοὺς ἐν Ἰακὼβ, καὶ διασπερῶ αὐτοὺς

Cur liberis suis benedixisse Iacobus dicatur, quum nonnullis certe maledixerit.

1. Neque dirae neque benedictiones, immo vero vaticinia sunt patriarchae sermones extremi. Adeste, inquit, ut certiores vos faciam quid cuique postremis temporibus eventurum sit. Tum facinorum quoque meminit, quae nonnulli patraverant; non quod patrum scelera vindicentur in filiis, sed quia diris ac benedictonibus orationem suam ob communem legentium utilitatem figurat. Iamvero Rubenio arrogantiam exprobat et ferociam patrisque thalamum violatum: posterosque eius paucos praedicit: id enim innuunt verba, instar aquae non ferveas, id est ad fecunditatem non incalescas. Irascitur quoque Simeoni atque Levinio, Sicimitarum iniustam necem deplorans; deprecatur autem quominus ipsemet ullam sceleris eius societatem attingat: tum maledicit adfectibus eorum improbis iraeque vindici. Et quidem cupiditatis nomine excandescentiam appellat: illinc quippe ducitur vocabuli *excandescentia* ratio; ardet enim excandescens inimicum ulciscendi cupiditate. Atque haec ipsa ultio vaticinium erat. Dividam quippe eos in Iacob, di-

ἐν Ἰσραήλ· ἀλλ' ἡ τῆς Λευὶ φυλὴ διὰ τὴν ἄκραν διεσπάρη τιμήν· ὥστε γὰρ ἑκάστῃ φυλῇ συνεῖναι λευίτας καὶ ἱερέας καὶ τὴν παρ' αὐτῶν ὠφέλειαν καρποῦσθαι, οὐκ ἔλαβον ἴδιον κλῆρον, ἀλλ' ἐν ἑκάστῃ φυλῇ τινὲς αὐτοῖς ἀπενεμήθησαν πόλεις, καὶ τοῦ προαστείου γῆς ὡρισμένος πήχεων ἀριθμός· καὶ ἡ τοῦ Σιμεὼν φυλὴ οὐκ εἶχε κλῆρον κεχωρισμένον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ πατριάρχου πρόῤῥησιν μεταξὺ τῶν ἄλλων φυλῶν διεσπαρμένον. *Num. XXXV. 4.* *Ios. XIX. 9.*

β. Τοῦ δὲ Ἰούδα πολλοὺς ἐπαίνους διέξεισιν. " Ἰούδα σὲ αἰνέσαισαν οἱ „ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σοι „ οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου· σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ υἱέ μου ἀνέβης „. Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν τῷ Ἰούδα ἁρμόττει, ἀλλὰ τῇ ἐκ τούτου βλαστησάσῃ φυλῇ· βασιλικὴ γὰρ ἦν αὕτη, πρώτου μὲν τοῦ Δαβὶδ βασιλεύσαντος, εἶτα τῶν ἐξ ἐκείνου, καὶ πασῶν δὲ τῶν ἄλλων φυλῶν ἦν δυνατωτάτη· καὶ γὰρ ἡνίκα Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἀριθμηθῆναι προσέταξε τὸν λαὸν, τετρακοσίας χιλιάδας τοῦ Ἰούδα εὗρε, τῶν δὲ ἄλλων φυλῶν ἐννεακοσίας· καὶ μέν τοι κἀν τῇ ἐρήμῳ ἀριθμηθέντες, πλείους ὤφθησαν τῶν ἄλλων φυλῶν· ἀλλὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς προῤῥήσεως τὴν ἔκβασιν ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ δεσπότου χριστοῦ, ὃς ἐκ βλαστοῦ Ἰούδα ἀνέτειλε κατὰ τὸν πατριάρχην Ἰακὼβ, καὶ κατὰ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, ἐξῆλθε ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀνέβη· αὐτῷ δὲ καὶ τὸ ἀναπεσὼν ὡς λέων ἐκοιμήθη ἁρμόττει καὶ ὡς σκύμνος λέοντος· ὥσπερ γὰρ ὁ λέων *I. Paral. XXI. 5. Num. I. 27.* *Is. XI. 1.*

spergam in Israël. Reapse tamen Levini tribus summi honoris gratia dispersa fuit: namque ut in singulis tribubus levitae essent ac sacerdotes, indidemque utilitatem perciperent, non est illis adsignata peculiaris possessio, sed in unaquaque tribu quaedam urbes attributae cum suburbani soli definito cubitorum numero. Tum ne Simeonis quidem tribus proprium agrum sortita est, sed ut patriarcha praedixerat, inter alias tribus dispersa.

2. Age vero Iudae plurimas laudes recitat. Iuda, laudent te fratres tui; manus tuae in cervicibus hostium tuorum; filii patris tui adorent te. Catulus leonis Iudas; ex germine fili mi ascendas. Atqui nihil horum Iudae congruit, sed ortae ex eo tribui, quae regalis evasit, Davide rege primo, deinde posteris eius. Haec omnium tribuum potentissima fuit: nam et cum rex David numerari populum iussit, quadringenta milia Iudaeorum reperit; ex aliis vero cunctim tribubus nongenta milia. Immo et in deserto quum census ageretur, plures Iudaei ceteris tribubus comperti sunt. Vaticinii tamen accurata ratio nacta est exitum in Christo domino, qui de Iudae germine emersit, prout Iacobus patriarcha et Isaias propheta adfirmaverant: exiit virga de radice Iessaei, et flos de radice ascendit. Christo praeterea verba congruunt " ut leo procumbens quievit, ut leonis catulus „. Nam sicuti leo cubans terribilis est, ita mors dominica morti ac diabolo terrori fuit.

καθεύδων ἐστὶ φοβερός. οὕτως ὁ δεσποτικὸς θάνατος καὶ τῷ θανάτῳ καὶ τῷ διαβόλῳ γεγένηται· λέοντα γὰρ αὐτὸν καὶ σκύμνον λέοντος κέκληκεν ὡς βασιλέα καὶ βασιλέως υἱὸν, καὶ θεὸν καὶ θεοῦ υἱόν· καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἐκ τοῦ Δαβὶδ γὰρ ἐβλάστησε· καὶ ὡς θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς ἐγεννήθη· καὶ τὸ τίς ἐγερεῖ αὐτὸν, τὴν ἄφατον αὐτοῦ δείκνυσι δύναμιν· αὐτὸς γὰρ ἑαυτὸν ἀνέστησε κατὰ
Ioh. II. 19. τὴν αὐτοῦ πρόῤῥησιν, λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἑξῆς.

γ. Προαγορεύει δὲ καὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τὸν καιρόν· οὐκ ἐκλείψει γὰρ ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἑξῆς· σημεῖον γὰρ τοῦτο τῆς τοῦ κυρίου παρουσίας σαφέστατον· ἐξέλιπον γὰρ τῶν ἰουδαίων οὐχ οἱ βασιλεῖς μόνον ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προφῆται· τοῦ γὰρ σωτῆρος ἡμῶν μέλλοντος τίκτεσθαι, ἀλλόφυλοι αὐτῶν ἐκράτησαν βασιλεῖς, ἵνα ὁ αἰώνιος δειχθῇ βασιλεὺς ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία· καὶ γὰρ καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ὑπέσχετο ὁ θεὸς ἐν τῷ σπέρματι αὐτῶν εὐλογήσειν πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς· τοῦτο δὲ καὶ ἐνταῦθα παραδηλῶν ὁ Ἰακὼβ φησὶ, οὐκ ἐκλείψει ἄρχων, καὶ ἑξῆς· ἕως, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν· καὶ ἰουδαίων συστάντα λαόν· δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν ὄνον αὐτοῦ φησὶ, καὶ τῇ ἕλικι τῆς ἀμπέλου τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ· ὅτι δὲ ἄμπελος ὁ Ἰσ-
Ps. LXXIX. 9. ραὴλ ὠνομάζετο, πάντες μὲν οἱ προφῆται διδάσκουσι· καὶ Δαβὶδ φησὶ, ἄμπε-
Luc. XX. 9. λον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας· καὶ ὁ κύριος δὲ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα· πῶλον δὲ τὸν ἐξ ἐθνῶν ὀνομάζει λαὸν, ὡς ἀδάμαστον ὄντα καὶ πωλοδάμνην οὐκ ἐσχηκότα· τοῦτο γὰρ καὶ ὁ κύριος ᾐνίξατο τοῖς ἀπο-

Leonem ipsum catulumque leonis appellat, nempe ut regem regisque filium, Deumque Dei filium. Etenim ut homo, Davide ortus est; ut Deus, ante saecula a patre genitus. Iam verba quis suscitabit eum, maximas eius vires demonstrant: ipse enim semet prout praedixerat exsuscitavit: solvite templum hoc; et reliqua.

3. Pergit tempus etiam praedicere, quo ille venturus erat; non deficiet princeps ex Iuda; et reliqua. Hoc enim indicium fuit Christi praesentis exploratissimum: namque apud Iudaeos defecerant non reges tantummodo sed etiam pontifices atque prophetae. Etenim servatoris nostri instante nativitate, alienigenae reges dominabantur, ut rex aeternus manifestaretur, gentium expectatio. Nam et Abrahamo et Isaaco et Iacobo promiserat Deus, in semine eorum benedicturum se gentes terrae. Id ipsum hoc loco declarans Iacobus ait: non deficiet princeps; et reliqua, usque ad verba, et ipse erit expectatio gentium: populumque iudaicum constituet. Alligans, inquit viti asinam suam, vitis ramo pullum asinae suae. Quod quidem vitis nomine denotetur Israël, passim prophetae docent. Utique David ait: vineam ex Aegypto transtulisti. Tum Dominus in evangeliis: homo quidam vineam plantavit. Pullum dicit ethnicorum populum, utpote adhuc indocilem et domito-

στόλοις προστεταχὼς εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην ἀπελθεῖν καὶ λῦσαι τὴν ὄνον τὴν δεδε- Luc. XIX. 30.
μένην καὶ τὸν ταύτης πῶλον, ἐφ' ὃν φησὶ οὐδεὶς ἀνθρώπων ἐκάθισε· οὔτε γὰρ
πατριάρχης, οὔτε νομοθέτης, οὔτε προφήτης (1). τῆς τῶν ἐθνῶν ἐφρόντισε σω-
τηρίας· οἱ δὲ θεῖοι ἀπόστολοι προσταχθέντες μαθητεῦσαι τὰ ἔθνη, ἔλυσαν μὲν
τὴν ὄνον, τουτέστι τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν τὴν δεδεμένην ταῖς τῆς ἁμαρτίας σει-
ραῖς· ἔλυσαν δὲ καὶ τὸν πῶλον τὸν ἐκ ταύτης βεβλαστηκότα λαόν· καὶ ἐπιθέν-
τες αὐτῷ τὰ ἱμάτια τὰ ἑαυτῶν, τουτέστι τὴν χάριν ἧς ἔτυχον (ὅσοι γὰρ εἰς Gal. I. 27.
χριστὸν ἐβαπτίσθησαν, χριστὸν ἐνεδύσαντο) εὐήνιον ἀπέφηναν τὸν ἀδάμαστον
πῶλον, καὶ ἐπεκάθισαν αὐτῷ τὸν δεσπότην, καὶ προσέδησαν αὐτὸν τῇ ἀμπέ-
λῳ, τουτέστιν ἑαυτοῖς· ἐξ ἰουδαίων γὰρ οἱ ἀπόστολοι· οὐ μόνον δὲ τοῖς ἀποστό-
λοις συνήφθησαν οἱ πεπιστευκότες, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν ἀποστόλων μαθηταῖς· καὶ
τοῦτο προορῶν ὁ πατριάρχης ἔφη· δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὴν ὄνον αὐτοῦ, καὶ
τῇ ἕλικι τῆς ἀμπέλου τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ.

δ. Εἶτα καὶ τὸ πάθος προλέγει· πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν
αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ· χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴ-
νου· καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ στολὴν ὀνομάζει· τὸ δὲ
αἷμα, οἶνον· ἐπειδὴ καὶ τὸν μυστικὸν οἶνον αἷμα κέκληκεν ὁ δεσπότης (2)· ἀκούο-
μεν δὲ καὶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ διδάσκοντος ὡς τοῦ στρατιώτου τῇ λόγχῃ νύξαντος αὐ- Matth. XXVI. 28.

re carentem. Hoc ipse Dominus innuit, cum mandavit discipulis ut in adversum castellum irent, vinctamque asinam solverent cum pullo eius, quem nemo adhuc, inquit, insederat. Nam neque patriarcha neque legislator neque propheta salutis ethnicorum curam gesserant. Divi autem apostoli erudire ethnicos iussi solverunt asinam, id est hominum naturam peccatorum loris antea devinctam: solverunt et pullum, germinantem scilicet ex ea populum: impositisque ei vestimentis suis, id est, quam acceperant, gratia (nam quotquot in Christo baptizati sunt, Christum induerunt) docilem effecerunt eum, qui erat antea pullus indomitus, ipsique Dominum imposuerunt. Tum eumdem viti alligaverunt, id est sibimet ipsis: nam Iudaeis oriundi apostoli. Neque apostolis tantum, verum etiam horum discipulis devincti fideles sunt: id quod patriarcha praevidens ait: alligans viti asinam suam, ramoque vitis pullum asinae suae.

4. Exin passionem quoque praedicit: lavabit vino stolam suam, sanguine uvae pallium suum: hilares oculi eius a vino, candidi dentes. Corpus quidem eius stolae nomine indigitat, vini nomine sanguinem: nam consecratum quoque vinum sanguis est, teste servatoris sermone. Tum evangelistam docentem audimus, quod cum militis lancea latus eius effossum est, sanguis

(1) Excipe tamen certe Ionam ad ethnicos Ninivitas missum.

(2) Recole Photii quaestionem LXXIII.

Marc. X. 38. τοῦ τὴν πλευρὰν, ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ· οὗτοι δὲ οἱ κρουνοὶ διὰ τοῦ σώματος κατεῤῥύησαν· διὰ τοῦτο καὶ φησὶ, πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ· εἶτα δεικνὺς τὴν ἀπὸ τοῦ πάθους γενησομένην εὐφροσύνην, χαροποιοὶ φησὶν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἀπὸ οἴνου· εὐφροσύνη γὰρ τῆς οἰκουμένης τὸ σωτήριον πάθος· ὅτι δὲ οὕτω τὸ πάθος ἐκάλεσε, μάρτυς αὐτὸς ὁ κύριος λέγων· πάτερ εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ᾽ ἐμοῦ· οὕτω καὶ τοῖς υἱοῖς ἔφη Ζεβεδαίου, δύνασθε ποιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πιεῖν; τὸ τοίνυν χαροποιὸν τῶν ὀφθαλμῶν, τὴν μετὰ τὸ πάθος εὐφροσύνην δηλοῖ· μετὰ γὰρ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν, εἰς πᾶσαν ἀπεστάλησαν τὴν οἰκουμένην οἱ μαθηταὶ τὴν σωτηρίαν προσφέροντες τοῖς πιστεύουσι· τῆς δέ γε διδασκαλίας τὸ διειδὲς καὶ τὸ διαφανὲς λευκοτάτοις ὀδοῦσιν ἀπείκασε· λευκοὶ γὰρ φησὶν οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα· τοσαῦτα μὲν προείρηκεν ὁ πατριάρχης εὐλογῶν τὸν Ἰούδαν.

ε. Τοῦ δὲ Ζαβουλὼν προείρηκε τὴν παράλιον οἴκησιν· τοῦ δὲ Ἰσάχαρ τὴν γηπονίαν· τοῦ δὲ Δὰν, κατὰ μέν τινας, τὰ ὑπὸ τοῦ Σαμψὼν γεγενημένα· ἐκ ταύτης γὰρ ἦν τῆς φυλῆς· συνηρίθμηται δὲ καὶ τοῖς κριταῖς· καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ἔφη, Δὰν κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ὡσεὶ καὶ μία (1) φυλὴ ἐν Ἰσραήλ· ἔνιοι δέ φασι τὰ κατὰ τὴν Λάισσαν τὴν νῦν Πανεάδα καλουμένην προσαγορεῦσαι· ἐξαπίνης γὰρ
Ios. XIX. 47. τινὲς ἀπὸ ταύτης ὁρμώμενοι τῆς φυλῆς, ταύτῃ προσβαλόντες τῇ πόλει, εἷλον τε

et aqua eruperit: quae scatebrae quum in corpus diffluerent, idcirco ait lavabit vino stolam suam, uvae sanguine pallium suum. Deinde ostendens exorturum e passione gaudium, hilares, inquit, oculi eius a vino: nam laetitia orbis servatoris passio est. Quod autem hac figura passionem patriarcha designaverit, testis ipse Dominus dicens: pater, si fieri potest, transeat a me calix iste. Tum etiam Zebedaei filiis aiebat: potestis ne bibere calicem quem ego bibiturus sum? Ergo oculorum hilaritas consecutam e passione laetitiam denotat. Namque post passionem missi sunt in universum orbem discipuli salutem fidelibus adlaturi. Iam doctrinae puritatem claritatemque candidissimis dentibus comparavit. Candidi, inquit, dentes eius prae lacte. Atque hactenus patriarcha Iudam commendavit.

5. Age vero Zabulonis maritimum incolatum praedixit; Isachari agricolandi studium; Danis denique, ut quidam autumant, quae Samsoni acciderunt. Ex hac enim is tribu fuit, idemque in iudicibus connumeratur. Quapropter dicitur: Dan iudicabit populum suum, instar unius tribus in Israële. Alii dicunt commemorari ea quae contigerunt Laissae nunc Paneadi

(1) Ita habent LXX interpretes, quos sequitur Photius; neque ullam varietatem ego reperi in holmesiana diversarum lectionum magna farragine. Textus tamen lat. vulgatus habet *alia*, quia lecta fuit in hebraico archetypo vigesima pro quarta littera.

κατὰ κράτος καὶ ᾤκισαν, καὶ τὴν οἰκείαν αὐτῇ προσηγορίαν ἐπέθεσαν. Δὰν γὰρ αὐτὴν ἐκάλεσαν· ἐγὼ δὲ οἶμαι τὸ θεῖον πνεῦμα ὥσπερ τὰ περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου διὰ τοῦ ταξιάρχου ἐκ ταύτης δηλοῦν * τῆς προῤῥήσεως. Δὰν γάρ φησι κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ὡσεὶ καὶ φυλὴ μία ἐν Ἰσραήλ. ὥσπερ γάρ φησιν ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς ὁ σωτὴρ βλαστήσας διασώζει τὴν οἰκουμένην, οὕτως ἐκ τῆς τοῦ Δὰν φυλῆς ὄφις ὀλέθριος ἐξελεύσεται· τοῦτο γὰρ λέγει, καὶ γενηθήτω Δὰν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ καθήμενος ἐπὶ τρίβου δάκνων πτέρναν ἵππου· καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεὺς τὴν σωτηρίαν ἀναμένων κυρίου· ἐπειδὴ γὰρ ἀπάταις παντοδαπαῖς κεχρημένος πειρᾶται τοὺς φενακιζομένους ἀγρεύειν εἰς ὄλεθρον, ὄφει τινὶ αὐτὸν ἀπεικάζει παρά τινι τρίβῳ φωλεύοντι καὶ τοῖς παριοῦσι λυμαινομένῳ· ἵππον δὲ οἶμαι καλεῖν αὐτὸν τὸ σῶμα, ἐπιβάτην δὲ τὴν ψυχήν· τὸ δὲ εἰς τοὐπίσω πεσεῖν, τουτέστιν ὕπτιον κεῖσθαι τὸν θάνατον παραδηλοῖ· τοιοῦτο γὰρ τῶν τεθνεώτων τὸ σχῆμα· διὰ δὲ τῆς πτέρνης τὴν ἀπάτην ἠνίξατο· ἐπειδὴ τοὺς μὲν ἐξαπατᾷ, τοῖς δὲ παγχαλέπους ἐπιφέρει κολάσεις· διὰ δὲ τοῦ ἵππου τὸ σῶμα ἠνίξατο, οὗ δακνομένου καὶ διαφθειρομένου, θάνατος γίνεται, τοὺς τῆς ἐλπίδος τοῖς ὑπομένουσι κομίζων καρπούς· καρπὸς δὲ τῆς τοιαύτης ἐλπίδος ἡ σωτηρία.

ς. Προλέγει τῷ Γὰδ τὰς ἐσομένας αὐτῷ παρὰ τῶν λῃστρικῶν ἐφόδων ἐπιβουλάς· τοῦτο γὰρ λέγει πειρατήριον πειρατεύσει αὐτόν· προαγορεύει δὲ καὶ τὴν ἐσομένην αὐτοῦ νίκην· καὶ αὐτὸς γάρ φησι πειρατεύσει αὐτὸν κατὰ πόδας· ὡσαύ-

* Cod. δηλῶν.

dictae. Repente enim nonnulli ea tribu oriundi urbem hanc adorti, vi captam ipsi incoluerunt, suumque ei nomen indiderunt, Dan scilicet vocitantes. Ego vero existimo divinum spiritum sicuti res servatoris nostri, ita res quoque antichristi hoc vaticinio patefacere; Dan scilicet, inquit, iudicabit populum suum, instar unius tribus in Israële. Sicuti de Iudae tribu servator pullulans mundum servabit, ita de Danis tribu exitiosus anguis exsiliet. Id enim verba innunt, fiat Dan serpens in via, proiectus in semita, mordens equi calcaneum: tum corruet eques, qui a Domino expectabit salutem. Quoniam antichristus omnimodis dolis utens illectos pertrahere nitetur in interitum, hunc colubro comparat iuxta semitam latitanti, viatoribusque exitium inferenti. Equum dici a patriarcha corpus censeo; equitem, animam. Quod autem retro decidit, id est supinus proiicitur, mors nimirum innuitur: hic est enim exanimatorum habitus. Calcaneo denique fraudem significat; quia videlicet antichristus alios decipiet, alios acerbissimis suppliciis cruciabit. Equo, ut dixi corpus innuitur; quo laeso et corrupto, mors consequitur; quae tamen fortibus spei fructum adfert: huius vero spei fructus, salus.

6. Gado futuras a latronum incursionibus insidias ominatur. Id enim aiunt verba, direptio eum diripiet. Tum etiam victoriam spondet: ipse, in-

τως δὲ καὶ τῷ Ἀσὴρ τὴν σιτοφόρον χώραν· καὶ τῷ Νεφθαλεὶμ τὴν εἰς πλῆθος ἐπίδοσιν· τοῦτο γὰρ ἔφη στέλεχος ἀνειμένον ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος· εἶτα τὸν Ἰωσὴφ τὸν φθόνον, καὶ τὰς παντοδαπὰς ἐπιδείξας ἐπιβουλάς, τὴν θείαν ὑμνεῖ κηδεμονίαν, δι' ἧς τοὺς πεπολεμηκότας ἐνίκησε· συνετρίβη γάρ φησι μετὰ κράτους τὰ τόξα αὐτῶν, καὶ ἐξελύθη νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτῶν, διὰ χεῖρα δυνάστου Ἰακώβ· ἐκεῖθεν ὁ κατισχύσας σε Ἰσραὴλ παρὰ θεοῦ τοῦ πατρός σου· καὶ ἐβοήθησέ σοι ὁ θεὸς ὁ ἐμός· καὶ εὐλόγησέ σε εὐλογίαν οὐρανοῦ ἄνωθεν, καὶ εὐλογίαν γῆς ἐχούσης πάντα· καὶ ἑξῆς· δι' ὧν ἁπάντων ὑμνεῖ τὸν οἰκεῖον θεόν, ὃς καὶ αὐτὸν κρείττονα τοῦ πεπολεμηκότος ἀπέφηνεν ἀδελφοῦ, καὶ τὸν υἱὸν ἄμαχον ἔδειξε παρὰ τοσούτων ἀδελφῶν ἐπιβουλευθέντα· ταύτης δέ φησι τῆς κηδεμονίας τετύχηκας, τῆς εἰς τοὺς γεγεννηκότας θεραπείας μισθὸν κομισάμενος· τοῦτο γὰρ λέγει ἕνεκεν εὐλογίας μασθῶν καὶ μήτρας, εὐλογίας πατρός σου καὶ μητρός σου· γηροκόμος γὰρ τοῦ πατρὸς σπουδαῖος ἐγεγόνει· τὰ δὲ εἰς αὐτὸν γεγενημένα, κοινὰ αὐτοῦ τε καὶ τῆς μητρὸς εἶναί φησι· ταύτης γὰρ ἂν τῆς κηδεμονίας κἀκείνη ἀπήλαυσεν εἰ μὴ θᾶττον ἐξῆλθε τοῦ βίου· εἶτα ἐπεύχεται αὐτῷ περιφάνειαν, ὥστε γενέσθαι αὐτὸν παρὰ πᾶσιν ἐπίσημον· ὑπερισχύσας γάρ φησιν ὑπὲρ εὐλογίας ὀρέων μονίμων καὶ ἐπιθυμίας θινῶν αἰωνίων· ἔσονται ἐπὶ κεφαλῆς Ἰωσήφ, καὶ ἐπὶ κορυφῆς ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν· τὸ δὲ θίνας ὁ Ἀκύλας βουνοὺς ἡρμήνευσεν· ἐπειδὴ τοίνυν πόῤῥωθεν ὁρῶνται καὶ οἱ

quit, mox diripiet illum. Asero similiter frugiferum agrum praedicit; Nephthalimo sobolis incrementum: sic enim intelliguntur verba, caudex emissus, ex se gignens pulchritudinis germen. Deinde infensam Iosepho invidiam variasque pandens insidias, divinam celebrat providentiam, qua tectus adversarios suos superavit. Contriti sunt, inquit, arcus eorum; dilapsi sunt nervi brachiorum manuumque eorum, per manum potentis Iacob. Illinc qui te roborat Israël a Deo patris tui. Opitulatus est tibi Deus meus: benedixit tibi benedictione caeli desuper, terraeque benedictione omnia continentis; et reliqua. Quibus omnibus verbis Deum suum celebravit, qui se fratri adversario superiorem reddidit: filiumque pariter suum, contra quem tanta fratrum turba coniuraverat. Hanc, inquit, tutelam nactus es propter tuum erga parentes studium. Sic enim intelligas verba: propter benedictionem uberum et vulvae, benedictionem patris matrisque tuae. Is enim senis patris sollicitam curam gessit: quicquid autem patri fecit, id utrique parenti commune dicitur: namque et mater eandem curam fuisset experta, nisi citius vita excessisset. Deinde precatur ei praeclaram famam, atque ut apud omnes inclarescat: exsuperans, inquit, benedictiones montium immobilium, desideriumque clivorum aeternorum. Haec fient in capite Iosephi, in vertice quorum ipse dux est fratrum. Haud vocabulum θῖνας Aquila, sed βουνοὺς po-

βουνοὶ καὶ τὰ ὄρη, τούτοις παραπλησίως εὔχεται γνώριμον αὐτὸν γενέσθαι καὶ πάντων περιφανέστατον.

ζ. Τὸν δὲ Βενιαμὶν λύκον ἅρπαγα κέκληκε διὰ τὸ συμβεβηκὸς πάθος τῇ
τούτου φυλῇ· διὸ ἐπήγαγε, τὸ πρωϊνὸν ἔδεται καὶ εἰς τὸ ἑσπέρας διαδώσει Iud. XX. XXI.
τροφήν· ἐν γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ συμπλοκῇ νενικηκότες, ὕστερον ἄρδην ἀπώλοντο, πλὴν εὐαριθμήτων τινῶν ὀλίγων, οὓς οἱ νενικηκότες οἰκτείραντες, δοῦναι μὲν αὐτοῖς γυναῖκας διὰ τὸν ὅρκον ὑπείδοντο, ἑτέρως δ' αὐτοῖς τὸν γάμον ἐμηχανήσαντο· εἰδέναι δὲ χρὴ ὥς τινες τήνδε τὴν πρόρρησιν εἰς τὸν θεσπέσιον Παῦλον εἵλκυσαν (1)· λύκου γὰρ δίκην ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, ὕστερον δὲ τὴν πνευματικὴν τροφὴν τῇ οἰκουμένῃ διέδωκε. Ταῦτα τοῦ Ἰακὼβ εἰρηκότος, καὶ τὴν οἰκείαν τελευτὴν μεμηνυκότος, ὁ συγγραφεὺς ἔφη, καὶ ἐξάρας τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κλίνην ἐξέλιπε, καὶ προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ· τοῦτο δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ὁ τῶν ὅλων ἔφη
Θεός, σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου ἐν εἰρήνῃ, τραφεὶς ἐν γήρει Gen. XV. 15.
καλῷ· ἐντεῦθεν καὶ ὁ κύριος τὴν τῶν Σαδδουκαίων ἀπιστίαν διήλεγξεν εἰ- Marc. XII. 26.
ρηκώς· ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροὶ οὐκ ἀνέγνωτε, ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

suit. Sicuti ergo procul conspiciuntur seu colles seu montes, horum instar patriarcha optat conspicuum fieri Iosephum atque omnium illustrissimum.

7. Denique Beniamimum dixit lupum rapacem propter eam quae contigit huic tribui cladem. Idcirco adiecit: mane comedet, vespere cibum distribuet. Nam primo alteroque congressu superiores Beniamitae, ad extremum funditus deleti fuerunt, paucis admodum exceptis, quibus victores misericordia commoti feminas quidem in matrimonium ob sacramenti religionem non tradiderunt, aliter tamen eis nuptias conciliaverunt. Neque tamen nesciendum est, nonnullos hoc vaticinium ad divum Paulum traxisse: hic enim lupi ritu noxius ecclesiae fuit in domos irrumpens; postea vero spiritalem escam orbi distribuit. Postquam haec Iacobus dixisset, suumque obitum nunciavisset, pergit dicere historicus: collectis in lectulo pedibus, animam egit, et ad populum suum appositus est. Id ipsum Abrahamo quoque dixerat communis Deus: tu vero abibis ad patres tuos, bona senectute nutritus. Hinc etiam Dominus Sadducaeorum incredulitatem coarguebat dicens: quod autem mortui surrecturi sint, nonne legistis, ego Deus Abrahami et Isaaci et Iacobi? Non est Deus, mortuorum Deus, sed viventium. Ipsi gloria in saecula, amen.

(1) In his est Hieronymus ep. XXXVIII. 1. et quaest. in genes., nec non in opusculo quod eius nomen iactat de benedictionibus Iacob.

PHOTII

RESPONSA CANONICA.

ΤΩΙ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΩΙ ΟΣΙΩΤΑΤΩΙ ΣΥΛΛΕΙΤΟΥΡΓΩΙ ΛΕΟΝΤΙ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩΙ ΚΑΛΑΒΡΙΑΣ ΦΩΤΙΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ.

Τὰ παρὰ τῆς ὑμετέρας θεοφιλίας πρὸς ἡμᾶς ἀναπεμφθέντα κεφάλαια τοῖς θεοφιλεστάτοις ἡμῶν ἐπιδοθέντα μετροπολίταις (1) καὶ παρ' αὐτῶν δοκιμασθέντα τε καὶ βασανισθέντα, τοιαύτης ἔτυχε κρίσεως τε καὶ ἐπιλύσεως.

α. Περὶ μὲν τῶν χειροτονίαν ἱερατικὴν μηδὲ μίαν ἐχόντων, βαπτίσματα δὲ δι' ἑαυτῶν τελεσάντων, τοιοῦτον τι ὥρισται. ὡς εἰ μὲν ἐν ἐλευθέρᾳ γῇ καὶ χριστιανῶν παῤῥησίᾳ ἱερέων τε εὐπορίᾳ, τοῦ τοιούτου κατετόλμησαν ἐγχειρήματος, τῶν ἱερῶν διακοσμήσεων τε καὶ προχειρήσεων τὸν θεσμὸν εἰς φαῦλον τιθέμενοι, μᾶλλον δὲ ἀλαζονείᾳ ἐμπορευσάμενοι, σφοδρῶς ἐπιτιμηθέντες ὑπὲρ τῶν ἤδη πλημμεληθέντων, καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἱερατικῆς προχειρήσεως δι' αὐτό γε τοῦτο ἀπειρχθήσονται· οἱ γὰρ τὴν τοῦ θείου πνεύματος χάριν ἀποσυλῆσαι θελήσαντες, καὶ

RELIGIOSISSIMO ET SANCTISSIMO LEONI CALABRIAE ARCHIEPISCOPO PHOTIUS ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS.

Quae vestra pietas ad nos misit capitula, quum religiosissimis nostris metropolitis exhibita fuerint atque ab illis in examen vocata, eiusmodi retulerunt iudicium ac solutionem.

I. Quod ad eos homines adtinet, qui nullo sacro ordine praediti, baptismum manu sua administraverunt, hoc definitum fuit. Siquidem hi libera in regione et christiana pace sacerdotumque copia, eiusmodi actui manum admovere ausi fuerint, sacrarum constitutionum ac ministeriorum legem flocci facientes, immo vero superbia sua elati; hi, inquam, severe increpiti, ob id quod hactenus perpetrarunt, a sacro etiam posthinc ministerio ob hanc noxam excludantur. Nam qui divini spiritus gratiam usurpare voluerunt, sibique honorem absque Dei vocatione vindicare, veluti divinae

(1) Intellige patriarchalem synodum, cuiusmodi permultas legimus apud Leunclavium in canonicorum responsorum libris. De Leone autem Calabriae italicae archiepiscopo, ad quem haec responsa scribit Photius, dixi in prolegomenis p. XXI.

ἑαυτοῖς τὴν τιμὴν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ θεοῦ καλούμενοι ἐπιῤῥίψαντες, ὡς τῆς θείας χάριτος καταφρονηταὶ, ταύτης ἑαυτοὺς ἀπεστέρησαν· ὧν γὰρ πρὸ τοῦ λαβεῖν κατεφρόνησαν, τούτων καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν εἰκότως καταφρονῆσαι οὐ παραιτήσονται· τοὺς δέ γε παρ' αὐτῶν βαπτισθέντας, οὐδαμῶς δεξαμένους πνεύματος χάριν ἡγούμεθα· δι' ὃ καὶ ἐν ὕδατι βαπτισθῆναι, καὶ τῷ ἁγίῳ μύρῳ χρισθῆναι, καὶ οὕτω τελειωθῆναι διοριζόμεθα· κἂν τι τοιοῦτον καταφρονητικῶς τε καὶ ἀναξίως προδιεπράχθη, ἑπόμενοι τοῖς ἀποστολικοῖς κανόσι σφοδρῶς ἐπιτιμῶσι τοὺς μὴ βαπτίζοντας τοὺς ὅσοι παρὰ τῶν ἀσεβῶν ἐδέξαντο βάπτισμα, ὡς μὴ διακρίναντας ἱερέας ψευδιερέων (1)· Εἰ δ' ἐν βαρβαρικῇ τινες παροικοῦντες ἐπικρατείᾳ, καὶ ἱερέων ἐπιλιπόντων, βάπτισμα ἱερὸν ἐπετέλεσαν, συγγνώμη τῇ ἀνάγκῃ, καὶ τὸ μὴ ἀγεύστους τῆς χάριτος διὰ τὴν τυραννίδα τοὺς ταύτην ἐπιδεομένους ἀποστραφῆναι· διὸ τοὺς βαπτίσαντας κἂν ἄνευ χειροτονίας, ἐπιτίμῳ κρίσει οὐκ ἔδοξεν ἡμῖν καθυποβαλεῖν· τοὺς δέ γε βαπτισθέντας, ἀναμυρισθῆ-

gratiae contemptores, hac ipsa semet orbaverunt. Quam enim ante accipiendum spreverunt, eandem etiamsi postea acceperint, aspernari non dubitabunt. Iam eos qui ab ipsis baptizati fuerunt, nequaquam spiritus gratiam recepisse censemus: quare eos et aqua baptizari et sancto chrismate ungi atque ita consecrari decernimus. Nempe quum res eiusmodi contemptim et indigne antea peracta fuerit, sequimur apostolicos canones, qui magnopere obiurgant, siquis minime baptizaverit eos, qui ab impiis baptismum receperint, ceu qui falsos a veris sacerdotibus non discreverint. At enim siqui in barbarica ditione degentes, in sacerdotum defectu baptismum administraverint, meretur veniam necessitas; ne videlicet, tyrannidis causa, vacui gratia dimittantur ii qui illa potiri postulant. Quare homines qui baptizaverunt etiamsi sacro ordine non insigniti fuissent, iudicio vindici subiicere visum non est. Baptizatos autem iterum chrismate ungi omnino definimus, etiamsi a praedictis uncti fuerint: atque ita prorsus divino unguento consecrari in

(1) Canon est inter volgo apostolicos quadragesimus septimus; quos sine dubio tribuisse apostolis auctoribus Photium, iam vidimus p. 115. Atqui nemo iam ambigit, quin hi canones auctoritate atque aetate apostolica careant; et quidem etiam propter errores, quos continent, circa baptismum. Chrysostomi etiam (ut et hoc obiter notem) scripta complura spuria recensuit inter genuina Photius haud satis hac in re acutus criticus, fraude non agnita, uti nos admonet Monfauconius Chrysostomi editor in praef. Iam ne miremur, Photium tantopere, et praeter veram sententiam, urgere ut baptismus a laico collatus, aliquando saltem habeatur invalidus, audiendus est graecus Arcudius de bapt. cap. XI. dicens: *totam ferme Graeciam, Russiam, Moscoviam, et alias provincias, quae in fide Christi ritu graeco perseverant, in eo versari errore ac scrupulo, ut absente presbytero malint permittere ut infantes sine baptismo e vita decedant, quam eos salutari lavacro abluere; quod existiment sibi laicis ne in necessitate quidem licere hoc munere fungi.* Photii sententia sine dubio innotuit Arcudio, a quo cap. cit. inter rebaptizantes ponitur Photius coryphaeus schismatis, lingua et calamo, ut ait, ad lacessendum homo promptissimus. Huiusmodi fere errorem, iam inde a cyprianicis temporibus repetitum, passim arguunt latini theologi: quamobrem heic parcere verbis licet.

ναι μὲν πάντως διοριζόμεθα κἂν εἰ παρ' αὐτῶν ἐμυρίσθησαν (1)· καὶ οὕτω διὰ τὸ τοῦ θείου μύρου ἅπαξ χρίσεως ἐν ἑπτὰ ἡμέραις (2) τελειωθῆναι· οὐ μὴν δὲ τὸ ὅπως οὖν γεγονὸς διὰ τὴν ἀνάγκην βάπτισμα μὴ συγχωρηθῆναι· κἂν γὰρ ἀτελὲς (3), ὅμως τῇ ἐπικλήσει τῆς παναγίας τριάδος καὶ τῷ πιστῷ σκοπῷ τῶν ἐπικαλουμένων, τῇ τε πίστει τῶν ὑποδεχομένων τετίμηται· δι' ὃ οὐδὲ ἔμπαλιν βαπτίσαι τῷ ὕδατι τοὺς βαπτισθέντας ὁρίζομεν, ἵνα μὴ ἀναβαπτίσασθαι δόξωμεν· ἥ τε γὰρ τῶν αἰτουμένων πίστις, καὶ ὁ τῶν τελούντων περὶ τὴν εὐσέβειαν σπουδαῖος σκοπὸς, ἥ τε τῆς τυραννικῆς ἐπικρατείας παρόρασις, καὶ ἡ τῶν ἐπηρτημένων κινδύνων διὰ χριστὸν καταφρόνησις, οὐκ ἄμοιρον τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐδ' ἀνίερον τὸ τελεσθὲν βάπτισμα δοκοῦσι καταλιπεῖν· πολλὰ γὰρ ἀνέκαθεν παρὰ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ συνεχωρήθη βαπτίσματα, διὰ καιρῶν καὶ τόπων ἀνάγκην χρησίμως ἀποδειχθέντα· καὶ περὶ μὲν τούτου τοσαῦτα.

septenario dierum spatio : ceteroqui illum baptismum, qui urgente necessitate ministratus fuerat, non antiquari. Etsi enim is ritus imperfectus erat, tamen trinitatis invocatione, et pio invocantium fine, et recipientium fide, satis honoratus fuit. Quare nec iterum aqua baptizari eos qui baptizati fuerant, decernimus, ne scilicet rebaptizare videamur. Nam et petentium fides, et initiantium pietatis studium, et tyrannicae auctoritatis contemptus, et impendentium periculorum propter Christum neglectus, nec sancto spiritu expertem nec profanum videntur sinere peractum baptismum. Multos enim antiquitus ecclesia Dei comprobavit baptismos, propter temporum et locorum necessitatem ceu commode administratos. De hoc hactenus.

(1) Arcudius cap. IIII. de neograecorum erroribus agens ait : *sacramentum confirmationis aeque ac baptismum semel exhibitum veteres iterare nefas esse ducebant ; recentes, si non iterarint, canones conciliorum violasse existimant.* Blastares apud eundem Arcud. cap XII. prorsus cum Photio conspirat dicens non esse rebaptizandum, sed tamen confirmationem repetendam. In eadem sententia est Zonaras cum Aristeno ad can. apost. Rursusque Zonaras ad can. carth. Cypriani apud Beveregium T. I. p. 367. Sed et chrismatis repetitionem refutat Arcudius l. c. Denique Zonaras cum rebaptizantibus sentire videtur ad can. carth. Aurelii T. I. p. 575. De re universa legendus omnino Blastares in syntagm. ubi de bapt., apud Bevereg. tom. II. p. 38. sqq.

(2) Intellige septenarium numerum dierum, post quos Graeci solent puerum, qui in baptismo unctus fuerat, iterum deferre ad ecclesiam ut abluatur. Arcud. cap. XVII. p. 55.

(3) Nimirum ex sententia Graecorum qui baptismum non sine confirmatione conferunt. Sic ergo loquitur imprudenter etiam Simeon thessal. apud Arcudium cap. XIII : *οὐκ ἔσται τέλειος τις βαπτισθεὶς, ὁ μὴ τὸ μύρον δεξάμενος.*

ΚΕΦ. Β.

περὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ὧν αἱ γυναῖκες ὑπὸ βαρβάρων διεφθάρησαν.

Περὶ δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῶν ἐκ βαρβαρικῆς ἁλώσεως τὰς οἰκείας ἀναδεξαμένων γυναῖκας, φθορὰν ἐν τοῖς βαρβάροις ὑποστάσας, οὐχ ἁπλοῦν ὁρῶμεν τὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τὰς διαφόρους ποικιλλόμενον πράξεις· εἰ μὲν γὰρ ἑκουσιότητι τὴν φθορὰν ὑπέστησαν, παντὶ τρόπῳ δεῖν ἄνδρας τούτων ἱερωμένους ὄντας, ἢ τούτων τῶν γυναικῶν ἐκστῆναι, ἢ βουλομένους ταύταις συνεῖναι, πεπαῦσθαι τῆς ἱερωσύνης (1)· οὕτω μὲν εἰ ἑκουσιότητι ὑπέστησαν τῇ φθορᾷ· τὸ μὲν οὖν πάθος πάλιν τέμνεται εἰς δύο· τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ μεμιγμένην ἔχει τὴν τοῦ ἠναγκασμένου συγκατάθεσιν· τὸ δὲ παντελῶς ὑπάρχει γνώμης καὶ συγκαταθέσεως ἐλεύθερον τοῦ ἐπηρεασθέντος· οἷον τι λέγω· ἐλπίδι φόβῳ ἢ μαστιγῶν τινὲς τῶν γυναικῶν, ἢ καὶ πρὸς πεῖραν τῆς τιμωρίας ἀφιγμέναι ἐξέδωκαν ἑαυτὰς εἰς φθοράν· συγγνώμης μὲν οὖν αὗται ἄξιαι, ἢ αἱ πρότερον, ἅτε δὴ βουληθεῖσαι διαφθαρῆναι, ὕστερον δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πρὸς τοῦτο κατολισθήσασαι· οὐ μὴν δὲ οὐδὲ αὗται ἄξιαι τυγχάνουσιν ἱερωμένοις συνεῖναι ἀνδράσιν·

Cap. II.

De presbyteris et diaconis quorum uxores a barbaris violatae fuerunt.

De presbyteris ac diaconis, qui ex barbarica captivitate uxores suas receperunt, contumeliam a barbaris passas, haud simplex decretum extare videmus, sed pro rerum gestarum diversitate varium. Nam si illae non invitae vitiatae fuerunt, omnino oportet viros earum sacris ordinibus praeditos aut huiusmodi feminas deserere, aut si illarum convictu uti velint, a sacro ministerio cessare. Ita, inquam, si mulieres non invitae violatae fuerunt. Rursus eius stupri duo genera esse possunt; quorum alterum mixtum habet cum necessitate consensum; alterum voluntarium omnino est et consensionis plenum, et iniuria liberum. Exemplum esto. Spe, timore verberum, nonnullae feminae, vel etiam cruciatuum experientia, vitiari se permiserunt. Hae quidem venia magis dignae sunt, quam illae quae antea quidem sponte stuprum passae sunt, postea vero necessitate id admiserunt. Has quoque, inquam, feminas indignum est cum sacerdotibus viris vitam agitare. Quippe ingens inter labis indulgentiam et puritatem intervallum est. Quare siqui sacerdotes his

(1) Idem decernit etiam Michael patriarcha contra sacerdotem qui adulteram uxorem retinere velit. Leuncl. tom. I. p. 263.

συγγνώμης γὰρ ἐπὶ ῥυπάσμασι καὶ καθαρότητος πολὺ τὸ διάφορον· δι' ὃ καὶ οἱ βουλόμενοι αὐταῖς ἱερεῖς συνάπτεσθαι, καὶ οὗτοι τοῦ οἰκείου διαπεσοῦνται ἀξιώματος· τὸ δὲ λοιπὸν παρὰ ταῦτα ὡς τοῦ ἀκουσίου εἴδους ἐξῄρηται τῆς κοινωνίας τούτου· οἷόν τι λέγω· εἴ τις βασάνων ἐπαγομένων ἢ καὶ μὴ ἐπαγομένων χεῖρας καὶ πόδας δεθείη, εἶτα περιφυλάξαι ἑαυτὴν τὰ μάλιστα σπουδάζει, πόρον οὐκ ἔχει αὐτὴ, κἂν δοκεῖ διεφθάρθαι, φθορᾶς τὴν ἑαυτῆς ψυχὴν ἐλευθέραν τῇ γε ἀληθείᾳ διατηρήσασα κρίνεται· ταῖς τοιαύταις οὖν γυναιξὶν εἴ τινες τῶν ἱερωμένων συνοικεῖν βούλοιντο, οὐδεμίαν ἐπ' αὐτῶν ὁρῶμεν ἀποτομίαν προβαίνουσαν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐπαινετὸν εἰ καὶ κοινῇ γνώμῃ καὶ βουλῇ τὸ συνοικέσιον διαλύσουσι· οὐχ ὡς ῥυπάσματος ἢ κηλιδόσεως αἴτιον, ἀλλ' ἵνα τάς τε τῶν πολλῶν ὑπολήψεις ἐπὶ τὸ μᾶλλον θαυμάζειν τὴν ἀρετὴν διεγείρωσιν, καὶ τῶν χαιρεκάκων παντελῶς τὰ στόματα ἀποῤῥάψωσιν (1)· καὶ μαρτύριον ἐναργὲς παραστήσωσιν, ὅτι βίας μόνης ἦν ὅπερ ἐξ ἐπηρείας ὑπέστησαν· εἰ γὰρ ἐξὸν αὐτῇ ἀνδρὶ τῷ νομίμῳ κοινωνεῖν, ἢ (a) δὲ θεῷ μᾶλλον κολληθῆναι ᾑρετίσατο, πῶς ἂν τὴν γεγενημένην εἰς αὐτὴν βάρβαρον πρᾶξιν ἀκούσιον τε περιφανῶς καὶ ἀνεπιτίμητον μὴ (b) δείκνυσιν; τοῦτο δὲ φαμὲν εἰ ἄρα τῷ ἀνδρὶ

copulari volent, ipsi quoque sua dignitate excident. Superest involuntarium stupri genus, quod in praedictorum societatem non venit. Exemplum esto. Siqua admotis cruciatibus, aut sine his, manus pedesque devincta, nihilominus custodire se pro viribus nisa fuerit; nihil ipsa in rem contulit, etiamsi vitiari visa est: nam vitio puram animam revera conservavisse iudicatur. IIisce feminis siqui sacris praediti ordinibus cohabitare velint, nullam durioris divisionis necessitatem imponendam videmus. Optabile támen est atque laudabile si mutuo consensu ac voluntate convictum dirimant: non quod inde macula aut labes sequatur, sed uti vulgi opinio ad virtutis admirationem magis excitetur, atque ut eorum, qui alieno malo gaudent, ora prorsus obstruantur: ac denique testimonium evidens fiat, vi tantummodo iniuriam mulieri contigisse. Quum enim huic liceat legitimo cum viro vivere, eá si adhaerere potius Deo optet, nonne barbaram contumeliam sine dubio involuntariam sibi atque inculpatam accidisse demonstrat? Hoc dicimus, si vir de

(a) Cod. εἰ. (b) Addendam censui particulam μή.

(1) Quippe apud Graecos sacerdotis uxor πα-παδιά peculiari honore fruitur, ferme ut veteres diaconissae; eaque sanctior quodammodo habetur, pudicitiae modestiae ac solitudini praecipue studens, candido velo distinguitur, et aequata prope cum sacerdote viro veneratione colitur. Qua de re lege Goarium in adnot. ad euchologium gr. p. 219. Ceteroquin latini sacerdotes meliore conditione sunt (I. Cor. VII. 38.) qui, nuptiis omissis, omni hoc sanctificandae uxoris negotio curisque ceteris liberantur. Et quidem ex caelibatu maiorem quoque virtutis admirationem creari in populo confirmat hoc loco Photius. Quare et in graeca ecclesia episcopi, nedum monachi, caelibem vitam degunt. Porro Graecorum maius fuisse obsequium erga sacerdotes caelibes quam erga uxoratos, testis est nazianzenus Gregorius in oratione de baptismo, dum ait quosdam differre solitos baptismum, donec hunc acciperent vel ab episcopo vel a sacerdote potius caelibe quam uxorato.

τὰ τῆς διαζεύξεως συνδοκεῖ· ἂν δὲ μὴ, οὐκ ἐν εὐθύναις τὴν ἕνωσιν ἄγωμεν.

ΚΕΦ. Γ.

Περὶ τοῦ εἰ χρὴ βαπτίζεσθαι τὰ τῶν σαρακηνῶν βρέφη ἐν τῇ αὐτῶν ὄντα χώρᾳ καὶ εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους.

Τὰ δέ γε τῶν σαρακηνῶν βρέφη παρὰ τῶν μητέρων προσαγόμενα (1), μηδαμῶς ἀποστερεῖσθαι τοῦ θείου βαπτίσματος δεδοκίμασται· οὐδὲ γὰρ κεκώλυται παρὰ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ τὸ καὶ ἐν ἁπαλαῖς ἔτι φρεσὶ τὴν θείαν χάριν τοῦ βαπτίσματος δέχεσθαι· κἂν μετὰ ταῦτα ἡβάσκουσι, καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἑκάστου τὸν βίον πῆ μὲν σπουδαῖον, πῆ δὲ φαῦλον διατίθησι· εἰ γὰρ τὸ μέλλον ἀόρατον, ἄτοπον μὴ καταλαβεῖν ἀγαθοὺς θεμελίους τῷ ἐξουσίαν ἔχοντι ἐποικοδομῆσαι τῷ βίῳ τὸν οἶκον· εἰ δὲ καὶ ἡ βαρβαρικὴ παίδευσις, κενὸν ἀποδεικνύειν τὸ θεῖον βάπτισμα δοκεῖ, ἀλλ' οὐ τοῦ βαπτίσματος τὸ ἔγκλημα, τοῦ δὲ τὸ βάπτισμα ἀθετήσαντος ἢ ἀθετῆσαι παρασκευάσαντος· ὥσπερ γὰρ

resolvendo convictu adsentiatur: si minus, coniugium haudquaquam reum agimus.

Cap. III.

Utrum baptizandi sint Saracenorum infantes in eorum regione ac domibus.

Saracenorum infantes a matribus oblatos nequaquam a sacro baptismo arcendos decretum fuit. Neque enim vetitum est ab ecclesia Dei, quominus tenerae adhuc mentes baptismi gratiam recipiant: etiamsi postea puberes facti partim bonam, partim improbam, vitam electuri sint. Nam quia futurum latet, absurdum sit nisi bona fundamenta praeoccupentur ab eo qui vitae aedificium arbitratu suo extollere potest. Quamquam vero barbarica institutio vanum baptismum redditura videtur, eius rei baptismus ipse culpam non sustinet, sed is potius qui baptismum inritavit, vel certe inritare mo-

(1) Cogitare licet christianas mulieres in captivitatem abductas, de quibus agit Photius in superioribus, nec non sententia synodica infra citanda. Porro et nostri theologi docent, ut puer ex infidelibus parentibus genitus baptizari possit, sufficere alterutrius parentis consensum. Mirum tamen est quod in sententia synodica apud Leunclavium tom. I. p. 226. dicitur, itemque apud Blastarem in Arcud. cap. XII, nempe alicubi Agarenorum nefariam superstitionem fuisse, ut non prius suos infantes circumciderent, quam qui in eorum ditione essent christiani sacerdotes, vel inviti eosdem baptizavissent. Iamvero Saracenorum photianis temporibus in terras Christianorum crebras excensiones ac rapinas et infinita damna cognoscere licet ex epistulis etiam papae synchroni Iohannis VIII, qui de Christianorum tutela, et de calamitate saracenica pro viribus avertenda plurimum laboravit.

τὸ διδάσκειν τὴν εἰς χριστὸν πίστιν, κἂν οἱ διδασκόμενοι καταρραθυμοῦσιν, ἀνέγκλητον, οὕτω καὶ τὸ βαπτίζειν, κἂν ὁ μετὰ ταῦτα βίος τῶν βαπτισθέντων ἀδόκιμός τε καὶ ἄπιστος· μᾶλλον οὖν ἀγαθὸν βαπτίζεσθαι τὰ βρέφη, καὶ τὸν τῆς πίστεως ἀρραβῶνα τέως ὑποδέχεσθαι· ἴσως ὑπομνησθέντα ποτὲ ὅτι χριστὸν ἐνεδύσαντο (1), ἑλέσθαι βουληθῶσι τὴν χάριν διὰ τῆς χάριτος· ἐν οἷς γὰρ τὰ τῆς ἐλπίδος ἀμφίβολα, τὸ χρηστὸν μᾶλλον αἱρεῖσθαι χρὴ, κἀκείνῳ συγγίνεσθαι· δεῖ γὰρ κἂν εἰ μὴ τελειωθῇ τίς τῷ καλῷ, ἀπάρξασθαι τοῦ καλοῦ· αἱ γὰρ τῆς πίστεως τὸν ἀρραβῶνα ποθοῦσαι τὰ ἴδια τέκνα δέξασθαι μητέρες, εἰ μὲν τύχοιεν, προθυμότεραι καὶ πρὸς τὴν διδασκαλικὴν τελείωσιν ἔσονται· εἰ δ' ἀποτύχοιεν, οὐ μόνον τῶν τέκνων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῶν ἴσως καταμελήσουσιν.

ΚΕΦ. Δ.

Περὶ τοῦ εἰ χρὴ γυναιξὶ διδόναι δῶρα (2) πρὸς τὸ ἀποκομίσαι ἐγκεκλεισμένοις χριστιανοῖς ὑπὸ τῶν σαρακηνῶν.

Περὶ δέ γε τῶν τὴν κοινωνίαν διακομιζουσῶν γυναικῶν τοῖς ἐν τοῖς βαρβα-

litus est. Sicuti enim christianae fidei eruditio, licet hi qui erudiuntur male se gerant, irreprehensibilis est; ita etiam baptismus, etiamsi deinde baptizatorum vita improba evaserit atque incredula. Praestat igitur infantes baptizari, et fidei arrham interim accipere. Fortasse enim aliquando meminerint se Christum induisse, et gratia adiuti gratiam sequentur. Porro ubi spes ambigua est, bonum praestat eligere illique adhaerere. Et sane oportet, etiamsi aliquis minime perficiatur, tamen initium boni facere. Tum quae mulieres optaverunt ut sui liberi fidei arrham reciperent, si voti compotes fiant, ad perficiendam quoque eruditionem alacriores erunt: sin repellantur, non liberorum tantummodo, sed sui quoque ipsarum curam fortasse abiicient.

Cap. IIII.

Utrum oporteat divina munera mulieribus deferenda concedere ad Christianos Saracenorum vinculis detentos.

Quod adtinet ad mulieres quae sacram communionem ad Christianos in barbarorum domibus conclusos deferunt, definitum fuit, ut hae bene mo-

(1) Formula haec cantari solita a Graecis post baptisma. Phot. amphiloch. XLIII. p. 119. et apud Arcud. cap. XVII. p. 55.

(2) Δῶρα vel δῶρον significare in ecclesiasticis scriptis sacram eucharistiam satis compertum est, ex iis certe exemplis quae Suicerus profert.

ρικοῖς οἴκοις ἐγκεκλεισμένοις χριστιανοῖς, τοῦτο διώρισται, ὡς εὐσχήμονας εἶναι χρὴ ταύτας, καὶ οἷαι δ' ἂν αἱ παρθενίᾳ ἢ σεμνῷ γήρᾳ κοσμούμεναι, καὶ ἄξιαι εἰς διακονίαν καὶ εἰς διακόνων παραδειχθῆναι βαθμόν (1)· εἰ δὲ τοιούτων ἀπορία εἶναι δοκεῖ, μὴ διὰ τὰς πίστεως ἀλλοτρίας βουλομένας εὐποιεῖν χριστιανοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον αὐταῖς τεθαῤῥηκέναι καὶ προσανατεθεῖναι, μὴ δ' αὐτὰς ἐκείνας παρατηρεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν εἰσκομίζειν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίαν τοῖς μηδ' ὑπ' αὐτῆς τῆς τυραννίδος τῆς εἰς χριστὸν καταλιγωρηκόσι πίστεως· οὐδέποτε γὰρ κοινοῦται τὸ ἅγιον, μᾶλλον δὲ ἁγιάζει καὶ τοὺς κεκοινωμένους· εἰ μὴ ὕποπτά τινα πρόσωπα καταπαίζειν συνήθως ἔχοντα τῶν θείων, ταῦτα ἐγχειρισθῆναι προφασίζοιντο.

ΚΕΦ. Ε.

Περὶ τοῦ εἰ χρὴ κοινωνεῖν τοὺς ὑπὸ τῶν σαρακηνῶν εἰς ἀσέλγειαν βιασθέντας παῖδας.

Ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν παρὰ τῆς βαρβαρικῆς ἀσελγείας βιασθέντων παιδίων

ratae sint, prope ut virgines, vel decora senectute ornatae, dignaeque quae ad ministerium diaconissarumque gradum adsumantur. Quod si feminae eiusmodi desiderentur, tunc enimvero ne illae quidem vitandae sunt, quae etsi fide alienae, tamen ut christianis fratribus bene faciant, tantopere audent tantumque oneris non recusant. Harum quoque, inquam, manibus deferendam censemus divini boni communionem ad eos qui ne sub tyrannidis quidem iugo christianam fidem negligunt. Non enim sanctum polluitur, immo ipsum eos sanctificat qui se contingunt. Nisi forte suspectae quaedam personae, quae rebus sacris illudere solent, officium illud sibi commissum simulent.

Cap. V.

Utrum ad sacram communionem admittendi sin pueri quibus Saracenorum incontinentia vim attulit.

Insuper decretum fuit, ne pueris quibus barbarorum impudicitia vi

(1) Scilicet aetate Photii adhuc vigebant diaconissae, quas duodecimo certe saeculo iam exolevisse scribebat Balsamon ad XV. can. chalced. De diaconissis erudite scribit Blastares graecus in syntagmate apud Beveregium tom. II. p. 70. sqq. Et quidem eas, excepto fortasse necessario casu, sanctiora mysteria attigisse, negat cum Blastare Arcudius de ord. cap. X. Legendus quoque Goarius ad euchol. p. 219. sq. nec non Io. Pinius in peculiari tractatu. De diaconissis denique brevia quaedam collectanea reliquit ms. Iosephus Regius vaticanae bibliothecae ante hos annos praefectus; quae non sine aliquo fructu leguntur. De diaconis qui in carceres ad martyres submittebantur extat Natalis Alexandri dissertatio in thesauro theol. tom. XI. p. 584.

διὰ τὸ τῆς βίας ἐπάγαγόν τε καὶ ἀπαραίτητον, συγγνώμην τούτοις δοθῆναι, καὶ τῆς ζωοποιοῦ κοινωνίας μὴ ἀποκωλυθῆναι διώρισαι· εἰ μήπω ἑκούσιον τὸ ἁμάρτημα κατειργάσαντο, τότε γὰρ καὶ αὐτοῖς τὰ ἐπὶ τοῖς ἑκουσίως τοιαῦτα πλημμελοῦσι προσφόρως ἐπιτίμια προσαρμόσει.

Τοσαῦτα μὲν παρὰ τῆς σῆς θεοφιλίας προβληθέντα ζητήματα, ἄξια προφανῶς ἐρεύνης τυγχάνοντα, καὶ τῆς σῆς συνέσεως τὸ σπουδαῖον χαρακτηρίσαι δυνάμενα· καὶ τοιαύτη παρὰ τῶν θεοφιλεστάτων μητροπολιτῶν συμφώνως περὶ αὐτῶν ἐξενεγκηκυῖα ψῆφος, ἥτις παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος (1) ἐπισφραγισθεῖσα καὶ ἀποδεδεγμένη πρὸς τὴν σὴν θεοφιλῆ παραπέμπεται ὁσιότητα· δέχου τοίνυν τῶν σῶν προβλημάτων τὰς ἐπιλύσεις σαφεῖς ὡς ἐζήτησας, ἐν καιρῷ τε προσώπῳ τῷ ἐπιτηδείῳ ταύτας συντηρῶν καὶ παραφυλάττων· καὶ μή τι περὶ τὴν τούτων ἀποτυχίαν, ἀλλ' ὅτι ἀκηδία (a) κ . . . ἄλλῳ . . . τὰ δ' ἄλλῳ· ἐρρῶσθαι ἡ διὰ παντὸς κυ . . . λιπαροῦ μὴν ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ τὸ ἱερὸν ὑμῶν ποιμένοντα ποίμνιον, καὶ τῶν ψυχολετήρων παθῶν διατηρ[ῆσαι πορρώ]τερον. — Τέλος τῶν κεφαλαίων.

stuprum obtulisset, habita ratione violentiae et necessitatis, venia denegetur, neve ii divina ac vivifica communione prohibeantur. Nisi forte voluntarium peccatum perpetraverunt: tunc enim, non secus ac illos qui sponte culpis eiusmodi semet irretiunt, poena merita pueros quoque decet.

Atque hae fuerunt a tua pietate quaestiones propositae, consultatione prorsus dignissimae, tuaeque sapientiae zelum satis demonstrantes. Haec item a religiosissimis metropolitis concordi suffragio lata sententia est, quam nostra mediocritas ratam habens atque confirmans ad religiosam tuam sanctitatem mittit. Excipe igitur dubitationum tuarum, quas postulasti perspicuas solutiones, easque commodo in tempore personisque idoneis utens serva. Et necubi in his labaris, vel quia incuria . . . Valere te cupio, iugique sanctitate ac iustitia sacrum vestrum regere gregem, atque a noxiis animae vitiis procul avertere. *Finis capitulorum.*

(a) In sequentibus lacunis vix tria vocabula omisimus, quae legi nequeunt in oblitterato codice.

(1) Ita modeste semet appellare solent graeci patriarchae in synodorum actis apud Leunclavium. Latini autem saepe utuntur dictione *nostra mansuetudo*, cum graeca phrasi ferme conspirantes.

ΕΚ ΤΗΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΑΝΙΗΛ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ.

ΚΕΦ. Α.

α. Ἐν ἔτει τρίτῳ τῆς βασιλείας Ἰωακείμ. Ἄρχεται μὲν τῶν λόγων ὁ προφήτης ἐκ τῆς ἀποικίας ἑβραίων· οὐ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως σκοπὸν ἔχων εἰπεῖν· ἱκανῶς γὰρ αὐτὴ δέδεικτο ἔκ τε τῶν τοῦ προφήτου Ἱερεμίου λόγων· ἀλλ' ἀφορμὴν ἑαυτῷ διδοὺς τῆς διδασκαλίας· οὐ γὰρ ἠδύνατο εἰπεῖν ἐν οἵοις γέγονε καὶ τί διεπράξατο κατὰ τὴν Βαβυλῶνα, μὴ πρότερον φήσας αὐτοῦ τὴν ἀποικίαν.

Ἰστέον δὲ ὡς δύο γεγόνασιν Ἰωακείμ, ὁ μὲν εἷς ὁ καὶ Ἰεχονίας λεγόμενος· ὁ δὲ δεύτερος ὁ καὶ Ἐλιακείμ· τοῦ δευτέρου βασιλεύοντος ἐγένετο ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ ἡ ἅλωσις τῆς πόλεως.

Ἦλθε Ναβουχοδονόσορ. Οὐ τὴν παντελῆ πόρθησιν τῶν Ἰουδαίων μηνύει· οὔτε γὰρ Ἰωακεὶμ φαίνεται εἰς ἀποικίαν ἀπελθών· ἕνδεκα γὰρ ἔτη βασιλεύσας κατέστρεψε τὸν βίον, ὡς αἱ ἱστορίαι διδάσκουσι· καὶ οὔτε ἡ πόλις ἢ ὁ ναὸς δεινόν τι πέπονθεν· ἐπὶ γὰρ Σεδεκίου τὴν ἐσχάτην ὑπέστη καταστροφήν· ἀλλὰ τὸ ὑπόσπονδον εἶναι τῷ βαβυλωνίῳ δηλοῖ· διὰ τοῦτον πρότερον φήσας ὅτι ἐπολιόρκει αὐτὴν, τότε ἐπήγαγε, καὶ ἔδωκε κύριος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὸν Ἰωακεὶμ βασιλέα, ἀντὶ τοῦ ὑπεξούσιος αὐτῷ γεγένηται.

β. Ἀπὸ μέρους τῶν σκευῶν οἴκου θεοῦ. Ἐπειδὴ μὴ ἐσχάτην ἅλωσιν κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ὑπέστησαν.

γ. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς εἰσαγαγεῖν ἀπὸ τῶν υἱῶν τῆς αἰχμαλωσίας. Εἶτα εἰρηκὼς ὁποίους ἐκλεγῆναι προσέταξεν, ὅπως δὲ διακειμένους τά τε περὶ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα, καὶ ἐπὶ τίνι τῇ αἰτίᾳ, καὶ ἐπὶ πόσῳ τῷ χρόνῳ, προστίθησι δὲ καὶ κατὰ τὴν δίαιταν τῶν νεανίσκων.

Ἀπὸ τῶν φορθομμιν. Φορθομμὶν δὲ Ἰώσηππος μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν λέγει· τινὲς δὲ τῶν ἐκλεκτῶν ἑρμήνευσαν· παρὰ δὲ τῷ ἑβραίῳ τῶν εὐγενῶν κεῖται, ἀντὶ τοῦ τῶν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους.

δ. Οἷς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς μῶμος. Ἀντὶ τοῦ ὥρα τε τῶν λοιπῶν διαφέροντας, καὶ εὐεκτοῦντας τὸ λοιπὸν σῶμα.

Καὶ γινώσκοντας γνῶσιν. Δυναμένους ῥᾷστα λαβεῖν τὰ μαθήματα.

ϛ. Ἐγένετο ἐν αὐτοῖς ἐκ τῶν υἱῶν Ἰούδα Δανιήλ. Ὥστε δῆλον ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ᾐχμαλωτίσθησαν· προτέρα γὰρ αὐτῆς αἰχμαλωσία ὑπὸ τοῦ βαβυλωνίου οὐ φαίνεται γινομένη· ὥστε οὖν ἐν τῷ τρίτῳ ἔτει τοῦ Ἰωακεὶμ ἀποικίσας τοὺς τὴν Ἰουδαίαν οἰκοῦντας, ἐκλεγῆναι τοὺς νεανίσκους· οὗτοι τε ἐξ ἁπάντων ἐλήφθησαν, εὔδηλον ὡς αἰχμαλωτισθέντες εὐθὺς καὶ δοκιμασθέντες εἰς τὰ βασίλεια εἰσήγοντο.

Ἔθετο Δανιὴλ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Μολυσμὸν εἶναι κρίνων τὸ τοιούτων μεταλαμβάνειν, ἐπειδήπερ τοῖς εἰδώλοις θρησκεύοντες, τὴν ἐκεῖθεν αὐτοῖς ἀφωρισμένην μοῖραν εἰς εὐωχίαν ἐλάμβανον.

ζ. Ἀρχιευνοῦχον καλεῖ τὸν τὴν κατ' οἶκον ἁπάντων ἀνημμένον τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ πρὸς τὰς ἀναγκαίας χρείας διακονούμενον.

θ. Ἔδωκεν ὁ θεὸς τὸν Δανιὴλ εἰς ἔλεον. Θαυμαστὸν πῶς εἶναι δοκεῖ τὸν νέον ὄντα τὴν ἡλικίαν καὶ ἄρτι ᾐχμαλωτισθέντα, τοσαύτης μετασχεῖν παῤῥησίας· οὐ κατεφρόνησε δὲ ὡς μειρακίου ὁ ἀρχιευνοῦχος, ἀλλ' ἐθαύμασε τῆς ἀγχινοίας, καὶ ᾤκτειρε τὴν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων, λογιζόμενος ὡς βασιλικοῦ γένους ὢν, τὴν τῶν θητευόντων ἔλαχε τάξιν· ἔοικε δὲ Δανιὴλ τὴν ὑπὲρ ἁπάντων ἱκετείαν ποιεῖσθαι.

ι. Εἶπεν ὁ ἀρχιευνοῦχος, ἐθέλειν μὲν ὑπακούειν καὶ πειθαρχεῖν τοῖς λεγομένοις, δεδιέναι δὲ τοῦ κρατοῦντος τὴν ἐξουσίαν μήποτε οἷα φιλεῖ γίνεσθαι, εἰς δοκιμασίαν τῶν τρεφομένων ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς, εἶτα διάφορον τῆς εὐεξίας τῶν σωμάτων θεασάμενος, καὶ ἀκριβῶς ἀνακρίνας τὴν αἰτίαν, γνῷ τῶν βρωμάτων τὴν ὑφαίρεσιν, καὶ δίκας ἔμπροσθεν θέμενον τῆς βασιλικῆς εὐνοίας.

ιβ. Πείρασον δὴ τοὺς παῖδας. Οὐχ ὡς προφήτης περὶ τῶν ἐσομένων ἀποφαίνεται· οὐ γὰρ εἶχε καιρὸν ἡ τοιαύτη παῤῥησία· ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους πιστοῦται τὸ λεγόμενον, ὅπερ εἰκὸς ἦν, καὶ τῷ ἀκούοντι εὐπαράδεκτον· ἀληθῆ τοίνυν τὰ παρὰ τοῦ δικαίου ἐγνωκὼς, οὐκέτι ἐνεδοίαζεν εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον.

ιε. Ὡράθησαν αἱ ἰδέαι αὐτῶν. Ἀλλ' ἣν τινὰ μὲν ἄρα γνώμην ἔσχον εἰς τὰ βασίλεια εἰσαχθέντες, ἐγνώρισεν ἡ θεία γραφή· σκοπῆσαι δὲ ἀκόλουθον ὅτου περ ἕνεκεν ἐξετράπετο τῆς βασιλικῆς τραπέζης μεταλαμβάνειν ὁ δίκαιος· εἰ μὲν γὰρ διὰ τὸ εἰδωλόθυτα εἶναι μόνον, ἐδύνατο πείσειν τὸν ἐπιτεταγμένον καθαρὰ μολυσμάτων δοῦναι αὐτοῖς ἐδέσματα· ἀμέλει καὶ πεῖσαι ἐξίσχυσαν τὸν ἐφεστῶτα, σπέρματα αὐτοῖς παρασχεῖν εἰς ἐδωδήν· ἄλλως τε καὶ ἄρτων μεταλαμβάνειν ἄνευ τινὸς μολυσμοῦ ἐξῆν, εἴ γε μόνον παρεφυλάττοντο· ἀλλ' ἐνταῦθα μάλιστα δείκνυται τῶν δικαίων ἡ γνώμη. Καὶ μετ' ὀλίγα. Ἐδικαίωσαν νηστεῦσαι, μετὰ νηστείας συντόνῳ τῇ πρὸς θεὸν χρήσασθαι ἱκεσίᾳ, ὡς καὶ τὴν αὐτοῦ ἰσχὺν δήλην ποιῆσαι βαβυλωνίοις, καὶ τὴν περὶ αὐτοὺς δεῖξαι πρόνοιαν, καὶ καταισχῦναι τὴν ἀλαζονίαν τῶν ἐχθρῶν, ὃ δὴ καὶ γέγονεν.

ιζ. Ἐν πάσῃ γραμματικῇ. Γραμματικὴν δὲ λέγει τὴν ἐν γράμμασι σοφίαν· οὕτω γοῦν καὶ Ἀκύλας λέγει ἐν παντὶ βιβλίῳ· ἵνα γὰρ μή τις νομίσῃ, ὅτι παρὰ χαλδαίοις παιδευόμενοι, τὰ μαγικὰ ἔμαθανον, καὶ ὅσα τῆς εὐσεβείας ἦν ἐκτὸς, ἀναγκαίως προσέθηκεν. ἐν πάσῃ γραμματικῇ καὶ σοφίᾳ· ἀντ-

διαστέλλων τῶν κατὰ γοητείαν καὶ κατά τινα περιεργασίαν γινομένων, τὴν λοιπὴν τῶν γραμμάτων διδασκαλίαν. — Τὴν μὲν τῶν γραμμάτων εἴδησιν κοινῶς ἀνέθηκε τοῖς τέσσαρσιν; ἐξαίρετον δὲ τὸ περὶ τὴν διάκρισιν τῶν ἐνυπνίων ἔφη προσεῖναι τῷ Δανιήλ· νῦν γὰρ ὡς ἐν κεφαλαίῳ διηγεῖται τὰ πράγματα κατὰ τὸ τῆς γραφῆς ἰδίωμα.

ιη. Μετὰ τέλος τῶν ἡμερῶν. Τέλος μὲν οὖν ἡμερῶν λέγει τοὺς τρεῖς ἐνιαυτοὺς, μεθ' οὓς ἐκρίθη αὐτοὺς παραστῆσαι ἐπίδειξιν τῶν μαθημάτων· σκοπῆσαι δὲ δεῖ ὡς πρὸ τούτου τοῦ χρόνου τῆς αὐτῆς σοφίας τὰς ἀποδείξεις παρέσχετο Δανιὴλ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ ἐνυπνίου· ὡς ὀλίγῳ ὕστερον δείκνυσιν αὐτὸς ὁ ἱστοριογράφος.

ΚΕΦ. Β.

α. Ἐν τῷ ἔτει δευτέρῳ τῆς βασιλείας Ναβουχοδονόσορ. Μετὰ τὸ κατακρατῆσαι τὸν Ναβουχοδονόσορ καὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἑαυτὸν ἐξ ἐκείνου βασιλέα ἀριθμεῖσθαι ἠξίωσεν, ἀληθῆ βασιλείαν εἶναι κρίνας, ᾗ μηδὲν εἴη τὸ ἀνθιστάμενον· τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ ἐστὶν εὑρεῖν, τὸ τοὺς παρελθόντας τῷ χρόνῳ λήθῃ τρόπον τινὰ παραδοθέντας, ἐκ παραδόξων πραγμάτων ἢ προσώπων ἢ δοξῶν ἀπάρχεσθαι τοῦ ἀριθμοῦ. Καὶ μετ' ὀλίγα. Θαυμάσαι δέ ἐστι πάσης σοφίας τὸν δεσπότην· οὐ γὰρ συνεχώρησε τὸν τριετῆ χρόνον διελθεῖν, ἐν ᾧπερ ἐτάχθησαν παιδεύεσθαι οἱ παῖδες, ἀλλ' ἐνιαυτοῦ μόλις παρῳχηκότος δείκνυσι τὸ ἐνύπνιον· ὡς ἂν μὴ τῇ τῶν μαθημάτων ἀσκήσει ἐπιγράψῃ τῶν ῥηθέντων τὴν γνῶσιν· ἀλλ' οὐδὲ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, ἵνα δοκιμασθῇ τῶν δικαίων ἡ γνώμη, καὶ ὀφθῇ κύριος μὴ ἄκριτον τὴν ἑαυτοῦ παρέχων χάριν· δείκνυσιν οὖν τῷ βασιλεῖ τὴν ὄψιν ὁ Θεὸς, οὐ τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν μόνον διδάσκων, ἀλλὰ καὶ τοὺς δικαίους περιφανεῖς ἐργαζόμενος.

Ἐξέστη τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Πνεῦμα λέγει αὐτὴν τὴν φαντασίαν, ἀπὸ τοῦ μὴ ἀσφαλῆ τὴν ἐν τοῖς ἐνυπνίοις ὄψιν γίγνεσθαι, ἀλλὰ δίκην πνεύματος διαλύεσθαι· κεῖται γὰρ κατὰ ὑπόδειγμα· χωρὶς τοῦ ὡς κατὰ τὸ τῆς γραφῆς ἰδίωμα· διὸ καὶ ἀσαφὲς πῶς εἶναι δοκεῖ. — Εὔδηλον ἐντεῦθεν ὡς τὸ πνεῦμα τὴν μνήμην ἐκάλεσε· σαφῶς γάρ φησι, ἐξέστη τὸ πνεῦμά μου τοῦ γνῶναι· τὸ ἐξέστη ἀντὶ τοῦ ἀπέστη· ὁ δὲ Σύμμαχος, καὶ διηπόρει, φησί· λήθη οὖν τῆς ὄψεως ἔσχεν αὐτὸν, ὡς ἀπορεῖν περὶ τὴν μνήμην ὧν εἶδε μεμνημένον ὅτι ἑώρακεν· οἰκονομίᾳ δὲ Θεοῦ, καὶ τὸ ὀφθῆναι τῷ ἀσεβεῖ βασιλεῖ τὰ μέλλοντα, ὧν ἐξηγητὴν ἔδει γενέσθαι τὸν προφήτην· καὶ τὸ ἐπιλαθέσθαι, ἵνα διὰ τοῦ προφήτου γνωσθῇ ὡς ἂν οἵ τε ἐπαοιδοὶ μὴ ἔχωσιν ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων σοφίζεσθαι, τὸν βασιλέα τυχόντα σχεδιάζεσθαι· καὶ μετὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐκείνων διανοίας δειχθῇ ἀπὸ τῆς θείας χάριτος εἰδὼς τὰ λανθάνοντα ὁ Δανιήλ· ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ Ἰωσὴφ, ἐπειδὴ μὴ ἦσαν οἱ ἀνθιστάμενοι, ἤρκεσε τῶν ἐνυπνίων ἡ ἑρμηνεία· ἐνταῦθα δὲ ἐπειδὴ ὁ κρατῶν ἠλαζονεύετο, οἵ τε μάγοι τῇ προλήψει μεγάλην ἐκέκτηντο δόξαν, καὶ τρόπον τινὰ κρίσις ἦν τῆς τε τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καὶ τῆς τῶν δαιμόνων ἀπάτης, οὐχ ἁπλῶς οἰκονομεῖ λεχθῆναι τὸ ἐνύπνιον πρότερον τοὺς μάγους ἀπορῆσαι· ὡς ἂν ἡ σύγκρισις σαφῆ τῆς ἀληθείας ποιήσηται τὴν εἴδησιν.

β. Καλέσαι τοὺς ἐπαοιδούς. Ἐπαοιδοὺς μὲν λέγει τοὺς μάντεις, ὥς τι προλέγοντας· μάγους δὲ τοὺς χαλδαίους κατά τινα περιεργίαν καὶ φαντασίαν ποιοῦντας· ὁ δὲ σύρος συντόμως λέγει τοὺς σοφοὺς Βαβυλῶνος, τουτέστι τοὺς πεπαιδευμένους τὴν βαβυλωνίαν ἐπιστήμην.

η. Καιρὸν ὑμεῖς ἐξαγοράζετε. Ἐοίκατέ φησι τὸν παρὰ πόδας ἔλεγχον φεύγειν· καὶ ἐπειδήπερ λέγειν τὸ ὀρθὸν οὐκ ἔχω, ἀρκοῦσαν πρόφασιν εἰς ἀπολογίαν τοῦτο ἔχειν νομίζετε

ια. Ὁ λόγος, ὃν ὁ βασιλεὺς ἐπερωτᾷ, βαρύς. Οἰκονομεῖ ταῦτα λεχθῆναι παρὰ τῶν μάγων ὁ Θεὸς, ἵν' ὅταν Δανιὴλ λέγῃ τὰ ἀπόῤῥητα, κηρυχθῇ τοῦ παρ' αὐτοῦ σεβομένου Θεοῦ ἥ τε δύναμις καὶ ἡ ἐξουσία· εἰ γὰρ πρὸ τῶν ἐλέγχων τὸ μὲν ἐνύπνιον εἰσελθὼν εἶπεν ὁ Δανιὴλ, σοφίσασθαι ἄλλοτε ἄλλως ἐδύναντο οἱ μάγοι τὰ λεγόμενα.

ιβ. Τότε Δανιὴλ ἀπεκρίθη βουλήν. Τουτέστι ἀταράχως προσῆλθε κοινωσόμενος αὐτῷ περὶ τῶν προκειμένων· οὐ καταπλαγεὶς μὲν τὸν θάνατον, θαῤῥήσας δὲ ταῖς πρὸς Θεὸν ἱκεσίαις.

ιε. Ἐσπουδάζετο αὐτοῦ. Ἀνάγγειλόν μοι ἀνθ' ὅτου οὕτω παράνομος κατὰ πάντων ψῆφος ἐξενήνεκται παρ' αὐτοῦ τοῦ κράτους; γνώμην γὰρ ἐκάλεσε τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως· ἀναιδῆ δὲ διὰ τὸ μὴ τοῖς νόμοις ἀκόλουθον εἶναι τὴν ἀπόφασιν.

Ἐγνώρισε ὁ Ἀριὼχ τὸ ῥῆμα. Δῆλον ὡς ἅπαντα κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ᾠκονόμητο χάριν· οὐ γὰρ ἠγανάκτησεν ὡς καθ' ὑπευθύνου, ἀλλ' ἐπαινέσας τῆς συνέσεως τὸ μειράκιον, λόγου μετέδωκεν.

ιζ. Εἰσῆλθε Δανιήλ. Πανταχοῦ μὲν φαίνεται ἡγούμενος τῶν πρακτέων ὁ Δανιήλ· ἴσως μὲν καὶ καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερος ὢν, τάχα δὲ καὶ θερμότερος ὢν περὶ τὴν εὐσέβειαν· οὐ μὴν οὐδὲ οἱ λοιποὶ ἀφυστεροῦσι τῇ περὶ τὰ καλὰ σπουδῇ.

ιη. Οἰκτιρμοὺς ἐζήτουν. Κοινὸν γὰρ κατόρθωμα κρίνοντες ἡγούμενοι τοῦ ἀπορουμένου τὴν εὕρεσιν, εἰς εὐχὴν ἐτράπησαν· εἰδότες ὡς τῶν ἀποῤῥήτων οὐδεὶς ἕτερος ἔσται διδάσκαλος, ἢ Θεὸς μόνος· μυστήριον γὰρ ἐκάλεσε τοῦ ἐνυπνίου τὴν γνῶσιν, διὰ τὸ ἐν ἀποῤῥήτῳ κεῖσθαι. — Εὔδηλον μὲν οὖν ὡς τὴν αἰτίαν τῆς εὐχῆς ἔσχον τοῦ βασιλέως τὴν ἀπόφασιν· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ, ὡς οὐ διὰ τοῦτο μόνον ἐπὶ τὴν ἱκεσίαν ἐτράποντο, ἀλλ' ὥστε ἐκ παραλλήλου γνωσθῆναι τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν.

Ὅπως μὴ ἀπόλωνται. Ἀντὶ τοῦ μετὰ τῶν ἀσεβῶν οἱ δίκαιοι, ὡς μηδένα ἔχοντες προστάτην, καὶ τὰ παράδοξα γνωρίζειν δυνάμενον· διὸ καὶ ὁ Θεὸς

ἐπαινέσας αὐτῶν τὴν γνώμην, παρέχει τὰ τῆς αἰτήσεως.

ιθ. Τότε τῷ Δανιὴλ ἐν ὁράματι. Καίτοι γε τέσσαρες ἦσαν οἱ τὴν εὐχὴν ποιούμενοι· ἀλλ' ἡγεῖτο, ὡς ἔφην, τοῦ προκειμένου Δανιήλ· διόπερ ὡς οἶμαι καὶ ὡς θερμοτέρῳ περὶ τὴν εὐσέβειαν, ἀποκαλύπτει τὸ κεκρυμμένον.

Εὐλόγησε τὸν θεόν. Οὐκ εἰς ἡδονὴν ἐτράπη, ὥσπερ εἰώθασιν τοὺς παλαιοτέρους κατὰ τὸν χρόνον μᾶλλον, ἀλλ' εἰς ὕμνον ἐχώρησε τοῦ δεσπότου, ἐπειδήπερ αὐτῷ τὸ τοῦ σκοποῦ πέρας εἴληφε· προσφόρους δὲ τοὺς λόγους ποιεῖται τῇ προκειμένῃ ὑποθέσει.

κ. Εἴη τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ εὐλογημένον. Τουτέστιν ὕμνων ἄξιος ὁ ἡμέτερος θεός, ἀλλ' οὐχ οἱ Βαβυλῶνος θεοί.

Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος. Τουτέστιν ὁ μή τε ἀρχὴν μή τε τέλος ἔχων, ὡς τῶν εἰδώλων ἐπινοηθέντων, καὶ ἀπολέσθαι δυναμένων.

Ἡ σοφία καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἐστί. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ βαβυλώνιοι ἐπὶ σοφίᾳ μέγα ἐφρόνουν· ἀλλὰ μὴν καὶ ἐπὶ δυνάμει, ὡς ἁπάντων περιγενόμενοι· πολλὰ ἔχων εἰπεῖν, μᾶλλον δὲ τῇ ἐννοίᾳ τῶν ῥηθέντων ἐν κεφαλαίῳ περιλαβών· τὸ γὰρ εἰς τοὺς αἰῶνας ὕμνων ἄξιον εἶναι τὸ θεῖον, οὐδὲν ἕτερον ἂν κηρύττοι, ὡς τὸ ἀΐδιον τὸ εὐεργετικόν· ᾧ δηλονότι συνεφαίνετο τὸ δημιουργικὸν καὶ μὴν καὶ τὸ ἀσώματον· οὐ γὰρ ἐνεδέχετο τὸν αἰώνων ποιητὴν, σώματος ἀτέλειαν περικεῖσθαι.

κα. Αὐτὸς ἀλλοιοῖ καιρούς. Ἵν' εἴπῃ ὅτι τῆς αὐτοῦ βουλῆς ἤρτηται τὰ πάντα· εἶναι τέ τινας ἐν ἀγαθοῖς καὶ πάλιν ἐν συμφοραῖς, τὰ κατὰ ἰουδαίους αἰνιττόμενος· καὶ διδάσκων ὡς βαβυλώνιοι οὐκ ἰδίᾳ δυνάμει περιγεγόνασιν ἰουδαίων, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ τοῦτο βουληθέντος.

Καθιστᾷ βασιλεῖς καὶ μεθιστᾷ. Ἀμέλει φησὶν οἱ νῦν τὰ πάντα κατέχοντες, μικρὸν ὕστερον ἐπὶ τὴν ἑτέρων καταστήσονται ἀρχήν.

Διδοὺς σοφίαν τοῖς σοφοῖς. Σοφοὺς ἐκάλεσε τοὺς τὸν θεῖον κεκτημένους φόβον· εἰδότας σύνεσιν ἔφη τοὺς πεπαιδευμένους τὸν νόμον, καὶ τῶν προφητῶν τὴν δύναμιν ἐπισταμένους.

κβ. Ἀπόκρυφα ἐκάλεσε τὰ πᾶσιν ἄγνωστα· βαθέα δὲ τὰ φανερὰ μὲν, οὐδέπω δὲ διακριθῆναι δυνάμενα· ἵνα εἴπῃ καὶ τὸ ἐνύπνιον, καὶ τοῦ ἐνυπνίου τὴν διασάφησιν.

Τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἐστι. Ἁπάντων γὰρ καὶ τῶν ἐν ἀφανεῖ κειμένων ἀκριβῆ κέκτηται τὴν εἴδησιν. — Τουτέστι τὴν ἁπάντων γνῶσιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὐ δεόμενος παρ' ἑτέρου ταῦτα λαβεῖν.

κγ. Θεὸς τῶν πατέρων μου. Τῶν προγόνων ἐμνήσθη, ἵνα τὴν ἄνωθεν δείξῃ τοῦ θεοῦ πρόνοιαν· καὶ ὡς οὐκ ἄν ποτε ταῦτα ἰουδαῖοι ὑπέστησαν, εἰ μὴ σφᾶς αὐτοὺς ἀναξίους τῆς θείας εἰργάσαντο χάριτος.

Ὅτι σοφίαν, καὶ δύναμιν. Σοφίαν μὲν οὖν λέγει τὴν διασάφησιν τοῦ ἐνυπνίου· σύνεσιν τὴν γνῶσιν ἑαυτοῦ.

κδ. Ἀπολέσαι τοὺς σοφούς. Οὐ περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν μόνον διελέχθη, ἀλλ' ἐφρόντισεν ὅπως καὶ τοὺς λοιποὺς ἐξαρπάσῃ τοῦ κινδύνου.

κε. Εἰσήγαγε τὸν Δανιὴλ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ εἶπεν αὐτῷ εὕρηκα ἄνδρα. Εὔδηλον οὖν ἐστὶν ἐνταῦθα, ὡς ἡ σύνθεσις τῶν ῥημάτων οὐ κατὰ τάξιν κεῖται· οὐ γὰρ πρότερον εἰσήγαγε τὸν δίκαιον, εἶθ' οὕτως τὴν εὕρεσιν ἀπήγγειλε τοῦ ἀνδρός· ἀλλὰ δῆλον ὡς ἀπαγγείλας, προστάξαντος τοῦ βασιλέως, εἰσήγαγε τὸν ἄνδρα.

κς. Εἰ δύνασαί μοι ἀναγγεῖλαι. Φαίνεται ἀπιστεῖν περὶ τῶν ὑπισχνουμένων ἔτι· καὶ γάρ μοι φησὶ καὶ αὐτὸς κατὰ τοὺς μάγους τῶν χαλδαίων ἀπαιτήσῃς παρ' ἐμοῦ μαθεῖν τὸ ἐνύπνιον· οὐ γὰρ ἔχω λέγειν· ἀλλὰ περὶ τῶν λεχθησομένων ἀλήθειαν πίστωσαι τῇ τοῦ ἀποῤῥήτου διηγήσει.

κζ. Μυστήριον δὲ αὐτὸ ἐκάλεσεν, ἐν ἀποῤῥήτῳ τῆς θείας γνώσεως ὁμολογῶν κεκρύφθαι τὸ λεχθέν· οὐ τοίνυν φησὶ τὰ τοιαῦτα εἰδέναι ἐστὶ βαβυλωνίων, κἂν τὴν ἄκραν ὦσι πεπαιδευμένοι σοφίαν.

κη. Τοῦτό ἐστι. Ὁ πάντων γνώστης θεὸς οὐ μόνον τὸ ἐνύπνιον ἐδήλωσε τῷ δικαίῳ, ἀλλὰ καὶ τῆς ὄψεως τὴν αἰτίαν, καὶ τοῦ βασιλέως τὰ βουλεύματα· καὶ τὸ δειχθὲν προλαβὼν, λέγει καὶ ἃ πρὸ τοῦ ὕπνου διενοήθη, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁμολογουμένου ἀξιόπιστος γένηται καὶ περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων λόγων.

κθ. Ἀποκαλύπτων μυστήρια. Οὕτω σοι φησὶ διακειμένῳ, ἔδειξε τὴν ὄψιν ἣν ἐπιλέλησαι, γνωρίζων τὰ πολλαῖς ὕστερον ἐσόμενα γενεαῖς.

λ. Καὶ ἐμοὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ τῇ οὔσῃ ἐν ἐμοί. Εἶτα ἀπωθούμενος ἑαυτοῦ τὸ θαῦμα, ἐπὶ δὲ τὸν θεὸν ἀναφέρων τοὺς ὕμνους, φησίν· οὐκ οἴκοθεν, οὐδὲ παρ' ἐμαυτοῦ εἰδέναι ταῦτα αὐχῶ, οὐδὲ ἀφ' ἧν πεῖραν τῆς ἐπιχωρίου σοφίας εἴληφα.

Ἀλλ' ἕνεκεν τοῦ τὴν σύγκρισιν τῷ βασιλεῖ γνωρίσαι. Θεὸς γάρ φησι, ὁ σοι διὰ τοῦ ἐνυπνίου τὰ πράγματα δείξας, ἐμοὶ τῶν σοὶ γνωρισθέντων τὴν σαφήνειαν δέδωκε· προσέθηκε δὲ καὶ τῶν σῶν βουλευμάτων τὴν εἴδησιν, ὡς ἂν ἔχοις περὶ τῶν λεγομένων ἀναντίῤῥητον τὴν γνῶσιν.

λζ. Ὢι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἔδωκεν. Τοσούτων γὰρ οὐκ ἂν πώποτε περιεγένου, μὴ τοῦ θεοῦ τὴν ἰσχὺν δεδωκότος· αὐτὸς δὲ καὶ τοὺς οἰκείους ἁλῶναι πεποίηκας ὑπὸ σοῦ. — Αἰνιττόμενος ὡς οὐκ ἂν τὴν Ἰουδαίαν κατέσχες, εἰ μὴ ὁ θεὸς ἐκδότους ἔδωκε τοὺς ἐνοικοῦντας.

λη. Θηρία τε ἀγροῦ, καὶ πετεινά. Τοὺς ὀξεῖς κατὰ πόλεμον καὶ δυνατοὺς καὶ ῥωμαλέους τὸ σῶμα ὑπέταξέ σοι ὁ θεὸς, καὶ κατέστησε κύριον πάντων· ἀντὶ τοῦ οὐ μόνον σοι τὴν ἐν τῷ πολέμῳ νίκην, ἀλλὰ καὶ βεβαίαν ἐχαρίσατο τὴν ἐξουσίαν.

λθ. Ἀναστήσεται βασιλεία ἑτέρα ἥττων σου. Οὐκέτι ἐνταῦθα ἥττονα ἔφη, ἀλλὰ καὶ τῇ προσθή-

κῃ τῶν ῥημάτων δυνατωτέραν ἀνέφηνε τὴν ἐξουσίαν· κυριεύσει γὰρ πάσης τῆς γῆς· ὁ γὰρ Κῦρος πολλῷ μείζονα τοῦ βαβυλωνίου τὴν ἀρχὴν ἐκτήσατο, καὶ πολλοὺς πολέμους κατώρθωσε τῇ θείᾳ συμμαχίᾳ.

Βασιλεία τρίτη. Μηνύει μὲν τὴν μακεδονικὴν ἀρχήν· γνωρίζει δὲ τὸν Ἀλέξανδρον.

μ. Βασιλεία τετάρτη ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος. Οὐ γὰρ μόνον τῶν λοιπῶν περιεγένετο, ἀλλὰ καὶ Πέρσας ὑπέταξεν ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ, πάσης ἐλπίδος ὀξύτερον τὰς περιφανεστάτας καθελὼν δυναστείας· λεπτυνεῖ οὖν, ἀντὶ τοῦ ἀσθενεῖς ποιήσει.

μα. Καὶ ἀπὸ ῥίζης ἐν αὐτῇ. Καὶ διὰ τούτων τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς ἔτι κρατούσης· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ, τουτέστι τῇ ῥίζῃ· τὸν γὰρ Ἀλέξανδρον διεδέξαντο.

μγ. Συμμιγεῖς ἔσονται ἐν σπέρματι ἀνθρώπων. Συμμίγνυσθαι τὸ σπέρμα ἔφη τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον διὰ τὰς ἐπιγαμίας αἰνιττόμενος· τό τε γὰρ ἀναμεμίχθαι οὐδὲν ἕτερον μηνύει ἢ τὴν ἀκριβῆ συγγένειαν· καὶ τὸ ἐν σπέρματι ἀνθρώπων σαφῶς τὸ εἰρημένον σημαίνει ὥσπερ ἀκόλουθόν ἐστι τό καὶ ἔσονται προσκολλώμενοι ὡσανεὶ πρότερον μὲν διῃρημένων τῶν γενῶν, συναφθέντων δὲ ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίας.

μδ. Ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν. Καλῶς τὸ ἀναστήσει, ὡς οὔσης μὲν τὴν ἀρχήν, οὐ φαινομένης δέ· ἦν γὰρ καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου χριστοῦ παρουσίας ἡ θεία φύσις· τὸ οὖν ἀναστήσει, ἀντὶ τοῦ δείξει αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν· οὐδὲ εἶπεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν βασιλέων ἐκείνων ἀναστήσεται βασιλεύς· οὐ γὰρ χρονικὴν ἔσχε τὴν βασιλείαν, ἀΐδιός τε τὴν ἐξουσίαν· ἀλλ' ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, δεικνὺς τὴν περὶ ἡμᾶς τοῦ θεοῦ οἰκονομίαν.

Εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται. κ. τ. λ. Εἶτα τὸ διάφορον τῆς βασιλείας ταύτης δεικνὺς, πρὸς τὰς ἤδη ῥηθείσας φησὶν, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται, ὡς ἐκείνων μὲν ἀπολλυμένων, ταύτης δὲ εἰς ἀπέραντον τὸν χρόνον μενούσης. — Τουτέστιν, οὐδεὶς ἔσται μετ' αὐτὸν, τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ παυθησομένης, ἀλλ' αὐτός τε διαμενεῖ, καὶ τὸ κράτος ἕξει ἀτελεύτητον. — Οὐ μόνον φησὶν ἀρχὴν ἕξει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθισταμένων ἁπάντων περιέσται· καὶ ὁ κύριος λέγει, ἐπὶ ταύτῃ μου τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

Κ Ε Φ. Γ.

γ. Εἱστήκεισαν ἐνώπιον τῆς εἰκόνος. Ἀναμένοντες τοῦ προστάγματος τὸ σύνθημα· τοῦτο δὲ ἦν τὸ παρὰ τοῦ βασιλέως παράγγελμα· ἐδήλωσε δὲ τῶν συναχθέντων τὸ πλῆθος, ἔθνη μὲν τὰς καθ' ἑκάστην μηνύων πατρίδας· φυλὰς δὲ τοὺς κατὰ φρατρίαν συναχθέντας· λαοὺς δὲ τοὺς ἐκ διαφόρων πατρίδων μιγάδας· σάλπιγγας δὲ καὶ σύριγγας καὶ κιθάρας λέγει διάφορα ὄργανα μουσικά· καὶ σαμβύκης καὶ ψαλτηρίου εἶδος δηλονότι λέγει ὀργάνου. Δηλοῖ ὡς οὐκ ἁπλῶς οὐδὲ ὡς ἔτυχεν ἦχουν τοῖς φθόγγοις, ἀλλὰ κατά τινα τάξιν καὶ εὐρυθμίαν ἀπετέλουν τὸ μέλος· ὥστε καὶ ἡδονήν τινα παρέχειν τοῖς ἀκούουσιν.

ζ. Πίπτοντες πάντες οἱ λαοί. Ἵν' οἱ μὲν ἀνοίᾳ οἱ δὲ φόβῳ τῶν ἀπειληθέντων ὑπακούσωσι τῷ προστάγματι. — Τῶν λοιπῶν δουλοπρεπῶς θωπευόντων, οἱ παῖδες κατὰ τὸν Μωσέως νόμον οὐδενὶ χειροποιήτῳ προσκυνεῖν ἠξίουν· τῷ μὲν γὰρ βασιλεῖ τὴν ὀφειλομένην ἀπεδίδοσαν τιμὴν, ὡς θεῷ δὲ προσκυνεῖν παρῃτοῦντο· τὸ μὲν γὰρ ἦν τὴν πρέπουσαν φυλαττόντων τάξιν· τὸ δὲ, τῆς τοῦ θεοῦ λατρείας ὑπερορώντων.

θ. Εἰς τοὺς αἰῶνας ζῆθι. Τουτέστι διαμένοις κράτωρ, τῶν πραγμάτων συμμαρτυρούντων τῇ δυναστείᾳ· τοῦτο μὲν ἔχει κολακείας ἔνδειξιν, τὸ δὲ ἑπόμενον φθόνου.

ιζ. Ἔστι γὰρ θεὸς ἡμῶν ἐν οὐρανῷ, ᾧ ἡμεῖς λατρεύομεν. Ἐκ μὲν τῆς τοῦ θεοῦ μνήμης καὶ τοῦ φάσκειν αὐτὸν εἶναι ἐν οὐρανῷ, ἐπὶ τὸν δημιουργὸν τῶν ὅλων χειραγωγοῦσι τὸν ἀκούοντα· ἀπὸ δὲ τῆς λατρείας αὐτοῦ, παλαιῶν ὑπομιμνήσκουσι θαυμάτων· ὥσπερ γὰρ βαβυλώνιοι ἐκ τῆς αὐτῶν ἀποικίας ἐλέγχειν ἐπειρῶντο τοῦ θεοῦ τὴν δύναμιν, οὕτως οἱ ἅγιοι ἔκ τε τῆς κτίσεως, καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς γεγονότων πάλαι, τὸν ἑαυτῶν κρατύνειν ἐβούλοντο λόγον· οὐ μὴν σαφῶς αὐτὰ καὶ λέγουσιν· οὐ γὰρ διδασκαλίας ἦν ὁ καιρὸς, ἀλλ' εὐθυνῶν καὶ κρίσεως· διδασκάλου μὲν γάρ ἐστι τὸ μετ' ἐξουσίας λέγειν· κρινομένου, μετρεῖν τῷ καιρῷ τοὺς λόγους.

Δυνατὸς ἐξελέσθαι ἡμᾶς. Ἡμεῖς μὲν οὖν γινώσκομεν σαφῶς ὡς οὐδὲν πεισόμεθα δεινὸν, νικώσης πᾶσαν μηχανὴν τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας· εἰ δὲ ἄρα καὶ δοκιμάσει τοῖς δεινοῖς ἡμᾶς ἐκδοῦναι, τοσαύτην περὶ αὐτὸν κεκτήμεθα ἀγάπην, ὥστε ἡμᾶς αἱρεῖσθαι μᾶλλον ἀποθανεῖν μετ' εὐσεβείας ἢ ζῆν τῶν θείων νόμων ἐκτός.

Ἐνέπεσον ἐν μέσῳ. Οὐκ εἶπεν εἰσῆλθον, ἀλλ' ἔπεσον· δεικνὺς ὡς τὸ ἐπιτεταμένον τῆς φλογὸς οὐδὲ προσιέναι τινὶ συνεχώρει, οὐδὲ ὀργάνοις τισὶν ὠθεῖν τοὺς νεανίσκους, καθάπερ τὰς εἰωθυίας ὕλας ἐπὶ τῶν τοιούτων εἰσπέμπειν φιλον· ἀλλ' ὥσπερ ἐκ περιωπῆς τινος πρὸς τὸ βάθος ῥίπτουσι τοὺς παῖδας, ὡς ἐφ' ὁμολογούμενον θάνατον.

Καὶ περιεπάτουν. Οὐχ ἁπλῶς εἶπεν ὕμνουν, ἀλλ' ὅτι περιπατοῦντες ὕμνουν· καὶ ἐπιτείνων τὸ παράδοξον τοῦ γιγνομένου, οὐ γὰρ μόνον αὐτῶν οὐχ ἥψατο, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τῶν δεσμῶν λύσιν ὑπηρετήσατο τὸ πῦρ· ὅρον τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας ἐσχηκὸς τοῦ σιδήρου τὸν ἀφανισμόν.

Εὐλογεῖτε πάντα. Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὡς οὗτος ὁ ὕμνος οὐ κεῖται ἐν τοῖς ἑβραϊκοῖς ἢ ἐν τοῖς συριακοῖς βιβλίοις· λέγεται γὰρ ἀπὸ τῶν εἰρημένων παρά τι-

τῶν μετὰ ταῦτα συντεθεῖσθαι (1) διόπερ καὶ αὐτὸς τὴν καθ' ἑκάστην αὐτῶν ἑρμηνείαν παρέσω, τῆς ἑρμηνείας μόνον ἐχόμενος τῆς βίβλου.

Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς πᾶσι τοῖς λαοῖς. Ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐπαιδεύθη τὸ ἀληθὲς διόπερ εἰς κοινὸν ἅπασι τοῖς ὑπηκόοις ἐκτίθεται τὸ δόγμα· ἐπειδὴ γὰρ ἅμιλλαν καὶ σύγκρισιν τῶν θεῶν ποιούμενοι εἰς ἀδυναμίαν ἔσχατον τὸν ἰουδαίων προϊστάμενον, ὡς οὐ δυνηθέντα ἐξαρπάσαι τῆς πολέμου χειρὸς τοὺς ὑπ' αὐτῷ τεταγμένους, παρεγγυᾷ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς κεχρῆσθαι ῥήμασιν, ὡς αὐτίκα μάλα δώσοντας δίκην ἐπὶ τῇ βλασφημίᾳ. — Αὐτά τὰ πράγματα φησὶ πάσης φωνῆς λαμπρότερον ἐβόα τὴν ἀλήθειαν· οἱ μὲν γὰρ παρὰ τῶν λοιπῶν προσκυνούμενοι οὐ μόνον τῶν προφανῶν κινδύνων ἐξαρπάζειν οὐ δύνανται, ἀλλ' οὐδὲ τὸ τυχὸν παρέχειν· ὁ δὲ καὶ τὸ πᾶσιν ἀνέλπιστον καὶ ἐπ' ἔργου ἐπέδειξεν.

ΚΕΦ. Δ.

ς. Ἤκουσεν τὴν ὅρασιν. Οὐ τὴν δειχθεῖσαν φησὶ νῦν ὄψιν ἀπαιτῶ λέγειν, καθάπερ ἤδη πρότερον· δῆλον γὰρ αὕτη· ἀλλὰ τῆς ὁμολογουμένης τὴν σαφήνειαν· ἐν ἴσῳ γάρ μοι τοῦτο ἀπορεῖται τῆς ἀγνοουμένης ὄψεως.

ιε. Πάντες οἱ σοφοὶ οὐ δύνανται. Ἠλέγχθησαν δέ φησι πάντες οἱ ἐπὶ σοφίᾳ φρυαττόμενοι· σὺ δὲ δύνασαι, ὅτι πνεῦμα θεοῦ ἅγιον ἐν σοί· τουτέστι κατὰ θείαν ἀποκάλυψιν, καθὰ καὶ τὸ πρότερον, πάντα λέγεις.

ις. Ἀπηνεώθη ὡσεὶ ὥραν μίαν. Τουτέστιν ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῶν δειχθέντων, καὶ σύννους ἐγένετο.

Καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτοῦ συνετάρασσον. Τουτέστιν εἰς φόβον κατέστη, λογιζόμενος τοῦ δεσπότου τὴν δύναμιν, καὶ ὡς οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον, ὅταν μὴ τὴν ἄνωθεν ἔχῃ ῥοπήν.

ιζ. Τὸ δένδρον ὃ εἶδες. Οὐκ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον λέγων μόνον, ἀλλὰ τὴν πᾶσαν βασιλείαν· αὐτὸν δὲ εἶπεν ὡς τῶν ὑποτεταγμένων ἁπάντων ἐν ἐκείνῳ τεθεωρημένων, καὶ συμπληρούντων τὴν βασιλικὴν φαντασίαν· μηνύει τοίνυν τὸ μὲν δένδρον, αὐτόν· τὰ δὲ φύλλα, τὸν περὶ αὐτὸν στρατόν· εὐθαλῆ δὲ διὰ τὸ ἀξιοπρεπεῖς εἶναι ὑπό τε εὐταξίας καὶ τῆς τῶν λοιπῶν περιουσίας· καρπὸν δὲ τοῦ μὲν δένδρου λέγει τὰς ἐπετείους παρὰ τῶν ὑπηκόων πεμπομένας ὁμολογίας· τὸ δὲ τὰ ὄρνεα καὶ τὰ θηρία τρέφεσθαι, τὸ παρὰ βασιλέως τοῖς τε ἄρχουσι καὶ τοῖς τάγμασι χορηγούμενον σιτηρέσιον αἰνίττεται· πετεινὰ δὲ καλεῖ τοὺς ἐν τέλει, ὡς ὑπερέχοντας τῶν λοιπῶν· θηρία δὲ τὰ ὑποτεταγμένα ἔθνη· καὶ τὸ τὰ μὲν ὑπὸ τὰ δένδρα κατοικεῖν, τὰ δὲ ἐν τοῖς κλάδοις κατασκηνοῦν, τὸ ὑπὸ τοῖς αὐτοῦ νόμοις ζῆν ἅπαντας· πᾶσι δὲ τοῖς εἰρημένοις ἔφη ἐκεῖθεν χορηγεῖσθαι τὴν ἀφθονίαν, ὡς τῶν μὲν ὑπ' αὐτοῦ τρεφομένων, μισθὸν τῆς λειτουργίας λαμβανόντων· τῷ δὲ βασιλικῷ νομίσματι τάς τε ἐμπορίας καὶ τὰ συναλλάγματα ποιουμένων· ὁ δὲ προφήτης τὴν κατὰ μέρος ἐξήγησιν παρῆκεν· ἴσως μὲν ὡς καὶ εὐσύνοπτον, καὶ μάλιστα τότε τῶν κινουμένων, οὐδεμίαν δυσχέρειαν ἐμποιούντων πρὸς τὴν τῶν ὅλων κατανόησιν· καὶ ἵνα δὲ ἔχων σκοπόν, τῇ διηγήσει τῶν κατ' αὐτόν, σωφρονέστερον αὐτὸν ποιῆσαι· ἦν δὲ πρὸς τοῦτο περιττὴ ἡ τῶν λοιπῶν ἐξήγησις.

ιθ. Ὅτι ἐμεγαλύνθης. Τουτέστιν ἀπὸ μικροῦ μέγας ἐγένου, διὰ τῆς ἐν τοῖς πολέμοις νίκης· τὸ δὲ ἴσχυσας, ὅτι οὐδὲ μετὰ ταῦτα ἔσχες ἀντίστασιν.

Καὶ ἡ μεγαλοσύνη σου ἐμεγαλύνθη. Τουτέστιν ἐφυσήθης τὴν διάνοιαν, καὶ μέχρι τοῦ δεσπότου τῶν ὅλων ἐξέτεινας τὸ φρόνημα· μεγαλοσύνην μὲν γὰρ αὐτὴν ἐκάλεσε τὴν ἐξουσίαν· τὸ δὲ μεγαλυνθῆναι λέγει διὰ τὸ τῶν λογισμῶν ὑπέρογκον.

Καὶ ἡ κυρεία σου εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Τοῦτο δέ φησι γέγονεν, ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκτείνας τὴν ἀρχήν, οὐκ ἔστης ἐπὶ τῶν ὅρων τῆς φύσεως.

κ. Καὶ ὅτι εἶδεν ὁ βασιλεὺς εἰρ. Τὸ μὲν εἶρ ἐστιν ἑβραϊκὴ λέξις· σημαίνει δὲ τὸ ἄγρυπνον, καὶ

(1) Haec Polychronii verba iamdiu prolata fuerunt a Flaminio Nobilio in schol. ad ed. gr. τῶν LXX. Ceterum quod syriaca interpretatio Polychronio cognita hymno caruerit, id scilicet indicio est eam fuisse derivatam ex hebraico iam tum mutilato, uti nunc est. Sed tamen vulgatus textus syriacus in polyglottis hymnum hunc complectitur, uti etiam arabicus. Armeniaca quoque et coptica biblia hymnum agnoscunt: in graecis autem habent cum Theodotio, LXX. interpretes e codice chisiano editi (cum syriaca eorundem versione quam cl. Bugatus evulgavit) insignes duae editiones, Carafae sixtina, et complutensis; item duo nobilissimi orbis terrarum codices vaticanus et alexandrinus. Quod si Polychronius ab hymno explanando abstinuit, alia tamen mens fuit Epiphanio in ancorato cap. 24. Didymo de trin. lib. I. 32. II. 6; tum vero Theodoreto; Chrysostomo, et in vaticano quem nunc edo codice, Hippolyto, Hammonio, et cuidam anonymo, quorum omnium scholia ad hymnum leguntur. Eundem in Italica vetere extitisse constat; et nunc cum authentica vulgata conservat sapienti tridentini concilii decreto communitum. Tum e Sabatierio cognoscimus lectum eum passim in antiquis psalteriis, laudatumque ab Ambrosio, Augustino, Vigilio tapsensi, atque Fulgentio. Rufinus denique ait in invect. II. *trium puerorum hymnus maxime diebus sollemnibus in ecclesia Dei cantatur.*

ἄγγελον· διὸ καὶ ἅγιον καλεῖ, οἷον ἐξαίρετόν τινα παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους κεκτημένον τὴν φύσιν.

Πλὴν τὴν φυήν. Οὐ μὴν φησιν ὁλόκληρον κατεδίκασε τὴν τοῦ βασιλέως ἀπώλειαν.

Καὶ ἐν δεσμῷ σιδηρῷ. Διὰ τούτου τὸν τρόπον μηνύει τῆς καταληψομένης αὐτὸν συμφορᾶς.

Καὶ ἐν τῇ χλόῃ. Ἐν τοιαύτῃ ἔσται καταστάσει ὥστε χλόην σιτεῖσθαι καὶ τὴν μετὰ θηρίων ἀσπάζεσθαι δίαιταν.

Ἕως οὗ ἑπτὰ καιροί. Σημαίνει δὲ ἔτη τρία καὶ ἥμισυ τοῦ καιροῦ ἢ εἰς χειμῶνα ἢ εἰς θέρος λαμβανομένου· ἐπειδήπερ καθολικῷ τινι λόγῳ εἰς δύο ταῦτα διαιρεῖται τὸ ἔτος, τοῦ ἔαρος καὶ μετοπώρου ἐν ἑκατέρᾳ τούτων ὥρᾳ παραλαμβανομένου· ἐπείπερ καὶ ἀρχὴ τῆς ἀκρότητος, τὸ μὲν ἔαρ τοῦ θέρους, τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ χειμῶνος· συνελὼν δὲ τῇ διηγήσει, τὸν ἐξ οὐρανοῦ κατελθόντα, τὴν ἀπόβασιν ἀποφάσεως, τὸ εἶδος τῆς σωτηρίας, τὴν ἐλπίδα τῶν ἐσομένων, τὸ βέβαιον, καὶ τῆς συμφορᾶς τὸν χρόνον ἐπάγει.

κα. Τοῦτο ἡ σύγκρισις αὐτοῦ βασιλεῦ· καθολικῷ τινι λόγῳ τὰ πάντα περιλαβὼν, ἐπειδὴ καὶ σύντομον ἔδει τὴν διδασκαλίαν ποιήσασθαι, τῶν μὲν ὡμολογημένων ἀφιστάμενος, τῶν δὲ ἀμφιβόλων τὴν λύσιν ἐκτιθέμενος.

Καὶ σύγκριμα ὑψίστου. Σύγκριμα δὲ λέγει τὴν ἑρμήνειαν, ὅπερ ἀνωτέρω ὁ Ναβουχοδονόσορ ἔφη διὰ συγκρίματος εἶρε, ὁ λόγος καὶ ῥῆμα ἁγίων τὸ ἐπερώτημα· ὁ γάρ σοι τὴν ὄψιν δείξας, γνωρίσας τὸ αὐτὴν τοῖς ἐρωτήσασι, κἀμοὶ νῦν σαφηνίσαι τὸ κεκρυμμένον ἔδωκεν.

Ὃ ἔφθασεν. Τῆς ἐκβάσεως τῶν δειχθέντων τὸ ἀναντίῤῥητον λέγει· τὸ γὰρ ἔφθασεν, ἀντὶ τοῦ φθάσει λέγει, κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς γραφῆς.

κβ. Καὶ μετὰ θηρίων ἀγρίων ἔσται ἡ κατοικία σου. Φασὶ γὰρ αὐτὸν εἰς μανίαν περιτραπῆναι· οἱ δὲ καὶ ὑπὸ δαίμονος διοχλούμενον· ἡνίκα οἱ περὶ τὰ βασίλεια αἰσχυνόμενοι τὴν βασιλέως κατάστασιν, πρότερον μὲν καθεῖρξαν, ὡς ἂν μὴ εἰς προὖπτον ἔλθοι τὸ γεγονός· καὶ κατεῖχον ὥσεὶ πέδαις τισὶ καὶ ἁλύσεσι φυλάσσοντες, ὅπερ ὁ δεσμὸς τοῦ σιδήρου μηνύει· οὐ γὰρ ἀνθρωπίνη ἰσχὺς ἤρκει πρὸς τοιαύτην ἀνθρώπου κατάστασιν· ἐπὶ πολὺ μὲν οὖν ἀφανῆ φρουρεῖν διεγίνωσκον· ὡς δὲ πάντα ἦν δεύτερα τῆς μανίας, ἀνθρώπων τε ἰσχὺς καὶ σιδηρίου δύναμις, καὶ ποικίλων ἐργαλείων ἐπίνοια, τότε οὐκ ἀφῆσαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς πόῤῥω συνέβαινεν ἡ μετὰ τῶν θηρίων διαγωγή.

Καὶ χόρτον ὡς βοῦν ψωμιοῦσί σε. Σαρκοφαγεῖν μὲν γὰρ οὐκ ἐδύνατο· οὐ γὰρ καὶ τὴν τῶν θηρίων ἔσχε φύσιν, καὶ τὴν κατάστασιν, τῷ μεγέθει τῶν τριχῶν, καὶ τῇ αὐξήσει τῶν ὀνύχων, καὶ τῇ λοιπῇ ἀγριότητι· ἐχλοηφάγει δὲ τὴν αὐτόματον ἐκ γῆς ἀναδιδομένην τροφὴν σιτούμενος.

Καὶ ἑπτὰ καιροὶ ἀλλαγήσονται. Τουτέστιν ἀμείψεις τὸ χρῶμα· εἰ γὰρ ἡ τῶν ἡλικιῶν ἐναλλαγὴ μόνη πλείστην τῶν χαρακτήρων τὴν διαφορὰν ἐργάζεται, πολλῷ μᾶλλον τῆς τε τροφῆς τὸ ἀσύνηθες καὶ ὁ κατεσκληκὼς βίος τοῦτο ἔδειξεν ἄν.

Ἕως οὗ γνῷς. Οὐ παντελῆ δέ σου ἀπώλειαν κατεψηφίσατο ὁ θεός· οὐ γὰρ ὀργῇ τὸ πάθος ἐπάγει, ἀλλὰ κηδεμονίᾳ· προμηθούμενος τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴν, καὶ πάντων τῶν λυπηρῶν ἀπαλλάττει, ὅταν εἰσαῦθις εἰς τὸ οἰκεῖον ἀποκαταστήσει ἀξίωμα. — Ἵνα γνῷς ὡς οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον· ἅπαντα δὲ τῆς ἄνωθεν ἐξουσίας ἤρτηται.

κδ. Ἡ βουλή μου ἀρεσάτω σοι. Ἐπειδὴ τοίνυν φησὶ φειδοῖ ἀλλ' οὐκ ἀγριότητι τὴν δίκην ἠπείλησεν ὁ θεὸς, δέξαι τὴν ἐμὴν συμβουλήν.

Ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι. Ἐπειδὴ γὰρ οὐδένα οἶκτον πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους λαμβάνων, ἀφειδῶς ἅπασιν ἐκέχρητο, ὡς καὶ τοὺς ἐν εὐγενείᾳ καὶ πάσῃ τραφέντας ἀφθονίᾳ εἰς οἰκτρὸν καταστρέψαι τέλος, ἀναγκαίως ἡμερότητα αὐτῷ παραινεῖ, ὡς μὴ τῆσδε ὠμότητος εἰς ὀργὴν κινούσης τὸ θεῖον.

Ἴσως ἔσται μακρόθυμος. Θαυμάσαι ἐστὶ τὸν προφήτην, ὅπως οὔτε ἀνέλπιστον αὐτῷ τὴν ἀγαθὴν τὴν προσδοκίαν ἐποίησεν, ὡς ἂν μὴ ἀπογνοὺς ὅλως τῆς χείρονος γένοιτο μοίρας· οὔτε ἀναντίῤῥητον ἐργάσεται. — Ἀλλ' ἡ μὲν τοῦ προφήτου φησὶ συμβουλὴ τοιαύτη, ἀρκοῦσα τὴν ἐπηρτημένην ἀποκρούσασθαι δίκην, οὐδὲν δὲ ἄμεινον διετέθη, κρείττων τῆς τοῦ προφήτου συμβουλῆς γενόμενος· διόπερ καὶ τὰ τῆς ἀποφάσεως εἰς πέρας ἤχθη.

κε. Ταῦτα πάντα ἔφθασεν. Τὴν μὲν οὖν συμφορὰν φησιν ἠπείλησεν ὁ θεός· οὐ μὴν παρὰ πόδας ἤγαγε τῶν δεινῶν τὴν πεῖραν, ἀλλ' ἐνιαυτὸν συνεχώρησεν ὅλον, μετανοίας διδοὺς καιρόν· ὁ δὲ ἐπειδὴ οὐδὲν τῶν ἀπειληθέντων ἐπὶ τῶν ἔργων ἑώρα, τὸν παραυτίκα φόβον τῆς διανοίας ἐκβαλὼν τῆς αὐτοῦ, διανοούμενος ἁπάντων τῶν κατορθωμάτων τὸ μέγεθος· ὅπερ ὁ προφήτης σημαίνειν βουλόμενος, οὐ τοῦ χρόνου μόνον ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ τῆς πράξεως καὶ τῶν ῥημάτων, πρὸς σαφεστέραν διδασκαλίαν τῆς τοῦ βασιλέως διανοίας.

κϛ. Ἐπὶ τῷ ναῷ τῆς βασιλείας. Ναὸς δὲ βασιλείας αὐτὰ καλεῖται τὰ βασίλεια· πάντα δὲ φησι ἐπεσκόπει τά τε δημόσια οἰκοδομήματα καὶ ὅσα πρὸς βασιλικὴν ἤσκειτο φαντασίαν.

κζ. Οὐχ αὕτη ἐστὶ Βαβυλών; Τουτέστι ποῦ εἰσὶν ἐκεῖναι αἱ ἀποφάσεις αἱ κατ' ἐμοῦ; ποῦ τοῦ θεοῦ ἡ τιμωρία; ἰδοὺ γὰρ πέπονθα δεινὸν οὐδέν, ἀλλὰ τήν τε Βαβυλῶνα ταύτην, τοὺς προτέρους τῆς ἀρχῆς ἐξελάσας, ἤγειρα εἰς ὕψος, οὐδὲν ὑπ' οὐδενὸς πεπονθώς· καὶ τά τε τῆς δυναστείας ἐβεβαιώθη, καὶ τὰ τῆς δόξης ἐπὶ τὸ μεγαλοφυέστερον κεχώρηκεν, οὐδενὸς χρόνου δυνηθέντος ἐλέγξαι τὴν ἰσχύν.

κη. Ἔτι τοῦ λόγου κ. τ. λ. Ἐπὶ τῇ μεγαληγορίᾳ εὐθὺς ἡ ταπείνωσις· οὐ τοῦ παραχρῆμα ῥήματος ἕνεκα τοσοῦτον, ὅσον τῆς ὅλης ὑπερηφανίας· ἀλλ'

ἵνα δειχθῇ σημεῖον τοῦ ῥήματος, τὸ κολαζόμενον φρόνημα.

λ. Ὁ λόγος συνετελέσθη. Συνέβη γὰρ αὐτῷ πάντα τὰ εἰρημένα. Ὡς γὰρ ἀμεταμέλητα τὰ ὄντα, εἰσεπράξατο δίκην· εὔδηλον δὲ ὡς ἐπὶ τὸ θηριωδέστερον ἔσχε τοῦ σώματος τὴν κατάστασιν· τοῦ μὲν λοιποῦ σώματος εἰς ἑτέραν ὄψιν καταστάντος, τῶν δὲ τριχῶν ἐπὶ τὸ ἀγριώτερον μεταβληθεισῶν, καὶ τῶν ὀνύχων πέρα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς ἐπίδοσιν ἐλθόντων.

λβ. Τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνέλαβον. Τὰς μανίας φησὶν ἀπαλλαγείς, καὶ τῶν λογισμῶν μοι ἠρεμησάντων, τοῦ σώματος τὸ θηριῶδες ὁρῶν, καὶ ταῖς παροῦσι παρεξετάσας τὴν παλαιὰν εὐημερίαν, τήν τε προτέραν τῆς διανοίας νόσον, τήν τε ἄνωθεν κομισθεῖσαν ἀπόφασιν, καὶ τῶν εἰρημένων τὸ πέρας, γνοὺς τε ὡς οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον, εἰς ὕμνους ἐτράπην τοῦ δεσπότου.

Ὅτι ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος. Καὶ τοῦτο φησὶν ἐπαίδευσα οὐχ ἁπλῶς ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων μαθὼν ὡς ἀΐδιον ἔχει τὴν φύσιν, οὐ δεχόμενος τῆς ἀρχῆς τὴν μεταβολὴν καθάπερ ἄνθρωποι.

Ἐπὶ τὴν βασιλείαν μου ἐκρατιώθην. Τουτέστιν οὐδὲ ἀπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν μεταξὺ γεγονότων ἐβλάβην. — Εἰ δὲ δεῖ, φησί, καὶ τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, μείζονα τὴν ἐξουσίαν ἔσχον.

ΚΕΦ. Ε.

α. Βαλτάσαρ ὁ βασιλεὺς ἐποίησε δεῖπνον. Οὐχ εἰρηκὼς τελευτὴν τοῦ Ναβουχοδόνοσορ, ἐπὶ τὸν Βαλτάσαρ μετέρχεται· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τάξιν τὴν βασιλειῶν λέγειν αὐτῷ τὴν διαδοχὴν πρόκειται· τοῦτο γάρ, ὡς προλαβὼν ἔφην, ἱστοριογράφου ἴδιον· ἀλλὰ τὰ θαύματα διδάσκειν καὶ τὴν καθόλου πρόνοιαν δεικνύναι τοῦ Θεοῦ· ὅσα τοίνυν εἰς τὸ προκείμενον αὐτῷ συμβάλλεται, ταῦτα καὶ διηγεῖται· φαίνεται γὰρ μετὰ τὸν Ναβουχοδονόσορ, ὁ Εὐιλὰτ Μαρωδὰχ βασιλεύσας κατὰ τὴν Ἱερεμίου φωνήν, ὃς καὶ τὸν Ἰεχονίαν τῶν δεσμῶν ἀφῆκεν, ἐν τοιούτῳ σχήματι καταλειφθέντα ὑπὸ τοῦ Ναβοχοδονόσορ· λέγει γὰρ οὕτως ὁ προφήτης· ἐν τῷ ἔτει τῷ κγ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀπῴκισε Ναβουζαρδὰν ὁ ἀρχιμάγειρος τῶν Ἰουδαίων ψυχὰς ψμε· καὶ ἐγένετο ἐν τῷ τριακοστῷ καὶ ἑβδόμῳ ἔτει, καὶ ἀποικισθέντος Ἰωακεὶμ βασιλέως Ἰούδα, ἔλαβεν ἐκεῖνον Εὐιλὰδ Μαρωδὰχ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ᾧ ἐβασίλευσε τὴν κεφαλὴν Ἰωακεὶμ βασιλέως Ἰούδα· εἰ μὲν οὖν ἱστορίαν προέκειτο γράψαι τῷ προφήτῃ, ἀναγκαίως αὐτὸν ἐν τῇ γραφῇ ἐτίθει μετὰ τὸν Ναβουχοδονόσορ· ἑτέρας δὲ οὔσης τῆς προθέσεως παρέλκον ἐνόμισε καὶ ταῦτα, οὐδενὸς ἐπ' αὐτοῦ θαυματουργηθέντος· διὰ τοῦτο οὐδὲ αὐτοῦ τοῦ Βαλτάσαρ ἀρχὴν τῆς βασιλείας εἰρηκώς, ἐπὶ τὰ πράγματα μετῆλθεν εὐθύς.

Κατέναντι τῶν χιλίων ὁ οἶνος· Τουτέστι πολλὴ τῶν ἀνακτόρων ἡ ἀφθονία, μάλιστα δὲ οἴνου· ὥστε τῇ περὶ τὸ πίνειν φιλοτιμίᾳ, ἄχρις ἑσπέρας βαθείας παραταθῆναι τὸ συμπόσιον.

γ. Καὶ ἠνέχθησαν τὰ σκεύη· Τουτέστιν οὐ μέχρι προστάγματος ἔστησε τὴν τόλμαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργον ἐξήνεγκε τὸ βούλευμα.

Καὶ ἔπινον ἐν αὐτοῖς. Ἵνα εἴπῃ οὐ πρὸς ἐπίδειξιν μόνον ἐκόμισε τὰ σκεύη, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὕβριν.

δ. Καὶ ᾔνεσαν τοὺς θεούς. Ἔδειξε τῆς τόλμης τὴν αἰτίαν· ὡς γὰρ τὴν τῶν ξοάνων πάντων βοήθειαν περιγινομένην καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐκείνοις μὲν ἔγνωκε τὴν χάριν, εἰς δὲ τὸν τῶν ὅλων ἐξύβρισε δεσπότην.

ε. Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Ἀντὶ τοῦ ἔτι διαλεγομένων ἐκείνων καὶ θαυμαζόντων τῶν δαιμόνων τὴν δύναμιν, παρὰ πόδας ὁ ἔλεγχος γινόμενος, μείζονα τῆς παρανομίας παρέχει τὴν αἴσθησιν.

Ἐξῆλθον δάκτυλοι. Ὥσπερ βασιλέως τόμῳ τὴν κατὰ τοῦ τυράννου ἐκφέροντες ψῆφον.

Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐθεώρει. Ἔοικε γὰρ μόνος ὁρᾶν τὸ παράδοξον· ὡς ἡ ὄνος ἡ ἐπὶ τοῦ Βαλαὰμ τὸν ἄγγελον· ἡ μὲν γὰρ κοινὴ ὄψις εὐπαραμύθητον ἐποίει τὸν φόβον, ἄλλου ἄλλως ἐξηγουμένου τὸ ξένον τῆς ὄψεως· τὸ δὲ αὐτὸν μόνον ὁρᾶν, μαρτυρά τε εὐθὺς τῶν λόγων ἔχειν μηδένα, μεῖζόν τι τὸ δέος εἰργάζετο, καὶ τοῖς λοιποῖς μαινομένου δόξαν παρεῖχεν· ὕστερον δὲ καὶ πάντες ἔγνωσαν, εἰς ἀπορίαν τὴν κοινὴν καὶ παιδαγωγίαν Βαβυλωνίων· τοῦτο γὰρ οἶμαι καὶ σημᾶναι βουλόμενος ὁ συγγραφεύς, οὐκ εἶπεν ὅτι βασιλεὺς εἶδεν, ἀλλ' ὅτι ἑώρα, τὸ παρατεταμένον σημαίνων τοῦ χρόνου· καὶ ὡς τὴν μὲν πρώτην ἐξεπλάγη ὁ βασιλεύς· τὸ αὐτὸ δὲ πάντες ὕστερον πεπόνθασιν· ὥστε μὴ φαντασίαν τινὰ νομισθῆναι, καὶ ἀπάτην παρά τινος τελουμένην. — Ἡ γὰρ ἐπίτασις τοῦ δέους ἠλλοίωσε τὴν χρόαν. — Τουτέστιν οὐκ εἶχε τί βουλεύσεται περὶ τῶν φαινομένων.

ς. Καὶ γόνατα αὐτοῦ συνεκροτοῦντο. Δείκνυσιν ὡς οὐ καθήμενος ἢ κατακεκλιμένος ἄνετος διῆγεν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ δέους καθάπερ ὑπὸ φρίκης τινὸς συνεχόμενος ὅλος ἐσείετο.

ζ. Καὶ ἐβόησεν ὁ βασιλεὺς ἐν ἰσχύϊ. Καλῶς τὸ ἐν ἰσχύϊ· ἔδειξε γὰρ τῆς ψυχῆς τὸν θόρυβον.

ι. Καὶ ἡ βασίλισσα. Παρὰ πᾶσαν συνήθειαν φαίνεται ἡ βασίλισσα εἰσπηδήσασα κατὰ μέσον τοῦ συμποσίου· ὡς γὰρ κοινωνοῦσα τῆς συμφορᾶς, τῆς συνήθους εὐκοσμίας ἀμελήσασα, ὑπ' ὄψιν τῶν πάντων εἰσῄει, κατὰ τοὺς λαβομένη τὰ κατὰ τὸν προφήτην.

Μὴ ταρασσέτωσάν σε οἱ διαλογισμοί σου. Μὴ καταπέσῃς φησὶν ὑπὸ τοῦ δέους, μηδὲ εἰς ἀπορίαν καθίστασο, εἰ τούτους ἀγνοοῦντας εὕρῃς τὴν γραφήν.

ια. Ἔστιν ἀνήρ. Οὐκοῦν ἀνέλπιστός φησιν ἡ τῶν ἀπορουμένων λύσις· ἕτερος γὰρ ἤδη πέφηνεν ἀμείνων τούτων, ὃς οὐ κατὰ συνήθειαν εἴωθε λέγειν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ κατὰ χάριν.

ιϛ. Πορφύραν ἐνδύσῃ. Πορφύραν ἐνδύειν ἐπαγγέλλεται, τουτέστι κοινωνεῖν τῆς βασιλείας· περιαυχένιον δὲ περιτιθέναι χρυσοῦν σύμβολον τῆς ἀρχῆς· τρίτον δὲ ἔσεσθαι τῆς βασιλείας ὑπισχνεῖται, τουτέστι μετ' αὐτὸν καὶ τὴν βασιλίδα.

ιζ. Τὰ δόματά σου σοὶ ἔστω. Ἄμισθον ποιήσομαι τῶν ζητημάτων τὴν λύσιν, ἅπαντα μετ' ἀκριβείας λέγων.

ιη. Ὁ Θεὸς ὕψιστος τὴν βασιλείαν ἔδωκε Ναβουχοδονόσορ. Βασιλείαν μὲν καλέσας, αὐτὴν τὴν ἀρχήν, μεγαλοσύνην δὲ, τὸ περίβλεπτον τῆς ἐξουσίας, τιμὴν δὲ τὴν παρὰ πάντων προσκύνησιν, δόξαν δὲ τοῦ πλούτου τὴν περιουσίαν, καὶ τὴν παρὰ πάντων εὐφημίαν τῷ Θεῷ δι ταύτην ἀνέθηκεν, δεικνὺς ὡς οὐδὲ προγονικοῖς, ἀλλ' οἰκείοις καὶ τοῖς παρὰ Θεοῦ δοθεῖσι κατορθώμασιν ἐκεῖνος ἐσεμνύνετο.

ιθ. Πάντες οἱ λαοὶ, φυλαί. Οὐ τῆς οἰκείας πατρίδος φησὶ μόνον κατεῖχεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐξέτεινε τὴν ἀρχήν· καὶ εἶκον ἅπαντες τοῖς αὐτοῦ μετὰ δέους προστάγμασιν, οὐδὲ τυραννικὸν οὐδενὸς βουλευσαμένου πώποτε· — Πάντα φησὶ μετὰ ἐξουσίας ἔπραττεν.

κ. Καὶ ὅτε ὑψώθη ἡ καρδία αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως φησὶν ὁ εἰς ἀκρότατον τῆς δυναστείας ἐλθὼν, ἐπειδὴ κατὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἠλαζονεύσατο, ἀποφάσει θείᾳ μετεσκευάσθη τῆς βασιλείας.

κβ. Σὺ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βαλτάσαρ. Ὁ μὲν γὰρ εἰ κἂν τοῖς λοιποῖς μεγαλοφρονῶν ὤφθη, τὴν γοῦν περὶ τὰ σκεύη εὐλάβειαν ἀπεδείξατο· σὺ δὲ τῆς ἀλαζονείας οὐ κατέλιπες ἐκείνῳ ὑπερβολήν· καὶ κατὰ τούτων ἐκ τῆς εἰς Θεὸν παροινίας τολμηρῶς ἐξέτεινας τὰς χεῖρας, καὶ τῆς ψυχῆς ἐλέγξας τὸ φύσημα ἐπὶ τὰ γεγονότα χωρεῖ.

κϛ. Μανὴ, ἐμέτρησεν. Τουτέστιν ὥσπερ μέτρῳ τινὶ, ἄχρι τοῦ παρόντος χρόνου, τὴν σὴν ζωὴν περιώρισεν· ὥσπερ γὰρ παρὰ τῷ Ζαχαρίᾳ μέτρον ἐθεάσατο μολύβδου, ἵνα μάθῃ τὸ τέλος τῆς περὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας μακροθυμίας, οὕτω καὶ νῦν ὥσπερ μέτρῳ τινὶ περιωρίσθαι λέγει τὴν κρατοῦντων τὴν δυναστείαν· τὸ γὰρ μανὴ μέτρον σημαίνει.

κζ. Θεκὲλ, ἐστάθη ἐν ζυγῷ. Ἔστι μὲν οὖν τὸ θεκὲλ σταθμός· βούλεται δὲ δεῖξαι ὡς οὐκ ἄκριτον τὴν κατ' αὐτοῦ ψῆφον ἐξήνεγκεν ὁ Θεὸς, τρόπον δέ τινα ἀντιταλαντευθεὶς ὁ χρόνος τῆς σῆς ἀρχῆς ταῖς πράξεσιν, ᾤχετο καθελκυσθεὶς τῷ βάρει τῶν ἁμαρτημάτων· ἵνα εἴπῃ ὡς διὰ τὰς παρανομίας οὐκ ἄξιος ὤφθης τὴν σαυτοῦ παρατεῖναι βασιλείαν.

κη. Φαρὲς, διῄρηται. Σημαίνει μὲν οὖν τὸ Φαρὲς διαίρεσιν· λέγει δὲ ὡς οὐ νῦν δίκην τῆς κατὰ τοῦ Θεοῦ τόλμης δώσεις, ἀλλ' οὐδὲ παραπέμψεις εἰς ἐκγόνους τὴν ἀρχὴν, τῇ τῶν παίδων εὐδοξίᾳ τιμώμενος. Ἄχρι τούτου ἔστη ὁ προφήτης, οὐκέτι δὲ καὶ συμβουλὴν εἰσηγήσατο ὡς ἐπὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ, ἀκολουθῶν καθόλου τῇ θείᾳ γνώμῃ· ἐπ' ἐκείνου μὲν ἀπὸ τοῦ ἐνυπνίου εὗρε ἐλπίδα τινὰ προσοῦσαν τῷ βασιλεῖ· καὶ ἄλλως δὲ αὐτὸν εὐλαβῶς ᾔδει περὶ τοὺς θείους διακείμενον χρησμούς· ἐπί τε γὰρ τῆς τοῦ ἀνδριάντος ἑρμηνείας, οὐ μόνον τοῖς λοιποῖς ἐτίμησεν, ἀλλὰ καὶ προσκυνήσεως ἄξιον ἡγήσατο· καὶ ἐπὶ τοῦ δένδρου· πρὸς δὲ τοῖς ῥηθεῖσι, καὶ τὸν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἡγεμόνας ἀνέδειξε τοὺς δικαίους· διόπερ ἀγαπῶν τὸν ἄνδρα, καὶ χρηστὰς αὐτῷ τὰς ἐλπίδας ὑποτείνων, πρὸς τὴν τῶν ἀγαθῶν προέτρεπε πρᾶξιν· ἐπὶ δὲ τούτου, οὐ μόνον ἀγνώμονα περὶ τὰς θείας ᾔδει δωρεὰς, ἀλλὰ καὶ παντελῶς τῆς χείρονος γέγονε μοίρας· πρὸς τοῖνυν ἄνδρα οὔτε τι χρηστὸν κεκτημένον, οὔτε τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων δεχόμενον διδασκαλίαν, καὶ διὰ ταῦτα εἰς ὡμολογημένην ἀπόφασιν πεπτωκότα, περίλκον ἔκρινε περὶ τῶν προσηκόντων διαλέγεσθαι.

κθ. Ἐνέδυσαν τὸν Δανιὴλ πορφύραν. Ἀπορήσειε δ' ἄν τις ὅπως ἢ πότε ταῦτα ἐπράχθησαν· οἶμαι τοίνυν τὴν μὲν ἑρμηνείαν τοῦ γράμματος ὅτε τῆς νυκτὸς οὔσης εἰρῆσθαι παρὰ τοῦ Δανιήλ· καὶ τῇ πορφύρᾳ καὶ τῷ περιαυχενίῳ παραυτίκα τετιμῆσθαι, παρεστώσης τῆς στρατείας καὶ τῶν ἐν τέλει πάντων· τὸ δὲ κήρυγμα οὐ γεγενῆσθαι, ἀλλ' ἐν γράμμασι διατετυπῶσθαι μόνον· τὸ δ' ὅσον οὐδέπω ἐσόμενον, μᾶλλον δὲ καὶ πεπληρωμένον τῇ κρίσει ὡς γεγονὸς ὁ ἱστοριογράφος τέθεικεν.

Ἐν αὐτῇ τῇ νυκτὶ ἀνῃρέθη. Ἐλεγχθείσης γὰρ τῆς μαγγανείας τῶν ἐν Βαβυλῶνι σοφῶν, καὶ τοῦ δεσπότου κηρυχθέντος, κατελάμβανε τὸν παράνομον ἡ δίκη.

λα. Καὶ Δαρεῖος ὁ μῆδος παρέλαβε τὴν βασιλείαν. Ζητεῖται πῶς ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ, καὶ τῆς γραφῆς τὴν ἑρμηνείαν εἶπεν ὁ Δανιὴλ, καὶ Βαβυλωνίων ἀφῃρέθη ἡ βασιλεία, καὶ μῆδοι κατέσχον τὴν ἐκείνων ἀρχήν· καὶ πρὸς τούτῳ πῶς εἰς μήδους φησὶ καὶ πέρσας ὁμοῦ τὴν ἀρχὴν μετατεθήσεσθαι, φησὶν ἐν τῇ γραφῆς ἑρμηνείᾳ Δαρεῖον τὸν μῆδον μόνον παρειληφέναι τὴν ἀρχὴν ἐπήγαγε, τινὲς μὲν οὖν ἔφασαν ὡς Δαρεῖος ὕπαρχος ἦν τοῦ Βαλτάσαρ, εὐσεβὴς δὲ ὢν παρὰ πάντας τοὺς λοιποὺς, καὶ σφόδρα γνησίως πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς τῶν ἰουδαίων διακείμενος, ἐπείθετο ἀληθῆ εἶναι τὰ παρὰ τῷ Δανιὴλ εἰρημένα· ὡς οὖν ταῦτα ὁ προφήτης ἀπεφήνατο, οὐκ ἐνδοιάσας περὶ τῶν εἰρημένων, ἅπαντας ἀθρόως ἐκίνησε κατὰ τοῦ βασιλέως· καὶ τὸν μὲν τῆς ἀρχῆς ἐξήλασεν; αὐτὸς δὲ τὴν βασιλείαν κατέσχεν, εἰς μήδους τὴν ἀρχὴν μεταστήσας.

ΚΕΦ. ϛ.

α. Σατράπας ἑκατὸν εἴκοσι. Τουτέστι πολλῆς οὔσης τῆς ἐξουσίας, ἐδοκίμασε πολλοὺς εἶναι τοὺς καθ' ἑκάστην πατρίδα ἄρχοντας.

β. Τακτικοὺς τρεῖς. Τουτέστιν ἐφεστάναι τοῖς τάγμασιν ἐκέλευσε· τακτικοὺς γὰρ ἐκάλεσε τοὺς τῶν ταγμάτων ἡγεμόνας· καὶ ἦν Δανιὴλ εἷς ἐξ αὐτῶν.

Ὅπως ὁ βασιλεὺς μὴ ἐνοχλῆται. Τουτέστιν ὥστε τὰ ἀναγκαιότατα μόνα ἐπὶ τὸν βασιλέα ἔρχεσ-

θαι· τὰ δὲ λοιπὰ διαπεῖσθαι παρὰ τούτων· ταῦτα δὲ καὶ ἐπὶ Μωσέως γεγένηται.

γ. Ὅτι πνεῦμα περισσότερον. Τουτέστι σοφώτερος ἐδείκνυτο, καὶ κατὰ τὴν διοίκησιν ἐπιτηδειότερος, οὐ μόνον τῶν τριῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ πλήθους· ὥστε δοχθῆναι πάντων τῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ ὑπερφερῆ τὸν δίκαιον. — Πνεῦμα μὲν οὖν ἐνταῦθα λέγει τὴν σύνεσιν αὐτὸν, καὶ τῶν λογισμῶν τῆς ψυχῆς τὸ κίνημα, καὶ τὴν περὶ τὰ πράγματα ἐντρέχειαν· οὐ γὰρ περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἔφη, ὅτι περισσὸν ἦν ἐν αὐτῷ· οὐ γὰρ οἱ λοιποὶ μετεῖχον πνεύματος, ἐπειδὴ δὲ ἀσεβείας ἦσαν μέτοχοι· οἶμαι καὶ τὸν προφήτην ἐνταῦθα αἰνίττεσθαι τὴν θείαν χάριν, ἀφ' ἧς καὶ τὴν κατὰ πάντων ὑπεροχὴν ἀσύγκριτον εἶχεν.

Ὁ βασιλεὺς κατέστησεν αὐτόν. Ὡς εἶναι φησὶ δῆλον, ὡς πειθόμενος τοῖς παρ' αὐτοῦ τοῦ Δανιὴλ εἰρημένοις, καὶ ἐπεχώρησε τῷ ἔργῳ, καὶ τετίμηκε τὸν Δανιὴλ ὡς εὐσεβῆ· οἷον δὴ καὶ κατὰ τὸν Ἰὼβ σκοπήσας τίς εὗροι γεγονός. — Τουτέστιν ἐκ τῶν πραγμάτων κρείττων τῶν λοιπῶν ὀφθεὶς, τὴν ὅλην τὴν ἐξουσίαν ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως.

δ. Πρόφασιν καὶ παράπτωμα. Πρόφασιν μὲν λέγει τὴν μεγίστην τοῦ θανάτου ἀφορμήν· παράπτωμα δὲ οὐ καίριον μὲν, ὅμως δὲ ἔχον ἀφορμήν τινα ὅπερ κατηγορίας ἐν τῇ διοικήσει τῶν ὑπηκόων ηὑρίσκετο.

Ὅτι πιστὸς ἦν. Οἱονεὶ τὸ τυχὸν ὅπερ ἐκ τῆς περὶ τοὺς πένητας ἐδείκνυτο γνώμης· μήτε δωροδοκίᾳ τινὶ τὸ δίκαιον ἀπεμπολῶν, μηδὲ ἀφαιρούμενος τοὺς δεσμοὺς τοῦ δικαίου, αἰσχροῦ κέρδους χάριν· τουτέστι τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας οὐδαμῶς ἐξιστάμενος. — Πλάττεσθαι φασὶν οὐ δίκαιον· εὑρήσωμεν γὰρ ἐσόμεθα, τῆς ἐξετάσεως τὴν κατασκευὴν γυμνιζούσης· τὸ δὲ ὁμολογούμενον εἰς κατηγορίαν τρέπειν προσήκει.

ζ. Στῆσαι ὁρισμόν. Σχηματίζονται τὴν περὶ αὐτὸν εὔνοιαν, ὡς ἂν αὐτοῖς ἔχῃ τὸ σκαιώρημα ἀπὸ τῆς περὶ σέ φασι διαθέσεως καὶ τῆς περὶ τὴν βασιλείαν εὐνοίας, ἥκομεν ἐπὶ τήνδε τὴν βουλήν· πλείστῃ δὲ τῇ θωπείᾳ κέχρηνται, δεινὸν εἰδότες τὴν κολακείαν καὶ τῶν ἐμφρόνων κλέψαι τὸν νοῦν. — Οὐδένα χρόνον εἰς βουλὴν τῷ βασιλεῖ καταλιπόντες· ἔδεισαν γὰρ μὴ σκέψεως καιρὸν δεδωκότες, διαμάρτωσι τοῦ σκοποῦ, τῆς ἀτοπίας τοῦ προταθέντος αὐτόθεν δεικνυμένης.

Ὅπως μὴ ἀλλοιωθῇ τὸ δόγμα. Τουτέστι νόμῳ βασιλέως ὁρισθῆναι τοῦτο, ὥστε ἀπαράβατον εἶναι τὸ πρᾶγμα τῇ ἀξιοπιστίᾳ τοῦ νομοθετοῦντος.

θ. Τότε ὁ βασιλεύς. Οὐ γὰρ ᾔδει τὸ σκαιώρημα, καὶ τὴν θωπείαν ἐδέξατο.

ι. Καὶ Δανιὴλ ἡνίκα ἔγνω. Κάλλιστα ἔφη τὸ ἡνίκα ἔγνω· ἐνεδείξατο γὰρ ὡς πλείονι τῇ περὶ τὴν προσευχὴν προσοχῇ τοῦ νόμου τεθέντος ἐχρήσατο· ὡς γὰρ ἀγῶνος κειμένου, ἢ τῆς εἰς θεὸν ἔχεσθαι εὐσεβείας, ἢ τὸν ἀνθρώπινον φόβον ἔμπροσθεν θεῖναι τῆς περὶ τὸ καλὸν ἐμμελείας, ἐπέτεινε τὴν σπουδήν· ἄμεινον εἶναι κρίνων τὸ μετ' εὐσεβείας ἀποθανεῖν, ἢ παρανόμως ζῆν· οὐχ ἁπλῶς δὲ τὴν προσευχὴν ποιεῖται, ἀλλ' ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ βλέπων, ὅπερ μείζονα τῆς περὶ θεὸν φιλίας τὸ τεκμήριον παρείχετο· οὔτε γὰρ ἀγνοῶν τὸν κωλυτικὸν ὅρον, ἀδεῶς προσεύχεται παρὰ τὰ ὡρισμένα, οὔτε γινώσκων ἐπίτηδες ἐναντιοῦται τῷ προστάγματι· τὸ μὲν γὰρ ἦν οὐ φιλόθεον τὸ δὲ φιλοκίνδυνον. Καὶ μετ' ὀλίγα. Οὐ παραχωρητέον οὖν ἀνθρώποις τοῦ θείου νόμου διὰ τὸν φόβον, ἀλλὰ θεῷ καὶ μετὰ κινδύνων ἀκολουθητέον.

ιβ. Οὐχὶ ὁρισμὸν ἔταξας. Τῇ ἴσῃ καὶ νῦν κέχρηνται κακουργίᾳ· πρὸ μὲν γὰρ τοῦ δόγματος οὗτοι ἤρξαντο τοῦ γεγενημένου· ἐνταῦθα δὲ κρύψαντες τὴν γραμμάτων τὴν αἰτίαν, αὐτῷ τῷ βασιλεῖ καθαρὰν περιάπτουσι τοῦ νόμου τὴν διαγόρευσιν.

ιδ. Ὁ βασιλεὺς πολὺ ἐλυπήθη. Τουτέστιν ἐν ἀπορίᾳ κατέστη, συνιδὼν μὲν τὸν δόλον, οὐκ εἰδὼς δὲ ὅ τι πράξει· οὔτε γὰρ ἀρνεῖσθαι τὰ ἄρτι ὁμολογηθέντα εἶχεν, οὔτ' ἄντικρυς ᾤετο δεῖν τὸν νόμον λύειν.

Ἠγωνίσατο τοῦ ἐξελέσθαι αὐτόν. Ἐπειρᾶτο φησὶν ἑτέροις τισὶ λόγοις ἀποκρούσασθαι τὴν κατὰ τοῦ δικαίου ψῆφον· καὶ ἕως πρὸς δυσμαῖς ἡλίου ἠγωνίζετο τοῦ ἐξελέσθαι αὐτόν· οὐ τὸ πρᾶγμα μόνον ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος ἔδειξε τὴν περὶ τὸν δίκαιον εὔνοιαν τοῦ βασιλέως.

ιϛ. Τότε ὁ βασιλεὺς εἶπε. Ἔθος φησὶν ἀρχαῖον παρηκολούθησε κατὰ μηδένα τρόπον τοὺς βασιλικοὺς παραβαίνεσθαι νόμους· ὥρα δὲ δυοῖν ἑλέσθαι θάτερον, ἢ τὸν Δανιὴλ σώσαντα ἄδειαν τοῖς λοιποῖς παραβάσεως δοῦναι, ἢ τὴν τῶν νόμων ἰσχὺν, ἐκ τοῦ νόμου ψῆφον ὁρίσαι κατ' αὐτοῦ.

Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ Δανιήλ. Ἀπὸ τῶν προτέρων οἶμαι πεπαιδευμένος ὁ βασιλεὺς, ἐλπίδας χρηστὰς περὶ τοῦ δικαίου ἔλαβε, καὶ ὡς οὐκ ἐνεστιν αὐτὸν παροφθῆναι· ἐλογίζετο γὰρ ὅτι καὶ τοὺς περὶ Ἀνανίαν τοῦ πυρὸς ἐξαρπάσας, οἷός τέ ἐστι καὶ τῆς τῶν θηρίων ὠμότητος ἐξελκύσαι τὸν δίκαιον.

ιζ. Καὶ ἐσφραγίσατο ὁ βασιλεύς. Ἐλπίσας σώζεσθαι τὸν δίκαιον, προενόησεν ὅπως μή τινα ἑτέραν ἐπιβουλὴν ὑπομείνῃ· καὶ ἀσφαλισάμενος τὸν λάκκον, σήμαντρα ἐπέθηκεν οὐχ ἑαυτοῦ μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τέλει, ὡς ἂν μὴ αὐτὸς ὑποπτευθῇ βοηθεῖν τῷ δικαίῳ· καὶ τοῦτο κατὰ θείαν ἐγένετο προμήθειαν, ἵνα μὴ ἀνθρωπίνῃ συμμαχίᾳ φύσωσιν ἀβλαβῆ διαμεῖναι τὸν δίκαιον· οὕτω γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ κυρίου ἐγένετο· ψηφισθῆναι φύλακας δοθῆναι τῷ μνήματι, ἵνα μήτε κλοπὴν τοῦ νεκροῦ καταγορεύσωσι· καὶ οἱ ἐχθροὶ, μάρτυρες τῆς ἀληθείας γίνωνται.

ιη. Ἐκοιμήθη ἄδειπνος. Πολλὴν τὴν περὶ τὸν δίκαιον φροντίδα δεικνὺς τοῦ βασιλέως, ὅπου γε οὐ τῆς συνήθους μόνον ἀπέσχετο τροφῆς, ἀλλὰ καὶ

ὕπνου κρείττων ἐγένετο, ὑπὸ τοῦ παραλόγου τῶν συμφορηθέντων εἰς ἀμηχανίαν καταστάς.

κ. Ἐβόησε φωνῇ ἰσχυρᾷ. Τὴν περὶ τὸ πρᾶγμα ἐπιθυμίαν ἔδειξε τῆς φωνῆς ὁ τόνος· καὶ οὐχ ἁπλῶς εἶπεν, εἰ ἐσώθη· οὐ γὰρ εἶχε φύσιν τὸ πρᾶγμα· ἀλλ' εἰ ὁ Θεός σε ἐδυνήθη ἐξαρπάσαι, ὁ τῆς παρὰ σοῦ θεραπείας ἀξιούμενος ἀεί· τὸ δέ, εἰ ἐδυνήθη ἐξελέσθαι σε ἀπὸ στόματος τῶν λεόντων, ἐμφαίνει ὡς ἤλπιζε μέν τι παράδοξον ἔσεσθαι περὶ αὐτόν, ὑπώπτευε δὲ καὶ μὴ ἔσεσθαι, τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως οὐ συγχωρούσης τὸ πρᾶγμα.

κβ. Ὁ Θεός μου ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον. Οὐκ εἶπεν ὅτι ζῶ, οὐδ' ὅτι ἀπέθανον, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνήνεγκε τὸ παράδοξον· καὶ οὐχ ἁπλῶς εἶπεν ὁ Θεὸς ἐνέφραξε τῶν λεόντων τὰ στόματα, ἀλλ' ὅτι ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ· πολλὴν αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν σημαίνων, καὶ τῶν διακόνων τὸ ἀξιόπιστον.

Ὅτι κατέναντι αὐτοῦ κ. τ. λ. Τουτέστιν ἔγνω τῆς γνώμης τὸ ὀρθὸν καὶ δίκαιος ὤν, οὐ συνεχώρησε παθεῖν τὸν οὐδὲν ἠδικηκότα.

Καὶ ἐνώπιον δέ σου. Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς θείοις φησὶ μόνον ἄμεμπτος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περὶ τὰ πιστευθέντα διακονίᾳ καθαρὸς ἐγκλημάτων πεφώραμαι· ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖνοι διαβάλλοντες ἔλεγον, οὐχ ὑπετάγη τῷ δόγματί σου, βουλόμενος δεῖξαι ὡς οὐ δικαίαν πεποίηνται τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν, καὶ τῆς περὶ τὸν βασιλέα εὐνοίας ἐμνήσθη· ἄντικρυς τοῖς παρ' ἐκείνων λεχθεῖσι δεικνὺς ἀντὶ μαρτύρων τὰ πράγματα.

κγ. Πολὺ ἠγαθύνθη ἐπ' αὐτῷ. Τουτέστι μείζονα τὴν περὶ αὐτὸν ἔσχε διάθεσιν.

Καὶ πᾶσα διαφθορὰ οὐχ εὑρέθη. Ἵνα γὰρ μή τις νομίσῃ κατά τινα τέχνην ἢ ῥώμην σώματος περιγεγενῆσθαι τῶν θηρίων τὸν προφήτην, καθαρὸν τραυμάτων καὶ λοιπῆς διαφθορᾶς εὑρῆσθαι αὐτὸν ἔφη, ὡς ἀναντίῤῥητος ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ βοήθεια ὀφθείη.

κδ. Καὶ οὐκ ἔφθασαν εἰς τὸ ἔδαφος. Μάλιστα ἡ περὶ τούτους ὁρμὴ τῶν θηρίων ἔδειξε τὸ θαῦμα λαμπρότερον· εἰ μὲν γὰρ κεκορεσμένα τὰ θηρία συ προσέβαλε τῷ προφήτῃ, δῆλον ὅτι οὐδ' ἂν τούτων ἥψαντο· ἐπειδὴ δὲ τοσαύτῃ τῇ κατὰ τούτων ἐχρήσαντο ὁρμῇ, καὶ ταῦτα οὐχ' ἑνὸς οὐδὲ δευτέρου τοῦ ἐμβληθέντος, ἀλλὰ πλήθους πολλοῦ, μετὰ γὰρ γυναικῶν καὶ παιδίων, δῆλον ὡς ἀκατηγόρητον τὸ θαῦμα γεγένηται.

κε. Τότε Δαρεῖος ὁ βασιλεὺς ἔγραψε πᾶσι τοῖς λαοῖς. Ὥσπερ ὁ Ναβουχοδονόσορ μετὰ τὰ θαύματα πᾶσι διήγγελλε τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν, οὕτω καὶ ὁ Δαρεῖος.

Εἰρήνη ὑμῖν πληθυνθείη. Τουτέστιν ἐν εὐσταθούσῃ τῇ βασιλείᾳ διάγοιτε· διαμενεῖτε φησὶ πάσης ἀρετῆς ἐντός, εἰ τὸν ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ σεβόμενον Θεὸν τιμᾶτε.

κϛ. Ὅτι αὐτὸς Θεὸς ζῶν. Ἀντὶ τοῦ ἀτελεύτητον ἔχει τὴν φύσιν, οὔτε χρόνῳ τὸ εἶναι λαβεῖν οὔτε πρὸς σύστασιν ἑτέρου δεόμενος. — Οὐκ ἔχει διαδοχὴν ὡς ἡ τῶν ἀνθρώπων ἀρχή. — Οὗτος φησὶ δυνατός ἐστι παρ' ἐλπίδας τε τῶν κινδύνων ἐξαρπάζειν τοὺς ἐπ' αὐτῷ πεποιθότας, καὶ παράδοξα ποιεῖν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ.

κη. Καὶ Δανιὴλ κατηύθυνεν. Τουτέστιν οὐκ ἐπὶ τούτου μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ Κύρου λαμπρὸς καὶ περίδοξος ἀνὴρ γεγένηται.

ΚΕΦ. Ζ.

α. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Βαλτάσαρ. Ὅτι δὲ αἱ βασιλεῖαι αὗται γνωρίζονται διά τε ἐκείνης καὶ ταύτης τῆς ὀπτασίας, δῆλον· οὐ μέν τοι καθόλου τὴν ὁμοιότητα ἔχουσιν·

Καὶ τὸ ἐνύπνιον ἔγραψεν ἀρχὴν λόγων αὐτοῦ. Τουτέστι τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀρχὴν ἐποιήσατο, ὧν εἶδεν ἐπὶ τοῦ Βαλτάσαρ· ὡς τῶν ἤδη πρότερον λελεγμένων, μὴ ἐπ' αὐτὸν ἀναφερομένων, ἀλλ' ἐπὶ τοὺς βαβυλωνίων βασιλεῖς.

β. Εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεγάλην. Θάλασσαν μὲν καλεῖ τὸν βίον, ὡς θορύβου μεστὸν καὶ ταραχῆς· ἀνέμους δὲ τέσσαρας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁρᾷ φερομένους, τὰς ἀγγελικὰς μὲν δυνάμεις τὰς ἐφεστηκυίας τοῖς τέσσαρσιν ἔθνεσι, βαβυλωνίοις, μήδοις, πέρσαις, μακεδόσι· τὸ δ' ἀπ' οὐρανοῦ προσέθηκεν, ἵνα δείξῃ τὴν ἀγγέλων εἰς οὐρανοὺς ἐπιστασίαν κατὰ Θεοῦ γνώμην γινομένην· νοήσαιτο δ' ἄν τις τὸ οἱ τέσσαρες ἄνεμοι, ἀντὶ τοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων κλιμάτων· πολλάκις γὰρ ἀνέμους τὰ κλίματα λέγει.

γ. Καὶ τέσσαρα θηρία. Τέσσαρα μὲν θηρία λέγει τὰς εἰρημένας τέσσαρας βασιλείας, αἷς ἐφειστήκεισαν δυνάμεις θεῖαι· τὸ δέ, ἀνέβαινον ἐκ τῆς θαλάσσης, ἵνα εἴπῃ ἐν τῷ βίῳ ἐδείκνυντο· μεγάλα δέ, ἵνα δείξῃ ὡς ἑκάστη βασιλεία φοβερά τις ἦν, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη· ἠλαττοῦτο δὲ ἑκάστη τῆς ἑτέρας κατά τι· τοῦτο γὰρ μηνύει τὸ διαφέροντα ἀλλήλων· ἵνα εἴπῃ, ἑκάστου μὲν θηρίου ὄψις ἦν καταπληκτική, οὐ μὴν ἅπαντα ὅμοιον εἶχε τὸν φόβον.

δ. Ὡσεὶ λέαινα. Τὸ γὰρ βασιλικώτατον τῶν θηρίων εἶπεν· ὥσπερ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τὸν χρυσόν, εἰς τὴν βαβυλωνίων ἔλαβεν ἀρχήν, ὡς τῶν λοιπῶν ὑλῶν τιμιώτερον, οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν θηρίων τὸ ἀρχικώτερον, ἔλαβεν εἰς τὴν τῶν βαβυλωνίων ἀρχήν.

Ἐθεώρουν. Θαυμάζων φησὶν ἀτενὲς ἑώρων πρὸς τὸ θηρίον, καὶ ἐν τοσούτῳ ἔβλεπον αὐτοῦ τὴν εἰς τὸ ἐναντίον μεταβολήν· τῶν γὰρ πτερῶν ὁ κόσμος ἀφῄρητο· οὐ γὰρ εἶπεν ἐξεῤῥύη, ἀλλ' ἐξετίλη· ἵνα κατὰ Θεοῦ ἀπόφασιν τὴν καθαίρεσιν τῆς βαβυλωνικῆς ἀρχῆς σημάνῃ.

Καὶ ἐξηρώθη. Τουτέστιν ἐταλαιπώρησε μέν, ἦν δὲ ὅμως, καὶ οὐ παντελὴς αὐτὸ ἀπώλεια κατέλαβεν.

Καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ. Λέοντος μὲν ἴδιον

τὸ κρεῖττον, ἀνθρώπου δὲ τὸ μὴ φέρειν ὁρμὴν τοῦ θηρίου· ἡνίκα μὲν οὖν ἐκράτουν βαβυλώνιοι, ἦσαν τοῖς ὑποτεταγμένοις φοβεροί· δειλοὶ δὲ κατέστησαν, εἰς μήδους τῆς ἀρχῆς μεταστάσης κατὰ θεοῦ πρόνοιαν.

ε. Τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς. Ἐπειδὴ στόματι χρησάμενος κατέστησε τὴν ἀρχὴν τῶν τριῶν, ἐν τῷ στόματι φησὶ τὰ γ πλευρὰ συνεργὰ τῆς ἀσχολουμένης βασιλείας πρὸς σαρκοφαγίαν· διὸ ἐπεβόων αὐτῇ τὸ φονικὸν οἱ ὁρῶντες, ἀνάστα φάγε κρέα.

ϛ. Καὶ αὐτῇ πτερὰ τέσσαρα. Ἐπὶ μὲν τοῦ μήδου τρία πλευρὰ ἔφη, ἐπὶ δὲ τούτου πτερὰ τέσσαρα· ἐπειδὴ μετὰ μήδων καὶ βαβυλωνίων καὶ αἰγυπτίων, καὶ τὴν περσῶν κατέσχεν· ὁ μὲν γὰρ Δαρεῖος ἔξω τῆς ἑαυτοῦ χειρὸς εἶχε τὴν Περσίδα· ὁ δὲ πρὸς ταύτῃ καὶ τὰς λοιπὰς προσεκτήσατο· καὶ ἐπ' ἐκείνου μὲν μόνον ἐν τῷ στόματι φησὶν αἱ πλευραί· ἐνταῦθα δὲ καὶ πετεινοῦ εἶπεν εἶναι· καὶ πετεινοῦ μὲν, ἐν πολέμοις νίκην ὑπεραίνει δὲ, διὰ τὸ κακοσμῆσθαι ὑπὸ τῶν ὑποτεταγμένων· οὐ γὰρ καταστρεψάμενος εἶχεν.

Καὶ τέσσαρες κεφαλαί. Ἵνα εἴπῃ ἐν τέσσαρσι ταύτας βασιλείας ἐγνωρίζετο· τοσαύτη γὰρ ἡ ἑκάστου ἔθνους σύστασις, ὥστε ἀρκεῖν πρὸς βασιλείαν· οὕτω δὲ πάντων κατεῖχεν ὡς μηδεμίαν ἐχόντων ἰσχύν· διὰ τοῦτο κεφαλὰς μὲν εἶπεν, ἵνα τὴν ἐν τῇ ἀρχῇ δύναμιν γνωρίσῃ· ἐπ' αὐτὸν δὲ ἀνεφέροντο, ἐπειδὴ κατὰ τὴν αὐτοῦ διοίκησιν διέκειντο.

Ἐξουσία ἐδόθη αὐτῇ. Τουτέστιν αὐτῷ τῷ θηρίῳ, ἵνα εἴπῃ τῷ Κύρῳ· οὐκ εἶπε δὲ ἐξουσίαν ἴσχεν, ἀλλ' ἐδόθη, τὴν ἄνωθεν συμμαχίαν γνωρίζων· ἐπειδὴ γὰρ ἤμελλεν ἰουδαίους τε ἀφιέναι εἰς τὴν ἑαυτῶν χώραν, καὶ χαρίζεσθαι τὰ σκεύη τὰ ἱερατικὰ, τοῦ τε ναοῦ τὴν οἰκοδομὴν κελεύειν γίνεσθαι, ἅπασί τε ἐπιτάττειν τὴν εἰς θεὸν εὐσέβειαν, θεὸς αὐτῷ συμμαχήσας, κρείττονα τῶν ἀντιτεταγμένων εἰργάσατο.

ζ. Ἰδοὺ θηρίον τέταρτον. Μηνύει τὸν Ἀλέξανδρον· ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνδριάντος, σιδήρῳ αὐτὸν ἀπείκασε· καὶ τὴν αὐτὴν ἑρμηνεύσας ὁ προφήτης, ὥσπερ γέ φησιν ὁ σίδηρος λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτω πάντα λεπτυνεῖ καὶ ἐκρμάσει· διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα θηρίῳ μὲν παρέβαλεν, ἀκολούθως τοῖς προτέροις, ἵνα τὴν βασιλείαν σημάνῃ· ἀπὸ δὲ τῆς διαφορᾶς τὸ πρὸς τὰ προλαβόντα ἐξαίρετον μηνύει.

Περισσῶς παρὰ πάντα. Ἀντὶ τοῦ μετὰ πλείονος περιουσίας βασιλεύσει, πάσης ἐλπίδος ὀξύτερον τὰ κατὰ πόλεμον ἀνύων.

Καὶ αὐτὸ διαφέρον περισσῶς. Οὐδεμία φησὶν ἡ σύγκρισις τοῖς λοιποῖς πρὸς τοῦτο· ἐν δώδεκα γὰρ ἔτεσιν ἀρξάμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ἄχρι τῆς Περσίδος καὶ Αἰγύπτου διέδραμεν· οὐδὲν κώλυμα ὑπὸ τῆς τῶν ἀνθισταμένων ἰσχύος ἐσχηκώς· σκοπεῖν δὲ ἔνεστιν, ὅπως ἄχρι τῶν ῥηθέντων ἐθαύμασε μὲν τὴν βασιλέων τὴν διαδοχὴν μετά τινος περιουσίας· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἅπαντα τὸν λόγον ἔχει συντείνοντα εἰς τὸν λαόν.

η. Ἰδοὺ κέρας ἕτερον μικρὸν ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν. Λέγει μὲν τὸν ἐπιφανῆ Ἀντίοχον· ἑνδέκατος γὰρ οὗτος ἀπὸ Ἀλεξάνδρου· βούλεται δὲ εἰπεῖν ὅτι θαυμάζοντί μοι τὰ πρότερα, ἕτερον παραδοξότερον ἐφαίνετο· ἀθρόον γὰρ ἀνέφυ κέρας μικρὸν, εἶτα κατὰ μέρος αὐξανόμενον, ἰσοῦτο τοῖς λοιποῖς· τὸ γὰρ ἀνέβαινεν ἵνα δείξῃ τὴν ἐξουσίαν τὴν κατὰ μέρος προσγινομένην· καὶ ὡς τῷ χρόνῳ προϊὸν εἰς ἔσχατον ἐλάσει κακίας· τὸ δὲ ἐν μέσῳ αὐτῶν λέγει, οὐχ ἵνα σημάνῃ ὅτι τῶν δέκα βασιλέων κρατούντων βασιλεύσει μέσος, ἀλλ' ἵνα δείξῃ ὅτι τῆς βασιλείας συνεστώσης τῆς μακεδονικῆς ὀφθήσεται οὗτος, τοὺς πώποτε κακίᾳ ὑπερβαλόμενος· οὕτω γὰρ καὶ γέγονεν· οὐκ εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν προσελθὼν διέθηκεν ἰουδαίους τὰ χείριστα, εἰ καὶ πρὸς ἑλληνικὸν τύπον μεταθεῖναι τὰ πράγματα ἐβούλετο· ἀλλὰ τοῦ Μενελάου πρὸς τὸν Ἰάσονα διαγωνισαμένου περὶ τῆς ἱερωσύνης, ταραχῆς τε ἐκ τούτου συμβάσης, δείσας περὶ τῶν ὅλων ὁ Ἀντίοχος, αἰγυπτίους καταστρεφόμενος, οὐ μόνον κακῶς διέθηκε τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα μεταρρυθμίζειν ἰουδαίους ἐπειρᾶτο.

Τρία κέρατα τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξεῤῥιζώθη. Τουτέστι τριῶν βασιλέων ἄλλων καθεῖλε· τὰς γὰρ Ἀσίας ἀρχὰς, εἷλε πέρσας, αἰγυπτίους, ἰουδαίους· καὶ διεδέξατο μὲν Σέλευκον, κατέσχε δὲ οὗτος τῆς Ἀσίας· καὶ μάρτυς ἡ τῶν Μακκαβαίων βίβλος· ὅθεν ἐγώ γε θαυμάζω, ὅπως πρὸς οὕτω σαφῆ ἱστορίαν ἀνθιστάμενος ὁ Ἀπολινάριος, εἰς τὴν τοῦ ἀντιχρίστου παρουσίαν ἕλκειν βιάζεται τὰ ῥήματα. — Ἀλλὰ Εὐδόξιος τὴν ὑπὸ σοῦ ῥηθεῖσαν ἑρμηνείαν, Πολυχρόνιε, Πορφυρίου ἔφησεν εἶναι τοῦ μανιόφρονος.

Ἰδοὺ ὀφθαλμοί. Τὴν μὲν τῶν λοιπῶν ἰσχὺν ἐν κεφαλαίῳ περιέλαβε· τὰ δὲ κατὰ ἰουδαίους, λοιπὸν μετὰ ἀκριβείας ἐξηγεῖται, οὐ τὰς πράξεις μόνον λέγων τοῦ Ἀντιόχου, ἀλλὰ καὶ τὴν γνώμην, ἀφ' ἧς ἐπὶ τὴν παρανομίαν ἐλήλακεν· ὀφθαλμοὶ γάρ φησιν, ὡσεὶ ὀφθαλμοὶ ἀνθρώπου· τῆς συνηθείας φησὶν ἐκτὸς τὰ παρὰ τούτου πραττόμενα· ὡς γὰρ οὐ κατὰ φύσιν ἐστὶ κέρας ὀφθαλμοὺς ἔχειν ἀνθρώπου, οὕτως οὐδὲ ἀνθρωπίνου λογισμοῦ τοσαύτῃ ὠμότητι κατὰ τοῦ ὁμοφύλου χρήσασθαι.

Στόμα λαλοῦν μεγάλα. Ἀντὶ τοῦ ὑπερήφανα, καὶ λόγους κατὰ θεοῦ ἀκοντιζομένους· ὅπερ οὐ τοῦ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἐπιγινώσκοντος ἦν ἴδιον, ἀλλὰ τοῦ θηριώδη καὶ οὐκ ἀνθρώπινον κεκτημένου λογισμόν.

Καὶ ἐποίει πόλεμον πρὸς ἁγίους. Τουτέστι πρὸς ἰουδαίων τοὺς εὐλαβεστάτους.

θ. Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν. Οὐ τὰ δεινὰ μόνον βλέπει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄνωθεν ἐσομένην τῷ λαῷ βοήθειαν.

Καὶ παλαιὸς ἡμερῶν. Παλαιὸν δὲ ἡμερῶν λέγει

τὸν Θεόν· τουτέστιν εἶδον τὸν τῶν ἁπάντων δεσπότην, τὸν ἀΐδιον ἔχοντα τὴν φύσιν, καὶ ἀνώτερον πάντων τυγχάνοντα.

Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. Ἵνα τὸ πρέπον τῇ θείᾳ φύσει φυλάξῃ.

Τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ὡσεὶ χιὼν λευκόν. Ἵνα τῆς φύσεως σημάνῃ τὸ ἀσύγκριτον· πάντα δὲ ὡς ἐπὶ δικαστηρίου σχηματίζει, οὐ τῆς φύσεως μόνον τὸ ἀκοινώνητον διδάσκων, ἀλλὰ καὶ τῆς κρίσεως τὸ καθαρὸν παριστῶν.

Οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ἐπὶ τιμωρίᾳ γὰρ ἀφῖκτο.

ι. Ποταμὸς πυρὸς εἷλκεν. Οὐ γε τούτου δεῖται πρὸς ἀναίρεσιν τῶν ὑπευθύνων, ἀλλὰ μετ' εὐκολίας ἅπαντα διαπράττεται.

Ἐκπορευόμενος ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Διὰ μὲν τῶν προτέρων τὸ τῆς φύσεως ἐξαίρετον μηνύει· διὰ δὲ τούτων, τὸν κατὰ πάντων δεσπότην γνωρίζει· τὰς γὰρ ἀγγελικὰς λέγει δυνάμεις.

Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν. Οὐχ ὡς τινῶν καθεσθέντων, δῆλον γὰρ ὡς Θεὸς ὁ κρίνων· ἐνταῦθα κριτήριον λέγει τὴν τοῦ δικαστηρίου κατασκευήν· τὸ δὲ ἐκάθισαν, ἀντὶ τοῦ ηὐτρεπίσθη. Καὶ μετ' ὀλίγα· οἱ δὲ λειτουργοῦντες εἰς τὴν προκειμένην ἀπαίγοντο χρείαν· πρός τε εἰσαγωγὴν τῶν δικαιουμένων, καὶ κόλασιν τῶν ὑπευθύνων, καὶ γραφὴν τῶν πραττομένων· δι' ὅλου γὰρ ὡς ἐπὶ δικαστηρίου σχηματίζει, τὸν κριτήν, τοὺς παρεστῶτας, τοὺς δημίους, τοὺς ταχυγράφους, τοὺς κρινομένους, ὡς ἂν ἐπὶ τὸ μεγαλοφυέστερον ἐξάρει τῶν ἐντυγχανόντων τὸν νοῦν.

Βίβλοι ἀνεῴχθησαν. Καθ' ὅλου σώζων τὴν εἰκόνα, ὥσπερ ἀπὸ τῶν βιβλίων λέγει τήν τε παρανομίαν τῶν κακῶν ἐλέγχεσθαι.

ια. Ἕως ἀνῃρέθη τὸ θηρίον. Ἔοικεν ὡς ὁ μὲν ἐλάλει ὑπερηφανίας μεστά· ἐν τοσούτῳ δὲ τότε τὸ κριτήριον συνεκροτήθη, καὶ ἐκ τῶν ἀναγνωσμάτων ἀπόφασις ἐξηνέχθη, οὐ κατὰ τοῦ κέρατος μόνου, ἀλλὰ καὶ κατὰ παντὸς τοῦ θηρίου· οὐ γὰρ μόνον ὁ Ἀντίοχος ἀπώλετο, ἀλλὰ καὶ ἡ μακεδονικὴ ἀρχὴ πᾶσα κατελύθη.

Τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός. Οὐ τὸ εἶδος τῆς τιμωρίας μηνύει, ἀλλὰ τὸ σφοδρὸν τῆς ἀποφάσεως· καὶ γὰρ ἔθος τῇ θείᾳ γραφῇ πῦρ λέγειν τὴν δίκην· ὡς τὸ ἔπεσε πῦρ ἐπ' αὐτούς, καὶ οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον.

ιβ. Τῶν λοιπῶν θηρίων ἡ ἀρχή. Τουτέστι τῆς λεαίνης, τῆς ἄρκτου, τῆς παρδάλεως, μετὰ τοῦ παρηλλαγμένου θηρίου καὶ φοβεροῦ, ἅπερ ἐσήμανε τὰς προειρημένας βασιλείας. Ἐπεὶ μηδέ τι τῶν ἀνθρωπίνων βίαιον, ἀλλὰ ταχεῖαν τὴν εἰς τοὐναντίον δεχόμενον μεταβολήν.

Καὶ μακρότης ζωῆς ἐδόθη αὐτοῖς ἕως καιροῦ. Ταῦτα δέ φησιν ἔσται οὐκ ἐπὶ προτέρου ἢ δευτέρου ἢ δικαίου βασιλέως· ἐπὶ πλεῖστον γὰρ χρόνον διαταθήσεται ἡ μακεδονικὴ ἀρχή, τὸ ἕως καιροῦ προσέθηκεν, ἵνα εἴπῃ οὐκ εἰς τὸν ἅπαντα αἰῶνα διαρκέσει, τιμωρηθήσεται δὲ τὸ τελευταῖον.

ιγ. Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι. Ἐν ὅσῳ φησὶ τὸ δικαστήριον ἐθεώρουν, καὶ πρὸς τὸ παράδοξον ἐκεχήνειν τῶν γινομένων, τὴν ψῆφον, τὴν δίκην, τοῦ τυράννου τὴν ἀναίρεσιν, εἶδον φησὶν ἕτερον ἀνθρωπίνῳ σχήματι οὐ βάδην ἰόντα, ἐπὶ δὲ τῶν νεφελῶν ὀχούμενον, καὶ οὐ πρὸ τοῦ δικαστηρίου στάντα, ἀπολύτως δὲ ἐπ' αὐτὸν ἥκοντα τὸν κριτήν, ὃ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς ἴδιον καθέστηκεν· οὐ ψιλὴν δὲ τὴν παρουσίαν εἶδεν, ἵνα τήν τε ἀξίαν τοῦ ὀφθέντος, καὶ τὴν ἐξ οὐρανοῦ ἄφιξιν μάθῃ.

ιδ. Αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή. Τουτέστι πᾶσα ἡ οἰκουμένη· οὐ γὰρ ἐν γωνίᾳ τῆς Παλαιστίνης ὥς φησι Μωϋσῆς κατέσχεν, ἀλλ' ὑπὸ πάντων προσκυνεῖται ἐξουσία αἰώνιος. Οὐ τῷ τόπῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ χρόνῳ τῆς ἀρχῆς παρίστησι τὸ μέγεθος. — Τὸ ἀτελεύτητον τῆς τιμῆς διδάσκων.

ιε. Ἔφριξε τὸ πνεῦμά μου. Τουτέστιν εἰς φόβον κατέστην, καὶ τὴν ψυχὴν ἐναγώνιος γέγονα ὥστε μοι καὶ τὴν μορφὴν ἀλλαγῆναι. — Τουτέστιν ἐν ἀπορίᾳ ἤμην τῶν ὀφθέντων, οὐκ ἔχων τῶν ὁρωμένων τὴν γνῶσιν.

ις. Καὶ προσῆλθον ἑνί. Τουτέστιν ἑνὶ τῶν λειτουργούντων, καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ· τῷ μὲν κριτῇ προσιέναι οὐκ ἐτόλμα διὰ τὸ τῆς φύσεως ἐξαίρετον καὶ τῶν ὁρωμένων τὸν φόβον· ἡ δὲ ἐπιθυμία προσιέναι αὐτὸν ἑνὶ τῶν διακονουμένων παρεσκεύαζε· μᾶλλον δὲ ὡς ὀνείροις πρὸς τὸ συμφέρον ἅπαντα ἐδείκνυτο.

Καὶ εἶπέ μοι τὴν ἀκρίβειαν. Τουτέστι τὴν περὶ τῶν λόγων παρέσχε μοι σαφήνειαν, οὐδὲν τῶν ἀπορουμένων καταλιπὼν ἀνεξέταστον.

ιζ. Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα. Ὅρα πῶς καὶ νῦν περὶ τῶν βασιλέων οὐ κατὰ μέρος διηγεῖται· οὐ γὰρ περὶ βαβυλωνίων καὶ μήδων ἢ περσῶν ἢ μακεδόνων μανθάνειν ἐβούλετο· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐχ οἷον τε αὐτὸν τὰ κατὰ Ἀντίοχον μαθεῖν, μὴ πᾶσαν τὴν ἀκολουθίαν ἐγνωκότα, ἀναγκαίως κἀκείνων τὴν ὄψιν δείκνυσιν.

ιη. Ἅγιοι ὑψίστου. Τουτέστιν οἱ ἐπὶ τὸν Χριστὸν πιστεύοντες· οὗτοι τῶν ἀγαθῶν κοινωνήσουσι τῷ ὀφθέντι· τὸ οὖν παραλήψονται, τουτέστιν ἐν ἀπολαύσει ἔσονται· εἴπερ συμπάσχομεν κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.

κγ. Τὸ θηρίον τὸ τέταρτον βασιλεία τετάρτη ἔσται. Οὐκέτι κοινῶς διαλέγεται περὶ τούτου ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβείας λέγει· καὶ οὐ περὶ Ἀντιόχου μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ Ἀλεξάνδρου πρότερον, εἴτουν τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς· ἐκείνης γὰρ ἦν καὶ ἡ τοῦ Ἀντιόχου ἀρχή· διὸ οὐδὲ περὶ τούτου μόνου διαλέγεται, ἀλλὰ περὶ πάσης τῆς βασιλείας.

Ἥτις ὑπερέξει. Τουτέστι κατὰ πολλὴν τὴν περιουσίαν περιέσται· ἐναργέστατα δὲ καταφαίνεται· μονονουχὶ γὰρ ἔδειξεν αὐτόν, ὡς ἐφ' ἑτοίμων ὀρ-

μῶντα τροφὴν, οὐδενὸς ἀντιστῆναι τολμῶντος. — Τῆς ἐξουσίας δείκνυσι τὴν περιουσίαν.

κδ. Τὰ δέκα κέρατα αὐτοῦ. Ἐγνώρισέ μοι φησὶν, ὡς κατὰ διαδοχὴν ἔσονται δέκα τὸν ἀριθμὸν οἱ κρατοῦντες.

Ὃς ὑπεροίσει κακοὺς πάντας. Τουτέστιν ἅπασι τοῖς λοιποῖς εἰς κακίαν συγκρινόμενος, μείζων ὀφθήσεται.

Καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει. Τουτέστι περιέσται τριῶν, ὡς ἔμπροσθεν εἴρηται.

κε. Λόγους πρὸς τὸν ὕψιστον λαλήσει. Ἵνα εἴπῃ ἀλαζονεύσεται κατὰ τοῦ Θεοῦ.

Τοὺς ἁγίους ὑψίστου πλανήσει. Ἀντὶ τοῦ εἰς ταλαιπωρίαν καταστήσει Ἰουδαίους· τοὺς γὰρ ἐπὶ Θεὸν ἐλπίζοντας καὶ τοῦ νόμου φύλακας φαίνεσθαι βουλομένους, τούτους διέθηκε τὰ χείριστα.

Ὑπονοήσει τοῦ ἀλλοιῶσαι καιρούς. Θήσεται φησὶ σπουδὴν ὡς μεταβαλεῖν τὴν Ἰουδαϊκὴν σύνταξιν· καιρὸν δὲ λέγει τὸν Ἰουδαϊκὸν ἐν ᾧ περιεῖχον τὸν ναὸν καὶ θυσίας ἐτέλουν.

Καὶ νόμον. Τῆς πολιτείας τὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ καὶ τῆς ἱερατείας ἡ τάξις ἐκρίνετο.

Δοθήσεται ἐν χειρὶ αὐτοῦ. Οὐκ ἄνωθεν φησὶ κωλύσει αὐτοὺς Θεὸς εἰς τὴν ἀρχὴν παρελθεῖν, ἢ παρελθόντα μὴ πρᾶξαι κατὰ πρόθεσιν· ἀλλὰ συγχωρήσει μὲν αὐτὸν τὴν ἑαυτοῦ ἐνδείξασθαι γνώμην· οὐ μὴν αὐτὸν εἰς τὸ παντελὲς ἐμπαροινεῖν τοῖς ἁγίοις ἐάσει· τὸ δὲ δοθήσεται, τήν τε παρὰ Θεοῦ συγχώρησιν διδάσκει, καὶ τὴν ἄνωθεν κατ' αὐτοῦ ἐνεχθησομένην τιμωρίαν· καιρὸν δὲ λέγει τὸ ἑξάμηνον.

κζ. Ἡ βασιλεία κ. τ. λ. Οὐκέτι μερικὴ βασιλεία, ἀλλ' ὑποκάτω παντὸς τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα ἡ πᾶσα κτίσις νοηθῇ. — Ὁ δὲ Θεός φησιν ταῦτα ποιῶν, πάντων δεσπόζει, οὔτε ἀπὸ διαδοχῆς ἔχων τὴν ἐξουσίαν· πάντων γὰρ τυγχάνει δημιουργός· οὔτε ἑτέροις ταύτης παραχωρῶν· ἀΐδιος γάρ ἐστι τὴν φύσιν. — Γνωρίζει δέ φησι τὴν βασιλείαν αὐτὰ τὰ πράγματα.

κη. Ἕως ὧδε τὸ πέρας τοῦ λόγου. Ἄχρι τούτων μοι φησὶν ἡρμήνευσεν ὁ ἄγγελος· τὰ δὲ κατὰ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὃς ἐπὶ τῶν νεφελῶν ἐρχόμενος ὤφθη, εἰπεῖν οὐκ ἠβουλήθη.

Οἱ διαλογισμοί μου συνετάρασσόν με. Διεγερθεὶς φησὶ καὶ διαλογιζόμενος τῶν ὀφθέντων τὸ παράδοξον, καὶ ἅπερ πείσονται οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν ἀθυμίᾳ καθέστην.

Ἡ μορφή μου ἠλλοιώθη. Τοσαύτῃ δέ φησι τῇ ἀθυμίᾳ κατεσχέθην, ὥστε μοι καὶ τὴν ὄψιν τοῦ σώματος ἀλλοιωθῆναι· ἔθος γὰρ τοῖς δικαίοις οἰκειοῦσθαι τοῦ πλήθους τὰς συμφοράς.

Τὸ ῥῆμα ἐν τῇ καρδίᾳ μου συνετήρησα. Οὐκ ἐξήγγειλα φησὶ ταῦτα τῷ λαῷ, ὡς ἂν μὴ καταπλαγέντες τὰ ἐσόμενα ἀποτραπῶσι πρὸς τὴν ἄνοδον· καὶ τῆς ἀδείας αὐτοῖς δοθείσης, ἐθελοκακήσαντες μείνωσιν ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας.

ΚΕΦ. Η.

α. Μετὰ τὴν ὀφθεῖσάν μοι τὴν ἀρχήν. Τουτέστι μεθ' ἣν εἶδον ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ Βαλτάσαρ.

β. Εἶδον ἐν ὁράματι. Εἶδον δέ φησι ἐν τῷ ἐμαυτοῦ τυγχάνων οἴκῳ, ὃν ἐδειμάμην ἐν τῇ περσικῇ χώρᾳ. Αἰλὰμ πρόγονοι περσῶν. Ἐλυμαῖοι γὰρ οἱ πέρσαι καλοῦνται· ἔοικε δὲ οὐχ ἁπλῶς οὔτε τόπου οὔτε τῆς χώρας οὔτε τοῦ οἴκου μνημονεῦσαι. Καὶ μετ' ὀλίγα. Καθ' ἑαυτὸν ὢν ὁ προφήτης διάγων, καὶ φιλόθεος ὢν, καὶ ἀνιώμενος ἐπὶ ταῖς κατεχούσαις αὐτοὺς συμφοραῖς, εἶδε τὴν προτέραν ὀπτασίαν, ἐν ᾗ ἔμαθεν ὡς χείριστα πείσονται οἱ ὁμόφυλοι· ἐν δὲ τούτοις τυγχάνων ἐδεῖτο αὖθις ἀκριβῶς μαθεῖν τὰ μετὰ ταῦτα, καὶ τίς ἐστι τῶν πραγμάτων ἡ κατάστασις, ἐν ᾗπερ ταῦτα πείσονται. — Τουτέστι τὴν ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἔμαθον· τὸ γὰρ εἶδον ἀντὶ τοῦ ἀκριβῶς ἔμαθον ἔφη· οὐ κατὰ φαντασίαν εἶδον τὰ ἐσόμενα, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύψαντος.

Καὶ ἤμην ἐπὶ τοῦ Οὐβάλ. Ἐῴκειν φησὶ πρὸς παραῤῥέοντι ὕδατι ἑστάναι· εἶτ' ἀθρόως ἀπιδὼν πόῤῥωθεν εὗρον πρὸς τοῦ ποταμοῦ κριὸν οὐ κατὰ τὴν τῶν λοιπῶν συνήθειαν, κέρατα δὲ ἔχοντα δύο μείζονα ἢ κατὰ κριοῦ φύσιν· μηνύει δὲ τὴν μήδων καὶ περσῶν ἀρχήν.

γ. Τὸ ἓν ὑψηλότερον τοῦ ἑτέρου. Οὐκ ἴσα μεγέθει φησὶν ὄντα πρότερον ἔσχε τὴν πρὸς ἑαυτὰ διαφοράν· ἀλλὰ τὸ μὲν ὂν τέλειον, τὸ δὲ ἀπὸ μικροῦ ἀρξάμενον ἐγένετο μεῖζον· μῆδοι μὲν γὰρ καὶ πέρσαι ἐδόκουν κατὰ ταυτὸν ἄρχειν, Δαρείου καὶ Κύρου συγγενῶν ὄντων, καὶ οὐδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἐσχηκότων μάχην· ὁ δὲ Κῦρος καὶ μετὰ Δαρείου τελευτὴν βασιλεύων, μείζονα τὴν ἀρχὴν κατεστήσατο, πρὸς τῇ περσῶν, καὶ τὴν μήδων λαβών.

δ. Κριὸν κερατίζοντα. Οὐδὲ ἐνταῦθα διῃρημένως περὶ τῶν κεράτων διαλέγεται, ἀλλὰ κοινῶς περὶ τοῦ κριοῦ· ἐπειδὴ γὰρ κατά τι μὲν ἦσαν διῃρημένοι, κατά τι δὲ συνημμένοι ὡς εἴρηται· μηνύει δὲ νῦν τὴν περσικὴν ἀρχήν· φαίνεται γὰρ ὅ τε Κῦρος ἁπάντων κατισχύσας, καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἄμαχον τὴν βασιλείαν παραδούς.

Πάντα τὰ θηρία οὐ στήσονται. Ἀντὶ τοῦ οὐδὲν τῶν ἐθνῶν ἰσόῤῥοπον αὐτοῦ ἕξει τὴν δύναμιν. — Τουτέστι κρατήσει βεβαίως, οὔτε κατὰ πρώτην προσβολὴν ἀντιστῆναι τινὸς ἰσχύοντος.

Ἐποίησε κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τουτέστιν ἐν οὐδενὶ ἥμαρτεν, ἀλλ' εἰς πλεῖστον ἦλθε δόξης τοσούτους ἑλὼν ὅσους αὐτῷ ἐπελθεῖν συνέβη· τῆς γὰρ παρὰ Θεοῦ συμμαχίας ἀξιωθεὶς, ἀκονητὶ τὰς νίκας ἤρατο, καὶ ὑπὸ μίαν βασιλείαν τίθησι τὸν μῆδον καὶ τὸν πέρσην· ἓν καὶ μείζονα ὁρᾷ ἐπιγινόμενον τῷ μήδῳ· οὗτος δὲ ἦν Κῦρος μετὰ Ἀστυάγην τὸν πάππον ἀναστὰς καὶ ὑπεραυξηθείς. Δαρεῖον δὲ τὸν σὺν αὐτῷ κρατήσαντα τῶν Βαβυλωνίων, Ἕλληνες καλοῦσι Κυαξάρην θεῖον αὐτοῦ.

ε. Καὶ ἐγὼ ἤμην συνιῶν. Τουτέστι ταῦτα φησὶν ὁρῶν ἀπεσκόπουν τί ποτε ἄρα βούλεται πάλιν ἡ ὄψις· ἀπὸ τῶν προτέρων καὶ περὶ τῶν παρόντων μειζόνων ἀπορῶν.

Ἰδοὺ τράγος αἰγῶν. Μηνύει μὲν ἐνταῦθα τὴν μακεδονικὴν ἀρχήν· ἀπὸ λιβὸς δὲ, ἵνα εἴπῃ ἀπὸ τοῦ νότου· νοτιωτέρα γὰρ ἡ Μακεδονία.

Τῷ τράγῳ κέρας θεωρητόν. Τὸν Ἀλέξανδρον μηνύει· τὸ δὲ θεωρητὸν ἀντὶ τοῦ ὑψηλὸν καὶ περιφανές· τράγος ὅτι νέος ὁ μακεδὼν Ἀλέξανδρος ἀφ' οὗ καὶ ἦλθεν εἰς τὸ καθολικὸν ἡ βασιλεία ἡ μακεδονική· ὃν καὶ δηλοῖ κέρας λέγων θεωρητὸν μεταξὺ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ἐπιφανῆ βασιλεία, ὡς ἓν μόνον τὸ κέρας.

ϛ. Ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ἐν ὁρμῇ. Οὐ γὰρ τοῦ πέρσου εἰς τὴν Μακεδονίαν γινομένου τὴν νίκην ἤρατο, ἀλλ' αὐτὸς τοῖς τοῦ πέρσου ἐπιβὰς τόποις καθεῖλε τὸν Δαρεῖον πολεμοῦντα.

ζ. Εἶδον αὐτὸν φθάνοντα ἕως τοῦ κριοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ ὡς ἀμυνόμενος αὐτὸν, στρατείαν συναγαγὼν, ὑπήντησε κατὰ Κιλικίαν, πλείονι τῇ ὁρμῇ χρησάμενος καὶ σφοδρῷ τῷ θυμῷ πολλοὺς μὲν τῆς οἰκείας στρατείας κατέσφαξε τοὺς δὲ οἰκειοτάτους ἑλὼν, εἰς φυγὴν ἔτρεψε τὸν Δαρεῖον.

Συνέτριψε ἀμφότερα τὰ κέρατα αὐτοῦ. Τούς τε γὰρ στρατηγοὺς αὐτοῦ ἤδη πρότερον ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον ἀπέβαλεν ἐν τῇ πρὸς Ἀλέξανδρον μάχῃ, καὶ νῦν τὴν στρατείαν ἀπολέσας, τῆς βασιλείας ἐξέπεσε· τὸ οὖν οὐκ ἦν ἰσχὺς τουτέστιν οὐδὲ ἀναμαχέσασθαι τὴν ἧτταν ἠδυνήθη. — Ἵνα εἴπῃ τέλειον ἐτρεπώσατο· τουτέστιν κατὰ πολλὴν αὐτὸν ἐξουσίαν κατέσχεν. — Τουτέστιν οὐδεμία συμμαχία ἤρκεσε πρὸς ἀντίστασιν τοῦ μακεδόνος· διδάσκει δὲ ταῦτα Ἰώσηπος κατὰ τὴν δεκάτην βίβλον τῆς ἀρχαιολογίας.

η. Συνετρίβη τὸ κέρας αὐτοῦ. Ἵνα εἴπῃ ἁπάντων κατεσχηκὼς ὁ Ἀλέξανδρος κατέστρεψε τὸν βίον.

Ἀνέβη ἕτερα κέρατα τέσσαρα. Τοὺς μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντας λέγει· μετὰ γὰρ τὸν τούτου θάνατον Πτολεμαῖος μὲν κατέσχεν Αἰγύπτου, Συρίας δὲ καὶ Βαβυλῶνος Σέλευκος, τῆς δὲ Ἀσίας καὶ Ἑλλησπόντου Ἀντίγονος, Κάσανδρος δὲ Μακεδονίας.

θ. Ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτῶν. Τὸν Ἀντίοχον σημαίνει.

Πρὸς τὸν νότον κ. τ. λ. Νότον τὴν Αἴγυπτον ἐκάλεσε, ἀνατολὴν δὲ ἰουδαίους, ὡς ἰσχύσαντας πολλάκις τῇ τοῦ θεοῦ συμμαχίᾳ.

ι. Ἐμεγαλύνθη ἕως τῆς δυνάμεως τοῦ οὐρανοῦ. Τουτέστι κατὰ θεοῦ ἠλαζονεύσατο· προσέθηκε γὰρ τὸ ἕως τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα σημάνῃ ὑπερόψίας τὸν ὄγκον.

Ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ σύρος τὸ ἀπὸ τῆς δυνάμεως, οὐκ ἔχει· ὃ δὲ βούλεται εἰπεῖν τοῦτό ἐστι· μετὰ τὸ κρατῆσαι αὐτὸν πολλῶν, βλάσφημά τε ῥήματα κατὰ τοῦ θεοῦ φθέγξασθαι, πίπτει ὑπὸ τῶν Μακκαβαίων· τούτους γὰρ ἀστέρας ἐκάλεσε διὰ τὴν ἀρετήν· τὸ δὲ συνεπάτησαν αὐτὸν, διδάσκει τὴν κατὰ κράτος νίκην.

ια. Ἕως οὗ ἀρχιστράτηγος. Ἀρχιστράτηγον καλεῖ τὸν ἐφεστῶτα τῷ ἔθνει ἄγγελον.

Θυσία ἐταράχθη. Τουτέστιν ἐκ τῆς τούτου αἰτίας, ἡ περὶ τὴν ἱερωσύνην εὐταξία ἀφανισθήσεται, πλείστων εἰς παρανομίαν ἐκκλινάντων.

Κατευωδώθη. Διαπράξεται δὲ ταῦτα ἐπὶ πλεῖστον, τοῦ θεοῦ συγχωροῦντος.

Τὸ ἅγιον ἐρημωθήσεται. Εἰς τοσαύτην δὲ παρανομίαν ἥξει, ὥστε καὶ τοῦ θεοῦ τὸν ναὸν μολύνειν ταῖς εἰδωλικαῖς θυσίαις. Διὸς γὰρ ὀλυμπίου ἠπείλησεν ἱερὸν ποιήσειν τὸν τοῦ θεοῦ ναόν.

ιβ. Ἐδόθη ἐπὶ τὴν θυσίαν ἁμαρτία. Τουτέστι ἔνθα ἔδει τὸ θεῖον θεραπεύεσθαι, ἐκεῖ τοῖς εἰδώλοις τὰς τιμὰς προσέφερον. — Συνελὼν δὲ φησὶν ἂν εἴποι τις, ὡς ἅπασα ἡ τῶν νομίμων διάταξις διαλέλυτο· εὔδηλον γὰρ ὡς τοῦ ναοῦ βατοῦ τοῖς ἐχθροῖς γενομένου, οὐ σαββάτου ἦν φυλακὴ, οὐχ ἱερουργίας τάξις, οὐ τῶν ἱερέων ἀξία, οὐ τῶν ἐδεσμάτων αἱ παρατηρήσεις, οὐδ' ἕτερον οὐδὲν, ὧν ὁ νόμος μετὰ ἀκριβείας διετάξατο.

Ἐποίησε καὶ κατευωδώθη. Τουτέστιν ἐγχειρήσας ταῦτα διεπράξατο, οὐδεμίαν τὴν ἀρχὴν δεδωκὼς δίκην.

ιγ. Ἤκουσα ἑνὸς ἁγίου λαλοῦντος. Ταῦτα μὲν ἑώρων· οὐκ ἔστη δὲ μέχρι τούτου τὰ τῆς θέας, ἀλλ' ἐδόκουν τινὰ ὁρᾶν ἄγγελον· τοῦτον γὰρ ἅγιον καλεῖ, ὡς πάσης τῆς ἀνθρωπίνης δυσχερείας ἀπηλλαγμένον. — Φελμονὶ ὄνομα ἐστὶν ἀγγέλῳ ὄντι δέ τινι.

ιδ. Ἕως ἑσπέρας καὶ πρωΐ. Λέγει μὲν οὖν τὸν χρόνον καθ' ὃν συμβήσεται τὰ εἰρημένα. Καὶ μεθ' ἕτερα. Λέγει μὲν ἔτη τρία καὶ μῆνας ἓξ καθέξειν τὸν Ἀντίοχον· ἀριθμεῖται δὲ ὁ χρόνος κατὰ τὸν σεληνιακὸν κύκλον· οὕτω γὰρ φίλον ἑβραίοις τοὺς χρόνους ἀριθμεῖν· ὁ γὰρ μὴν ἔχει ἡμέρας κθ' ὡς γίνεσθαι πάσας τοῦ ἐνιαυτοῦ τὰς ἡμέρας τνδ' τριπλασιαζόμεναι δὲ ποιοῦσιν ἡμερῶν ἀριθμὸν αξβ' αἷς προσθετέον καὶ τὸ τέταρτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ὑπὲρ τῶν τριῶν μηνῶν, ὀγδοήκοντα καὶ ὀκτὼ ἡμέρας, γίνονται αἱ πᾶσαι ἡμέραι ασν' αὗται πάλιν διπλασιαζόμεναι ποιοῦσι τὰς βτ ἡμέρας· φησὶ γὰρ ἑσπέρας καὶ πρωῒ, ἀντὶ τοῦ ἡμερονύχθιον· ὡς οὕτως ὀφειλόντων ἡμῶν ἀριθμεῖν τὰς βτ ἡμέρας· συντέμνεται γὰρ τῆς ἀποφάσεως ὁ χρόνος, νυκτὸς εἰς ἡμέρας λογιζομένης· ᾧ δὴ καὶ νῦν οἱ τὰς ἑξορίας ὁρίζοντες ἄρχοντες τοῖς νόμοις ἑπόμενοι, τὴν νύκτα εἰς ἡμέραν λογιζόμενοι, τὸν χρόνον ἀριθμοῦσιν.

Καθαρισθήσεται τὸ ἅγιον. Ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον φησὶ τοῦ Ἀντιόχου τὰ προειρημένα διαθέντος τοὺς ἰουδαίους, αὖθις τὸ οἰκεῖον σχῆμα ὁ ναὸς ἀπολήψεται.

ιε. Ἐγένετο ἐν τῷ ἰδεῖν με. Τὰ μὲν οὖν φησὶ εἰρημένα εἶδον· οὐ μὴν συνίον τῶν λεγομένων τὴν

δύναμιν, ἀλλ' ἐν ἐπιθυμίᾳ κατέστην τῆς ἑρμηνείας τῶν δειχθέντων.

Ἐζήτουν σύνεσιν. Περισκοπουμένῳ δέ μοι φησὶ τίς ἂν εὑρεθείη τῶν ἀπορουμένων παρέχων τὴν λύσιν, εἶδον ἀθρόον ἐν ἀνδρὸς σχήματι παρεστῶτα. — Ὁρᾷς ἐπιτάγματα ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων μείζων ἴσως δύναμις ἑτέρα. — Ἀλλ' ὁ μὲν φησὶ εἱστήκει· ἕτερος δέ τις παρὰ τὸ ὕδωρ ἑστὼς ἐκάλει τὸν παρεστῶτα, ὀνόματι Γαβριὴλ προσαγορεύων· καὶ παρεκελεύετο τῶν ζητουμένων παρέχειν τὴν ἑρμηνείαν. — Ὁ δὲ αὐτίκα φησὶν ὑπήκουσε, καὶ ἦκεν ἄχρις ἐμοῦ, ἐκτελέσων τὸ προσταχθέν.

ιζ. Ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν ἐθαμβήθην. Τουτέστιν ἠγάσθην τὸ κάλλος τοῦ ὀφθέντος, καὶ πρηνὴς ἔπεσον, ἐκπλαγεὶς πρὸς τὸ παράδοξον τῆς θέας.

Σύνες υἱὲ ἀνθρώπου. Ἀντὶ τοῦ δέξαι τῶν λεγομένων τὴν σύνεσιν.

Ἔτι γὰρ εἰς καιροῦ πέρας ἡ ὅρασις. Ἔσται δὲ φησι τὰ ῥηθέντα χρόνοις ὕστερον, ἡνίκα ἂν ὁ καιρὸς ὁ προειρημένος περαιωθῇ· καιρὸν δὲ λέγει τὸν τῆς βασιλείας μήδων περσῶν, καὶ μακεδόνων, καὶ τῶν λοιπῶν βασιλέων τὴν διαδοχήν.

ιη. Ἐν τῷ λαλεῖν αὐτόν. Τοῦτο ἐπανάληψίς τίς ἐστι τοῦ προῤῥηθέντος· βούλεται γὰρ εἰπεῖν ὡς οὐχ ἅμα πρὸς αὐτὸν ἀφίκετο κατέπεσεν, ἀλλ' ἐν τῷ ἄρξασθαι αὐτὸν λέγειν.

Ἔστησέ με ἐπὶ τοὺς πόδας. Ἀλλ' ὅμως φησὶ παρεθάρσυνεν ἐγείρας κείμενον.

Ἐγὼ γνωρίζω σοι. Ἥκω φησὶ δηλῶσαι σοι ἃ συμβήσεται τῷ λαῷ διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ὀργήν· ἵνα γνῷς ὡς οὔτε ὑπὸ ἀσθενείας ἡττηθήσονται, οὔτ' Ἀντίοχος περιουσίᾳ δυνάμεως περιέσται ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ δίκας αὐτοὺς εἰσπραξαμένου τῆς παρανομίας.

κ. Ὁ κριὸς ὃν εἶδες. Κριὸν μὲν λέγει τὴν βασιλείαν· τὰ δὲ κέρατα, ἀμφοτέρους. Κῦρον τὸν πέρσην καὶ Δαρεῖον τὸν μῆδον· οὔτε γὰρ καθ' ὅλου διῄρηντο, οὔτε συνέστηντο πάλιν δι' ὅλου· ἀλλὰ τὴν μὲν βαβυλωνίαν βασιλείαν διεδέξατο ὁ μῆδος· ἐκράτει δὲ τῆς περσίδος ὁ Κῦρος· τούτου δὲ τελευτήσαντος, μετέστη εἰς πέρσας ἡ ἀρχή.

κα. Ὁ τράγος τῶν αἰγῶν. Αὐτός ἐστι βασιλεὺς ὁ πρῶτος· μηνύει δὲ τὸν Ἀλέξανδρον· τῆς μὲν γὰρ μακεδονικῆς ἀρχῆς πλείους τὸν ἀριθμὸν οἱ βασιλεύσαντες· τῶν δὲ λοιπῶν πρῶτος ἦν ὁ Ἀλέξανδρος.

κβ. Τέσσαρες βασιλεῖς ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀναστήσονται. Οὐκ εἶπεν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἔθνους, ἵνα εἴπῃ τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς.

κζ. Ἐκοιμήθην καὶ ἐμαλακίσθην. Τοσοῦτό με φησὶ φόβος κατέσχεν ἀπὸ τῶν δειχθέντων, ὥστε μηδὲ ἄμεινον διατεθῆναι τῶν ὑπὸ μακρᾶς ἀσθενείας κατεσκληκότων.

Ἀνέστην καὶ ἐποίουν τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως. Τουτέστι τὰ ἐγκεχειρισμένα τὸν ὅμοιον τρόπον ἐτέλουν, ἀνιώμενος μὲν ἐπὶ τοῖς δειχθεῖσιν, οὐκ ἐκφέρων δὲ εἰς ἑτέρους· εἰ γὰρ καὶ μὴ ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις ἐτύγχανεν ὤν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν δέδεικται, ἀλλ' οὖν ἴσως ἀπὸ τῆς προτέρας εὐημερίας, ἣν ἀπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐκέκτητο, μοῖραν τινὰ διοικήσεως ἐγκεχείριστο· φυλάττειν τι καὶ τῶν τοῦ πατρὸς ἐσπουδακότος τοῦ Βαλτάσαρ, καὶ μάλιστα καὶ ἐπειδὴ ἐν τοῖς προγονικοῖς κατορθώμασιν ἐφρόνει μεγάλα· διὰ τοῦτο οὔτε πάνυ γνώριμος ἐτύγχανεν αὐτῶν ὁ ἀνήρ, ἅτε οὐδὲ ὑπ' αὐτοῦ προχειρισθεὶς εἰς ἀρχήν, μείνας δὲ ἐπί τινος δυναστείας ἀπὸ τῆς προτέρας συνηθείας.

ΚΕΦ. Θ.

β. Συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ λαὸς πρὸς τὴν αἴτησιν τῆς ἐπανόδου μὴ ἐγρηγόρει, αὐτὸς τὰ τοῦ λαοῦ οἰκειωσάμενος, προσπίπτει Θεῷ, λαμβάνων ἀφορμὴν τῆς αἰτήσεως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν.

Εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως. Οὐ γὰρ εἶπεν ἔτι ἐπληρώθη, ἀλλ' εἰς συμπλήρωσιν, ὅπερ ἐγγίζειν ἢ συμπεπληρῶσθαι σημαίνει. — Σφόδρα περὶ τὸν λαὸν διακείμενος φαίνεται ὁ προφήτης, οὐκ ἐκ τῶν προῤῥηθέντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παρόντων· ὡς γὰρ ἑώρα λοιπὸν συμπληρούμενον τὸν ὁρισθέντα τῆς αἰχμαλωσίας χρόνον, ἰουδαίους δὲ οὐδεμίαν ἔχοντας σπουδὴν πρὸς τὴν ἄνοδον οὐδὲ ἱκετεύοντας τὸν Θεόν, σκοπήσας ὡς τῆς προθυμίας παρελθούσης, καὶ τῶν περὶ τῆς ἐπανόδου ἐπαγγελιῶν μὴ πληρωθεισῶν, αὖθις ἑτέραν ἀφορμὴν οἱ παράνομοι λήψονται τῆς κατὰ Θεὸν βλασφημίας, ὡς ψευσαμένου καὶ μὴ ἀναγαγόντος τὸν λαόν, αὐτὸς εἰς ἱκεσίαν ἐτράπη κοινήν, ὑπὲρ ἁπάντων ποιούμενος τὴν προσευχήν.

ε. Ἡμάρτομεν, ἠδικήσαμεν, ἠσεβήσαμεν, καὶ ἀπέστημεν, καὶ ἐξεκλίναμεν. Ἁμαρτίαν μὲν γὰρ λέγει τοῦ βίου τὸ διάφορον, ἀδικίαν δὲ τὴν κατὰ τοῦ πλησίον πλεονεξίαν, ἀσέβειαν δὲ τὴν εἰς Θεὸν ὕβριν, ἥτις ἐκρίνετο ἐν τῇ τῶν εἰδώλων θρησκείᾳ· τὸ δὲ ἐξεκλίναμεν, ἐμφαντικώτερον εἴρηται, ὡς τοῦ Θεοῦ προσκαλουμένου, ἐκείνων δὲ φευγόντων· ἐντολὰς δὲ καὶ κρίματα λέγει τὰ νόμιμα· ἐντολὰς μὲν ὡς προστάγματα, κρίματα δὲ ὡς δικαίως κείμενα.

ϛ. Οὐκ εἰσηκούσαμεν. Οὐ γὰρ μόνον ἠρκέσθης φησὶ δοὺς τὸν νόμον διὰ Μωϋσέως, καὶ ποιήσας τὰ θαύματα· οὐδὲ ἔστης μέχρι τοῦ δοῦναι ἡμῖν τὴν γῆν, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶδες ἡμᾶς παραφθείραντας τῶν νομίμων τὴν διάταξιν, τούς τε προφήτας ἀπέστειλας ἄγειν ἐπὶ τὸ δέον ἡμᾶς βουλόμενος· ἀλλ' οὐ γεγόναμεν εὐγνώμονες πρὸς τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ἀσύμφωνοι τῇ γνώμῃ τῆς χείρονος γεγόναμεν γνώμης.

ζ. Διέσπειρας αὐτούς. Ἐπταικότας ἡμᾶς φησί, εἰς διαφόρους ἀποικίας ἐκπέμψας· καὶ εἰ βούλει πρὸς ἡμᾶς κριθῆναι, ὀφθείης μὲν αὐτὸς δίκαιος, ἡμεῖς αἰσχύνην ὀφλήσομεν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων πάσης παῤῥησίας ἀφῃρημένοι.

θ. Τῷ κυρίῳ Θεῷ ἡμῶν οἱ οἰκτιρμοί. Ἀλλὰ τούτων φησὶ οὕτως ἐχόντων, ἐπὶ τὴν σὴν καταφεύγομεν φιλανθρωπίαν, ὁμολογοῦντες τὰ οἰκεῖα πταίσ-

ματα, καὶ οὔτε τῶν νομίμων ἐφυλάξαμεν, οὔτε παραινοῦσι τοῖς προφήταις ἐπιθαρχήσαμεν· οὐδεμίαν τοίνυν ἐρῶντες ὑποῦσαν δικαιολογίαν, τοὺς σοὺς ἀναμένομεν οἰκτιρμούς.

ια. Ἐπῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ἡ κατάρα. Ποία κατάρα αὕτη; βούλεσθε ἀναγνῶμεν αὐτήν; ἐὰν μὴ λατρεύσητε κυρίῳ τῷ θεῷ ὑμῶν φησι, ἐπάξω ἐφ' ὑμᾶς ἔθνος ἀναιδὲς οὐκ ἀκούσῃς τῆς φωνῆς αὐτοῦ καὶ ἔσεσθε ἐν ἀριθμῷ βραχεῖς· τοῦτο γοῦν αὐτὸ δηλοῦντες οἱ τρεῖς παῖδες, καὶ δείκνυνται ὡς διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐξέβη τὸ τῆς κολάσεως εἶδος· καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν θεὸν ἐξομολογούμενοι περὶ τῶν κοινῶν ἁμαρτημάτων ἔλεγον, παρέδωκας ἡμᾶς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν ἀνόμων, ἐχθίστων, ἀποστατῶν, καὶ τὰ ἑξῆς.

ιβ. Κακὰ μεγάλα. Ποῖα δὲ ταῦτα; μητέρες, παίδων ἐγεύσαντο· καὶ τοῦτο αὐτὸ προλέγει μὲν Μωϋσῆς· δείκνυσι δὲ ἐκβεβηκὸς Ἱερεμίας· ὁ μὲν γάρ φησιν ὅτι ἡ ἁπαλὴ καὶ ἡ τρυφερά, ἧς οὐκ ἔλαβε πεῖραν ὁ πούς αὐτῆς ἐπιβῆναι ἐπὶ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἁπαλότητα καὶ τὴν τρυφότητα, ἅψεται παρανόμου τραπέζης, καὶ τῶν ἐκγόνων ἀπογεύσεται τῶν ἑαυτῆς· ὁ δὲ Ἱερεμίας αὐτὸ τοῦτο δηλῶν, ὅτι ἐξέβη, ἔλεγε· χεῖρες γυναικῶν οἰκτιρμόνων ἥψαντο τὰ τέκνα αὐτῶν.

ιγ. Οὐκ ἐδεήθημεν τοῦ προσώπου κυρίου. Ἀλλ' ὅμως φησὶ καὶ τούτων γεγενημένων, οὐδὲν ἀμείνους διετέθημεν τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων.

ιδ. Καὶ ἐγρηγόρησεν ὁ κύριος. Οὐδὲν φησι τῶν κακῶν τερπόμενος ὁ θεός, ἀλλ' ἅγιός τε ὢν καὶ καθαρὸς τὸν τρόπον, προσιέναι αὐτῶν βουλόμενος, ἀπώσατο ἡμᾶς ἁμαρτάνοντας.

ιε. Ὃς ἐξήγαγες τὸν λαόν σου. Ἀλλ' ὅμως φησὶ τούτων οὕτως ἐχόντων δέσποτα, ἐπειδήπερ καὶ πάλαι οἰκείᾳ ἀγαθότητι ἀπήλλαξας τῆς Αἰγύπτου δουλείας, οὐχ ἡμῶν ἀξίων ὄντων· ἡμάρτομεν γὰρ καὶ τότε, ἀλλ' ἀγαθότητι οἰκείᾳ, μνήμῃ τε τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας· τὸν ὅμοιον τρόπον καὶ νῦν τῇ συνήθει φιλανθρωπίᾳ κεχρημένος σύγγνωθι ἡμαρτηκόσι, καὶ μάλιστα ἐπειδήπερ εἰσεπράχθημεν δίκας.

ιϛ. Ἀπὸ τῆς πόλεώς σου Ἱερουσαλήμ. Ἐπειδὴ τοὺς ἀνθρώπους περιελθών, οὐδένα ἑώρα δυνάμενον ἵλεω ποιῆσαι τὸν θεόν, πρὸς τὰ οἰκοδομήματα καταφεύγει, καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν προβάλλεται, καὶ τὴν ἐρημίαν αὐτῆς προτείνεται, καὶ ἐν τούτοις καταλύσας τὸν λόγον, ἵλεω τὸν θεὸν ἐποίησεν.

ιζ. Νῦν εἰσάκουσον. Τουτέστι δέξαι τῆς δεήσεώς μου τὰ ῥήματα.

ιη. Ἄνοιξον τοὺς ὀφθαλμούς. Καὶ θεασάμενος φησὶ τήν τε ἡμετέραν ταλαιπωρίαν, καὶ τῆς πόλεως τὴν ἐρήμωσιν, ἐν ᾗπερ πρότερόν σοι τοὺς ὕμνους ἀνεπέμπομεν, ἐπιγινώσκοντές σε δέσποτα εἰς πέρας ἀγαγεῖν τῆς ἱκεσίας.

Οὐκ ἐπὶ ταῖς δικαιοσύναις. Οὐκ ἀφ' ὧν πράττομεν, ἵλεώ σε γενέσθαι βουλόμεθα, ἀλλ' οἶκτον ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς λαβεῖν ἐθέλομεν. — Τουτέστι μὴ ἀπαίσῃ ἱκετεύοντας. — Ἀντὶ τοῦ συγχώρησον τὰ πταίσματα. — Τουτέστι θέασαι ἐν οἷς ἐξεταζόμεθα κακοῖς. — Τὸ δὲ τάχος φησὶ διὰ τὴν σὴν ἀγαθότητα παράσχου. — Ὥστε φησὶ τὸ σὸν ὄνομα ὀνομάζεσθαι, καὶ μὴ ἔχειν χώραν τοὺς κατηγορεῖν βουλομένους τῆς σῆς δυνάμεως.

κ. Ἔτι μου λαλοῦντος. Οὐ διήμαρτον φησὶ τοῦ σκοποῦ, οὐδὲ ἀπέτυχον ἱκετεύων τὸν θεόν· διαλεγομένου μου γὰρ τὰ προειρημένα, καὶ ὁμολογοῦντος τὰ ἁμαρτήματα ἐμαυτοῦ καὶ τοῦ πλήθους, καὶ τῇ τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίᾳ τὴν σωτηρίαν αἰτοῦντος, ἀπεστάλη πρός με ἄγγελος θεοῦ· ἔοικε δὲ πετομένῳ, οὐ γὰρ εἶδε σχῆμα· τοῦτο λέγει, οὐχ ἵνα διδάξῃ πτερὰ ἔχειν τὸν ἄγγελον, ἀλλ' ἵνα ἡμᾶς διδάξῃ, ὡς ταχεῖαι εἰσὶν αἱ ἄνω δυνάμεις πρὸς τὴν διακονίαν τῶν ὑπὸ θεοῦ προστασσομένων.

κα. Ἰδοὺ ἀνὴρ Γαβριήλ. Ἵνα εἴπῃ ὃς ὤφθη μοι ἐν τῇ τοῦ κριοῦ καὶ τοῦ τράγου ὁράσει· ὃς καὶ ἡρμήνευσεν ἐν τοῖς τότε ἀποδειχθεῖσι τὰ ἀπορούμενα.

Ὡσεὶ ὥραν θυσίας. Τουτέστιν ἢ κατὰ τὸν καιρὸν καθ' ὃν εἴρηται, ἢ καθ' ὃν εἰώθεισαν τὰς θυσίας κατὰ τὴν ἑσπέραν ἐκπληροῦν τῷ θεῷ, ἡνίκα τὰ Ἰουδαίων συνεστήκει.

κγ. Σύνες ἐν τῇ ὀπτασίᾳ. Τουτέστι πρόσεχε τοῖς λεγομένοις τῷ νῷ. — Τουτέστι λόγισαι οἵων ἠξιώθης, ὥστε ἄγγελον ἀποσταλῆναι σοι διδάσκαλον τῶν ἀμφισβητουμένων.

κδ. Ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετμήθησαν. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ τῶν προτέρων ὀπτασιῶν ἐγνώκει ὡς χαλεπώτατα πείσονται μετὰ τὴν ἄνοδον, εἰς ἀθυμίαν καταστὰς ἱκέτευε τὸν θεὸν μὴ μόνον αὐτοῖς παρασχεῖν τὴν ἄνοδον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ κατὰ Ἰουδαίους αὐτῷ δεῖξαι· ἴδιον γάρ ἐστι τῶν πραγμάτων ἐθέλειν λαμβάνειν τῶν ἐσομένων τὴν γνῶσιν· διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεὸς ἐπειδὴ μάλιστα τοῦ ναοῦ ἐμνημόνευσεν, ἅπαντα αὐτοῦ δείκνυσι τὰ μετὰ ταῦτα· ὅτι τε ἀναλεύσονται, καὶ ἐν πόσῳ χρόνῳ τὰ τῆς οἰκοδομῆς ἔσται τοῦ ναοῦ· πρὸς οἷς διδάσκει τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, καὶ μέχρι τοῦ στήσεται τὰ Ἰουδαίων· ὡς ἂν εἰδείη ὅτι εἰ καὶ τὰ Ἰουδαίων καθαιρεθείη, ἀλλ' οὖν οὐκ ἐπὶ τούτοις ἕξει τέλος ἡ εὐσέβεια. Καὶ πάλιν. Τουτέστι υγ ἔτη περιλέλειπται, ἄχρις ὅτου ὁ λαὸς τῆς οἰκείας δόξης ἐκπεσεῖται, καὶ ἡ πόλις καθαιρεθήσεται· κρείττονος δηλονότι καταστάσεως γινομένης, διὰ τὴν τοῦ μεγαλοδώρου θεοῦ χάριν· εἰδέναι δὲ χρή, ὡς τὸν χρόνον καθολικῷ τινὶ τέθεικε λόγῳ· ἐν τοῖς ἐφεξῆς διακριβῶν τὰ καθέκαστον.

Τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν. Ἀντὶ τοῦ, φέρει αὐτοὺς ἕως εἰς ἔσχατον ἁμαρτίας ἐλάσουσι, καὶ ἀνίατον σχῶσι τὴν νόσον.

Ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας. Ὃ δὴ παρέσχεν ἡμῖν διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ δικαιοσύνην ἡμῖν παρέχει.

Σφραγίσαι ὅρασιν. Ἀντὶ τοῦ πεπερῶσαι τὰ τῶν

προφητῶν ὁράματα ἀπὸ τῶν φησάντων, τὰ εἰρημένα σημαίνων.

Χρῖσαι ἅγιον ἁγίων. Ἀντὶ τοῦ, τοῦ χρίσματος ἡμῖν μεταδοῦναι· ἅγιον δὲ ἁγίων ἔφη ὡς ὑπερβαίνοντος τούτου τὸν παρὰ Ἰουδαίοις διὰ τοῦ χρίσματος ἁγιασμόν· ἢ ἵνα αὐτὸν Χριστὸν σημάνῃ, χρίεσθαι αὐτὸν φάσκει τῷ ἁγίῳ πνεύματι· διὰ τοῦτο γάρ φησιν ὁ Δαβὶδ ἔχρισέ σε ὁ θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς λοιποὺς ἔφη. τοῦτο ἐνταῦθα ἅγια ἁγίων ἐκάλεσεν· οὐ τῷ συνήθει ἐλαίῳ χριόμενον τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἐξαιρέτῳ δυνάμει τοῦ πνεύματος· οὐκ εἶπεν ἁγίῳ ἁγίων, ἀλλ' ἅγιον ἁγίων, αὐτὸν σημαίνων τὸν Χριστόν, τὸν ἁγιασμοῦ μὴ δεόμενον, ἀλλ' ἁγιασμοῦ χορηγὸν ὡς θεόν, χρισθέντα δὲ διὰ τὴν οἰκονομίαν.

κε. *Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι.* Λέγει πῶς προσήκει καὶ πόθεν τὰς ο ἑβδομάδας ἀριθμεῖν, τουτέστι τὰ υγ ἔτη· ἀντὶ τοῦ σημειῶσαι ἀφ' οὗ ἠρξάμην λέγειν. ἀποκρινόμενος πρὸς τὴν ἐρώτησιν· ἦν δὲ πρῶτον ἔτος Δαρείου τοῦ Μήδου· μᾶλλον δὲ τὸ ἕν, ὡς ἐν αὐτῷ ἐπεσημήνατο ἡ θεία γραφή. τοῦ μετὰ Βαλτάσαρ βεβασιλευκότος ὡς δέδεικται. — *Τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ, καὶ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ'.* πρόκειται φησὶ δύο διδάξαι· τὸν χρόνον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς, καὶ τὸν ἕως τῆς Χριστοῦ παρουσίας· ἐντεῦθεν γάρ τις φησὶν ἀριθμῶν. ἄχρις οὗ περαιωθῇ τοῦ ναοῦ ἡ οἰκοδομή, καὶ εὑρήσει ἔτη μθ· αὐτοῦ μὲν γὰρ τοῦ Δαρείου ἐνιαυτὸν ἕνα τίθησιν ὁ προφήτης μόνον. διὰ τοῦ λέγειν ἔτει ἑνὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ· τὸ γὰρ ἓν λέγεται ὡς οὐκ ὄντος δευτέρου· διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ Βαλτάσαρ οὐχ ὁμοίως ἐχρήσατο τῇ φωνῇ· ἐν τῷ πρώτῳ γάρ φησιν ἔτει Βαλτάσαρ βασιλέως Χαλδαίων· ὅπου μὲν γὰρ εὗρε δεύτερον, ἀναγκαίως πρῶτον εἶπεν· ὅπου δὲ δεύτερον οὐκ ἦν, ἁρμόζουσαν τὴν τοῦ ἑνὸς εὗρε λέξιν· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο ἄν τις εἴποι, ὡς Μωϋσῆς τὴν πρώτην ἡμέραν, μίαν κέκληκεν· ὡς γὰρ οὔπω οὐσῶν τῶν λοιπῶν ἡμερῶν, μίαν ἔφη τὴν ἐν ἀρχῇ γενομένην· τῆς δὲ ἐφεξῆς μνημονεύσας, δευτέραν αὐτὴν ἀκολούθως ἔφη· ὥσπερ γὰρ ταύτης οὐκ οὔσης, μία ἐκείνη ἐκαλεῖτο, οὐκ ἔχουσα τὴν πρὸς ἐκείνην συνάφειαν· οὕτως ἑτέρας παραχθείσης, τῆς πρώτης ἐλάμβανε τὴν ἐπωνυμίαν, ἔχουσα τῆς γενέσεως τὰ πρεσβεῖα. Λογίζεται τοίνυν τοῦ Δαρείου ὁ προφήτης ἔτος ἕν· τὸ δὲ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ κεῖσθαι ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει, ταραττέτω μηδένα· ὡς γὰρ ἐπιδιορθούμενος τῆς φωνῆς τὸ ἀδιάφορον, προσέθηκε τὸ, ἐν ἔτει ἑνί· ἢ εἰ δεῖ τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν, ἑρμηνεύων τὸ ἀδιάφορον τῆς λέξεως· ἀμέλει ἐπὶ τοῦ Βαλτάσαρ εἰρηκώς, ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Βαλτάσαρ, οὐκέτι προσέθηκεν ἐν ἔτει ἑνί· ἐπὶ δὲ τοῦ Δαρείου, ἐπειδὴ πλὴν τοῦ ἑνὸς οὐκ ἠπίστατο, ταχέως τῇ προσθήκῃ τοῦ ἑνὸς ἐσαφήνισε τὸ πρὸς αὐτοῦ ῥηθέν. Κῦρον δέ φησι διαδέξασθαι τὴν ἀρχήν. ὃς ἀπὸ τῶν χρονικῶν φαίνεται βασιλεύσας ἔτη λ'· μεθ' ὃν Καμβύσης ὀκτώ· μεθ' ὃν οἱ μάγοι δύο ἀδελφοὶ ἐνιαυτόν· οὕτω γὰρ Ἰώσηππος τίθησιν ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῆς ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας· μεθ' οὓς τὸν Ὑστάσπου Δαρεῖον ἀπέδειξαν βασιλέα· ἐφ' οὗ τοῦ ναοῦ οἰκοδομὴ γεγένηται, ἀρξαμένη μὲν τῷ δευτέρῳ ἔτει, καὶ κατὰ τὴν τῶν χρονικῶν σημασίαν, καὶ κατὰ τὴν τοῦ προφήτου Ζαχαρίου φωνήν, πληρωθεῖσα δὲ κατὰ τὸν ἔννατον ἔτος τοῦ αὐτοῦ Δαρείου κατὰ τὸν Ἰώσηππον· συλλογίζεται τοίνυν οὕτως τὰ μθ ἔτη· καὶ φήσας τῆς οἰκοδομῆς τὸν χρόνον, λέγει καὶ ὅπως τὸν ἕως τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἀπαριθμεῖν δεῖ· λέγει δὲ οὕτως, καὶ ἑβδομάδες ξβ, καὶ ἐπιστρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ περίτειχος, καὶ ἐκκενωθήσονται οἱ καιροί· πάλιν φησὶν ἀρίθμησον ξβ ἑβδομάδας ἅπερ γίνεται ἔτη υλδ, ἀφ' οὗ ἂν πλατεῖα καὶ μεγίστη ἡ πόλις γένηται ἐκ τῆς τοῦ ναοῦ περιβολῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀκριβῶς ἔφη, καὶ ἐπιστρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ περίτειχος, τουτέστιν ἡ πόλις· τὸ δὲ ἐπιστρέψει, ἵνα εἴπῃ ὅτι μετὰ χρόνον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς τὰ τῆς πόλεως ἐγερθήσεται τείχη· καὶ γὰρ οὕτως συνέβη, ἐπὶ μὲν γὰρ Κύρου τὸ θυσιαστήριον ᾠκοδομήθη μόνον, ἐπὶ δὲ Δαρείου ὁ ναὸς ἔλαβε πέρας· Ἀρταξέρξου δὲ τοῦ μακρόχειρος ἐπικληθέντος χρόνοις ὕστερον γενομένου, ἀφ' οὗ Νεεμίας ᾔτησε κατὰ τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς αὐτοῦ βασιλείας οἰκοδομῆσαι τὰ τείχη τῆς πόλεως, καὶ ἐπιτραπεὶς ἐπεραίωσεν αὐτὰ κατὰ τὸ β καὶ λ ἔτος τῆς αὐτοῦ βασιλείας· καὶ μηνύει ταῦτα ἡ τοῦ Ἔσδρα γραφή· τοῦτο δὲ οὕτως ἔχον καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων εὑρήσει τίς ἄν, ἐὰν ἀκριβῶς σκοπούμενος ἐντεῦθεν τὶς ψηφίζων ἀπὸ τῶν χρονικῶν εὑρήσει υλδ ἔτη περαιούμενα κατὰ τὸ λβ ἔτος τῆς βασιλείας Ἡρώδου· μνησθεὶς γὰρ τῆς προκειμένης ἱστορίας ἐν τοῖς χρονικοῖς Εὐσέβιος, τίθησι κατὰ τὴν πς ὀλυμπιάδα, δευτέρου ἔτους τῆς αὐτῆς ὀλυμπιάδος, τὸ λβ ἔτος τῆς Ἀρταξέρξου βασιλείας· φησὶ δὲ τὸν Ἡρώδην βεβασιλευκέναι ρπς ὀλυμπιάδι, κατὰ τὸ δ ἔτος τῆς αὐτῆς ὀλυμπιάδος· ἅπερ συνάγεται ἔτη υ· τὰ δὲ ὑπόλοιπα λβ ἔτη ψηφιστέον τῶν χρόνων τῆς βασιλείας Ἡρώδου· μεθ' ἃ δεσπότης Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα τεχθεὶς φαίνεται· τὰ μὲν γὰρ πάντα ἔτη ἐβασίλευσεν Ἡρώδης λζ, φαίνεται δὲ κατὰ τὸ λβ ἔτος τῆς αὐτοῦ βασιλείας τεχθείς· οὕτω γὰρ καὶ ὁ Εὐσέβιος συνάγει τὸν χρόνον· τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων, σκοπητέον λοιπὸν τὰς λέξεις, ὅπως σύμφωνον τὴν ἔννοιαν ἔχουσι τοῖς ῥηθεῖσι.

Τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ. Τουτέστι πρόκειται εἰπεῖν τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ, ὅσα ἐστὶν ἔτη ἄχρι τοῦ πληρωθῆναι αὐτὸν οἰκοδομούμενον.

Ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. Τουτέστι καὶ ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ πάλιν εἰπεῖν σοι βούλομαι τὸν χρόνον ἕως τοῦ Χριστοῦ παρουσίας· αὐτὸν γὰρ Χριστὸν ἡγούμενον ἐκάλεσε· Χριστὸν ὡς κεχρισμένον καθὼς προείρηκεν· ἡγούμενον δὲ ὡς δεσπόζοντα τῶν ἁπάντων.

Ἑβδομάδες ἑπτά. Τουτέστιν οὗτος ὁ χρόνος τῆς οἰκοδομίας, ἔτη μθ, ὡς δέδεικται.

Καὶ ἑβδομάδες ἑξήκοντα δύο. Τουτέστι υλβ´ ἔτη ἀριθμεῖται μέχρι τῆς τοῦ χριστοῦ παρουσίας, ὡς εἴρηται.—Ἀντὶ τοῦ ἀριθμήσονται ταῦτα τὰ ἔτη, μὴ ἀφ' οὗ ἀνῳκοδομήθη ὁ ναὸς, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἂν τὸ τεῖχος γένηται τῆς πόλεως· διὰ τοῦτο φησὶν ἐπιστρέψει, τουτέστι χρόνοις δὲ ὕστερον τὸ τέλειον σχῆμα ἀπολήψεται ἡ πόλις.

Ἐκκενωθήσονται οἱ καιροί. Τότε γάρ φησι ἀναλωθήσονται οἱ καιροὶ οὗτοι οἱ προειρημένοι· τουτέστιν ὁ τῶν υλβ´ ἐτῶν χρόνος· μεθ' οὓς αὐτίκα χριστὸς τὰς ἐν ἀνθρώποις ποιήσει διατριβάς.

κϛ´. Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα. Τουτέστι πᾶσα ἡ ἰουδαϊκὴ κατάστασις ἀφανισθήσεται· χρίσμα μὲν γὰρ λέγει τὸν ἱερέα τὸν κεχρισμένον. ὡς γὰρ Μωϋσέα καλεῖ τὸν νόμον, ἀπὸ τοῦ τεθέντος τὸ τεθὲν σημαίνων, οὕτω καὶ χρίσμα τὸν χριστὸν ἱερέα, ἀπὸ τοῦ μετεχομένου τὸν μετέχοντα γνωρίζων· ὁ γοῦν ἑβραῖος καὶ ὁ σύρος σαφῶς ἐξολοθρευθήσεται χριστὸς λέγει, τῇ μνήμῃ τοῦ ἱερέως συναιρῶν τὰς θυσίας· — Συμβήσεται δέ φησι ταῦτα ἰουδαίοις οὐχ ἅμα τοῦ πληρωθῆναι τοὺς καιροὺς τοὺς ἄχρι τῆς τοῦ χριστοῦ παρουσίας ὁρισθέντας, ἀλλὰ πλείστοις ὕστερον ἔτεσιν.—Ἵνα τὴν κατὰ ἰουδαίων διὰ τὰς αὐτῶν παρανομίας ἐμφήνῃ ὀργήν· τοὺς μὲν οὖν ἀμεταμέλητα πταίσαντας, ἔξω τῆς ἐπαγγελίας πεποίηκε, τρόπον δὲ σωτηρίας τῇ οἰκουμένῃ λυσιτελέστερον παρέδωκεν.

Κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Ἀντὶ τοῦ, δικαστήρια καὶ ψῆφοι καὶ νόμοι· ἅπερ πάντα τὴν βασιλικὴν εὐταξίαν δείκνυσιν καὶ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν.

Ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ. Οὐδὲν τῇ δυνάμει διαλλάττειν νομίζω τῆς προφητικῆς φωνῆς τὴν τοῦ κυρίου ἀπόφασιν· ὅτε γὰρ προφήτης ἐκκοπήσονται φησὶ, πρόῤῥιζον αὐτῶν ἀπώλειαν δηλῶν· καὶ ὁ κύριος μὴ μένειν λίθον ἐπὶ λίθον ἀπεφήνατο, τὴν κατὰ κράτος τῶν πολεμίων διδάσκων ἰσχύν.—Οὕτως γὰρ αὐτὴν κατὰ κράτος οἱ πολέμιοι περιέσονται ὥστε μὴ δὲ ἐλπίδας αὐτοῖς ἀνακτήσεως ὑπολείπεσθαι· τὸ γὰρ ἕως τέλους, δηλοῖ τὴν παντελῆ ἀπώλειαν· τὸ δὲ ἀφανισμοῦ, τὸ μὴ δὲ μνημόσυνον αὐτῶν ὁρᾶσθαι τῆς πρότερον εὐημερίας.

κζ´. Δυναμώσει διαθήκην. Ἀκριβέστατον δὲ εἶπε τὸ δυναμώσει ἐπειδὴ πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἐν ἐπαγγελίαις ἦν τὰ ἀγαθά· ταῦτα οὖν φησιν αὐτὸς παραγενόμενος βεβαιώσει· καὶ ἔσται ἡ ἐπὶ τοῖς πιστοῖς συνθήκη ἀσφαλής τε καὶ ἰσχυρὰ, παρ' οὐδενὸς σαλευθῆναι μὴ δυναμένη, οὐδὲ ληψομένη μεταβολήν.

Ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος. Τὸν χρόνον λέγει ἐν ᾧπερ ὁ χριστὸς διδάσκων διετέλεσε· τοσοῦτον κατ' αὐτόν φησιν, ὅσον ἐνεδέχετο προφητεύοντα εἰπεῖν· διαθήκην μὲν λέγει τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ εἰς ἀνθρώπους συνθήκην· τοῦτο γὰρ ἔθος τῇ θείᾳ γραφῇ, ὡς Ἱερεμίας λέγει, ἰδοὺ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον καινήν.—Τούτων γάρ φησι γινομένων, βεβαιωθήσεται ἡ χριστοῦ ἐπαγγελία, ἡ πρὸς πάντα τὰ ἔθνη· ὅπερ πεποίηκεν ὁ χριστὸς ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος, αὐτός τε παραγενόμενος, καὶ τοὺς οἰκείους ἐκθέμενος νόμους, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ὑποστὰς θάνατον, καὶ παύσας τὴν ἁμαρτίαν, καὶ χαρισάμενος τὴν ἀνάστασιν, καὶ δοὺς ἡμῖν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν τὸν ἀῤῥαβῶνα.—Εὔδηλον ὡς τοῦ χριστοῦ λέγει τὴν μετὰ ἀνθρώπων διαγωγὴν, ἐν ᾗ τοὺς ἀποστόλους ἐξελέξατο, καὶ διδάσκων ἰουδαίους τε καὶ δι' ἐκείνων ἅπαντας τοὺς λοιποὺς τὴν τελειοτάτην εὐσέβειαν.

ΚΕΦ. Ι.

α´. Ἐν ἔτει πρώτῳ (1) Κύρου βασιλέως. Πρόκειται μὲν αὐτῷ τὰ παρὰ τοῦ ἀγγέλου γνωρισθέντα διηγήσασθαι· χρῆται δὲ καὶ κατὰ τὸ παρὸν τῷ ἰδιώματι τῆς γραφῆς· οὐ γὰρ πρότερον τὰ κατὰ μέρος λέγει, πρὶν ἢ ἐν κεφαλαίῳ περιλάβῃ τὸν ὅλον τὸν νοῦν· οὐ γὰρ ἔφη τι ἀπεκαλύφθη, ἀλλ' ὅτι λόγος, ἄριστον τέλος ποιούμενος τῶν πραγμάτων τὴν ἀφήγησιν.

Ἀληθινὸς ὁ λόγος. Τουτέστιν οὐ φαντασίαν τεθέαται, ἀλλ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν.

Δύναμις μεγάλη καὶ σύνεσις. Οὐ μόνον φησὶ τὰ ὀφθέντα ἦν παράδοξα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπαγγέλλων τὰ πράγματα, ἦν φοβερός· καὶ οὐδ' ἂν ἠδυνήθη τὴν ἀρχὴν δέξασθαι τοῦ διαλεγομένου τὴν ὁμιλίαν, εἰ μὴ χάριτος τυχὼν μείζονος ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἤρξατο πρὸς τὴν τῶν λόγων ἀκρόασιν.

β´. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Δηλονότι ἡνίκα οὐδεὶς νοῦν ἐβάλετο τοῦ διαφθεῖραι τὸν λαὸν, ἔτι τῆς βασιλείας αὐτῷ ἀρχὴν λαβούσης καὶ διεμένης ἀσφαλείας.

Πενθῶν τρεῖς ἑβδομάδας. Τουτέστιν νηστεύων. Ἔθος γὰρ τοῖς ἰουδαίοις τὴν νηστείαν, πένθος καλεῖν, ὡς καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἀναγέγραπται· δῆλος δέ ἐστι νηστεύσας ἐφεξῆς τὰς εἴκοσι μιᾶς ἡμέρας, οὐδὲ μιᾶς τροφῆς μεταξὺ μεταλαβὼν, οὐδέ τι τῶν κατὰ συνήθειαν πεποιηκώς· τοῦτο γὰρ μηνύει τὸ ἕως τριῶν ἑβδομάδων ἡμερῶν· εἰ γὰρ καθ' ἑκάστην διημερεύων

(1) Notabilis admodum lectio haec *primo*, pro *tertio* ut habent vulgati textus, exceptis LXX interpretibus pridem e codice chisiano editis, cum eorumdem versione *syriaca* ambrosiana. Lectio autem *primo* extat in utroque codice vaticano Polychronii scholia habente. Reapse Theodoretus quorumdam veterum testimonium profert qui putabant mendose scriptum *tertio* pro *primo* in graecis textibus; hique satis probabili nitebantur argumento, quia videlicet cap. I. 21. dicit sacer historicus Danielem permansisse usque ad Cyri annum primum. Addatur igitur hexaplis Montfauconianis πρώτῳ (pro τρίτῳ) apud LXX. gr. et syr. cum duobus codd. gr. vatic.

ἐν τῇ νηστείᾳ, κατὰ τὴν ἑσπέραν ἤσθιεν, οὐδὲν ἦν θαυμαστόν· ἀλλὰ δῆλον ὡς συντόνῳ τῇ προσευχῇ χρήσασθαι βουλόμενος, καὶ πολλῷ ληφθεὶς τῷ θείῳ πόθῳ, συνῆπτε τὰς ἡμέρας· τρόπον τινὰ κρίνας, μὴ πρότερον τροφῆς μεταλαβεῖν ἄχρις οὗ τῆς ἄνωθεν ἀξιωθείη ὁμιλίας.

γ. Ἄλειμμα οὐκ ἠλειψάμην. Μηνύει ὡς οὐ μόνον τῆς συνήθους ἀπείχετο τροφῆς ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἕτερόν τι τῶν κατὰ συνήθειαν πεποίηκεν· ἔθος γὰρ ἦν τοῖς ἐν τέλει τῶν περσῶν καλλωπίζειν τὴν κόμην, ἄλλοις τέ τισι, καὶ ἀλοιφῇ, ὃ ἔτι καὶ νῦν παρὰ πέρσαις ἐστὶν ἰδεῖν· δηλοῖ τοίνυν ὅτι οὐδὲ μεταπεσὼν τῆς ἀξίας, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῶν ὁμοίων τυγχάνων, οὐδὲν τῶν κατὰ συνήθειαν πεποίηκεν· ἐν γὰρ πλείστῃ εὐημερίᾳ ἐπὶ Δαρείου γεγονὼς καὶ μάλιστα μετὰ τὸ ἐπὶ τοῖς λέουσι παράδοξον, ἔμεινεν ἐπὶ τῆς ἴσης τιμῆς καὶ ἐπὶ Κύρου.

Ἕως πληρώσεως τριῶν ἑβδομάδων ἡμερῶν. Ἀκριβέστατα τὸν καιρὸν ἐπισημαίνεται καθ᾽ ὃν τὴν ὀπτασίαν πεποίηται. Καὶ μετ᾽ ὀλίγα. Ἱκετεύων τὸν θεὸν τήν τε ἄνοδον ἰουδαίοις κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν παρασχεῖν, καὶ γνωρίσαι μοι ἀκριβῶς τὰ ὑπὸ Ἀντιόχου πραχθησόμενα· ἀπὸ δὲ τῶν εἰρημένων δηλονότι τὸ πάσχα οὐκ ἐπετέλεσε· καὶ πῶς ἐγὼ λέγω ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἀζύμων νηστεύειν ἰουδαίοις οὐ θέμις; οὗτος δὲ ἡμέρας κα οὐδενὸς ὅλως μετέλαβε· καὶ πόθεν δῆλον φησί; ὅτι αὗται αἱ κ. ἡμέραι καὶ μία, κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἦσαν, ἐξ ὧν εἶπεν ὅτι τετάρτῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς τοῦ πρώτου· καί τοι γε τὸ πάσχα εἰς μίαν καὶ εἰκοστὴν τελευτᾷ· ἀρχόμενοι γὰρ ἀπὸ τῆς τετάρτης καὶ δεκάτης τοῦ πρώτου μηνὸς, εἶτα ζ ἡμέρας ἑορτάσαντες, εἰς κα ἀναπαύουσιν· ἀλλ᾽ ὅμως καὶ παρελθόντος τοῦ πάσχα, ἔμενεν οὗτος νηστεύων· ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τῆς γ ἡμέρας τοῦ πρώτου, εἶτα καὶ πληρώσας τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην, παρῆλθε καὶ μετ᾽ ἐκείνην ἑπτὰ καὶ τρεῖς ἡμέρας· πῶς οὖν οὐκ ἐγκαλεῖς οἱ μιαροὶ ἰουδαῖοι, τῶν ἁγίων ἐκείνων οὐδὲν τῶν τοιούτων νομίμων φυλαττόντων ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας, αὐτοὶ τοὐναντίον ποιοῦσι πρὸς φιλονεικίαν καὶ ἔριν;

ε. Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς. Προσευχόμενός φησι καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ καθεστὼς, ὅτου περ ἕνεκ᾽ ἐπὶ τοσοῦτον προσευχόμενος οὐδὲ μιᾶς ἔτυχον ἀποκρίσεως, ἀνατείνας τὸ ὄμμα, εἶδον τινὰ ἐν ἀνδρὸς σχήματι, ἐξηλλαγμένην ἐσθῆτα παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων συνήθειαν ἠμφιεσμένον βαδδίν· καὶ ἔστι μὲν ἡ λέξις ἑβραϊκή· ἑρμηνεύεται δὲ παρὰ μὲν τῶν ο βύσσινον, Ἀκύλας δὲ ἐξαίρετον λέγει.

Ἡ ὀσφὺς αὐτοῦ περιεζωσμένη ἐν χρυσίῳ ὠφάζ. Λέγει ὡς ἡ ζώνη τοῦ ὀφθέντος ἦν οἵα ἂν γένοιτο ἡ ἐκ χρυσίου καθαροῦ κατεσκευασμένη· κατὰ δὲ τοὺς ο ὅτι τὸ λοιπὸν σῶμα παραδόξῳ τινὶ ἐσθῆτι περιβεβλημένος, εἶχέ τι καὶ φαινόμενον ἀποστίλβον καθαρῷ φωτὶ παραπλήσιον.

ϛ. Ὡσεὶ ὅρασις ἀστραπῆς. Τουτέστι μαρμαῖρον τι καὶ ἔκλαμπρον, καὶ οἷον ἀστραπή τις ἀποπηδᾶν ἐδόκει τοῦ προσώπου. — Δῆλός ἐστιν ἀπορῶν τρόπον τινὰ πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὀφθέντος· οὐ γὰρ ἁπλῶς διηγεῖται, ἀλλὰ τοῖς παραδείγμασι τὸ παράδοξον γνωρίζων. — Ἀντὶ τοῦ πάντα ἦν παράδοξα, τὸ ἔνδυμα, τὸ πρόσωπον, οἱ ὀφθαλμοί, τὸ σῶμα τὸ λοιπόν· ἦν δέ φησι πρὸς τοῖς λοιποῖς καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνηθείας κρείττων· ἐδόκει γὰρ οὐχ ὡς παρ᾽ ἑνὸς ἀφίεσθαι, ἀλλ᾽ ὡς πλήθους διαπονθορύζοντος καὶ πρὸς ἀλλήλους διαλεγομένου, μᾶλλον δὲ βοῶντος καὶ παράδοξόν τινα τὸν ἦχον ἐκπέμποντος.

ζ. Εἶδον ἐγὼ Δανιὴλ μόνος. Δῆλός ἐστιν ὁ Δανιὴλ οὐ μόνος ποιούμενος τὴν ἱκεσίαν, ἀλλὰ συνεργοὺς καὶ ἑτέρους λαβών, ἢ τοὺς τρεῖς παῖδας, καὶ ἑτέρους πλείονας οὓς ὁμόφρονας ἠπίστατο· ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ἐπὶ τῇ ἀπορίᾳ τῆς τοῦ Ναβουχοδονόσορ ὄψεως, εἶχε καὶ τούτους συμπράττοντας ἐν τῇ προσευχῇ, ἱσουμένους δὲ ὅμως τοῦ προκειμένου· διό μοι καὶ μόνος δοκεῖ τὸ παράδοξον ὁρᾶν.

η. Εἶδον τὴν ὀπτασίαν τὴν μεγάλην. Οἱ μὲν γὰρ λοιποί φησιν εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, ἐγὼ δὲ μόνος τῆς παραδόξου ταύτης θέας τετύχηκα. — Οὐ μὴν φησι ἤρκεσα πρὸς τὴν θέαν· ἀλλ᾽ ὑπὸ τοῦ δέους ἐκλυομένην. — Τουτέστι τοῦ προσώπου μου ὁ χροὺς μετεβλήθη, ὃ τοῖς εἰς δέος καθισταμένοις μάλιστα συμβαίνει, ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἀγῶνος ὑπονοστοῦντος πολλάκις τοῦ αἵματος, καὶ ὠχρὰν τοῦ σώματος καταλιμπάνοντος τὴν ἐπιφάνειαν. — Εἰς ταύτην φησὶν ἐληλυθὼς τὴν κατάστασιν, ἤκουον αὐτοῦ διαλεγομένου. — Ἵνα εἴπῃ ὑπὸ τοῦ φόβου ὅτι οὔτι ἀτενίσαι ἐτόλμων, ἀλλὰ πρηνὴς πεσὼν ἔκειντο κάτω.

ι. Ἤγειρέ με. Παρεμυθεῖτο φησὶ τὸ δέος ὁ ὀφθεὶς, καὶ ἀνίστη τοῦ πτώματος. — Τουτέστιν ὑπό τε θεοῦ ἀγαπώμενε καὶ πολλὴν περὶ τὸν λαὸν ἔχων τὴν διάθεσιν. — Τουτέστιν ἀναστὰς πρόσεχε τοῖς λεγομένοις τὸν νοῦν· εἰς τοσοῦτον δὲ δέος καταστῆναι αὐτὸν συνεχώρησεν ὁ θεὸς, ὡς ἂν μὴ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῶν φαινομένων φυσηθῇ τὴν γνώμην.

ια. Νῦν ἀπεστάλην πρὸς σε. Ἥκω γάρ φησι οὐ παρ᾽ ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ παρὰ θεοῦ ἀποσταλείς. — Τὸ μὲν οὖν κελευσθὲν φησιν ἔπραττον καὶ διανιστάμην τοῦ πτώματος, οὐ μὴν ἀπηλλαττόμην τοῦ δέους. — Πρὸ τοῦ λόγου παραμυθεῖται, ἔτι τὴν ψυχὴν ταραττομένην.

ιβ. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας. Μὴ θαυμάσῃς φησί, εἰ μετὰ τοσαύτας ἡμέρας ἀφικόμην, τῶν ἀπορουμένων παρέξων τὴν γνῶσιν· οὐ γὰρ ἀνεβάλετο θεός· αὐτίκα γὰρ μάλα διακονησόμενον τοῖς παρά σου θεσπίσμασιν ἀπέσταλκεν· ἐφ᾽ ᾧ τε τῶν ζητουμένων σοι παρασχεῖν τὴν διδασκαλίαν.

ιγ. Ὁ ἄρχων βασιλείας περσῶν. Ἐν οἷς ὁ Δανιὴλ ἠξίου, καὶ ὁ ἀγαθὸς ἄγγελος ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν παράστασιν ἐποιεῖτο, ἀντέτακτο καὶ ὁ πονηρὸς, ταῖς ἁμαρτίαις τοῦ Ἰσραὴλ ἰσχυριζόμενος εἰς τὸ κατάρχεσθαι αὐτὸν ὑπὸ περσῶν· εἴ τι γὰρ ἐν ἀνθρώπῳ κακὸν, τοῦτο ἐκείνῳ δύναμις· διὸ κατὰ μόνου ἑαυτοῦ, δύναμιν οὐκ εἶναι τῷ ἄρχοντι τοῦ κόσμου φησὶν ὁ κύριος· ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἔχει ἐν

ἐμοὶ οὐδὲν τοῦτο ὅτι μάτην ἔπεισιν, ἔχων οὐδὲν εἰς δύναμιν· τινὲς ἄρχοντα βασιλείας περσῶν δαιμονικήν τινα λέγουσι φύσιν, σφόδρα τῆς ἀληθείας κατ' ἐμὲ διαμαρτάνοντες· οὐ γὰρ ἕκαστον ἔθνος ἐφεστώσας ἔχει ἀντικειμένας δυνάμεις· ἢ γὰρ ἂν οὐδὲν χρηστὸν παρ' οὐδενὶ ἐτύγχανεν· εἰ γὰρ δαίμονες μὲν ἐφιστᾶσι, κατὰ δὲ γνώμην ἅπαντα πράττουσι, βούλονται δὲ χρηστὸν οὐδέν, εὔδηλον ὡς οὐδέ τις τῶν ὑπηκόων ἔπραξεν ἄν τι κατὰ νοῦν, ἐκείνων κατ' ἐξουσίαν ἀγόντων τὲ καὶ φερόντων τὰ πράγματα· ἄλλως τε πῶς ἂν εἴποιεν αὐτοὺς ἐφεστάναι; πότερον οἰκείᾳ γνώμῃ, ἢ τοῦ Θεοῦ; καὶ πῶς; ἀλλ' εἰ μὲν τοῦ Θεοῦ, καὶ πῶς οὐχ ὁρῶσι τὸ ἄτοπον, εἴπερ τυραννίδι δαιμόνων τὰ ἀνθρώπινα παραδέδωκε Θεός; ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῶν, καὶ πῶς οὐ προνοῶν Θεὸς ἐλευθέρους τοὺς ἀνθρώπους καθίστη τῆς ἐκείνων δυναστείας; Καὶ μεθ' ἕτερα. Εὔδηλον τοίνυν ὡς ἄρχοντα περσῶν, ἀγγελικὴν δύναμιν λέγει· ἐπείπερ καὶ ἑκάστῳ ἔθνει καὶ ἀνθρώπῳ ἄγγελος φαίνεται ἐφεστώς τε καὶ παρεδρεύων· κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως εἰρημένον· ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. — Καὶ μεθ' ἕτερα. Οὐκ εἶπεν ἐμαχήσατό μοι, ἀλλ' οἱονεὶ ἐδικαιολογεῖτο πρὸς ἐμὲ ὡς οὐκ εἶησαν ἄξιοι οἱ ἰουδαῖοι τῆς περσῶν ἀπαλλαγῆναι δουλείας· εὐσεβοῦντας μὲν γὰρ πάντων εἶναι κρείττους, ἄτοπον οὐδέν, ὡς Δανιὴλ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀνανίαν γεγένηνται, καὶ οἱ τούτων προπάτορες τῆς αἰγυπτιακῆς ἀπαλλαγέντες δουλείας, καὶ τὴν ἐν Παλαιστίνῃ πάντων κατεσχηκότες· παρανομοῦντας δέ τις δίκαιος ἐξαιρήσεται λόγος; ἀλλ' οὐχὶ τῇ δυνάμει τῶν κρατούντων δώσει κρίνεσθαι τὴν ἀρχήν; τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων, σκοπῶμεν τὰ κατὰ μέρος· ἀρξαμένου μὲν γάρ σου τῆς ἱκεσίας, ἀπεστάλην ἐγὼ γνωρίσων σοι, ὡς τῆς περσῶν δουλείας ἀπαλλαγήσονται οἱ ἰουδαῖοι· ἄχρι δὲ τοῦ νῦν ἕτερος ἄγγελος, ὃς τῶν περσῶν τὴν ἐπιστασίαν ἐγκεχείρισται τῇ πρὸς ἐμὲ ἐχρήσατο δικαιολογίᾳ, οὐκ ἀξίους τῆς εὐεργεσίας ἀποφαίνων ἰουδαίους.

Ἰδοὺ Μιχαήλ. Ἀλλ' ἴσχον φησὶ Μιχαὴλ τῶν ἀρχαγγέλων ἕνα συνδικαιολογούμενόν μοι τῇ πρὸς ἐκεῖνον ἐναντιολογίᾳ· οἱ μὲν γὰρ τῷ θείῳ προστάγματι ἐκράτουν, ὁ δὲ ταῖς ἰουδαϊκαῖς ἴσχυε πράξεσι, ἑκάτεροι δὲ τῷ θείῳ ἐχρῶντο νόμῳ· τοῦ γὰρ Θεοῦ εὐσεβοῦσι τὲ καὶ μεταγινώσκουσιν ὑποσχομένου τὴν ἄνοδον, κρατεῖν δεῖν ἔφασκε τὸ πρόσταγμα· οὐκ ἀξίους δὲ τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ μένειν ἐπὶ ἀλλοδαπῆς.

Ἦλθε βοηθῆσαί μοι. Ἐπειδὴ τοίνυν φησὶν εὑρέθη τις ὁ τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν χρησόμενος λόγοις, ἥκω τὸ προσταχθὲν εἰς πέρας ἄξων.

ιϛ'. Ἤνοιξα τὸ στόμα μου καὶ ἐλάλησα. Ὡμολόγησα φησὶ τὴν ἀσθένειαν· οὐ γὰρ οἷός τε ἤμην ἐπακοῦσαι τῶν τοῦ ἀγγέλου λόγων, τοῦ προσπεσόντος δέους οὐ μόνον ἀφελομένου τῶν λεγομένων τὴν σύνεσιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσάν μοι τὴν κατάστασιν τρόπον τινὰ εἰς τοὐναντίον μεταβαλόντος.

ιθ. Εἰρήνη σοι. Τουτέστιν οὐ πρὸς τιμωρίαν ἥκω σοι· ἔχεις γὰρ πολλὴν τὴν πρὸς Θεὸν παῤῥησίαν· πίστιν δὲ τῶν λεγομένων, τὴν παρ' ἐμοῦ σοι διδομένην δύναμιν λάβε. — Ἤρκεσέ φησιν αὐτοῦ τὸ πρόσταγμα ῥῶσαι τὴν ἀσθένειαν. — Ὅθεν φησὶν οὐ μόνον οὐκ ἐπετρέπετο τοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ ἱκέτευον ἀκοῦσαι ὧν ἧκε διακονησόμενος λόγων.

κ. Εἰ οἶδας ἵνα τί ἦλθον; Τουτέστιν ἄκουσον τῶν λεγομένων, ἐπειδήπερ ἀγνοεῖς, καὶ βούλει ἀκοῦσαι τὰ ἐσόμενα. — Ἴσθι φησὶν ὡς ἀληθῆ τὰ ἤδη πρότερον πρὸς ἐμοῦ εἰρημένα, ὡς ὁ τῶν περσῶν ἄρχων ἀνθίστατο.

Ὁ ἄρχων τῶν Ἑλλήνων ἤρχετο. Ἀλλὰ κἀκεῖνον φησὶ παρελθὼν εὕρισκον πάλιν ἀνθιστάμενον τὸν τῶν ἑλλήνων ἄρχοντα· ἦσαν γὰρ οὐ μόνον ἐν Πέρσιδι ἀπῳκισμένοι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα· ἐδικαιολογοῦντο γάρ φησι πρός με, ὡς οὐ δίκαιοι εἰσὶν ἐπανελθεῖν, τῆς μὲν προθεσμίας καλούσης τὴν ἐπάνοδον, ἐκείνων δὲ οὐκ ἐπιθυμούντων.

κα. Ἀλλ' ἢ ἀναγγελῶ σοι. Ἀλλ' ὅμως φησὶ τὸ μετὰ ἀληθείας πάντως ἐσόμενον ἥκω σοι ἀπαγγέλλων.

Οὐκ ἔστιν εἷς. Οὐ γὰρ εὑρίσκεταί τις ἐν τῷ λαῷ ἱκετεύων τὸν Θεὸν τυχεῖν τῆς ἀνόδου, καὶ διὰ τῆς μετανοίας συμπράττων· ἀλλὰ συνεφάπτεταί μοι φησὶν ὁ Μιχαὴλ τούτων μαχομένων, ὥστε τρόπον τινὰ καὶ ἄκοντας τῆς αἰχμαλωσίας αὐτοὺς ἐξαγαγεῖν.

ΚΕΦ. ΙΑ.

α. Ἐν ἔτει πρώτῳ Κύρου. Ταῦτα δέ φησιν ἐγένετο κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος Κύρου τοῦ περσῶν ἄρξαντος· τότε γὰρ ἐγώ τε ἔκρινα μὴ πρότερον τροφῆς μεταλαβεῖν, εἰ μὴ πρότερον τῆς ὀπτασίας ἀξιωθῶ καὶ ἔτυχον τῶν εἰρημένων· οὐκοῦν εὔδηλον ὡς οὐ κατὰ τὸ τρίτον ἔτος Κύρου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πρῶτον τὴν ὀπτασίαν εἶδεν.

β. Ἀλήθειαν ἀναγγελῶ. Τουτέστι τῆς βραδύτητος τὴν αἰτίαν φήσας ὁ ἄγγελος ὑπέσχετό μοι μετὰ ἀληθείας ὧν ᾔτησα τὴν γνῶσιν εὑρεῖν.

Ἔτι τρεῖς βασιλεῖς. Ἴσθι φησὶν ὡς τρεῖς ἔσονται μετὰ τοῦτον· λέγει δὲ Κῦρον καὶ Καμβύσην καὶ τὴν μάγων ἀρχήν.

γ. Ἀναστήσεται βασιλεὺς δυνατός. Συμφώνως ἔφασαν τὸν Ἀλέξανδρον, ὃν τράγῳ παρείκασεν ἔμπροσθεν ἐν τῇ ὀπτασίᾳ.

Ποιήσει κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ἅπαντα γάρ φησι διαπράξεται κατὰ βούλησιν ἰδίαν.

δ. Συντριβήσεται. Ἅμα τὲ γὰρ κατεστήσατο τὴν βασιλείαν, πέπτωκε, καὶ ἡ βασιλεία διῃρέθη. — Ἀντὶ τοῦ, οὐ μετὰ τελευτὴν αὐτοῦ· ἔτι γὰρ ζῶν διένειμε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρας ἀρχάς. — Ἀντὶ τοῦ, οὐκ εἰς αὐτὸν τὸν βασιλεύοντα δόξα ἥξει· ἐκεῖ μὴ δὲ γένει προσήκοντες ἦσαν αὐτῷ. — Τουτέστιν ἀφανισθήσεται, οὐδὲ εἰς ἐκγόνους αὐτοῦ χωρήσει.

ε. Ἐνισχύσει ὁ βασιλεὺς τοῦ νότου. Περὶ Πτολεμαίου λέγει τοῦ κρατήσαντος τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, ὃς ἦν ἔκγονος Ἀντιόχου τοῦ ἐπιφανοῦς· οὗτος δὲ ἐκράτει τῆς Ἀσίας καὶ Συρίας.

Εἷς τῶν ἀρχόντων. Τουτέστιν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων Ἀλεξάνδρου τὴν ἰσχὺν ἕξει Πτολεμαῖος· πάντων γὰρ ὡς κηδεστῇ ὑποχωρησάντων, τῆς ἀρχῆς ἐπελάβετο· ἵνα οὖν εἴπῃ ὅτι οὐδενὸς τῶν ἀρχόντων Ἀλεξάνδρου ἀνθισταμένου καθέξει.

Κυριεύσει κυρείαν πολλήν. Πρὸς γὰρ τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ τὴν Ἀσίαν κατέσχε, καὶ τὴν Ἀλεξάνδρου βασιλείαν.

Μετὰ τὰ ἔτη αὐτοῦ συμμιγήσονται. Χρόνοις δέ φησιν ὕστερον τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀσπάσονται συγγένειαν· μετὰ γὰρ τὸ νικῆσαι τὸν Ἀλέξανδρον Δημητρίου, πέμψας πρὸς τὸν Πτολεμαῖον εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐπιγαμβρεύειν αὐτῷ ἠξίου.

Ἡ θυγάτηρ βασιλέως τοῦ νότου. Οὗτος ὁ δεύτερος εἶναι δοκεῖ Πτολεμαῖος, ὁ φιλάδελφος ὀνομασθείς, ὁ τὰ βιβλία τῶν ἑλλήνων συναγαγών, καὶ τὰ ἑβραίων μετὰ τούτων, ὃς τὴν θυγατέρα Βερονίκην ἐκδίδωσιν Ἀντιόχῳ τῷ Συρίας· βασιλεὺς τρίτος ὢν ἀπὸ Σελεύκου τοῦ νικάνορος· ὃς ἐγεγαμήκει μὲν Λαοδίκην, καὶ παιδοποιεῖ τὸν Σέλευκόν τε καὶ Ἀντίγονον ἐξ αὐτῆς· ἐν παλλακίδος δὲ τόπῳ ταύτην ἐσχηκέναι φήσας, γάμῳ τὴν Βερονίκην ἠγάγετο κοινωνὸν τῆς βασιλείας· ἡ δὲ ἐπιγαμία πρὸς τὴν τοῦ Πτολεμαίου κατάπαυσιν ἐγίνετο. — Βασιλέα νότου Πτολεμαῖον λέγει· τοῦ δὲ βοῤῥᾶ τὸν Ἀλέξανδρον· ἐν γὰρ Ἀντιοχείᾳ ἐκαθέζετο· ἵνα οὖν εἴπῃ ὅτι κατεγγυήσει Ἀλεξάνδρῳ Πτολεμαῖος τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα.

Τοῦ ποιῆσαι συνθήκας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ ἡττήθη ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Σελεύκου, ἀνεμαχήσατο δὲ τὴν ἧτταν μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτήν, καὶ τῶν ἁπάντων ἐκράτει· ὡς ἂν αὐτῷ καὶ κατὰ τῶν ἐπανισταμένων ἀκαταγώνιστος ἡ βασιλεία μένοι, τὴν πρὸς τὸν αἰγύπτιον ἑαυτῷ ἐμνηστεύσατο συγγένειαν.

Οὐ κρατήσει ἰσχύος βραχίονος. Ἀλλ᾽ ὅμως φησὶ καὶ τούτων γινομένων, οὐχ ὁμονοήσουσιν· ἐστασίασαν γὰρ πρὸς ἀλλήλους.

Οὐ στήσεται τὸ σπέρμα αὐτοῦ. Ἀλεξάνδρου λέγει ἐκ Κλεοπάτρας· ἀποσπᾶται γὰρ ἐξ αὐτοῦ, καὶ δίδοται Δημητρίῳ ἐφεδρεύοντι αὐτοῦ τῇ βασιλείᾳ. — Ὁ γὰρ Πτολεμαῖος ὃς τοῦ Ἀλεξάνδρου ὢν κηδεστής, δόλῳ κατέσχε τὴν βασιλείαν· ὡς μὲν γὰρ πρὸς φίλον καὶ γαμβρὸν ἀφικνεῖτο· ἐν ἑκάστῃ δὲ πόλει τῶν Ἀλεξάνδρου παριών, φρουρὰν ἑαυτῷ κατελίμπανεν· ἐγύμνωσε δὲ τὴν γνώμην εἰς Ἀντιόχειαν εἰσελθών.

Ἡ νεανὶς καὶ ὁ κατισχύων αὐτήν. Ἀντὶ τοῦ, ταύτης δὲ περιγενόμενος, καὶ τὸν ἐκ τοῦ κρατεῖν ἰσχύοντα τὸν Ἀλέξανδρον καθαιρήσει.

Ἐν τοῖς καιροῖς. Σημαίνει τὸ μετὰ χρόνον ταῦτα συμβήσεσθαι.

ζ. Ἀναστήσεται ἐκ τοῦ ἄνθους. Ταῦτα δέ φησι διαπράξεται ὁ Πτολεμαῖος ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν θυγατέρα· ἄνθος γὰρ ῥίζης αὐτῶν λέγει, διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλίαν ἀπὸ τῶν γάμων.

Ἐπὶ τῆς ἑτοιμασίας αὐτοῦ. Ἀντὶ τοῦ ἀπὸ τῶν περὶ τὴν ἔκδοσιν παρασκευῆς· ὡς ἡσθεὶς τῇ τοῦ Ἀλεξάνδρου κηδείᾳ Πτολεμαῖος πλείστην τὴν περὶ τοὺς γάμους παρασκευὴν ἐπιδείξατο· ἐξ ὧν καὶ πίστιν εὐνοίας παρασχόμενος, τῆς βασιλείας ἐξήλασε τὸν Ἀλέξανδρον.

Ἥξει πρὸς τὴν δύναμιν. Τουτέστιν ὁ Πτολεμαῖος κατὰ δόλον ἀφίξεται πρὸς τὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου δυνάμεις· οὕτω γὰρ καὶ τῶν πόλεων ἐκράτησεν.

Πρὸς τὰ ὑποστηρίγματα τοῦ βασιλέως τοῦ βοῤῥᾶ. Ὑποστηρίγματα τὴν βασιλίδα πόλιν ἐκάλεσεν Ἀντιόχειαν, ἥτις ἅπαντα τόν τε βασιλικὸν πλοῦτον καὶ τὰς δυνάμεις ἐν αὐτῇ εἶχεν· ὡς γὰρ τὰς ἄλλας πόλεις διελθών, μετὰ δόλου ἐκείνης ἐπελάβετο Πτολεμαῖος, δεύτερον διάδημα περιετίθετο, ὡς καὶ τῆς Ἀσίας κρατῶν ἧς ἦρχεν ὁ Ἀλέξανδρος· ὅπερ ἐπὶ τῆς Κιλικίας ἐγνωκὼς ὁ Ἀλέξανδρος, αὐτόθι γὰρ ἔτυχε διατρίβων, σπεύδει ἐπὶ τὸν Πτολεμαῖον, καὶ μάχῃ ἡττηθείς, φυγὰς εἰς Ἀῤῥαβίαν ἐγένετο. — Πρὸς γὰρ τὴν ἀκοὴν ταραχθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος, ὥρμησεν εἰς πόλεμον. — Τουτέστιν ὁ Πτολεμαῖος· νικήσας γὰρ τὸν Ἀλέξανδρον, ἄμαχον τὴν κατὰ πάντων ἔσχηκεν ἀρχήν.

η. Τοὺς θεοὺς αὐτῶν καταστρέψει. Ὅσα γὰρ ἦν τίμια κειμήλια, ἢ ἐν ἱεροῖς ἀποκείμενα, ἢ ὡς βασιλεῖ τεθησαυρισμένα, τῆς βασιλείας κατασχὼν ὁ Πτολεμαῖος, ἅπαντα λαβὼν εἰς Αἴγυπτον ἔπεμψεν.

θ. Ἀναστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ. Τουτέστι τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τρύφων γὰρ Ἀντίοχον τὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου παῖδα εἰς τὴν βασιλείαν καταστήσας κατὰ τὰς τοῦ πατρὸς ἐντολάς, συμβαλὼν τῷ Δημητρίῳ, φυγάδα πεποίηκεν.

ι. Καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ συνάξουσιν ὄχλον. Ἀντὶ τοῦ οἱ περὶ τὸν Ἀντίοχον καὶ Τρύφωνα· θεασάμενος γὰρ ὁ Τρύφων ὅτι τὸ στρατόπεδον πονηρῶς περὶ τὸν Δημήτριον διακείμενον, πρὸς αὐτὸν ἐστασίασε, συναγαγὼν δυνάμεις, τόν τε Ἀντίοχον ἐβασίλευσε καὶ ἐπεστράτευσε τῷ Δημητρίῳ. — Τουτέστι μετὰ πολλῆς τῆς ὁρμῆς ἐξήει ἐπὶ τὸν Δημήτριον, καὶ ἔσται αὐτῷ φοβερός.

Συμπροσπλακήσεται. Τουτέστιν ἀφικόμενοι συμπλακήσονται αὐτῷ, καὶ ἡττήσαντες καθέξουσι τὴν τοῦ πατρὸς Ἀλεξάνδρου βασιλείαν.

Ἕως τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Τουτέστι σὺν πάσῃ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, ἤτοι ἕως πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ κινήσει.

ια. Ἀγριανθήσεται βασιλεὺς τοῦ νότου. Οὗτος δέ ἐστι πατὴρ Δημητρίου τοῦ γήμαντος Κλεοπάτραν τὴν Πτολεμαίου μὲν θυγατέρα, γυναῖκα δὲ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ διαδεξαμένου τούτων τὰς βασιλείας· ὁ τοίνυν, φησί, Δημήτριος ὁ Σελεύκου ἐξελεύσεται καὶ πολεμήσει μετὰ Ἀλεξάνδρου τοῦ Επ-

σιλέως τοῦ βοῤῥᾶ· πρὸ γὰρ τοῦ γῆμαι τὴν Κλεοπάτραν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπολέμησε μετὰ Δημητρίου τοῦ πατρὸς μὲν Δημητρίου, υἱοῦ δὲ Σελεύκου· καὶ ἡττηθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος ἔφυγε· καὶ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν Δημήτριον, ἀνατρέχει εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ Ἀλέξανδρος· καὶ ἄμαχον εὑρηκὼς τὴν βασιλείαν, οὕτω λαμβάνει τὴν θυγατέρα Πτολεμαίου εἰς γυναῖκα.

Πολεμήσει μετὰ τοῦ βασιλέως τοῦ βοῤῥᾶ. Τουτέστι Δημήτριος μετὰ πολλῆς τῆς παρασκευῆς εἰς πόλεμον καταστήσει.

Στήσει ὄχλον πολύν. Τουτέστιν ὁ ὄχλος Ἀλεξάνδρου παραδίδοται ἐν χειρὶ Δημητρίου ὡς νικήσαντος, καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐξελαύσαντος τῆς χώρας.

ιβ. Λήψεται ὄχλον. Τουτέστιν ἐγκρατὴς πάντων γενήσεται.

Ὑψωθήσεται ἡ καρδία αὐτοῦ. Τουτέστι μεγάλα φρονήσει ἐπὶ τῇ νίκῃ.

Οὐ κατισχύσει. Τουτέστι ὁ Δημήτριος καὶ μετὰ τὴν νίκην οὐ καθέξει τὴν ἀρχήν· μετὰ γὰρ τὸ περιγενέσθαι Ἀλεξάνδρου, καὶ ἐπιλαβέσθαι τῆς ἀρχῆς τελευτᾷ οὐ πολλὰς βιώσας ἡμέρας.

ιγ. Ἐπιστρέψει ὁ βασιλεύς. Εἰς τὴν ἀρχὴν γὰρ κατασταθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος, συνάξας δύναμιν πολλὴν, ὥρμησε κατὰ τοῦ Δημητρίου, τοῦ Δημητρίου υἱοῦ, βασιλεύσαντος μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτήν.

Εἰς τὸ τέλος τῶν καιρῶν. Τουτέστι μετὰ τὴν Δημητρίου τοῦ Σελεύκου τελευτὴν, Δημήτριος ὁ τούτου υἱὸς συναγαγὼν δύναμιν ὥρμησε κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Πολλοὶ ἐπαναστήσονται ἐπὶ βασιλέα τοῦ νότου. Τουτέστι τοὺς περὶ Ἰωνάθαν τοὺς μακκαβαίους πολεμήσαντας Δημητρίῳ τῷ Σελεύκου, ἐπιχειρήσαντι αὐτοὺς πολιορκῆσαι μετὰ τὸ βασιλεῦσαι· κατὰ γὰρ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν Ἰούδας τε ὁ μακκαβαῖος ἀπέθανε· πολλὰς μὲν ἄλλας νίκας κατωρθωκὼς, ἐν δὲ τῇ πρὸς Βακχίδην καὶ Ἄλκιμον μάχῃ τελευτήσας· μεθ' ὃν Ἰωνάθας τὴν ἀρχὴν δεξάμενος, πολλῆς τῆς τῶν ὁμοφύλων ἐπειράσθη κακίας.

Οἱ υἱοὶ τῶν λοιμῶν. Υἱοὺς λοιμῶν τοὺς ἐν τῷ λαῷ πονηροὺς λέγει· τούτων τε γὰρ γινομένων, ὡς εἶδον κατὰ νοῦν χωρήσαντα τὸν Ἰωνάθαν τὰ πράγματα, θάνατον κατεσκεύαζον τὸν Ἰωνάθαν, οὐ φέροντες τοῦ ἀνδρὸς τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἀσθενήσουσι. Οὐ γὰρ κρατήσει αὐτῶν ἡ γνώμη.

ιε. Οἱ βραχίονες τοῦ βασιλέως τοῦ νότου. Τουτέστι τοῦ Δημητρίου αἱ δυνάμεις· μετὰ γὰρ τὴν ἐκείνου τελευτὴν, τοῦ Ἀλεξάνδρου γεγόνασιν.

Οὐ στήσονται. Τουτέστιν οὐδένα ἔχει ὁ Ἀλέξανδρος τὸν ἀντινικῶντα.

ιζ. Εἰσελθεῖν ἐν ἰσχύι πάσης τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Μετὰ τὸν Δημητρίου τοῦ Σελεύκου θάνατον, σπουδαζομένης πάσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐν καθέξει γενέσθαι.

Εὐθεῖα πάντα μετ' αὐτοῦ ποιήσει. Τουτέστι κατὰ νοῦν ἅπαντα διαπράττεται. Δημητρίου γὰρ τοῦ Σελεύκου καθαιρεθέντος, τὴν πρὸς Πτολεμαῖον συνθήκην ἐπόρισεν.

Θυγατέρα δώσει αὐτῷ. Ἀντὶ τοῦ ὁ Πτολεμαῖος ἑτοίμως δέξεται τὴν παρὰ Ἀλεξάνδρου πρεσβείαν, καὶ κατεγγυήσει αὐτῷ τὴν αὐτοῦ θυγατέρα.

ιη. Εἰς τὰς νήσους. Νῆσον ὡς πάραλιον οὖσαν τὴν Κιλικίαν ἐκάλεσεν. — Ἀπελεύσεται φησὶ αὐτόθι μετὰ πολλὰ κατορθώματα· κρατήσας γὰρ τοῦ Δημητρίου, καὶ τὴν λοιπὴν καταστησάμενος ἀρχὴν, καὶ βεβαιωσάμενος ταύτην τῇ πρὸς Πτολεμαῖον φιλίᾳ, ὡς ᾤετο, οὕτως ὥρμησεν ἐπὶ Κιλικίας, παραστησόμενος τοὺς αὐτόθι ταράττοντας.

Καταπαύσει ἄρχοντας ὀνειδισμοῦ. Παύσας γὰρ τοὺς ὀνειδίσαντας αὐτῷ τὴν ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Σελεύκου ἧτταν, ἀφίκετο· ὡς τῇ παρούσῃ ἀνδρείᾳ κρύψων τὴν προλαβοῦσαν δυσημερίαν.

Ὀνειδισμὸς αὐτοῦ ἐπιστρέψει αὐτῷ. Ἀλλ' εἰ καὶ Κίλικας φησὶν ὑποτάξει ὁ Ἀλέξανδρος ὀνειδίσαντας αὐτῷ, οὐ μὴν διαφεύξεται αὐτὸς τοῦτον τὸν ὀνειδισμόν· ὑπὸ γὰρ Πτολεμαίου καθῃρέθη κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, ἐπιβάντος τε τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας, καὶ ἃ προλαβὼν ἔφυν διαπραξαμένου.

ιθ. Ἐπιστρέψει κ. τ. λ. Περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου λέγει· ἀκούσας γὰρ ὅτι Πτολεμαῖος ὁ πενθερὸς αὐτοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενος ἐπελάβετο αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς, τοὺς Κίλικας ἐάσας, ἐπὶ τῇ Ἀντιοχείᾳ ἐπανεύσει ὡς πολεμήσων τῷ Πτολεμαίῳ. — Οὐ μὴν φησι περιέσται τοῦ Πτολεμαίου, ἀλλ' ἥττων αὐτοῦ εἰς ἰσχὺν ὀφθεὶς, φυγάς τε κατασταθήσεται, καὶ ἔργον τῆς ἑτέρου γενήσεται δεξιᾶς.

κ. Παραβιβάζων. Ταῦτα δέ φησι ποιήσει, παρὰ τὸ δίκαιον πράττων, καὶ παρασπονδῶν τὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον συνθήκας, ἐπιθυμίᾳ τοῦ κατασχεῖν τὴν αὐτοῦ βασιλείαν, καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ καὶ ἐκείνου μεταστῆσαι σπουδάζων δόξαν.

Συντριβήσεται. Ἀλλ' οὐδέν φησι ἀπενέγκοιτο ἂν κέρδος τοῦ δόλου· οὐδὲ γὰρ ἐπιβιώσει τοῖς κατορθώμασιν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ αὐτὸς καταστρέψει τὸν βίον. — Ἀλλ' ἀποθανεῖται φησὶν οὐκ ἐν παρατάξει· οὐ γὰρ ἐν πολέμῳ πληγεὶς τελευτᾷ, ἀλλὰ πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου καὶ συντριβεὶς, οἴκαδε ἀποθνήσκει.

κα. Ἐξουδενώθη. Περὶ τοῦ Πτολεμαίου λέγει. Ἤδη γὰρ ἑκατέρων τῶν βασιλειῶν Αἰγύπτου καὶ Ἀσίας ἐπειλῆφθαι νομίζων, μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν καταστρέψει τὸν βίον, οὐδὲν κέρδος τῆς πονηρίας ἀπενεγκάμενος.

Οὐκ ἔδωκαν ἐπ' αὐτὸν δόξαν βασιλείας. Καὶ οὕτω φησὶ καταλύσας τὸν βίον, οὐκ ἀπέλαυσεν ἧς ἐνόμισε δόξης, ταχέως τῆς φύσεως ἀποδοὺς τὸ χρέος.

Ἥξει ἐν εὐθηνίᾳ. Τουτέστι ἀπονητὶ ἑκατέρων τῶν βασιλειῶν κρατήσει, τῆς τε Ἀλεξάνδρου καὶ Πτολεμαίου, οὐ μαχησάμενος οὐδὲ πονήσας· ὡς γὰρ γαμβρὸς Πτολεμαίου τοῦ τῆς Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου

κρατήσαντος βασιλείας, ἐπεισῆλθε μετὰ τὴν Πτολεμαίου τελευτὴν, καὶ ἐγκρατὴς ἐγένετο ἑκατέρας βασιλείας.

κβ. Βραχίονες τοῦ κατακλύζοντος. Τουτέστιν ἡ ἰσχὺς τοῦ Πτολεμαίου ὑπὸ τούτου ἔσται· κατακλύζοντα γὰρ ἐκεῖνον ἐκάλεσεν, ὡς ἄρδην τὴν Ἀλεξάνδρου καθελόντα ἀρχήν· κατακλυσθήσονται οὖν, ἀντὶ τοῦ καθέξει οὗτος τὴν Πτολεμαίου ἀρχὴν, ὡς ἐκεῖνος τὴν Ἀλεξάνδρου.

Κατακλυσθήσονται ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. Τουτέστι μετὰ φόβου πάντες αὐτῷ ὑπακούσονται.

Ἡγούμενος διαθήκης. Τὸν τοῦ Μακκαβαίου Ἰωνάθαν λέγει, ὡς ἄρχοντα τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπὶ εὐσέβειαν αὐτὸ τὸ πλῆθος χειραγωγοῦντα· λέγει δὲ ὅτι τῆς ἀρχῆς λαβόμενος ὁ Δημήτριος βουλεύσεται καὶ τοῦτον τῆς ἀρχῆς καθελεῖν.

κγ. Ἐν ὀλίγῳ ἔθνει. Οἱ γὰρ τρισχίλιοι ἄνδρες οἱ παρὰ Ἰωνάθου πεμφθέντες, δώδεκα μυριάδας ἀνδρῶν τῶν ἐπαναστάντων τῷ Δημητρίῳ ἀπέκτειναν ἐν Ἀντιοχείᾳ.

κδ. Ἐν εὐθηνίᾳ. Καταθαῤῥήσει φησὶν ὁ Δημήτριος ἐκ τῶν γενομένων καὶ πλείοσιν ἐπιβήσεται χώραις, ἄμαχον τῶν συμμάχων τὴν ἰσχὺν θεασάμενος.

Ποιήσει ἃ οὐκ ἐποίησαν οἱ πατέρες αὐτοῦ. Παράδοξον γὰρ ὑπὲρ τοὺς προγόνους τὴν νίκην ἤρατο· οἱ γὰρ καὶ πολέμου συστάντος γενομένου πολλοὶ νενικήκασιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ στρατόπεδον στασιάζον ἐχειρώσαντο, ὃ πεποίηκε Δημήτριος, παραδοξοτέραν τὴν νίκην εἰργασάμενος τῷ τάχει.

Προνομὴν καὶ σκῦλα. Πολλὰ δέ φησι καὶ Ἰουδαῖοι ἐκ τῶν λαφύρων λήψονται.

Καὶ ἐπ' Αἴγυπτον λογιεῖται. Τούτων φησὶν ἐπαναστάντων περὶ τῆς ἁπάσης βασιλείας εἰς δέος καταστήσεται· τῆς δὲ Αἰγύπτου νῦν ἐμνημόνευσεν, ἐπειδὴ κἀκείνης ἐκράτησε μετὰ τὸν Πτολεμαίου θάνατον.

Ἕως καιροῦ. Τουτέστι καὶ οὗτος ἀποθανεῖται βιαίως ἐπ' ὀλίγον.

κε. Ἐξεγερθήσεται ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ. Τὸν Ἀντίοχον λέγει τὸν Ἀλεξάνδρου υἱόν.

Ἐπὶ βασιλέα τοῦ νότου. Βασιλέα νότου Ἀντίοχον νῦν λέγει τὸν Ἀλεξάνδρου υἱόν· ἥξειν δὲ μετὰ πολλῆς τῆς χειρὸς κατὰ Δημητρίου λέγει.

Συνάψει πόλεμον. Συμβαλὼν γὰρ τῷ Δημητρίῳ ὁ Ἀντίοχος μετὰ Τρύφωνος, εἰς φυγὴν αὐτὸν ἔτρεψεν.

Λογιοῦνται ἐπ' αὐτὸν λογισμούς. Περὶ Ἀντιόχου λέγει· ὁ γὰρ Τρύφων βασιλεύσας αὐτὸν, συσκευασάμενος αὐτὸν ἀναιρεῖ, καὶ τὴν βασιλείαν εἰς ἑαυτὸν μεθίστησι.

κς. Φάγονται τὰ δέοντα αὐτοῦ. Ταῦτα δέ φησι διαπράξεται, ὑποκρινόμενος τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν, καὶ οὐδὲ τὸ ὁμοδίαιτον ἐντραπείς.

Συντρίψουσιν αὐτόν. Τουτέστιν οἰκειώσεται τοῦ στρατοπέδου τὸ πλῆθος, καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ ἐργάσεται φόνον.

Πεσοῦνται τραυματίαι. Ἐν τῷ καιρῷ τῆς Ἀντιόχου ἀναιρέσεως.

κζ. Ψευδῆ λαλήσουσι. Τουτέστι λαλήσει· περὶ γὰρ Τρύφωνος λέγει· ἐπειδὴ συνεσθίων τῷ Ἀντιόχῳ, καὶ συγκροτεῖν αὐτῷ τῇ συμμαχίᾳ τὴν βασιλείαν ὑπισχνούμενος, ἀφυλάκτως ἐπιπεσὼν ἀνεῖλεν.

Οὐ κατευθυνεῖ. Οὐ μήν φησιν ἀποίσεται τὸ κέρδος ἐκ τῆς δολίου ταύτης γνώμης· μετὰ γὰρ τὸ ἀποκτεῖναι τὸν Ἀντίοχον καὶ κρατῆσαι τῆς βασιλείας, πάλιν καὶ αὐτὸς καθῃρέθη τῆς ἀρχῆς, ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ υἱοῦ Δημητρίου ἀναιρεθείς.

κη. Ἐπιστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ ἐν ὑπάρξει πολλῇ. Ἢ περὶ Ἀντιόχου λέγει τοῦ Δημητρίου κρατήσαντος τῆς ἀρχῆς, καὶ μετὰ δόξης ἐρχομένου· ἢ περὶ Τρύφωνος, ὅτε τὸν υἱὸν Ἀλεξάνδρου τὸν Ἀντίοχον ἀνελὼν, ὑπέστρεψεν οἴκαδε.

Ἡ καρδία αὐτοῦ ἐπὶ διαθήκην ἁγίαν. Περὶ τοῦ Τρύφωνος λέγει, ἀνελόντος μὲν τὸν Ἰωνάθαν πρὸ τοῦ βασιλεῦσαι, χείριστα δὲ μετὰ τὴν βασιλείαν διαθέντος τὸν λαὸν ἐπὶ Σίμωνος τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωνάθου.

Ἐπιστρέψει. Τουτέστιν ἀντὶ τοῦ ὁ Τρύφων ἀνελὼν τὸν Ἰωνάθαν εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ ἐπανήξει· ἵνα εἴπῃ οὐκ ἐπιβήσεται τῶν Ἱεροσολύμων.

κθ. Εἰς τὸν καιρὸν ἐπιστρέψει. Μετὰ τὸν Ἰωνάθου θάνατον· οὐ πρότερον γὰρ ἀνέστη, ἄχρις οὗ τὴν κατ' αὐτοῦ γνώμην ἐπλήρωσεν· ὡς γὰρ εἶδεν ὅτι τῆς Ἰουδαίας ἐγκρατὴς γενέσθαι οὐ δύναται, σφάξας τὸν Ἰωνάθαν, ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ ἐχώρησε χώραν.

Ἥξει ἐν τῷ νότῳ. Ἀντὶ τοῦ εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν.

Καὶ οὐκ ἔσται ὡς ἡ πρώτη καὶ ἡ ἐσχάτη. Ὁ σύρος, καὶ ποιήσει ὡς τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα· τουτέστιν ᾧ δόλῳ χρήσεται κατὰ Ἀντιόχου, τούτῳ καὶ κατὰ Ἰωνάθου.

λ. Οἱ ἐκπορευόμενοι κίτιοι. Ἐπὶ Τρύφωνα φησὶν ἥξουσιν οἱ κίτιοι· ἦσαν δὲ Ἀντιόχου τοῦ Δημητρίου· οὗτοι τοίνυν φησὶ μετὰ τοῦ αὐτῶν βασιλέως, ἦσαν δὲ περί που μυριάδες δώδεκα ἀνδρῶν, παραταξάμενοι ἀναιροῦσι τὸν Τρύφωνα.

Ἐπιστρέψει καὶ θυμωθήσεται ἐπὶ διαθήκην ἁγίαν. Πανταχοῦ τὰ τοῦ λαοῦ συμπλέκει ἐπείπερ τούτων ἕνεκα καὶ τῶν λοιπῶν μέμνηται· λέγει δὲ νῦν περὶ Ἀντιόχου τοῦ Δημητρίου. — Τουτέστι νικήσας τοὺς Αἰγυπτίους ὁ Ἀντίοχος ἐπανήξει· λέγει δὲ πρότερον τὴν αἰτίαν, ἀφ' ἧς ζέων τοῖς θυμοῖς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐπανήει, τὸν πάντα τρόπον τοῦ Ἀντιόχου διαβάλλων.

Συνήσει ἐπὶ τοὺς καταλείποντας διαθήκην ἁγίαν. Ἀντίοχος γὰρ τῆς ἀρχῆς λαβόμενος, λήμματι τὴν χεῖρα ὑποσχὼν, Ἰάσονι τὴν ἀρχιερωσύνην δίδωσι· συνήσει οὖν, τουτέστι προσάξει τοῖς ἀποστάταις τὸν νοῦν.

λα. Βραχίονες καὶ σπέρματα ἐξ αὐτοῦ. Τουτέστιν ἐκ τῆς τοῦ βασιλέως ἐπιτροπῆς ἰσχυροὶ κατὰ τῶν ὁμοεθνῶν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένων οἱ παράνομοι γενήσονται.

Βεβηλώσουσι τὸ ἁγίασμα τῆς δυναστείας. Ἵνα

εἴσω καὶ αὐτὸν τὸν ναὸν τοῦ δυνατοῦ Θεοῦ κοινόν τινα ἀποδείξουσι τῇ παρ' ἑαυτῶν μιαιφονίᾳ· βέβηλον τὸ οὐκ ἐξαίρετον λέγει, ἀλλ' ὁμοίως τοῖς πᾶσι προκείμενον· ὡς τὸ οὐκ εἰσὶν ἄρτοι βέβηλοι ὑπὸ τὴν χεῖρά μου.

Μεταστήσουσι τὸν ἐνδελεχισμόν. Ἀπὸ γὰρ τῆς προειρημένης αἰτίας ὁ Ἀντίοχος τὴν κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐπιτείνων μανίαν, καὶ τὰς συνήθεις θυσίας ἐκώλυσε προσφέρεσθαι τῷ Θεῷ.

λβ. Λαὸς γινώσκοντες Θεὸν αὐτοῦ. Τοὺς μακκαβαίους λέγει κατισχύειν τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν· εἰ γὰρ καὶ τῆς ἐνεγκούσης ἔδοξαν ἐλαύνεσθαι, ἀλλ' οὖν τῇ τοῦ Θεοῦ συμμαχίᾳ ἀμείνους τοῦ Ἀντιόχου πεφήνασι· τήν τε οἰκείαν ἀπολαβόντες, καὶ τῷ ἱερῷ τὴν εὐκοσμίαν ἀποδεδωκότες.

λγ. Οἱ συνετοὶ τοῦ λαοῦ. Συνετοὺς καλεῖ τοὺς τὸν θεῖον κεκτημένους ζῆλον· οἷος γέγονεν ὁ Ματθίας καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, μαχησάμενοι μὲν τῷ βασιλικῷ προστάγματι, τὴν δὲ ἐπ' ἐρήμῳ δίαιταν μετ' εὐσεβείας ἀμείνω κρίναντες τῆς ἐν βασιλείαις τρυφῆς.

Ἀσθενήσουσιν ἐν ῥομφαίᾳ. Ταῦτα δέ φησι ἔσται παρὰ τῶν δικαίων ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν δειξάντων τὴν ἀνδρείαν· ὁ γὰρ Ἀντίοχος πλεῖστα κατ' αὐτῶν βουλεύσεται, ὥστε τοὺς μὲν πυρί, τοὺς δὲ ξίφει ἀνελεῖν, τοὺς δὲ ἀποικίσαι τῆς ἐνεγκούσης· πλεῖστα δὲ καὶ περὶ τὰς ἁγίας ἐργάσεται.

λδ. Βοηθήσονται βοήθειαν μικράν. Τούτων δέ φησιν ὑπὸ Ἀντιόχου οὕτω γενομένων, τεύξονται τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίας· τὸ δὲ μικράν, ἀντὶ τοῦ ἄρξεται αὐτοῖς βοηθεῖν ὁ Θεός· αἰνίττεται δὲ τοῦ Ἰούδα τὴν κατὰ Ἀπολλωνίου πρώτην νίκην, ἀφ' ἧς φοβερός τε τοῖς λοιποῖς κατέστη· καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπανισταμένους ἐτροπώσατο.

Προστεθήσονται ἐπ' αὐτούς. Ὁ γὰρ Ματθίας καὶ Ἰούδας ἐν τῇ ἀποστάσει ἐκλιπόντες τὴν πόλιν, πολλοὺς εἰς εὐσέβειαν ἀνέῤῥωσαν λόγῳ καὶ παρακλήσει· ἔστι δὲ ὅτε καὶ κολάζων τοὺς παρανόμους ὁ Ματθίας τοὺς λοιποὺς εὐσεβεῖν ἠνάγκαζεν.

Ἐν ὀλισθήμασι. Ἀντὶ τοῦ ἐκ τῶν ὀλισθησάντων καὶ εἰς ἀσέβειαν ἐκτραπέντων.

λε. Ἀπὸ τῶν συνιέντων. Τουτέστιν οἱ μὲν δίκαιοι τεύξονται τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας· οἶδε γὰρ πολλοὺς καὶ πεισομένους πλεῖστα, τῆς ἀσεβείας τὴν ἀπόδοσιν τοῖς ἔργοις δώσοντας· λέγει δὲ τοὺς ὑπὲρ ὀρθότητος ἀποθανόντας, οἵ εἰσιν οἱ περὶ τὸν Ἐλεάζαρον καὶ οἱ ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἅμα τῇ μητρί.

Ἕως καιροῦ πέρας. Τουτέστι κρατήσουσι δὲ εἰς τοσοῦτον οἱ περὶ τὸν Ἀντίοχον, καὶ ταῦτα περὶ τὸν ναὸν ποιήσουσι, ἄχρις οὗ πληρωθῇ ὁ χρόνος, ὃν δὴ πρότερον εἶπε τῶν δισχιλίων τριακοσίων ἡμερῶν. — Ἔσται δέ φησι ταῦτα χρόνοις ὕστερον· δέκατος γὰρ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ὁ Ἀντίοχος, ὡς δέδεικται.

λϛ. Ὁ βασιλεὺς ὑψωθήσεται. Τουτέστι καταφρονήσει αἰγυπτίων καὶ τῆς ἐκείνων δεισιδαιμονίας.

Μεγαλυνθήσεται ἐπὶ πάντα Θεόν. Τουτέστι καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ δεσπότου ἀλαζονεύσεται· πεφυσημένος γὰρ τοῖς ῥηθεῖσι κατορθώμασι, καὶ εἰς τὸ ἱερὸν εἰσελθεῖν κατετόλμησεν, ἡγουμένου τοῦ Μενέλεω· καὶ συλῆσαι τὰ ἱερὰ κειμήλιά τε, καὶ θάλατταν εἰς τὴν [illegible] μεταστήσειν ἠπείλει· ἰσοθεΐαν τι φανταζόμενος, καὶ ἰσχύειν τῷ δεσπότῃ παραπλησίως.

Κατευθυνεῖ. Τουτέστι καὶ ταῦτα ποιήσας, οὐδὲν πείσεται.

Μέχρις οὗ συντελεσθῇ ἡ ὀργή. Τουτέστι καὶ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ μακροθυμίας, οὐ μεταβληθήσεται τὴν γνώμην, ἄχρις οὗ πληγαῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἄκων ὁμολογήσει ὃν ἠρνεῖτο δεσπότην, ἐπιγνώμων τῆς ἑαυτοῦ ἀσθενείας γενόμενος.

Εἰς γὰρ συντέλειαν καὶ σπουδὴν γίνεται· Τουτέστιν ὅταν δόξῃ πάντα κατορθοῦν, τότε δίκην δώσει· τότε δὲ καὶ σπουδὴν ἢ τάχος.

λζ. Ἐπὶ πάντας θεοὺς τῶν πατέρων αὐτοῦ. Τῶν γὰρ πρὸ αὐτοῦ πάντων τετιμηκότων τὸν τόπον, ὥστε καὶ πολὺν πλοῦτον ἐκ τῶν ἀναθημάτων αὐτόθι κεῖσθαι, αὐτός τε μόνος τήν τε πόλιν πορθῆσαι, καὶ τὸν ναὸν τῶν ἐνόντων κενῶσαι ἐπεχείρησεν.

Ἐπὶ πάντα θεὸν οὐ συνήσει. Τουτέστι τῶν παρὰ πάντων τῶν ἐγχωρίων ὡς θεῶν ὀνομαζομένων (οὐκ) ἐγκαλεῖται· οὐχ ὅτι τοῦ ξοάνου κατεφρόνησεν, ἀλλ' ὅτι ἰσοθεΐαν φαντασθείς, καταφρονεῖ παντὸς τοῦ [illegible] λεγομένου Θεοῦ. — Τουτέστιν οὐ θαυμαστόν, ὅπου γε καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖ τοῦ πάντων κυρίου.

λη. Θεὸν Μαωζείν. Ἰσχυρὸν σημαίνει· βούλεται δὲ εἰπεῖν, ὅτι ἴσεται Θεὸν τὸν ἁπάντων κύριον, καθ' ὃν τὴν γλῶσσαν ἠκόνησε· ληφθεὶς γὰρ ἀφορήτοις ταῖς ἀλγηδόσι, καὶ προσέτι τοῦ ἅρματος πεσών, καὶ σκωλήκων γέμων τὸ σῶμα, καὶ δυσωδίας ἔμπλεως καθεστώς, ὡς καὶ βαρὺς γενέσθαι τοῖς προσεγγίζουσιν, ἔγνω καὶ ἄκων τὸν ἁπάντων κύριον· ἀναθέματα γοῦν πολλὰ πέμψας εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἠξίου δέησιν ὑπὲρ αὐτοῦ γενέσθαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ περὶ τὸν Θεόν. — Ὁ γὰρ ἰσοθεΐαν φαντασθείς, οὐ τοῦ φρονήματος [illegible] μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν πατέρων ἀσεβείας ἀπέστη, [illegible] [illegible].

λθ. Ποιήσει τοῖς ὀχυρώμασι. Τουτέστι σπείσεται μετὰ ἰουδαίων φιλίαν, ἰσχυρῶν αὐτῷ φανέντων, διὰ τὸ ἐπὶ Θεὸν καταφυγεῖν. — Τουτέστι διὰ τιμῆς ἕξει ἰουδαίους τέ καὶ τὸ ἱερόν· γράμμασι γὰρ ἐτίμησε τὸ ἔθνος, καὶ τὴν αὐτῶν μετεδίωκεν ὁμόνοιαν.

Ὑποτάξει αὐτοῖς πολλούς. Τουτέστι παύσει τοὺς κατ' αὐτῶν πολέμους.

Γῆν διελεῖ ἐν δώροις. Τουτέστι συγχωρήσει αὐτοῖς τὴν ἑαυτῶν διοικεῖν γῆν, καὶ δώροις τὸν ναὸν τιμῆσαι.

μ. Ἐν καιροῦ πέρατι. Τουτέστι καὶ ταῦτα ποιήσας ἀποθανεῖται, δίκην τῶν πραχθέντων ὑπ' αὐτοῦ εἰσπραχθείς.

Συγκερατισθήσεται μετὰ τοῦ βασιλέως τοῦ νότου. κ. τ. λ. Τουτέστι δύναμιν ἀθροίσας ἐπιστρα-

τεύσει αἰγυπτίοις. — Τουτέστι κατὰ τοῦ Πτολεμαίου ὁ Ἀντίοχος ἐπελεύσεται, πλείστην ἑαυτῷ συναγαγὼν τὴν δύναμιν. — Τουτέστιν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ Ἀντίοχος μετὰ πλήθους· οὕτω γὰρ φαίνεται συμβαλεῖν. — Τουτέστι νικήσας ὑποστρέψει· ἐξέβαλε γὰρ τῆς ἀρχῆς τὸν Πτολεμαῖον.

μά. Εἰς τὴν γῆν τοῦ Σαβαείν. Ἀντὶ τοῦ εἰς τὴν γῆν τοῦ σεβασμίου Θεοῦ· ἐκεῖθεν γὰρ ὑποστρέψας, κατὰ Ἰουδαίων ὥρμησεν.

Καὶ πολλοὶ ἀσθενήσουσι. Τότε γὰρ τῇ πόλει ἐπιστὰς ὁ Ἀντίοχος, τοὺς μὲν οἰκήτορας ἔθλιψε, τὰ δὲ τοῦ ἱεροῦ σκεύη λαβὼν, ᾤχετο, καὶ τὸν ναὸν τῷ βωμῷ ἔστησε καὶ ἐμόλυνεν.

μβ. Ἐκτενεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ. κ. τ. λ. Τουτέστι πολλοὺς ἀναιρήσει, καὶ τὸν λαὸν συλήσει. — Ταῦτα δέ φησιν ἔσται, ἐπειδὰν καταστρέψηται τὴν Αἴγυπτον. — Τούτων φησὶ κατεσχηκὼς τῶν ἐθνῶν, ἅπαντα αὐτῶν τὸν πλοῦτον λήψεται.

μδ. Ἀκοαὶ καὶ σπουδαὶ ταράξουσιν αὐτόν. Γνωρίζων τὴν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ γενομένην ταραχὴν ὑπὸ τῆς εἰς ἀλλήλους φιλονεικίας Ἰάσονος καὶ Μενελάου, ἀκούσας γὰρ ταῦτα μετὰ σπουδῆς ὑπέστρεψεν. — Δείκνυσιν ὅτι περὶ τῆς ὅλης ἀρχῆς ἠγωνίασε· κατεῖχε γὰρ καὶ τῆς Περσίδος ἣν βοῤῥᾶν λέγει.

Ἥξει ἐν θυμῷ πολλῷ. Τουτέστι ζέων τῷ θυμῷ ὁ Ἀντίοχος, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀφίξεται.

Τοῦ ἀφανίσαι. Πανγενῇ γὰρ αὐτοὺς ἀπολέσαι ἐβουλεύσατο.

Πήξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ Ἀφαδανῷ. Τὸ ἐν Ἀφαδανῷ τόπον λέγει· θάλασσαν δὲ μεταφορικῶς τὸ πλῆθος· ἵνα οὖν εἴπῃ, ὅτι ἐπὶ τῶν Ἱεροσολύμων γενόμενος, μεταξὺ τοῦ πλήθους αὐλισθήσεται, προσδεχθεὶς ὑπὸ τῶν τὰ αὐτοῦ φρονούντων· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ σκηνὸν εἶπεν, ἐπειδὴ μὴ αὐτόθι ᾤκησε· συλήσας γὰρ τὸν ναὸν, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐπανῆλθεν.

Οὐκ ἔσται ὁ ῥυόμενος αὐτόν. Τουτέστι συγχωρήσει Θεὸς, τούτων γινομένων, οὐ παραχρῆμα εἰσπραττόμενος αὐτὸν τὴν δίκην.

ΚΕΦ. ΙΒ.

α. Ἀναστήσεται Μιχαήλ. Καὶ μὴν ὅτι τῆς ἄνωθεν γενομένης ῥοπῆς, οἱ μὲν ἀσεβήσαντες αἰσχυνθήσονται, οἱ δὲ ἐγκαρτερήσαντες τῇ ὑπὲρ τοῦ νόμου, παῤῥησίᾳ λαμπροὶ καὶ περίβλεπτοι φανοῦνται, ὡς ἡρμήνευται· ἐπειδὴ ἡ τοῦ ἀγγέλου βοήθεια μάλιστα ἐδείκνυτο ἐν τοῖς πολέμοις, οἷς κατώρθωσεν Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Ἀντιόχου στρατηγούς.

Ἔσται καιρὸς θλίψεων κ. τ. λ. Τουτέστιν οὔτε παρ' αἰγυπτίοις τοιαῦτα πεπόνθατε· τοσαύτη γὰρ ἦν ἡ βαρύτης, ὥστε καὶ νύμφην ἐκ τοῦ παστοῦ ἐξελθοῦσαν θρηνεῖν, καὶ πᾶσαν ἡλικίαν ἐν θρήνοις εἶναι· καὶ ὡς ἂν μὴ δόξῃ ἀγνοεῖν Θεὸς τὴν γνώμην τῶν τε εὐσεβούντων καὶ παρανομούντων, πρὸ τοῦ τέλους καλῶς ἐπάγει,

Σωθήσεται ὁ λαός σου πᾶς. Τουτέστιν ὅσους οἶδε Θεὸς δικαίους, οὗτοι διαμένουσιν ἐν εὐσεβείᾳ· καὶ μυρία ποιήσας ὁ Ἀντίοχος, αὐτῶν οὐ περιέσται.

β. Πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώματι ἐξεγερθήσονται. Οἴδαμεν ὡς πολλοὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως ταῦτα λέγουσι· δεῖ δὲ μὴ τῷ προχείρῳ προσέχειν, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας πανταχοῦ φροντίζειν· οἶδε γὰρ ἡ γραφὴ πολλάκις νεκροὺς τοὺς ἐν αἰχμαλωσίᾳ καλεῖν· ὡς καὶ Ἡσαΐας λέγει· ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις· καὶ τὰ ἑξῆς.

γ. Οἱ συνιέντες ἐκλάμψουσιν. Συνιέντας γὰρ ἐκάλεσε τοὺς εὐσεβήσαντας, καὶ τῇ φυλακῇ τῶν νόμων ἐγκαρτερήσαντας· τῷ δὲ παραδείγματι τὸ διάφορον αὐτῶν καὶ περιφανὲς ἐμήνυσεν.

Ὡς οἱ ἀστέρες εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ ἔτι. Ἀστέρας πάλιν κατὰ τὸ τῆς γραφῆς ἰδίωμα τοὺς λαμπροὺς καὶ περιφανεῖς ἐκάλεσεν· ἵνα οὖν εἴπῃ ὅτι οἱ εὐσεβήσαντες πρὸ τῆς παρανομίας τὸ δίκαιον τετιμηκότες, ἀδιάλειπτον ἕξουσι τὴν τιμὴν διὰ παντὸς τοῦ βίου· τὸ δὲ καὶ ἔτι, ἔμφασιν ἔχει ὅτι ἀτελεύτητος ἔσται αὐτῶν ἡ τιμή.

δ. Σφράγισον τὸ βιβλίον. Τουτέστι καὶ γράψας ἔασον ἐν ἀφανεῖ· τὸ γὰρ σφράγισον σημαίνειν τοῦτο οἶμαι, τὸ μὴ δεῖν αὐτὰ σαφῶς γραφῆναι.

Ἕως καιροῦ συντελείας· Ἄχρις οὗ ὁ καιρὸς ἐπιστῇ καθ' ὃν περαιωθῆναι ταῦτα δεῖ· ὥστε ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνάγεσθαι ἐπὶ τὴν τῶν λεγομένων ἀλήθειαν.

Ἕως διδαχθῶσι πολλοί. Πρὸ μὲν γὰρ τῆς πείρας τῶν πραγμάτων συνέφερεν ἡ ἄγνοια, ὥστε μὴ φόβῳ αὐτοὺς κατασχεθέντας ἐθελοκακῆσαι πρὸς τὴν ἄνοδον· μετὰ δὲ τὴν ἔκβασιν, λυσιτελὴς ἡ εἴδησις.

Πληθυνθῇ ἡ γνῶσις. Ὅτι μὲν οὖν πέρας ἔχει τὰ εἰρημένα τῆς τοῦ προφήτου ἀποκαλύψεως, εὔδηλον καὶ πρὸ τῶν ἑτέρων λόγων· ταῦτα δὲ προστίθεται οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ κατὰ τὸν λαὸν ἀκριβῶς ἀκούσας ὁ Δανιὴλ, καὶ ὅτι χείριστα πείσονται ὑπὸ Ἀντιόχου, ὥστε καλύψαι πᾶσαν τὴν πώποτε αὐτοῖς ἐπενεχθεῖσαν συμφορὰν, εἰς ἀθυμίαν κατέπεσε, καὶ οὐδὲ ἐρωτᾷν οἷός τε ἦν, ὁ Θεὸς οὐκ ἀπαραμύθητον αὐτὸν καταλιμπάνων, ἀπὸ τοῦ χρόνου ἀνίησι τῆς φροντίδος· καὶ ἤδη τοῦ ἀγγέλου τοῦ προσδιαλεγομένου, ὡς τετελεκότος τοὺς τῆς διακονίας λόγους, οἰχομένου τε καὶ τὸν ποταμὸν περάσαντος, δείκνυσιν αὐτῷ ἑτέρους δύο ἀγγέλους ἑστῶτας ἑκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ, καὶ πυνθανομένους τίς ὁ χρόνος τῶν ῥηθέντων· οἱ μὲν γὰρ τοῦ ἐρωτᾷν ἴσως εἶχον τὴν ἐξουσίαν· ὁ δὲ ἅτε ἄρχων ὢν τῶν ἀγγέλων, καὶ τὰ κεκρυμμένα εἰδὼς, ἀνήγγελλεν· ἢ ἴσως ἅπαντα ἐσχηματίζετο πρὸς τὸ λυσιτελὲς καὶ διδασκαλίαν τοῦ προφήτου.

ς. Ἕως πότε τὸ πέρας; Τουτέστι τῶν συμβησομένων τῷ ἔθνει. — Οὐ τὸν χρόνον μόνον καθ' ὃν

συμβήσεται τὰ εἰρημένα, ἠβουλήθη τὸν προφήτην διδάξαι ὁ ἄγγελος, ἀλλὰ καὶ πιστώσασθαι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων· διὰ τοῦτο πρὸς πληροφορίαν ἀνατείνας εἰς οὐρανὸν τὰς χεῖρας, ὅρκῳ τῷ κατὰ Θεοῦ πιστοῦται περὶ τῶν λεγομένων.

ζ. Ἐν τῷ συντελεσθῆναι διασκορπισμόν. Μετὰ τὸ δεινά φησι τὸν λαὸν παθεῖν, καὶ τῆς ἐνεγκούσης γενέσθαι φυγάδας τοὺς ὑπὸ Θεοῦ ἡγιασμένους, ἅπαντα παυθήσεται τὰ τῶν παρανόμων· καὶ οἵ τε εὐσεβεῖς ἐν ἀδείᾳ διάξουσι· καὶ ὁ ναὸς τὸ πρέπον ἀπολήψεται σχῆμα.

η. Ἤκουσα καὶ συνῆκα. Τουτέστιν ὑπομνησθεὶς τῶν ἤδη ῥηθέντων, ἔγνων ὡς ἀληθῆ τὰ λεγόμενα.

Τί τὰ ἔσχατα τούτων; Δῆλός ἐστιν ὁ Δανιὴλ ὑπὸ πολλῆς τῆς περὶ τὸ θεῖον ἐπιθυμίας πάντα ἐθέλειν μανθάνειν ἀκριβῶς τὰ μετὰ ταῦτα.

θ. Δεῦρο Δανιήλ. Τουτέστι παῦσαι φιλοπευστῶν περαιτέρω τῶν ῥηθέντων· ἀσαφεῖς γὰρ ἐκείνους τοὺς λόγους εἶναι προσήκει, καὶ ἀποῤῥήτους μένειν παρὰ Θεῷ ἄχρις τῆς τῶν χρόνων ἐκβάσεως.—Τὸ ἀσαφὲς τῶν εἰρημένων αἰνιττόμενος.

ι. Ἐκλεγῶσι κ.τ.λ. Τοσοῦτον μόνον ἴσθι ὡς πάντα τὰ κάλλιστα, κατὰ τὴν τοῦ χριστοῦ ἔσται παρουσίαν· ἐξελέγησαν γὰρ οἱ ἀπόστολοι· ἐκλευκαίνονται δὲ οἱ καθαιρόμενοι, καὶ τῷ βαπτίσματι τῷ ἁγίῳ φωτιζόμενοι· πυροῦνται δὲ οἱ δόκιμοι, διὰ τῆς πίστεως γιγνόμενοι δόκιμοι.

Ἀνομήσουσιν ἄνομοι. Τὰ μὲν οὖν περὶ τοῦ χριστοῦ ἔσται ταῦτα· ἴσθι δὲ ὡς ἔσονταί τινες οἱ τότε πλείστην τὴν ἀσέβειαν ἐπιδείξονται· λέγει δὲ τοὺς περὶ τὸν φόνον τοῦ χριστοῦ σπεύσαντας· ἀορίστως δὲ λέγει, ταῦτα τε κἀκεῖνα πανταπασι κρύπτειν διεγνωκὼς ὡς ἔφην· τήν τε τῶν ἰουδαίων ἀποβολὴν τήν τε τῶν ἐθνῶν κλῆσιν.

Οὐ συνήσουσι πάντες ἄνομοι. Πολλοί φησιν οὐκ εἴσονται δεσπότην τὸν παραγινόμενον· αἰνίττεται δὲ ἰουδαίους καὶ τοὺς περὶ τὸν Ἡρώδην καὶ Πιλάτον· περὶ ὧν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος λέγει, εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

Οἱ νοήμονες συνήσουσι. Ἀλλὰ καὶ τούτων ταύτην ἐπιδειξαμένων τὴν γνώμην, οἱ περὶ τὴν εὐσέβειαν ὀρθοὶ πιστεύσουσι· τοῦτο μὲν ἀπὸ τῶν σημείων δυσωπούμενοι, τοῦτο δὲ ἀπὸ τῶν τοῦ χριστοῦ ὑπὸ τῶν προφητῶν προῤῥηθέντων τε καὶ ἐκβάντων.

ια. Ἀπὸ καιροῦ παραλλάξεως τοῦ ἐνδελεχισμοῦ. Ἐνδελεχισμὸν μὲν οὖν καλεῖ τὴν καθημερινὴν θυσίαν· παράλλαξιν δὲ τὴν παρατροπήν, ἀπὸ τοῦ παραλλάττεσθαι καὶ εἰς τὸ ἐναντίον μεθίστασθαι.

Τοῦ δοθῆναι τὸ βδέλυγμα. Τὸν βωμὸν ὃν ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ ναοῦ καὶ τιμῇ τοῦ ὀλυμπίου Διὸς ἔστησε· βούλεται οὖν εἰπεῖν ὅτι μετὰ τὸ τὴν παράνομον θρησκείαν περὶ τὸν ναὸν τελεσθῆναι, καὶ δεινὰ τοὺς ὁμοφύλους τοὺς σοὺς παθεῖν ὡς εἴρηται, ἄρξεταί τις εἶναι μεταβολὴ τῆς ἐκείνων εὐημερίας.

Ἡμέραι χιλίαι σϙ. Ἀπὸ τοίνυν ἐκείνου τοῦ καιροῦ καθ' ὃν μετάπτωσίς τε ἔσται ἐπὶ τὸ ἐναντίον, τῶν ἐν δυσκολίαις μὲν ἐξεταζομένων, μελλόντων δὲ ἀπολαμβάνειν τὴν οἰκείαν κατάστασιν, ἔσονται ἡμέραι χίλιαι σϙ.

ιβ. Μακάριος ὁ ὑπομένων καὶ φθάσας εἰς ἡμέρας ͵ατλε. Μακαρίζει τοίνυν τοὺς δεινοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἐγκαρτερήσαντας, καὶ διηνυκότας τὸν πρότερον χρόνον, λέγω δὲ τῶν ͵ασϙ ἡμερῶν· ἐν αἷς ἔτ' ἀμφίβολος ἦν ἡ τῶν εὐσεβῶν πρὸς τοὺς παρανόμους διαφορά· καὶ φθάσαντες εἰς τὸν χρόνον τῶν ͵ατλε ἡμερῶν· ἐν αἷς λοιπὸν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Ἀντιόχου νίκην, λαμπρά τε τοῦ Θεοῦ ἐδείκνυτο ἡ βοήθεια· καὶ μακαριστοὶ οἱ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἠλπικότες· εὐφραίνοντο οὐκέτι ἐν λόγοις, τὴν ἄνωθεν ἔχοντες ῥοπήν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἔργων δειχθέντες ἀμείνους τε τῶν παρανόμων καὶ Θεῷ ἀνακείμενοι διὰ τὴν εὐσέβειαν· ὥσπερ γὰρ τὸ πρότερον μετεώρων ἔτι τῶν πραγμάτων κειμένων, καὶ τῆς συμφορᾶς ἐπηρτημένης τοῖς εὐσεβέσιν, ἐγκυρίαν οἱ θεραπεύειν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν βουλόμενοι, οὕτω μετὰ τὴν νίκην τῶν περὶ τὸν Ἰούδαν, οὗτοι τε μακαρισμοῦ ἄξιοι ἐφαίνοντο, κἀκεῖνοι σφᾶς αὐτοὺς ἀθλίους ἐνόμιζον.

ιγ. Σὺ δεῦρο καὶ ἀναπαύου. Τουτέστι ταῦτα ἐγνωκώς, ἀπαλλάγηθι τῆς φροντίδος, μηδὲν πλέον τῶν εἰρημένων πολυπραγμονῶν.

Ἔτι γὰρ ἡμέραι. Καὶ γὰρ χρόνοις ὕστερον ἔσται τὰ ῥηθέντα.

Ἀναπαύσῃ. Ἀντὶ τοῦ, σὺ δὲ μεταλλάξεις τὸν βίον.

Ἀναστήσῃ εἰς τὸν κλῆρον σου. Ἴσθι δέ φησιν, ὡς πᾶσα τοῦ βίου κατάστασις αὕτη παυθήσεται, καὶ ἔσται πάντων ἀνάστασις, ἐν ᾗ τῶν βεβιωμένων ἕκαστος ἕξει τὰς ἀμοιβάς. τὸ τηνικαῦτα δὲ καὶ αὐτὸς τῶν τῆς ἀρετῆς πόνων λήψῃ τὰ ἔπαθλα.

ΚΕΦ. ΙΓ.

α. Ὁ βασιλεὺς Ἀστυάγης. Ὑποπτεύσειεν ἄν τις ἐκ τῶν κειμένων τὸν Ἀστυάγην μῆδον βεβασιλευκέναι μετὰ τὸν Δαρεῖον. ἔχει δὲ οὐχ οὕτως· ἢ γὰρ ἂν ὁ προφήτης ἐμνημόνευσεν ἐν ποίᾳ τινὶ καταστάσει ἐν τοῖς τούτου γέγονε χρόνοις, ὃ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν φαίνεται πεποιηκώς· εὕροι τοίνυν ἄν τις τοῦτο ἀποδεδωκότα τὸν προφήτην τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένοις· φήσας γὰρ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς γραφῆς τῆς ἐπὶ τοῦ Βαλτάσαρ ἐπὶ τοῦ τοίχου δειχθείσης, ὡς παραλήψονται μῆδοι τὴν βασιλείαν καὶ πέρσαι, ὡς κατὰ ταύτην μὲν ἀρξάντων Δαρείου τε τοῦ μήδου καὶ Κύρου τοῦ πέρσου, μεταπεσουμένης δὲ ὅσον οὐδέπω τῆς ἀρχῆς εἰς πέρσας ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται· μνημονεύσας τοίνυν τοῦ Δαρείου, ὡς διαδεξαμένου τὸν Βαλτάσαρ, ἐν αὐτῇ γάρ φησι τῇ νυκτὶ ἀπέθανε Βαλτάσαρ ὁ βασιλεύς, καὶ παρέλαβε Δαρεῖος ὁ μῆδος τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, καὶ εὐθὺς ἐπισυνάψας τὰς ὀπτασίας ἑαυτοῦ, ἃς ἔν τε τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ Βαλτάσαρ ἐθεάσατο, καὶ ἐν τῷ τρίτῳ, καὶ μὴν ἂν εἶδεν αὐτοῦ βεβασιλευκότος Δα-

ρείου, καὶ ὃν εἶδεν ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Κύρου τοῦ βασιλέως· ἐπειδὴ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τοῦ Κύρου οὐκ ἔφη, ἀλλ' ἁπλῶς ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει εἶδε τὰ καὶ τά, τὸ ἐλλεῖπον τῇ γραφῇ ἀποδιδούς, ἔφη τὸν μὲν Ἀστυάγην τετελευτηκέναι, βεβασιλευκέναι δὲ τὸν Κῦρον· ἦν δὲ οὗτος ὁ Ἀστυάγης βασιλεὺς μὲν περσῶν, πάππος δὲ τοῦ Κύρου, ὡς αἱ ἑλληνικαὶ διδάσκουσι γραφαί, ὃς τεχθέντα ἀνελεῖν ἐβουλήθη· ὁ δὲ Κῦρος εὐθεὶς προνοίᾳ θείᾳ τῆς ἀρχῆς ἐπελάβετο, καθελὼν τὸν Ἀστυάγην. Νῦν οὖν τὴν μὲν Ἀστυάγους τελευτὴν ἔφη· τοῦ δὲ Κύρου τὴν ἀρχὴν δεικνὺς τὴν ἀληθῆ γραφὴν, τὴν ἐπὶ Βαλτάσαρ δειχθεῖσαν, ἣν αὐτοῖς ἡρμήνευσε· καὶ ὅτι ὁ Θεὸς κηδόμενος τοῦ λαοῦ, σώζειν αὐτὸν διέγνω· τήν τε αὐτοῦ πρόῤῥησιν εἰς πέρας ἄγων, καὶ τῷ πλήθει κατὰ τὰς ὑποσχέσεις τὴν ἄνοδον χαριζόμενος· εἰ δὲ ἡ γραφὴ μετὰ τὸν Δαρεῖον τὸν Κῦρον ἔφη βεβασιλευκέναι, οὐ ξενιστέον· εὔδηλον γὰρ ὡς τὸ τηνικαῦτα τοπαρχίαι αἱ βασιλεῖαι ἐτύγχανον· καὶ ἡ τῶν περσῶν βασιλεία πολλῶν ἐθνῶν ἄρχουσα, διαφόρους ἔχει κατὰ τὸ παλαιὸν τοὺς βασιλεύοντας· ἄλλη γὰρ ἦν ἡ ἀσσυρίων βασιλεία, καὶ ἑτέρα ἡ μήδων, καὶ ἄλλη βαβυλωνίων, καὶ ἑτέρα ἡ περσῶν· εἰκὸς οὖν τὸν μὲν Δαρεῖον, μήδων ἄρξαι· ὁμόρου δὲ ἔθνους τὸν Ἀστυάγην, καὶ δεξάμενον τὴν Δαρείου ἀρχὴν Κῦρον, ὡς φρονοῦντα κατ' αὐτοῦ καθελεῖν τὸν Ἀστυάγην. Τοῦτο γὰρ συλλογίσαιτό τις ἔκ τε τῶν ἐν τῇ θείᾳ φερομένων γραφῇ, καὶ ἐξ ὧν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἱστοριῶν διδασκόμεθα.

Ἦν Δανιὴλ συμβιωτὴς τοῦ βασιλέως. Τουτέστι ὡς ἐπὶ Δαρείου καὶ Κύρου παραλαβόντος τὴν ἐκείνου ἀρχήν.

β. Ἔνδοξος ὑπὲρ πάντας τοὺς φίλους αὐτοῦ. Πανταχοῦ φαίνεται τὴν τοῦ προφήτου τιμὴν διδάσκων ὁ συγγραφεὺς· μεγίστην τὴν περὶ αὐτοῦ πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ δι' ὅλου δεῖξαι φιλοτιμούμενος· τοῦτο γὰρ ὁμοῦ λαμπρὸν ἐδείκνυ τὸν προφήτην, καὶ τοῖς λοιποῖς προτροπὴ μεγίστη εἰς ἀρετὴν καθίστατο πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων φαντασίαν κεχηνόσιν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΑΝΙΗΛ

ΕΡΜΗΝΕΙΑΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ.

Τοῦ ἐκλογέως περὶ τῆς κατὰ Δανιὴλ ἑρμηνείας ἱστορία.

Τῇ τοῦ φιλανθρώπου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ χάριτι θαῤῥῶν, τῇ καὶ τοὺς κατ' ἐμὲ ἀσθενεῖς ἐνδυναμούσῃ, ἀρχὴν ποιοῦμαι τῆς προκειμένης βίβλου τοῦ θεσπεσίου Δανιὴλ προφητείας, τὴν αὐτὴν τάξιν ταῖς προτέραις τῶν προφητῶν βίβλοις καὶ ἐπὶ ταύτῃ φυλάττων· καὶ διὰ τῶν παραγραφῶν τὸν νοῦν ἐκκαλύπτων τῶν ταύτην ἐξηγησαμένων· χρὴ δὲ, καθὰ καὶ τῶν προτέρων τῆς θεοπνεύστου γραφῆς βίβλων ἀρχόμενος εἶπον, τὸν ἐντυγχάνοντα τῇδε τῇ βίβλῳ γινώσκειν ὅτι ἐκ πολλῶν πονημάτων ἁγίων καὶ ὀρθοδόξων πατέρων οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀδοκίμων ἐξηγητῶν, καὶ τῆς τῶν αἱρετικῶν μοίρας τυγχανόντων αἱ παραγραφαὶ ἔγκεινται, ἐκφεύγουσαι τὰ ἀπᾴδοντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως δόγματα ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν εἰρημένα· καὶ τοῦτο δὲ οὐκ αὐτονόμως πεποίηκα, ἀλλ' ἀκολουθήσας τῷ ἁγιωτάτῳ ἡμῶν πατέρι τῷ τῆς Ἀλεξάνδρου φιλοχρίστου μεγαλοπόλεως ἀρχιεπισκόπῳ Κυρίλλῳ φήσαντι ἐν τῇ πρὸς Εὐλόγιον ἐπιστολῇ οὐ πάντα ὅσα λέγουσιν οἱ αἱρετικοὶ φεύγειν καὶ παραιτεῖσθαι χρή· πολλὰ γὰρ ὁμολογοῦσιν ὧν καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν· ἀναγκαῖον δὲ ᾠήθην καὶ τοῦτο προσθεῖναι τῷδε τῷ προοιμίῳ πρὸς φανέρωσιν καὶ σαφήνειαν τοῖς ἐντυγχάνουσιν· ἴστωσαν γὰρ ὡς οὐ μόνον διαφόρως ἐνήχθησαν ἐν τοῖς νοήμασι τῆς θεοπνεύστου γραφῆς οἱ ταύτην ἑρμηνευκότες, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς αὐτῆς θείας γραφῆς οὐκ ἴσως διεστείλαντο, καὶ οὕτω τὴν ἑρμηνείαν ἐπέθηκαν· ὁ μὲν γὰρ πλείους, ὁ δὲ ἥττους στίχους προθέμενος, τὴν ἐξήγησιν ἐποιήσατο· καὶ ἐκ τούτου δοκοῦσιν οἱ ἀριθμοὶ οἱ τοῖς κεφαλαίοις ἐπικείμενοι, ἀναχαιτίζειν τοὺς τὸ ἔδαφος ἀναγινώσκοντας εἰς τὸ πρόσω βαίνειν· χρὴ οὖν ἓν καὶ δεύτερον καὶ τρίτον κεφάλαιον τοῦ ἐδάφους τῆς ἁγίας γραφῆς ἀναγινώσκειν, καὶ οὕτω τὰς ἐγκειμένας ἑρμηνείας, ἵνα σύνοπτα ἔσται τοῖς ἐντυγχάνουσι τὰ νοήματα.

Ἀνωνύμου πρόλογος εἰς τὸ κατὰ Σωσάνναν διήγημα.

Οὐκ ἔμελλεν οἶμαι οὐδὲ τῶν γυναικῶν φῦλον χωρὶς ὑποδείγματος τῶν ἐν τῷ νόμῳ, πρὸς τὸν εὐαγγελικὸν ἀγῶνα ἀνδρίζεσθαι· ἀλλ' ὥσπερ ἄνδρες ἠγώνισαντο πλεῖστοι καὶ κάλλιστοι ῥᾴδιον προκαθιστῶντες τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ στάδιον, τὸν αὐτὸν ἔδει τρόπον καὶ γυναῖκας ὀφθῆναι μυστικῶς ὑπαλειφούσας τὰς κατὰ γένος πρὸς ζῆλον εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς· καὶ δῆτα τῶν μὲν Ἐσθὴρ ὁρᾶται βασιλικῶν κατατολμήσασα νόμων καὶ αὐτοῦ γε θανάτου, ὑπὲρ τοῦ σῶσαι τὸ γένος ἄδικον καταψηφισθὲν θάνατον· τῶν δὲ Ἰουδὴθ ἡ γενναία καὶ σώφρων καὶ ἄνδρας πλείστους παρενεγκοῦσα φρονήσει καὶ ἐπισταθείᾳ ἠθῶν, καὶ γὰρ πόλιν ἔσωσεν ὅλην, καὶ ναὸν ἐκεῖνον τὸν περιφανῆ τε καὶ μέγιστον, καὶ πατρίους νόμους, ἔσωσε δὲ πάντας ἰδίοις κινδύνοις, καὶ μεγέθει φρονήσεως, σοφισαμένη τὸν βάρβαρον, καὶ πάντ' αὐτῷ παρ' ἐλπίδα τὰ κατὰ τῆς πόλεως ὑπειλημμένα δικαίως ἀντιπαραστήσασα· πρὸς αὐταῖς δὲ καὶ ἡ τῶν διήγησις τῷ

Δανιὴλ προκειμένη σωφροσύνης ἕνεκα καὶ ἀνδρείας καὶ ἐλπίδος τῆς εἰς Θεόν· ὧν ἕνεκεν πρὸς δύο τινὰς πρεσβυτέρους ἀνόμους κριτὰς καταστάντας ἐν τῷ τῶν ἰουδαίων λαῷ τὸν ἀγῶνα ὑπέστη, καὶ τὴν Ἡρακλέους ἀτεχνῶς παροιμίαν νικήσασα (1)· εἴ τις ἐν τῷ ἔχει τὴν μακαρίαν Σωσάνναν, οἶδεν ὃ λέγω, καὶ ὡς αὕτη θάνατον μᾶλλον ᾑρεῖτο σώματος ἢ ψυχῆς, πάντα δεύτερα ἔθετο τοῦ σωφροσύνην φυλάξαι, καὶ μὴ προέσθαι μηδ' ὑποκλῖναι τῶν ἀκολάστων ταῖς ἀπειλαῖς· τίς γὰρ ὁρῶσα πρὸς τὴν οὕτως ἔμψυχον στήλην τῆς ἀρετῆς, οὐκ ἀγωνιεῖται προθύμως; καὶ ἢ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἢ καὶ ἑτέροις τοῦ καλοῦ μέρεσι ἐραμεῖται γενναίως; καταφυγὴν ποιησαμένη τὸν πάνθ' ὁρῶντα Θεόν, καὶ πάντας ἀγνοοῦντας ὡς ἐκείνην πονηρᾶς ῥυόμενον ψήφου· εἰ δὲ γυναῖκας οὕτω χρὴ διαγωνίζεσθαι ἐκ παραδείγματος τηλικούτου, σχολῇ γ' ἄν ἄλλό τι προθυμηθῆναι οἱ κατ' ἄνδρα ζῆν ἀξιοῦντες, ἐν τοῖς κατὰ χριστὸν ἀγωνίσμασιν ὅπου ὀφείλει γυναῖκας σὺν θεοφιλεῖς καὶ γενναίας φυναιξὶ μιμητέον, καὶ ἄνδρας παραπλησίως ἀνδράσι· μᾶλλον μὲν οὖν εἰ βούλοιντο ἀμειβέτωσαν καὶ τὴν τάξιν, καὶ μὴ τὰ γένη φυλοκρινείτωσαν, κοινὰ δ' ἀλλήλοις τιθέσθωσαν καὶ τὰ ὑποδείγματα, καὶ κοινὸν πάντες καὶ πᾶσαι τὸν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πόλεμον ἀναιρείσθωσαν· ἐπεὶ καὶ κοινὴ πᾶσι καὶ μία ὁ χριστὸς κεφαλὴ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν, ὡς ἑνὸς οὖσι μέρεσι σώματος· καὶ αὐτὸς κάθηται ἀμφοτέροις τοῖς γένεσιν ἀθλοθέτης, νέμων κατὰ τὴν ἀξίαν τὰ γέρα, καὶ στεφανῶν μεγαλοπρεπῶς τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας καὶ σωφροσύνης ἀνδρείως διηγωνισμένους.

ΣΩΣΑΝΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑ.

α. Ὄνομα αὐτῷ Ἰωακείμ· Ἀμμωνίου πρεσβυτέρου. Οὗτος βασιλεὺς ὢν τοῦ Ἰούδα ἐλήφθη αἰχμάλωτος εἰς Βαβυλῶνα ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ.

ε. Οἳ ἐδόκουν κυβερνᾷν. Ἀμμωνίου. Καλῶς εἶπε τὸ ἐδόκουν· ἐφαίνοντο γὰρ κυβερνῆται, καὶ εἰς ναυάγια ἐποίουν ἐμπεσεῖν τὰς ψυχὰς τῶν αὐτοῖς πειθομένων.

ϛ. Προσεκαρτέρουν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἀμμωνίου. Διὰ τὸ τιμᾶσθαι παρὰ τῶν ἰουδαίων, οὐκ ἀφίσταντο τοῦ οἴκου καθὰ τινες ἄρχοντες κοσμικοί.

η. Ἐθεώρουν αὐτήν. Ἀμμωνίου. Ὡς γὰρ πρεσβυτέρους ἡ σώφρων οὐχ ὑπεστέλλετο.

ιε. Ὅτι καῦμα ἦν. Ἀπολιναρίου. Ἀπολογεῖται ὁ προφήτης ὑπὲρ τῆς Σωσάννης, ὅτι συνεχομένη ὑπὸ τοῦ καύματος, ἠθέλησε λούσασθαι, καὶ οὐ δι' ἀπαξίαν ὥσπερ περδομένη· πλὴν ὑπανδρος ἦν ὡς Βηρσαβεέ· παρθένον γὰρ οὐκ ἴσμεν ἀπολουομένην, ὡς οἱ Λαμπετίου παράσιτοι διδάσκουσιν. (2)

κθ. Θυγατέρα Χελκίου ἥ ἐστι γυνὴ Ἰωακείμ; Ἀμμωνίου. Καὶ εἰς πάντας ἀναισχυντοῦντες, καὶ τὸν εὔδοξον παρὰ ἰουδαίοις ἄνδρα τὸν Ἰωακεὶμ καὶ τὸν δίκαιον Χελκίαν διέσυρον, ὅτι εἰς μάτην οὗτοι τιμῶνται, ὁ μὲν ὡς ἔχων τοιαύτην γυναῖκα, ὁ δὲ θυγατέρα.

λ. Ἦλθεν κ. τ. λ. Ἀμμωνίου. Διὰ τοῦτο πάντες ἦλθον ἵνα μαρτυρήσωσιν ὅτι οὐδέποτε ἐπίψογος λόγος ἐῤῥέθη περὶ Σωσάννης.

λβ. Ἐκέλευσαν ἀποκαλυφθῆναι αὐτήν. Ἀμμωνίου. Εἰ συνέβη τὴν Σωσάνναν ἀποθανεῖν οὐδὲ οὕτως εἶχον παύσασθαι τῆς ἐπιθυμίας, εἰδωλοποιοῦντες αὐτὴν ἐν ἑαυτοῖς· ὅπου γε ἣν ἔμελλον ἐκδοῦναι εἰς θάνατον, οὐκ ἀπεστρέφοντο, ἀλλὰ καὶ πλεῖον ἐπεμαίνοντο ἐν αὐτῇ. — Ἐθάῤῥει εἰς τὸν Θεὸν, ὡς συνειδὸς ἔχουσα καθαρόν· ἔκλαιε δὲ δειλιῶσα τὸν θάνατον, κἂν μαρτυρίου στεφάνους αὐτῇ προὐξένει τὸ πρᾶγμα. — Οὗτος ἔθος τοῖς ψευδομάρτυσι τῇ ἀληθείᾳ ψεῦδος ἀναμιγνύειν· τῆς ἀκολουθίας ἀπαιτούσης ἐπὶ τῶν τοιούτων σχημάτων, μήτε τοῖς ἐν ἀληθείᾳ λεχθεῖσι προσέχειν τὸν δικαστὴν, ἀλλὰ πάντα ὡς ψευδῆ ἔχειν. — Εἰ καὶ μὴ δύνανται χριστὸν οἱ αἱρετικοὶ συλλαβεῖν, ἀλλὰ τοὺς πιστοὺς ἄνδρας κατέχοντες, βίᾳ παραδιδόασιν εἰς θάνατον.

μα. Ἐπίστευσεν αὐτοῖς ἡ συναγωγή. Ἀμμωνίου. Ἐπὶ τῶν τοιουτοτρόπων τὸ τοῦ λαοῦ κρίμα οἱ ἡγούμενοι ὑποφέρουσιν· ἔνθα μάλιστά ἐστι κεκρυμμένα μυστήρια καὶ βαθέα, ἅπερ ὁ ἀγελαῖος οὐκ ἐπίσταται λαός· οὕτως οἱ ἱερεῖς ἔπεισαν τὸν λαὸν σταυρῶσαι τὸν Ἰησοῦν τῆς δόξης κύριον, λέγοντες οὐκ ἔστιν οὗτος ὁ χριστὸς ὁ προσδοκώμενος, ἀλλ' ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια· καὶ ὡς εἰδόσιν αὐτοῖς ἀκριβῶς τὰς γραφὰς πεισθεὶς ἥμαρτεν.

με. Ἐξήγειρεν ὁ Θεός. Ἀμμωνίου. Πνεῦμα ἦν ἅγιον ἐν τῷ Δανιὴλ, ὅπερ κινηθὲν αὐτῷ παρεσκεύασεν αὐτὸν λαλῆσαι· τὸ ἀποκρῖναι τὴν κρίσιν, καὶ στῆσαι σχῆμα δικαστηρίου, τοῦ καθίσαι δικαστὴν καὶ κρῖναι σαφῶς τὰ παρὰ τῶν μαρτύρων λεγόμενα, καὶ μὴ ἁπλῶς πείθεσθαι τοῖς λεγομένοις· ἐν γὰρ τοῖς προλαβοῦσιν αὐτοὶ κριταὶ ἦσαν καὶ μάρτυρες· καὶ δῆθεν τὸ ἀδιάκριτον πλῆθος ἔστησαν κριτάς· καὶ αὐτοὶ τὴν τῶν μαρτύρων ἐξετέλουν τάξιν· οὕτως καὶ οἱ περὶ Καϊάφαν αὐτοὶ κριταὶ ὄντες καὶ μάρτυρες ἔλεγον, τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; αὐτοὶ καὶ ἡμεῖς φασιν ἀκούοντες, καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι βλασφημεῖ ὁ Ἰησοῦς λέγων ἑαυτὸν Θεόν.

μζ. Τίς ὁ λόγος οὗτος; Ἀμμωνίου. Ὡς ἐξ ὕπνου ἀναστὰς ὁ λαὸς ἐλάλουν ταῦτα πρὸς τὸν Δανιήλ. — Διδάσκει ὡς προφήτης ὁ Δανιὴλ μὴ τῷ αὐτῷ ὑπονοεῖν ὑποδείγματι καὶ ἐπὶ τοῦ χριστοῦ,

(1) Zenob. prov. V. 49. Οὐδὲ Ἡρακλῆς πρὸς δύο; *ne Hercules quidem contra duos.* Lege reliqua loco citato.

(2) Lampetii massaliani lascivia notatur apud Photium ex libro synodico, cod. LI. col. 41. Ibidem memoratur alius eiusdem liber, inscriptus *testamentum*; contra quem librum scripsit Severus antiochenus, ut cognoscimus ex biblioth. coislin. p. 54. et 76.

καὶ ἀδιακρίτως πεισθῆναι τοῖς ἡγουμένοις, καὶ κατακρῖναι τὸν κύριον εἰς θάνατον· ἀλλ' ἀκριβῶς ζητεῖν ἀπὸ τῶν γραφῶν καὶ ἀπὸ τῶν γεγονότων εἰ αὐτός ἐστιν ὁ χριστὸς ὁ προσδοκώμενος, καὶ ζητοῦντες εἰ συμφωνοῦσι τοῖς ἔργοις οἱ λόγοι.

ν. Σοὶ δέδωκεν ὁ θεὸς τὸ πρεσβεῖον. Ἀμμωνίου. Εἰ καὶ εἰρωνευόμενοι τοῦτο εἶπον οἱ πρεσβύτεροι ὡς παιδίον αὐτὸν διασύροντες, ἀλλ' οὖν οὕτως εἶχεν ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸ λεχθὲν, ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησάν σοι υἱοί· ὡς καὶ ὁ κύριος εἶπε τοῖς ἰουδαίοις, ὅτι οἱ υἱοὶ ὑμῶν οἱ πιστεύσαντες εἰς ἐμὲ, ἔσονται ὑμῶν κριταί.—Ὁ δίκαιος κριτὴς οὕτως δέχεται τοὺς δύο μάρτυρας, οὐχ ἅμα τοὺς δύο λαλοῦντας, ὅπερ ἐποίησαν οἱ πρεσβύτεροι, ἐκ συμφωνίας ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰπόντες λόγον.—Οἱ γὰρ ἐν ἀξίᾳ ἱεροπρεπεῖ διχοτομοῦνται πρῶτον καὶ γυμνοῦνται τῆς ἀξίας, καὶ τότε ὡς ἄπιστοι ψιλοὶ παραδίδονται τῇ γεέννῃ, ἵνα μὴ δοκῇ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις συνυβρίζεσθαι τοῖς ἀναξίους ἑαυτοὺς ποιήσασι τῆς τοῦ θεοῦ δωρεᾶς· οὕτω καὶ ὁ κύριος ἐν εὐαγγελίοις εἶπεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν γίνεται δικαστηρίων.—Σιμότερον ὁ Δανιὴλ λαλεῖ τῶν αἰσχρῶν καὶ μιαιφόνων πρεσβυτέρων· ἐκείνων γὰρ εἰπόντων ἀνέπεσε μετ' αὐτῆς, οὗτος ὁμιλίαν τὸ πρᾶγμα ἐκάλεσεν, ὅ ἐστι λόγος εἰς ἀέρα διαλυόμενος· τοῦτο δὲ εἶπεν ὑποσημαίνων ὅτι ψευδὴς καὶ ἀσύστατος ὁ τῶν παρανόμων λόγος.

να. Ἔψευσαι. Ἀμμωνίου. Ὁ μὲν προφήτης εἶπεν, ὅτι ἐψεύσατο· ἄδηλον δὲ ἦν τοῦτο τέως τοῖς λαοῖς· οὕτως γάρ εἰσιν ἄγνωστα τοῖς πολλοῖς τὰ προφητικὰ, ἕως ἴδωσι τὰς ἐκβάσεις τῶν πραγμάτων οἱ ἄνθρωποι, καὶ τότε νοοῦσι σαφῶς τὰ προφητευθέντα.—Ὁ Ἰσραὴλ εἰσὶν αἱ δέκα φυλαὶ τὸ γένος τὸ εὐολισθὲς εἰς εἰδωλολατρείαν· Ἰούδας δὲ ἡ φυλὴ Ἰούδα καὶ Βενιαμὶν, ὅπου ὁ ναὸς καὶ αἱ κατὰ νόμον λατρεῖαι σκιὰν ἔχουσαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, καὶ ἔννομος πολιτεία, καὶ ὁ σώφρων βίος, καὶ αἱ κατὰ τῶν παραβατῶν τιμωρίαι, ἐξ ὧν γενεαλογεῖ τὴν Σωσάνναν.—Ἵνα πληρωθῇ τὸ εἰρημένον, ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον αὐτοῦ, εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται.—Προσέχειν οὖν ὀφείλομεν πᾶσιν ἀγαπητοὶ, φοβούμενοι μήτις ἔν τινι παραπτώματι κρατηθεὶς, αὐτὸς τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἔνοχος γένηται· γινώσκοντες ὅτι ἔκδικος ὁ θεὸς περὶ πάντων γίνεται, αὐτὸς ὢν ὅλος ὀφθαλμός. λανθάνει δὲ τοῦτον τῶν ἐν κόσμῳ πραττομένων οὐδέν· διὸ ἀεὶ ἐγρήγοροι καρδίαις καὶ σωφρόνως βιοῦντες τὴν Σωσάνναν μιμησώμεθα.

ξγ. Χελκίας καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ᾔνεσαν τὸν θεόν. Οὐ διὰ τοῦτο ἐχάρησαν ὅτι οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλ' ὅτι οὐχ εὑρέθη ποιήσασα τὸ ἀσεβὲς πρᾶγμα, ὃ κατήγγειλαν αὐτοῖς οἱ πρεσβύτεροι· εἰ γὰρ εὑρέθη ἔνοχος καὶ ἀπέθανεν, ἔχαιρον μᾶλλον· οὕτω γὰρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι οἱ ἅγιοι ὁρῶντες τὰ ἴδια τέκνα εἰς τοῦ πυρὸς βαλλόμενα ποταμὸν, ὡς ἀσεβῶς ζήσαντα, οὐ μόνον ὅτι οὐ παρακαλοῦσι τὸν θεὸν ἀπολῦσαι αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ αἰνοῦσιν αὐτὸν ὡς δίκαιον κριτήν· ἀναιρουμένων γὰρ τῶν ἐν ἡμῖν παθῶν, ἕκαστος τῷ δικαίῳ χαίρει, μὴ προσενοχλούσης ἔτι ταῖς ψυχαῖς τῆς συμπαθείας τῆς ἀδιακρίτου πολλάκις.

Ἀμμωνίου. Ἔχει μὲν ὡς ἔχει τὰ τῆς ἱστορίας· δυνατὸν δὲ καὶ τροπολογηθῆναι τὴν διασκευὴν τοῦ γράμματος· ἑρμηνεύεται οὖν Χελκίας διαστροφὴ θεοῦ, ἢ αἴνεσις θεοῦ. Σωσάννα, χαρὰ αὐτῶν, ἢ κρίνον ἀποστολικόν· Ἰωακεὶμ κυρίου ἑτοιμασμὸς, ἢ κυρίου αἴνεσις· Δανιὴλ κρίσις θεοῦ, ἢ κρίνων θεός· ὅταν οὖν ἡ χαρὰ τῶν ἐναρέτων ψυχῶν τῆς ἐκκλησίας ἢ ἔστι τὸ κρίνον τὸ ἀποστολικὸν, τὸ εὐῶδες ἄνθος, ἡ πνευματικὴ εὐωδία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Χελκίου, μαθοῦσα παρὰ τῶν ἰδίων πατέρων πολιτεύεσθαι κατὰ τὴν τῶν προφητῶν παράδοσιν, ὅπερ ἐστὶ στροφὴ καὶ κλῆρος τοῦ Ἰσραὴλ, συναφθῇ τῷ πνευματικῷ νυμφίῳ χριστῷ, ὅ ἐστιν Ἰωακεὶμ, ὁ πνευματικὸς τῆς ἐκκλησίας νυμφίος, ὁ ἑτοιμάσας τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ τοῖς πιστοῖς, καὶ κηρύξας βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ πνεύματος ἁγίου ποιήσας γενέσθαι μετόχους τοὺς πιστοὺς, ὁ ὢν αἰνετὸς εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν· τότε ἐπέρχονται αὐτῇ οἱ παράνομοι τοῦ λαοῦ κριταὶ καὶ ἐὰν μὴ δυνηθῶσι διαφθεῖραι αὐτῆς τὴν ψυχὴν ἐν τοῖς ἀπηγορευμένοις δόγμασι καὶ θανατῶσαι αὐτὴν, τοῦτο γὰρ ψυχῆς θάνατος, τότε τὸ σῶμα παραδιδόασι τῷ ἀλόγῳ καὶ ἀδιακρίτῳ πλήθει εἰς σφαγήν· καὶ εἰ μὲν συγχωρεῖ ὁ θεὸς παθεῖν τὴν νύμφην, περιτίθησιν αὐτῇ τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον· εἰ δὲ καὶ ῥύσεται αὐτὴν ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν, καὶ πάλιν τιμᾷ αὐτὴν ἔχων πλησίον αὐτοῦ· οἱ δὲ ἐπιβουλεύονται καὶ διὰ τῆς δικαίας τοῦ θεοῦ κρίσεως, ὅπερ πεποίηκεν ὁ Δανιὴλ, ὃς ἑρμηνεύεται κρίσις θεοῦ· οἱ δὲ πρεσβύτεροι ἀνώνυμοί εἰσιν, ὡς ὁ πλούσιος ὁ παρὰ τῷ Λουκᾷ, ὁ τὸν ἡλκωμένον Λάζαρον μὴ κατελεήσας.

ΚΕΦ. Α.

ΔΑΝΙΗΛ.

α. Ἐν ἔτει τρίτῳ βασιλείας Ἰωακείμ. Ἱππολύτου. (1) Ταῦτα μὲν οὖν ἡ γραφὴ διηγεῖται, ἵνα τὴν

(1) S. Hyppolyti in Danielem scholia non omnia a me eduntur, quae in vaticano codice occurrunt, sed ea delecta tantummodo quae nondum vulgata fuerunt. Quippe ante me partem edidit insignem Combefisius, nempe ad Susannae historiam. Particula item quaedam recitata fuerat ab Anastasio sinaita quaest. XLVIII; alia rursus a Syncello ed. par. 218. Quin adeo frustum quoddam profertur etiam a Corderio caten. in ps. tom. III. p. 951; quae omnia fragmenta collegit in sua Hippolyti editione Fabricius. Praeter quam quod nonnulla etiam, quae in Hippolyti opere de an-

γεγενημένην δευτέραν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ σημαίνῃ, ἡνίκα μετῳκίσθη ὅ τε Ἰωακεὶμ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τρεῖς παῖδες ἅμα τῷ Δανιὴλ εἰλημμένοι.

β. Καὶ ἔδωκε κύριος κ. τ. λ. Ἵνα μή τις ἐκ προοιμίων ἐντυγχάνων τῇ βίβλῳ, ἰσχύϊ τῶν λαβόντων ἐπιτρέψῃ τὴν λῆψιν καὶ ἀτονίᾳ τοῦ προϊσταμένου, τὸ ἔδωκε τίθησι· καλῶς δὲ καὶ ἀπὸ μέρους· σωφρονιστήριον γὰρ ἦν ἡ ἀπαγωγὴ, οὐκ ἀπόπτωσις παντὸς τοῦ ἔθνους, ἵνα μὴ μετάθεσις τῆς αἰτίας γίνηται.

Ἀπολιναρίου. Σημειωτέον δὲ ὡς τὸν Ἰωακεὶμ καὶ τὰ σκεύη μόνα ἔφη εἰλῆφθαι ὑπὸ τοῦ βαρβάρου, προδήλου τυγχάνοντος ἐκ τῶν ἱστοριῶν, ὡς πλείστους ἀπῴκισεν· ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ ἱστορεῖν προὔθετο, τούτων μόνων ἐμνημόνευσε τῶν συμβαλλομένων αὐτῷ πρὸς τὴν διήγησιν τῶν ἑξῆς· τῶν μὲν σκευῶν, ἐπειδὴ περὶ τῶν κατὰ Βαλτάσαρ ἤμελλε λέγειν· τοῦ δὲ Ἰωακεὶμ ἐπειδὴ διδάξαι ἐβούλετο τὴν εἰς παιδείαν ἐκλογὴν, τοῦ τε Δανιὴλ καὶ τῶν τοῦ βασιλικοῦ γένους ἐτύγχανον ὄντες, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν αἰχμάλωτοι γεγόνασι, διδάσκει ἡ τῶν ἐφεξῆς διήγησις. — Θεὸς ὁ παραδιδοὺς τοῖς ἀσεβέσι τὸν λαὸν διὰ τὴν ἀνομίαν· οἱ δὲ παραλαμβάνοντες οὐκ οἴδασιν, ἀλλὰ καὶ τὰ σκεύη τὰ ἱερὰ τοῖς ἑαυτῶν εἰδώλοις ἀνατιθέασι, τὴν χάριν ἐκείνων λογιζόμενοι· καὶ Θεὸς φέρει μακροθυμῶν· οὕτως παρ' αὐτῷ τῆς δικαιοσύνης καὶ δόξης, κἂν παρὰ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἀνθρώποις οὐ γινώσκεται. — Οὐ δῶρα τοῖς εἰδώλοις παραδίδωσιν, ἀλλὰ δείσας τὴν ἐπιτιμίαν, ἐν ἱεροῖς ἀπέθετο, ἐν οἷς ἐνόμιζε τιμᾶν τὰ ληφθέντα.

Εὐδοξίου. Οὐκ εὐλαβείᾳ οἶμαι τοῦτο πεποιηκὼς πεποίηκεν, ἀλλὰ κατὰ τιμὴν τοῦ, παρ' αὐτοῖς σεβομένου θεοῦ, ὡσανεὶ λάφυρα τοῦ θεοῦ, τῶν ἑβραίων προσκομίζων, ὡς τῇ παρ' αὐτοῦ συμμαχίᾳ τὴν νίκην λαβών.

ζ. Ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα. Ἀπολιναρίου. Ὁ γὰρ ἴδιόν ἐστι τῶν δεσποτῶν εὐθὺς ἀμείβειν τῶν κτηθέντων τὰς προσηγορίας, πεποίηκε· διὰ πάντων τὴν ἐξουσίαν γνωρίζων.

η. Καὶ ἔθετο Δανιὴλ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Ἱππολύτου. Ὦ μακαρίων τὴν διαθήκην τῶν πατέρων φυλαξάντων, καὶ τὸν διὰ Μωϋσέως δοθέντα νόμον μὴ παραβάντων, ἀλλὰ τὸν δι' αὐτοῦ κηρυττόμενον θεὸν φοβηθέντες· οὗτοι αἰχμάλωτοι ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ ὑπάρχοντες, οὐ βρώμασι ποικίλοις ἠπατήθησαν, οὐδὲ οἴνου ἡδοναῖς ἐδουλώθησαν, οὐδὲ δόξῃ βασιλικῇ ἐδελεάσθησαν ἁρπαγέντες· ἐτήρησαν δὲ τὸ ἑαυτῶν ἁγνὸν καὶ καθαρὸν στόμα, ὅπως καθαρὸς λόγος ἐκ στομάτων καθαρῶν προέλθῃ, καὶ ὑμνηθῇ δι' αὐτῶν τὸν ἐπουράνιον πατέρα.

Ὠριγένους. Πᾶς δς ἐὰν θῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ μὴ ἀλισγηθῆναι ἐν τοῖς βρώμασι καὶ πόμασι τοῦ νοητοῦ Ναβουχοδονόσορ, ἀλλὰ κακώσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ νηστείαις ἐν τῇ Βαβυλῶνι ταύτῃ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ὁ τοιοῦτος Δανιὴλ ἐστι· καὶ τὰ ἱστορημένα ἐπ' ἐκείνου, ἁρμόσει καὶ ἐπὶ τούτου λέγεσθαι· μιᾶς γὰρ κατασκευάσεως καὶ τῆς αὐτῆς ἕξεως ἀμφότεροι, ὡς καλεῖσθαι αὐτοὺς Δανιήλ.

ιβ. Πείρασον δὲ τοὺς παῖδάς σου. Ἱππολύτου. Διδάσκουσιν ὅτι μὴ βρώματα ἐπίγεια εἴη τὰ παρέχοντα ἀνθρώποις κάλλος καὶ ἰσχὺν, ἀλλὰ χάρις Θεοῦ διὰ λόγου δωρουμένη. Καὶ μετ' ὀλίγα. Εἶδες πίστιν παίδων ἀπαράβατον καὶ φόβον Θεοῦ ἀμετάθετον· δέκα ἡμερῶν χρόνου διάστημα ᾐτήσαντο, ἵνα ἐν τούτῳ ἐπιδείξωσι μὴ δύνασθαι ἑτέρως ἄνθρωπον παρὰ Θεοῦ κτήσασθαι χάριν, εἰ μὴ τῷ διὰ τοῦ κυρίου κηρυσσομένῳ λόγῳ πιστεύσωσιν.

Ἀπολιναρίου. Τὴν παίδευσιν οὐκ ἀπαγορευομένην ὑπὸ τοῦ νόμου προσίενται· τὴν δὲ τροφὴν τὴν εἰς ἰσχὺν, κεκωλυμένην ὑπὸ τοῦ νόμου παραιτοῦνται διὰ τὸ κοινωνίαν ἔχειν τῆς χαλδαίων τραπέζης· ἐξάρχει δὲ τῆς γνώμης ὁ Δανιήλ.

ιγ. Ἀπολιναρίου. Ὡς νόμον φυλάττων ἐλπίζει βοήθειαν παράδοξον ὑπὲρ τοῦ πράγματος, καὶ τυγχάνει· ἀγαθῆς οὖν ἀρετῆς συνεργὸς ἡ εἰς Θεὸν ἐλπὶς, καὶ παραδόξων αἰτία πραγμάτων.

Ὡραίθησαν αἱ ἰδέαι αὐτῶν ἀγαθαί. Ἱππολύτου. Οὕτω μὲν οὖν ἄρτῳ καὶ ὕδατι μόνῳ τρεφόμενοι, τῇ ἐπουρανίῳ σοφίᾳ κοσμούμενοι ἔσχον χάριν παρὰ πάντα τὰ παιδάρια τὰ συνήλικα αὐτῶν.

ιζ. Ἐν πάσῃ γραμματικῇ. Εὐδοξίου. Νῦν γραμματικὴν οὐ ταύτην παρ' ἕλλησι λέγει φιλοτιμουμένην, ἀλλὰ τὴν παρὰ χαλδαίοις· ἔστι γὰρ παρ' αὐτοῖς προεισαγωγικά τινα διδάγματα· ὡς χάριν καὶ τῶν αἰτίας οἱ ἀστρονομίαν βουλόμενοι, μίαν προγυμνάζουσιν, ὡς οὐ δυνάμενοι ἐπιβάλλειν ἐκείνοις τοῖς ὀνόμασι καὶ ῥήμασι πρὸ κανόνων τοῖς ἐπανατέλλουσι τοῖς ὡροσκόποις.

Ἀπολιναρίου. Οἱ γὰρ τοσαύτην τῆς εὐσεβείας τὴν ἐπιμέλειαν ποιούμενοι, ὥστε μηδὲ βρωμάτων ἀδιαφόρως μεταλαμβάνειν, πότε ἂν ὑπέσχοντο εἰς γοητείας μάθησιν κατηχηθῆναι; τὴν δὲ φρόνησιν ὁ Θεὸς ἔδωκεν.

Δανιὴλ συνῆκεν ἐν πάσῃ ὁράσει καὶ ἐνυπνίοις. Ἀμμωνίου. Προσπαρασκευάζεται ἀποκαλύψεις τὰς θείας καὶ τὰ ἐνύπνια ἃ εἶδε καὶ ἀνεγράψατο ὡς προφήτης· καὶ μὴ κρύπτει τὰ θεῖα χαρίσματα, κατὰ τὸν καταχώσαντα τὸ δεσποτικὸν τάλαντον.

ιθ. Καὶ οὐχ εὑρέθησαν ἐκ πάντων αὐτῶν ὅμοιοι Δανιήλ. Ἱππολύτου. Τούτους μὲν ἐν πάσῃ σοφίᾳ

tichristo et fine mundi scribuntur, cum eius commentariis in Danielem congruunt. Alia olim fragmenta divulgaverat Broughtonus. Locum praeterea quendam ex Hippolyto in Dan. recitat Eustratius apud Allat. in opere de purgat. p. 492. Denique aetate nostra v. cl. de Magistris partem novam scholiorum Hippolyti e chisiano famigerato codice cum LXX. virorum Danielis interpretatione excitavit. Novissimus ego tanti doctoris et martyris scriptorum particulas vindicare in lucem gaudeo.

ὁ λόγος προάγει, μάρτυρας πιστοὺς ἐν Βαβυλῶνι δεικνυμένους· ἵνα δι' αὐτῶν τῶν βαβυλωνίων τὰ σεβάσματα καταισχυνθῇ, καὶ Ναβουχοδονόσορ ὑπὸ τριῶν παίδων ἡττηθῇ, καὶ διὰ τούτων πίστεως τὸ ἐν καμίνῳ πῦρ φυγαδευθῇ, καὶ τῶν ἀνόμων πρεσβυτέρων ματαίως ἡ ἐπιθυμία ἐλεγχθῇ.

κ. Ἐζήτησε παρ' αὐτῶν ὁ βασιλεύς. Εὐδοξίου. Δοκιμάσας αὐτοὺς διὰ πάντα, καὶ μάλιστα ἐν σοφίᾳ, ἐν λειτουργοῖς κατέστησε, θαλάμων τῶν οἰκείων ἠξίωσε· καὶ μὴ θαυμάσῃς· νόμος γὰρ ἐκράτει παρὰ χαλδαίοις, μὴ πρότερον ἐξάπτεσθαι τῆς πρώτης ἀρχῆς τὸν μέλλοντα βασιλεύειν, εἰ μὴ διὰ ταύτης ἔλθοι τῆς σοφίας· διὸ δὴ καὶ οἱ μάγοι δεικνύντες τὴν ἐκείνου σοφίαν, συριστὶ ἐλέγοντο, ἀλλ' οὐ χαλδαϊστί· ὡς ἂν φόβου τυγχάνοντος ἐπ' ἐκείνου τῇ χαλδαίων κεχρῆσθαι γλώττῃ. — Οὐ πρὸ τριῶν ἐτῶν ταῦτα λέγει, ἀλλὰ τὴν μὲν προτέραν δοκιμασίαν φησὶ γίνεσθαι πρὸς τοὺς συνηλικιώτας τοῖς δικαίοις, ἐν οἷς ἐφαίνοντο κρείττους· μετὰ δὲ τὸν χρόνον, αὐτῶν εἰς ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων ἀγόντων ἀμφοτέρους, τούς τε δικαίους, καὶ τοὺς τῇ μαγείᾳ κεχρημένους τῇ χαλδαϊκῇ, ἐδείκνυτο ἀμφοτέρων τὸ διάφορον· οἱ μὲν γὰρ ἅτε ὑπὸ θείας χάριτος ἐνεργούμενοι, τοῖς ἅπασιν ἐπέβαλλον, καὶ τῶν ἀπόρων ἔχοντες τὴν γνῶσιν· οἱ δὲ πλὴν τῆς συνήθους ἀπάτης ἔπραττον οὐδέν.

Ἄλλου. Εἰδέναι δεῖ ὡς ἡ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνεία τοὺς μάγους καὶ τοὺς ἐπαοιδοὺς, σοφιστὰς λέγει καὶ φιλοσόφους· ἴσως τοὺς περὶ τὴν τῶν ἄστρων θεωρίαν ἀσχολουμένους σημαίνουσα· εἴτε δὲ τούτους εἴποι τις, εἴτε ἐκείνους, εἴτε ἀμφοτέρους, διὰ πάντων δείκνυται ἡ περὶ τοῦ δικαίου θεία χάρις.

κα. Ἐγένετο Δανιὴλ ἕως ἔτους ἑνὸς Κύρου τοῦ βασιλέως. Εὐδοξίου. Εἰ μέχρι ἑνὸς ἔτους, Κύρου τῆς βασιλείας, ὡς ἐνταῦθα φησὶν ἡ γραφὴ, γέγονεν ἡ ζωὴ τοῦ προφήτου, πῶς εὑρίσκεται μετὰ ταῦτα ἐν τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς Κύρου βασιλείας προφητεύων; πρὸς τοῦτο ἐροῦμεν ὅτι σφάλμα γέγονεν ἐκ τῆς τῶν γραφόντων ἀμελείας περὶ τὸν χρόνον, τὸ ἑνὸς ἀντὶ τοῦ ἐννάτου, ταινσάντων· καὶ τοῦτο εἴδῃ σαφῶς, εἴ γε τὰ εὐδιόρθωτα τῶν ἀντιγράφων ζητῆσαι θελήσειε· εὑρήσει γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀντὶ τοῦ ἑνὸς γεγραμμένον ἐννάτου· εἰ δὲ τοῦτο τὶς μὴ παραδέξαιτο, οὐδὲ οὕτως ἀπορήσειεν ὁ λόγος τῆς ἰδίας ἰσχύος πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητουμένου· ὥσπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου, καὶ κατὰ παράλειψιν τῶν μεταξὺ γινομένων, οὐκ ὀλίγων ὄντων, οὐδὲ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πραχθέντων, συνῆψε τοὺς χρόνους, ὡς ἤδη φθάσαντες προειρήκαμεν, οὕτω κἀνταῦθα κατὰ παράλειψιν τῶν ἐκ τοῦ πράγματος ποιεῖσθαι ὀφειλόντων, γέγονεν ἡ συνάφεια· εἴη δὲ τὸ παραλειφθὲν ἡ περὶ τῆς ἐπαναγωγῆς τοῦ λαοῦ φροντὶς τοῦ προφήτου, ἀφ' ἧς δὲ καὶ τὸ τελευταῖον ἐπιθέμενος τῇ νηστείᾳ, ἔτυχε τῆς κατὰ τὴν ἐπαναγωγὴν ὀπτασίας· οὐκοῦν οὕτως ἐκληπτέον τὸ ῥητόν· ὅτι καὶ ἐγένετο Δανιὴλ φροντίζων περὶ τῆς ἐπαναγωγῆς τοῦ λαοῦ, ἕως ἔτους ἑνὸς Κύρου τοῦ βασιλέως· ἐν ᾧ καὶ ἀπέλυσε Κῦρος μετὰ πολλῆς τιμῆς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τοὺς ἰουδαίους, καὶ Δανιὴλ ἐπαύσατο τῆς περὶ τούτων φροντίδος.

Ἐγένετο κ. τ. λ. Ἀμμωνίου. Ἐντεῦθεν δηλοῖ ὅτι περὶ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου βίου συνέγραψεν ὁ Δανιὴλ τὴν προφητικὴν ταύτην καὶ ἱστορικὴν βίβλον.

Ἄλλος δέ φησιν· οὐδένα ἀνταίρειν ἔτι οἶμαι, ὡς ἐν κεφαλαίῳ τοῦ παντὸς βιβλίου τὸν χρόνον τέθεικεν ὁ ἱστοριογράφος, καὶ φήσας τῆς πάσης ὑποθέσεως πέρας λαμβάνεται· τῆς ἀκολουθίας τῶν λόγων ἀρχομένης τῆς κατὰ τὸν δίκαιον διηγήσεως· ἐν τῷ ἔτει τῷ δευτέρῳ τῆς βασιλείας Ναβουχοδονόσορ, ἐνυπνιάσθη Ναβουχοδονόσορ ἐνύπνιον.

ΚΕΦ. Β.

γ. Ἐνυπνιάσθην. Ἱππολύτου. Τὸ μὲν οὖν ἐνύπνιον τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἑωραμένον, οὐκ ἦν ἐπίγειον, ἵνα ὑπὸ τῶν τοῦ κόσμου σοφῶν ἑρμηνευθῇ, ἀλλ' ἦν ἐπουράνιον, κατὰ θεοῦ βουλὴν καὶ πρόνοιαν ἰδίοις καιροῖς πληρούμενον· καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκρύβη μὲν ἀπὸ τῶν τὰ ἐπίγεια φρονούντων ἀνθρώπων, ἵνα τοῖς τὰ ἐπουράνια ζητοῦσι, τὰ ἐπουράνια μυστήρια ἀποκαλυφθῇ· καὶ γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ Φαραὼ καὶ τοῦ Ἰωσὴφ τὰ ὅμοια γεγένηται.

δ. Εὐδοξίου. Χαλδαῖοι ἐκλήθησαν, καὶ συριστὶ λαλοῦσι τῷ φόβῳ· ἐκ προοιμίων τὴν ἄγνοιαν ὁμολογοῦσιν· ἐπειδὴ γὰρ ἡ χαλδαίων ἐζητεῖτο σοφία, ἔφυγον καὶ τὴν εἴδησιν τῆς γλώττης προαπολογούμενοι ὑπὲρ τῆς ἀγνοίας, ἐν οἷς μετριάζειν ἐδόκουν κατὰ τὴν φωνήν.

Σὺ εἶπον τὸ ἐνύπνιον. Εὐδοξίου. Οὐδέπω γὰρ συνῆκαν σαφῶς τί ποτε ἐπυνθάνετο αὐτῶν ὁ βασιλεύς· ἀλλ' ᾤοντο διάκρισιν ποιεῖσθαι φανεροῦ ὄντος τοῦ ὀφθέντος.

ε. Ὁ λόγος ἀπ' ἐμοῦ ἀπέστη. Ἱππολύτου. Διὰ τοῦτο ἀπεκρύβη τὸ ὅραμα ἀπὸ τοῦ βασιλέως, ἵνα ὁ ὑπὸ θεοῦ ἐκλογεὶς Δανιὴλ προφήτης ὢν ἀποδειχθῇ· ὅσα γὰρ ἀπὸ μὲν ἑτέρων ἀποκέκρυπται, ὑπὸ ἑτέρου δὲ φανεροῦται, ἐξ ἀνάγκης προφήτης ἀποδείκνυται ὁ λέγων.

Εὐδοξίου. Τουτέστι τὴν μνήμην τοῦ ὀφθέντος οὐκ ἔχω, οὐδὲ διηγεῖσθαι δύναμαι.

Ἐὰν μὴ γνωρίσητέ μοι. Εὐδοξίου. Ἑκάτερα φησὶν αἰτῶ, τό τε ὀφθὲν εἰπεῖν ὑμᾶς, καὶ τοῦτο διακρῖναι· τοὺς γὰρ ἐπὶ σοφίᾳ μεγάλα φρονοῦντας, καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον ὁμιλίαν αὐχοῦντας, προσήκει μὴ τῶν φανερῶν μόνον ποιεῖσθαι τὴν ἐξήγησιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπορρήτων τὴν γνῶσιν κεκτῆσθαι.

Ἀμμωνίου. Φυσικῷ λογισμῷ εἶπε τοῦτο, εἰ καὶ παρὰ τὸ σύνηθες· ὅτι ὁ μὴ δυνάμενος εἰδέναι, τί εἶδε κατ' ὄναρ, οὔτε ἐὰν ἀκούσῃ τὸ ὄναρ δύναται αὐτὸ λῦσαι· ἰδοὺ γὰρ ἐν τῇ πέμπτῃ ὁράσει εἶπεν αὐτοῖς τὸ ἐνύπνιον τοῦ δένδρου, καὶ οὐκ ἐδυνήθησαν αὐτὸ λῦσαι.

ζ. Ἀπεκρίθησαν δεύτερον. Εὐδοξίου. Ἐν ἀπορίᾳ καταστάντες, τὸ αὐτὸ λέγειν οὐκ ᾐσχύνοντο.

η. Ἀπολιναρίου. Δῆλον φησὶν ἐστι, ὡς τὸ ἀμφιβαλλόμενον μὴ εἰρηκότες, οὐδὲν ἕτερον νῦν βουλεύεσθαι, ἢ ἀπατῆσαι συμφώνῳ τῇ γνώμῃ· ὁ δὲ σύρος ἀπατᾶτε με ἔχει.

θ. Γνώσομαι ὅτι τὴν σύγκρισιν ἀναγγελεῖτε. Εὐδοξίου. Ἀλλ' ἀπόδειξίς μοι γενέσθω τῆς κρίσεως ἡ φράσις τοῦ ὀνείρατος.

ι. Καὶ λέγουσιν, οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος. Ἱππολύτου. Ἐπεὶ οὖν ἀδύνατον ἔφασαν ὑπὸ ἀνθρώπου τοῦτο λεχθῆναι τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ζητούμενον, ἐπέδειξεν αὐτοῖς ὁ θεός, ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα, ταῦτα δυνατὰ εἶναι παρὰ θεῷ.

Ἀπολιναρίου. Ὡς οὐκ ἦν σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων ἡ τοιαύτη γνῶσις, ἀλλὰ προγνωστικὴ, ἣν οἱ μάγοι περιεργάζονται.

Ἀμμωνίου. Ὅσον ἀπὸ τοῦ προχείρου ἐψεύσαντο οἱ μάγοι· ὁ γὰρ Δανιὴλ ἄνθρωπος καὶ ἐπὶ γῆς ὢν ἔγνω τοῦτο, εἰ καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ ἀπεκαλύφθη αὐτῷ.

Πᾶς βασιλεὺς καὶ ἄρχων τὸ ῥῆμα τοῦτο οὐκ ἐπερωτᾷ. Ἀμμωνίου. Ὅπου εἰσὶν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες, εὐνομία ἐστίν· ὅπου τύραννοι, βία κρατεῖ καὶ τὸ ἄδικον· καὶ οὐ δεῖ σε βασιλέα ὄντα τὸν ἄδικον τοῦτον εἰπεῖν λόγον.

Ἐπαοιδὸν, μάγον, καὶ χαλδαῖον. Ἀμμωνίου. Ἐπαοιδός ἐστιν ὁ διὰ ψιθυρισμῶν λόγων τινὰ ποιῶν, οἷοι εἰσὶν οἱ τῶν ὄφεων ἐπαοιδοί· μάγοι οἱ διὰ σοφισμῶν τινῶν ἀπατῆσαι δυνάμενοι· χαλδαῖοι οἱ δι' ἀστρονομίας ἐπαγγελλόμενοι λέγειν πάντα, μάλιστα δὲ τὰ ἐσόμενα.

ιδ. Ἀριὼχ τῷ ἀρχιμαγείρῳ. Ἱππολύτου. Ὥσπερ γὰρ ὁ μάγειρος πάντα τὰ ζῶα ἀναιρεῖ καὶ μαγειρεύει, οὕτω κἀκεῖνος τῷ αὐτῷ τρόπῳ· καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ κόσμου ἀναιροῦσι τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἄλογα ζῶα μαγειρεύοντες αὐτούς.

Ἄλλου. Ἀρχιμάγειρον καλεῖ τὸν ἐπὶ τῶν φόνων τεταγμένον.

ιε. Ἐγνώρισε δὲ Ἀριὼχ τὸ ῥῆμα τῷ Δανιήλ. Εὐδοξίου. Ὁρᾷς ὡς συνεργεῖ σοι ὁ λόγος πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ χρόνου· ποῖον ἐστὶ τὸ δεύτερον ἔτος; ὅτε Ναβουζαρδὰν ἦν μάγειρος τηνικαῦτα· καὶ ὅτε τὴν Ἰουδαίαν ἀπώλεσε· καὶ ὅτε τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἀπήγαγεν· οὗτος δὲ ἕτερος χρόνος καὶ μετ' ἐκεῖνον.

ιϛ. Ἠξίωσεν ὅπως χρόνον δῷ. Ἀμμωνίου. Ὡς πιστὸς ὑπέσχετο λύειν τὸ ὄναρ, λαμβάνων παρὰ τοῦ θεοῦ τὴν διὰ προσευχῆς καὶ ἱκεσίας χάριν.

ιη. Τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ. Ἀπολιναρίου. Ὅτι οἱ ψευδώνυμοι θεοὶ ἐπὶ γῆς καὶ περὶ γῆν.

κα. Καθιστᾷ βασιλέας. Ἀπολιναρίου. Ἔστι γὰρ ἡ ἀποκάλυψις περὶ ἐναλλαγῆς καιρῶν τῆς ἐν διαφόροις χρόνοις, μεταστάσεως δὲ βασιλέων καταστάσεως.

κγ. Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἀπολιναρίου. Τῇ μνήμῃ τῶν προγόνων σεμνύνεται, ὁρῶν ὅτι καὶ ἐν αἰχμαλωσίᾳ φυλάσσεται πρὸς τους πατερας ἐπαγγελία· οὐχ ἑαυτῷ τὸ εὐμενὲς τοῦ θεοῦ λογιζόμενος, ἀλλὰ τοῖς πατράσι.

Ὅτι σοφίαν καὶ δύναμιν ἔδωκάς μοι. Ἱππολύτου. Δεῖ οὖν νοεῖν ἡμᾶς τὴν τοῦ θεοῦ εὐσπλαγχνίαν, πῶς τοῖς ἀξίοις καὶ φοβουμένοις αὐτὸν ταχέως ἀποκαλύπτει καὶ φανεροῖ, ἀποπληρῶν τάς τε δεήσεις καὶ τὰ αἰτήματα αὐτῶν, ὡς ὁ προφήτης λέγει· τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα; καὶ ἄνθρωπος συνετὸς, καὶ γνώσεται ταῦτα;

Σοφίαν κ. τ. λ. Ἀπολιναρίου. Τὸ κοινὸν τῆς δεήσεως δηλοῖ, καὶ τὸ ἴδιον τῆς ἀποκαλύψεως, ὡς οὐκ αὐτὸς μόνος ἰσχύσας.

κε. Εὕρηκα ἄνδρα ἐκ τῶν υἱῶν τῆς αἰχμαλωσίας. Ἀμμωνίου. Ἐκεῖνος μὲν ὡς ἐξευτελίζων τὸν Δανιήλ, αἰχμάλωτον αὐτὸν ὀνόμασεν· εἰ δὲ οἱ παρ' ἑβραίων πιστοὶ τηλικοῦτοι ἦσαν ὡς καταλαμβάνειν μυστήρια, κἂν εὐτελεῖς ἐδόκουν εἶναι παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, τί χρὴ ἐννοεῖν περὶ τῶν ἐπισημοτέρων προφητῶν.

Εὐδοξίου. Ἀνεπίρθετος ἦν ἡ εἰσαγωγὴ, καὶ παρόντος τοῦ ἀνδρὸς ταῦτα ἐλέγετο· οὐδὲ γὰρ τάξιν ἐφυλάττετο, τοῦ πάθους τὴν τάξιν ἀφανίσαντος.

κζ. Οὐκ ἔστι σοφῶν μάγων. Ἱππολύτου. Διδάσκει τὸν βασιλέα μὴ παρὰ ἀνθρώπων ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια μυστήρια ἐπιζητεῖν ἅπερ ἔμελλε ἰδίοις καιροῖς ὑπὸ θεοῦ ἐπιτελεῖσθαι.

κη. Ἔστι θεὸς ἐν οὐρανῷ. Ἀμμωνίου. Ἀνάγει τὸν νοῦν τοῦ βασιλέως ὁ Δανιὴλ ἀπὸ τῶν γηΐνων ἐπὶ τὰ οὐράνια, πρὸς ἀληθῆ αὐτὸν ἕλκων θεογνωσίαν, ὃ καὶ γέγονε πρὸς καιρόν.

Τοῦ ἁγίου Σευήρου ἀπὸ λόγου ιζ. Ἔθος τῷ θεῷ τοὺς ἐν πλάνῃ βαθείᾳ τυγχάνοντας, δι' αὐτῆς τῆς πλάνης πολλάκις ἄγειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ συγκατακεχρῆσθαι τούτοις οἷς προσπεπόνθασιν, εἰς τὴν τῶν κρειττόνων φανέρωσιν· ἀμέλει διὰ τῆς τῶν ὀνειράτων ἑρμηνείας αὐτὸν τὸν ἀληθῆ θεὸν ἐπεγίνωσκεν· καὶ ὁ μὲν ἔλεγε περὶ τοῦ Ἰωσὴφ, μὴ εὑρήσομεν ἄνθρωπον τοιοῦτον, ὃς ἔχει πνεῦμα θεοῦ ἐν αὐτῷ; ὁ δὲ πρὸς τὸν Δανιὴλ ἐβόα, ἐπ' ἀληθείας ὁ θεὸς ὑμῶν αὐτός ἐστι θεὸς θεῶν, καὶ κύριος τῶν βασιλέων· καὶ τὰ ἑξῆς· οὐδὲ γὰρ βαρβάροις ὡς ἤδη ἀνθρώποις νόμον διδόναι ἢ προφήτας ἀποστέλλειν ἠδύνατο δυσπειθῶς ἔχουσι, καὶ περὶ τὰς ὄψεις τῶν ὀνειράτων ὡς ἤδη ἠσχολημένοις· ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς συνηθείας, ᾗ προσπεπτώκασι, τὸν σπινθῆρα αὐτοῖς τῆς ἀληθείας ἀνῆψεν.

Ὁ ἀποκαλύπτων μυστήρια. Ἀπολιναρίου. Προσαφαιρεῖ τὴν ὑπόληψιν ἑαυτοῦ τὴν ὡς περὶ τοιούτου τινός, ἠρέμα προσβιβάζων καὶ τὸν ἀσεβῆ τῇ περὶ θεοῦ γνώσει· καὶ πρῶτον μὲν ἀνθρώπων σοφίαν καθαιρεῖ μηδὲν ἐνταῦθα ἰσχύουσαν. — Ἐπὶ τὸν ἀληθινὸν θεὸν ἀνάγει· θεοῦ γὰρ φησιν ἴδιον ἐστι τοῦ παρ' ἡμῶν προσκυνουμένου, ὃς οὐ μετὰ ἀνθρώπων ἔχει τὴν οἴκησιν, ἀκοινώνητον δὲ πρὸς πάντας ἔχει τὴν φύσιν, τῶν ἀποῤῥήτων τὴν γνῶσιν παρέχειν. — Οὕτως γοῦν οὐ τὰ παρόντα ἢ τὰ πάλαι γεγενημένα

δῆλα πεποίηκεν, ἀλλὰ τὰ γινησόμενα εἰς γνῶσιν ἤγαγε διὰ τοῦ ὀφθέντος.

Αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς σου. Ἵνα εἴπῃ τὰς κεφαλαίας σου φροντίδας καὶ ἐπαγρύπνους μερίμνας.

κθ. Σὺ βασιλεῦ οἱ λογισμοί σου. Ἱππολύτου. Τοῦ γὰρ βασιλέως κρατήσαντος μὲν τῆς γῆς Αἰγύπτου, τὴν δὲ Ἰουδαίων χώραν παραλαβόντος, καὶ τὸν λαὸν μετοικήσαντος, διελογίζετο ἐπὶ τῆς κοίτης ὢν, τί ἄρα ἔσται μετὰ ταῦτα· ὁ δὲ τὰ κρυπτὰ πάντων ἐπιστάμενος καὶ τοὺς διαλογισμοὺς τῶν καρδιῶν ἐρευνῶν, ἀπεκάλυψεν αὐτῷ διὰ τῆς εἰκόνος τὰ ἐσόμενα· ἀπέκρυψε δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ ὄραμα, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν σοφῶν Βαβυλῶνος τὰ τοῦ Θεοῦ βουλεύματα ἑρμηνευθῆναι δυνηθῇ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μακαρίου Δανιὴλ ὡς προφήτου τοῦ Θεοῦ τὰ πᾶσιν ἀποκεκρυμμένα φανερωθῇ.

λ. Ἕνεκεν τοῦ τὴν σύγκρισιν τῷ βασιλεῖ γνωρίσαι. Ἀμμωνίου. Διδάσκει ὁ Δανιὴλ ὅτι διὰ τὸ κοινωφελὲς τοῦ κόσμου καὶ ὁ Ναβουχοδονόσορ εἶδε τὸ ἐνύπνιον, καὶ ὁ Δανιὴλ ἔγνω τὴν ἐπίλυσιν αὐτοῦ· οὕτω γέγονε καὶ ἐπὶ τοῦ Φαραὼ καὶ τοῦ Ἰωσήφ· ὅσα οὖν μὴ ἐστὶν ἐπωφελῆ τῶν κοινῶν ὀνείρατα, τούτοις οὐ δεῖ προσέχειν, οὐδὲ ζητεῖν τούτων λύσιν παρὰ ἀπατεώνων ἀνθρώπων· τὰ γὰρ ψυχωφελῆ μόνων τῶν ἁγίων ἐστὶ λύειν.

λα. Ἰδοὺ εἰκὼν μία μεγάλη. Ἱππολύτου. Πῶς οὖν οὐ μὴ νοήσωμεν τὰ πάλαι Βαβυλῶνι ὑπὸ Δανιὴλ προφητευόμενα, καὶ νῦν ἔτι ἐν κόσμῳ πληρούμενα; ἡ γὰρ εἰκὼν ἡ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν δειχθεῖσα τῷ Ναβουχοδονόσορ, τύπον περιεῖχε τοῦ παντὸς κόσμου· ἐν οἷς καιροῖς ἐβασίλευον τότε πάντων οἱ Βαβυλώνιοι, ὡς κεφαλὴ χρυσῆ τῆς εἰκόνος ὑπάρχοντες· ἔπειτα μετ' αὐτοὺς ἐκράτησαν Πέρσαι ἐπὶ ἔτη σμε, ὡς δεικνύνται τούτους τὸν ἄργυρον· ἐκράτησαν δὲ καὶ Ἕλληνες ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος ἐπὶ ἔτη τριακόσια ὡς εἶναι τούτους τὸν χαλκόν· μετὰ τούτους Ῥωμαῖοι, κνῆμαι σιδηραῖ τῆς εἰκόνος ὑπάρχοντες, ἰσχυροὶ ὄντες, ὡς σίδηρος· ἔπειτα δάκτυλοι ποδῶν ὄστρακον καὶ σίδηρος, ἵνα δειχθῶσιν αἱ δημοκρατίαι αἱ μέλλουσαι γίγνεσθαι διαιρούμεναι εἰς τοὺς ι δακτύλους τῆς εἰκόνος, ἐν οἷς ἔσται σίδηρος ἀναμεμιγμένος τῷ ὀστράκῳ.

Ἐθεώρεις κ. τ. λ. Ἀπολιναρίου. Ἔβλεπεν, καὶ ὡσεὶ ἀνδριὰς εἷς· ἐν γὰρ τούτῳ ὡς πρὸς τὸν ὁρῶντα οὐχ ὑποκείμενόν τι ἀλλ' ὁμοίωσις φαινομένη· εἰ δὲ καὶ πολλῶν ἔχει ἕνωσιν ἐν ἑαυτῷ ὥστε οὐκ ὄντως εἷς, πολὺς ὁ ἀνδριὰς ἐκεῖνος· τῶν γὰρ πασῶν βασιλειῶν εἶχεν ἀνακεφαλαίωσιν· καὶ ἰδεῖδοιν αὐτοῦ περισσὴ διὰ τὴν δόξαν τῶν βασιλειῶν· καὶ ἡ μορφὴ αὐτοῦ φοβερὰ διὰ τὴν ἐξουσίαν. Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου καὶ Ἱππόλυτος ὁ ἁγιώτατος ἐπίσκοπος Ῥώμης ἀπεικάζουσι τὴν προκειμένην τοῦ Ναβουχοδονόσορ ὅρασιν τῇ τοῦ προφήτου Δανιὴλ ὀπτασίᾳ· ἐπειδὴ διαφόρως τὴν προκειμένην θεωρίαν ἐξέλαβον οἱ ταύτην ἑρμηνεύσαντες, ἀναγκαῖον ἐλογισάμην Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας τοῦ ἐπίκλην Παμφίλου παραθέσθαι φωνὰς εἰρημένας ἐν πεντεκαιδεκάτῳ τόμῳ τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως (1) οὗτος γὰρ πᾶσαν ἐκθέμενος τὴν ὅρασιν οὕτως φησί. — Ἡγοῦμαι ταῦτα μηδὲν διαφέρειν τῆς τοῦ προφήτου θεωρίας· ὡς γὰρ ὁ προφήτης θάλασσαν ἑώρα μεγάλην, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰκόνα πολλήν· καὶ πάλιν ὡς ὁ προφήτης ἑώρα δ θηρία, ἅπερ ἑρμηνεύων μετέβαλεν εἰς δ βασιλείας, οὕτως ὁ βασιλεὺς τὰς διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, τέσσαρας βασιλείας ᾐνίττετο· καὶ αὖθις ὡς ὁ προφήτης τῶν τοῦ ὑστάτου θηρίου κεράτων δέκα διαίρεσιν ἑώρα, καὶ τρία κέρατα ὑφ' ἑνὸς συντριβόμενα· καὶ ὁ βασιλεὺς ὡσαύτως ἐπὶ τῶν τελευταίων τῆς εἰκόνος μέρος τι σιδηροῦν καὶ μέρος ὀστράκινον ἐθεώρει· καὶ ἐπὶ τούτοις ὡς ὁ προφήτης μετὰ τὴν τῶν τεσσάρων βασιλειῶν ὅρασιν ἑώρα υἱὸν ἀνθρώπου τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ βασιλείαν παρειληφότα, οὕτως καὶ ὁ βασιλεὺς λίθον συντρίβοντα τὴν εἰκόνα πᾶσαν καὶ γινόμενον εἰς ὄρος μέγα καὶ πληροῦν θάλασσαν ἐδόκει ὁρᾶν· καὶ εἰκότως· ἔπρεπε γὰρ τῷ μὲν ἠπατημένῳ περὶ τὴν τοῦ βίου φαντασίαν βασιλεῖ, καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν οἷα χρωμάτων ἁρμονίαν, ἐπιγραφῆς ἀνακειμένης θαυμάζοντι, εἰκόνι μεγάλῃ τὸν πάντων ἀνθρώπων ἀπεικάζειν βίον· τὸν δὲ προφήτην τὸν πολὺν καὶ μέγαν σάλον τοῦ βίου μεγάλῃ θαλάσσῃ παραβάλλειν· καὶ τῷ μὲν βασιλεῖ τὰς παρὰ ἀνθρώποις πολυτελεῖς γινομένας ὕλας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου θαυμάζοντι, τὰς κατὰ χρόνους ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπικρατεῖς βασιλείας ταύταις ἀφομοιοῦν ταῖς ὕλαις, τῷ δὲ προφήτῃ ἐν μορφαῖς θηρίων τὰς αὐτὰς βασιλείας καταλλήλως τῷ τῆς ἀρχῆς τρόπῳ διαγράφεσθαι· καὶ πάλιν τῷ μὲν βασιλεῖ μέγα ὡς εἰκὸς ἐφ' ἑαυτῷ φρονοῦντι καὶ ἀλαζονευομένῳ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων βασιλείᾳ, ἡ τῶν πραγμάτων μεταβολὴ δείκνυται, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς βασιλειῶν τὸ τέλος, εἰς καθαίρεσιν του ἐν αὐτῷ τύφου, καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἡγεῖσθαι βέβαιον τὸ ἐν ἀνθρώποις, ἢ μόνον τὸ ἐπὶ πάντων τέλος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας· ἔσεσθαι γὰρ μετὰ τὴν πρώτην ἀσσυρίων ἀρχήν, ἣν ὁ χρυσὸς ᾐνίξατο, δευτέραν τὴν τῶν περσῶν, τὴν διὰ τοῦ ἀργύρου δεδηλωμένην· ἔπειτα τρίτην τὴν μακεδόνων, ἣν ὁ χαλκὸς

(1) Est in deperditis hic Eusebii liber. E viginti enim, decem tantummodo priores extant. Quo fit pretiosius hoc decimi quinti fragmentum; ad quod sine dubio respexit Theodoretus in sua non dissimili danielici huius loci interpretatione. Neque fere abludit Hieronymus, quem alioqui non infrequentem Eusebii asseclam esse scimus. Denique ne Chrysostomus quidem Eusebii hunc locum nescivisse videtur. Ceterum ex Eusebii scholiis in hac catena occurrentibus, ea fere omittenda curavi, quae in editis iam extabant.

ἐνύπνιον· μεθ' ἣν τετάρτην διαδέξασθαι τὴν ῥωμαίων, κρατιωτέραν οὖσαν τῶν πρὸ αὐτῆς· διὸ καὶ σιδήρῳ παρεβάλλετο· εἴρητο γοῦν καὶ περὶ αὐτῆς, καὶ βασιλεία τετάρτη ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· ὃν τρόπον ὁ σίδηρος λεπτυνεῖ καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα λεπτύνει καὶ δαμάσει· καὶ μετὰ τὰς εἰρημένας ἁπάσας τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν διὰ τοῦ συντρίβοντος τὴν πᾶσαν εἰκόνα λίθου παρισταμένην· καὶ ὁ προφήτης τούτων ἀκολούθως τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ βασιλείαν οὐ πρότερον θεωρεῖ, ἢ τὰς εἰρημένας τέσσαρας δυναστείας διαγράψαι τὸν λόγον διὰ τῶν τεσσάρων θηρίων· τούτων δὲ τῶν τεσσάρων βασιλειῶν μόνων καὶ οὐδὲ ἑτέρων ἡγοῦμαι τὰς ὁράσεις καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ προφήτῃ δεδεῖχθαι, διὰ τὸ ταύταις καταδουλωθῆναι τὸ ἰουδαίων ἔθνος ἀπὸ τῶν τοῦ προφήτου χρόνων.

λβ. Εἰκὼν ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσίου καθαροῦ. Εὐδοξίου. Ὅπερ ἐν ὕλαις χρυσός, τοῦτο ἐν μέρεσι κεφαλή· ὅπερ τὴν ἀσσυρίων βασιλείαν ἡγουμένην καὶ πρωτεύουσαν δείκνυσιν· τρυφηλοί τε γὰρ ἦσαν οἱ ἀσσύριοι, καὶ μᾶλλον χαίροντες πολυτελείᾳ, καὶ οὐ κατὰ πέρσας ἐκτρεφόμενοι· δευτέραν δὲ μετ' ἐκείνην βασιλείαν διὰ τοῦ ἀργύρου σημαίνει, διῃρημένην κατὰ μέρη, κατὰ στέρνον τε καὶ κνήμας· καὶ ἐν τάξει συνθέσεως μερῶν δευτερεύοντα, καὶ ἐν ὕλαις τὰ δευτερεύοντα δεχόμενον· ἄργυρος γὰρ δεύτερος ἐν ὕλῃ, χρυσοῦ στέρνα τε καὶ βραχίονες δευτέρα σύνθεσις μετὰ κεφαλήν· τὴν οὖν κεφαλὴν ἀσσυρίους ἔλεγε, καὶ αὐτὸν τὸν ἐπισημότατον βασιλέα τῶν ἀσσυρίων· οὐ γὰρ γεγένηταί τις αὐτοῦ ἐνδοξότερος ἐν ἀρχῇ· ἀλλ' ὅμως τὴν τούτου καθαιροῦσι Κῦρος καὶ Δαρεῖος, οὐχ ὁ δεύτερος ἀλλ' ὁ πρότερος, βασιλεῖς περσῶν ὄντας χαλδαίων καὶ ἀσσυρίων· ὡς ἂν δευτερούσης καὶ ἐν δυνάμει τῆς βασιλείας, καὶ ὑπὸ δύο δυναστῶν περιειλημμένης, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναδείξεως τῆς βασιλείας, εἰκότως καὶ στέρνα, καὶ δύο βραχίονες, καὶ μέχρι τούτου, ἄργυρος· εἶτα τὴν τούτων διαδοχὴν καθαιροῦσι μακεδόνες, καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, χαλκόν τε περιβεβλημένος καὶ χαλκήνδυτον ἀληθῶς, καὶ τῇ φωνῇ τῶν ἑλλήνων μέγα φρονῶν, πλέον γὰρ πάσης ὕλης ἠχεῖ ὁ χαλκός· σημαίνει δὲ καὶ τὴν ῥωμαίων βασιλείαν διὰ τοῦ σιδήρου, ἰσχυράν τε κατὰ τὸν σίδηρον οὖσαν, καὶ νικῶσαν καὶ χρυσοῦ τὴν πολυτέλειαν, καὶ ἀργύρου τὴν λαμπρότητα, καὶ χαλκοῦ τὴν ἠχητικὴν φωνήν· ἡ δυναστικὴ γὰρ ὕλων τυγχάνει, οἵα γέγονε καὶ ἡ τῶν ῥωμαίων βασιλεία· καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκράτησε πασῶν· τὰ δὲ τέλη ταύτης ὑπολήγοντα· πρὸς αὐτῷ τῷ τέλει εἰς ὄστρακον ἀπολήγει, ἔνθα οἱ δάκτυλοι· ὅσῳ τοίνυν ὁρᾷς τὴν ἀρχὴν ἐξασθενοῦσαν, τοσούτῳ καραδοκεῖ ἐπὶ θύραις τὸ τέλος· εἶτα φησὶν ὡς ἰσχυρότερος ὤφθη ὁ λίθος σχιζόμενος ἐν κράτει, ἐστώσης τῆς βασιλείας ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς ἰσχυρούς, καὶ τότε τοὺς ὀστρακίνους· ἵνα εἴπῃ ὅτι ἤρξατο μὲν ὁ λίθος ὁ τμηθεὶς ἀπὸ τῶν σιδηρῶν ποδῶν, παραμένει δὲ ἕως οὗ καὶ τὸ ὄστρακον λεπτυνεῖ· οὕτως ἐντεῦθεν τὴν συντριβὴν τῆς εἰκόνος ποιούμενος, καὶ κατὰ τὸν ἄργυρον καὶ κατὰ τὸν χρυσόν, καὶ πάσας συντρίψας, πάντων κρατήσει, τῶν ἀνθρωπίνων μεθισταμένων, καὶ τῶν θείων ἐπιφοιτώντων· πρῶτον γὰρ τῆς ῥωμαίων ἐπεκράτησαν ἀρχῆς οἱ θεσπέσιοι μαθηταί· εἶτα μακεδόσιν ἐπήρχοντο καὶ αἰγυπτίοις· καὶ τὴν βασιλεύουσαν αὐτῶν πόλιν ἀποίκους βασιλείας ἐποιοῦντο· εἶτα μετέβαινον εἰς πέρσας καὶ ἀσσυρίους· καὶ πᾶν ἔθνος ἐπήρχοντο· τελευταῖον δὲ εἰσάπαξ ὅτε λοιπὸν μετάστασις πάσης γίνεται τῆς βασιλείας, ἐπειδὴ καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς καταστάσεως εἰς ὅρος γινομένης, ἅτε δὴ τοῦ παντὸς κρατοῦσα, λεπτυνεῖ τὸ ὄστρακον, τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἄργυρον, τὸν χρυσόν· καὶ γίνονται ὡσεὶ κονιορτὸς ἀπὸ ἅλωνος θερινῆς. — Ἵνα εἴπῃ, ὑπὸ μίαν πᾶσαι αἱ βασιλεῖαι ἐγένοντο, ὡς κόνις ἀπὸ ἅλωνος θερινῆς· τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν ἀσεβῶν τέλη.

λγ. Οἱ πόδες. Ἱππολύτου. Τὰ ἐν τῇ ὁράσει τοῦ προφήτου ι κέρατα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι.

λδ. Ἐθεώρεις ἕως οὗ ἐτμήθη λίθος. Ἱππολύτου. Ἐθεώρεις ὡσανεὶ τμηθέντα λίθον οὐ διὰ χειρῶν, καὶ πλήξαντα τὸν ἀνδριάντα ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἀμερίστως γὰρ ἐμερίσθη ἀπὸ τῆς θείας βασιλείας ἡ ἀνθρωπίνη· πρὸς τοῦτο οὖν τὸ ὡσανεὶ τμηθέντα· ἡ δὲ πληγὴ κατὰ τῶν τελευταίων μὲν γίνεται, ἐν αὐτοῖς δὲ τὴν ὅλην βασιλείαν συνέτριβε τὴν ἐπὶ γῆς.

Λίθος ἐξ ὄρους ἄνευ χειρῶν. Σεβήρου ἀπὸ λόγου ξζ. Τουτέστιν ἄνευ σπέρματος καὶ συνεργείας ἀνδρός, ἐκ τῆς παρθένου τὸν Θεὸν λόγον σαρκούμενον.

Ἐπάταξε. Ἄλλου. Πάσας τὰς ῥηθείσας βασιλείας κρύψει τῇ παρ' ἑαυτοῦ δυνάμει τε καὶ ἐξουσίᾳ. — Αὐτὸν τουτέστι τὸν ἀνδριάντα, ἵνα εἴπῃ τὰς προτέρας βασιλείας· ὃν τρόπον φησὶν ἐν ἅλωνι σφοδρότης τοῦ ἀνέμου εὐκόλως ἀναρριπτομένον χοῦν, οὕτως ἀσθενεῖς πρὸς τὴν τοῦ φανησομένου δύναμιν ἔσονται πάντες οἱ κατὰ τὸ παλαιόν, εἰ καὶ σφόδρα περιφανεῖς γεγένηνται.

Ἡσυχίου πρεσβυτέρου. Πόδας τὴν τῶν ῥωμαίων βασιλείαν ὡς ἐσχάτην· σιδηροῦς δὲ ὡς ἰσχυρὰν καὶ ὑποτακτικὴν ἁπάντων τυγχάνουσαν.

λς. Τοῦτό ἐστι τὸ ἐνύπνιον. Τίτου. Ἅμα τοῖς λόγοις τοῦ προφήτου ἀνελάμβανε τὴν μνήμην τοῦ ὀνείρατος ὁ ἀκούων· καὶ γέγονεν ἡ ἀκοὴ ἀνάμνησις τῆς θέας· ἦν δὲ λοιπὸν καὶ ἀξιόπιστος ὁ ἑρμηνεύων κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ τοῦ ὀνείρατος.

λζ. Ἄλλου. Βασιλεὺς δὲ βασιλέων ὁ τῶν ἁπάντων ἀνειμένος τὸ κράτος· ἐμνημόνευσε γὰρ τοῦ μεγέθους τῆς τιμῆς, ἐπειδὴ τῷ Θεῷ ἀνατιθέναι ἔμελλε τῆς ἐξουσίας τὸ κράτος· ὅσῳ γὰρ μείζων ἐδείκνυτο ἡ τιμή, τοσοῦτο ηὐξάνετο ἡ περὶ αὐτὸν τοῦ Θεοῦ φιλοτιμία· οὐκ εἴασεν οὖν ψιλὸν τὸ ῥηθέν, ἀλλ' ἐπάγει, ὡς ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ κραταιὰν βασιλείαν καὶ ἰσχυρὰν ἔδωκε καὶ τὰ ἑξῆς.

λθ. Βασιλεία ἑτέρα ἥττων σου. Ἄλλου. Τὴν τῶν

μηδεν μονίαν βασιλείαν· ἧττονα δὲ διὰ τὸ μὴ ἐκ πολέμου τὴν κατὰ πάντων λαβεῖν ἐξουσίαν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑτοίμην χωρῆσαι· ἐν αὐτῇ γάρ φησι τῇ νυκτὶ ἀπέθανε Βαλτάσαρ ὁ βασιλεὺς, καὶ παρέλαβε Δαρεῖος τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ὁ μῆδος.

μα. Καὶ μέρος. Ἄλλου. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὡς οὐκέτι μίαν ὕλην ὁρᾷ, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀλλ' ἐπιμιξίαν καὶ κοινωνίαν διαφόρων ὑλῶν καὶ τούτων οὐκ ἐχόντων συνάπτεσθαι· γνωρίζων διὰ τούτου, ὡς οὐ τὸν ὅμοιον τρόπον διαδοχή τις ἔσται βασιλείας, ὡς ἐπὶ τῶν προτέρων· αἰνίττεται δὲ τὰς μετὰ τὸν τὸν Ἀλέξανδρον γενομένας βασιλείας· τούτου γὰρ ἀποθανόντος, εἰς τέσσαρας τινὰς ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ἀρχή. — Ταῦτα φησὶ διὰ τὸ πρὸς ἀλλήλους μάχεσθαι τοὺς τὴν ἐκείνου διαδεξαμένους ἀρχὴν, ὡς ἐνίων μὲν νικώντων ἐνίων δὲ ἀπολλυμένων.

μβ. Ἀπολιναρίου. Τὸ διαμερὲς τῆς βασιλείας, ἐπὶ τοῦ συμμεμίχθαι ἐξ ἰσχυρῶν καὶ ἀσθενῶν ἐξηγεῖται, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ διαφόρων εἶναι γενῶν· τὸ δὲ συντριβόμενον τῆς βασιλείας, οἱ τρεῖς εἰσὶ βασιλεῖς, οὓς ὁ ἔσχατος ἀναιρεῖ.

μγ. Ἀμμωνίου. Δοκοῦσι τινὰ μὲν τῶν κεράτων ἔχειν πρὸς ἑαυτοὺς φιλίαν, ἀλλ' οὖν οὐκ εὐνοοῦσιν οὔτε πρὸς ἑαυτούς.

μδ. Ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν. Σεβήρου ἐκ τῆς πρὸς Ἀμμώνιον σχολαστικὸν ἐπιστολῆς (1). Ταύτην τὴν βασιλείαν ἐσχάτας ἡμέρας οἱ τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαντες ἐκάλεσαν τὰς ἡμέρας τῆς βασιλείας χριστοῦ, καὶ τὴν πολιτείαν τὴν εὐαγγελικὴν, μεθ' ἣν ἑτέρα πολιτεία κράτος οὐχ ἕξει· τοῦτο γάρ ἐστι, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαῷ ἑτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται· δεικνύτωσαν τοίνυν ἰουδαῖοι καὶ ἕλληνες ἑτέραν βασιλείαν ἢ πολιτείαν ἐπικρατήσασαν· ἄλλην θρησκείαν εἰσάγουσι πρὸ τῆς τοῦ αἰῶνος συντελείας, καὶ τότε ψεύστας ἀποφαίνουσι τοὺς ἀποστόλους, ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν κηρύξαντας ἐληλυθέναι χριστόν.

με. Καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον. Ἱππολύτου. Ἵνα οὖν μήτις δυσπιστήσῃ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις εἰ ἄρα ἔσται ἢ οὔ, ἐπεσφράγισεν ὁ προφήτης λέγων, καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον, καὶ πιστὴ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ· οὐ διήμαρτεν ἐν τῇ τοῦ ὀφθέντος ἑρμηνείᾳ.

Ἀπὸ ὄρους ἐτμήθη λίθος. Ἄλλου. Οὐκ εἶπε διῃρέθη, ὅπερ ἦν συντυχίας· ἀλλ' ἀπετμήθη, ὅπερ ἦν ἐνεργείας. — Μηνύει τὸ ἀθρόον καὶ παράδοξον τοῦ γινομένου.

Βίκτωρος. Ἥ τε γὰρ ἐκ παρθένου γέννησις, ὑπὲρ φύσιν· καὶ ἡ ἕνωσις, παράδοξος· ὅθεν καὶ μυστήριον καλεῖται, οὐχ ὡς ἀγνοούμενον ἀλλ' ὡς οὐδενὶ καταληφθῆναι δυνάμενον· καὶ ἡ διὰ σταυροῦ δὲ οἰκονομία ὑπερβαίνει κατάληψιν ἀνθρωπίνην· πῶς ὁ παθὼν ἔσωσε, καὶ ὁ ἀποθανὼν ἤγειρε, καὶ ὁ ὑβρισθεὶς τετίμηκε, καὶ ὁ σταυρωθεὶς κατάρας ἐξήρπασε. Καὶ μετ' ὀλίγα, κατὰ δὲ πρῶτον λόγον· τὸ λίθος ἀπετμήθη ἄνευ χειρῶν, μηνύει τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν· ὄρος μὲν γὰρ κατὰ μεταφορὰν καλεῖ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· εἰ γὰρ καὶ διάφοροι κατὰ τὴν τοῦ προσώπου ἰδιότητα, ἀλλ' οὖν ἕν ἐσμεν κατὰ τὸ εἶδος· λίθον δὲ καλεῖ αὐτὸν διὰ τὴν ἀπαρχὴν τὴν ἡμετέραν· ἄνευ δὲ χειρῶν τὸ νόμῳ φύσεως τεχθῆναι κατὰ σάρκα χριστόν· ὅλος δὲ ἀπὸ ὄρους· εἰ γὰρ καὶ παράδοξος ὁ τόκος, ἀλλ' οὖν οὐ διαφέρων ἡμῶν κατὰ τὸ φαινόμενον· διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ χριστοῦ, τὸ μέν ἐστι κατὰ τὴν φύσιν, τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν φύσιν· κατὰ φύσιν μὲν διὰ τὸ τὰ λοιπὰ πάντα παρακολουθῆσαι, σπαργάνωσιν, ἀνατροφὴν, γαλακτοτροφίαν, προκοπὴν ἡλικίας· ὑπὲρ φύσιν δὲ τὸ ἐκ παρθένου τεχθῆναι· διόπερ καὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς τῆς ἀληθείας ἀπιστεῖται, οὐ μὴν παρ' ἡμῖν τοῖς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀπὸ γῆς γεγεννῆσθαι εἰδόσιν· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο παραστῆσαι δυνατὸν λόγῳ, καὶ τοῦτο κρεῖττον ἀνθρωπίνων λογισμῶν.

Ἐλέπτυνε τὸ ὄστρακον. Ἀπολιναρίου. Ἀπὸ τοῦ ὀστράκου ἄρχεται καὶ τοῦ σιδήρου, καθ' ἃ ἦν ἡ πληγὴ, ἐν οἷς τὰ πρότερα πάντα, καὶ ὅλως τὰ ἀνθρώπεια λύεται.

Ὁ θεὸς ἐγνώρισε. Ἄλλου. Πάνυ θαυμαστῶς μετὰ τὴν τῶν ἀπορρήτων διδασκαλίαν ἐπὶ τὸν θεὸν ἀναφέρει τῆς ὄψεως τὸ παράδοξον. — Ταῦτα φησὶν ἐστὶ τὰ ὀφθέντα, καὶ οὐχ ἕτερα· οὐ γὰρ τοῖς λόγοις ἁπλῶς ἠπάτησα.

μς. Τότε ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον. Ἱππολύτου. Τούτων ἀκούσας Ναβουχοδονόσορ, ὑπομνησθεὶς τοῦ ἐνυπνίου, ἐπέγνω ὅτι καὶ τὰ λελαλημένα ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ ἐστὶν ἀληθῆ. — Πόσον ἰσχύει χάρις θεοῦ, ἀγαπητοί, ἵνα τὸν πρὸ μικροῦ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι μετὰ τῶν ἐπιλοίπων σοφῶν Βαβυλῶνος, τοῦτον ὁ βασιλεὺς μηκέτι ὡς ἄνθρωπον ἀλλ' ὡς θεὸν προσκυνήσῃ. — Μαναὰ καὶ εὐωδίας εἶπε σπεῖσαι αὐτῷ· καὶ γὰρ πάλαι τῷ Μωσῇ τὸ ὅμοιον ἐπηγγείλατο ὁ κύριος λέγων, ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς θεὸν τῷ Φαραῷ· ἵνα διὰ τῶν σημείων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γινομένων ἐν γῇ Αἰγύπτου μηκέτι Μωσῆς ἄνθρωπος νομισθῇ, ἀλλ' ὡς θεὸς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων προσκυνηθῇ.

Ἐπ' ἀληθείας ὁ θεὸς ὑμῶν. Ἄλλου. Ἀκόλουθα φαίνεται λέγων ὁ βασιλεὺς καὶ τῇ τοῦ δικαίου συμβουλῇ καὶ τῇ τῶν πραγμάτων ἀληθείᾳ· καὶ τὰ γεγονότα γοῦν οὐχ ἑτέρῳ, τῷ δὲ θεῷ ἀνατίθησιν· ἐντεῦθεν οἶμαι οὐδὲ φαίνεται δυσχεράνας ὁ Δανιήλ, ὡς ὑπὲρ τὴν φύσιν τετιμημένος· εἴπερ ἀσεβεῖ τῇ γνώμῃ ταῦτα διεπράττετο ὁ Ναβουχοδονόσορ, οὐκ ἂν ποτε ἠνέσχετο· νῦν δὲ ὁρῶν καὶ τοὺς μάγους ἐλεγχθέντας, καὶ τῶν εἰδώλων φανεῖσαν τὴν ἀσέβειαν, καὶ τὴν τοῦ θεοῦ δεσποτείαν ἀνακηρυχθεῖσαν, καὶ τὴν αὐτοῦ τιμὴν εἰς δόξαν ἀναφερομένην

(1) Aliud fragmentum huius epistulae extat graece apud Montfaucon. bibl. coislin. p. 77; aliud syriace in codice tertio vaticano Assemani, cuius videsis bibliothecam orient. tom. I. p. 607.

τοῦ Θεοῦ, ἐδέξατο τὰ λεγόμενα, καὶ ἡσυχίαν ἐπὶ πᾶσιν ἄγει· εὔδηλον γάρ φησιν ὡς οὐκ ἂν τοῦτ' ἠδυνήθη εἰπεῖν, μὴ τὸν ἀληθῆ σέβων Θεόν, ὃς κατὰ πάντων ἔχων τὴν ἐξουσίαν, ἅπαντα ἐργάζεται, καὶ γνωρίζει τὰ ἐν ἀφανεῖ κείμενα· πῶς οὖν ἐστιν αὐτὸν καὶ τιμᾷν ὡς Θεόν, καὶ ὡς δίκαιον θαυμάζειν; τὸ μὲν γάρ ἐστι φυλάττοντος τὸ μέτρον, τὸ δὲ τῶν πραγμάτων ἀγνοοῦντος τὴν φύσιν. — Ἀντὶ τοῦ προσηκούσῃ τετίμηκεν ἀξίᾳ, καὶ πλούτου παρέσχε περιουσίαν· οὐκ ἂν ταῦτα δεδωκὼς εἰ ὡς Θεὸν τετιμήκει· εὔδηλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων ὡς ὁ δίκαιος τῇ θείᾳ χάριτι διέλαμψε, καὶ ὁ βασιλεὺς εὐσεβέστερος ἐκ τῶν συμβάντων κατέστη. — Ἔδειξε τὴν περιουσίαν τῆς ἐξουσίας· οὐ γὰρ μόνον τῶν ἐπιχωρίων δέδωκε κρατεῖν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν τὴν διοίκησιν. — Ἵνα εἴπῃ, πάντων ἂν προκριθείς, τοῖς ἔργοις τὴν δοκιμασίαν δούς. — Θαυμαστὸς καὶ κατὰ τοῦτο ὁ προφήτης ὃς οὐκ ἐπελάθετο τῶν συμπεπονηκότων ἐν τῇ εὐχῇ· δῆλον γὰρ ὡς οὐδὲ ἐκεῖνοι ἠγνοήθησαν ὅτι τῷ Δανιὴλ ἀπεκαλύφθη μόνῳ, τῆς αὐτῶν εὐχῆς ἔργον κρίναντες τὸ γεγενημένον, καὶ ὁ δίκαιος κοινωνοὺς αὐτοὺς τῆς εὐδοξίας ἔλαβεν.

Ἀμμωνίου. Ἐπειδὴ ἐκοινώνησαν αὐτῷ ἐν τοῖς πνευματικοῖς, ἅμα τὸν Θεὸν παρακαλέσαντες περὶ τῆς τοῦ ἐνυπνίου γνώσεως, δίκαιον ἔκρινεν ὁ Δανιὴλ κοινωνοὺς αὐτῷ γενέσθαι τῆς τιμῆς τοὺς περὶ Ἀνανίαν· οὐχ ὡς ἀντιποιουμένους τῆς κοσμικῆς δόξης, ἀλλ' ἵνα παραζηλώσῃ τὰ ἔθνη εἰς τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν, ὁρῶντας τὸ θεοσεβὲς γένος παρὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων βασιλέων τιμώμενον.

μη. Καὶ ἐμεγάλυνεν ὁ βασιλεὺς τὸν Δανιήλ. Ἱππολύτου. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐσμίκρυνε, καὶ ἐλάχιστον παρὰ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ἀπεφήνατο, αὔξησεν αὐτὸν ὁ Θεός, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ἄρχοντα πάσης τῆς χώρας Βαβυλῶνος· ὃν τρόπον ἐποίησε καὶ ὁ Φαραὼ τὸν Ἰωσήφ, τότε καταστήσας αὐτὸν ἄρχοντα πάσης τῆς Αἰγύπτου.

μθ. Καὶ Δανιὴλ ᾐτήσατο. Ἱππολύτου. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ ἐν τῇ προσευχῇ συνηγορήσαντο τῷ Δανιὴλ πρὸς τὸν Θεὸν ἵνα τὸ ὅραμα αὐτῷ ἀποκαλυφθῇ, καὶ αὐτὸς Δανιὴλ ἀξίαν τιμὴν λαβὼν παρὰ τοῦ βασιλέως ἐμνήσθη τούτων, ἀναθέμενος τῷ βασιλεῖ τὸ ἔργον τὸ ὑπ' αὐτῶν γεγενημένον, ἵνα καὶ αὐτοὶ τιμῆς τινὸς ἀξιωθῶσιν ὡς συμμύσται καὶ θεοσεβεῖς ἄνδρες· αἰτησάμενοι γὰρ τὰ ἐπουράνια παρὰ κυρίου, ἔτυχον καὶ τῶν ἐπιγείων παρὰ τοῦ βασιλέως.

Κ Ε Φ. Γ.

α. Ἔτους ὀκτωκαιδεκάτου. Ἱππολύτου. Χρόνου μὲν οὖν ἱκανοῦ διαδραμόντος καὶ ἐπιγενομένου ὀκτωκαιδεκάτου ἔτους, ὑπομνησθεὶς ὁ βασιλεὺς τοῦ ἐνυπνίου αὐτοῦ, ἐποίησεν εἰκόνα χρυσῆν, τὸ μὲν ὕψος πήχεων ξ, τὸ δὲ εὖρος πήχεων ἕξ· ἐπειδὴ γὰρ ὁ μακάριος Δανιὴλ ἐν τῷ συνιεῖν αὐτὸν τὸ ἐνύπνιον ἀπεκρίθη τῷ βασιλεῖ λέγων, σὺ εἶ ἡ κεφαλὴ ἡ χρυσῆ τῆς εἰκόνος, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ φυσωθεὶς ὁ βασιλεὺς καὶ τῇ καρδίᾳ ἐπαρθείς, ἀντίτυπον ταύτης εἰκόνα ἐποίησεν, ἵνα ὡς Θεὸς ὑπὸ πάντων προσκυνῆται.

Ἄλλου. Τῶν ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ προεπηγγελθέντων ὁ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλαθόμενος καὶ μετεωρισθεὶς τὴν διάνοιαν, ὡς οὐ μόνον τῶν λοιπῶν ἐθνῶν κατακρατήσας, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τιμωμένου Θεοῦ περιγενόμενος, κἀντεῦθεν ἰσοθέῳ φαντασθείς, ἀνδριάντα κατασκευάσας κατὰ τὴν δειχθεῖσαν ὄψιν φέροντα τοὺς αὐτοῦ χαρακτῆρας, παρὰ πάντων προσκυνεῖσθαι ἠξίου· διὰ τοῦτο καὶ χρυσοῦν τὸν ἀνδριάντα πεποίηκεν, ἐπειδὴ καὶ ὁ Δανιὴλ τὸν χρυσὸν αὐτὸν ἡρμήνευσε· καὶ οὐ κατὰ συνήθειαν τοῦ κατασκευασθέντος τὸ μέγεθος εἰργάσατο, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕψος ἑξήκοντα πήχεων, τὸ δὲ εὖρος πήχεων ἕξ, ἀναλογοῦντα τῷ μεγέθει τοῦ δειχθέντος· ἡ γὰρ ὄψις φησὶν αὐτῆς ὑπερφερής.

Ἀμμωνίου. Μᾶλλον μετὰ ιϛ ἔτη τοῦ ἐνυπνίου τῆς εἰκόνος.

Ἐν πεδίῳ Δεειρᾶ. Ἄλλου. Εἰς περιφανέστατον δηλονότι τόπον, ἐφ' ᾧ πάντας τοὺς προσκυνοῦντας εἶναι καταδήλους, καὶ τοὺς ἐναντιουμένους πάλιν μὴ λανθάνειν.

β. Ἄλλου. Ὑπάτους, τοὺς παρ' αὐτοῦ τιμηθέντας. στρατηγούς, τοὺς τῶν στρατιωτῶν ἡγουμένους· τοπάρχας, τοὺς κατ' ἔθνος δυναστεύοντας· ἡγουμένους, τοὺς κατὰ πόλεμον ἀνδρείους, καὶ πολλὴν ἔχοντας ἐντεῦθεν περιβολήν· τοὺς ἄρχοντας, τουτέστι πάντας τοὺς ἐν τέλει τυγχάνοντας.

Ἀπολιναρίου. Διὰ τῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν αἰχμαλωσίας πολλὰ πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν γίνεται, τῆς ἀληθοῦς θεότητος ἐν αὐτοῖς δεικνυμένης· πρῶτον μὲν ἐν διὰ τῆς ἐπιφανοῦς προῤῥήσεως τῆς ἐκ Δανιήλ· δεύτερον δὲ διὰ τῆς ἐν καμίνῳ σωτηρίας τῶν τριῶν παίδων· ἔνθα καὶ ἡ τῶν ἀνδρῶν θεοσέβεια θαυμαστὴ πρὸς θάνατον βίαιον καὶ πικρὸν παραταξαμένων· ἅμα οὖν καὶ ὁ Ἰσραὴλ δοξάζεται, καὶ τὰ ἔθνη Θεοῦ γνώσεως ἀφορμὰς λαμβάνει πρὸς τὸ ἀναπολόγητον· ἀναγείρεται δὲ καὶ ὁ Ἰσραὴλ εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεόν· περισσὴ δὲ καὶ ματαία ἡ μεγαληγορία τοῦ ἀνδριάντος πρὸς ἔκπληξιν, ἵνα τὸ ἄψυχον προσκυνηθῇ· οἱ ἐπιφανέστεροι δὲ πρὸς τὸ καλὸν ταχέως ἀναγκάζονται διὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἐν ταῖς πονηραῖς βασιλείαις καὶ πολυθεΐαις· ὥστε κάλλιον ἐντεῦθεν τὸ ἀφανές· αὐτοῦ δὲ τοῦ βασιλέως πόση τις ἡ εὐχέρεια; πρώην μὲν τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ δοξάσαντος οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τὸν θεράποντα προσκυνήσαντος, καὶ ὡς Θεὸν θεραπεύειν κρίναντος· νῦν δὲ προσκύνημα ἄψυχον ἱστάντος, καὶ αὐτοὺς ἐκείνους προσκυνεῖν ἀναγκάζοντος· τοσαύτη τῶν ὑπερεχόντων ἡ λήθη διὰ τὴν περὶ τὸ καλὸν ὀλιγωρίαν. — Προσκυνοῦσι δὲ μὴ μελλήσαντες. προσκυνοῦσι δὲ ἐν Θεοῦ τάξει τὸν ἀποκτεῖναι δυνάμενον, καὶ ἀπειλοῦντα, οἱ Θεὸν οὐκ εἰδότες.

ζ. Πίπτοντες οἱ λαοί. Ἱππολύτου. Τινὲς μὲν αὐ-

τὸν τὸν βασιλέα φοβούμενοι· εἰ δὲ πάντες εἰδωλολάτραι γενόμενοι, ὑπακούουσι τῷ ῥήματι τῷ ὑπὸ βασιλέως προστεταγμένῳ.

ιβ. Εἰσὶν ἄνδρες Ἰουδαῖοι. Ἄλλου. Φήσαντες τὸ πρόσταγμα, ἐκκαλύπτουσι τὴν οἰκείαν γνώμην — Ἰουδαῖοι, φασὶν, ὄντες, καὶ ταῦτα αἰχμάλωτοι, καὶ τῆς ἀνωτάτω τυχόντες τιμῆς, καὶ τὴν τῆς πατρίδος ἐπιτροπὴν παρὰ σοῦ δεξάμενοι· ἄνδρες οὓς καὶ τὸ δουλεύειν κινδύνων ἐκτὸς ἀγαπᾶν ἔδει, ὥσπερ οὐδὲ κατήκοοι τῆς βασιλείας γενόμενοι, κατεπάτησαν μὲν τοὺς νόμους, ὑπερεῖδον δὲ τοῦ σοῦ προστάγματος· οὔτε τοὺς πατρίους ἡμῶν τιμήσαντες θεοὺς, οὔτε τὴν παρὰ σοῦ σταθεῖσαν εἰκόνα προσκυνήσαντες.

Ἀμμωνίου. Τοῦτο καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς τὸν φθόνον, ὅτι καθαροὶ ὄντες ἐν δοκίμοις ὑπὲρ τοὺς ἄλλους.

ιγ. Ναβουχοδονόσορ ἐν θυμῷ καὶ ὀργῇ. Εὐδοξίου. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλεν ὑπὸ τριῶν ἡττώμενος ὡς ᾤετο ἀνθρωπίσκων, καὶ τούτων αἰχμαλώτων, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τιμηθέντων;

Ἀπολιναρίου. Θυμοῦται διὰ τὴν καταφρόνησιν, καὶ ἐγκαλεῖ ταῦτα ἅπερ ἤκουσεν· οὐχ ὁρμᾷ δὲ ὅμως ἐπὶ τιμωρίαν, ἀλλὰ προτείνει τὴν ἀσέβειαν, εἰ δέχοιντο, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μὴ κολασθῆναι· σπεύδει γὰρ ἡ πονηρία συνεπισπάσασθαι τοὺς προκατειλημμένους.

ιε. Ἐὰν δὲ μὴ προσκυνήσητε. Εὐδοξίου. Πρὸς τὴν εὐσέβειαν δι' ἀσεβείας ἀνθίσταται· ἐπανιστάμενος τῷ ὄντως Θεῷ, ὡς ἑνὶ τῶν ψευδωνύμων θεῶν· εἰδὼς ὅτι διὰ Θεὸν ἀπειθοῦσιν αὐτῷ.

ις. Καὶ ἀπεκρίθησαν Σεδράχ, Μισάχ, Ἀβδεναγώ. Ἱππολύτου. Οἱ δὲ τρεῖς παῖδες ὑπόδειγμα πᾶσιν ἀνθρώποις πιστοῖς γενόμενοι, οἵτινες οὐκ ὄχλον σατραπῶν ἐφοβήθησαν, οὐδὲ τὰ τοῦ βασιλέως ῥήματα ἀκούσαντες ἐδειλίασαν, οὐδὲ τὸ πῦρ τῆς καμίνου καιομένης εἰδότες ἔπτηξαν, ἀλλὰ πάντων ἀνθρώπων καὶ ὅλου τοῦ κόσμου κατεφρόνησαν, τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ μόνον πρὸ ὀφθαλμῶν ἐσχηκότες· τούτους Δανιὴλ μακρόθεν ἑστὼς καὶ σιωπῶν θαῤῥεῖν ἐδίδασκε μειδιῶν πρὸς αὐτούς· χαίρων δὲ καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῇ τούτων μαρτυρίᾳ, ὁρῶν τρεῖς παῖδας μέλλοντας κατὰ διαβόλου στεφανοῦσθαι.

Οὐ χρείαν ἔχομεν. Ἀπολιναρίου. Πρὸς μὲν τὸ προσκυνεῖν ἢ μὴ, ἀπεκρίναντο οὐδὲν, ὑπερορῶντες τῶν ἀπειλῶν· περὶ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως φιλοσοφοῦσιν· οὐ χρήζει φασὶν ὁ Θεὸς τῆς ἡμετέρας συνηγορίας, ἀρκεῖ γὰρ ἡ κτίσις κηρύξαι τὸν δημιουργόν· καὶ τῶν ὁρωμένων δὲ χωρὶς, δύναται παραδόξως ἐκ περὶ ἡμᾶς προνοίας τὴν ἑαυτοῦ παραστῆσαι δεσποτείαν.

ιη. Γνωστὸν ἔστω σοι βασιλεῦ. Ἄλλου. Τιμῶσι τῇ προσηγορίᾳ ἀβλαβῶς, καί φασιν, οὐ λόγων δεῖ, ἀλλ' ἔργου, δι' οὗ γνώσῃ ἡμᾶς οὐ θρασεῖς ἀλλ' ἀμεταθέτους.

Ἀπολιναρίου. Ἀποχωρίζονται τὸ δεῖν νῦν, ἀνανεύοντες πρὸς τὰ προταθέντα αὐτοῖς ἁπλῶς καὶ βραχέως· οὐ γὰρ δεῖ λόγων τῷ ὄντι πρὸς ἀκοὴν καὶ τιμωρητικόν· βασιλέα δὲ πυκνῶς καλοῦσι, θεραπευτικῶς μᾶλλον ἢ παροξυντικῶς, ἐπιεικῶς ἢ θρασέως· οὐ γὰρ παροξῦναι δεῖ ἀλλὰ μὴ φοβηθῆναι.

ιθ. Καὶ εἶπεν ἐκκαῦσαι τὴν κάμινον ἑπταπλασίως. Ἱππολύτου. Κάμινόν γε εἴδει παμμεγέθει λέγει ἐκκαῦσαι ἑπταπλασίως, πάντως ὡς ἤδη ὑπ' αὐτῶν ἡττώμενος, ἐν μὲν οὖν ταῖς ἀπειλαῖς ὑπερίσχυσεν ὁ βασιλεύς· ἐν δὲ τῇ πίστει τῇ πρὸς Θεὸν ὑπερίσχυσαν οἱ τρεῖς παῖδες. — Εἰπέ μοι Ναβουχοδονόσορ τίνι λόγῳ δεδεμένους κελεύεις βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ; μήπως φύγωσιν, εἰ λελυμένοι τοῖς ποσὶν τὸ πῦρ κατασβέσουσιν; ἀλλ' οὐ σὺ εἶ ὁ ταῦτα ἐργαζόμενος ἀλλ' ἕτερος ἐν σοὶ ταῦτα ἐνεργεῖ.

Ἑπταπλασίως. Ἄλλου. Τὸ τοῦ θυμοῦ ἴδιον· καὶ ἡ προτέρα γὰρ ἤρκει φλὸξ πρὸς ἀναίρεσιν τῶν νεανιῶν. — Ἀντὶ τοῦ εἰς τὸ ἀκρότατον τὴν φλόγα ἀγάγετε, ὡς μείζονα γενέσθαι οὐχ οἷόν τε· ᾠκονόμητο δὲ τοῦτο παρὰ Θεοῦ, ὥστε μήτε τῇ ὀλιγότητι τοῦ πυρὸς, μήτε τῇ ἀνθρωπίνῃ φειδοῖ λογισθῆναι τὸ θαῦμα, ἀλλὰ τῇ θείᾳ ψήφῳ κριθῆναι τὸ γινόμενον.

κ. Ἄνδρας ἰσχυροὺς εἶπε. Ἄλλου. Γενναίους τὴν ῥώμην προσέταξεν ἀχθῆναι· εἶτα πέδας περιβαλεῖν τοῖς ποσὶ, καὶ οὕτω πρὸς ἀπώλειαν ῥῖψαι εἰς τὴν κάμινον.

κα. Σὺν τοῖς σαραβάροις. Εὐδοξίου. Τὰ ἐκ κόκκου κατασκευαζόμενα παρ' αὐτοῖς προσαγορεύεται, τὴν βραχεῖαν ἔχοντα τάξιν, καὶ μηροθέτως προσδεσμούμενα· ταῦτα δὲ ἐφόρουν ὡς ἐπίσημοι καὶ σατράπαι· τιάρας δὲ πάλιν ὡς τοιοῦτοι ἐφόρουν, γυμνὴν οὐκ ἀνεχόμενοι δεικνύναι κεφαλήν.

Ἄλλου. Ἀντὶ τοῦ σὺν τοῖς ὑποδήμασι· σαράβαρα δὲ οἶμαι λέγειν τὸν προφήτην χαλδαϊκῇ γλώττῃ· σημαίνει δὲ τὴν περὶ τὰ σκέλη ἐσθῆτα, ἣν ὑποδεδούμενοι ἐπιχωρίως τὰ γυμνὰ τοῦ σώματος κρύπτειν εἰώθασι· τινὲς δὲ σαράβαρα εἰρήκασι τὰ μὲν παρὰ τῶν πολλῶν λεγόμενα μόκια, παρὰ δὲ τοῖς Ἕλλησιν ἀναξυρίδες προσαγορευόμενα.

κβ. Τὸ ῥῆμα τοῦ βασιλέως ὑπερίσχυσε. Ἄλλου. Σημαίνει ὥς τινες οἴκτῳ φερόμενοι ἀντέστησαν τῷ βασιλεῖ, θαυμάζοντες τῶν παίδων τὴν ἀνδρείαν, καὶ τῶν πατρίων νόμων τὴν φυλακήν· ἀλλὰ τὸ ῥῆμα φησὶ τοῦ βασιλέως ὑπερίσχυσε, καὶ νενίκηκε τῶν παρακαλούντων τὴν ἱκετείαν.

κγ. Περιεπάτουν ἐν μέσῳ τῆς φλογός. Εὐδοξίου. Οὐχ ὑφ' ἑαυτῶν, οὐχ ὑπὸ πυρὸς, ἀλλ' αὐτομάτως ἐκ χάριτος τῶν δεσμῶν ἐλύοντο, καὶ περιεπάτουν εἰς μέσον τοῦ πυρὸς, ἐμφιλοτιμούμενοι τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι, καὶ οὐδὲ ἑστάναι ἀνεχόμενοι, προσπαίζοντες τὴν φλόγα, ὥσπερ ἐν βαλανείῳ, θερμότερον τὸν ἀέρα ποιῆσαι βουλόμενοι, καὶ δεικνύντες τὸ θαῦμα παράδοξον.

Εὐλογοῦντες τὸν κύριον. Εὐδοξίου. Τουτέστι, σχῆμα χοροῦ ποιησάμενοι, ὕμνουν τὸν Θεὸν, τοῦ Ἀζαρίου τῆς ᾠδῆς ἀρξαμένου.

κδ. Ἀνοίξας τὸ στόμα. Εὐδοξίου. Καινοπρεπῶς ἡρμήνευσε τὸ γεγενημένον· ἐπειδὴ γὰρ ἔθος τοῖς τὴν τιμωρίαν ταύτην δεχομένοις χανδὸν ἁρπάζειν τὸν καπνὸν, ὡς μὴ κατὰ μέρος ἡ φλὸξ προσομιλοῦσα τοῖς σώμασι, χαλεπωτέραν τὴν ὀδύνην παράσχοι, τὸ ξένον τοῦ γεγενημένου παραστῆσαι βουλόμενος φησὶν, ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εἶπεν· ἵν' ὁμοῦ τε τῶν παίδων τὴν ἀνδρείαν σημάνῃ καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν παραστήσῃ. — Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ βασιλέως μετὰ παῤῥησίας πάντες ἐφθέγγοντο· ὅτε δὲ ἔδει εὐχὴν ἀναφέρεσθαι, τάξιν ἐτήρουν.

κϛ. Εὐλογητός. Εὐδοξίου. Ὕμνων γὰρ εἶ ἄξιος σὺ φησὶν, ὁ διὰ τοὺς πατέρας τὸ ἡμέτερον ἐκλεξάμενος γένος· καὶ δοξάζειν σε δίκαιον, ἐπείπερ οὐδενὶ χρόνῳ γηράσκει σου ἡ δύναμις· ἧς δὲ πρὸ τῆς κτίσεως, καὶ διαμενεῖς ὁ αὐτός· τοῖς ἐπὶ σοὶ πεποιθόσι τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας παρέχων τὰς ἀποδόσεις.

κζ. Ὅτι δίκαιος. Ἄλλου. Δείκνυσι τὰ πράγματα, ὡς ἀξίαν τῶν πλημμελημάτων δίκην ὑπέστημεν, ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς γινόμενοι· ἀληθῆ δὲ ἄρα φησὶ καὶ τὰ πάλαι γεγενημένα ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, τά τε κατ' Αἴγυπτον καὶ κατὰ τὴν θάλασσαν, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας ἐπράχθη· οὐ γὰρ ἂν εἴπερ ἐκεῖνα ἦν ψευδῆ, τοσαύτης κατὰ τὸ παρὸν ἐπικουρίας παρὰ σοῦ τετυχήκασιν· — Τουτέστι τὰ παρὰ σοῦ γινόμενα ἀνεπίληπτα. — Τὰ εἰς ἡμᾶς φησὶ γεγενημένα, δικαίως ἔκρινας· τοὺς γὰρ εἰς σὲ ὑβρίσαντας σωφρονεστέρους ταῖς συμφοραῖς εἰργάσω. — Οὐδεὶς γοῦν φησὶν ἔχει μέμψασθαι οὐδενὶ τῶν γεγενημένων εἰς ἡμᾶς, οὐ τῶν εἰς τὴν πόλιν γενομένων, οὐ τῶν εἰς τὸν ναὸν ἐπείπερ φόνων μὲν τὴν πόλιν ἐνεπλήσαμεν, τὸν δὲ ναὸν εἰδώλων, αὐτοὶ δὲ ἑαυτοὺς τὰ χείριστα διεθήκαμεν. — Οὐδεμίαν γὰρ φησὶν ἔχομεν συγγνώμην, εἰς ἐσχάτην παρανομίαν χωρήσαντες, καὶ ταῦτα προφήτας ἔχοντες συνόντας, καὶ τοσαύτης παρὰ σοῦ τυχόντες ἀνεξικακίας; — Τουτέστι μετὰ πολλῆς φιλοτιμίας τὸ κακὸν διεπραξάμεθα· πρὸς γάρ τοις ἤδη παραδόξως εἰς ἡμᾶς γεγενημένοις καὶ μισθὸν ὑποσχόμενος τῆς τῶν νόμων εὐπειθείας, παρ' ἡμῶν οὐκ ἠκούσθης. — Ἀκριβῶς φύσιν ἐξετάζων, τά τε παρ' ἡμῶν γεγενημένα, τά τε ἡμῖν ἐπαχθέντα, ἀγασθείη ἂν σε τοῦ ὅρου τῆς ψήφου. — Ἄδικον μὲν οὖν ἐκάλεσεν, ὡς τὴν τοῦ Θεοῦ ἁρπάσαντα τιμὴν, πονηρότατον δὲ ὡς καινόν τινα τρόπον πονηρίας τὴν τιμωρίαν κατὰ τῶν οὐδὲν ἐπταικότων ἐφευρόντα.

λγ. Ἀμμωνίου· Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ Θεὸς παραγγέλλει ἡμῖν καλοποιεῖν, ἵνα καὶ τῶν ἀνεκφράστων ἡμᾶς ἀξιώσῃ καλῶν. — Τουτέστιν οὐ δυνάμεθα παῤῥησιάσασθαι ἐπὶ τοῖς ἤδη γεγενημένοις θαύμασιν· ἡ γὰρ συμφορὰ ἀφαιρεῖται τὴν ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις παῤῥησίαν· διὸ καὶ ὀνειδιζόμενοι ἄφωνοι διαμένομεν. — Ἀλλ' εἰσπραξάμενος ἡμᾶς φησὶ δίκας, παράσχου ἔλεον. — Εἰ γὰρ καὶ αὐτοὶ φησὶν οὐκ ἄξιοι τυχεῖν τῆς παρὰ σοῦ κηδεμονίας, ἀλλ' οὖν διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν, μεταβολὴν παράσχου τῶν κατεχόντων δεινῶν· ἀκριβῶς γὰρ ἐπιστάμενος τὰ μετὰ ταῦτα, ἰσαρίθμους τοῖς ἄστροις καὶ τῇ παραλίᾳ ἄμμῳ τοὺς ἐκείνων ἀπογόνους ὑπέσχου ποιήσειν. — Πάντα ἡμῖν φησὶν εἰς τὸ ἐναντίον μεταβέβληται· καὶ οὔτε κατὰ τὴν ὑπὸ σοῦ ὁρισθεῖσαν τάξιν ἔχομεν βασιλέα· οὐ πνευματοφόρος παρ' ἡμῖν τὸ μέλλον λέγων· οὐ τῶν πραγμάτων ἔχων τὴν διοίκησιν· οὐχ ἱερεὺς τοῖς ὁλοκαυτώμασι γνωρίζων τὴν δεσποτείαν· οὐχ ὑπὲρ ἁμαρτημάτων προφέρων θυσίας, οὐ γεραίρων ἑτέροις τισὶ δώροις, οὐ τῇ εὐωδίᾳ τὴν ὀφειλομένην ἀναπέμπων τιμήν.

λη. Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἄρχων καὶ προφήτης καὶ ἡγούμενος. Εὐδοξίου. Καταψηφίζονται τοῦ Ἰεζεκιὴλ, ἀτιμάζουσι τὸν Δανιήλ· ἀλλ' οὐκ ἔστι φησὶν ἄρχων καὶ προφήτης καὶ ἡγούμενος τὸ ἑαυτοῦ ποιῶν, τὸ ἔθνος συναγαγεῖν ἰσχύων, καὶ τοῦτο συγκροτεῖν δυνάμενος, καὶ ἐν λύπαις ἐξευμενίζεσθαι· ἀλλ' ἕκαστος ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐστίν· ἵνα δὴ τὰ ἐδαδότα τῶν κρεῶν ἄφθαρτα διαμένῃ.

μα. Νῦν ἐξακολουθοῦμεν καὶ ζητοῦμεν τὸ πρόσωπόν σου. Ἀμμωνίου. Ἐπειδὴ γὰρ κατακολουθῶν εἶπεν, εἰκότως καὶ τοῦ προσώπου μέμνηται· ὁ γὰρ καλῶς κατακολουθήσας, καὶ προσώπου ἀξιοῦται. — Εὐθέως γὰρ ἡ θέα τοῦ σοῦ προσώπου εὐφραίνει τὰ πρόσωπα τῶν σῶν θεατῶν, ἀλλ' οὐ καταισχύνει. — Τουτέστι μὴ διαμάρτωμεν τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος, ἀλλὰ συνήθως τῇ σαυτοῦ φιλανθρωπίᾳ τῶν κινδύνων ἐξάρπασον, καὶ παραδόξως ἐλευθέρωσον τῶν κατεχόντων δεινῶν. Ὥστε ἅπαντας εἰς εὐφημίαν χωρῆσαι, ὡς οὐκ ἀφέντος ἐν δεινοῖς τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας. — Ἐκ δὲ τῶν ἐναντίων φησὶ τοὺς ἐπιτρίβοντας ἡμῖν τὰς συμφορὰς, διαμαρτεῖν τῆς ἐν ἀνθρώποις παῤῥησίας ποίησον, καὶ μάταιοι ἐν τῇ παρούσῃ δυναστείᾳ ὀφθεῖεν.

μδ. Ἐντραπείησαν. Εὐδοξίου. Ἐπειδήπερ ἐκ ταύτης ἐπήρθησαν πρὸς θεομαχίαν, καταισχυνθείησαν ἐκ τῆς δυναστείας, ἵνα παύσωνται τῆς θεομαχίας.

Ἡ ἰσχὺς αὐτῶν συντριβείη. Εὐδοξίου. Οὐ γὰρ ἐγένετο ὑποστήριγμα κόσμου ἀλλὰ καταφθορὰ κόσμου.

με. Γνώτωσαν ὅτι σὺ εἶ κύριος. Εὐδοξίου. Ὥστε ἅπαντας ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων παιδευθῆναι ὡς ἀνόητος μὲν ἡ τῶν εἰδώλων θρησκεία· σὺ δὲ εἶ ὁ τῶν ὅλων κύριος, ἅπαντα κατὰ τὸ λυσιτελὲς διαπραττόμενος, καὶ κρείττους τῶν κινδύνων τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας ποιῶν.

μϛ. Οὐ διέλειπον αὐτοὺς οἱ ἐμβάλλοντες. Εὐδοξίου. Τοῦτο τοῦ προστάγματος εἶχε τοῦ βασιλικοῦ· ἐπειδὴ γὰρ ἐκέλευσεν ἑπταπλασίως ἐκκαυθῆναι τὴν κάμινον, οὐκ ἠρκέσθησαν ἄχρι τοῦ ῥῖψαι τοὺς παῖδας τοῦτο ποιοῦντες, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα μείζονα εἰργάζοντο τὴν φλόγα τῇ προσθήκῃ τῆς ὕλης.

μζ. Καὶ διεχεῖτο ἡ φλόξ. Ἱππολύτου. Ἐλασθὲν

γὰρ φησὶ τὸ πῦρ ἔσωθεν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, ἔξω ἐξέβλυσεν· ὁρᾶτε πῶς αὐτὸ τὸ πῦρ φρόνιμον ὑπάρχει, ἐπιγινώσκον καὶ κολάζον τοὺς αἰτίους· τῶν μὲν γὰρ δούλων τοῦ θεοῦ οὐχ ἥψατο, τοὺς δὲ ἀπίστους καὶ ἀθέους τῶν χαλδαίων κατεφλόγησεν· καὶ οἱ μὲν ἔσω ὄντες ἐν τῇ καμίνῳ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ἐδροσίζοντο· οἱ δὲ δοκοῦντες ἔξω τῆς καμίνου ἀμέριμνοι ἵστασθαι, ὑπὸ τοῦ πυρὸς οὗτοι διεφθάρησαν· τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐνδιαβάλλοντας τοὺς παῖδας ἐνεπύρισεν ἡ φλὸξ, κυκλόθεν οἶμαι εὑροῦσα πρὸς τὸν δεσμὸν αὐτῶν τῶν παίδων χωρήσαντας.

μη. Ἐνεπύρισεν οὓς εὗρε. Ἀπολιναρίου. Ἀπαντᾷ οὖν τοῦ βασιλέως διὰ τῶν ὑπηρετῶν ἡ κόλασις.

μθ. Ὁ δὲ ἄγγελος κυρίου συγκατέβη. Εὐδοξίου. Ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ἄνω τε ὢν καὶ πάντη παρὼν συγκατέβη, χρείαν μηνύων, οὐ κίνησιν ἐμφαίνων· ὁ δὲ ἄγγελος κυρίου· καὶ οὐκ εἶπεν ἄγγελος κυρίου, ἀλλ' ὡρισμένως καὶ κατ' ἐξοχὴν μηνυόμενος· οὐ γὰρ ἦν ἀγγελικῆς δυνάμεως, οὐδὲ λειτουργικῆς ἰσχύος ταῦτα δρᾷν· τὸ μὲν γὰρ κωλύειν τὰ σώματα καυθῆναι τῶν πυρὶ ὁμιλούντων, οὐ καθ' ἅπαξ ἀμήχανον· ὁρῶ μὲν γὰρ ταύτην τὴν τερατείαν κατὰ τὸ ὀξύτατον τελουμένην, καὶ παρὰ τοῖς τελοῦσι τὰς ἐναγεῖς αὐτῶν τελετάς· τὸ δὲ καὶ μεταβαλεῖν τὴν τοῦ πυρὸς ἀκμὴν εἰς δρόσον· καὶ ὅλην ἐξ ὅλης ἐναντίαν ἐργάσασθαι, φυσιουργοῦ ἦν ἀμείβειν τὰ τῆς φύσεως δυναμένου· καὶ τὸ ἐπάγειν ὡς ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου ὡς πνεῦμα δρόσου διασυρίζον, ἔδειξεν ὡς ἀφῆκε μὲν ἔνδον εἶναι τὸ πῦρ, βουλήσει δὲ οἰκείᾳ ἤμειψε τὴν τούτου ἰσχύν.

Εὐσεβίου Καισαρείας ῥητοῦ προκειμένου, φωνὴ κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. Διεκόπη μὲν ἐν τῇ Βαβυλῶνι ἡ φλὸξ τοῦ πυρὸς διακοπεῖσα τῷ προστάγματι τοῦ θεοῦ, ἐδέξατο ἐν αὐτῇ ἡδίστην ἀναπνοὴν καὶ ἀναψυχὴν, ὥσπερ ἐν σκιᾷ τινὶ φυτῶν ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει, παρεχομένη τοῖς παισίν· ἐγένετο γάρ φησι ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου διασυρίζον.

Ἄλλου. Οὐ κατά τινα φησὶ συντυχίαν τῆς σωτηρίας ἔτυχον, ἀλλὰ κατὰ θεοῦ προστασίαν· ἄγγελος εἰς βοήθειαν ἀποσταλεὶς, ἄπρακτον κατ' αὐτῶν τοῦ πυρὸς κατέστησε τὴν ἐνέργειαν· ὥστε δοκεῖν πνεύματος σφοδροτάτου φορὰν μεσολαβοῦσαν τοῦ πυρὸς τὴν φύσιν, εὐρυχωρίαν ἐργάζεσθαι τοῖς παισίν· οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἀπέθανον, ἀλλ' οὐδὲ ὡς πυρὶ πλησιάσαντες αἴσθησιν ἐλάμβανον· οὐκ εἶπε δὲ πνεῦμα δρόσου διασυρίζον, ἀλλ' ὡς πνεῦμα· τουτέστι τοιαύτη τις αἴσθησις ἐγένετο· οἷον δή τοι καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους καθόδῳ τοῦ πνεύματος ἐπετελέσθη, πρὸς ἅπασαν διδασκαλίαν τοῦ παραδόξου, ὡς ἂν μὴ μαγικῇ τινὶ τέχνῃ δόξωσιν ἠλευθερῶσθαι τῶν κινδύνων, ἢ λόγοις ἐπῳδῆς, εἶα φιλεῖ γίνεσθαι πρὸς ἀπάτην τῶν θεωμένων ὑπὸ τῶν θαυματοποιῶν.

ν. Ἀμμωνίου. Τὸ φωτιστικὸν ἐάσας τοῦ πυρὸς τῆς καμίνου, τὸ καυστικὸν ἐκοίμισεν.

Ὡς πνεῦμα δρόσου. Σευήρου ἐκ τῆς πρὸς Μάρωνα ἐπίσκοπον ἐπιστολῆς (1). Ὡς μέσης τὸ πνεῦμα τῆς δρόσου διασυρίζον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, τοὺς ἐν φλογὶ καὶ οὐ καταφλεγομένους κατέψυχεν ἀθλητάς. συνῆθλει γὰρ αὐτοῖς ἡ τῶν ἄθλων ὑπόθεσις, ἴσως ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ὁ ἐνανθρωπήσας θεός, ὃς καὶ ἐν ἀνδρὸς εἴδει τοῖς τρισὶν ἐν τῷ πυρὶ συνεχόρευεν· ὡς καὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ προβλέπειν καὶ προαναφωνεῖν τὸ μυστήριον, καὶ φάσκειν ἐναργῶς, καὶ ἡ ὅρασις τοῦ τετάρτου ὁμοία υἱῷ θεοῦ. — Τουτέστιν οὐδὲ τοῦ τυχόντος λυπηροῦ ἔλαβον πεῖραν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ νυμφῶνος εἰσελθόντας οὕτως ἐξελθεῖν ἀκεραίους, κατὰ μηδὲν βλαβέντας.

νβ. Εὐλογητὸς εἶ κύριε. Ἄλλου. Ὕμνων ἄξιος ὁ μὴ διαφθείρας τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν· ἀλλ' ἐκείνους τε ἐκλεξάμενος καὶ εἰς τοὺς ἐκγόνους τὴν αὐτοῦ παραπέμπων ἐπικουρίαν. — Διδάσκει ἣν περὶ θεὸν εἶχον γνώμην, καὶ ὅτι ἀΐδιον ἔχων τὴν φύσιν, καὶ πρὸς τὸ εὐεργετεῖν ἕτοιμος τυγχάνων, ὕμνων εἶ ἄξιος. — Εἰκότως φησὶ σοι πάντες τοὺς ὕμνους ἀναπέμπουσιν, ἐπείπερ ἐξαίρετον παρὰ πάντας τὴν φύσιν κεκτημένος, δεικνύεις ὅση τίς ἐστι ἡ προσοῦσα δόξα, ἀφ' ὧν περὶ τοὺς σοὶ προσήκοντας ἐργάζῃ. — Ἀλλ' οὖν τι γε τοσοῦτον ὑπερκείμενος τῶν ἀνθρωπίνων, παρορᾷς τὴν ἡμετέραν εὐτέλειαν, ἀλλὰ τὴν κατὰ πάντων ποιεῖς προστασίαν· τὸ δὲ καθήμενος ἐπὶ χερουβὶμ, ἀντὶ τοῦ δεσπόζων καὶ τῶν ἀοράτων δυνάμεων, καὶ πάντα τῆς σῆς ἔχων ἐξημμένα κηδεμονίας. — Θρόνον βασιλείας νῦν τὸν οὐρανὸν λέγει, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου εἰρημένον· ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. — Δημιουργὸς εἶ τῶν ἁπάντων, καὶ τοῦτον τὸν φαινόμενον οὐρανὸν ἐξήπλωσας.

νγ. Ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας δόξης σου. Εὐδοξίου. Τουτέστιν ἐν τῇ ἀξίᾳ τῇ σῇ· εἰ δὲ δεῖ κοινὸν καὶ ναὸν προσεπινοεῖν οὐράνιον ἔδαφος, ναὸν τῆς σῆς βασιλείας, οὗ οἱ σοὶ πρόσπολοι ἐνδιαιτῶνται.

νζ. Εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα κυρίου τὸν κύριον (2). Ἀμμωνίου. Ἴσως ἐάν τις τῶν ἀμυήτων ἀκούσας ταύτης τῆς δοξολογίας, γελάσει τοὺς ἁγίους τούτους καὶ θεοπνεύστους ἀνθρώπους λέγων, ὅτι τὸ μὲν εἰπεῖν εὐλογεῖτε ἄγγελοι κυρίου, καὶ δυνάμεις κυρίου, καὶ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἱερεῖς κυρίου, καὶ δοῦλοι κυρίου, καὶ πνεύματα, καὶ ψυχαὶ δικαίων, καὶ ὅσιοι, καὶ ταπεινοὶ τῇ καρδίᾳ τὸν κύ-

(1) Memoratur haec epistula etiam in bibliotheca coisliniana pp. 56. 263. et fortasse alibi.

(2) Hunc hymnum agnoscunt etiam biblia syriaca teste Ebediesu in catalogo apud Assemanum bibl. or. tom. III. part. I. p. 6. Legesis ibidem Assemani adnotationem. Quid ergo dicendum de contrario Polychronii testimonio p. 5. nempe quod is diversam editionem sequeretur. Itaque ne syrus quidem Ephraemus in hunc hymnum est commentatus.

ριον, ἀκόλουθον· τὸ δὲ εἰπεῖν εὐλογεῖτε οὐρανοὶ καὶ γῆ καὶ ὕδατα, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἀλλόκοτον, οἷον ἥλιος, ἄστρα, δένδρα· ἄλογα γάρ ἐστι ταῦτα καὶ ἄψυχα καὶ ἀναίσθητα· οὐ γὰρ δεῖ πείθεσθαι τοῖς λέγουσιν εἶναι τὰ στοιχεῖα ἔμψυχα καὶ λογικά, κἂν ὡς πρὸς ἔμψυχα τὸν πρὸς αὐτὰ λόγον ἐποιήσαντο οἱ προφῆται· κοινῶς γὰρ πρὸς τὰ λογικὰ καὶ τὰ ἄλογα διαλέγονται, λέγοντες, εὐλογεῖτε οὐρανοὶ καὶ εὐλογεῖτε ἄγγελοι· πρὸς ὃ λεκτέον, ἐν ὅσῳ τὴν ἰδίαν τάξιν φυλάσσει τὰ κτίσματα, εὐλογεῖν λέγεται τὸν Θεόν· ἐὰν δὲ παρεξέλθῃ τὸν ἑαυτῶν ὅρον, δοκεῖ πῶς ὀργὴν ὑποσημαίνειν Θεοῦ· οὕτως καὶ νῦν τὸ πῦρ οὐκ ἔστη ἐπὶ τῆς ἰδίας τάξεως, διὰ τὴν κατὰ τῶν βαβυλωνίων ὀργήν· εἰ καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ γέγονε τῶν τριῶν ἁγίων παίδων· ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ Σαμουὴλ ἐν καιρῷ θέρους, ὑετὸν αἱ νεφέλαι παρὰ τὴν ἰδίαν συνήθειαν καταγαγοῦσαι ἐσήμαναν τὴν ἐπικειμένην κατὰ τοῦ ἰσραὴλ ὀργήν· καὶ ὁμοίως ὅταν τι συμβῇ τοιοῦτον, δειλιῶσιν οἱ ἄνθρωποι ὡς ὀργῆς ἐπικειμένης· ἐπεύχονται οὖν οἱ ἅγιοι σώζειν τοὺς ἰδίους κανόνας τὰ στοιχεῖα· διὰ γὰρ τούτου μανθάνομεν ὅτι ὁ Θεὸς εὐμενεύει ἡμῖν· οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῶν ἀλόγων τοῦτο λεκτέον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς λογικῆς κτίσεως· ὅταν γὰρ ὁ ἄνθρωπος φυλάσσῃ τὴν οἰκείαν τάξιν, τὸ ἄκακον, τὸ εὐθὲς, ὅπερ ἔσχεν ἐκ πρώτης δημιουργίας, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος χάριν, καλῶς καὶ εὐλογεῖ τὸν Θεόν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄγγελοι· ἐὰν δὲ παρατραπῶσι τοῦ καλοῦ, οὐ δοκοῦσιν εὐλογεῖν τὸν Θεόν· διὸ καὶ ὁ κύριος λέγει, οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι κύριε κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου· ὁμοίως καὶ οἱ μετατραπέντες ἄγγελοι εἰς κακίαν, καὶ γεγονότες δαίμονες, οὐκ ἐπαινεταί εἰσι, κἂν προσπίπτωσι τῷ Ἰησοῦ ὡς Θεῷ, καὶ υἱὸν αὐτὸν λέγωσι τοῦ Θεοῦ· διὰ γὰρ τὴν καθ' ἑαυτῶν ὀργὴν ἔλεγον ταῦτα· ἐβασανίζοντο γὰρ ἀοράτως· διὸ καὶ ἔλεγον, ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς.

πη. Ὅτι ἐξείλατο ἡμᾶς ἐξ ᾅδου, καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς ἐκ χειρὸς θανάτου. Ἄλλου. Ἅιδην καὶ χεῖρα θανάτου τὴν κάμινον ἐκάλεσαν· ὡς γὰρ οὐχ οἷόν τέ ἐστι τὸν ταφέντα ἀναστάντα τοῖς ἀνθρωπίνοις ἔργοις χρήσασθαι ἄχρις οὗ Θεῷ δόξῃ, οὕτω οὔτε κατὰ ἀνθρωπίνην ἀκολουθίαν ἐνεδέχετο τοὺς εἰς τοσαύτην φλόγα ῥιφέντας ζῆν τε καὶ ἀβλαβεῖς διαμεῖναι, μὴ τῆς θείας χάριτος ἅπαντα πρὸς τὸ παράδοξον ἐργαζομένης.

πθ. Ἐξομολογεῖσθε. Ἄλλου. Προσήκει τοίνυν ἅπαντας κατὰ ταυτὸν συνελθόντας, εὐχαριστηρίους αὐτῷ ἀναπέμπειν ὕμνους, λογιζομένους ὡς οὐδεὶς χρόνος μειοῖ αὐτοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους φιλανθρωπίαν. — Εἰς διδασκαλίαν τοῦ πλήθους κέχρηνται τοῖς λόγοις· προσήκει γὰρ ὑμᾶς φασίν, ἐπειδήπερ ἁπάντων κοινὴ τιμὴ τὸ γεγενημένον, ἀποστῆναι μὲν τῆς πλάνης, ἔχεσθαι δὲ τῆς ἀσεβείας, λογιζομένους τοῦ ἡμετέρου δεσπότου τὴν ἀξίαν καὶ ὡς ἁπάντων κύριος καθέστηκεν, εἰ καὶ τινες παρὰ τοῖς ἀλλοτρίοις εἰσὶν νενομισμένοι θεοί.

Τὸν Θεὸν τῶν θεῶν. Εὐδοξίου. Ἵνα καὶ ἄπιστοι κατακούσωσι, ὡς Θεὸς ἁγίων ἐστὶν ὁ Θεὸς, καὶ οἱ πιστοὶ κατακούσωσι, ὡς ἥττηται πολυθεΐα τῇ τοῦ Θεοῦ ἐπικρατείᾳ.

ϥα. Οὐχὶ ἄνδρας τρεῖς ἐβάλομεν; Ἀπολιναρίου. Οὐ δι' ἑτέρων μανθάνει, ἀλλ' αὐτὸς ἰδὼν ἑτέροις ἀπαγγέλλει. — Ὡς εἰς ἀπορίαν κατέστη τοῦ παραδόξου δείξας καὶ περὶ τῶν ὡμολογημένων πυνθάνεται.

Εὐδοξίου. Ὅσῳ γὰρ ὡς παραβαίνοντας ἀπῄτει δίκας, οὕτως ἐπὶ τῷ παραδόξῳ ἠγάσθη.

Ἄλλου. Διὰ τοῦτο ᾠκονομήθη μὴ ἐμβληθῆναι τὸν Δανιὴλ τῷ πυρὶ, ὡς ἂν μὴ νομίσωσι βαβυλώνιοι ὅτι διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν προσηγορίαν ἣν ἐπέθηκεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, τὸ πῦρ οὐχ ἥψατο, καὶ ἐλαττωθῇ τὸ θαῦμα· φησὶ γὰρ μετὰ τὴν τοῦ ἐνυπνίου ἀφήγησιν ἐκπλαγεὶς τὸν δίκαιον ὁ Ναβουχοδονόσορ, ὡς τιμῶν αὐτὸν Βαλτάσαρ ὠνόμασε, τοῦ παρ' αὐτοῖς τιμωμένου Θεοῦ τὴν προσηγορίαν αὐτῷ θέμενος.

Ἐβάλομεν. Εὐδοξίου. Κοινοποιεῖ τὸ ἔγκλημα νῦν, ἐπειδὴ πέπτωκε τὸ φρόνημα, ἵνα φύγῃ τὴν αἰσχύνην. — Παρὰ πᾶσι φησὶν ὡμολόγηται, τίνες τε οἱ ἐμβληθέντες καὶ πόσοι· ἀλλ' ὅμως οὐ τὰ παραπλήσια νῦν φαίνεται· τέσσαρας μὲν γὰρ ἀντὶ τριῶν ὁρῶ, παράδοξον δὲ τοῦ τετάρτου τὴν θέαν· υἱὸν γὰρ Θεοῦ οὐ κατὰ τελείαν γνῶσιν ἔφη, ὡς ἄν τις οἰηθείη· ὅπου γε οὐδὲ οἱ ἀπόστολοι πρὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ χριστοῦ ἀκριβῶς ἠπίσταντο· υἱὸν οὖν εἶπε Θεοῦ, τὸ κατὰ συνήθειαν ἐξηλλαγμένον διδάσκων.

ϥβ. Καὶ ἡ ὅρασις τοῦ τετάρτου ὁμοία υἱῷ Θεοῦ. Ἱππολύτου. Εἰπέ μοι Ναβουχοδονόσορ, πότε εἶδες υἱὸν Θεοῦ, ἵνα υἱὸν Θεοῦ τοῦτον ὁμολογήσῃς; τίς δὲ ὁ τὴν καρδίαν σου κατανύξας, ἵνα τοιοῦτον ῥῆμα ἀποφθέγξῃ; ποίοις δὲ ὀφθαλμοῖς ἐδυνήθης τοῦτο τὸ φῶς ἐνοπτρίσασθαι; διὰ τί δὲ σοὶ μόνῳ καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων σατραπῶν ἐπεδείχθη; ἀλλ' ἐπειδὴ γεγραμμένον ἐστὶ, καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ, αὕτη ἡ τοῦ Θεοῦ χεὶρ, περὶ ἧς ὁ λόγος τὴν καρδίαν τούτου κατένυξεν, ἵνα ἐπιγνοὺς τοῦτον ἐν τῇ καμίνῳ, δοξάσῃ· καὶ τοῦτο δὲ οὐκ ἀργὸν τὸ ὑφ' ἡμῶν νενοημένον· ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἰδόντες ἐν κόσμῳ, μὴ πιστεύειν, προαπέδειξεν ἡ γραφὴ ὅτι μελλήσουσι τὰ ἔθνη τοῦτον ἔνσαρκον ἐπιγινώσκειν, ὃν πάλαι ἄσαρκον ἰδὼν ἐπέγνω ἐν καμίνῳ ὁ Ναβουχοδονόσορ, καὶ υἱὸν Θεοῦ εἶναι τοῦτον ὡμολόγησεν.

Ὁμοία υἱῷ Θεοῦ. Ἀπολιναρίου. Νοείσθω ἡμῖν τύπος τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄγγελος, τοῦ συγκαταβάντος ἀνθρώποις εἰς ᾅδου, δεσμίοις οὖσι θανάτου, καὶ τοῖς δικαιοτάτοις· καὶ αὐτοῦ τε ὄντος ἀδέτου θανάτῳ καὶ ἀκατασχέτου, κἀκείνους χαρισαμένου.

Ἄλλου. Ἰστέον ὡς οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ υἱοῦ

θεῶν εἰρήκασιν, Ἀκύλας δὲ υἱοῦ θεοῦ· ἡ δὲ τῶν ο ἑρμηνεία ἀγγέλου θεοῦ λέγει.

ϙγ. Προσῆλθε Ναβουχοδονόσορ. Ἄλλου. Θαυμάσαι ἐστὶν ὅπως ἐν τοῖς ἀντιέροις ἡ μὲν φλὸξ διαδραμοῦσα τοὺς πόῤῥωθεν ἀνάλωσε, νῦν δὲ προσιόντα τὸν βασιλέα οὐ καταβλάπτει· οὕτω δηλονότι ἅπαντα παρὰ τοῦ θεοῦ ῴκονόμητο· κατὰ μὲν τῶν συσκευασαμένων τοὺς δικαίους ἤνεγκε τὴν δίκην, κατὰ δὲ τοῦ Ναβουχοδονόσορ οὐ συνεχώρησε τὸ παραπλήσιον γενέσθαι· πρῶτον μὲν ὅτι ἤδει αὐτὸν εὐγνώμονα ἐσόμενον μετὰ τὴν τοῦ σημείου πρᾶξιν· ἔπειτα ὅτι ἡ τοῦ βασιλέως διάταξις καὶ τοὺς λοιποὺς ἦγεν εἰς ἐπίγνωσιν θεοῦ.

Καὶ εἶπεν, Σεδρὰχ, Μισὰκ, Ἀβδεναγώ. Ἱππολύτου. Καὶ τῶν μὲν τριῶν τὰ ὀνόματα ἐκάλεσεν· τοῦ δὲ τετάρτου οὐχ' εὗρεν ἐξειπεῖν· οὐδέπω γὰρ ἦν ἐκ τῆς παρθένου γεγεννημένος ὁ Ἰησοῦς.

ϙδ. Συνάγονται οἱ σατράπαι. Ἀμμωνίου. Ὡς ὁρῶντες θαῦμα παράδοξον συνέτρεχον· σχεδὸν γὰρ τοῦτο μεῖζον ἦν τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι· ἐδόκουν γὰρ καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου κατακεκρατηκέναι, ὡς ἐν ἀθανάτοις ὄντες σώμασι καὶ ἀφθάρτοις, ὅπερ οὐκ ἦν· ἐν γὰρ θνητοῖς ὄντες σώμασιν ἔφυγον τὴν διαφθοράν, μὴ πειραθέντες τὸ σύνολον τῆς τοῦ πυρὸς θέρμης.

Ὀσμὴ πυρός. Ἀθανασίου. Μὴ δὲ ἐν τοῖς ὑμετέροις ἐνδύμασι γενέσθω ὀσμὴ πυρὸς τοῦ Ναβουχοδονόσορ· οἵτινες εἰσὶ φθαρτοὶ λογισμοὶ τοῦ διαβόλου οἱ κατασβεννύμενοι.

Ἄλλου. Πρὸς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ θεοῦ εἴρηκε, διδάσκων ὡς ποῤῥωτάτω τῆς φλογὸς τυγχάνοντες, οὐδὲ αἴσθησιν τῆς ἐγγύτητος παρείχοντο.

ϙε. Ἀμμωνίου. Τὰ σημεῖα ἐπαγωγικά ἐστι· διὸ οὐ δοκεῖ γνήσιος εἶναι πιστὸς ὁ ἐκ σημείων πεισθείς· ὅθεν ὁ κύριος ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς ὑμεῖς ἑωράκατε καὶ ἐπιστεύσατε· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες.

Ἄλλου. Οὐκ ἀπάτη φησὶ τὰ γεγενημένα, ἀλλ' ἀληθῶς ὕμνων ἄξιος ὁ ὑμέτερος δεσπότης, ὅστις ἔδειξε τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἐν τοῖς εὐσεβέσι· φαίνεται δὲ ἑκάτερον θαυμάζων, καὶ τῶν παίδων τὴν ἔνστασιν, καὶ τοῦ δεσπότου τήν τε δύναμιν καὶ φιλανθρωπίαν· εἴπερ οἱ μὲν τοσαύτην περὶ τὴν εὐσέβειαν ἐκέκτηντο τὴν εὔνοιαν, ὥστε μηδὲ φόβῳ θανάτου ἐκστῆναι τῆς εἰς θεὸν θρησκείας· τὸν δὲ θεὸν ὅτι τοσαύτην νέμει τοῖς αὐτὸν φοβουμένοις τὴν ῥοπήν, ὥστε καὶ ἐξαρπάζειν κινδύνων.

Καὶ εἶπεν· εὐλογητὸς ὁ θεὸς τοῦ Σεδράχ. Ἀπολιναρίου. Θεοῦ γνῶσιν οἱ θεοσεβεῖς δι' ἑαυτῶν εἰς ἀνθρώπους φέρουσιν, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν γνωρίζεσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι τὸν θεόν· ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ γέγονε, τῶν πρώτων τοῦ θεοσεβοῦς ἔθνους· ἐφ' ᾧ δὲ ὠργίζετο, ἐπὶ τούτῳ θαυμάζει ὁ βασιλεύς· οὕτω καὶ πάντες οἱ διὰ θεὸν ὀργιζόμενοι ἢ χλευάζοντες, θαυμάσονται· ἐπαινέτης ὁ ἀπειλητὴς τῆς εἰκόνος προσκύνησιν ἀσεβῆ ὁμολογεῖ, μετάβασιν οὖσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ προσκυνήσεως καὶ λατρείας· οὐ θαυμάζειν δεῖ τὴν προσκύνησιν καὶ λατρείαν ἀκοινώνητον οὖσαν ἑτέρῳ παντί.

ϙϛ. Κατὰ τοῦ θεοῦ Σεδράχ. Ἀπολιναρίου. Ἐπ' ὀνόματος τῶν ἁγίων ἀνδρῶν κηρύττει τὸν θεὸν οὐκ ἔχων ἑτέραν γνῶσιν αὐτοῦ· τιμωρεῖται δὲ φρονήματι βασιλικῷ τοὺς ἀσεβοῦντας· οὐκ εἰδὼς ὅτι μικρὰ δίκη πᾶσα ἡ δι' ἀνθρώπων ἐπ' ἀσεβείᾳ· διὸ καὶ οὐ κολάζει θεὸς οὕτως, εἰ μὴ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τοῦ νόμου, σωφρονιστικῶς οὐκ ἀνταποδοτικῶς· μακρᾶς γὰρ ἀνταποδόσεως δεῖ πρὸς την κόλασιν τῶν θεὸν βλασφημούντων ἣ ἔσται αἰῶνι μακρῷ· συγκρίσει δὲ τῇ πρὸς τὸ ἔργον προστίθησι τὸν θεὸν ἁπάντων θεῶν, ὡς ὄντων μὲν καὶ ἑτέρων, οὐ μὴ καὶ τοσοῦτον δυναμένων· ὅτι ἀγνοῶν, ὅτι θεὸς θεοῦ μᾶλλον οὐδείς ἐστιν, ὡς οὐδὲ ἄνθρωπος ἀνθρώπου μᾶλλον ἄνθρωπος· τὸ δὲ δυνατὸν καὶ ἰσχυρὸν θεός ἐστιν· ὥστε οὐδὲ δυνατώτερος θεοῦ θεός· ἰσχυρὸν ἡ ἑβραίων γραφὴ κυριολογεῖ τὸν θεόν· καὶ ὁ υἱὸς δύναμίς ἐστιν, ἐν ᾗ γινώσκεται ὁ πατὴρ ὁ ἰσχυρός, οὐκ ἔχων διαφορὰν πρὸς υἱὸν κατ' ἰσχύν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀρχικὸν καὶ γεννητικὸν υἱοῦ.

ϙζ. Τότε ὁ βασιλεὺς κατηύθυνεν. Ἱππολύτου. Ὥσπερ γὰρ αὐτὸν τὸν θεὸν ἐδόξασαν ἑαυτοὺς τῷ θανάτῳ παραδόντες, οὕτω πάλιν καὶ αὐτοὶ οὐ μόνον ὑπὸ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐδοξάσθησαν· καὶ τὰ ἀλλόφυλα καὶ βάρβαρα ἔθνη τὸν θεὸν σέβειν ἐδίδαξαν.

Ἄλλου. Τουτέστιν οὐ μόνον αὐτοῖς ἐτήρησεν ἣν εἶχον ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ ηὔξησε τὴν δοθεῖσαν· πρότερον μὲν γὰρ φαίνονται ὀλίγων τινῶν προεστῶτες, νῦν δὲ τῶν ἁπανταχοῦ δέδωκεν ἄρχειν· ὥστε μὴ μόνον τὰ τῶν ἀλλοφύλων αὐτοὺς διέπειν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν βαβυλωνίων.

ΚΕΦ. Δ.

α. Εὐθηνῶν ἤμην. Ἄλλου. Αἰνιττόμενος ἐμοὶ δοκεῖ τὰ κατ' Αἴγυπτον γενόμενα, καὶ τὰ μετὰ ταῦτα. — Τουτέστι περιῤῥέοντα εἶχον τὸν πλοῦτον. — Εὐφροσύνης ἤμην ἔμπλεως ὡς ἄμαχον ἔχων τῆς βασιλείας τὸ κράτος.

β. Ἐταράχθην. Ἄλλου. Ἀντὶ τοῦ ἐξεπλάγην τῷ δέει κατασχεθείς. — Ὅρασιν τῆς κεφαλῆς λέγει τοῦ ἐνυπνίου τὴν ὄψιν, διὰ τὴν σαφήνειαν τοῦ δειχθέντος· ἵνα εἴπῃ, γέγονέ μοι ἡ θέα ὡσανεὶ ἐγρηγορότι· τοῦτο γὰρ βούλεται· ὅρασιν λέγει κεφαλῆς, ἀπὸ τοῦ τὸ ὀπτικὸν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου φέρεσθαι.

δ. Τὴν σύγκρισιν οὐκ ἐγνώρισαν. Ἄλλου. Τουτέστιν οὐκ ἐπὶ τοῖς προτέροις ἠπόρησαν μόνον τὸ δειχθὲν λέγειν ἀπαιτούμενοι, ἀλλὰ κἀν τούτῳ· ἐφ' ᾧ σαφῶς ἠλέγχθησαν, ὡς οὐδὲ τὰ εἰς ἐπίσκεψιν προκείμενα διακρίνειν δυνάμενοι.

ε. Κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ μου. Ἄλλου. Φαίνεται μὲν ὑπὸ τῶν θαυμάτων εἰς συγκατάθεσιν τῆς προτέρας συνηθείας ἀφιστάμενος· ἀλλ' ἔτι καὶ ἑτέ-

ρους νομίζων θεούς, παρὰ τὸν ἀληθῶς ὄντα· καὶ μηνύει τοῦτο τὸ κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ αὐτοῦ λέγειν εἶναι τὴν προσηγορίαν τοῦ δικαίου· οὐ γὰρ ἂν ἕτερον θεὸν ἐνόμισεν, εἴπερ τὴν ἀκριβεστάτην γνῶσιν ἔσχε περὶ τοῦ θεοῦ.

ϛ. Βαλτάσαρ ὁ ἄρχων τῶν ἐπαοιδῶν. Ἀμμωνίου. Ἐλέγχει τοὺς μάγους ὁ Ναβουχοδονόσορ μηδὲν εἰδότας· καὶ ἐπὶ τοῦ ὀνείρου τῆς εἰκόνος ψευδεῖς προβαλλομένους λόγους ἐν τῷ λέγειν, ὁ βασιλεὺς εἰπάτω τὸ ἐνύπνιον τοῖς παισὶν αὐτοῦ, καὶ τὴν σύγκρισιν ἀναγγελοῦμεν αὐτοῦ· ἰδοὺ γὰρ νῦν ἀκούσαντες τὸ ὄναρ, οὐκ ἔλυσαν αὐτό.

θ. Καρπὸς αὐτοῦ πολύς. Ἀμμωνίου· Διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν εἰδωλολατρείαν, εἰ καὶ πολὺς ἀλλ' οὐ γλυκύς· οὐ γὰρ εἶχεν εὐπρέπειαν μὲν ἐμποιοῦντα, οὐ τρέφοντα δὲ τὸ λογικόν, ἀλλὰ τοὺς κτηνωδεστέρους· τοιαύτη γὰρ ἡ ἔξω παιδεία, εὐειδὴς κατὰ τὸ φαινόμενον δοκοῦσα, κατὰ δὲ τὸ νοούμενον ἀνωφελής· διὸ τὰ ἄλογα καὶ ἄγρια καὶ θηριώδη τῶν ἀνθρώπων γένη ἐπανεπαύετο· οὐ μὴν ὁ ἰσραὴλ ὅς ἐστι νοῦς ὁρῶν θεόν, ἀλλ' οὐ σαρκικόν.

ι. Ἄλλου. Τὸ δὲ εἲρ οὐδὲν ἕτερον ἢ ἐγρηγορὼς καὶ ἄγρυπνον ἑρμηνεύεται· — Τὸ ἀκριβὲς τῶν ἐσομένων διδάσκων· εἲρ μὲν γὰρ τὸν τὸ κήρυγμα τῆς ἀποφάσεως ποιησάμενον λέγει· ἁγίους δὲ τοὺς τὸ δένδρον ἐκτεμεῖν προσταχθέντας· ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν ἤγγελλε τὴν κατὰ τοῦ δένδρου ψῆφον, οἱ δὲ τὸ προσταχθὲν ἐτέλουν, θαυμάσαντες ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῶν ἐσομένων· καὶ ὡς τὴν ἡμετέραν ἐμπεπιστευμένοι κηδεμονίαν, καὶ ἀνιώμενοι μὲν ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις κακοῖς, ἡδόμενοι δ' αὖ πάλιν ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ· ἐπειδὴ γὰρ μὴ τὴν ἀπόφασιν κωλύειν οἷοί τε ἦσαν· οἰκέται γὰρ ἦσαν πρὸς τὴν λειτουργίαν εὐγνώμονες· ἑώρων δὲ ὡς οὐ παντελῶς ἡ δίκη ἠνέχθη, ἀλλ' ἦν τὶς ἐλπὶς σωτηρίας τῶν ῥιζῶν μενουσῶν· ὡς στέργοντες τὴν ἡμετέραν φύσιν, τὸν ὡρισμένον χρόνον ἀξιοῦσι μαθεῖν· ὁ δὲ οὐ τὴν τῶν χρόνων μόνον λέγει περίοδον, ἀλλὰ καὶ τῶν γινομένων τὴν αἰτίαν διδάσκει. — Ἐπειδὴ γὰρ ἐπὶ τῷ σφοδρῷ τῆς ἀποφάσεως ἐξενίζοντο οἱ ἄγγελοι, τὸ κέρδος τοῦ ἐσομένου διδάσκει· μὴ γάρ τοι φησὶ θαυμάζετε ἐπὶ τῷ γινομένῳ· ἔστι γὰρ ὡς κοινὴ τῶν ὑφ' ἥλιον οἰκούντων ἔσται διδασκαλία· θαυμάσαι δέ ἐστι ὅπως ὡς ἐπὶ βασιλικοῦ δικαστηρίου σχηματίζει τὸν λόγον· τοῦ μὲν βασιλέως ἀποφαινομένου, τοῦ δὲ τῶν λοιπῶν ἡγουμένου στρατιωτῶν διαγγέλλοντος τὸ πρόσταγμα· τῶν δὲ ἔργον ἀγόντων τὸ κελευσθέν· ἐπειδὴ γὰρ ὑπὸ τῆς ἄγαν ἐξουσίας, καὶ τοῦ ἄμαχον ἔχειν τὴν βασιλείαν, εἰς ἔσχατον ἀλαζονείας κατέπεσεν, οὐ μόνον τῷ φόβῳ τῶν δειχθέντων, ἀλλὰ καὶ τῷ σχηματισμῷ σωφρονέστερον αὐτὸν ἐργάζεται.

ιγ. Ἑπτὰ καιροὶ ἀλλαγήσονται. Ἀμμωνίου. Τρία ἥμισυ ἔτη· οἱ γὰρ πέρσαι ἕως τῆς νῦν τὸν ἐνιαυτὸν εἰς δύο διαιροῦσιν, εἰς χειμῶνα καὶ θέρος· τὸ ἔαρ χειμῶνι συζευγνύντες, καὶ τῷ θέρει τὸ μετόπωρον. — Ἀντὶ τοῦ εἲρ οἱ ό ἄγγελον ἡρμήνευσαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐγρήγορον.

ιδ. Ἐξουδένωμα ἀνθρώπων. Ἄλλου. Μηνύει μὲν ὡς ὑπὸ τῶν τυχόντων διοικηθήσεται ἡ βασιλεία, οὐκ ἀρκούντων εἰς τοσαύτην ἐπιστασίαν πραγμάτων· τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ ἐξουδένημα· ὡς γὰρ τοσούτου καταλαβόντος κακοῦ, εἰκὸς τοὺς μὲν ἐν τέλει περὶ εὐσταθείας τρόπων τὰ κατὰ ἀνθρώπους λογισαμένους, εἰς αὐτήν τε καταστῆναι καὶ πελάσαι πρὸς τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν· τινὰς δὲ νεωτερίζοντας ἐπιδραμεῖν τοῖς πράγμασιν, οἳ τῆς μὲν εὐταξίας σωζομένης, οὐδὲν πρὸς τὸ κοινὸν συντελοῦντες ὤφθησαν.

Τὸ σύγκριμα εἰπόν. Εὐδοξίου. Ἐκ διαμέτρου ἑκάστης λέξεως εἶπε τὴν ἐπίλυσιν.

ιε. Ἄλλου. Τουτέστι μετὰ ἀσφαλείας τὴν ἐξήγησιν πεποίημαι.

ιϛ. Εὐδοξίου. Ἀπηνέωται οὐ γνῶσιν τῶν ἀπορουμένων ζητῶν, ἀλλὰ τρόπον προσήκοντα τῇ μηνύσει τῶν σκυθρωπῶν.

Ἔστω τὸ ἐνύπνιον τοῦτο τοῖς μισοῦσί σε. Εὐδοξίου. Οὐκ ἀπορῶ φησὶ πρὸς τὴν ἑρμηνείαν, ἀλλ' ἐκπέπληγμαι τὸ φοβερὸν τῆς ὄψεως, καὶ ἐβουλόμην εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν σῶν ἐχθρῶν τραπῆναι τὸ δεινόν, καὶ τοὺς πολεμίους τῆς βασιλείας πεῖραν τῶν κακῶν λαβεῖν.

Ἀπολιναρίου. Οἰκείως τῷ λόγῳ ᾧ μέλλει λέγειν διατίθεται· οὕτω κινοῦντος τοῦ πνεύματος, ἵνα συμπάσχων φαίνηται καὶ μὴ ἐφηδόμενος· διὸ καὶ λέγων μετὰ τοῦ ἀπεύξασθαι λέγει, ὁ ὄνειρος τοῖς μισοῦσί σε.

κγ. Ἡ βασιλεία σοὶ μένει. Ἀμμωνίου. Ἔθος προφητικὸν τοῦτο, ἀποτόμως μὲν λέγειν τὰ συμβησόμενα δεινά, χρηστὰς δὲ ἐλπίδας ὑποφαίνειν τοῖς μετανοοῦσιν, ὡς ἐν ἐξουσίᾳ κειμένης τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐκβάσεως.

κδ. Ἁμαρτίας σου ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι. Ἀπολιναρίου. Μεγάλη δὲ ἡ τῆς φιλανθρωπίας ἐν τούτῳ παρίσταται δύναμις, κατὰ τὴν τοῦ προφήτου γνώμην, εἰ καὶ τὸ ὡρισμένον, ἀμετάπτωτον εὑρίσκεται· καὶ τοῦτο δὲ ἀναδείκνυται, ὅτι οὐ χρὴ τῶν ἐξιλασμῶν ἀμελεῖν ποτέ, ὡς κατακρίσεως γενομένης, καὶ μὴ οὔσης ἰάσεως· ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ὑπέδειξε παρενεχθῆναι τὸ ποτήριον αἰτησάμενος, εἰ καὶ προεῖπεν αὐτὸ ἐπελευσόμενον· καλὸν γὰρ ἐν εὐχαῖς ὄντας καὶ ὑπὸ τῶν δεινῶν καταλαμβάνεσθαι· οὕτω γὰρ καὶ ἡ πεῖρα αὐτῶν ἀνεκτὴ γένοιτο, καὶ βράδιον ἐπιφερομένων, καὶ τάχιον παριόντων, καὶ πρᾳότερον προσφερομένων, καὶ εἰς ἀγαθὸν μεταβαλλομένων, εἰ καὶ εὐχαὶ οὐχ οὕτως ἔχοιεν, ἀλλὰ περὶ παντελοῦς ἀποστροφῆς τοῦ κακοῦ· οἱονεὶ τὸν ἰατρὸν ἱκετεύοι τὶς μὴ καίειν αὐτόν, ὁ δὲ ἀντὶ τῆς καύσεως φαρμάκῳ σφοδρῷ χρήσαιτο· πολλάκις δὲ καὶ ἡ παραίτησις ὅλως τῶν ὡρισμένων ἴσχυσεν, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου ὁ θάνατος παρῆλθε, καί τοι προφητευθείς· καὶ ἐπὶ νινευιτῶν· μέγιστον δέ, μὴ δεήσει χρήσασθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθουργίᾳ, καὶ τῇ πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς φιλανθρωπίᾳ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπισπᾶ-

σασθαι κατὰ τὸ, μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται· καὶ δὴ καὶ οὐ ψεῦδος ἔσται περὶ τὸν οὐ πληρούμενον ὅρον, ἐὰν αἱ μετὰ ταῦτα δεήσεις καὶ πράξεις ἄξιαι φανῶσι συγχωρήσεως· ὥριστο γὰρ παρὰ θεῷ τὰ ὡρισμένα κατὰ τῶν προτέρων ἔργων, οὐ κατὰ τῶν ὕστερον δεήσεων καὶ μετανοιῶν, εἰ καὶ τοῖς ἀκούουσιν οὐκ ἀπεκαλύπτετο τοῦτο χρησίμως εἰς φόβον ἐπιτρεπτικόν.

κε. Ὠριγένους. Σύμβολον ἦν οὗτος ὁ Ναβουχοδονόσορ τοῦ διαβόλου τοῦ ἀποθειώσαντος ἑαυτὸν, τοῦ καὶ τὴν κακίαν οἰκοδομήσαντος· οὗτος ἐξεδιώχθη ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου καταργήσαντος τὴν ἁμαρτίαν καὶ καταλύσαντος τὴν εἰδωλολατρείαν· ἐκδιωχθήσεται δὲ τέλεον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὑπομενεῖ τὰ ἑξῆς ἐν τῇ μελλούσῃ παρουσίᾳ.

Ἄλλου. Καὶ παραχρῆμα διὰ τὸν τῦφον καὶ τὸν τῶν ῥημάτων κόμπον τῇ τῶν φρενῶν ἐκστάσει κατεδικάζετο· οὕτως ἱκανὰ ταῦτα καὶ τὸν βεβηκότα λογισμὸν ἀποσφῆλαι τοῦ δέοντος.

κς. Ἐπὶ τῷ ναῷ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Μὴ ἁπλῶς νόμιζε ἐνταῦθα ναὸν τῆς βασιλείας λέγεσθαι, ἀλλ' ἐπειδὴ θεοποιεῖν ἑαυτὸν ἠπείγετο, ναὸν ἑαυτῷ βασιλείας κατεσκεύασεν, ἐπισημαίνεται γὰρ ὡς καὶ τὰ σκεύη τὰ ἐνεχθέντα ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἐν τούτῳ τῷ ναῷ κατέθετο.

κζ. Οὐχ αὕτη ἐστὶ Βαβυλών; Εὐδοξίου. Αὐτόλαλος ὤν, οὐδενὶ προσφθεγγόμενος, ἀλλὰ τῇ ἀλαζονείᾳ ὡς παρούσῃ προσλαλῶν.

κη. Ἔτι τοῦ λόγου ἐν τῷ στόματι τοῦ βασιλέως. Εὐδοξίου. Τουτέστι πέρας εἴληφε τὰ ἀπειληθέντα, καὶ ἑτέρῳ δίδοται ἐξουδενωμένῳ ἀνθρώπῳ, ἐν τῷ οἴκῳ σου· καὶ τοῦτο δὲ εἰς καθαίρεσιν τῆς ἐν ἰσχύϊ μεγαλαυχίας σου, τὸ ὑπὸ τοῦ ἀσθενεστάτου ἐκβάλλεσθαι, καὶ εἰς γνῶσιν τῆς θείας ἐξουσίας τῆς οὐ κατὰ δύναμιν ἀνθρωπίνην ἐπιτελούσης ἃ βούλεται· πάντα δὲ τὰ ἤδη εἰρημένα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου κατὰ τοὺς ὕπνους ἔφη καὶ νῦν· ἀλλὰ τότε μὲν ὡς ἀπειλούμενα, νῦν δὲ ὡς εἰς ἔργον ἐκβαινόντων τῶν δοξάντων.

λ. Ἀμμωνίου. Ὡς παραφρονήσας γὰρ ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς.

λβ. Ἐν τῇ δυνάμει τοῦ οὐρανοῦ κ. τ. λ. Ἀμμωνίου. Ἐν τοῖς ἀγγέλοις καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις.

λγ. Μεγαλωσύνη περισσοτέρα προσετέθη μοι. Εὐδοξίου. Ἤμην γάρ φησιν ἐμαυτοῦ σοφώτερος ἐπανελθὼν, καὶ γνοὺς ὡς οὐκ ἐμῆς ἰσχύος ἔργον ἡ βασιλεία, ἀλλὰ θεοῦ δώρημα· χάρις οὖν περισσοτέρα προσετέθη μοι, τουτέστι μετὰ γνώσεως δυναστεία παροῦσα.

λδ. Ἀμμωνίου. Ὡς δι' ὑπερηφανίαν ταπεινωθεὶς εἶπε τοῦτο, δι' ὃν ἔπαθε νουθετῶν τοὺς ἀκούοντας.

ΚΕΦ. Ε.

α. Κατέναντι τῶν χιλίων ὁ οἶνος. Ἄλλου. Ἔθος τοῦτο αὐτοῖς, ὥστε ἕκαστον ἰδίαν ἔχειν τράπεζαν.

β. Εἶπεν ἐν τῇ γεύσει τοῦ οἴνου. Ἄλλου. Διαχυθεὶς τὴν διάνοιαν ἀπό τε τῆς τρυφῆς καὶ τοῦ πλήθους τῶν τιμῶν, ἐφυσιώθη τὴν γνώμην κατὰ τοῦ θεοῦ, καὶ προσέταξε τὰ ἱερὰ σκεύη ἐνεχθῆναι, οὐδὲ τοῦ πατρὸς αἰδεσθεὶς τὴν περὶ ταῦτα εὐλάβειαν· καὶ ἐν τούτοις ἔπινε σὺν τοῖς μεγιστᾶσι καὶ παλλακαῖς αὐτοῦ.

Κυρίλλου. Τοῦτο δὲ ἦν ἕτερον οὐδὲν, πλὴν ὅτι μεγαλαυχεῖν κατὰ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ· κατεπαίρεσθαί τε τοῦ προεστηκότος τῶν ἐξ Ἰσραὴλ, ὡς κατὰ μηδένα τρόπον ὀνῆσαι δεδυνημένου τὸν ἴδιον λαόν.

Ἀμμωνίου. Ἡ εἰς ἄκρον τοῦ Βαλτάσαρ ἀσέλγεια, καὶ ἡ οἰνοποσία εἰς τοσαύτην αὐτὸν εἵλκυσε βλασφημίαν· ἕπεται γὰρ τοῖς ἀκολάστοις τὸ φιλήδονον· ὥσπερ γὰρ αἱ ἀρεταὶ ἔχονται ἀλλήλων, οὕτω καὶ αἱ κακίαι ἀκολουθοῦσιν ἑαυταῖς.

ς. Οἱ σύνδεσμοι τῆς ὀσφύος διελύοντο. Ἄλλου. Τουτέστιν οὔτε στῆναι ἠδύνατο, ἀλλ' ὡς παρειμένος ἀθρόως κατέπιπτε· τὸ αὐτὸ καὶ οἱ δαιτυμόνες πεπόνθασιν, εἰς θόρυβον ἁπάντων καταστάντων, οὐ διὰ τὸ παράδοξον μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως ταραχήν.

ζ. Ἄλλου. Ἐκάλει ὅσους ᾤετο συνετοὺς εἶναι, τὴν χαλδαϊκὴν πεπαιδευμένους σοφίαν. — Οὐδὲν εἰς σπουδὴν παραλειφθῆναι βουλόμενος ὑπὸ τῶν κληθέντων, μισθὸν τῆς ἑρμηνείας ὑπισχνεῖται τῷ λέγοντι, καὶ τοῦτον οὐ τὸν τυχόντα.

η. Οὐκ ἠδύναντο τὴν γραφὴν ἀναγνῶναι. Ἀμμωνίου. Διὰ τριῶν διαφόρων πραγμάτων θριαμβεύει τοὺς μάγους Δανιὴλ, ὅτι οὐδὲν ᾔδεσαν ἀληθὲς εἰπεῖν, ἀλλὰ μόνον ἠπάτων διὰ ψευδολογίας τοὺς ἀκεραιοτέρους· διὰ τοῦ μὴ δυνηθῆναι γνῶναι, τί εἶδε κατ' ὄναρ ὁ Ναβουχοδονόσορ ἐπὶ τῆς εἰκόνος· διὰ τοῦ ἀκοῦσαι τὸ τοῦ δένδρου ἐνύπνιον, καὶ μὴ δυνηθῆναι αὐτὸ λῦσαι· καὶ νῦν διὰ τοῦ μήτε ἀναγνῶναι τὰ φαινόμενα γράμματα ἐν τοσὶν οὐ βλέποντες, πῶς ἐτερατεύοντο, λέγοντες ὁρᾶν τὰ ἐσόμενα; ὅπερ ἐστὶ μόνου θεοῦ ἴδιον.

Ἄλλου. Ἡ τούτων ἀπορία μείζονα τὸν φόβον εἰργάζετο, ὥστε τῷ βασιλεῖ ἐπιταθῆναι τὸ δέος.

ια. Καὶ ὁ πατήρ σου. Ἄλλου. Ἵνα γὰρ μὴ ἁπλῶς πλάττεσθαι δόξῃ πρὸς ψυχαγωγίαν τοῦ βασιλέως, ἐμνήσθη καὶ τῆς εἰς αὐτὸν γεγενημένης ὑπὸ τοῦ βασιλέως τιμῆς, ἤτοι τοῦ Ναβουχοδονόσορ. — Σαφέστερον ἔφη νῦν, ἃ προλαβοῦσα ᾐνίξατο. — Οὐ τοίνυν φησὶ δέῃ πόνου, ἀλλ' ἐκεῖνον εἰσελθεῖν πρόσταξον, αὐτίκα γὰρ ἕξεις τοῦ ἀμφισβητουμένου τὴν λύσιν.

ιγ. Σὺ εἶ Δανιήλ; Ἀπολιναρίου. Οὐδὲ ᾔδει τὸν σοφὸν ὁ ἀλαζών· οὐ γὰρ ζητεῖται τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τῶν κάτω παρὰ τὴν χρείαν νενευκότων· ὅθεν διὰ τὸν εὐεργετοῦν καὶ ἠγνοήθη καὶ γινώσκεται τὴν ἀρχήν.

— Οἰκεῖα κατορθώματα κρίνων τὰ τοῦ πατρός, καὶ ἐπὶ τούτοις φρονῶν μεγάλα.

ιδ. Γρηγόρησις κ. τ. λ. Ἀπολιναρίου. Τὸ νηφάλιον τῆς διανοίας· σύνεσιν δὲ τὴν περὶ τῶν προκειμένων ἀκριβῆ διάσκεψιν· σοφίαν δὲ περισσὴν τὴν ἐν παιδίᾳ, κατὰ σύγκρισιν τῆς τῶν μάγων ὑπεροχῆς.

ιϛ. Πορφύραν ἐνδύσῃ. Ἀπολιναρίου. Φύσει βασιλικὸν τὸ κρεῖττον· διὰ τοῦτο οὐχ ἁρπάζεται τὰ βασιλικά, ἀλλὰ προσάγεται αὐτῷ· ἐτετίμητο μὲν οὖν καὶ πρόσθεν ἡγεμονικῇ τιμῇ, νῦν δὲ ἤδη καὶ βασιλικῇ.

ιη. Ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος. Ἀπολιναρίου. Τὸν ὕψιστον λέγει πρὸς τὸ ἀναγαγεῖν τὸν κάτω ζητοῦντα θεούς· πρὸ δὲ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἐπιλύσεως τῶν ἐγγεγραμμένων τῷ τοίχῳ, τὴν αἰτίαν διδάσκει, δι' ἣν αἰτίαν ἐγράφη· οὕτω γὰρ ἂν ἐλέλυτο πᾶν τὸ ζητούμενον. — Οὐ πάντως κατὰ Θεόν, οὐ γὰρ δικαίως, ὅθεν καὶ κρίνονται βασιλεῖς, ὅπως ἐχρήσαντο τῇ βασιλείᾳ τῇ δοθείσῃ· δίδονται δὲ καὶ τοῖς μὴ καλῶς ἄρχουσιν· ἐπεὶ τὸ ἄρξαι καλῶς τοῖς ἀνθρώποις οὐκ ἔστιν. — Οὐκ ἐσωφρονίσθης φησὶ πατρικῷ καὶ οἰκείῳ παραδείγματι, διὸ χαλεπωτέρα ἡ κόλασις.

κβ. Οὐ πάντα ταῦτα ἔγνως; Ἀμμωνίου. Δείκνυσιν αὐτὸν πολὺ ἀσεβῆ, ὡς ἐν εἰδήσει πταίοντα.

κγ. Οἳ οὐ βλέπουσι. Ἀπολιναρίου. Εἰ γάρ τινα δύναμιν εἶχον πρὸς ἀνθρώπους, πρότερον ἂν ἐν αὐτοῖς αὕτως ἐφαίνετο, τουτέστιν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· ἐν τούτοις δὲ οὐκ αἴσθησις οὐ γνῶσις φαίνεται.

Τὸν δὲ Θεόν. Ἀπολιναρίου. Τὸν δημιουργὸν καὶ προνοητὴν ἐμφανίζει, ἐν ᾧ ζῶμεν ὥς φησι Παῦλος, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν.

Ἀπεστάλη ἀστράγαλος χειρός. Ἀπολιναρίου. Ὡς ἐπὶ βασιλέως διά τινος τῶν διακόνων ἐκπέμποντος τὸ δόγμα.

κε. Ἡ γραφὴ ἡ ἐντεταμένη. Ἀπολιναρίου. Ἐμφαντικώτατα εἴρηται· τουτέστιν ἀσφαλῶς ὥρισε τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ ἐγκείμενα, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον μεταβολὴν δέχεται τὰ ἀποφανθέντα.

Ἀμμωνίου. Εἰ ὁ ἀνάξιος πίνων οἶνον ψιλὸν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις σκεύεσι, τοιαύτης ἔτυχε ποινῆς, ὥστε καὶ βασιλείας ἐκπεσεῖν καὶ ἀναιρεθῆναι, πόσης ἄξιοι τιμωρίας εἰσίν, οἱ ἀναξίως πίνοντες τὸν μυστικὸν οἶνον, τὸν ἁγιάζοντα καὶ αὐτὰ τὰ τίμια σκεύη; πρὸς γὰρ τὸ ἐκπεσεῖν καὶ αὐτῆς τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, καὶ ὁ ἀκατάπαυστος αὐτοὺς διαδέχεται θάνατος, τὸ τῆς γεέννης ἄσβεστον πῦρ· οὕτω γὰρ ὁ ἐπὶ τὸν Βαλτάσαρ τύπος δίδωσι νοεῖν.

λ. Ἐν αὐτῇ τῇ νυκτὶ ἀνῃρέθη Βαλτάσαρ. Εὐδοξίου. Οὐκ ἐν αὐτῇ πάντως τῇ νυκτὶ ἐκληπτέον ἀνῃρῆσθαι τὸν Βαλτάσαρ, ἀλλὰ διδάσκει σε ὁ λόγος ὡς καὶ τὰς ἀποφάσεις, πράξεις οἶδεν· οὕτω γάρ σοι καὶ Μάρκος τρίτην ὥραν λέγει ἐσταυρῶσθαι τὸν κύριον, καί τοι τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ ἔτι μαστιγουμένου· ἀλλ' ὡς τῆς ἀποφάσεως τῇ τρίτῃ ὥρᾳ δοθείσης.

λα. Δαρεῖος ὁ Μῆδος παρέλαβε τὴν βασιλείαν. Εὐδοξίου. Καὶ ὁ Μῆδος προστίθησι καὶ τὸν χρόνον λέγει, ἵνα μὴ πολλῶν Δαρείων γενομένων καὶ διαφόρων, περὶ τὴν ὁμωνυμίαν διασφαλῇ· οὗτος μὲν γὰρ κατὰ τοὺς ἔξωθεν ἱστοριογράφους οὐ Δαρεῖος προσαγορεύεται ἀλλ' ἕτερός τις· ἐπίστανται δὲ καὶ οἱ ἔξωθεν ἱστοριογράφοι διαφόρους Δαρείους· ἡ γὰρ περσῶν ἀρχὴ διήρκεσεν ἐπὶ ἔτη σλ, καθαιρεῖσα ὑπὸ Δαρείου τοῦ Ἀρσαμάνου. Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν τὴν καθαίρεσιν ἐποιήσατο· πρότερον μὲν ἡττηθέντων αὐτοῦ τῶν στρατηγῶν ἐπὶ Γανίῳ ποταμῷ· ἐν Ἴσσῳ τῆς Κιλικίας πόλει· εἶτα τούτου φυγάδος γενομένου, καὶ συλληφθέντος καὶ ἀναιρεθέντος, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς Βαβυλωνίας ἐπικρατήσαντος· καὶ εἷς μὲν αὐτὸς Δαρεῖος ὁ ἐπικληθεὶς νόθος· ἕτερος πάλιν ὁ Ὑστάσπου, ἐφ' οὗ ὁ ναὸς ᾠκοδομηθη.

ΚΕΦ. ϛ.

δ. Ἄλλου. Ἀμπλάκημα τὸ ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ἐπηρείας.

ι. Ἀμμωνίου. Ὁ ἐκτενῶς εὐχόμενος, ἐνώπιον ἵσταται τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ἡ Ἄννα ἡ τοῦ Σαμουὴλ μήτηρ κατενώπιον στᾶσα τοῦ Θεοῦ, ἤνυσε τὰ τῆς δεήσεως. — Ὁ Δανιὴλ εἷς ὢν τῶν ἐν Περσίδι δυνατῶν, τρίτον τῆς ἡμέρας ἐποιεῖτο τὴν τῆς εὐχῆς λειτουργίαν, ἵνα ἡμᾶς τοὺς ἀργοὺς κατακρίνῃ μὴ ποιοῦντας τὰ ὅμοια· εἰ δὲ ἀπορήσει τίς λέγων πῶς ἐνεχώρει τὸν ἐν πράγμασιν ὄντα, καὶ τοῖς βασιλείοις ἀναστρεφόμενον, πάντως ποιεῖν τοῦτο καθ' ἡμέραν ἀνενδότως καὶ ἀπαραβάτως τρίτον, ἕκτην, ἐννάτην, λεκτέον ὅτι ἢ ἐν λογισμῷ ἐποίει τὰς εὐχὰς, ὅτε οὐκ ἦν δυνατὸν κατ' οἶκον ἀπελθεῖν, ἢ ὅτε ἐνεχώρει λοιπὸν ὥραν ἕκτην ἐποίει οὐ μόνας τὰς τῆς ἕκτης προσευχὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς τῆς τρίτης ἃς ἐχρεώστει ποιῆσαι σωματικῶς.

Εὐδοξίου. Βασιλικὸς ὢν καὶ πολυάσχολος τρεῖς εἶχε καιροὺς ὡρισμένους τῆς εὐχῆς· ὄρθρον ἡνίκα τῆς κλίνης ἐξανίστατο, πρὶν τῶν πολιτικῶν ἐφάψασθαι πραγμάτων· μεσημβρίαν ἡνίκα πάλιν ἀποτιναξάμενος τὸν ὄχλον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, προσευκαίρει ἑαυτῷ· διὰ ταῦτα ἦν ἀπερίπτωτος, καὶ πλημμέλημα οὐχ εὑρίσκετο, ἐπειδὴ ἀρχὰς χρόνου καὶ μέσα καὶ τέλη εὐχαῖς ἀνετίθετο.

ιβ. Δόγμα μήδων καὶ περσῶν. Ἀπολιναρίου. Μήδων καὶ περσῶν φησὶν εἶπε, ἐπειδήπερ μία ἦν ἡ ἀρχὴ τότε ἀμφοτέρων· ἀναντίῤῥητα φησὶ τὰ δόξαντα, καὶ οὐκ ἐνδέχεται τὸν παραβάντα μὴ δοῦναι δίκην· ὡς γὰρ κρατυνομένης αὐτῷ τῆς βασιλείας τῷ φόβῳ τῶν ὑπηκόων, οὐκ ἐδέξατο μόνον τὸ ῥηθὲν, ἀλλὰ καὶ ἐβεβαίωσε τὸ δόγμα. — Οὐχ ἁπλῶς τὰ κατὰ τὸν δίκαιον λέγουσιν, ἀλλὰ μέμνηνται καὶ τῆς συμφορᾶς καὶ ὡς αἰχμάλωτος τὴν Βαβυλῶνα οἰκῶν τυγχάνει, ἵνα μειζόνως παροργίσωσι τὸν βασιλέα, εἴ γε τὴν ἀλλοτρίαν οἰκῶν, καὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἀγαθῶν ἀπολαύων, τυραννικὸν κέκτηται τὸ φρόνημα.

Ἀμμωνίου. Ὅτε διὰ τῆς ὑποσχέσεως ἔσχον ὧν ἤθελον ἐνέχυρα, τότε ἐποιήσαντο καὶ τὴν κατηγορίαν.

ιϛ. Ἄλλου. Οὐκ ἴσχυσέ φησιν ἐπὶ πολὺ μάχεσθαι, ἀλλ' εἶξε, δείσας μὴ σώζων ἕνα, τῆς πάσης ἀρχῆς ἐκπέσοι· καὶ τοῦτο δὲ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐγίνετο προμήθειαν, ὡς ἂν ὀφθείη λαμπροτέρα ἡ τοῦ Θεοῦ βοήθεια.

ιη. Ἐσφραγίσατο. Ἄλλου. Ἵνα μήτις αὐτὸν ἀποκτείνῃ, ἀλλὰ δοκιμασθῇ ἐν λέουσι.

Ἀμμωνίου. Ἐπίτηδες εἶπε τὸ ᾧ σὺ λατρεύεις ἐνδελεχῶς, ἵνα δείξῃ ὅτι διὰ θεοσέβειαν ἐμαρτύρησε, καὶ ὅτι τοῦτο ᾔδεσαν πάντες ὅτι συνεχῶς ἐδέετο τοῦ Θεοῦ δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἐπεβουλεύθη.

κγ. Ὅτι ἐπίστευσε τῷ Θεῷ. Ἡσυχίου πρεσβυτέρου. Τουτέστιν ἔγνω ὁ Θεὸς, ὅτι οὔτε δόξης ἐπιθυμίᾳ οὔτε ἑτέρας ὑποκρίσεως τὴν προσευχὴν ἔφερεν.

Ἀμμωνίου. Αὕτη τελεία πολιτεία, εὐαρεστεῖν τῷ Θεῷ ἐν πίστει καὶ ἀρετῇ, πλὴν καὶ ἄμεμπτον εἶναι παρὰ ἀνθρώποις.

κδ. Ἐνεβλήθησαν αὐτοί. Ἀμμωνίου. Τοῦτο γέγονε πρὸς φόβον τῶν πολλῶν, ἵνα μὴ τοῖς ἁγίοις ἐπέρχωνται· πλὴν εἰκὸς καὶ χαρῆναι αὐτοὺς, ὡς ἐκποδὼν γεγονότος τοῦ ἀντιζήλου αὐτῶν.

κϛ. Ἀπολιναρίου. Ὁ μὲν λαὸς ἐν ἀδοξίᾳ, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ δόξα διὰ τῶν ἐναντίων κηρύττεται, ἵνα φαίνηται δι' ἑαυτὸν ὁ λαὸς πεπονθὼς ἃ πέπονθεν· οὕτω γὰρ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅτι τὸν ἑαυτοῦ λαὸν οὐ δεδύνηται κατασχεῖν, ὅπου καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη πρὸς τὴν δουλείαν αὐτοῦ προσάγεται· μακάριος δὲ ὁ Δανιὴλ διὰ τοῦτο γίνεται ὡς καὶ Θεὸν τούτου τὸν Θεὸν ὀνομάζεσθαι, καθάπερ τοῦ Ἀβραάμ.

Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς ζῶν. Ἀπολιναρίου. Ἐν τούτῳ καθαιρεῖ τὰ εἴδωλα ὡς οὐ ζῶντα.

ΚΕΦ. Ζ.

α. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Βαλτάσαρ. Ἄλλου. Πρόκειται μὲν αὐτῷ λέγειν ἃς αὐτὸς εἶδεν ὀπτασίας· μέμνηται δὲ τοῦ καιροῦ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ τὴν αἰτίαν βουλόμενός σε διδάξαι, ἀφ' ἧς τῶν μελλόντων ἐδέξατο τὴν γνῶσιν· εἰ γὰρ αὐτῷ τὸ ἐνύπνιον ἁπλῶς λέγειν προὔκειτο, δυνατὸν ἦν καὶ ἐκτὸς χρόνου τοῦτο ποιῆσαι· συνεβάλλετο γὰρ πρὸς σαφήνειαν τῶν λεγομένων ὁ χρόνος οὐδέν· ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν οἱ χρόνοι προτάττονται, ὥστε γνῶναι ἡμᾶς τοὺς καιροὺς καθ' οὓς τὰς προφητείας ἐποιήσαντο, ἵνα τῶν πραγμάτων δήλων ὄντων, γνῶμεν τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ τοὺς ἀνθρώπους οἰκονομίαν, καὶ τῶν προφητῶν τὴν πρὸς τοὺς παρανόμους ἔνστασιν· οὕτως ἐνταῦθα τὸν καιρὸν ἐπισημαίνεται, ἄγων ἡμᾶς ἐπὶ τὴν ἀκριβῆ τῶν λεγομένων σαφήνειαν· οὐδὲ γὰρ ὁ Θεὸς ἁπλῶς τὰς ἀποκαλύψεις ποιεῖται, ἀλλ' ἢ τῶν ἀπορουμένων τὴν λύσιν παρέχων. Καὶ μετ' ὀλίγα. Πολλὴν τοίνυν τὴν περὶ τοῦ λαοῦ ἔχων φροντίδα, καὶ ἐν ἐσχάτοις αὐτὸν ὁρῶν, αὖθις εἰς ἀθυμίαν κατέστη, χείρονα αὐτοὺς πείσεσθαι καὶ εἰς τὰ μετὰ ταῦτα προσδοκῶν· ἐν τούτοις τοίνυν ὄντι, καὶ ἀνιωμένῳ ὑπὲρ τῶν ὁμοφύλων, καὶ ἐπιθυμοῦντι τὰ κατ' αὐτοὺς διαγνῶναι, δείκνυσι Θεὸς τῷ προφήτῃ ἅπαντα τὰ μετὰ ταῦτα.

Δανιὴλ ἐνύπνιον εἶδε. Εὐδοξίου. Μονονουχὶ λέγοντος τοῦ Θείου, ὡς τότε γρηγορεῖ τὰ θεῖα, ὅτε ἠρεμεῖ τὰ ἀνθρώπινα· ἕως μὲν ἐν ὄχλῳ πραγμάτων ἦν Δανιὴλ, ἐν αὐτῇ τὰ τῆς χάριτος ἐνεπολιτεύετο, ἵνα δόκιμος φανῇ ἐν αὐλῇ τοῦ βασιλέως, καὶ μηδενὸς δεύτερος ἐν σοφοῖς ταχθῇ· ὡς δὲ ἐκεῖνα μὲν, ἀχαριστίᾳ βασιλέως ὀργίᾳ παρεδίδοτο, προσεχής τε ἦν ὁ βίος καὶ ἐπιμελὴς καὶ συνεστραμμένος ὅλος πρὸς ἑαυτὸν, ἡνίκα κατεφρονήθη παρὰ ἀνθρώπων, ἐδεξιοῦτο παρὰ Θεοῦ καὶ ὁμιλίας αὐτὸν ἀξιοῖ Θεὸς τῆς δι' ὀνειράτων, ἵν' ἐν προοιμίοις διὰ πόνων ἰδιωτικῶν συνασκήσας τὸν ἄνδρα, μετ' ὀλίγον αὐτὸν ἀξιώσῃ καὶ θέας κρειττόνων καθ' ὕπαρ ὀπτασιῶν. — Προθέσεως οὔσης τῷ προφήτῃ ἐπιδεῖξαι τὴν ἐπὶ πᾶσι σοφὴν διοίκησιν τοῦ Θεοῦ, οὐ τὴν τῶν χρόνων ποιεῖται συνάφειαν, ἀλλὰ τὴν τῶν πραγμάτων συγγένειαν· πρὸ δὲ τούτων ἐκεῖνο χρὴ γινώσκειν, ὅτι τετραχῇ διῄρηται τὰ τῶν ὀπτασιῶν τῷ προφήτῃ· καὶ δύο ὀπτασίαι δι' ὀνειράτων εἰσί· δύο δὲ δι' ἀγγέλων ἐπιφανείας· καὶ αἱ μὲν εἰσὶν ὕπαρ, αἱ δὲ ὄναρ.

Καὶ τὸ ἐνύπνιον ἔγραψεν. Ἱππολύτου. Ὅσα μὲν οὖν ὑπὸ τοῦ πνεύματος δι' ὁραμάτων ἀπεκαλύφθη τῷ μακαρίῳ προφήτῃ, ταῦτα καὶ ἑτέροις ἀφθόνως διηγήσατο, ἵνα μὴ μόνον αὐτὸς ἑαυτῷ προφητεύων τὰ μέλλοντα φανῇ, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις τοῖς βουλομένοις ἐρευνᾷν τὰς θείας γραφὰς, προφήτης ἀποδειχθῇ.

Εὐδοξίου. Καὶ τῷ γράφοντι λέγων, καί σοι προσδιαλεγόμενος ὡς παρόντι, καὶ ἐγρηγορότα σε πρὸς τὴν ἀκρόασιν τῶν λόγων καλῶν· ἵνα μὴ ὡς ἀπόντι προσομιλῶν, ἀμυδροῖς τοῖς λόγοις προσέχῃ, ἀλλ' ὡς κατὰ παρουσίαν τεταμένος, τὴν αἴσθησιν συντείνῃς καὶ τὴν διάνοιαν.

β. Καὶ ἰδοὺ οἱ τέσσαρες ἄνεμοι. Ἱππολύτου. Τὴν τετραπέρατον κτίσιν σημαίνει.

Τέσσαρες ἄνεμοι τοῦ οὐρανοῦ. Εὐδοξίου. Πανταχόθεν πνέοντες προνοίας λόγοις, καὶ κόσμῳ ἐμβάλλοντες· ὅταν γὰρ βασιλεὺς ὁρᾷ, γῆν τε ὁρᾷ, καὶ δένδρον ἐκ γῆς, καὶ πάντα τὰ φεύγοντα στάσιμα· τῷ γὰρ ἄφρονι ἡ τῶν φευγόντων φυγὴ ὡς ἀσάλευτος μόνη νομίζεται· τῷ δὲ σοφῷ σειόμενον καὶ κλονούμενον· ἧς χάριν αἰτίας οὐ γῆν ἀλλὰ θάλασσαν ὁρᾷ ὁ σοφός.

γ. Καὶ τέσσαρα θηρία μεγάλα. Ἱππολύτου. Ἐπεὶ οὖν διάφορα θηρία ἐπεδείχθη τῷ μακαρίῳ Δανιὴλ, καὶ ταῦτα ἀλλήλων διαφέροντα, δεῖ νοῆσαι ἡμᾶς, ὅτι οὐ περὶ θηρίων τινῶν ἡ ἀλήθεια διαλέγεται, ἀλλ' ἐν τύπῳ καὶ ἐν εἰκόνι δείκνυσι τὰς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐπαναστάσας βασιλείας ὥσπερ θηρία διαφέροντα τὴν ἀνθρωπότητα· τὴν γὰρ θάλασσαν τὴν μεγάλην τὸν σύμπαντα κόσμον λέγει.

δ. Τὸ πρῶτον ὡσεὶ λέαινα. Εὐδοξίου. Ὅνπερ τρό-

πον ἐπὶ τῆς εἰκόνος τὴν ἡγεμονίαν εἶχε κεφαλὴ καὶ χρυσῆ. οὕτως ἐν τοῖς ζώοις ἡ ἀσσυρίων ἀρχὴ δύο βασιλικοῖς μέρεσιν ἐκοσμεῖτο· λέαινα γὰρ ἦν, τὸ βασιλικὸν τῶν τετραπόδων· καὶ πτερὰ ἀετοῦ, ὀξύτατον τῶν βασιλικῶν ἐν πτηνοῖς· οὐ λέοντα δὲ εἰσάγει, ἀλλὰ λέαιναν διὰ τὸ τρυφηλὸν τῆς δυναστείας· τεθηλυμένοι γὰρ ἀσσύριοι ἐν δυναστείᾳ· καὶ μάρτυς σοι Σαρδανάπαλος· πτερὰ δὲ ἀετοῦ, ἵνα μετὰ τῆς ὀξύτητος ἐπιδειχθῇ ἡ πολυχρόνιος τῆς ἀρχῆς διαμονή. — Ἐθεώρουν αὐτῆς φησι τὸ τέλος· καὶ γὰρ συνήκμασεν ὁ προφήτης τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ· ἕως οὗ ἀφῃρέθη τὰ βασιλικὰ πτερά, τουτέστιν ἡ βασιλικὴ δόξα· καὶ ἐπὶ ποδῶν ἰδιώτου ἐστάθη· οὐκέτι τεθηριωμένη κατὰ πάντων, ἀλλ' ὑποταττομένη ὡς ἄνθρωπος. — Καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ· πάντα γὰρ πρὸς τὸ ἀνθρωπινώτερον μεταστρέψει, ἀφαιρέσει τῆς ἰσχύος καὶ δόξης.

Τίτου. Ἔχεις ἐκεῖ χρυσόν, ὧδε λέαιναν· χρυσὸν δὲ τὸ τρυφηλὸν καὶ πλούσιον, λέαιναν δὲ διὰ τὸ θηλυκὸν καὶ γυναικῶδες. — Πτερὰ λέγει τὸν περὶ βασιλέα κόσμον· ὃ γάρ ἐστιν ἐπὶ τῶν ὀρνέων πτέρωσις, τοῦτο ἐπὶ τῶν κρατούντων ἡ περικειμένη φαντασία· εἰ γοῦν τις ἀφέλοι καὶ τοῦ ἄγαν γενναιοτάτου ὄρνιθος τὰ πτερά, εὑρήσει αὐτὸν τῷ τυχόντι εὐχείρωτον· τὸν ὅμοιον δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν τοῖς ὑποτεταγμένοις ἐστὶν ἰδεῖν τὴν ἀρχήν· οὔτε γὰρ βασιλεὺς ἂν γένοιτο τῶν ὑπηκόων ἐκτός, οὔτε στρατηγός, οὐκ ὄντων τῶν ὑποτεταγμένων· ἀλλὰ λέοντι μὲν παρέβαλε διὰ τὸ κρατεῖν, ἀετῷ δὲ διὰ τὸ πάσης ἐλπίδος ὀξύτερον τὴν βασιλείαν κατορθῶσαι· ἵνα τὰ μὲν πτερὰ ἡ αὐτὴ ᾖ ἐξουσία, πτέρωσις δὲ ὁ περικείμενος στρατός· καὶ διὰ τὸ ἀλαζονικὸν καὶ ὑπέρογκον τοῦ φρονήματος τῶν ἀσσυρίων, ἀετῷ παρεικάζει τούτων τὴν βασιλείαν.

Ἕως οὗ ἐξετίλη τὰ πτερὰ αὐτῆς. Ἱππολύτου. Τοῦτο γὰρ ὄντως ἐπὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ συνέβη, καθὼς ἐν τῇ πρὸ ταύτης βίβλῳ σεσήμανται· καὶ αὐτὸ εὐθὺς τοῦτο οὕτως ἐπ' αὐτῷ γεγενῆσθαι μαρτυρεῖ, ὡς ἐξεδιώχθη ἐκ τῆς βασιλείας, καὶ ἀφῃρέθη ἀπ' αὐτοῦ ἡ δόξα αὐτοῦ, καὶ ἡ μεγαλωσύνη ἣν ἐκέκτητο τὸ πρότερον. Καὶ μετ' ὀλίγα. Τὸ οὖν εἰπεῖν ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη, καὶ καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῷ, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ταπεινοφρονήσας Ναβουχοδονόσορ καὶ ἐπιγνοὺς ἑαυτὸν ὅτι ἄνθρωπός ἐστιν ὑπὸ τὴν τοῦ θεοῦ ἐξουσίαν κείμενος, δεηθεὶς τοῦ κυρίου, ἔτυχε τῆς παρ' αὐτοῦ εὐσπλαγχνίας, καὶ πάλιν εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν ἀποκατασταθείς.

ε. Θηρίον δεύτερον ὅμοιον ἄρκῳ. Ἱππολύτου. Ἵνα ἐν τούτῳ δείξῃ τὴν τῶν περσῶν βασιλείαν.

Καὶ τρία πλευρά. Ἱππολύτου. Τρία δὲ πλευρὰ καλεῖ τὰ τρία ἔθνη· λέγει οὖν, εἶχεν αὐτὸ τὸ θηρίον, οἳ ἦσαν μῆδοι, ἀσσύριοι, καὶ βαβυλώνιοι.

Καὶ οὕτω ἔλεγον αὐτῇ· ἀνάστηθι, φάγε. Ἱππολύτου. Οἱ γὰρ πέρσαι ἐπαναστάντες ἐν τοῖς τότε καιροῖς τὴν πᾶσαν χώραν ἠρήμωσαν, καὶ πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ὑποδούλους ἑαυτοῖς ποιήσαντες διέφθειραν· ὥσπερ γὰρ τὸ θηρίον ἡ ἄρκος ῥυπαρόν ἐστι ζῶον καὶ σαρκοβόρον, σπαράσσον ὄνυξιν καὶ ὀδοῦσιν, οὕτως ἐγενήθη καὶ ἡ τῶν περσῶν βασιλεία, οἵτινες διεκράτησαν ἐπὶ ἔτη σλ.

Τίτου. Ἐκεῖ ἄργυρος, ἐνταῦθα ἄρκτος διὰ τὸ βαρύ.

Ἀπολιναρίου. Ὡς σαρκοβόρον ἐστὶν ἡ ἄρκτος ζῶον, καὶ τὸ ἦθος ὠμότατον, καὶ οὕτως φησὶν ἐλέχθη αὐτῇ, ἀνάστηθι φάγε σάρκας πολλάς.

Ἄλλου. Τὸ ἔλεγον ὡς αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ἢ ἀγγέλων συμπράττοντος μηνύει. — Ὡς ἀπονητὶ τῆς νίκης ἐσομένης· ἐν αὐτῇ γάρ φησι τῇ νυκτὶ ἀνῃρέθη Βαλτάσαρ ὁ βασιλεύς.

Εἰς μέρος ἓν ἐστάθη. Τίτου. Τουτέστιν οὐ πολέμοις κατώρθωσε τὴν βασιλείαν, ἀλλ' ἀπονητὶ τῶν πάντων ἐκράτησεν· ἐπειδὴ γὰρ κατὰ θείαν ἀπόφασιν ἐκράτησε τῆς βαβυλωνίων ἀρχῆς, οὐκ ἐδεήθη καμάτου, ἀλλ' ὁμοῦ τε ἐπῆλθε καὶ εἷλε τὸν Βαλτάσαρ καὶ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν μετέστησεν.

Τρία πλευρά. Ἀπολιναρίου καὶ Εὐδοξίου. Τὰ τρία πλευρὰ λέγει τοὺς τρεῖς τακτικούς· ἕτεροι δὲ μήδους καὶ αἰγυπτίους καὶ βαβυλωνίους· οἱ δέ, μετὰ μήδων καὶ βαβυλωνίων, ἀσσυρίους· ἄμεινον δὲ τιθέναι τὴν προτέραν τῆς δευτέρας δόξαν· ἀσσύριοι μὲν γὰρ πάλαι καθῃρέθησαν, ἡνίκα ὁ Σενναχηρεὶμ ἐπιστρατεύσας τοῖς Ἱεροσολύμοις δίκην δέδωκε τῆς τόλμης· ὁ δὲ αἰγύπτιος συμβαλὼν ἐπὶ τοῦ Ἰωσίου, νενίκηκε τὴν μάχην· ἦν οὖν ἰσχυρὰ ἡ αἰγυπτίων ἀρχή, καὶ ἔμεινεν, εἰ καὶ μὴ καθόλου δυναστεύουσα καὶ συνεστηκυῖα, ἐπὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ.

ϛ. Καὶ ἰδοὺ θηρίον ἕτερον ὡσεὶ πάρδαλις. Ἱππολύτου. Πάρδαλιν οὖν ὀνομάσας τὴν τῶν ἑλλήνων βασιλείαν σημαίνει, ὧν ἦρξεν Ἀλέξανδρος ὁ μακεδών· ἀφωμοίωσε δὲ αὐτοὺς παρδάλει διὰ τὸ γεγενῆσθαι αὐτοὺς ὀξεῖς καὶ πολυμηχάνους ἐν τοῖς λογισμοῖς καὶ πικροὺς ἐν τῇ καρδίᾳ· ὃν τρόπον καὶ τὸ ζῶον ποικίλον ἐστὶ τῇ ἰδέᾳ, ὀξὺ δὲ εἰς τὸ κακοποιῆσαι καὶ αἷμα ἀνθρώπου ἐκπιεῖν.

Εὐδοξίου. Ἐνταῦθα εἰσάγει σοι πάρδαλιν· οὐκ ὀνομάσας σοι πρότερον ἄρρενα ἢ θήλειαν· μεμιγμένη γὰρ ἦν ἡ τοῦ ἤθους κατάστασις· καὶ ποτὲ μὲν ἠρρενοῦτο ὡς ὁπλίτης Ἀλέξανδρος, ποτὲ δὲ ἐθηλύνετο ὡς ἑλληνικός· καὶ ἦν ἦθος μεμιγμένον. οὐχ οὕτως τῇ ἰσχύϊ ὡς τῷ τάχει κρατῶν τῇ τε ὀξύτητι τοῦ δρᾶν, ἐξέκλινε τοῦ πάθους τὴν πεῖραν· οὐ γὰρ ἠφίει τοῖς πάσχουσι, καιρὸν βουλῆς, αὐτοῖς βουλεύμασιν ἐφιστάμενος.

Καὶ αὐτῇ πτερὰ τέσσαρα. Εὐδοξίου. Εἶχε δὲ καὶ οὗτο τοῦ προλαβόντος θηρίου οὐδὲν ἔλαττον πτερὰ συνακμάζοντα· καὶ τούτου σοι πίστιν ἐναργῆς οὐχὶ ἡ ἔξωθεν ἱστορία, ἀλλ' ἡ οὕτως πῶς πεπιστευμένη παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ· ἐγένετο γάρ φησι μετὰ τὸ πατάξαι Ἀλέξανδρον Δαρεῖον τὸν βασιλέα περσῶν καὶ μήδων, καὶ μετὰ ταῦτα ἠγάπησε τὰ παιδάρια τὰ συνεκτραφέντα αὐτῷ, καὶ κατέστησεν αὐτοὺς βασι-

λεῖς καὶ ἧσαν οἱ ἐν χείρονι μὴ συνεκτραφέντες αὐτῷ.

Τέσσαρες κεφαλαί. Εὐδοξίου. Τῇ γὰρ τοῦ πρώτου βασιλέως τελευτῇ, τέσσαρες ἐκ τῆς μιᾶς ἀνέστησαν κεφαλαί. — Ἀλλὰ τὰς δυναστείας καθελὼν, τὰ ἔθνη ὑπόσπονδα ἐποιήσατο.

Τίτου. Εἶτα φησὶ πάρδαλις, Ἀλέξανδρος ὁ τῶν μακεδόνων βασιλεὺς πᾶσαν διαπτὰς τὴν οἰκουμένην· οὐδὲν γὰρ τούτου γοργότερον οὔτε ὀξύτερον γέγονεν, ἀλλὰ σφοδρότης ἦν καὶ ὀξὺς καθάπερ τοῦτο τὸ θηρίον.

Τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ. Ἱππολύτου. Μετὰ γὰρ τὸ ὑψωθῆναι τὴν βασιλείαν Ἀλεξάνδρου καὶ αὐξηθῆναι καὶ εἰς πάντα τὸν κόσμον ὀνομασθῆναι, διεμερίσθη ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἰς τέσσαρας ἀρχάς· τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλεν αὐτοῖς τοῖς συντρόφοις τοῖς ἐκ τοῦ γένους τὴν βασιλείαν τέσσαρσιν ἀνθρώποις Σελεύκῳ, Δημητρίῳ, Πτολεμαίῳ, καὶ Φιλίππῳ· καὶ ἐπέθεντο πάντες οὗτοι διαδήματα, καθὼς Δανιὴλ τοῦτο προμηνύει, καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Μακκαβαίων ἀναγέγραπται.

Ἄλλου. Καθόλου εἰς τὴν τῶν βασιλειῶν διαδοχὴν ἠκολούθησε τῷ προτέρῳ ἐνυπνίῳ ἡ παροῦσα ὄψις· ἐκεῖ γὰρ μετὰ τὸν ἄργυρον χαλκὸν εἶχεν, ἰσχυρότερον ὄντα τοῦ ἀργύρου· κἀνταῦθα πάρδαλιν μετὰ τὴν ἄρκτον, ὡς ὀξύτατον μετὰ τὸ πρότερον θηρίον· ὁ μὲν γὰρ Δαρεῖος πόνων ἐκτὸς καὶ μόχθων διήνυσε τὴν ἀρχήν· ἅτε πρὸς μὲν πέρσας οὐ πεπολεμηκώς· φιλία γὰρ ἦν Κύρου κρατοῦντος· πρὸς δὲ τοὺς λοιποὺς μὴ καιρόν· ἠσπάσαντο γὰρ τὴν τούτων δυναστείαν· ὁ δὲ Κῦρος ὡς πολλῶν ὄντων τῶν ἀνθισταμένων πολέμοις τὰ μέγιστα κατώρθωσεν.

Τίτου. Ἐκεῖ χαλκὸν, ἐνταῦθα πάρδαλιν ὀξύτατον τῶν θηρίων· ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος ὁ μακεδὼν ὀξύτατα ἐπῆλθε τὴν ἀνατολὴν, παρδάλει παρεβλήθη· ἐκεῖ μὲν χαλκὸς διὰ τὸ εὔηχον τῆς ἑλλάδος, ἐνταῦθα δὲ πάρδαλις διὰ τὸ ὀξύτατον τῆς ἐφόδου.

Τίτου. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ βαβυλώνιοι ἓν ἔθνος ὑπῆρχον, αὐτοὶ δὲ τοῖς τότε καιροῖς ἐδόκουν πάντων κυριεύειν, δικαίως λέαιναν αὐτοὺς ὠνόμασεν, ὡς ζῶον μονοειδές· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ πέρσαι ἓν ἔθνος εἰσὶ, ῥυπαρὸν μὲν, πλὴν ὁμόγλωσσον· διὰ τοῦτο καὶ ἄρκτῳ αὐτοὺς ὡμοίωσεν· ὡσαύτως καὶ τοὺς ἕλληνας πάρδαλιν εἶπεν· οἱ γὰρ πάντες ἕλληνες ὑπῆρχον· νυνὶ δὲ τὸ νῦν κρατοῦν θηρίον οὐκ ἔστιν ἓν ἔθνος, ἀλλ' ἐκ πασῶν γλωσσῶν καὶ ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συνάγει ἑαυτῷ καὶ παρασκευάζει δύναμιν εἰς παράταξιν πολέμου· οἱ πάντες μὲν ῥωμαῖοι καλούμενοι, μὴ ὄντες δὲ οἱ πάντες ἐκ μιᾶς χώρας· ὥστε καλῶς ὁ προφήτης καταπλαγεὶς καὶ θεωρῶν τὸ μέλλον, οὐκ ὠνόμασε ποταπὸν εἴη τὸ θηρίον, ἀλλ' ἐθαύμασεν.

ζ. Καὶ ἰδοὺ θηρίον τέταρτον. Ἱππολύτου. Ὅτι μὲν οὖν μετὰ τὴν τῶν ἑλλήνων βασιλείαν, ἑτέρα οὐκ ἐγήγερται ἄλλη βασιλεία, εἰ μὴ ἡ κρατοῦσα νῦν ἕστηκε, καὶ τοῦτο πᾶσι πρόδηλον ἐστιν· ἥτις ὀδόντας μὲν ἔχει σιδηροῦς, διὰ τὸ πάντας δαμάζειν καὶ λεπτύνειν τῇ ἰδίᾳ ἰσχύϊ, ὥσπερ γε ὁ σίδηρος· τὰ δὲ ἐπίλοιπα τοῖς ποσὶ συνεπάτει, διὰ τὸ μὴ καταλείπεσθαι ἑτέραν βασιλείαν ἔτι μετὰ ταύτην, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ταύτης κέρατα δέκα ἀναφύεσθαι.

Ἰδοὺ θηρίον τέταρτον. Τίτου. Οὐδὲ εἶπεν ἐπωνυμίαν, ἵνα κατ' ἰσχὺν ἀσύγκριτον αὐτὸν δείξῃ. — Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλε σαφὲς γίγνεσθαι τὸ τῆς προφητείας χωρίον ἐπὶ ῥωμαίων αὐτῶν, ἵνα μὴ ὑβρισθῇ ἡ βασιλεία, ἀνώνυμον καταλιμπάνει τὸ θηρίον. — Ἀντὶ μετὰ πλείονος περιουσίας βασιλεύσει, πάσης ἐλπίδος ὀξύτερον τὰ κατὰ πόλεμον ἀνύων.

Καὶ κέρατα δέκα αὐτῷ. Ἱππολύτου. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παρδάλεως προεῖπεν ὁ προφήτης ὅτι τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ· καὶ ἐγένετο, καὶ ἐμερίσθη ἡ βασιλεία Ἀλεξάνδρου εἰς τέσσαρας ἀρχάς, οὕτω καὶ νῦν προσδοκᾷν δεῖ, ἕως ἀναβήσεται δέκα κέρατα ἐξ αὐτῆς ταύτης, ὅταν ὁ χρόνος τοῦ θηρίου πληρωθῇ, καὶ τὸ μικρὸν κέρας ὅπερ ἐστὶν ὁ ἀντίχριστος ἐν αὐτοῖς αἰφνίδιος ἀναφανῇ, καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐκ τῆς γῆς ἀρθῇ, καὶ ὁ πᾶς κόσμος εἰς συντέλειαν πκρῇ· ὥστε οὐ προλαμβάνειν ἡμᾶς δεῖ τὴν τοῦ θεοῦ βουλὴν, ἀλλὰ μακροθυμεῖν καὶ δεῖσθαι, ἵνα μὴ εἰς τοιούτους χρόνους ἐμπέσωμεν· οὔτε μὴν ἀπιστεῖν ὡς μὴ μέλλοντα γίνεσθαι· εἰ γὰρ τὰ πρῶτα ὅσα προεῖπον οἱ προφῆται, οὐκ ἐγένετο, μήτε ταῦτα προσδοκᾶν· εἰ δὲ ἐκεῖνα ἐγένοντο κατὰ καιροὺς ἰδίους, καθὼς προείρηται, πάντως καὶ ταῦτα τελεσθήσεται.

Ἄλλου. Λέγει μὲν τοὺς δέκα βασιλεῖς, τοὺς κατὰ διαδοχὴν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον βασιλεύσαντας ἄχρις Ἀντιόχου· σημειωτέον δὲ ὡς οὐκ ἔφη ἐξ αὐτοῦ δέκα φῦναι κέρατα, ἀλλ' ἐν αὐτῷ εἶναι δέκα κέρατα· μία τε γὰρ ἡ μακεδόνων βασιλεία, εἰ καὶ διῃρέθη εἰς πλείονας ἡ ἀρχή· καὶ ἵνα μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοὺς δέκα ἀριθμῶμεν, οὕτω γὰρ ἐκ τῶν χρονικῶν ἐστιν, Ἀλέξανδρον πρῶτον· μετ' αὐτὸν Ἀντίγονον· ἔπειτα Δημήτριον. Σέλευκον τὸν νικάνορα τέταρτον· πέμπτον τὸν Ἀντίοχον, τὸν σωτῆρα ἐπικαλούμενον· ἕκτον ἐπώνυμον τούτῳ, ᾧ θεὸς ἐπίκλην· ἕβδομον Σέλευκον τὸν καλλίνικον· ὄγδοον Σέλευκον τὸν κεραυνόν· μεθ' ὃν ἔνατος Ἀντίοχος ὁ μέγας· καὶ δέκατος Σέλευκος ὁ φιλοπάτωρ· οὐ ξενιστέον δὲ εἰ κατὰ ταυτὸν τὰ δέκα κέρατα ἐθεάσατο· οὐ γὰρ ἵνα σημάνῃ καθώς τινες βούλονται δέκα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον φανεῖσθαι βασιλεῖς· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ τὸν καθέκαστον τὰς πράξεις διδάσκειν αὐτῷ προὔκειτο, τὰ δὲ κατὰ Ἀντίοχον μόνον λέγειν, διόπερ ἠρκέσθη ἐπὶ μὲν ἐκείνων τῷ ἀριθμῷ μόνον, μετέβη δὲ ἐπὶ τοῦτον, τῷ προφήτῃ τὰ κατὰ τὸν λαὸν σαφηνίζων.

Ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροί. Εὐδοξίου. Σιδηροὶ μὲν διὰ τὴν ἰσχὺν, μεγάλοι δὲ διὰ τὸ δυσκαταγώνιστον. — Δείκνυσιν ὡς οὐ δι' ἀσθένειαν ὑποταγήσονται αὐτῷ οἱ ἡττημένοι, ἀλλ' αὐτὸς διὰ μέγεθος δυνάμεως, πάντων τῶν λοιπῶν περιέσται· λέγει δὲ τὰ μὲν αὐτὸν ἐσθίειν, τὰ δὲ συμπατεῖν· ἵνα δείξῃ ὡς τοὺς μὲν ἀνθισταμένους ὑποτάξει· ἔσονται δέ τινες οἱ καὶ πρὸ τῆς ἐφόδου τὴν ὑποταγὴν ὁμολογοῦσι.

η. Προσενόουν τοῖς κέρασιν. Ἱππολύτου. Τουτέστιν ἀτενὲς ἑώρων πρὸς τὸ θηρίον, καὶ ἐθαύμαζον μετὰ τῶν λοιπῶν ἁπάντων καὶ τῶν κεράτων τὸν ἀριθμόν· ἐξηλλαγμένη γὰρ παρὰ τὴν τῶν λοιπῶν θηρίων φύσιν ἦν ἡ τούτου θεωρία.

θ. Ἐθεώρουν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν. Σεβήρου ἐκ τῶν κατὰ Ἀλέξανδρον. Τὸν μὲν γὰρ θεσπέσιον Δανιὴλ οἷα δὴ προφήτην ὡς ἐν τύποις καὶ αἰνίγμασι καὶ ὁράσει προφητικῇ λέγοντα ἴσμεν περὶ θεοῦ· ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο· ἀμέλει καὶ τὴν τρίχα αὐτοῦ φησιν εἶναι τῆς κεφαλῆς ὡσεὶ ἔριον καθαρόν· οὕτω τύπος ἦν τὸ ὁρώμενον, ὑπογράφων διὰ σωματικῶν ὄψεων τὸν ἀσώματον καὶ ἀΐδιον, τὸν εἰπόντα δι' ἑτέρου προφήτου, ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὡμοιώθην.

Ὁ θρόνος αὐτοῦ, φλὸξ πυρός. Εὐδοξίου. Ὁ γὰρ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον, φωτίζον τοὺς ἀξίους, ἀναλίσκον τοὺς κατεφθαρμένους.

Οἱ τροχοὶ αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Ἐφ' ἅρματος γὰρ φαίνεται ὡς καὶ τῷ Ἰεζεκιὴλ· τούτῳ ὁ θρόνος ὑπὸ τροχούς· ἵνα εἴπῃ καὶ τὴν ἀκίνητον ἀξίαν, δηλώσῃ δὲ καὶ τὴν διατρέχουσαν πρόνοιαν.

ι. Βίβλοι ἀνεῴχθησαν. Κυρίλλου. Ὅτε γὰρ ἐν εἴδει γέγονε τῷ καθ' ἡμᾶς ὁ μονογενής, τότε καὶ βίβλους ἀνέῳξεν ὁ πατήρ· καὶ ἀνῆκε μὲν τοῦ κρίνεσθαι τοὺς ἐνόχους ἁμαρτίαις, ἀφῆκε δὲ τοῖς ἀνδριζομένοις τὸ ἐγγράφεσθαί τε καὶ ἐναριθμεῖσθαι λοιπὸν τοῖς ἄνω χοροῖς, καὶ ἐν μνήμῃ κεῖσθαι.

Βασιλείου ἐπισκόπου. Τί ἄλλο δηλοῦσιν ἢ τὸ ἀνακινεῖσθαι ἐν τῷ ἡγεμονικῷ τῶν ἀνθρώπων τοὺς περὶ τῶν πεπραγμένων τύπους, εἰς τὸ μνημονεύειν ἕκαστον τῶν ἰδίων, ἵνα βλέπωμεν δι' ἃ κολαζόμεθα;

ιγ. Ὡσεὶ υἱὸς ἀνθρώπου. Εὐσεβίου Καισαρείας. Σαφῶς ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι τὴν καθόλου κρίσιν, ὅτε πάντες οἱ ἐξ αἰῶνος ἄνθρωποι παραστήσονται τῷ βήματι τοῦ χριστοῦ· μετὰ δὲ τὴν τῶν τετελευτηκότων ἀναβίωσιν, καὶ μετὰ τὴν κατὰ πάντων κρίσιν, ὁ ὁραμένος τῷ Δανιὴλ υἱὸς ἀνθρώπου ἐπιστήσεται ἐπὶ νεφελῶν τὴν κατὰ πάντων τῶν λαῶν καὶ φυλῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐξουσίαν τὴν καὶ βασιλείαν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον παραληψόμενος· ὡς καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει λέγων· ὅτε δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ τὰ ἑξῆς· συνᾴδει γοῦν ταῦτα ταῖς ἐν χερσὶν μαρτυρίαις τῆς τοῦ Δανιὴλ προφητείας καθ' ἣν λέλεκται, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν· καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν· καὶ προσηνέχθη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία· καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε. Ἱππολύτου. Παλαιὸν μὲν οὖν ἡμερῶν οὐχ ἕτερον λέγει, ἀλλ' ἢ τὸν ἁπάντων κύριον καὶ θεὸν καὶ δεσπότην, τὸν καὶ αὐτοῦ χριστοῦ, τὸν παλαιοῦντα τὰς ἡμέρας, καὶ τὸν ὑπὸ χρόνων ἡμερῶν μὴ παλαιούμενον.

Κυρίλλου. Καὶ τί ἐστιν ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν; ἆρα τοπικῶς; εἶτα πῶς τοῦτο οὐκ ἀμαθές, ὅτι μὴ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον; πληροῖ γὰρ τὰ πάντα· τί οὖν ἐστι τὸ ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν; εἰς τὴν δόξαν τοῦ πατρὸς δηλονότι ἔφθασεν ὁ υἱός· καὶ πόθεν τοῦτο ἐστιν ἰδεῖν, ἔφη πάλιν αὐτὸς ἐφεξῆς· αὐτῷ ἐδόθη ἡ τιμὴ καὶ βασιλεία· ἤκουσε γὰρ τοῦ πατρὸς λέγοντος, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

ιδ. Αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή. Εὐσεβίου. Οὐ μόνον τὴν τοῦ υἱοῦ ἀνθρώπου βασιλείαν ὁ προφήτης θεσπίζει, ἀλλὰ καὶ πλείονα, περὶ ὧν φησί.

Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος. Ἱππολύτου. Τῷ οὖν ἰδίῳ υἱῷ ὁ πατὴρ πάντα ὑποτάξας τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ πάντων ἀπέδειξεν αὐτὸν πρωτότοκον ἐκ θεοῦ, ἵνα μετὰ τοῦ πατέρος υἱὸς θεοῦ ὢν ἀποδειχθῇ πρὸ ἀγγέλων, ἵνα καὶ ἀγγέλων κύριος φανῇ· πρωτότοκον ἐκ παρθένου, ἵνα τὸν πρωτόπλαστον Ἀδὰμ ἐν αὐτῷ ἀναπλάσσων δειχθῇ· πρωτότοκον ἐκ νεκρῶν, ἵνα ἀπαρχὴ τῆς ἡμετέρας ἀναστάσεως αὐτὸς γενηθῇ.

Ἥτις οὐ παρελεύσεται· Ἱππολύτου. Τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς δεδομένην τῷ υἱῷ ὑπέδειξεν, ὃς ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων βασιλεὺς καὶ κριτὴς πάντων ἀποδέδεικται· ἐπουρανίων μέν, ὅτι λόγος ἐκ καρδίας πατρὸς πρὸ πάντων γεγεννημένος ἦν· ἐπιγείων δέ, ὅτι ἄνθρωπος ἀνθρώποις ἐγεννήθη, ἀναπλάσσων δι' αὐτοῦ τὸν Ἀδάμ· καταχθονίων δέ, ὅτι καὶ ἐν νεκροῖς κατελογίσθη, εὐαγγελιζόμενος ταῖς τῶν ἁγίων ψυχαῖς, διὰ θανάτου θάνατον νικῶν.

ιη. Τέσσαρες βασιλεῖαι ἀρθήσονται. Ἄλλου. Σημειωτέον δὲ ὡς τὰς λοιπὰς βασιλείας καθαιρεῖσθαι λέγει, δέχεσθαι δὲ τὴν βασιλείαν οὐ τὸν ἐπὶ τῶν νεφελῶν ὀχούμενον, ἀΐδιος γὰρ τοῦ χριστοῦ ἡ βασιλεία, ἀλλὰ τοὺς ἁγίους· τότε γὰρ ὁ χριστὸς ἀληθῶς βασιλεύσει, οὐδενὸς ὄντος ἀντιτεταγμένου· οὐ τοῦ διαβόλου, τιμωρεῖται γάρ· οὐ τῆς ἁμαρτίας, ἀνῄρεται γάρ· οὐ τοῦ θανάτου, πέπαυται γάρ· καὶ ὁ μακάριός φησι Παῦλος ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ πατρί, ὡς παυθησομένων μὲν ἁπάντων τῶν μετὰ τὴν τοῦ Ἀδὰμ παρακοὴν γινομένων· ἀποκαταστασθησομένων δὲ τῶν πάντων εἰς τὸ ἀρχαῖον, ἐν οἷς περ ἦν τὰ πάντα πρὸ τῆς ἁμαρτίας· τὸ δὲ ἅγιοι ὑψίστου, ὡσανεὶ οὐκ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ τῆς διαίτης τῶν ἀνθρώπων ἐσομένης.

Αἱ ἀρθήσονται. Ἱππολύτου. Τῶν γὰρ τριῶν θηρίων ἤδη διαδραμόντων καὶ μεταστάντων, καὶ τοῦ ἑνὸς ἀκμὴν ἔτι ἐνεστῶτος, ἐὰν καὶ τοῦτο μετασταθῇ, παύεται λοιπὸν τὰ ἐπίγεια, ἄρχεται λοιπὸν τὰ ἐπουράνια, ἵνα τὸ τῶν ἁγίων ἀκατάλυτον καὶ αἰώνιον βασίλειον δειχθῇ καὶ ὁ βασιλεὺς οὐράνιος προφανῶς

πᾶσιν ἐπιδειχθῇ, μηκέτι διὰ εἴδους ὡς ἐν ὁράσει βλεπόμενος, μήτε ἐν στύλῳ νεφέλης ἐπὶ κορυφῆς ὄρους ἀποκαλυπτόμενος, ἀλλὰ μετὰ δυνάμεων καὶ στρατιῶν ἀγγελικῶν ἔνσαρκος Θεός, καὶ ἄνθρωπος υἱὸς Θεοῦ, καὶ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀπ' οὐρανῶν κριτὴς τῷ κόσμῳ παραγινόμενος.

Καὶ παραλήψονται τὴν βασιλείαν. Εὐσεβίου Καισαρείας. Συμβασιλεύοντες δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ τῷ Θεῷ· τίνες δ' ἂν εἶεν οὗτοι, ἢ οἱ κληρονόμοι τοῦ Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ χριστοῦ; οἷς καὶ ἐπήγγελται, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, βασιλείαν ἐπιστησομένην τὴν μετὰ τέσσαρας βασιλείας τὰς τῷ προφήτῃ δεδηλωμένας, περὶ ὧν ὡς ἐν βραχίσιν ἀρτίως διειλήφαμεν· ἐντεῦθεν οἶμαι τὸν ἱερὸν ἀπόστολον Παῦλον ὁρμᾶσθαι περὶ τῆς δευτέρας ἀφίξεως τοῦ χριστοῦ γράφειν τὰ τοιάδε· ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ καὶ τὰ ἑξῆς· ὁ δ' αὐτὸς ἀπόστολος καὶ τὴν ὑστάτην τοῦ ἀντιχρίστου ἄφιξιν τήν καὶ ἀπώλειαν, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἔνδοξον παρουσίαν ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ παρίστησι λέγων· μήτις ὑμᾶς ἐξαπατήσει κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενα Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἔστι Θεός· οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν; καὶ τὰ ἑξῆς· τοσαῦτα ὁ θαυμάσιος ἀπόστολος ἐν τοῖς περὶ συντελείας τοῦ βίου διεξῆλθε λόγοις, τὰ διὰ τοῦ προφήτου Δανιὴλ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου, καὶ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐνδόξου βασιλείας τεθεσπισμένα πιστούμενος.

ιθ. Καὶ ἐζήτουν περὶ τοῦ θηρίου τοῦ τετάρτου. Ἱππολύτου. Καθὼς φθάσαντες τὴν τετάρτην εἴπομεν βασιλείαν, ταύτην δηλῶν παρ' ἣν ἑτέρα ἄλλη μείζων καὶ τοιαύτη βασιλεία ἐπὶ τῆς γῆς οὐκ ἐγήγερται, ἐξ ἧς μέλλει ἀναφύεσθαι δέκα κέρατα, καὶ μερισθήσεται εἰς δέκα διαδήματα· καὶ ἐν αὐτοῖς ἕτερον μικρὸν κέρας ἀναβήσεται, ὅπερ ἐστὶ τὸ τοῦ ἀντιχρίστου· καὶ ἐκριζώσει τρία τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· τουτέστι τοὺς τρεῖς βασιλεῖς ἀνελεῖ, Αἰγύπτου, Λιβύων τε, καὶ Αἰθιόπων, βουλόμενος ἑαυτῷ περιποιεῖσθαι τὴν πᾶσαν βασιλείαν· ὅσπερ κρατήσας τῶν λοιπῶν κεράτων ἑπτά, ἄρχεται λοιπὸν ὑπὸ τοῦ αὐτῷ ἀλλοτρίου καὶ πονηροῦ πνεύματος φυσιωθεὶς πόλεμον ἐγείρειν κατὰ τῶν ἁγίων, καὶ πάντας πανταχοῦ διώκειν, βουλόμενος ὑπὸ πάντων δοξάζεσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς Θεός.

κβ. Ἕως ἦλθεν. Ἱππολύτου. Παραγινομένου λοιπὸν ἀπὸ οὐρανοῦ κριτοῦ τῶν κριτῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων, ὃς μεταστήσει πᾶσαν τὴν τοῦ ἀντικειμένου ἀρχὴν καὶ δύναμιν, καὶ καταφλέξει πάντας αἰωνίῳ πυρὶ κολάζων· τοῖς δὲ δούλοις αὐτοῦ καὶ τοῖς προφήταις καὶ μάρτυσι καὶ πᾶσι τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν δώσει τὸ αἰώνιον βασίλειον. — Τουτέστι ἀτελεύτητον ἕξουσι τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν.

κε. Ἕως καιροῦ, καὶ καιρῶν, καὶ ἥμισυ καιροῦ. Ἱππολύτου. Ὅπερ σημαίνει τρία ἔτη καὶ ἥμισυ.

Ἀπολιναρίου. Καιρὸν φησὶν ἐνιαυτὸν ἕνα· καιροὺς δύο ἔτη· ἥμισυ καιροῦ μῆνας ἕξ· καιροὺς δὲ καιρῶν ἄλλους καιροὺς ἕξ, τουτέστιν ἑξάμηνα ἕξ· ὡς πολυπλασιαζομένους τοὺς ἓξ ἐπὶ ἓξ γίνεσθαι μῆνας λϛ· καὶ ἥμισυ καιροῦ λέγει μῆνας τρεῖς, ὡς τοὺς πάντας εἰρημένους λθ, οἳ γίνονται πάντες ἔτη τρία καὶ μῆνες τρεῖς· τοσοῦτος γὰρ χρόνος συνάγεται ἀφ' οὗ ὁ Ἀντίοχος κακὰ διέθηκε τοὺς Ἰουδαίους, ἄχρις οὗ εἰς τὴν προτέραν τοῦ Θεοῦ λατρείαν ὁ λαὸς κατέστη· καὶ δείξομεν καιρὸν τοῦτον περαιούμενον, ἡνίκα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἥμισυ ἑρμηνεύειν δεῖ.

κϛ. Ἀπολέσαι ἕως τέλους. Ἀμμωνίου. Εὐθὺς γὰρ μετὰ τὸν ἀντίχριστον τὸ τέλος· καὶ μάτην πλανῶνται οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες, ὅτι μέλλουσι χίλια ἔτη κρατεῖν σὺν τῷ ἀντιχρίστῳ· τρία ἥμισυ μόνον ἔτη μέλλοντος αὐτοῦ κατασχεῖν.

ΚΕΦ. Η.

α. Ὅρασις ὤφθη πρός με. Εὐδοξίου. Οὐκέτι ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, ἀλλ' ὅρασις ὤφθη μοι ἐν προκοπαῖς γινόμενος, καὶ μετὰ τὰς ἐν ὕπνοις ὁμιλίας, καὶ τῆς καθ' ὕπαρ ἀξιούμενος.

Μετὰ τὴν ὀφθεῖσάν μοι κατ' ἀρχήν. Εὐδοξίου. Ἐδείχθησαν γάρ μοι φησὶ τὰ ῥηθέντα οὐχ ὕπαρ ἀλλὰ κατὰ τοὺς ὕπνους.

β. Ἐπὶ τοῦ οὐβάλ. Εὐδοξίου. Ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἐπὶ τοῦ οὐλαΐθ, τουτέστι πύλην ἐπὶ γέφυραν τοῦ ποταμοῦ κειμένην· τοῦτο γὰρ διερμηνεύεται. Καὶ μετ' ὀλίγα. Ἐνταῦθα καὶ τὴν ὄψιν ὁρᾷ, τοῦ Θεοῦ δεικνύντος ὡς τῆς αὐτῶν ἱκεσίας ἐπακούσας· τήν τε ἄνοδον αὐτοῖς χαρίζεται, καὶ μετὰ ταῦτα πάσχοντας κακῶν ἐξαρπάζει τῶν δεινῶν. — Ἐπειδὴ τὰ προῤῥηθέντα ἐν τῇ πρὸ ταύτης ὁράσει εἰς μακροὺς αἰῶνας ἔμελλε τελεσιουργεῖσθαι, καὶ ὀψέ ποτε εἰς πέρας ἀφικνεῖσθαι, ἵνα μὴ ἐκ τοῦ καιροῦ τῆς προφητείας, μέχρι τῶν τῆς προφητείας συμπερασμάτων, πολλοῦ τοῦ αἰῶνος τρέχοντος, καὶ μηδενὸς μεταξὺ γιγνομένου, μὴ δὲ μία πίστις παρέχηται, τὴν μέσην ἔκβασιν τὴν κατὰ τοῦ ἔθνους γινομένην ἀριδηλότατα μηνύσας ὁ λόγος τῷ προφήτῃ, πίστιν ἐπιτέθεικε τοῖς εἰς ὕστερον γινομένοις· πάλιν τε τὰ ὕστερον γενησόμενα, πίστιν τοῖς ἐπὶ τελευτῇ τῶν πάντων ἀφιξομένοις. — Τὸ οὐλαΐθ τὸ αὐτό ἐστι τῷ οὐβαλουλὰ μετὰ προσθήκης τοῦ σημαίνειν κατὰ ἀνατολάς.

γ. Τὸ ἓν ὑψηλότερον τοῦ ἑτέρου. Ἄλλου. Οὐ μή φησιν ἴσα ἦν ἀμφότερα, θάτερον δὲ ἑτέρου ὑπερεῖχεν.

Ἀρμωνίου. Διὰ τοῦ μείζους εἶναι ἐν ἀξίᾳ τοὺς πέρσας τῶν μήδων.

Οὐχ ἁπτόμενος τῆς γῆς. Ἀπολιναρίου. Ἀντὶ τοῦ σὺν εὐκολίᾳ πάσας τὰς νίκας κατώρθου, ὑπόπτερος τρόπον τινὰ διατρέχων τὴν οἰκουμένην.

ς. Ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ἐν ὁρμῇ. Ἀπολιναρίου. Τὸ ἀνδρεῖον δείκνυσι τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ ἐν ταῖς μάχαις ὀξύ· οὐ γὰρ κατὰ σχολὴν ᾔει, ἀλλ' ὡς ἐξ ἐπιδρομῆς ἅπαντας αἱρῶν τοῖς ἀπαντῶσιν ἦν φοβερός· δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ τῶν ζώων τὰ παραδείγματα· τὸν μὲν γὰρ πέρσην Δαρεῖον κριῷ παρέβαλεν, ὡς νωθρότερον· τὸν δὲ Ἀλέξανδρον τράγῳ, ὡς ὀξὺν ἐν ταῖς πράξεσιν.

Εὐδοξίου. Σημαίνει ὡς ἔφην τὴν περσῶν καὶ τὴν μακεδόνων ἀρχήν· γνωρίζει δὲ νῦν Δαρεῖον τὸν πέρσην καὶ Ἀλέξανδρον τὸν μακεδόνα· οὗτος γοῦν τὴν τῶν περσῶν εἷλε βασιλείαν, καθελὼν αὐτῶν τὴν δυναστείαν.

ιγ. Φελμονί. Εὐδοξίου. Τὴν ἑβραίαν φωνὴν τέθεικε φελμονί, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν τῷ προσφιλεστάτῳ, τῷ ἐξεστῶτι κατ' ἐξοχήν, τῷ ταῦτα δεικνύντι.

Ἕως πότε ἡ ὅρασις στήσεται. Εὐδοξίου. Λέγει δὲ ὅτι τούτων γινομένων, εἶδε τινὰ ἑστῶτα, καὶ ἕτερον ἐρωτῶντα πόσον χρόνον ἔσται τούτων, ἐν ᾧπερ τὰ τῆς ἱερᾶς θυσίας παυθήσεται· ὁ δὲ ἀσεβείᾳ πάντας ὑπερβαλόμενος κρατήσει. ὁ δὲ ναὸς βατὸς ἔσται τοῖς παρανόμοις, καὶ ὁ λαὸς πείσεται τὰ προλαβόντα· ὡς γὰρ οὐ μέχρις ἀπειλῆς ἱσταμένων τῶν δειχθέντων, οὐκ εἰς ἱκετηρίαν ἐχώρησεν, ἀλλὰ τὸν χρόνον μόνον ἀπαιτεῖ γνῶναι καθ' ὃν πέρας ἕξει τὰ προῤῥηθέντα.

κα. Τὸ κέρας τὸ μέγα. Εὐδοξίου. Μοναρχίᾳ τιμηθείς, καὶ μονοκέρωτι παραβληθείς, καὶ οὐ κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν δυναστεύσας.

κβ. Καὶ τοῦ συντριβέντος. Εὐδοξίου. Συνετρίβη φυσικῇ ἀκολουθίᾳ πεπτωκώς, οὐχ ὑπὸ πολεμίων ἀναιρεθείς.

Οὐκ ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Ἐπειδὴ μηδεὶς υἱὸς αὐτοῦ· ἄκουε γὰρ τοῦ πατριάρχου λέγοντος. Ῥουβὶν πρωτότοκός μου ἰσχύς μου· πρὸς τὸ πλῆθος δὲ τῶν πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότων, τὸν Ἀντίοχον ὕστερον ὀνομάζει, οὐχ ὡς κατὰ πάντων τελευταῖον γενόμενον· ὄγδοος γὰρ ἦν μετὰ Ἀλέξανδρον· ἐκ δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν μακεδόνων βασιλείας ἄχρι τῆς βασιλείας Ἀντιόχου, τριάκοντα καὶ δύο διαδοχαί· ἐπειδὴ οὖν ἐννέα λοιπὸν ὑπελείποντο διαδοχαί, λέγει ἐπ' ἐσχάτων τῆς βασιλείας τοῦτον μέλλειν γίνεσθαι. — Ἐν γὰρ τούτοις ἐσώζετο καὶ τοῦ τετελευτηκότος ἡ ἐξουσία· καὶ οὐκ ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· τουτέστιν οὐ παῖδες αὐτοῦ τὴν βασιλείαν διαδέξονται, ἀλλ' ἕτεροι· οὐκ ἔκγονοι μὲν ἐκείνου, προσήκοντες δὲ τῷ γένει.

κγ. Ἐπ' ἐσχάτῳ τῆς βασιλείας αὐτῶν. Εὐδοξίου. Χρόνοις δέ φησιν ὕστερον τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας, ἡνίκα εἰς ἔσχατον παρανομίας ἐλάσουσιν οἱ ἰουδαῖοι· ἀνήκεστα καὶ ἀσύγγνωστα πταίοντες, ἐπισπάσονται τὴν ἄνωθεν δίκην.

Βασιλεὺς ἀναιδὴς προσώπῳ. Εὐδοξίου. Τότε δέ φησι χώραν ἕξει ἡ κατ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου θρασύτης· οὕτω γὰρ αὐτὸν ὀνομάζει, ὡς ἐξεναντίας ἱστάμενον τῷ δεσπότῃ.

Συνιὼν προβλήματα. Εὐδοξίου. Τουτέστιν ἐπινοίας εὑρίσκων κατὰ τοῦ λαοῦ.

κδ. Κραταιὰ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Ἄμαχός τις φησὶ φανεῖται αὐτοῦ ἡ δύναμις.

Οὐκ ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Τουτέστιν, εἰς τοσοῦτον δέ φησιν ἥξει δυνάμεως, οὐκ ἀνθρωπίνῃ ῥώμῃ, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγχώρησιν, ἥ τις ἐστὶ διὰ τῆς τοῦ λαοῦ παρανομίας.

Θαυμαστὰ διαφθερεῖ. Εὐδοξίου. Τουτέστι τὰ παράδοξα τοῦ ναοῦ ἀνασπάσει· τὸ τηνικαῦτα γὰρ τόν τε ναὸν ἐσύλησε· καὶ ἀπόῤῥητα τῶν ἁγίων ἐγύμνωσεν.

Καὶ κατευθύνῃ. Εὐδοξίου. Τουτέστιν ἅπαντα ἀκωλύτως διαπράξει· ἐπὶ γὰρ τοῖς προτέροις κατορθώμασι μεγάλα φρονῶν, τολμηρότερον τοῖς δευτέροις ἐγχειρεῖ καὶ διαφθείρει. — Ἐντεῦθεν φησὶ πεπαυχημένος, καὶ ταῖς κατὰ τοῦ λαοῦ ἐπάρσεσι διαφθείρει.

κε. Ὁ ζυγὸς τοῦ κλοιοῦ αὐτοῦ κατευθύνῃ. Εὐδοξίου. Τουτέστιν ἅπαντας ὑποτάξει· ἑκάστου διὰ τὸν προλαβόντα φόβον αὐτομάτως ὑπείκοντος τῇ ἐκείνου δεσποτείᾳ.

Δόλος ἐν χειρὶ αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Τὴν γνώμην ἐνταῦθα διαβάλλει· ὡς γὰρ φίλος εἰσελθών, τὰ ἐχθρῶν διέθηκε ἰουδαίους.

Μεγαλυνθήσεται. Εὐδοξίου. Τουτέστι μείζονα ἢ κατὰ ἄνθρωπον φρονήσει κατὰ τοῦ θεοῦ.

Δόλῳ διαφθερεῖ πολλούς. Εὐδοξίου. Οὐ γὰρ πάντων ὑπηγάγετο τὴν γνώμην, ἀλλὰ πολλοὺς τῶν εὐσεβούντων κατέσφαξεν. — Σπουδάσει φησὶν ἅπαν ἐξαλεῖψαι.

Ἐπ' ἄρχοντα ἀρχόντων στήσεται. Εὐδοξίου. Ἵνα εἴπῃ τῷ θεῷ μαχεῖται· ἄρχοντα γὰρ τῶν ἀρχόντων αὐτὸν τὸν θεὸν λέγει.

Ἀπολιναρίου. Πρὸς θεόν φησι θρασυνεῖται, καὶ κατὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ τολμήσει.

Ὡς ὠὰ ἐν χειρὶ συντρίψει. Ἀπολιναρίου. Ἵνα εἴπῃ ἀπονητὶ αὐτὸν καθέξει.

κς. Ἡ ὅρασις τῆς ἑσπέρας καὶ τῆς πρωΐας. Ἀπολιναρίου. Ταῦτα δέ φησιν ἐν τοσούτῳ χρόνῳ πληρωθήσεται ἐν ὅσῳ προλαβὼν ἐδείχθη σοι· καὶ ἐνταῦθα δὲ οὐκ εἶπε καὶ ἡ ὅρασις τῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ τῆς ἑσπέρας καὶ τῆς πρωΐας, δεικνὺς ὡς ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ἐτῶν, καὶ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας ἀριθμεῖσθαι βούλεται.

Σφράγισον τὴν ὅρασιν. Ἄλλου. Τουτέστι μὴ ἔκπυστα ποιήσῃς τὰ δειχθέντα, ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὸ παρὸν ἔσται, χρόνοις δὲ πολλοῖς ὕστερα· ὅσα γὰρ ἐλυσιτέλει τῷ λαῷ μανθάνειν παραυτίκα, ἐδίδασκε· δήλη γὰρ γινομένη ἡ κατὰ τῶν ἀσεβούντων τιμωρία, σωφρονιστέρους ἐποίει τοὺς ἀγνώμονας· ἐνταῦθα δὲ ἐπειδὴ ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ἐτύγχανον ὄντες, ἐπόθει

δὲ ὁ προφήτης ἀκοῦσαι τὰ κατ' αὐτούς. ἐγνώσθη μὲν αὐτῷ τὰ χρόνοις ὕστερον ἐσόμενα· οὐκ ᾠήθη δὲ δεῖν γνῶναι τὸν λαὸν τὰ εἰρημένα, ἵνα μὴ εἰς ἀπόγνωσιν τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐλπίδος καταστάντες γνωσιμαχήσωσι πρὸς τὴν ἄνοδον.

κζ. Ἀνέστην. Εὐδοξίου. Φησὶ τὸ ἀνέστην καὶ ἐποίουν τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως, ἐπὶ τοῦ μετ' αὐτὸν βασιλέως Δαρείου καὶ Κύρου· οὐκ εὐθὺς παρὰ πόδας, ἀλλὰ καὶ ἀνέστην φησὶ, καὶ ἐκοιμήθην, καὶ μυρίοις προσωμίλησα πράγμασι· καὶ πολὺς ἐγένετο χρόνος ἐν τῷ μεταξύ· καὶ μετὰ τοῦτο πάλιν ἐν τοῖς βασιλείοις γινόμενος ἐποίουν τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως· καὶ οὐδὲ οὕτως ἐξέφαινόν μου τὴν ὅρασιν· ἐπειδὴ μηδεὶς ἦν ὁ συνιέναι δυνάμενος· καὶ ἐθαύμαζον τὴν ὅρασιν· καὶ ταῦτα φησὶν ἔπραττον, ἄγαν ἐκπληττόμενος ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῶν ὀφθέντων· καὶ οὐκ ἦν ὁ συνιῶν· ᾔδει δὲ φησιν οὐδεὶς ἕτερος πλὴν ἐμοῦ.

ΚΕΦ. Θ.

γ. Ἀπολιναρίου. Ἔδωκα τὸ πρόσωπόν μου, ἀντὶ τοῦ ἔκρινα καὶ ὥρμησα, ὡσανεὶ αὐτῷ τῷ Θεῷ προσιών. — Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι τοῦ Θεοῦ τὴν καταλλαγὴν δι' ἐλέους· ἐλέῳ γὰρ ὀργὴν παύεται· καὶ εἰ προείρηται πανσομένη, οὗτος ὁ τρόπος τοῦ παύσασθαι αὐτὴν καὶ οὐχ ἕτερος· οὐ τοίνυν ἄνευ τῶν δεήσεων καὶ νηστειῶν προσεδόκησεν ἔσεσθαι τὸ ὡρισμένον· ἐπειδὴ ἅπαξ ὥριστο, ἀλλὰ τὴν ὁδὸν τοῦ γενέσθαι αὐτὰ πορεύεται· οἱονεὶ παῤῥησίας πρὸς τὴν αἴτησιν ἐκ τῆς προφητείας λαβών· ἐπεὶ πολλάκις καὶ ἀποτρέπει τὴν προσευχὴν ἡ κατάκρισις· λέγοντος τοῦ Θεοῦ τῷ Ἱερεμίᾳ, μὴ προσεύχου περὶ τοῦ λαοῦ τούτου· ὅτι οὐκ ἀκούσομαι· καὶ πρότερον τῷ Σαμουὴλ ἕως πότε πενθεῖς ἐπὶ Σαούλ; κἀγὼ ἀπώσομαι αὐτόν· ἀλλ' ὅταν τὴν ἀπόφασιν εἶδεν πληρωθεῖσαν, καὶ τὸν καιρὸν αὐτοὺς καλοῦντα πρὸς τὴν ἐπάνοδον, τότε προσεύχεται, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ἐν νηστείᾳ καὶ ἐν σάκκῳ καὶ ἐν σποδῷ· καὶ ὅπερ ἐπ' ἀνθρώπων συμβαίνειν ἔθος, τοῦτο καὶ ἐπὶ Θεοῦ πεποίηκε· καὶ γὰρ ἡμεῖς ἐπειδὰν τινας ἴδωμεν τοὺς αὐτῶν οἰκέτας μετὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ἁμαρτήματα εἰς δεσμωτήριον ἐμβαλόντας, οὐκ εὐθέως, οὐδ' ἐν ἀρχῇ τῆς κολάσεως τὴν ἱκετηρίαν προσάγομεν, ἀλλ' ἀφέντες ὀλίγας αὐτοὺς ἡμέρας σωφρονισθῆναι, τότε προσίεμεν τοῖς δεσπόταις, ἔχοντες τὴν ἀπὸ τοῦ καιροῦ συμμαχίαν· τοῦτο δὲ καὶ ὁ προφήτης ἐποίησεν.

δ. Ὁ φυλάσσων τὴν διαθήκην σου. Ἀπολιναρίου. Τί ποιεῖς ὦ προφῆτα, ὑπὲρ ἀνθρώπων ἡμαρτηκότων καὶ προσκεκρουκότων πρεσβεύων; τῶν φυλαττόντων τοὺς νόμους μέμνησαι· οὐκ ἀνάξιοι συγγνώμης οὗτοι, παραβαίνοντες αὐτοῦ πανταχοῦ τὰς ἐντολάς; ἀλλ' οὐ διὰ τούτους ταῦτα λέγω φησὶν, ἀλλὰ διὰ τοὺς προγόνους τοὺς ἄνωθεν ἐκείνοις ἐπηγγείλατό φησι καὶ ὑπέσχετο, οἳ καὶ τὰς ἐντολὰς ἐφύλαξαν· ἐπεὶ οὖν οὐδὲν ἔχουσιν οὗτοι δικαίωμα σωτηρίας, διὰ τοῦτο μέμνημαι τῶν προγόνων.

ε. Ἡμάρτομεν. Ἀπολιναρίου. Μία γὰρ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἀπολογία μόνη μετὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑπολείπεται τὸ τὰς οἰκείας ἁμαρτίας ὁμολογεῖν· σὺ δέ μοι σκόπει καὶ τοῦ δικαίου τὴν ἀρετὴν, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὴν ἀγνωμοσύνην· ὁ μὲν γὰρ μηδὲν ἑαυτῷ συνειδὼς πονηρὸν, καταδικάζει μετὰ πολλῆς ἑαυτὸν σφοδρότητος· οἱ δὲ μυρίων γέμοντες κακῶν, τοὐναντίον ἐποίουν, λέγοντες, ἐφυλάξαμεν τὰ προστάγματά σου· καὶ νῦν μακαρίζομεν ἀλλοτρίους· καὶ ἀνοικοδομοῦνται ποιοῦντες ἀνομήματα· ὥσπερ γὰρ τοῖς δικαίοις ἔθος, μετὰ τὰ δικαιώματα μετριάζειν, οὕτω τοῖς πονηροῖς μετὰ τὰ ἁμαρτήματα ἐπαίρεσθαι.

ιδ. Ἐγρηγόρησε κύριος ἐπὶ κακίαν, καὶ ἐπήγαγεν αὐτά. Εὐδοξίου. Ἐπειδὴ γὰρ ἡμεῖς ἐπικαθεύδομεν τοῖς οἰκείοις κακοῖς, ὁ Θεὸς ἐπεγρηγόρησε τούτοις, φέρων ἐφ' ἡμᾶς τῶν κακῶν τὴν δίκην· ἀλλ' οὐκ αὐτὰ τὰ κακὰ καὶ ὁμωνύμως κακὰ προσαγορευόμενα, ὡς ἐπάξυνα ταῦτα ἐποίησε Θεός· οὐ χαίρων τῇ τιμωρίᾳ, ἀλλὰ χρώμενος ὅροις δικαιοσύνης.

Εὐδοξίου. Τὸ ἔτι μου λαλοῦντος, εὐχαριστίας ἐστὶν ὑπόθεσις, καὶ ἔκφρασις τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας.

κα. Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Γαβριὴλ πετόμενος. Ἱππολύτου. Ὁρᾷς πῶς ὁ προφήτης τὴν ὀξύτητα τῶν ἀγγέλων πετεινῷ πτερωτῷ ὁμοιοῖ διὰ τὸ κοῦφον καὶ ἐλαφρὸν, ἅτινα πνεύματα πεταμένα ταχέως πρὸς τὰ κελευόμενα ὑπακούουσι.

Πετόμενος. Ἄλλου. Τὸ τῆς πτήσεως σχῆμα τάχους ἐστὶ σύμβολον.

Ὡσεὶ ὥραν θυσίας ἑσπερινῆς. Εὐδοξίου. Ὅτι ἐπὶ τοσαύτην ὥραν διαμείνας ὁ ἄγγελος, μετὰ τὸ ἀφικέσθαι, ἐν ᾗπερ εἰκὸς ἦν θυσίαν ἐκπληρωθῆναι, ἤρξατο τῶν πρὸς αὐτὸν λόγων· τὸ δὲ ἥψατο καὶ συνέτισε, βούλεται εἰπεῖν ὅτι προπαρεσκεύασέ με συνιέναι τὰ λεγόμενα.

Ἀμμωνίου. Ἐπειδὴ ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν ἔμελλεν ἐλθεῖν ὁ χριστὸς, ἵνα γένηται ἡ ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας θυσία, εἰκότως καὶ ὁ Γαβριὴλ τοιαύτῃ ὥρᾳ ὤφθη τῷ Δανιὴλ, ὁ τῆς τοῦ λόγου σαρκώσεως εὐαγγελιστὴς καὶ κῆρυξ.

κβ. Νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν. Εὐδοξίου. Ἐντεῦθεν φησὶ ἤρξατο τῶν πρὸς ἐμὲ λόγων διδάσκων, ὡς οὐ νῦν ἀπεστάλη πρὸς ἐμὲ, ἀλλὰ πάλαι, ἡνίκα καὶ τῆς προσευχῆς ἡψάμην. Ταῦτα δὲ λέγει ὁ ἄγγελος, ἀπαλλάττων αὐτὸν τῶν λογισμῶν, καθ' οὓς τὴν αἰτίαν ἐζήτει, ὅτου περ ἕνεκεν Θεὸς μὴ δεξάμενος αὐτοῦ τὴν ἱκεσίαν εὐθέως αὐτῷ τοῦτο ἐγνώρισεν.

κγ. Ἦλθον τοῦ ἀναγγεῖλαι. Εὐδοξίου. Ἅμα γάρ φησι προσεύχεσθαι ἤρξω, καὶ ἀπεστάλην ἐγὼ μηνῦσαι σοι ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν λαόν.

Ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν εἶ σύ. Εὐδοξίου. Ἐπαινεῖ γάρ σου ὁ Θεὸς ταύτην τὴν πρόθεσιν· ὁ γοῦν Σύμμαχος ἀνὴρ ἐπιθυμητὸ ἡρμήνευσεν· οὐδὲν γὰρ οὕτως εὐδοκιμεῖν ποιεῖ παρὰ Θεῷ ὡς ἡ περὶ τοὺς ὁμοφυεῖς πρόνοια.

κδ. Σφραγίσαι ἁμαρτίας. Ἀμμωνίου. Χριστοῦ παραγινομένου λύεται ἡ ἁμαρτία τοῦ κόσμου. — Χριστοῦ γὰρ ἐλθόντος οὐκέτι νόμῳ στοιχοῦσι καὶ προφήτῃ· τέλος γὰρ νόμου χριστὸς εἰς δικαιοσύνην. — Διὰ τῆς τοῦ πνεύματος ἐπιφοιτήσεως σφραγίζονται οἱ χριστιανοὶ, ἀνακαινιζόμενοι εἰς τὸ κατ' εἰκόνα. — Διὰ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος ἀπαλείφονται αἱ ἁμαρτίαι. — Διὰ μετανοίας ἱλασμὸς καὶ συγχώρησις γίνεται ἁμαρτιῶν, καὶ δικαιοῦταί τις ἐκ πίστεως ὁ μὴ δυνηθεὶς ἐξ ἔργων δικαιωθῆναι νόμου· ἅγιος ἁγίων ὁ χριστὸς, χριόμενος οἰκονομικῶς διὰ τὴν σάρκα.

κϛ. Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα. Εὐσεβίου. Τὸ ἄκριτον καὶ παράνομον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπονδῆς συμβεβηκέναι φήσιν· ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης διὰ τὴν εἰς ἔτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν· περιῃρηθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τελείαν καὶ θεοπρεπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· αὐτός τε ὢν ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου εἰς θυσίαν πᾶσιν ἀνθρώποις· κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιῄρετο· ὁμοῦ γὰρ τὸ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία, τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης περιῄρετο.

Ἀμμωνίου. Ταῦτα εἰς τὸν ἀντίχριστον ὁρᾷ, ὃς μετὰ τὴν τοῦ χριστοῦ παρουσίαν, ἐπ' ἐσχάτην τῶν ἡμερῶν, οὐκέτι ἐᾷ χριστιανὸν ποιῆσαι βάπτισμα.

Ἐν κατακλυσμῷ. Ἀμμωνίου. Κατακλυσμὸν λέγει τὸ πλῆθος τοῦ ὄντος λαοῦ μετὰ τοῦ ἀντιχρίστου, τῶν πολεμούντων τοῖς ἁγίοις ἕως τῆς συντελείας.

κζ. Δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία. Ἀμμωνίου. Τοῦτο λέγει ὅτι πολλοὺς τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν πιστῶν ἔχουσιν οἱ περὶ Ἐνὼχ, πεῖσαι μὴ πεισθῆναι τῷ πλάνῳ, ἀλλὰ δυναμωθῆναι εἰς τὸ ἀντιστῆναι αὐτῷ. — Ἑβδομάδα μίαν λέγει τὰ ἑπτὰ ἔτη, ἐν ᾗ Ἠλίας καὶ Ἐνὼχ ἔρχονται, καὶ μενοῦσι τρία ἥμισυ ἔτη· καὶ ἔρχεται ὁ ἀντίχριστος καὶ φονεύσει αὐτούς· καὶ μένει καὶ αὐτὸς ἄλλα τρία ἥμισυ ἔτη· καὶ τότε ἥξει ὁ χριστὸς, τέλος λαμβάνοντος τοῦ αἰῶνος. — Διὰ Ἠλίαν λέγει καὶ Ἐνὼχ, περὶ ὧν καὶ Ἰωάννης εἶπεν ἐν τῇ ἀποκαλύψει, καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου· καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας σξ περιβεβλημένοι σάκκους.

Σεβήρου. Βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως φαμὲν τὸν ἀνδριάντα ἐκεῖνον ὃν ἔστησεν Ἀδριανὸς ὁ βασιλεὺς ῥωμαίων ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, πολιορκήσας τὴν Ἱερουσαλήμ· βδελύγματα γὰρ ἔθος καλεῖν τῇ γραφῇ τὰς χειροποιήτους μορφὰς, καὶ τὰ τῆς ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἀγάλματα· καθὰ καὶ ὁ Μανασσῆς ἐν τῇ ᾠδῇ λέγει, στήσας βδελύγματα, καὶ πληθύνας προσοχθίσματα· ἄμεινον δὲ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸν ἀντίχριστον εἰρῆσθαι· ἐπειδὴ μὴ δὲ πάντα τὰ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ τοῦ εὐαγγελίου κείμενα ῥήματα δυνατὸν ἑρμηνεῦσαι κατὰ τὴν τῆς ἱστορίας ἀπόδοσιν· περὶ ἐκείνου γὰρ καὶ ἀπόστολος θεσσαλονικεῦσιν ἐπιστέλλων ἔλεγεν, ὡς ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα· ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ καθίσαι, ἀποδεικνύντα αὐτὸν ὅτι ἐστὶ θεός· τόπος γὰρ ἅγιος ὁ ναὸς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ προσαγορεύεται· τὰ γὰρ αὐτὰ ῥήματα τοῦ εὐαγγελίου, δυνατὸν καὶ ἱστορικῶς λαβεῖν, ὡς περὶ τῆς ἐρημώσεως καὶ ἁλώσεως ἑρμηνεία τῆς Ἱερουσαλήμ.

ΚΕΦ. Ι.

α. Ἀληθινὸς ὁ λόγος κ. τ. λ. Εὐδοξίου. Ἐπειδὴ λόγοι δυνάμεως ἀπούσης τὸ ἀσθενέστερον ἔχουσιν, ἔργα δὲ λόγων πίστις καὶ ἔργων νόμος σύνεσις, εἰκότως ὅλα λέγει· ὅτι καὶ λόγῳ κεχαρίτωτο, καὶ πράξει τετίμητο, καὶ συνέσει κεκόσμητο. — Μεγάλῃ γὰρ δυνάμει τετίμηται, καὶ δόξῃ κεχαρίτωται, καὶ συνέσει δεδόξασται, τῇ τῶν προλαβόντων, τῇ τε τῶν παρόντων, τῇ τε τῶν μελλόντων κοσμεῖσθαι· καὶ προγνώσει γεγραμμένῃ καὶ χρόνοις τὴν ἑαυτοῦ προφητείαν κοσμῆσαι ἀξιωθείς.

γ. Ἄρτον οὐκ ἔφαγον. Ἀμμωνίου. Διδάσκει ὁ προφήτης ὅτι μεγάλη ἀρετὴ ἡ νηστεία καὶ ἡ κακοπάθεια σὺν προσευχῇ, δι' ὧν τις ἀξιοῦται καὶ ὀπτασιῶν ἔσθ' ὅτε.

ε. Ἀνὴρ εἷς ἐνδεδυμένος βαδδίν. Σεβήρου. Ταῦτα δὲ πάντα τὸ δυσδιάκριτον καὶ δυσέφικτον ἐνέφαινε τῶν ὁράσεων, καὶ τὸ διάφορον τῶν ἐκβάσεων πρὸς πολλὰς βασιλείας, καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου καιροὺς μεριζόμενον· τοῦτο γὰρ ἥ τε ποικιλία τῶν ὑλῶν, καὶ ἡ συγκεχυμένη καὶ ἄσημος φωνὴ τοῦ ὄχλου συνίστη· διὸ καὶ συνέσεως ἐδεῖτο πρὸς τὰ λεγόμενα, καὶ ἤκουσε, σύνες ἐν τοῖς λόγοις οἷς ἐγὼ λαλῶ πρὸς σέ· εἰ δὲ πρὸς τὰς ἐπιφαινομένας ὄψεις νομισθῶμεν εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, ἀνάγκη καὶ ποικίλους αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν καὶ ὑλικούς· καὶ ταῦτα ἀΰλους καὶ ἁπλοῦς, ὡς ἀσωμάτους ὑπάρχοντας· λειτουργικὰ γάρ εἰσι πνεύματα πάντες εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενοι διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν.

Ἀμμωνίου. Τὸ βαδδὶν ποικίλον σημαίνει χιτῶνα, οἷοι εἰσὶν οἱ πιστοὶ οἱ ἐν τῷ ποικίλῳ τῶν ἀρετῶν διαπρέποντες, οὓς ὁ χριστὸς φορεῖ ὡς ἱμάτιον. — Ἐνδυσάμενος τοὺς πιστοὺς ὁ θεὸς, περισφίγγει αὐτοὺς τῷ εὐαγγελίῳ τῷ τιμίῳ καὶ καθαρῷ, ὥστε πιστεῦσαι εἰς τὴν ἀνάστασιν· ὀφὰζ γὰρ ἑρμηνεύεται καθαρόν.

ϛ. Τὸ σῶμα αὐτοῦ ὡσεὶ θαρσεῖς. Εὐδοξίου. Ὡς χρυσίον τὸ ἐκ θαρσεῖς εὐδοκιμώτερον τοῦ ἄλλου· δι' ὅλου δὲ τὸ παράδοξον γνωρίζει τοῦ ὀφθέντος. — Τὸ θαρσεῖς χρυσόλιθον ἔφη· ὁ δὲ ἑβραῖος κυανὸν τὸ χρῶμα λέγει.

Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ ὅρασις ἀστραπῆς. Ἀμ-

μενίου. Ὡς κριτοῦ αὐστηρόν ἐστι τὸ πρόσωπον καὶ πυρῶδες· κατὰ γὰρ τοῦ ἀντικειμένου καυστικὸν ὁρᾷ· ἢ ὅτι πλήρης ὢν πνεύματος ἁγίου, τὰ ἐν καρδίᾳ ὁρᾷ. — Οἱ βραχίονες τὰ ἄνω μέρη δηλοῦσιν, ὅ ἐστι τοὺς προπάτορας· τὰ δὲ σκέλη, τοὺς νῦν πιστούς· μία γὰρ ἡ τῶν προπατόρων καὶ ἡ τῶν νῦν τάξις.

Καὶ ἡ φωνὴ τῶν λόγων. Ἱππολύτου. Πάντες γὰρ σήμερον οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες τὰ λόγια χριστοῦ φθεγγόμεθα, ὡς διὰ στόματος αὐτοῦ λαλοῦντες τὰ ὑπ' αὐτοῦ προστεταγμένα.

ζ. *Καὶ ἴδον ἐγώ.* Ἱππολύτου. Τοῖς γὰρ ἁγίοις φοβουμένοις αὐτὸν, αὐτοῖς μόνοις ἑαυτὸν ἀποκαλύπτει· εἰ γάρ τις δοκεῖ καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ νῦν πολιτεύεσθαι, φόβον δὲ θεοῦ μὴ ἔξει, οὐδὲν τοῦτον ὠφελῇ ἡ πρὸς τοὺς ἁγίους σύνοδος.

η. *Ὑπελείφθην μόνος.* Ἀμμωνίου. Οἱ γὰρ ἄπιστοι οὐ γνώσονται τὸν χριστὸν, ἀλλὰ φεύξονται· οἱ δὲ πιστοὶ ὄψονται αὐτὸν, φωτιζόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ πιστὸς Δανιήλ.

ι. *Ἰδοὺ χεὶρ ἁπτομένη μου.* Ἀμμωνίου. Ἡ χεὶρ σημαίνει τὴν ἐκ μέρους γνῶσιν τῆς ἀληθείας τὴν εὐαγγελικήν. — Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ χριστὸς ὁ μέλλων ἀναστῆσαι πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος.

ιβ. *Κακωθῆναι ἐναντίον κυρίου.* Ἀπολιναρίου. Ἡ πρὸς τὸν θεὸν παραμονὴ κάκωσιν ἔχει σώματος ἀμελουμένου· δεκτὴ δέ ἐστι, καὶ δεκτὴν ποιεῖ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ μένοντος, καὶ ἐπὶ σωτηρίαν ψυχῆς ἡ παραμονὴ· οὐκ εὐθὺς εὑρίσκεται τὸ ζητούμενον, κἂν εὐθὺς ὁ τῆς ζητήσεως ἀκουσθῇ λόγος, τοιούτου ὄντος τοῦ οἰκέτου οἷος ὁ Δανιήλ.

Ἠκούσθησαν οἱ λόγοι σου. Ἱππολύτου. Ὅρα πόσον ἰσχύει εὐλάβεια ἀνδρὸς δικαίου, ἵνα τὰ μήπω μέλλοντα φανεροῦσθαι ἐν κόσμῳ, τούτῳ μόνῳ ὡς ἀξίῳ ἀποκαλυφθῆναι.

Ἀμμωνίου. Ἐπειδὴ ἠκούσθη ἡ δέησίς σου, ὥστε ἀποσταλῆναι τὸν λαὸν, βουλὴ ἐγένετο περὶ τούτου· καὶ πάντων λεγόντων μὴ ἀποσταλῇ ὁ λαὸς, μόνος ὁ Μιχαὴλ ἀντέστη, ὃς ἦρχεν ὑμῶν ἐν γῇ Αἰγύπτου.

ιγ. *Καὶ ἰδοὺ Μιχαήλ.* Ἱππολύτου. Τί δέ ἐστι Μιχαὴλ, ἀλλ' ἢ ὁ ἄγγελος ὁ τῷ λαῷ περιδεδομένος; ὡς λέγει τῷ Μωϋσεῖ, οὐ μὴ πορευθῶ μεθ' ὑμῶν ἐν τῇ ὁδῷ, διὰ τὸ τὸν λαὸν σκληροτράχηλον εἶναι· ἀλλ' ὁ ἄγγελός μου πορεύσεται μεθ' ὑμῶν.

ιδ. *Ἦλθον συνετίσαι σε.* Ἀπολιναρίου. Τὰ μὲν τῆς ἀνόδου φησὶν ἀναντίῤῥητα ἔσται, τοῦ θεοῦ τοῦτο κελεύσαντος· ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ πολλῆς τῆς περὶ τὸν λαὸν ἐπιθυμίας καὶ τὰ μετὰ ταῦτα μανθάνειν ἐσπούδακας, ἰδού σοι διδάσκαλος τῶν ἀγνοουμένων παρέστηκα. — Τὰ γὰρ μέχρι συντελείας ἦλθε δηλῶσαι αὐτῷ· οὐχ ὡς οἱ ἄφρονες φασι τὰ ἕως Ἀντιόχου· ὅτι ἰδοὺ ἡ ὅρασις εἰς ἡμέρας· ἴσθι δέ φησιν ὡς τὰ ῥηθησόμενα οὐκ αὐτίκα τέλος ἕξει, ἀλλὰ χρόνοις ὕστερον ἀποβήσεται.

ιε. *Ἐν τῷ λαλῆσαι αὐτόν.* Ἀπολιναρίου. Τοῦτο ἐπανάληψις τῶν προκειμένων ἔοικεν εἶναι.

ιϛ. *Ὡς ὁμοίωσις υἱοῦ ἀνθρώπου.* Ἀμμωνίου. Προθεωρεῖ τὴν σάρκωσιν τοῦ μονογενοῦς, υἱὸν ἀνθρώπου ὀνομάζων τὸν μέλλοντα γενέσθαι υἱὸν τῆς ἁγίας Μαρίας καὶ ἐνανθρωπῆσαι.

Ἥψατο τῶν χειλέων μου. Ἀπολιναρίου. Τουτέστι δέδωκέ μοι παῤῥησίαν πρὸς τὸ φθέγξασθαι· τὸ γὰρ ὁμοιογενὲς ὑπὲρ τὸ θαῤῥῆσαι φαίνεται αὐτῷ.

Ἐστράφη τὰ ἐντός μου. Ἱππολύτου. Ἔδει γὰρ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου τὰ ἄνω κάτω γίνεσθαι· ἵνα καὶ τὰ κάτω εἰς τὰ ἄνω ἐλθεῖν δυνηθῇ. — Χρόνου φησὶ δέομαι εἰς τὸ ἀναλαβεῖν ἐμαυτὸν, καὶ δυνηθῆναι ἀρκέσαι τὰ πρὸς τοὺς λόγους, καὶ ἀποκρίνασθαι πρὸς τὰ λεγόμενα. — Ἀλλ' ἐν τούτοις φησὶ ὢν, παρ' ἐλπίδας ἐῤῥωννύμην· ὁ μὴ γὰρ ὀρθεὶς ἥπτετο· αὐτίκα δὲ μάλα ἡ μὲν ἀσθένεια ἀπηλαύνετο, εἰς δὲ τὴν προτέραν καθιστάμην ἰσχύν. — Ὁπότε γὰρ παρέλθῃ πᾶσα ἡ τοῦ βίου ἡμῶν ἰσχὺς καὶ δόξα, τότε δυναμούμεθα ὑπὸ τοῦ χριστοῦ ὀρέγοντος χεῖρα, καὶ ἐγείροντος ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ ὡς ἀπὸ ᾅδου εἰς ἀνάστασιν ζωῆς.

Ἐστράφη τὰ ἐντός μου. Ἀμμωνίου. Ἐπειδὴ τροχῷ παρείκασται ὁ βίος, δεῖ τὸν ἔσω τῶν ἁγίων ἄνθρωπον, τουτέστι τὴν ψυχὴν τὴν ἀναστρεφομένην ἐν τῷ βίῳ, τὰ μὲν κακὰ ἐᾶν κάτω, τὰ δὲ καλὰ ἅ ἐστι τὰς χρηστὰς πράξεις, ἀπὸ τῶν γηΐνων ἀνάγειν ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ καὶ οὐράνια.

ιη. *Καὶ ἐνίσχυσέ με.* Ἱππολύτου. Ὁπότε γὰρ εὐέλπιδας ἐποίησεν ἡμᾶς ὁ λόγος πρὸς τὰ μέλλοντα, εὐκόλως καὶ τῆς τούτου φωνῆς ἀκούειν δυνάμεθα.

ιθ. *Ἴσχυσα.* Ἀμμωνίου. Ὅταν γὰρ παραλυθῇ ἡ τοῦ βίου ἡμῶν ἰσχὺς, καὶ πᾶσαν δόξαν ἐπίγειον καταλίπωμεν, μηκέτι ἰσχύοντες ἐν αὐτῇ, τότε τὴν δύναμιν τὴν παρὰ θεοῦ λαμβάνομεν, χριστοῦ ὀρέγοντος τὴν χεῖρα ἡμῖν, καὶ λέγοντος, ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε.

κ. *Τοῦ πολεμῆσαι μετὰ ἄρχοντος περσῶν.* Ἱππολύτου. Ἀφ' ἧς γὰρ ἡμέρας ἔδωκας τὸ πρόσωπόν σου κακωθῆναι ἐναντίον κυρίου τοῦ θεοῦ σου, ἠκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἀπεστάλην ἐγὼ τοῦ πολεμῆσαι μετὰ ἄρχοντος περσῶν· βουλὴ γάρ τις ἐγένετο μὴ ἀποστέλλειν τὸν λαόν· ἵνα οὖν ἐν τάχει τὸ αἴτημά σου γένηται, ἀντέστην τούτῳ ἐγώ.

Ἐπιστρέψω τοῦ πολεμῆσαι. Ἀπολιναρίου. Ἡ μὲν μείζων ἐνέργεια τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων παρὰ θεῷ καθαιρετικὴ τῆς πονηρίας τῶν ἐναντίων· δευτέρα δὲ ἡ πρὸς ἀνθρώπους διδασκαλική· ἐπὶ ταύτην ἥκειν φησὶ μετὰ τὸ ἀπώσασθαι τὸν περσῶν ἄρχοντα· εἶναι δὲ δὲ αὐτῷ καὶ δεύτερον ἀγῶνα πρὸς τὸν Μακεδόνων ἄρχοντα προϊστάμενον τῆς μακεδονικῆς ἐξουσίας κατὰ τοῦ Ἰσραήλ.

Ὁ ἄρχων τῶν ἑλλήνων. Ἀμμωνίου. Ἕκαστον ἔθνος ἔχει ἄγγελον προστατοῦντα αὐτῶν, ἵνα μὴ ὑπὸ δαιμόνων βλάβωσι· κατὰ τὸ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ· παρῆν οὖν ἐνώπιον τοῦ

θεοῦ καὶ ὁ ἄρχων τῶν ἑλλήνων, ἵνα καὶ αὐτὸς ἀκούσῃ τὰς ῥηθησομένας προφητείας περὶ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν, οἵ τινες ἔμελλον κρατῆσαι τῆς οἰκουμένης.

Σεβήρου. Καὶ γὰρ καὶ ἔθνεσι καὶ πόλεσι, καὶ τοῖς καθέκαστον ἀνθρώποις, καὶ μάλιστα τοῖς φοβουμένοις τὸν κύριον, ἄγγελοι καθάπερ πιστοὶ ταξίαρχοι καὶ στρατιῶται παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως φύλακες δίδονται· παρεμβαλεῖ γάρ φησιν ἄγγελος κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτούς.

κα. Οὐκ ἔστιν εἷς ἀντεχόμενος. Ἀπολιναρίου. Ὡς οὐδενὸς ἑτέρου τῶν ἐν πέρσαις ἀρχόντων, ὑπὲρ τοῦ θείου σεβάσματος ἱσταμένου· διὰ γὰρ τοῦτο τῆς ἄνωθεν ἐδέησε δυνάμεως τῆς ἐφεστώσης τῷ Ἰσραὴλ, ὃς ἐγίνετο θεοῦ μερίς· τῶν δὲ πρώτων καὶ ἀνωτέρω τεταγμένων ὁ Μιχαήλ.

ΚΕΦ. ΙΑ.

α. Ἐγὼ ἐν ἔτει πρώτῳ Κύρου. Εὐδοξίου. Μὴ τοῦ προφήτου νομίσῃς εἶναι τὴν φωνήν· ἀλλὰ γίνωσκε ὡς τοῦ ἀγγέλου ἐστὶ, τοῦ προσδιαλεγομένου τῷ προφήτῃ· προοίμιον ἔστω σοι φησὶ τῆς ἐπαγγελλομένης νίκης τὰ γινόμενα ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Κύρου· ἔστην γὰρ εἰς κράτος καὶ ἰσχὺν τότε περιγενόμενος τοῦ ἐναντίου, καὶ ἀπολέλυται τῆς αἰχμαλωσίας.

Ἔτι τρεῖς βασιλεῖς. Ἀπολιναρίου. Καμβύσην, καὶ τὸν μάγον, καὶ Δαρεῖον.

β. Ἀλήθειαν ἀναγγελῶ σοι. Ἀμμωνίου. Ἀντὶ τοῦ τὰ ὁρισθέντα παρὰ θεοῦ προλέγω σοι, ἃ καὶ ἔχει ἐκ σου γραφῆναι, καὶ ἀληθῶς ἔχει πάντα ἀποβῆναι.

Ὁ τέταρτος πλουτήσει. Ἀπολινάριος τὸν Ξέρξην λέγει. Πολυχρόνιος τὸν Δαρεῖον, ἐφ' οὗ ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη.

Ἐπαναστήσεται πάσαις βασιλείαις. Ἀπολιναρίου. Τὴν μεγάλην ἔφοδον ἐπὶ τοὺς ἕλληνας λέγει τοῦ Ξέρξου.

γ. Ἀναστήσεται βασιλεὺς δυνατός. Εὐδοξίου. Ὥσπερ γὰρ οὗτος φησὶ πλουτήσας πλούτῳ μεγάλῳ, ἐπιθήσεται πάσαις βασιλείαις ἑλλήνων, οὕτως πάλιν ἐξ ἑλλήνων ἀναστήσεται βασιλεὺς ὅστις ταῦτα δράσει· οὐ σκοπὸς οὖν ἦν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας ἐξαριθμῆσαι, ἀλλ' ἐκείνας ἐν αἷς ἦν ἡ κωλυσιεργία, καὶ ποῦ καταλήξει ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ, περὶ ἧς ἐφροντίζετο τῷ προφήτῃ.

δ. Ἐκτιλήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. Ἀπολιναρίου. Προφητεύει τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας τὸ μηδένα κατ' ἀξίαν αὐτοῦ γεγενῆσθαι διάδοχον· καὶ ὅτι μὴ εἰς υἱὸν ἦλθεν ἡ διαδοχὴ, ἀλλ' εἰς Φίλιππον ἀδελφὸν τὸν καὶ Ἀριδαῖον, καὶ ὑπασπιστὰς τρεῖς τοὺς ἐπιφανεῖς, Ἀντίγονον, Σέλευκον, Πτολεμαῖον· καὶ ἑτέρους ἀφανεστέρους τρεῖς, Περδίκκαν, Κρατερὸν, Λυσίμαχον.

ε. Ὁ βασιλεὺς τοῦ νότου. Ἀπολιναρίου. Πτολεμαῖον λέγει τὸν βασιλέα τὸν Λάγου τῆς αἰγυπτιακῆς πρῶτον βασιλέα, τῆς μετὰ Ἀλέξανδρον ἀπομερισθείσης, πάντων τῶν ἀπὸ Ἀλεξάνδρου διενεγκόντα φρονήματι καὶ ἀνδρείᾳ, καὶ πλείστους καταστρεψάμενον.

ϛ. Παραδοθήσεται αὕτη. Εὐδοξίου. Ἡ μὲν κόρη παραδοθήσεται πρὸς γάμον· κατακρατήσεται δὲ καὶ αὐτῆς τῆς κόρης καὶ τοῦ φέροντος αὐτὴν, τουτέστι τοῦ πατρὸς αὐτῆς.

ζ. Ἀναστήσεται ἐκ τοῦ ἄνθους. Εὐδοξίου. Ἄνθος ἔμφασιν μὲν ἔχει, καρπὸς δὲ οὐκ ἔστιν· ἐπεὶ οὖν οὐκ αὐτῆς παῖς ἀλλ' ἀδελφὸς αὐτῆς ἔμελλεν ἐπανίστασθαι τῷ βασιλεῖ τοῦ βοῤῥᾶ, ἄνθος εἶπε καὶ οὐ καρπόν· ἀναστήσεται γὰρ ἐκ τοῦ ἄνθους τῆς ῥίζης αὐτῆς τῆς ἑτοιμασίας αὐτοῦ· τουτέστιν ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, καὶ ἐκ τῆς ἑτοιμασθείσης βασιλείας αὐτοῦ· ἀντὶ τοῦ τῆς παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῷ παραδοθείσης.

η. Οἴσει εἰς Αἴγυπτον. Ἀπολιναρίου. Αὐτὸν εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν ἐπανιόντα τὸν Πτολεμαῖον δηλῶν.

Στήσεται ὑπὲρ βασιλέα τοῦ βοῤῥᾶ. Εὐδοξίου. Οὐ στήσεται φησὶ μέχρις αὐτοῦ τὰ τῆς ἔχθρας, ἀλλὰ καὶ παῖδες διαδέξονται τὸν Πτολεμαῖον· καὶ πάλιν ἐπελεύσεται τῷ βασιλεῖ τοῦ βοῤῥᾶ μετὰ τοσούτου πλήθους, ὥστε χειμάῤῥου δίκην καταλῦσαι τὴν Συρίαν.

θ. Εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ βασιλέως τοῦ νότου. Εὐδοξίου. Τουτέστιν Ἀντιόχειαν, καὶ καθιεῖται ἐν αὐτῇ, δύο διαδήματα τιθεὶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὥστε εἶναι τοῦτο σύμβολον τῆς ἑκατέρων τῶν δυνάμεων ἀρχῆς.

ι. Ἕως τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Εὐδοξίου. Τουτέστι σὺν πάσῃ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, ἤτοι ἕως πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ κενώσει.

ιγ. Ἄξει ὄχλον πολὺν ὑπὲρ τὸν πρότερον. Εὐδοξίου. Τουτέστιν ἐν τοῖς τελευταίοις τῶν καιρῶν, μετὰ πολλῆς δυνάμεως εἰσελεύσεται εἰς τὴν Αἴγυπτον· λέγει δὲ Ἀντίοχον τὸν ἐπιφανῆ, ὃς ἐπελθὼν τῇ Αἰγύπτῳ, πολλούς τε αὐτῶν ἀποσφάττει, καὶ πλεῖστα αὐτοὺς χειρωσάμενος, ὕστερον ἐπιχείρησεν τὴν Ἀλεξάνδρειαν παραλαβεῖν· καὶ δὴ παρέλαβεν ἂν, εἰ μὴ ὑπὸ ῥωμαίων διεκωλύθη.

ιδ. Οἱ υἱοὶ τῶν λοιμῶν. Ἄλλου. Τῶν παραβατῶν, ἀνοικοδομῆσαι τὰ πεπτωκότα τοῦ ἔθνους σου.

Εὐδοξίου. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ἰουδαίων ἑαυτοὺς φησὶ παραδίδοσθαι Ἀντιόχῳ βουλόμενοι, προσελεύσονται τούτῳ, ὁμολογοῦντες μὲν ἀποστῆναι τῆς πατρῴας θρησκείας, μεταδιῶξαι δὲ τὴν τούτου δεισιδαιμονίαν.

Καὶ στῆσαι ὅρασιν. Τουτέστιν ἐπὶ τῷ στάσιν ποιῆσαι καὶ τέλος τῇ θρησκείᾳ.

ιε. Ἐκχεεῖ πρὸς χῶμα κ. τ. λ. Εὐδοξίου. Ἀντὶ τοῦ φανεῖται τῶν ἐν τῷ λαῷ ἡ γνώμη. — Τουτέστιν ὁ Ἀλέξανδρος θελήσει κρατῆσαι τῆς τῶν προγόνων ἀρχῆς· ἦν δὲ παῖς Ἀντιόχου ἐπιφανοῦς. — Τουτέστιν Ἀντίοχος τὴν πόλιν τὴν ὀχυράν· πόλεις πολλὰς τῶν ἰουδαίων, τινὰς δὲ αὐτῶν καὶ χειρώσεται, καὶ

ἐπὶ τοσοῦτον κακώσει, ὥστε μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου αὐτῷ ἀντισχεῖν· ἀλλ᾽ ὅμως οὐ στήσονται οὐδὲ ἰσχύσουσιν.

Ὁ γὰρ ἀποσταλεὶς φησὶ πρὸς αὐτὸν πρεσβύτης παρὰ ῥωμαίων, ποιήσει κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ· εἰσῆλθε γὰρ κωλύων αὐτὸν τῆς κατ᾽ Αἴγυπτον ἐφόδου· καὶ μέχρι τινὸς οὐ βουλομένου ἀφίστασθαι, ῥάβδον λαβὼν ὁ πρεσβύτης, καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ εἱστήκει περιχαράξας, οὐκ ἐλεύσῃ φησὶν ἐντεῦθεν, εἰ μὴ τὸ ἕτερον ἀποκρίνῃ, πότερον ἐξέρχῃ τῆς Αἰγύπτου, ἢ πολεμεῖς ῥωμαίοις· τούτου οὖν φησὶν εἰσελθόντος πρὸς αὐτὸν, καὶ ποιήσαντος κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, οὗτος οὐκ ἔσται ἑστὼς κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ· τουτέστιν οὗτος οὐκ ἀντιστήσεται αὐτῷ, οὐδὲ πολεμῆσαι θέλη ῥωμαίοις, ἀλλ᾽ οὕτως αἰσχρῶς ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν θυμομαχῶν.

Ἐν τῇ γῇ τοῦ σαβείρ. Εὐδοξίου. Τουτέστιν ἐν τῇ γῇ τῇ ἐκλεκτῇ τῆς Ἰουδαίας· καὶ οὐ μόνον φησὶ θελήσει, ἀλλὰ καὶ συντελέσει ἐν χειρὶ αὐτοῦ· τουτέστι πληρώσει πολλῶν ὧν προέθετο κατὰ τῶν ἰουδαίων.

ιϛ. Ἐν γῇ τοῦ σαβείρ. Ἄλλου. Ἐν γῇ τῆς θελήσεως τῇ ἐξόδῳ τῆς δυνάμεως.

ιζ. Εὐθεῖα πάντα μετ᾽ αὐτοῦ ποιήσει. Εὐδοξίου. Ἀντὶ τοῦ ὁ Πτολεμαῖος ἑτοίμως δέξεται τὴν παρὰ Ἀλεξάνδρου πρεσβείαν, καὶ κατεγγυήσει αὐτῷ τὴν αὐτοῦ θυγατέρα.

ιη. Ἐπιστρέψει. Εὐδοξίου. Φησὶ μεταβαίνει ἀπὸ Ἀντιόχου ἐπὶ Πτολεμαῖον τὸν φιλομήτορα. — Ἀλλ᾽ αὕτη φησὶν αἰτία καταστήσεται τῷ Ἀλεξάνδρῳ θανάτου· ὁ γὰρ πενθερὸς αὐτοῦ μετ᾽ ἀδείας ἐπῄει ταῖς πόλεσιν, καὶ κατὰ μέρος ἐγκρατὴς πάσης τῆς βασιλείας ἐγένετο.

λ. Θυμωθήσεται ἐπὶ διαθήκην ἁγίαν. Ἀπολιναρίου. Σχῆμα μὲν γὰρ ὑποδύεται κατ᾽ ἀρχὴν ὡς ἀντιποιούμενος νόμου· θυμῷ δὲ παρανόμῳ πράξει τὰ κακὰ τῆς διαθήκης, καταλιπὼν αὐτὴν ὑπὲρ ἧς ἵστασθαι προσεποιεῖτο· τοῦτο δὲ οὐδαμῶς ὁ Ἀντίοχος· οὐ γὰρ κατέλιπε τὴν διαθήκην, ἧς ἐξ ἀρχῆς ἀλλότριος ἦν, καὶ τὰ πολεμίων διεπράξατο.

λε. Οἱ συνετοὶ τοῦ λαοῦ ἀσθενήσουσιν ἐν ῥομφαίᾳ. Ἀπολιναρίου. Ὁ μὲν λόγος περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιχρίστου πολεμουμένων, ἁρπαγαῖς τε χρημάτων καὶ φόνοις καὶ πυρὶ καὶ ἀπαγωγαῖς· καὶ οὐκ ἀβοηθήτων περιοφθησομένων, ἐπ᾽ ὀλίγον δὲ βοηθουμένων, ἵνα καὶ διαγωνίσωνται καὶ δοξασθῶσιν· ὡς δὲ ἐν ὑπογραφαῖς τοῖς μακκαβαίοις ταῦτα θεωρεῖσθαι δυνατόν.

ΚΕΦ. ΙΒ.

α. Ἔσται καιρὸς θλίψεως. Ἱππολύτου. Τότε γὰρ ἔσται θλίψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἄλλων ἀλλαχῆ κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν εἰς τὸ ἀναιρεῖσθαι τοὺς πιστοὺς πεμπομένων· καὶ τῶν ἁγίων ἀπὸ δύσεως εἰς ἀνατολὴν πορευομένων, καὶ τῶν δὲ ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς μεσημβρίαν διωκομένων, ἄλλων δὲ ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ σπηλαίοις κρυπτομένων· πανταχοῦ δὲ αὐτοὺς τοῦ βδελύγματος πολεμοῦντος, καὶ διὰ θαλάσσης καὶ διὰ ξηρᾶς τούτους διὰ τοῦ προστάγματος ἀναιροῦντος, καὶ κατὰ πάντα τρόπον ἐκ τοῦ κόσμου ἐκθλίβοντος· μὴ δυναμένων αὐτῶν μηκέτι τῶν ἰδίων πωλῆσαι, μήτε ἀγοράσαι παρὰ τῶν ἀλλοτρίων, χωρὶς ἐὰν μή τις τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου ἔχῃ καὶ περιφέρῃ, ἢ τὸ τούτου χάραγμα ἐπὶ μετώπου βαστάσῃ· πάντες γὰρ τότε ἐκ παντὸς τόπου ἐκδιωχθήσονται, καὶ ἐκ τῶν οἰκείων κατασπασθήσονται, καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ συρθήσονται, καὶ πάσῃ κολάσει κολασθήσονται, καὶ ἐκ παντὸς κόσμου ἐκβληθήσονται.

β. Ἐξεγερθήσονται οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ἱππολύτου. Οἱ τῇ ὄντως ζωῇ πεπιστευκότες, καὶ ἐν βίβλῳ ζωῆς ἐγγεγραμμένοι.

Καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμόν. Ἱππολύτου. Οἱ τῷ ἀντιχρίστῳ συνηρμένοι, καὶ σὺν αὐτῷ εἰς τὴν αἰώνιον κόλασιν βαλλόμενοι.

Ἀμμωνίου. Εἰπὼν ἐπὶ ἀμφοτέρων τὸ αἰώνιον, ἐδίδαξεν ὅτι ἀκατάπαυστος ἡ κατὰ τῶν ἀσεβῶν τιμωρία· οὐ μὴν πρόσκαιρος ὡς μυθολογοῦσί τινες· εἰ γὰρ τὸ αἰώνιον πρόσκαιρον, οὐκοῦν καὶ αἱ ἀπολαύσεις τῶν ἁγίων πρόσκαιροι· ὅπερ οὔτε αὐτοὶ οἱ κακῶς δόξαντες περὶ τῆς κρίσεως εἴποιεν.

Σευήρου ἐκ τῶν κατὰ Ἀλεξάνδρου. Ὅτι γὰρ καὶ οἱ προφῆται τῶν ὑπὸ γῆς τούτων σωμάτων τὴν ἀνάστασιν καὶ ἐπίστευσαν καὶ ἤλπισαν ἔσεσθαι, μαρτυρεῖ Δανιὴλ ὁ τῶν κρειττόνων ἐπιθυμιῶν ἀνὴρ, καὶ τῶν θείων ὄψεων θεατὴς, γεγραφὼς οὑτωσί· καὶ πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώματι, ἐξεγερθήσονται· καὶ τὰ ἑξῆς· ὁρᾷς ὅτι τούτους τοὺς καθεύδοντας ἐν γῆς χώματι λέγει σαφῶς ἐξεγερθήσεσθαι, τουτέστι τὸν πηλὸν καὶ τὸν χοῦν· ἀκούομεν γὰρ τοῦ ἱεροῦ γράμματος λέγοντος, καὶ ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς· καὶ πρὸς τὸν Ἰὼβ πάλιν, εἰ σὺ λαβὼν πηλὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἔπλασας ζῷον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ δὲ πολλοὶ ἐξεγερθήσονται, πρὸς τὸ οὗτοι καὶ οὗτοι συντέτακται, τουτέστι πολλοὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ πολλοὶ εἰς ὀνειδισμὸν καὶ αἰσχύνην αἰώνιον.

γ. Καὶ οἱ συνιέντες ἐκλάμψουσιν. Ἱππολύτου. Καὶ γὰρ ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τὸ ὅμοιον εἴρηκε, τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ἥλιος.

Ἀπὸ τῶν δικαίων τῶν πολλῶν. Ἀμμωνίου. Σημείωσαι ὅτι διάφορος ἡ τῶν ἁγίων δόξα· διὸ καὶ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱ μοναὶ, εἰ καὶ πάντες εἴσω γίνονται τῶν βασιλειῶν.

δ. Πληθυνθῇ ἡ γνῶσις. Ἀμμωνίου. Ἕως ἐπεδήμησεν ὁ χριστὸς, καὶ ἐσαφήνισε ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις, ἄδηλα ἦν τοῖς πολλοῖς· τάχα δέ τινα καὶ αὐτοῖς τοῖς προφήταις.

ζ. Εἰς καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ εἰς ἥμισυ καιροῦ. Ἱππολύτου. Τὰ τρία ἔτη καὶ ἥμισυ τοῦ ἀντιχρίστου ἐσήμανε· καιρὸν γὰρ λέγει ἐνιαυτόν· καιροὺς δὲ, δύο

ἔτη ἥμισυ καιροῦ, ἥμισυ ἐνιαυτοῦ αὗται εἰσιν αἱ ᾳσϟ ἡμέραι, ἃς προεῖπε Δανιήλ.

Ἀμμωνίου. Ἐν γὰρ τῇ παρουσίᾳ τῶν περὶ Ἐνὼχ, ἥτις ἔσται ἐν τρισὶν ἥμισυ ἐνιαυτοῖς, πολλοὶ τῶν ἀποστατησάντων Ἰουδαῖοι, γνώσονται τὸ ἀληθὲς, καὶ ἀντιστήσονται τῷ ἀντιχρίστῳ, οὓς καὶ ἀποκτενεῖ.

θ. Ἐμπεφραγμένοι καὶ ἐσφραγισμένοι οἱ λόγοι. Ἱππολύτου. Ἐπειδὴ γὰρ ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἁγίοις ἐκδιηγήσασθαι ἄνθρωπος οὐ δύναται· οὔτε γὰρ ὀφθαλμὸς αὐτὸ εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, εἰς ἃ καὶ ἐπιθυμήσουσι τότε ἅγιοι ἐγκύψαι· οὕτως ἔφη πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐμπεφραγμένοι εἰσὶν οἱ λόγοι οὗτοι, ἕως καιροῦ πέρας, ἕως ἂν ἐκλεγῶσι, καὶ ἐκπυρωθῶσι πολλοί· τίνες δὲ οἱ ἐκλεγόμενοι, ἀλλ' οἱ τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ πιστεύοντες, ἵνα λευκανθῶσι δι' αὐτοῦ, καὶ ἀποβάλλοντες τὸν τῆς ἁμαρτίας ῥύπον, ἐνδύσονται τὸ ἐπουράνιον καθαρὸν καὶ διαυγὲς ἅγιον πνεῦμα, ἵνα παρόντος τοῦ νυμφίου, εὐθέως συνεισέλθωσιν αὐτῷ.

ι. Ἁγιασθῶσι πολλοί. Ἀμμωνίου. Οὐκ εἶπε πάντες, ἀλλὰ πολλοί· οὐ γὰρ πάντες οἱ βαπτιζόμενοι λευκαίνονται, ἀλλ' οἱ ὀρθῶς πιστεύοντες.

ια. Δοθήσεται τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Ἱππολύτου. Δύο οὖν βδελύγματα εἴρηκε Δανιήλ· ἓν μὲν ἀφανισμοῦ, ὃ ἔστησε κατὰ καιρὸν Ἀντίοχος κατὰ τὸ τῆς ἐρημώσεως· ἄλλο καθόλου, ὡς παρέσται ὁ ἀντίχριστος· ὡς δὲ λέγει Δανιὴλ καὶ αὐτὸς ἐπ' ἀπωλείᾳ πολλῶν συστήσεται.

Ἀμμωνίου. Καθολικὸν βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ὁ ἀντίχριστος, μερικὸν δὲ ὁ Ἀντίοχος, ἐφ' οὗ καὶ οἱ Μακκαβαῖοι ἐμαρτύρησαν, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων ἀνῃρέθησαν, καὶ ἐκωλύθησαν γίνεσθαι αἱ κατὰ νόμον λατρεῖαι.

Ἡμέραι χίλιαι σϟ. Ἀπολιναρίου. Τὸ τῶν τριῶν ἡμίσεως ἐτῶν ἐξερμηνεύει· οὐ γὰρ τοῦτον ἔλεγεν ἐσφραγισμένον λόγον· εἰσὶ δὲ αἱ τοῦ τοσούτου χρόνου ἡμέραι κατὰ τὸν σεληνιακὸν μῆνα, τριακονθήμερον ἀριθμούμενοι μεθ' ἑνὸς ἐμβολίμου, χίλιαι σϟ· ἐπὶ δὲ ταύταις ἡ συνοικισθεῖσα ὑπὸ Ἡλίου καὶ κρατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ δυσσεβοῦς πόλις ἐρημωθήσεται· αὖθις δὲ ἄλλας με εὐφραινομένων τῶν ἁγίων, ἕως ἐπιφανείας τοῦ βασιλέως· διὸ καὶ μακάριος ὁ εἰς τὰς φτλε φθάνων ἡμέρας, καὶ ὁρῶν τὸν κύριον· κατὰ δὲ τοὺς ἀριθμοῦντας τὸν χρόνον ἐπὶ Ἀντιόχου, ἀφ' οὗ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐβεβήλωσεν ἐπεισελθὼν ἕως τῆς Ἰούδα ἀρχῆς· οὔτε ἡ τοῦ ἐνδελεχισμοῦ περιαίρεσις καὶ τοῦ βδελύγματος ποίησις ἦν εὐθὺς, ἀλλὰ δύο ὕστερον ἔτεσιν· οὔτε τὸ μακάριον ἠκολούθει τέλος, ἀλλ' ἕκτῳ ἔτει ἡ τοῦ ἱεροῦ κάθαρσις· ἀφ' οὗ δὲ τὸ βδέλυγμα, τρία ἔτη καὶ οὐ τρία ἥμισυ.

ιγ. Δεῦρο καὶ ἀναπαύου. Ἀπολιναρίου. Τελευτὴν τῷ προφήτῃ, καὶ ἀνάστασιν ἐπὶ δόξῃ γενησομένην προαγορεύει ὁ ἄγγελος, δηλῶν ὅτι οὐκ αὐτοῦ λειτούργημά ἐστι τὸ σαφῆ καταστῆσαι τὴν περὶ τῶν τελευταίων χρόνων προφητείαν, μέλλοντος ἀπιέναι πολὺ πρὸ τοῦ τέλους.

Καὶ ἀναστήσῃ. Ἀμμωνίου. Ὥς τε οὖν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἔσται ἀνάστασις κοινὴ, μεθ' ὧν μέλλει Δανιὴλ ἀναστῆναι.

ΤΕΛΟΣ.

IVRIS CIVILIS
ET
SYMMACHI ORATIONVM
PARTES.
C· IVLII VICTORIS
ARS RHETORICA.
L· CAECILII MINVTIANI APVLEII
FRAGMENTA DE ORTHOGRAPHIA.
PRAEPONITUR
PRISCA EXHORTATIO
AD FRANCORUM REGEM.

EDITORIS ADNOTATIO.

Primo huic Collectionis vaticanae volumini, quod deficientibus eius exemplaribus recudere coactus sum, bonum comitem dare constitui librum alium qui iuris civilis anteiustinianei, Symmachi orationes, Iul. Victoris rhetoricam, et Minutiani orthographiam, complectitur: verumtamen hunc librum ex accuratiore atque emendatiore editione profero, quae post illam principem in 8. curata est. Multa autem erant, quae de vaticanis certe iuris reliquiis dicere avebam, postea quam praesertim doctissimi apud Germanos homines ad hoc editum a me opus, quod instar maximi thesauri habent (1) commentarios amplissimos instruxerunt. Sed quia litterarii Germanorum labores late notescunt, eos a me compilari non est necesse. Itaque ut novum aliquid in fronte operis lectoribus exhiberem, de augendis potius oratorum veterum, quae est altera libri pars, dictionibus cogitavi: cumque mihi pervetusta quaedam exhortatio ad Francorum regem in prisco reginae svecae codice observata fuisset, hanc divulgare non dubitavi. De qua ut brevissime quae sentio dicam, ea videtur mihi ad Clodoveum II. Neustriae et Burgundiae regem scripta, qui puer quadriennis regnum adiit, tenuitque annis XVIII. ab. anno DCXXXVIII. ad DCLV. qui ei mortuarius fuit. Tum quia matris Nathildis reginae nulla fit inter aulicos, qui ab oratore innuuntur, mentio, compositum sermonem iudico post annum certe DCXL, qui supremus Nathildi fuit. Ac sane constat missam esse hanc adhortationem ad regem adulescentulum; puto tamen saltem ad decennem potius quam ad quadriennem, apud quem vana oratoris locutio fuisset. Ipsum porro oratorem sacerdotem vel potius episcopum fuisse apparet: itaque mihi de SS. episcopis vel Audoëno vel Eligio cogitare placebat; qui ambo apud Clodoveum II. et Dagobertum patrem magna cum auctoritate versati sunt. Certe ad has meas coniecturas quod adtinet, legere proderit Cointium in ecclesiasticis Francorum annalibus T. III, ubi Clodovei II. regnum late describitur.

(1) Buchholtz praefat. ad vatican. iur. fragm. Regimonti Borussorum an. MDCCCXXVIII. pag. II.

*

IN CHRISTI NOMINE INCIPIT SERMO AD REGEM.

Moneo sublimitatem tuam, nobilissime Rex, ut quae tibi charitatis stilo scribere praesumpsi, excellentia tua benigne dignetur recipere. Oportet scilicet te, piissime Rex, frequenter sacras recensere scripturas, ut in eis antiquorum et Domino placentium regum valeas cognoscere causas: qualiter ipsi per humilitatis custodiam Domino placuerunt; quorum vestigia si secutus fueris, honorem longaevum regni praesentis, et insuper vitam optinebis aeternam. Rex enim David sapiens humilisque iugiter opera bona sectando quae Domino erant placita, proelia quae fuerant contra illum parata, semper vicit, templum Domini ipse aedificare coepit, filiusque eius Salomon illud postea ad perfectionem perduxit, quia per prophetam Dominus ei locutus est dicens: ex femoribus tuis exiet qui hanc domum meam postea aedificabit: qui Salomon rex tantam sapientiam tantamque prudentiam habuisse legitur ut in eius dictis nullus sit qui reprehendat usque ad unum iota: rectus fuit in iudicio, sapiens in eloquio, omnesque motus suos totos regales habuit.

Isti reges supradicti semper prophetae Domini quod eis denuntiaverunt, intento sensu audierunt. Quamobrem, gloriosissime domine, modo oportet te ut et sacerdotes audias, et consiliarios seniores diligas, simulque et illum qui post te palatium tuum regit (1), et ad eorum doctrinam quam tibi indicant vigilanter attendas, quia vulgari sermone ita dicitur: qui cum pluribus consiliatur, solus non peccat. Dignum est etiam ut personarum maturam aetatem et consilium habentium non surdus auditor fias, sed claro moderamine ipsos audias; iuvenum quidem, qui tibi proximi assistunt, cauto ordine eorum verba recipe, quia per iuvenum consilia saepe casus evenit, et in senioribus eloquii stabilis dignitas perdurat. Salomon quidem quando regnum accepit atque in eo unctus fuit, evigilavit mane et ita oravit in templo Domini dicens: domine Deus, tu me servum tuum regnare fecisti, ego autem sum puer parvus, et ignorans egressum et introitum meum, et servus tuus in medio populi est quem elegisti infiniti qui numerari et supputari non potest prae multitudine. Dabis ergo servo tuo cor docibile, ut iudicare possit populum tuum et discernere inter malum et bonum. Instrue me, Domine, viam rectam in qua ambulem, et da mihi sapientiam atque intellectum in omnibus sensibus meis, ut armis fidei circumdatus in omni intellegentia et monitione circa me tuae protectionis auxilium habeam. Et cum haec orasset exaudita est oratio eius, et locutus est angelus Domini ad eum dicens: quia non petisti aurum, nec argentum,

(1) Clodovei II. intelligo Maiorem-domus Erchoaldum, virum strenuum atque sapientem, uti eum appellat Fredegarius apud Cointium annal. Franc. T. III. p. 383.

neque divitias aut animas inimicorum tuorum, ideoque quod postulasti dabit tibi Dominus, hoc est sapientiam et intellectum.

Ergo si tu, domine, bona postulas a Domino, et si fueris mensuratus in verbis, firmus in dictis, foederator in animo, in charitate locuples, in bonitate subtilis, in salutatione receptaculum habens, in dispensatione sensatus, in iudicio rectus, in vindicta pius, in pauperibus misericors, Dominus augebit annos tuos longaevos, sicut fecit antecessoribus tuis regibus, qui in hoc saeculo nobiliter regnaverunt. Tu quidem, domine, si in ista iuvenili aetate perfectus fueris, omnes gentes tibi adversantes de tuo recto et iusto regimine pavebunt: omnes fideles tui tecum gaudebunt, universi te timebunt, et audient et diligent, cuncti gratias agent divino rectori domino nostro Iesu Christo eo quod talem super se meruerunt habere regem. Cum inter ipsos in consilium veneris, semper sereno vultu eorum verbis aurem praebe: sollicitus considera quomodo singuli circa te loquantur, pro stabilitate patriae, pro causis emendandis, pro tua salute, pro iis quae ordinanda et tractanda sunt in regio palatio. Omnia haec oculi tui instanter inspiciant, et aures tuae prudenter audiant. Quoties vero veneris inter illos, sic sis sollicitus quasi puer qui sapienter vult discere litteras; tantaque prudentia tua inter ipsos appareat, ut, eis loquentibus, tu non sis discipulus, sed magister: ubi autem videris sapientem hominem, peculiariter eum recipe, et fabulas diversas cum illo habeas, quia sicut scriptum est: si arguas sapientem, diligit te; et si irrideas derisorem qui non intellegit, iniuria est te audire. Et item dicit, qui cum sapientibus graditur, sapiens erit quando loquutus fuerit. Iocularis quis curiales sermones habet ad loquendum? ne libenter eum audias. Et quando tu cum sapientibus locutus fueris, aut cum tuis ministerialibus bonas fabulas habueris, ioculares taceant: quia plus te oportet recondere sapientiam in cubiculo cordis tui, quam fatuos et stultos sermones loquentes audire; quia ubi sapientia vera habitat, Dominus ibidem mansionem facit.

Hlotharius atavus tuus (1) tres filios habuit, Hildebertum, Hlodoveum, et Hlodmirum. In Hildeberto quidem tanta sapientia et patientia fuit, ut non solum seniores, sed etiam et iuniores, paterno affectu diligeret; et quicumque adhuc ex ipsis eius memorant nomen, extensis manibus tam sacerdotes quam et laici eius spiritum commendant: eo quod ipse locis sanctorum seu fidelibus suis semper largus fuerit in dandis muneribus. Hlotarius autem senior habens quinque filios, ex cuius stirpe tu procedis, fortis fuit in eloquio, adquisitor patriae, nutritor fidelium. Hoc autem inter reliqua satis dulce est commemorari de eodem avo tuo Hlotha-

(1) Clodovei II. pater Dagobertus, avus Hlotarius II, proavus Chilpericus, atavus (seu abavus, nam vocabulum promiscue interdum ponitur a Latinis) Hlotarius I.

rio, quia tanta fuit eius benignitas secundum Dominum, ut non solum iustus videretur esse in operibus, sed quasi sacerdos in hoc saeculo conversatus est: ille rexit Francos, aedificavit ecclesias. Ergo tu, dulcissime domine, quia parentes tui tam grandem habuerunt intellegentiam atque doctrinam, sic age per singula quomodo regem decet: non in levitate sis positus, non iracundia animo tuo dominetur, quia sic dicit apostolus: ira enim viri iustitiam Dei non operatur. Non ebriosis coniungaris, quoniam scriptum est de eis: ebriosi regnum Dei non possidebunt. Attende diligenter, ut non inordinate alicui reddas responsum, sed in tua loquela sis eruditus et verax, quia ita sapiens Salomon ait: eruditus in verbis repperiet bona. Quando tibi aliquis aut pro tua utilitate aut pro sua necessitate aliquid suggerit, non in animo tuo contra ipsum maligne aliquid aut superbe teneas; sed sic moderate et honeste age sicut decet regem, et scriptura docet: sol non occidat super iracundiam vestram: sed si aliquid contigerit unde ira commotus fueris, cito animus recipiat pacem; quia Dominus, sicut legitur in scripturis, super patientem animum verbum promissionis suae dignatur largiri.

Quod vero, gloriosissime domine, rusticitas mea (1) vobis scribere praesumit, regalis industria hoc mente devota pertractet, et intento animo a Deo petat auxilium, qui dat omnibus in fide postulantibus affluenter, sicut scriptum est, et non improperat. Et cum his huiusmodi te officiis regiae pietati congruentibus exercere studueris, Rex esse perfectus poteris, simulque et gloria Domini de caelo super te veniet, ut sermo davidicus iure impleatur in te, quatenus in virtute Domini laeteris, o Rex, et super salutare eius exultes vehementer: desiderium animae tuae tribuet tibi Dominus, voluntates labiorum tuorum non fraudabit: aequitate directa sit gloria tua in salutare eius, gloriam et magnum decorem inponat super te: illuminet te Dominus, et impleat omnes rectas petitiones cordis tui, et consilium tuum in bonis actibus confirmet, ut pro te dicant cuncti Christiani: Domine salvum fac hunc regem nostrum, et exaudi nos in die qua invocaverimus te. Si speraveris in Domino et feceris bonitatem, coram illo pasceris in divitiis eius. Revela Domino interiora cordis tui, et spera in eum, et ipse faciet, et deducet quasi lumen iustitiam tuam, et iudicium tuum lucere faciet sicut meridiem. Ergo tu subditus sis semper Domino, et obsecra eum, ut dono gratiae suae vitam tuam gubernet et disponat: quia si hoc non feceris, nihil erit utile, quod sic testatur scriptura: qui inique agunt, exterminabuntur; qui vero expectant Dominum, ipsi in hereditatem possidebunt regnum. Ergo tu expecta Dominum, ut ipse custodiat viam tuam, ut et tu cum pace inhabites terram: custodi autem veritatem, et vide ae-

(1) Rusticitatem ad stili simplicitatem refero, non ad personae humilitatem.

quitatem, quia salus est iustorum a Domino, et ipse protector est eorum in tempore tribulationis: adiuvabit eos Dominus, et liberabit eos, et salvos faciet eos, et eruet eos a peccatis eorum: ostendet Dominus misericordiam suam timentibus se: sicut tibi faciet, si fueris pius et misericors et timens Deum, consolator pauperum, quia sic in psalmo dicitur: beatus qui intelligit super egenum et pauperem; in die mala liberabit eum Dominus: Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum. Et illi viri beati sunt, qui in hoc principio regni tui, quod modernis temporibus Domino donante regis, bona gerunt, recta prosecuntur, atque iustitiam faciunt: quia si in istis meditantur, et tibi vivendi solatium praestant, et insuper mercedem futuram in cunctis sibi adquirunt quod longe lateque tam in tuo regno, quam et in longinquis patriis magnam esse nobilitatem personarum in palatio gaudebunt, ubi veritas non abnegatur, sed iustitia pronunciatur, ut abstersa mundana cupiditate, aequitatis radiante lumine, sic iustitia procedat, ut cum laude clarificetur Dominus, iustoque iudicio in cauto palatio iudicato laetificentur, et exultent pauperes, viduae defensionem habeant, orphani tutelam suscipiant.

Semper, o Rex Francorum illuster dulcissime fili, time Deum, ama illum: semper tibi praesentem, et quamvis invisibilem humanis oculis credas, tamen devotus adora eum: et quantum ipse tibi de die in diem plus honoris dederit, tanto amplius illum dilige, et roga eum cotidie satis humiliter, ut det tibi sapientiam gubernandi regnum, quod ab ipso accepisti; et quamdiu illi placuerit quod regnes, semper ei placere desideres: quia omne donum bonum de sursum est descendens a patre luminum; quoniam non potest homo accipere quicquam, nisi ei datum fuerit de caelo: ideo enim hominibus dantur dona a Domino ac potestates, ut auctori gratiae referantur. Ministrum te Dei esse scias ad hoc constitutum ab ipso, ut quicumque bona faciunt, te habeant misericordem adiutorem, vindicem fortem te cognoscant hi qui faciunt mala, ut ante quam faciant, te timeant. Pleno cordis timore cogita sollicite qualiter in omni vita tua a Deo guberneris ut diu et feliciter tu alios regas. Ante omnia et post omnia cave pravorum consilia, et personarum acceptiones. Sine bonorum consilio nihil facias, sed unicuique suus honor servetur. Unumquemque sua fides commendet. Vide ne ames eum, quem Deus odit, id est qui eius contemnit praecepta: neque eum odias, quem Deus diligit, hoc est, qui eius mandata custodit. Noli diligere adulatorem, sed ama eum qui tibi dicet veritatem. Honora sacerdotes: magnifica Deum timentes: veritatem ama et sequere: clamores populi moderate compesce: iudices pravos corripe viriliter. Sic te Domino adiuvante tempera in omnibus, ut qui mali sunt in omni gradu regalem timeant auctoritatem, legem, et rationem; boni vero ament fidem et misericordiam; singu-

li iudicent iustum iudicium. Tu vero conserva unius tori castitatem. Sapientium dicta prudenter interroga: nec te pudeat interrogare quod nescis, nec praescire coneris quod ignoras, ne forte per vanam gloriam offendas gloriam Dei; multum enim talis homo displicet Deo. Purum sensum habe per singula: stabilis sit sermo tuus; considera eum ante quam definias, et post quam finieris, non mutes eum: si tamen non malus sit aut noxius, non decet regem mutabilem esse: scias vere, quod nullus potest esse fidelis regi cuius sermo non stat. Cave calcare ova aspidum nuda planta: recordare praeterita, et cogita futura. Intellege quod scriptum est: divitiae si affluant, nolite cor apponere. Cogita diem novissimum, ut non pecces per securitatem. Sapientior est qui inantea praeparat, quam qui retro relinquet. Nutri nunc reliquias Francorum, hoc est filios eorum paterno potius affectu quam crudeli imperio.

Haec autem paucissima verba supra vires meas scripsi coactus amore tuo et Francorum omnium. Scias quia si ista superius scripta sub tuo regimine gesta fuerint, ille vitae tuae et regni tui dignabitur augere spatia qui ter quinos annos Ezeciae regi superaddens concessit ad vitam. Salutem humiliter a Domino perpetuam tibi et omnibus tuis dandam imploro, o dulcissime Rex.

COMMENTARIUS PRAEVIUS.

PARS I.

DE VATICANIS FRAGMENTIS IURIS CIVILIS.

De novis civilis iuris subsidiis.

I. Pergo alacriter rescriptos vaticanae bibliothecae codices pro meae stationis munere ad publicum commodum explicare. Nihil autem fere libentius facio, quam ut ineditas romani iuris reliquias hoc potissimum tempore in lucem proferam, cum insignis prudentium turba exsuscitandis per Europam huius scientiae studiis, iisque ad veterem ac genuinam rationem exigendis vehementem operam navat. Iam cum generatim Roma litterarum copiis semper novis atque utilissimis abundavit, tum fortunae dono contigit ut in Pontificis Maximi bibliothecam complures undique venerint prisci codices, qui vel olim praeclara iuris incrementa suppeditavisse videntur, vel nunc etiam studiosis latinarum graecarumve legum hominibus copioso et valido subsidio sunt. Nam nequid dicam de theodosiano codice, de Ulpiani titulis, de rei agrariae legibus atque scriptoribus, quae cuncta opera pervetustis aliquot vaticanae bibliothecae exemplaribus plurimum, ut puto, debent; novellas nuperius leges clarissimi Itali Zirardinius atque Amadutius ex ottoboniano, nunc vaticano, codice excitaverunt. Neque fere a iuridicorum scriptorum classe abhorrent papyracea diplomata, quae vir magnus, et meus in munere decessor, Caietanus Marinius miro edidit commentario inlustrata: quorum pars nobilissima iamdiu parietibus bibliothecae vaticanae ornamento est. Praeterea quanta in pontificiis pluteis adiumenta sint illustrandi iuris, late demonstrat Simonius Assemanus (quamquam nostri palimpsesti nullam facit mentionem) in bibliotheca iuris orientalis: nec non ii quotidie sentiunt docti homines gratique fatentur, qui multam his annis variarum lectionum segetem, multumque critices apparatum in iuridicis vaticani palatii exemplaribus collegerunt. Igitur mihi quoque avet animus pontificiis denuo copiis ius civile, quantum licet, locupletare. Atque illi quidem duumviri Zirardinius et Amadutius novellas suas ponderosis uterque adnotationibus instruxerunt, in quas tam uberes sapientiae divitias contulerunt, ut veterum doctorum gloriam exaequaverint. Ceteroqui ego institutum aliud in hac edenda romani iuris mantissa sequar: nempe quod adtinet ad describendam naturam codicis, nullam prope partem sedulitatis omittam: locos etiam iuris editi, qui cum vaticanis reliquiis vel aliquatenus congruunt vel eas inlustrant, intento saepe digito demonstrabo. Ceterum qui sit fragmentorum horum in re forensi usus, ad ius roma-

num quid singula novi adferant, vel quam quisque titulus respondendi aut docendi peculiarem rationem teneat, quive hinc latinitatis eruditionis doctrinaeque fructus sperandi sint, quae res pleraeque intelligentibus satis patent, libenter dicere supersedebo: praesertim quia vix dubito, quin homines nostrae aetatis doctissimi spartam hanc copiose et pro rei dignitate ornaturi sint. Nunc ut propositi officii partes exsequar, vaticani palimpsesti imaginem apprime deformare verbis aggrediar.

Palimpsestus vaticanus.

II. Est in sinibus bibliothecae vaticanae reconditus latinus codex membraneus, litteris partim adhuc quadratis, saeculi ferme octavi, praenotatus numero VMDCCLXVI, qui sanctorum Aegypti anachoretarum collationes auctore Cassiano continet. Exemplar initio hiat, qua de re in ipso bibliothecae syllabo admonemur: incipit nimirum in collatione quarta cap. XII, cuius tamen verba priora desunt: desinit autem in decima; quo fit ut codex quartam operis partem complectatur. Quem ego Cassiani textum dum legerem, perboni generis esse sentiebam; multasque ac praeclaras varietates deprehendebam, quibus hic liber praeposteris criticorum iudiciis saepe subversus, longe purior, et cum palaeographia quoque iustiore, exhibetur. Neque profecto opera et oleum philologiae christianae periret, siquis pia Cassiani colloquia, vaticani codicis ope, nitidiora ac meliora faceret. Quin hic codex e bibliotheca bobiensi ad nos venerit, dubitare non licet, quamquam eius monasterii non habet inscriptionem, propterea quod priora folia, ut dixi, amisit. Re autem vera *Patrum collationes* recensentur in vetere bibliothecae bobiensis catalogo, quem edidit Muratorius [1]. Tum forma et stemma et ornatus, et reliquorum bobiensium proximus comitatus, bobiensem patriam undique clamant. Quae res eo fit evidentior, quod reliquiae ibidem, cum antiquiore iure, latentes corporis theodosiani (de quibus infra loquendum erit) eadem manu scribi videntur, qua pars fragmentorum taurinensium eiusdem corporis, quorum membranas de bobiensi coenobio translatas fuisse novimus. Constat codex chartis omnino centum, quarum tres supra quadraginta ante scriptum ibi Cassianum purae erant: reliquae ad id genus membranarum pertinent, quae antiquissimis temporibus scriptae, mox vastitati addictae fuerunt, ita ut, priore argumento eluto, novum acceperint. Quae purae erant membranae, eas monachus scriptor formae oblongae fieri curavit: deficientibus autem puris, tres codices civilis iuris discerpsit, iisque dilutis, ac pro sua praesenti necessitate circumcisis et complicatis abusus est. Quae res, quia paulo longiorem postulat orationem, particulatim a me dicetur.

De palimpsesti ea parte in qua sunt reliquiae ineditae iuris.

III. Tria, ut dixi, fuerunt iuris volumina, quibus manus exitiosas bobiensis librarius attulit, quum Patrum collationes scriberet. Primum est volumen inediti eius operis quod in nostra editione praecipuum est: codex nimirum quadratus olim grandiorisque modi, ita ut singulae paginae versus XXXII, eosque praelongos, complectantur. Ex hoc

1 Antiq. Ital. med. aev. T. III. p. 819.

amplissimo codice membranas multas ad suos usus vocavit is qui Cassiani opus descripsit : quas nimirum membranas non solum lauit ob rescribendum, verum eas scidit, nempe ex singulis foliis paribus plura fecit, par unum videlicet simplexque unum : hic enim erat modulus ad novum librum oblongum accommodatior. Porro haec incisorum foliorum frusta partim in novo codice, quamquam satis perturbata, adsuta fuerunt; quae nunc denuo ad suas sedes retracta iuxtaque posita coalescunt, ita ut ipsa litterarum elementa cultro olim dissecta, nunc rursus coeant atque in integritatem suam vindicentur. Multa pars tamen incisorum foliorum in codice non est retenta : cuius mali culpam fortuna sustinet; eoque maiorem, quod, his fragmentis exceptis, moles reliqua immensi fortasse operis universum ius complectentis, in bobiensibus forulis extabuisse videtur. Interim quam in manibus habeo partem operis diligenti studio expoliendam sarciendamque curavi, dedique operam ut liber meus imaginem veluti restituti codicis exhiberet : paginarum scilicet notas adscripsi, versiculos adnumeravi, lineaque suspensa distinxi : foliorum vero incisionem, ubi scilicet nunc vulnus coit, duplici linea designavi; triplici autem transitiones ad aliam paginam; punctis denique materiae defectum.

De ratione partium ordinandarum.

IIII. Iam ob partes perturbatissimi operis recte ordinandas, qui labor edendorum palimpsestorum molestissimus est, usus in primis sum quaternionum notis, quarum aliquot in membranis superstitetes esse videbam, nempe VI. XV. XXVII. XXVIIII. Igitur titulum *ex empto et vendito* primum posui, quia in VI quaternione est : mox titulum *de usu fructu*, qui est in quaternione XV, secundum feci. Titulum vero *de re uxoria ac dotibus* statim certa auctoritate subtexui, quia prius eius folium cum folio extremo *de usufructu* cohaeret. Exin scripsi titulum *de excusatione*, qui est in quaternione XXVII, bonum sane fragmentum, quia superest quaternio integer, dempto sesquifolio, seu paginis duabus et totidem aliarum dimidiis partibus. Exin collocandi fuerunt tituli *quando donator* etc. et *de muneribus ad legem cinciam*, quorum uterque in quaternione XXVIIII scribitur, praeclarum rursus fragmentum et adhuc paulo maius, quia quaternio nonnisi quatuor paginarum dimidias partes desiderat. Fragmentum denique *de cognitoribus et procuratoribus*, quod nulla nota numerali insignitur, extremum collocavi. En autem ordinatarum paginarum imaginem. Signum ‿ foliorum parium cohaerentiam indicat; signum || foliorum abscissorum redintegratam continuitatem; asteriscus denique folia mutila.

Q. VI. pag. 60. b. a. ‿ 61. b. * a. *) Ex empto et vendito.
(Q. VII.) 58. b. a. ‿ 63. b. * a. *)

Q. XV. 88. b. a.||87. b. a. ‿ 85. b. a.) De usufructu.
98. b. * a. * ‿ 98. aa. * bb. *)

*

(Q. XVI?)	96. a. b ‖ 95. a. b. ⌣	91. a. b.	) De usufructu . Item de re uxo-
(Q. XVII?)	99. b. * a. *		) ria ac dotibus .
Q. XXVII.	82. a. b. ⌣	89. a. b ‖ 84. b. a.	)
	97. a. b. ‖ 92. b. a. ⌣	90. a. b.	) De excusatione .
	. . . .	100. b. * a. *	)
	94. b. * a. * ⌣	93. b. a.	)
Q. XXVIIII.	21. b. a. ‖ 86. b. a. ⌣	20. b. a.	) Quando donator intellegatur
	23. b. * a. * ⌣	18. b. a.	) revocasse voluntatem . Item de
	19. a. b. ⌣	22. a. * b. *	) donationibus ad legem cinciam.
	17. b. a. ‖ 85. a. b. ⌣	24. b. a.	)
(Q. XXX.)	62. b. a. ⌣	59. b. * a *	) De cognitoribus et procuratori-
			) bus .

Sunt igitur partes quaternionum octo ; paginae autem quinquaginta sex ; quarum viginti mutilae ; integrae triginta sex .

De aetate et natura iuridici huius operis.

V. Sequitur ut vestigem quodnam genus iuridici operis in his membranis supersit , quaeque eius aetas esse videatur . Ad hanc quod attinet , quandoquidem in tam copiosis reliquiis nulla mentio est theodosiani codicis vel pandectarum Iustiniani , nullusque auctor vel Caesar Valentiniano seniore posterior commemoratur ; quum tamen gregorianus et hermogenianus codices haud semel laudentur ; mihi satis exploratum videtur , aetatem huius operis incidere in illud tempus quod ab hermogeniani codicis editione ad theodosiani collectionem excurrit . Certe legum quae in vaticanis fragmentis occurrunt , recentissima omnium est [1] quae datur anno sexto Valentiniani senioris, Christi videlicet CCCLXVIIII. De operis autem genere , quis non meminit , quot ante Iustinianum commemorentur digesta seu pandectae , quas magni nominis homines ob iuvanda discentium studia confecerant ? Praeter quam quod ipse Theodosius de pandectis instruendis cogitavisse videtur . Nam per solas principum constitutiones in eius codice conglobatas atque breviatas , qui fieri potuit , ut universae iuris scientiae satis esset consultum , qui tamen regiarum curarum scopus fuit ? Vaticanarum igitur pandectarum (si fas ita loqui) corpus publica ne an privata auctoritate conditum est ? Res habere videtur diuturnam et gravem deliberationem : ego autem suspenso heic pede incedo , necubi forte incautior quamvis in planissimo campo veritatis offendam . Ceteroqui opus ab auctore ethnico scriptum videtur . Illud vero statim legentibus patet , vaticana fragmenta in eo differre a pandectis iustinianeis , quod hae doctrinas tantum prudentium continent , constitutionibus principum codici reservatis ; vaticani autem operis scriptor responsa prudentium legibus principum interponit . In eo rursus discordia est , quod quum in codice iustinianeo constitutiones tituli eiusdem ex ordine temporis disponantur , noster anonymus nullam temporis rationem sequitur . Porro haec vaticana collectio inedita , ut

1 Tit. ex empt. et vend. p. 9.

dixi, est: quamquam aliquot eius particulae, ut admonitiones meae plerumque docent, cum edito iure congruunt: quippe quae ex iisdem prudentium veterum legumque fontibus manant. Haud tamen semel quae in editis contractiora erant vel interpolata, ea nunc in vaticanis foliis vel puriora leguntur vel integriora. Neque idcirco singulas accessiones lectoribus heic adnumerare in animo est, etsi, ut spero, permultae sunt in prisco iure lacunae aut vexati loci aut controversiae, quibus iam integritas novumque lumen accedet. Utique illa pars commentarii ad legem cinciam in primis iucunda erit, quia de tam celebri plebiscito nihil propemodum in iure edito superest.

De codicis palaeographia.

VI. Post ventilatam de operis aetate probabilem opinionem, quaerendum superest quonam circiter saeculo ipsa codicis scriptura exarata videatur. Qua in re definienda quum plurimum valere soleant, ut plerique antiquarii existimant, litterarum forma atque orthographia, hanc quidem accurate in libro meo retinui, illam oculis curiosorum copioso specimine cum siglorum quoque praecipuorum descriptione obtuli. Atque in primis ne opiner eandem esse aetatem operis quae codicis vaticani, scholia obstare videntur, quibus margo interspersus est: perquam enim raro accidit ut scriptum aliquod eodem quo gignitur tempore scholiis inlustretur. Neque tamen scholiorum scriptura, licet valde rudis et inclinata, sequiorem arguit aetatem: qua super re cum satis alibi disserui [1], tum certiores omnino nos facit subscriptio illa in S. Hilarii codice basilicae vaticanae, quae ut commode cum symmachianae scripturae specimine coniungeretur, operam dedi. Ceteroqui nihil obstat quin textus ipsius scriptura quinti vel sexti saeculi esse dicatur: praesertim quia parum est credibile vaticanas has pandectas, magnae, ut videtur, molis et sumptus atque laboris, scribi adhuc consuevisse postquam Caesar Iustinianus ceteris omnibus ante se iuris corporibus vim auctoritatemque publicam abrogaverat. Atque haud scio an siglorum quoque tanta copia, quae codicem totum occupat, anteiustinianeae aetatis indicium sit: quia videlicet Iustinianus propter saepe inductas antinomias vetuit per siglorum captiones et compendiosa aenigmata suae certe collectionis textum conscribi. Omnino qui specimen vaticanum cum Gaii codice veronensi conferent, valde similia scripturae genera esse cognoscent, tum ipsa specie litterarum, tum etiam siglorum numero: nisi forte paulo concinnior vaticanorum apicum elegantia est. Hactenus de illa palimpsesti parte, quae ius ineditum continet; de qua prius quam sileo, id quoque gratus commemorabo, quod dum has reliquias, triennio ante a me detectas atque exscriptas, hoc demum anno imprimendas typis curarem, percommode accidit, ut in bibliotheca vaticana studiorum suorum causa versaretur v. cl. Fridericus Bluhmius hamburgensis iuris consultus, et in halensi academia doctor; qui doctrinae exquisitae atque humanitatis eximiae iuvenis sponte

1 Praef. ad Cic. de rep. et ad Fronton.

se mihi adiutorem obtulit ad codicem iterum cum apographo meo conferendum, ad desperatos aliquot locos pervicacia vincendos, atque ad criticam mecum lucem, donec Romae versatus est, recentibus a praelo plagulis impertiendam.

De fragmentis codicis theodosiani.

VII. Praeter has ineditas anonymi reliquias operis, alia quoque sunt eodem in palimpsesto fragmenta iuris, de quibus breviter dicendum est. Bobiensis nimirum scriptor folia quaedam admiscuit, ex antiquo codice grandis molis theodosiano detracta, quae si forte fortuna ad priores libros pertinuissent, quorum nonnisi exilis epitome superest, praeclara esset inventi utilitas. (Undecim quippe ampla folia sunt, quibus in palimpsesto complicatis librarius numerum spatio minore duplicavit.) Nunc quia in cognitam partem incidunt, reliquum est ut bonitate ac varietate lectionum contenti simus. Neque inutile profecto fuisset paginas ipsas pervetusti exemplaris, saeculi prope VII, in meum librum transferre, quae genuinum fere textum, et a criticorum interpolationibus vacuum, continent. Ne tamen lectoribus meis copias editas oggeram, satis erit lectionum praecipuam diversitatem cum scripturae imagine repraesentare. Utor autem cuiaciana editione anni MDLXVI: nam si recentiores libros cum codice contulissem, messe uberiore differentiarum inutiliter abundavissem. Passim enim video classicorum operum veteres editiones cum antiquis codicibus valde congruere: contra ab his illas recedere, quae sublabente aevo per tot criticorum iudicia et manus curatae fuerunt. Siquis vero maximi Gothofredi posthumam editionem, quae praestantissima habetur, eiusque criticas emendationes cum vaticanis foliis ad verbum conferet, mirum quantum scripturam veterem ab eius doctis saepe coniecturis discrepare comperiet! Insignis autem est ille locus lib. XV. I. 53, ubi palimpsestus vaticanus versum integrum et praelongum restituit, qui a vetustissimo quoque petaviano, nunc vaticano, codice exciderat: qua in lacuna paulo imprudentius halucinatus est doctissimus Gothofredus, qui primus *pa* coniungendum censuit cum *tamen*: ex qua copula ortum est vocabuli monstrum *patamen*, quod Gothofredus in nomicum quoque lexicon, Cangius autem in glossarium, receperunt.

De summariis ineditis codicis theod.

VIII. Sed ante quam dicendi de codice theodosiano finem facio, scholia quaedam seu potius summaria eiusdem codicis non praetermittam. Notissimum est eruditis, exemplar pervetus illud codicis theodosiani (a libro VIIII ad XVI) quod fuit olim senatoris galli Petavii, et quo Cuiacium apprime usum non dubito, nunc inter eos versari plurimos codices, quos ex hereditate serenissimae reginae Svecorum Christinae, nonnullis quoque e sua domestica bibliotheca adiectis, Alexander VIII. P. M. bibliothecae vaticanae attribuit. Iamvero is codex perpetuis in margine summariis legum ornatur, omnino ineditis, nec usquam cum alaricianae epitomes interpretatione congruentibus. Omnis ea lucubratio sine dubio ante saeculum decimum elaborata fuit: sed multa est scripturae barbaries, nec raro vitiis sermo confusus: ea demum

aliquando rusticitas, ut neque latinae syntaxeos, neque rectae vocabulorum flexionis ratio habeatur: quare non immerito aliqui ambigent quoiusnam sit otii haec omnia legere, nedum transcribere: neque ego ipse inani priscorum codicum specie delector, si nullo hi fructu redundent. Quamquam reapse raro accidit, ut nihil commendationis habeat antiquitas: quare et horum summariorum specimen edam; quia videlicet non ubique auctor inficetus est, sed vel aliquam prae se fert eruditionem, vel de legibus iudicat easque inter se comparat, vel interdum iuris auctores footesque demonstrat. Quis autem sic fanatice capitur orationis ornatu, ut semper ei stili elegantia, sermo compositus, librique venustate attica texti, tamquam mulsum linguae amatori, exhibendi sint?

VIIII. In bobiensi denique palimpsesto unicum quoque folium agglutinatum fuit ex ea quae inscribitur lex Burgundionum: cuius item scripturae specimen edo, invenustioris equidem pro barbaricorum temporum more; sed tamen tantae antiquitatis, ut ab ipsa operis aetate vix distare videatur. Id ego folium aegerrime omnium legi propter apices obscuratos atque demersos. Ceteroqui bobiensis textus cum ottoboniano, quem dedit Amadutius, collatus longe melior apparet, neque tot mendis, quot ille ottobonianus, laborat. Desunt praeterea bobiensi aliquot particulae, unde eorum confirmatur opinio, qui Burgundionum legem interpolatam existimaverunt. Non erit ingratum hanc tantillam operis partem libro meo subtexi: decurtati vero folii lacuna ex editione Amadutii, litteris discernendi gratia inclinatis, supplebitur. De fragmento legis Burgundionum.

COMMENTARII PRAEVII

PARS II.

DE SYMMACHO.

Symmachorum gens.

I. Romani oratoris stirpe, eloquentia, magistratibus gestis inclyti reliquias editurus, rem lectoribus ut spero iucundam, historiae civili utilem, aeternae urbi non ingratam fecero, si familiae eius, quae diu multumque tamquam sidus in patria eluxit, stemma narravero. Quintus Aurelius Symmachus Romae natus est generosa gente Aureliorum. Avus eius, vel potius abavus, ille ut arbitror fuit Symmachus vir clarissimus, vel ut alii legunt vicarius, ad quem Achaiae proconsulem leges duae Constantini magni anno CCCXVIIII missae fuerunt [1]. Pater Lucius Aurelius Avianius Symmachus sub Constantio consecutisque Caesaribus quantus vir fuerit declarat luculenta inscriptio in Capitolio olim, deinde post varios casus in atrio iuliano vaticani palatii ante fores bibliothecae vaticanae cum innumeris aliis posita, ubi a me diligenter relecta est, mendis aliquot exclusis, quibus artifices tingendis rubrica litteris adhibiti hunc et alios titulos (quod utiliter sit monitum) perturbaverunt.

PHOSPHORII

LVCIO AVR· AVIANIO SYMMACHO VC
PRAEFECTO VRBI CONSVLI PROPRAEFECTIS
PRAETORIO IN VRBE ROMA FINITIMISQVE
PROVINCIIS PRAEFECTO ANNONAE VR
BIS ROMAE PONTIFICI MAIORI QVINDE
CEMVIRO ·S·F· MVLTIS LEGATIONIBVS
PRO AMPLISSIMI ORDINIS DESIDERIIS
APVD DIVOS PRINCIPES FVNCTO QVI
PRIMVS IN SENATV SENTENTIAM ROGA
RI SOLITVS AVCTORITATE PRVDENTIA ATQ·
ELOQVENTIA PRO DIGNITATE TANTI ORDI
NIS MAGNITVDINEM LOCI EIVS INPLEVE
RIT AVRO INLVSTREM STATVAM QVAM
A DOMINIS AVGVSTISQ· NOSTRIS SENATVS
AMPLISSIMVS DECRETIS FREQVENTIB· IN
PETRABIT IDEM TRIVMFATORES PRINCIPES
NOSTRI CONSTITVI ADPOSITA ORATIONE IVS
SERVNT QVAE MERITORVM EIVS ORDINEM

1 Cod. theod. II. 4. 1. et tit. 15.

AC SERIEM CONTINERET QVORVM PERENNE
IVDICIVM TANTO MVNERI HOC QVOQVE AD
DIDIT VT ALTERAM STATVAM PARI SPLEN
DORE ETIAM APVD CONSTANTINOPOLIM
CONLOCARET
[DEDI]CATA · III · KAL · MAIAS
[D · N ·] GRATIANO · IIII · ET MEROBAVDE [CONSS.]

Et scio quidem hanc inscriptionem ab aliquot eruditis, partim re non perpensa partim ob quandam laudum ac dignitatum similitudinem, non ad patrem Symmachum sed ad filium cognomento oratorem referri solitam. Sed tamen antiquior est illorum sententia, qui seniorem Symmachum in hoc titulo intelligunt: est enim huic praenomen *Lucius* in lapide (et quidem non per unicam notam, ne forte mendum fabrile suspicemur, sed per litterarum consequentiam) orator autem diserte a Macrobio [1] et Sidonio [2], nec non in codicibus epistularum et in orationum palimpsestis et in lapidibus [3] dicitur *Quintus*. Quod si idem orator in fastis nescio quibus, quos adhuc sequitur cl. Morcellius in Afr. ch., amanuensium vitio scribitur *Lucius*, manifestum mendum a melioribus exemplaribus obiurgatur, ut Gothofredus iamdiu demonstravit [4]. Tum, ut demus *Lucii* praenomen irrepsisse casu in lapidem pro *Quinto*, qui fieri potest ut iunior Symmachus dicatur consul in inscriptione anno CCCLXXVII posita, quum ipse demum anno CCCLXXXXI in fastis consul occurrat? Verumtamen ad hanc difficultatem, quae maxima est, pervincendam, atque ad titulum iuniori vindicandum, praeclaram rationem excogitavit Arevalus v. cl. e soc. Iesu [5], cui videlicet videtur orator Symmachus ante praedictum consulatus ordinarii annum fuisse consul suffectus, propterea quod in epistula ad patrem consulatum suum memorans dicat: *hos inter iuvenile decus, sed honore senili, - bis seno celsus, Symmache, fasce cluis*. Parum vero sit credibile, Symmachum anno ordinarii consulatus fuisse adhuc iuvenem, qui nimirum complures ante annos praefecturam urbanam administraverat, quam ei quieto et iampridem a desideriis honorum atque ab omni affectatione remoto Valentinianus iunior tribuerat [6]. Vix pariter credibile sit post consulatus ordinarii annum iuveniles etiamnum versus fudisse Symmachum [7], atque ad patrem adhuc superstitem pariterque poetantem [8] scripsisse, qui triginta prope ante annos praefecturae urbanae grave munus obierat. Quamquam vero annum, quo in lucem orator editus fuit, nescimus, nihilominus quoniam eius pater anno CCCLX in orientem ad Constantium imp. profectus [9] multa de filii praeclara ad eloquentiam indole cum Libanio locutus est [10], is quidem triginta amplius post annos vix se iuvenem potuit nuncupare. Ceteroqui cur sero Symmachus ordinarii consulatus

(1) Saturn. I. 5. (2) Epist. I. 1. (3) Infra p. 1, et in hoc comm. p. XVIIII. (4) Prosopogr. cod. th. (5) Ad Prudent. contra Symm. I. 771. (6) Symmach. ep. X. 22. 54. ed. Parei an. MDCXLII. (7) Ep. I. 1. (8) Ep. I. 2. (9) Amm. XXI. 12. (10) Liban. ep. gr. 923.

honorem adeptus sit, ipse docet de alio consule loquens ep. lib. VIIII. 112, cum ait honorem hunc iampridem togae et ordini senatorio fuisse rarum nimisque difficilem: quia nimirum, ut ego arbitror, in summis ruentis imperii periculis id militiae potius quam togae praemium munusque erat. Sed iam de lapide vaticano, sive is patri positus fuit sive filio, prolixius loqui non vacat. Atque ut patris notitiam absolvam, is praefecturam, ut dixi, urbis suscepit anno CCCLXIIII, ut principum constitutiones ad eum missae demonstrant. Consul suffectus fuit circa annum CCCLXXVI, rogante senatu [1]: praefectus autem praetorio in Italia eodem fuisse anno videtur quo lapis ille positus est, quandoquidem extat lex Augustorum illo anno data ad Symmachum PP.; quamquam alii legunt ad Gracchum [2]. Quin adeo etiam filius, patre superstite, se praefectum praetorio in oriente nuncupat [3]: *at mihi castrensem quod mordet fibula vestem, - aurorae in populis regum praetoria rexi*. (Namque a Constantino summam illam dignitatem in quatuor praefectos, Orientis videlicet, Illyrici, Italiae, atque Galliarum distinctam fuisse constat.) Et quidem orator dicitur praefectus praetorii etiam in codice vetere vaticano, etsi ibi is titulus recentiore manu adpictus est. Quare rursus dubito num forte revera lapis ad oratorem pertineat, atque ad eundem praedictam legem Caesares scribant. Et quidem etiam legationem Symmachi patris unam novimus [4]; at oratoris multas (ut reapse titulus loquitur) in eius epistulis legimus [5]. Parentis variam litteraturam praedicat amans filius [6]; eloquentiam vero Libanius, ob quam graecae metropoleos oculos atque admirationem in se unum convertisse Symmachum ait [7]. Denique Ammianus [8] eum inter praecipua nominat doctrinarum exempla atque modestiae, quo praesidente aeternam urbem otio copiisque abundantius solito fruitam ait.

Symmachus orator.

2. Hoc ortus parente noster Quintus non in Libanii disciplinam traditus fuit, neque in Graeciam amandatus, quod olim in votis sibi fuisse pater dixit [9]. Praedicat enim ipse orator [10] se quicquid sciret, caelo gallico debere, sub quo senex quidam Garumnae accola puero sibi praecepta rhetoricae immulsisset. Est igitur Galliarum alumnus Symmachus. Quin adeo per gallum rhetorem liberos suos nepotesque erudiendos curavit [11]. Et quidem gallicanae scholae celebritas quanta tunc esset, vel unus Ausonius et ipse gallus docet in opere de professoribus; tum notissima sunt testimonia aequalium hominum, nempe divi Hieronymi [12], et principum ea aetate regnantium [13]. Atque illo saeculo nullum tempus in vetere Gallia fuisse doctius recte adfirmant litterariae Gallorum historiae auctores [14]: iidemque observant Symmachum nostrum cum praecipuis Galliae sapientibus familiaritate fuisse coniunctum, id quod eius epistulae ostendunt: vicissimque ab iis Symmachum

(1) Argum. orat. pro patre. (2) Cod. iust. XII. 1. 10. (3) Ep. I. 1. (4) Amm. Marc. loc. cit. (5) Lib. III. 52. IIII. 9. 31. V. 95. VII. 13. VIII. 21. (6) Ep. I. 3. sqq. et 44. (7) Liban. ep. gr. 923. (8) Lib. XXVII. 3. (9) Apud Liban. l. c. (10) Ep. VIIII. 88. (11) Ep. VI. 34. VII. 9. (12) Ep. CXXV. 6. et contra Vigil. cap. 1. (13) Cod. th. XIII. 3. 11. (14) Tom. I. part. 2. initio.

obsequio cultum laudibusque elatum videmus, praesertim ab Ausonio, qui senex tyronem illum in castris gallicis agnitum [1] immenso ac nimio praeconio obruit. Quo firmior autem cum Gallis amicitia Symmachi fuit, eo cum Graecis fragilior: nam etsi duae Libanii epistulae [2] amicitiam eius cum Symmacho significant (sectae fortasse causa; namque ut ille apud Graecos, sic iste apud Latinos retinendi deorum cultus antesignanus et auctor erat) postea tamen adeo videntur necessitudini vale dixisse, ut mutuis se maledictis aperte prosciderint [3]: quae iurgia etsi in litteratis hominibus minime rara sunt, tamen, si minus Libanium, certe Symmachum miror, cuius in epistulis tanta animi benignitas inesse videtur. Symmachi oratoris dignitates in antiquo lapide recitantur, cui titulo praefigitur Eusebii nomen, sive quia lapidis aliquando possessor fuerit, sive quia titulum scripserit; quamquam ipsum lapidem filius Symmachi dedicavit. Fuerunt Eusebii tres oratori Symmacho familiares; primus qui merebat inter notarios [4]; alter militaris et palatinus [5]; tertius archiater seu medicorum potissimus [6]. Ex his unus graeca doctrina et facundia clarus fuit, testimonio Macrobii [7], apud quem in saturnalibus disputans illustre dat testimonium symmachiano eloquentiae generi, ut infra narrabimus. En autem titulum.

EVSEBII
Q· AVR· SYMMACHO · VC·
QVAEST· PRAET· PONTIFICI
MAIORI · CORRECTORI
LVCANIAE · ET · BRITTIORVM
COMITI · ORDINIS · TERTII
PROCONS· AFRICAE · PRAEF·
VRB· COS· ORDINARIO
ORATORI · DISERTISSIMO
Q· FAB· MEM· SYMMACHVS
VC· PATRI · OPTIMO [a]

Quaesturae suae praeturaeque meminit ipse orator in epistulis [8]. Ad correctorem vero Lucaniae et Brittiorum Symmachum datur lex Augustorum anno CCCLXV [9]. In pontificatu gravem exercuit auctoritatem; nam Vestalem in incesto deprehensam ex priscarum legum severitate cum eius corruptore puniendam iudicavit [10]. Maior autem pontifex Symmachus, quia de classe patriciorum sacerdotum fuit post auctum a Sylla collegium. Comitatus vero gradus, quorum in tertio Symmachus substitit, primus distinxit Constantinus, si fides Eusebio biographo est [11]: namque

a In hoc lapide legebam pleraque puncta verbis interposita; contra in superiore nulla erant, nisi in vocabulorum apocope.

(1) Auson. inter ep. Symm. ep. I. 32. Confer etiam laud. II. in Val. sen cap. VI. (2) Ep. gr. 923. lat. III. 342. (3) Liban. ep. lat. I. 82. (4) Symm. ep. V. 54. (5) Ep. VIIII. 55. X. 69. (6) Ep. ep. II. 18. V. 36. (7) Saturn. I. 6. (8) VIII. 14. VIIII. 119. 125. (9) Cod. th. VIII. 5. 25. (10) Ep. VIIII. 128. 129. (11) Vit. Const. IIII. 1.

*

eius rei antiquiora vestigia in inscriptionibus extare videntur. Ad Symmachum Africae proconsulem datur lex Augustorum anno CCCLXXIII [1]: cuius dignitatis facit mentionem ipse orator ep. X. 3; et quidem libri VIII epistulam decimam scribit Carthagine, cuius urbis iudicio et erga se amore gloriatur: vicissimque ipse caram Africam habere ep. II. 63, seque ibi laudabiliter versatum, id est de ea bene meritum dicit [2]. Publico quoque statuarum honore ibidem auctus fuit, etsi has deinde aemulorum livor deiecit, quam ipse iniuriam philosophico contemptu fregit [3]. Tunc Symmachus paterna veluti benignitate complexus videtur divi Ambrosii fratrem Satyrum, quem hortabatur ne ex Africa in Italiam bello ardentem decederet [4]. Et magnum quoque Ambrosium sine dubio Symmachus non semel Mediolani postea vidit. Quin immo inclytum Mediolanensium antistitem in iis epistulis valde agnoscimus, quas noster Ambrosio scribit [5]. Namque cum et patria romanum esse significat, et sanctis moribus praeditum; et dum ei quendam commendat, hoc merito utitur, quod idem, dum olim Liguriam gubernaret [a], Ambrosii sibi amorem conciliavisset. Theodosianis vero temporibus ob novam provinciarum terminationem Liguriae metropolim fuisse Mediolanum compertum est [6]. Urbana Symmachi oratoris praefectura anno CCCLXXXIIII suscepta nihil est celebrius, in qua quid gesserit, liber decimus epistularum demonstrat. Non tamen silentio premendum est insigne exemplum modestiae eius. Nam quum superiorum praefectorum ambitio peregrini ac superbi vehiculi usum a principibus impetravisset (quod quidem vehiculum cognoscitur fuisse argenteum cum ex epistula Symmachi [7], tum etiam ex epigrammate Palladae [8] qui id in Themistio oratore, et eodem anno novae Romae praefecto, irrisit) noluit Symmachus tamquam alter Salmoneus tam iactanter per urbem vehi, scriptisque ad Theodosium litteris [9] honorem qui Camillo olim nocuerat, romuleique populi oculos laeserat, deprecatus est, seque moribus potius quam insignibus aestimari praefectum voluit. Titulum quoque *magnificentiae* recusavit Symmachus [10], immo aliis generatim uti non solebat [11]: et cum ipse modeste de se loquebatur, tum laudes ab amicis blandis ob eloquentiam sibi oblatas plerumque respuebat. Denique et illa gloria praefecturae symmachianae adiicienda est, quod is divum Augustinum oratione proposita et coram se recitata probatum, rhetoricae magistrum impertita evectione publica misit Mediolanum [12]. Ad religionem quod adtinet, Symmachus quidem nullam non habuit; nam et ab illorum opinione dissentire se aiebat [13], qui nihil curare caelestes existimabant: ceteroqui su-

a Si apud Symmachum leges *gubernares*, recte intelliges ipsum Ambrosium, quem ante episcopatum gubernavisse Liguriam scimus.

(1) Cod. th. XII. 1. 73. (2) Ep. II. 63. VIII. 5. (3) Ep. VIIII. 115. (4) Ambr. de excessu Satyri I. 32. (5) Ep. III. 30-37. (6) Lege Oltrocchium eccl. mediol. hist. ligust. prohoem. p. XXIII. sqq. (7) Lib. X. 40. (8) Anthol. XI. 292. (9) Ep. X. 24. (10) Ep. IIII. 42. (11) Ep. II. 35. (12) August. confess. V. 13. (13) Ep. VIII. 6.

perstitionis ethnicae tenacissimus fuit; quamquam, observante Prudentio [1], divisque Ambrosio [2] et Hieronymo [3], iam tum nobilissimi Romanorum proceres Annii, Probi, Anicii, Olybrii, Paulini, Bassi, Gracchi, aliique cum maxima senatus parte et cum innumero populo non romano solum sed barbaro in fidem Christi transiverant. Quin adeo caeco in Christianos odio aestuans Symmachus tragicas de iis quaestiones in praefectura sub aliis obtentibus exercuisse dictus est: quo ipse crimine laboriose admodum atque excandescens se purgat apud Augustos [4], testimonio, ut ait, fretus Damasi papae qui Christianos nihil a praefecto passos adfirmaverat. Sed quia Damasus eo anno obiit, Symmachi autem zelus ethnicus multis occasionibus patuit, (veluti cum Maximi tyranni panegyricum scripsit ac recitavit [5], et cum Praetextatum tot laudibus extulit [6], hominem sacrilegum, ut ait Hieronymus [7], idolorum tutorem acerrimum, atque idcirco a Zosimo [8] Ammianoque [9] ethnicis historicis commendatum; et cum Flavianum rebellem ethnicum [10] prae cunctis se diligere passim declaravit) suspicari adhuc licet eum reapse ad vexandos Christianos magistratu suo fuisse abusum: quam ob rem principes orthodoxi asperis illum edictis increpuerunt. Sed nihil aeque ostendit fanaticam Symmachi superstitionem, quam relatio illa celebris de restituenda ara Victoriae; repetito et casso semper conatu, cui nimirum obstiterunt statim Ambrosius, pauloque post Prudentius; ille prosa oratione, hic carmine; summis uterque eloquentiae viribus, contra quos Symmachus disertissimus nihil hiscere ausus est [11]: hac praeterea poena multatus quod a principis christiani aspectibus pulsus, ultra centesimum lapidem rheda non strata deportatus fuit [12]. Nimirum quo tempore Libanius in oriente pro templis ethnicorum frustra pugnabat, ut eius oratio ostendit, olim hians, sed ex vaticanis codicibus nuper expleta, eodem Symmachus in occidente mala caussa cadebat. Porro orator uterque congruas crimini poenas dedit, quod nimirum Libanius Serapeum illud maximum a Christianis in Aegypto mox dirutum esse audivit; Symmacho autem sine dubio cor doluit, cum divi Pauli basilicam hoc ipso temporis articulo apud urbem mirando opere (vetor enim dicere aeterno) fundari vidit. Praefecturam, ut dixi, Symmachus anno CCCLXXXIIII iniit, sequente tenuit, quo desinente, vel certe initio tertii, idest anno CCCLXXXVI, eiuravit; successoremque habuit Sallustium: quae scilicet aera, multoque magis haerens animo dolor, facit ut damnum dierum nostrorum taeterrimum commemoremus. Le-

(1) Contra Symm. I. 545. sqq. (2) Ep. I. contra relat. Symm. (3) Ep. xx. 4. cvii. 2. (4) Ep. x. 41. (5) Hist. trip. viiii. 23. (6) Ep. x. 30-32. (7) Contra Io. hierosol. §. 8. (8) Hist. IIII. 3. (9) Hist. xxvii. 9. (10) Rufin. hist. xi. 33. Sozomen. hist. vii. 22, et Paulin. in vit. s. Ambr. §. 26. (11) Paulinus in vita s. Ambrosii §. 26. (12) Auctor operis de promiss. Dei part. 3, prom. 38.

gem e vetere codice vaticano Baronius protulit [a] augustorum Valentiniani iunioris Theodosii senioris et Arcadii ad Sallustium urbis praefectum anno CCCLXXXVI scriptam , quae tanti templi auspicia mandat [1] . Nam quum magnus Constantinus sexaginta fere ante annos basilicam divi Pauli reditibus quidem et copia vasorum regaliter instructam , ceterum modica in area circumscriptam aedificavisset , non tulerunt piissimi principes , ut gentium apostolus et romanae fidei alterum lumen restrictiore lare habitaret : tantamque molem attolli curarunt , quantam orbis christianus ad hunc usque , quo scribimus , annum admiratus est : donec adfuit feralis nox idibus iuliis , qua concitatis miserabili casu flammis singulare antiquitatis ac magnificentiae christianae monumentum , quod XIIII saeculis steterat , quinque horis absumptum est . Refugit animus commemorare vim innumeram marmorum partim in cinerem redactorum , partim ustulatorum atque effractorum : musiva opera ambusta , tabulas concrematas , absidem undique depopulatam , chalcidicum devastatum , tectum adeo tabularum compagine mirum , nunc deiectum passim atque destructum : fores denique anaglyptico metallo Constantinopoli iamdiu elaboratas et titulis atque historiis inscriptas , grandi strage diffractas atque liquentes . Quid dicam pontificum seriem veterem , quorum vultus non tam artificio quam memoria hominum et temporum delectabant ? Haec quoque partim flammis evanuit , partim caeli inclementiae ac pluvialibus austris in regione prope maritima soloque humente obnoxia est . Tristi excita casu Roma omnis ad deplorandam Pauli basilicam effusa est , declaravitque romanus populus , quam merito olim a divo Apostolo fides eius prae cunctis commendata sit , dum tantum quisque maerorem contraxit , quantum fere nemo ob larium eversionem pignorumve amissionem prae se tulisset . Sed enim fi-

(a) Baroniana editio sive princeps sive cum Pagio (nam utramque inspexi) non satis adhaeret exemplari : idem quippe codex a me collatus has exhibet varietates .

Ed.	Cod.
Sallustio urbis praefecto	*Salustio praefecto urbis*
sacratam	*sacratae* , ita ut referatur ad voc. praeced. *venerationis* .
sanctimonia	*sanctimonio* .
et pro studio	*pro studio*
diligentiori	*diligentiore*
quod basilicae	*quo basilicae*
Tiberis	*tiberini*
amplificentioris	*amplificentiori*
omnium	*omni*
probatae religionis meritis	*pro tantae religionis meritis* . Optima lectio et religiosae emphaseos plena !
et alia manu	*et alia manu principis* .
ad multos	*per multos*
et amantissime	*atque amantissime* .

(1) Ipse Symmachus ep. IIII. 70 de basilicae cuiusdam aedificatione loquitur, quae sine dubio christiani ritus fuit; aliter enim fieri sub orthodoxis principibus non poterat. Cave tamen cogites de paulina; namque Symmachus ep. x. 45 in sua praefectura aedificationem illam curatam dicit . Porro quantum temporis in paulinae basilicae aedificatione consumptum sit, nescimus: sed ea certe anno CCCCXVIII absoluta erat , quandoquidem Bonifacius eo anno pontifex factus ad s. Paulum processit . Symmach. iun. ep. x. 73.

eri non potest ut Pauli basilica in cineribus diu subsidat: nam neque pietatem romanae urbis ulla infirmat calamitas; ac praeterea tantus est christiani orbis ac religiosorum nostrae aetatis principum erga divum Apostolum pius sensus, ut hanc eius aedem romanam omnium saeculorum ac gentium cultu celebratam, ac communis fidei veluti alteram aram, restitutum iri a fundamentis, ornatum decentius, atque in pristinam dignitatem vindicatum iri certum sit. Sed redeamus ad Symmachos, quorum gens ethnicis tenebris diu circumsepta veram denique Evangelii lucem aspexit, ut postea dicam, ac christianarum virtutum radiis multo plus claruit, quam eloquentiae splendoribus et consulatibus. Domus Symmachi in Caelio monte [1] fuit. Et sane in hortis Casaliorum caeliomontanis ad s. Stephani rotundi inventus fuit ibique adhuc servatur oratoris lapideus titulus quem supra adscripsi, itemque alius infra a me recitandus. Tum certissimus testis ipse orator est ep. VII. 18: *de formiano regressus in larem Caelium*. Adde etiam testimonia ex ep. III. 12. 88. (Atque heic obiter moneo, Marcum quoque Aurelium imp. natum esse in Caelio [2], ibique ante regiam adoptionem habitavisse, sed tamen paulo ulterius prope aedes Laterani: utrumque vero ad gentis aureliae stemma pertinere.) Ergo in area ubi nunc ill. Casaliorum domus est, editissimo ferme Caelii loco, regione salubri et urbis despectu amoena, magnifici olim Symmachorum lares fuerunt: quam ego sedem his diebus perlustrans, priscorum dominorum memoria non mediocriter commovebar: praesertim dum ibi titulos familiares in lapidibus legerem; scilicet, praeter praedictos, Aureliae Anthidis, Aureliae Callityches, Aureliae Soteridis, Aurelii Successi. Est autem ibi proxima Aniciorum domus, nempe ad s. Gregorii, cum qua gens Symmachorum necessitudinis vinculis implicita fuit. Ceteroqui Symmachus pater in tractu transtiberino pulcherrimam domum habuit, quam plebs romana ob nebulonis calumniam quandam inflammavit [3]. Et quidem plures domos in urbe habuit orator, quas hospitibus suis decernebat [4]. Extra urbem autem memorat ipse praetoria sua capuanum, apulum, puteolanum [5], et neapolitanum [6]: quare et necessitatem suam semper aliquid aedificandi fatetur [7]. Res sane Symmachi familiaris prope immensa fuisse videtur: commemorat enim ipse possessiones suas, praeter suburbanas, aquileiensem [8], apulam [9], samniticam [10], campanam [11], siciliensem [12], et in caesariensi Mauritania [13]. Rura etiam aedificata ubique possedit; suburbana saltem quatuor, nempe in via appia, in via ostiensi ad Tiberim, vaticanum, arabianum [14]: tum in provinciis tyburtinum, praenestinum,

(1) Non de nihilo est (propter scilicet peculiarem magnitudinem) quod Caelius in auctoribus classicis semper fere, quod meminerim, dicitur mons, ceterae vero urbanae summitates appellantur colles. (2) M. Aur. ad Front. ed. rom. II. 9. Capitol. in M. cap. I. (3) Amm. Marc. XXVII. 3. (4) Ep. III. 14. (5) I. 10. II. 26. VI. 66. VIII. 2. X. 13. (6) II. 60. VIIII. 111. (7) I. 10. II. 60. VII. 77. VIIII. 17. (8) Ep. IIII. 68. (9) VI. 12. (10) VI. 11. (11) II. 3. 26. 30 VI. 75. (12) II. 30. VI. 66. (13) Ep. VII. 66. (14) Ep. I. 6. II. 57. 59. III. 55. 82. VI. 58. 60. 61. 66. 72. VII. 21.

coranum, laviniense, laurentinum, formianum, puteolanum, lucrinum, baianum, baulinum, atque cumanum [1]. Ceteroqui Symmachus rusticans egregium moribus suis dat testimonium ep. VIII. 23: *non vereor ne me lascivire in tanta locorum amoenitate et rerum copia putes. Ubique vitam agimus consularem, et in Lucrino serii sumus. Nullus in navibus canor, nulla in conviviis helluatio, nec frequentatio balnearum, nec ulli iuvenum procaces natatus* [2]. In publicis tamen voluptatibus magnificus erat Symmachus, qui videlicet in ludorum editionibus ob suos vel filii magistratus ex cunctis romani imperii provinciis genus omne ferarum, equorum, aurigarum, et gladiatorum Romam accire solitus fuit, ita ut in una filii praetura duo milia auri librarum insumpserit, teste apud Photium [3] historico Olympiodoro. Atque e Symmachi epistulis morem quoque vigentem cognoscimus nobiles amicos e longinquis etiam regionibus convocandi ad gratulandam dignitatem, pompamque editionum cohonestandam: praeterquam quod dona quoque et sportulae a candidato offerebantur. Oratoris uxor Rusticiana fuit [4], Orfiti filia, viri, ut gener eius loquitur, memoriae illustrissimae, urbique praefecti, qui annis quindecim ante ipsius generi praefecturam obiit [5]. Avum maternum Acyndinum, matrem clarissimam feminam, fratres, sororem, nepotesque in eius epistulis noscimus [6]. Proles oratoris gemina: filia quidem, ut reor, natu maior, prisca virtute locuples patrique carissima [7], quam in Nicomachi domum transire nuptum voluit. Hinc tot epistulae ad Nicomachi filios, ad nepotes nimirum aut generum eiusque fratres Nicomacho maiore genitos. Etsi autem Symmachus cum morbis suis saepe expostulat in epistulis, nihilominus eum senectutem attigisse certum est [8]. Neque tamen quo anno mortem obierit, liquet. Ceteroqui anno CCCIC Theodoro consulatum [9], anno autem CCCCII Decio praefecturam gratulabatur [10]. Tum Prudentius, qui de sententia cl. Arevali [11] anno CCCCIIII poema in Symmachum edidit, cum vivente adhuc loquitur.

Oratoris filius.

3. Oratoris mascula proles Quintus Fabianus [12] Memmius Symmachus, quem ipse pater graecis litteris imbuit [13], quique quaestor et mox praetor patre incolumi fuit, ut in epistulis legimus. Et quidem quaesturam parvulus adeptus est [14]. Hic autem iunior Symmachus uxorem duxit e Nicomachi domo (et quidem patre superstite ep. VIIII. 107) cuius rei fidem facit inscriptio in Caelio item Symmachorum lare reperta.

(1) Ep. I. 1. 8. II. 5. 3. 4. 26. III. 50. IIII. 44. VI. 61. 75. 81. VII. 15 26. 35. 37. 69. VIII. 23. VIIII. 69. 83. 98. (2) Lege etiam ep. I. 3. (3) Cod. XXX. p. 198. (4) Symm. ep. X. 54. Sidon. ep. II. 10. (5) Ep. X. 54. (6) Ep. I. 1. 101. II. 17. IIII. 68. VI. 32. 40. VII. 49. 72-80. VIII 40. (7) Ep. VI. 67. 79. 80. (8) Ep. IIII. 18. 32. VIII. 48. (9) Ep. V. 10. (10) Ep. VII. 50. (11) In prudentianis cap. XIIII. (12) Ita explicate *Fabianus* scribebatur in vetere quodam optimo codice epistularum, teste Iureto. Ita quoque in marmore infra citando. Quare error videtur aliorum codicum, in quibus dicitur *Flavius*. (13) Ep. IIII. 20. (14) Ep. V. 22.

VIRIO · NICOMACHO · FLAVIANO · VC
QVAEST· PRAET· PONTIF· MAIORI
CONSVLARI · SICILIAE
VICARIO · AFRICAE
QVAESTORI · INTRA · PALATIVM
PRAEF· PRAET· ITERVM · COS · ORD·
HISTORICO · DISERTISSIMO
Q· FAB· MEMMIVS · SYMMACHVS · VC
PROSOCERO · OPTIMO

Hi Nicomachi quum familiariter Symmacho uterentur, adiutores eius studiorum erant, eique libros emendabant, ut codicum aliquot T. Livii vaticanorum subscriptiones declarant: *emendavi Nicomachus Flavianus ter praefect. urbis apud Hennam* (in Sicilia scilicet.) *Victorianus ·v·c· emendabam dominis Symmachis*. Porro Symmachus iunior paterna vestigia persequens proconsulatum Africae rexit anno CCCCXV [1]. De consulatu nihil certi habeo compertum. Sed diligenter admodum notandum est, iuniorem quoque Symmachum fuisse urbi praefectum, ab anno scilicet CCCCXVIII: nam neque Gothofredus ea de re, quantum memini, quicquam dicit; neque Corsinius in praefectorum catalogo duos diserte distinguit homines; Theotiscus denique epistularum interpres manifesto errore laborat, dum relationes de schismate Eulalii (quod fuit anno CCCCXVIII) Symmacho oratori tribuit: qui vetus error omnium quoque Symmachi editorum videtur, nec non clarissimi Oltrocchii in ecclesiae mediolanensis historia ligustica [2], quorum nemo, quod sciam, iunioris scripta a superioris epistulis distinguenda esse monuit. Verum enimvero trium omnino Symmachorum tres fuerunt praefecturae urbanae; avi anno CCCLXIIII; filii an. CCCLXXXIIII; nepotis an. CCCCXVIII. Quis enim credere possit, Symmachum oratorem anno simul CCCLXXXIIII et CCCCXVIII, nempe annis XXXIIII interiectis, praefecturam urbis tenuisse? Rectissime ergo Sirmondus v·c· e soc. Iesu in notis ad Ennodium ep. VII. 25 Symmachi scripta in causa schismatis ad filium retulit. Quod cum ratione temporum evidens est, tum etiam inde arguitur, quod in Symmachi epistulographi exemplaribus mss. haec scripta prorsus desiderantur; quae primus ex antiquo codice vaticano supra citato Baronius evulgavit [3], atque inde primum a Iureto in parisiacam anni MDCIIII epistularum Symmachi editionem translata fuerunt. Neque tamen ipse Baronius quicquam, ut puto, ait, quo significet duos sibi Symmachos fuisse compertos. Iam quum Baronius Symmachi iunioris relationem sine clausula ediderit (quam omissionem indicavit sollemni illa nota *etc*;) hinc accidit ut relegenti mihi eundem codicem vaticanum, ultro se obtulerit illa clausula adhuc inedita, quam post Symmachi oratoris reliquias adscribendam curabo.

(1) Cod. theod. XI. 30. 65. (2) In indice. (3) Ad an. Ch. CCCCXVIII. Baroniani autem textus discrepantias a codice vaticano scripsi in calce orationum Symmachi.

Oratoris nepos.

4. Sequitur in stemmate Symmachorum Quintus Aurelius Symmachus consul cum Aetio III [1], anno CCCCXLVI, Fabiano Symmacho sine dubio genitus, oratoris nepos; pater autem alterius Symmachi celeberrimi, de quo paulo prolixius loquendum est.

Symmachus patricius.

5. Quintus Aur. Memmius Symmachus excons. ord. et patricius Theodorici regis temporibus, Boethii socer. Christianum hunc, immo catholicum, diserte dicit Paulus diaconus [2], et alioqui abunde exploratum est. Illud subobscurum, num hic primus e Symmachis Christo nomen dederit. Filium certe oratoris adhuc ethnicis erroribus adhaesisse satis ostendunt relationes eius de schismate Eulalii; non solum quia magnopere schismatico favit antistiti, sed quia christianam basilicam ingredi non est ausus, sedandi tumultus causa, nequis, ut ait, faceret ei religionis invidiam [3]. Restat igitur ut vel Aetii collega vel socer Boethii tanta primus felicitate dignus fuerit, quandoquidem nemo intermedius extitisse videtur. Symmachum hunc plurima cum laude memorant veterum libri: sanctum eum, totumque ex sapientia virtutibusque factum dicit gener Boethius [4]: philosophiam eiusdem, iustitiam atque in egenos liberalitatem praedicat Procopius [5]: magnificentiam in exornanda aedificiis urbe rex Theodoricus apud Cassiodorium [6]: Symmachorum originariam in eo eloquentiam agnoscit Ennodius [7]; quo dicto simul significat genus eius ab oratore deductum. Re quoque declaravit Ennodius quantum symmachianae eloquentiae tribueret, cum Theodorici panegyricum scribens, prisci illius Symmachi oratoris laudationes tam bene ac naviter expilavit, cuius plagii post inventas a me Symmachi reliquias Ennodius convictus est. Denique Priscianus grammaticus [8] romanum, cui scribit, Symmachum a nobilitate, a fortunae muneribus, a virtutum copia, a studiis optimarum artium ac disciplinarum, a sapienti eloquentia commendat. Vix autem alium laudare videtur Priscianus Symmachum, praeter Boethii socerum: nisi forte illum intelligit (si tamen ipse alius est) quem anno DXVIIII venisse ex oriente Romam legatum scribit in chronico Cassiodorius. Fuit vero patricius Symmachus sine collega consul anno CCCCLXXXV; atque anno demum DXXVI nece iniustissima Ravennae periit.

Symmachi patricii nepotes ex filia.

6. Liberi eius virilis sexus utrum aliqui extiterint, nescio: utique avitum nomen retinuit nepos ex filia Rusticiana Boethioque genitus Q. Aur. Symmachus qui consulatum cum fratre Boethio iuniore gessit anno DXXII. Et quidem interemptorum Symmachi et Boethii liberos omni poena absolutos atque in paterna bona restitutos ab Amalasuntha regina tradit idem Procopius [9].

Rusticiana filia Symmachi patricii.

7. Sed certe feminea soboles Symmacho Boethii socero multo illustrissima atque ad famae aeternitatem aptissima nata est; Rusticiana videlicet, Galla, et Proba; quarum duae posteriores ob caelestium vir-

(1) Novell. II. 21. 2. (2) Hist. misc. XV. (3) Ep. X. 81. (4) Consol. I. pros. 4. II. pros. 4. (5) Bell. goth. I. 1. (6) Variar. IIII. 51. (7) Ep. VII. 25. (8) Prohoem. de num. et pond. (9) Bell. goth. I. 2.

tutum merita in illorum beatorum albo sunt, qui auctoritate et decretis romanae ecclesiae ad venerationem omnium mortalium consecrantur. Sororum natu maxima creditur Rusticiana, cuius nomen, ut id primum observem, avitum erat domi Symmachorum: namque, ut supra dixi, Symmacho ipsi oratori Rusticiana uxor fuit. Nupsit iunior Rusticiana Boethio, quo nihil fuit illo saeculo melius: ipsa, ut vir eius loquitur [1], ingenio modesta, pudicitiae pudore praecellens, et, ut omnes eius dotes breviter includantur, patri similis. Effodiunt autem miseratione animum quae de hac clarissima femina, quum iam esset senio confecta, scribit Procopius [2], nempe post captam a gotho Totila anno DXLVI Romam, Rusticianam quae olim amplissimas facultates in egenorum subsidium effuderat, deinde casibus miserrimis virum patremque amiserat; tum demum bonis omnibus spoliatam domoque a militibus pulsam, circumisse cum aliis miseris urbana hostium limina servili ac rustica veste indutam, victumque ostiatim pulsando mendicavisse: imminentibus in eius caedem ob veteris simultatis memoriam Gothis; nisi rex barbarus, Symmachorum, ut ait historicus, sanguinem reveritus, Rusticianam a supplicio atque a militari contumelia prohibuisset. Taetra haec admodum ac miseranda videntur? atqui vices easdem in fortissimis romanae ecclesiae defensoribus nuper sumus admirati. Denique utrum Elpis prior Boethii uxor, an Rusticiana posterior, hymnos duos in festo ss. Petri et Pauli cantari adhuc solitos, composuerit, philologorum quaestio est.

8. Symmachi patricii filiae alteri nomen Gallae fuit, quod item in Symmachorum familia fuisse avitum testis est orator de sui temporis Galla loquens ep. VI. 32: *nepticulae meae Gallae infirmitas conturbat otii nostri securitatem*. Haec si, ut videtur, Fabiani Symmachi filia fuit, utique dicenda est, patricii Symmachi amita; hic autem amitae nomen in filia, ut fit, de qua loquimur renovavit. Gallam Symmachi patricii filiam auctores duo maxime claram fecerunt, s. nimirum Fulgentius afer episcopus, qui ob vandalicam Transamundi regis persecutionem in Sardinia exulans luculentam epistulam ad illam dedit, consolandi gratia in viri obitu, laudandique statum devotae viduitatis; deinde s. Gregorius magnus, qui Gallae ipsius obitum prodigio quodam nobilitatum scripsit [3]. Ex his cognoscimus " Gallam florenti aetate consulari marito traditam, eodemque intra annum orbatam, abiecto saeculari habitu, ad omnipotentis Dei servitium sese apud beati Petri apostoli ecclesiam monasterio tradidisse, ibique multis annis simplicitati cordis atque orationi deditam, larga indigentibus eleemosynarum opera impendisse: nihil sibi de nobilitate generis adsignantem, quamquam avo, patre, socero, marito consulibus pridem fuisset inter saeculares illustris. Apostolorum denique principe per visum praesente, mortalis vitae finem fecisse ".

S. Galla Symmachi patricii filia.

(1) Consol. II. pros. 4. (2) Bell. goth. III. 20. (3) Dialog. IIII. 13.

*

S. Proba Symmachi patricii filia.

9. Gallae soror Proba fuit, virginitatis gloria multisque aliis virtutibus praedita, ad quam duae extant s. Fulgentii epistulae, praeter alios duos desideratos libros, quos ab eo ad eandem fuisse scriptos, perspicuum est [1]. Placet ex ipso Fulgentio ad Gallam scribente notitiam Probae audire. " Disponimus ad sororem tuam sanctam Christi virginem Probam, quam Dominus hoc tempore praecipuum in urbe Roma dare dignatus est virginitatis et humilitatis exemplar, de ieiunio et oratione aliquid scribere, sicut in epistula, quam ad eam nuper dedi, mea pollicitatio continetur: cuius tibi praecipue sancta conversatio est in omnibus imitanda: quae cum sit avis atavisque [2] nata consulibus, et deliciis regalibus enutrita [3], tanta illi est humilitas dono gratiae caelestis infusa, ut amore subiectionis et usu serviendi, dominam se aliquando fuisse iam nesciat, cum omnes dominos habere, delectatione sanctae servitutis, affectat. Scit enim a Domino, cui virginitatem vovit et cordis et corporis *etc.* Delicias vero corporis quanta virtute contemserit, et quomodo suam famem satiandis faciat deservire pauperibus; nec ob aliud ipsa vilibus tegatur indumentis, nisi ut et humilitatis propositum impleat, et vestiendis pauperibus ingem curam sanctae pietatis impendat, plenius ipsa videndo cognoscis, quam ut id a me velis audire, quod minus possum sermonibus explicare ".

S. Symmachus papa.

10. Sanctus Symmachus pontifex maximus, qui Petri sedem ab anno cccciic ad dxiiii tenuit, utrum in patricia Symmachorum gente numerandus sit, dubitare parumper licet, tum quia ab Anastasio bibliothecario dicitur ex patre Fortunato genitus, tum quia in quibusdam sive Anastasii sive aliorum biographorum codicibus natione sardus perhibetur. Rei vero momentis perpensis, haud scio an quisquam existimabit, Symmachum papam haud fortasse recto stemmate a Symmachorum domo procedere; cum iis tamen adfinitate vetere, ac iure aliquo sanguinis, ideoque et honore nominis, fuisse coniunctum. Pro Valerio Fortunato causam olim dixit orator Symmachus, ut fragmentum in vaticano palimpsesto inventum docet. Ad Valerium (intellige Fortunatum) idem scribens ep. viii. 57, ait se in puerum quendam sibi personam parentis arrogare, in quem Valerius (Fortunatus) ius affinis exercebat. Symmachorum igitur cum Fortunatis constat adfinitas. Quod autem Symmachorum nomen aliquando ab adfinibus seu consanguineis revera adsumptum sit, patet ex illo Boethii filio, an. dxxii consule, cui idcirco nomen Symmacho factum a parentibus fuit, quod cum Boethius ex filia Symmachi patricii susceperat. Et quoniam per id tempus summa erat in urbe gentis huius potentia et gloria propter Symmachi patricii opes innumeras et apud regem Theodoricum summam gratiam, hinc etiam facile adducor ut credam, Symmachum qui romanum pontificatum

(1) Fulgentius ep. ad. Gallam, et Fulgentii biographus cap. xxviii apud Bolland. die prima ianuarii. (2) Intellige ipsum oratorem eiusque patrem: quin etiam avum seu abavum qui consul fuit cum Gallicano an. cccxxx. (3) Intellige Symmachi patris opes maximas, de quibus Cassiod. var. IIII. 51.

adeptus est, eundemque Theodorici regis auctoritate contra schismatis vim tenuit, reapse in illa luce symmachianae familiae fuisse versatum. Item opinioni meae favet, quod Avitus viennensis Symmachi papae causam, calente schismate, Symmacho illi patricio per litteras commendavit [1]. Rursus denique favet, quod Symmachus, ut ipse ait [2], catholicam fidem veniens ex paganitate susceperat: Symmachorum autem, recens reapse erat, ut supra dixi, ad Christi partes transitio. Porro quod adtinet ad Sardiniam patriam, primum aio in priscis duabus Anastasii editionibus moguntina atque parisiaca non sardum domo dici hunc pontificem sed romanum. Tum nihil vetat quin hic Fortunati filius in Sardinia sit natus [3], cum qua insula nullam non fuisse Symmachorum consuetudinem probe scimus. Orator enim ep. II. 33. III. 19 fratrem appellat hominem quendam qui Sardiniam rexisse videtur vicarius. Item ep. VIIII. 42 alium quemdam, qui annonae in Sardinia praefuerat, filium vocat. Immo in caeliomontano Symmachorum lare, de quo supra locutus sum, inscriptionem ego legebam a Fortunato quodam vicario positam. Hinc papa Symmachus subsidia quotannis in Sardiniam ad deportatos ex Africa Transamundi regis tyrannide episcopos cum litteris consolatoriis mittebat. Hinc divus Fulgentius ex ea insula ad Symmachorum matronas virginesque scribebat: quae consanguinei pontificis liberalem animum aemulantes pecuniis pariter praedictos exules recreabant, ut Fulgentii epistulae docent. (Et denique Fulgentius quidam archidiaconi munere apud Symmachum fungebatur, ut in synodicis subscriptionibus videre est). Feliciter vero contigit, ut in archio basilicae vaticanae codex s. Hilarii supersit in byzacena olim provincia sub ariano Transamundo per praesbyterum afrum, fideique catholicae ut arbitror confessorem, collatus: ita ut vulgaris scripturae genus, quod sub pontifice vigebat Symmacho cognoscamus. Atque hic fortissimus pontifex, cuius tot et tanta pro ecclesia Dei gesta fuerunt, Symmachorum sine dubio gloriae culmen imposuit. Is ambitum gravi lege compescuit, ecclesiae patrimonium firmiter adseruit [a], fundamenta ecclesiasticae potestatis altius egit, leges Odoacris canonico iuri infensas sustulit, nefarias sectas urbe expulit earumque libros incendit, Anastasium caesarem disertissimo libello ab haereticorum societate atque

a Legenti mihi in vaticanis codicibus scripta Symmachi papae varietates aliquot occurrebant, praesertim in antiquissimo palatino saeculi VII veteres canones continente; quarum varietatum gustum praebebo in tribus editi textus manifestis emendationibus.

In decreto de conservandis bonis ecclesiae §. 6.

Ed. Concilior. Coleti tom. V. p. 475.	Cod. palat.
Quicumque tamen obligatus, Dei, et decreti huius immemor	*Quicumque oblitus Dei et decreti huius immemor*

In epistula ad Caesarium p. 425.

§. 1. *Clericis honorum meritis*	*Clericis emeritis*
§. 5. *Similiter virgines nubere prohibemus, quas annis plurimis in monasteriis aetatem peregisse contigerit.*	*Similiter professas virgines nubere prohibemus, quae annis plurimis etc.*

(1) S. Avit. ep. XXVI. (2) In apolog. adversus Anastas. imp. (3) Eadem fere quaestio fit in vita S. Gregorii magni, cuius maiores partim romani fuerunt partim samnites.

ab odio in apostolicam sedem dehortatus est , rei sacrae in oriente turbatae pro sua suprema auctoritate consuluit , urbanas basilicas partim auxit partim exornavit , sex saluberrimas synodos celebravit , innocentiam denuam suam iudicio licet indebito pro sua magnitudine animi tradidit expendendam [1]. Tum vero contigit inclytum illud atque omni aetate memorabile gallicanae ecclesiae decretum , quo definitum est , nemini licere, ne episcoporum quidem quibusvis synodis, de romano pontifice , utpote omnium apice , iudicare [2] . Tunc etiam Theodorici , ariani licet regis , religiosa modestia inclaruit , qui non suum iudicavit de ecclesiasticis aliquid censere negotiis , quorum nihil ad se , praeter reverentiam , pertinere amplissimis verbis testatus est [3] .

Symmachi omani in oente.

11. Symmachorum gens Constantinopoli quoque versata est . Inde enim Romam venit legatus Symmachus anno DXVIIII in Eutharici consulatu , cuius rei Cassiodorius , ut supra dixi , in chronico meminit . Is est autem Symmachus , de quo Constantinopoli demorante loquitur s. Hormisdas papa Symmachi successor ep. XXXVII et LXVI. Eundem denique Symmachum (aut paulo iuniorem) senatorem praefectumque castrensem bello vandalico in Africa sub Iustiniano Procopius memorat [4] : atque huius Symmachi , dignitate exconsulis , aedes Constantinopoli arsisse in illa maxima contra praedictum Iustinianum seditione ex chronico paschali exploratum est .

Symmachi aevo s. Gregorii magni.

12. Centum fere post Symmachum papam annis occurrit nobis in litteris [5] magni Gregorii Symmachus alter in Corsica defensor (qui fuit temporum illorum magistratus quidam) . Hic autem sine dubio ex ea nobilissima domo fuit ; namque a Gregorio appellatur *vir magnificus domnus Symmachus* [6]. Quin adeo quum retro dixerim Rusticianae nomen avitum esse in Symmachorum familia , ecce nobis in Gregorii litteris aliam Rusticianam nobilissimam feminam , dignitate patriciam , quam Gregorius *excellentiae* titulo (non secus atque reginas) semper ornat . Matronam hanc fuisse de genere Symmachorum vel inde cognoscimus ,

(1) Concil. tom. V. ed. Coleti p. 458. Calumnias autem in Symmachum cognoscimus e mendaci quadam vita eius a schismaticis conficta , quam e prisco codice veronensi vulgavit Blanchinius vit. Pontific. rom. t. IIII. p. LXIX.

(2) S. Avitus viennensis in epistula , quam communi episcoporum Galliae nomine scripsit contra synodum , quae ad iudicandum de Symmacho convenerat , haec inter alia complura ait . *Dum de causa romanae ecclesiae anxii nimis ac trepidi essemus , utpote nutare statum nostrum in lacessito vertice sentientes . – Non facile datur intelligi qua vel ratione vel lege ab inferioribus eminentior iudicetur . – Quid in principatum generalis ecclesiae criminationibus licere censendum est? – In sacerdotibus ceteris potest , siquis forte nutaverit , reformari : at si Papa urbis vocatur in dubium , episcopatus iam videbitur , non episcopus , vacillare .* Tum principes viros adhortans ait : *in conspectu vestro non sit ecclesiae minor , quam reip. status –. Nec minus diligatis in ecclesia vestra sedem Petri , quam in civitate apicem mundi –. Nostis bene inter quas haeresum tempestates fidei puppem ducamus . – Expedit ut gubernatorem vestrum participato labore tueamini* Parem eodem tempore exhibuit honorificentiam ac patrocinium romanae cathedrae gallus Ennodius in luculento, qui extat, pro Symmachi causa libello apologetico .

(3) Concil. praedict. pp. 459. 466. et alibi .

(4) Bell. vand. II. 16.

(5) Lib. I. 52.

(6) Lib. XI. 44.

quod praedictus Symmachus Rusticianae litteras Gregorio tradidit, et quod absentis matronae mandata cum eius universa familia Romae exsequutus est, pompa scilicet, ut illa iusserat, ad s. Petrum deducta [1]. Clientem se Rusticianae fuisse ante episcopatum narrat Gregorius [2]; sibique ab ea commendari nutricem suam libenter tulit [3]: et pro missis ad se redimendorum captivorum causa decem auri libris, et beato Petro donariis, et s. Andreae monasterio subsidiis [4] gratias egit; eiusque versantis Constantinopoli magnum esse in romana urbe desiderium testatus est [5]. Nobilissimas quoque Rusticianae neptes Romae degentes memorat Gregorius [6]: quarum una fortasse erat Italica patricia, ad quam bis scribit Gregorius [7]: namque et Italicam seniorem Symmachi oratoris sororem novimus [8].

Symmachi oratoris scripta.

II. Quum tot fuerint in Symmachorum gente clarissimi homines, nemo tamen parem famam oratori illi veteri consecutus est, ad quem denuo sermo meus deflectit: de cuius scriptis ut pauca cursim dicam, horum genera duo novimus, epistulas videlicet et orationes. Non est instituti mei multa verba de epistulis facere, quarum tamen posthumi libri a filio in vulgus dati adeo nostris eruditis placuerunt, post Politianum et Laetum a quibus primo eximie laudati fuere [9], ut decem saltem eorum editiones extent cum doctissimorum hominum commentariis: et quidem Romae vernaculo idiomate non ingloriam interpretationem curatam video, atque aliam ineditam latere scio. Ceteroqui vulgandarum Symmachi epistularum parva, ut solet, initia fuerunt. Nam princeps veneta Cynisci amerini editio in pontificatu Iulii II typis curata, adeo tenuis vulgoque incognita est, ut eam Fabricius Maittairius atque Panzerius ignoraverint, quamquam neque in vaticana bibliotheca deest, neque olim Iuretum latuit. Item mutila est secunda argentinensis, quam praedicti triumviri primam existimant; donec paulatim auctae sunt Symmachi epistulae in basiliensi, messiensi et parisiaca editionibus, ex codicibus multo plenioribus, quorum tempestive Cuiacius notitiam vulgaverat [10]. Atque ut Symmachi adhuc epistulae codicibus inspectis augeri possint, magnopere vereor: mihi certe complura earum mss. volumina, et quidem vetera, manu versanti, nihil se novi obtulit, praeter variarum lectionum atque emendationum copiosam segetem. Neque tamen infitias eo quasdam nos latere Symmachi epistulas: nam certe ornata illa epistula, et quidem latina, quam Libanius [11] a se receptam narrat valdeque dilaudat, in editis non occurrit. Vaticanus unus codex particulam ineditam relationis Symmachi filii mihi nuper suppeditavit, quam post reliquias orationum do. Sed multa praeterea sunt incommoda codicum a me observatorum: nam hi neque in libros di-

(1) Lib. XI. 44. (2) Ibid. (3) IIII. 46. (4) XI. 44. (5) VIII. 22. (6) VIII. 22. (7) III. 60. VIIII. 123. (8) Symm. ep. VIIII. 40. (9) Forcellinus contraria indicia colligit, id quod ego nihil moror. Sed tamen peccat ibi certe Forcellinus, qui Ammiani verba de patre Symmacho, intelligit de oratore. Nam qui praefectus Aproniano (seu Volusiano) successit, et cuius domus incensa fuit, is pater oratoris erat. Amm. XXVII. 3, Symm. ep. I. 44. (10) Observ. lib. V. 7. (11) Ep. 923.

stribuuntur, neque vulgatum ordinem servant epistularum, neque cunctas continent, neque nomina personarum plerumque exhibent: ita ut conferendi cum editis, praeter temporis iacturam, taedium ingens et labor fuerit. Igitur de orationibus dicendum superest, quarum ante aetatem nostram fama quidem ingens erat, nihil tamen, ne perpusillum quidem, extabat: donec his annis Mediolani in ambrosianae bibliothecae palimpsesto octo orationum partes apparuerunt; nuperius autem in vaticano item rescripto codice fragmenta tria; quorum primum ad laudes priores in Valentinianum seniorem pertinet; alterum ad orationem pro Synesio; tertium frustum est orationis pro Valerio Fortunato, cuius nec res nec titulus in mediolanensi codice erat. Novem itaque Symmachi orationum in editione hac nostra partes sunt. Sed enim orationes eius multo plures desideramus, quarum ingentem fuisse numerum Socrates tradit [1]: καὶ γὰρ αὐτῷ πολλοὶ λόγοι συγγεγραμμένοι τῇ Ῥωμαίων γλώσσῃ τυγχάνουσι. Rursumque Callixtus [2]: πολλοὺς γὰρ καὶ ἄγαν ἀρίστους λόγους ἐξέδετο. Atque his consonans Cassiodorius [3] multos ait reperiri Symmachi libros. Deperditarum orationum tituli ab ipso auctore obiter memorantur in epistulis hi.

Panegyricus Theodosii senioris, quo laudes eius civiles et bellicas stili honore percurrerat, legesque ab eo latas nominatim commendaverat. Ep. II. 13.

Panegyricus Maximi tyranni, quo victo, in maiestatis crimen vocatus Symmachus ad Christianorum ecclesiam supplex confugit. Socrat. hist. V. 14.

Apologeticus, seu defensio praedicti panegyrici, ad Theodosium qui eum crimine clementer absolverat. Socrat. ibid. et Symm. ep. II. 31.

Oratio de abroganda censura. Ter hanc memorat ipse auctor orationem suam, quam deinde opere etiam largiore propagavit. Et modestus alioqui orator tantum ei tribuebat, ut a legentibus adsensum se confideret extorturum. Profecto utilissimum historiae esset scire cunctas rationes, quibus motus senatus id reapse priscae severitatis tribunal sustulit. *Plures* (inquit Symmachus cum familiari loquens) *utilitatis et honestatis assertiones in ipso corpore orationis invenies*. Rursusque, *in oratione nostra non leves causas evitatae huius potestatis invenies. – Nam solis quaedam speciosa nominibus, usu et experiundo plurimum nocent*. Reiectam denique decreto senatus censuram ait, *ne sub specioso nomine fores impotentiae ambire solitis panderentur*. Symm. ep. IIII. 29. 45. V. 9.

Oratio de Polybii filio ep. IIII. 45. Polybium quidem ipsum, qui in Africa proconsularem iurisdictionem egregie repraesentaverat, laudat divus Ambrosius ep. clas. II. 87, sibique summa gratia devinctum ait.

Oratio contra Gildonem habita in senatu quo die is hostis publicus declaratus est. Ep. IIII. 4.

(1) Hist. V. 14. (2) Hist. XII. 21. (3) Hist. trip. VIIII. 23.

Gratiarum actio, ut videtur, Honorio pro Decii urbana praefectura, quam is anno CCCCII administravit. Ep. VII. 50. Fortasse tamen non oratio fuit sed epistula, sicuti illa ad Rufinum pro Flaviani, qui Decium praecessit, praefectura. Ep. II. 22. III. 81.

Praeter epistulas et orationes carmina Symmachum factitavisse compertum est. In his fuit poetica Baulorum historia. Ep. I. 1.

Symmachi historiam prosa oratione scriptam laudat Iornandes de reb. get. cap. XV, atque ex eius quinto libro copiosum fragmentum recitat de rebus a Maximino ante imperium gestis. Sed enim utrum Symmachus orator an quivis homonymus historiae illius conditor fuerit, merito ambigitur.

III. Stili sui Symmachus laudatores multos habuit, nempe Ausonium, Ambrosium, Paulinum, Prudentium, Cassiodorium [1], Sidonium, Auctorem de promiss. D. (graecos etiam Libanium, Socratem atque Callixtum) compluresque neotericos, quorum omnium testimonia idcirco reticeo, quia haec vulgo ante epistularum libros extant. Unicum Macrobii dictum [2] commemorabo, in quo nobis exhibetur Symmachus sectae peculiaris oratoriae auctor, seu certe plinianae instaurator. Sic ergo Macrobius: *quatuor sunt genera dicendi; copiosum, in quo Cicero dominatur: breve, in quo Sallustius regnat: siccum, quod Frontoni adscribitur: pingue et floridum, in quo Plinius Secundus, et nunc nullo veterum minor noster Symmachus luxuriatur*. Re tamen vera haud tanta est Macrobii, boni licet et sobrii scriptoris, auctoritas, quin adhuc meminisse liceat dicti quintilianei [3]: *unicum apud nos specimen orandi docendique oratorias artes M. Tullius*. Quid sua aetate faceret Symmachus, quum iam pluribus ante saeculis tot latina eloquentia quateretur erroribus, quot ille auctor dialogi [4], quot Seneca [5] et Fronto [6] et Fabius [7] in cassum reprehenderunt, nec ipsi satis vitare potuerunt? Quamquam igitur esset Symmachus monetae veteris spectator aequus et iudex [8], nihilominus temporis sui usibus victus [9] dabat sedulo operam ut poetico descriptionum nitore, densitate sententiarum, altitudine sensuum, translatorum licentia, plurimo denique ingenii acumine, acclamationem audientium peteret. Quare et filium erudiens, scintillare acuminibus atque sententiis scripta eius gaudebat [10]. Profecto sententiosum symmachiani eloquii genus per id tempus maxime viguit. Namque et divus Hieronymus de s. Paulini ad Theodosium panegyrico loquens [11] *librum tuum*, ait, *quem pro Theodosio principe prudenter ornateque compo-*

De Symmachi stilo.

(1) Symmachi apud Cassiodorium locus quidam e deperditis libris extat, quem ad laudes in Gratianum pertinere suspicor. Sic ergo Cassiodorius var. XI. 1. " Retinetis facundissimi Symmachi eximium dictum: *specto feliciter virtutis eius augmenta, cuius differo laudare principia* ".

(2) Saturn. V. 1.

(3) Inst. III. 1.

(4) De causis corr. eloq.

(5) Ep. CXIIII.

(6) De eloq. et de orat.

(7) Inst. VIII. 5.

(8) Ep. III. 11.

(9) Ibid.

(10) Ep. VII. 9.

(11) Ep. LVIII. 8.

situm transmisisti, libenter legi: ipsum genus eloquii pressum est et nitidum; et cum tulliana luceat puritate, crebrum est in sententiis. Iacet enim, ut quidam ait, oratio in qua tantum verba laudantur. Felix Theodosius qui a tali Christi oratore defenditur! Sed enim quid opus est de Symmachi stilo editorem laborare? satis enim scimus, quarti saeculi hominem, quamquam singulari mentis flagrantia vividisque et grandibus eloquentiae coloribus praeditum, cum augustei aevi scriptoribus non esse comparandum. Sed tamen in antiquitatis thesauris omne genus artificiorum studiosi homines libenter spectare solent. Et quidem in Symmacho multa sunt adiumenta ad historiam romani imperii plenius cognoscendam. Nam tres laudes augustales totae historicae sunt: in ceteris orationibus, praeter historica lumina, ius illorum temporum, curiae potestas, honorum cursus, notitia hominum ac dignitatum et consuetudinum passim elucent. Certe Gothofredus in suis maximis ad ius romanum lucubrationibus epistulas Symmachi, quae solae tunc extabant, saepenumero et insigni cum fructu consuluit. (Mihi vero percommodum accidit, ut cum Symmacho copiosum quoque iuris additamentum edam, reliquias nimirum corporis, quod sine dubio aetate Symmachi ex antiquioribus libris iuridicis consarcinatum fuit.) Corsinio quoque ad perscribendos urbis aeternae praefectos non parvam noster auctor symbolam contulit. Sed enim Symmachi multiplices et perbonas utilitates, ne sim nimius, lectorum curioso ingenio et considerationi permittere satius est.

De Symmachi palimpsesto.

IIII. Superest ut de Symmachi codice, unde has imperfectas orationes excussi, pauca dicam. Is idem est bobiensis palimpsestus, sub quo Fronto latuit, quique partim Mediolani partim Romae servatur, qua super re in praefatione romana Frontonis satis disserui. Ceteroqui Mediolani pars ingens Symmachi est, Romae autem duo tantum paria foliorum inveni, nempe quartum seu intimum quaternionis primi mediolanensis, in quo scribitur supplementum laudum priorum in Valentinianum: rursusque alterum folium par, cuius duae paginae habent incrementum orationis pro Synesio, totidem aliae continent fragmentum inauditae orationis pro Valerio Fortunato. Circa quaternionum autem rationem, propter folia plus solito hiantia, disputare vix licet; priore excepto, cuius evidenter superest secundum quartumque folium, et primi pars posterior, nempe quaternionis paginae postremae duae. Alterius quaternionis paginae tantum quatuor desiderari videntur, sex autem tertii. Reliqua folia omni prope vinculo ac serie carent. Symmachum Mediolani quum ederem, deque codicis aetate quaererem, hunc quidem vix uno saeculo post ipsius auctoris obitum scriptum esse existimavi [1]: quod nunc iudicium adeo non improbo, ut luculento testimonio, seu potius exemplo, comprobare queam. Est in tabulario vaticanae basilicae venerandus codex, fama et admiratione hominum iamdiu celebris, divi Hilarii scripta aliquot continens. Iam codicis huius scriptura tam similis symmachianae est, quam

(1) Praef. ed. mediol. p. XIII.

specimen a me expressum et cum symmachiano comparatum docet. Porro in huius codicis pagina CCLXXXVIII, diversa ac deteriore scripturae specie, minutis ductibus, legitur haec autographa, ut reor, subscriptio: *contuli in nomine domini Iesu Christi aput Kasulis*[1] *constitutus anno quarto decimo Transamundi regis*. Is est autem annus post Christum natum DVIIII. Ergo et ipse Hilarii textus post hunc annum scribi non potuit. Atqui Symmachus certe anno adhuc CCCCIIII vita fruebatur, ut supra demonstratum est. Porro hoc exemplum ad recte iudicandum de aetate scripturae generis symmachiani (quod genus in compluribus vaticanae bibliothecae codicibus superest) maxime idoneum, antiquarii non contemnent. Quod si haberemus alium Hilarii codicem abs Hieronymi manu circa eandem aetatem apud Treviros descriptum[2], valde suspicor similem huic africano nobis esse visurum.

(1) Provinciae byzacenae oppidulum. (2) Hieron. ep. V. 2.

COMMENTARII PRAEVII

PARS III.

DE ·C· IULII VICTORIS RHETORICA

ET

DE ·L· CAECILIO MINUTIANO APULEIO GRAMMATICO.

De rhetoribus unde Victor excerpsit.

I. Quandoquidem Victor in titulo artem suam ex antiquis aliquot rhetoribus haurire se ait, pauca mihi de his (Cicerone tamen et Quintiliano omissis) praefanda videntur. Atque in primis nihil accuratius distinguendum est, quam duos fuisse Hermagoras rhetoras. Cum seniore quidem Posidonius coram Pompeio magno Rhodi disputavit [1]: atque illius libri rhetorici citantur in iuvenili Ciceronis opere de inventione. Iuniorem vero Hermagoram sub Augusto floruisse narrat Suidas, qui et eius rhetorica scripta recenset. Duos fuisse Hermagoras miror aliquando dubitatum a Quintiliano, qui tamen inst. III. 5. duos demum agnoscere cogitur, quorum scilicet opiniones non congruebant: quia nimirum senior Hermagoras theses, seu generales quaestiones, ad rhetoricam pertinere dixerat [2], iunior autem negaverat [3]. Hermagora seniore uti Victorem, docere videtur titulus, in quo Hermagoras ante Tullium ponitur. Iam de hoc Hermagora iudicium Tullii tale est [4]: *Hermagoras satis in arte, quam edidit, videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse*. Monet tamen ibidem Cicero rhetorem praecipientem fuisse Hermagoram non oratorem. Aridissimos Hermagorae libros dicit auctor de causis corr. eloq. [5]; Hieronymus [6] autem tumiditatem Hermagorae reprehendit: quod ceteroqui de eius inanibus pollicitationibus ac gloriationibus dici abs Hieronymo certum est. Isidorus tamen [7] Hermagoram in praecipuis Graecorum rhetoribus ponit. Passim vero Hermagora utuntur, praeter Tullium, Seneca [8], Quintilianus [9], prisci rhetores latini [10], Hieronymus [11], aliique veteres quos numerare lectori non interest: quosque nunc de uno nunc de altero Hermagora loqui existimo.

De Aquilio rhetore nihil fere habeo quod dicam, nisi valde suspicari me scribendum Aquilam. Namque Aquilae romani extat tractatus de figuris rhetoricis. Antonius Aquila declamator memoratur apud Frontonem [12]. Denique graecus rhetor Aquila laudatur a Philostrato in Chre-

(1) Plutarch. in Pomp. cap. XLII. (2) Cic. de invent. I. 6 (3) Quintil. inst. III. 5. (4) Cic. l. c. (5) Cap. XVIIII. (6) Ep. LIII. 10. (7) Orig. II. 2. (8) Controv. I. 1. et praef. libr. III. (9) Inst. III. 1. 3. 5. (10) Ed. Capperon. pp. 60. 121. sqq. 129. 204. 319. 320. 321. 322. 324. 327. (11) Loco cit. (12) Ad amicos I. 10.

sti vita. Aquilii vero rhetoris quisnam meminerit nondum comperi: Aquilii enim Severi sub Valentiniano principe historiam memorat Hieronymus [1], non scripta rhetorica.

Nihil item habeo dicere de Marcomanno, nisi quod eius rhetoricis praeceptis parce utuntur Fortunatianus ed. Capper. p. 68, Victorinus p. 119, Sulpicius Victor p. 285.

Dum Tatianum mente revolverem, primus occurrebat Tatianus ille syrus, sed lingua graecus, professione sophista et rhetor, cuius infinita fuisse volumina tradunt Eusebius atque Hieronymus [2], quorum postremus diserte ait: *Tatianus qui primum oratoriam docens, non parvam sibi ex arte rhetorica gloriam comparaverat. Hic sub imp. M. Antonino Vero et L. Aurelio Commodo floruit*. Ergo quam artem docuit Tatianus, valde est credibile scriptis quoque commendavisse. Veniebat quoque in mentem Tatianus Symmachi in consulatu collega, qui si forte rhetor fuit, summum reip. romanae honorem uno anno ars oratoria sortita est. Neque id mirum. Nam quo item anno Symmachus Romae veteri praefectus imperabat, eodem Themistius rhetor novam Romam aeque praefectus moderabatur. Verum his omissis, valde suspicor mendosam esse scripturam codicis, ut supra in Aquilio pro Aquila, sic heic in Tatiano pro Titiano. Mendi praegravat suspicionem similis error apud editos libros Capitolini in Maximino iuniore cap. I: *usus est Maximinus oratore latino Tatiano filio Tatiani senioris, qui dictus est simia temporis sui, quod cuncta imitatus esset*. Quo loco Casaubonus in adnot. nec non Vossius in historic. lat. recte iubent ut utrumque nomen scribatur *Titianus*, adstipulantibus nempe codicibus; nam et ego vaticanos octo, quos consului, codices in lectione *Titianus* consentire vidi, itemque veterem palatinum, quem iam Gruterus inspexerat. (Et quidem contrarius error, *Titianus* pro *Tatianus*, apud nonnullos auctores de illo homine legitur, qui consul fuit cum Symmacho. Quare non immerito Muratorius in annalibus monet ut huius consulis nomen non per ·i· litteram sed per ·a· scribatur: idque copiosius confirmat Pagius ad Baron. an CCCLXXXXI. Et quidem in iis, qui peccant, Almelovenius est, nobilis alioqui consularium fastorum scriptor; qui fallitur etiam in Symmachi oratoris nominibus, filio nimirum paterna tribuens *L. Aur. Avianus* pro *Q. Aurelius*. Quin adeo *Titianum* non *Tiberianum* legere oportet apud Hieronymum in chron. ad an. CCCXXXIX, ut recte iubet legitque in mss. Scaliger. Is vero Titianus dicitur abs Hieronymo vir disertus.) Porro Titianus celeberrimus apud Latinos rhetor fuit. Nam et Isidorus [3] de rhetoricae inventoribus loquens, *haec*, inquit, *disciplina a Graecis inventa est, a Gorgia, Aristotele, Hermagora; et translata in latinum a Tullio videlicet et Quinctiliano et Titiano*. Verba enim *et Titiano*, quae in aliquot servantur Isidori exemplaribus studiose retinenda sunt nedum eiicienda, ut temere vult Grialius, cuius heic immerito auctoritati obtemperavit Arevalus. Titiani

(1) De vir. ill. CXI. (2) Hist. eccl. IIII. 29; de vir. ill. cap. XXVIIII. (3) Orig. II. 2.

themata rhetorica et controversias Servius laudat [1]. Noster igitur rhetor Titianus est, tertii saeculi homo, sive is pater est, sive filius; nam id rursus fit ambiguum, quoniam uterque in rhetoricis disciplinis eminuit. Sed tamen fama senioris clarior; quare et hunc cogitare apud Victorem aequius est. Erat autem senior Titianus secta frontonianus, ut alio loco me dicere memini [2].

De C. Iulio Victore.

II. Caius Iulius Victor homo mihi novus est, neque utrum sit editus scio: utique in Capperoronerii collectione rhetorum latinorum noster non occurrit. Videtur tamen eum olim agnovisse Rufinus [3], a quo Victor inter eos ponitur qui de numeris oratoriis scripserunt; id quod reapse noster facit cap. de elocutione. Namque ille quidem Sulpicius Victor, qui occurrit in rhetoribus editis, nullum facit verbum de oratoriis numeris. Dicerem aetatem quoque Victoris nobis tradi a Rufino, qui eum nominat inter Donatum et Servium, nisi cernerem aliorum rhetorum ibidem appellatorum aetates perturbari. Illa igitur Rufini praeclara lectio firmiter admodum retinenda est, contra Capperonerii sollicitationem, qui pro Victore scribendum esse Victorinum in cassum suspicabatur. Victoris patriam, siquid audacter hariolari licet, dicerem Galliam; quandoquidem primis christiani aevi temporibus Iulii nomen iam inde a Iulio Caesare tam frequens in Galliis erat. Studia vero Galliarum rhetorica per aetates illas celebria supra memoravimus [4]. Quare et s. Hieronymus adulescens Gallias eruditionis causa peragravit [5]. Praeterea Svetonius [6] professores liberalium artium in Gallia praesertim togata floruisse confirmat. Tum quia noster utitur Titiano tertii saeculi rhetore, haud priorem quarto saeculo existimo: et quidem hominem in ethnica superstitione nutritum frequentibus indiciis nosco. Caius igitur Iulius Victor videtur mihi rhetor provincialium fortasse studiis in Gallia praepositus; non secus ac Iulius Titianus, ut observat Ausonius 7, municipalem scholam apud Visontionem Lugdunumque variando consenuit. Certe a Victore hanc rhetoricam eclogen in gratiam studiosi iuvenis fuisse compositam compertum est: multosque sua aetate extitisse commentarios eiusmodi tradit Svetonius [8], et inclinato adhuc aevo Priscianus 9.

De natura libelli qui editur.

III. Causa mihi edendi huius rhetorici operis eadem est, quae fuit ceteris eruditis, qui vetustos rhetores sive graecos sive latinos studiose in codicibus conquisiverunt, publicaque luce impertiendos iudicaverunt. Etsi enim extabat copiosissimus omnium rhetorum ac sapientissimus Quintilianus, nemo adhuc sanus dixit Pithoeum eoque priores aut posteriores lusisse operam, cum minoribus artigraphis curas suas vulgandis impenderunt, eosque copiosis et perquam accuratis commentariis instruxerunt. Nonne laudabiliter fecit nuper praestantissimus Boissonadus, cum graeci rhetoris Tiberii partem incognitam e vaticano codice tunc Parisios translato deprompsit? Iam Victorem qui legent, non spernendum rhetoricae

(1) Ad aen. x. 18. (2) Praef. rom. Front. p. xxv. (3) Ed. Capper. p. 353. (4) Praef. ad Symmach. I.2. (5) Ep. III. et alibi. (6) De gramm. cap. III. (7) Grat. act. §. 31. (8) De gramm. cap. IIII. (9) Prohoem. de num. et pond.

veteris compendium agnoscent. Ceteroqui ariditas atque subtilitas didascalicis plerisque rhetoribus communis est. Victor autem quod minus de suo affert, id excellentia alienae doctrinae et auctoritate fontium compensat. Scilicet in eius rhetorica deperditorum Hermagorae, Marcomanni et Tatiani (seu Titiani) praecepta legimus: et Ciceronis etiam locos aliquot recuperamus ex amissis vel lacunosis orationibus pro Tullio, pro Fonteio, et contra contionem Metelli, cum mentione desideratarum item ad Axium epistularum [1]. Adde locum Ennii ex Sabinis [2], et Gaii Fannii ex oratione in Gracchum [3]. Adde aliquam commemorationem operum iamdiu deperditorum ipsius Gracchi atque Catonis [4]. Adde denique novarum aliquot vocum et phrasium in linguae thesaurum referendarum nonnullam utilitatem. Prorsus autem commendandae Victoris rhetoris dignitati sufficere mihi videntur vel duo postrema tractatus capita, de sermocinatione videlicet et de epistulis. Editur hoc opus ex ottoboniano vaticanae bibliothecae membraneo codice MDCCCCLXVIII. saeculi ferme XII, Fortunatiani quoque rhetoricam complectente. Scripturae copiosum specimen, nempe ultimum operis caput, in aere excudendum curavi.

(1) Victor rhet. VI. 1. 2. 3. 4. XIIII. XXVII. (2) Cap. VI. 6. (3) Ibid. (4) Capp. I. IIII. 4. XXVII.

DE ·L· CAECILIO MINUTIANO APULEIO GRAMMATICO.

Notitia opusculi.

I. Olim videram obiter in Luduvici Caelii rhodigini antiquis lectionibus citatas aliquoties Caecilii Minutiani Apuleii grammatici auctoritates. Mox in lamiano florentinae Richardiorum bibliothecae catalogo Apuleium de orthographia recenseri observaveram. Itaque quum Florentiam ante hos annos venissem, et richardiani codicis copiam nactus essem, deprehendi non id esse opus vetus a Caelio lectum, sed valde recentius quoddam multoque minoris faciendum. Mox in vaticanis quoque codicibus nihil aliud quam id ipsum richardianum scriptum inveni. Sed ecce demum dum vallicellianae bibliothecae apud s. Philippum in urbe nonnullos codices benignitate docti praesidis cursim inspicio, in illud demum opusculum, quod Caelius prae manibus habuit, lubens incurri. Est is codex quidam miscellus in quo sunt alia bonae frugis complura, inter quae manu propria Achillis Statii occurrit hoc κειμήλιον, quod facultate a dominis impertita nunc in lucem protraho. Achillem Statium lusitanum doctrina varia editisque operibus clarum Romae olim familiaritate divi Philippi usum scimus, cuius novellam religiosorum virorum sodalitatem quum ea qua par erat veneratione prosequeretur, suam ei bibliothecam moriens legavit, et se quoque apud illam tumulari mandavit. Atque hinc videlicet accidit, ut opus hoc grammaticum Statii manu descriptum in vallicelliana bibliotheca conservaretur. Idcirco autem Statius describendo Apuleio operam dedit quia inter cetera studia, grammaticae apprime eruditioni vacavit, id quod eius certe commentarius ad Svetonii grammaticos demonstrat.

II. Sed ante quam de Minutiano Apuleio eiusque codice explanatius dico, locos a me excerptos e Caelio rhodigino scribam, quorum aliqui quum ad verbum in vallicelliano codice occurrant, iustum operis veritati dant testimonium: quod vero aliqui desiderantur, codicis imperfectio in causa est, ut infra docebo. Sic igitur in antiquis lectionibus Caelius.

Caelii rhodigini testimonia.

VII.4. In fragmentis Caecilii Minutiani Apuleii veteris grammatici adnotatum comperi, Virgilium (1) ab virgis esse cognominatum, inter quas sit natus: propterea primam habere .i., non .e., cui suffragetur illud Calvi:

(1) Hunc locum refert etiam Lilius Gyraldus de poet. dial. IIII. ed. Lugd. Batav. tom. II. p. 204. F: *in Caecilii Minutiani Apuleii fragmentis, quae leguntur, modo a virgis Virgilium dictum, modo a vergiliis Vergilium* etc. fere ut apud Caelium. Sane uterque (Caelius nimirum atque Gyraldus) Ferrariae studiis operam dederunt, ibique Apuleii fragmenta legisse videntur: quod eo vehementius mihi persuadeo, quia Perottus, ut infra dicam, Ferrariae describebat falsi quoque Apuleii opusculum. Ceterum tum quia Gyraldus paulo iunior Caelii opus ante dialogos de poetis editos legere potuit; tum quia alibi Apuleio non videtur uti in his dialogis, quamquam Apuleius tot poetas appellet; valde suspicor haud ipsum Apuleii codicem, sed Caelii tantummodo testimonium, a Gyraldo fuisse lectum.

et vates cui virga dedit memorabile nomen
laurea.

Fatetur tamen idem Apuleius, in aliis Vergilium ab vergiliis inflecti.

XII.8. In fragmentis Caecilii Minutiani Apuleii de orthographia diaetam comperi etiam ziaetam dici.

XIII.1. In Caecilii Minutiani Apuleii fragmentis observatum, annis septem in exilio consumptis, functum esse fato Ovidium calendis ianuariis: qua die Titus quoque Livius decesserit: structum item illi a barbaris per multas lacrymas tymbon ante ianuam. Auctor idem Minutianus est, Corvinum ab Ovidio appellatum fuisse ibin ex avis foeditate, cui ventrem rostro purgare insitum sit; et hoc ex Callimmachi imitatione: pulsum quoque in exilium, quod Augusti incestum vidisset.

XV.10. Apuleius grammaticus quod illic (in angulorum augustiis, quos vocant hirquos) haereant oculi, hirquos dici opinatur.

XVI.24. Caecilius Minutianus Apuleius in libro de orthographia, Sunt, inquit, qui scribant coiux, citra ullum omnino .n. a coeo: aliis addere unum placet, et coniux dicunt: sunt qui duplex, ut sit coniunx, ex opinationis varietate in verbi de ductione.

XVIII. 1. Saltationem hanc (nudorum) sive id genus alteram significasse Iuvenalem eo versiculo:

qui lacedaemonium paedaemate lubricat orbem;

putat in libro de orthographia Caecilius Minutianus Apuleius, ac legendum paedaemate, prioribus syllabis diphthongum recipientibus; quia sit utrubique apud Graecos α, et verbo eo plane saltationem innui.

XVIIII. 2. Asciam nonnulli etiam dolabram dici rentur, unde inclinetur Dolabella, ut secunda syllaba prorsum habeat .a. non .o., ut fere vulgo receptum est: quod Caecilius Minutianus Apuleius in libro de orthographia monumentis prodidit.

XVIIII.10. Quam Iamben transtulit Planudes (1), uti meminit Caecilius Minutianus Apuleius.

XX.13. Scribit Caecilius Minutianus Apuleius, Olympum etiam dici Iovem; unde Naevius:

panditur interea domus altitonantis Olympi.

Ex quo Virgilius omnipotentis Olympi. Quod si est, falluntur, qui legendum arbitrantur omnipatentis Olympi. Nam et Ennius ait: decessit Olympius antro.

XX.28. Scribit Caecilius Minutianus Apuleius in libro de orthographia, ignobiles ac quorum ignoretur genus, terrae filios a Cicerone et aliis nuncupari.

XXII.13. Quia partus octimestris non fere vitalis est, putat Caecilius Minutianus Apuleius Parcis tribus facta nomina haec, Mortuam, Nonam, Decimam.

XXIIII.4. Quam scribendi rationem (pulcer pro pulcher) insequi videtur Caecilius Minutianus in libello de orthographia, quamquam insigniter mutilato decurtatoque, ac prorsum vetustatis et incuriae vulneribus confosso: in quo et illud adnotavimus, mihi cum flatili scribendum, ut disparetur a vocativo mi (2).

(1) Rettulerat Caelius Ovidii metamorph. VII. 383 versum *Ophias effugit natorum vulnera Combe*. Tum subdidit *Comben* hanc Planudem interpretatum fuisse *Iamben*, ut meminit Apuleius. Sed ingens aberratio. Neque enim Apuleius Planudis, qui fuit XIIII saeculi homo, videre potuit interpretationem graecam metamorphoseon (quam nuper a cl. Boissonado editam legimus in pulcherrima Ovidii editione quam nobis curavit vir omni doctrina et humanitate expolitus El. Lemairius). Neque rursus Apuleius, si coaevus Planudi erat, tot veteres auctores, quos tertio quoque verbo laudat, prae manibus habere potuit. Spurius est igitur et obtrusus hic Apuleii locus, cuiusmodi alium in Statii codice deletum ab ipso Statio fuisse docui. Porro Caelium miror qui tantum anachronismum non senserit; aut certe alio quovis mentis vel calami vitio laboravit: neque tamen de antiquiore aliquo Planude cogitavisse eum arbitror: praesertim quia nomen illud *Iambe* revera occurrit in praedicto neoterico Planude. Et quidem de hac Planudis interpretis voce legesis disputantem Burmannum ad Ovid. Nisi forte Caelii textus mendosus est, *Planudes* pro *Planciades*; vel aliter interpungendus; ita ut auctoritas illa Planudis parenthesi concludenda sit, mentio autem Apuleii cum praecedentibus copulanda: et nisi denique Caelius hoc a falso Apuleio accersivit, cuius codicem extitisse Ferrariae mox docebo.

(2) Uterque locus, nempe doctrina de scriptura *pulcer* et de *mihi* distinguendo a *mi* extat in falsi Apuleii grammatici ms libello. Rursus ergo Caelius germanum cum spu-

XXIIII.13. Eridanus, fluminis appellatio in Italia; quin et in Thessalia et Attica, ut credit Caecilius Minutianus Apuleius.

Fieri autem potest ut apud Caelium alii praeterea recitentur Minutiani Apuleii loci: spissum enim et grande opus antiquarum Caelii lectionum triginta libris expositarum semel ego properante oculo legi.

Cur exempla praetermissa fuerint in codice.

III. Bene habet, dicet aliquis, Apuleii grammatici editio; sed quonam fato accidit, ut quum mirabilis auctorum numerus apud hunc nominetur, ipsa porro exempla (quod erat caput et decus operis) praeter unum aut alterum omittantur? Magnum, fateor, id damnum est: neque tamen dubitare licet, quominus hi auctorum loci in vetere Apuleii codice fuerint. Nam Statii apographum spatia ubique habet tanti moduli, quanto opus erat ad inscribenda exempla sive ea prolixiora fuissent sive breviora: modo quippe spatium est aliquot versuum, modo unius, modo dimidii, modo minorum partium: quam ego spatiorum diversitatem in editione mea indicandam curavissem, nisi formis idoneis caruissem. Causa autem omittendorum locorum, mihi quidem, qui lacunas huiusmodi in antiquis codicibus saepe observavi, mira non est. Namque in priscis lucubrationibus, si quando auctoritates aut testimonia aliena proferebantur, haec vel litteris paulo diversis vel coloratis ductibus haud raro fiebant: vel potius spatia a librario relinquebantur, ubi deinde illuminator insigniorem, quam dixi, scripturam pingeret; id quod variis postea casibus fieri neglectum est. Praeterea mos erat veterum amanuensium latine scribentium graecos in primis locos praetermittendi, spatio relicto, in quo hi postea a graece perito exararentur, et quidem plerumque alio suco, puta viridi aut rubro. Sic in vetusto, quem repperi, Ciceronis interprete, graeci loci ab alia manu suppleti fuerunt subrubro suco, qui aetatem non tulit, ita ut latina quidem scriptura vivacissima sit, graecae autem vix evanida verba aliquot legi queant. Item in antiquissimo palatino Gellii palimpsesto graecae omnes auctoritates praetermittuntur, spatio congruo, ubi mox scriberentur, relicto, quod numquam postea occupatum est. Quin in codicibus etiam iunioris aevi, genus eiusmodi hiatuum est, qui adhuc manum illuminatoris expectant. Hae igitur abunde causae sufficiunt, quominus Apuleii grammatici lacunas miremur.

De vero Apuleio grammatico coniecturae.

IIII. Quae patria quaeque aetas Lucii Caecilii Minutiani Apuleii fuerit, quis satis probabili coniectura divinet? Insignis ceteroqui est Svetonii locus [1] plurimique faciendus: *constat Lucium Appuleium ab Eficio Calvino equite romano praedivite quadringenis annuis conductum multos edocuisse. Nam in provincias quoque grammatica penetraverat; ac nonnulli de notissimis doctoribus peregre docuerunt, maxime in Gallia togata*. Et quidem in codice vallicelliano consonant praenomen *Lucius* et agnomen *Apuleius*. Etsi autem romani quoque Apuleii fuerunt, nihilo-

rio Apuleium confundit. Nisi potius dicendum est (quod valde reor et quod deinceps argumentis confirmabo) spurium opusculum derivatum esse a genuino, multis novae farinae interpositis.

(1) De gramm. cap. III.

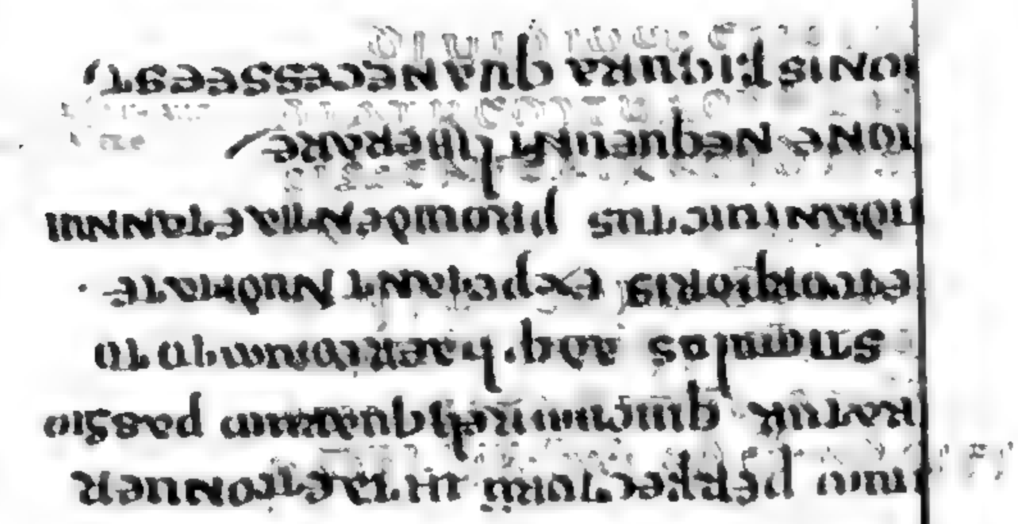
minus propter celebrem illum Madaurensem in mentem mihi Africa venit: in qua Caecilii etiam nomen frequentissimum fuit, ut Afrorum scripta demonstrant. Quid vero? Caecilius ille afer apud Minucium item afrum nonne belle alludit ad Caecilium nostrum Minutianum? Professio ipsa grammatici in Caeciliis et Minutianis nova non est: nam Caecilius Frontonis epistulas recensebat: itemque Menucianus aut Menicianus vitam L. Senecae, auctore filio, scribebat in palimpsesto palatino, ut mihi certe in membranis legere videor. Quod autem Minucianus Apuleius ad voc. *Allia* Romanos dicit *exercitus nostros*, id fortasse non Romam patriam significat, sed hominem qui romano imperio parebat. Denique et ille Minucianus rhetor Nicagorae filius atheniensis, quem in impressis graecis habemus, et cuius item codicem Richardiorum bibliotheca conservat, nihil ad nostrum latinum adtinet: de cuius aetate tum ex superius adscriptis Svetonii verbis, tum e postremis auctoribus qui in fragmentis citantur, coniecturaliter, ut opinor, iudicare licet: quum praesertim locus in quo Donatus et Probus laudantur (nequid de Planudis apud Caelium rhodiginum obtrusa aut perversa commemoratione dicam) νοθείας obelo confixus fuerit.

V. Quandoquidem retro dixi, falsi quoque cuiusdam Apuleii de orthographia in bibliothecis opusculum latitare, superest ut huius rei paulo distinctiorem notitiam scribam. Vir ille infinitae doctrinae Alb. Fabricius narrat [1], in bibliotheca Marqu. Gudii extitisse libellum sub Apuleii nomine de notis adspirationis et de diphthongis; eumque incipere *Omnis adspirationis nota* etc. Et merito ibidem censet Fabricius Apuleium hunc iuniorem esse illo celebri Madaurensi. Idem addit famam super duobus Caecilii Apuleii libris de orthographia, qui in vaticana bibliotheca alibique extare credebantur. Duos autem non tam libros quam libellos brevissimos falsi Apuleii reapse extare in quinque vaticanae bibliothecae codicibus nec non in richardiano testis ipse oculatus sum. Auctor italus christianus est, nam et sacris bibliis interdum utitur, et Hieronymum, Augustinum, Isidorum atque Gregorium commemorat. Praeterea longe recentioris aevi est, ut quidam eius locus ostendit e secundo opusculo excerptus [2]. Neque tamen non valde suspicor, quin hic falsus Apuleius verum aliquoties Apuleium exscripserit. Nam quae verus dicit de *halo* et *alo*, *hedera* et *hereo*, *hostio* et *aequo*, eadem habet et falsus Apuleius. Consideratis tamen opusculi huius momentis, etsi, ut dixi, id multo sequioris aetatis est, nihilominus nullam non habet antiquitatem, testimonio etiam doctissimi hominis Nicolai Perotti, cuius in duobus spurii operis vaticanis codicibus haec habetur subscriptio calci operis libelli secundi adiecta: De falso Apuleio grammatico.

(1) Bibl. lat. in Apuleio.

(2) *Diphthongi, quibus veteres utebantur Latini, quattuor erant, videlicet ae, oe, au, eu etc. Sunt praeterea quaedam aliae diphthongi, quibus nunc utimur, quas a barbaris hodie accepimus: ut ai in Rainaldus, Aimo: uo in Uoldericus: ua in Uazo: ui in Uido: quamvis famosiores nostri temporis per g inchoent huiusmodi nomina, Guazo et Guido scribentes. Plerique autem duo uu* (nempe W) *scribunt, quod omnino caret ratione*. Tum alibi: *Heinricus et Humbertus, quae nuper a transalpinis accepimus*.

Apuleii fragmentum de diphthongis, quod in vetustissimo codice repertum est, finit feliciter per Nicolaum Peroctum, quum Ferrariae apud magnificum et generosissimum virum ·D· Gulielmum ·GR· esset, duodevicesimumque aetatis suae annum ageret.

aucl	deus, divus, dixit
autem	dominorum nostror.
apud forum frumentarium	dumtaxat
aut	esse. est
amantissime	etiam
apud	enim
actionem	etiam, et jam ?
bus	ejus
bene	ergo
con com	ejusdem
cum	est sed
contra, contro	etenim
controversia	ejusmodi
convictu	edictum
cujus de ea re notio est	ejus rem quod nec
clarissimi viri quos non	edicto
causa	filium familias
defunct	funct
divi fratres	fideicommissum
dem	heredem
	hoc
	hem

EX EMPTO ET UENDITO [1].

. . . *Qui a muliere* || sine tutoris auctoritate sciens rem mancipi emit, uel falso tutore auctore, | quem sciit non esse, non uidetur bona fide emisse: itaque et ueteres putant, et Sabi|nus et Cassius scribunt. Labeo quidem putabat nec pro emptore sed | pro possessore. Proculus et Celsus pro emptore, quod est uerius; nam et fructus suos fa|cit, quia scilicet uoluntate dominae percipit: et mulier sine tutoris auctorita|te possessionem alienare potest. Iulianus propter Rutilianam constitutionem [2] eum qui pretium mu|lieri dedisset, etiam usucapere; et si ante usucapionem offerat mulier pecu|niam, desinere eum usucapere. | P. 60. b.

P. [a] lib. III. R. [b] Usurae [c] uenditori post traditam possessionem arbitrio iudicis praestantur | ; ante traditam autem possessionem emptori quoque fructus rei uice mutua praeberi nec|esse est: in neutro mora considerabitur. |

Uenditor qui legem commissoriam exercere noluit, ob residuum | pretium [d] iudicio uenditi recte agit; quo secuto, legi renuntiatum uidetur. |

Qui die transacto legem commissoriam exercere noluit, postea uaria|re non potest [3].

Pap. lib. III. Res. [e] Aede [f] sacra terrae [g] motu diruta, locus aedificii | non est profanus, et ideo ueniri [h] non potest [4]. |

Mulier seruam ea lege uendidit, ut si redisset [k] in eam ciuitatem unde placuit | exportari, manus iniectio esset. Manente uinculo seruitutis [5], si redierit, | quae uendidit manum iniciet, et ex iure concesso mancipium adducet. Post manumissionem autem |

a Nempe *Papinianus*, ut uidetur. b Scilicet *responsorum*. Et quidem infra scribitur *Pap. res.* c Cod. *usure*. d Cod. *ptium*, et alibi *pres*, *interptatio*; ubique scilicet significatur *prae* non *pre*; quae tamen erant corrigenda. e Verba *Pap. lib. III. res* (non *resp.*) scribuntur litteris minoribus inclinatis. f Cod. *aedes*. Ita apud Frontonem ed. rom. p. 232. *colas synonym.* pro *colis synonym.*; et in codice concil. chalc. *patisse* pro *pati se*. g Cod. *terre*. h Ita cod. Sane et in Pii rescripto dig. I. 6. 2. legitur *ueniri*; etsi nonnulli editores praue dederant *uenire*. k Cod. *redisse*.

1 Confer dig. xviiii. 1, inst. III. 24, Paul. II. 17, leg. Burg. xxxv.

2 Caius inst. IIII. 35: *quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est.*

3 Hunc Papiniani locum refert Ulpianus dig. xviii. 3. 4. §. 2.

4 Extat dig. xviii. 1. 73.

5 Cf. cod. iust. IIII. 55. 5.

si redierit, in perpetuam seruitutem sub eadem lege publice [a] distrahet | quae uendidit. Si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac | manumittere. Adimi quippe libertatem, et publice [b] uenditionem ita fieri placuit, | ut propter pericula uenditores quaeuis [c] metuentes, seruis suis offensam uel duritiam [1] | possint [d] paenitendo [e] remittere. |

Quo minus possessio rei uenditae tradatur empti [f] iudicio, decem annorum | praescribtione non inpeditur. |

Euictione circa [g] dolum emptoris et iudicis iniuriam secuta, duplum | ex empti iudicio secundum legem contractus praestabitur. |

Creditor a [h] debitore pignus recte emit, siue in exordio contractus ita conue|nit, siue postea. Nec incerti pretii uenditio uidebitur, si conuenerit ut pecunia fae|noris non soluta creditor iure empti [i] dominium retineat, cum sortis et | usurarum quantitas ad diem soluendae pecuniae praestitutam certa sit. ||

P. 60. a. Iniquam sententiam euictae rei periculum uenditoris non spectare placuit, neque stipula|tionem auctoritatis committere. |

Conuenit ad diem pretio non soluto uenditori alterum tantum praestari: quod usu|rarum centensimam excedit, in fraudem iuris uidetur additum. | Diuersa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non faenus inlicitum | exerceatur, sed lex contractus non inprobabilis dicatur. |

Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emptor restituere | non cogetur, tametsi maximi [k] fideiussores euictionis offerantur, cum [l] ignorans | possidere [m] coeperit. Nam usucapio frustra conplebitur anticipata lite, nec | oportet euictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine do|minii [n] periculum immineat. |

Uenditor [2] si per conlusionem imaginarium colonum emptoris deci|piendi causa subposuit, ex empto tenebitur. Nec idcirco recte defenditur, si quo | facilius excogitatam fraudem retineret [o],

a Cod. *publicae*. b Cod. iterum *publicae*. c Cod. *q. u.* superpositis lineolis. d Cod. *possum*. e Cod. *penitendo*. f Cod. *emptio*. g Videtur emendandum *citra*. h Cod. *a d*, sed *d* uidetur deleta. i Cod. *emptio*; sed *o* deinde expuncta fuit. k Ita cod. l *Cum* superadditur. m Ante *possidere* scribitur *pota* (cum deletur) post rasuram uidelicet, sub qua prior extitit pars deleti uocabuli, ut uideatur *antici*, nempe *anticipata*. n Cod. *domini*. o Ita cod.

1 Cf. dig. I. 6. 2. XLVIII. 1. 6. 27.

2 Hic locus usque ad *in fidem suam recipiat* extat, paucis uariatis, in dig. XVIII. 1. 49. ex epitomis Hermogeniani.

colonum et quinque an|norum mercedes in fidem suam recipiat: alioquin si bona fide locauit, | suspectus non erit.

Lege uenditionis inempto praedio facto,| fructus interea perceptos iudicio uenditi restitui placuit, quoniam eo iure contractum | in exordio uidetur: sicuti in pecunia quanto minoris uenierit, ad diem pretio | non soluto. Cui non est contrarium iudicium ab aedilibus in factum de reciperando | pretio, mancipio [a] redditur, quia displicuisse proponitur; quod non erit necessarium si eadem | lege [b] contractum hostendatur [c].

Fructus pendentes [1], etsi maturi fuerunt, si eos uenditor post uenditionem | ante diem soluendi pretii percepit, emptori restituendos esse conuenit, si non | aliud inter contrahentes placuit. |

Uino mutato [2], periculum emptorem spectat, quamuis ante diem pretii sol|uendi uel condicione [d] emptionis inpleta id euenerit. Quod si mille amphoras | certo pretio, corpore non demostrato uini uendidit, nullum emp|toris interea periculum erit. |

Euictis agris [e], quanti emptoris interest, iudicio empti lis aestimatur. Quod si ab ini|tio conuenit, ut uenditor pretium restitueret, usurae quoque post euictionem praestabuntur, | quamuis emptor post dominii litem inchoatum [f] fructum aduersario resti|tuat. Nam incommodum medii temporis damnum emptoris est. ||

. . .
secundum ius in faci . . . P. 61.b.
res inquietari sed actione fidu . . . .
Ualeriano III. et *Gallieno II. conss.* (255) . . . .
Gallienus Aug. . . . .
pupillorum a credito . . .
cari nullo possunt. Si igitur abs . . .
nita contra uenditionem a cr . . .
qui inquietari te in possess . . . . *Seculari*
II. et Donato conss. (260). . . .
per Iulium [g] in Osilium spe . . .

a Nam pro *mancipi?* b Cod. *legem*. c Ita cod. heic et alibi. d Ita cod. Nisi forte dicendum est *condicionem*, et mox *inpletam*. e Cod. *agais*. f Ita cod., non *inchoatam*. g Cod. *per iuim*, cum lineola super *u*, ita ut esset *uen* aut *uel*.

1 Cf. dig. XVIIII. 1. 13. §. 10, cod. iust. IIII. 49. 13. 2 Cf. cod. iust. IIII. 49. 12.

auxilium non potest deneg*ari* . . . . *pe-*
cuniam creditoribus s . . .
habere non potuit in poss*ess* . . .
et usurarum, quia in commun . . .
kal. iuliis . Uiminac*i* . . .
Gallienus Aug. . . .
nandae non sunt . Aditus ita*que praeses prouinciae* . . .
cedente e iussione [a] qui . . .
P P. [b] VIIII. kal. non. Pa*tauii* . . .
Diocletianus et Max*imianus* . . .
cessationem collation . . .
uera fide conparasti et uen [c] . . .
facta conuelli non d . . .
Diocletianus et Aurel*ius Maximianus* . . . . . . *uio-*
lentia ignis qui nunc per poc . . .
tam dicas si uendition . . .
te non adstringet . PP . . .
Diocletianus Claudia . . .
emptori indemnita . . .
possessionem uenditam esse coe . . .
ex qualitate rei perdoc . . . . *Diocletiano*
II. et Aristob*olo* conss. (285) ||| . . .

P. 61. a. . . . tico possessionem pa-
. . . *a*b aliquo directi iuris emp-
tore . . . . *Gallieno* V. et Faustino conss. (262)
. . . *n*ecessitatibus urguentibus pater
. . . *u*iuis parentibus placuit
. . . familia longa aetate
. . . e . PF. [d] urbi. uc. PP.II. kal.
. . . conss.
. . . m Fortunatum militem
. . . e controuersia moueri consti-
. . . *i*pso Aug. III. consule [1] .

a Num scribendum *eius iussione*? *ius* enim unum fortasse ab altero absorbetur. b Nempe *proposita*. c Cod. u, linea superposita. Ergo *uen* aut *uel*. d *Praefecto*?

1 Unius interdum consulis nomen in subscriptionibus fuisse expressum, siue sponte siue librariorum socordia obseruauit Zirardinius in praeclaro commentario ad nouellas aliquot leges p. 255. sqq.

. . . uendendarum possessionum
. . . . i neque alienare eas, neque
. . . *A*gricola et Clementino conss. (230)
. . . *S*abiniani non oportuit post interpo-
. . . cari praeponere igitur procurator
. . . rationis meae possessiones
. . . . ium nec emptor ignora-
. . . . *o*rdine audietur. PP. kal.
. . . [a]
. . . *p*osita in possessione fuisti
. . . eiectus inueniris, is erit
. . . .nc. pro sua aequitate ad effec-
tum . . . . *Au*reliano [1] et Basso conss. (271)
. . . *kar*issime nobis. Tenes tu quidem
. . . *iucun*dissime et lites dirimis
. . . . .um statutis tuis non cu-
. . . . e incipient discedere
. . . . uersum euentum sae-
. . . . litigabatur insidunt par-
. . . u et interpretationem diuersam
. . est non censui quasi uero in ea * || * Q. VI.

. . .

aditus conpetens iudex [b], considerato tutelae iudicio, eam curabit ferre sententiam, | quam agnitam legibus esse prouiderit. PP. IIII. kal. sept. Constantino et Licinio | Augg. II. conss. (312) P. 58. b.

Augg. et Caess. Rutiliae Primae. Inge|nuos progenitos seruitutis adfligi dispendiis minime oportere etiam nostri tem|poris tranquillitate sancitur: nec sub obtentu initae uenditionis inlicite [c] | decet ingenuitatem infringi. Quare iudicem conpetentem adire par est, qui in libe|rali causa ea faciet conpleri quae in huiuscemodi contentionibus ordinari consuerunt, secundum | iudiciariam disciplinam partibus audientiam praebiturus. PP. idib. aug. Romae, | Constantino et Licinio Augg. IIII. conss. (315) |

Augg. et Caess. Fl. Aprillae. Cum profitearis te certa quan-

a Pars huius uersus scriptura uacat. b Similis occurrit locutio ex. gr. cod. iust. V. 25. 4. VII. 21. 1. c Cod. *inlicitae*, quae lectio ferri poterat.

1 Hinc confirmatur primum hunc esse, non secundum, Aureliani augusti consulatum.

titate mancipium ex san|guine [1] conparasse, cuius pretium te exsoluisse dicis et instrumentis esse firma|tum; hoc a nobis iam olim praescribtum est. Quod si uoluerit liberum suum legitimum [a] reciperare, | tunc in eius locum mancipium domino daret, aut pretium quo ualuisset numeraret. Etiam nunc si | a suis parentibus certo pretio conparasti, ius dominii te possidere existimamus. | Nullum autem ex gentilibus [2] liberum adprobari licet. Suscripta [b] XII. kal. augg. [c] | Constantino Aug. III. conss. [d] (313) |

Aug. et Caess. Nulla uerecundiae uel quietis mora uel quolibet interuallo cunc|tandi passim, nunc singuli, modo populi, proruentes in nostros inobtutus [e], | sic uniformes [f] querellas idem [g] fere sermocinationibus uolutarunt, ut nec | interpellantium credulitati ualeret occurri, nec allegationum qualitas dis|parari, parens karissime atque amantissime [h]. Pari [i] siquidem exemplo uociferationibus consules, multitudi|nes memorabunt [k], non iuste [l] res suas esse diuenditas; aliis possidentibus se fis|calia luere: frequenti denique obsecratione delata remedium cupiuerunt. | His sumus ualde permoti, uerentes, ne alicuius calliditatibus aduersabili emo|lumento persuasi res suas uenderent sine censu [3], ac post subsidia nostrae man|suetudinis precarentur [m]; itaque uersutiis calliditatis | commenta miscentibus dum insuarum [n] fallentium non suspicamur ar|cana pro innocentiae nostrae natura ceteros aestimantes detrimento | census nocentis leuaremus. Has fraudes, hos dolos, istas argutias [o] | lege prohibemus [4], constitutione sex ludis [p]: et

a *Legitimum* superadditur. b Ita cod. Et sic etiam interdum in uetustiss. cod. concil. chalc. c Ita cod. quae lectio ferri potest propter pluratiuum numerum. d Ita cum duplici s heic et alibi, etsi unus consul nominatur. e Ita euidenter codex. Sed cod. theod. VIIII. 40. 17. *obtutus*. f Ita cod. 2. manu; at 1. *uniformem*. g Corr. *isdem*. h Cod. *p. k. atq. a. a.* Iamuero litteras *p. k. a. a.* explicandas esse *parens karissime atque amantissime*, prolixe admodum et doctissime demonstrauit Zirardinius op. cit. p. 518. sqq. et 498. sqq., contra scilicet nonnullorum sententiam qui *a. a.* explicauerant *augustorum*. Bene autem est quod in codice nostro ante *a. a.* scribitur *atq.* qua copula omnino exploditur interpretatio *augustorum*: quamquam adhuc locus esset explicationi *augustalis*, uti certe Probus intelligit *a. a.* Sed Zirardinii sententiam, quae alios quoque suffragatores habet, nemo, ut puto, non retinebit.
i Cod. *paris*, errore credo dictata audientis, ob s sequentem. k Ita p. 1. *aedes sacra* pro *aede sacra*.
k Num pro *memorabant*? l Cod. *iustae*. m Cod. *praecarentur* cum explicata diphthongo. n Ita euidenter codex. Num pro *insidiarum*? Sed enim *insuasum* apud Plautum truc. II. 2. 16. est *fumidum* uel *obscurum*. Confer Festum uoc. *insuasum* et *suasum*. An igitur etymologia *insuasum* diuersa est ab illa quam tradit postremo loco Festus, ita ut *insuasum* sit ab *insua*? o Cod. *argutitas*; tum ibidem altera t expuncta.
p Ita euidenter cod. Videtur autem corrigendum *excludimus*; nisi quis mauult *constitutiones ex ludis*.

1 Intellige infantem recens natum, aut filium a patre distractum. Confer autem cod. iust. IIII. 43. 2.

2 Nempe barbaris.

3 Cf. dig. L. 15, cod. theod. XI. 3. XIII. 10, et iust. IIII. 47. 2. XI. 57.

4 Hanc fortasse legem respicit Nazarius in fine panegyrici Constantino dicti: *nouae leges regendis moribus et frangendis uitiis constitutae. Veterum calumniosae ambages recisae captandae simplicitatis laqueos perdiderunt* etc.

idcirco iustae prouidentiae consul|ta deliberatione sancimus ut om-
32 nino qui conparat, rei conparatae ius cognos|cat et censum: neque liceat alicui rem sine censu conparare uel uendere. Inspectio P. 58. a.
autem publice [a] uel fiscalis esse debebit hac lege, ut si aliquid sine censu ue|nierit, et post ab aliquo deferretur [b], uenditor quidem possessionem, conparator uero id quod dedit pre|tium fisco uindicante deperdat. Id etiam uolumus omnibus intimari, nos|trae clementiae placuisse, neminem debere ad uenditionem rei cuiusli|bet adfectare et accedere nisi eo tempore, quom [c] inter uenditorem et emptorem | contractus sollemniter explicatur, certa et uera proprietas [d] uicinis praesentibus de|monstretur; usque eo legis istius cautione currente, ut etiamsi subsellia, uel, | ut uulgo aiunt, scamna [e], uendantur, hostendendae proprietatis probatio | conpletur [f]. Hinc [g] etenim iurgia multa nascuntur, hinc proprietatis iura te|merantur, hinc dominiis uetustissimis molestia conparatur, cum caecitate | praepropera, et rei inquisitione [h] neclecta [i], luce ueritatis omissa, nec perpetuitate | cogitata dominii, iuris ratione postposita, ad rei conparationem accedunt, omissis omnibus, dissimulatis adque neclectis, id properant adque festinant | ut quo quo modo cuniculis nescio quibus inter emptorem et uenditorem sollemnia cele|brentur: cum longe sit melius, sicuti diximus, ut lucem ueritatis, fidei | testimonio, publica uoce, subclamationibus populi, idoneus uenditor | adprobet [k], quo sic felix conparator adque securus aeuo diuturno persistat: quod pro quiete | totius successionis eloquimur, ne forte aliquis uenditor suum esse dicat quod | esse constat alienum. Ita conparator, malo uenditore deterior, incautus et | credulus, cum testificantibus uicinis omnia debeat quaerere, ab uniuersorum | disquisitione dissimulet, quoniam sic oporteat agere ut nec illud debeat requiri quod ex iu|re dicitur, si a domino [l] res uendita sit. Ita ergo uenditionum omnium est tractan|da sollemnitas, ut fallax illa et fraudulenta uenditio

a Cod. *publicae*. b Malim *deferetur*. c Ita cod. *quom*, lineola superposita. Qom quidem apud Petrum diac. significat *quomodo*. Ego heic malim *quo*. d Cod. *proprinetas*, haud semel, sed non semper. e Notemus uocabulum illa aetate subrusticum, quum tamen sit classicum. f Ita cod. g Cod. *hunc*, sed paulo post *hinc*. h Cod. *inquisitio*, absorpto *ne* a sequente simili. i Ita cod. contra Curtii grammatici praeceptum in Putsch. p. 2290; quod tamen ipsum declarat, antiquam esse scripturam eiusmodi, siue recta sit siue mendosa. k Cod. *adprobetur*. Nempe pro *ur* est in codice de more apex quidam curuus. Hanc si lectionem retines, dic supra *luce* pro *lucem*. l Cod. *si ad omnino*.

paenitus sepulta | depereat. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, ut omnia diligenti | circumspectione quaesita per uniuersas successiones tuto decurrant; neque | aliquem ex inprouidentia casum [a] malignae captiones obruant [b]. Dat. [c] IIII. | kal. sept. ap. FF. [d] ad correctorem Piceni Aquileia. Accepta XIIII. kal. oct. | Albae [1], Constantino Aug. III. conss. (313) |

Augg. et Caess. Basso. Ualentinus perfidiam et [e] maxime queritur, quia de | illo [f] a tutore processit, a quo aliquid in fortunas suas perniciosissimum profi|cisci minime omnium decebat. Exuperantius .uc. si tantum auun|culus Ualentino esset, nequaquam in Ualentinum peccare deberet, qui non ||| . . .

. . .

P. 63. b. uidelicet acta non donum quam . . .
fiduciam sibi esse seruatam . . .
obnoxia conparator acced . . .
num proinde posthac saltim . . .
fraudesque talia dissemina . . .
centur nullus aditus fictis . . .
dolis relinquatur ingenui . . .
ad prouincialium preces dudum [g] est con . . .
satis facere uel nollent pub . . .
summa releuaret iam nunc i . . . . *per*-
spicue lege sancire ut quaecumque . . .
fiscalibus debitis luxu ac ne*quitia* . . .
fundis atque mancipiis uel in quibus . . .
auctore uendantur et ut perpetu . . .
cem sub hastae sollemni*tate* . . .
in his utitur uenditoris quae ob d . . .
gi uel permissu iudicum distr . . .
emolumenta malle quam debita . . .
penes perditos maneant sib . . .
nere contractum tergiuersationum . . .
interpretationis insidias pertimes . . .
talis accesserit ignauorum . . .

a Nempe pro *lapsum*; *b* Cod. uidetur *errant*. *c* Scilicet *data*. *d* Num explicandam *apud fiscum frumentarium*? *e* Num pro *eo*? *f* Ita cod. *g* Ita emendatur in cod. quum prius fuisset *dudum*.

1 Albae Piceni meminit Procopius goth. II. 7. p. 120 appellatur albensis in Piceno ager. Tum in corpore agrimensorum ed. Goes.

dixit [a] umquam quo fisco facta uenditio est . . .
hiis quae contra utilitatem prouision . . .
magisque obreptiui praerogati . . .
latur cum haec sit commissa se c . .
adque luxuriam ferre debem*us* . . .
lucana saepius uina rede . . .
per somnum et gulam atque la*sciuiam* . . .
alienare uelle nec posse defend*i* . . .
mus est ita status debet esse fe . . .
concedit qui et in satisfactio ‖ . . .
. . . nitas nisi forsitan hi copiam P. 61. a.
. . . que repetendi cum in praeteritum
. . . uis omnium rerum multis ex
. . . do aliquid eorum pro fiscalibus debi-
tis . . . . *facu*ltas in omnem intercipiatur aetatem
. . . o res obnoxiae necessitatibus
. . . pius respexere leges, quia paren-
. . . ut desidia mereri posse secre-
. . . IIII. id. nou. Treu. Acc. [b]
. . *Ualentiniano* nobilissimo puero et Uictore conss. (369)
. . . P [c] R. PU. Lug. prim. [d] Modesto et Ha-
rintheo conss. (372)
. . . bus tantum praedii rustici sit interdicta
. . . nullum debitum doceatur haec
. . . supplicans Eugrafius memo-
. . . ad speciem fuerit ementitum
. . . a res gesta probatur, ut precibus continetur
. . . fuisse suggerit, Fauste karissime, aes-
tima . . . . rem sit an in rem eius uersum
. . . si res minori profuisse potuerit
. . .
. . *em*ptio et uenditio bonae fidei auctori-
. . . plic. memorant raptis adque
. . . t terroris iniectum ut ei casula

a In cod. est tantum *d*, linea traiecta, qua nota significatur alibi *dixit*, tam etiam *diuus* aut *deus*. Tamen heic dubitabam num potius linea traiecta fuerit ob delendam litteram. *b* Nempe *Treueris*. *Accepta* etc. Confer. p. 8. v. 5. *c* Pro *P* uideor mihi cernere reliquias litterae *R*. Sed quid significarent heic duae *R*? *d* Nempe *praesidi prouinciae lugdunensis primae*, ad quem datur lex Constantiui cod. theod. XI. 3. 1.

. . . scinderet uitesque inspectori
. . . bonam fidem gestam in possessionis
. . *a*uxilium iure congruum ita faciat
. . . a aestimet. Dat. prid. non.

. . .

. . . te patris, ut Maximus adserit
. . . conparata omnium heredum conmu-
. . . suam quoque consortes obtineant |||

F.88.b. ... Diocletianus et Ma‖x. Constantius Tannoniae Iuliae. Usumfructum locari | et uenundari posse a | fructuario, nulli dubium est. Proinde, si uendente filio tuo | possessionem, etiam tu cert|o| pretio usu fructu proprio cessisti, quem testamento mariti tui relictum | esse proponis [1], quandoquidem em|p|torem contractus fidem commemores minime custodire, aditus | Aelius Dionisius [a] .uc. amicus ‖ noster [b] id tibi faciet repraesentari quod te constiterit iure deposcere. | PP. VI. id. mart. Carthagini [c], Fausto II. et Gallo conss. (298) | F.87.b.

Aurelio Loreo, cui et ‖| Enucentrio. Fructuario superstite, licet dominus proprietatis rebus humanis e‖xhimatur [d], ius utendi fruendi non tollitur. Subscripta V. id. feb. Sirmi, A‖ug. [e] V. et IIII. conss. (293)

Cl. Theodoto. Habitat|io morte finitur; nec proprietatem ea, quae habitationem | habuit, legundo [f] per ui|n|dicationem uel debitum negandum testamento, creditoris | actionem excludit. Su|b|scripta ·IIII· kal. oct. Uiminaci Caess. conss. (294)

. . . [2] lib. II. R. Aur. Felici. Fr|uctus ex fundo per uindicationem pure relicto post aditam | hereditatem a legatar|io perceptos, ad ipsum pertinere. Colonum autem cum herede ex | conducto habere actione|m|.

Paul. lib. II. Manualium ex tribus. Tametsi usus|fructus fundi mancipi n|on sit, tamen sine tutoris auctoritate alienare eum mulier non potest, cum aliter quam in iure ced|endo id facere non possit; nec in iure cessio sine tutoris | auctoritate fieri possit. I‖demque est in seruitutibus praediorum urbanorum.

Idem lib. I. Manualium. ‖ Actio de suo fructu [g] hisdem modis perit quibus ipse usus|fructus, praeterquam non utendo. ‖ Pecuniae quoque usus fructus legatus per annum non | utendo, quia

a Ita cod. *i* pro *y*. b Cod. *a. n*, imposita *o* super *n*. c Ita cod. d Ita cod. e Ita cod. pro *Augg*. f Ita cod. pro *legando*, ut est in cod. Iust. III. 33. 11. g Ita cod. Sed corrige *usufructu*.

1 Cf. dig. XXXII. 2. 2 Papinianus? an Neratius?

nec usus fruc‖tus est, et pecuniae dominium fructuarii, non heredis, est.

Item. Per mancipationem ded|u|ci ususfructus potest, non etiam transferri. Per " do lego " | legatum, et per in iure ce‖ssionem et deduci et dari potest. Item potest constitui, et factum ‖ est [a], uel communi diuidundo iudicio legitimo. | In re nec mancipi per traditi‖onem deduci ususfructus non potest, nec in homine si peregri|no tradatur. Ciuili enim action|e| constitui potest, non traditione, quae iuris gentium est.

Item. Ad certum tempus e‖t in iure cedi, et legari, et officio iudicis constitui potest. |

Item. Ex certo tempore l‖egari possit an in iure cedi uel an adiudicari possit, ua|riatur. Uideamus ne non pos‖sit; quia nulla legis actio prodita est de futuro. |

Item. In mancipatione uel i‖n iure cessione an deduci possit uel ex tempore uel ad tempus, uel ex condicione, ‖ uel ad condicionem, dubium est: quem ad modum [b], nisi [c] is,
P. 87. a. cui in iure ceditur [d], ‖| dicit, " aio hunc fundum meum esse de- P. 88. a.
ducto usufru|c|tu ex kal. ian. "; uel, " deducto usufructu usque ad kal. ian. decimas ": uel, " aio hunc fu|n|dum meum esse deducto usufructu, si nauis ex Asia uenerit ": item in mancip|a|tione: " emptus mihi est pretio, | deducto usufructu, ex kal. illis usque ad kal. illas ": |e|t eadem sunt in condicione. | Pomponius igitur putat non posse ad certum tempus deduci, nec per |i|n iure cessionem, nec per mancipationem, sed tantum transferri ipsum posse. E|go didici, et deduci ad | tempus posse; quia et mancipationem, et in iure cessionem ‖ lex ·XII· tabularum confirmant [e] |. Numquid ergo et ex tempore et condicione deduci pos|s|it? sequitur ut et legatum de|duci ad certum tempus possit. ‖

Adquiri nobis potest ususfructus et per eos quos in po|t|estate manu mancipione habemus [1]: sed non omnibus modis, sed legato, uel si |here|dibus illis institutis deducto usufructu proprietas legetur. Per in iure cessi‖onem autem uel iudicio familiae herciscun-

a Pro *et factum est* uidetur scribendum *familiae herciscundae*. b Cod. *q. a. m*, totidem lineolis superimpositis. c Videtur corrigendum *si*. d Haec pagina habet uersus tantum XXXI. e Ita cod.

1 Confer Caium apud dig. VII. 1. 6.

dae non posse : uel [a] mancipationem ita potest , |u|t nos proprietatem quae | illis mancipio data [b] , deducto usufructu , remancipemu|s . |

Ususfructus ad certum tempus constitutum cum || adiectione temporis | sui dari debere [c] . Diuersum est si in statu libero const||itutus sit . Tunc enim iure [d] uin|dicandus est , sicut pure uindicatur qui simpliciter cons||titutus est non adiectis | casibus , quia [e] solet amitti ususfructus .

Ite|m| . Si altius tollendo aget | is qui in infinitum tollendi ius non habet , si non expre||sserit modum , plus pe|tendo causa cadit , quasi intenderit ius sibi esse i|n| infinitum tollere | .

Sicut legato usufructu loci sine seruitu||te , iter quoque per loca testatoris | debetur, ita in iure cessio [f] iter quoque contineri Neratiu||s scribit . |

Usus fructus sine persona esse non potest : et ideo seruu||s hereditarius inutiliter usum | fructum stipulatur . Legari autem ei posse dicitur , quia dies e||ius non cedit statim ; stipulatio autem pura suspendi non potest . Quid ergo , si sub condicione s||tipuletur ? uideamus ne | nec hoc casu ualeat, quam [g] ex praesenti uires accipit sti||ulatio , quamuis petitio ex ea | suspensa sit .

Item . Seruo uia inutiliter leg||atur ; stipulatur autem eam utiliter , | si dominus fundum habeat .

Usus fructus " do lego „ seruo legatus , m|o|rte et alienatione serui perit : si stipulatur, non perit . Igitur et post mortem suam, sic||ut cetera , usum fructum | seruus stipulari potest ; quod aliter est in legatis .

Si heres fundi , cuius usus fructus ab ips||o sub condicione
legatus ||| sit , usum fructum legau*erit* . . . . *existen-* P. 91. v.
te ea desinit ad posteriorem pertin*ere* . . .
desierit habere usum fructum . . .
Item . Ac siquis usumfructum . . .
si ea nupserit , nubente ea . . .
deinde amittet . si iurauer*it* . . . . *le-*
gis enim beneficium quaten*us* . . , ... *Uidea-*
mus , quid dicendum sit , si Titius . . . . . . *capite demi-*

a An *per* ? b Supple *sit* uel corrige *datus* . c Dic uel *usufructus* etc. *constitutus debet* ; uel *usum fructum* etc. Nisi potius heic *usufructus* usurpatur pluraliter . d An *pure* ? e Corrige *quibus* . f Corr. *cessio* . g Corr. *quia* . In cod. Frontonis saepe est mendum *quam* pro *quom* .

nutus sit . Nihil enim habuit quod amit*teret* . . . . . . *Titio* ac si id ipsum testator expre*sserit* . . . . *legauerit* Maeuiae , deinde Titio . . .

Ulp. lib. XVII. ad Sabinum . Ue . . . cedere . Quamquam [1] usufructus *ex fruendo consistat* , *id est facto aliquo eius* , *qui fructibus* | utitur , tamen ei semel cedit d*ies* . |

Item . Dies [2] autem usufructus , ut *usus* , *non prius cedet* , *quam adita heredi*|tate . Et Labeo quidem putabat , etiam a*nte aditam hereditatem cedere diem ususfructus* , *sicuti ceterorum* | legatorum . Sed est uerior Iul*iani sententia* , *in usufructu diuersam esse rationem* . *Tunc enim constituitur* | ususfructus , cum quis iam *frui potest* . |

Item . Amitti [3] autem usumfructum *kaptitis minutione constat* : *nec solum usum*|fructum sed etiam actionem de usuf*ructu* . . . uel per fideicommissum lego . . . . *Et parui* refert , utrum iure sit constitut*us ususfructus* , *an uero tuitione praetoris* : *proinde* . . . | licet in fundo stipendiar*io* . . . . . *non* | iure constitutus , kapitis min*utione amittitur* . . . *kapitis* | minutio extinguit usum*fructum* . |

Item . Sed [4] ita demum amitt*itur kapitis diminutione ususfructus* , *si iam constitutus est* : *ce*|terum , si ante *aditam h*ereditatem , aut ante d*iem cedentem quis kapite minutus est* , *constat non* | amitti . Et ita Iulianus lib. *XXXV*. *dig*. *scribit* . . . *per damna*tionem fuit ex die legatus . . . diminutio . Hodie enim incip*it* . . .

Item . Usque [5] adeo autem kapitis d*iminutio eum demum*
32 *usufructum perimit* , | qui iam constitutus est , ut si in *singulos annos legatus sit* , *is demum amittitur* , *qui iam processit* . |||

P. 98, 2. *Item* . *Sicut* [6] *in annos singulos usufructus legari potest* , *ita* nec capitis [a] diminutione amis|*sus legari possit* ? *ut adiciatur* : " *quotiensque capite mi*nutus erit " , uel sic : " quotiens amis|*sus erit ususfructus* , *ei do lego* " : *et nunc si capitis di-*

[a] Ita heic cod. per c, non k.

1 Extat dig. VII. 3. 1. pr.
2 Ibid. §. 2.
3 Dig. VII. 4. 1. pr.
4 Ibid. §. 1.
5 Ibid. §. 3.
6 Dig. VII. 4. 3. pr.

*mi*nutione amittatur, repetitus | *uidebitur* .... norum ante aditam hereditatem . . .

. . . .

. . . . . . netur. |

Papinianus lib. VII. Responsorum [1]. *Equis per fideicommissum legatis, post* moram faetus quoque praestabitur: sed faetus | *secundus* . . .

. . . si gregem reliquit, uel more actio
. . . relictum sequatur. |
. . . um usufructu legato. Ulp.
. . . usumfructum posse lega-
ri . . . .

. . . *adc*rescendum, ut ne cuius-
. . . m summam igitur patientiam eam
. . . a te ususfructus caperet cete-
. . . in ea, aut in re noua omnes
. . . fructum. Sed in ueteribus [a] rebus
. . . *dise*rte ibi scribtum est. Uerendum
. . . . ae. |

. . . ter non recipit hanc quaestionem, quia et di
. . . sit. Et ueteres quidem aestiman-
. . . *ita* constituendum quantum sit in
. . . cessit; ait enim posse quartam ex eo
. . . us probat. |

Item. Lucius Titius testamento suo ita cauit: do lego eidem Seiae uxor*i meae* ... us mihi pro parte heres est, usum*fructum* ... cum in diem quo legitimae aeta*tis erit* . . . *q*uem exigi ueto; ita tamen ut ab ea . . . et studiis liberalibus insti . . . *fideicommissaria* praeter uxorem de . . . . toris non debere conpelli ad satis ||| *dationem* . . . [b]

. . .

Item. Si fundi ususfructus fuerit legatus [2], *et sit ager, unde palo in fundum, cuius ususfructus legatus est, solebat paterfamilias uti, uel salice, uel arundine: puto* ||| fructuarium P. 98. aa. (c)

[a] Cod. *ceteribus*. Num pro *ceteris*? [b] Paginae 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. quaternionis XV deperditae sunt. [c] Nimirum hoc folium constat quatuor laterculis diffisis, id est 98. a. b; iterum 98. a. b.

[1] Dig. XXII. 1. 8.

[2] Dig. VII. 1. 9. §. 7.

actenus [a] *uti posse, ne ex eo uendat; nisi forte salicti ei, uel siluae pala*|ris uel arundineti usus fructus *sit legatus: tunc enim et uendere potest. Nam et Trebatius scribit*, | siluam caeduam posse *fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat*. | Item, ut arundinetum ...
alebat, non puto. Prohibetur . . . . *licet paterfamilias uendere* | non solebat, sed ipse uti: *ad modum enim referendum est, non ad quantitatem uten*|di. Cassius autem .... *Seminari* quoque usumfructum ita q . . .
tantum agri causa facta su*nt* . . . . *arbores*
demortuas ad fruc*tuarium pertinere* . . .
ceteraeque materiae . . .
secuntur numquid . . . . *ad proprie*tarium spectet ut . . .
Trebatius autem sim*pliciter* . . .
esse eas fructuarii . . .
fructuarium adm . . .

Item. Ex [1] *silua caedua* | usque ad usum suum *et uillae posse usufructuarium ferre; nec materia cum pro ligno usurum, si* | habeat, unde utatur li*gno, Labeo ait: idemque esse in arboribus euulsis, uel ui uentorum* | etiam deiectis. Puto tamen . . .
casum passus, om*nes arbores auferret fructuarius*. | Materiam tamen ipse *succidere, quantum ad uillae refectionem, poterit: quemadmodum Ne*|ratius lib. III. mem*branarum ait, calcem coquere, uel harenam fodere, aliudue* | quid aedificio necess*arium sumere eum posse* . . .
. . .
apud Labeonem agit a . . .
pertinere: quamuis Proculus non . . .
. . .

Nunc [2] uidendum, si *serui usus fructus sit legatus*. | legato, quidquid is ex opera *sua adquirit, uel ex re fructuarii, siue manci*|pium accipiat, siue stip*uletur, siue . . . siue ei possessio fuerit tradita. lega*|tario adquirit. Et si here*s institutus sit, uel*

a Ita cod. sine adspiratione.

1 Dig. VII. 1. 12.

2 Dig. VII. 1. 21.

legatum acceperit, poterit . . . |
32 quaeri; quamuis Labeo distinguat, *cuius gratia uel heres instituitur uel legatum acceperit* |||
. . . ne fructuario adquirit P. 98 b. b
*fruct*uario. Iulianus [a] XXXV
dig. . . . . ationem ei *p*arere.
. . . *ad fructu*arium pertinere. Sciendum
. . . quae castigationem fruc-
. . . *iu*ris ciuilis scribit, ita ut neque
. . . *haren*ae gladiatoriae ei usus
. . . nt conpetere posse. Ut uero pug-
. . . *I*dem *e*t Sabinus [1], quamuis nauis
*usufructu legato, nauigandum mittendam puta*t, licet naufragii peri|*culum immineat*; . . . . *n*aues enim ad hoc parantur, *ut nauigent* . . . |
. . . ndos et mancipia dona
. . . niente recepit stipu-
la . . . . *uten*di fruendique partis
. . . *in die*m uitae suae ex uo-
luntate . . . . a habuerit usque in
. . . os partis alterius adpro-
. . . Paterno conss. (233 *uel* 269)
Ulp. lib. XVII. ad Sabinum . . . . ex his aliqui mortuus
. . . . si per damnationem
. . . *l*egauerit liberis mor-
tuis . . .

Item. Quotiens [2] *ususfructus legatus est, inter fructua*rios [b] ius adcrescendi. Sed . . .
. . . . in do lego legato m [c] | . . .
*Ceterum si separatim usu*s*fruct*us sit relictus, sine du*bio ius adcrescendi cessat. Denique apud Iulianum* | lib. XXXV dig. quaeritur, si | *communi seruo ususfructus sit relictus, et utri*que *ex domin*is adquisitus sit, an al*tero repudiante, uel amit-*

a Supple *lib.* b Supple *est*, ut in dig. c Ita in cod. *m*, duobus punctis (nisi forte est lineola) superimpositis. Num significat *modo*? an potius littera expungitur?

1 Ita in cod. Sed enim dig. VII. 1. 12. sic: *Ulpianus lib. XVII ad Sabinum. Nauis usufructu legato, nauigandum mittendam puto, licet* etc.

2 Dig. VII. 2. 1.

tente usumfructum, alter totum habeat? Et Iulianus quidem | *putat ad alterum pertinere: et licet dominis* ususfructus non aequis partibus, | *sed pro dominicis adquiratur, tamen persona eius, non do*minorum, inspecta, ad | *alterum ex dominis pertinere, non proprietati acce*dere. ||| Idem ait [1], etsi communi seruo et separatim Titio ususfructus legatus sit, amis|sam partem ususfructus non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, | quasi solum coniunctum: quam sententiam neque Marcellus neque Mauricianus probat. | Papinianus quoque lib. XVII quaestionum ab ea recedit; quae sententia Nerati fuit e libro I Responsorum relata [a]. | Sed puto esse ueram Iuliani sententiam; nam quamdiu uel unus utitur, potest dici usumfructum | in suo esse statu. Pomponius autem [b] libro VII ex Plautio, relata Iuliani sententia, quosdam esse | in diuersam opinionem [c] ait; nec enim magis socio debere adcrescere quam debere | ei, qui fundi habens usumfructum, partem ususfructus proprietario cessit, uel non utendo | amisit. Ego autem Iuliani sententiam non ratione adcrescendi probandam puto, sed eo quod quamdiu seruus est, cuius persona in legato spectatur, non debet perire portio. | Urgetur tamen Iuliani sententia argumentis Pomponi; quamquam Sabinus responderit ut et Celsus. |

P. 85. b.

Iulianus [d] lib. XVIIII. dig. refert, eum qui partem ususfructus in iure cessit, et | amittere partem et ipso momento recipere: quam sententiam ipse ut stolidam repraehen|dit; etenim esse incogitabile | eandem esse causam cuique et amittendi et recipiendi. |

Iulianus scribit: Si seruo communi et Titio ususfructus legetur, et unus ex | dominis amiserit usumfructum, non adcrescere Titio, sed soli socio: quemadmodum fieret si duobus | coniunctim et alteri separatim esset relictus. Sed qui diuersam sententiam probant quid dice|rent? utrum extraneo soli, an etiam socio adcrescere? Et qui Iulianum consuluit, | ita consuluit, an ad utrum pertineat, quasi possit et ipsi socio adcrescere. Adquin | quod

a Cod. *relatum*. b Cod. *ait* pro *autem*. c Scribe sextum casum, ut est in uersu 31. d Immo uidetur omittendum nomen *Iulianus*, et continuanda sententia sic: *ut et Celsus lib. XVIIII. dig. refert*. Nam respse non Iulianus sed Celsus libro illo de usufructu egit. Facilis autem fuit lapsus librarii propter saepe infra occurrentem Iulianum.

1 Dig. VII. 2. 1. §. 2.

quis amittit, secundum Pomponi sententiam ipsi non accedit. |

Interdum [1] tamen, etsi non sint coniuncti, tamen ususfructus legatus alteri adcrescit: ut puta, | si mihi fundi ususfructus separatim totius et tibi similiter fuerit ususfructus relictus. | Nam, ut Celsus lib. XVIII dig. et Iulianus lib. XXXV scribit [a], concursu partes habe|mus, quod et in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter totum | fundum haberet; sed in usufructu hoc plus est (contra quam Atilicinum respondisse | Aufidius chius refert) quod et constitutus nihilominus amissus ius adcrescendi a|mittit. Omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt, ut et Celsus | et Iulianus eleganter aiunt [b]: ususfructus cotidie constituitur et legatur, non, ut pro|prietas, eo solo tempore quo uindicatur. Cum primum itaque non inueniet alterum | qui sibi concurrat, solus utetur totum. Uindius tamen, dum consulit Iulianum, in ea | opinione est, ut putet non alias ius adcrescendi esse, quam in coniunctis; qui responso | ait: nihil refert, coniunctim an separatim relinquatur. ||

Iulianus lib. XXXV scribit [2], si duobus heredibus institutis, deducto usufructu proprie|tas legetur, ius adcrescendi heredes non habere: nam uideri usumfructum constitutum, non per| concursum diuisum. P.85.1.

Neratius [3] putat cessare ius adcrescendi | lib. I. R., cuius sententiae congruit ratio Celsi dicentis, totiens ius adcrescendi esse, quo|tiens in duobus, qui solidum habuerunt | concursu diuisus est. |

Unde Celsus [4] lib. XVIII. Si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem man|cipauerint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non to|tam, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere quam ipse mancipauit: ad eam enim partem | redire debet, a qua initio diuisus est. Plane, inquid [c], si partem ususfructus habeat, et | ego totam proprietatem cum partis usufructu, non posse me meam partem tibi

a Cod. *scr.* In dig. autem habemus *scribit*, non *scribunt*. b Cod. *adiunt*. c Ita cod.

1 Dig. VII. 2. 1. §. 3.
2 Ibid. §. 4.
3 Dig. VII. 2. 3. pr.
4 Ibid. §. 1.

man|cipare, quae est sine usufructu, quoniam nullam partem habeo, in qua non est tibi ususfructus. |

Papinianus quoque libro XVIII quaestionum sententiam Nerati probat, quae non est sine ratione. |

Poterit, quaeri: si duobus seruis heredibus institutis deducto usufructu proprietas sit le|gata, an altero defuncto, ususfructus proprietati adcrescat? Nam illud constat, ut et Iulianus lib. XXXV scribit, et Pomponius lib. VII ex Plautio non reprobat, | si duobus seruis meis ususfructus legetur, et alter decesserit, cum per utrumque quaesissem usumfructum, ius || adcrescendi me habere; cum si alterius nomine repudiassem, alterius quaesis|sem, haberem quidem usumfructum totum iure adcrescendi, sed ex solius persona amitte|rem. In proposito autem, siquidem pure fundus non ex persona serui. Et ita Iulianus quoque lib. | XXXV dig. scribit: quamuis Scaeuola apud Marcellum dubitans notet. | Ad [a] si sub condicione sit legatus, potius ex persona domini constitui usumfructum Mar|cellus lib. XIII dig. scribit; ubi Scaeuola notat; quid si pure [b]? Sed dubitare non debuit, | cum et Iulianus scribat, ex persona serui constitui, secundum quae ius adcrescendi locum habere | in duobus seruis, siquis contrariam sententiam probaret. Sed nunc secundum Iuliani sententiam et Nerati cessat quaestio. |

Non [1] solum autem, si duobus do lego ususfructus legetur, erit ius adcrescendi, uerum si alteri ususfructus, alteri | proprietas; nam amittente usumfructum [c] altero cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad | alterum pertinet quam redit ad proprietatem. Nec nouum: nam etsi duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non pe|rit, nec ei ad quem consolidatus est, neque ab eo: et ipse quibus modis amittere [d] ante conso|lidationem, iisdem et nunc ipso quidem iure non amittet; sed praetor subsecutus exemplum | iuris ciuilis utilem actionem dabit fructuario: et ita Neratio et Aristoni | uidetur, et Pomponius probat. Quamquam Iulianus lib. XXXV dig. scribat, ipsi quidem ius adcrescendi ||| * . . . .

*Q.XV.

a Ita cod. pro *at*. b Cod. *purae*. c Cod. *usufructu*. d *Amitteret*?

1 Dig. VII. 3. 3. §. 2.

P.96.a. difficile est dicere. Quamquam non si|t longe, quod Marcellus lib. XII dig. scribit: si duobus pure Stichus | legetur, et alter manumitt|at, alter post manumissionem repudiet, ubi non fit caducum, | libertatem locum habere. Id||emque, et si [1] herede [a] deliberante legatario manumittat, | mox legatarius repud||iauerit: nam hoc casu liberum fore ait. | P.95.a.

Si tamen per damnationem || ususfructus legetur, ius adcrescendi cessat: non immerito, quoniam | damnatio partes faci|t. Proinde si rei alienae ususfructus legetur, et ex Neroniano | confirmatur legatum, sine du|bio dicendum est ius adcrescendi cessare, si modo | post constitutum usum fructum |f|uerit amissus. Quod si ante, et socius amittat, erit | danda totius petiti|o|. Idemque et si sinendi modo fuerit legatus ususfructus: | an tamen in Neronian||o, quoniam exemplum uindicationis sequimur, debeat | dici, utilem actionem am||isso usufructu ab altero alteri dandam, quaeri potest: et puto secundum Ne|ratium amittendum [b] ||. In fideicommisso autem id sequimur quod in damnatione. |

Nouissime, quod ait Sabinus, || si [2] uxori cum liberis ususfructus legetur, amissis liberis | eam habere, quale sit, || uidendum: et siquidem do lego legetur, tametsi quis filios | legatarios acceperit, si||ne dubio locum habebit propter ius adcrescendi. Sed si legatarii | non fuerint, multo magis ||, quoniam partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. | Matre autem mortua, si || quidem legatari fuerunt, soli habebunt iure adcrescen|di: si heredes, non iure adcres||cendi, sed iure dominii: si fundus eorum est, ipsis ad|crescit: sin minus, do||mino proprietatis. Sed si nec heredes fuerunt, nec legatarii, nihil ha|bebunt.

Quod si || per damnationem fuerit ususfructus legatus matri, siquidem | legatarii sunt fili, partes || sunt: si non sunt, sola mater legataria est, nec mortalitas liberorum | partem ei facit. Sabinus c|erte uerbis istis non hostendit, utrum legatarii fuerint, | nec ne. Sed Iulianus lib. XXXV || dig. relata Sabini scriptura, ait

a Corr. *heres*. a Corr. *admittendum*.

1 Dig. XL. 1. 2. 2 Dig. VII. 2. 8.

intellegendum, eum, | qui solos liberos heredes || scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut ho|stenderet magis ma||trem ita se uelle frui, ut liberos secum habeat: alio|quin inquit in damnatio||ne ratio non permittebat ius adcrescendi. Proposuit | autem Iulianus uel do lego || legatum usumfructum, uel per damnationem: et sic sen|sit, quasi legatarii sin|t et heredes soli, in do lego legato non esse ius adcrescen|di. Adque si alteri ab al||tero legetur, quoniam a semet ipsis inutiliter legatum| est, sibi non concurrunt || ; matri uero non in totum concurrunt, sed alter pro alterius | portione: et || in eo dumtaxat ius adcrescendi erit, mater tamen aduersus | utrumque ius adcr||escendi habet. |||

P.95.b. Iulianus subicit Sextum quoque, et Pomponium praeferr||e, P.96.b. si per damnationem ususfruc|tus, et liberis uxori [a] legetur, singulare hoc esse, adque || ideo fili personam matri | accederet [b] nec esse legatarios, sed matre mortu||a liberos quasi heredes usumfructum | habituros. Ego, inquit Pomponius, quaero, quid si mixti f||uerint liberis extra|nei heredes? Ait, et filios pro legatariis habendos, et mortui partem interituram: Aristonem autem adnotare haec uera esse: et || sunt uera. |

Ulp. ad Sabinum lib. XVI [1]. De illo Pomponius dubitat: si fugiti||uus, in quo ususfructus meus est, stipuletur [c] aliquid, uel mancipium accipiat; an per hoc ipsum quasi [d] || retineam usumfructum, magisque | admittit retineri. Nam saepe etiamsi praesentibus seruis || non utamur, tamen usumfructum | retinemus, ut puta aegrotante [e] seruo, infante, cu|ius operae nullae sunt, | uel defectae senectutis homine [f]. Nam et si agru||m aremus, licet tam | sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinem||us eum. Iulianus tamen lib. XXXV | dig. scribit, etiamsi non stipuletur quis seruus fugitiuus in||tra annum mancipioque | accipiat, tamen retineri usumfructum. Nam in qua ratione, i||nquit, retinetur a proprietatis | domino possessio, etiamsi in fuga seruus sit, pari ratio||ne etiam ususfructus non amittitur. |

. . . lib. I de interdictis, sub titulo: " in eum qui legatoru||m nomine, non uoluntate | eius, cui bonorum possessio data

a Corr. *uxoris*. b Corr. *accedere*. c Cod. *stipulet*. d Cod. *q. s.*, lineolis superductis. Excidit autem *utar*, librarii incuria. e Cod. *egrotante*. f Cod. *hominem*.

1 Dig. VII. 1. 12. §. 3. ex lib. XVII.

erit, possidebit „. Si usufructu legato [1] legat|arius fundum nanctus | sit |, conpetit interdictum aduersus eum, quia non possidet leg|a|tum, sed po|tius fruitur inde. | Et interdictum " uti possidetis „ utile hoc nomine proponitur. U|nde ui, quia non possidet, utile | . . . tali concipiendum est : " quod de his bonis legati no||mine possides, quodque uteris | frueris, quodque dolo malo fecisti, quominus possidens u|tereris fruereris „. Cetera [a]. |

Idem lib. II de interdictis, sub titulo : " si uti frui prohi|-bitus esse dicetur, non is, ad quem | ea res pertinet „ . . . . legatum est, qui utendi f|ruendi causa, cum ususfructus ad | eum pertineret, missus in qua re sit, possidere eam uidetur, et || ob it [b], qui utifrui prohibitus, | proprie deiectus dici non potest. Ideo specialiter hoc interdictum || eo casu desiderari . . |

Idem lib. IIII de interdictis, sub titulo : " a quo ususfructus petetur, || si rem nolit defende|re „. Sicut corpora uindicanti, ita et ius, satisdari oport||et ; et ideo necessario exemplum interdicti : " quem fundum „ proponi etiam interdict|*o*| " que*m* usumfructum uindicare | uelit „ de restituendo usufructu. |

Post pauca, sub titulo suprascripto. Restitutus ex hoc interdicto || ususfructus intellegitur, cum | petitor in fundum admissus, sine periculo interdicti u||nde ui ad eam rem propo|siti, depelli non potest. Idem Paedius ait [c], diuersam causam || esse possessionis, cum ille qui posses||*or est* . . .

a Ita cod. pro *et cetera*. b Ita cod. pro *id*.

1 Cf. Ulpianum dig. XLIII. 1. §. 8.

DE RE UXORIA

AC DOTIBUS.

. . . *Paulus lib. VII Responsorum . Fundus*[1] *aestimatus in dotem datus , a creditore antecedente ex causa pignoris* P. 94. a. *uel* ||| fiduciae ablatus est ; quaero an mulier , si aestimationem dotis repetat , ex|ceptione submouenda sit ? ait enim se propterea non teneri , quod pater eius dotem pro se dedit , | cui heres non extitit . P. respondit: pro [a] praedio euicto ; si [b] sine dolo et culpa uiri , pretium petenti [c] | doli mali exceptionem obesse ; quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur . | Poterit mulieri prodesse hoc , quod ait se patri heredem non extitisse , si conueniretur : am|plius autem et consequi eam pretium fundi euicti euidens iniquitas est , cum dolus pa|tris ipsi nocere debeat .

P. respondit : solam testationem dotis repeten|dae non sufficere ad moram doti factam , ut actio eius ad heredem transmittatur . |

Die[2] nuptiarum uirgini optulit munus , et duxit eam . Quaero de donatione . | P. respondit : si ante nuptias uxori futurae [d] sita . . a . . geniali traditus est , dona|tionem perfectam uideri . Quod si post nuptias donatio intercessit , tunc iure do|nationem inpedisse . Quoniam igitur die nuptiarum munus datum proponitur , facilius | in iudicio examinari posse tempus donationis et matrimonii . |

P. respondit : id quod dotis nomine marito datum est , si post mortem mariti nulla mora | intercessit , apud heredem mariti remanere oportere . |

P. respondit : stipulationem quidem in hunc casum conceptam : " cum moriar , dari ,, utilem esse etiam|si mi-

a In edd. recte omittitur *pro* . b In edd. omittitur *si* . c In edd. inseritur *mulieri* . d Cod. *future* .

1 Dig. XXIIII. 3. 49. §. 1. 2 Cf. Scaeuolam dig. XXIIII. 1. 66. §. 1.

xti [a] casus non interuenirent. Ut autem de dote sua, quam apud maritum habet, mu|lieri testari liceat, inutiliter conuenisse uideri. |

P. respondit: filiamfamilias ex dotis dictione obligari non potuisse. |

Mater pro filia partem dotis dedit, partem dixit. Filia in matrimonio decessit re|lictis filiis ex alio matrimonio. Quaero de iure dotis. P. respondit: eam quae data est, mortua in matrimo|nio muliere, apud uirum remansisse; eam quae dicta est a matre, repeti non posse. |

P. respondit: rebus non aestimatis in dotem datis, maritum culpam, non etiam periculum, praesta|re debere.

L. Titius, cum esset in patris potestate, absente eo, duxit| in matrimonium Septiciam filiamfamilias, cuius nomine dotem accepit a pa|tre. Postea superuenit pater, quo praesente dotauit [b] in diem mortis filii [c] matrimonium. Post|modum decessit L. Titius. Quaero, an ex eo, quod non contradixit pater, etiam dotis dationi consen|sisse uideatur; et ideo actione rei uxoriae filii nomine teneatur? P. respondit: patrem | etiam postea nuptiis consentientem, et matrimonium filii sui et dotem efficere; et id|eo ex persona filii rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse; in sua actione pe|culi quantitas deducitur. Tamen in proposito tutius fuit respondere, ex persona filii eum | conueniri posse, qui solus contraxerat: et si alias placeat, patrem quo consentiente filius || dotem accepit, rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse. | P. 91. b.

P. respondit: rei uxoriae titulo id solum peti posse quod in dotem datum est: ex donatione | autem non potest peti id, quod ante matrimonium in stipulatum deductum non est, saluo eo, | ut quaeratur utrum perfecta fuit donatio an non. |

P. respondit: dignitatem multorum ex honore matrimonii et augeri et minui solere. |

P. respondit: rebus in dotem datis, et manente matrimonio euictis, uiro aduersus uxorem ex empto conpetere actionem; et ideo eius quantitatis quae in aestimatio|nem deducta est, sextas retineri posse. |

[a] Ita omnino uidetur in cod. [b] Cod. *dotauit*. Iam littera u pro o non est insolita in antiquis codd. [c] Vox *filii* super additur in codice loco uocis *pater*, quae subesse in litura uidetur.

Conuenit in pacto dotali, ut diuortio facto, sextae liberorum nomine retinerentur; quae|ro an discidio interueniente, sextae retineri possint? P. respondit: secundum ea quae proponuntur, | posse.

Item. Quaesitum est: si uir qui repudium misit, et eandem reduxit, | eaque mulier absente uiro de domo discesserit, an aeque sextae reti|neri possint ex priore pacto? P. respondit: si uerum diuortium intercessit, et ad eun|dem rursum reuersa, non renouato pacto, manente [a] dote, diuortit [b], sextas | liberorum nomine ita demum retineri posse, si culpa mulieris diuor|tium intercessit.

Paulus lib. VIII. Responsorum titulo de re uxoria [c].

P. respondit: patrem dotem a se profectam, | mortua in matrimonio filia, deductis quintis singulorum liberorum | nomine, repetere posse. |

P. respondit: pupillorum matrem uxorem ducere tutoribus interdictum non esse, et ideo | eum, de quo quaeritur, et priuignum fuisse, et recte heredem institutum uideri.

P. respondit: etiam post nuptias copulatas dotem promitti uel dari posse: sed non curatore praesente promitti debere, sed tutore auctore.

L. Titius a Seia uxore sua inter cetera accepit aestimatum etiam Stichum puerum, | et eum possedit annis fere quattuor; quaero an eum usuceperit? P. respondit: si puer, | de quo quaeritur, in furtiuam causam non incidisset, neque maritus sciens alienum | in dotem accepisset, potuisse eum aestimatum in dotem datum post nuptias anno [d] usucapi: quoniam [e] Iulianus et ante nuptias res dotis nomine | traditas usucapi pro suo posse existimauerit, et nos quoque idem probemus: | tamen hoc tunc uerum est, cum res dotalis [f] sunt. Cum uero aestimatae dantur, quoniam ex empto [g] incipiunt possideri ante nuptias, aut pendente uenditione, non prius ususcapio sequi potest, | quam nuptiis secutis.

Apud magistratus de plano ·L· Titius his uerbis a ma|rito

a Cod. *mante*. b Ita cod. c Verba *titulo de re uxoria* adduntur in cod. ab alia manu. d Cod. *anteno*; mox factum *antino*; tum denique, ut uidetur atque ut debet, *anno*. e Cod. *qu*. linea superposita. Sed corrigendum uidetur *qu*, hoc est *quamuis*. f Ita cod. pro *dotales*. Nimirum *is* pro *es* etiam nom. plur. casu in compluribus uidi antiquis codd.; quamquam id contra grammaticos canones fieri uidetur. g Supplendum uidetur *non*.

32 repetit. Anicius Uitalis dixit : quoniam praesto est ·FL· Uetus
junior, peto rem ‖ . . .
. . . e ab eodem ex legibus et edictis dotem et peculium P. 99. b.
. . . *d*ixit tabulis signatis, nec protulit [a] ·FL· Uetus iunior dixit
. . . us sum. Duumuir dixit [b] : sermo uester in actis erit
. . . *a*d heredes eius rei uxoriae actio transierit, cum his quaerere
. . . curator, neque procurator, neque cognitor, aut *aduocat*us
. . . haberet. P. respondit : mulieris nomine postulatum *utrum*
. . . *po*sse actionem rei uxoriae perpetuari. *‖
. . . *u*erecundiam, hoc est uitae probabilis instrumentum
. . . iculum redigi, ut eam praelatam *l*iceat *proprie*tatis eum **
. . . fretus coni*u*nctionis firmitate proi . . [c] em
. . . m iuxta statutum iudicantis adflixerit
. . . a deprimitur. Uiderit enim, utrum in praeteritum
. . . *d*ote repromissa aestimantis aliquid remanere
. . . constituta petendi firmitas putaretur, e conmu-
. . . tior parentium affectus persuasit, ut in solo
. . . dote obligatio gigneretur frustra euidens
. . . am restituendae dotis uoluntatem astutia her-
ed . . . . . . *s*peciebus quas doti pater filiae nomine designaue-
. . . um libelli scribtione promat, et de redhibitione
. . . a filiae dotem restitui uoluit. Frustra Maximus
. . . *de*siderat Renato submoto, cui dos Paulinae no-
mine . . . . *re*petitionem instituere potuisse iudicauit
. . . ui uoluntas soceri primo per libellum dehinc
. . . consuluit auxilium nostrae mansuetudinis [1] in
. . . *un*diqueuersum eius actionibus aditum daret, qui cum re-
petitionem . . .

* *In margine scholion.* Posse per quemcumque actionem . . . perpetuari.

** *In marg. sch.* Donum per libellum promi*ssum* et sine stipulatione af*fert* actionem.

a Cod. uidetur *pertulit*. b Cod. *d* cum linea traiecta. Iam haec nota in antiquis iuris seu ciuilis seu canonici codicibus a me obseruatis significat *dixit*; in hoc autem codice significat etiam *deus* uel *diuus*. c Quinque uel sex litterarum spatium exesum.

1 Ergo loquitur imperator.

. . . set uiolato necessitudinis iure secundo soceri iu– . . . *ad*ipisci merebatur. Quapropter Maximi sententia dotem, cuius . . . ta extremam restitui uoluntatem, qui eam reddi . . . *proh*iberi placuit. Nec enim dubium est, effectum restitutio . . . *de*stinatum cui dotem filiae nomine per libellum.

Paulus lib. VIII. R. (*Inter*) uirum et uxorem conuenit, cum res et . . . *in do*tem darentur, ut diuortio secuto, utrum uellet mulier ‖

P. 99. a. eligeret, uel mancipia, uel aestimationem. Manente . . . pepererunt. Quaesitum est, si mulier mancipia elegisset . . . berent? P. respondit quoniam periculo mariti uixeru*nt* . . . tempore perceptos apud uirum remanere deb*ere* . . . talem consultationem et responsum [a] . . .

Lucia [b] Titia cum nuberet Septicio maioris dign*itatis* . . . milia in dotem dedit, cum non amplius in bonis ha*beret* . . . uerum est [c], quod a quibusdam dicitur, omnia in dotem da . . . da [d] . . dari posse, argumento esse in manus conuentione*m* . . . [e] . . ia filia repudium genero misit. Quaero . . . nis dotem petere possit? P. respondit: matrimonium quidem re . . . uideri, set . . patri filiam inuitam a marito . . . dotem repetere posse, nisi filia consentiente.

Lucius Titius Septiciam ducturus ux*orem* . . . Postea Septicius datus tutor Septiciae eund*em* . . . tutorem. Quaero an excusandus sit? P. respondit: de offic*io* . . . eum facturum, si eum, de quo quaeritur, potiorem non . . . destinatas earum inpediat.

P. respondit: etiam ma*nente* . . . eam, quae rea facta erat, nubere potuisse.

Ulpianus lib. II de officio proconsulis. Imp. Augg. Iulio Iu . . . tam dotem recte reddi sibi desiderare dixit [f] quae . . . quod etiam in patre seruabitur, qui consentiente filia re . . . nec moratoriae dilationi locus erit, quod mal . . .

Ulpianus lib. XXXIII ad edictum. Inter cetera in reddenda . . . ut retentionum ratio habeatur. Siquidem conueni . . . non deterior dotis causa fiat, nisi in eum casum quo . . .

a Post uerbum *responsum* sequitur spatium uacuum. b Ita omnino uidetur habere codex, licet heic aliquantum exesus. c Cod. pro *est* habet de more *e*; sed heic nulla, ut uidetur, lineola superposita. d Spatium quattuor litterarum. e Spatium uacuum septem fere litterarum. f Cod. *d* cum linea traiecta.

hoc enim iure utimur [1]; et Iulianus scribit, et est rescriptum [a] . . . dos retineri uno filio interueniente potest, si modo non culpa . . . Quod si nihil conuenit, exercendae retentiones non sunt [b].

30 Papinianus lib. IIII. R. Non ab eo culpa dissociandi matrimonii procedit, qui nuntium diuor|tii misit, sed qui discidii necessitatem inducit [c] *

32 Item. Conuenit, ut diuortio uel morte uiri soluto matrimonio . . . |||

---

* *In marg. sch.* Non ab eo culpam diuortii procedere, qui repudium dedit, sed qui dandi necessitatem indixit [d]

---

a Cod. *rt.* b Reliquum spatium huius uersiculi scriptura uacare uidetur. c Ita cod. Sed corrige *induxit*. d Ita cod. Sed corrige ut supra.

1 Locutio similis Ulpiani dig. III. 3.27.§.1.

DE EXCUSATIONE [1].

P. 83, a. . . . . ||| eum, de quo agitur, et de incolumitate eius sibi rescribant. |

Item. Ili quoque, qui sunt ex collegio sex primorum, habent a tutelis ex|cusationem; sed non simpliciter, sed post unam. Nam non alias a ceteris uacant, nisi unam habeant.

Item. Olim uarie obseruabatur [a] circa | numerum tutelarum; sed hodie certo iure utimur, tam ex rescriptis diuorum [b], | quam ex constitutionibus imperatorum nostrorum. Nam si quis tres tutelas siue curas habeat [c], | excusatur.

Item. Haec locuti sumus de tutelis finitis non in|putandis: eodem loco sunt et non coeptae. |

Item. Sed hodie hoc iure utimur, ut si filium quis habeat in potestate, tam | patris quam fili honera patri in numerum procedere [d]. |

Item. Hodie itaque, ut quis excusetur, tria honera allegare debet, siue tutelarum, | siue curarum, siue etiam curae kalendari; et siue [e] eiusdem tituli sint tria honera, a quar|ta excusant.

Item. Ualetudo [2] quoque mala praestat [f] uacationem, | si talis sit, ut hostendat, eum ne quidem rebus suis administrandis| idoneum esse.

Item. Si quando autem huiusmodi ualetudo adfirmetur, | inspectio praetoris necessaria est. Siue autem quis arthrytricus sit siue posicus [3] siue epi|lempticus [g] siue orbus, et his similia, excusantur. |

Item. Uerba rescripti: libertus, qui negotia senatoris P. R.

a Cod. *obseruatur*. b Supple *principium* ut inferius p. 32. c Cod. *habeant*; sed *n* fortasse deleta. d Vel dic *procedant*; uel dele superius *ut*. e Cod. *su*, superducta lineola. Videtur autem mox excidisse *siue non* post *honera*. f Cod. *praestant*, sed *n* uidetur expuncta. g Ita scribuntur haec nomina in codice.

1 Dig. XXVII. 1; Paul. II. 27.; cod. th. XIII. 4; cod. iust. V. 62. sqq. et 64.

2 Cf. Ulpianum dig. XXVII. 1. 10. §. 8. in fin.

3 Notemus rem et uocabulum. Sed num pro *sonticus*? dig. II. 11. 2. V. 1. 46.

curat, a tutela excusatur : | a muneribus autem ciuilibus, cum ipse quoque bonis publicis fruatur, non uacat. |

Item. Sic autem interpetrantur prudentes has constitutiones, ut unum libertum | procuratorem in quaqua domo senatoris uoluerint uacare, non quotquot erunt, | si plures fuerint.

Item. Ergo uidemur hoc iure uti, ut is uacet, | cui omnium rerum generaliter procuratio mandata sit : et non amplius quam unus. |

Item. Arcari caesariani, qui in foro Traiani habent stationes, ex sacris | constitutionibus multifariam emissis habent immunitatem. |

Item. Qui iam tutores uel curatores sunt, si rei publicae causa absint, ad tempus excu|santur.

Item. Eum, qui uiae curam habet ab imperatore | iniunctam, excusari.

Item. Anabolicari [1] a tutelis curatio|nibusque habent uacationem.

Item. Ii, qui in centuria censorum | uelatorum sunt, habent immunitatem a tutelis et curis. De litibus, quas | tutor cum
32 pupillo habet, an propterea excusetur? Et dicit [a] propterea non excusandum : | et extant rescripta.

Item. Ueterani [2] quoque post emerita stipendia || missi, si honesta missione, in perpetuum a tutelis uacant. | P.32.b.

Item. Primipilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, uacatio a tutelis | a diuo Hadriano dari coepit. |

Item. Decuriales quoque, qui ob id ipsum uacant, a tutelis condecurialis [b] filii non | uacare, si non habeant aliam excusationem. |

Item. Neque autem primipilarium filii, neque ueteranorum, a tutelis excusantur. |

Item. Is [3], qui inter uigiles militat, quamuis post emerita stipendia legitima mis|sus sit, non in perpetuum uacat a tutelis, sed intra annum, quam [c] missus est : ul|tra non uacat.

a Ita cod. b Cod. *condecuriales*. Notemus autem uocabulum. c Ita cod. pro *postquam*.

1 Notemus uocabulum. Vopiscus quidem Aurel. XLV habet adiectiuum *anabolicus*. Cf. ibi Salmasium.

2 De ueteranis cod. iust. XII. 47.

3 Cf. Modestinum dig. XXVII. 1. 9. § 4.

Item. Officium quoque militare excusat: namque [a] mu|nus emeritum prodest: multo magis, cum frequentatur. |

Item. Qui Romae magistratu funguntur, quamdiu hoc funguntur, dari tutores non possunt. |

Item. Imperatores nostri constituerunt, ne ultra [b] ducentesimum miliarium | senator P. R. cogatur res pupillares administrare. Itaque in usu ita seruatur, | ut ad eas res, quae ultra ducentesimum lapidem sunt, equestris ordinis [c] | uiri dentur tutores uel curatores a praetore: et hoc non tantum in eo senatore seruatur; | qui decreto tutor uel curator datus est, sed et in eo, qui testamento. |

Item. Is [d] qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex uatici|natione archigalli [1], a tutelis excusatur [e]. |

Item. Filosophis [f] quoque, et medicis, et rhetoribus [g], et grammaticis, quibus | per [h] hanc professionem immunitas dari solet, etiam uacatio a tutelis datur tam diuorum principum rescriptis, quam imperatoris nostri. Quod [i] ad medicos uniuscu|iusque ciuitatis pertinet, intra numerum quinque esse debere, sacrae constitutiones docent [2]. Cetera [k]. |

Item. Neque geometrae, neque hi, qui ius ciuile docent, a tutelis excusantur. |

Item. Qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando admittuntur ad excusationem, | ueluti si minor sit annorum XXV, si adfini datus sit tutor, et aliquem | usum rerum habeat, quod ius uenit ex epistula diui Hadriani. |

Item. De libertis [3] quoque, quamuis multa priuilegia excusationum praetendant [l], | tamen a patroni sui liberorum tutela non excusantur. |

Item. Qui patri pupilli promiserunt se suscepturos tutelam, non excu|santur, quia [m] est inicum [n] alios non esse datos. |

a Eadem leguntur fol. 90. a. v. 7. 8. Sed ibi melius *nam cum* pro *namque* *b* Cod. *intra*. *c* Cod. *aequestri ordini* mendose. Tamen *ordini* uidetur addita s. *d* Cod. *iis*. *e* Cod. *excusantur*. *f* Ita cod. per *f* et. *ph*. *g* Cod. *raetoribus*. *h* Cod. *p* traiecta subter lineola, qua nota in codice significatur *per*. Atqui heic mallem *propter*. *i* Cod. uidetur habere *quam*. *k* Ita cod. pro et *cetera*. Ita cod., quantum uidere licet, non *praetendantur*. *m* Num *quamuis*? *n* Ita cod. uti apud Frontonem *aecum* pro *aequum*.

1 Apud Tertullianum apol. XXV archigallus sacrificat pro salute M. Aurelii imp. §. 5.

2 Cod. iust. X. 52. 5.; dig. XXVII. 1. 6.

3 Confer cod. iust. V. 62. 5.

32 Item. Si inmiscuit se administrationi tutor, perdit beneficium ex||cusationis; plus enim eg||it, quam si promisisset; idque diui Fratres Domitio Rufo rescripserunt in | haec uerba: liberis tute||lam [a], quam sponte suscepisti, praebe: nam desiderasti [b]. |

P.97.a. P.91.b.

Item. Igitur obseruan||dum deinceps erit, ut qui tutor datus [c], si quas habere | se causas excusationis || arbitrabitur, adeat [d] ex more: nec [e] in infinitum captiosi silentii tempus [f], || per quod [g] res interfrigescat, concessum sibi credat. Hi qui Romae | uel intra centesim||um fuerint, sciant in proximis diebus quinquaginta | se excusationis causa||s allegare debere, aut capessere administrationem: ac nisi id fecerint [h], in ea cau|s|a fore, in qua sunt, de quibus consules amplissimi decre|uerunt, periculo suo |e|os cessare.|

Item. Formam autem e|x| hac constitutione datam hodie in usu ita celebrari | animaduertimus, ut|| ex eo die incipiant quinquaginta dies enumerari, | ex quo scierat [i] se esse tu|t|orem uel curatorem; scilicet ex eo, ex quo in notitiam | eius decretum prolatu||m sit testato [k]: uel si testamento datus sit, ex quo id quoque sci|erit. Itaque ubi sciit, ne praescribtione ·L· dierum excludatur, si sint sessiones [l], uel pro tribunali, uel || de plano, aduersario, id est ei, qui eum petit, denuntiare | debet, et adire praeto||rem, et titulum excusationis suae apud eum exprome|re. Si feriae sint, libellos det contestatorios.|

Item. Tunc demum e|x|cusandus est, qui prius datus fuerat, si is quem nomi|nauerit, et potior n||ecessitudine, et idoneus re fideque, uel absens re|praehendatur [m]. ||

Item. Pars orationis [n] imperatoris Seueri: pro|miscua facultas po||tioris nominandi, nisi intra certos fines cohi|beatur, ipso tractu te||mporis pupillos fortunis suis priuabit: cui rei | obuiam ibitur, P. C. [o], si c|e|nsueritis, ut collegae patris sui uel [p] pupilli in decu|ria uel corpore, item cognati uel affines [q] utriusque necessitudinis, qui | lege iulia et papia e|x|cepti sunt, potiorem non nominent: ceteri cogna|ti uel adfines amiciu|e atque municipes,

a Cod. *liberi tutela*. b Cod. *desideras*. c Nam hinc excidit *sit*? anne scribendum *datur*? d Cod. *adea*. e Cod. pro *nec* habet *sed*. f Cod. *temporis*. g Cod. uidetur habere *quam*, ut pag. praec. h Cod. *fecerit*. i Cod. *scierant*. k Ita cod. l Cod. *cessiones*. m Ita cod. n Cod. *oratione*. o Nempe *patres conscripti*. p Cod. *suis*. An *siue*? q Ita cod. At mox *adfines*.

eos tantummodo nominent, quos | cura conplexus sum [a]. Ui|cinitatis autem iure nemo potior existimetur. |

Imp. noster [b] Aelio Diod|o|to. Tutores secundum patris uoluntatem, decreto praetoris | c. u. quod [c] non iure testamento, uel cod|icillis dati fuerant, confirmatos, potiores nominare | posse non arbitramus [d]. Nam iudicium patris licet iure deficiat, seruandum est |.

Item. Libertus, sicut excu|sare se a tutelis, ita nec potiorem nominare potest. |

Item. Ex ea die ex qua || quis potiorem nominauit, deinceps omnibus sessio||nibus aduersus eum, quem nominauit, adi- P.92.b. P.97.b. re debe|t, usque dum causam finiat. | Ceterum, si aliquam sessionem intermiserit is, qui pot||iorem nominauit, prae|scriptione excluditur. Plane, illa sessio, quae de plano || celebratur, ei non conputabitur. |

Item. Si [1] is qui potiorem nominauit, litteras petier||it ad magistratus, ut | conpellant eum uenire, quem potiorem nomina||uit: libellos [e] dedit, alia | die litteras accipere debet, ac [f] magistratibus redde||re per dinumerationem | uicenum milium passuum.

Item. Illud cu||rare debet, ut intra diem | decimum, quam litteras reddidit magistratibus, rescripta [g] d||eposcat: et ubi eas | acceperit, per dinumerationem simili modo reuerti debe||bit: et si sessionem in|uenerit, pro tribunali reddere praetori, ut subnotet s|u|a manu, quod uolet. |

Item. Si quis eos, quos potiores [h] nominauit, non probaue||rit, si adhuc intra ·L· simum diem est, alios potiores potest nominare. |

Item. Quamuis [2] supra dixerimus, eum; qui potiorem no||minauerit, si aliquam ses|sionem intermiserit, pro tribunali praescribtione subm||oueri; utique uerum est, si litte|rae non sunt impetratae [i], ceterum, ex quo inpetratae sunt, || in eum diem, quo reddi | praetori rescribtae debent; et [k] hoc medio spatio ses-

a Ita cod. Sed tamen inferius p. 46. *arbitramur*. Et quidem utraque positio recta est. b Cod. *n*, superposita o; itaque licet dicere etiam *impp. nostri*. c Cod. *quos*. d Ita cod. e Sic in cod. An *qui libellos*? f Cod. *ad*. g An *rescriptas*, ut infra? h Cod. *potiorem*. i Eadem leguntur inferius p. 41. Sic in cod. non *inpetratae*, ut mox. k An *et si*?

1 Cf. dig. XXVII. 1. 13. §. 2. 2 Paulus sent. II. 28.

s‖io fuerit, non oberit si | sessionibus non adierit [a]: et ita in usu seruatur. |

Item. Libelli ita formandi: cum proxime decreto tut|orem me dandum existimaueris illi, quod mihi in notitiam pertulit illa | die, nomino potiorem [b], ut | municipes suprascriptos [c], illum Ueientanum, morantem eo loco, habentem in | substantia plus minus tantum [d]. Si eques [e] romanus fuerit, qui |p|otior nominabitur, etiam | hoc compraehendi debet. Deinde fine talem clausulam || addat: rogo, praetor, propter | praescriptiones, tempora, libellos accipere digner|i|s. |

Si pro tribunali dabuntur, uel de plano, ·IIII· dandi erunt, || et petendum, ut denun|tietur ex auctoritate: cum denuntiauerit [f] et non uene|r|it, libellos det, ut litteras | petat.

Item. Quidam tamen iustos secundum has |l|eges putant dici. Diui | quoque Marcus et Lucius Apronio Saturnino ita rescribse|runt: "si instrumentis | probas habere te iustos tres liberos, excusationem || tuam Manilius Car|bo praetor u. c. accipiet". Sed iustorum mentio ita acc|ipienda est, uti secundum ius ciuile | quaesiti sint. |

Item. *In* [g] adoptionem dati ad hanc causam proderu|n|t. |

Item. Ius liberorum a principe impetratum, nec || ad hanc causam nec ad mu||| Desiderantur paginae duae.

. . . . . .

tionem poterit . . . P. 94. b.

Non enim testamentarius . . .

Paulus libro II Sententiarum. [1] Pro t . . .

ut est latinus iunia*nus* . . . . *codicillis* ad testamentum non pertinen . . .

Ulpianus de officio praetoris *tutelaris* . . . . *in Italia* [2] domicilium cons . . . . *honeribus* subicietur ta . . .

recuperabit . . .

uti sacerdotium cont . . .

tutelam priuileg . . .

a Ita cod. pro *adfuerit*. b Cod. *potior*, linea traiecta per mediam, qua nota significatur *res*. c Cod. *ss*, superducta lineola. d Cod. *p. m. t.* superductis lineolis. e Cod. *aeques*. f Ita fortasse cod. 1. manu; at 2. *denuntiaueris*. g *In* suppletur a me.

1 In editis haec non extant. 2 Cf. dig. XXVII. 1. 19.

apertum testamentum sacerd . . .
Item. Haec de sa . . .
excusationem cons . . .
quo quis consul, uel praetor, uel . . .
Item. Collegas eo . . .
exerceant quam pater f . . .
quo pater pupillorum ex . . .
Item. Sicut autem de. . . .
lium. Et ita imperator noster . . .
Item. Ueteran . . .
Ueteranorum autem *filii* . . .
Sed utrum simul non plu . . .
unam, tractari potest. Puto *tamen* . . .
inueni rescriptum . . . . *ex-*
cusantur. Et ita de ig. . . .
riae Sabinae R. R. R. [a] . . .
exauctoratum e . . . . *Sed ignominia missi*
ab [1] urbicis plan*e tutelis excusabuntur, quia ingredi eis urbem non licet.* |
Sed etsi non sint perfectis . . .
si missionem non ig. . . .
Item. Sed primipil. . . . . ||

F. 94. a. . . . *pr*imipilarem dabunt
. . . legare quoque ipse quoque [b] in locum [2]
. . . . .
. . . m sacerdotio fungitur
. . . rescripto diui Pii declaratur
. . . . .
. . . unt in primipilaribus
. . . *exem*plo ueteranorum
. . . . .
. . . ueterem suam emp-
. . . sexteritia centum mi-
. . . mmatam eam nan-

a Nempe *rescripserunt*. Nam in pagina codicis 84. n. 18. scribitur *RRRUNT*. b Ita bis *quoque* in cod.

1 Dig. XXVII. 1. 8. §. 9.
2 Cf. dig. XXVII. 1. 8. §. 11.

. . . . .

. . . ducit : nam minor uiginti *quinque annis* . . . . : . . . . *tut*ela excusantur ut

. . . o daret minores XXV *annis* . . .

. . . t a principio negotiorum

. . . honera tutelarum

. . . m iniuriam adferat

. . . *a tutela* excusabitur . Hi quos

. . . tutelas quas ante

. . . . .

. . . *excusa*bitur etiam ab ea quam antea sus-

. . . si ad tempus curator

. . . . .

m per rusticitatem [1] se alie-

. . . mereri paupertas pla-

. . . . .

Item . Tria [2] *honera tutelarum excusation*em tribuunt . Tria autem h*onera sic sunt accipienda , ut non numerus pup*illorum plures tutelas faciat , | *sed patrimoniorum separatio : et ideo qui tribus* | fratribus tutor datus est , ||| qui indiuisum patrimonium habent , uel quibusdam tutor, quibusdam curator , unam | tutelam suscepisse creditur . F.93.b.

Item . Qui curam kalendarii [3] Gaditanorum a principe inductam , in eques|tri [a] ordine susceptam administrabat [b] . In tribus non inputabitur tutela | uel cura , quae affectata est : affectatam sic accipiemus , si uel appetita uideatur , uel cum posset quis se excusare , ab ea se non excusauit . Creditur enim affectasse , qui honus , | cum posset declinare , non recusauit . Et id saepe decretum est in tutore , qui non potuit in|uitus dari tutor , uel curator ei [c] , qui cuius fuerat tutor , curator est nominatus . |

Item . Si quis [4] inter tres [d] emancipati fili sui tutelam administret , an ei haec in nume|ro cedat [e] , scio dubitatum . Inuenio

a Cod. *sequestri*. b Excidisse aliquid manifestum est. c Ita cod. Sed uidetur dicendum *curatore*. d In dig. additur *tutelas*. e Dig. *numerum procedat*.

1 Cf. dig. XXVII. 1. 6. §. 19.
2 Dig. XXVII. 1. 3.
3 Intellige codicem accepti et expensi publici, uel foenebris pecuniae.
4 Dig. XXVII. 1. 13. §. 16.

tamen Fuluio Aemiliano in persona Manili | Optimi rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari ei [a] inter honera oportere. |

Item. [1] Tria autem honera in domo [b] esse sufficit. Proinde si pater alicuius uel | filius uel fratres [c], qui est in eiusdem potestate, tria honera sustineat, quae ad periculum patris | pertinent; quoniam [d] uoluntate eius administrant, omnibus excusatio a tutela conpetit. |

Item. Numerus quoque liberorum a tutela excusationem tribuit: ciuibus | quidem romanis earum tutelarum, quae Romae sunt iniunctae, a [e] trium filiorum; earum | uero, quae in municipiis italicis iniunguntur, quattuor numero liberorum: | idque imperator noster et diuus Seuerus Claudio Herodiano rescripserunt. Et ideo, si quis a magistratibus | municipalibus fuerit datus, quattuor numero liberorum debebit excusari. |

Item. Sed et si in prouincia delata fuerit tutela, licet Romae excusatio alle|getur a quinque liberis, debet recipi. |

Item. Exemplo ciuium romanorum latinos iunianos [f] excusari oportet.

Item. Iusti autem, an iniusti sint filii, non requiritur: multo minus, in potestate nec || ue sint; cum etiam iudicandi honere iniustos filios releuare Papinianus lib. V. quaestionum | scribat.

Item. Ex filia nepotes prodesse [g] ad tutelae liberatio|nem, sicuti nec ad caducorum uindicationem palam est: nisi mihi proponas | ex ueterano praetoriano genero socerum auum effectum; tunc enim secundum oratio|nem dei [2] Marci, quam in castris praetoris [h] recitauit, Paulo iterum et Apronia|no consulibus (168) VIII. id. ian., id habebit auus, quod habet in nepotibus ex filio natis: | cuius orationis uerba haec sunt: " et quo facilius ueterani nostri soceros | repperiant, illos quoque nouo priuilegio sollicitabimus: ut auus nepotum | ex ueterano praetoriano natorum iisdem commodis nomine eorum || fruatur, quibus frueretur, si eos

P. 93. a. haberet ex filio. " |

a In dig. omittitur *ei*. b In dig. additur *una*. c Sic cod. Sed in dig. est *frater*. d Dig. *patris sui spectent, quia*. e Ita prorsus codex. f Cod. *iunanos*. g Videtur corrigendum *non prodesse*. e Ita cod. pro *praetoriis*.

1 Dig. XXVII. 1. 13. fr. 5.

2 Ita explicatis litteris in cod. haud semel Marcus non *diuus sed deus* dicitur; peculiaris uidelicet honoris causa. Certe Capitolinus cap. XVIII. de Marco extincto ait: *priusquam funus conderetur, ut plerique dicunt (quod numquam antea factum fuerat neque postea) senatus populusque non diuisis locis, sed in una sede propitium deum dixit.*

Item. In adoptionem dedisse non nocet; nec adoptasse ad excusationem | proderit, quoniam soli naturales tribuunt excusationem. |

Item. An bello amissi a tutela excusare debeant? nam et in fascibus sumen|dis, et in iudicandi munere pro superstitibus habentur, ut lege iulia de ma|ritandis ordinibus, de fascibus sumendis, et publicorum kapite uiginti sex [a], | item priuatorum kapite uicensimo VII de iudicando cauetur. Et puto | constituendum, ut et a tutelis excusent. Proinde, siue tres bello amise|rit, siue unum duosue, pro superstitibus cedent. |

Item. Sed utrum soli filii, an et nepotes debent [b] prodesse, subsistendum; quoniam lex quidem priuatorum kapite XXVII senatus [c] appellat, lex uero publicorum | kapite XXVI liberorum facit mentionem. Puto tamen eandem esse aequitatem | in nepotibus, qui in locum filiorum succedunt, quae est in filiis. |

Item. Utrum in acie dumtaxat amissus, an tempore belli amissus prosit? Sed Aristo | in acie amissum dumtaxat: ego [1] puto, per tempus belli amissum debe|re prodesse, ne publica strages patri noceat. |

Item. Erit haec etiam excusatio, si quis se dicat tutelam alicuius admi|nistrasse, et ad curam eius uocetur. Nam inuitum non esse conpellendum suscipere, impe|rator noster cum patre Polo Terentiano rescripsit. |

Item. Si quis uxoris [d] suae curator datur [e]. Nam sicuti senatus censuit ne quis eam ducat, cuius tutor uel curator fuit, ita uxoris suae non debere cu|ram administrare, diuus [f] Seuerus Flauio Seueriano rescripsit. |

Item. Proinde, si cui fuerit pupilla a patre desponsa, non debebit ei tutor | dari, ne nuptiae inpediantur, et datus excusabitur; et si sponsae suae | curator fuerit datus, debebit excusari, nisi forte a patre tutor uel cura|tor fuerit destinatus. Aut enim ipse eam pater despondit, et utrumque perficiet; aut | post mortem patris desponsa est: et magis est, ut uoluntati patris obtem|peretur in honere, quam ipsius in matrimonio: quare nuptiae inpediuntur. |

a Ita cod. b Ita cod. c Corr. *solos natos*. d Ita cod. e Supplenda uidetur uox *excusatur*. f Ita cod. explicatis litteris.

1 Contraria sententia eidem Ulpiano adscribitur dig. XXVII. 1. fr. 18.

Item. Est et hoc genus excusationis [1], si quis se dicat domicilium non habe|re Romae delectus ad munus, uel in ea prouincia ubi domicilium non habet; idque et deus [a] Marcus Pertinaci et Aeliano [2] conss. (163?) rescripsit. |

Item. Proinde qui studiorum causa Romae sunt, praecipue [b] ciuilium, debent ||| . . .

P.100.b. . . . ris causa Romae augunt studii cura distracti. Et ita . . . imperator Antoninus Aug. Caereali a censibus [c] et aliis *rescripsit*. Item. Proinde, si quis ad urbicam dyocesim pertinens . . . r excusare se debebit ab eo patrimonio, quod in regio . . . r a re prouinciali, sed caueat, si legatum accepit, hoc facere li . . . administratum, quoniam in plenum uoluntati paret legati *excusa*bitur; idque deus [d] Marcus in eo, qui se a re prouinciali excusauit | . . . s Claudio Pulchro rescripsit. |

Item an is qui se uoluit excusare, nec optinuit. Postea potiores nomi|*nare possit*, *quaeritur*. Et magis est ut possit, si eum [e] tempora patiantur. Uos enim | . . . us licet potior nominatus, alterutrum debeat eli|*gere an uelit negar*e se potiorem, an uero magis potiorem nominare; | *idque imperator noster Diodoto* [f] praetori [g] rescripsit.

Item. *Licet is qui* tutor datus est, et excusare se, et non recepta excu|*satione potiores* nominare potest, si tempora dierum patiantur; | *tamen si uelit* potiores nominare, postea ad excusationem transi|*re non potest*. *Nam confit*entis est, nullam se excusationem habere, cum potiores | *nominauerit* : *nec* ferendus est, si dicat se sine praeiudicio hoc facere, for|...teatur excusationem et potiorum nominationem. |

. . .

Item. *Is qui potior* nominatus est, siquidem negat se esse in ea coniunctione, am|*plius nominare* potiorem non potest: conuictus ne excusare se quidem poterit. || *Et ita est rescripto ad He*rodianum de excusatione insertum. |

. . . nominatus est, ad omnia haec dies eos habebit, quos . . . sunt, ut eodem rescripto declaratur. |

a Cod. *d*, traiecta linea. Ergo *deus*. b Cod. *praec'puae*. c Nam *Caereali accensibus*? d Cod. *d*, linea traiecta. d An *dierum*? e Ita supplendum fuit Cf. p 34. u. 3. Cod. *praetor*.

1 Dig. XXVII. 1. 46. §. 2.

2 Notemus hoc consulum sub Marco collegium partim, nisi fallor, incognitum. Conferantur autem fastographi Sigonius aliique, nec non Muratorius in annal. et in inscript. p.335.

Item . Is qui potiorem nominat , libellos debet quaternos dare praeto|*ri de plano* , *uel pro* tribunali , ut epistula dei [a] Marci ad Aemilianum | *continetur : et dicere* , *quo* iure potiorem nominet, id est gradum necessitu|*dinis eius uel cognatio*tionis aperte designare : et ideo non sufficit , cognatum | *uel collegam generaliter* dicere , sed debebit gradum dicere , uel nomen | *collegii digni*tatisue designare , et ius cognationis expri|*mere : nec sufficit collegam* dicere , nisi , in quo collegio , addiderit . Et si forte ||| in P.100.a. aliquo horum deliquerit , emendandi ei facult*as intra tempus* , *quo po*|tuit potiorem nominare , conceditur ; postea non . Idque imp|*erator noster . . . rescripsit* .

Item . Ne hi quidem possunt [b] , quos praetor confirmauit , testamento de|*stinatos ut Dio*doto praetori rescripsit . Proinde, si a matre fuerint desig*nati* , *an potiores* | nominare possint , quaeri potest ; et puto eos nomin*are non posse* , *sicut de iis* | rescriptum est , qui a patre erant designati . Sed hoc erit . . . | alio uirilis [c] sexus per uirilem sexum descenden . . . | curae destinati. Nam et Papinianus respondit [1] , libertum a patro*na nepoti des*|tinatum tutorem posse potiorem nominare .

Item . Nominare autem potiores non possunt in primi*pilari* . . . | diuus [d] Seuerus constituit . |

Item . Licet autem patris appellatio in oration*e* . . . | accipiendam : quamquam circa primipilares hoc iure *utimur*, *ut filio primi*|pilaris dentur soli , non etiam nepoti . |

Item . Sed nec cognati uel adfines possunt nominare potiores . . . *ex*|pressum est , hi soli qui lege iuliaue [e] excepti sunt . |

Proinde , siquis cognatus alterultra [f] lege exceptus lic . . . | *Dio*|doto praetori est rescriptum , potiorem nominare non poterit n . . . | nominare adfinis qui alterultra [g] lege exceptus . . . |

Item . Excipiuntur autem lege quidem iulia cognatorum . . . |

a Ita cod. litteris explicatis . *b* Excidisse uidentur uerba *potiores nominare* . *c* Cod. *uirili* , *s* absorpta a seq. *d* Ita cod. explicatis litteris . *e* Videtur dicendum *papia ii hone* . Confer infra v. 27. Nisi mauis supplere *publicorum priuatorumue* . Sic dig. XXII. 5. 4, ubi in editis legitur *lege iulia iudiciorum publicorum* , in cod. palatino 737. p. 168. col 2. scribitur *lege iulia et papia iudiciorum publicorum* . *f* Ita cod. Sed dic. *alterutra* . *g* Ita cod. Sed corr. ut supra .

1 Confer inferius p. 43.

no sobrino sobrinaue natus; sed et nata per interpretati*onem* . . . | horum potestate sunt, quaeue in matrimonio, uel hii, qui su . . . | trarum hoc gradu nos contingentium mariti u . . . | tate nostra cognati contingentis eos ea cognati . . . | non excedit.

Item. Nuptarum nobis co . . . | gradum uel nostri cognati ab uxoribus nostris . . . |

Item. Lege autem papia hii adfines [1] excipiuntur, qui u . . . | et socer et socrus umquam fuerunt.

Item. Uitricus . . . | priuigna, uel ipsorum, uel eorum qui in eorum potestate | fuerunt.

Item. Memini itaque, me suad . . . | Alcimum libertum maternum Furi Octaui c. u. i. . . . | cum tutelam eius administrasset, necessariusque ad . . . |||

P.90.a. nam et liberti materni in pari sunt condicione. Oratio enim dei [a] Marci ita scribta est, | ut patroni patronae libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo priuilegio sub|nixus sit.

Item. Si alius eum latinum fecerit, alius iterauerit, | an utriusque liberorum tutelam suscipiat, uidendum, quasi utriusque meritum | habeat. Nisi forte, exemplo munerum, ut deus [b] Marcus rescripsit apud Orignem [c] eius | qui latinum fecit debere eum fungi, solus [d] eius liberorum tutelam sus|cepturam [e], dicemus.

Item. Officium quoque militare excusat. | Nam cum munus emeritum prodest, multo magis cum frequentatur prodesse debet. | Sed si ad tempus rei p. causa absit, non in perpetuum, sed ad tempus excusabitur. Denique, cum ex facto sub diuo Hadriano, quidam cum legatus esset legionis, testamentum recitatum| esset, quo tutor erat datus; non in perpetuum, sed ad tempus, quo legatus legionis | erat, meruit excusationem. Etiam is, qui commentarios habet praefecti, quamdiu hic | commentarios habet praefecti, ut deus [f] Marcus cum filio rescribsit. |

Item. Hi, qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando non admittuntur ad excusationem, | uelut si minor sit annis XXV adfini datus tutor, et aliquem usum rerum | habeat hereditaria-

a Ita cod. explicatis litteris. b Cod. *d*, linea traiecta. c Sic in cod. d Ita cod. Sed dic *solum*. Num primitus fuit scriptum *solius* pro *solus eius*? e Ita cod. Dic autem *suscepturum*. f Cod. *d*, ut supra.

1 Confer cod. th. XIII. 5. 7.

rum . Quod ius uenit ex epistula diui Hadriani , quam scribsit | Claudio Saturnino legato Belgicae : quae constitutio uidetur de his loqui , qui a praetore | dati sunt . Ego idem esse accipiendum, si testamento datus sit . In ean|dem sententiam et diuus [a] Pius Plaetorio [b] Nepoti scribsit . |

Papinianus lib. XI. quaestionum respondit : uerbis orationis Fratrum imperatorum libertum,etsi ob aliquod | priuilegium a tutelis *uacet*, patroni tamen patronaeque liberorum [c] tutor | ut delegatur, conpraehensum . In numero liberorum pronepos patroni sine | dubio continetur . Sed potest dici , non aliis patroni liberis libertum hoc debere ,| quam qui iure patroni hoc *sperare* possunt : et ideo neque patronae nepotis tutelam | administrare conpellen*dum*, priuilegio . . [d] irum ,neque pupilli [ex filia] pa|troni uenit , quia uacatione propter [e] liberos patronorum , qui per uirilem sexum descendunt , liberti fruuntur . |

Item . Et hac *quae* . . . de eo , cui beneficium datae libertatis exprobrari potest . | Alioqui nequaquam [1] credendum est , ei priuilegium [f] ablatum , cui fideicommissa [g] libertas | soluta est. Nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris (*ut*) patronus ad|uersus personam modo liberti consequitur , licet in bonis eius patroni ius exerceat ;| excepto , quod in ius uocare patronum iniussu praetoris non debeat . |||

Item . Ius anulorum ingenuitatis imaginem praestat , saluo iure patro|norum , patronique liberorum [2] . | P. 92 b.

Paulus libro sexto quaestionum sub R. [h] (*de*) legitimis tutelis . Apollinaris Paulo . Duo [3] sunt Titi , pater et filius : datus est tutor Titius , nec apparet de quo sensit testa|tor ; quaero quid sit iuris ? R. Is, datus est quem dare se testator sensit . Si id non atparet [i] , non ius deficit , sed probatio . Ergo [k] neuter est tutor . Hoc rescriptum est in Sti|cho manumisso , si duo sint Stichi , et incertum , de quo testator senserit ; uel si Erotem legauerit, qui plures eodem nomine habuit seruos . | Quod in num-

a Ita cod. explicatis litteris. b Cod. 1. manu *Platorio*; deinde, ut uidetur , *Plaetorio* . c Cod. *libertorum* . d Supple quattuor litteras. e An *praeter* ? Cod. *pp* . linea superposita . f In dig. additur *excusationis* . g Dig. *fideicommissaria* . h Nempe *rubrica* . i Ita cod. k Dig. *igitur* .

1 Haec extant dig. XXVII. 1. 24.
2 Dig. II. 4. 10. §. 3.
3 Dig. XXVI. 2. fr. 30.

mis legatis non ita placuit : si non atparet uoluntas, id accep|tum est, quod minus est. |

Antoninus Granio Firmino militi. Ex duobus tutoribus, qui non| specialiter in locum excusati dati sunt, sicut precibus tuis adlegas ; si unus pro | tutore res tuas administrauit, aduersus eum tantum tibi conpetere actionem, | ignorare non debes. Nec enim mutuo cessationis periculo, qui nihil gessit, ten|eri potest. Cum simpliciter datus est, qui administrationi se miscuit, contutor | iure fuisse non uideatur. |

Paulus libro singulari de testamentis. Parentibus licet, liberis suis [a] | in potestatem habentibus testamento tutores dare, masculis quidem inpuberibus, | feminis uero etiam puberibus, et tam notis, quam etiam postumis. Itaque post institu|tionem *her*edum hoc modo scribere potest : Lucio Titio filio meo, et si mi|hi uiuo mortuoue nati erunt, tutores do Lucium Aurelium et Ga|ium Optatum ; a quibus peto, ut tutelam liberorum meorum gerant, | ita ut ea, quae in Asia reliquero, Aurelius ; ea autem quae in Italia, Op|tatus administret. |

Possumus autem et singulis liberis alium atque alium tutorem | dare, ueluti hoc modo : Titio filio meo Aurelium tutorem do ; Seio filio | meo tutorem Optatum do. Pluribus quoque liberis unus tutor, item | uni plures dari possunt. |

Paulus libro singulari de excusationibus. Hii, qui tres pluresue tutelas, | uel curationes, uel permixto modo cuiuscumque separatas admi|nistrant ; excusari a tutela curationeue solent. Quod si fratrum tu|telam suscipiant, pro una tutela . . . antur eadem bona . . . ||

P. 89. a Ulp. de officio praeto||ris tutelaris. Obseruari autem oportet, ne his pupillis | tutorem det, qui patrimo||nia in his regionibus habent, quae sunt sub iuridicis, ut Cl. Pompeiano praetor||i imperator noster rescripsit ; multo magis, si in prouincia sit patrimo|nium, licet is, (*qui*) petitur [b], in urbe consistat. | P.84.F.

Ulp. de officio praetoris || tutelaris. Qui [1] in collegio pistorum sunt, a tu|telis excusantur, si mod||o per semet ipsos pistrinum exerceant. Sed non alios | puto excusandos, quam qui in||tra numerum constituti centenarium, pis|trinum secundum lit-

a Ita cod. b Num *petit*?

1 Eadem dicit Paulus lib. sing. de cognitionibus in dig.lib.XXVII. 1. fr. 46. pr.

teras diui Traiani ad Sulpicium Similem exerceant: | quae omnia litteris praefecti a||nnonae significanda sunt. |

Ulp. lib. suprascripto. Sed ostien||ses pistores non excusansantur, ut Filiumniniano imperator | noster cum patre rescripsit. ||

Item. Urbiei [1] pistores a collegarum quoque | filiorum tutelis excus||antur, quamuis neque decuriales, neque qui in ceteris corporibus sunt, excusentur: et |i|ta Hadriano [a] rescripto ad Cl. Iulianum [2] praefectum annonae | significatur; quam epistul|a|m quodam rescripto ad Uernam et Montanum | pistores imperator noster cum patre || interpretatus est et ad pistores pertinere. Cum in eo negotio | frumentum agentibus | daretur a collegarum filiorum tutelis uacatio, plus etiam imperator noster indulsi|t|, ut a tutelis quas susceperant, antequam pistores | essent, excusarentur. Sed ho|c| ab ipso creatis pistoribus praestitit; et ita Mar|co Diocae praefecto annonae rescripsit. |

Item. Sed et qui in foro |*s*|uario negotiantur, si duabus partibus bonorum | annonam iuuent, habe|n|t excusationem litteris allatis *a praefecto* urbis | testimonialibus neg|o|tiationis; ut imperator noster et diuus Seuerus M. An*icio* Cerea||li rescripserunt: quo rescripto decla|*r*|atur ante eos non habuisse inmunitatem. Sed non eis | dari eam quae data est his |*qui*| annonam populi romani iuuant. |

Paul. lib. singular|i a|d municipalem. Urbici [3] autem pistores a collega|rum quoque filiorum tu|t|elis excusantur. Sed et si qui in foro suario nego|tiantur, si a duabus parti|bus| patrimonii annonam iuuent, a tutelis habent | excusationem. ||

Ulp. de officio praetoris tutelaris libro singulari. Proinde, si mu|t|us surdusue quis sit, sine dubio a tutela excusa|bitur. Hi uero, quos ualetudo, |uel furor, uel morbus perpetuus excusat, etiam eas | tutelas, quas ante s|us|ceperant, deponunt. Alia causa aetatis est. Luminibus etiam captum Port*a*|t|o Faustino rescripsit imperator noster cum patre.

F.34.a. Item. Furio ||| Epatidae, cum allegasset se unum oculum F.89.b.

a Corr. *Hadriani*.

1 Haec itidem repetit Paulus l. c.

2 Ad Cl. Iulianum, huius fortasse filium, scribit non semel Fronto.

3 Eadem Pauli uerba, sed ex libro singulari de cognitionibus, extant dig. XXVII. 1. fr. 46. §. 1.

amisi||sse et in alio periclitari, rescripsit, | an propter aduersam ualetudinem oculorum excusari || deberet, praetorem aestimaturum. | Hi etiam a susceptis excusabuntur. |

Item. Paupertas [1] plane [a] dat excusationem, si qui||s imparem se oneri [b] iniuncto | possit docere [c]: idque diuorum Fratrum rescripto contin|etur. |

Item. Si quis autem in prouincia domicilium habet, de||bet excusari: sed et siquis patri|monium in ea regione, quam iuridicus adminis|trat, habet. |

Item. Scio tamen quosdam, cum per errorem ad potio||rum nominationem | prosilissent, haud impetrassent [d] ut deserto | iure potiorum ad excu|sationem se converterent. |

Paulus libro singulari ad municipalem. Pa|u|pertas [2] quoque solet tribuere ex|cusationem; quod honeri tutelae inpar esse [e] || uideatur. |

Paulus libro singulari de officio praetoris tut||elaris [f]. Mediocritas [3] et rusticitas et domesticae lites interdum excusationes merentur, ex epistula | diuorum Hadriani et Antonini et Fratru m ad Caerellium Priscum | praetorem tutelarem. |

Item. Qui conplura allegant, quae singula non sint fir||ma, interdum excusari solent. Nam et Fratres imperatores Sentio Potito ita rescripserunt: Quam||uis, singula quae litteris tuis | conplexus es, non praestent sibi iustas causas excusa||t|ionis, tamen, quia multa simul | congruerunt, mouere nos possunt, ut excusatio tu|a a tutela recipi possit.

Paulus libro singulari de excusatione tutorum. Imperatores nostri Aelio Diodoto | suo *salutem*. Tutores secundum patris uoluntate|m| decreto praetoris c. u. quod non iure testato [g] uel codicillis dati fuerant, confirmato || nominare potiores posse | non arbitramur. Nam iudicium patris; licet iure |*d*|eficiat, seruandum est. |

Paulus libro I. editionis secundae [4] de iurisdicti|o|ne tutelari. Qui tres pluresque liberos habent superstites excusari solent, i|dque

a Dig. *sane*. b Ita cod. sine adspir. Contra alibi. c Dig. *probare*. d Corr. *impetrasse*. e Cod. *inpetrasse*. f Cod. *tutelari*. g Ita cod.

1 Dig. XXVII. 1. fr. 7.
2 Eadem fere, a Paulo repetita in lib. II. Sententiarum, leguntur dig. XXVII. 1. f. 40. §. 1.
3 Dig. XXVII. 1. fr. 6. §. 19. paucis mutatis.
4 Notemus hunc titulum paulini libri.

conpluribus constitutionibus | cauetur, tam dei [a] Marci et Luci, quibus Pontium Ma|*rc*|ellum trium liberorum | patrem liberauerunt, litteris ad eum em|i|ssis, quam dominorum nostrorum. Sed
30 hic | numerus in Italia ciues romanos liberat: nun|c e|x constitutione principum | nostrorum nec in Italia, sed Romae tantum exem|p|lo municipalium mu|nerum. Nam Clodio Herodiano ita
32 scribserun|t| : sicut in Italia ciues romani | consistentes numero quattuor liberorum |*inc*|olumium a ciuilibus * ||| . . . * Q. XXVII.

a Ita cod.

QUANDO DONATOR INTELLEGATUR REUOCASSE UOLUNTATEM.

P.21.b. . . . ipsam contumeliis pers|e|qui ; in affectu pietatis monitos posse mitescere . Uolumus igitur , ut si const|*abi*|t iuxta patrem liberos , contra quam humanitatis ratio | deposcit , superbe cru|*deliterque* | se tollere , emancipatio firmitudine euacuetur ; | idque , quod liberis pater do|*nati*|onibus contulit , patris dicioni naturaeque *iuri* subiu|gati , patriae [a] reccida|*t p*|otestati . Et ita illi , qui sacris euoluti , a functione obsequii recesserunt , nec|*ess*|itatis laqueis adstricti , in qua [b] commendatio|ne pietatis etiam detre|*cta*|ntes adueniant . Dat. XVII. kal. augg. Constanti|nopoli , Gallicano |e|t Symmacho conss. (330) | P.86. b

Constantinus et Caess. [1] || Multas saepe natas ex donatione causas cog|nouimus , in quibus uel adu|mbrata pro espressis , uel inchoata pro perfectis , uel plurima | pro omnibus controuersiam faciant , cum agentium uisa [c] ex ingenio ac facul|tate dicendi , aut perfecta d|e|formarent , aut inchoata perficerent . Inde ius an|ceps , ac pro dicentium in|p|ulsu uaccillanti [d] sententiarum decreta differebat , | Maxime karissime ac iucundissime . Hi|n|c enim nuper exceptis personis dicta lex est , in quibus sum|mum ius , et uoluntas |o|mnibus libera , sollemnitate more perfecta , ortus [e] | suos praesenti munere o|p|ulentat [f] ; tempestiua dehinc communium | donationum cura suc|c|essit . Absolutis enim illis , quae ideo prima sunt , quoniam | sunt religione potiora , cir|*cum*|acto animo ad uniuersum donationum genus , | conspeximus omnes ear|*u*|m species signis ac nominibus inprimendas , ut in hominum contractibus |*d*|ifferentium sui nuncupationum proprietat|e secernant . Itaque siue |*il*|la donatio [2] directa sit , siue mortis causa insti|tuta , siue condicionibus fa|*ci*|endis non faciendisue [g] suspensa ,

a Ita cod. cum duabus cc. b Ita cod. Sed legendum uidetur *iniqua* , c Sic , quantum uidere licet . d Ita cod. e Ita cod. f In cod. additur e , lineola superimposita , nempe *est* ; mox tamen e uidetur expuncta . g Cod. th. et iust. *faciendi* .

1 Conferenda est haec Constantini lex cum alia eiusdem ex empt. et uend. u. ult. p.6.sqq.

2 Cod. th. VIII. 12. c. 1. cod. iust. VIII. 54. c. 25.

siue ex aliquo notato tempore prom|*i*|ssa, siue ex[a] animo dantium accipientiumue | sententiis quantum ius sinit, c|og|nita[b]; eius haec prima obseruatio est, ut quas[c] leges | indulgent, condiciones |*p*|actionesque[d] promantur; hisque penitus cognitis | uel recipiantur, si conplacita|e, uel r|eiciantur, si sunt molestae. Sed iure re*ctius* | parendum erit, nec de|*ne*|gabitur officium, quin simul spes abicia*tur adi*|piscendi[e]. In ceteri|*s*| [f] sane condicionibus indefensos minores quoniam[g] *cer*ta | re promissa difficile est non | . . | it, quorum tamen defensores[1], si forte per | eos in obeundis donationum off|ic|iis, quare cum res erit recepta, neclecta[h] utilitas minoris | commodis[i] spoliabitur[k], rei am|*is*|sae periculum praestabunt. Ita familiaris dispendii ||| metus etiam segniores ad ea conficienda ex tard|*itate i*|ncitabit. Post in iisdem | conscribendis praecipue nomen donatoris, ius, a|*c re*|m notans proscribatur[l]; | tum ab utroque iure conpleatur, neque id occulto, aut per impe|*rito*|s, aut priuatim. His enim rebus | saepe clandestina fraus; et quae facta sunt infecta, | *et i*|nducta[m] quae scripta sunt, | simulans, aliisque ac dehinc aliis largiendo a|*c* | donando, ac saepe | uel dando multos habendi spe allectos concurr|*ere* | in expugnanda sibi proprietate impulit. Tabulae i|*gitur aut* | quodcumque aliut materiae tempus | dabit uel ab ipso, uel ab eo, quem fors summi|*ni*|strauerit[n] scientibus | plurimis perscribantur[*], eaeque, ut supra conpraehen|*s*|um est, rebus, nominibus, per|sonisque distinctae sint; ac tum corporali|*s t*|raditio, in quam saepe multi | talia simulando inrepentes, aut ueluti corp|*or*|a capientes, sollemne | illud ius, ac uoluntarium, inconcessa usurpa|*ti*|one praeripiunt. Ea igitur | ipsa rerum traditio praesentium

P.86.a. P.21.a.

[*] *In marg. sch.* Donationes apud acta firmandas et praesentibus multis inplendas.

a In cod. th. *ex* deest. *b* Cod. th. *cognominata*. *c* Cod. uidetur *qs*. *d* Cod. th. et iust. *actiones*, *conditiones*, *pactionesque*. *e* Sequitur in cod. spatium uacuum. *f* Quid haec sibi uelint, difficile est dictu. Excidisse tamen non pauca post *molestae*, facile est coniicere. *g* Cod. *qs*. *h* Ita cod. hoic et alibi. *i* Cod. *commodi*, *s* absorpta a seq. *k* Ita cod. 2. manu; at 1. *probabitur*. *e* Sequitur spatium uacuum. *l* Cod. th. et iust. *rem notari oportet*. *m* Ita cod. 1. manu; a 2. *indicta*. *n* Ita scribitur in codice, non *subminis*.

1 Epit. cod. th. III. 19. c. 2; cod. iust. V. 37. c. 21.

aduocata uicin|*ita*|te, omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conuentu plurimorum celebre|*tur*| . Non enim aliter uacua iure | dantis res erit, quam [a] ea uel eius uoluntate, si est mob|*ili*|s, tradatur, uel abscessu sui, si domus aut fundus aut quid eiusdem generis eri|*t*, *s*|edem nouo domino | patefecerit. Quae omnia consignare actis iudi|*c*|is praestat, ut res multorum | mentibus, oculis, auribus testata, nullum effu|*g*|iat, cuius aut scientiam | kapiat, aut dissimulationem tegat. Quod si |*iu*|dex aberit, cui summa || prouinciae commissa est, mandetur istud magistratuum a|*c*|tis, atque ut nullus sit subiciendi aut surripiendi locus, cum alterutri co|*m*|modum sit uerum, exemplis | idem magistratus adscribant. Sic enim conscie|*n*|tia multorum, monumentis iudiciorum ac populorum praescri|*bt*|is, aut litium causa peruulgatis omnibus, fides abstrusior non erit. Tal|*ia*| enim esse oportet dominiorum [b] | initia, quorum diuturna possessio saepe legitim|*a*| proprietatum iura perfrin|git : talis liberalitatum honestas, quae loci|*s*| clamata omnibus, | accipientium donantiumque famili|is, liberalitatis et gratiae | praedicatione conpleat [c]. Simul cum sit eximi|*um*|, cuiusque donum promerendo cepisse, eius iucunditas nulla lit|*i*|um tristitudine minuatur. Quod si expectanda causa, dicendaque sententia, or|ba publico testimonio | liberalitas caecam gratiam obscuro|*sque*| coetus prodiderit, quoniam | sola fraus cognita est, eorum [d] quae donata dicu|*n*|tur,
P.23.b. temere non erit fides acci||pienda, sed ea alienat*ione* . . .
uorum reiecta uel su . . .
uersis studiis recte r . . .
iure quod quibusque rebus don*atis* . . .
ea perfectione faciend . . . . *uer*borum deinde esse quicquam . . .
lege commutata uer*borum* . . .
faciendis neque ullam . . .
flare cum futuris ius p . . .
quae ut omnes cognosc . . .
ti tuo praeferenda est.-PP. *III. non feb. Seuero et Rufino* | conss. in foro diui *Traiani*. (323)

[a] Corr. *quam si*. [b] Cod. *dominorum*. [c] Dic *praedicationem*, uel *conpleatur*. [d] Cod. *earum*.

Paulus [a] lib. XII. R. Imperfec*ta* . . .
liberalitatis nouissim . . .
Item . Non ideo donatio . . .
filiae tradita placui . . .
tatem sibi recepisse . . .
Item . Cuius mater absenti fi . . .
ad eum fecit quas procu . . .
quae instrumenta praediorum e . . .
praediorum ad filium . . .
uel seruis eius tradita n . . .
diorum ad filium peruen . . .
nae uoluntatis et c . . .
causa redire iussisset . . .
possessionem praediorum . . .
constare . . . .
factam praedio neque m . . .
habuisse . Respondi : nec fideicommissum s . . .
in aede sacra editu . . .
teris post mortem su*am* . . .
post mortem suam . . . ||

. . . r poenam mad . . rationem P. 23. a.
. . . uit quod ne fiduciae daretur
. . . num accepit perueniret, qui
. . .
. . . actio perficitur . Cum autem creditor
. . . nem si debitor pecuniam quam dele-
. . . one factam nouationem
. . . dam stipulationem uenit
. . . *in*choauit . Respondi :
. . . *possess*ione tradita , quam inritam
. . . *d*onauit , in iis praediis fuit
. . . tas non posse reuocari conue-
. . . m ad irritum reccidere [b]
. . . t affectio pridem praecesseris
. . . atis uitae coniunctione
. . .

[a] Cod. *Paul*. Sed Papiniani omnia esse, quae sequuntur, certum est. [b] Ita cod. ut supra.

Item . Species extra dotem a matre filiae nomine uiro traditas [1] , filiae , quae | *praesens fuit* , *donatas et ab eo uiro traditas uid*eri respondi , nec matrem | *offensam repetitionem habere* , *uel eas recte* uindicare , quod uir cauis|*set* , *extra dotem usibus puellae sibi traditas* ; *cum* ea significatione non | *modus donationis declaretur* , *nec ab usu propri*etas separetur , sed peculium | *a dote puellae distingueretur* .

Item . Pater [2] , *qui filiae* , *quam habuit in potestate* , *mancipi*a donauit , et peculium | *emancipatae non ademit* . . . *emanci*pationis uita deces|*serat* , *ex post facto donationem uidebatur perf*ecisse . |

. . . bat praediorum , quae pater ei post
. . . am donationem genuit
. . . esset : parui etenim refert ,
. . . cta non probaretur arbitrum
. . . em recte secuturum
. . . ea dati s*int* [a]
. . . si filiae *pro*pria praedia ||

F.19.a. praelegaret ; et adiecisset : " exceptis quae sorori tuae donaui " . Nam et testamento libera|litatem confirmatam , et aperte patris declaratam uoluntatem [b] ; | quod diuisionis arbitrio sufficit , iuris quoque uerbis deficientibus . |

Item . Eiusmodi [3] lege deposita in aede arca , ut eam ipse , qui solus [c] deposuit , tolleret , aut post mortem domini Aelius Speratus , non uideri perfectam | donationem respondi . |

Item . Pomponius [4] Filadelfus dotis causa praedia filiae Pomponiae , quam | habuit in potestate , tradidit , et mercedes eorum genero solui [d] mandauit . An ea | praecipua filia retinere possit , cum communes [e] filios heredes instituisset , quaere|batur . Iustam causam retinendae possessionis habere filiam , quoniam pater | praedia , *de* [f] quibus quaerebatur , dotis esse uoluit , et matrimonium post mortem quoque patris | constiterat , respondi : per fi-

a Finis huius uersiculi scriptura uacare uidetur . b In cod. additur *confirmat* ; tum deletur . c Dig. *solus qui* . d Cod. *fului* . e Dig. *omnes* . f Additur a me *de* .

1 Dig. XXXVIIII. 5. fr. 31. §. 1.
2 Ibid. §. 2.
3 Ibid. §. 3.
4 Dig. X., 2. fr. 35.

liam etenim, quae naturaliter agros retinuit, specie dotis, cuius | capax fuit [a], defendi. |

Item. Mulier sine tutoris auctoritate praedium stipendiarium instructum non mortis causa | Latino donauerat: perfectam in praedio, ceterisque rebus nec mancipii [b] donationem | esse apparuit; seruos autem et pecora, quae collo uel dorso domarentur [1], usu non cap|ta. Si tamen uoluntatem mulier non mutasset, Latino quoque doli profuturam | duplicationem respondi. Non enim mortis causa capitur, quod altero [c] donatum est, quoniam [d] | morte Cincia remouetur . . .

[e]

Item. Filius emancipatus, cui pater peculium non ademit, res quidem pro donato, uel | pro suo, quod iustam causam possidendi habet, usu capit; sed debitores conue|nire non potest, neque lites pecu*niae* [f] prosequi, si non sit in rem suam cognitor datus, aut | nominum delegationes interuenerunt. Plane, quod ei soluitur patre non dissen|tiente, debitorem liberat; nec interest, an emancipatum ignoret, uel ei non esse peculium | ademptum, cum rei substantia plus pulleat [g] existimatione falsa. |

Item. Peculium uindicta manumisso, uel inter amicos, si non adimatur, donatori [h] uidetur. Quae ratio facit, ut ex iusta causa possidens usuca*pere re*m possit. | Aliut in his placuit, qui tantum libertatem acceperunt, si testamento parentis | potestate soluuntur: quos amittere peculium, si non sit legatum, constitit. | Neque [i] enim tacita liberalitas defuncti permittentis [k] retinere peculium po|tuit intellegi. F. 19. b.

Item. Sponsae res simpliciter donatae, non in|secutis nuptiis, non repetuntur. Sed etsi adfinitatis contrahendae | causa donationes factae sunt, et nuntium sponsus culpa sua remiserit, | aeque non repetuntur: quod ita intellegi oportet, si reuocantis donatione [l] condi|cio non coniuncti matrimonii conpraehendatur, sed [m] perficiendi contractus. |

a Dig. *fuisset*. *b* Ita cod. *c* Ita cod. Sed corrigendum uidetur *Latino*. *d* Cod. *qn.* An potius scribendum est *quamuis*? *e* Versus uigesimus omnino scriptura uacare uidetur. *f* Cod. *pecun.*, lineа, ut uidetur, superimposita. *g* Ita cod. *h* Corrige *donari*, uel *donatum*. *i* Haec pagina habet uersus tantummodo 31; immo 30: quia, praeter hanc breuitatem, in uigesimi quoque uersiculi, ut diximus, loco spatium uacuum est. *k* Cod. *promittentis*. *l* Cod. *donationis*. *m* Cod. *non* pro *sed*.

1 Cf. Ulp. fragm. tit. XVIIII.

Item . Eam , quae bona sua filiis per epistulam citra stipulationem dona|uit , si neque possessionem rerum singularum tradidit , neque per mancipationem praediorum | dominium transtulit, nec interpositis delegationibus , aut inchoatis litibus , | actiones nouauit , nihil egisse placuit . |

Item . Matrem , quae sine tutoris auctoritate filio donationis causa praesentes seruos mancipio | dedit , perfecisse donationem apparuit * .

Item . Aurum et argentum , quod in re praesenti fuit , pater filio sui iuris donauit , eiusque possessionem traditam esse instrumento , palam fecit : non itcirco [a] do|nationem inritam factam existimaui , quod usum omnium rerum | apud patrem filius reliquit [b] . |

* *Post hunc uersum interponitur scholion eiusmodi*. Pollicitatio donationis inter priuatos uim obligationis non inducit .

a Ita cod. b Ita cod. 2. manu , et 1. *reliquid* .

DE DONATIONIBUS

AD LEGEM CINCIAM.[1]

Ulpianus lib. I. ad edictum de rebus creditis. Indebitum [2] non [a] solutum accipimus, | non solum si omnino non debebatur [b], sed et si per aliquam exceptionem peti non po|terat, id est perpetuam exceptionem. Quare hoc quoque repeti poterit, si quis | perpetua exceptione tutus soluerit [c]. Unde si quis contra legem Cinciam | obligatus non excepto soluerit, debuit dici, repetere eum posse; nam semper exceptione Cinciae uti potuit non solum ipse, uerum, ut Proculeiani contra tabulas [d] putant, etiam quiuis, quasi popularis sit haec exceptio; sed et heres [e] eius, nisi for|te durante uoluntate decessit donator. Etenim doli replicationem locum habere, imperator noster rescripsit in haec uerba: [Greg. lib. XIII. tit. [f]] | *Imp.* Alexander Flauio Menandro. Professio donationis apud acta | factae, cum neque mancipationem, neque traditionem subsecutam esse dicas, ¦ destinationem potius liberalitatis, quam effectum rei actae, continet. Ea | propter, quod non habuit filius tuus dominium, si | quae adfirmas, uera sunt, obligare pacto suo creditori non potuit; nec quod sine effectu gestum est, uin|dicationem tui iuris impedit [g]. PP. III. kal. ian. Alexandro | Aug. III. et Dione II. conss. | (229.)

32 *Impp.* Seuerus et Antoninus Augg. Cosoniae Hilarae. Actio

P.17.b. noua ex pro¦missione, quae donatio|nis causa facta sit, dari non solet. PP. prid. kal. ian. | Romae Antonino ¦ II. conss [h] (205.) P.85.a.

Quaerebatur; an, cum Seius filiam suam emanciparet, aput [i] acta professus sit ei |s¦e donare fundum, nec instrumenta donatio-

a Corrige *autem*, ut est in dig. *b* Dig. *debeatur*. *c* Dig. *soluit*. *d* Ita cod. *e* Cod. *heris*. *f* Inscriptio haec a recentiore manu addita uidetur. Nihil autem est post *tit*. *g* Ita cod. non *impedit*. *h* Ita cod. cum duplici *s*, quamquam unius consulis nomen scribitur. Erat autem consul alter Geta Caesar. *i* Ita cod. At superius *apud*.

1 Hic quidem titulus in summis paginarum oris scribitur; nulla tamen in ipso contextu secretio fit a praecedente titulo.

2 Dig. XII. 6. fr. 26. §. 3.

nis | fecerit, an uideatur prof¦e¦ssione actorum perfecta esse donatio. Respondi: si neque mancipatio, neque traditio s||ecuta est, solis actis dominium non transisse. |

Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum. "Ut, || quod utendum mater filiae dedit, non uideatur donatum; | et si donatum sit, non |u|aleat, in potestate filia constituta patris. Aliud esse, si | dotem dedit [1]." || Ulpianus: constat, quod utendum filiae datum est, non esse | donatum; sed et si do|n|ator [a] esset, aeque donatio non ualeret in filiam con|lata, quae in patris erat || potestate *. Plane, si in dotem mater filiae dedisset, | ualet quod factum est. Potest enim d|o|nare filiae, cum res mariti fiant; quamuis quandoque filia uel | sola, si iuris sui fueri|t, uel, uoluntate filiae, pater habeat rei uxoriae actionem. Merito | igitur Sabinus ait: si in||scia uxore, uel inuita, maritus in dotem dedit, | rem mariti non esse fact|a|m, et ideo uindicari ab herede mulieris posse. Quod [b] | sciente ea hoc factum || sit, consequens erit dicere, in dotem conuersum esse id, | quod datum est [c]. |

Hermog. tit. de donationibus [d].

Diui Diocletianus et |Con|stantius Caeciliae Anagrianae. Si donatio|nibus in unam filiam conlati¦s, quarta non retenta, patrimonium exhaustum [e] | in fraudem ceteror|u|m filiorum probetur, has rescindi ad instar inofficio|si testamenti [f] sacris constitutio|n|ibus parentum nostrorum euidenter continetur. Matre quoque | filiae res uenundante, || nihil ei auferre posse, non ambigitur. Subscripta V. kal. | mai. Sirmi, Caess. conss. | (294)

** Idem Boncio Secund|o|. Praeses prouinciae amicus noster notionem suam inpertiet, non ignorans pro su¦a auctoritate atque

---

* *In margine schol.* Mater filio [g] in patria potestate posito donando, nihil agit.

** *In marg. schol.* De inmodicis donationibus.

---

a Ita cod. Num pro *donatum*? b Num pro *quod si*? Equidem in codice quoque Frontonis *quod* pro *quod si* reperiebam. c Verba *datum est* scribuntur alia manu; quia scilicet id ipsum deletum inmerito fuerat, quod manus prima scripserat. d Rursus haec alio scripturae genere inter uersus addita sunt. e Cod. 1. manu *exhastam*, 2. *exhastum*, utrubique sine priore u. f Cod. *ts*, superimposita *i*. g Ita cod. non *filiae*, ut est in ordine.

1 Huc usque uerba Sabini esse uidentur.

experientia, si docebitur inmode|ratis donationibus, non ret||enta quarta ad excludendam inofficiosi que|rellam [a] nepotis ex fil||io nati, patrimonium suum auum exhausisse, | postque [b] constitutiones h||uiusmodi commentis ad exemplum inofficiosi querellam | esse concursum [c]. PP. Mo|gontiaci XI. kal. iun. Maximo et Aquilino conss. | (286.)

Greg. lib. XIII. tit. [d] Imperator Philippus Agili||o [e] Cominio suo salutem.* Inter patronos *et* [f] libertos | de iure donationu|m| tractari non oportet, cum etsi perfectis donationibus | in possessionem induc||tus libertus, quanto libet tempore ea quae sibi donata | sunt: pleno iure u||t dominus possederit, tamen omnis donatio mu|tata patronorum uolu|n|tate reuocanda sit [g]. Quod obseruabi-
P.85.b. tur etiam [h] circa ||| ea quae libertorum nomine, pecunia *tamen* P.178.
patronor|*um*|, et beneficio, conparata sunt. Nam qui o|b|sequiis suis liberalitatem patronorum prouocauer|unt, sunt digni, quin [i] eam | non retineant [k], cum coeperint obsequia neglegere [l], cum magis || eos conlata liberalitas ad | obsequium inclinare debeat [m], quam ad insolentiam || erigere. Fundus autem, que|m| Agilio liberto donasse te tribus et decuria quae i||psius nomine *par*ata |... || siue partis est uindicatio cum consue|tudo nouo . . . . . . libertus || obtinere debeat, circa | quas uoluntas patronorum in supremam [n] us|que diem perseuerauerit. | Hoc tamen ius stabit intra ipsorum tantum liberalitat||em, qui donauerunt [o]: ceterum, | neque filii eorum, neque successores ad [p] beneficium || peruenient [q]. Neque enim fas est, | omni [r] modo *inqui*|etari donationes, quas is, qui || donauerat, in diem ui|tae suae non reuocauit [s]. *Dat. XV. kal. iul. Aemiliano II. et Aquilino conss.* (249.)

---

* *In marg. schol.* In libertos conlatam a patrono donationem, si ingrati extent, reuocandam, uel si nomine eorum quid emptum sit.

---

a Cod. heic et infra *quaerellam*. b Ita cod. c Corrigendum uidetur *quaerellae esse occursum*. Vel *inofficiosi testamenti, ad inofficiosi quaerellam esse concursum*. d Ita cod. ut supra e Cod. iust. VIII. 56. 1. *Cominio*. f Additur a me *et*; quam copulam in antiquis codd. haud raro desiderari comperi; id quod nuper docui etiam in indice frontonianae latinitatis. g Cod. iust. *est*. h Cod. iust. et, i Ita cod. k Cod. iust. *non sunt digni, quo eam retineant*. l Cod. *neglegerent*. m Cod. iust. *deberet*. n Ita cod. o Ita cod. Sed in cod. iust. ita est: *intra ipsos tantum qui liberalitatem dederint*. p Cod. iust. *ad hoc*. q Cod. iust. *pertinebunt*. r Cod. iust. *ullo*. s Cod. iust. *retractauit*. Exin tria circiter sunt uerba in codice litteris inclinatis atque obscuratis.

* Diui Constant‖inus et Caess. Prisca | legum aequitate prouisa, uariis ambagum uersu‖tiis exquisita donatio, | licet instrumentum emptionis uel debiti tenorem con|praehendere uideatur, tamen | claris donationibus probata debent in irritu‖m [a] deuocari; si quidem consultis|sima ratione uideatur esse prouisum, matrimonio cons|t|ante donationes inter uirum | et uxorem ac re [b] insecuta non ratas nullam f‖irmitatem habere, nec sibi | debent mulieris [c] blandiri, *qua*mquam uenditores || uel debitores ad eludendas | legum sanctiones mariti earum se falso u‖ideantur esse professi. Quare | Uettium Rufinum c. u. p. f. urbi amicum nostrum, cuiu‖s| notio est, adire non prohiberis | qui *par*tium allegationis ex a . . . petition‖i tuae secundum iuris | prouidebit iustitiam. Dat. XIIII. kal. | nou. Mediolano [d], | Constantio [e] et Licinio conss.| (312?)

Idem Aureliae Sabinae siue Gaudiosae. Lic|e|t in potestate filii sunt degentes, | donationum effectum a patre sibi conlatu|m| mox consequi m . . . | posse uideatur, tamen perseuerat et . . . satis ad || instar mortis causa dona|tionis huiuscemodi liberalitatem redigi oportere, r‖etro principum scribtis | cognoscitur [f] esse concessum. Unde u. c. praefectum urb‖i amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis, qui omnibus rite consideratis | quae| in precem [g] tuam conferenda m | . . . n si pro experientia sua recte . . ari . . || Dat. idib. augustis, Romae | Constantino et Licinio Augg. conss. | (312?)

32 Diui Diocletianus et Constantius Sabinae [h] et D‖iodulae. Perfectam dona‖tionem mutata uoluntate donatoris, etsi parum gratus existet, cui | dono res data est, minime contendit posse, saepe rescriptum est .. PP. V. non. mart. | Nicomediae, Maximo et Aquilino conss. | (286) P.24.b.

Idem . . . [i] iae. Si . . . [k] tuus nomine matris tuae de sua pecunia | . . . *donatio*nis causa, eique tradidit, et decedens non

---

* *In marg. schol.* De donationibus . . . sub . . emptione sub . . tis. [l]

---

a Ita cod., non *irritum*. b Cod. fortasse *res*. c Ita cod. pro *mulieres*. d Ita cod. e Ita cod. At mox infra *Constantino*. f Cod. *rogator*. g Cod. *praecem*. h Cod. *Sab .. ina*, ut uidetur. i Desiderantur sex fere litterae. k Rursus sex litterae desiderari uidentur. l Perierunt huius scholii quatuor circiter uerba.

reuocauit | ad . . . | contulisse uidetur, intellegis frustra te uelle experiri, cum oratio|ne diui Seueri huiusmodi donationes post obitum eorum, qui donauerunt, | confirmentur. PP. pridie non. mart. Antiochiae, Augg. IIII. et III. conss. | (290)

Idem. A [a] . . . *con*tulit donationem, | et decedens supremo [b] *iu*dicio non reuocauit, scilicet manente potestate, praeses prouinciae | iuxta diuorum principum constitutiones super hac re factas uim prohibebit, | de ceteris inter nos disceptaturus. PP. IIII. kal. sept. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Aurelio Zoilo. Cum adfirmes, patrem tuum donationes perfectas | in te contulisse, et suppremis iudiciis eas non reuocasse, poteris iure consti|tuto, praesertim cum honori primipilari sis adstrictus [c], securo animo ea, quae | donata sunt, possidere. PP. VIII. kal. nou. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Benignae [d] Superlatae. In filiam post emancipationem a patre | conlatam postea auferri ab ea non potuisse, dubitari non oportet. Si igitur nihil aliud tibi | de iure aduersatur, praeses prouinciae|, ne qua tibi legitime possidenti fiat iniuria, | intercessu auctoritatis suae prouidebit. PP. IIII. kal. dec. Maximino [e] et | Aquilino conss. (286)

* Idem Aur. Anni*ae*. In q. . . [f] lum non ue|nit; aduersus enormes donationes, quae ita [g] in quosdam liberos uacuis [h] | factis facultatibus in filiorum pernicie conferuntur, iamdudum diuorum | principum statutis *esse* prouisum. Si igitur mater tua ita patrimonium suum | profundit liberalitate *in* fratrem tuum . . . isce pati . . . pibus *t*uis | au*x*it ut quartae pa*rtis* dimidiam quam ad excludendum inofficiosi | querellam [i] aduersum au . . . rtat his datis . . . atis quae *i*n Aurelio tec*um* | *ri* habes, praeses prouinciae, quod . . . tae gestum est, reuocabit, eamque aeris | alieni solutionem . . ab intestato cum fratre tuo matri heres exsti|-

* *In marg. schol.* De inmodicis donationibus.

a Hic totus fere uersiculus misere abrasus est. b Ita cod. ut supra et infra. c Ita potius uidetur in cod. quam *adscriptus*. d Cod. *Benigne*. e Ita cod. etsi supra et infra *Maximo*. f Desunt quattuor litterae. g Una tantum littera post *ita* legi non potest; sed nescio quid aliud supra uersum uidetur esse additum. h Cod. habere uidetur *uacua*. i Cod. *querellam*.

tisti, reuocare non potes. *Dat.* Nicomediae V. non. mart. Aug. III. et II. conss. | (287?)

* Idem Aurelio Seuero Alexandro. Pater in filium, quem
32 in potestate habet, conferens, ipso iure don*ationem* non facit,
P. 24 a. sed ex praeceptis statutorum recepta || humanitate placuit, si in eodem iudicio perseuerans in fatum conces|serit, liberalitatem eius salua lege falcidia probari. Proinde, si pater, qui per epistulam | res tibi dono dedit, non reuocata liberalitate nec mutata uoluntate, fa|talem diem intestato obiit, inlibata donatio permanet, nisi tamen legis | falcidiae ratio comminui eam exegerit: quod si locum habet, catenus | ex donatione fratres tui deducent, quatenus id fieri indemnitas, et iuris ratio, et [a] in optinendis portionibus, quas eos habere necesse est, | exigunt. Iuxta hanc iuris formam praeses prouinciae, ad uicem familiae her|ciscundae, officium sententiae suae legibus temperabit. PP. Byzanthio [b], XI. kal. | apr. Maximo et Aquilino conss. | (286) [c]

** Idem Calpurniae Aristenetae. Quoniam non contenta rescripto, quod ad primas preces [d] ac|ceperas, iterato supplicare uoluisti, ex | iure rescriptum reportabis. Commu|nes res in solidum donari nequeunt, sed portiones eorum, qui donant, | ad eos, qui dono accipiunt, transitum faciunt. Nec ambigi oportet, donatio|nes etiam inter absentes, si ex uoluntate donantium possessionem hii, quibus do|natum est, nanciscantur, ualidas esse. *** Restat, ut si filius tuus inmode|ratae liberalitatis effusione patrimonium suum exhausit, iuxta | legum placita praesidis prouinciae auexilio [e] utaris; qui discussa fide ueri, | si integri restitutio-

---

* *In marg. schol.* Si pater in filiumfamilias aliqui*d confert*, liberalitas eius, salu*a lege* falcidia, probanda *est*.

** *Schol.* Communes res in solidum donari non posse. Donationes etiam inter absentes posse fieri, et ualidas esse, si ex uoluntate donantium hi, quibus donatum est, nanciscuntur possessionem rerum donatarum.

*** *Schol.* Idem supra pag. VIII. et infra pag. XV. et XXIII.

---

a *Et* abundare uidetur. b Ita cod. c Heic in margine uidebar mihi cernere notas aliquot tironianas. d Cod. *prreces*. e Ita cod.; cuiusmodi scripturam in codice quoque frontoniano obseruaui.

nem ex filii persona conpetere tibi ob inprobabilem do|nationis enormitatem animaduerterit, in remouendis his, quae perperam| gesta sunt, tibi subueniet. PP. III. id. feb. Mediolani, Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Aurelio Carrenoni. Si stipendiariorum proprietatem dono | dedisti, ita ut post mortem eius, qui accepit, ad te rediret, donatio inri|ta est, cum ad te proprietas transferri nequiuerit. Si uero usumfructum in eam, contra quam sup|plicas, contulisti, usumfructum a proprietate alienare non potuisti. PP. V. id. mart. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Alexandriae. Ea quidem, quae iure donationis a socru tua in te conlata sunt, manere inconcussa rector prouinciae efficiet. *In* [a] matrimonio uero retinendo, | tui arbitri [b] est, an uelis et filiis communibus interuenientibus in eodem | proposito perseuerare. PP. III. id. oct. Heraclia [c] Thracum, Maximo et Aquilino conss. | (286)

32 [Greg. lib. XIII. tit. [d]] Idem Aurelio Abanti. Si filiae tuae | possessiones, de quibus agitur, neque mancipasti, neque tradidisti, frustra uereris || ne ex una professione uel . . . . . *praeser*- f. 22. u
tim cum fundos tributar*ios* . . .
etiam ab iniuria tempera . . . .
Maximo et Aquilino con*ss*. (286)

[Eodem libro eodem tit. [e]] Idem Iuliae Marcella*e* . . .
quod donatum est, alii restitui . . .
si is, in quem liberalitatis conpen . . .
fide non seruata ei, qui libera . . .
persecutionem conpetere. Sed cum . . .
pes ei, qui stipulatus non sit . . .
decernendam esse admi . . .
ageret, potuit decerni s . . .
adcommodabitur. PP. *Sirmii* . . .

Constantinus et Cae*ss*. . . .
nec ea, quae matres in filios cont*ulerunt* . . .
tunt. Sane, si generaliter r . . .
uel mancipatione totius pa . . .
est id quod donatum est, stare non . . .

a Una uel duae litterae legi nequeunt. b Ita cod. pro *arbitrii*. c Ita cod. d Haec inter uersus alia manu addita sunt. e Rursus alia manu haec adduntur.

transferri non ualeat qu . . .
li possit rectorem prouinciae interp . . .
Licinio V. et Crispo *conss.* (318)

[Greg. lib. XIII. tit.] Diuus [a] imp. Probus Massiciae R. . . .
est, siquidem donaturam te, quae d . . .
menta fecisti, aut eundem, cui d . . .
perfectam ac solam ti*bi* [b] p . . .
non posse, quando apud te eius rei propri*etas* . . .
siones uel per eum, cui dona . . .
celebrante non tibi obesse . . .
iustum magistrum sum . . .
cum comminatione uide . . .
praefinitione allega, ut si prae . . .
latur. PP. VI. kal. ian. Mess*ala et Grato conss.* (280)

F. 22. X. ‖ . . . . stipendiarii uel tributa-
rii . . . . o perficitur. Pone igitur sollicitu-
dinem . . . . egit non tradidisse ea, uel quae
. . . spernenda non sunt. PP. non. oct.
. . . |

. . . a fides adiuuet. Ceterum
. . . lem declarat [c] uoluntatem
. . . onem ab eo perfecisti, siquidem feminis [d]
. . . *in* familia degentibus pater do-
. . . s adeo emolumenti tribuat
. . . *les*, quod tibi [e] ex patris rebus iure
. . . res tuorum inquietudinem, si qua
. . . *porti*onem, quae tibi ex bonis patris
. . . um uoluntas perseuerans
. . . t, uel etiam fundi ex pecunia a patre
. . . m tibi tradita, ac postmodum
. . . tit [f] facta numerans, quod penes
. . . Dat. III. kal. oct. Uerona
. . . |

. . . *donation*em in te conlatam, licet [g] in potestate

a Cod. *d*, linea traiecta. b In cod. aut *tibi* est, aut *tiui*. c Cod. *dederat*, mox *declarat*. d Vocabulum *feminis* in margine alia manu adscriptum est. e In cod. aut *tibi* aut *sibi* esse uidetur. f Cod. aut *tit* aut *tat* habere uidetur. g Cod. *dicet*; mox, deleta *g*, uidetur factum *licet*.

. . . ssimum uitae uoluntas
. . . re : nam tu eorum , quae praetulisti
. . . fiat contra uoluntatem defuncti
. . . um diuisioni dabit qui in
. . . tare debebit ut tibi istae res
. . . o ex legibus ab intestato de-
. . . PP. V. kal. iun. Treueris
. . . . II. conss. |

. . . portio quidem a patre in filium
. . . si in eadem uoluntate pater
. . . ssimam uoluntas quam in ex-
. . . portio , quae ab intestato debetur , ||| inlibata seruetur . Iuxta quae adi correctorem u. c. amicum nostrum , et ea , quae in precem [a] contu|listi , adlega ; qui in examinationibus eam sententiam promet , quam iuris atque | aequitatis ratio dictauerit . PP. Mediolano , VII. kal. ian. Tusco | et Anullino conss. | (295) P.18.b.

Idem Aur. Luciano . In donatione rei tributariae circa exceptam | et non exceptam personam legis Cinciae nulla differentia est ; cum et uacuae pos|sessionis inductione celebrata in utriusque persona perficiatur , et si hanc | secutam post huiusmodi placitum non constet manifeste nec coepta uideatur . Quapropter in his quidem , quae solo tributario consistunt , a maiore V. et XX. annis in uacuam inductos possessionem hostendi conuenit : rerum autem mobilium , siue | mouentium , si excepti fuistis , quae mancipi sunt , usucapta uel mancipata post uel antea | maiore [b] tempore a uobis anni possessa auocari non possunt : nec mancipi uero , traditio|ne facta , propter eiusdem interdicti potestatem similis possessionis probatio necessaria est . Nam si exceptus fuisti priuignus tum constitutus , sola traditio sufficit . | Quod autem res tibi ab herede donatricis distractas esse pro*ponis* [c] . . . | tibi titulum possessionis non potuisse constat ; sed ex perfecta donatione dominum factum frustra emisse , cum rei propriae emptio non possit consistere ; ac tum demum tibi profuerit , si ex donatione te non fuisse dominum | monstretur . Sane , quoniam omnia uo-

a Cod. *precem* . b Cod. *a maiore* , sed *a* uidetur expuncta . Quamquam legi posset *ante a maiore* , scilicet *XXV annorum* . Cetera in membranis perspicue leguntur : sed tamen aliquid excidisse , ex uerbis *eiusdem interdicti* coniicere licet . c Supplendae sunt undecim fere litterae .

bis ab eo donata et tradita dicitis, | ad hoc a filio facta uenditione rerum maternarum adferre perfecta etiam do|natione poterit defensionem, ne [a] exemplo inofficiosi testamenti possit haec auo|care. Quibus omnibus praeses prouinciae suam notionem praebebit. PP. IIII. kal. iun. | Diocletiano et Maximiano V. et IIII. conss. | (293.)

* Papinianus libro XII. R. Quod pater filiae, quam habuit ac retinuit in potestate, donauit, |cum eam donationem testamento non confirmasset, filiae non esse respondi. Nam et peculia non| praelegata communia fratrum esse constabat. Diuersa ratio est contra legem Cin|ciam factae donationis: tunc enim excepti uoluntatis perseuerantia doli | replicationem perimit [b]. Cum [c] pater filiis, quos habuit ac retinuit in potestate, donat, nihil prodest non mutari uoluntatem, quoniam quod praecessit, totum inritum | est. Unde cum filius in diuisione bonorum penes fratrem, quod pater donauerat, errore lapsus reliquit, portionem eius non esse captam usu Seruio | Sulpicio placuit; quod neque frater ipse

F. 18. a. donauerat, neque pater donare poterat [d]. || Cur ergo quod uir uxori dedit, morte soluto matrimonio, si uoluntas perse|uerauit, fini decimarum [e] auferri non oportere maximi principes nostri | suaserunt, et ita senatus censuit? Sed nimirum liberi, qui repulsam | donationis auctoritate iuris tulerunt, aliis rationibus ad bona | patris perueniunt; ac plerique plus habere [f] quam fratres iurgiis eiusmodi | contendunt.

Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Atilio | Natili [g] militi. ** Si frater tuus in potestate patris in diem mortis perseue|rauit, donationes quas a patre in eum conlatas esse adfirmas, nullius | esse

---

* *In marg. schol.* Nihil prodesse filiofamilias donatum, si [h] non non confirmetur donatio, quamuis pater non *mutauerit* uoluntatem. Et sequens *i* et tertia. Infra ? pag. X. adnota ... similis huic inc. adnot...

** *In marg.* Quod supra.

---

a Cod. 1. manu *defensionem*, at 2. *defensione in*. Sed corrigi debuerat *defensionem ne*. b Ita cod. 1. manu; at 2. *replicatione perimitur*. c Num scribendum *cum uero*? d. Inferiore in margine huius paginae litteris magnis inclinatisque scribitur CYCNUS; qui uidetur otiosi librarii lusus. e Ita cod. *decimarum*, accentibus positis supra *m a r m*. f Ita cod. Sed corr. *habent*. g Ita cod. h Cod. *sit*. i Cod. *seque s*

momenti dubitare non debes. De patris igitur bonis diuidundis cum | fratre tuo apud eum, de quo meres, consiste. PP. XIIII. kal. sept. Faus|tiniano et Rufino conss. | (210)

Papinianus lib. II. [a] R. Donationem, quam pater in filium, quem in familia retinuit, | * frustra contulit, arbiter hereditatis diuidundae non sequitur. Et ideo, si frater | coheres apud fratrem suum possessionem errore iuris lapsus re|liquerit, usucapio partis non erit. |

Diui Diocletianus et Constantinus Clodiae Iuliae Ptolemaidi **. Cum | matrem tuam donationis instrumenta in neptem suam fe|cisse, nec ea tradidisse dicas, in dubium non uenit, liberalitatem, | quoniam adsignatis instrumentis minime coepta est, inualidam esse. Igitur ut | querella [b], quae inter uos orta est, cognita causa conprimatur, a uiua matre tua neque in|strumenta, neque possessionem traditam esse hostende. PP. IIII. non. nou. | Suneata [c]; Diocletiano Aug. II. et Aristobolo conss. | (285)

Paulus lib. LXXI. ad edictum ad Cinciam. Personae igitur cognatorum excipiuntur | in his uerbis: siue quis cognatus cognata [d] inter se, dum sobrinus sobrinaue propriusue eos, et siue quis in alterius potestate matrimonioue erit, | qui eos hac cognatione attinget, quorumue in potestete matrimonioue erit, eis | omnibus inter se donare capere liceto. |

Item. Quinque igitur gradus pleni excepti sunt, et ex sexto una persona, sobrinus et sobrina. |

Item. Excipiuntur et hii, qui in potestate eorum, uel manu mancipioue, item | quorum in potestate manu mancipioue erunt. |

Item. Ita [e] si is, qui [f] in eo gradu est, in potestate habeat eum, qui mihi longiore || gradu sit, dare [g] ei potero. Sic et lex P.20.b.

---

* *In marg.* Quod supra.

** *Schol.* Donationem, non adsignatis instrumentis, non ualere.

---

a An XIII? sed in cod. manifeste II. b Cod. *q*, traiecta subter linea, quae nota quidem alias pro *quod* scribitur; hic tamen solo *querellae* uerbo explicari posse uidetur. c Ita euidenter cod. ut etiam specimen nostrum demonstrat. d Dic *cognatane*. e Corrigendum fortasse *Itaque*. f Cod. *quiqui* aut *quique* g. Corrigendum uidetur *donare*.

Furia scribta est; eo amplius, quod illa lex | sex gradus, et unam personam ex septimo gradu excepit, sobrino natum [a]. |

Item. Excipiuntur et adfinium personae, ut priuignus, priuigna, no|uerca, uitricus, socer, socrus, nurus, uir et uxor, sponsus, | sponsa.

Item. Sed in hac [b] adfines, qui sunt tempore dona|tionis, excipiuntur. Idemque etiam diuus Pius rescripsit: leges enim quae uoluissent etiam eos | excipere, qui fuissent, nominatim id cauisse. |

Item. Excipit tutorem, qui tutelam gerit, si dare uolet; quia tutores quasi parentes proprii pupillorum sunt: nam permisit eis infinitum dona|re. Contra, ut possit pupillos donare, non excepit. |

Item. Item [c] excipit: si quis mulieri uirginiue cognatus dotem conferre uolet. Igitur quocumque gradu cognatus dotis nomine donare potest.

Item. Quaesitum, an et cognata cognatae ultra exceptum donare | possit? Labeo scribit non posse; sed ratio aequitatis ea, quae in feminis est. |

Item. Item [d] excipit: si quis a seruis, quique pro seruis seruitutem serui|erunt, accipit, duit. His uerbis, "siquis a seruis suis [e]", liberti continentur, | ut patronis dare possint. Sequentibus uero excipitur, ut is, qui bona fide | seruiit, si postea liber pronuntiatus sit, possit dare ei, cui seruit. Sabinus | utraque scribtura contineri, et bis [f] idem dictum. |

Item. Sed tantum patronum a liberto excipit. Quidam putant etiam liberos | patroni exceptos, quoniam libertus continetur serui appellatione. Et sicut in XII. tabulis patroni appellatione etiam liberi patroni | continentur, ita et in hac lege. |

Item. Contra autem, liberti a patronis excepti sunt? et hoc iure utimur, ne excepti | uideantur, ut et dare et capere lex eiis [g] permittat. |

Paulus lib. XXIII. ad edictum de breuibus. Perficitur donatio in exceptis personis | sola mancipatione uel promissione; quoniam neque Cinciae legis exceptio | obstat, neque in factum, si

[a] Ita cod. [b] Ita cod. [c] Sic repetitur in codice. Est autem alterum *item* a breuiatore, alterum ab auctore: nisi potius mendo librarii haec repetitio heic et infra fit. [d] Sic repetitur, ut supra. [e] *Suis* deest superius. [f] Cod. *bis*. [g] Ita cod.

non donationis causa mancipaui, uel promisi me datu|rum; idque et diuus Pius rescripsit. |

Item. Sed in persona non excepti sola mancipatio, uel promissio non perficit dona|tionem: in rebus mobilibus, etiam si traditae sint, exigitur ut et interdicto uel [a] | superior sit is cui donata est, siue mancipi mancipata sit, siue nec mancipi tra||dita. P.10.b.

Diui Diocletianus et Constantius Aurelio Onesimo.* Successoribus donatoris perfectam donationem reuocare non permittitur; cum inperfectam | perseuerans uoluntas per doli mali replicationem confirmet. Unde | aditus praeses prouinciae, si de possessione te pulsum animaduertit, nec annus | excessit ex interdicto unde ui restitui te cum sua [b] causa prouidebit: uel, si hoc tempus | finitum est, formulam promissam quasi nullas uires donationem habuis|se dicatur, quaestione facti examinata iure praeses prouinciae sententiam ferre curabit. | PP. VIIII. kal. mart. Diocletiano V. et Maximiano IIII. conss. (293)

Idem Laelio Sempronio Laeporio.** Donatio praedii, quod mancipi est, inter non excep|tas personas traditione adque mancipatione perficitur; eius uero, quod nec mancipi est, | traditione sola. Si igitur patrona tua in rebus humanis agens supra|dicto iure ex causa donationis, retento sibi usufructu, ad te eundem | fundum transtulit, intellegis ius tuum satis esse munitum: si tamen, | *** cum moreretur patrona, quam praedium donasse commemoras, possessionem | rei donatae non reuocauit. Iuxta quae aditus is, cuius de ea re notio est [c], auctoritatem | suam interponet. Dat. pridie kal. apr. Diocletiano Aug. VI. | et Constantio II. conss.| (296)

---

* *In marg. schol.* Nec inperfectam donationem a successoribus non [d] posse reuocari.

** *Schol.* Donatio praedi [e] mancipi ab eo quod non mancipi est, in quo discrepet.

*** *Schol.* Donationem praedii patronae in libertum ita firmam esse, si possessionem eius, cum moreretur, non reuocauit.

---

a Corrige uel *interdicto*. b Melius uidetur *tua*. c Cod. *c d r n e* singulis litteris linea superimposita. d Ita cod. Sed tamen *non* deleri ibidem uidetur. e Ita cod. At paulo post *praedii*.

Idem Aureliae Apollonidae. In filium a patre donationum con|scribtis instrumentis, cum in uacuam inductum possessionem, | horum lectio manifestat. * Ceterum sine dubia facti quaestione diuus Titus An|toninus [1] parens noster necessariis angustis [a] ratione eius consortii, quod nas|cendi tempore liberis et parentibus datur, cogitans [b], non admitti scru|pulosam inquisitionem statuit: nec idcirco patris indignatione | posse donationem iustam umquam rescindi, summa cum ratione placuit. PP. V. id. nou. Melantia, Caess conss. | (294. 300. 302?)

Idem Ulpiae Rufinae. ** Cum ex causa donationis uterque dominium | rei tributariae uindicetis, eum, cui priori possessio, uel soli, tradi|ta est, haberi potiorem [c] conuenit. Dat. XII. kal. mart. Dorocor|toro, Tiberiano et Dione conss. | (291)

Idem Aug. Homoneae. *** Si non est in uacuam possessionem ex causa do|nationis inductus is, contra quem supplicas, nulla ratione tributarii | praedii dominus constitutus extraneus uindicationem habere potest. * ||| . . .

Q. XXVIIII.

In marg. schol. Traditionem inter parentes et filios non requiri: nec patris indignatione [d] iustam donationem debere rescindi.

** *Schol.* Si in causa donationis duo sibi dominium rei tributariae uindicent, potiorem esse cui possessio tradita est.

*** *Schol.* Eum, cui non sit tradita possessio, rem ex donatione sibi uindicare non posse.

---

a Itali dicunt *i parenti stretti*. b Num aliqua emendatione hic locus eget? c Cod. *portionem*, quod mendum corrigitur a scholio. d Cod. *indignationem*.

1 Confer de hac constitutione cod. th. VIII. 12. 4.

DE COGNITORIBUS ET PROCURATORIBUS.

. . . ‖ procuratori haec satisdatio remitti solet. Nam cum apud acta non nisi a praesente do|mino constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad defendendum cog|nitore constituto, dominus, non cognitor, actori satisdare cogendus est: | cum uero procurator defensurus interuenit, non dominus sed procurator iudicatum | solui satisdare compellitur. Quae satisdatio adeo necessaria est, ut eam remitti non posse [a], etiam si apud acta procurator constituatur, diuus Seuerus constituerit. Cognitore enim interueniente, | iudicatio domino uel in dominum datur. Non alias enim cognitori experitur [b], uel ei actio | subicietur, quam [c] si in rem suam cognitor factus sit: interueniente procuratore, | iudicati actio ex edicto perpetuo ipsi et in ipsum, non domino uel in dominum, conpetit. F. 62 b.

Ulp. lib. VIII. ad edictum non tamen sic putat certis uerbis cognitorem dari debere; ut [d] si|quid fuisset adiectum, uel detractum, non ualeat datio, ut in legis actionibus. |

P. [e] Etiam graecis uerbis cognitorem dari posse, inter omnes constat. |

Secuntur haec uerba: "et qui [1] eam, quam in potestate habet, genero mortuo, cum | eum mortuum esse sciret in matrimonium conlocauerit, eamue sciens uxorem | duxerit; et qui eum, quem in potestate haberet, earum [f] quam uxorem ducere pas|sus fuerit [g], quae uirum, parentem, liberosue suos, uti mos est, | non eluxerit; quae eum in parentis sui potestate non esset, uiro mortuo, cum | eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere uirum moris est, nup|serit."

a Cod. *posis*. b Ita cod. c Cod. *qiam*, linea superducta, idest *quoniam*. d Cod. u, linea superposita, quae nota alibi significatur *uel* aut *uen*. e Haec littera rubro, et quidem uix superstite, colore scripta est. Intelligendus autem uidetur *Papinianus* aut *Paulus*. f Ita cod. g Post uerbum *fuerit* sequitur spatium unc. unum.

1 Locus hic, usque ad uerba *passus fuerit*, plenior legitur dig. III. 2. fr. 1. in med.

*Pa*rentem, inquid [a]. Hic omnes parentes accipe utriusque | sexus: nam lugendi eos mulieribus moris est. Quamquam Papinianus lib. II. quaestionum etiam | a liberis uirilis [b] sexus lugendos esse dicat; quod nescio ubi legerit. Sed quatenus | extendatur parentum appellatio, non est definitum apud quemquam. Itaque erunt lu|gendi etiam ex feminino sexu parentes: liberos similiter accipere debemus, | et nepotes, et deinceps ulteriores exemplo parentium. Lugendi autem sunt | parentes anno, item liberi maiores X. annorum aeque anno. Quem annum decem mensuum [c] esse, Pomponius ait. Nec hue argumentum est, annum | X. mensuum esse, cum minores [d] liberi tot mensibus elugeantur, quot annorum decesserint, | usque ad trimatum: minor trimo non lugetur, sed sublugetur: minor anniculo | neque lugetur, neque sublugetur [1].

. . . [XXXIIII. [e]] Uerba autem edicti haec sunt: " alieno nomine, item per [f] alios, agendi potestatem | non faciam in his causis, in quibus *neue* dent cognitorem, neue dentur, edictum conprae|hendit. "

P.62.a.

Quod ait alieno nomine [g], item per alios, breuiter repetit duo edicta: || cognitorium unum, quod pertinet ad eos, qui dantur; ut qui prohibentur uel dare, uel da|ri cognitores, idem et procuratores dare darine arceantur. |

[h] Ob turpitudinem et famositatem prohibentur quidam cognituram | suscipere; adsertionem [i], non nisi suspecti praetori. |

*Di*ui Diocletianus et Constantius Aur. Pantiae. Actor rei forum sequi debet, et mulier quidem facere procuratorem sine tutoris auctoritate non prohibetur. Si quam itaque | habes actionem, experiri magis iure, quam aduersus ea, quae pro tuo [k] statuta sunt, quaecumque postu|lare debes. PP. V. id. nou. Heracliae, Augg. V. et IIII. conss. | (293)

a Ita cod. b Cod. *minoris*. c Ita cod. pro *mensium*. d Cod. *minoris*. e Ita uidetur in cod. quamquam dubia scriptura est. Haud scio, an legendum sit: *Paulus ad edictum lib. LXXIIII.* uel *Up. ad ed. lib. LXXVII.* f Cod. *post*. g Heic sequitur spatium uacuum, II quod post uerbum potius *conpraehendit* relinqui debuerat. h Vix tantum spatium est ut scribi possit idem. i Excidisse uidetur *ob*. k Corrige *te* uel supple *aduersario*!

1 Legesis similia fere apud Paulum sent. I. 21; nec non apud Plutarchum in Numa cap. XII. Iam uerbi *sublugeo* in pisano cenotaphio lecti praeposteram et falsam omnino significationem sibi finxit magnus Norisius nempe *non aliquantulum sed plane iuste lugendi*.

. . . [a] Aur. Agemacae. Actor rei forum, siue in rem, siue in personam sit actio, sequitur. Un|de perspicis, non eiusdem prouinciae praesidem adeundum, ubi res, de quibus [b] agitur, sitae sunt, sed | in qua [c] is, qui possidet, sedes ac domicilium habet | In rem actio priuati iudi|cii quaestionem continet: dominae praesentia, si procurator agat uel defendat, satis|dationem recte postulat. Nam procuratorem tam puellam tutore auctore, quam adultam posse facere, nulli dubium est. PP. Sersum [d] XVIII. kal. feb. conss. ss. [e] | (293)

. . . Lib. XXI. R. Mulieres quoque et sine tutoris auctoritate procuratorem facere posse. |

Lib. II. R. Procurator absentis, qui pro euictione praediorum, quae uendidit, fidem suam | adstrinxit, et si negotia gerere desierit, obligationis tamen honere praeto|ris auxilio non releuabitur. |

Sub condicione cognitor non recte datur, non magis quam mancipatur, aut acceptum uel ex|pensum fertur. Nec ad rem pertinet, an ea condicio sit inserta, quae, non expressa, ta|cite inesse uideatur. |

Lib. II. R. P. respondit: si procurator absentis aliquam actionem absentis nomine inferre uelit, cogendum eum aduersus omnes absentem defendere. |

Lib. II. R. Quoniam praesentis procuratorem pro cognitore placuit haberi, domino | causa cognita dabitur, et in eum, iudicati actio. |

Procurator absentis, qui pro domino uinculum obligationis suscepit, ho|nus eius frustra recusat: et ideo nec iudicati actio post condemnatum procuratorem | in dominum datur, aut procuratori, qui uicit, denegatur. |

Lib. XV. R. Absentis procuratorem satisdare debere de rato habendo, recte | responsum est. Multis enim casibus ignorantibus nobis mandatum solui potest, uel mor|te, uel reuocato mandato [f]. Cum autem certum est, mandatum perseuerare, id est, cum praesens est do|minus, dationis necessitas cessat. ||

a In margine scribi uidetur *quod XII*, uel *quod ait*. b Cod. *de quibus res ubi*. c Cod. *quas*. d Ita euidenter in cod. e Nempe *suprascriptis*. f Cod. *mandato*.

. . . .

P. 53. b. dotis nomine effici . . .
uel sponsorem reuers*um* . . .
facientem prohibeat . . .
depraehendat non furt . . .
adquirat actionem non miru*m* . . .
cant; Iulianus, etsi m . . .
rator denuntiet n . . .
fiduciae actionem . . .
retinemus, uelut si m . . .
conueniat intra bien*nium* . . .
nobis utile est quod ui aut *clam* . . .
et adquirit actionem si . . .
Actor municip*um* . . .
gitur interdum ne ut . . .
accipere cogitur, quod iudi . . .
sicut in cognitore . . .
casibus, quibus et cognito . . .
te ei soluitur, sicut nec . . .
aduersus omnes de f . . .
defendere intellec . . .
satis dederit ceter . . .
iuuare debet sicu . . .
Lib. I. Sententiarum. Cum quo a*gitur* . . .
uindiciarum aduer . . .
Si in persona [a] sit actio d . . .
in rem pro praede litis et *uindiciarum* . . .
Actoris [1] procurator *non solum absentem defendere, sed et rem ratam* dominum habit*urum satisdare cogitur*.
Procurator ante g . . .
accipere iudicium . . .
*D*iui Diocletianus et Consta*ntius* . . .
citra mandatum do . . . ||

P. 69. a. . . . mino a procuratoribus dis-
. . . ex superfluo autem ea, quae procu-

a Ita cod.

1 Consult. uet. Iur. c. 3. (pag. 1481. ed. Berol.)

. . . mare desideras . Nam prin-
. . . temporis terminos perpe-
. . . *mart.* Nicomediae

. . .

. . . nato quae periculum ignominiae
. . . itur ; quia neque dominus condem-
. . . et si cognitor in rem
. . . sem suam dato bis in
. . . uel cognitore transfertur

. . .

. . . *f*amae periculum inrogat
. . . *c*ognitorem dirigere
. . . popularis cognitorem
. . . *lite*m contestatam admittit
. . . accipere cogitur maxime
. . . t capitales inimicitias
. . . mittitur excusatio cogni-
. . . suspectus tutor postuletur
. . . *ue*lit retractare , quod actum
. . . ur , quoniam famosa causa est . Nisi

. . .

. . . um de pluribus speciebus
. . . auetur , quod edicto praetor perspicien-
. . . *facu*ltatem uel a cognitore
. . . *i*udicium transferendi
. . . cognitoris sit affecta
. . . t possit transferre non
. . . *uerba* edicti talia sunt . " Ei qui cogni-
. . . re „ . His uerbis non solum
. . . are autem cognitorem ‖

. . . .

CODICIS THEODOSIANI VARIAE LECTIONES.

	Editio Cuiacii . Lugduni an. MDLXVI.	*Palimpsestus olim bobiensis nunc vaticanus .*	
Lib. XIIII. 4. 8.	v. 4. pro omni supplicio	*deest*	p. 80.
	5. restitutio	restitui	
	7. officiales consularis	officium consularis /	

	10. curias	curiales	
	apud	apud	
	14. habentur nummariae exactionis facultas denegetur.	habentur nummariae exaction (*sic*) suariis autem celebrandae nummariae exactionis facultas denegetur (*a*)	
	in transmittendis	transmittendis	
Leg. 4.	v. 1. Praetextatum P. U.	Praetextatum	
	3. inter susceptionem et erogationem	inter susceptiones	
	12. desiderit	dediderit	P. 27.
	14. ut cum a	cum a (*b*)	
	21. insculpi	insculci	
	dat. VIII. id.	dat. (*c*) id.	
	Iunino	Iunino	
Leg. 5.	v. 1. AAA.	*deest*	
	6. abluendum	abnuendum (*d*)	
	8. originales	originalis	
	v. 9. dat XV.	*spatium uacuum.*	
Leg. 6.	v. 1. AAA.	Ag.	
Tit. 6.5.1.	v. 1. Aethio	Etio	
	4. et nostrarum	ut nostrarum (*mendose*)	P. 38.
	5. IIII.	III	
Tit. 7. 1.	v. 1. Graeco (*e*)	Gracchо	
	2. retrahendis collegis	trahendis collegiis	
	3. ciuitates	ciuitatis	
	4. erunt (*f*)	sunt	
	5. agnatione	agnitione (*sed paulo post* agnatio.)	
	7. VIIII.	*deest*	
Leg. 2.	v. 1. PP.	P. Po *Ita heic et deinceps codex.*	
	7. VIIII.	*deest; et saepe infra, ita ut adnotare non sit opus.*	
	Theod. V. A. A.	Theod. conss.	
Tit. 8. 1.	4. adnectantur	colligiis (*pro* collegiis (*g*)) adnectantur	
Leg. 2.	v. 1 imppp.	impp. *Ita et deinceps.*	
	v. 5. Uictore conss.	Uictore u. c conss.	P. 35.
	AAA.	*deest*	
Tit. 9. 1.	v. 4. ueniundi	ueniendi	
	5. proferant	perferant	
	et merita	*deest*	
	13. conuiuia	conbibia (*h*). *Ita et alibi.*	
	14. ut siquis	siquis	
	15. uicesimum	XXsimum	

(*a*) Gothofredus malebat *delegetur*. Sed en contradicit codex. (*b*) Goth. delebat *a*; contradicente nunc codice. (*c*) Nimirum heic et saepe alibi nota numeralis scripta fuerat minio aut alio suco, qui euanuit, spatio relicto. (*d*) Merito Goth. emendabat *abnuendum*, adstipulante nunc codice. (*e*) Apud Scaurum in Putsch. p. 2256 negat Varro *Gracchus* adspirandum, quoniam a gerendo sit cognominatus. Cf. Quintil. I. 5. (*f*) Goth. malebat *erant*. Item mox Goth. malebat *desiderii* pro *desiderio*, contradicente codice. Omnino hic, quae Gothofredus in suis notis criticis uel addit uel demit uel emendat, saepissime aduersatur codex. Quare ubi uarietatem non scribo, ibi sciat lector codicem cum Cuiacio conspirare et Gothofredi coniecturis, siquae sunt, contradicere. Ita contingit etiam nonnullis Conringii emendationibus. (*g*) Pro *collegiis* male Goth. supplebat *corpora* aut *corpori*. (*h*) Sic scribi puto pronunciati uis uitio. Cetero qui eiusmodi scriptura imitaretur graecam συμπόσια, a qua tamen recedere latinam etymologiam τοῦ *conuiuium* docet Cicero ad fam. VIIII. 24.

	19.	remeari	remeare	
Leg. 2.	27.	AA	Aug. *Ita fere et alibi.*	
Tit. 15.4.	v. 8.	adque	atque. *Contra alibi.*	
	10.	dat.	data	P. 34.
Leg. 5.	v. 8.	robor	robur	
	9.	cons.	coss.	
	v. 2.	inpunita	inpunitate	
	3.	quidquam	quicquam	
	4.	constiterit	constetirit. *Sic et alibi non semel.*	
	7.	perpeti	perpiti	
	8	cons.	conss. *Et sic alibi.*	
Tit. 16.1.	v. 4.	quidquid	quicquid	
		super	supra	
	v. 6.	subgestorum	sub gestorum	
		testificatio	testificatione	
	v. 8.	insinuetur	insenuitur	
		de eo	adeo	
	v. 9.	temptabitur	temtabitur	
		auctoritate	auctoritati	
	v. 14.	maii	mai	P. 29.
		AA.	*deest*	
Leg. 2.	v. 1.	PU.	PP.	
	v. 7.	deputata	deputato	
		cognoscantur	*deest, et quidem recte.*	
	8.	cogentur enim	cogentur	
		Theodoro	Theodosio u. c.	
Leg. 3.	v. 2.	sescentarum auri librarum	sexcentarum librarum auri	
	v. 3.	postea	post	
	v. 6.	sit	*deest*	
	v. 10.	quantitatis	quantitas	
	v. 12.	Aspera	Aspare	
Tit. 17.1.	v. 2.	earum	eorum	
	v. 4.	sint	sunt	
Leg. 2.	v. 1.	Idem AA.	Idem	
	v. 2.	inhibetur	inhibeatur	
Lib. XV. 1. 50.	v. 4.	lucra	iura	
	3.	pulchritudine	puleritudine. *Ita et infra.*	P. 37.
		laetetur	laetentur	
	9.	pro ea	pro eo	
Leg. 2.	v. 2.	urbis	urbis	
		hi	his	
	6.	proprio	propio	
	8.	potientes	potientur	
	10.	Lucio u. c. cons.	Lucio cons.	
Leg. 52.	v. 1.	Idem AA.	Imp. Theodosio Aug. (a)	
	v. 1.	Zeusippi	Zeusippi	
	4.	urbis huius	huius urbis	
		Idem AA.	Imp. Theod.	
Leg. 53.	v. 3.	et	ac	
		concessibus	consessibus	
	6.	pa* tamen	patens peruias facit ueterum usibus popinarum iubebit adscribi. His tamen	
	v. 7.	ipsisque	ipsis quae	
	10.	emptione	temptatione	P. 36.

(a) Recte sic emendandum praeuiderat Gothofredus.

	12.	D. N. A	*deest*	
Tit. 2, 1.	v. 1.	De aquae ductu	I de aquae ductu	
		cons.	consularem (*a*)	
	12.	nec earum	ne (*b*) earum	
		corumpant	corumgant	
Leg. 2.	2.	Fortunaciano	Fortunatiano	
	4.	adpotis	adpositis (*c*)	
	7.	usurpare	usurpasse	
	8.	rescribti	scribti	
		aliquis	aliqui	
Leg. 3.	v. 2.	adtritas	adstrictas	P. 31.
	5.	exhibere	exibere	
	9.	rectores	restores	
Tit. 5, 5.	v. 1.	Idem A.	Imp. Theodosius	
	2.	natale	natali	
	7.	urbes	urbis	
	11.	nisi	ne si	
	15.	uniuersis	uniuersi	P. 36.
	16.	Theod. XI	Theod. Aug. XI	
	17.	Caes.	C. I.	
Tit. 6, 1.	v. 4.	IIII et III	III. et III.	
Leg. 2.	v. 3.	uindicabit	uindicauit	
Tit. 7, 1.	v. 3.	necessitati	ac necessitate	
	8.	antistites	antistitis	
		consequantur	consequentur	
	10.	perferatur. Quod inspectoribus missis sedula exploratione quaeratur, an indulgeri	perferatur, an indulgeri	
	11.	Triu.	Treueris	
	12.	Probo	Probo u. c.	
Leg. 2.	v. 3.	direptionibusque	direptionisque	
	4.	conuersatione	conuersationem	
	5.	Gratiano A. II. et Probo conss.	conss. *tantummodo*.	
	6.	inpensis	expensis	P. 40.
Leg. 3.	v. 3.	mulieres	mulieris	
Leg. 4.		reuerentia	reuerentiae	
	7.	retrahi	trahi	
	9.	meruerunt	meruerint	
		dat. VIIII.	dat VI. (*d*)	
		Med.	*deest*	
Leg. 5.	3.	transtulerit	transtulit	
Leg. 6.	v. 1.	Ualerianum	Uerianum. *Sed in seq. constitutione* Ualerianum.	
	8.	uoluptates	uoluptatis	
	10.	mai	mart.	
	11.	Eucherio	Eucerio. *Ita et deinceps*.	
Leg. 7.	v. 3.	pertinere	oportere (*e*)	
		Eucherio et Syagrio conss.	conss. *tantummodo*.	
Leg. 8.	v. 1.	Idem AAA. ad Ualerianum P. U.	Dat. ad quem supra	
	4.	prodidisse	prodisse (*f*).	P. 41.
	5.	detegetur	detegitur	

(*a*) Ergo sic recte explicabat Goth. (*b*) Ita recte emendabat Goth. (*c*) Frustra *adpotis* defendebat Goth. qui tamen recte infra emendabat *natali*, *uniuersi*, *uindicauit*. (*d*) Goth. putabat *V*. (*e*) Goth. immerito tuebatur *pertinere*, contra etiam codicem Iust. in quo est *oportere*. (*f*) Huiusmodi syllabarum defectus alibi quoque obseruaui in codice.

		detracta (a)	retracta	
	8.	Aquila	Aquil. (b)	
Leg. 9.	v. 1.	Herasio P. U.	Erasio proc.	
	v. 3.	et in	et	
Leg. 10.	3.	aut (c) delectationis desiderio	ad delectationis desiderium (d)	
	5	Bautone	Bautone u. c.	
Leg. 11.	v. 3.	a latino	aletino *mendose*.	
	4.	robur (e)	rubor	
	5.	scuclatis	scutlatis (f)	
		sericis	siricis	
Leg. 12.	v. 3.	pantomimum ueste humili	humili ueste pantomium (*sic*)	
	v. 6.	prosceniis	proscaeniis	
Lib. XVI.	8.	et ut	ut	
T. 11.	v. 4.	saccofori	saccopori	P. 23.
	6.	pariter	parietes	
		euidenta	euidenter (g)	
Leg. 12.	3.	maced.	et maced.	
		apolliriniana	apollinariana	
	4.	cultu	ratione (*ut uidetur*.)	
	9.	seu in urbibus seu in agris in quibus passim turbae	seu in urbibus seu in quibuscumque locis Paschae turbae	
	11.	hi	hii	
	16.	officia	et officia	
	17.	congregationis	conuersationis	
		sequentiae	sententiae	
Leg. 13.	v. 2.	Apolliriani	Apollinariani	
		inter sacrae	interuersa sacrae	
	4.	pontificium	pontificium sibi	P. 24.
	7.	huius	huius urbis	
	9.	XII kal.	XII	
		Richomere et Clearcho coss.	Ricomere et Clearcho V. conss.	
Leg. 14.	v. 6.	iis	his	
	v. 8.	huius dignitatis amittant	dignitatis huius admittant	
		hos	his	
	9.	quemadmodum	quodam	
	10.	nectimus	adnectimus	
Leg. 15.	1. 3.	sinant	sinantur	
	7.	deprehensos	depraehensos. *Et sic alibi*.	
	9.	Stobis	Sto[d]iis	
		D.N.	*deest*	
	10.	U.C.	*deest*	
Leg. 16.	v. 3.	his	suis	
	5.	prolatum	probatum	P. 25.
		teneatur	teneantur	
	6.	Constp.	*deest*	
Leg. 17.	v. 5.	infacta	infecta	
		dat. III.	dat IIII.	
Leg. 18.	v. 4.	facultates	facultatis	
Leg. 19.	v. 3.	et qui	et si qui	
	4.	haeresis	heresis. *Ita constanter sine diphth. cum deriuatis*.	

(a) Frustra Goth. hanc lectionem turbatur. (b) Ita cod., traiecta linea per *l*. Quare legere licet etiam *Aquileiae*. Certe *Aquila* improbatur a Goth. (c) Frustra Goth. hanc lectionem tuetur. (d) Ita fere recte emendabat Fornerius. (e) Rarum hunc archaismum iam heic tueri cum Goth. inutile est. (f) Ita recte emendabat Goth. (g) Sic etiam apud Goth.

	et funestis	ex funestis	
	6 Timasio et Promote	*deest*	
Leg. 20.	v. 2. uicinis	uicis (*a*)	
	5. latiora (*b*)	latentiora	
	dat. XIIII.	dat. XIII.	
Leg. 21.	8. ac uilitate	hac uilitate	*P.* 30.
	cum illud	tum illud	
	9. dominica	domina	
	dederit	dediint	
	11. repertos	reppertos	
	12. usurpare	usurpat s	
	14. Arc. III.	Arcadio Aug II. *Ita uult Goth.*	
Leg. 22.	v. 1. Idem AAA.	Impp Theod et Honor. Aug. cons. (*c*)	
Leg. 23.	v. 5. Idem AAA.	Impp. Arcadius et Honorius Aug.	
	v. 3. genitoris	genitores	*P.* 47.
Leg. 52.	v. 11. executori	exsecutori	
	15. subsequetur	subsequitur	
	23. Ru.	Rau.	
	AA.	*deest*	
Leg. 53.	v. 3. coerceri	cohereceri. *Ita et alibi.*	
	5. insulam	in uam (*d*)	
	ceteris	ceteros	
	8. uetita	uefitata	
Leg. 54.	v. 2. haereticos	Eritocos (*e*)	
	3. percelli	percelsis	
	quatenus	quatinus	
	praeceptione	p ecceptioni	
	v. 5. habere	habere contractus (*f*)	
	a coetibus	coetibus	
	v. 15. succinctus	subcinctus	*P.* 40.
	obseruantiam catholicam	ob ruata catholica	
	v. 21. aceruius	acerbius	
	23. libras soluat argenti	argenti libras soluat	
	decuriones	decurionis	
	27. tantam pensionem	tantum pensione	
	31. referetur	referatur (*g*)	
	38. inlatione	inlationem	*P.* 33.
	39. n lucrint	uolucrint	
	42. parte	partem	
	quae huiusmodi	quae ex huiusmodi	
	43. largitiones	largitionis	
Leg. 55.	v. 3. ea quae	eaque (*h*)	
	perire debet	parare debit	
	5. Rom.	Romae (*i*)	
Leg. 56.	v. 2. haeresis	heresi	
Leg. 57.	v. 1. PP. II.	PPo.	
	et execrabilia	exsecrabilia	
	10. ablegandos	obligandos	*P.* 40.
	11. eorum nunc extant	eorum propria nunc extent	

(*a*) Hanc praeclaram lectionem habent quidam apud Goth. in adnot. (*b*) Probabilis haec lectio uidebatur Gothofredo, qui tamen et *latentiora* suspicatus est. (*c*) Ita emendabat Goth., et ita est in cod. etiam seq. constitut. (*d*) Recte se habet lectio *insulam*. Ceteroqui de *insua* superius p. 6. not. n. (*e*) Lectionem quidem *haereticos* sollicitabat merito Goth. Superest tamen quaerendum quinam sint *Eritoci*. (*f*) Ita recte intelligebat Goth. (*g*) Male Goth. *referentur*. (*h*) Frustra Goth. nihil immutandum censebat.
(*i*) Ita explicate in cod. Frustra igitur Goth. corrigebat *Rau.*, putans in mss. fuisse *Rum.*, id quod male lectum fuerit *Rom.* pro *Rau.*

	12. orthodoxae sectae	ortodoxae rectae	
	15. ac	adque	
	16. Honorio X. et Theod. VI. AA. conss.	conss. *tantummodo*.	
Leg. 51.	v. 1. PP. II	*deest*	
	2. clericorum	*deest*	
	2. in quas (*a*)	in quebus (*corr.* in quibus.)	
	4. claruerit	fuerit	
	5. indultae fidei	indulta fide	
	temere	e (*corr.* et) temere	
	14. dogmatis uel creari. Confirmatis itaque	dogmatis. Itaque	
	14. uoluntates	uoluntatis	
Tit. 6. 4.	v. 21. probetur	prodeatur (*b*)	P. 48.
	iusta etiam praesentiam	iusta etiam per sententiam (*c*)	
	22. notauit	notabit. *Ita etiam Sirmondus*.	
	24. praediorum	*deest*	
	coerciti	cohercitos	
	27. his	hiis	
	34. a supradictis	ex supradictis sectis (*d*)	
	35. propria permixtione	propriam permixtionem	
	36. testandi	testantur	
	uerum adipiscendi	uel ad adipiscendum	
	38. reuerendo aduersus fidem consilio	reuertendo ad ueram fidem consilii (*e*)	
	39 constringit	constringet (*f*)	
	40. conibentiam	conhibentiam (*g*)	
	41. huiusmodi	huiusce	
	consensum putauerint	putauerint consensum	
	commodandum	commodauerint	
	45. Stilicone-Antemio	Stilichone-Anthemio. *Et sic alibi*.	
	v. 1. Adriano	Hadriano	
Leg. 5.	2. pollutam	polluta (*h*)	
	deest	uel Montanistarum	
	secreta (*i*) uiolarent	secta uiolaret	
	4. cetera	certa (*k*)	
	homines poena	poena homines	
	6. si qui	siquis	
	rebaptizasse	rebaptizare	P. 49.
	8. Rauennae Stilicone et Antemio coss.	Aug. conss.	
Leg. 6.	v. 1. PP.	P U.	
	2. abripiat	adripiat	
	3. coeno	caeno	
	profanatarum	profanarum (*l*)	
	4. fidam (*m*)	fidamus	
	ut prauae	prauae	
	6. renouari	renouare	

(*a*) Hanc antiptosim tuebatur immerito Goth. (*b*) Ed. Sirmondi *prodetur*. Immerito autem Goth. tuebatur *Probetur*. (*c*) Ita recte ediderat Sirmondus; sed idem *iustam* pro *iusta*; quod postremum tuetur Gothofredus. (*d*) Ita etiam Sirmondus; et non idem *permixtionem*. (*e*) Heic quoque cod. congruit cum Sirm. et recedit a Goth. (*f*) Ita uolebat etiam Goth. (*g*) Tit. 5. 21. 4 frustra Goth. pro *cohibentia* uolebat *continentia*. (*h*) Lectio praeclara. (*i*) Pessima lectio. (*k*) Immerito de hac lectione ambigit Goth. (*l*) Ceteroqui et lectionis *profanatarum* uestigia sunt in cod. (*m*) Goth. explicabat *confidam* propter uocabuli ambiguitatem; quae nunc dissipata est.

8. qui	quia
10. et	est
11. potiores	potioris
14. in saeculis (a) dicta	diem saeculis
15. proscriptio	proscribtio
16. delictum	delicto
18. pene	poenae (*corr.* paene)
19. dat. XII.	dat. XIII. (b)

LEGIS BURGUNDIONUM FRAGMENTUM

e palimpsesto vaticano cum supplementis ex editione Amadutii.

Tit. 28. v. 7. Quod si frater defuerit, *mater (c) et filiae quantae* fuerint aequales capiunt (d) *portiones* *secundum spec*iem Pauli libro quarto (e) de intesta*torum successione* ad senatus consultum *tertullianum* (f). Palimpsestus uat. P. 46. a.

Tit. 29. Siquis caballum ligando ei *os aut scindola uel* per pannum rubium eum ita tur*bauerit ut pereant,* si factum suum non (g) negauerit, *simbla hoc satisfac*tione conponat; si negauerit *et conuictus fuerit,* dupli (h) secundum (i) legem a Aquiliam, qua in*efiantes duplum te*nentur.

Tit. 30. Nequis omnino exequi prae*ceptionem praesumat* nisi per principes appara*torum* (k) *offitii probato*ria ordinatus, et ab hiis quo*s conueniunt si ad* praeceptionem Dn. reges (l) de causis *singulis seu diuisis et* in unum consortes qui pulsati *fuerint teneantur non amplius* ab executoribus quam solidum (m) in *sportola requiratur*. Hii uero qui conueniuntur quos (n) *consortis habent et* in principio lites (o) nominare (p) *debebunt, ut et ipsi* conuenti audientiae tempore dee*sse non possint* e . . . Agrorum uero consortes si *diuisas in uno* agro portiones habent (q) quod *quicumque in agro ipso* possedit assis (r) singu*lorum ei* facti. Ipsi etiam apparatores . . . a suscepto offitio *discedere non licebit* nisi uacationes *benefitium a principe offitii* consequantur

Tit. 31. *De inscriptione temporum constat legibus* constetutum ut tricennalem *constitutionem in* haereditariis causis in repe*titione legatorum* in pecuniariis id est cerografis (s) *hoc est uiuentum* cautionibus de repertis *fugiuis aduersus* fisco uel pro fisco (t) uel *inminutione* uel notistia (u) *testium testamenti custodiant* iudicantes. Reliquae uero *causae in expressu* mitarum suarum terminus *finiantur, id est de inoffi*ciosis testamentis, *de inmodicis donationibus*, hoc (x) ubi falcidia filiis *non seruantur* intra quinquennio debiit (y) *et proponi et peragi* de numerata (z) pecunia. De *seruitutibus uero* superiore titulo conprehen*sum quid quali*ter iudices debeant obseruare. *Siquis duas centisimas* pro cautione sibi *stipulare* fecerit aut fieri pertulerit etiam *eius pecuniae quam praestetit* amissione multahe*tur secundum legem* theudosiani de usuris intra *annum criminalem quaes*tionem, et proponet debeit *finiri secundum legem* nouellam uel diuersorum *auctorum constitutiones* (a) quae sunt per tetolus *superius indicatae*. P. 45. b.

Tit. 32. *Falsarios pro magnitudine* crimines *arbitrio iudicis aut* multari aut deportari in *exilium constitutum est. Hoc* etiam de illis *qui obiectam falsitatem probare* non potuerint *obseruandum secundum legem theu*dosiani quae de falsariis ad legem Corniliam data est (b).

Tit. 33. Actorem (c) cuiuscumque negotii, id est petitorem, iudicem suum interpellare debire, nec eum qui pulsandus est, longius trahere. Et (d) pulsatus in eius audientia respondeat, ad cuius sententiam conuenitur; sic (e) tamen in eius territuriis possessor esse cognoscitur. Quod si in eius territurio nihil possedit, tun dimum (f) a pulsati iudice audiantur. Quod si audientiae tempus, quaelibet pars appell*ans* ad principem appellare (g) dilibe*r*at, iudecare iudeces non praesumant. Appellationes sana (h) tempora haec sunt ut pen*dentes* (i) sententia quisque P. 44. a.

(a) Frustra Goth. intelligebat *in saecula*. (b) Ergone male Goth. in chronologia aiebat scribendum esse IIII? (c) Supplementa scribuntur inclinatis litteris. (d) Am. *accipiunt*. (e) Am. *III.* Sed Berol. *IIII.* (f) Deest *tertullianum* in ed. Amad. sed adest in Berol. (g) *Non* immerito abest ab Am. (h) Am. *duplum*. (i) Ita cod. (k) Am. *apparetorum*. (l) Am. *regis*. (m) Am. *solidus*. (n) Am. ei *quos*. (o) Am. *litis*. (p) Am. *nomena*. (q) Am. *habeant*. (r) Am. *assis*. (s) Am. *cyrographis*.
(t) Praeclara lectio *uel pro fisco*, quae nulli fortasse editioni cognita est. (u) Am. *notiam*. (x) Am. *hoc est*.
(y) Am. *quinquennium debeii*. (z) Am. *numera*. (a) Codex noster accedit ad ed. Berol. (b) Hunc uersiculum habes in aere incisum in specimine. (c) Am. *auctorem*. (d) Am. sine *et*. (e) Am. *si*.
(f) Ita cod. (g) Am. *prouocare*. (h) Am. *sane*. (i) Die. *pendente*.

appellare uolnerit, intra dies quinque per libellus, id est data petitione, appellit contestans se (a) audientia principis prouocare. Ceterum praesentibus partibus secondum leges data et relicta (b) sententia postea non poterit reuocare (c). Iudicii (d) queque neque suam neque sententiam leceat refragare; quia hec (e) discussio soli principi reseruatur: quia legum est letigia sententiis uel transactionibus terminata non posse iterum reuocare.

Tit. 34. *Qui* res proprias agnuscit, necesse est qui ei de *manu tollat* aut aliquid (f) causationes opponat, res suas praesumendi habiat liberam potestatem. Quas si postmodum male aut agnouisse aut praesumpsisse conuincitur, res male praesumptas dupli satisfactione restituat.

Tit. 35. In uindendis et emendis contractibus hic ordo seruandus est (g), ut quisque (h) rei (i) iures uindiderit repetendi eam postea (k) non habiat potestatem. Uinditionem (l) uero ex hoc maximae ius firmitates accepere, si, traditione celebrata, possessio fuerit subsecuta. Si uero post possessionem dierum aut mensium praecariam fuerit subsecuta, ut ille (m) iterum rem uideatur possidere qui uindedit, documenti professio et (n) firmitatem praecariae possessionis opponat (o). Quod si quis male uindedisse fuerit adprubatus, empturi in duplum et (p) meliorate rei teneatur obnoxius. Fructus enim male fidei possessor post conuintionem duplus ante simblus ex lege (q) praestauit secendum legem theudosiani uel sententias Pauli. Res uero quae petentur (r), aut de quibus iam actio praecessit, aut de quibus litegatur nec uindi nec donari possunt, nisi forte aut dominus aut procurator lites quicumque mandatum (s) fuerit institutus (t). P. 444.

Tit. 36. Tutures (u) legitimi agnati sunt, id est (x) per uirilem sexum a paterna linea uenientes: quia (y) tutellam post quintum decimum aetates annum uocantur; fratres (z) primum, patrui, fratres patruelis, hoc est aui paterni fratres uel filii eorum, per uirilem sexum, ut dictum est, uenientes, quibus omnino (a) mater si (b) tutelam suscipere uoluerit licitum, et (c) praeponitur. Sciendum tamen quod agnati sicut ad successionem sic ad tutillam uocantur. Pupilli uero post impletum quartum decimum annum curatores sibi ipsi petere debebunt.

(a) Am. *se ad*. (b) Male legit Am *selicta* (c) Male Am. *prouocare* (d) Am. *indici*. (e) Ita cod. (f) Am. *aut aliquas*. (g) Am sine *est*. (h) Am. *si quis*. (i) Am. *rem sui*. (k) Am. *nunquam*. (l) Am. *uinditione*. (m) Am. *illi*. (n) Am. sine *et*. (o) Am. *obteneat*. (p) Am sine *et*. (q) Am. *legibus*. (r) Am. *repetuntur*. (s) Am. *per mandatum*. (t) Sequuntur alia apud Amadutium, nempe uersus octo. (u) Ita cod. (x) Male legit aut scripsit Am. *idem*. (y) Ita et Am. Sed dic *qui ad*. (z) Am. *hoc est fratres*. (a) Am. *hominibus*. Cod. *omo*. (b) *Si* abest ab Am. (c) Am. *liceto*.

CODICIS THEODOSIANI SUMMARIA QUAEDAM
E PERVETERE CODICE.

Lib. IX. tit. 2. Leg.

1. Senatorem macula non foedari nisi probationis uiribus fulciatur.
2. Iubet nullum damnari spectabilium accusatorum per prouincias, sed principi de eo referre uel clarissimorum.
3. Praecipit nullum retrudi carceri sine conuictione et sine inscribtione. Eadem (a) actorem, si non docere maluerit, poenam mansuram. Etiam praecipit praesente iudice spatium XXX dierum accipere in ordinanda domo sua. Aduocati defensionem accipiens pari utroque id est actorem cum reo custodia teneat.
4. Praecipit nullum praesentari iudicio accusatum, nisi de quo iudex praecepit.
5. Defensor ciuitatis, uel curator, uel magistratus reos in custodiam non mittont; sed acta confecta sub prosecutione certa cum accusatore iuci demandare.
6. Similis tertiae. Haec praecipit ut siquis accusatus iussione iudicis ad iudicium deducitur auxilio (b) curialium confessione extracta XXX dierum indutias acceptas sub diligenti custodia mandari. Adicit etiam ut si uelit hanc humanitatem oblatam suscipere, conseruantur minus ut una cum accusatore mandentur.

Tit. III. 2. Nullum sine delicto carceri detrudendum nisi de quo manifestatio facta fuerit. Et rursus qui custoditus fuerit iterum in publico praesentetur, ut commemoratio perpetrati criminis in conspectu omnium fiat.
4. Iubet accusationem (c) custodiae mandari nisi actor fecerit inscriptionem. Similis XVIIII tituli primi. Nota apud uicarium inscriptionem agi.
5. De commentariensi. Commentariensem curam habere personarum, et si elabore fuerit de carcere eundem reum pena multari. Quod si fugerit commentariensis, ipsius adiutor (d) subrogetur.

(a) Ita cod. pro *eandem*. Grammaticae nimirum regulae in his summariis seu scholiis haud raro uiolantur; uti reapse usuueniebat in rustico sermone. (b) Ita cod. (c) Ita cod. (d) Cod. *adiutur*, u pro o. Sic interdum et alibi, et uice uersa.

6. Similis XVIII primi tituli. Ex hoc inserit ut commentariensis et nomina personarum et crimina intra XXX dies dinumeret.

7. Omni die dominica reos carcere educendos (*a*).

Iubet iudices ut dominicorum diem (*b*) reos discutiant, ne eis humanitas denegetur. Etiam eos sub custodia lauare iubet.

Tit. VI. 2. Contraria superiori titulo.

Tit. VII. 2. Iubet nullum accusare mulierem nisi consanguineus suus, idest frater uel pater: et dicit non solum coniugem ulcisci in uxore (*c*), sed etiam suspicione damnare.

3. Hic de sodomitis loquitur.

4. Commemorat ut dum adulterii causas (*d*) perquiruntur, si domi fuerit familia omnis quaestionari; siue dum unus de coniugibus alio aut parauit aut dederit uenenum.

5. Proibet iudeum christianam coniugem accipere.

6. Simile terciae de sodomitis.

Sodomitae flammis tradantur.

7. Praecipit in accusatione criminis exceptionem dotis abesse, sed discuti diligenter: et cognita ueritate momentum mulier dotis accipiet accusatione uiri confusa.

8. Qui uerbi gratia cum uxore fratris adulterio fuerit accusatus ... inuicem esse proxi ... defuncto fratre in nubtias coierint, tamquam ostensi seuerissime puniendos.

Tit. IX. 9. Quicumque accusatus adulterio forum mariti uitauerit, non eludet; sed ibi ubi est accusatus auditur.

leg. 1. Praecipit ut mulier ingenua seu nobilis quae se seruis coniunxerunt legibus puniendas, nec eosdem dici liberos quos genuerunt, quibus turpitudo materna uel paterna dedecoris ulalus inflixit.

Commemorat ut si uterque mortui fuerint, sint fili a culpa liberi et liceat eis in successione parentum ad hereditatem uenire. Hoc Antestius legis sanctionem post constitutionem iubet occidi.

Tit. X. leg. 1. Quicumque docetur in iudicio uiolentiam fecisse, non prouocatione aliqua se liberari confidat, sed capitali sententia puniatur.

2. Si quis fines alienos ingredi cupiens uim fecerit domino possidenti, capitali sententia percellatur.

3. Iubet nullam possidenti uiolentiam inrogari sed conuentione iudiciaria uti: ita tamen, ut si probauerit suam esse rem, unus ex ipsis possideat sin autem actor, poenam, quam reo opponebat, excipiat. Quod si possessorem ui deiectus esse cognita reparationis auxilium accipiat.

4. Admonet ut si qui seruorum uiolentiam possidenti fecerint, poena esse multandos, si inscio domino. Quod si praesente domino ui metuque conpulsi, dominus infamiae macula polluatur; seruis in metallo damnatis. Ipsum uero iudicem pari feriri sententia, qui probatum aput se facinus conibitione interposita ulcisci desierit.

Tit. XI. 2. Alibi; nec est contraria superiori.

Tit. XIIII 1. Hic de mulieribus loquitur, quae paruulos infantes occidunt, uel de uiris.

2. Hic ordinat, ut quicumque repertus fuerit per noctem latro in agro alieno ab agri domino interficiatur, siue obsidionem faciens, antequam per *latronem* perimatur.

Eadem censura uoluntatem et effectum sceleris puniri debere.

3. Praecipit ut hi siue inlustres siue spectabiles seu clarissimi qui cum barbaris uel militibus communicant in innocentum perditione consilium, capitali feriri sententia: filios ab hereditate mares expelli, filiabus de bonis maternis falcidiam tantum accipere: et qui nuntiauerit consilium ante perfectionem sceleris, et honore donari et munere. Qui uero tardius tantum, meretur absolui. Simili modo de eorum conplicibus placet.

Similis infra tit. X VI ad legem iuliam de ambitu const. 1.

Tit. XV. 1. Parricidas insui culleo mandat.

Tit. XVI. 1. Ordinat in aruspices proibere, et siqui cum eis societatem faciunt, proscriptis in insulam deportari.

2. Similis superiori sed hic addit dicens uel qui eis ministrauerit. Sed hoc in ri (*e*) siue dixit ut templa conducta publica secundum ritum pristinum sacrificare.

3. Duo hic capita proposuit, ne contra hominum salutem aliquid moliantur, aut castas religione ingenuas hominum mentes ad adulterii pollutionem inuitas adducant.

(*a*) Hanc particulam incidendam curaui in specimine. (*b*) Ita cod. (*c*) Vel *in uxorem*. (*d*) Ita cod. (*e*) Ita cod.

Hactenus delibare summaria e peruetusto codice placuit.

INDICES

Fragmentorum vaticanorum iuris civilis.

I. IURISCONSULTI.

II. IMPERATORES.

III. CONSULES.

(a) *Symmachus hic avus vel abavus Symmachi oratoris fuit.*

*

IIII. PERSONAE.

Personae fictae.

(*a*) Alexandriae *feminae extat inscriptio cum protome Veliteis, teste cl. Clemente Cardinalio in nupero perdocto opere inscriptionum veliternarum n.* XLIII. *Neque est cur quisquam credat legendum esse* Alexandra ; nam et Graecia *mulier legitur in cod. iust.* IIII. 51. 2. (b) *In inscriptione veliterna* XL. *op. cit.*

V. DIGNITATES SEU OFFICIA.

VI. URBES

in subscriptionibus.

VII. RES ALIQUOT NOTABILIORES.

VIII. LATINITAS.

VIIII. ORTHOGRAPHIA.

ADDITAMENTA ET EMENDATIONES.

P. 6. n. d. *Adde*. De alterius consulis omissione non infrequenti in subscriptionibus loquitur Zirardinius ad novell. p. 255. sqq.
14. v. 13. kapitis *corr.* kapitis.
v. 4. *a fin. corr.* ususfructus.
18. v. 11. *corr.* sententiam.
23. v. 12. *corr.* un fr.i.
25. v. 21. *corr.* iudicio.
25. *corr.* accepit.
27. *marg. p.* 99. b. *Adde notam*. Sequentes paginae duae mutilae inscribuntur tantummodo *de re uxoria*; rectene an secus, non iudico.
32. v. 22. *adde notam*. Confer infra p. 42. v. 3. a fin.
34. v. 6. *corr.* iudicium.
35. v. 5. potiorem *corr.* potiores.
36. v. 2. *a fin. corr.* sextertia.
40. v. 7. *corr.* agunt.
41. v. 4 *corr.* cognationis.
50. *dele notam e.*
61. v. 24. lege *restitui*.

Q. AVRELII SYMMACHI V·C

NOVEM ORATIONVM

PARTES

CVM ADNOTATIONIBVS.

Symmachi palimpsestus bobiensi-ambrosianus

Q. aur. symmachi. v.c. laud. in valen. sen. aug. I

Symmachi palimpsestus bobiensi vaticanus

S. Hilarii codex in tabulario basilicae vaticanae

Codex theod. in palimpsesto bobiensi-vaticano

Scholia — *Lex Burgundionum in palimpsesto bobiensi-vaticano*

omnibus die domi
nica reversi con
... diacono

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C· [a]

LAUDES

IN UALENTINIANUM SENIOREM [1] AUGUSTUM I [b].

ARGUMENTUM.

Hac priore acephala laudatione commemorat primum Symmachus Valentiniani pueritiam atque adulescentiam, qui in pluribus mundi plagis cum Gratiano parente apud exercitum versatus fuerat: vices eius sic fortuna moderante, ut notitiam totius orbis mature nancisceretur, qui futurus erat omnium dominus. Exin breviter laudatur Gratianus pater ob sobolem ad tantum culmen apte educatam. Obiter etiam mentio fit iunioris Gratiani Valentiniano geniti, qui admodum puer Augustus creatus est. Hactenus primum folium mediolanense. Exin post unius folii hiatum locus est vaticano fragmento foliorum duorum continuorum, in quo primum loquitur orator de militari quadam seditione, ex qua Valentinianus adhuc privatus evasit incolumis: quam rem inlustrat Marii exemplo, cui Minturnis capto pepercit immissus percussor. Sublimiore deinde ingressu, multoque ingenii acumine utens, describit Symmachus Valentiniani inviti ac reluctantis ad imperium evectionem in comitiis militaribus. Haec paulo fusius in sequentis amissi folii spatio prosecutus fuerat orator; itemque dixerat de Valente fratre ad imperii societatem adsumpto, cuius narrationis pars in secundo folio mediolanensi superest. Iam quum fratri Valentinianus regiones orientis regendas commisisset, ipse in Gallias ad continendas Germanorum irruptiones se recepit: ibidemque sub pellibus, barbaro in agro, caeloque inclementi, tuendi imperii causa diu versatus est. Interim rebelles in oriente motus (duce nempe Procopio) extitisse ait orator, qui quum citius reprimi possent a coniunctis utriusque imperatoris viribus, noluit tamen Valentinianus, rebus Germaniae nondum compositis, in orientem signa transferre. Adlocutiones etiam innuuntur, quibus exercitum suum Valentinianus ad bellum potius germanicum quam civile persequendum hortatus est. Tum et ipse Valens breviter commendatur, qui parta de perduellibus victoria non est crudeliter usus. Laudatur denique civilis administratio Valentiniani, qui fugato

a In codice scribitur saepe *Summaci*, raro *Summachi* (quam nos postremam emendatiorem lectionem sequimur); numquam uero scribitur *Symmachi*. Scripturam huius nominis per *u* et sine *h* diserte confirmat inscriptio nuper detecta Romae, nostri oratoris consulatum habens: *Ti. Tatiano et Quinto Aur. Summaco uiris clarissimis ego Zita locum* etc. Eadem aetate scribebatur *Porfurius*. (Legesis arcadicum diurnale an. MDCCCXXI. mense octobri p. 93 - 94.) Nimirum quum *y* pronunciaretur *u* (qua de re Cornutus et Papirianus apud Putsch. p. 2286, 2292.) facile contigit ut scriptura saepe cum pronunciatione congrueret. Notandus etiam titulus *uir clarissimus*, (non *uir consularis*) qui in codice nostro significatur siglis *u.c.* Et quidem apud Augustinum ep. 182. 183 modo scribitur explicate *uir clarissimus*, modo *u.c.* Item Iulii Valerii, qui de Alexandro scripsit, titulus in ambr. codice est *u.c.*, in taurinensi *u.cl.* Diserte uero grammaticus quidam apud Putsch. p. 2775 ait: *u adiuncta c, cum uirga iacente superposita, uir clarissimus*. Fuisse autem hunc titulum senatorii hominis, nemo non nouit. *b* Sic in codice apponitur nota numeralis non uocabulo *laudes*, sed post *Augustum*, in summis membranarum oris: et tamen nota pertinet ad uocabulum *laudes*. Illud etiam moneo, capita scilicet orationis carere quidem in codice nota numerali, sed relicto ampliore spatio satis indicari.

1 Idem dicitur *maior* ab Augustino de C. D. XVIII. 52; *magnus* autem a Nicephoro in chronographia.

ambitu dignitates virtuti tribuendas curaverat, ac felici concordia togatos magistratus cum sagatis ordinibus implicuerat.

Plane autem mihi persuadeo hanc priorem laudationem dictam esse a Symmacho in primo lustro imperialium Valentiniani annorum. Nam lustrum quidem peractum memorat infra orator. Id autem contigit anno post Ch. N. CCCLXVIII *in secundo Valentiniani consulatu. Iam laudationem alteram (quam mox subiungemus) recitavit Symmachus in Valentiniani consulatu tertio (ut ex ea lecta cognoscitur) id est anno Ch.* CCCLXX*; sequitur ergo ut hanc priorem recitaverit anno vel* CCCLXVIII *vel* CCCLXVIIII. *Sed illud probabilius propter quinquennalium celebritatem et ipsum Augusti secundum consulatum. Accedit, quod apud Graecos Themistius in quinquennalibus Valentis, anno nempe eodem* CCCLXVIII, *recitavit Marcianopoli eam orationem quae in editione harduiniana octavum locum obtinet. Eadem igitur de causa eodemque anno apud Latinos Symmachum in castris gallicis recitavisse hanc laudationem coram Valentiniano arbitror. Erat autem eo anno plane iuvenis Symmachus, quod constat ex Ausonio (in epistulis symmachianis lib. I. 32.) qui ait Symmachum secutum esse tyronem castra, et quidem, ut docebit laudatio altera cap.* VI, *Valentiniani. Quare et oratio iuvenili vigore exsultat et floret.*

. . I. ITEM totius orbis est indegenae [a]; alibi fructum lucis, alibi usum laboris indepti. An non ipsam quoque Africam iure patriam tuam dixerim, quae te prima in contubernio parentis edocuit [1] qualis [b] princeps esse deberes [c] [2]? Nec umquam te existimes aliis militasse futurus Augustus. Sibi quaesiuit quidquid ante defendit, seruabit [d] tenera aetas quod regeret matura felicitas. Ibi primum tolerans solis et pulueris esse didicisti [e], cuius dudum cunabula Illyriae niues texerant [3], qui caesam glaciem paulo ante potaueras. Ita ueluti ad alia elementa translatus arentis Libyae [f] sitim patientia [g] temperabas. Prosus [h] quasi ad [i] ipsius mundi gubernacula destinatus, mutando uarias caeli plagas usum tibi omnium cardinum uindicasti. Merito non potest hodie obesse prouinciis tam longa absentia tua, quas tuetur pri-

a Ita cod. *indegenae*: Est autem mira scriptura symmachiani codicis, et perfrequens litterarum praesertim uocalium inter se commutatio. b Cod. *quales*. c Cod. *deberis*. d Ita cod. pro *seruauit*. e Cod. *dedicisti*. f Cod. *Lybiae*. g Cod. *patientiam*. h Cod. *pronsus*, tum factum *prosus*, antiqua orthographia pro *prorsus*. i Cod. *ab*.

1 Gratianus Valentiniani pater post dignitatem protectoris atque tribuni (ut narrat Ammianus Marcellinus lib. XXX. 7.) comes praefuit rei castrensi per Africam. Iam Valentinianum pluribus esse uersatum in bellis ante initum imperium narrat Zosimus hist. III sub finem. Meruisse in Gallia sub Constantio et Iouiano testis est idem Ammianus XVI. 11. XXV. 10. Contra Persas autem ab eodem Constantio missum ait Philostorgius VII. 7.

2 Sic fere loquitur de Traiano Plinius pan. cap. XV, et de Constantio Iulianus orat. I. p. 5-6.

3 Valentinianus natus creditur apud Cibales, quod dicunt Pannoniae oppidum Ammianus XXX. 7. aliique, sed a Symmacho tribui uidetur Illyriae.

ma notitia [a]. Similior [b] princeps est Deo pariter uniuersa cernenti, qui cunctas partes nouit imperii.

II. " Si litteras, inquit Tullius [1], graecas Athenis non Lilybei [c], latinas Romae non in Sicilia didicisses "; uidelicet ex locorum ingeniis adprobans ea nescire Caecilium, quae eum dicit ubi innata non erant adsecutum [2]. Sola est enim disciplinarum magistra natura regionum. Tibi ardores Getuliae aestiuam consuetudinem: tibi Illyriae pruinae brumalis horroris [d] tolerantiam tradiderunt: genitus in frigoribus, educatus in solibus, ante fortunae munera totius mundi exempla sumpsisti. Quare seu in Aethiopas atque Indos, contra externum militem solo calore munitos, felicia signa contuleris; frustra ad aestuantes recessus ac torrida astra confugient. Cito enim terrarum talium dominus eris, qui uim siderum non timebis. Seu in scythia regna frigentia Tanainque glacialem fines ponticos proferre censueris, ibi quoque naturam patriae recognoscens, fugaces incolas per dorsa fluminum consequeris. Uicisti experientiam singulorum qui habes omnium. Priuatae hoc industriae tuae debeo quo die dignum reddidit principatum [e]. Cum tantum munus acceperis ut nihil tibi possit adici, tantum meriti pertulisti, ut nullum praemium tibi debeat inputari.

III. Meruisti quondam, inclute Gratiane [3], meruisti ut de te sacra germina pullularent, ut esses seminarium principatus, ut fieres [f] uena regalis. Erudisti liberos, parentes omnium mox futuros: in quos tantum frugis bonae institutio priuata congessit, ut fortuna hodie clarior nil requirat. Hinc factum est, quod primaeuum nepotem [4] castrensia decreta legerunt. Cum familiae uestrae natura promitteret, ut cautela patris in puero nil timeret, cur tardaret aetas quem tot exempla generis [5] adserebant? Praeiudicata bona in examen uocare *non interest* ....

a Cod. *notia*. b Cod. uidetur habere *simillior* aut *similiter*. c Ita cod. sine diphth. d Cod. *errores*. e Ita cod. Sed corr. *debes quod te d. r. principatu* H. f Cod. *fieris*, ut paulo ante *deberis*.

1 Diuin. in Verr. XII.

2 Hoc ipso Caecilii exemplo utuntur Hieronymus ep. XLVI. 9, et Cassiodorius uar. VIII. 12; ita ut ad Ciceronem, si minus ad Symmachum, respicere uideantur.

3 Gratianus senior, etsi ignobili stirpe ortus, singulari tamen corporis robore et militaribus gestis uiam sibi ad magnos honores muniuit: eiusque existimatio plurimum ualuit ad Valentinianum filium, qui deinde fuit Augustus, apud principes et exercitus commendandum. Am. XXX. 7.

4 Gratianum iuniorem Valentiniani primogenitum ex Valeria Seuera coniuge, quem pater octennem renuntiauit Augustum in castris apud Ambianos.

5 Nempe aui et patris.

*

PARS INEDITA VATICANA.

IIII. . . . aut licentia [a] poetarum, dearum aliquam dixerim districtos [b] a uitalibus tuis detorsisse mucrones [1]: neque [c] te quadrigis pernicibus diua aurigante simulabo subtractum: nec cauae [d] nubis infusa circa te narrabo uelamina. Sint haec figmenta carminum; nos habeamus exempla fatorum. Haesit ante te maestior rebellis instinctus [2]: et, si mihi credis, Auguste, tibi magis quam sibi timuere dementes [e]. Nec ignorabant hoc ipso crimen suum posse cumulari, quod solum principis [f] socerum dignum caede crediderant [g]: iam nec furoris nomine et defensione [h] purgandi, qui ab alterius nece consilio temperabant.

V. Credamus historiis minora iactantibus, quae ferunt Gaium Marium pressum labe fortunae, obiectu quodam prioris euasisse reuerentiae. Cum secundis, inquiunt, rebus eius in aduersa mutatis, uirum toto orbe uictorem minturnensis carcer includeret, percussoris ictum, qui iussus inruperat, maiestate suspendit [3], quae ei sola restabat; stetit pro sene uetus gloria, nec ualuit carnifex inpia manu ferire, quem necesse habebat agnoscere. Quae, rogo, sunt maiora miracula? ministrum irascentis inhibere, an ipsos qui irascuntur obtundere? Unus, cui parcit, ignoscit [i]; multi metuunt quem tuentur. Iuuenem terror excusat, senem miseratio. In illo recolebatur, in te sperabatur imperium. Non sunt paria [k] exempli utriusque momenta: Mario adhuc supererat fulgor occidui sideris, in te iam radiabat flamma nascentis.

VI. Ecquis est motus animorum uel ordo uiuendi, qui pro uicissitudine temporum et mutatione causarum non aliquando uaria iactatione quatiatur? Fuerit aliquis in pace iucundus, sed idem rebus trepidis parum felix: hunc timuerint factiosi, sed despectui habuere concordes: hunc uiolandum nemo credidit [l], non tamen etiam sublimandum aliquis aestimauit: illi honorem regium decreuit exercitus, sed idem latuit ante priuatus. Te

a Cod. *ligentia*. b Cod. *districtus*, u pro o; ut saepe in huius aeui codd. c Ita cod. 2. manu; at 1. *quae*. d Cod. *canè*. e Ita 2. manu; at 1. *dementis*. f Ita 2. manu; at 1. *principes*. g Ita cod. h Cod. *defensionem*; tum ibidem expunctam. i Ita cod. non *agnoscit*. k Cod. *parta*. l Ita cod.

1 Iliad. III. 363. sqq.

2 Sermo est de militari apud Remos seditione, de qua sic Ammianus xxv. 10: *turbo militaris acerrime concitus Lucillianum et Seniauchum occidit. Valentinianum enim, paulo postea principem, trepidum et quo confugeret ambigentem, Primitiuus hospes tutius amandarat*. Erat autem Lucillianus Iouiani tunc imperantis socer, Valentinianus tribunus.

3 Plutarchus in Mario cap. XXXVIIII.

unum timent rebelles, eligunt iudicantes: quem nemo audax in furore contempsit, nemo consultus in honore praeteriit. Quid interest saeuiat miles an sapiat? ubi ira est, tu solus euadis; ubi consilium est, tu solus eligeris.

VII. Urgeor, Auguste uenerabilis, ut mihi tamquam aliquod lumen astrorum post priuatas exuuias iam purpuratus in oratione [a] nascaris: sentio diuinae lucis adflatum, ut ferme adsolet cum iuuar [b] emicat et mundi splendor aperitur, aut cum solis emergente purpura ruborem ducit aurora. Tandem rogatus exorere [c], sideri nouo similis, quod in rediuiua diei erumpentis officia perfusum sacris undis adtollit oceanus: procedat imperii candidatus insignis suis armis ante quam publicis: nam semper enituit, qui electioni omnium solus occurrit: galea diademate, sceptris pila mutentur: auri praemium ferri labore meruisti. Haec in te mutari sola potuerunt: nam quod spectat ad mores, unum hoc tibi fortuna addidit ut plura curares.

VIII. Excesserat diuus Iouianus e terris ac se inprouiso subtraxerat [1]. Maestum omnium repente iustitium, nec ulla, ut adsolet, murmura factionum: cessabat ambitus, quia dignus extabat. Ecquis miratur non ilico in te conuersa suffragia? nulla causa properandi est, ubi non est suspecta dilatio: et saepe minuit boni facti laudem quisquis ei obesse existimat tarditatem. Ergo seruatus es iudicio multitudinis, ne quis te putaret praeiudicium captasse paucorum. Nihil circa honorem tuum sibi adsumit euentus: ab his imperator electus es, qui deliberarunt. Agimus gratias consilio longiori [2]: sic de te diu tractatus est habitus, ut palam constet quod dignior non sit inuentus.

VIIII. Et iam concilii dies certus instabat: aderat exercitus ex omni robore romanae pubis electus. Digna plane comitia tanti imperii principatu! decernebant liberi, cui deberent esse subiecti. Tibi [d] habe, uetustas [e], redemptas saepe centurias, et gratiosas Quiritium classes, et tribus plerumque uenales. Negotia mandare nesciunt otiosi: emeritum bellis uirum

a Cod. *horatione*; sed mox ibidem *h* deletur. b Ita cod. pro *iubar*. c Duplici sensu praedictum uerbum: uidelicet aut ab *exorior* aut ab *exoror*. d In cod. interpungitur mendose post *tibi*. Confer autem orat. in patres cap. III. e Substantiui nominis uocatiuus casus.

1 Elegans repentini obitus et ingeniosa narratio!

2 Quippe, ut ait Ammianus XXVI. 1, ab obitu Iouiani ad susceptam a Valentiniano dignitatem, *diebus decem nullus imperii tenuit gubernacula*.

castrensis senatus adsciuit: noti testimonio, ignoti suffragio proueuntur [a]. Ubi hic equinus hinnitus persici quondam lector imperii [1], et adfectata ad regnum uia libidine [b] pecudis concubitum gestientis [c]? Qualis ille dominus fuit, de quo inprudens animal iudicauit? Remoue hinc prisca miracula et theatralibus praestigiis digna conmenta. Armati censeant cui potissimum regenda arma credantur. Ars est boni militis ducem nosse deligere. Merito nunc quoque certatim in omnibus parent, libenter obtemperant; neque enim tantum imperio tuo, sed etiam iudicio suo militant.

X. Uellem nunc tecum ciuica expostulare pietate: cur in medium inuitus existi [2]? cur diu obluctatus? cur sero mollitus es? An et hoc maiestati tuae debebatur, ut semper inuictus, in accipiendo tantum imperio uincereris? Periclitati sumus, ne te superiorem faceret excusatio. Maiore beneficio praestitisti coactus adsensum, quam adeptus es probatus imperium: quae res inuitamento omnibus est: nam res p. uehementius delectatur inuitis. Nemo plus dignitati tuae adfuit, quam qui non paruit uoluntati. Stabat ante nobilem candidatum aula uiduata: erat quidem uerecundiae tuae ut repugnares, sed non minus deuotionis ut cederes. Prodest nonnumquam militaris improbitas. Hodie bo [3] . . .

Hactenus pars inedita uaticana.

. . . . . . XI. incredibili prouidentia utrumque conplexus, ne aut in uno spes staret imperii, aut in duobus esset causa certandi [4]. Huc accedit quod cum duo sint in imperio gradus [5], ilico in germanum et pariter contulisti, quod noueras bis posse praestari. Adeo ne gratiam quidem captas, ut a perfectis beneficiis semper incipias. Exigui animi uices munerum partiuntur, tua

a Ita cod. sine adsp. Sic in uaticanis fragmentis iuris *proibere*. b Cod. *libidinem*; sed mox ibidem deletur *m*. c Ita 2. manu, at 1. *gestientes*.

1 Herodotus III. 85. sqq.

2 Testis Victor epitom. XLV: *Valentiniano imperium resistenti oggeritur*. Ipse Valentinianus in concione apud Amm. XXVI. 2 sic loquitur: *exsulto et prae me fero semperque laturus sum nec speranti nec appetenti moderamina orbis romani mihi, ut potissimo omnium, uestras detulisse uirtutes*.

3 Haud longiorem uno folio, nempe duabus paginis, hanc esse lacunam tum ex quaternionis natura tum ex eo patet, quod in sequentibus sermo est de Valente ad imperium sociato, quae res peracta fuit paucis diebus post ipsius Valentiniani comitia.

4 Quum Valentinianus adigeretur ab exercitu ad socium imperii adsciscendum, deliberauit num extraneum an fratrem sibi sociaret (Amm. XXVI. 2. et 4.) Fratrem autem praeoptauit: sic enim nec in uno spes staret imperii, nec in duobus esset causa certandi.

5 Nempe Caesaris et Augusti.

liberalitas desideriis nihil reliquit : maximeque in imperatorem [a] faciendo magnitudinem regiae largitatis minui credidisti [b], si cum insperata concederes, adhuc speranda differres [c]. Ergo Augustum pari iure confirmas. Curasti ne umquam tibi suspectus esset, cui non reliquisti quod ultra optare deberet.

XII. Hinc plerique principum, quos secundos creauerant, quasi aemulos mox timebant. Urget enim potissimum expectatio proximorum : semperque similis inuidenti est, cui superest quod requirat. Nec istud nimium gratiosa aut populari festinatione fecisti : iamdudum cuncta expertus in fratre, quae diu explorantur in Caesarem [d]. Dubitaretur de iudicio tuo, nisi ab inmodicis inchoasses. Statim perspeximus qualem principem legeres, postquam cognouimus quod nihil tibi quasi sollicitus reseruares.

XIII. Siqua inter cognatas caelitum potestates huiusmodi esset aequatio, paribus cum sole luminibus globus sororis [e] arderet : nec radiis fratris obnoxia precarium [f] raperet luna fulgorem [1] : iisdem curriculis utrumque sidus emergeret, pari exortu diem germana renouaret, per easdem caeli lineas laberetur : nec menstruo pigra discursu aut in senescendo [g] uarias mutaret effigies [h], aut in renascendo paruas pateretur aetates. Ecce formam beneficii tui astra nesciunt aemulari : illis nihil est in mundana luce consimile, uobis totum est in orbe commune.

XIIII. Nondum adulta rerum a te gestarum profano [i] monumenta. Iam cedo primitus faciam quod usuuenire nobis in prolixo itinere solet, ubi qui ad destinata [k] properant non omnes obuios consalutant. Ergo in duas curas diuidis orbis excubias : inuictum fratrem reliquens orienti, ipse supra inpacati Rheni semibarbaras ripas raptim uexilla [l] constituens, et prouincias luxu superiorum deditas [m] ueteris ignauiae pudore defendens, princeps creatus ad difficilem militiam reuertisti. Statim itinera, statim proelia [2] : et primus in aciem [n] purpuratus, et regalis aula

a Ita cod. Sed corr. *imperatore* H. *b* Ita cod., ut supra. *c* Cod. *differis*. *d* Num pro *Caesare*? H. *e* Cod. *sorores*. *f* Cod. *praecarium*. Et quidem *precor* ab eoque deriuata constanter scripta uideo cum diphthongo in antiquissimis mss. *g* Cod. heic *renascendo* et mox *senescendo*, quae mihi inuertenda uisa sunt. *h* Cod. *effegies*. *i* Num pro *profabor*? H. *k* Cod. *distinata*. *l* Cod. *uixillas*; sed tamen inferius recte *uexilla*. *m* Num corrigendum *desides*? *n* Num pro *acie*?

1 Sic fere loquitur Mamertinus genethl. Maximian. cap. XIII.

2 Valentiniano nuper ad imperium euecto, Alamanni bellum gallicis Romanorum prouinciis intulerunt, quod sui legati uilibus donis affecti fuissent, et ab Ursacio officiorum magistro superbius appellati. Amm. XXVI. 5.

sub pellibus, somnus sub caelo, potus e fluuio, tribunal in campo [1]. Haec imperio quidem noua, sed tibi cognita. Docuisti magis fortunam regiam quid uirum facere conueniret, quam didicisti ab ea quid imperatores ante fecissent.

XV. An exiguum uirtutis et patientiae tuae specimen arbitraris, quod rerum summa fastigia et romani nominis apicem consecutus, inter tot prouincias partim situ amoenas, partim pace iucundas, aut urbium maiestate mirabilis, aut populorum copiis redundantes, sedem quodammodo in ea parte posuisti qua totius rei publicae ruina uergebat [2]? Tales sibi terras eligunt qui ut subueniant eliguntur. Nondum degustatis imperii bonis, solas difficultates de honore sortiris. Tandiu non tenerent Galliae, si placerent.

XVI. Iactet se punicis Africanus exuuiis, sed diu in Sicilia palliatus errauit [3]. Mithridaticis [a] spoliis Lucullus exultet, sed diu in pontico luxu paene uictor languit [4]. Orientis tropea [b] ostentet Antonius, sed inter aegyptias taedas regio amore diffluxit insano [5]. Illi triumfalis [c] uiri, delicatis [d] negotiis frequentibus occupati, amoena litorum terrarumque opima sectantes. Uis petam proximae aetatis exempla? Ecce Baias sibi Augustus a continuo mari uindicat, et molibus lucrinis sumptus laborat imperii [6]. Tiberius in deuorsoriis insularum [7] natans et nauigans adoratur. Pius otia caietana persequitur [8]. In lycio [e] et academia remissior Marcus auditur [9]. Tibi nullae sunt feriae proe-

a Cod. *mitharidaticis*. b Ita cod. sine diphth. c Ita cod. *triumfalis* et mox *triumfum*. Iam terminatio *is* pro *es* etiam in primo plurali casu mihi saepe occurrit in antiquis codd., contradicentibus licet grammaticis. d Cod. *dilicatis*. e Ita cod. pro *lyceo* habet *lycio*, uti Gellius xx. 5. et Cic. academ. I. 4. et de oratore I. 21. in aliquot edd.

1 Confer quae scripsi ad Frontonem ed. rom. p. 318. n. 3.

2 Symmachus imitatur Ciceronem, qui eadem de C. Iulio Caesare in Galliis degente ait in orat. de prou. cons. xii.

3 P. Scipio Africanus maior quum exercitum in Africam traiicendum diutius in Sicilia instruere uideretur, diffamatus Romae est, tamquam is cum militibus luxuriaretur. *Ipsius* (inquit Liuius xxviiii. 19.) *imperatoris non romanus modo sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio* etc. Idem ait Valerius Max. III. 6.

4 Lucullum item incusatum a senatu quod mithridaticum bellum diutius iusto protraheret; eiusque exercitum publica auctoritate dissolutum narrat Appianus bell. mithr. xc.

5 Apud Cleopatram.

6 *Augustus* (inquit Suetonius cap. xvi) *portum Iulium apud Baias, immisso in Lucrinum et Auernum lacum mari, effecit*.

7 Nempe Capreis.

8 Pii rusticationes memorat non semel Capitolinus in eius uita. Quin et inter eius opera Caietae portum recenset cap. viii.

9 Singulare M. Aurelii philosophandi studium notius est, quam ut documentis indigeat.

liorum : maximeque hoc in Galliis delegisti , quod hic non licet otiari . Tibi nulla necessitas remittit indutias . Lustrum imperialium condis annorum [1] ubi caelo et terris horror aequalis est , sub crassa nube , iugi frigore , feroci hoste , latissima uastitate . Quietem tibi negas , quam ceteris praestas . Inter tot milia laurearum nondum digrederis ad triumfum : et cum sis maior Augustis , delegisti tibi prouinciam , de qua Caesares [2] querebantur .

XVII. Et tu quidem bellico intentus operi dudum ferocis Alamanniae terga uertebas . Sed parte alia fraterni inperii [a] liberam pacem rebellis exul inruperat [3] . Quod cum ad te primum pernices nuntii et fideles litterae pertulerunt , quis non congruum iudicauit ut a caede barbarica in facinus ciuile arma torqueres ?

XVIII. At tu rei p. plus timebas : et inter duas causas hinc intestinam [b] inde finitimam , malebas potentia tua [c] interim frui aemulum , quam longa inpunitate uicinum . Nec ita turpe duxisti plures tecum esse principes , quam terras imperii breuiores . Frustra tunc tibi perduellis motus optauit Alamannia , cui tantum miseriae inuexit conflictus tuus [d] , quantum proeliis debebatur ambobus . Probasti animum constantissimi ducis [e] minus tibi consulendo quam ceteris . Tutior aput te fuit tuus , quam noster inimicus [f] . Non uno igitur beneficio Gallias obligasti quibus pariter a te utrumque delatum est , et sui periculi cura et tui neglegentia [4] .

XVIIII. Quid ipsas contiones tuas et humanis sensibus celsiora retexo conloquia? Huc , inquis [g] , fidissimi commilitones,

a Ita heic schedae ; at alibi m . b Cod. *hi ostentinam* . c Sic corrigitur in codice ; quum antea scriptum fuisset *potentiam tuam* . d Num pro *unus* ? e Cod. *duces* . f Cod. *inimicos* , uetere nempe orthographia . g Cod. *inquid*.

1 De primo lustro seu quinquennalibus Valentiniani recole argumentum .

2 Intellige ipsum C. Iulium Caesarem : et confer Cicer. in oratione praedicta de prou. cons. loc. cit.

3 Procopius cilix , Iuliani imperatoris propinquus , post huius fata primum a Iouiano copiam impetrauit ad suos lares secedendi : mox a Valentiniano et Valente imperatoribus exagitatus , usque in tauricam Chersonesum profugit (Zosim. hist. IIII) : tum et de fide incolarum eius loci addubitans , Constantinopolim clam uenit , ubi rebellione conflata imperatorem se dixit anno Ch. CCCLXV. Sed anno sequente a Valente oppressus poenas sceleris luit.

4 Galliae nobiles urbes legationibus missis Valentinianum , queminus in orientem aduersus Procopium pergeret , exorauerunt : quod si fecisset , Gallia Germanorum incursibus patuisset . Am. XXVI. 5.

aduersum truces populos et Reni [a] feroces indegenas uexilla conferte : hic communis hostis [b] est , ille priuatus [1] : prima uictoriae publicae , secunda uindictae meae causa est [2] : alio bello petitur nostra dignitas , hoc uestra possessio . Quid plura ? contra te suadendo uicisti : tantumqe ualuit auctoritas tua , ut dissimularetur iniuria . Putasses praeceptum tuum parui habitum , siquis te uindicasset inuitum . Quisquam ne neglectum sui postulat ? et deuotionem putat , si se nemo defendat ? En animus maior imperio , sub quo maiestas neglegitur [c] , et eruptio uindicatur .

XX. Quid quod uis ista naturae est , ut ea sint unicuique ad sensum doloris prima quae propria ? nec quisquam , se ipso iudice , inpune laedatur ? Tu in casibus tuis clemens , seuerus in publicis , turpe existimas principi motus odii habere priuati . Merito ergo a nobis amplius amaris , quia pro te minus irasceris . Nescis uti regia manu contra domesticas simultates . Si erubescis tuas iniurias ultum ire , audi , imperator , quod te acuat : nostri inimici sunt qui rebellant .

XXI. Sed illius latronis iustus occasus uenerandi fratris tui laudibus cum ceteris orientis adoreis reseruetur . Unum tamen hoc praelibasse sufficiet , cum diu anceps bellum fuerit , sic uictoriae moderatus est , quasi contra se nemo pugnarit [3] .

XXII. O mira inter uos simililudo pietatis ! Tu nescis ciuile certamen adripere , ille non potest uindicare . Quamquam illa dissimulatio tua non caret honore germani : satis idoneus tibi ad uincendum uisus est , cui auxilium non tulisti . In magna fiducia minor cura est . Merito illi captiuus rebellis in deditionem datus est , merito usurpator tanti nominis oblatus ad poenam [4] . Consilio quippe tui numinis [d] factum est , ut imperio

a Ita schedae *Reni* . At superius cum adspir. Eadem uarietas est in uoc. *Remi* et *Rhemi* pop. Belg. Ceteroqui Varro in Putsch. p. 2286 neget esse adspiranda eiusmodi nomina , ut *Rodum* , *retorem* . b Cod. *hostes* . c Cod. *neglegetur* . d Cod. *nominis* . Sed bene nos emendasse *numinis* , cognosces e Morcellio de stilo lat. inscr. lib. II. cap. 2. §. 1.

1 Effatum hoc Claudii quoque gothici fuit , teste Zonara XII. 26.

2 Valentinianus (inquit Ammianus loc. cit.) *replicabat aliquotiens , hostem suum fratrisque sollus esse Procopium ; Alamannos uero totius orbis romani : statuitque nusquam interim extra confinia moueri Gallorum* .

3 Valentem clementer uictoria usum aiunt oratores Symmachus , et Themistius orat. VII , nec non Libanius orat. de uita propria ed. Reisk. t.I. p. 113. Sic fere uetus inscriptio : *maximo . principi . indulgentissimo . domino . Valenti* etc. Sed contradicunt aperte historici Ammianus XXVI. 9-10 , Zosimus IIII.

4 Procopius a suis proditus et Valenti oblatus capite truncatus est , Am. loc. cit.

udicaretur indignissimus, qui ne hoc quidem meruit, ut ei uidereris infensus [1].

XXIII. Inter has belli artes externosque procinctus, et semper de hostibus nouis [a] nouas laureas, ciuilium rerum nulla cessatio. Possum dicere, fugato ambitu, uirtuti redditas dignitates: nec iam ad honorum infulas opibus uiam patere, sed moribus [2]: castrorum curiaeque parem nunc esse fortunam, cum uideas praetorianas cohortes parere nobilibus, et ante emeritos [b] duces urbana insignia gestare lictores. Togas paludamentis saepe mutamus; armatis trabeas frequenter in*duimus umeris*. . . . .

a Cod. *nouas* bis: quod uel frustra geminatum fuit, uel certe correptum. b Cod. *emeritus*.

1 Hinc fortasse uetus inscriptio: *extinctori . tyrannorum . ac . publicae . securitatis . auctori . d. n. Valentiniano* etc.

2 Ab Ammiano xxx. 9 dicitur Valentinianus scrupulosus in deferendis potestatibus celsis: nec, imperante eo, prouinciam a nummulario rectam, aut administrationem uenumdatam. Eadem fere dicit Suidas uoc. Οὐαλεντιανός. Confer eundem etiam uoc. Μαναίμ. Item Zonaram xiii. 15. Hinc uetus inscriptio: *legum . domino . romanarum . iustitiae . aequitatisque . rectori . d. n. Valentiniano* etc.

·Q AURELII SUMMACHI ·U ·C·

LAUDES

IN UALENTINIANUM SENIOREM AUGUSTUM II.

ARGUMENTUM.

In primis celebrat orator tertii consulatus honorem a Valentiniano Augusto initum. Pergit deinde ad bellica eiusdem Augusti gesta, cuius auspicio Rhenum multis munimentis coronatum et navali ponte iunctum, Nigrum a castris romanis submotum, portumque fluviatilem effectum ait: barbaros uero populos alios proeliis fusos, alios pace et foederibus conciliatos. Denique etiam eloquentiam foro redditam ab Augusto gratulatur: tum quod Gratianum puerum imperii socium sibi Valentinianus adscivisset, id ab oratore ingenioso ac luculenter ornatur.

. . . . I. soluitur pro labore. Fastidium te forsitan caperet [a] iterati praemii et saepe repetendi, nisi nobis consuleres ne uideamur ingrati. Honor tibi summus in uiribus est, honor plenus in moribus [1]. Tuas ueras secures non lictorum umeri [b] sed ceruices gentium ferunt. Reges decreta custodiunt: castella pro fascibus eriguntur. Tu inter obsides uictoris iure disceptans: nam iubens ire quos reddis, et redire quos suscipis. Ambiat licet sacros umeros gemmarum coherentium [c] uelamen opulentum [d], et trabeam consularem discolora serta praetexant; ille tamen ornatus insignior est quem Renus [e] meruit, quem limes accepit [2]. Beneficia tua deuotione mulcere rei publicae [3]. Quae sumis annua sunt, quae condis aeterna.

II. Nolumus, inuicte moderator, tantis negotiis parem non esse mercedem'. Idem tibi praemium plerumque decernitur,

a Cod. *caperes*. b Ita cod. sine adspiratione, quod uidimus non semel etiam in Frontone. c Ita schedae sine diphth. d Cod. *opusulentum*, tum emendatum *opitulentum*: nos damus *opulentum*. e Ita schedae sine adspir.

1 Gloriosum Valentiniani moribus dat testimonium Ammianus xxx. 9 his uerbis: *omni pudicitiae cultu domi castus et foris, nullo contagio conscientiae uiolatus obscenae, nihil incestum: hancque ob causam tamquam retinaculis petulantiam frenarat aulae regalis*. Eumdem ibidem dicit corpore lacertoso et ualido.

2 Valentinianus dicitur ab Ammiano loc. cit. oppidorum et limitum conditor tempestiuus. Tum xxviiii. 6 studio muniendorum limitum flagrans.

3 Nempe sententia uidetur esse: *rei publicae est tua beneficia deuotione mulcere*.

cum a te diuersa praestentur [1]. Si non congruit meritis quod solutum est, honor uincitur non uoluntas. Nam quid tibi adicit consulatus [a], cum felices [b] annos imperii tui de aetatibus nouarum urbium calculemus [2]? Aliorum tempora fastis numerata sunt, uestra uictoriis. Hoc unum tamen rite curauimus, ut in oppidis nuper erectis primum discerent consulem conditorem.

III. Inauguremtur [c] inclutis triumfalia castra nominibus [3]. Fuit euidens causa, qua fasces sumere tertio cogereris: etenim ne magistratus romanos proxime adiuncta terra respueret, ab eo sumptum est principium, qui timetur [4]. Nihil ante [d] prioribus gestis, Auguste, decerpimus, si recentia sola repetamus. Stupeo non minus illa [e] quae comperi, sed haec magis diligo quae probaui. Adque [f] utinam modicum ingenii mei saltem nota conmendem [g]! Adempta mihi est honesta defensio: quae ipse non uideram, uenia maiore laudabam. Quisquis arcana naturae scrutari postulat, te sequatur. Non fluminum meatibus, non obiectu montium, non itinerum errore tardabitur. Omnia aduersum barbaros patent, quae sunt munita pro uobis. Scit bicornis iste uicinus succunbendum [h] esse rostratis, ne ei necesse sit uiam praebere uestigiis. Cui possibile est fluenta contegere [i], ludus est nauigare. Nec arduis locorum obicibus inpedimur. Testis est haec ipsa ripa barbariae, cui altitudo nomen inposuit [5], imis summa cessisse: ascendentem fugere nuper exercitum, qui occurrere per plana potuerunt. Et tu quidem bello uincere maluisses; sed gloriosius factum est, ut ferox natio uideret Alamannia . . . . .

a Cod. *consolatus*. b Cod. *filices*. c Ita cod. cum *is* pro *n*; ac alia eiusmodi in cod. Cic. de rep. et apud Front. d Ita cod. Sed corr. *a te*. e Cod. *illa sunt*; sed enim *sunt* uidetur obtrusum a librario. f Ita cod. *adque*. g Ita prorsus se habet locus in codice. h Ita cod. cum *n* pro *m*. i Cod. *contengere*.

1 Confer quae de repetitis Traiani consulatibus ait Plinius pan. LVII. sqq et LXXVIIII.

2 Turres seu castella in limite imperii quotannis condi iubet Valentinianus cod. theod. XV. 1. 13. Eadem fere cautela utebatur in orientali imperii parte Valens, teste Themistio orat. X. p. 137. ed. Hard.

3 Faciunt fortasse ad hunc locum ea quae dicit interpres a me editus ad orationem Tullii *pro Scauro* (ed. mediol. p 6.) de more apud antiquos ex nominibus fausta significantibus, praesertim belli tempore, auspicia sumendi. Videlicet utriusque Augusti, Valentiniani et Valentis, nomina commoda erant ad omen, ut Valerii apud scholiasten.

4 Ammianus XXX. 8. ait: *ideo Valentinianus merito timebatur, quod et exercitus auxit ualido supplemento, et utrubique Rhenum celsioribus castris muniuit atque castellis.*

5 Altaripa oppidum Nemetum et praesidium ad Rhenum prope Nigri (seu Nicri) confluentem. Hoc in oppido, anno certe ante hunc panegyricum recitatum, uersabatur Valentinianus: ex eo enim emisit legem 4. tit. 31. lib. XI. cod. theod., cui legi ita subscriptum: *dat. XIII. kal. iul. Altaripa, Valentiniano nobilissimo puero et Victore conss.*

IIII. Nec op . . . ciuitatibus obsidentur . Uerum est quod saepe u . . . credidi otium locis . . . haberi qualem te , inhospita regio , nuper inuenimus . Ignaras uetustatis arb[ores] . . si regeis [a] domibus teneretis herb . . . . s indecoram probes f . . . tibi exprobro quod uicta es tum . . . ciis . . mtus pingeris felicior principi meo . . unt quam repetunt . . haec quae . . . re adiunxit , conferantur int . . . patet illuc . . . ncet haec defensa quae capta sunt . Audite quae uera ads . . . gesta nescitis sponte . . tenda et nouos conser . . . nis ad . . . credo . . . quae . . . grauiora . Superat omnem fidem [prope]modum qui contra huiusmodi praestat officium . O pulcra admodum pompa fortunae ! Seruitus misera quodam [b] . . . ruebat . Prospexerant forte finitimi , ne quod sibi relinqueretur , instaurare [c] uictor optaret . Urebant consciam latrocinii nationem quondam romanae coloniae antiqua uestigia , et tituli sceleris proditores . Obsequio reddidit quod norat gladiis uindicandum . Quaeri . . . animus uictoris apparuit receptae urbis reliquias transferentis . Ostendit enim se potuisse reparare quae licebat euehere . Familiare est magnis animis repudiare conpendia . Incaute positam ciuitatem probarat amissio [1] . Ex . . . eam soluimus . . . eram conderemus antiquatas urb . . . runt . . . rpite nam . . . sare . . . neglegenter facta cor . . . condicionem uenit ad . . . ra mittere fateretur se nostra tenuisse .

V. C[unc]ta Gotysiorum [2] [quam uincis] glaebis . . . uena opulentus in[pert]it . . . in ue . . cet exempli . . haec eorum arma populo ter . . . ta est . Nec otiosos ospites [d] . . . us ambitum definitum aut . . . [extre]mitas [e] conpulit breue spatium postulari ; sed quo magis fieret turre [f] conmercium . Didus circumcisi tergoris ausit dedecus emptionis : tibi succumbunt regna , non ueneunt . Nec urbium tuarum fata trutinata sunt . Sic omnia ingrederis , quasi ad propria reuertaris . Non ferro pellimur , non auro aut aere fraudamur . Idem metus auaritiam cohercet

a Ita cod. pro *regis* uel *reges*. b An *quondam*? c Cod. *instauraret*. d Ita cod. sine adspiratione. e His locunis quarti et quinti capitis foedantur paginae codicis prope duae. f Nam *turpe*?

1 Confer Ammianum xxviii. 2. Fortasse enim innuit Symmachus munimentum , cuius constructionem trans Rhenum a Valentiniano imperatam , barbari , caesis romanis militibus, impediuerunt.

2 Gothinorum certe meminit Tacitus de mor. Germ. xliii.

hostis, qui conpescit audaciam. Sublata fiducia certaminis, nullus locus est pactionis. Aestimet tibi terras [suas] si audet obsistere. *Magn*um a te munus sumit Alamannia, *quod* nonnulla interim relinquis intacta.

VI. Inuideant nouis moenibus ceterae ciuitates, quas manus designauere priuatae: si quae sunt cognitionis [a] princip*alis*, liuore aemulo mordeantur. Habent *condi*tores inclutos; numquid artifices [b] *imperatores*? Interfui, Auguste uenerabilis, *cum posi*tis armis fundamenta describ*eres*, *et* felicem dexteram fabrilibus [laboribus] *occu*pares. Hinc ego oppidis tuis perennem promitto for*tunam*. *Quae* Deo proximus auspicatur, aeterna sunt. Hactenus syracusani Archimedis stetit gloria: docuit namque exitus nihil ualuisse pro ciuibus conmenta prudentis. Qui nequiuit clausa protegere, quando potuisset aperta munire? Peritius urbes construunt qui tuentur. Sed quid [c] prius mirer, ignoro. Ceteris [d] ab usu [e] fabricationis, te solum scisse quid conderes? an sub te uno magistro omnis ilico qui aderant institutos [1]? Nullus inde abiit in . . . prudens praeterea quod aliis . . . curantibus . . *so*lis aut imbrium in*gentium taed*ia pertulisti. Quanto tibi [lubet] . . . semper otio uindicata solos opi . . bus uexillis adduxit exercitum et ore . . . Dedalus [f] grassatorem Cecropiae [2] nobili [cauea] inclusit. Quid expectauit Alamannia . . . m totus exercitus et mancipare no . . . et claudere [g]?

VII. In quod periculum . . . prolapsus est? Formam cognitio [h] . . . nec describere audeo nec tacere . . . in nos fidei quae suadet [i] audacia . . . naturae munus occur . . . oli tribunal . . . duorum fluminum . . . gnara dedecus . . . [k] manus geminas aggerum institutiones mole uallauit [3]. Succedit scaena murorum tantum ex ea parte decliuis, qua margines turrium

a Ita cod. Sed num corrigendum *conditionis*? H. *b* Schedae *artificis*. *c* Cod. *quit*. *d* Ita cod. *ceteris*. *e* Nisi mauis legere *abusu*. Cl. quidem Heind. scribendum coniiciebat: *ceteros ab usu fabricationis, te per te solum scisse quod conderes*. *f* Ita cod. sine diphth. *g* Heind. supplebat: *quid expectauit Alamannia, nisi ut ipsam totus exercitus et mancipare nobis uellet et claudere?* *h* Dic *conditionis*, ut supra in notis. H. *i* Cod. *suadit*. *k* His lacunis sexti et septimi capitis occupatur codicis plus dimidia pagina.

1 Similia dicit Themistius Valentem laudans or. x. p. 137.

2 Minotaurum.

3 Loquitur orator, ut puto, de illo munimento celso et tuto, quod a Valentiniano conditum prope Nigrum narrat Ammianus XXVIII. 2.

fluenta perstringunt. Nam bracchiis [a] utrinque Rhenus urgetur, ut in uarios usus tutum praebeat commeatum. Ipsa illa, quae propugnaculis ambiuntur, opere suo decenter armata [b] sunt. Ita crebris hiatibus destricta coniunctio pandit exitum glandestinis [c] iactibus saggittarum. Stat mediae arcis aurata sublimitas, et tecto comitur pro tropeo: cui perardui et in prona decliuis [d] leuis plumbi lorica subtexitur. Quem tibi, Auguste, animum cum haec conderes fuisse credamus? quasi sollicitus munita fecisti, quasi securus ornasti.

VIII. Prodidit uetus fabula, gigantum manum quondam montanas turris intulisse sideribus [1]. Talia forte temptauit: neque enim terregenas [e] licet iuuenes Peliona adque Ossam conuexisse credibile est. Dum solitis maiora conantur, infirma moliti sunt: sed fama auxit inuidiam, ut fragilitas operis neglegentius conlocati, simulata numinum conspiratione, culpa careret incuriae. Aut si rerum talium fides constat, habes testimonium grande meritorum, cum tanto caeli fauore ista perfecta sunt, quanto illa odio corruerunt. Obsedetur oculis subiecta barbaria, et intellegit sibi libertatem pro parte sublatam, cui non licet habere secretum [2]. Non ego montium speculas aut decisa aegyptiis rupibus procera miracula, uel pyramidum uertices angulosos, fastigiis celsae urbis aequauerim. Regis [f] ipsos siquis interroget, laudabunt mehercule quod institui noluissent. Ipse in hostibus depraehendi [g] ambigua signa formidinis et stuporis. Ita conspicuam moenium dignitatem uario interpretantur [h] adfectu, ut adhuc diu iudicare non possint, utrum eam mirari magis debeant an uereri.

VIIII. Dixi, Auguste uenerabilis, negotiis tuis auxilio fuisse caelestis. Facilis adsertio est, cum Rheno teste nitimur: qui alpinae niuis defluo liquore cumulatus, cum ripae utriusque confinia cogeretur excedere, maluit ad uictoris iura transire: auersatus est solum barbarum, totumque principi agmen exposuit, more migrantium perfugarum. Non fuit ille, si credis,

a Ita cod. cum duplici *c*, ut in aliis antiquis codd. *b* Ita schedae. Olim edidi *ornata*. *c* Ita cod. cum *g*. *d* Cod. *decliues*. *e* Ita cod. *f* Ita cod. pro *reges*. *g* Ita cod. cum diphth. *h* Cod. *interpraetantur*.

1 Obiter moneo, Themistium in oratione XIII, quae est de pulchritudine Gratiani (edit. Hard. p. 176-177) commemorare pugnam gigantum aerea imagine expressam ante curiam constantinepolitanam.

2 Ammianus XXVIIII. 4 ait: *e speculis, si quis hostium se commouisset, desuper uisus obruebatur*.

hostilis [a] excursus : lento per aperta processu uenit similis supplicanti . Deditionem uidimus fluentorum , Nili eruptionibus proximam , quibus arens Canopus [b] et memfitica glaeba pinguescit . Et ille [1] ut obsequatur egreditur ; cessit alius [2] [c] , quo magis hoc amice fieri crederemus . Quod Nigrum fluuium quasi quoddam pignus accepimus , iam minus mirum est quod tibi regum liberi pro foederibus offeruntur . Nec Renus , ut ita dixerim , romana pace gauderet , nisi amnem conuenam , uelut obsedem , tradidisset .

X. Uentilemus prisca monumenta , scrutemur annales : inuenies uetustatem paene ignaram fluminum quae tenetis . Ipsi illi uates exoticis nominibus licenter ornati , cum ad indicum Gangen et Borysthenen scythicum carmen extenderint , Nigrum parem maximis ignoratione siluerunt [3] . Nunc primum uictoriis tuis externus fluuius publicatur . Gaudeat seruitute ; captiuus innotuit . Elementis quodammodo ditatam cerno rem publicam , cui amnes incogniti mancipantur , longinqua terra coniungitur . Dum orbis terminos quaeris , gentium sustulisti . Parum quiddam naturae superest , quod adhuc Romanus inquirat . Relabi credis imperium , nisi semper accesserit .

XI. Quid si impetus tuos institutio moenium non teneret ? Nescis transire deserta : diligentiam iactantiae praetulisti . Nam celeritas , famae commoda est ; munitio , firmitati . Quererer [d] , consul inuicte , necdum tibi parere omnia , nisi ea , quae adiuncta sunt , scirem facta meliora .

XII. Consulto multa praetereo , ne in poeticos flatus rerum ingentium cothurnus [e] erumpat . Unum e pluribus trita in-

a Cod. *hostiles* . b Cod. *Caponus* . c Cod. *alius* , quod fortasse refertur ad fluentum . d Cod. *quaererer* . e Cod. *coturnus* .

1 Nempe Rhenus .

2 Scilicet Niger fluuius . Sic autem rem narrat Ammianus XXVIII. 2. *Cum reputaret Valentinianus munimentum celsum et tutum , quod ipse a primis fundarat auspiciis , praeterlabente Nicro fluuio , paullatim subuerti posse undarum pulsu immani , meatum ipsum aliorsum uertere cogitauit , et quaesitis artificibus peritis aquariae rei , copiosaque militis manu arduum est opus adgressus . Per multos enim dies compaginatae formae e roboribus coniectaeque in alueum , fixis refixisque aliquotiens prope ingentibus stilis , fluctibus erectis confundebantur , auulsaeque ui gurgitis interrumpebantur . Vicit tamen imperatoris uehementior cura et morigeri militis labor , mento tenus dum operaretur saepe demersi : tandemque non sine quorumdam discrimine castra praesidiaria inquietudine urgentis annis exempta , nunc ualida sunt .*

3 Nigri tamen meminere proximi Symmacho scriptores Vopiscus in Probo cap. XIII, Eumenius pan. Constantini cap. XIII, Ausonius in Mosella u. 423.

sinuatione contingam; Rhenum [a] numquam antehac temere nauigatum, tumentibus aquis itinera tuta portasse. Ita in morem nexa nauigia constrato desuper solo riparum extima [b] momorderunt [1]. Unius diei negotio pendentis machinae ordo conualuit. Ludo iocoque certatum est ex qua pate nelocius in amnem medium contextio perueniret. Eat nunc troiani carminis auctor inlustris, et pro clade popularium Xanthum fingat iratum [2]: armatas cadaueribus undas scriptor decorus educat. Nesciuit flumina posse frenari. Tantumne ualuit riuus iliacus, ut in auxilium Uulcani flamma peteretur? Profundus didicit, quid paruus euaserit? Defensio ipsa caelestium tuo operi non meretur aequari. Fluuium incendisse uindicta est, calcasse uictoria.

XIII. Ut uideo, aeterne [3] defensor, conscientia tua maior est consulatu. Habes, quod tibi alter praestare non possit, animum praemio certiorem [c]. Nec ideo putes ingratam esse rem publicam: hoc est in ornamentis ciuilibus maximum, quod tuis meritis fatemur angustum. Sat est ad remunerationem beneficii, ut cum digna rependi nequeunt, uel summa solu*antur* . . . . . .

. . . . XIIII. tenere secreta. Itaque Crassus percontanti filio quid noctis moueri castra iussisset; uereris, inquid [d], ne tuas aures forte non penetret occentatio bucinarum [4]? Nobis satis est curare praesentia, futuros exitus tecum fortuna disponat. Num ambiguum est semper barbaros suspicari quae saepe perpessi sunt? Sed inexplorata ueritas magis anxios effecit, quam paratos. Sciunt quid cauere [e] altitudo principis utrumque prouidit, ut et illorum circumspectio falleretur qui numquam mente securi sunt, et nostrorum animus integer perueniret [f], qui ante solliciti non fuerunt.

XV. Quid ego in te peritiam bellicae rei [5]? quid usum ducendi agminis? quid locorum notitiam, temporum demen-

a Ita cod. etsi paulo ante sine adspir. *b* Cod. *existima*. *c* Num pro *celsiorem*? H. *d* Ita cod. *e* Ita se habet locus in cod. Ceterum Heind. scribendum coniicebat: *sciunt quid metuant; cauere nesciunt* etc. *f* Ita cod. Sed dic *permaneret*. H.

1 Rhenum nauibus a Valentiniano iunctum narrat Ammianus xxviiii. 4, si tamen tempora congruunt. Confer eumdem etiam xxv. 1. 10.

2 Celeberrima haec extat narratio iliad. xxi. 212-385. Eodem autem Xanthi exemplo utitur Themistius or. x. ad Valentem p. 133, Omnino Themistius haud semel conspirat cum Symmacho.

3 Sic uetus inscriptio: *aeternis. uenerandisque. principibus. dd. nn. Valentiniano. et Valenti. uictoribus.* etc.

4 Idem narrat Frontinus strateg. I. 1.

5 Militares Valentiniani uirtutes saepe commemorat Ammianus, et praesertim xxx. 9.

siones, laborem sine pernicie, curam sine merore [a] conlaudem? Uidi fidissimos [b] comitum tuorum solito laetiores, cum ad destinata [c] praemissi, quae uidebant prae ceteris se tantum meruisse cognoscere, gauderent [d] cum omnibus etiam ante nescisse. Praestitum sibi utrumque dicebant, cum eos iudicio elegeres et auspiciis adiuuares.

XVI. Nec dubitabant principem protinus adfuturum, qui inter diuisas cohortes diuersasque legiones et illorum coeptis inprouisus interfuit, et nobis praestitit quod resedit. Ita nulla pars questa [e] est uel cito abisse ductorem uel sero uenisse. Diuina consilia post terminum patent. Intellegimus te ideo praemisisse nonnullos, ne esset tarda uictoria; ideo plerosque tenuisse, ne esset multitudo suspecta. Ante Almanuiam mancipasti, quam interiora quaereres. Uides nihil esse prolixum magna curantibus: nec remanentem relinquis [f], nec a praecedente desereris. Ignosco iam desidiae barbarorum. Quid iuuat ubi potissimum degas, cum ubique semper appareas?

XVII. Cedo mihi, imperator, belli iliensis historiam: probabo Graeciam parua mentitam nec magnitudini seruisse nec fidei. Aiunt heroas ad Troiam classe delatos ignoti litoris timuisse contactum, donec formidata responsa uel strenuus temeritate iniret [1], uel fraude uersutus eluderet. Nolo dolos, nolo conmenta. In exercitu principis mei certatum est quis primus exiret: necdum extrema riparum naualia rostra pulsauerant, et iam miles inpiger desilibat. Sub tali duce tuta deuotio est: magis unusquisque curauit nequis anteiret, quam nequis occurreret.

XVIII. Plus uideris mihi egisse [g], quam cuncti, qui fortunam singulis praestitisti. Non harenis inmersa haesere uestigia, nec tardior nisus per uada [h] cunctatus est. Mitiora omnia uisa sunt quam fuerunt: Rhenus placidus cum aestuaret, terra stabilis cum dehisceret, ripa planior cum tumeret.

XVIIII. His uirtutis excursibus non obreptioni uia quae-

a Ita cod. *merore* sine diphthongo. b Codex primum *fiducissimos*, tum emendatum *fidissimos*. c Cod. *distinata*. d Cod. *cognoscere gaucere gauderent*. e Cod. *quaesta*. f Cod. *relinquens*, dein factum *relinques*. g Cod. *egesse*. h Cod. uidetur habere *udaue*.

1 Nempe Protesilaus, qui primus quum e nauibus in troianum litus exscendisset, ab Hectore occisus est.

ritur, nec repentinae caedi insidiarum. Haud placet ferire praeuentos [a]. Exaturat animum gloriosum fortunata uelocitas. *Sinebas* [b] abire cum liberis: et quo magis cognoscerent bella exigi, patiebaris et a barbaris arma transferri. Nemo uilibus culminibus [c] contecta gurgustia interneciuo igne populatus est: nec indormientes lectulis feras matres antelucanus raptor extraxit. Uix desudata in diem crapula et refrigeratis cubilibus fugam ueniae miscuerunt. Ut dammis pernicibus campus aperitur, ut agmina ignaua ceruorum latibulis emota siluestribus in plana coguntur; ita gratius uisum est discurrentem barbarum spectare quam caedere [d]. Triumphi [e] speciem uicit inpunitas. Si bene aestimo rigidum nationis ingenium, uitam credit infamem, cui contemptus ignouerit. Numquam paeniteat pepercisse metuentibus. Laus certaminum fortuita est, certa clementiae [1]. Qui odium hostile non meruit, par esse desiuit. Alterum necesse est de miserabili populo; suscipimur, si adficitur; indulgentia tua, mihi crede, punitus est: si gratulatur, obnoxius est [f].

XX. Dicam quod nulla monumenta testantur: tibi incola uiuit Alamanniae: quos ferro subtrahis, addis imperio. Sat est quod mores gentium parcendo mutasti. Quid illis remansit inmane, quorum salus mancipata est beneficiis tuis, et terra castellis? Tute interim liberi sunt, sed iam pudore captiui. An ad longingua diffugient, quos non uexilla tantum tua, uerum etiam noua oppida persequntur [g]? Exclusit cultus indigenas [h], et quasi iam uacantibus mediis ulterior accola romanum foedus efflagitat. Non est, ut auguror, otiosum, quod Burgundionum crebra legatio concordiam postulauit [2]. Aut arma principis sentiuntur, aut iam celsa eminus castrorum tecta rutilarunt. Optant cohaerere uictoribus prius pace, quam limite. Si ulla tibi in otio esset aetas, preces [i] forsitan distulissent. Quidquid in-

a Cod. *appacis ferire praeuentus*. *b* Hoc uocabulum a me additur, quamquam in schedis nulla est lacuna. *c* Cod. *culminis*. *d* Cod. *cedere*. *e* Cod. *triumphis*. Notemus tamen hoc loco adspirationem. *f* Heind. coniecturaliter scribebat: *alterum necesse est de miserabili populo suspicemur: si adficitur indulgentia tua, mihi crede, punitus est: si gratulando adulatur, obnoxius est*: *g* Ita cod. cum unico u. *h* Notemus *indigenas*, quum alibi uiderimus *indegenas*. *i* Cod. *praeces*.

1 Cicer. pro Marcell. II.

2 Burgundiones Valentinianus excitauit in Alamannos Romanorum hostes perpetuos, spondens se illis auxilio futurum. Et Burgundiones quidem fide habita foedus cum Romanis inierunt; sed Valentinianus pactis non stetit. Amm. XXVIII. 5.

teriacet ornando [a] iungetis. Accessu, ore, rogans tota consumitur. Ubi illi [b] sunt qui dudum Germaniae ciuitates obsidione...

. . . . XXI. *Ab* ortu in oceani ostia riparum margines operum corona praetexit [1]. Quis credat hoc quoque esse curatum, ne portibus indigeret? Nam qua regio Nemetensis extenditur, recessum fluminis murorum ambitus uindicauit, paruo aditu nec satis libero, ut stationis exitus propugnaculis desuper protegatur. Habent sua quodammodo castra rostratae, et intro [c] conclaue Rheni regia classis armatur. Fallit eminus intuentis theatrum [d] consaeptum, qui cum uideant per summa [e] discurri, per ima nesciunt nauigari.

XXII. Supererant, Auguste, plura quae dicerem: sed inter tot scriptores rerum tuarum, nolo ceteris uniuersa decerpere. Debent tibi ingenia omnium [f] quod locuntur [g]. Sonet apud te libertas forensis eloquii, quam dudum exulem tribunalibus reddidisti. Ruri emeritus torpebat orator [2]: quibus facundiam natura dederat, officium uis negabat. Nusquam maius silentium, quam in sacrariis litterarum. Idem uarias aetatis tacendi morbus urguebat [h], cum incipientium studia breuis finis artaret. Exitum litium regebat euentus. Quid enim de auctore [i] praesumeres [k], in quo haec tantum spes erat, quod cum peiore certabat? Nec dubitabamus eum plus in negotiis prosequendis habere prudentiae, qui soleret consilium a desinentibus postulare. Haec alieni temporis uulnera in alamannicis contenplantur [l] excubiis. Cum alligares manus hostium, soluisti uincla linguarum.

XXIII. Congruebat hoc gloriae tuae, congruebat uigiliis curisque sollertibus, ut campi pariter ac fori laude frueretis. Nullae artis [m] silent, nulla friget industria: uacant ora legibus, arma limitibus. Par fuit ut eloquentiae usum redderes, cum iam totiens scribenda gessisses. Silentium magnis rebus

a Num pro *ornando*? H. *b* Cod. *illis*. *c* Ita cod. *d* Cod. *theatra*. *e* Cod. *summam*. *f* Num pro *oratorum*? *g* Ita cod. *h* Sic apud Frontonem *ungui* pro *ungi*. *i* Ita cod. *auctore* pro *actore*. *k* Cod. *praesumeris*. *l* Ita cod. *m* Ita cod. tametsi est primus casus.

1 *Valentinianus* (inquit Ammianus XXVIII. 2) *Rhenum omnem a Raetiarum exordio ad usque fretalem oceanum magnis molibus communiebat, castra extollens altius et castella per habiles locos et opportunos, qua Galliarum extenditur longitudo: nonnumquam etiam ultra flumen aedificiis positis subradens barbaros fines.*

2 Confer or. pro Trygetio cap. I.

inimicum est. Quid est gloria, si tacetur? Habes tot testimonia, quot [a] ingenia liberasti. Inuenisti, principum maxime, genus aliut laurearum. Dum orbis [b] secreta rimaris, dum in medulliis [c] barbarorum non tentoria [d] sed tecta constituis, triumfum pacis egisti. Canant alii quae [e] supersunt: ego testis fungor officio. Ibo per urbes, ibo per populos iactantior uictore laudato. Dicam senatui plebique romanae, fasces in prouincias nouas mittite, trans Rhenum iudices praeparate [f].

XXIIII. De te autem, Gratiane uenerabilis, narrabo grandia, sed spondebo maiora [1]. Sciet r. p. geminis se custodibus esse munitam, sed quasi uni esse munificam: sub communi stipendio duos principes militare; plures necessitatis [g] laborum esse quam sumptuum. Felicis [h] saeculi ista commoditas est, obsequia utrique iuncta praebere, et beneficia diuisa percipere. Moderatum est quod penditur [2], quia simul sumitis; amplissimum quod geritur, quia certatim ambo praestatis [i].

XXV. Quanto parcior uestri numinis cultus est quam deorum! Illis singula templa fundantur, et sua cuique locantur altaria. Inde, ut arbitror, maluerunt dispares ritus, ne in consortium cogerentur. Nulli cum altero fas est dicare puluinar. Illum frygius antistes placat [k], hunc pontifex. Illas castae matres [l] tuentur aras, has infulata uirgo custodit. Sumpserunt nomina diuersa tot flaminis [m], ne possent dis pluribus esse communes. Ipsas nobilium diuisere gentes. Pinarios Hercules occupauit [3]: idea [n] Mater legit hospites Scipiones [4]: ueneriis sacris famulata est domus Iulia. Orbem paene [o] ipsum sumptus defecit, quia cultus inpleuit. Uestri imperii iuncta frugalitas est, discreta maiestas [p]. Unum [q] quodammodo in uobis putamus esse qui regimur, cum duos sentiant qui resistunt [5].

a Cod. *quot*. *b* Cod. *urbes*. *c* Ita cod. *medulliis*. *d* Cod. *tantoria*. *e* Cod. *que*. *f* In cod. est terminatio *tae*. Sed et infra mendose legitur *spontae*. *g* Ita cod. *i* pro *e*. *h* Cod. *felices*. *i* Cod. *praestates*. *k* Cod. *nunc frigius antistes plagat*. *l* Cod. *matris*. *m* Ita cod. pro *flamines*. *n* Ita cod. sine diphth. *o* Cod. *pene*, sed infra *paene*. *p* Cod. *magis casu*, cui uidebatur supponendum *maiestas*. H. *q* Cod. *nam*.

1 Undecimum scilicet agebat aetatis annum Gratianus in consulatu tertio parentis Valentiniani, a quo dictus erat Augustus tribus ante annis, nempe octennis.

2 Hanc laudem aperte Valentiniano tribuit Ammianus xxx. 9: *in prouinciales parcus, tributorum ubique molliens sarcinas*. Aliter tamen se gessit extremo sui imperii tempore Valentinianus, testibus eodem Ammiano xxx. 5, et Zosimo IIII.

3 Aur. Victor. or. g. r. VIII.

4 Intellige Scipionem Nasicam.

5 Quippe Gratianum Valentinianus bellicarum expeditionum socium habebat. Am. xxvii. 10. Sic autem fere loquitur de Maximiano et Constantino coniunctim imperantibus incertus laudator in paneg. sub fin.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

LAUDES

IN GRATIANUM AUGUSTUM.

ARGUMENTUM.

Gratianum celebrat Symmachus primum quidem quod plane puer voluntate exercitus et patris sapientia Augustus creatus sit: id autem constat Gratiano octenni accidisse. Addit orator exempla aliorum, qui pueri regnum adepti sunt. Innuit deinceps studia litterarum, quibus in primis Gratianus deditus erat. Rursus Gratianum illustrat Pompeii magni exemplo, qui adulescens iam gloriosissimus erat. Tum eidem Gratiano sibyllina seu virgiliana oracula accommodat. Denique totum orbem Gratiano subiectum iri vaticinans innuit. Dicit autem Ammianus XXVII. 6. *post electum a patre Gratianum " con„ surrectum esse in laudes maioris principis et novelli: maximeque pueri, „ quem oculorum flagrantior lux commendabat, vultusque et reliqui corporis „ iucundissimus nitor, et egregia pectoris indoles „. Tunc igitur fortasse Symmachus hanc laudationem dixit; qui certe se versatum in exercitu Valentiniani ait in eiusdem laudatione altera cap.* VI. *Mirari autem licet Symmachi ingenium in re ardua feliciter exsultans. Namque, ut ait Cicero (apud Servium ad aen.* VI. 877) " *causa difficilis laudare puerum: non enim res lau„ danda, sed spes est.*

. . . . I. sollemnibus copulare [1]. Sed prima mihi deuotionis causa peragenda est. Libens aurea sume munuscula, qui talia tempora praestitisti. Salue nobis saeculi spes parata [a], et in gremio r. p. nutricis adolesce, laetitia praesentium, securitas posterorum. An ego uereor ne in adulescentem gratiosus existimer, cuius primum est stipendium principatus? Tuis certe auspiciis disci semper triumph . . . .

II. Te imperii candidatum toga picta uestiuit [2]. Neque enim aliud expectare iam poteras qui a perfectis honoribus inchoabas. Uidimus in sellis curulibus nouum lumen, clementiae auspices incruentas secures, uirtutis omina in fascibus laureatis,

a Cod. *perata*.

1 In qua pagina desinunt laudes posteriores in Valentinianum, in eadem incipiunt laudes in Gratianum, sed mutilae a principio, quia scilicet amanuensis litteris maioribus ac fortasse aureis uel certe coloratis exordiri scriptum cogitabat. Eius generis lacunas saepe uidi in antiquis codicibus. Ceterum paucos uersiculos laudationis exordientis deesse, ipsa, ut dixi, pagina docet.

2 Loquitur Symmachus de primo Gratiani consulatu, quem gessit septennis ann. (b. CCCLXVI, nempe anno ante initum imperium.

maiestatis augurium in aquilis [a] scipionum [1]. Tunc primum forensis industria [b] lege quondam silentii [c] subiugata liberos oculos ad tuum tribunal erexit. Cum in amplissimo magistratu inlustre quiddam et dulce resonantia decreta sancires [2], sensim intelleximus ad honesta officia facundiam posse remeare, quam uidebamus in consule.

III. His ad imperium lectus auspiciis praerogatiuam consulis ad comitia purpurae detulisti. Errat quisquis ideo censet aetatem. Pro senibus puer dimicans [d], pro liberis nostris aequaeuus insudas. Tu nempe es [e] quem paene intempestiue putabamus electum?

IV. O militum sincera suffragia! Scit iudicare deuotio. Fortunae publicae fuit, ut qui genuerat [f], parciora promitteret, et qui necdum nouerant, felicius iudicarent. Quis umquam de indole pueri cum parente contenderet? et tamen fiducia non peccat exercitus. Sic electus es re probatus [g].

V. Quis mihi Zeuxydis [h] coloriis [i] ceris haec comitia spectanda digereret? Siquis appelleus [k] imitator illud caeleste iudicium uerisimili adfectu artis animaret, uiserent posteri uix credenda miracula. Hinc Augustum, inde legiones, et inter hos medium regni impuberem candidatum. Anceps diu utrimque certamen: et cunctis alacri fronte plaudentibus, patrem sero cedentem [3]: turmas supplices, cuneos anbientes [l]. Digna tabula saeculis! digna pictura temporibus! quibus magis utiles uidemus eligi quam uolentes [4].

XI. Decuit annis florentibus omnium fauere iudicia: melius unumquemque officii usus exercet [m]. Sic Antiocho ante robur aetatis Syria sponte [n] subiacuit [5]. Pelleum ducem praecox for-

a Cod. *aurium in aliquilis*. *b* Cod. *industris*. *c* Cod. *silentiis*. *d* Ita cod. *e* Cod. *est*. *f* Cod. *teruerat*. *g* Ita lego, non *reprobatus*. *h* Ita cod. *i* Codex uidetur habere *coloribus*. Esset autem *color* adiectiua forma pro *coloratus*. De cereis imaginibus saepe loquuntur prisci auctores. *k* Ita cod. cum duplici *p*. *l* Ita cod. *m* Cod. *exercit*. *n* Cod. *spontae*.

1 Scipio eburneus, aquilam gestans, consulatus insigne fuit.

2 Gratiani eloquentiam laudat Symmachus etiam ep. I. 13.

3 Nempe uidetur Valentinianus more gratiosorum hominum Gratiani pueri dignitatem rogatus comprobauisse. Id confirmat etiam Zosimus IIII, qui ait Valentinianum exoratum a proceribus tandem adsumpsisse Gratianum. Ceterum Ammianus XXVII. 6. refert immo Valentiniani sermonem, quo is exercitum orat, ut Gratianum Augustum lubens ueneretur.

4 Laudat tacite Valentinianum. Cf. laud. I. 10.

5 Intellige Antiochum V, seu Eupatorem, qui nouem annos natus regnare coepit, sicuti Gratianus octennis. Vide Appianum de bell. syr. XLVI.

tuna delegit. Ptolemaeo [a] inter prima rudimenta lactantis infantiae regnum Roma reparauit [1]. Et mehercule tenacius rapit imperii disciplinas teneritudo primaeua. Uirtus, cum cito inchoat, diutius perseuerat. Nempe uirentibus ramis artifex rusticandi alienum germen includit, ut nouella praesegmina coagulo libri ubidius [b] inolescant. Audio in edomandis equis, equitis [c] inscios aptius essedis colla subiungere . . . .

. . . . VII. *ty*rannos uinces officiis. Seruetur tibi aliquod opus uirtutis in posterum, cui nihil iam remansit ignotum. Quas habes laboris indutias, tropeis et litteris occupatus [2]? otiosa cum bellicis negotia miscuisti. Agnosco in te non adumbrata uestigiis, sed expressa ueterum signa uirtutum. Nempe Fuluium Nobilem tam laude quam nomine inter aquilas cantusque lituorum praeceptor Ennius [3] frequentauit. Africanum illum terra marique uictorem [4] lectionis particeps et laboris Panaetius non reliquid [d]. Cum magno Alexandro mundanam paene militiam filosoforum [e] comitatus exegit [5]. Iam credimus uetustati, cum in isdem tentoriis tuis uolumina et arma tractentur. Nec deest quod pro condicione rerum temporumque percenseas. Historia oblectaris [f] in proeliis, in adhortatione [g] suasoriis, actionibus in conloquiis, carminibus in triumphis.

VIII. Sentio me ad exempla ueterum tempestiue esse dilapsum.

a Cod. prima manu *Ptolemaeo*, tum scriptum *Ptolomaeo*. Hinc cognoscimus quam uetus sit (etsi deterior) scriptura huius nominis per *lo*, quae in multis sequioris aeui codd. occurrit. — *b* Cod. uidetur habere *ubidios*. Sed corr. *auidius* H. *c* Cod. uidetur habere *aequitait*. *d* Ita cod. *e* Ita cod. *f* pro *ph*; sed non semper, et quidem mox *triumphis*. *f* Cod. *oblectares*. *g* Cod. sine adpis.

1 Mortuo Ptolemaeo IIII Philopatori successit filius Ptolemaeus V Epiphanes quinquennis (seu quadrimus ut ait Hieronymus in Danielem cap. XI. 14.) Puero Epiphani senatus romanus, petentibus Alexandrinis, tutorem misit M. Aemilium Lepidum, qui regnum administraret. Rem uide apud Valerium Max. VI. 6. 2, Iustinum XXX. 3, Tacitum annal. II. 67. Lis tamen apud criticos exstitit, cuinam ex tot Ptolemaeis tutor Lepidus datus fuerit: quam controuersiam uidesis apud Eckhelium doctr. num. uet. tom. V. in gente aemilia, ubi et nummus Lepidi tutoris.

2 Valentinianus ipse pater apud Ammianum XXVII. 6 dicit Gratianum *humanitate et studiis disciplinarum sollertium peritum*. Symmachus ep. I. 21 uocat *eruditissimum*. Fuit autem Gratianus alumnus Ausonii, a quo item in gratiarum actione appellatur *doctissimus*.

3 Codex pro *Ennius* habet *Accius*, manifesto mendo. Nam primum ipse se refelleret Symmachus, qui in epistula ad Ausonium I. 21 utitur hisce iisdem exemplis Ennii et Fuluii, Panaetii et Africani etc. Tum Ennium adiungit Fuluio Cicero pro Archia XI, et tuscul. I. 2. Denique Accius a diuo Hieronymo in chronico natus dicitur Mancino et Serrano consulibus (urbis DLXXXIIII) nempe anno XVIIII post Fuluii uictorias.

4 Intellige Africanum minorem; et confer Paterculum I. 13; Cicer. acad. IIII. 2, et de rep. I. 10; Gellium XVII. 21.

5 Confer Ciceronem pro Archia X. His autem exemplis Ennii Panaetii et philosophorum sine dubio Symmachus etiam Ausonio Gratiani magistro oblique adulatur: quod quidem apertissime facit ep. I. 21.

Iure igitur ex annalium memoria Pompei usurpabo responsa. Is equestri censu equum de more traducens, cum forte interpellaretur uoce censoris, sub quo imperatore meruisset? me ipso, inquid [a], principe militaui [1]. Nolo explorare iactationem ducis tanti fortasse mendacem. Dignius tamen sibi istam gloriam uindicaret qui coepit ea aetate ceteros regere, qua nondum posset ipse parere. Me si quis interroget, quando inclytus Gratianus delectui nomen obtulerit, respondebo libere, quando imperatoris accepit.

VIIII. Si mihi nunc altius euagari poetico liceret eloquio, totum de nouo saeculo Maronis excursum uati similis in tuum nomen excriberem [b]. Dicerem de caelo redisse iustitiam [2], et ultro uberes fetus iam grauidam spondere naturam. Nunc mihi in patentibus campis sponte seges matura flauesceret, in sentibus uua turgeret, de quernis frondibus rorantia mella sudarent. Quis haec sub te negaret esse credenda, cuius indoles [c] multa iam praestitit, et adhuc spes plura promittit? Et uere, si fas est praesagio futura conicere, iamdudum aureum saeculum currunt fusa [d] Parcarum. Nec poeticis utar indiciis. Ecce iam Rhenus non despicit imperia, sed intersecat castella romana: a nostris alpibus in nostrum exit oceanum. Ille liber [e] hucusque [f], repagulis pontium captiuus urgetur. En noster bicornis caue aequalem te arbitrere Tiberino, quod ambo principum monumenta gestetis [g]: ille redimitus est, tu subactus. Non uno merito pons uterque censetur [3]: uictus accepit necessarium,

a Ita cod. b Ita schedae; non exser. c Cod. *Indolis*. d Ita cod. *fusa*. e Cod. *libera*. f Posthinc obliteratum uidetur in schedis unum uocabulum. g Cod. *gestites*.

1 Idem narrat Plutarchus in Pompeio XXII.

2 Imitatur orator quartam Virgilii eclogam.

3 De ponte, quo Valentinianus iunxit Rhenum, recole laud. II. cap. XII. Pons autem Tiberi impositus ille nimirum est, cuius exstat apud Gruterum p. CLX. 4 inscriptio haec: *Fl. Valentinianus*. etc. *trib. pot.* VII. *imp.* VI. *cons.* II. *Fl. Valens*. etc. *trib. pot.* VII. *imp.* VI. *cons.* II. *Fl. Gratianus*. etc. *trib. pot.* III. *imp.* II. *cons. primum. pontem felicis. nominis. Gratiani. in. usum. senatus. ac. populi. rom. constitui. dedicarique. iusserunt*. Pons igitur, de quo loquitur Symmachus, dedicatus est anno Ch. CCCLXVIIII. Atqui superius innuimus, hunc panegyricum dictum esse fortasse apud Ambianos quum Gratianus Augustus inauguraretur anno CCCLXVII. Ergo ut nobis ipsi constemus, nihil repugnare dicemus Symmachum loqui de ponte paulo ante quam dedicaretur. Potuit enim anno CCCLXVII ille pons Romae paene totus fuisse constructus, qui anno CCCLXVIIII dedicatus sit. Sed plane hic panegyricus dictus saltem est ante annum CCCLXXI, in quo iterum consul fuit Gratianus: orator enim de unico tantum loquitur Gratiani consulatu. Illud etiam noto, apud Ammianum quidem XXVII. 3 dici pontem conditum et dedicatum Romae a Symmacho oratoris patre; sed locum Ammiani interpolatum uideri, ut obseruat Valesius.

uictor aeternum: pretiosior honori datus est, uilior seruituti [1].

X. Queri [a] de paterna gloria Macedonum rex solebat [2], quod subactis longe lateque prouinciis, nihil ad uictoriam uirtuti reliquisset heredis [b]. Absit a meo iuuene ista querimonia: laus omnis amborum est: filium te exhibes [c] reuerentia, uirtute collegam. Una est utriusque militia, et coniuncta felicitas. Tu gaudes magisterio patris, ille contubernio iunioris. Certa ratione naturae numquam inuidet qui cohaeret.

XI. Quod si fortunam tuam, Gratiane uenerabilis, quae prima in ducibus aestimatur [3], perpensa examinatione libremus, quid felicius principe sub parentibus imperante? Te placido sinu cunctus orbis amplectitur: cumque sit res publica patri et patruo tuo quadam specie distributa, tibi uni tamen cum utroque communis est [4]. A cubilibus surgentis [d] aurorae ad metas solis occidui nihil cernis alienum. Inter cognatos siderum globos quantum adhuc alterutro minor es, tantum singulis ex utroque cumulatior [e].

XII. Audio iampridem fatidicos obmurmurare gentium uates, hactenus nomen stetisse barbaricum: iam genitum esse, iam crescere cui necesse sit cum toto orbe seruire. Incusant alii senectutem, seruatamque in tempora captiua canitiem. Alios tenerae taedet aetatis, qui postquam sensum libertatis hauserunt, metu seruitutis agitantur. Merito undique certatim supplices misere legatos: captiuo similis est, qui primus currit ad pacem. Credo hostium responsis, credo praesagiis. Quantum gloriae consequeris olim, patre incolumi, ducturus exercitum, qui quacumque duceris iam rogaris [f]!

a Cod. *quaeri*. b Cod. *heredes*. c Cod. *exibes*. d Cod. primum *urgentis*, tum factum *surgentis*. e Cod. fortasse *cumulatiore*. Confer autem similem fere locutionem apud Cassiod. uar. x. 4. f Cod. *rogares*. Expliciunt autem laudes in Gratianum.

1 Hinc illa uirgiliana elocutio: *pontem indignatus Araxes*.

2 Vide Plutarchum in Alexandro cap. V.

3 Imitatur Symmachus Ciceronem qui pro lege manilia XVI Pompeium imperatorem ex hoc etiam commendat, quod ei quaedam singularis adiuncta esset fortuna.

4 Reapse et Valentinianus Galata, Valentis unica uirilis sexus proles, qui trimulus consul fuit anno Ch. CCCLXVIIII, puer paulo post obiit. Vide Socratem IIII. 26; Theodoretum IIII. 19.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

LAUDES

IN PATRES.

ARGUMENTUM.

Celebrat Symmachus hac laudum parte superstite morem tunc vigentem creandi consules: eligebat nempe, ut ait, senatus dignissimos, eosdemque principum aequitas confirmabat. Huic autem consuetudini opponit tum electiones sub libera re publica, quae ab infima turbulentaque plebe fiebant, tum nundinia consulatus sub Caesaribus. Porro hae laudes dictae videntur quum nescio quis consulatum iniret. Orator quidem noster consul fuit anno Ch. CCCXCI, *Theodosii senioris imperantis* XIII, *Valentiniani iunioris penultimo, Arcadii nono. De consulatu suo loquitur orator epist.* IIII. 12. VIIII. 130.

. . . . . I. *consula*tus euexit. Scilicet hoc uno placent [a] suffragio, quia omnibus displicebant. Genus quoddam erat noui ambitus non amari. Hanc inlecebram propositae spei mores publici sequebantur. Ita accidebat, ut boni, quibus aduersa omnia erant, aut opprimerentur improborum insidiis, aut mutarentur exemplis.

II. Ad [b] nunc idem principes nostri quod proceres uolunt. Unum corpus est rei publicae: adque ideo maxime uiget, quia capitis robusta sanitas ualetudinem membrorum tuetur. Amor uester praerogatiua est consulatus. Magistratum boni capiunt, quia non ab uno tantum, sed ab omnibus eliguntur [1]. Sciunt enim parentes generis humani diligentiora iudicia esse multorum, et de proximo melius spectari cuiusque mentem, et infucatum semper esse examen aequalium: quia par dignitas, nisi meritis adquiescat, aemulationi magis opportuna est quam fauori. Ergo in eum locum uenimus, ut iam de uestro studio ·P·C· de uestra adfectione possit intellegi quos dehinc consules ex hoc numero simus habituri. Quisquis bonus est, iam destinatus est: renuntiet ceteris artibus, quae spem plerumque frustrantur: uitam de-

a Ita cod. Sed mallem *placebant*. b Ita cod. *ad* pro *at*.

1 Notandus hic mos temporis symmachiani. Nam sub antiquioribus quidem Caesaribus consules a principe dicebantur. Confer ex. gr. Volcatium in Cassio XI.

nique subeat consularem. Ad mores rediit honor, quem saepius, ut de ambitu taceam, fata praestabant.

III. Sit mihi fas ·P·C· in certamen praesentium uetustatem citare. Illa [a] tribus euocet libertina ac plebeia faece pollutas; nos [b] patricios fauisores: classis [c] illa, nos principes. Tales collega uester suffragatores habuit, quales antiquitas candidatos. Intellegamus nostri saeculi bona: abest cera turpis, diribitio [1] corrupta clientelarum cuneis, sitella uenalis [d] [2]. Inter senatum et principes comitia transiguntur: eligunt pares, confirmant superiores. Idem castris quod curiae placet. Quis hoc non putet orbis terrarum esse iudicium?

IIII. Si haec nimis obsoleta adque arida sunt, sequentem scrutemur aetatem. Fasces istos largiri didicerat prisca dominatio: et ne ad aliam munificentiam cogeretur, obtentu honoris tegebat aerarium. Aliis mos fuit fastidita diu onera praetextae priuatorum umeris paulisper inponere [3]. Renuntiauit his iniuriis consulatus: ipsae dignitates decus suum receperunt: res quae donum solebat esse, praemium est....

a Nempe *uetustas*. b Nempe *euocemus*. c Ita cod. pro *classes*. d Cod. *uenales*.

1 Diribitorium quidem fuit Romae aedificium maximum in regione VII.

2 Ita de consulatu suo loquitur etiam Ausonius in gratiarum actione: *consul ego, imperator Auguste, munere tuo, non passus septa neque campum, non suffragia, non puncta, non loculos; qui non prensauerim manus: qui tribus non circumiui, centurias non adulaui, iure uocatis classibus non intremui, nihil cum sequestre deposui, cum diribitore nihil pepigi*. Confer etiam Mamertinum in gr. act. Iuliano Aug. XVI. XVIIII. XXX.

3 Innuit morem antiquiorum Caesarum, qui inito saepius consulatu, mox eumdem aliis, quos sibi sufficiebant, tradere solebant. Hinc etiam cognoscere uidemur, aetate symmachiana euanuisse morem illum consulatus bimestris, qui sub Antoninis adhuc uigebat,

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO PATRE.

ARGUMENTUM.

Agit gratias senatui Symmachus pro patre suo qui consul creatus fuerat. Laudes etiam Gratiani, qui iam parenti successerat, complectitur. Tum Maximini praefecti oppressam saevitiam commemorat, et novi imperii felicitatem concelebrat. Patrem oratoris L. Avianium Symmachum consulem fuisse constabat ex inscriptione apud Gruterum p. CCCLXX. 3, *quae inscriptio posita fuit statuae aureae, quae est eidem decreta, Gratiano Augusto* IIII *et Merobaude consulibus, idest Ch. anno* CCCLXXVII. *Atqui in hac oratione de Symmachi patris consulatu nuper inito recitata, plane dicitur iam mortuus Valentinianus; ergo consulatus Symmachi patris incidit in annum vel* CCCLXXVI *vel* CCCLXXVII, *quoniam Valentinianus sub exitum anni* CCCLXXV *vitam cum morte commutaverat.*

Etsi autem hac quoque oratione, item ut praecedente, gratiae aguntur pro consulatu conlato; nemo suspicetur unam esse orationem: diserte enim in codice illa laudes in patres, *haec* pro patre *inscribitur.*

. . . . I. dicendi munus et gratulationis uerba pertulerim; secum reputet, quantos huius beneficii habeamus auctores, humanitatem uestram qui postulastis, clementiam principum qui dederunt: desinet profecto mirari non unum pro consulatu [a] gratias agere [1], quem tam multos uideo detulisse.

II. An si uos, patres conscripti, tantopere curastis, ut optimae uoluntatis uobis ratio constaret, ut omnium pro uno testimonium concordiam senatus et pios mores [mei] patris adsereret; nonne ius hominum atque deorum est aliquid laeti negotii praeter ceteros filium sustinere? Quando de benefactis principum dignius? quando aput uos iustius? quando de patre felicius dixerimus [b]? Noua sunt quae adgredimur, sed uestra humanitas auctor est inusitata faciendi. Egistis comitia non petentis: consulatum istum bonorum ambitus impetrauit: uos recepistis candidati officia, nos designati.

III. Quid quod etiam mearum partium terminos occupa-

a Cod. *consolatu*. b Cod. *disserimus*.

1 Nimirum et ipse pater gratias senatui egerat. Legesis argumentum orationis pro Trygetio.

stis ? Modo [a] ac plane paulo ante laudes principum totus ordo celebrauit . Gratiarum actio debetur et uobis . Creuit igitur et honor imploratus a multis , et gratia soluta per multos . Uultis scire qui petitores [b] pro meo parente fueritis [c] ? Merito conpetitores esse possetis . Hicine noster est consulatus an curiae ? quem nos fatemur ab omnibus praestitum , uos putatis omnibus esse decretum .

IIII. Ubi sunt qui falsa animis inbeberunt [d] , magis efficacem [e] esse audaciam factionis , quam uoluntates bonorum ? Nempe f[ec]it repulsa uirtutem , et contra ambitus omnis ignauus est . Quod honeste poscitur , feliciter impetratur . Hoc ius patriciae genti tempora reddiderunt : postulatio uestra iudicium est . Impetrabilius cuncta nunc petitis , quam aliquando iussistis .

V. Quam raro huic rei publicae ·P·C· tales principes contigerunt [f] , qui idem uellent , idem statuerent quod senatus ! Nemo olim sibi in illa arce fortunae potens nimium uidebatur , nisi diuersa sensisset . Quantis plerumque offuit amor publicus ! Neque enim pati poterat [scilicet] *princeps* [g] cuiquam deferri quod ipse non merebatur . Inpatiens est alienae gratiae , qui diffidit suae . Hinc saepe mortalium optimus ad amplissimas potestates fatorum uolu . . . .

. . . . . VI. cunctos redundent alia , quae in commune consequimur , ut perueniant ad gratiam singulorum . Quantum est quod boni mores [h] timere iam nesciunt ? quod iudicio non terretur alieno , qui fretus est suo ? quod *is quem* [i] tacuit senatus , non refertur in numerum noxiorum ? quod sola suspicio reos non facit ? In absentes ideo nihil fingitur , quia nihil creditur . Nullius diuitis [k] crimen optatur . Certe innocentes sumus ; necdum liceret hoc dicere , si eosdem adhuc accusatores haberet Roma quos [l] iudices . Quantum est gratias agere pro nobis ? Etiam famam saeculi superioris diligentiores posteri diluerunt . Neque enim fas est negare [m] non alios diuum prin-

a Num potius interpungendum est ante *modo* ? *b* Cod. *petitoris* . *c* Cod. *fuerctis* . *d* Ita cod. Sic in antiquissima liturgia ms. legebam *calicem bebere* . Et sic Itali nunc loquuntur per e . *e* Cod. *efficaces* . *f* Cod. *contegerunt* . *g* Tantum fere est spatium obscuratum . *h* Cod. *morit* . *i* Sic uidebatur supplendum . *k* Cod. *diuites* . *l* Cod. *quod* . *m* Cod. *negari* , quod ferri fortasse potest .

cipem [1] pertulisse hostes existimationis suae [a], quam nos salutis. Iamne constat fortunam nobilitatis consentire temporibus? Eadem iustitia purgauit imperium, quae senatum.

VII. Gratulamur tibi, Iubenis [b] Auguste, quod paterni successor factus imperii, tantum malos iudices quasi hereditatis onera repudiasti. Non satis tibi idonea bona illa uisa sunt cum ministris ac primo [c] consilium tuum delibera[re adsidue: uel] dum experiris an inprobi atque externi mores exemplo saeculi uincerentur: uel quod optimo filio congruebat, dum palam facere studes, praeterita delicta potestatum fuisse, non temporum. Sciebas enim quo spectaret inuidia, cui familiare est maximas insimulare fortunas [2]. Adque ideo paulisper inpotentiam passus es [3], ut liqueret, eos publici doloris auctores dudum fuisse, qui etiam tum nocendi artem colebant, cum iam nouerant non licere.

VIII. Quid primum igitur admirer? quod circa diuum munus pii filii, an quod circa nos partes parentis egisti? Alienorum simulatione [d] criminum Maximinus fidem fecit suorum. Uestra aestimatio sit, qualis fuerit in ceteros, quem ipsi rerum domini [4] tyrannum paene estis experti. Urgebat enim nouo fastu patientiam regiam, et praefecturae suae putabat esse dispendium, siquid licuisset imperio [5]. Interea nos opperieba-

a Deest *suae* in schedis. b Ita cod. b pro u. c Num pro *primoribus*? d Cod. *simulatio*.

1 Dicit Valentinianum qui e uita excesserat anno, ut diximus, Ch. CCCLXXV. Iamque incipit orator de Maximino uerba facere, qui sub Valentiniano praefectus fuit annonae in urbe, et deinde praetorio. Maximini dignitates et scelera narrat Ammianus XXVIII. 1. et XXVIIII. 3. Constat autem etiam Valentinianum incitatum a Maximino fuisse ad inauditam crudelitatem: ideoque dicitur heic a Symmacho Maximinus inimicus existimationi Valentiniani. Et quidem ipse Valentinianus questus est se calumniam perpeti crudelitatis (Amm. XXVIII. 1.) Plane ex Ammiano patet plurimos nobiles artibus et saeuitia Maximini fuisse perditos: quos inter iam constat oratoris quoque nostri patrem graui calamitate fuisse perculsum. Neque uero mirum est de hoc silere Ammianum, qui loco nuper citato fatetur se consulto multas eiusmodi diritates praeterire. Porro Valentinianus dicitur ab oratore *diuus*, quia cum Gratianus post mortem, teste Ausonio in gratiarum actione, apotheosi donauerat.

2 Sic ait etiam Fronto princip. hist. ed. rom. p. 322.

3 *Maximinus* (inquit Ammianus XXVIII. 1. in fine) *sub Gratiano intoleranter se efferens, damnatorio iugulatus est ferro*. Porro occidendo reo Maximino purgauit Valentinianum Gratianus.

4 Sic loquitur fragmentum ueteris inscriptionis in Capitolio repertum: *domino. rerum. humanarum. Valentiniano. augusto.* etc.

5 A Maximino affectatam paene tyrannidem ait Symmachus etiam ep. X. 2, quae est ad Gratianum Augustum: *minimo stetit quin omnes occumberemus. Tantum flagitii designauerant qui amplissimas potestates malis artibus possidebant! Ferox Maximinus ob res secundas, incubator iudiciorum, difficilis decidendis, simultatibus promptus... simulque res tuae in tranquillum rediere.*

mur, ut principatus ultio talia uindicaret; uos expectabatis, ut senatus argueret. Credo tamen has moras ad suffragium publicae causae parasse fortunam, ut suscepturus, Gratiane uenerabilis, iudicium doloris nostri, adferres [a] testimonium tui. Etsi illud magis confirmare me conuenit, nostram legationem nostras egisse querimonias, ut uidereris quoque inter ceteros uindicari. Nam prius quam senatus causa iungeretur tuae, satisfactum tibi putabas, quod insidiator regni exemplo innocentium potestate decesserat [1]. Postquam uentum est ad communis querellas [b], adhibuisti seueritatem, qualem reliqui principes maiestatis tantum negotiis exhibebant. Actum erat, clementissime imperator, de iniuria tua, nisi nobilitas fuisset offensa.

VIIII. Bene igitur aput uos locata est tutela r. p. Pacem innocentiae reddidistis: abrogata est externis moribus [2] uis nocendi: creuit principatus quia liberis imperatis [3]: tantum potestatibus quantum legibus licet. Nullae iam nuptiae cassa [c] parente iungantur, nec funeri succedit hymeneus, neque flammea uestis atra mutatur. Credetne posteritas olim talia fuisse iudicia, quae conubia satellitum suorum sacrarent auspice pugione? spineam facem [4] de rogo damnatae matris [5] incenderent [d]? aut ululatibus adultarum carmina fescennina miscerent [e]? Quid loquar crimina necdum delata iam uendita, et humani sanguinis auctiones, aut eruditos in mendacium reos, et subornandi ar-

a Cod. *adferris*. b *Querella* aut *quaerella* pro *querela* constanter scribi uideo in antiquis codd. c Cod. prima manu *causa*, tum factum *cassa*. Sic fere uidetur intelligendus locus Plauti *mercat*. 4. 6. 6. *uiro fit caussa, exigitur matrimonio*. Nempe *uiro fit cassa*. d Cod. *incendere*. e Cod. *miscire*.

1 Nempe Maximinus specie quadam honorata prius magistratum eiurauit, tum postulante senatu a Gratiano damnatus est.

2 Nimirum barbaris seu alienis a nobilitate moribus Maximini, qui obscurissimo loco ortus erat, teste Ammiano XXVIII. 1.

3 Hinc fortasse inscriptionis ueteris fragmentum ... *libertas. d. n. Fl. Gratiano. fortissimo. inuictissimoque. principi. semper. augusto*. etc.

4 *Spina* (inquit Plinius hist. lib. XVI. sect. 30.) *nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius*. Hinc apud Ouidium fast. II. 558. sqq. legendum est *spinea taeda* non *pinea*. Fortasse ad id adludit eleganter etiam fast. V. 354. et VI. 230. Confer quoque Festum uoc. *patrimi et matrimi*.

5 Innuit orator Anepsiae supplicium. Res ita se habuit. Maximinus praefectus annonae Aginatium perdere decreuerat hominem nobilissimum et sibi inimicum. Id ut a Valentiniano impetraret, illum adulterii et ueneficii insimulauit, indicio falso usus Anepsiae, cuius feminae filiam Maximinus filio suo desponsauerat. Ita impetrata damnatione Aginatii, Maximinus eadem sententia damnatam Anepsiam quoque occidit (Amm. XXVIII. 1.) Atque haec uidelicet sunt funera mixta nuptiis quae Symmachus oratorie deplorat, ut Tullius pro Cluentio et pro Scauro.

tefices [a], ianitores ueteres, calumnias nouas, poenas *sine* crimine, sine accusatore iudicia, sine iure sententias? Fortunata esset, optimi principes, ter quaterque res publica, si adhuc promitteretis quae iam praestitistis [b]. Rerum uersa condicio est [1]. Paulo ante soli inuidiam felicitatis trahebant, quos mors subripuisset; admodum miserabiles nunc habentur [c], quos uita non reseruabit [d] his gaudiis [e].

X. Haec est illa Latii ueteris aetas aureo celebrata cognomine, qua fertur incola fuisse terrarum necdum moribus offensa iustitia. Pie regimur, et quaedam pignora principum sumus. Neque alia inter ciues quam inter filios iudicii discretio [f] est: dignus amore praeponitur, et tamen quis [g] displicet non necatur: praemiis uirtutis corrigitur ignauia. Quantos [h] iste ad optimam frugem rapiet consulatus, dum alios honoratis alios eruditis? Nam quibus ab natura recti amor defuit, spem sequentur. Uellem nunc truces indicis [i] sciscitari, quae ualidior emendatio sit? Olim timor agebat ut bonus quisque trepidaret, nunc honor facit ut malus quisque desperet.

XI. Honor . . . .

a Ita cod. pro *artifices*. Et sic Itali loquimur. *b* Cod. *praestitis*. *c* Cod. *aurum mirabiles nl se nunc habentur*. *d* Ita cod. pro *reseruanit*. *e* Cod. *gaudes*. *f* Cod. *discritio*. *g* Ita cod. pro *siquis*, ut apud Fronton. ed. rom. p. 182. v. 6. *h* Cod. *quantus*. *i* Ita cod. pro *iudices*. Hos autem truces iudices recenset Ammianus XXVIII. 1.

1 Quantum Gatiani initiis a Valentiniani extremis abhorruerint testatur etiam Ausonius in gratiarum actione sub initio: *palatium quum terribile acceperis, amabile praestitisti: curia honorificis modo laeta decretis, olim sollicitis maesta querimoniis*. Paria autem huic loco habet Symmachus in epistula 21. libri x, quam epistulam et ad Gratianum augustum arbitror scriptam et de prosperitate agentem, quam Maximini interitus romano imperio pepererat. Nam quod ibi Pareus Maximum tyrannum innui putat, id a commentantis arbitrio mihi fingi uidetur.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO TRYGETIO .

ARGUMENTUM .

Hanc orationem valde illustrat ipse Symmachus ad Agorium Praetextatum scribens ep. I. 44, cuius verba heic exscribere pretium operae est. " Meretur indulgentia in me tua, ut ea, quae proxime laudi mihi fuerunt, clam te esse non patiar. Credo indicium fecisse tibi famam, quod parentem meum ruri atque in secessu amissae domus iniuriam decoquentem, frequentibus suffragiis, denique oratoribus missis, novo honore senatus acciverit. Qua causa ubi primum facultatem loquendi apud collegas attulit dies, egit ille senatui gratias ea facundiae grauitate, qua notus est. Kalendae tunc erant, quibus annus aperitur. Brevi intervallo cum familiaris mei Trygeti filio praetorio candidato actionis operam spopondissem, animum religio convenit, ut occasione destinati officii obirem munus adhuc a me patri debitum, sed, ut dixi, ab illo senatui iam solutum. Ergo ad quintum idus ianuarii uerba feci in amplissimo ordine ". Porro Symmachus narrat eodem libro ep. 52, orationem suam senatui et ipsi Agorio magnopere placuisse. " Orationem meam tibi esse complacitam, nihilo sequius gaudeo, quam quod eam secunda existimatione pars melior humani generis senatus audiuit ". En igitur eius orationis fragmentum, in cuius priore parte reapse orator pro restituto patre gratias agit: tum ad filium Trygetii transit, quem commendat ut praeturam consequatur. Diuus quidem Augustinus Symmacho oratori coaetaneus (a quo etiam praefecto urbis Mediolanum rhetoricae artis magister missus fuit) meminit Trygetii ciuis et discipuli sui in libro de vita beata cap. VI. *Quin idem Trygetius disputat in eodem libro, et in academicis et de ordine. Ad Trygetium item data est lex* 4. *tit.* 20. *lib.* XI. *cod. theod. ab impp. Honorio et Theodosio.*

. . . I. *Desiderio uestro* cum absumus, testimonio cum uenimus. Nec formidamus inuidiam: sensit et experta est quid parenti meo aduersata profuerit. Cesserat quidem sponte ille per uerecundiam paucorum facilitati [a]: utque melior ad nos rediret, curarum uacuus animum litteris excolebat [1]. Sed hoc ordo amplissimus diu non tulit. Statim, quasi ex longo ut redire uel-

[a] Num pro *felicitati*?

[1] Causam cur Symmachus pater secesserit ab urbe narrat Ammianus XXVII. 3. *Symmachus Aproniano* (seu potius *Volusiano*. Videsis Corsinum de praef. urb.) *successit* (in praefectura urbana) *inter praecipua nominandus exempla doctrinarum atque modestiae, quo instante urbs sacratissima otio copiisque abundantius solito fruebatur. Consumptis aliquot annis domum eius in transtiberino tractu pulcherrimam incenderunt* (ingrati ciues) *ea re perciti, quod uilis quidam plebeius infixerat, illum dixisse, sine indice ullo uel teste, libentius se uino proprio calcarias exstincturum, quam id uenditurum pretiis, quibus sperabatur*. Porro Symmachum patrem, siquid ei erat otii, id litteris impendisse, prorsus constat ex eiusdem epistula ad filium (epist. Symm. lib. I. 2.).

let orastis: iussistis, malui dicere; nam senatus cum petit uehementius, praecipit. Parum hoc deferentibus uisum est: adleguntur ad eum cum primis nobiles uiri, administri et internuntii publicae uoluntatis. Quanta haec desiderii uestri pompa est, quae beneficium suum paene ambitum uult uideri! Credo, haec uestra opinio erat, ut per fetiales quodammodo uocaretur: uerbenae tantum et sagmina defuerunt. Certum est quidem ·P·C· et inexcusabile quod iubetis; sed ille sic accitus est, tamquam posset negare.

II. Ad te etiam, uenerabilis imperator [1], laudis istius summa referenda est. Is enim rem publicam liberam tenet [2], sub quo aliquid inuidendum potestati senatus. Ideo [a] magnus, ideo praeclarus es, quia primum te mauis esse quam solum. Quidquid adipiscuntur [b] boni, saeculo tuo profecit. Traxerunt olim plerique [c] suspiria, et quasi amari imperatoribus tantum liceret, priuatorum merita presserunt. Mihi autem uere pater patriae uidetur, sub quo laudari uir optimus non timet. Est etiam illa securitas temporis tui, quod nemo se apud [d] principem minorem fieri putat, si ipse alterum sibi praeferat. Quis enim est inuidiae locus, cum omnes a te iusto ordine diligantur?

III. Sed iam satis multa de nobis. Demus aliquid operae, aliquid temporis etiam Trygetio clarissimo et emendato uiro, qui nos [e] oratos per me adque exoratos cupit, ut eius filium functioni [f] praetoriae destinatum decimus annus accipiat [3]. Si uoluntas spectanda est, debetis munificum senatorem probare; si facultatis [g], nihil plus potestis inponere.

IIII. Me quoque in hoc negotio cogitari decet, qui soleo agere gratias, qui oblitterari benefacta non patior. Recte locantur officia secunda, ubi prima uiguerunt. Istum nouo debito alligatis, me gemino . . . .

a Cod. *adeo*. b Ita cod. c Cod. *plirique*. d Ita cod. At alibi *aput*. e Cod. *quis uos*, uel *qui suos*. f Cod. *funciones*. g Ita cod. pro *facultates*.

1 Intellige Gratianum, sub quo uidetur nata occasio huius orationis dicendae.

2 Cf. p. 33. n. 3.

3 Hoc fortasse indicat, Trygetii filium petiuisse praeturam urbanam. Ait quippe Polybius vi. 17 urbanum magistratum non ante capere cuiquam Romano licuisse, quam decem annos militando exegisset. De praetura urbana Trygetii filii, deque hac ipsa oratione loqui arbitror Symmachum in epistula ad Theodorum nona libri quinti: *duas oratiunculas nuper editas a nobis misi. Earum una ad urbanos fasces resultantem candidatum tenuit.*

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO SYNESIO.

ARGUMENTUM.

Hac oratione dignitatem senatoriam impetrare contendit Symmachus Synesio Iuliani filio. Porro Iulianum, eloquentem virum, familiarem ac necessarium suum commendat Ausonio idem Symmachus ep. I. 43. Quin ad Iulianum Rusticum, qui plane unus idemque videtur vir, scribit noster orator libri tertii priores epistulas novem, quarum in septima ait etiam, se illi mittere oratiunculam quamdam suam in senatu recitatam, quae tamen non huius argumenti fuisse videtur. Aliquanto propius ad rem nostram accedit quod narrat Neoterio Symmachus ep. V. 43 de oratione sua postulatoria in senatu recitata: " oratiunculam, quam proxime in senatu habui, ad te misi, de qua „ Carterium tecum plene arbitror collocutum. Nam petitioni nostrae auditor „ interfuit. Et quamvis totius ordinis secunda suffragia cepisse videamur, in „ te uno tamen summam testimonii collocamus „.

I. Quod Iuliani .c.u. cum primis amici mei filio precator [a] potius quam testis adsum [1], nemo uiri [b] diffidentia curatum putet, cum statuerim ·P·C· non minore a uobis reuerentia et fide [c] omnia poscere, quam ceteros. Opto iurare, et mehercule debuissem subire partes dicendi testimonii, nisi eius desiderium recepissem, a quo laudatores consuetudo uestra magis exigit quam dubitatores [d]. Nulla igitur suspecta sit ista libertas muneris mei. Rogaturus ut dignitati nostrae nouus senator accedat, habeo praesentem poenam [e] si iungor indigno: neque eam numero et modo simplicem, si uno facto et meae auctor iniuriae, et reus uestrae sim. Quare credatis uelim, non mea cautela factum, sed securitate suscepti, ut hoc potius sortirer officium. Dum iuratoribus abundat, dum meriti sui certus est, adhibuit petitorem, quem testem sibi alius reseruasset.

II. Nec me putetis satis absolutum conditione iurantium. Ego uero, cum res amici agitur, etiam de nobis arbitror iu-

a Cod. *praecator*. b Ita cod. *uiri*. Suspicabar ualde scribendum esse *ueri*. c Cod. *reuerentiam et fidem*. d Cod. *dubitatiores*. Et quidem uidebatur scribendum *iuratores*. e Cod. *poena*.

1 In legendo senatore habebatur ratio famae, generis, ordinis, aetatis, magistratus gesti, census, quaestus non turpis. Opus autem fuit horum capitum exhiberi testes a candidato. Patet uero ex hac oratione, non testes modo in petendo senatorio ordine, sed laudatores etiam fuisse adhibitos, ut in causis forensibus moris erat.

dicandum. Memini quanta diligentia mihi constet singulorum familiaritas: neque ita sum prodigus publicae dignitatis, ut de alieno soluam contractum domesticae gratiae. Taceo officiorum nostrorum laudabilis uices. Nolo pro meo debito curiam [a] peruenire. Quippe utrumque deforme est, et collegam futurum non censeri merito suo, et laudatorem eius de commune [b] esse soluendo. Quanto honestius dico, non ideo Synesius in senatum legendus est quia [c] mihi amicitia iungitur, sed ideo amicus est mihi quia dignus est qui legatur!

III. Pater huic iuueni est Iulianus adscitus senator, quae res de merito uenit: siquidem dignitas innata felicitatis est, delata uirtutum. Ceteri retro mores illius tunc a uobis probati sunt cum [ita] selegeretur. Num dictato rationis me[ae finiero] testimonio? Iurasse me existimate, quia praedico quae potestis agnoscere. Nec iniuria quis dixerit, Synesium plus decorem adferre sui. Et illud accessit, quod ex eadem domo iam secundus admittitur. Etenim propago generis, quae nec longius recedit a nouis, tanto altius tendit ad nouiles [d]. Non multum [equidem] . . . .

PARS INEDITA VATICANA.

. . . IIII. timori. Pendet circa illum sollicitae domus [e] pietas, sed ipse de se exigit quidquid [f] omnium sibi humanitas relaxauit. Iam uideo, Iuliane, causas consultissimae placiditatis tuae; tali filio magis securus es, quam remissus.

V. Illud autem non uereor ·P·C· nequis inparem senatoriis muneribus arbitretur unicum filium non pauperis patris. Atque utinam fortuna [g] germanum eius incolumen [h] senatui tradidisset! quod nunc alteri superest, satis esset ambobus. Synesius quidem meus omnes sibi opes cum fratre credit ablatas: sed res naturae est, ut diuisa, cum in unum redeunt, augeantur. Et quantum, dii boni, in dies proficit domus sobria! Quippe, ut scitis omnes, saepe inopia uel copia ex moribus uenit. Nisi forte excongruam [i] putatis istiusmodi laudem, plane inter facultatis censenda est parsimonia [k]. Nam senator, qui priuato usui minimum uindicat, publico plus reseruat.

a Ita cod sine praepositione. b Ita cod. c Cod. *qui*. d Ita cod. pro *nobiles*. Ex quidem in huius aeui inscriptione quadam memini me legere *amauilis* pro *amabilis*. e Cod. *domos*, o pro u, ut saepe in priscis codd. f Ita cod., non *quicquid*, quam alteram scripturam tuentur ualde grammatici a me in indice frontonianae latinitatis laudati. g Cod. *fortunam*. h Ita cod. Contra in Frontone ed. rom. p. 134. v. 10. *inguem* pro *inguen*. i Notemus uocabulum. k Cod. *parsimoniae*; sed e fortasse deleta. Confer autem Ciceronem de rep. IIII. 7, et pro Deiotaro VIIII.

VI. Cetera testibus sedulo addenda seruamus : mihi uberius [a] loqui cautius est, ne uidear non tam fide auctoris multa dicere, quam iniurati securitate. Duobus quidem nitimur Euresio [1] uti [b] et Auito .cc. uu. [c], quorum religionem si omnes aequare possent, nemo iuraret. Sed horum priori quamquam facundo possent gratiam facere dicendi, suffecit desiderio uestro ad suffragium quod auunculus petitoris est. Siquidem uir honorum frequentium, multae [d] in re publica uigilantiae generi suo quaesiuit omne quod meruit. Enimuero nec Auitus meus orator [2] de summatibus minore momento causam iuuabit : quia ornamentum sic de amicis, ut de proximis, sumitur. In his dignitas generis, in illis specimen honestatis est : illa pars familiam commendat, haec uitam.

VII. Uos nunc, patres conscripti, oro adque [e] obsecro ne tamdiu in una domo sinatis esse dispares dignitatis [f]. Hic omnium parentum summus est labor, ut magis splendeant qui sequuntur. Dedit natura Synesio bonos mores, pater optimas disciplinas, fortuna commodas facultates. Hoc unum ac potissimum nouo adhuc inueni decus est, cuius eritis [g] auctores . .

. . . .

a Cod. *uberibus*; sed tamen altera *b* uidetur expuncta : *b* Sic in codice obscurato lego *uti* aut *uel*. *c* Nempe *clarissimis uiris*, *d* Cod. *multe*. *e* Ita cod. *f* Ita cod. pro *dignitates*. *g* Cod. *eretis*.

1 Euresius quidam haereticus damnatur, et a coetu antistitum segregatur lege imperiali anno cccvc, Arcadii primo. Cod. th. xvi. 5. 28.

2 Auitum numerat inter rhetores Cassiodorius in conclusione tractatus de orthographia.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO ·FL· SEUERO .

ARGUMENTUM.

Laudat Symmachus ·Fl· Seuerum, qui splendidis functus muneribus denique lectus fuerat in senatum. Porro ad Seuerum senatorem optimum scribit Symmachus epistulam 6. libri VIII; *nullusque dubito, quin pro eodem uiro hanc orationem habuerit. Sancti et optimi amici sui Seueri meminit Symmachus etiam libri* VI *epistulis* 5. 38. 49; *et libri* VII *epistula* 51, *commendat Decio noster orator Seuerum quemdam fratrem suum (nempe familiarem et necessarium) quem dicit episcopum omnium sectarum attestatione laudabilem. Denique libri nuper citati epistula* 116. *filios etiam commendat illustris memoriae uiri Seueri.*

. . . . I. posset uindicare uirtuti. Sed quid opus est apud nobilissimos [a] humani generis cuiusquam familia gloriari? Solis radiis omne lumen obtunditur: stellarum ignis [b] rutilare non sinit candor diei. Uos tamen mementote, non diffidentia istud fieri, sed reuerentia. Ante sacras quodammodo curiae foris [c] ornamenta maiorum suorum nouus collega deponit: tantum uirtutibus stipatus ingreditur, quae solae etiam genus indicare possunt quod laudare noluimus.

II. Si posset ullus in tantis rebus ordo retineri [d], moris [e] uiri prius adsererem, tunc [f] honores. Sed intellego, utrumque iungendum: fideliter enim de ingeniis singulorum potentia iudicat. Quanta uerecundia factum putatis, ut tam sero legeretur olim peruectus in fastigia summa rei publicae? Adhuc dubitat, an senatorem possit implere. Nempe auxit dignitatem nostram ista cunctatio: et superior locus factus est, quem sibi optimus uirorum post honores potissimos [g] reseruabit [h]. Fateamur necesse est ·P · C· ideo nobis amplius esse delatum [i], quia properantibus aliis ad hunc ordinem nil negamus.

III. Non tenui laude celebranda meritorum mediocritas, in hac praesertim nostrae aetatis facilitate, quae desiderii gradus non habet. Quis credat summatem facundiae, diu inter fori orna-

a Cod. *nobilissimus*. *b* Ita cod. pro *ignes*. *c* Ita cod. pro *fores*. *d* Cod. *retinere*. *e* Ita cod. pro *mores*. *f* Ita cod. pro *tum*. *g* Cod. *potissimus*. *h* Ita cod. ut p. 34, pro *reseruauit*. *i* Ita cod. *delatum*, sed melius uidetur *dilatum*.

menta numeratum, praesidalem dudum recepisse prouinciam? multoque itinere decurso, ad honorem paene exiguum nauigasse? cum plerique [a] hominum uiliorum prope a summis potestatibus inchoarent. Sed bona conscientia illud ducit eximium quod ipsa susceperit, eumque ordinem statuit magistratuum quem fecerint merita rectorum. Nescit publica merita nominibus aestimare; et illud putat esse fastigium, quod acceperit digniorem.

IIII. Creuit adeo illo tempore praesidatus, seseque ad magnitudinem regentis tetendit. Et cum potissimi uiri gloriam prouincia una non caperet, egit fama latior negotium suum, ut Theodosio, quondam militarium magistrorum celeberrimo [1], consultor belli per Africam iungeretur. Hic iam dissimulare non possum quid testimoni . . . . . .

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO UALERIO FORTUNATO.

ARGUMENTUM.

Agitur in huius orationis fragmento de homine nobili, matronae inopis filio, qui impensis magistratus ferendis laborabat. Ad Fortunatum consularem Pannoniae secundae extat lex augg. Valentiniani et Valentis anno CCCXLV. *in cod. th.* VIII. 5. 27. *Huius fortasse filium Valerium Fortunatum defendit seu laudat hac oratione Symmachus. Certe ad Valerium noster scribit ep.* VIII. 47 57. VIIII. 26. *Recole quae scripsi in praefatione ad Symmachum I.* 10.

I. . . . setur parte [b] corporis quae in se desideratur ab eis auitum [c] pacisci, quod materfamilias in usum uertit suorum: sed male res actura, dum nimis timide consulit aeris angustiis [d], hoc tamen uerius questa [e], quo minus eripuit quam re fauit.

II. Subicite oculis ·P · C· imaginem quamdam publicantis [f] matronae, et ante principum pedes filii ornamenta ponentis. Dolet misera et quod queritur [g] et quod precatur, id est defe-

a Cod. *plirique*. b Ita uideor mihi legere in cod. c Num *Auitum* nomen proprium, ut pro Synesio VI? d Cod. *augustiis*. e Cod. *quaesta*. f Cod. *publicantes* et mox *matrone*. g Cod. *quaeritur* et mox *praecatur*.

1 Intellige Theodosium magni Theodosii patrem, qui praeclaris rebus per Africam gestis, tandem Carthagine aulica inuidia oppressus est anno Gratiani post Valentinianum imperantis primo, Cristi CCCLXXVI.

ctum pecuniae et uoti deformitatem. Nam certe potuerat conuenientem censibus suis, ut nunc facimus, petere quaesturam, sed inopiae suae conscia hoc quoque ut grauissimum timuit, quo minus nihil est. Erat censurae uestrae ·P·C· Fortunati ostentationem notare, quod nulla poste [a] . . . familiaris auctus profectu uel [minime] eunti optat supra matris confessionem.

III. Sed ut narrandi uiam relegam, dili*gentia* infelicis remedii fuit. Postquam ille metus prouenit ad maturitatem, agitur in uotum recuperandi quod genere quaesiuerat. Impulsu fortasse boni sunt [b] . . . . qui se semper agnoscit. Nam, quod sciam, nullus illi aduentus noui conpendii fiduciam sui fecerat. Supplicat contra matris orata. Quid dico matris? Aduersum se supplicat pro senatu. Et forte [c] eo tempore tamquam uacuum dignitate se meritensis [d] ordo pulsabat, ratus saltem mediocritati suae Fortunati conpetere facultatis [e]. Lis procedit ad forum: multa de genere et integrato natalium splendore dicuntur: quae licet essent ualida ad uictoriam, plus tamen profuit, quod nec illis idoneus uisus est. Adeo rennuerunt [f] sterile certamen. Adque ita noster hic quaestorius candidatus non magis ut senator obtinuit, quam ut pauper euasit.

IIII. Eligite nunc tempus quo potuit, si modo umquam debuit, uocari ad tantae editionis inpensas. Primis aeui sui annis, senatoris sede si erat proximus, laborauit ne minori curiae [1] iungeretur: nam designari potuit a uobis aut per beneficium primae supplicationis alienus, aut sub periculo secutae litis incertus.

V. Intellego amplitudinem uestram diu ista nescisse; adque ideo ratum esse non debuit quod statuit ignoratio earum . . . .

a Supple tres circiter litteras. *b* Supple tres uel quatuor litteras. *c* In codice fortasse *porte*. *d* Miti mauis legere *dignitates emeritensis*. *e* Ita cod. quamquam genitiuus casus non exit in *ium*. *f* Praepositionem *re* duplicare post se consonam, certa grammaticorum obseruatio est.

1 Notissimum est plures fuisse senatoriae dignitatis gradus.

* *Codicis symmachiani orthographia eadem fere est quae Ciceronis ac Frontonis fragmentorumque iuris et aliorum codicum uetustissimorum a plurimis eruditis et a me editorum. Cum autem eam cuique in his oratoriis reliquiis contemplari liceat, ego quidem peculiarem eius indicem non contexam: quum praesertim in adnotationibus criticis rem non incuriose discusserim. Vocabula tamen aliquot, quae uidentur noua, numerare placet:* colorius III. 5. Dideo *singularis nominatiui terminatio* II. 5. diribitio IIII. 3. meritensis VIIII. 3 (*si ita legendum est.*) excongruus VII. 5. fauisor IIII. 3. fam, orum genere *neutro* III. 9. medullium II. 23 *pro* meditullium. ualide, as X. 1.

FRAGMENTUM ORATORIUM

INCERTI AUCTORIS.

Quod sequitur fragmentum haud e Symmachi palimpsesto prodit sed ex quatuor ambrosiani codicis (G. 58. part. sup.) paginis , quarum tamen nonnisi mediae duae legi commode potuerunt : nam prima atque postrema prope erant oblitteratae . Genus scripturae vetus neque a symmachiano valde abhorrens . Ad rei argumentum quod adtinet , vix dubito quin panegyrici cuiusdam seu laudationis fragmentum sit : quod quum olim Mediolani ederem , nescire me dixi auctorem eius itemque nomen laudati : quamquam a Symmacho suspicabar Serenam fortasse Theodosii ex fratre neptem , aut Mariam Serenae filiam , hoc scripto laudari . Nunc vero seposita ea suspicione , cogitare parumper libet de Cassiodorio , qui in praefatione variarum ait se ad commendationem universitatis frequenter reginis ac regibus laudes dixisse. *Rursusque var.* VIIII. 25. *dicitur idem Cassiodorius* aures dominantium luculenta saepius commendatione complexisse. *Iamvero tres quidem Theodorico regi filiae fuerunt , quarum duae regibus extraneis nupserunt , tertia autem Eutharico qui regni italici heres scriptus fuerat . Theodorici praeterea sororem et neptem regibus item in matrimonio collocatas novimus (var.* IIII. 1. VIIII. 1.) *Stilus certe a florenti Cassiodorii elocutione minime abhorret . Reliquos incerti auctoris characteres , siqui sunt , suis quemque locis non reticebo . Luxae tamen omnes coniecturae de auctore sunt : nam et de Sidonio , Ennodio , Avito , Merobaude , aliisque oratoribus , cogitare licet .*

I. qui regem . . . . fortem . . . . gladium . . . . nec palatium . . . . sanguine res tanta . . . . rerum . . . . biorum . . . . pes certam tubam . . . . peruenit ad regnum . . . . felici res publica [a] potuit quassatas ualidare . Eu . . . . tis sapientem conplestis felicissime . . . . forte . . . . ne sint . . . . caterbatim . . . . habes fuerit . . . . tanti ui*ri* . . . . fabulam undi*que* . . . . potuissent eligere nisi qui probetur saepius bella peregisse . Redeamus igitur ad Dominam felicem [1] ad . . . . aliquid . . . nata . . . uirtutibus excusare non poterit , cum se coniugem uiri fortis agnoscit . Huc ergo ad aulica penetralia sorores honestissimae [b] conuenite : huc cum summo nitore comite , quae uos possit ornare . Prima frontem [c] castitas caelestis instituat : deinde rosea uerecundia genas depingat : moderata temperantia fulgentium luminum serenet aspectum : cor nobile mitis pietas amministret : sermonem linguae honora sapientia largiatur : gressus religiosos modestia tranquilla conponat . Talem pompam habere meretur obsequiorum quae tantorum regum posteritas potuit inueniri [2] .

II. Uos autem nubescite prasini , pallescite lychnites [d] , albescite hyacinthi [e] , fuscamini margaritae . Non hic regias opes insana cupiditate deuoratis . Tulit uobis pretia [f] quae de se probatur ornata . Ferunt amauilem [g] Uenerem

a Num corrigendum *publicas?* *b* Cod. *honestissime* . *c* Cod. *fronte* . *d* Infra *lychnitae* . *e* Cod. *hyachincti* . *f* Cod. *praetia* . *g* Ita cod. pro *amabilem* .

1 Amalasuntham *dominam felicem* appellat Cassiodorius uar. XI. 1. 9.

2 In historia gothica (nunc deperdita) Cassiodorius Athalaricum Amalasunthae filium ostenderat in decimam septimam progeniem stirpem habere regalem , uar. VIIII. 25. Legesis eundem Cassiod. VIII. 5. VIIII. 1. XI. 1. Et quidem VIII. 9. is dicit diserte de Theodorico : *qui tantorum regum fuerat stirpe procreatus* . Et VIII. 2: *quaenis claritas generis Amali cedit* . Iornandes quoque historicus Amalorum origines generosissimas saepe praedicat . Contra praedictus Cassiodorius uar. XI. 1 Placidiam deprimit , quae tantummodo aliquorum prosapia gloriari poterat .

*

toto orbe laudatam strabis [a] intendisse [1] . . . [2] . . . inter innumeras margaritas et ostrum uerenda nigredine decorum, serena facie plus lucentem, quae in medio constituta gemmarum suum uincit ornatum.

III. En corusca sedes, quam diues India miretur, Persis gemmata concelebret, Hispania nouilis [b] obstupescat, ubi roseas uirgines intuemur pinnis rutilantibus alatas, quales pomposas decet esse uictorias. Margaritarum quin etiam lacteae coronae flexis auro circulis pulcherrima rotunditate clauduntur. Sic in opere tuo uidetur positum, quod sola felicitas meretur ad praemium.

IV. Hyacinthi [c] quoque taetra luce uibrantes cum luminibus claris mixtas cernuntur emicare nigredines: prasinae [d] tremula uiriditate conludunt, lychnitae uomunt frigidas flammas, hispanae sanguineos colores emanant: et una dispositio tua tot diademata conficit, quae cunctas mundi dominas . . . . sidereum quoddam . . . sunt . . . . inpigre . . . . perenne . . . . quod non . . . . praestat aestate. Nam . . . qui . . . re . . . . peculi altitudinem . . . propria est intentam dulcedinem . . . . meritos esse conspectu . . . . essent . . . . sol operibat . . . . summa . . . . semper illis quod semper laudaretur. Uidemus enim . . . . do relucent in amictus lat . . . .

·Q· FABIANI MEMMII SYMMACHI

RELATIONUM

BREVE ADDITAMENTUM ET VARIAE LECTIONES.

Dictum a me in praefatione est (p. xxv.) relationes illas de schismate Eulalii adversus Zosimum pontificem maximum, quae in decimo Symmachi oratoris epistularum libro leguntur, non habere auctorem Symmachum ipsum oratorem, ut vulgo creditur, sed eius filium: easque primo per Baronium ad an. CCCCXVIII *e codice vaticano editas, mox indistincte in Symmachi patris epistulas fuisse transfusas. Iamvero in prima ex his relationibus (quae vulgo inscribitur libri decimi epistula* LXXI *) non spernendam versuum aliquot clausulam nescio quo consilio suppressit Baronius, cui ceteroqui curae fuit omissionem suam indicare nota illa usitata* etc. *Ergo relatio sic mutila mansit in impressis hactenus libris, quam nunc cumulare placet. Praeterea pretium operae erit tum istius relationis tum subsequentium praeclarum variantium lectionum numerum subtexere productarum e vetere codice, quantum scio, unico; nam duo alia recentissima bibliothecae vaticanae exemplaria ex illo prisco exscripta fuerunt. En autem clausulam.*

. . . ut quod de hac parte pietas uestra decernat, praecepto uestri numinis euidenter informer [e] — * Diu enim quae contra reuerentiam uenerandae legis facta sunt, temeritate paucorum differri non conuenit; ne tarditate firmentur quae oporteret inter exordia recidi [f]. Gesta acclamationum populi, quae singulis diebus habita sunt, relacioni meae subieci [g]. Quicquid postea gestum fuerit, non taccebo — * Dat. IIII. kal. ianuarias.

[a] In cod. supra *strabis* additur *n*, ita ut sit *strabnis*, uidelicet pro *strabonis*. [b] Ita cod. pro *nobilis*. [c] Cod. *hyachinthi*. [d] Ita cod.; at superius *prasini*. [e] Ed. male *informet*. [f] Cod. *recitari*. [g] Cod. *subici*.

1 Notum Varronis illud apud Priscianum VI. 3: *non haec res de Venere paeta strabam facit*.

2 Quae sequuntur, in alio folio erant, neque cum superioribus satis cohaerent.

VARIAE LECTIONES

	Ed.	*Cod. vat.*
ep. 71.	pro debito famulatus	pro debito famulatu
	urbis uestrae turbare	urbis nostrae perturbare
	cum hic ita essent	cum haec ita essent .
	in ecclesia Marcelli	ut in ecclesia Marcelli
ep. 72.	conueniens multitudo	concinens multitudo
	statuat attineri	statuet attineri
ep. 73.	ad me uenire admonui	ut ad me ueniret admonui
	ad s. Paulum	ad s. apostolum Paulum
	uellet pariter	uellet
	et perseuerandae religionis reuerentia	et pro uenerandae religionis reuerentia .
ep. 74.	asseruimus	asciuimus
	ac prius omnia	ac post omnia
	praedictus	supra dictus
	diuini numinis	diuini iudicii
	serenitatis uestrae	perennitatis uestrae
	nos enim	non enim
	relictis singulis titulis praesbyteri	relictis per singulos titulos praesbyteris
	patientur	patiuntur .
ep. 75.	et amantissime	atque amantissime
	nimirum intelligi	dans nimirum intelligi
ep. 76.	populi – exagitaretur	populum – excitaret
ep. 78.	ad Constantium	ad Constantium comitem .
	ad se manantia	ad se manente
	cum mihi prius	cum mihi post
	primo ad conuentum	primo pauci ad conuentum
	fuissemus ingressi	fuissemus egressi
	populos partis	populum partis
	spoletino	spolitino
	cum ita s. Eulalius	cum enim et s. Eulalius
ep. 79.	mandentur instantia	tradentur instantia
	Augusti clementia	augusta clementia
	nunc agnoscit	nunc agnoscitur
	commoto	commota
ep. 80.	sane ut praedictus	sane si praedictus
	proponantur	proponentur
	et adhuc	et ad hoc
	dat. VIII.	dat. VII.
ep. 81.	ad Constantium	ad comitem Constantium patritium
	detrectauit	detractauit
	capti clerici	capti sunt clerici
	suggerenda	suggerendum
	suggestum fuerit	gestum fuerit .
ep. 82.	Dei enim iudicio	ideo enim iudicio
ep. 83.	iudicio firmatur	iudicio praeferuntur
	quasi ambiguitate	qua ambiguitate
	maiestas uestra	uestra maiestas
	edictis ex more propositis	edictis ex more ubique positis
	testarentur	testarent
	accurrente plebe	occurrente plebe
	et acquieuerunt	cum acquieuerant
	cessantibus ergo studiis omnes .	cessantibus igitur studiis unum omnes .

INDEX IN SYMMACHUM.

I. Laud. priores in Val. — II. Laud. posteriores in Val. — III. Laud. in Grat. IIII. Laud. in patres. — V. pro patre. — VI. pro Tryg. — VII. pro Synes. VIII. pro Severo. — VIIII. pro Val. Fortunato. — X. Fragmentum anonymum.

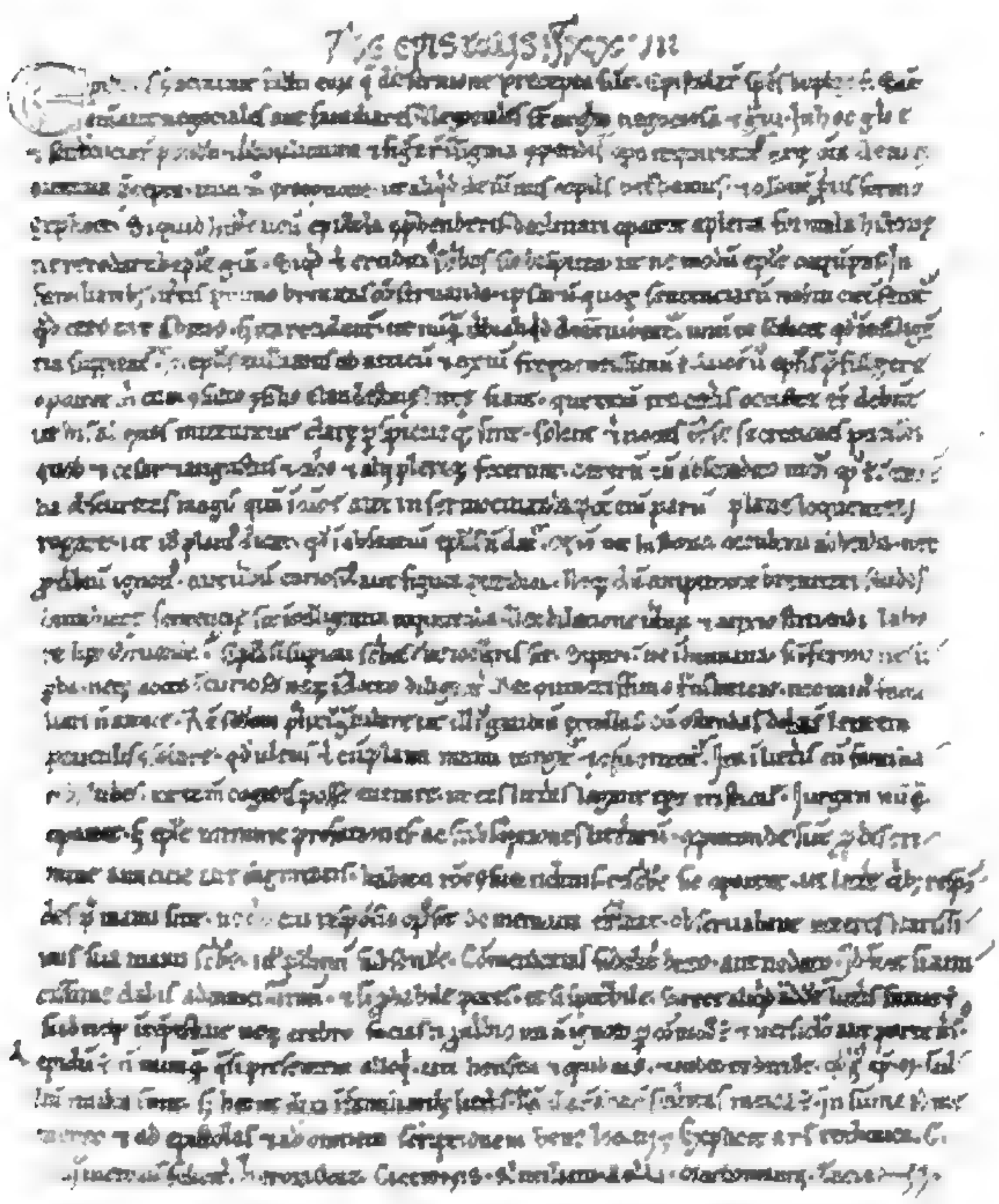
C. IVLII VICTORIS

ARS RHETORICA.

ARS RHETORICA [a] MAIOR [b] CONTINET HAEC.

a In codice heic et alibi *rethorica*. b Ita manu uetere in codice. A recentiore autem manu post hunc indiculum praepostere opus inscribitur *rhetorica minor*. c Cod. modo *asist.* modo *asist.* cum *i* pro *y*. d Ita cod. constanter cum diphthongo.

Specimen codicis vaticani-ottoboniani

C. IULII UICTORIS

ARS RHETORICA

HERMAGORAE [a], CICERONIS, QUINTILIANI,

AQUILI, MARCOMANNI, TACIANI,

FELICITER [b].

Oratoris officium est in ea quaestione, quae uersatur in negociis [c] ciuilibus, posse probabili et apta ad persuadendum oratione uti [1]. Sunt autem ea demum ciuilia negocia, quae nulla arte propria continentur; ut geometricae, et musicae, et ceterarum huiusmodi scientiarum; sed earum rerum tractatum habent quae perficiuntur ex opinione communi, aut legibus, aut moribus, et de quibus omnis qui aliquatenus intellectum aliquem recipiunt, et dicere et iudicare possint. Omnes enim fere et accusare alium et purgare se ipsos possunt, et de aequo et utili disputare uidentur sibi posse. Sed hoc alii natura tantum sine ulla obseruatione aut exercitatione faciunt: sicut ferire alterum et tueri se ipsum etiam qui armis facere non didicit, aliquo modo potest: naturales enim motus, quemadmodum corporis, ita et animi sunt, quibus et alium insectari, et pro nobis pugnare possumus: alii autem usu et exercitatione ciuilium rerum utilius et promtius utuntur oratione: unde factum est ut quaedam obseruationes nascerentur, quibus collectis et conpraehensis, esset quaedam disciplina dicendi. Huius uis constat inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronunciatione [2]. Primum est enim inuenire quod dicas; dein quod inueneris disponere; tum quod disposueris et oratione uestieris, memoria conpraehendere; ultimum ac summum, quod memoria conpraehenderis, pronunciare.

I. DE INUENTIONE.

Inuentio est excogitatio rerum uerarum aut ueri similium, quae causam probabilem reddunt. Haec cum existat ingenio atque natura, tum uero sine doctrina non potest perfici. Nam ut quidque auditu dignum excogitari aut inueniri commode possit, in ea, in qua dicendi ratio uersatur, arte discendum est. Excogitare igitur et inuenire debet orator principium, narrationem, egressum, partitionem, confirmationem, repraehensionem, epilogum, ut integra quasi membris constet oratio, de quibus singulis disseremus. Uerum non idem est ordo prose-

a Ante nomen Hermagorae additur manu recentiore *rhetorica doctissimorum*. b Manus recens addit *incipit*. c Ita se emendat in codice priscus librarius, qui ante scripserat *causis* pro *negociis*.

1 Confer ad Heren. I. 2. 2 Cic. de inuent. I. 7, Quintil. inst. III. 3.

quendae ac proferendae actionis , qui esse debet disponendae atque meditandae . In proferenda namque actione saepe primus locus prooemio datur , dehinc plerumque narrationi , post egressibus , tum quaestionibus , et nouissime epilogo . Sed in cogitatione nihil antiquius uersandum est , quam status causae : in quo plerique falluntur , qui quod primum dicendum sibi esse uident , id primum requirunt , id est principium [1] : dehinc de narratione cogitare insistunt ; tunc ad cetera descendunt : cum hoc sit commode dicere uolentibus perquam contrarium et inpeditum et multae caliginis plenum : fieri enim non potest aut probabile aut fauorabile aut pertinens principium , si se uel narratio uel ulla sentencia aut uerba denique ad rem agendam strenue offerant , nisi ei qui penitus causae uiscera per statum ipsum et singula membra quaestionum et species , cogitatione tacita apud se omnium quae prosint causae quaeque obsint , alta ratione discussit [a] . Hoc est quod Cicero ait [2] , *ex* [b] *rerum cogitatione* [c] *efflorescat , et redundet oratio : ac nisi res sit ab oratore percepta et cognita , inanem quandam elocutionem existere ac paene puerilem* . Socrates quoque dicere solebat , *omnes in eo quod scirent satis esse eloquentes* . Scire autem est rem , de qua dicturus sis , uniuersam ante pernoscere : (in hanc rem constat etiam Catonis praeceptum paene diuinum , qui ait [3] : *rem tene , uerba sequentur* :) et peristasin causae quam susceperis , et in ea iudicatum , τὸ κρινόμενον , per singulos proprii status articulos inuestigare : et tunc ad statuenda principia et ceteras orationis partes cogitatione respicere : ideo quod illa prima , quae dicuntur , si uehementer uelis congruere et cohaerere cum causa , ex his ducas oportet quae secuntur [d] . Accepto igitur themate , primum circumstanciam [e] sectari debes , cuius partes sunt ·VII· hae : *quis* , *quid* , *quando* , *ubi* , *cur* , *quemadmodum* , *quibus adminiculis* . Harum uero omnium aut plurimarum rationalis congregatio facit causam : et [f] hac primum perspicitur an assistat controuersiae ratio , an uero materia quae proposita est asystatos sit .

II. DE ASYSTATIS .

Asystatos est enim thema quod circumtantiam [g] non habet : ut , *reum facit iniuriarum pauperem diues* . Uides hanc causam stare non posse . Neque enim quando , nec ubi , nec cur , nec aliud praeterea potest quaeri , ut altercationem controuersia uideatur admittere , sed quasi nuda et debilitata proponitur . Nec tamen putes omnes species circumstantiae in themate omni posse reperiri : sed aliquando omnes , aliquando plerasque . Ac si , ut in suprascripto , paene omnis desit

a Pro *discusserit* ? *b* Cod. *et* . *c* Edd. *cognitione* . *d* Ita cod. prisca orthographia . *e* Cod. *circumstancia* . *f* Num pro *ex* , ut supra ? *g* Ita cod. etsi superius per *c* .

1 Videtur auctor quodammodo reprehendere Quintilianum inst. III. 9.

2 De or. I. 6.

3 Fortasse in libro de oratore , quem memorant prisci aliquot .

circumstantia, causam stare non posse. Sunt et alia uitia tria quae asystatas controuersias faciunt, ut κατ' ἰσάζουσαν [a] *, cum ex utraque parte circumstantia eadem utique est, et nulla ne parua quidem differentia discerni potest : ut, *uicini adulescentuli qui speciosas uxores habebant, nocte alter alterum obuium habuit; accusant se inuicem adulterii*. Nihil est enim quod non aequaliter ab utroque possit inuicem dici. Item καθ' ἑτερομερίαν *, cum reo nulla defensio est, et color facto probabilis non est, nec controuersiae sed communis loci speciem obtinet : ueluti, *decem iuuenes nuntiato bello digitos sibi amputauerunt : rei sunt laesae rei publicae*. Nulla enim defensio facinoris inuenitur. Est etiam aporon *, in quo iudex ferendae sententiae rationem explicare non possit : ueluti, *petebat alter ab altero usuram quasi creditae pecuniae; ille uelut depositam sine usuris restituere certabat. Pendente iudicio, lex de tabulis nouis* [1] *lata est; reposcit ille quasi depositam, hic quasi creditam retinet*. Non enim perspici potest quid in sententia ferenda iudex sequatur, cum petitor interdum creditam, interdum depositam; reus autem nunc depositam, nunc creditam dicat. In omni igitur controuersia perspicies, secundum ea quae suprascripta sunt, diligenter num aut plures partes circumstantiae desint, aut similitudo interimat quaestionem, aut inclinatio partium reo auferat actionem, aut caligo iudicis causam disceptare non possit. Et si ex his nullum inerit uicium, attende identidem etiam atque etiam, et inhaere origini quaestionis, id est intentioni et repulsioni. Intentio est id quod primum dicit qui mouet litem, siue accusator sit siue petitor : id est, *occidit patrem Sextus Roscius*. Repulsio est, *non occidit*. Ex intentione, et repulsione nascitur quaestio, *an occiderit*. Hoc τὸ κρινόμενον [b] Graeci dicunt. Hic est status causae, qui nascitur ex intentione et repulsione. Non omnis tamen status ex prima propositione et repulsione conpraehenditur, sed sunt status qui multis propositionibus et depulsionibus inuicem frequentatis sero eruantur : ut, *caedem fecisti*; si respondeat *non feci*, sicut supra, peruentum ilico ad

---

* *Scholion in marg.* Nota hanc . . quam hic isazusam . . alius auctor aliis nominibus scilicet eter . . isonta . . c tenta.

* *Sch.* Heteromerian Fortunatianus monomerem et epomerem [d] appellat. Exemplum uero quod hic sub heteromerian est, superius sub achromo posuit Fortunatianus. Heteromeria autem ab achromo differt, quod monomeres in omnibus deficit, achromos in solo colore.

* *Sch.* Nota quod hic aporon, superius antistrefusa uocatur.

---

a Deest γ. b Glossa siue interpretatio in marg. *iudicationem*. Cf. ad Heren. I. 16. c Attonsus est codicis margo. d Ita reuera scribitur *epomeres* in codice apud Fortunatianum sub initio libri primi.

1 Nempe χρεωκοπία seu σεισάχθεια. Confer autem in Capperonnerii editione Fortunatianum p. 55, Augustinum p. 325, qui et hunc locum mihi emendauerunt. In codice enim praepostere legitur *reposcit ille quasi creditam; hic quasi depositam retinet*.

*

statum sit, ut quaeratur *an fecerit*. Si uero cum obiectum sit *caedem factam*, respondeatur *factam quidem caedem sed iure, quoniam adulter occisus sit*; non iam [a] ἀπόφασις [b] a reo opposita erit, sed causatiuum, quod Graeci αἴτιον [c] appellant. Cui accusator aeque etiam non per [d] κατάφασιν [e] insistit, quia confessus est quod obiecerat, sed per συνέχον, quod est causatiui destructio; id est *non habuisse eum potestatem perimendi, quoniam infamis fuerit*: deinde referetur a reo, *negatam non esse etiam infamibus perimendi potestatem*. Uides quam sero et per quot gradus ad statum uentum sit, id est ad τὸ κρινόμενον, de quo partes congrediuntur, de quo iudex pronunciaturus est, *an etiam infamibus adulterum liceat occidere*. Hoc ergo interest, quod in superiore [f] ex cataphasi et apophasi tantum, id est ex intentione et depulsione, τὸ κρινόμενον inuenitur: in hac autem posteriore, relicta cataphasi et apophasi, ex causatione ἐκ τοῦ αἰτίου [g], et continentia ἐκ [h] τοῦ συνέχοντος, τὸ κρινόμενον apparet. Quintilianus [1] dicit primitus inueniri statum, id est τὸ κρινόμενον, si cogites id quod siue accusator uel petitor dicat, utrum controuersum sit an confessum: si confessum sit, non potest ibi esse quaestio. Transeundum ergo ad aliud, et illud subtiliter intuendum, confessum ne sit, an controuersum: ut ubi primum coepit controuersum esse, id est ubi primum non conuenerit inter partes, ibi statuatur quaestio, id est status, hoc est τὸ κρινόμενον. Hoc per exemplum insinuari manifestius potest, ut in superiori materia [i]: *occidisti hominem*; si respondeatur *non occidi*, controuersum est, non conuenit inter partes; potest hic esse quaestio *an occiderit*. At si respondeatur, *occidi*; confessa res est, conuenit inter partes, cum quod alius intendit, alius confitetur. Longius ergo proficiscendum est: *puniendus es, cum occidisse te fatearis*. *Adulterum occidi, et interimi adulterum licet*: quod hic confessum est; conuenit enim inter partes adulterum occisum. Quaerendum ergo est aliquid ultra: ut, *adulter fuit quidem, sed quia exul eras, tibi non licuit occidere*: respondetur contra, *licuit*. Ac uicissim cum aliunde dicatur *non licuit*, aliunde *licuit*, coepit inter partes non conuenire; et potest hic stare quaestio, ut sit τὸ κρινόμενον, *an exuli adulterum licuerit occidere*. Sed harum rerum rationem ac differentiam, nisi perceptis statibus consequi plenius non potes: et idcirco disce de singulis statibus.

III. I. DE STATIBUS.

Omnium omnino causarum status sunt octo. Ex his rationales quatuor, quatuor legales. Rationales ·IIII· sunt coniectura, finis, qualitas, translatio, quae uel rationalis est uel legalis. Legales sunt scripti et uoluntatis, legum contrariarum, collectio, ambiguitas.

a Cod. *etiam*. b Glos. *depulsio*. c Glos. *facti rationem*. d Deest *per* in cod. e Glos. *intentionem*. f Ita cod. sine nomine substantiuo. Sed inferius *materia*. g Cod. εἰς τοῦ αἴτιου. h Cod. εἰς. i Cod. *m* superposita *a*.

1 Cf. inst. III. 6.

§. 2. DE CONIECTURA .

Coniectura dicta est a coniectu animi , id est intentione mentis ad ueritatem acumine suo tendentis . Huius proprium est id quod obicitur totum negare , quod iudex suspicionibus sectatur . Status hic temporum est : nam quaeritur an fecerit , an faciat , an facturus sit . Alia est coniectura quae plena dicitur , alia quae non dicitur plena . Aut enim et in personis et in rebus quaestio est , et est plena coniectura : aut in personis tantum uel in rebus tantum , et est non plena . Coniectura plena est , ut est illa : *despondit filiam petenti pater ; exclamauit mater potius esse ut moriatur quam ut illi nubat ; obiit puella ambiguis signis citra nuptiarum diem ; ream ueneficii facit maritus uxorem* . Hic enim et de re quaestio est , an ueneno obierit puella , et de persona an mulier [a] dederit . De re tantum quaestio est , ut in illa controuersia : *pater et filius ducatum petierunt ; filius praeualuit ; aciem conmisit ; captus est et patibulo affixus . Inuentus est pater cum auro ab hostibus ueniens ; reus est proditionis* : hic enim de facto ambigitur solo . De persona tantum quaeritur : ut cum , *caedis reus est , qui iuxta cadauer recens in solitudine cum gladio inuentus est* . Hic enim res apparet , hoc est homicidium , sed de auctore dubitatur . Sunt et duplicis coniecturae species plures : prima cum utrique se reos directo consistunt , et sunt duae accusationes , duae defensiones , id est anticategoria [1] , et iudici licet quemcumque dampnare , ut in hac controuersia : *uir fortis , cui nouerca erat , captiuae nuptias praemii nomine inpetrauit . Obiit uir fortis* [b] *ueneni signis ; reas se faciunt ueneficii captiua et nouerca* . Secunda species est , in qua reus eligit aliquem facinoris auctorem , tamen citra accusationis periculum ; ut ·M· Tullius remouendi a Sexto Roscio criminis causa Capitonem et Magnum et Glauciam designat facinoris auctores . Tertia species est , in qua quaeritur , *hic testamento nominatus an ille : ueneni sint* [c] *an cruditatis* [d] ? Quarta species est , in qua uterque a se factum esse consistunt [e] , ut in hac controuersia : *tyrannus suspicatus est sibi uenenum a medico suo datum : alium medicum aduocauit : ille ait ueneno eum appetitum , et antidotum pollicitus dedit potionem , qua epota , tyrannus obiit . Ambigunt medici de praemio* [2] . Fit coniectura et ex una parte duplex aut multiplex , cum duo aut plura crimina accusator intendit , quae defensor negat .

a Nam pro *mater* ? b *Uir fortis* superadditur in cod. c Videtur scribendum *signa* pro *sint* . d Codex quidem habet *cditatis* , u posita super c . e Ita cod.

1 Quintil. III. 10.

2 Hanc nominatim atque alias eiusmodi , quae sequuntur , controuersias in scholis agi solitas ait auctor dialogi de causis corr. eloq. cap. XXXV.

§. 3. DE FINE.

Si neque de facto neque de persona negamus, superest, ut confessi conmisisse nos quod obicitur, negemus id quo accusator uult nomine uocandum, ut sit finis. Ut, *diues inimici pauperis statuam uerberauit; reus est iniuriarum*. Hic enim non negat a se diues quod intenditur factum, sed difforte se tuetur, idest non hanc esse iniuriam. Diffors enim est oratio, quae id quod diffinit [a] explicat quid sit: et ideo in hoc nomine controuersia est, quia cum de facto conueniat, quaeritur quo id quod factum est nomine appelletur. Omnis quaestio finitiua fit quotiens aliqua res ex parte perfecta est, ex parte inperfecta. Nam si sit omni parte perfecta, nulla erit quaestio: ut, *sacrilegium illud est, quia de sacro loco uas ablatum est. Sacrilegium illud non est, quia non sacrum uas ablatum est*. Et semper siue in simplici siue in duplici finitor eo, quod est, nititur. Infirmatur diffors eo quod deest. Illud etiam respiciendum est, quod in omni finitiuo statu, aut minoris poenae oblatio est et maioris repulsio: ut, *non debeo capite puniri, quia non sacrilegium est quod admisi sed furtum: ob hoc quadruplum soluendum est*. Aut omnis omnino poenae repulsio est: ut, *nullam poenam mereor quod statuam uerberauerim: non est enim iniuria quod admisi*. Huius status species sunt plures. Est enim simplex, quando [b] de uno nomine quaestio est, ut in illa controuersia, in qua reus est iniuriarum qui statuam uerberauit: nam quoniam hoc tantum in disceptationem uenit quid sit iniuria, simplex finis est. Est et duplex finis, in quo duo nomina ueniunt in quaestionem: ut, *fur quadruplum soluat; sacrilegus capite puniatur. Is qui ex fano pecuniam priuatam subripuit, ad poenam deposcitur; offert quadruplum*. Hic duplex finis est, quia quaeritur et quid sit furtum et quid sit sacrilegium. Est et alia species duplicis finis, in qua non de duobus nominibus quaeritur; sed cum ei rei, quae proprium nomen obtinet, aliud extrinsecus nomen adhibetur: ut, *saepe se uerberanti marito uxor amatorium dedit, eumque repudiauit: obsecrantem reconciliari, respuit; ille se suspendit; rea est mulier ueneficii*. Hic constat potionem illam amatorium uocari: an tamen et ueneficii nomen accipere debeat, quaeritur. Est et multiplex finis, qui fit aut per partitiones aut per diuisiones: per partitiones, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur, ut siquis dicat: *ius ciuile est quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate, consistit* [1]. Per diuisiones autem cum formas omnes conplectimur, quae sub eo genere sunt: ut, *abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio al-*

a Ita cod. b Cod. qd superimposita o.

1 Notemus hanc egregiam ciuilis iuris definitionem.

teri nexo aut cessio in iure. Est etiam finis per etymologiam: ut, *tyrannicida optet praemium; ascendit quidam arcem necaturus tyrannum; ipso non reperto liberos eius interfecit et ibi gladium reliquit, quo se, cum superuenisset, tyrannus occidit*. Qui cum negat praemio honorandum, etymologia utitur, dicens, tyrannicidam esse si quis occidat tyrannum, non si quis ei causa mortis extiterit. Est et alius finis, in quo aliud continet et aliud continetur: ut *si quis sacra indicauerit, poenas luat; quidam iniciatum se sacris somniauit; eam rem sacerdoti retulit; sacerdos ita esse respondit; petitur ad poenam*. Hic continens finis est quid sit indicare; *dicere, an assentire nescienti?* Continetur ille, *an profanus sit qui talia somniauit*. Ex cuius quaestionis fortuna dependet etiam prioris euentus.

§. 4. DE QUALITATE.

Qualitatatis status uel in primis ad noticiam necessarius est, propterea quod multiformis ac uarius est et in plerisque forensibus negociis magis quam in pragmatibus scholasticis assiduus. Est igitur qualitas, ut ex nomine ipso deprachendi potest, genus quaestionis in quo nihil [a] aliud tractatur, quam cuiusmodi sit ea res quae in controuersiam adducitur. Sunt autem qualitatis primae species duae secundum M. Tullii auctoritatem [1], pragmatica id est negocialis, et dicaeologica id est iuridicialis.

§. 5. DE PRAGMATICA ID EST NEGOCIALI.

Negocialis est in qua infinite, et quodammodo citra personae conplexum de re ipsa quaeritur qualis ipsa sit. Pragmatica fit modis pluribus. Nam et deliberatiuum est quaestionis genus; sed si modo res apud iudicem agatur; persuasoria est controuersia negocialis; quo in genere sunt omnes fere diffortes. Item fit cum simplex petitio inducitur, uel cum quaeritur in quo iure sit res aut persona. Item negocialis status est, cum quaeritur de quantitate alicuius rei uel in mensura uel in numero: quod genus quaestionis incidit nonnumquam in ciuiles actiones, cum aliqua ratio acceptorum, expensorum, et solutorum inducitur, uelut cum de mensuratione [b] agrorum inter uicinos. Et modo primo quaestio nascitur, uelut cum propter onera fugienda de bonorum permutatione tractatur. Et ut breuiter explicem, quaecumque controuersia uersatur in aestimatione litis uel precii [c], uel quantitatis, uel numeri, uel alicuius huiusmodi rei, ea cadit in statum negocialem; sicut etiam de aestimatione litis, aut de modo poenae constituendo his, quo-

a Cod. ubique *nichil*. b Ita uidetur cod. c Cod. *praecii* cum diphth. constanter, ut alii prisci codices.

1 De inuent. I. 11.

rum de culpa iam pronunciatum est : quales sunt duae orationes Catonis et Caesaris de poena coniuratorum [1]; quaeritur enim illic quanti lis coniuratorum debeat aestimari. Hoc autem genus quaestionis totiens nascitur, quotiens nulla lex certam poenam constituit maleficio quod constat : aut cum plura genera poenarum sunt diuisis [a] legibus constitutarum, contra uoluntatem alter alterius sibi uindicabunt, et non arbitrium iudicis, sed necessitatem legis spectabunt. Et ideo ne sit error, totiens negocialis status esse dicetur, quotiens poenae in condempnatum reum electio erit in iudicis potestate nullam statutam formam uindicante. Praeterea etiam illud est negociale quaestionum genus, in quo singulae rerum qualitates patiuntur quaestiones per uniuersales propositiones, an honesta, an utilis, an iusta res sit : quae ferme etiam in legum et in rogationum lationibus obseruari solent. Item alia est species negocialis, cum hae eaedem qualitates rerum inter se conparantur, utrum iustior an honestior : uel cum aliquis reddit causas uoluntariae mortis. Fit negocialis status ἐπιβολῇ ποιοτήτων, id est iniectione qualitatum, cum quasi inicitur et superuenit qualitas qualitati, sicut in illa controuersia : *qui seruus dicebatur, coepit in libertatem uindicari : placuit omnia iudicia in annum differri : postulat ille ut medio tempore in possessione libertatis sit*. Est enim una qualitas, quia seruus uidebatur : deinde superuenit qualitas alia, quia liber hodie uideri uult, et exinde quaestio oritur; quae tamen quaestio non fuisset, nisi adumbrata esset influentibus in se quodammodo prioribus qualitatibus : et seposita persona quodammodo generaliter quaeritur, cum paulo ante seruus, hodie autem liber dicatur, et necdum de altero constet, utrum sit aequius eum in libertatis possessione consistere, an in seruitute retineri. In summa omnis negocialis [b] status neque facti defensionem habet, neque coniecturam futuri, sed suadet etiam quid oporteat fieri. Ideoque eiusmodi res ad ius quodammodo futuri temporis spectat. Diximus retro duas esse primas species qualitatis, negocialem et iuridicialem. Quoniam igitur de negociali satis tradidimus, nunc iuridicialem uideamus.

§. 6. DE IURIDICIALI ID EST DICAEOLOGICA.

Iuridicialis est, in qua non sicut in negociali quid debeat statui, sed quid fieri oportuerit, consideratur. Et licet similis sit superioribus, differt tamen quod criminibus refutandis commodior uidetur. Proprium autem eius est, quod ita subest de ista materia, ut an criminose an licite factum sit disseratur. Hoc scinditur in duas partes, in antilensin [c] quae est absoluta, et in antithesin quae est relatiua.

a Nam pro *diuersis*? b Cod. hoc loco *negocilis*. c Cod. *antilensi* et mox *antithesi*.

1 Apud Sallustium.

§. 7. DE ABSOLUTA QUAE EST ANTILENSIS.

Absoluta qualitas fit quotiens de facti tantummodo qualitate contenditur, ipsaque res, quae in iudicium uocatur, perniciosa non esse uere monstratur, recteque facta et iure: quoniam frustra est paene licitum quid esse, nisi sit et bonum atque iustum; et ita tamen secundum iustum non uetetur, ceterum [a] si legem profert, legalem statum. Ueluti *dampnato Milone exclamauit ·M· Tullius Romam sedem bonis uiris esse non posse; et reus est laesae rei publicae*. Hic enim neque dictum a se, quod obicitur, inficiatur, neque de nomine criminis disputat, nec de transferendo iudicio laborat, nec lege contra legem aliquam utitur, nec contra sentenciam scripto nititur, nec ambiguitatem distinguit, nec colligit aliquid, collectumque dissoluit, nec sicut in negociali qualitate quid oporteat fieri tractat; sed de qualitate eius, quod iam dictum est, contendit, et nullo iure prohibitum et perniciosum non esse.

§. 8. DE ANTITHESI QUAE EST RELATIUA.

Antithesis genere et ipso exprimit qualitatem [1]: sed idcirco tantum species habenda, quia non usquequaque simili, ut absoluta, consistit articulo. Namque illa, ut quae prima uim generis sui, id est qualitatis, exceperit, in eo uniuersa est ut de qualitate eius, quod fecisse aut dixisse arguitur, reus disputet, id est non esse inprobum doceat. Antithesis autem non ex qualitate eius, quod fecisse reus arguitur, defensionem praestat, sed ex alia re extrinsecus appetita, id est ex causatiuo, cum rei ipsi non potest assistere, sed causam asserit, propter quam fecisse dicat. Et interest inter absolutam et relatiuam, quod ibi facti qualitate reus se tuetur, hic qualitate causae propter quam dicitur factum: id est αἴτιον. Ueluti, *Orestes* [b] *accusatur quod matrem interfecerit*. Non potest enim factum quod obicitur, recte factum ostendere, sed αἴτιον, id est causam, propter quam fecit allegat, id est, ob patris sui necem. Fit antitesis per ·IIII· species, aut κατ' ἀντέγκλημα, aut κατ' ἀντίστασιν, aut κατὰ μετάστασιν, aut κατὰ συγγνώμην. Κατ' ἀντέγκλημα est cum in eum ipsum cuius gratia arguimur, culpam referre conamur, et causatiuum ad defensionem facti ex ipsius incusatione deducimus: ut supra *Orestes reus ob necem matris, ipsam propter quam accusatur accusat, et in eam, quae maritum interemit, causam criminis refert, ac per accusationem* [c] *matris sui defensionem conparat*. Καταντίστασις fit cum aeque [d] factum ipsum quasi recte factum probare nequeamus, causatiuum autem inducimus, ut ex incommodo propter quod arguimur, maius commodum enatum, ueluti rei rem, rependimus atque pensamus;

a Ita cod. b Cod. cum adspiratione heic et alibi. c Cod. occasionem. d Cod. eque.

1 Cf. Quintil. VII. 4.

ut, *imperator fugientibus ad moenia militibus, bis acie pulsus, tercio disiecit muros, et conflixit et uicit*. Nemo potest dicere recte factum, quod ciuitati muri sint adempti; sed adfirmat maius ex eo incommodo commodum esse quaesitum, uictoriam scilicet; cuius beneficio consecuti sunt, ut uel alia moenia meliora etiam exstruere possint. Catametastasis fit cum factum, propter quod arguimur, aliorsum a nobis diriuare [a] conamur; nec conpensamus, sicut in catantistasi; nec in eum ipsum, propter quem rei sumus, regerimus incusationem, sicut in catantenclemate; sed contenti a nobis remouere, aliorsum transferimus uel in personam uel in rem: in personam, ut *si Haala Seruilius Spurio Melio occiso ita se defenderet, occidisse quidem, sed iussu dictatoris*. In rem, ut *si* [b] *Hannibal reus quod a tercio lapide urbis recessisset, diceret fulminibus et tonitruis se esse deterritum*. Κατὰ συγγνώμην est cum et factum confitemur quod intenditur, et culpam esse concedimus, et eam in alium transferre non possumus, et commodum nullum ex ea probare conamur; sed, omissis omnibus, ueniam precamur, aut ignoratione aut necessitate aut casu: ut est Marci Tulli pro Ligario [1] sententia: *si omnia defecerint, superest deprecatio, in qua et male et sponte nos fecisse confessi, nihil aliud quam preces allegamus*. Quod genus actionis apud humiliores iudices nihil ualet, si sola sit. Quid enim apud eum preces agant, cui necesse est dampnare [c] confessos?

§. 9. DE METALEMPSI ID EST RATIONALI ET LEGALI.

Translatio est, id est praescriptio, cum id agimus, ut causam non dicamus, id est excludamus actione aduersarium. Consistit autem haec quaestio aut ratione, aut lege. Ratione praescribimus modis sex; aut persona, aut loco, aut tempore, aut re, aut modo, uel numero. Persona, ut *ignominiosus es, accusare tibi non licet: aut magistratus sum, accusari me non licet*, et alia. Loco, ut *non in senatu accusari debeo sed apud iudicem; non Romae sed Athenis*, et alia. Tempore, ut *non nunc, sed olim agere debuisti, aut nondum tibi agere permittitur*, et alia. Re, ut *dementiam* [2] *tibi agere licet aduersus patrem, tyrannidem non licet*, et alia. Modo, quod difficile in scholasticis pragmatibus inuenitur, ut *non hanc formulam mihi intendere debuisti, sed illam: non ex hoc edicto mecum agere, sed ex illo: non tanti litem taxare, sed tanti litem* [d], et alia. Nonnumquam et in una controuersia duae translationes existunt. Necesse est tamen praescriptionem in aliquem statum continuo transire: ut si dicam, *non potes me accusare, nam infamis es*; et respondet ille *non sum*: et fit coniectura: aut respondebit *aequum esse et infamibus actionem dari*: et fit qualitas, et alia.

a Ita cod. b Deest *si* in cod. c Ita cod. 2. manu; at 1. *damnare*. d Ita cod.

1 Cf. cap. 1. 2 Confer inferius IIII. 8, et Quintil. VII. 4.

§. 10. DE TRANSLATIONE LEGALI.

Translatio est legalis cum aliquod nobis ius patrocinatur ad excludendum actionem diuersae partis, ut in illa controuersia: *bis de eadem re agere non liceat*; *pauper duorum diuitum inimicus filio in urbe relicto peregre profectus est*: *filius eius inuentus est occisus et spoliatus*: *et accusauerunt se diuites caedis*, *ambo absoluti sunt*; *regressus pauper uult eos accusare*; *illi ex lege praescribunt*. Non fallat [a] autem nos, non in his solis controuersiis esse praescriptiuas quaestiones, quae totae praescriptione tollantur; ut est controuersia quae supra scripta est; sed sunt et aliae controuersiae, in quibus erunt quidem primae praescriptiuae quaestiones, sed non ita ut controuersia finiatur in ipsis. Utrimque enim, omissa praescriptione, descenditur ad causae disceptationem: ut, *mortem petit uir fortis unius ex ciuibus*; *decreta est*; *non occidit*; *petit ille ut occidatur*. Erit quaestio prima praescriptiua, *non licet tibi postulare*, *semel decreta morte mea*; *et si aduersus alium licet*, *aduersus me non licet*. Quae quamquam sint praescriptiua, necesse est tamen ab his descendant actiones ad iuris aut praemiorum disputationem.

§. 11. DE STATIBUS LEGALIBUS.

Sunt autem legales status, sicut supra dictum est, quatuor: ambiguitas quam Graeci ἀμφιβολίαν uocant; collectio, quam Graeci συλλογισμὸν uocant; contrariae leges, quem [b] Graeci ἀντινομίαν uocant; scriptum et uoluntas, quem Greci ῥητὸν κατ' ἔννοιαν [c] uocant.

§. 12. DE AMBIGUITATE.

Ambiguitas est quotiens uaria pronuntiatione uel uaria significatione quaestio nascitur. Fit autem uel in scripto uel in uoluntate scripti. In scripto, aut per distinctionem fit aut per similitudinem nominum quod est ὁμωνυμία. Per distinctionem fit sic: *periurus ter dena milia soluat*: *periuratum semel*; *petuntur ab eo triginta milia*. Sic enim totum in distinctione consistit; utrum pronunties *periurus ter*, an uero *periurus*, et distinguas, et sic postea adiicias *ter dena milia det*. Per similitudinem autem nominum, uelut *heres sit Tiberius*, et *multi Tiberii ambigant*; uel cum *legatur taurus*, et quaeritur *utrum bouem an seruum Taurum legauerit*, et talia. Per uoluntatem uero fit ambiguitas, cum tota quaestio in uoluntate scriptoris consistit. Ueluti *meretrices*, *si ancillas habeant*, *publicae sint*: hic enim neque distinctio discernere potest quaestionem, nec de nominis similitudine altercatio nascitur, sed tan-

a Ita cod. b Ita cod. heic et infra, ita ut referatur ad uoc. *status*, nisi mendum est. c Corruptum est in cod. hoc uocabulum, nempe *catlano*.

*

tum quid lex uoluerit quaeritur, *utrum meretrices publicas esse, an ancillas, an utrasque*.

§. 13. DE LEGIBUS CONTRARIIS.

Legum contrariarum status est, cum aut duo scripta contraria inueniuntur, et conparatione in diuersa nituntur, quod perquam raro accidit; aut cum peristasis ipsa, quamuis diuersissimas leges, ita tamen comminus conducit, ut contrariae esse uideantur. Ueluti, *sacerdotibus Uestae sit perpetua uirginitas; uiri fortes praemium accipiant: fortiter fecit quidam, et petit nuptias uirginis Uestae*. Hic enim ipsae leges contrariae non erant; quippe ne eadem quidem de [a] re scriptae, sed incidentia, quam peristasin dicimus, ita eas ex diuerso comminus adegit, ut repugnare sibi uideantur. Fit autem legum contrariarum status, non modo cum duae leges uidentur esse contrariae, uerum etiam cum aliqua incidit duplex, et actores alter alteram tuentur partem: ueluti *rapta raptoris mortem aut indotatas nuptias optet: duas quidam eadem nocte rapuit: altera mortem, altera nuptias optat*. Hic quamquam una lex sit, tamen legum contrariarum status dicitur. In simplicibus quoque aliquando nascitur legum contrariarum status: uelut *fortis praemium accipiat; fratres, qui patrem habebant proditionis reum, fortiter fecerunt; petunt alter ut aboleatur iudicium, alter ut agatur*. Quod enim ad legem attinet, simpliciter unam rem praescribit, ut uir fortis praemium accipiat; non ut illa superior [b] aut mortem aut nuptias flagitet: sed uoluntates diuersae uirorum fortium quandam speciem ediderunt quasi duarum legum contrariarum. Hoc genus quaestionum nonnulli quasi sine statu, asystaton, repudiant, cum omnia uideantur utrimque paria esse, et sint *ἰσάζοντα*. Sed conparatio per omnes tracta articulos ab hac calumnia uindicat quaestionem.

§. 14. SCRIPTI ET UOLUNTATIS.

Quando alter uerba praestat quae scripta sunt, alter sententiam interpretatur uel quiddam excipit, scripti et uoluntatis status appellatur. Hic autem status non in legibus solum est, sed in testamentis et edictis, in dictis, in omni re quaecumque in litteras referri potest. Ut in hac controuersia: *peregrinus murum si ascenderit, capite puniatur; murum peregrinus ascendit, hostem aduenire nuntiauit, processit exercitus et uicit; petitur ad poenam*. Is qui petit, lege utitur; is qui recusat, uoluntate: dicit enim, *non omnes qui ascenderint, sed eos, qui malo uoto ascenderint, puniendos*. Scripti autem sententiam intemptamus tribus modis: aut scripto ipso; patet non semper id posse seruari; non enim et infantes et debiles uinciuntur [c]. Aut ex legibus exempla ducun-

a Desideratur *de* in cod. *b* Ita cod. nempe pro *supradicta*. *c* Ita cod.

tur, quibus probetur non semper scripto stare [a] posse. Aut cum ex ipsis legis uerbis argumentantur non id quod dixerit uoluisse latorem. Ut in hac controuersia: *noctu qui cum ferro fuerit inuentus, uinciatur; cum massa ferri quidam deprachensus est; petitur ad poenam*: apparet enim legis latorem in ferri nomine telum cogitasse.

§. 15. DE COLLECTIONE.

Cum ex eo, quod certum est, id quod incertum est ratiocinatione inquiritur, collectiuus status uocatur. Hic colligitur duplici modo. Nam quaeritur aut an satis lege cautum sit, aut an nihil propriae legis habeat et similitudine uti debeat. Superioris collectionis species sunt ·IIII· Ab eo quod semel, et saepius: ut *incesta praecipitetur; praecipitata euasit; petitur ad poenam*: dicitur enim quae praecipitari iussa est, saepius debere praecipitari, nisi obierit. Aut quod in uno et in pluribus: ut *qui duos tyrannos uno tempore occidit, petit duo praemia; contra dicitur*. Aut quod ante est et postea: ut *rapuit quidam et profugit; rapta nupsit; reuersus raptor petitur ad mortem*. Aut quod in parte est totum: ut *uomerem pignori accipere ne liceat; aratrum accepit; contra dicitur*. Secunda collectio fit a simili: ut *cum uir fortis praemium accipiat, et tyrannicida debeat accipere*. A contrario: *cum [b] desertor capite puniatur; uir fortis praemium debet accipere*. A maiore ad minus: *exulem intra terminos liceat occidere; utique et flagellare*. A minore ad maius: *furem licet uerberari; latronem utique interfici*. Haec sunt quae de cognoscendis statibus insinuanda tibi existimaui. Sed in his ille error non debet existere, quod plerumque in pragmatibus rationalium statuum, multae leges inueniantur. Quamuis enim ista sit pugna, tamen omnis lis atque contentio non ex legibus sed ex ratione extrinsecus adposita consurgit. Ueluti *fur quadruplum soluat; sacrilegus capite puniatur; de templo qui priuatam pecuniam sustulit offert quadruplum, et petitur ad poenam*. Hic quamquam duae leges positae sint, quaestio tamen non ex legibus nascitur sed ex criminis proprietate; et fit status finitiuus, qui est unus, sicut retro didicisti, ex rationalibus statibus. Contra et legales quaestiones, quamuis multae extrinsecus rationales altercationes admoueantur, pugnam tamen et contentionem ex ipsis legibus gerunt. Ut *uir fortis praemium petat, fortiter quidam fecit et petit mortem ciuis*. Hic etsi ratiocinatio adhibeatur extrinsecus, disceptatio tamen omnis nominis in legis uoluntate consistit; et fit status scripti et uoluntatis, qui est et unus ex legalibus statibus. Post haec meminerimus, alias esse controuersias simplices, alias coniunctas. Simplices, tres [c] status habere; id est *aut non feci, aut non hoc feci, aut iure feci*, et cetera. Coniunctas uero totidem status plerumque recipere posse quot sint crimina uel species. Uelut

a Ita cod. non *stari*. b *Cum* a me suppletur. c Vocabulum *tres* est corruptum in cod.

cum uni reo multa intenduntur, et aliud negat aliud definit, aliud iure factum contendit; et cetera, prout causa postulauerit. Aliud autem interest inter simplices et conpositas controuersias; quod conpositae, sublata una re aut pluribus, manent tamen; simplicium omnis contentio contra unam rem consistit. Et ideo cum incidit conposita causa, licebit eam sic tractare quasi plures causas.

IIII. §. I. DE DIVISIONE.

Quoniam quemadmodum possis dinoscere statum plenissime tibi traditum est, protinus accepto themate cura perspicere cuius quid sit status. Habent enim singuli quandam ad diuidendum regulam propriam, licet sint eius pleraque communia, illo [a] quod in omni statu diuisio rectius ordietur a generalibus quaestionibus, quae in unaquaque causa generales esse potuerint; et a generalibus gradatim descendunt ad speciales, id est ad causae proprias. Generales sunt quae non in ipsa tantum causa tractari possunt, sed habent aliquid commune cum pluribus: ut, *an ueri simile sit a diuite tyrannidem affectari*. Hoc enim non in hac tantum causa, sed ubicumque diues reus affectatae dominationis fuerit, disputari potest. Deinde sequitur, *an cum habeat magnam secum manum*. Haec quoque generalis quidem est, aliquatenus tamen iam deuergit ad speciem: non enim omnibus reis hoc idem obici potest. Ex hac peruenitur ad specialem, id est propriam praesentis iudicii: *an cum abdicatos secum habeat*. Ita sensim defluit generalitas ad speciem, id est ad τὸ κρινόμενον. Eadem ratio est diuisionis et in ceteris omnibus statibus. Intuendum tamen est ne nimis immoremur generalibus quaestionibus, sed praecipuam congressionem ad causae proprias conferamus species. Disputatio enim generalium apud animos iudicum praeparabit tantummodo aditum, ut magis persuadere possis cum de specialibus disputabis. Ceterum omnis causae firmitas in τῷ κρινομένῳ non est specie iudicii propria. Cui etsi generales nonnihil prosunt, nisi tamen cum summa industria speciales fuerint elaboratae, frustra sit in generalibus opera consumpta. Sunt et incidentes quaestiones, sed et incidentium incidentes, id est cum ad iudicandum statum eum, qui est causae proprius, alius extrinsecus status superuenit. Sed hoc planius per diuisionum exempla percipies. Nullus enim omnino est status, qui non uel sibi ipse uel cuicumque alii statui possit incidere. Accepto tamen themate cura perspicere ante omnia num praescriptio [b] possit opponi per aliquam sui speciem, de quibus retro didicisti; id est aut persona aut loco aut tempore aut re aut modo uel numero aut aliquo scripto. Potius enim est, si litis conditio patitur, aduersarium ab actione depellere, quam cum intentionibus eius conluctari. Sed tamen acriter praecauendum est ne in praescriptiuis quaestiunculis aut leues admodum aut nullius momenti occasiones sint, aut inuidiosae et contrariae. Si autem inuenta fuerit prae-

a Ita cod. Num pro eo? b Cod. heic perscr.

scriptio, diuidetur ea ratione quam suo loco status huius diuisione cognosces. Nunc primum de coniectura tractemus.

§. 2. DE CONIECTURA [1].

Plena coniectura diuiditur locis septem; a persona, a causa, a consiliis, a potestate, ab initio ad finem, a translatione causarum, a ueri simili defensione. In persona consideratur patria, nomen, genus, corporis habitudo, mores, uita, amici, aetas, incessus, uultus: nunc haec omnia, nunc quae causa habuerit. Nec enim semper necesse est omnia considerare ista, sed quae praesens negocium subministrauerit. A [a] causa autem; amor [b], odium, spes lucri, uel futurorum timor, et cetera. A consiliis; an suppliciorum metu retardari potuerit, an reum futurum se non sperauerit. A potestate; pecuniae, arma, conspiratio, numerus clientium, seruorum. Nexae autem inter se esse debebunt causa et potestas. Nam ut frustra est uoluisse, si non potuerit, ita potuisse, si noluerit, uanum est. Ab initio autem ad finem, in quibus factum ipsum excutimus, uariae sunt usquequaque quaestiones. Nam in illis facta, dicta, affectus, euentus etiam considerari solent; praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes, responsa, uox aliqua emissa; et ea quae dicuntur signa, id est uestis cruentata, liuor, et talia; et omnia quae in causa inueniuntur, non ingenio nec arte excogitantur; sed ingenio et arte scrutari solent [c], et appellantur ab initio ad finem, quod Graeci dicunt ἀτέχνους [d] πίστεις. Et nunc ordinem sequimur, nunc eum conuertimus pro utilitate causarum. A translatione causam facti transferimus in id quod facere licuit, et haec est sedes coloris, in qua parte uel maxime coniecturales causae laborant. Ueri similis defensio est, quae plerumque horum argumentorum est confirmatio. Haec resoluitur ab accusatore locis tribus; ignoratione, casu, necessitate; quorum omnium usum in exemplo experiemur. *Diues adolescens multos abdicatos recipit; reus est affectatae dominationis*. A persona, *an ueri simile sit ut diues tyrannidem affectauerit*. A causa, *an propter lucra et uoluptates quae sunt in dominatione*. A consiliis, *an metu supplicii retardari potuerit: an reum futurum se non sperauerit; et si sperauerit, euasurum crediderit*; quae pars similis est ac paene eadem cum ueri simili defensione. Atque iccirco Marcus Tullius pro Milone per utrumque istorum locorum tractatum consiliorum diuisit. A potestate, *an cum habeat magnam secum manum eorum quos recipit*. Ab initio ad finem, *an cum abdicatos recipiat, signum sit affectatae tyrannidis; an cum multos*. Quod quoniam est pro accusatore, resoluere id reus causarum translatione conabitur, quae sunt sedes coloris. Quo in loco coniectura-

a Ita cod. etsi superius est *in*. b Cod. *amorem*. Tum *spem*, *timorem*. Sed infra merito redit rectus casus. c Ita cod. Ceterum colon *sed ingenio et arte scrutari solent* rectius abesse uidetur. d Cod. ἀτέχνου.

1 Quintil. VII. 2.

les causae laborant, *an ideo recipiat quod misereatur ciuium calamitosorum, simulque eos sustinendo innoxios praestet*. Huic parti necessario adiicitur ueri similis defensio. A ueri simili defensione: *an si hoc destinaret, non utique palam abdicatos reciperet, sed eos clam sibi foederaret; ac non solos abdicatos, sed et alios homines*. Hunc locum, quia resolui diximus ab accusatore ignoratione, casu, necessitate, nascentur quaestiones hae: *an nescierit posse se accusari: an diuino casu hoc modo instruxerit dominationem ut possit teneri: an et necessitate hoc genus hominum susceperit, quia aliud non habebat*. Sic diuiditur plena, hoc est illa in qua et rerum et personarum uertitur quaestio, sed non plenarum. Altera est, quae in personis solis litem patitur, ut in hac controuersia: *uir fortis habeat praemium; quidam fortiter fecit; praemio captiuae mulieris nuptias accepit; ueneno periit; rea est captiua ueneficii*. A persona: *an credibilis homicidii uoluntas in muliere, an ueneficii, an in captiua, an in uxore*. A causa: *an causam habuerit sceleris odium illud hostile: in quo an post nuptias potuerit permanere*. Consilia etiam tractabimus, quod quidem in huiusmodi controuersiis uice ueri similis defensionis hoc in loco plenius exequimur: *an sperauerit occultum futurum scelus, an se ream non futuram, an prosperas sententias relaturam*. A potestate: *an potuerit uenenum parare in aliena ciuitate; an in ea ciuitate in quam captiua peruenerat; an potuerit dare ei a quo diligebatur, et per hoc non timebatur*. Sequens est ex non plenis coniectura, in qua de re quaeritur, quia persona manifesta est. Ut, *quidam inuentus est recens cadauer in uia solus sepeliens; caedis reus est*. Hic scilicet uenire in controuersiam persona non poterit; certa enim est cuiusmodi sit; et ideo nec uoluntati locus est nec potestati. Tres igitur reliqui loci diuisionem[a] fungentur. Ab initio ad finem: *an cum iuxta recens cadauer solus sit inuentus, hic sit caedis auctor; an cum in uia, an cum sepeliens*. A translatione causarum: *an omne illud iniuria fecerit*. A ueri simili defensione: *an si ipse esset interfector, utique fugisset potius quam ibi substitisset; an uero neminem putauerit adfore uel tutiorem existimauerit cadaueris oblitterationem*. In coniecturae diuisione uoluntatis et potestatis loci communes sunt et accusatoris et defensoris, perinde etiam ab initio ad finem; quae nunc recto prosequimur ordine, nunc uero confundimus pro utilitate causarum. Causarum quoque translatio communis esse debebit. Nam cum constitit partes ab initio ad finem, quae nobis officiunt, causarum translatione soluendas; utrique autem possunt officere; causarum etiam translatio utrique subueniet. Ueri similis defensio semper defensoris esse tradita est, quae ut resoluenda sit, supra dictum est. Si quis autem curiosius spectauerit, inueniet nonnumquam accusatorem quoque aliquid tale temptare cum erit facti alicuius ratio reddenda, quod ad mutuam accusationem attineat. Eadem ratione diuidenda erit qua simplices coniecturales causae: hoc tantum accedente, quod unoquoque

a Ita cod.

loco duplicatur diuisio. Ordo tamen legitimus erit, ut prior sit nostra purgatio: nemo enim accusationem [a] fert, cuius adhuc innocentia incerta sit.

§. 3. DE FINITIONE [1].

Finitiua diuiditur sex locis, definitione, collectione, quantitate, conparatione, qualitate, coniectura. Definitio nominis proprietatem uerbi explicat, ut quid sit furtum. Collectio autem contrariae partis definitionem expugnat. Contendimus enim primum hoc esse atque illud, de cuius culpa non dubitatur; et hoc operatur collectio, ut cum sua definitione aduersarium poenae faciat obnoxium. Quantitas de commissi modo quaerit, quem defensor minuit, accusator amplificat, et defensionibus suis quisque adaequat. Conparatio quantitatem supercrescit. Illa enim esse contenta est, haec se ulterius extollit. Qualitas in hoc assumitur, ut accidentiam rei dispiciamus, an iusta, an bona, an turpis, an utilis, et cetera. Non tamen semper omnia, sed utique quae materia portauerit. Illud tenendum est, non solum rerum qualitates sed et personarum inspiciendas per accidentiam suam et factorum reputationem. Sed et modus inspicitur, quomodo factum sit; qui locus latus est et gaudet collationibus sine exemplis. Coniectura sexto loco fungitur, nonnumquam et secundo, quae si ualidior erit, locis suis diuidetur. Scire debes in ea materia, in qua duplex finis fuerit, duplicari etiam collectionem. Quantitas principalis est defensoris; dicit enim minus esse quam accusator affirmet. Conparatio accusatoris est: uult enim maius esse hoc, quam esse nomen de quo quaeritur. Qualitas utrique communis est, in qua solent partes ab initio ad finem multas recipere definitiones. Nunc sub exemplo finem diuidamus. *Aeger milicia uacet; qui amat petit miliciae uacationem*. A fine: *an qui amat aeger sit*. A collectione: *an perinde sit amor atque languor*. A quantitate: *anne tanta res sit amor qui mercatur uacationem*. A conparatione: *an grauior sit morbus animi quam corporis*. A coniectura: *utrum hoc ei diuinitus, an culpa mentis acciderit, praesertim belli tempore*.

§. 4. DE NEGOCIALI QUALITATE.

Diuiduntur negociales, quae in legum et rogationum lationibus reperiuntur, primo quidem ab obscuritate, si nobis materia largitur; ut Marcus Tullius de lege agraria facit, et Cato saepe, et saepissime Gracchus. Sequens locus est, legem esse contrariam uetustis legibus, ut Demosthenes aduersus Androtionem, Aeschines aduersus Stesiphontem [b] faciunt; qui tamen locus in scholasticis materiis quam [c] est rarus, nisi

a Num pro *accusatorem*? b Ita cod. c Ita cod.

1 Quintil. VII. 3.

forte sub nomine sit controuersiae. Tertio loco spectabimus uniuersales propositiones, quibus gaudet suasoria, honestum, utile, iustum, et cetera talia. Nunc suasionem legis diuidamus. *Pauper et diues inimici uisi sunt in gratiam reuertisse commutatis liberis per adoptionem; fert legem diues, ut indemnatos liberos liceat occidere; contradicit pauper*. Ab obscuritate: *quos dicat liberos, utrum naturales an adoptiuos, utrum a se natos, an hos qui inde nascentur*. A contrarietate: *an obroget uetustis legibus, quae de salute ciuium caueant, id est nequis telum hominis occidendi causa ferat*. Ab uniuersalibus propositionibus: *an iustum indempnatos necari, an ipsis quoque patribus inutile, an impium an periculosum an impossibile*. Hic plane et coniecturae uehemens tractatus est, quo animo ferat. Nec miremur coniecturam interuenire: omnis enim status, sicut saepe iam dictum est, in omnem controuersiam potest incidere; qui si erit leuior, uno capite diuisionis cum eo transigemus; si ualidior, locis et ipse suis omnibus quasi principalis diuidetur. Hoc eodem modo rogationum quoque lationes diuidemus. Reliquas negotiales, quae nec in legum neque rogationum lationibus erunt, diuidemus locis his, ab initio ad finem, definitione, consilio, qualitate, conparatione qualitatum; nunc his omnibus, nunc, ut se materia offert, quibusdam. Perinde [a] in hac quoque diuisione incidentium statuum formas et quantitates considerabimus. *Is, cuius filius non conparebat edixit se certam pecuniam daturum ei qui filium sibi exhibuisset; quidam mortuum ostendit; petit indiciuam* [b]; *contradicitur*. Ab initio ad finem: *an cum promiserit, exsoluere debeat; an non debeat, quod mortuum ostendit*. A definitione: *an hoc exhibere sit mortuum demonstrare*. A consilio: *quo consilio promiserit; utrumne qualemcumque quis demonstrasset, an uero si uiuum*. A qualitate: *an aequum sit conpelli eum ad pretia in orbitate numeranda*. Possit hic fortassis et conparatio qualitatum moueri, *utrum illi melius fuerit non uidere omnino filium, an uelut* [c] *talem uidere*.

§. 5. DE ABSOLUTA QUALITATE.

Diuidimus absolutam qualitatem locis tribus ab initio ad finem, a partibus iusti, a consilio. Partes ab initio ad finem perinde hic etiam persequimur, atque in causis coniecturalibus inueniuntur. Partes iusti excutientur in eo quod est natura iustum, more iustum, pacto iustum. Natura iustum est, quod nobis nascendi sorte obuenit, ut parentes amare, amicis benefacere, inimicos persequi. Hic est locus, in quo quid dignum sit examinatur. More iustum est apud Scythas sexaginta annos natum occidere. Et apud Lacedaemones flagro uerberari, lege uel pacto iustum est. In quo consideratur an non sit prohibitum; nam si scriptum pertendit [d], alius erit status. In hoc spectantur aetatum licentiae

a An *proinde*? b In margine quoque repetitur hoc uocabulum. c Ita cod. pro *uel*. d Ita procus uidetur cod.

et sectae: quibusdam enim quaedam uidentur esse concessa, ut philosophis, oratoribus, pictoribus. Tercius est consiliorum locus, in quo quaerimus quo consilio fecerit: ac si incertum, destruetur et resoluetur, causa, persona, modo, tempore, loco. Ab initio ad finem principalis est accusatoris locus; a partibus iusti, principalis est defensoris. Locus consilii utrique communis est. Nunc absolutae qualitatis materiam diuidamus. *Matrona cynicam sectam exercet; de moribus rea est.* Ab initio ad finem: *an cum affectet insolita feminis, male uiuat; an cum litterarum artes, an cum philosophorum, an cum cynicam legem sequatur.* A partibus iusti: *an liceat uelle quae prohibita legibus non sunt, an studere, an sic studere.* A consilio: *cur hoc faciat; utrumne quod suo nomini sapientiam praestet*[a]; *an uero quod libere uelit et sine obseruatione cuiusquam uitam ducere.* Potest hic et communis illa qualitas incidere, quae eadem per conparationem est, ubi quaeritur *utrum e re publica sit dampnari hanc, an absolui.*

§. 6. DE ADSUMPTIUA QUALITATE.

Adsumptiua per relationem, et adsumptiua per remotionem, et adsumptiua per conpensationem, et adsumptiua uenialis iisdem omnes locis diuiduntur, ab initio ad finem, ab adsumptione, ab adsumptionis destructione. Destruimus autem locis VI, coniectura, qualitate, definitione, translatione, quantitate, conparatione: nunc istis omnibus, nunc plerisque eorum. Horum effectus in controuersiis inspiciamus. Relatiua: *dux exclamantem in acie militem, uincimur, interfecit: reus est caedis.* Ab initio ad finem: *an cum militem interfecerit ob nullum commissum quod lex morte punit, poenam luere debeat.* Ab adsumptione relatiua; *an cum exclamantem uincimur interfecerit, absoluendus sit.* A destructione adsumptionis relatiuae per coniecturam: *propter hoc an propter aliquas simultates interfecerit.* A qualitate: *an iustum fuerit sic animaduerti in militem.* A fine: *animaduersio fuerit illa an uis.* A translatione: *an nec ipse, nec illo loco, nec illo tempore, sed iudices dicta causa iudicare debuerint.* Per quantitatem: *anne tanto supplicio dignum fuerit commissum uindicare*[b] *militis.* Per conparationem: *utrum potius fuerit tunc eum interfici, an postea reum fieri.* Remotiua: *legatus intra diem tricesimum proficiscatur; legatus non accepto uiatico remansit, et reus est.* Ab initio ad finem: *an cum legatus non sit profectus, debeat poenam sustinere.* Ab adsumptione remotiua: *an cum non exceperit uiaticum, crimini non sit obnoxius.* A destructione remotiuae adsumptionis, isdem gradibus, id est per coniecturam, cur profectus non sit: *utrum ne quod uiaticum non acceperit, an ob insidias uel contumaciam, uel laedendae rei publicae studio.* Per qualitatem: *an iustum sit cessationis causa non accepisse uiaticum.* Per translationem: *an agere cum quaestore debuerit, et rem*

[a] Id est *praeponat*. [b] *Uindicare* superadditur in cod. Uique omitti poterat.

*

uel ad senatum uel ad populum deferre. Per quantitatem: *an magnum sit quod commisit*. Per conparationem: *an potius fuerit uel non accepto uiatico pergere quam manere*. Definitio huic controuersiae defuit; sed iam praediximus, non omnes locos in omnibus materiis inueniri. Adsumptiua per conpensationem: *tyrannus trecentos nobiles uti secum gubernator transueheret imperauit; ille omnes naufragio per dolum perdidit: reus est laesae rei publicae*. Ab initio ad finem: *an laeserit rem publicam trecentis perditis, an nobilibus*. A conpensatiua adsumptione: *an cum simul tyrannum perdiderit, non modo non laeserit uerum etiam iuuerit rem publicam*. A destructione conpensationis isdem gradibus per coniecturam: *quo consilio nauem fregerit, utrum quod perdere tyrannum uoluerit, an uero quod patres et rem publicam laedere*. Per qualitatem: *an iusta causa propter quam tot homines perirent*. Per translationem: *an tantam rem non debuerit suo arbitrio agere*. Per conparationem: *utrum melius fuerit cum tyranno illos uiuere an sic perire*. *Damnatus est quidam caedis, et in tricesimum diem debebat in uinculis esse; rediit qui occisus uidebatur post tricesimum diem; damnatum magistratus eduxit; reus est contra legem fecisse*. Ab initio ad finem; *an cum acto tricesimo die, damnatum non abstulerit ad poenam, contra legem fecerit*. A ueniali adsumptione: *an uenia dignus, cum innocenti pepercerit*. A destructione per coniecturam: *cur pepercerit? quod leges sperneret, an quod illum rediturum suspicaretur?* Per qualitatem: *an iustum sit istis de causis contra legem fecisse*. Per quantitatem: *an magnum sit quo quo modo contra legem fecisse*. Per conparationem: *utrum melius fuerit innocentem seruare, an legem transgredi*.

§. 7. DE TRANSLATIONE.

Rationalis translatio diuiditur locis tribus. Ab initio ad finem, in quo sunt persona, locus, tempus, ipsa res modusque eius, per quem mouemus praescriptionem. Sequens locus est translatiuae qualitatis, tercius communis qualitatis. *Adultero stigmata inscribantur; scriptus praecedebat; maritus foribus eius scripsit, hic adulter habitat; reus est iniuriarum*. Ab initio ad finem; *an cum adulter sit cuius domus inscripta est, agere non possit; an cum ipse maritus inscripserit*: in quo incidere etiam finis potest, *an etiam iniuria uocanda sit*. A qualitate translatiua: *an ei ad impunitatem proficere debeat, quod adulter sit, cuius fores inscripserit*. A communi qualitate: *an absolutione dignus sit, qui effecerit ne occulta esset inpudicicia: an uero poena magis, quod supplicium ultra praescriptum legis extenderit*.

§. 8. DE LEGALI TRANSLATIONE.

Legalis translatio diuiditur locis his, a propositione scripti, ab homonymia uel synonymia, quod [a] istorum inciderit in scriptum; a genere scripti in species, ab initio ad finem, a translatiua qualitate, a communi qualitate: saepe istis et finitiua quaestio incidet. Nunc locorum uim sub exemplo consideremus. *Caedis sit actio. Aduersus patrem nequa sit actio, nisi dementiae: bis de eadem re agere ne liceat: pauper et diues inimici uisi sint in gratiam reuertisse: commutauerunt liberos per adoptionem; inuentus est pauper in publico inspoliatus* [b] *occisus; instituit accusare caedis adoptiuus filius; praescripsit ille, et abduxit et abdicauit; uult ille rursum reum caedis facere; praescripsit diues.* A propositione scripti: *an cum lege cautum sit, ne bis de eadem re agere liceat, non possit hic rursum aggredi iudicium, quod iampridem instituerat.* Ab homonymia: *quam rem dicat, de qua bis agi uetet; utrum ne plene pertractatam et diiudicatam, an etiam uerbotenus tactam.* A speciebus quae genere continentur: *an omnes causas bis agi prohibuerit; an uero priuatas, non publicas, non capitales, non caedis.* A fine: *an et actio sit praescriptio.* Ab initio ad finem: *an cum abdicatus sit, agere possit et debeat.* A translatiua qualitate: *an ei abdicatio possit aliquid aduersus leges conferre.* A communi qualitate: *an et alias iustum sit res praeponere crimini; an caedis crimini, an cum patrem filius ulcisci uelit an et ipsi diuiti honestius sit habita contentione uincere potius quam beneficio legis euadere.* Illud plane in primis scire debemus, quod saepissime legalibus translationibus coniectura inplicatur, tendens ad id crimen quod praescriptio tuetur: quae coniectura ferme omnibus locis diuiditur, perinde ut si sola esset nulla interposita praescriptione. Probabile est enim genus actionis, ut uideamur iure, non defensionis desperatione, praescribere. Scripti et uoluntatis statum diuidimus locis his; a propositione scripti; ab eius quod scriptum est generis diuisione in species, ex quibus speciebus exceptionem uoluntatis aduersum scriptum afferimus; ab aliquo incidenti rationali statu. Per eos locos, quibus necandus sit hic qui in templo Cereris inuentus est, diuisus est quicumque status erit, non tamen omnes eos, sed quosdam qui oportuni erunt. Omnis autem scriptionis et uoluntatis quaestio necesse est ut inplicitum sibi habeat aliquem rationalem statum et uel maxime finem, coniecturam, ueniam, conpensatiuam qualitatem, uniuersales etiam propositiones, id est honesti, iusti, et ceterorum quae incidere solent, nonnumquam et conparationem. *Uir si in templo Cereris fuerit inuentus, capite puniatur; quaedam in templo Cereris puerum enixa est; petitur ad poenam puer.* A propositione scripti: *an cum lex caueat, necandum* [c] *qui in*

a Ita cod. b Ita cod. c Cod. ne cauendum.

templo Cereris inuentus est. Ab specie ex qua exceptio uoluntatis aduersus scriptum trahitur: *an uero lex non omnes puniat, sed eos qui prudentes et scientes inlicito proposito fana adierunt*. A fine: *anne uir possit uocari infans; et quid sit conpraehendi: cum latere cupiat, teneri? an uero quo quo modo inueniri?* A simplici qualitate: *an iustum sit, an impium, hominem huius aetatis interfici*. A coniectura: *an prouidentia deae illic natus sit ut statim necaretur*. A conparatione: *utrum melius sit hunc interfici an reseruari*.

§. 9. DE STATU LEGUM CONTRARIARUM.

Statum legum contrariarum diuidimus locis his; propositione scripti, interpretatione eius, conparatione scriptorum. Conparatio autem scriptorum ducitur per uniuersales propositiones honesti, utilis, ceterorumque, quos supra didicimus, statuum. Adiuuemus autem conparationibus tempus, ut quae lex antiquior sit, et quae magis congruat legibus ciuitatis, et quae lex super rebus maioribus caueat; quae de magis necessariis; quae priuata quorumdam; quae communis omnium; quae sacra, quae profana. Sed horum locorum non omnes semper in omnem materiam incidunt status; et ideo etiam ingenio est opus ad diuisionem. *Abdicatus ne quid ex bonis patris capiat; qui ultus fuerit alicuius mortem, bona mortui optineat: obiit qui ex duobus liberis alterum abdicauerat; abdicatus accusauerat fratrem ueneficii, et optinuit; uindicat sibi bona; contradicunt propinqui*. Ab interpretatione [a] scripti: *an cum lege caueatur ne quid ex bonis patris abdicatus optineat, hic bona patris optinere non possit*. Ab interpretatione sententiae per exceptionem: *an non omnibus modis abdicati excluduntur paternis bonis, sed tum demum si ea sibi filiorum nomine et sanguinis iure deposcant*. Ab interpretatione [b] alterius scripti: *an cum lex caueat ut ultorem expectent [c] bona mortuorum, hic accipere debeat bona qui ultor extiterit*. Ab interpretatione alterius sententiae: *an non omnes ultores bona accipere debeant, sed hi qui saluis aliis legibus possint*. A conparatione legum: *quae lex potior habenda sit, cane quae in patrem caueat, id est de patribus; an ea quae in omnes, id est de ulciscendis quorumcumque ciuium mortibus: utra lege standum, magis ne ea quae puniat, an ea quae honoret: utra melior, utra iustior, utra religiosior sit*. Nonnumquam et rationalis status incidit, quem et ipsum quatenus permittit eius subiectum suis locis diuidere debemus. Accidit etiam ut inter duas leges ita sit quaestio, ut alteri alter status superueniat, quibus inuentis locis diuisiones non deerunt.

a Cod. *Intentione*. b Cod. *intentione*. c Ita cod.

§. 10. DE AMBIGUITATE.

Ambiguitatis statum diuidimus locis his; propositione partis, quae ex lege nobiscum facta est; propositione eius quae aduersus nos facit; collatione partium per uniuersales propositiones, utra pars humanior sit, utra congruit [a] moribus ciuitatis; in quibus de animo latoris coniectura dominatur. Hos locos sub exemplo consideremus [b]. *Qui periurauerit ter publice uirgis uerberetur; conuictus semel periurii petitur ad poenam ut uerberetur; contradicitur*. A propositione *an periurum, ter censeat uerberandum*. Ab oppositione: *an uero lex, ter periurum, uerberandum censuerit*. A conparatione: *utrum honestius, utrum iustius, utrum legibus congruentius, utrum disciplinae aptius*; in quo quid credibile sit uoluisse latorem cernitur.

§. 11. DE COLLECTIUO STATU.

Collectiuus status diuiditur locis his, collectione, quantitate, conparatione, qualitate. Nunc locum sub exemplo consideremus. *Adulterum cum adultera liceat occidere; mulier maritum cum adultera occidit; caedis rea est*. Ab ipsa collectione: *an lex quae maritis facultatem ultionis dedit, dederit et feminis; an uero solis maribus scripta sit*. A quantitate: *an non tantum sit adulterii peccatum in maribus quantum feminis*. A conparatione: *an hoc peius sit peccatum, et iccirco morte dignius*. A qualitate: *an dignus mori maritus, qui tam intemperans fuit; an salute digna mulier quae tam iuris tenax fuit; an hoc aliis et in commune utile sit*.

V. DE COMMUNIBUS ARGUMENTORUM LOCIS.

Diuisionis in quantum breuiter potui praecepta collegi. Sed enim uereor nequam tibi caliginem faciat, quod haec argumentorum locos appellauerint, ut ex his argumenta depromerent, cuiusque status causa esset: quod quidem confitemur esse non utile. Sed plurimum prodest, ut singuli status singulas suas quisque diuisionum, id est argumentorum, formas habeant: quia ex omnibus locis argumentorum qui communes sunt et appellantur, sunt certi quidam unicuique statui familiariores, et magis adhaerentes fiunt: quos sicut recte accepisti, teneri oportet, ut proposito themate cum statum eius conpraehenderis, ilico conpendium diuisionis expedias, protinus per demonstrata decurrens. Multum plane, ad probationis [c] abundantiam poteris adiuuari, si etiam, ut illi uolunt, uniuersos locos in commune traditos teneas, ut praeter obuiam diuisionem, quae supra est tradita, ex his amplius etiam

a Ita cod. b Cod. *consideramus*, sed infra sum e. c Cod. *approbationis* sine *ad*.

argumenta uestiges; quae tamen tibi causae presentis utilitas largietur. Qui igitur communes argumentorum locos tradiderunt, alios dixerunt artificiales, alios inartificiales.

VI. 1. DE ARTIFICIALI ARGUMENTATIONE.

Artificialium distributio quadripertita est. Sunt enim primi loci qui rem praecedunt; deinde qui in re ipsa sint; deinde qui circa rem; post haec qui post rem. Rem praecedunt persona, causa, tempus, locus, materia, modus siue ratio. In re ipsa sunt a toto, a parte, a genere, a specie, a differentia, a proprio, a definitione, a nomine. Circa rem a simili, a dissimili, a pari, a contrario, a maiore, a minore, a praecedente, ab eo quod simul est, a consequente. Post rem, ab euentu, a iudicatis. Hi loci ideo communes appellantur, quia in omni genere causarum ex his argumenta duci possunt. Namque a persona considerabitur patria, nomen, genus, corporis habitudo, mores, uita, amici, aetas, incessus, uultus. Itaque proposita quaestione, etiam in coniectura considerari potest cuiusmodi persona sit, ut per quae illi accidunt aut confirmetur crimen aut repellatur. Si ex barbara natione, uel contra si ex miti, si ex seditioso genere, uel ex feroci, si nobilis, si robustus, si inualidus, si bonis moribus, uel contra nequissimis. In quo ferme ante acta uita percurritur; si bonis iunctus uel pessimis, si qua arte praeditus [a], si uerbis semper arrogans, si mansuetus et modestus [b]. Item aetas dat aliquod argumentum in utramque partem, dat etiam fortuna: nonnumquam et incessus et uultus et habitus; sed et nomen ipsum quasi indicium morum apprachenditur. Et in controuersia finitiua, argumenta nihilominus duci possunt a persona. *Non est sacrilegium cum ab eo quid de templo detrahitur, cuius tutelae atque custodiae commissum est. Si praeceptor discipulum uerberauerit, iniuria non est.* Similiter et in qualitate: *si honesta sit persona, factum quoque eius honestum iudicetur*, ut Cicero pro Cluentio fecit. A causa in coniectura: *causam adulterii fuisse amorem, aut parricidii auaritiam*. Quae plerumque poni argumentorum locis satis non est, nisi oratorum uiribus adiuuentur, id est de ui auariciae et de ui odii latius disputetur, tum in defensione quam in accusatione. Nam sicut illi ualet fuisse causam, ita defensori proderit non fuisse. A causa finitiua: *si inimicitia pulsauit, iniuria est; et qui lucri faciendi causa in templum uenit, sacrilegus est. Non enim res maleficium facit, sed causa faciendi. Si non ut lucrum facerem, sed ad ornatum commodarem, detraxi aliquid de templo, non est sacrilegium.* A causa in qualitate: *si causa honesta uidetur, res quoque honesta uideatur necesse est. Bona consumpsit; si per luxuriam, turpius; si per liberalitatem, honestius.* A tempore in coniectura: *si nox*,

a Cod. *praeditis*. b Cod. *mansuetis et modestis*.

si sollemnitas aliqua, *si oportunitas*, *si dies*. A tempore in fine: *ut Demosthenes*[1] *publicum crimen esse dicit*, *quod ludis pulsatus et festis diebus uideretur*. A tempore in qualitate. Frequenter enim tempore res aut turpis aut honesta potest uideri, aut utilis aut necessaria: *ut arma habuisse cum latrocinia plurima committerentur*, *aut domus expugnarentur*. A loco in coniectura: *ut si*[a] *siluam*, *montem*, *campum*, *templum*, *domum*, *ciuitatem causarentur*, *quorum aut oportunum crimini quod intenditur aut alienum argumentando effici potest*. A loco in fine, ut idem illud Demosthenis: *quod in theatro et in templo pulsatus sit*, *esse publicum crimen*. A loco in qualitate: *sicut quae domi iure fieri dicamus*, *haec in publico fieri non oportet*, *ita is qui adulterum in lupanari cum uxore depraehensum interemit*, *uideatur non iure interemisse*. A materia in coniectura: *ut si tyrannidis accusetur qui paratam habeat multitudinem*, *qui pecuniam*, *qui arma et uim*; *uel defendatur qui nihil horum habeat*. A materia in fine; ut Marcus Tullius pro Caecina[2] uim collegit: *ubi armati homines*, *ubi conuocati*, *ubi multi fuerint*, *ibi uim non esse factam uideri non posse*. *Quibus igitur rebus aliis uis intelligatur*, *si in his non intelligatur*? A materia in qualitate. Qualis enim materia est cuiusque rei, talis ipsa res uideri potest. Sic artes honestas aut turpes esse dicimus ex his rebus, quia instrumenta earum sunt. Nam et musicam laudamus artem, quod sint materia illius uoces et modi; et oratorem uituperamus, quod eius sint materia iudicia et lites et testimonia et damnationes. A modo in coniectura, id est a ratione, in eo est, ut quaeramus quomodo factum sit aut fieri potuerit aliquid. Potest enim quis et causam habere et materiam; sed rationem utendi materia non habere, id est clam, aperte, uel sperasse inpune facturum. Considerandum est autem ut ratio personae accommodetur. Nam si callidus, credibilius erit clam et per fraudem quam per uim et palam admisisse; contra si audax et inpudens. A modo in fine, ut Marcus Tullius[3]: *dolum circa seruos Publii Fauii*[b] *definiuit ex eo quod insidiati sint*. Et idem: *non esse detrectationem*[c] *circa pacem*, *cum non clam nec furtim profectus sit sed palam*[4]. A modo in qualitate; *an si ratio faciendi iusta est*, *et factum iustum uideri potest*.

a *Si* deest in cod. b Ita cod. pro *Fabii*. c Cod. *detractionem*.

1 Contra Midiam de alapa.

2 Cap. VIIII. sqq.

3 Scilicet in oratione deperdita pro M. Tullio, cuius orationis uidesis partes a me editas Mediolani cap. VIIII. sqq.

4 Sermo esse uidetur de uadimonio quod Fabio Romam promiserat in agro thurino M. Tullius. Atque ex his rhetoris nostri uerbis lux affulget Ciceroniano loco supra citato, uel potius illi lacunae quae post cap. I. fragmentorum est.

§. 2. DE LOCIS IN RE [a].

In re autem coniectura argumenta ducuntur a toto, a parte, a genere, a specie, a differentia, a proposito, a definitione, a nomine. A toto: *si totam rem publicam prodidit, quod ex multis rebus ostenditur, non est incredibile eum classem et equitatum prodidisse*. Et ut Marcus Tullius in defensione fecit pro Fonteio [1]: *si nulla* [b] *pecunia numerata est*; quod est totum: *cuius pecuniae quinquagesima est?* quod est pars. Contra a parte totum: *si unumquemque laeserit, totum populum laesit*. *Si congressus est, si secreto constitit, si mariti domum uenit*; quae sunt partes; *adulter esse colligitur*; quod est totum. A genere: *si libidinosus* [c], *et adulter*; *si auarus, et fur*. A specie: ut *cum probare crudelem uolumus, quaedam ab eo crudeliter facta doceamus*. A differentia, cum in eodem genere species ab alia specie secernitur. Ut Marcus Tullius: *qualis in urbana praetura* [d] *fuerit Uerres, talem in prouinciali esse* [2]. Illud nos non fugiat, incidere hoc genus argumenti, quod est a differentia, in alios locos saepe, et maxime in eum qui est a minore usque ad maius. Nam cum dico, *qui in ciuitate legibus non obtemperauit, hunc per regionem modestum fuisse creditis?* a maiore ad minus ostendo; *qui ciuitatem praedauit* [e], *quanto magis domos incendit?* A proprio sic argumentum ducitur: *proprium est tyrannorum leges contempnere; qui ergo legem a uobis latam circumscripserit, non hoc ipso tyrannidem se affectare declarat?* Et apertius [f] Marcus Tullius docet quemadmodum hoc loco utamur, qui assignat propriam Caesari esse clementiam, et dicit: *bellicas quidem laudes cum exercitu cum belli casibus ei cum ceteris esse communes: ex ista uero laude, nihil centurio, nihil cohors, nihil turma decerpsit*.

§. 3. A DEFINITIONE.

Definitio est oratio uim et substantiam rei significans. Eius duplex ratio est. Aut enim praecedente definitione quaeritur *sit ne hoc uirtus, aut quid sit uirtus*. Id aut [g] uniuersum uerbis conplectimur, ut *rhetorice est inueniendi et disponendi et eloquendi cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia*. Sed illa prior subtilius et limatius philosophicis disputationibus coartatur; at uero haec inferior oratoris actionibus dilatatur., et magis descriptionibus et eiusmodi definitionibus

a Hic titulus a me suppletur in uacuo codicis spatio. b Num legendum *sin nulla*? c Cod. *libinosus*. d Cod. *prouincia*. e Ita cod. Cf. Priscianum gramm. VIII, 6. f In margine scribitur *cum pro M. Marcello*. g Ita cod.

1 Haec inedita imperfectae orationis particula collocanda uidetur iuxta eas reliquias quas e palatino palimpsesto edidit ill. Niebuhrius.

2 Cf. in Verr. II. 6. 7.

explicatur, quae ex pluribus speciebus rem notent, ut Marcus Tullius contra contionem Quinti Metelli: *qui animum hostilem habet, et cuius facta hostilia sunt* [1], et cetera. Hoc utique modo in utramque partem ualebit definitio. Omnis namque qui quod habet arguitur, eodem quia non habeat defenditur. Argumenta a definitione ducuntur et per etymologiam. Ut *locupletem a locorum copia, et pecuniosum a pecorum copia dicamus* [2]. Definitioni subiecta maxime uidentur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum ualet, plurimum ad refellendam. Itaque *non quae est arbor, platanus est; at quod non est arbor, utique platanus non est. Nec quod uirtus est, utique iusticia est; at quod non est uirtus, non potest esse iusticia*. Species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. *Nam quod est iusticia, utique uirtus est; quod non est iusticia, potest esse uirtus, si est continentia, fortitudo*. Numquam itaque tolletur per speciem genus, nisi ut omnes species, quae sunt generi subiectae, remoueantur hoc modo: *quod neque inmortale neque mortale est, animal non est*. His adiiciunt propria et differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus soluitur. Proprium est autem quod soli accidit, ut homini sermo, risus. Sunt eiusdem rei plura propria, ut igni lucere, calere. Sed hic ubi plura sunt propria, quodcumque proprium deerit, soluet finitionem; non utique quodcumque erit confirmabit: quod autem proprium non erit, differens erit. Ut *aliud est seruum esse, aliud seruire*. Qualis esse in addictis quaestio solet: *qui seruus est, si manumittatur, fit libertinus, non idem addictus*. A proprio uero ad coniecturae quoque pertinent partem. Ut *quia proprium est boni* [a] *recte facere, iracundi autem uerbis aut manu labefactare; hoc ab ipsis esse credamus, aut contra*. Nam ut quaedam in quibusdam utique sunt, ita quaedam in quibusdam utique non sunt. A nomine, tenuis omnino et exilis; dat tamen nonnumquam facultatem argumentandi. Sic ostendimus Marcum Tullium fecisse de Uerris siue de Apronii nomine [3]; et cetera, quae similiter in hunc locum conueniunt. Sed et in finitiuo statu, uel multo magis isdem locis uti possumus; item in qualitate. Nec interest utrum defendamus an accusemus, parcamus an resistamus: cum locorum fide [b] monstrata, in utramuis partem inde argumenta trahi possunt.

§. 4. DE LOCIS CIRCA REM.

Secuntur hi loci qui circa rem. Omne enim quod in quaestionem uenit, habet aliquid cui conparetur, cum quo conferatur; quia est ei

a Cod. *bonis*. Sed mox *iracundi*. b Ita cod.

1 Ineditus deperditae orationis locus.
2 Cicero de rep. II. 9.
3 Cf. in Verr. II. 6. III. 9.

aliquid simile, est par, est contrarium, est maius, minus est, praecedens est, quod simul sit, est quod consequens. Ab his in hunc modum argumenta ducuntur. A simili: similitudo est res similis ei rei de qua quaeritur, ut ex eo quod certum circa rem similem acciderit, id quoque quod dubium est et in quaestionem uenit, probetur. Et ducetur aut ab exemplo, aut a parabula [a], aut a fabula, aut ab imagine. Ab exemplo, sicut hoc est: *si custodes corporis Dionysio dederitis, idem faciet quod Pisistratus, qui cum a suis ciuibus custodes corpori postulasset, tyrannidem occupauit* [1]. Hoc enim manifestum est de Pisistrato; dubium autem erat de Dionysio. Parabola est res aut genere similis aut ratione. Ratione, ut hoc: *quod in mari gubernator, id in re publica magistratus, quia ut ille nauem, sic ille* [b] *rem publicam regit*. A genere: *quod magister pecoris, hoc bonus imperator*; quia genus utriusque imperium est: eo differt, quod aliud in homines imperium, aliud in muta animalia. *Quod tempestas in mari, hoc seditio aut discordia in populo; quod medicina in corpore, hoc leges in ciuitate*. Ab apologo [c] autem, id est fabula, cum inducuntur nota iam et uulgata quaedam, et probandae rei causa ad similitudinem conferuntur. Ab imagine: est autem imago, cum ipsi aliquid simile effingimus, quamuis non sit in rerum natura, ut Marcus Tullius in Uerrem: *nam sicut Scylla*, inquit, *ipsa accipimus* [2]. A simili in finitiuo statu, non aliter quam in coniecturali, ab exemplo, a parabola: *ut si ex alto aliquis portum tenens aduersa tempestate prohibitus peteret ut in eum locum, ex quo eiectus esset, restitueretur; non illud postularet ut in salum, sed ut in ipsum portum, et ut in ipsa ciuitate* [d] *restitueretur. Sic et is qui prohibitus est ab aliquo loco, ex illo deiectus debet uideri, quem petebat, non in quo pulsus est* [3]. Et in qualitate, ut si dicamus: *utile fuisse amitti aliquam partem ciuitatis, ut ceterae saluae esse possint: et gubernatores in tempestate saepe uel mercium uel armamentorum facere iacturam, ut cetera stare possint*. A dissimili et in coniectura et in ceteris statibus sic argumenta sumemus. Et quemadmodum supra quaerebamus quid esset simile, ita et e contrario consideremus quid in se dissimile habeat ea res, quae in quaestionem uenit: ut pro Fonteio Marcus Tullius exequitur, *quod eius causa non sit eadem quae Uerris* [4]: et in pluribus aliis orationibus [5]. Quibus illud colligitur, ut si dissimilia sint ea quae obiciuntur, atque ea fuerint quae alii obiecta sunt, causa quoque dispar sit, et absolui debeat hic, cum sit ille damnatus. A pari in coniectu-

a Ita cod. Sed infra per o. b Corr. *iste*. c In cod. reficitur *appologo*. d Ita cod.

1 Cf. Cic. de rep. I. 44.

2 In Verr. V. 56, sed libere.

3 Cic. pro Caecina XXVIII, sed aliis fere uerbis.

4 Haec quoque inedita est Ciceronis particula. Porro autem qua ratione Cicero Verrem accusauerat, eadem Fonteius a suo accusatore postulatus repetundarum fuerat, criminatione per omnes eius magistratus deducta.

5 Ex. gr. pro Scauro.

ra. Fortasse hic argumenti locus similis uideatur esse illi, qui appellatur a simili; sed habet aliquam differentiam. Nam id quod est par, quantitate aestimatur; simile autem est illis modis qui supra dicti sunt. Hic locus pertinet ad statum finitiuum. Namque in eo non solum quaeritur an hoc sit, an quid; sed an idem sit, sicut Marcus Tullius definit [1] *id esse prohibere quod deiici, quoniam ex utroque id consequatur, ut aliquis amittat eum locum, ex quo prohibitus est uel deiectus: ut si quis neget caedem a se esse commissam quod non ipse percusserit, dicetur ei nihil interesse utrum auctor quis fuerit caedis, an ipse percusserit; quoniam ex utroque in eundem exitum scelus uenerit*. A pari in qualitate, ut si dicamus *utile esse tolli legem quae inutilis est, quia nec recipiantur leges quae noceant: idem autem esse, quam rem expertus fueris inutilem, tollere, et eam, quam nocituram putes, repudiare*. A contrario in coniectura, quod fit per catafasin et apofasin. Si enim tibi proponitur, *diuitem non esse uerisimile de tyrannide cogitasse*; tu a contrario argumentum ducas ita, *ut si pauperem accusarem tyrannidis incredibile uideretur, propterea quod facultatem non haberet; ergo quia diuitem accuso, probabile uideri oportet*. A contrario in fine: *ut si desertor appellandus sit qui hostem uitat ac fugit, is certe qui non uitauit nec fugit sed ultro appetiit, desertor dici nullo modo potest*. A contrario in qualitate: *ut si honestum est aliquid, turpe non est; et si iure factum est aliquid, turpe non est; et si iure factum est aliquid, non potest per iniuriam uindicari*. A conparatione et coniectura, a minore ad maius: *si exiguae pecuniae causa peccare non dubitauit, quid cum illi maius esset propositum lucrum? certe non abstinuit*. A minore ad maius in fine: *si commouisse aliquid eorum quae in templo erant posita aut contaminasse, sacrilegium uidetur, quanto magis eo crimine tenetur aliquid de templo sustulisse?* Et Marcus Tullius pro Caecina [2]: *si uidere armatos satis est ad uim probandam, quanto magis pulsum esse metu ac terrore, uis est?* Similiter et in celeris a maiore ad minus. Nec necesse est in his locis ostendere quemadmodum et in accusatione et defensione utamur. Demonstrata enim parte, facile qui non sit hebes ac nimis brutus assequitur quomodo in utramque partem, si facultas detur, his uti locis possit.

§. 5. EX PRAECEDENTIBUS IN CONIECTURA.

Omnis res habet aliquid praecedens, aliquid simul, aliquid consequens. Et ex eo quod praecedit aliquid, aut simul est, aut sonsequitur, colligimus argumentum, ut Marcus Tullius peo Milone [3]: *cum ante diem tercium dixerit Clodius Milonem periturum; cum ille non dubitauerit praedicere quid esset facturus, uos dubitatis pronuntiare*

1 Pro Caecina XII. sqq.
2 Cap. XVI.
3 Cap. XVI. cum uarietate.

quid fecerit? Defensionis autem argumenta ab hoc loco duplici modo duci possunt. Nam si quod praecedere debuit, non probatur: nec id credibile debet esse quod sequitur: *si non sum locutus, non possum uideri prodidisse*. Aut certe hoc ipso, quod praecessisse dicitur, crimen deluimus, ut si dicatur: *occidisti, nam ante minatus es*: et contra dicas, *ex eo quod minatus sum, credibile non est me peremisse: omnes enim qui aliquid tale sceleris cogitant, occulte habent, quo*[a] *facilius efficere possint*. A praecedenti in fine: *si omnino uenisse in templum furandi causa iam sacrilegium est, quia non exitu sed conatu male facta existimantur, quanto magis e templo quodcumque abstulisse?* Et Marcus Tullius[1]: *denuntiasti mortem Caecinae: si hac ui perterritus discessisset, neminem dubitare oportebat, quominus ui pulsus uideretur. Ita ne tandem audire armatos satis est ad uim probandam; uidere, non erit satis?* Ab eo autem quod praecedit et simul est et sequitur in qualitate argumentari possumus ita: *nam si quod praecedit honestum est, necesse est et quod sequitur honestum sit. Ut, si utile est exerceri ad uires corporis, et bene ualere utile est. Si bona est sanitas, et uri et secari bonum est, quia haec pro sanitate futura suscipiuntur*. Conparatiuis quoque locis non minus in hoc genere quaestionis utemur, quam in ceteris. *Nam et si unum protexisse ciuem pulcrum est, uniuersam ciuitatem eripuisse periculo multo pulcrius iudicabitur*. Et contra: *non eo multum sibi uindicare debere oratorem, si salutem homini praestiterit; nam et gubernatorem simul nauigantibus et eum qui propugnacula aedificauerit de muro dimicantibus, aeque fecisse certum est*.

§. 6. NUNC POST REM.

Ab euentu in coniectura quod Graeci ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως dicunt. *Si ante nobis discordia luctus et maeroris et inopiae, maximarum calamitatum, fuit causa, nunc quoque aestimare debemus eadem uentura si discordare coeperimus*. Et ut a Gaio Fannio aduersus Gracchum dictum est[2]: *si Latinis ciuitatem dederitis, credo existimatis uos ita ut*

a Cod. *quod*.

1 Pro Caec. XVI. cum uar.

2 En fragmentum ineditum Fannianae orationis quae apud Tullium Brut. XXVI laudibus celebratur. *Horum aetatibus adiuncti duo C. Fannii, C. et M. filii, fuerunt: quorum C. filius, qui consul cum Domitio fuit* (anno urbis DCXXXII) *unam orationem de sociis et nomine latino, contra Gracchum* (Caium Gracchum scilicet) *reliquit, sane et bonam et nobilem*. Pergit deinde Cicero uindicare Fannio eam orationem, contra nonnullorum dubitationem. Tum ait: *oratio fuit optima illo quidem tempore orationum omnium etc. Fannius numquam est habitus elinguis: nam et causas defensitauit, et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus, non obscurus fuit.* (De Fannii tribunatu, Africano censore, rursus Cicero ad Att. XVI. 13.) Praedictae orationis prima uerba apud eundem Tullium extant de or. III. 47: *a quo numero* (cretico) *exorsus est Fannius; Si, Quirites, minas illius*. Paulo iunior, sed tamen coaetaneus, fuit alius Fannius, Laelii gener, qui interfuit dialogis de re publica. Cic. Brut. XXVI.

nunc constitisse, *in contione* [a] *habituros locum*, *aut ludis et festis diebus interfuturos*. *Nonne illos omnia occupaturos putatis?* Collegit enim non esse recipiendos in ciuitatem, ex his quae euentura sint. *Prodere uoluisse patriam arguor*. *Quid ita? an ut euersa patria*, *dignitatem a maioribus acceptam*, *fortunas optime constitutas amitterem*, *ut cui liceret beatissimo cum summa gloria uiuere*, *idem hostium potestati subditus cum infamia degerem!* Ab euentu in fine, ut Marcus Tullius Cicero [b] [1]: *si iudicaueritis sine dolo malo posse familiam congregari*, *hominem occidi*, *omnibus facinorosis eandem licentiam permiseritis*. *Et si prohiberi non potest aut deiici*, *prohiberi domo* [c] *tua potueris*, *et non habebis interdictum quo restituaris*. Et in defensione: *quod si ex eo quod hi naues reliquerunt et ad pedestrem exercitum transierunt*, *uictoriam parauerunt*, *desertores eos appellare non possumus*. Ab euentu in qualitate: ut, *qualia sint ea quae euenerunt*, *aut quae uideantur euentura*; *tale illud quoque existimetur*, *ex quo euenerunt*. Ut Sabinis Ennius dixit [2]: *cum spolia generi detraxeritis*, *quam inscriptionem dabitis?* A iudicatu in coniectura uberrimus et late patens locus est. Ex hoc fere omnia sunt quaecumque ἔνδοξα Graeci uocant, nos autem probabilia dicimus. Utimur autem iudicatu tum omnium, tum plurimorum, tum optimorum, praeterea eorum qui in unaquaque arte peritissimi sunt. Omnium iudicatu utitur Marcus Tullius cum dicit, *nullum ordinem in ciuitate fuisse quibus non licentibus* [d] *ab exilio rediret* [3]. Bonorum autem iudicatu, cum *ex senatus consulto sibi domum restitutam* [4]. Obtimorum [e] iudicatu, *cum Pompeium et ceteros auctores reditus sui nominat* [5]. Scientium iudicatu, *cum domum suam dicit a religione*, *pontificum sententia*, *liberatum* [6]. A iudicatu in fine, similiter ex isdem locis: ut *si quaeratur quid sit princeps*, *eum esse dicamus qui sit nobili genere et facultatibus affluens*; *quod ita omnes appellandos esse principes credant*. Uel si ita dicamus, *eum esse principem qui uirtute praecellat*, *quod ita sapientes censeant* [7]. Et cetera eodem modo percurremus. A iudicatu in qualitate. Hic uel maxime conuenit qualitati locus. Nam et in [f] opinione uti possumus omnium, quae turpia et honesta iudicentur, et plurimorum excellentium et peritorum aeque, ut retro didicisti. Adiiciendum uidetur duci argumenta etiam a fictione, ex omnibus isdem locis, quibus superiora. Fictio autem est proponere aliquid, quod si uerum

a Cod. *contentione*. *b* Nam pro *Cicero* est in codice *dicendo*? Certe uocabuli compendium mihi paulo obscurius est. *c* Cod. 1. manu *domna tua* - 2. *domi sia tua*. *d* Ita cod. Sed malim *libentibus*, ita ut haec uox referatur eleganter ad uotum, ut non raro in inscriptionibus. *e* Ita cod. *f* Ita cod.

1 Adhuc exempla petuntur ex oratione pro Caecina cap. VII.

2 Hoc inedito loco confirmatur Ennio operis *Sabinae* titulus, quem diserte memorauerat Macrobius saturn. VI. 5, sed quidam criticus immerito abolendum curauerat, ut dixi ad Cic. de rep. II. 7. Videntur autem haec uerba Sabinarum feminarum bello Romuli et Tatii oratricium pacis.

3 Ad Quir. post red. I.

4 De harusp. resp. VII.

5 Ad Quir. post red. VII.

6 De harusp. resp. VI.

7 Legesis Ciceronem de rep. I. 33. 34.

est, aut soluat quaestionem aut adiuuet: deinde id de quo quaeritur, facere illi simile. Hoc quo [a] sit notius, subiiciamus exemplum. *Lex: qui parentes non aluerit uinciatur; non alit aliquis; ut uincula recuset, utitur fictione: si filius infans sit*[1]; *si rei puplicae*[b] *causa absit.* Et illa quae solent contra praemium dici: *si tyrannidem petat; si templorum euersionem*. Utitur his Cicero pro Caecina[2]: *unde tua*[c] *familia aut procurator. Si me uilicus*[d] *tuus solus deiecisset. Si uero ne habeas quidem seruum, praeter eum qui me deiecerit.* Et alia in eodem libro plurima. Haec autem fictio cum plurimum ualet aduersus scripta, tum etiam ad qualitates habet uires non mediocres. *Si Lucius Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re publica*[e] *posset iudicare, condemnaret Lucium Murenam*[3]. Et, *si hoc tibi inter cenas et illis inmanibus populis tuis accidisset*[4]. Et, *si Appius ille caecus loqueretur*[5].

§. 7. DE INARTIFICIALIBUS.

Inartificiales sunt, quos non oratoris ingenium inuenit, sed causa ipsa in se habet, ut praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes, responsa, omina, uox aliqua emissa; in quibus maxima pars forensium contentionum consistit. Haec ut ipsa carent arte, tractanda sunt: et adiuuantur isdem locis, quos tradidimus; a persona, a loco, a tempore, a ceteris omnibus, qui in probationibus artificialibus communes argumentornm loci appellantur. Nec tamen omnia tradi possunt, sed tamen demonstratur uia quaedam atque ratio, qua percepta, non modo in exequendo suas quisque uires debet adhibere, sed etiam inueniendo his quae traduntur similia, ut quaeque condicio litium poscit. Neque enim de omnibus causis quisquam potest dicere, quae sunt [f] infinitae et numero et uarietate.

§. 8. DE PRAEIUDICIIS.

Praeiudiciorum uis omnis tribus in generibus maxime uersatur. Rebus, quae aliquando ex aliis causis sunt iudicatae, quae exempla rectius dicuntur, ueluti de rescissis patrum testamentis uel contra filios confirmatis. Item iudiciis ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen hoc ductum est, qualia in Opiauicum [g] facta dicuntur, et a senatu aduersus Milonem. Item cum de eadem causa pronunciatum est, ut in reis deportatis [h], et adsertione secunda, et partibus centumuiralium,

a Cod. *quod*. b Ita cod. c Edd. *unde tu aut*. d Ita cod. 1. manu; at 2. *uillicus*; male, nam in priscis codd. constanter scribitur unica *l*. e *Publica* deest in edd.; scribitur autem explicate in cod. f Cod. *sint*. g Ita cod. cum unica *p*. h Ita Quintil. V. 2. At cod. *de piratis*.

1 Recole superius p. 12. u. ult.
2 Cap. XVIIII.
3 Pro Murena cap. XXXVIIII.
4 Philipp. II. 25.
5 Pro Caelio cap. XIIII.

quae in duas hastas diuisae sunt, constet oratio. Confirmantur autem praecipue duobus, auctoritate eorum qui pronuntiauerunt, et similitudine rerum de quibus quaeritur. Refelluntur uero raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his erit culpa, ne offendantur iudicum animi: uel aliqua dissimilitudine causae, quia uix ulla res est, quae per omnia alteri similis sit. Si id non continget, aut forte causa erit eadem, actionum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum quaerendum contra quas erit iudicatum: aut de gratia quae testes corrupit; aut de inuidia, aut de ignorantia: aut uidendum quid causae postea accesserit. Quorum si nihil fuerit, licet tamen dicere multos iudiciorum casus ad inique pronuntiandum ualere: ideoque dampnatum Rutilium, absolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam iudices, ut rem potius tueantur ipsam, quam iuri iurando [a] alieno suum donent. Aduersus consulta autem senatus et decreta principum uel magistratuum nullum est remedium, nisi aut inuenta quantulumcunque causae differentia, aut aliqua uel eorumdem uel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quae sit priori contraria. Famam atque rumores pars altera consensum ciuitatis et uelut publicum testimonium uocat: altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium, credulitas incrementum affert; quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa uulgantium. Exempla utriusque non deerunt. In tormentis quoque pars altera quaestionem uera fatendi necessitatem uocat: altera falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Et si de ui habenda quaestio agetur, plurimum intererit, quis et quem postulet aut offerat, et in quem, et ex qua causa: siue iam erit habita quaestio, quis ei praefuerit, quis et quo modo sit ortus: an credibilia dixerit; an inter se consonantia: an perseuerauerit in eo quod coeperat; an aliquid dolore mutauerit. Prima parte quaestionis; an praecedente cruciatu: quae utrimque tam infinita sunt quam ipsa rerum uarietas. Contra tabulas saepe dicendum est. Cum sit autem in his aut scelus signatorum aut ignorantia, tutius ad ignorantiam nos conuertimus quo pauciores rei fiant. Sed ad hoc ipsum argumenta et causa trahuntur, si forte aut incredibile est id actum esse, quod tabulae continent; aut aliis quoque probationibus aeque inartificialibus soluitur, si aut is in [b] quo signatum est, aut aliquis signatorum dicitur afuisse, uel prius esse defunctus; si tempora non congruunt; si uel antecedentia uel sequentia tabulis repugnant. Inspectio etiam ipsa falsum saepe deprachendit. Iusiurandum qui offert, aut ita se tuebitur ut eum non sit credibile periuraturum; aut ipsa ui religionis, in quam [c] plus fidei consequitur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare uideatur: aut si causa patiatur, modo litis propter quam deuoturum et se ipse non fuerit passus: aut, si praeter alia causae instrumenta, adiiciet ex abundanti hanc quoque conscientiae suae

a Cod. *iureiurando*. b Ita cod. c Ita cod.

fiduciam . Qui non recipiet condicionem , et [a] a multis contempni iurisiurandi metum dicet , cum etiam philosophi quidam sint reperti , qui deos agere curam rerum humanarum negarent . Eum uero qui nullo offerente iurare sit paratus , ipsum uelle de causa sua pronuntiare et ostendere , quam id quod offerat leue ac facile credat . Qui deferat aliis iurisiurandi conditionem , modeste agere uidetur * , cum litis aduersarium iudicem faciat , et eum cuius cognitio est honere [b] liberet : cui profecto alieno iuri iurando [c] stari quam suo mauult . Quo difficilior recusatio est , nisi forte res est ea , quam credibile sit notam ipsi non esse . Quae si excusatio deerit , hoc supererit , ut inuidiam sibi quaeri ab aduersario dicat , atque id agi ut in causa , in qua uincere non potest , quaeri possit . Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc condicionem fuisse , se autem probare malle , quae affirmet , quam dubium cuiquam relinquere an peierarit . Praecipere tamen quidam solent , numquam temere iusiurandum deferri oportere , sicut optionem iudici aduersario dandam . Nam si dicere contraria turpe aduocatum [d] uidetur , certe est turpius facere quod noceat . Testimonia aut per tabulas dicuntur aut a praesentibus . Simplicior contra tabulas pugna est : nam et minus obesse uidetur pudor inter paucos signatores mentiendi ; et probandi diffidentia premitur [e] absentia . Et si reprachensionem non capit ipsa persona , infamare signatores licet deinde quod nemo dat per tabulas testimonium nisi sua uoluntate . Contra haec dicitur , et amicum pro amico et inimicum posse uerum integra fide dicere . Et late locus uterque tractatur . Contra praesentes uero communis locus est cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit , quam quae sit hominum scientia nixa ; altera omnia , per quae fieri solent falsa testimonia , enumerat . Uerumtamen non est in eiusmodi quaestionibus immorandum , an credendum testibus , an credendum tormentis sit . Sed tamen sumendus est transitus ad propria causae : debemus enim probare uelle non nullis [f] testibus nec nullis tormentis esse credendum , de quibus tum maxime agitur . Sequens ratio est , cum specialiter iam quidem sed tamen multos inuadere patroni solent . Nam et gentium simul uniuersarum testimonia eleuantur , et de auditionibus possunt inueniri : non enim ipsos esse testes , sed iniuratorum offerre uoces . Ut eos qui se reo numerasse pecunias iurant , litigatorum non testium habendos loco . Interim [g] aduersus singulos dirigatur actio . Ob quam rem multum interest , ut totam orator causam familiariter norit . Ea enim res docebit ad quae iudicis animus actione sit praeparandus : debet enim uel fieri uel detrahi testibus fides oratione perpetua , quia sic quisque dictis mo-

---

* *Sch.* Modestum auctoris praeceptum .

---

a Copula et inutilis uidetur . b Ita cod. cum adspir. ut in fragmentis iuris uaticanis . c Cod. *iure iurando* . d Ita cod. e Cod. *praemitur* . f Ita cod. g Ita *interim* in cod. pro *interdum* heic et alibi .

uetur, ut est ad credendum uel non credendum ante formatus. Saepe inter testes et argumenta contentio est: et inde scientiam et religionem esse; hinc uero ex argumentis dicitur testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu deprauari. Argumenta autem ex natura dici possunt: in his iudicem sibi, in illis aliis credere [1]. Communia haec multis causis ac saepe iactata sunt. Aliquando etiam utrimque sunt testes. Sed confirmatio sequitur ex supradictis, si his adiicientur diuina testimonia, id est responsa et omnia [b] cetera similia. In quibus tractatus erit unus generalis, qui inter stoicos et epicureos solet rogari, prouidentia ne mundus gubernatur [c]? alter specialis contra partes diuinationis, ut quaeque ad quaestionem cadet. Hic enim fidem confirmabit, hic refellet, quod adiiciat aliquis et uoces, siquae sunt per uinum uel per somnum uel per dementiam uel ab infantibus emissae: quos pars altera nihil iudicare dictura est, altera nihil fingere. Haec omnia, quae inartificialia supra dicta sunt, non tantum praestantur cum sunt, sed etiam ubi non sunt, desiderari solent. Ut puta, *pecuniam dedisti; quis numerauit? ubi? unde? Uenenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio?* Ideo autem retro eorum statuum, qui sunt in scripto, non fecimus mentionem, quia eadem ratio est in omni genere quaestionum, qua semel accepta, ad cuiusque status controuersiam probationum argumenta parantur. Illud quoque studiosi eloquentiae et de artificialibus et de inartificialibus cogitent, neque in unaquaque causa ea quae monstrauimus cuncta posse reperiri; nec eodem ordine, quo sunt tradita, semper debere tractari: neque cum proposita fuerit materia dicendi, tum demum scrutanda singula argumentorum loca et uelut ostiatim pulsanda, ut ad probandum id quod intendimus respondeant. Infinitam enim et inutilem faciat ista res discendi tarditatem. Propter quod opus est non tantum arte, sed ingenio et studio et exercitatione nimia, quae plus plerumque et arte et ingenio ualet. Ut quemadmodum in syllabis, quae scribentium cogitationem non exigunt, si sit usus et consuetudo, sic in oratoribus sponte quaedam argumentorum facultas dicendi uel scribendi consuetudine ultro se necessariis locis offerat.

§. 9. DE ARGUMENTO.

Non est satis argumentorum locos uel diuisionum argumenta inuenisse, nisi exornentur inuenta et ceteras [d] in partes distinguantur. Dicere enim, *ueri simile est eum homicidium fecisse qui ex barbaris est*; aut, *concubuit haec mulier, nam peperit*; non argumentari est, sed argumentum proferre. Est igitur argumentum [e] inuentum aliquo ex genere rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie.

a Nam omina? b Nam pro omina et? c Ita cod. d Nam pro certas? e Cod. cum igitur argumentum sit.

1 Sic fere Cicero pro Scauro ed. mediol. p. 23.

*

VII. DE NECESSARIA ARGUMENTATIONE.

Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur neque fieri nec demostrari possunt: hoc modo, *si peperit, concubit cum uiro: si lac habet, peperit*. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria ratione uersatur, tractatur in dicendo aut per conplexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. Conplexio est, in qua utrum concesserit, reprachenditur: ut, *si inprobus est, cur tueris? si probus, cur accusas?* Enumeratio est in qua, pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis, una res aliqua necessario confirmatur: ut, *necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum non potest esse. Ergo si neque inimicitiae fuerunt, neque metus ullus, neque spes, neque ad amicum pertinet huius mors illius; relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus*. Simplex conclusio est: *si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, (ego)*[a] *autem eo ipso tempore trans mare fui, restat ut id quod (dicitis) non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere*. Atque hoc diligenter uideri oportet, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut non sola confirmatio, uerum et ipsa argumentatio ex necessaria ratione constet.

VIII. DE PROBABILI ARGUMENTATIONE.

Probabilis argumentatio in eo genere est, quod credibile est, quod uere solet fieri, quod in opinione positum est, quod sine ullo teste auditoris opinio confirmat. Ut, *si mater est, diligit; si auarus est, contemnit iusiurandum*. In hoc omnis argumentatio aut per inductionem tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensionem eius, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res propter similitudinem earum rerum, quibus assentit, probetur. Ut, *dic mihi quaeso, mulier, si uicina tua melius habeat aurum, utrum illius ne an tuum malis? illius inquit*[b]. *Quid si et uestem et ceterum ornatum muliebrem precii maioris habeat quam tu, tuum ne an illius malis? respondit, illius uero. Quid si uirum meliorem habeat illa quam tu habes, utrum ne tuum uirum malis an illius*[1]? Hic cum rebus non dubiis assensum est, fiet propter similitudinem ut etiam illud quod dubium uideretur, siquis separatim quaereret, propter rationem interrogandi concedatur. Hoc in genere praecipiendum nobis uidetur, primum ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam

a Verba parenthesi inclusa abscissa fuerunt. b Ita cod. 2. manu; at 1. inquid.

1 Cicer. de inuent. I. 31.

ex quo postulabimus nobis illud quod dubium sit concedi, ipsum dubium esse non oportet. Deinde, illud cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est ut simile his rebus sit, quas res ante induxerimus quasi non dubias. Nam aliquid ante concessum nobis esse, nihil proderit, si ei dissimile erit id cuius causa illud concedi primum uoluerimus. Demus oportet non intelligi quo spectent illae primae inductiones, et ad quem sint exitum peruenturae. Nam qui uidet, si ei rei quam primo rogetur recte assenserit, illam quoque, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam; plerumque aut non respondendo, aut male respondendo, longius procedere rogationem non sinet. Quapropter ratione interrogationis imprudens ab eo quod concessit ad id quod non uult concedere, deducendus est. Ad extremum autem, aut taceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda argumentatio est. Si tacebitur, aut elicienda responsio est, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo ac si concessum sit concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi, id est inductionis, tripertitum, ut prima pars ex similitudine constet una pluribusue, altera ex eo quod concedi uolumus, cuius causa similitudines exhibitae sunt; tertia ex conclusione, quae aut confirmat confessionem, aut quid ex ea conficiatur, ostendit.

VIIII. DE RATIOCINATIONE.

Ratiocinatio, id est syllogismus, est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se ui et ratione confirmet. Syllogismi membra sunt enthymema et epichirema. Syllogismus constat partibus compluribus, aliquando quinque aliquando ·IIII· aliquando ·III· Plerumque, quotiens quinque partibus constat, prima est propositio, qua exponitur summa argumentationis ad hunc modum: *melius adcurantur quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur*. Secunda est confirmatio propositionis, quae rationibus uariis et quam copiosissimis approbat superiorem hoc modo: *domus ea*[1], *quae ratione geritur omnibus est instructior rebus et apparatior, quam ea quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, commodius regitur, quam qui stulticia et temeritate administratur. Nauis optime cursum conficit, quae scientissimo gubernatore utitur*. Tertia est assumptio, quae id quod uelit ostendere, assumit hoc pacto: *nauis autem melius quam omnis mundus administratur*? Quarta est quae approbat assumptionem hoc modo: *nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem seruant, et annuae conmutationes non modo ex necessitate quadam semper eodem modo fiunt, uerum etiam ad utilitates quoque*

1 Cic. de inuent. I. 34, Quintil. V. 14.

rerum omnium sunt accommodatae : et diurnae nocturnaeque uicissitudines nulla re umquam mutatae, significant non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinta est conclusio, quae id infert quod ex omnibus partibus cogitur hoc modo : *consilio igitur mundus administratur*. Haec est ratiocinatio in quinque partes distributa quam omnes ab Aristotele [a] et Theophrasto profecti maxime secuti sunt [1] : ut illam per inductionem Socrates et Socratici tractauerunt : et mox oratores ab utrisque transtulerunt. Et tamen aliquando est quadripertita ratiocinatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id autem fieri debet cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio nullius approbationis indiget. Item est et tripertita ratiocinatio, id est trium partium syllogismus, qui constat propositione, ratiocinatione, conclusione. Ut, *bonum est uirtus* [2]; *nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest; uirtute autem nemo male uti potest; bonum ergo est uirtus*. Et contra idem syllogismus : *non est bonum pecunia; non enim bonum est quo quis male uti potest; pecunia autem potest quis male uti : non igitur bonum est pecunia*. Syllogismorum propositio aut confessa est aut probanda : confessa, ut *omnes beatam uitam uiuere uolunt*. Sequitur ergo argumentatio et conclusio probanda; ut, *qui beatam uitam uiuere uolet, philosophetur oportet*. Non enim conceditur nisi confirmata fuerit. Assumptio quoque interim confessa est; ut, *omnes autem uolunt beatam uitam uiuere*. Interim probanda; ut, *quod autem dissolutum est, sensu caret* : cum hoc non constet, quia potest soluta corpore anima uel immortalis uel ad tempus manere. Omnia genera conclusionum in syllogismis intelligi oportet. Nam ita concludimus, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, atque ita conclusionem adnectamus hoc modo : *quod si leges omnes ad utilitatem rei puplicae* [b] *consuluit* [c], *profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse*. Aut ita, ut ex contrario conficiatur conclusio, hoc modo : *summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia tociens deceptus sis* [3]. Aut ita, ut id solum quod conficitur inferatur, ad hunc modum : *urbem igitur diruamus*. Aut id quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est, hoc modo : *si peperit, cum uiro concubuit; peperit autem*; conficitur hoc, *concubuit igitur cum uiro*. Hoc si nolis inferre [d] et inferas id quod sequitur; *fecit igitur incestum*; et concluseris argumentationem. Quare in longis argumentationibus ex conductione aut ex contrario conplecti oportet : in breuibus id solum quod conficitur exponere; in his, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti.

a Cod. *Aristotile*; b Ita cod. c Ita cod. Mallem *utilitati rei p. consulunt*. Cf. Cic. de inuent. I. 38. d Cod. *conferre*.

1 Cic. de inuent. I. 35.
2 Quintil. V. 14.
3 Cic. de inuent. I. 40.

X. DE ENTHYMEMATE.

Enthymema est inperfectus syllogismus [1]: non est enim in eo necesse primum proponere, deinde argumentari, et postremo concludere; sed uel primam propositionem praeterire licebit, propterea quod ipsa tantum praesumptione iudicis uel auditoris contenta esse poterit, et sola ratiocinatione exsequi [a], et conclusionem superaddere, uel certe conclusionem praemittere, et sensibus iudicis id quod ratiocinatus est colligendum relinquere. Quare ergo dialecticis illud necessarium est, ut omnibus partibus colligant, oratoribus non semper? quoniam illis ueri inueniendi ratio, his suadendi proposita est. Persuadere autem non poterunt, si ipsa diligentia et redditione partium obscurauerint quae colligunt. Deinde ad illos non pertinet ut suaues et iucundi sint in disserendo; oratori autem maxime ne aures auditoris offendat studendum est; offendit porro iisdem nominibus utendo saepius et eadem collectione referendo. Debemus etiam illam differentiam scire, quod is qui disserit interim longe probationem petit, et multis in ratiocinatione positis colligit: orator autem quo sit lucidior probatio eius, ex proximo petit, nec spectabit quam uera sint ea quibus colligit, sed quam probabilia. Ut si colligendum sit mortem malum esse, dialecticus ille repetet huius rei probationem ex natura, quod illa nos uitae conciliauit; uel etiam altius et obscurius ex disperatione [b] animae et corporis, ut uel interire animam probet, uel si inmortalis sit, poenas eorum dare quae hic commiserit. Et ideo cum hoc ipsum incertum sit an recte uixerimus, timendum esse nequas poenas sustineamus. At uero orator nihil horum sibi probandum putat, nisi forte haec ipsa pompatice exequi uolet alio modo et alia ratione. Locuples enim et speciosa uult esse eloquentia, quod non sequetur, si conclusionibus certis et crebris et in unam prope formam cadentibus concessa [c], ex copia satietatem, et ex similitudine fastidium attulerit. Probationem autem ex proximo petet: ut *omnes homines aut maior pars hominum mortem timent* [d], *quod sui lugeant eos qui mortui sunt*, *quod carituri sint uoluptatibus*. Est enim illi oratio apud homines, qui non recondita disputationum subtilitate, sed communi sensu uniuersa percipiant.

XI. DE EPICHIREMATE.

Et quoniam diximus quid differat syllogismus ab enthymemate, non alienum hoc loco uidetur et de epichiremate dicere; quoniam quaerere quidam solent quid inter epichirema et enthymema intersit. Est autem

a Ita cod. At inferius *exequi*. b Ita cod. c Ita cod. pro *congesta*. Contra Virgilius apud Frontonem in exemplis elocutionum *quo congessere columbae* pro *concessere*. d Cod. *timeat*.

1 Quintil. V. 14.

diafora [a] utrumque et ui et substantia idem. Quid ergo interest? quod enthymema correptior probatio, epichirema autem executio enthymematis sit. Quod dico, tale est. Cum partes hae, quibus colligitur aliquid, ita probabiles sint ut nullum praeterea firmamentum desiderent [b], enthymema erit nudum et uiduum, quale est hoc: *si uero creditis eum qui patre non temperauit, quominus manus inferret, alienis temperaturum*. Hoc quia statim probabile uidetur, nullam confirmationem desiderat, et circumcisum enthymema est. At uero hoc ipsum, quia quasi paruum [c] probabile hoc modo proponat aliquis, deinde exequitur: *si ostendero iudici ab hoc pulsatum patrem, dubitabitis [d] ab eo iniuriam extraneo factam? non opinor*. Deinde longius prosequatur. *Etenim multi quamuis petulantes in alienos essent, suis tamen temperauerunt: at uero qui patrem non manu dico sed uultu tantummodo laesit, quid est quod non audere possit? credo existimationem inpudentiae uerebitur, qui crimen impietatis suscipere non recusauit; aut leges uerebitur, qui parente uiolato, non solum humana uerum etiam diuina iura permiscuit*. Et licet in quantum uis aliquid exequi: deinde hoc probato et confirmato, tum demum inponere enthymemati conclusionem ita deinde: *cum ab hoc pulsatum patrem constet, ab eo non uidebitur aliquid iniuriose circa hominem alienum et extraneum esse commissum?* Et omnino, quia est tripertita, quae est minima collectio syllogismi: proponimus enim id quod colligendum est, deinde confirmamus, deinde concludimus [e]. Illa ratiocinatio, quae est inter propositionem et conclusionem, enthymema dicitur. Enthymematon et epichirematon formae sunt quinque, electicon, item dicticon, item gnomicon, item paradigmaticon, item syllogisticon [f]. Electicon, quod solum apud ueteres tractabatur, in quo repugnantia colliguntur, cuiusmodi est hoc: *liberalem se praedicat; idem peculatum fecisse conuincitur*. Pugnant enim liberalitas et peculatus. Alii postea adiecerunt enthymematicon: *quod si apparet huic numquam officio pecuniam fuisse potiorem, certe eum liberalem iudicari oportet*. Non enim pugnant haec inter se, sed consecuntur; et est haec forma enthymematicon quod appellatur dicticon et fit a consequentibus. Tercium gnomicon: nam gnomicon est sententia, sicut illa: *difficile est modum precio statuere nisi libidini feceris* [1]. Et illa: *non potest uerus accusator esse qui cum*

a Ita cod. b Cod. *disiderent*. c Ita cod. pro *paruum* huic et infra. d Cod. *dubitatis*. e Cod. *concludimus*. f Haec uocabula explicantur exemplisque inlustrantur in margine. *Electicon, id est conuincibile, est quod euidenti ratione conuincit. Ut Cicero facit pro Milone: eius igitur mortis sedetis tutores* (edd. *ultores*) *cuius uitam si putetis per uos restitui posse, nolitis? — Dicticon, id est ostentabile, est quod a rei demonstratione constringit. Ut Cicero in Catilinam: hic tamen uiuit? immo in senatum uenit. — Gnomicon id est sententiale, est quod sententia generali . . . ut apud Terentium: obsequium amicos, ueritas odium parit. — Paradigmaticon, id est exemplabile, est quod alicuius exempli comparatione exitum similem comminatur. Sic Cicero in philippicis: te miror, Antoni, quorum exempla* (edd. *facta*) *imitaris, eorum exitus non pertimescere. — Syllogisticon, id est collectiuum, est quod in unum quae argumentata sunt colligit. Sic Cicero pro Milone: quem igitur cum gratia noluit, hunc uoluit cum omnium querela? quem iure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, alieno tempore et loco, cum periculo capitis, non dubitauit occidere?* Cf. Quintil. V. 14.

1 In Verr. IIII. 7. cum uarietate.

reo criminum societate coniungitur [1]. Sed enthymema gnomicon hoc a sententia differt, quod ibi tantum simpliciter sententia pronuntiatur, hic autem simul et ratio sententiae redditur, quale est hoc: *Carthaginienses nobis iam hostes sunt; nam qui omnia parat contra me, ut quo tempore possit, bellum uelit inferre, hic iam mihi hostis est, tametsi nondum armis agat*. Paradigmaticon enthymema quamquam ad exemplum se refert, hoc tamen differt ab exemplo, quod exemplum per se positum probationem adiuuat, conuersum autem in speciem argumenti, formam accipit paradigmatis enthymematici. Ut sit exemplum: *non debetis largitionem permittere; nam et Dionysius et Pisistratus ciues largitione corruperunt*. At uero ut enthymema sit paradigmaticon, illo modo corripitur et concluditur: ut, *si Phalaridi et Pisistrato et ceteris omnibus una res maxime largitio dominationem conparauit, quid est quod non idem Gracchum affectare credatis, quem eadem quae illos facere uideatis?* Syllogisticon enthymema est quod ad imaginem syllogismi ex multis aliquid colligit. Ut si dicamus: *adulterium multis modis arguitur, quod munuscula missa sint, quod ad cellulam saepius conuenit ancillae, quod ad domum mariti accessum sit, quod qui accesserit latere uoluerit*. Atque haec omnia cum astruxerimus, tunc concludimus: *quod si munera misisse doceo, et cum ancillulis familiaritatem habuisse, et egressum furtim; quid est quod non ex his omnibus adulterium uideatur esse conmissum?* In eliciendo [a] enthymematibus raro utendum est. In patheticis uero aut ethicis materiis etiam dissoluamus quantum fieri potest enthymemata et destruamus, ne pedibus et numeris constricta sint. In his uero causis, in quibus res omnis in probatione posita est, dictica uitamus, et syllogistica adhibemus. Paradigmatica et gnomica seueris et grauibus et magnificis conueniunt: dictica supplicantibus et in affectu positis. In omni autem argumentatione uariari orationem magnopere oportebit [2]. Nam sicut in omnibus rebus, ita etiam in hac similitudo mater est satietatis. Uariari autem poterit, si non similiter semper congrediamur, si tum inductione utamur, tum ratiocinatione: nec semper ratiocinationem a propositione incipiamus, nec semper quinque partibus eius utamur, nec eadem ratione partitiones explicemus: sed tum ab assumptione incipere, tum ex propositione; tum approbatione, tum hoc tum illo genere conclusionis uti.

XII. DE REPRAEHENSIONE.

Repraehensio [3] est per quam argumentando aduersariorum confirmatio deluitur aut adleuiatur [b]. Haec fonte inuentionis eodem utitur quo utitur confirmatio, propterea quod quibus ex locis aliqua res potest con-

a Ita cod. b Ita cod. 1. manu; 2. *adleuatur*. Sed illa prior retinenda est uerissima lectio, contra criticorum dubitationes apud Cic. l. c.

1 Confer in Verr. III. 1; quamquam hic est alius Ciceronis locus.

2 Cic. de inuent. I. 41.

3 Cic. de inuent. I. 42.

firmari, isdem potest infirmari; id est quos in superiori parte didicisti communibus argumentorum locis. Nec tantum argumentum, sed argumentatio, tam in confirmando quam in refellendo similiter explicatur. Uerum enim sunt huius partis quaedam propria praecepta, quae in refellendo obseruare debemus. Tradidimus retro argumentum aut necessarium esse aut probabile: necessarium tractari aut per conplexionem aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Haec quemadmodum in probando tractarentur accepisti. Nunc quemadmodum repraehendantur, id est refellantur, attende. Primum conplexio [1], quae utrum concesseris debet tollere, si uera est, numquam repraehenditur: id est, *si peperit, concubuit cum uiro*. Si uero falsa, et imitatur ueritatem, duobus modis, aut conuersione aut alterius partis infirmatione. Conuersione hoc modo:

nam si ueretur, quid eum accuses qui est probus?
si inuerecundum animi ingenium possidet,
quid eum accuses qui id parui auditu aestimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concedendum putat hoc, ut necesse non sit accusandum [a]. Refelles ergo conuersione sic: *nam si ueretur, accuses; non enim parui auditu aestimabit: si inuerecundum ingenium animi possidet, tamen accuses; non enim probus est*. Alterius autem partis infirmatione repraehenditur conplexio ita: *uerum si ueretur, accusatione corripitur, ut ab errato recedat*. Enumeratio repraehenditur si aut praeteritum quiddam dicemus quod uelimus [b] concedere; aut infirmum aliquid annumeratum, cui contradici possit; aut causa non sit quare non honeste possimus concedere. Praeteritum quiddam est: *quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit; aut si horum nihil est, surripuisti. Neque emisti, neque hereditate uenit, neque donatus est, neque domi natus est; necesse est ergo ut subripueris*. Hoc totum dissolues si dicere possis, ex hostibus equum esse captum, quod ille in enumeratione praetermiserat. Item repraehenditur enumeratio, cum contradici alicui speciei ex enumeratione possit. Ut, *si contendas hereditate tibi obuenisse, aut munere accepisse, aut domi natum esse*. Item repraehenditur cum aliquid ex enumeratione eligere possumus cui honeste concedamus. Ut si qui dixerit: *aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es*. Et nos contra dicamus, *amico morem gessi*. Simplex conclusio repraehenditur, si id quod sequitur, non uideatur necessario cum eo quod ante sit cohaerere. Nam hoc quidem; *si spiritum ducit, uiuit; si dies est, lucet*; eiusmodi est ut cum priore necessario posterius cohaerere uideatur. Argumentatio, quae per inductionem appellatur, quoniam per similitudinem maxime exercetur, poterit repelli dum

a Edd. *ut neges esse accusandum*. b Cod. *uelim*.

1 Cic. de inuent. I. 45.

simile negemus id quod confertur, et si fieri potest, diuersum genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione. Quo in numero illud quod per similitudinem affertur, et quo hoc cuius causa affertur haberi conueniat, quid res a re differat, ostendendum: ex quo probemus aliud de eo quod conparabitur, et de quo conparabitur existimari oportere. Syllogismus expugnatur, cum aut intentio eius, aut assumptio, aut conclusio, nonnumquam communia, refelluntur. Et quidem intentio ex his locis argumentorum redarguitur, quibus et confirmatur, id est contraria ratiocinatione: ratiocinatio autem numquam est uera, nisi et propositio uera sit. Nonnumquam tamen uerae propositionis falsa ratiocinatio est, *ut uirtus bonum est*; uerum est; sed siquis ratiocinationem subiiciat *quod ea locupletes faciat*, uerae intentionis falsa sit ratiocinatio [1]. Conclusio autem aut uera negatur, cum aliud colligit quam id quod ex prioribus exprimitur, aut nihil ad praesentem quaestionem dicitur pertinere. Non est uera, sicut haec: *insidiator iure occiditur*; *nam cum uitae uim afferat ut hostis*, *etiam repelli debet ut hostis*; *recte igitur Clodius ut hostis occisus est*. Nam utique nondum etiam [a] Clodium insidiatorem ostendimus. Et si uera conclusio, *recte igitur insidiator ut hostis occiditur*; nihil ad nos; nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest uera esse intentio et ratiocinatio et tamen falsa conclusio, ita si illa falsa sunt, numquam est uera [b] conclusio. Praeterea omne genus argumentationis siue in his quae scripta sunt, siue in enthymemate, siue in epichiremate, refutatur aut quasi uitiosum genus argumentationis, ut cum contra argumentum aliud argumentum opponitur firmum, cum ipsum genus uitiosum est aut falsum. Ut, *non potest esse sapiens qui pecuniam negligit*. Aut cum commune, ut non minus aduersariis quam nobis faciat, hoc modo: *iccirco*, *iudices*, *quia ueram causam habebam*, *breui peroraui*. Aut ut uulgare quod in aliam quoque rem transferri possit: ut, *si causam ueram non haberem*, *uobis me iudicibus non conmisissem*. Aut ut leue quid sero inducitur: *si in mentem uenisset*, *non conmisissem*. Aut ut remotum, quod ulterius quam satis est petitur: ut, *si in nemore Pelio non cecidissent trabes*, *hoc scelus factum non esset* [2]. Aut male definitum repraehenditur, ut communia describendo, hoc modo; *seditiosus est is* [c] *qui malus atque inutilis ciuis est*; cum non magis seditiosi quam ambitiosi et calumniatoris sit. Aut false definiendo: ut, *sapientia est pecuniae quaerendae intelligentia* [3]. Item uitiosum est argumentum, cum controuersum est, id est cum incertis incerta uult probare; uel cum relicta controuersia, de eo, in quo non est quaestio, argumentatur. Non honestum est argumentum, quod aut loco in quo dicitur, aut homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur,

a Quint. melius: *non utique, nondum enim*. b Cod. *uera falsa*. c Cod. *his*.

1 Quintil. V. 14. ad Heren. II. 22, et Cic. de inuent. I. 49.
2 Ex Ennii Medea euripidea apud auct. 3 Cic. inuent. I. 49. sqq.

aut his qui audiunt, aut ea re de qua agatur, indignum est. Offensum est argumentum, quod eorum qui audiunt uoluntatem laedit. Inconstans est argumentum, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur, ut *qui dicat uirtutem ad beate uiuendum*[a] *nulla re indigere, et idem postea neget sine bona ualetudine posse bene uiui*[b]. Aduersarium est argumentum, ut *siquis hostium uim et copias augeat cum ad pugnandum milites adhortetur*. Uitiosum est argumentum, si plurima in partitione pollicitus, pauciora demonstret: aut cum, si totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: *mulierum genus auarum est, nam Eriphila auro uiri uitam uendidit*. Uiciosum est argumentum, et si res ex hominis uitio uituperabitur, *ut qui doctrinam*[c] *alicuius docti uitiis repraehendunt: aut siqui, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius non de uirtute dicet*. Aut *si rem cum re ita conparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperauerit*. Aut *si cum de certa re quaeritur, de communi instituerit orationem*: ut, *si cum aliqui deliberent bellum gerant an non, pacem laudent omnino, non illud bellum inutile esse demonstrent*. Paruum idoneum est argumentum hoc modo: *maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia*. Cum contra argumentum aliud firmum argumentum opponitur; hoc genus in deliberationibus maxime uersabitur, cum aliquid quod contra dicatur aequum esse concedimus, sed id quod nos defendamus necessarium esse demonstramus; aut cum id quod ille defendat, utile esse fateamur; quod nos dicamus, honestum esse demonstremus[d].

XIII. DE PROPOSITIONE.

Quaeri etiam solet, an semper approbationes propositione uti necesse sit. Propositio autem est omnis confirmationis initium. Sed aliquando sine propositione quoque satis manifestum est quid in quaestione uersetur; utique si narratio ibi finem habet ubi initium quaestio, adeo ut aliquando subiungatur expositioni, quae solet in argumentis summa esse collectio; ut est: *haec si ut exposui gesta sunt iudices, insidiator superatus est, ui uicta uis est*[1]. Nonnumquam ualde utilis est propositio, ubi res defendi non potest, et de iure quaeritur, ut pro eo qui pecuniam priuatam de templo sustulit. Ut si dicas: *de sacrilegio cognoscitis*: ut iudices intelligant id unum esse officii sui quaerere, an id quod obiicitur sacrilegium sit. Item necessaria est propositio in causis obscuris aut multiplicibus, non solum ut fiat causa lucidior, sed quia aliquanto magis mouet, si protinus subtexantur aliqua quae prosint. Ut est: *lex aperte scripta est, ut peregrinus qui murum ascendit, mor-*

a Cod. *utendum*. b Ita fortasse in cod. 1. manu; at 2. *uiuere*. c In ed1. additur *ex*. d Ita cod. At supra cum *a*.

1 Cicer. pro Mil. XI. cum uarietate. Confer autem Quintil. IIII. 4.

te multetur; *peregrinum te esse certum est*, *et ascendisse murum*; *quid superest*, *nisi ut puniaris*? haec enim propositio confessione aduersarii premitur [a], et quodammodo iudicandi moram tollit. Sunt propositiones non tantum simplices, sed etiam duplices et multiplices. Nam et plura crimina simul congeruntur. Ut, *Socrates accusatus est quod corrumperet iuuentutem*, *et nouas superstitiones introduceret*. Defensio quoque plures interim propositiones habet. Ut, *pecuniam petis nullo iure*; *procuratorem enim tibi esse non licuit*; *sed neque cuius nomine litigas*, *habere procuratorem potuit*. Et multiplicari haec in quantum libet possunt. Est etiam nuda propositio, qualis fere in coniecturalibus: *caedis ago*, *furtum obiicio*. Est cum ratione propositio; ut, *maiestatem minuit Cornelius*, *nam codicem legit* [1]. Praeter haec utimur propositione, aut nostra; *adulterium obiicio*: aut aduersarii; ut, *adulterii mecum agitur*: aut communi; ut, *inter me et aduersarium quaestio est*, *uter sit defuncto* [b] *propior*. Nonnumquam diuersas quoque iungimus: ut, *ego hoc dico*; *aduersarius illud*. Habet interim uim propositionis etiam quae per se non est propositio, cum enarrato rerum ordine, subiicimus: *de his*, *iudices*, *cognoscetis* [c]: ut sit haec commonitio iudicis, ut ad quaestionem ingredientibus ipse quoque quodammodo nouum audiendi sumat exordium.

XIIII. DE PARTITIONE.

Et de partitione quaesitum est an ea semper esset [d] utendum. Partitio autem est nostrarum aut aduersarii propositionum, aut utrorumque in ordinem collocata enumeratio. Hac aliquando utendum non est. Primum quia pleraque gratiora sunt, si inuenta subito nec domo adlata, sed inter dicendum ex re ipsa nata uideantur. Unde illa non iniocunda [e] schemata [f]: *paene excidit mihi*; et *fugerat me*; et *recte admones*. Deinde quod interdum etiam fallendus est iudex, ut aliud agi quam quod petimus putet. Nam est nonnumquam dura propositio, quam iudex si praeuidit, non aliter reformidat, quam qui ferrum medici priusquam curetur [g] aspexit. At si de re non ante proposita securum ac nulla denuntiatione in se conuersum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Deinde refugienda interdum non modo partitio quaestionum, sed omnino tractatio est, et affectibus turbandus et ab intentione auferendus auditor. Non enim solum oratores docere, sed nonnumquam plus debent mouere. Cui contraria est maxime tenuis illa et scrupulosa partitio: quod interdum quae per se leuia sunt et infirma, congerenda sunt et turba ualent, ut uelut eruptione pugnetur, quod tamen rarum esse debet et ex necessitate demum; cum hoc ipsum, quod

a Cod. *praemitur*. b Edd. *intestato*. c Edd. *cognoscitis*. d Cod. *esse*. e Ita cod. f Ita 2. manu; at 1. *scemata*, ut apud Frontonem. g Cod. *curuetur*. Sed recte Quintil. IIII. 5.

1 Ascon. argum. or. pro Cornel. et Cic. in Vat. II.

dissimile rationi est, coegerit ratio. Praeter haec in omni particione est utique aliquid potentissimum, quod cum audierit iudex, cetera tamquam superuacua grauari solet. De illo quoque genere defensionis plerumque dubitatur: *si occidi*, *recte feci*; *sed non occidi*. Quo enim pertinet prius, si sequens firmissimum est? sequente enim, si modo indubitabile est, solo utendum est. Uerumtamen siquid in eo quod est fortius timebimus, utraque probatione nitamur. Alius enim alio moueri solet. Et qui factum putabit, iustum credere potest; et qui tamquam iusto non mouebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus uno telo potest esse contenta, incerta plura spargenda sunt, ut sit et fortunae locus. Ut pro Milone insidiatorem primum ostendit Clodium; tum ex habundanti [a] addidit, etiamsi id non fuisset, talem ciuem cum magna uirtute interfectoris necari potuisse. Quotiens tamen hac duplici defensione utendum est, nitendum est ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim uideri qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere. Et illud utique faciendum est, ut quotiens suspicamur iudicem aliam probationem desiderare, quam de qua loquimur, promittamus nos statim plene satis esse facturos. Frequenter autem suscipitur causa paruum uerecunda, sed iure tuta, de quo ne inuiti iudices audiant, frequentius sunt admonendi secuturam defensionem probitatis, ut expectent et agi ordine sinant. Quaedam nos inuitis litigatoribus simulandum est dicere. Nonnumquam, si interpellamur, ab his subsistere: saepe auertenda ad ipsos oratio: hortandi etiam ut sinant nos uti nostro consilio. Ita subripitur animo iudicis, et dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis iuris adlegationibus minus repugnabit. Sic utraque se res inuicem iuuabit, eritque iudex circa ius nostrum spe modestiae attentior; circa modestiam, iuris probatione procliuior. Sed ut non semper necessaria, aut utilis est partitio, ita oportune [b] adhibita, multum et lucis et gratiae confert. Neque enim solum id efficit ut clariora fiant quae dicturi sumus, sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine, non aliter quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata in scriptis lapidibus spatia. Partitio igitur quotiens adhibenda est inlustrem et distinctam facit orationem [1]. Partitionis partes sunt duae, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controuersiam. Una pars est, quae quid cum aduersariis conueniat, et quid in controuersia relinquatur ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est in qua rerum omnium, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa, qua conficitur ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Quae partitio quid conueniat et quid non conueniat ostendit. Haec debet illud quod conueniat inclinare ad suae causae commodum hoc modo: *interfectam*

a Ita cod. cum adspir. *b* Ita cod. cum unica *p*.

1 Cic. de inuent. I. 22. sqq.

matrem esse a filio, conuenit mihi cum aduersariis; item contra interfectum esse ab uxore Agamemnonem conuenit: an sceleratus Orestes, et an scelerata Clytemnestra, non conuenit: et hoc τὸ κρινόμενον. Sed cum scelus sit matrem interemisse uel maritum interemisse, idque conueniat, plurimum proficit etiam ad id quod non conuenit inter partes, ut scelerati uideantur qui id admisisse doceantur. Ut, *dicam de auaritia, de superbia, de crudelitate*. Ut, *dicam primo quae in quaestura, quae in aedilitate, quae in praetura Romae, postremo quae in prouincia conmiserit*; et talia. Sic et Marcus Tullius fecit pro Tullio: *dampnum* [a] *datum Tullio et ui hominibus armatis et a familia P. Fabi* [b] *constare dicit; in controuersia autem esse an dolo malo dampnum datum sit*; quod est τὸ κρινόμενον, quodque adiuuatur plurimum ex his de quibus conuenire constitit. Idem: *dolum malum esse cum familia armata sit, cum ad uim uenerit, cum dampnum intulerit*. Quae autem partitio omnium, quas dicturi sumus, rerum distributam continet expositionem, haec habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est cum, nisi necessarium, nullum assumitur uerbum; quae iccirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non uerbis neque extraneis ornamentis, animus auditoris tenendus est. Absolutio est per quam omnium [c] quae incidunt in causam genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione cauendum est, ne aliud aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod uitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur si genera ipsa rerum ponantur, neque permixte cum partibus inplicentur. Nam genus est, ut animal; pars est, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est: Nam homo animalis, pars est; Troiani [d] aut Graeci, genus est. Hoc ideo, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur: *ostendam propter cupiditatem et audaciam et auaritiam*; non intelligit in partitione exposito genere, partem se generi admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas; eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius sicut aliquam diuisam ac dissimilem partem ponas. Quod si in genus incident partes, id genus cum in prima causae partititione erit simpliciter expositum, eo tempore commodissime distribuetur, cum ad ipsum uentum erit explicandum in causae dictione. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quam satis sit demonstraturos nos dicamus, hoc modo: *ostendam aduersarios quod arguamus, et potuisse, et uoluisse, et fecisse*; cum satis sit *fecisse*, ostendere. Aut cum in causa nulla partitio sit, et cum simplex aliquid agatur, tamen utamur distributione, id quod perraro potest accidere. Meminisse debemus, quod prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic in ordine primo quaeque transigatur. Est autem magna pru-

a Ita cod. 2. manu; at 1. *dampnum*. Sic et infra. b Cod. pro *P. Fabi* habet *praeda ui*, qui est librarii error notae ueteris non intelligentis. c Edd. *omnia*. d Edd. male *Thebani*.

dentia, cum multa argumenta occurrunt, non uti omnibus, sed electis et magis profuturis, nec tam enumerare argumenta quam pendere [a]. Argumenta semper desiderant purum sermonem, et dilucidum et distinctum et minime elatum, maxime in rebus minoribus. Etiam sermone ac uerbis propriis utendum est. Nam, ut ait Marcus Tullius [1], *ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus* [b] *hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu atque hominum in* [c] *more et sermone uersatur: ut in ceteris artibus* [d] *id maxime excellat, quod longissime sit ab inperitorum intelligentia sensuque disiunctum; in dicendo autem uitium uel maximum sit* [e], *a uulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere*. Hoc cum Marcus Tullius de omni parte orationis dixerit, praecipue tamen in argumentatione seruandum est, in quo etiam obscuritas magis fugienda est. Siquando tamen maior erit materia, nonnullus etiam agumentationi indulgendus est ornatus, quod et Tullius fecit: *silent leges* [2] *inter arma, et gladium nobis interim* [f] *ab ipsis porrigi uidemus legibus*. Sed et Quintilianus praecipit [3] in argumentatione ante omnia peraccurata utendum esse perspicuitate: in maioribus dumtaxat causis licere ornatu aliquo delectare. Quicquid natura magis asperum est, hoc pluribus est condiendum uoluptatibus, dummmodo in his argumentis pius [g] habeatur modus ut sint ornamenta non inpedimenta. Cum igitur argumentorum locos perspexeris et quemadmodum his sit utendum, tum suscepta causa constitue quid habeat boni quid mali: nulla enim potest esse quae non habeat utrumque: et quod boni habet, id amplectere, id exorna et exaggera et in eo commorare. A malo autem uitioque causae ita recede, non ut te fugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo obruatur. Et si causa est in argumentis, ad ea te potissimum conuerte. Si in consiliatione [h], insiste. Summa denique huius generis haec sit, ut si in refellendo aduersarium plus spei sit, quam in confirmandis nostris, omnia in illum tela conferamus: si nostra probari facilius quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione et ad nostram conemur adducere. Diximus retro in inuentione excogitari principia, narrationem, excessus, quaestiones, epilogos. Itaque his, quae prima in omni causa spectanda sunt, idest quaestionibus disputatis, iam reliqua uideamus.

XV. DE PRINCIPIIS [4].

Non tantum in prohoemio, sed in omni parte actionis maxime prodest ut dicturus intueatur qui, et apud quem, et pro quo, et contra quem, et quo tempore, et quo loco, et quo rerum statu, et qua

a Cod. *pandere*. *b* Edd. *e fontibus*. *c* Edd. *in hominum*. *d* *Artibus* deest in edd. *e* Edd. male *est*, ubi recte emendabat Pearcius *sit*. *f* Edd. *interdum*. *g* Ita cod. *h* Ita cod.

1 De orat. I. 3.
2 Pro Milone III. IIII, et Quintil. V. 14.
3 Lib. V. 12.
4 Cf. Quintil. IIII. 1.

uulgi fama dicendum , quid iudicem sentire credibile sit . Ita etiam facilius quid adnitendum , poterit institui . Oportet autem , ut aedibus ac templis uestibula , sic causis principia , nec magnis parua , nec paruis magna praeponi . Principium autem non semper est necessarium . Nam uel temporis angustiae non patiuntur , uel causa perparua est , uel iudex mora offenditur . Plane potest nonnumquam post narrationem prohoemium poni . Si enim est quod apud suspicionem iudicum causae officiat , ipsi autem expositionem negotii statim desiderent , possumus utrique rei satisfacere , ut explanata omni controuersia , quibus medendum est principiis , leniamus . Ac si ad probationes transeamus , quod genus graeci μερικὰ prohoemia appellant , quae non initio , sed ubicumque usus exigerit [a] , quibusque actionis partibus accomodantur [b] . Cum autem erit utendum principio , praeparare eo debemus iudicem , beniuolum , attentum , docilem faciendo . Quae tamen per totam actionem custodienda sunt , sed in initiis praecipue , ut in animum iudicis possimus admitti . Beniuolus aut personis efficitur , aut causis . A personis , si ducatur exordium uel ab actore causae , uel ab ipso litigatore , et ab accidentibus unicuique personae ; ut aut dignitas allegetur , aut infirmitas , aut merita : sed uerecundius , ne inuidiam prouocemus . Prosunt etiam et liberi et sexus et aetas et conditio et cetera quae iudicem ad misericordiam inclinant . Degustanda tamen in principio , non consumenda latius . Aduersarii quoque persona prope isdem omnibus e contrario inpugnari solet . A iudice quoque principia ducuntur , non nimis laudando eum , quia suspectum est et parti utrique commune ; et ideo si fieri potest laudem eius ad utilitatem causae conferamus : ut adlegemus pro honestis dignitatem illi suam , pro humilibus iusticiam , pro infelicibus misericordiam , pro laesis seueritatem , et similiter cetera . Propter quod mores quoque si fieri potest iudicis uelim nosse . Nam prout asperi , lenes , iocundi , graues fuerint , ita aut assumere in causa naturas eorum quae conpetunt , aut mitigare quae repugnabunt oportebit . Praeterea detrahenda uel confirmanda opinio , si [c] quam uidebitur domo iudex attulisse . A causis beniuolentia ducitur , si quae in actione fauorabilia nobis fuerint , et tractemus et augeamus : ea uero quae laedant , aut omnino repellamus , aut certa aliqua ex parte minuamus . Sed sicut in persona diximus , res omnes quae affectus mouent , id est uel pro nobis gratiam , misericordiam , beniuolentiam , uel contra etiam aduersarios odium , iram , inuidiam , parcius et modestius in principio praegustanda sunt , quia hoc differt principium ab epilogo , quod hic restrictius , illic liceat effusius euagari . Namque in epilogo et allocutionem permittitur inducere , et defunctos excitare , et pignora producere , et cetera quae animos audientium moueant . Quae omnia tamen sicut in principio praecerpenda sunt pro nobis , ita ex diuerso amoliri opus est . Illud in uniuersum praeceptum sit , ut si causa laborabimus , per-

a Ita cod. b Ita cod. cum unica m . c Cod. *sed* ,

sona subueniat; si persona oberit, causa prosit; si nihil fuerit quod adiuuet, quaeramus quid aduersarium laedat. Non inutile est interdum occurrere, quae uidentur obstare. Ut Cicero [1]: *scire se mirari, quod qui per tot annos defenderit, subito ad accusandum descenderit*. Multum gratiae exordio dabit, si ab actione diuersae partis trahatur, quia non conpositum domi, sed ibi natum existimabitur. Attentum iudicem facies, si res agi uideatur noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum. Praecipue tamen si iudex aut sua uice aut rei publicae commoueatur, spe, metu, ammonitione [a], precibus: promissione etiam nos non diu moraturos nec quicquam extra causam esse dicturos. Sed intentio, si quam [b] sibi pars diuersa conciliauerit, minuetur e contrario quaedam quasi leuia, quaedam quasi non pertinentia ad causam praedicando. Et si actio diuersae partis iudicum animos occupauit, praemittendae sunt nostrae probationes et diuersarum refutatio. Docilem sine dubio haec ipsa praestabunt, attentio et beniuolentia. Sed et illud, si breuiter et dilucide summam rei de qua cognoscere debeat, iudicemus, ut Homerus atque Uirgilius operum suorum principiis faciunt, cuius rei modus esse debet, ut propositioni similior sit quam expositioni: nec quomodo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Licet etiam principales quaestiones in principio praecerpere, sed praecursu solo atque tactu, ut de his quaeri uideatur. Quomodo pro Flacco et pro Fonteio Marcus Tullius, *nihil agi illo iudicio nisi ut magistratus in prouinciis non audeant imperare sociis quod ex usu rei publicae sit*. Saepenumero in principiis etiam causam praediuidimus ex utilitate nostra, ut Demosthenes contra Aschinem. Est etiam illud nonnumquam aptum ad prohoemiandum, cum praeiudicatum aliquid de ea re ostendimus, uel cum incipimus ab his quae acciderunt. Tenendum est et in principio et in quacumque parte actionis, ne ante inuehare in crimen, quam id coargueris. Prohoemio conuenit non semper sed frequenter sententiarum et uerborum conpositio; id enim nostris iam temporibus exigitur; cum autem apud priscos multo utilius praecipi soleat, minime ostendendam eloquentiam in principiis, quia facilius simplicitate simulata subripere possit orator. Sed et nunc delicatius audientium fastidium hanc saltem moderationem capit, ut demus operam ne uideamur callide, sed accurate potius dicere. In principiis cauere debemus, ne quod inusitatum uerbum, neue audatius translatum aut obsoletum [c] a uetustate aut poetica licentia sumptum sit. Nondum recepti sumus, et custodit nos recens audientium intentio. Et ideo illud quoque turpissimum est, in principio turbari memoriam, uel uerborum facultate destitui, uel in quocumque repraehendi. Solet in principiis apostrophe admitti secundum ueterum exempla, quod diligentiores prohibent. Non enim quia

a Ita cod. et sic in aliis antiquis codd. uidi. *b* Cod. *si quem*. c Cod. 1. manu *abs*. 2. *obs*. Sed nec prior scriptura, a uerbo *absolesco*, protenus repudianda erat.

1 In Verr. I. 1.

potest bene aliquando fieri, passim facienda est, cum sit magis secundum naturam ut eos adloquamur potissimum quos conciliare nobis studemus. Sunt illa uitia principiorum, si id dicas quod ad plures causas accomodari [a] possit; quod appellatur uulgare principium: uel quod causae non cohaereat, et aliunde translatum sit, quod alienum dicitur.

XVI. DE NARRATIONE [b].

Narratio esse debet breuis, perspicua, probabilis. Nam etsi in omnibus, in hac tamen uel maxime uitanda est obscuritas, et modus custodiendus et credibilia facienda quae dicas. Breuis erit si narrationem nec repetamus altius nec persequamur longius quam quaestiones exigant, neque inseramus minime necessaria, nec locos communes, nec egressus appetamus. Poterimus enim haec aut in argumentando aut in commouendo reddere, nisi de hac re niti uoluerimus indignam aliquam rem et miserabilem demonstrando; quia prodest cum quid narres, etiam quemadmodum gestum sit exponere. Sed hoc, sicut supra dictum est, in narratione breuiter. Alias autem breuiter narrare, eam uirtutem, quae narrationis est maxima et iocunda, et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Denique illa: *nam is postquam excessit ex ephebis* [1], non tam breuis narratio quam iocunda, mores adolescentis ipsius, et mors Chrysidis [c], et uultus et forma et lamentatio et reliqua peruarie collocantur. Quaedam narrationis uitiosa prolixitas est, cum specie breuitatis ea omnia singulis uerbis exsequimur, quae aut ex sequentibus aut ex praecedentibus nihilo minus, etsi taceantur, intelligi possunt; ut est illud: *ecfertur* [d], *imus*, *uenimus*, *in ignem inposita est*. Uidetur haec breuitas esse, quia concise proposita est; sed abundat; potuit enim ex eo quod dictum est *ecfertur*, intelligi etiam quod sequebatur, licet non esset dictum. Item *nauigare uolens*, *ad portum descendi*, *dominum nauis conueni*, *locum conduxi*, *ascendi*, *nauigaui*. Hoc quoque in pari culpa est. Ex eo enim quod dictum est *nauigaui*, satis potuerunt praecedentia subaudiri. Abesse a narratione praecipue, ut maxima uitia, debent tautologia et perissologia [e]. Perspicua erit narratio si utamur uerbis usitatis et significantibus et propriis; si ordine temporum seruato; si non interrupte narrabitur; si amphibolia absit; si hyperbaton et translatio alte repetita, et breuitas nimis coartata, et nimis praeceps continuatio uerborum. Probabilis erit narratio, si circumstantiam persequa-

a Ita cod. cum unica m, ut supra. b Cf. Quintil. IIII. 2. c Cod. *Chirsidis*. d Cod. *haec fertur*. Ita et mox. Sic enim audiuit qui dictata scripsit. e Haec uitia declarantur in scholiis sic: *tautologia est idem eloquium; ut: quem si fata uirum, seruant, si uescitur* (cod. *siue fruatur*) *aura aetherea, nec adhuc crudelibus occubat umbris. Totum enim quod repetitur una res est, sed crebro sermone adnunciata. Perissologia est adiectio plurimorum uerborum supernacua; ut: uiuat... en et non moriatur. Hyperbaton est transcensio, cum uerbum aut sentencia ordine conmutatur. Sunt autem quinque species, anastrophe, hysteron proton, parenthesis, tmesis, synchysis. Amphibologia est ambigua oratio; ut: uideo statuam auream hastam tenentem; dubitatur enim utrum auream referatur ad statuam an ad hastam.*

1 Ter. And. I. 1. 24.

mur, uel omnem, uel quaecumque ex ea subpeditauerint [a]. Circumstantia autem est, sicut retro tradidimus, peristasis, quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus amminiculis [b]. Dicendum ergo: *ille cum illi inimicus esset, cumque ante insidiaretur uitae eius, in solitudine, circa illum locum, nocte, cum ipse cum pluribus esset armatus, iurgio orto, commisso proelio, gladio eum transfixit*. Haec narratiuncula habet omnia, et personam, et tempus, et causam, et locum, et rationem, et adminicula. Sed hoc tamen frustra erit, nisi certa ratione ponantur, ut inter se congruant et conueniant, et quae singulis accidunt, probabiliter affecta [c] sint. Nam si aut personam eam posuerimus, quae a re semota sit, aut tempus alienum a re gerenda, aut locum, aut haec ipsa inter se repugnantia, locus repraehensionis erit: quam sicut in nostris narrationibus cauere debemus, ita in aduersarii repraehendere, cum occasio datur. Solet et sine persona narratio esse, cum res aliqua per se ipsam exponitur. Nonnumquam et causa sola faciendi enarrari solet. Sunt aliae narrationes, in quarum singulis partibus probationes singulae reddantur, et dicuntur μερικαί: quod accidit duobus modis, aut cum longa rerum series est, et uerendum ne iudex aut auditor obliuiscatur eorum quae prima dixeris, et statim singulae quaeque partes proderunt: aut cum sub unum crimen plures res gestae cadunt, ut in repetundarum iudiciis et tutelae actionibus. Itaque quasi multae causae sint, sic oportet singula narrari et probari. Sunt narrationes quae appellantur ἐγκατάσκευοι, quae incertas probationes habent non tam longas quam habent illae retro. Hoc enim interest, quod illic singulorum criminum uel singularum specierum narrationem probationes plenae sequuntur: hic autem sic mixta probationum semina habent, ut in narrationis cursu quo laborare causa uidetur, aut quod per se aut inuidiae aliquid habiturum sit, aut paruum fidim [d] fulciatur. Ut, *Quintus Ligarius cum esset nulla belli suspitio legatus in Africam profectus, non modo ad bellum sed ne ad minimam quidem suspitionem belli, domum spectans, ad suos redire cupiens*. Ita quod exponebat et ratione fecit credibile et affectu. Uerumtamen non argumentatione sed argumento. Si quando omnia narranda sunt, obseruandum est caute, ut contraria praeteruolemus quantum poterimus, minuentes quoque, aliam causam, aliam mentem, aliam rationem afferentes, luxuriam hilaritatis nomine, auariciam parsimoniae, negligentiam simplicitatis, et cetera in hunc modum; nostra [e] exaggerantius, instantius inmorantes. Sunt causae quae narrationem habere non possunt; ut si inter duos de sacerdotio quaeratur uter sit dignior; in quo nos falli non oportet; cum de nobilitate generis aut de meritis disputatur. Uerum enim hac non causarum narrationes sed quaestionum illarum praeparationes, uter nobilior, uter melior meritis, uter praestantior: quae sunt argumenta a persona. Nonnumquam reus narrationem subtrahit, cum id quod obicitur neque negari neque excusari potest, sed in sola iuris ratione consistit. Ut in eo

a Ita cod. b Ita cod. quod scripturae genus antiquum est. c Ita cod. d Ita cod. e Ita cod.

qui pecuniam ex aede sacra subripuit, confessio uerecundior quam expositio est. *Non negamus pecuniam de templo esse sublatam; calumpniator tamen sacrilegii agit, cum priuata fuerit*. Sed et petitor aliquando narrationem subtrahit, quia satis est propositione: ut *pecuniam peto ex stipulatione; legatum peto ex testamento*: in quo diuersa pars tantum exponit, cur non debeatur. Et quod quidam dicunt superuacuam esse narrationem rei quam uel aduersarius narrauerit, uel iudex nouerit, sic intelligendum est, si non modo factum quid sit sciet iudex, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut quemadmodum nos uolumus gestum putet. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquando afficiendus, narrabimus inter nos. In narrandis his quae nota sunt, plurimis figuris orationis erit uarianda expositio ad effugiendum taedium, ut assidue iniiciamus *ne grauentur rationem quoque cognoscere*; uel *sicut meministis*; uel *fortasse superuacuum fuerit hic commorari*; uel *quid ego diutius? cum tu optime noris*: et his similia. Quaeri solet an sit utique narratio prohoemio subserenda. Sed hoc interim mutat conditio causarum. Ideo et Tullius pro Milone distulit narrationem tribus propositis quaestionibus. Nihil enim profuisset exponere quomodo Miloni insidias fecisset Clodius, nisi fas esset eum, qui a se hominem occisum fateretur, defendi: et cetera quae necessario ante narrationem est exsecutus. Etenim hae quoque quaestiones uim prohoemii obtinent, quae iudicem praeparant, ut etiam idem Marcus Tullius fecit. Quod fiet utiliter etiam in anticategoria; ut refutatis prius quae obiecta sunt, ueluti inicium sit narrandi aliud. Similis narratio est earum quoque causarum, in quibus crimen quidem [a], de quo cognitio est, facile diluitur, sed multis ante actae uitae oneratur: quae prius amouenda sunt, ut iudex propitius defensionem ipsius negocii, cuius propria quaestio est, audiat. Ut pro Caelio M. Tullius fecit. Interim prodest ita narrare, quasi damnemus ipsi susceptos. *Uis te dicam uino non* [b] *esse pulsum? errore lapsum? uera sunt ista fortasse; cum tamen ingenuum stuprasti, solue decem milia*. Non semper eo ordine, quo quid actum est, narrare expedit, sed aliquando nobis excidisse aliquid simulabimus, ut id utiliore loco dicamus. Interim reddituros nos reliquum ordinem testamur, quasi sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita subiungimus causas quae antecesserunt. Quaedam tamen turpiter conuertuntur: ut si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum exponas, deinde factum [c]. Excessus in narratione perquam raro permittitur, et is tamen breuis et talis, ut ui quadam affectus uideamur a recto itinere depulsi, qualis est Ciceronis circa nuptias Sasiae sermo [1]; quandoquidem aduersus iudicem, ut in prohoemio dictum est, habet quidem exempla sed minime probabiliter fit

a Cod. *quid*. b Malim omittere *non*. c *Factum* a me suppletur.

1 Pro Cluent. VI.

apostrophe. Allocutio quoque aeque perquam raro admittenda est, nisi ubi opus tibi, et ubi ad celeritatem et ad fidem plurimum confert. Ut apud M. Tullium [1], *ut adeas, tantum dabis*. Plurimum refert quae sit natura eius rei, quam exponimus: ut in priuatis quaestionibus pressus et uelut applicitus rei sit cultus in uerbis utpote quam propriis et accomodatis et summa diligentia deliniatis, compositio dissimulata quidem, sed tamen quam lenis et placida decurrat. Figurae uerborum non illae poeticae et contra rationem loquendi auctoritate ueterum receptae; debet enim esse purissimus sermo. Nec uero in eundem casum simili conpositione pares elocutionum tractus incidant. Ubi autem maior res erit, et atrocia inuidiose et tristia miserabiliter dicere licebit, non ut consumatur affectus, sed tamen uelut primis lineis designetur, ut qualis futura sit imago rei, statim appareat. Iamque uel iram uel misericordiam uel quodlibet aliud in iudice opus fuerit, ceteris partibus praeparemus. Sententiis quoque fatigatam iudicis intentionem refici oportet, et maxime breui iniectione, qualis est illa: *fecerunt serui Milonis quod suos quisque seruos in re tali facere uoluisset* [2]. Nonnumquam et liberior, ut est: *nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium* [3]. Finem narrandi quidam dicunt perducendum esse eo unde quaestio oritur: ut, *his rebus ita gestis Publius Dolabella praetor interdixit* [4]. Et cetera deinde: *ex hac quaestione* [a] *uobis iudicandum est*. Quod ait Quintilianus [5], a petitore semper fieri posse, a defensore non semper.

XVII. DE EGRESSIONE [6].

Hoc spaciandi genus non modo narrationi, sed etiam quaestionibus uel uniuersis uel interim singulis oportune subiungi potest: sed non semper, uerum cum res postulat aut permittit. Si illustratur eo oratio, si coheret et sequitur, non si per uim irrumpit, ut ea quae natura iuncta sunt disrumpat uel distrahat. Nihil enim tam consequens quam narrationi probatio: nisi excursu illo uel finis narrationis, uel quasi inicium probationis adiuuetur. Erit ergo illi [b] nonnumquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, ueluti irrumpente protinus inuectione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit; quia criminum inuidia pro reo est prius quam probatur. Licet autem et si merita aliqua in aduersarium exposueris, inuehi in ingratum, et similia; sed omnia breuiter: iudex enim crimine audito festinat ad probationem. Praeterea cauendum est, ne ipsa expositio euanescat, auersis in aliud animis iudicum. Sed sicut non semper est necessaria post narrationem progressio, ita frequenter utilis ante quaestio-

a Edd. *hac de sponsione*. b An in cod. *illic*?

1 In Verr. V. 45.
2 Cap. X.
3 Pro Cluent. V.
4 Cic. pro Caecina VIII.
5 IIII. 2. fin.
6 Quintil. IIII. 3.

nem praeparatio, ut sit hic locus uelut sequentis exordium ad conciliandum probationibus iudicem, uel mitigandum, uel concitandum: quod uehementius et liberius hic fieri potest quam in prohoemio: quia iudici nota iam causa est. Quo loco iudicis quoque noscenda natura est, iuri magis an aequo sit apposita; primumque consideremus quid faciendum sit. Haec eadem res et post quaestionem perorationis uice fungitur, et appellatur parecbasis, in qua plures sunt occasiones, quae per totam causam uarios excursus aperiant, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarumdam rerum licet etiam fabulosarum. Quo ex genere est contra Uerrem laus Siciliae, Proserpinae raptus: et pro Gaio Cornelio popularis illa uirtutum Gnei Pompeii commemoratio. Sales [1] etiam in dicendo nimium quantum ualent, uel quod ipsa hilaritas beniuolentiam conciliat, per quem [a] excitata est, uel quod frangit aduersarium, odiosasque res saepe, quas argumentis diluere difficile est, ioco risuque dissoluit. Ridiculorum autem cum duo genera sint, unum facetiarum, alterum dicacitatis, utetur utroque orator: sed altero, id est facetiarum, quod idem etiam cauillatio dicitur, cum narratur aliquid uenuste ad risum commouendum, ut Marcus Tullius de Caepasiis [b] fratribus. Hoc quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, perspicitur. Siue habeas quod narres, ut id tamen sit mendacii stillicidiis aspergendum, siue totum fingas, maxima est uirtus, ut ita facta demonstres eius, de quo narres, ut sermo, ut uultus, ut omnia apta et competentia uideantur, ut qui audiunt cerni illa fierique existiment: nec tamen mimici uti imitatio sit, quia imitationem orator surripiat oportet, ut is qui audiet, cogitet plus quam uideat. Praestet idem orator ingenuum pudorem, uerborum turpitudine et rerum obscenitate uitata. Alterum uero, id est dicacitatis, quod est breue aliquod et circumcisum dictum urbanius ad risum commouendum. Id magnae debet esse cautionis, ut nec nimis frequens sit, nec scurribile [c] uideatur, nec subobscenum, nec mimicum, nec petulans, nec inprobum, nec in calamitatem, nec inhumanum, nec in facinus: nec odii locum risus occupet: et quod maxime fugiendum est, quia est ineptissimum, ne aut suae personae aut iudicis aut ceterorum, aut tempori aut loco, aut rei minus accomodatus iocus, et parum [d] oportunus existimetur. Ualde etiam frigidum erit ridiculum, si quaesitum et non repente enatum intelligatur. Parcendum amicis qui sint e dignitatibus audientibus kari; uitandae insanabiles contumeliae: tantummodo aduersarii figendi: nec tamen semper, nec omnes, nec omni modo. Per haec igitur parecbasis, id est egressio, esse intelligitur alicuius rei ad utilitatem causae pertinentis extra ordinem excurrens tractatio. Quicquid igitur dicitur, quod sit praeter illas, quas fecimus partes orationis, id est prohoemium, narrationem,

a Ita uidetur cod. b Corruptum hoc est in cod. uocabulum. Vide autem Cic. pro Cluent. XXI. c Ita cod. d Ita cod., quum alibi sit *paruum*.

1 Quintil. VI. 3.

quaestiones et epilogum, ea profecto egressio est; id est indignatio, laus, interpellatio, interuentus alicuius, tumultus repentinus, amplificatio, minutio, affectus: de luxuria, de auaricia, de religione, de officiis; et innumerabilia sunt quae maxime iocundam et ornatam faciunt orationem. Potest autem longius exire qui praeparat aliquid ante quaestionem, et qui finitae probationi uelut commendationem adiicit: at qui ex medio erumpit, cito redire debet eo unde diuertit. Ciceroni placuit in secundo artis rhetoricae, hanc partem non ponere in numero; quod de causa egredi nonnisi per locum communem putet oportere [1].

XVIII. DE EPILOGO.

Epilogus habet partes tres enumerationem, indignationem, conquestionem [2]. Enumeratio est per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiiciuntur. Hoc si semper eodem modo tractabitur perspicue ab omnibus, artificio quodam tractari intelligetur: sin uarie, et hanc suspcionem et satietatem uitare poterit: et ideo tum oportebit sigillatim unamquamque rem attingere, et ita omnes transire breuiter argumentationes: tum dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus pollicitus sis te dicturum, et reducere in memoriam quibus rationibus unaquamque partem confirmaris: tum ab his quaerere, quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari. *Hoc modo docuimus illud, hoc planum fecimus.* Ita simul et in memoriam redibit auditor et praeterea nihil putabit esse quod debeat desiderare. Ita fit ut enumeratio sit aut uariarum argumentationum separatim decursus, aut tuarum et contrariarum conparatio. Et cum tuam dixeris argumentationem, tunc contra eam quae afferretur quemadmodum dilueris ostensio. Sic per breuem conparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprachensione redintegrabitur. Hoc aliis quoque actionis modis uariari oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare potes, ut quid et quo quid loco dixeris admoneas: tum uero personam inducere et ei enumerationem totam tribuere. *Quid si legis scriptor existat et quaerat a uobis, quid dubitetis quid possitis dicere, cum uobis hoc et hoc sit demonstratum?* Atque hic item ut in nostra persona licebit alias sigillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera deferre, alias ab auditore quid tenderet quaerere, alias hoc facere per conparationem suarum et contrariarum argumentationum. Nec tantum persona poterit induci, sed et cui oratio attribuetur. Ut, *quid si leges loqui possint, nonne hoc apud uos querantur? quidnam amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc et hoc planum sit factum?* In hoc quoque genere omnibus isdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una-

1 Videtur auctor intelligere locum ad Heren. II. 30. Quod si ita se res habet, ipse in eorum sententia est, qui libros illos non Cornificio sed Ciceroni tribuerunt.

2 Ad Heren. II. 30, Quintil. VI. 1.

quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id elitatur quod erit grauissimum, et unumquodque quam breuissime transeagur, ut memoria non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio cum in aliquem hominem magnum odium aut ira aut grauis offensio concitatur. Conquestio est oratio auditoris misericordiam commouentis [a]. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo plerumque facilius conquestionem commouere possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae uis in omnes et hominum infirmitas ostenditur: qua oratione habita grauiter et sententiose, maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam conparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Et indignatio autem et conquestio et omnia praeterea adiuuantur maxime locis omnibus argumentorum, quae accepisti, a persona, a loco, a causa, et a tempore, et ceteris his. Et probatio instruitur et amplificatio et diminutio operabitur, et animus mouetur et delectatio mulcet. Ita et communes argumentorum loci, tametsi probationum sunt proprii, in omni tamen orationis specie, in omnibus membris, in omni genere actionum, praecipue sunt tenendi, recipiendi, intuendi, amplificandi, obseruandi. Satis quidem de inuentione tradidimus, quae excogitari possint ad explicandam orationem; principia, narratio, excessus, quaestiones, epilogus. Sed cum ad haec [b] omnia praeceptis fueris instructus, frustra fuerit, nisi et legendis et quantum fieri potest tenendis orationibus lectissimorum auctorum atque summorum singularum specierum exempla consideres, intuearisque cum cura, quae illic sit in prohoemio conciliandi iudicis ratio, quae narrandi lux, breuitas, fides, quod consilium, quam occulta calliditas, quanta in diuidendo, quam subtilis et crebra argumentatio, qua iocunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, quae amplificandi, quae minuendi uirtus: postremo quae in omnibus partibus inuentio extiterit, intendas; imitationem cum arte coniungas: quia efficacior est per exempla doctrina, meliusque poteris perficere quod disces, si itidem quemadmodum fecerint, qui didicere, perspicias.

XVIIII. DE DISPOSITIONE.

Dispositio est rerum inuentarum in ordinem distributio. Haec autem et uerbis et rebus maxime prodest. Omnia enim non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensanda et componenda sunt, prout praesens ratio utilitatis aut decoris aut necessitatis exegerit. Sed quod ad uerborum dispositionem pertinet satis plene docetur, cum de elocutione tractatur. De rerum uero dispositione per singula membra orationis, id cum prohoemio et [c] narratione et ceteris traditum accepisti.

a *Commouentis* a me additur. b Cod. pro *ad haec* habet *et hec*. c Cod. uidetur habere *de* pro *et*

XX. DE ELOCUTIONE.

Elocutio est idoneorum uerborum ad inuentionem accommodatio [1]. Haec et latina debet esse et apta [2]. Apta erit utendo significantibus et propriis uerbis et usitatis, sine ambiguo, non nimis procul ductis translationibus, nec interposito hyperbato; latina autem, si grammatica sit ratio, auctoritas subsit. Sed de his nequaquam nobis existimo laborandum; neque enim docemus illum qui loqui nesciat; nec sperandum est qui latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque qui non dicat quod intelligatur, hunc posse quod admirandum sit dicere. Augenda est potius eloquentia legendis auctoribus, quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi ornate. Neque tamen utendum erit uerbis priscis quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce et tamen usitatis. Ornatur eloquentia aut in uerbis singulis aut in coniunctione uerborum. In uerbis singulis duo sunt quae orationem illustrant; aut proprium si sit uerbum aut translatum. In uerbis propriis est illa laus, ut abiecta atque absoleta [a] fugiantur, electis atque illustribus utamur, in quibus plenum quicdam [b] et sonans inesse uideatur. In quo consuetudo etiam bene loquendi plurimum ualet. In translatis late patet ornatus, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem delectatio iocunditasque celebrauit. Nam ut uestis frigoris repellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic uerbi translatio instituta est inopiae causa, deinde frequentata delectationis. Nam *gemmare uites*, *luxuriare messem*, *laetas segetes*, etiam rustici dicunt: quod enim declarari uix uerbo proprio potest, id translato illustratur. Ea tamen transferri oportet quae clariorem faciunt rem; ut est, *inhorrescit mare*, et *feruet aestu pelagus*. Nonnumquam etiam breuitas translatione conficitur, ut *telum manu fugit*. Inprudentia enim teli amissi propriis uerbis exprimi breuius non posset. Et quoniam summa haec laus est uerbi translati ut sensum feriat, fugienda est omnis turpitudo earum rerum ad quas eorum animos, qui audient, trahit similitudo, ut dictum est, *morte Africani castratam rem p.* Ut *stercus curiae*. Est in utroque deformis cogitatio. Similitudinis translatio non sit maior quam res postulet, ne dicas *tempestas comesationis*; aut contra minor, *comesatio tempestatis*. Nolo esse uerbum angustius id quod translatum sit quam fuisset proprium. Si uereare ne paulo durior translatio sit, mollienda est proposito uerbo. Ut dicturus, *mortuo Catone*, *pupillum senatum*: uerecundior enim fiet translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irrupisse uideatur. Est translatio non in uno uerbo sed in pluribus continuatis, ut aliud dicas et aliud intelligendum sit. Ut est, *neque me*

a Ita cod. b Ita cod.

1 Ad Heren. I. 2, de inuent. I. 7. 2 Quintil. VIII. I.

patiar ad unum scopulum iterum crasse offendere. Et *iam perii insistente iugo*: quod magnum ornamentum est orationis. Sed in eo fugienda est obscuritas: etenim ex hoc fere genere fiunt ea quae dicuntur aenigmata. Est etiam illa translatio pertinens ad ornatum: ut, *Martem belli esse communem*; et *Cererem pro frugibus*; et *curiam* pro *senatu*; et *campum* pro *comitiis* [a]; *togam* pro *pace*. Aut cum uirtutes et uicia pro ipsis in quibus ista sint appellemus: ut, *quam in domum luxuries irrupit*, *et auaricia penetrauit*. Est et illud cum intelligi uolumus aut ex parte totum, cum pro *aedificiis parietes* aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem, ut cum *unam turmam*, *equitatum*: aut ex uno plures, ut *Romanus inuasit*: aut cum ex pluribus unum, ut *Romani sumus*, cum unus dicit. Utimur etiam saepe uerbo non tam eleganter, sed licentius tamen translato, ut cum *grandem orationem* pro *longa*: *minutum animum* pro *paruo* dicimus. Sequitur continuatio uerborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat, ut structura uelut conpacta decurrat. Ne sit hiulca uocalium et maxime longarum crebra concursione; quamquam Tullius dixit [1]: *habet hiatus ille et concursus uocalium molle quiddam* [b] *et quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quam de uerbis laborantis*. Ne aspera consonantium conflictu earum quae sunt asperiores, ut si .s. ultima cum .x. confligat. Ne homoeoptota, ne homoeteleuta, ne monosyllaba multa iungantur, ne breuia multa congerantur, ne longa multa, ne ultima syllaba prioris uerbi eadem sit quae prima posterioris, ne prima cum ultima efficiat obscenitatem, id est cacenfaton. Quidam etiam, hique praecipui oratores, etiam pedes obseruandos censuerunt, quos et poetae sequuntur, dum ne in uersum aut in partem uersus incidamus. Id enim maximum uicium est. Cum per totam orationem, tum praecipue in conclusionibus, seruandus est ordo uerborum: moderate in exordio, in media parte leniter, ita ut magis ad numerum tendat quam ipsa numerosa sit. Longis syllabis incipiendum potius quam breuibus est, ut sit in exordio dactylus aut spondaeus aut paeon primus. Nonnumquam tamen quotiens attenuandus est, et ab iambo optime incipitur. Concludere autem aut creticus, ut una syllaba ei supersit, potest; uel duae, quae spondaeum uel trochaeum uel iambum pedem faciant; aut tres, quae eundem creticum geminent. Cludit et paeon primus, si spondaeus ei supersit; et paeon posterior, si una syllaba ei supersit. Nec uero ad hanc diligentiam redigimus oratorem, ut in structura semper pedes singulos conspiciat et collocet. Erit enim maximi res impedimenti et tarditatis; sed exercitatione et discendo auctores optimos ad hanc eandem cursu perueniet, ad quam ratio deducit. Cauendum ne omnes conclusiones eandem formam habeant, quia fastidium creabunt et studium ostentabunt.

a Cod. *comitibus*. *b* Deest in cod. *quiddam*.

1 In oratore cap. XXIII, et apud Quintil. VIIII. 4.

Maxime tamen fugiendum est id uicium , quo in oratione nihil turpius est , cum cessanti numero uerba inania non rei augendae [a] sed structurae tantummodo inplendae causa subueniant . Nec numerosa sint omnia nec dissoluta ; nec creticus pes saepius frequentetur . Inter nomina aut pronomina in eosdem casus cadentia , nomen diuersi casus interueniat . Est ille ornatus eloquii , si uel dictionum uel uerborum figuris conpositiones conuenustemus . Dictionum figurae sunt cum multiformis se uersat orator , ut aut haereat in eadem commoreturque sententia , quod Graeci dicunt κατὰ τοῦ αὐτοῦ ; ut interrogando urgeat , quae est ἐπερώτησις [b] ; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat ; ut contra ac dicat accipi uelit ; ut addubitet ; ut aliquid relinquat , quae est παράλειψις ; ut cum his qui audiunt , nonnumquam etiam cum aduersario , quasi deliberet ; ut hominum sermones moresque describat ; ut muta quaedam loquentia inducat ; ut ab eo quod agitur auertat animos ; ut se in hilaritatem risumque conuertat ; ut interpellatorem coerceat ; ut aliquid reticere se dicat ; ut denunciet quid caueant ; ut irascatur ; ut obiurget ; ut deprecetur ; ut medeatur ; ut optet ; ut execretur ; aliaque similia permulta , quae in orationibus quoniam semper exposita cernuntur , non sunt omnia sequenda .

XXI. DE FIGURATIS .

Sed et illa figura dianoias [c] uideri potest , in qua per quandam suspitionem , quod non dicimus accipi uolumus : non utique contrarium ut ironia , sed aliud latens et auditori quasi inueniendum [1] ; unde controuersiae quoque figuratae dicuntur . Eius triplex est usus : unus , si dicere palam parum tutum est ; alter si non decet ; tercius qui gratiae tantummodo causa adhibetur , si elegantius ita dicitur quam aperte . Prima frequens in scholis est . Nam et pactiones [d] deponentium tyrannidem , et alia in quibus non licet quid palam dicere finguntur . Nam uera negocia numquam adhuc habuerunt talem silentii necessitatem , sed aliam huic similem quidem multo ad agendum difficiliorem , cum personae potentes obstant , sine quarum repraehensione teneri causa non possit : ideoque hoc parcius et circumspectius faciendum est , quia nihil interest quomodo offendas ; et aperta figura prodit hoc ipsum quo figura est . Ac propterea a quibusdam tota res repudiatur, et superuacua uidetur , siue intelligatur siue non intelligatur . Sed modum licet adhibere , in primis ne sint manifestae . Non erunt autem , si non ex uerbis dubiis et quasi duplicibus : quale est in suspecta nuru , *duxi uxorem quae patri placuit* . Aut quod est multo ineptius conpositionibus ambiguis : ut in illa controuersia , in qua infamis amore filiae uirginis pater , raptam in-

a Cod. *agendae* . *b* Corruptum est hoc et paulo post sequens graecum uocabulum . *c* Gloss. *sententiae* . *d* Num pro *factiones* ?

1 Quintil. VIIII. 2.

terrogat eam a quo uiciata sit : *quis te*, inquit, *rapuit*. *Tu pater nescis?* res ipsae perducant iudicem ad suspitionem. In quo multum etiam affectus iuuant, et interrupta silentio dictio, et cunctationes : sic enim fiet ut iudex quaerat illic nescio quid fortasse quod non crederet, si audiret; et ei, quod a se inuentum existimat, credat. Sed ne si optimae quidem sint figurae, esse debent frequentes : nam densitate ipsa figurae aperiuntur. In summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere quaedam. Etiam quae non possis probare figura aspergenda sunt. Haeret enim nonnumquam telum illud occultum, et hoc ipse quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, et defendendum [a] et probandum est. Secundum genus figurae est, cum minime decet dicere, hic existimet iudex tegere nos quod sciamus, et uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat coercere. Nam quo minus aut ipsi in quos dicimus, aut iudices, aut assistentes oderint hanc male dicendi lasciuiam, si uelle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, si et res et animus intelligitur, nisi ut palam sit, facere nos quod ipsi sciamus non esse faciendum? Tercium genus est, quod etsi palam liceat dicere, elegantius tamen figuratur. Ut Marcus Tullius : *semper hic erro*. Et *cum propter nocturnos metus cum sorore cubitaret* [1]. Et alia. Uiciosimum est quod quidam etiam ubi opus non est adhibent figuras.

XXII. DE OBLIQUITATE.

Superuacuum Quintilianus existimat in libro nono institutionum etiam illud genus dicendi, quod figuris finitimum est. Aliud dicere et aliud uelle, obliquitas appellatur : ut cum reddunt causas uoluntariae mortis; *non enim*, inquiunt, *mori uult*, *sed inuidiam facit* : cum sit superuacuum ut quis, si uiuere mauult, mortem potius male petat quam omnino non petat. Usi tamen et hoc genere multi obliquitatis, ut Marcus Tullius cuius solum exemplum satis est, suppeditantibus multis, cum de poena coniuratorum fingit se mitiorem, et tamen id agit oblique ut interficiantur coniurati [2]. In quo quidem genere multo cautius et subtilius et argutius quam in figuratis agendum est, quia illic aliud dici uis et aliud intelligi; in obliquitate uero et intelligi debes aliud uelle, et tamen longe aliud dicendi arte perficere. Quaestionis insidiae nisi astu occulto et latenter operantur, omnem effectum intellectae etiam cum indignatione audientis amittent. Quaesitum [3] quomodo contra figuras responderi oporteat : et quidam semper ex diuerso aperiendas putauerunt, sicut latentia uicia rescinduntur : idque sane frequentissime faciendum est; aliter enim dilui obiecta non possunt, utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt; at ubi maledicta sunt tantum, et non animaduertere interim et dissimulare, bonae conscientiae est. Si fuerint cre-

a Ambigua haec terminatio in cod.

1 Dicteria sunt haec in Clodium. 2 In Catilinariis. 3 Quintil. VIII. 2.

briores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum est ut nescio quid aliud [a], quod aduersarii obliquis sententiis figurare uelint, si fiducia sit, obiiciant palam; aut certe non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, iudices non modo intelligant, sed etiam credant. Uerborum uero figurae magis apud grammaticos et ex lectionibus percipiuntur, ut si dicamus *hac re inuidere* [b]; non ut ueteres et Cicero praecipue, *hanc rem inuidere*: *et incumbere illi*, non *illum*: et *plenum uino*, non *uini*: et *huic adhulari* [c], non *illum adhulari*: et mille alia, quae auctoritate defenduntur. Quo quidem parce, et cum res poscit, utendum est, uelut aspero quodam condimento. At qui nimium affectauerit, ipsam illam gratiam ueritatis amittit. In elocutione magnum uicium est cacozelon, id est mala affectatio et per omne dicendi genus peccans. Nam et tumida et pusilla et praedulcia et habundantia et acerba et exultantia sub idem uicii nomen cadunt. Denique cacozelon uocatur quicquid est ultra uirtutem, quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur; omnium in eloquentia uiciorum pessimum: nam cetera uitia cum fiunt, parum uitantur [1]. Est autem totum hoc in elocutione uicium: rerum enim uicia nomen suum obtinent, ut aut stultum aut commune, aut contrarium, aut superuacuum uocetur; cacozelon uero est quod dicitur aliter, quam se natura habet, et quam oportet, et quam satis est. Et ne omnia percurram, hoc satis sit exemplum [2]. *Lecta capite cuiusdam ossa medicus tenenda matri dedi*: *ille adiecit*: *infelicissima femina nondum extulisti filium et iam ossa legisti*. Et multa alia similia maxime uitanda, quia inpensissimo conatu ingenii irrisionem petunt. Ornat elocutionem praecipue descriptio, quia tota rerum imago uerbis describitur, ut uelut ante oculos posita uideantur quodammodo ab audientibus. Ut apud Tullium [3]: *stetit soleatus praetor populi romani cum palliolo purpureo*, *tunica talari*, *muliercula nisus in littore*. Et apud eundem [4]; *uidere uidebar alios intrantes*, *alios autem exeuntes*, *quosdam ex uino uacillantes*, *quosdam hesterna* [d] *ex potatione oscitantes humus erat immunda lutulenta uino coronis languidulis et spinis cooperta piscium*. Sic et urbium captarum crescit miseratio: sine dubio enim qui dicit expugnatam esse ciuitatem conplectitur omnia quaecumque talis fortuna recipit, sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuncius. At si aperias haec quae uerbo uno clausa erant, apparebunt, id est effusae per domos ac templa flammae, et ruentium tectorum fragor, et ex diuersis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii extremo conplexu suorum cohaerentes, et infantium feminarumque ploratus, et cetera. Licet enim haec omnia, ut dixi, conplectatur qui dicit euersam urbem, minus est tamen totum

a Quintil. *ut illud nescio quid*. b Quintil. VIII. 3. *huic rei*. c Ita cod. d Cod. *esterna*.

1 Alludit ad formulam iuridicam *parum cauisse uidetur*, de qua Fronto in epistulis alsiensibus.

2 Apud Quintil. VIII. 5.

3 In Verr. V. 33.

4 In fragmento orationis pro Gallio, quod citat Aquila de figur. sent. p. 16.

dicere quam omnia. Consequemur item ut manifesta sit descriptio, si fuerit ueri similis. Et licebit etiam falso adfingere quicquid fieri solet. Continget enim claritas etiam ex accidentibus. Ut [1], *mihi frigidus horror membra quatit gelidusque coit formidine sanguis. Et trepidae matres pressere ad pectora natos*. Facillime enim recipiunt animi quod agnoscunt. Ornant elocutionem etiam similitudines; quare aliae sunt illae quae probationis gratia inter argumenta ponuntur, de quibus inter argumenta didicisti; aliae hae ad exprimendam rerum imaginem compositae, quod est huius loci proprium, id est ornatus. *Inde lupi ceu raptores, atra in nebula*. Quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id quod similitudinis gratia adsciuimus, aut obscurum sit aut ignotum: debet enim quod illustrandae alterius rei gratia assumitur ipsum esse clarius eo quod illuminat. Quare poetis quidem permittamus: *qualis, ut hibernam Lyciam Xanctique fluenta deserit, et Delum maternam inuisit Apollo*; oratorem non decet nisi satis notis et illustribus ea quae sint obscura [a]. De sententiis siue sensibus consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus uocemus; lumina autem praecipue in clausulis posita, sententias: quae minus celebratae apud antiquos, nostris temporibus modo carent, ut ait Quintilianus [2]. Sententiae interim ad rem referuntur: ut, *nihil est tam populare quam bonitas*. Interim ad personas, ut est Afri Domiti: *princeps qui uult omnia scire, ei necesse est ignoscere* [b]. Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse dixerunt: et est aliquando, non tamen semper. Illud uerius, esse eam aliquando simplicem, ut ea quae supra ediximus; aliquando ratione subiecta. Ut est: *nam in omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur*. Est nonnumquam et duplex: *obsequium amicos, ueritas odium parit*. In his custodiendum est, id quod ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae et ne passim et a quocumque dicantur: magis enim decet eos, in quibus est auctoritas. Ueri pondus etiam persona confirmat. Quis ferat adolescentem aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo et quodammodo praecipiat? Ephiphonema est rei narratae uel probatae summa exclamatio [c]: ut, *tantae molis erat romanam condere gentem*. Et, *facere enim periculose* [d] *probus adolescens quam perpeti turpiter maluit*. Clausula est quae est concludentibus sensus: ut est, *quare prius de uestro facto fateamini necesse est quam Ligarii culpam ullam repraehendatis*. Uerum nunc uicium est nouitatis. quod omnes in fine sermonis fieri sensus uelint [3]: quae res facit ut etiam inepta dicantur. Neque enim possunt tam multae bonae sententiae esse quam necesse est multae sint clausulae. Elocutionis genera sunt tria, uehemens, quod Graeci βαρὺ; tenue quod Graeci ἰσχνὸν; medium quod Graeci μέσον

a Ita cod. sine alio uerbo. b Apud Quintil. VIII. 5. *multa ignoscere*. c Quintil. loco cit. *acclamatio*. d *Periculose* deest in cod.

1 Ex Virg. hoc et sequentia exempla.
2 Loco citato.
3 Contra Symmachus et Cassiodorius epistulas plerasque incipiunt a sententiis.

dicunt. In genere tenui communis consuetudo sermonis imitanda est, ab indisertis plus quam [a] opinione differens. Itaque qui audiunt, quamuis sint infantes, tamen illo modo confidunt se posse dicere: sed nihil est experienti minus possibile. Hoc genus non sit suae nimis expolitum structurae: ne tamen nimis solutum. Uerum callidus non ingratam quandam negligentiam simulat magis de re hominis quam de uerbis laborantis. Sunt acutae crebraeque sententiae. Non sequantur illas similiter conclusa, et paria paribus reddita, et cetera quae sunt quaesitae uenustatis. Utatur autem uerbis quam usitatis, translationibus quam mollissimis. Nec faciet rem publicam loquentem; nec ab inferis mortuos excitabit; nec aceruatim multa frequentans una conplexione deninciet. Erit enim, ut uoce, sic etiam oratione suppressior. Aspergantur, si oportune possunt, etiam sales. Hac forma est prō Ligario paene tota oratio. Medio autem generi dicendi omnia ornamenta conueniunt, plurimum suauitatis, multum [b] sententiarum, laetae eruditaeque disputationes, et communes loci sine contentione dicentur. Hoc solum totum genus est sofistarum [c] fonte defluxum in forum; sed spretum a subtilibus, repulsum a grauibus, in ea demum, de [d] qua loquor, mediocritate consedit: ut est oratio de imperio Gnei Pompeii. Tercia est uehemens forma dicendi, quae cursu magno fertur et sonitu, tragica quadam et excelsa sublimitate dicendi; et hoc a superioribus uel maxime differens, quod illa optime uersantur in lubrico, et si semel constiterint, numquam cadunt, nec extimescunt ancipites dicendi incertosque casus: at uero hic grauis, acer, ardens et in periculum praeceps est, et si hoc solum possit quod profitetur, uix satis sanus uideri solet. Debet ergo tranquille, ut ille medius; debet et subtiliter, ut ille primus; debet et uehementer, quod ei est proprium, id est granditer, dicere: praesertim cum causae partim tutae [e] sint eo modo, partim aliter tractandae; ut pro Cornelio maiestatis, et in Uerrem, et pro Cluentio. Ergo quot officia oratoris, tot genera dicendi, ut sit subtile in probando, modicum in delectando, uehemens in flectendo: in quo uno uis omnis oratoris est. Magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debet moderator ille et quasi temperator huius tripertitae uarietatis. Nam et iudicabit quodcumque opus sit, et poterit quocumque modo causa postulabit dicere. Sed est eloquentiae, sicut reliquarum rerum, fundamentum sapientia. Ut enim in uita sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat uidere: πρέπον appellant hoc Graeci, nos dicimus sane decorum: de quo clare et multa praecipiuntur, et res est cogitatione [f] dignissima. Huius ignoratione non modo in uita, sed saepissime et poematis et in oratione peccatur. Est autem quid deceat oratori uidendum, non in sententiis solum, sed etiam in uerbis. Non omnis fortuna non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas: nec uero locus, aut tempus, aut auditor omnis eodem aut uerborum genere tractandus est aut sententia-

a Ita cod. b Cod. *multa*. c Ita cod. sine adspir. d Deest *de*. e Ita cod. f Ita cod.

rum: semperque in omni parte orationis, ut uitae, quid deceat est considerandum: quod et in re de qua agitur positum est, et in personis eorum qui loquuntur, et in eorum qui audiunt. Est etiam eloquendi triplex. Nam aut comma, aut colon, aut periodos dicitur. Comma concisa in singulas partes breuis oratio, ut est illud apud M. Tullium: *abiit*, *excessit*, *euasit*, *erupit*. Colon uero per membra definitae breuiter dictiones, ut est apud eundem: *quo usque tandem abutere Catilina patientia nostra? quam diu te iam furor iste tuus eludet? quem ad finem se se effrenata iactabit audacia?* Periodos uero longo ambitu et pleno circuitu orationis circum acta conuersio, ut: *etsi uereor iudices ne turpe sit pro fortissimo uiro dicere*: et cetera omnia totius principii, quae magno orbe circum acta uoluuntur: quae differentia, prout res, et orationis aut magnae aut paruae aut cum impetu exsurgentis, aut contra tranquillioris, ratio poposcerit, erit usurpanda dicendi. Ethos et pathos prae oculis habendum. Ethos autem est habitus quidam mentis et morum perpetuus tenor, ut iracundus, auarus, pius, rusticus, uel lenis uel timidus uel libidinosus uel seuerus, uel senex uel adolescens; et cetera: quorum proprietatem sermo debet imitari: ut Marcus Tullius fecit pro Caelio in persona Appii caeci, item Clodiae. Pathos uero est repentina et temporalis animi incommoditas, ut ira, dolor, gaudium, maeror, metus, et cetera; quae omnia ita proferenda sunt, ut apte exprimantur: ut tristia miserabilibus, iracunda atrocibus uerbis efferamus. Uix adeo scenicis plures habitus in agendo concipiendi sunt, quam oratoribus eloquii formae ac uarietates. Sed sicut ornate dicere melius ex libris, ita etiam apte loqui ex libris multo melius addiscimus, si hoc in auctoribus animaduertamus, et animaduersa imitationis exercitatione celebremus. Marcus enim Tullius nihil aliud esse ineptum, quam minus apte dicere, disputauit [1]. Minus autem apte dicat necesse est, qui et rerum et personarum et temporum ceterorumque omnium, quae in oratione uersantur, rationem habere neglexerit.

XXIII. DE MEMORIA.

Memoria est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. De hac Marcus Tullius [2]: *quid dicam inquit, de thesauro omnium rerum memoria, quae nisi custos cogitatis inuentisque rebus et uerbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiamsi praeclara fuerint, in oratore peritura*. Ad hanc obtinendam tradunt plerique locorum et simulacrorum quasdam obseruationes [3], quae mihi non uidentur habere effectum. Exercenda est memoria ediscendis ad uerbum quam plurimis et tuis scriptis et alienis: licet Quintiliano uehementer displiceat exercitationis causa sua scripta ediscere; qui scribere quidem plurimum praecipit, ediscere autem lectos ex orationibus uel historiis alioue quo genere

1 De orat. II. 4. 2 De orat. I. 5. 3 Cf. ad Heren. III. 16, Quintil. xi. 2.

dignorum [a] locos. Ita enim et confirmabimus memoriam et adsuescemus obtimis, semperque habebimus intra [b] nos quod imitemur, et non sentientes, formam orationis illam, quam mente penitus accepimus, exprimemus. In his autem quae cogitamus et in his quae scribimus retinendis proderit multum diuisio et conpositio [c]: nam qui recte conpegerit orationem, numquam poterit errare. Certa sunt quaedam non solum in digerendis quaestionibus, sed etiam in persequendis. Et si prima et secunda deinceps cohaereant, nihil per obliuionem subtrahi poterit, ipso consequentium admonente contextu.

XXIIII. DE PRONUNCIATIONE [1].

Pronuntiatio est ex rerum et uerborum dignitate uocis et corporis moderatio. Huic non immerito Demosthenes ex omnibus oratoris uirtutibus primas dedit et secundas et tercias [2]. Haec enim in tantum excellit, ut etiam secundum sententiam maximi Tullii quamquam indocta oratio laudem tamen consequatur si optime proferatur, et quamuis optime expolita, si indecenter pronuncietur, contemptum irrisionemque mereatur. Et uocis ergo et speciei et totius corporis et ipsius linguae motus exerceantur, quia non tam artis haec erunt quam laboris. In primis [3] uicia, siqua sunt, oris emendanda sunt, ut expressa sint uerba, ut suis quaeque litterae sonis enuncientur, nec uerba in faucibus patiamur audiri, nec oris inanitate resonare, nec quod minime sermoni puro conueniat simplicem [d] uocis naturam pleniore quodam sono circumliniri, quod Graeci catapeplasmenon dicunt. Curandum etiam ne ultimae syllabae intercidant. Nolo praeterea exprimi litteras putidius, nolo obscurari neglegentius, nolo uerba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata. Sonus ipse uocis ita rectus et simplex esse debet, ut nihil ostentationis aut imitationis habere uideatur, non aspere, non uaste, non hiulce; sed pressim et aequaliter et leniter: nolo rustice ac praefracte ac cum clamore erumpat, sed nec perpetuo et uniformiter uociferetur oratio. Pro locis, pro rebus, pro personis, pro causis, pro temporibus, sicut in elocutione didicisti, uarianda est. Eris enim ineptissimus secundum Marci Tullii sententiam, nisi omnium horum ratio diligenter habeatur [4]. Alia simplicitate narrandum est, alia auctoritate suadendum est; alia inflammatione consurgat ira, alius flexus miserationem decet, alius rogantem. Et hoc acceperis propter quam maximas uel panegyricas dictiones. Ceterum si apud pedaneum iudicem sit priuata cognitio, ad sermocinationis uicem deprimendam actionem etiam non admonitus intelliges. Sicut enim in sublimibus quaestionibus deiecta et iacens pronunciatio deformis est, ita in paruis elata et clamosa uideatur necesse est furiosa atque deridi-

a Ita cod. b Cod. *contra*. c Cod. *conpo*, linea superposita. d Cod. *simpliciter*.

1 Quintil. XI. 3.
2 Apud Cic. de orat. III. 56.
3 Quintil. I. 11.
4 De orat. II. 4.

cula. In pronuntiatione habenda est ratio diligenter quos imiteris, quorumque similis esse uelis. Eoque impensissimum studium curae et laboris intendas: quia etsi ad pronunciationis laudem praecepta te ducant, incredibile est quanto magis ualeat ad hanc rem uiuum exemplum. Et intuendi tibi non solum oratores in pronunciando laudati, sed etiam actores scenici: non tamen ita ut ad scenicos motus deferaris, sed in quantum satis est ex his ad pronunciationis ornamenta deriues. Nec enim etiam tenuitas femineae uocis imitanda est, aut seniliter tremendum, aut ebrietas uacillatione exprimenda est: quia in pronunciatione oratoris id maximae [a] erit artis ne ars esse uideatur: tenebisque ut quotiens exclamandum erit, lateris conatus sit ille non capitis: ut gestus ad uocem, uultus ad gestum accommodetur. Illud non sine causa est ab omnibus praeceptum, ut parcatur maxime uoci in illo a puericia in adolescentiam transitu, quia naturaliter inpeditur; non ut arbitror propter calorem, ut quidam putauerunt; nam est maior alias; sed propter humorem potius: nam aetas illa inturgescit: itaque nares etiam et pectus eo tempore tument atque omnia uelut germinant, ideoque sunt tenera et iniuriae obnoxia. Iam igitur confirmatae constitutaeque uoci optimum genus exercitationis est, quod est operis simillimum, dicere quotidie sicut agendum est. Namque hoc modo non uox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus conponitur. Uocis quoque ipsius sonus neque acutus neque nimis remissus sectandus est. Namque ut in neruis [b], ita et in uoce quo remissior, hoc grauior et plenior; quo intentior, hoc tenuis et acutus magis est. Ita imus uim non habet, summus rumpi periclitatur: et iccirco mediis utendum sonis, ex quibus sit et excitandae intentioni et submittendae facultas. Obseruandum etiam ut recta sit facies; ne labra detorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus uultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata ceruix, ne elata aut depressa supercilia. Infinitum enim in his quoque rebus momentum est, quia nihil potest placere quod non decet. Et ut ait ·M· Tullius, caput artis est decere quod facias [1]. Labra lambere uel mordere deforme est, cum etiam in efficiendis uerbis modicus esse debeat eorum motus: ore enim magis, quam labris, loquendum est. Manus uero, sine quibus trunca esset actio ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cum paene ipsorum uerborum copiam consequantur [c]. Nam ceterae partes loquentem adiuuant, hae prope est ut dicam ipsae loquuntur: his poscimus, pollicemur, uocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abominamur, timemus, interrogamus, negamus; gaudium, tristiciam, dubitationem, confessionem, paenitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus. Hisdem concitamus, inhibemus, probamus, admiramur, uerecundamur. Hae in demonstrandis locis atque personis aduerbiorum atque pronominum

a Cod. *maxime*, quod fortasse ferri poterat. b Superponitur glossa *in fidibus*. c Cod. *consequatur*.

1 De or. I. 29.

obtinent uicem , ut in tanta per omnes gentes nationesque linguae diuersitate , hic mihi omnium hominum communis sermo uideatur . Auerso pollice demonstrare aliquid oratori indecorum est . Sinistra manus numquam sola gestum rectum facit , idque praecipue uitandum est uicium . Plane dextrae se frequenter accommodat [a] , siue in digitos argumenta digerimus , siue obiicimus aduersas , siue in latus utrumque distendimus , siue satis facientes aut supplicantes . Diuersi autem sunt hi gestus : summittimus manus , siue adorantes attollimus , siue aliqua demonstratione aut inuocatione praetendimus . *Uos albani tumuli atque luci* [1] . Aut gracchanum illud [2] : *quo me miser conferam ? in Capitolium ad fratris sanguinem ! an domum ?* Maiorem enim affectum in his iunctae exhibent manus . Cantare uero inutilius sit an foedius , nesciam . Quid enim minus oratori conuenit , quam modulatio ebriorum aut comesantium licentiae similis ? Qui uero mouendis affectibus contrarius magis quam cum docendum , irascendum , indignandum , commiserandum sit , non solum ab his affectibus , in quos ducendus est iudex , recedere , sed ipsam rei scurrilitatem [b] efficere quodammodo tibiis ac fidibus aut cymbalis audiendam ? Quisquam ne , non dico de homicidio , sacrilegio , parricidio , sed de calculi ratione et ceteris quaestionibus loquens ; atque ut in breue conferam , quisquam in lite [c] cantat ? Itaque hanc inflexionem uocis quae paulo modulatior existeret , reprachendere et Aeschines et Demosthenes solent . M· etiam Tullius dixit in Phrygia et Caria turpissime rhetoras epilogos coepisse cantare [3] , quo foedius nihil est . Satis sit , si obscuro quodam flexu , ubi necesse est , sit lugubris ac miserabilis : cum uirili tamen et recta pronunciatione , non modulata , ut nunc plerique faciunt , cantatione .

XXV. DE EXERCITATIONE .

Ante omnia illud inhaerere tibi uolo , haec quae supra dicta sunt , et cum natura obuenerint et arte fuerint excogitata , ad plenam tamen confirmationem nullo modo posse sine usu continuaque et iugi et instanti exercitatione perduci , sine qua affirmat ·M· Tullius Cicero nullam rem illustrem effici posse . Idem alio loco : *exercitatio quaedam suscipienda est* , inquit : *usus enim uni rei deditus , et ingenium et artem saepe uincit* [4] . Alibi quoque : *adhibeatur usus frequens , qui omnium magistrorum praecepta superauit* [d] . Quamobrem et inuentio et dispositio et elocutio et memoria et pronuntiatio usu acri et exercitatione intentissima conualescunt . Nec te fugiat in exercitatione esse periculum maximum , quod plerique fugientes laborem incuriose et tumultuarie exercentur , uerborumque sola frequentia delectantur ; *cum sit nihil tam ui-*

a Ita heic et alibi cod. cum unica *m* . *b* Cod. uidetur habere *sanctitatem* . *c* Cod. *litte* . *d* Num pro *superabit* ?

1 Pro Mil. XXXI.
2 Apud Cic. de or. III. 56.
3 Orator XVIII.
4 De or. I. 32 , et pro Corn. Balb. XX.

ciosum, ut ait Marcus Tullius, *quam uerborum uel optimorum atque amplissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sentencia*[1]. Etsi ergo in istis ipsis exercitationibus utile est subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spacio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. *Stilus est*, inquit Marcus Tullius[2], *stilus optimus et praestantissimus effector dicendi ac magister. Omnes enim siue artis sunt loci, siue ingenii cuiusdam atque prudentiae, inquirentibus nobis omnia quae sunt cuiusque generis maxime propria, maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est. Tum ipsa collocatio conformatioque uerborum perspicitur*[a] *in scribendo, et hanc affert facultatem, ut etiamsi subito dicas, tamen illa quae dicantur, similia scriptorum esse uideantur*. Multa praeterea ex omni parte orationis circumspectantur, nequid offendas, nequid inruas: nec tibi uideatur reformari postea posse, siquid in exercitatione neglexeris. Naturae enim uicem paene optinet consuetudo, *et sicut bene dicendo*, inquit ·M· Tullius[3], *bene dicitur, ita male dicendo male dicatur necesse est*; ut melius sit omittere, quam paenitenda consuetudine in prauitatem aliquam conualescere. Ridiculum forsitan putes si adiecero ut exercitatione consuescas nihil[b] contrarium, nihil quod obsit, incurrere. Sed frequenter, mihi crede, oratores urgentur ab aduocatis, a litigatoribus, ut quod sit inutile ingerant. Huic errori non obtemperare consuesces, si exercitationi quoque nequid contrarium dicas prospexeris. Dices enim, si personarum quas defendes rationem habere neglexeris; si quae sunt in eis inuidiosa non mitigaris extenuando, sed laudando et efferendo, inuidiosiora feceris; si in homines caros iudicibus inueharis; siqua uicia aut incommoda sint in iudice, aduersario si exprobraris; si cum dicas ab altero laesus, litem tuam persequaris, causam relinquas. Quid si ipsis argumentis posueris aliquid aut aperte falsum aut ei quod dixeris dicturusue sis contrarium? Quid multa? omnis cura esse debet, ut siquid possis boni causae efficias: sin minus, certe, ut ait Marcus Tullius[4], *nequid mali*: quia nihil turpius uideri potest, quam cum oratoris dicto sermone consequitur, occidit susceptum. Exercitatio iuuenilis uberior et habundantior esse debet, quia multum inde quoque anni, multum ratio limabit. *Uolo*, ait ·M· Tullius, *se efferat in adolescente*[c] *fecunditas*. Audeat ergo haec aetas plura et inueniat. Facile remedium est ubertati: sterilia nullo labore uincuntur. Sit eloquens, non tamen disertus. Inter

a Edd. *perficitur*. b Cod. *nichil*, ut alibi. Placet autem heic uerba exscribere falsi Apuleii grammatici, cuius opuscula de adspiratione et de diphthongis non uno in codice uaticano sunt. *Quaeritur utrum mihi et nihil per .c.h. an per .h. sine .c. scribi debeant. Et usus quidem iuniorum obtinuit ut .c. interponatur; sed rationabilius sine .c. scribuntur: cum in latinis dictionibus post .c. nota aspirationis numquam reperiatur: unde errant qui pulcer et sepulcrum per .c.h. scribenda existimant. At haec nunquam mia pro mihia, et nil pro nihil inuenirentur: neque cum .h. solam inter duas locatam uocales inuenerimus, synaeresim fieri posse uidemus*. In codicis autem, unde exscribo, margine adnotatur Seruium et Priscianum contrariae esse sententiae, qui *pulcher* et *sepulchrum* et alia per aspirationem scribi consentiant. c Ita codex per o; at antiquiores constanter *adulescens*.

1 De or. I. 12.
2 De or. I. 33.
3 De or. I. 33.
4 De or. II. 75.

disertum autem et eloquentem hoc interest, quod eum statuit ·M· Tullius [1] esse disertum qui possit satis acute atque dilucide ex communi quadam opinione dicere, eloquentem uero qui mirabilius ac magnificentius augere atque ornare quae uelit: qui distincte, qui explicate, qui habundanter, qui illuminate et uerbis et rebus, et in ipsa oratione quasi quendam numerum uersumque conficere; quique ita aptus esse possit, ut rebus et personis congruenter accommodet eloquium. Amet laudem iuuenis, magnumque sciat multis tacentibus solum audiri. Nam licet ipsa uitium sit ambitio, frequenter tamen causa uirtutum est. Orator, cui semper in multa celebritate uiuendum est, assuescere exercitatione maxime debet iam ab adolescentia non reformidare homines neque illo labore solitario delitescere. Cum enim omnibus oratoris opibus fueris instructus, plurimum tamen ualet animi praestantia, quam nec metus frangat, nec ultra modum reuerentia retardet. Sicut enim abominanda sunt contraria uicia, confidentia et temeritas et inprobitas et arrogantia, ita sine constantia nihil studium, nihil profectus ipse profuerit; ut si des arma timidis et imbellibus. Est ergo uerecundia interim aduersa, multisque causa fuit ut bona ingenia studiaque situ quodam secreti consumerentur. Ne putes a me probitatem repudiari, sed uerecundiam, quae longe differt atque discreta est. Nam quid [a] est uerecundia, quam timor quidam reducens animum ab his quae facienda sunt? inde confusio. Quis autem dubitet uiciis ascribere affectum prohibentem facere quod debeat fieri? Neque ego is sum qui nolim eum qui sit dicturus et sollicitum surgere et colore mutari; quae si non acciderent, etiam simulanda erant: sed sentiat periculum uolo, non succumbat nec concidat. Sed prorsus optima atque potissima est aduersus uerecundiae uicium medicina fiducia. Excitanda ea et attollenda semper est, quae in eiusmodi secretis languesceret. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole et omnia noua offendit, et quod solus exercuerit, inter multos facere non possit. Sequenda igitur est ·M· Tullii sentencia [2], qui praecipit ducendam dictionem ex domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in puluerem, in clamorem, in castra atque in aciem; subeundum uisum [b] omnium. Sint praeterea ipsae materiae quae finguntur quam simillimae ueritati. Nam et declamatio ea solummodo prodest, quae imitatur eas actiones in quarum exercitatione [c] reperta est. Frustra in declamationibus laborabimus, si diuersitate operis ac dissimilitudine ad forum quasi rudes uenturi sumus. Rudes autem simus necesse est, si alia pronunciatio, aliud genus elocutionis in declamationibus fuerit, cum longe alia in foro reperienda sint. Et ideo unum etiam atque etiam te repetens iterum iterumque monebo, ut et pronunciatione et elocutione declamatio tibi semper forenses actiones imitetur et exprimat et effingat. Eas uero decla-

a Ita cod. sine *aliud*. b Ita cod. non *usum*. Hinc omnino corrigenda apud Cic. uox *usus* pro *uisus*. c Ita cod. Confer indicem latinitatis fragmentorum iuridicorum.

1 De or. I. 21. 2 De or. I. 34.

mationes, quas quidam corruptius delectationis tantummodo causa decantant, non aliud esse Quintilianus affirmat [1] quam fuisse traditur qui grana ciceris ex spacio distante missa in acum [a] aduersum sine frustratione inserebat: cui donari modium ciceris rex iussit, inhertem [b] laborem ipso praemii genere testatus. Huic conparandi sunt qui in declamationibus quas esse ueritati dissimillimas uolunt, multo se studio ac labore consumunt: et appellatur hoc a doctis ματαιοτεχνία, quaedam superuacuae artis imitatio; certe apud omnes profecto ματαιοπονία, quia habeat uanum laborem, nullumque eius, ad quod praeparetur, effectum. Quid ergo? nihil ne sibi declamatio indulgebit, aut panegyricus [c] sermo? Indulgeat sane aliquid ad ornatum, ita tamen ne a forensis actionis similitudine ullo alio differat, quam accuratiore splendore et locis omnibus, quibus supra diximus illustrari orationem liberius effusis. Tenendum tamen, quicquid aget orator, non multum a forensi actione discrepare debere et rebus et uerbis et pronunciatione: ceterum longe ab effectu operis aberrauerit.

XXVI. DE SERMOCINATIONE.

Sermocinandi ratio non in postremis habenda est. Et quidem sermonis usus multo frequentior quam oratoris est. Igitur sermonis est uirtus elegantia sine ostentatione. Uerba sint electa, honesta magis quam sonantia, paucae translationes, neque hae alte petitae, modica antiquitas, sine figuris insignibus, sine structura leniore, sine periodo, sine enthymemate: denique omnis rhetoricas palaestras missas feceris, quae ut addunt orationi auctoritatem, sic detrahunt sermoni fidem. Attamen habebit sermo lucem suam, ut sit simplex et aequalis, et ante omnia carens obscuritate. Sermonum argumenta, quae semper esse uix seria possunt, plerumque se iocis inserentibus, tamen semper honesta sint. At non inepte neque iurgiose. Nam multos nugae rapiunt ad foeditatem, nec non contentiones ad furorem. Cum tamen in omni parte uitae, tum in sermonibus quies optima est. Fere sermo cuiusque mores probat. Caue nequem sermone laedas uel aperto uel inuerso, uel absentem, uel coram. Agrestis ingenii est aut neminem appellare, aut de pluribus unum alterumue eligere, quicum fabulere. Superiores obseruare oportet, ut inuitent clientes ad colloquendum: nam inferior modestius fecerit, si expectet dum lacessatur, nisi quid rei suae euenerit. Sermonum autem occasiones sunt et sciscitatio [d] quid agant rogantis, et commemoratio quid tibi aut alteri euenerit, aut quid nouae rei audieris, quam tamen narrare non sit religionis, et admonitio ex re nata fortuita. Iam ubi statum [e] est inicium, res ipsa perducit: nascitur enim ex responsione responsio.

a Cod. uidetur habere *acumen*. b Ita cod. c Cod. *panagericus*. Tum in margine scholium est: *panegyricum est licentiosum et lasciuum genus dicendi in laudibus regum, in cuius compositione homines multis mendaciis adulantur; quod malum a Graecis exortum est, quorum leuitas instructa dicendi facultate et copia incredibili multas mendaciorum nebulas suscitauit.* d Cod. *scicitatio*. e Ita cod.

1 Lib. II. 20.

In quo cauendum est ne hinc illo quod aiunt transultes, aliudue quid, quam qua de re agitur, interseras. Neque porro obloquare, neque solus loqui postules, neque properantem morere atque odio [a] obtundas. Ubique breuitas bonum est, sed in sermone praecipuum. Alterius enim tempore non abuti decet. Multum ad sermonis gratiam ualet ueterum exemplorum memoria, rerum nouarum scientia; si illa accommodes, non ut quaesita sed ut obuia: et prouerbiorum tempestiuitas [b] lepida est graecorum atque nostrorum, et uersus partesue eorum. Ex oratoribus aliisue scriptis sententiae, si loco proferantur, sermonem conuenustant. Uita [c] uernilia scurrarumque aemulationem: nam multi dum se facetos uolunt, non modo uerba sed gestus quoque ac uocabula scurrarum exprimunt. Ita accidit ut nec quod esse debent sint, nec quod imitantur. Nec sermonem quasi orationem pronunciaueris, nec praepropere loquaris, ne si possis quidem uerba sine haesitantia linguae celeriter euoluere. Multo enim turpius si offendas saepius quasi salebrosa festinatione. Neque tamen protrahere uoces oscitantem decet, nec interuallis diuidere. Bonus modus est in loquendo tamquam ambulando clementer ire, sine curriculo, sine cunctatione. Clamare in loquendo rusticum ac barbarum est: fit enim de sermone conuicium. Iam si in publico aut in conuiuio clames, non agrestis modo sed insanus habearis. Rursus si ita demisse fabuleris, uix ut proximus audiat, hominis nimium delicati est. Et audire semocinantem rationis est, primum ut attente audias, ne dum res alias agas, cum responsorio opus sit, aliud respondeas; aut ignarus rogari quid uideatur, consilescas. Deinde ut sinas propositum explicari, atque in loco occurras, ne duo aut plures, chori aut cateruae modo, constrepatis. Et hominum et locorum et temporum ratio seruanda est. Alius cum superiore, alius cum pari aut proximo sermo est: item cum senioribus, cum aequalibus, cum pueris aut mulierculis. Quid? in conuiuio putas eundem debere esse quem in foro aut aliquo coetu litteratorum? Quod [d] ego scio quosdam spectaculis aut conuiuiis aut ubi minime conuenit doctrinam atque facundiam uenditare, aut rem publicam strepere. Minime oportet uinum de poculo in mensam instillare, idque digitulo diducere in lineas [1]. Mala ista satio [e] in conuiuio garrula ac per uinum diserta: et fere uideas qui sicci ac sobrii nihil sunt, eos madidos friguttire. Et temporum tibi cura sit, ne in rebus tristibus laeta, ne in laetioribus tristia introducas. Ii sunt enim quos Cicero ineptos uocat, qui neque ubi, nec quando, nec cum quibus fabulentur existimant, nec quamdiu, nec quomodo. Partim plus cachinno interturbant quam uerbis explicant, uerba concidunt, syllabas obscurant, litteras ut furto auferunt. Loquere oportune, honeste, latine, dilucide, placide, plano ore, uultu quieto, clamore nullo, sine

a Num pro *otio*? b Cod. *tempestas*. c Cod. *dirta*. d Ante *quod* ponendum uidetur paulo supra scriptum *quid*, interrogandumque post *strepere*. e Ita cod.

1 Ut ille miles apud Ouid. ep. Penelop. v. 32: *pingit et exiguo Pergama tota mero*.

cachinno, sine aliis notatis supra. Multum ad sermonis elegantiam conferent comoediae ueteres et togatae et tabernariae et atellanae fabulae et mimofabulae; multum etiam epistolae ueteres, in primis tullianae.

XXVII. DE EPISTOLIS [a].

Epistolis conueniunt multa eorum quae de sermone praecepta sunt. Epistolarum species duplex est. Sunt enim aut negociales aut familiares. Negociales sunt argumento negocioso [b] et graui. In hoc genere et sententiarum pondera, et uerborum lumina, et figurarum insignia conpendii opera requiruntur, atque omnia denique oratoria praecepta, una modo exceptione, ut aliquid de summis copiis detrahamus, et orationem proprius sermo explicet. Siquid historicum epistola conpraehenderis, declinari oportet a plena formula historiae, ne recedat ab epistolae gratia. Siquid etiam eruditius scribas, sic disputa, ut ne modum epistolae corrumpas. In familiaribus litteris primo breuitas obseruanda: ipsarum quoque sentenciarum ne diu circumferatur, quod Cato ait, ambitio; sed ita recidantur, ut numquam uerbi aliquid deesse uideatur: unum te [c] scilicet, quod intelligentia suppleatur, in epistolis tullianis ad Atticum et Axium frequentissimum est. Lucem uero epistolis praefulgere oportet, nisi cum consulto consilio claudestinae litterae fiant, quae tamen ita ceteris occultae esse debent, ut his ad quos mittuntur clarae perspicuaeque sint. Solent etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et Caesar et Augustus et Cicero et alii plerique fecerunt. Ceterum cum abscondito nihil opus est, cauenda obscuritas magis quam in oratione aut in sermocinando: potes enim parum plane loquentem rogare, ut id planius dicat, quod in absentium epistolis non datur. Et ideo nec historia occultior addenda, nec prouerbium ignotius, aut uerbum cariosius, aut figura putidior: neque dum amputatae breuitati studes, dimidiatae sententiae sit intelligentia requirenda, nec dilatione [d] uerborum et anxio struendi labore lux obruenda. Epistola, si superiori scribas, ne iocularis sit; si pari, ne inhumana; si inferiori, ne superba; neque docto incuriose, neque indocto diligenter, nec coniunctissimo translaticie, nec minus familiari non amice. Rem secundam prolixius gratulare, ut illius gaudium extollas: cum offendas [e] dolentem, pauculis consolare, quod ulcus etiam cum plana manu tangitur, cruentatur [f]. Ita in litteris cum familiaribus ludes, ut tamen cogites posse euenire, ut eas litteras legant tempore tristiore. Iurgari numquam oportet, sed epistolae minime. Praefationes ac subscriptiones litterarum conputandae sunt pro discrimine amicitiae aut dignitatis, habita ratione consuetudinis. Rescribere sic oportet, ut litterae quibus respondes prae manu sint, nequid cui responsio

a Ita cod. pro *epistulis*. Nimirum hoc uocabulum in sequioris aeui codicibus (cuiusmodi est huius rhetoricae codex) scribitur interdum per *o*; at in uetustissimis codicibus et in lapidibus constanter per *u*. b Cod. *negociosa*. c Ita cod. d Ita cod. e Cod. *ostendas*. f Cod. *et cruentatur*; sed *et* ibidem expungitur.

opus sit, de memoria effluat. Obseruabant ueteres karissimis sua manu scribere, uel plurimum subscribere [1]. Commendatitias [a] fideliter dato, aut ne dato. Id fiet, si amicissime dabis ad amicissimum, et si probabile petes, et si inpetrabile. Graece aliquid addere litteris suaue est, si id neque intempestiue neque crebro facias: et prouerbio uti non ignoto percommodum est, et uersiculo aut parte uersus. Lepidum est nonnumquam quasi praesentem alloqui, uti *heus tu*, et *quid ais*, et *uideo te deridere*: quod genus apud M. Tullium multa sunt. Sed haec ut dixi in familiaribus litteris: nam illarum aliarum seueritas maior est. In summa id memento, et ad epistolas et ad omnem scriptionem bene loqui.

EXPLICIT ARS RHETORICA
C. IULII UICTORIS FELICITER
HERMAGORAE, CICERONIS, QUINTILIANI, AQUILI,
MARCOMANNI, TACIANI.

a Cod. *commendatias*.

1 Legesis in mea ad Symmachum praefatione p. XXII. n. 2. uerba *et alia manu principis*. Item quae hac de re dixi in praef. rom. Fronton. p. XVI.

Vocabula nova aut rara apud C. I. Victorem.

compensativus IIII. 6. 8. *Utitur Victorinus p. 137.*
consiliatio XIIII.
diffora III. 3. 5.
disperatio (*pro* disparatio) X.
enthymematicus XI.
fidum XVI
indiciva, ae IIII. 4, *id est merces indicii. Apud Apuleium in licena. Sine dubio unum idemque vocabulum est: utrum vero Apuleius an Victor in mendo cubet, nescio.*
iurgiose XXVI.
mimofabula XXVI.
pompatice X.
praescriptivus III. 10. IIII. 1. *Utitur Sulpicius Victor* p. 332.
pragma III. 4. 9. 15.
remotivus IIII. 6.
res uxorium XXVI.
scurribilis XII.
Omitto graecas voces plurimas latine usurpatas apud nostrum auctorem.
Adde rari exempli vocabula praesto *pro* praepono; absoletus; parcius *pro* parum; interim *pro* interdum; praedo, as; scriptus, us (*ut apud Frontonem*) *et alia*.

Emendationes et additamenta.

P. 2. v. 18. eloquentes. *Al. n. apud Cic. de or. I. 14.*
5. n. d. *Sulpicius Victor* p. 273. *legit item* cruditatis.
10. v. 13. *lege* συγγνώμην.
34. *dele notam d.*

L. CAECILII MINUTIANI APULEII GRAMMATICI

DE ORTHOGRAPHIA

TRIUM LIBRORUM FRAGMENTA.

Saeculum cum .ae. diphthongo nulla nisi temporis ratione a multis scribitur: quae obseruatio minime fieri debet in pedestri oratione. Est spatium definitum centum annorum, siue plurium si ultra producatur . . . Minoris numeri esse non posse Papyrius [1] docet, et usus auctorum . . . Cicero ad . . . Plinius affirmat . . . Terentius Uarro [2] in punico bello ita cecinit de Carthaginis aetate . . .

Busiris cum .i. latino, qui apud Iouis aram hospites mactabat, diuinoque iudicio ab Hercule ibidem mactatus est, auctore Argone [3] in quarto Apollonii commentario [a], Pherecyde, Homeroque minore [4]: ex nostris Nasone et Caluo [5], Lucretio uero in primo, Neptuni filius fuit ex Epaphi nata Libya, Diodoro [6] atque Lucilio, cui Cornelius Rufus [7] in lyricis ita subscribit . . . Idem Rufus in pindarica aemulatione [8] . . .

Lachesis aspirat .c., una ex tribus Parcis, quae necis nostrae habent arbitrium et uitae, quam ipsa sororesque eius Clotho et Atropos producunt corripiuntue: nam Clotho nendo praesentis temporis curam habet: Atropos filum in fuso perfectum colligit, quod est praeteriti; Lachesis per incisionem futuri . . . Dicuntur autem Clotho a . . . Lachesis . . . Cotta in pharsalico bello [9] . . .

Rhea [10] aspirat .r., filia Staphyli et Chryseïdis, sororibus Molpadia maior, Parthenia minor; quae ab Apolline compressa grauidaque facta, a patre in arca inclusa est, et in mare deiecta, in Delum appulit, filiumque genuit nomine Anium, qui clam ab Apolline alitus et diuinitate donatus est, Polycarpi, Alcimi, Maximique testimonio [11]. C. Proculus in sua Lyde, et Sextus Gracchus [12] in libro [b] amorum historiam elegantissime exornarunt . . .

a *Cod.* com. b *Cod.* in li. *Quare suspicabar legendum esse* in secundo: *praesertim quia nota numeri secundi in codice Symmachi hanc fere habet formam, nempe* II.

(1) Papyrius seu Papyrianus grammaticus, cuius excerpta dat Cassiodorius in orthographia.

(2) Puta Varronem Atacinum, qui argonautas quoque cecinit et bellum sequanicum.

(3) Quaerendum de hoc Argone. Neque certe placet de heraclida Argone cogitare. Gorgon quidam memoratur Pindari scholiastae.

(4) Num intellige Homerum tragicum?

(5) Lic. Caluus Catulli amicus.

(6) Him. bib. I. 18.

(7) Ouid. pont. IIII. 16. 28. *pindaricae fidicen tu quoque, Rufe, lyrae* Patet iam Rufum hunc pertinere ad gentem Corneliam, quod se nescire aiebat Burmannus ad Ouid. l. c.

(8) A Rufo Pindarum latinum factum fuisse exploratum est. Hinc Horatius *Pindarum quisquis studet aemulari etc.*

(9) Cottae poetae contemporanei sui meminit Ouidius l. c. Heic autem titulum poematis ab eo compositi noscimus. Lucanus ergo praeoccupatum thema usurpauit.

(10) Secunda haec Rhea est: nam prima mater deorum, tertia Romuli.

(11) De Polycarpo quaerendum. Ego quidem Carpum historicum citaui ex Proclo ad VI. Cic. de rep. Alcimum uero intellige illum qui scripsit antiquitates italicas, citaturque a Festo uoc. *Roma*, et ab Athenaeo X. 56. XII. 14. Maximi historici plures fuerunt tum graeci tum latini.

(12) Ouid. *cum Varus Gracchusque darent fera dicta tyrannis,*

Callimachi Proculus molle teneret iter.

Ex hoc Ouidii testimonio, Priscianique duobus VI. 3. 16. Gracchum tragicum noueramus. Sed iam amatorium quoque poetam uidemus.

*

Ouidius aut . u. a. q. l. a. o. n. a. d. h. [1] . . . Delum enim [a] . . . Sed et M· Fontanus in nympharum et satyrorum amoribus [2], et ·C· Melissus in [3] . . .

Parcae a partu secundum Uarronem, qui quoniam raro est tempestiuus septimo mense, nonoque et decimo bene nutritus est, antiqui Parcas Mortuam [b], Nonam, et Decimam piis nominibus appellarunt: ut Atteius [4], ·Cn· Turanus [5] in Helene, et Cornelius Rufus in pindarica aemulatione.

Allia per duplex ·l· flumen memorabile exercitus nostri clade ·T· Ucrax [6] in suo sine homerico Ulixe . . .

Mihi habet aspirationem ad [c] differentiam mi uocatiui . . . Papyrianus [7] . . . Plinius [8] . . .

Cymbalum hya [d] habet, et similiter tympanum . . . Uulgatum est prouerbium in eos qui uana loquacitate improbe importune inaniterque loquuntur, cymbalum dodoneum, ut tintinabulum, ut lebes, ut aes dodoneum, ut peluis aerea, ut tympanum mundi, ex Aristotele, Maenandro, Xenophonte, Zenodoro, Caecilio, Plinio, Suda [9] et aliis. Lupus Anilus [10] proin cymbalum appellat Uranium [11] aemulum.

Anius uirgilianus [12] unico ·n· notatur. Ananius [13] item dicitur Zenoni grammatico [14], Philemo [15], Stephano [16], Marciano [17], Methymio [18]. Quintus Trinacrius [19] . . . et ·C· Marius in uariis carminibus [20] . . .

Lemulcatus [e] citra aspirationem dicitur sexta gladiatoris palma. Titinius [21]: " gladiator mi gloria quoius / lemulcatus meridionaria; nam erit haec septima

a *Cod.* ·n·. b Morta non mortua *scribunt apud Gellium* III. 16 *Liuius Andronicus et Caesellius Vindex. Sic in antiquissimo cod. Cic. de rep.* I. 18 mortua *pro* mortuus. *Existimassem autem Apuleium a Gellio hanc historiam sumpsisse, nisi ipse mox alios auctores suae sententiae laudaret.* c *Cod.* et, ro ad. d *Notemus quonam nomine ueteres litteram* y *appellarent. Quamquam infra uoc.* adytum *appellatur* ypsilon. e *Ita cod. heic et infra. Ego uero magnopere suspicor scribendum esse* lemniscatus, *uel potius* lemniscata: *namque adiectiuam formam usurpant Cicero et Tertullianus. Nihilominus insignis est hic Apuleii locus ad sensum praedicti uocabuli declarandum.* f *Ita mihi uideor compendium uocabuli legere.*

(1) Hae sunt litterae priores uerborum totidem. Sic enim apud scholiastas haud raro compendii causa laudantur uersus poetarum, in quos illi commentantur.

(2) Ouid. *Naidas a satyris caneret Fontanus amatas.*

(3) Ouid. *et tua cum socco musa, Melisse, leuis.*

(4) Atteius philologus, quem citat Charisius lib. apud Putsch. p. 102, et de quo scribit Suetonius in grammaticis.

(5) Ouid. *musaque Turrani tragicis innixa cothurnis.*

(6) De hoc quaerendum. Verax nepos Ciuilis apud Tacit. hist. V. 20.

(7) Hic dicitur Papyrius p. 75. Nota est autem nominis uarietas.

(8) Intellige Plinium seniorem in libris deperditis de grammatica. Et quidem Plinio tribuitur in peruetere codice neapolitano, olim bobiensi, opusculum illud grammaticum de differentiis uocabulorum, quod uulgo Frontoni adscribitur.

(9) Ita multi scribere malunt quam *Suidam*. Intellige autem non recentiorem lexicographum, sed antiquum historicum cuius apud auctores haud rara mentio est.

(10) Infra *Auilius*. Quin etiam infra occurrit Lupus [illegible].

(11) Poeta sine dubio hic est. Ceteroqui et uanus philosophus atque loquax Uranius improbatur apud Agathiam lib. II. circa finem.

(12) Aen. III. 80

(13) Ananius poeta iambicus apud Athenaeum. Sicque legendum est pro *Anania* etiam apud Lycophronis scholiasten.

(14) De Zenone grammatico Laertius VII. 35, ibique Casaubonus et Menagius.

(15) Num pro *Philemoni*?

(16) Stephan. byzant. voc. Ἄνδρος. Quamquam uero Stephani aetas paulo incertior est; hinc tamen cognoscimus, Apuleium nostrum non esse Stephano uetustiorem. Certe illo Apuleio grammatico cuius mentio fit apud Suetonium noster recentior est.

(17) Dubitare licet, utrum auctor intelligat Marcianum grammaticum, qui Valentis imp. filias docuit (Socrat. hist. VII. 9); an heracleotam geographum uel etiam historicum.

(18) De hoc quaerendum.

(19) Ouid. *Trinacriusque suae Perseidos auctor.*

(20) Ouid. *et Marius scripti dexter in omne genus.*

(21) Titini fragmenta comoediarum aliquot supersunt a grammaticis delibata.

„ laurus „. Turpilius in Thrasylione [a]: " nemo unquam uidit ebrium ire „ interdiu, neque turbam facere, neque fores exurere [1], aut festra [b]: ut uos „ caeci qui perpauci ad lemulcatum peruenitis, numquam eam transilitis „. C. Rabirius [2] . . .

Eumenides in [c] latino nos furias dicimus . . . quas Aeschylus primus finxit implicitos serpentibus crines habere. Filiae, secundum Eudemum [3], Acheruntis et noctis fuerunt . . . Orpheus [d] Plutonis et Proserpinae. Uirgilius modo hunc modo illum secutus [4] . . . Athenodorus [5] et Mnastes [6] Orci et Stygis. P. Terentius Uarro facit . . .

*

Cassandra filia Priami uates geminat .s., et in ultima syllaba habet .d., licet apud priscos .t. inueniatur propter cognationem ipsarum litterarum: unde quod olim scribebatur per .d. adque. coniunctio, nunc. atque. Et .at. et .ad. pro .ac. olim dicebatur, ut monumenta [e] testantur antiquissima; postea per .c. ac differentiae gratia scribi placuit, Plinio auctore [f], ne aliud quam copulam significare uideretur.

Proteus filius oceani, qui Homero et Uirgilio testibus, notissimum est, in uarias formas ut uertebatur [g]: unde prouerbium est apud Plutarchum et Democritum, interpretem Aristophanis, et Lucianum [7], in tergiuersantes, mutabiles, inconstantes, uafros, ac uersipelles. Sed et Horatius eos qui facile

---

* *Hoc loco in codice scripta erant sequentia, mox ibidem, ut aliena uel spuria, deleta fuerant.* Staphylus cum hya. Primus docuit uinum aqua misceri. C. Plinius [8] et Sallustius [9] auctores sunt. Et Staphyli nomine uua staphyle Democrito [10] celebrata. Fuit autem Staphylus aetolus; de quo Uirgilius poculaque .i. a. m. u. [h], Donato Proboque testibus [11], pastor Oenei regis, a cuius nomine Liber pro inuenti gloria statuit oenon uinum appellari. Fuit filius Bacchi ex Ariadna, Plutarcho [12] et Dione testibus: uel ex Erigone Icarii filia, Luciano in barbato philosopho [13] et Ouidio in metamorphoseon [14] testantibus. Linus in Aristophanis Plutum Staphylum Bacchi dicit amicum; Grynicus Semeles auunculum.

---

a *Ita cod. pro* Thrasileone. b *Ita cod. Etsi Festus atque Petronius feminino genere efferunt. Feste quidem est fenestra; sed ostiolum minusculum in sacrario Macrobio; de qua uoce disputauerat Ant. Gnifo, quem grammaticum Cicero audiuit.* c *Cod.* .l. d *Ita in cod. mutatur casus.* e *Cod.* mo. *cum apocopes signo.* f *Cod.* Pl. auct. g *Num pro* ut notissimum – uertebatur? h *Nempe* inuentis acheloia miscuit uuis. *Georg.* I. 9.

(1) Hoc usque extabat Turpilii locus apud Nonium uoc. *turba*.

(2) Ouid. *magnique Rabirius oris*.

(3) Quisnam hic fuerit ex tot Eudemis, quos recenset Ionsius hist. phil. I. 15, non definio. Puto tamen eum esse, cuius lexicon laudat Suidas in praeuio indice lexicographorum.

(4) Aen. VII. 327 de Alecto loquens odit *et ipse pater Pluton – uirgo sata nocte*. Tum 479. *cocytia uirgo*.

(5) De Athenodoris item uariis disputare non uacat.

(6) Num pro *Mnasea*, cuius nominis grammaticum nouimus in odyss. schol. XVIII. 84, et apud Fulgentium de prisco sermone?

(7) Encom. Demosth. XIIII.

(8) Hist. VII. 56.

(9) Quisnam hic e tot Sallustiis?

(10) e opere de agricultura, quod iamdiu uixit.

(11) Extat Probi testimonium. Donati tamen curae ad Georg. iamdiu uixerant, sed pro eo superest hoc loco par Seruii auctoritas.

(12) In Theseo cap. XX.

(13) Confer Deor. D. XVIII; de salt. XL. Deor. concil. V.

(14) Lib. X. 4. 60.

uertunt sententiam, et deprehendi difficile possunt, Proteos uocat [1]. Uarro in punico bello . . .

Olympius siue olympus appellatus Iuppiter. Ennius . . . decessit Olympius antro [a]. Uirgilius: panditur interea domus omnipotentis Olympi. Domitius Marsus in [b] Melene [2] . . . Aristophanes inter cognomina Iouis ponit olympius. Naeuius: panditur interea domus altitonantis Olympi . . . Diodorus quoque [3] . . . h ζ [c]. L. Tuscus in Phyllidis suae amore [4] . . .

Pyrrhus scribitur cum hya et duplici .rr.: ultimum quoque aspirat. Fuit rex Epiri, qui pollice pedis sinistr. [5] solebat mederi lieni; interemptusque fuit a Cerere sub mulieris arguae *specie*, Herophilo, Polignoque poeta [d], Leucea ac Pau*sania* [6] in suo templo: siue in aede Dianae a quadam muliere, Trogo [7], Sallustio et Luccio ... Illius [8] Cadmus sepulchrum post aliquot annos Epirotarum princeps [9] in cineres uersum dissipauit atque dispersit, ut in antiquitatibu Lycophron, Musaeus, Crispus et Naso [10] prodidere. Cn. Camerinus in Troiae excidio [11] ...

Coiux citra .n. in utraque syllaba reperitur apud antiquos; et cum .s post .x. coniuxs [e]. Nam .x. non erat antiquissimum, pro quo modo .cs., modo .gs., modo .ss. utebantur: apecs pro apex, gregs pro grex, Ulysses pro Ulixes. Postea .x. uarie usurpata modo enim pro duplici, modo simplici consona posita inuenitur: unde uixi uicsi et uixsi [f] in libris manu auctorum scriptis, et in monumentis uetustisque lapidibus Romanorum [g] . . . Item in . . . quid quod coniux cum .n. in priore . . . Interdum cum .n. in utraque syllaba, ut . . . ex opinatione originis, a coeundo, coniungendo, et coniugendo . . .

Uulcanus cum duplici .uu. [h]. Praecipitatus est a Ioue de caelo, quia matri in se auxilium ferre uoluerit, Homero in primo [12] . . . et [13] . . . Sed et Balerius [i] in argonauticis [14]. At Ouidius in Medea a Iunone. Ualerius Largus in Antenoris erroribus [15] . . . alibi . . . Pausanias [16] ductum a Baccho ebrium in

a *Cod.* nano. *Sed rectius legebat* antro *Caelius rhodiginus, ut habes in eius testimoniis.* b *Cod.* My[la...e]s Melene. c *Ita lego in cod. Paulo tamen incertius est utrum sit* ζ *graeca litera, an quoduis similis ormae signum.* d *Cod.* poetae. *Supple autem* auctoribus *uel* testibus. e *Nempe* coiux, *ut in lapidibus romanis obseruo. Contra* coniunx *in aliquot priscis codd. Lege Seaurum in Putsch. p.* 2256. f *Ita Fronto ad M. Aur.* II, 13. noxit g *Reapse eiusmodi scriptura in lapidibus urbanis adhuc uisitur.* h *Contra M. Aurelius apud Fronton. scribit* Uolcanus. i *Ita cod.* B *pro* U, *etsi mox sequitur* Ualerius.

(1) Epist. I. 1. 90.

(2) Martialis VII. 29. 8: *nota tamen Marsi fusca Melaenis erit.*

(3) Hist. II. 72. Iam hunc quoque Apuleii locum legebat Caelius rhodiginus, qui post uerba (in praef. mea p. XXXXI.) *decessit olympius antro*, consequitur sic: *auctor quin etiam Diodorus est Iouem esse olympium cognominatum ab olympo praefecto, abs quo ingenii cultum acceperit, sed et deos, qui opem aduersus gigantas tulissent, olympios appellari uoluit, nec non Dionysium Herculemque.*

(4) Ouid. *quique sua nomen Phyllide Tuscus habet.*

(5) Plutarchus in eius uita cap. III dicit τῷ δεξιῷ ποδί.

(6) Attic. cap. XIII, ubi citat ipsum Leuceam poetam qui res argolicas carminibus scripsit.

(7) Non exstat loci et mulieris mentio apud breuiatorem Iustinum XXV. 5. Sallustii quoque et Luccii narrationes perierunt.

(8) Nempe Pyrrhi hoc nomine tertii.

(9) Non inuenio hunc Cadmum in molossici regni stemmate quod Reineccius confecit. Id tamen ualde esse imperfectum, iam docui in adnotationibus ad Iulium Valerium. Ceteroqui Cadmia soror fuit Neoptolemi. Porro in codice post uoc. *princeps* scribitur *Mamercinus*, tum deletur.

(10) Ouid. in Ib. v. 305: *nec tua quam Pyrrhi felicius ossa quiescant,*
sparsa per ambracias quae iacuere uias.

(11) Ouid. *quique canit domitam Camerinus ab Hercule Troiam.*

(12) Iliad. . 591.

(13) Fors lib. XV. 23. XVIII. 395.

(14) Cod. *arg.* Est autem locus in lib. II. 88.

(15) Ouid. *ingeniique sui dictus cognomine Largus,*
gallica qui phrygium duxit in arua senem.

(16) Attic. cap. XX.

caelum. Aemilius Macer et ·C· Pedo hic in epigrammatis [a], ille in bello troiano [1] consentiunt . . .

Phaon cum .ph. Fuerunt tres . . . Heraclitus, Phaon, inquit, fuit amator Ueneris, quem cum Mars zelotypus trucidare uellet, in bletis [b] Uenus occultauit, unguentoque plenum alabastrum illi dedit, quo hominum pulcerrimus appareret, et deus, uter uellet, uideretur, Bacchus siue Apollo [2]. Sabinus in Trisene [3] . . . Iulius Montanus [4] . . .

Auctor per .c. ante .t, nomen primigenium communis generis.

Antaeus .ae. diphthongum habet. Filius Neptuni ac terrae, frater Busiridis, ferocissimus et immanis ac ferus, uti et omnes alii Neptuni nati; unde cum monstrosi corporis esset, terra genitus fingitur. Dicitur et Antaeon Stephano [5]. Sed et ignobiles, quorum genus ignoratur, terrae filii dicuntur Ciceroni [6] et aliis [7].

Troia modo habet .i. uocalem, modo consonantem.

Aeneas Aeneaque [c] proprium.

Aeuum aliquando diuidit diphthongum.

Catarrhus per .rr. duplex et h.

Atha per .th. infans ·VIII· annorum cursor admirandus. Numa in dogmatum philosophiae libro tertio [8] . . .

Penelopea uxor Ulyxis, quae et Penolope inde dicta est, quoniam in mare deiectam a parentibus nutrierint penelopes aues [9]. Carus in Hercule [10] . . .

Eridanus citra diphthongum, fluuius Atticae, nec non Thessaliae. Est item Italiae, qui et Padus: item Hiberiae; auctoribus Aeschylo, Pausania [11], Euphorione minore. Cassius Seuerus [12] in ·IV· tragoedia . . .

Ocyroe [d] filia Charictae et Lyci fluuii, habet hya in secunda syllaba, uxor Caici et . . .

a *Cod.* epigr. b *Ita cod. pro* blitis. c *Ita cod. Et sic diserte Quintil.* I. 5. §. 220. d *Cod.* Ocyore, *sed facilis mihi fuit emendatio ex Ouid. metam. II.* 638.

(1) Ouid. *iliacusque Macer sidereusque Pedo.*
Pedonis epigrammata innuit Martialis II. 77.

(2) Ouid. ep. Sapph. v. 23: *sume fidem et pharetram; fies manifestus Apollo,*
accedant capiti cornua; Bacchus eris.

(3) Ouid. *quique suam Troezena, imperfectumque dierum*
deseruit celeri morte Sabinus opus.
Porro Cyrallus et Merula legebant apud Ouidium *Trisenen*, uti habet noster.

(4) Ouid. *quique uel imparibus numeris, Montane, uel aequis*
sufficis; et gemino carmine nomen habes.
Confer Senecam ep. CXXII et controu. XVI.

(5) Voc. Ἀνταιωνίτης.

(6) Ad Att. I. 13; ad fam. VII. 9.

(7) V. gr. Symmacho ep. I. 3.

(8) Puto intelligendum Numam poetam, de quo Ouid. *et cum subtili Priscus uterque Numa*: siue Ouidius de poeta siue de poemate subtili seu philosophico, Numa inscripto, loquatur. Nam quo pacto citaret Apuleius libros Numae regis philosophicos, quos iam inde a priscis temporibus exustos tradunt Liuius XL. 29, Plutarchus in Numa XXII, Lactantius inst. I. 22, August. de ciu. D. VIII. 5? Sed tamen libros quosque Numae pontificales pariter crematos aiunt praedicti auctores, e quibus nihilominus locum profert Flanciades, eosque legisse uidetur Tertullianus de praescr. XL. Certe Numae leges Cicero de rep. II. 14. V. 2 suo adhuc aeuo testatur extitisse.

(9) Legesis scholia ad Odyss. IIII. 797.

(10) Cari poema de Hercule bis memorat Ouid. de pont. IIII. 13. et 16. Fuit is praeceptor nepotum Augusti.

(11) Attic. cap. III.

(12) Cassii Seueri parmensis tragoedias multas fuisse aiunt Acro et Porphyrio ad Horat. ep. I. 4. 4. Ceteroqui quod ibi in Porphyrione edito mendosissime legitur *siluas libros philosophorum amoenus significat*; corrigendum est ex mss. *siluas libros philosophumenos significat*; subdit enim statim Horatius *curantem quidquid dignum sapiente bonoque est.*

Cornelius Seuerus in bello siculo [1] . . .

Aesacus habet .ae. diphthongum , pater Priami , auctoribus Callimacho , Porphyrio [2] , Nasone [3] eiusque interprete .

Moenetius habet in prima syllaba .oe. diphthongum . Fuit filius Actoris , teste Apollonio [4] .

Phylaeus cum .ph. et .y. graeca in prima syllaba et .ae. diphthongo in secunda , Augei filius , qui ut ait Homerus minor , in physetem [a] a Neptuno conuersus est , quod numina maris irrideret

Aedon non habet diphthongum , dictio graeca , sed et poetis latinis usurpata pro luscinia .

Ceraphia per .ph.

Adytum et adyticulum per ypsilon .

Antiochus ut peregrinus profertur , et .c. aspirat .

Alcyon et Alcyone et Alcyoniae per y.

Laodamia habet .o. exilem , filia Pyrrhi [5] in templo crudeliter trucidata ab Epirotis . Uxor item Protesilai , qui . . . Fuit autem Laodamia soror . . .

Hedera habet aspirationem , ut differat a uerbo edo in temporibus ederam , ederas , ederat ; et ab hereo trahitur . Nec debet mirum uideri quod prima hederae corripiatur , licet eadem in hereo producta sit ; quoniam unum idemque uerbum in praesenti tempore .ae. diphthongum habet , in praeterito .e. breue [b] , ut caedo cecidi .

Aurigo [c] et auriginosus , cui color et oculi uirent , sine aspiratione . Regius etiam is morbus appellatur . . .

Au diphthongus . M· Fontanus in nympharum satyrorumque amoribus libro III . . .

Battus iambicus poeta Ouidii contubernalis [6] duplici .tt. scribitur , de quo Uarrus et Ginna contubernales [7] in suis poematis meminere . Fuit et Polymnesti filius , qui Cyrenem condidit [8] ; unde cyrenenses poetae dicuntur Battiadae Herodio et Proculo et Proclo Pindari enarratoribus . . . Callimachus . . . Strabo item [9] ; sed et ·C· Proculus Callimachum secutus [10] in opere quod de Lyde et ipse habet centum et quadraginta elegorum libris ; unde latus Callimachus ·C· Melisso in libris iocorum [11] dicitur sic . . .

Aeternus .ae. diph. est qui nec principium nec finem habet , ut Deus : quamquam Orpheus , Linus , et Hesiodus deos ex chao ab initio erupisse dixerint , quos et plerique ex nostris sequuntur : ut ab antiquo chao ueteresque diuique nouique . i. n. t. d. c. a.

a *Ita cod. pro physeterem .* b *Contradicunt huic doctrinae exempla poetarum . Instar omnium esto Virgilius . Ceterum quouis tempore caret saepe diphthongo uerbum heteo in antiquis codd.* c *Aurugo uulgo scribitur . Nihilominus quidam apud Isid. etym. IIII. 8. legunt aurigo , ut Forcellinus obseruat . Iulius Valerius utitur particip. auriguus pro auro collucens : cui mire fauet in praedicto loco apud Isidorum Varro , qui auriginem a colore aureo appellari ait .*

(1) Hoc nominatim Corn. Seueri poema appellat Quintil. x. 1. Ibidem fuisse Aetnae descriptionem ait Seneca ep. LXXVIIII. Ad hunc Corn. Seuerum scribit Ouidius de pont. IIII. 2.

(2) Porphyrio scilicet poeta .

(3) Immo Naso Metam. XI. fab. ult. dicit Aesacum Priami filium (Nam Priamus genitus Laomedonte est .) Neque iam superest uetus ouidiani loci interpres .

(4) Argon. I. 69.

(5) Pyrrhi hoc nomine tertii Deidamia filia , non Laodamia .

(6) Ergo diuersus ab illo graeco poeta inepto .

(7) Uterque Virgilii familiaritate nobilitatus .

(8) Euseb. chron. lib. II. ed. mediol. an. Abrah. MCCLVII et MCCCLXXXV.

(9) Lib. XVII 3. 21.

(10) Recole retro p. 75. n. 12.

(11) Opus hoc centum et quinquaginta ampliusque libris absolutum fuisse narrat Suetonius in Melissi notitia.

Aes cum diphthongo scribitur. Testem Uarronem alii habent, non ab aueo sed ab asse denominatum [1] ...

Halo, las per aspirationem, ut differat ab alo, lis ...

Aeuum ab αἰὼν, .u. littera hiatus causa interiecta.

Ichthys .c. et .t. aspirat, et .y. medium graecum habet, non autem diphthongum ...

Aether et aethra diphthongum habent .ae., nec non aeuitas et aeuum.

Hostis ideo .h. habet, ut genetiuus eius pluralis secernatur ab eo quod ostium in nominatiuo casu: uel quod ab hostio uerbo ducatur, quod aequo significat, quoniam in hostium conflictu quaedam ordinum aequatio fieri consueuit. Concordat enim in hoc nomine aspirationis signum cum re quae significatur; quod nota aspirationis secundum ueterem scripturam ita formaretur, quasi biceps gladius inter duas hostiles partes.

Azania est pars Arcadiae, ubi natum Iouem tradit Euphorion, absque .h. Inde se proselines uocabant Arcades [2] et Cretensibus infensi [3]; quorum bella scripsit ineptus poeta Carmenides. Sextus Gracchus in Thyeste ...

Isse filia Macarei [a] citra aspirationem, cuius amore pauit armenta patris in Arcadia Apollo. Ouidius ait mandato Iouis id factum; quo tempore Mercurius ex pilio agro boues illi rapuit ... Scribebatur per duplex .ss.

Rhoecus [b] cum .rh et .oe. diphthongo, de quo nostri poetae et in primis Naso [4] praeter graecos [c]

Caeneus cum .ae. diphthongo, uiri et auis nomen.

Carhctus [d] cum .th. in secunda syllaba scribitur. Fuit pater Latini regis, quem ei peperit Salia Anieni rapta.

Dahae cum .h. ante .a. populi in desertis habitantes ultra Scythiam.

Myrmecides consueuit per .e. in prima syllaba scribi, et tamen hya habet apud graecos [e]. Fuit scalptor admirandus in minutis marmoreis operibus formandis, meliorque Theodoro et Callicrate. A f ...

Ae primum elementum in Aeglaea in prima et media etiam syllaba diphthongus esse debet. Uarrus Cinnae contubernalis in primo poemate ...

Acragas urbs ...

Aeas urbs non est, sed fluuius iuxta Apolloniam Epiri. Liuius [5] ... T. Uerax in odyssea ...

Aethiops, aethiopus, per .ae. diphthongum scribendum ... Lupus siculus [6] in Menelao tragoedia ...

Aestus quoque et secundae flexionis apud antiquos erat. Quintius g Trinacrius saepius usurpat [7], ut in Perseo ...

Anhelo, ut halo, unde descendit, cum aspiratione annotatur. Sed Plinio in compositione aspiratio colliditur ...

Pasiphae nec hya nec diphthongum habet. Daphne dicebatur Spartanis, quod certissima oracula daret. Fuit et cretensis regina Minotauri partu famosa

a *Cod.* Macharei. b *Corr.* Rhoetus. c *Cod.* G *pro graecos.* d *Videtur corrupta uox. Nam et Latini parentes alio nomine feruntur. Saltem scribendum* Carcthus. e *Cod.* G., *ut supra.* f *Ita cod.* g *Ita cod.*

(1) LL. lib. IIII. 36. Sed uice uersa.

(2) Confer Cicer. de rep. III. 15.

(3) Hinc intelligimus Statii illud theb. IIII. 292: *uenis et Idaeis ululatibus aemulus Azan.*

(4) Metam. v. et VII.

(5) A Liuio scribitur *Aous.*

(6) Ouid. *auctor* – *Tantalidae reducis Tyndaridosque Lupus.* De Lupo siculo lege, si placet, Mongitorium in sicula bibliotheca.

(7) Exemplum unicum τοῦ aestus, i ex Pacuuio superesse uidetur apud Nonium.

quo interfecto, Theseus abduxit Ariadnem uxorem sibi, et filio Hippolyto Phaedram; cui, Serapione rhodio [1] et Philochoro [2] [a], uim intulit eius forma captus, uxore necata. At Phaedra indignata filium patri incusauit quod se appellasset: qui diras in filium iactauit, quae ratae fuerunt: a suis enim equis in rabiem uersis innocens discerptus est. Sic illam de se et sorore ultionem scripsit Lupus Anilius. Idem scribit in Helene tragoedia [3]. Parthenius [4] aliter . . . Poeta doctus in suo passere . . .

Sequebantur in codice quatuor uacuae paginae .

a *Cod.* Philocoro. *Supple autem* auctoribus *vel* testibus, *ut legitur superius.*

(1) De hoc quaerendum.
(2) In libro in attica.
(3) Quandoquidem Lupus siculus, teste Ouidio, scripsit de Menelao itemque de Helena; num idem homo est atque Lupus Anilius (seu Anilus ut p. 76?) Hoc et alia eiusmodi in his fragmentis maiore consideranda erant otio, quo ego careo: de quorum tamen sinceritate idcirco uix dubito, quia Caelius Statio antiquior ad ea toties prouocat.
(4) Parthenius poeta, quem in graeca grammatica audiuit Virgilius. Macrob. sat. V. 17. Gell. XIII. 26. Eius uolumen de amantibus laudat Probus ad Virg. ecl. III. 62. Extat autem graecum scriptum de amatoriis adfectionibus.

IMPRIMATUR

Fr. Ioseph M^a. Velzi S. P. A. Magister.

Ioseph Della-Porta P. C. Vicesgerens.

M. DCCC. XXXI.